

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ

[ભાગ ત્રીજો]

ગૃહ સ્થા શ્રી મ.

લેખક

મહામહોપાધ્યાય પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર
અધ્યાપ્ત-સ્વાધ્યાય મંડળી, સાહિત્ય-વાચરપતિ, ગીતાસંહાર

RC AC=00

પા ૨ ડી (જિ. વલસાડ)

अवस्था : ...

જસંત સીપાઈ સાતવજેઠર, બા. એ.

તેવાધ્યાય-મંડળ,

પોસ્ટ- 'સ્વાધ્યાય-મંડળ (પારડી)'

પારડી (જિ. જલસાદ)

429 :

વસંત શ્રીપાદ સાતવર્ણેશ્વર, બી. એ.,

ଭାରତ ପ୍ରେସ୍‌ବିଡିଏଟ୍, ଦ୍ଵା.ସି.ସି-ଭି.ସି.

ପୋ.ନଂ- 'ସ୍ବାଧିକାର-ମଣ୍ଡଳ (ସାମଗ୍ରୀ)'

પારડી [જિ. વલસાડ]

અથર્વવેદનો સુખોદ્ય અનુવાદ

[ભાગ ત્રીજો]

‘ગૃહસ્થાશ્રમ’

ભૂમિકા

આ પુસ્તકમાં અથર્વવેદના ગૃહસ્થાશ્રમ વિષયક ૬૫ સુકતોનો સમાવેશ કરેલ છે, લગભગ ૧૦૦૦ મંત્રો છે.

“ગૃહસ્થાશ્રમ” આરે આશ્રમનો આધાર છે. બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાય છે જેથી તેમાં અધ્યાત્મન (ધન કમાવતું) ધણ થકતું નથી. યોજનામાં યોજી ૨૫ વરસ ની ઉંમર આ આશ્રમમાં આતીત થઇ જાય છે.

વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ બે આશ્રમ પછી અર્થાત્મન કરનારા નથી. આ પ્રકારે આપણા જીવનના બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ત્રણે આશ્રમ ધન પ્રાપ્તી કરી શકેલા નથી. અને તેજ કારણે ને ત્રણે આશ્રમે ગૃહસ્થાશ્રમ પર આશ્રિત છે. એ વિશે મનુસ્મૃતીમાં કહ્યું છે કે—

યથા વાયું સમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વઙ્ગન્તવઃ ।
તથા ગૃહસ્થમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વે આશ્રમાઃ ॥ ૧૪ ॥
યસ્માત્ત્વ પ્રયોઽવ્પાશ્રમિણો દાનેનાન્નેત ચાન્વહમ્ ।
ગૃહસ્થેનૈવ ધાર્યન્તે તસ્માજ્ઞયેદ્યાશ્રમો ગૃહી ॥ ૧૫ ॥
સઃ સંધાર્યઃ પ્રયન્તેન સ્વર્ગો અક્ષર્યં દ્વચ્છતા ।
સુલ્લં વેદેચ્છતા નિત્યં યોઽધાર્યો દુર્લભેન્દ્રિયે ॥ ૧૬ ॥
સર્વેવામપિ ચૈતેવાં વેદસ્મૃતિઃપ્રધાનતાઃ ।
ગૃહસ્થ ઉચ્યતે શ્રેષ્ઠઃ સ પ્રતિતાન્ વિમત્તિ દિ ॥૧૭॥

યથા નર્દાનવાઃ સર્વે સાગરે યાન્તિ સંસ્થિતિમ્ ।
તથૈવાશ્રમિણઃ સર્વે ગૃહસ્થે યાન્તિ સંસ્થિતિમ્ ॥૧૮॥
સેનાપત્યં ચ રૌઙ્યં ચ દ્વણ્ડનેતૃત્વમેવ ચ ।
સર્વે લોકાધિપત્યં ચ વેદશાસ્ત્રવિદ્વન્તિ ॥ ૧૯ ॥
; * (મનુસ્મૃતિ)

“જે પ્રમાણે વાયુના આધારે બધા પ્રાણીઓ જીવે છે, ઠીક તૈ મુજબ જ ગૃહસ્થાશ્રમના આધારે બાકીના ત્રણે આશ્રમે રહે છે એટલે બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ત્રણે આશ્રમોને દાન તેમજ દરરોજ અથ આપી ગૃહસ્થ જ સુખી રાખે છે. અને ને કારણે જ ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે, તેથી જેને અક્ષય સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે, તેમજ જે આ દુનીયામાં સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેણે પ્રયત્ન પૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારવો જોઇએ. નિર્બલ માણસ ગૃહસ્થાશ્રમ અદલ કરી શકતો નથી. વેદ અને સ્મૃતીના કહેવા મુજબ આરે આશ્રમમાં ગૃહસ્થાશ્રમ જ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે ગૃહસ્થી બાકી ત્રણે આશ્રમનું બરજીપેપણ અને રક્ષણ કરે છે. જે પ્રમાણે નદી અથવા નદ દરિયામાં જમ સુરક્ષિત થાય છે તેમજ બાકી બધા આશ્રમે ગૃહસ્થાશ્રમના આધારથી સુરક્ષિત બને છે. સેનાપતીનું કાર્ય, રાજ્યચાલકારનું કાર્ય

આ રત્ની કલ્યાણ કરનારી થાય છે મંદ્ર ! તું આ જીને સાચે
પુત્ર થાય તેમ કર. આ રત્ની સામાન્ય સુકત હો. આ જીને
દસ પુત્ર થાય અને પછી પતિને અગ્યાઓ માને "

વેદમાં દસ પુત્ર અથવા દસ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાની
મર્યાદા કહી છે, પણ બ્રાહ્મણ ધર્મમાં "અષ્ટપુત્રા" આઠ પુત્ર
જેને થએલા છે એવી રત્ની એમ કહ્યું છે. વેદ અને બ્રાહ્મણ
(મંથ) કાળમાં એટલું સંતતિ-નિયમનની બાબતમાં પરિ-
વર્તન થયું એમ જણાય છે. અને આજે તો સગર સંતતિ
નિયમન કરનારાઓને મદદ કરે છે. એટલું સમયનું પરિવર્તન
થયું છે. વૈદિક કાળમાં દસ પુત્ર થવાની ઇચ્છા પતિપત્ની
કળા દત્તા, બ્રાહ્મણ કાળમાં આઠ પુત્ર ધણી યથા એમ માનવા
સામાન્ય, જ્યારે આજે સંતતિ ન થાય એવું માનવા લોક તૈયાર
થયા છે. ઠીક ! સમયની નવીશરી છે ! આગળ જુઓ—

इदं मा विप्रोष्टं विश्वमायुर्वश्नुतम् ।

फीडन्तौ पुत्रैर्नन्तुभिः मोदमानौ स्वे गृहे

(૪૭ ૧૦૮૫૪૨)

મોદમાનો સ્વસ્તકૌ (અથર્વ ૧૪૧૧૧૨)

" અહીં રહી (મા વિપ્રોષ્ટ) ટાઇ દિવસ એક શ્રીમંથી
વિપ્રુટા થતાં નહીં સંપૂર્ણ આયુ ભોગવે. આપતા ધરમાં
આનંદ સાથે પુત્રો અને પૌત્રોની સાથે રમતા ખેલતા આનંદ
થી રહે !

અહીં ' મા વિપ્રોષ્ટ ' કદી નિકળત ન થવાનું કહ્યું છે.
વિવાહવિગ્રહેનો આ પ્રકારે વેદ નિષેધ કરે છે એ સત્તાસો
પરસ સુધી પોતાના પૌત્રપુત્રો સાથે આનંદથી ખેલતા કુદતા
રહે કદી નિકળત ન થાય વિવાહવિગ્રહેને વેદ આનંદતા
આપતા નથી પોતાના ધરમાં પુત્રપૌત્રો સાથે આનંદથી રડે
એમ વેદની આજ્ઞા છે

સ્ત્રીઽઽ કેવી હોવી જોઇએ ?

સ્ત્રીઽઽ કેવી હોવી જોઇએ તે વિષે વેદ કહે છે—

જુહ્વાઃ પૂતા યોચિતૌ યસિયા દમા ।

મજ્જનાં હસ્તેષુ મ પૃથક્ સાધ્યામિ ॥

(અથર્વ ૧૦ ૬૧૨૨૧૫)

" શુદ્ધ પવિત્ર અને પૂજનીય એવી સ્ત્રીઽઽ છે એમને
જાનીયેના હાથમાં અથગ અલગ સોપાઈ હું " જોમને
કન્યાદાન કરવું હોય તેમજ પોતાની કન્યા જાનીને આપવી.

અજાનીને નહિ. તેમ જ સ્ત્રીઽઽ પણ વિચારથી શુદ્ધ, લાપ્યા
ભાવવામાં અને આચરણમાં પવિત્ર લાપણું કરનારી અને
સદાચારના કારણે પૂજનીય હોય. વિચાર ઉચ્ચાર અને
આચારમાં તે નિર્દોષ હોય.

ब्रह्मचर्येण कथ्या युवानं विन्दते पतिम् ।

(અથર્વ ૧૧૫૧૧૮)

" કન્યા કન્યાગ્રં કુલમાં રહી વિકૃતી થતી હતી. આ તરફ
પુત્ર પણ ગ્રં કુલમાં રહી વિક્ષાન થતાં. એવા બંનેનો જુવાની-
માં વિવાહ (યુવાન વિન્દતે પતિ) થતો હતો "

સ્ત્રી તરફથી અને પુરુષ જુવાન હોય બંને જુવાન અને વિદ્યા
સુકત હોય. તેથી તે બંને વિવાહના મત્રોના અર્થ સહેલાઈથી
સમજી શકતાં.
ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થ છે. ધર્મનું
આચરણ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં શરૂ થાય ત્યારપછી ' અર્થ '
એટલે ધન કમાવું. ધન પ્રાપ્ત થવા સાથે એટલે પછી
" કામ " અર્થાત્ લગ્ન કરી ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારવો તેથી
ચતુર્વિધ પુરુષાર્થોમાં ' અર્થ ' પહેલાં કદી પછી ' કામને '
મૂક્યો છે ધનદીન ગાયુસથી ગૃહસ્થધર્મનું પાલન સારી
રીતે બની શકે નહિ. તેથી કહ્યું છે—

अगेन सह कुमारी जागमेत् । (અથર્વ ૧૦ ૨૧૩૫૧૨)

" ધન સાથે કન્યાને ધરે જવું અને તેને પત્નીરૂપે પ્રાપ્ત
કરવી. " સ્ત્રીનું, સતતીનું પોષણ ગૃહસ્થને કરવાનું હોય છે.
તે માટે રિદ્યા પ્રાપ્તિ પછી પુરુષે ધન પ્રાપ્ત કરવું અને ત્યાર
બાદ વિવાહ કરવો. વિવાહ પછી—

मगस्य जुष्टा इयं नारी । पत्या अविराधयन्ती

સં પ્રિયા મસ્તુ । (અં ૨૧૩૬૪)

" ઝંમય " પ્રાપ્ત થએલી આ સ્ત્રી પતિ જોડે વિરોધ ન
કરતા પતિને પ્રિય થાશે. વિવાહ પહેલાં સ્ત્રીને (કન્યા-
લાવમાં જ) કેળવણી મળવી જોઇએ. તે કેળવણી પતિના ધરે
કેવી રીતે વર્તવું તે વિષે દેવી જોઇએ. આજકાલ બધાને
સ્વતંત્રતા જોઇએ છે. સ્વતંત્ર વિચાર અવસ્થા જોઇએ. પણ
તેનો અર્થ તે સ્વતંત્ર વિચારોની શુભાશીમાં ન સપડાવવું.
પતિપત્નીમાં વિરોધ નિર્માણ થાય એવી સ્વતંત્રતા શું કામની ?
તેથી જ કહ્યું છે કે—

पतिं गत्वा सुमगा विराजतु पुत्रान् सुयाना

મહિયો મવાતિ ।

(અથર્વ ૧૦ ૨૧૩૬૧૩)

“ આ રી પતિના ધૈર્યનું ઉત્તમ અર્થસંચયન અને, અંગે પુરોને જન્મ આપી ગણી જેમ જિતારો ” અર્થો
 “ મહિષી ધર્માતિ ” અર્થ એ મુખ્ય અંગે અમ વના છે.
 સમગ્રી આચાર ગણી જેમ, તે પતિના ધૈર્યનો રીતીની એવી
 પેટાના દેખા છે અપૂર્વવર્ષન કરવાનું કાર્ય રીતીઓનું છે
 રીતીઓ સતતિ નિર્માણ કરે છે જેથી રાષ્ટ્રની પ્રગતિ વધે છે.
 એવે નાટ્ય વધે છે કે રીતી પુરો જ હોય તે ગાંડ વધશે
 નહીં પ્રગતિ જલ્દી કરવાનું કાર્ય રીતીઓનું જ છે, તેથી રીતી-
 એને ધરતી રાણી પ્રજાનું રાખી લે છે, એમ વેદ કહે છે,
 પતિના ધૈર્ય આવે રી રીતી શાંતી ઇચ્છા કરે તે રીતે એમ
 કહ્યું છે—

આશાસાના સંમનસં પ્રજાં સાંમાગ્યં રયિમ્ ।

(અર્થ ૧૦ ૧૪૧૧૪૨)

પતિના ધૈર્ય (સૌ-મનસ) ઉત્તમ મન અને વિચારોની
 સાથે રહે (પ્રજાં) ઉત્તમ સતતિની ઇચ્છા કરે, આ
 વડે ઉત્તમ સતતિ નિર્માણ થાય એમ વિચાર મનમાં ધારણ
 કરે, ઉત્તમ ભાગ્ય અને અર્થસં પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છા કરે.
 ધરના વ્યવહાર એવી રીતે કરે કે ધરની રાણી છે એમ
 બધાને લાગે.

યત્યુઃ અનુમતા મૂલ્યા સં નહાસ્ય અમૃતાય વમ્ ।

(અર્થ ૧૦ ૧૪૧૧૪૨)

“ ધરમાં આ પતિને અનુકૂલ વર્તવ કરે અને અમરત્વ
 અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે ” અમૃત અને આનંદ
 પ્રાપ્ત કરેલાં જોઈએ અમૃતનો અર્થ છે દીર્ઘ જીવન અને
 આનંદનો અર્થ છે મનને શાંતિપૂર્ણ સુખ. આ તો તેજ
 વખતે પ્રાપ્ત થાય છે કે જે વખતે ધરમાં પતિને અનુકૂલ
 વ્યવસ્થા કરનાર પત્ની અને પતિને અનુકૂલ વ્યવસ્થા કરનાર
 પતિ હોય ધરમાં જો પરસ્પર અનુકૂલ વર્તવ થતો રહે તોજ
 આનંદ અને શાંતિ રચાવન થઈ શકે છે માનવો છે એટલે
 અત્યંત તે થતા જ રહે, પણ તે વધારા કેવા નહીં તેવી
 કામજ રાખવી એવી બાબતો મર્યાદામાં રાખવી જેથી ધરમાં
 શાંતિ અને સુખ વધી શકે છે.

ત્રીઓ સૂતર કાંતે

ધરમાં જ્યારે કુરસન હોય ત્યારે ત્રીઓએ સૂતર કાંતુ
 અને કપડા બનાવના

દેવીઃ અહ્યન્ત તરિન્દે, ધારિતઃ અમ્તાન્ દદન્ત
 અવયન્ । સંધ્યયન્તુ આયુષ્મતાં દદ યાસઃ પરિ-
 ધરમ્ ॥

(અર્થ ૧૦ ૧૪૧૧૪૫)

“ દેવીઓ ધરમાં કુરસના અમરે મૂલ કાંતે, તાણા
 બનાવે, કપડાના છે. ગુણે અને માંદા દષ્ટ મમારે, વણે,
 વાણાનું કાર્ય બધા બેસા મગી કરે, ઉત્તમ રીતથી કરે
 દીર્ઘાયા પ્રાપ્ત કરનાર આ આ કપડા પેદા કરે ”

પત્નીએ બનાવેલું કપડું પતિ પહેરે એવું કપડું પહેરના
 મળવાથી પત્નીનું સ્મરણ પતિને દગ્ગમમ થતું રહે અને તે
 કારણે તે પતિના મનમાં પેતાના પત્ની પ્રત્યે કેટલો બધો
 પ્રેમભાવ રહેશે ? તેનો વિચાર વાગ્યોએ કરવો. આવી પત્ની-
 એ બનાવેલું કપડું મે પહેરું છે આ કદપના જ કેટલો
 બધો આનંદ આપવાવાળો છે તેનો વિચાર કરવાથી ખમર
 પડે કે ગૃહસ્થાધ્યયનમાં આજ આનંદ મેળવવાનો છે. એવો
 આનંદ દરેક ગૃહસ્થને પ્રાપ્ત થાય અને તેથી ગૃહસ્થ લોક
 સુખ પ્રાપ્ત કરે.

નિષ્કપટ વ્યવહાર

આ પુરોનો પરસ્પર વ્યવહાર નિષ્કપટ રહેવો જોઈએ
 તે રીતે વેદ કહે છે

યત્ અન્તરં તત્ વાલ્મ્ ॥ યત્ વાલ્મ્ તત્ અન્તરમ્ ॥

(અર્થ ૧૦ ૨૧૦૧૪)

“ જેવું મનમાં હોય તવો જ બાહ્ય વ્યવહાર રાખવો
 અને જેવો બહારનો વ્યવહાર હોય તેવું મનમાં હોવું જોઈએ ”
 કોઈ જાનનું કપટ છે એક માનને કુસાવવાની ભાવના એ બે
 જાણના મનમાં ન હોય વેદોએ કેવો સરસ સુદર અને ઉચ્ચ
 આદર્શ ગૃહસ્થો સામે મુક્યો છે એવી રીતે વર્તવાથી જ
 સ સાર અને જીવન અમૃત રૂપ અને આનંદમય અને છે

પરસ્પર પ્રેમ

દ પતિનો-પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ હોવો જોઈએ તે
 એક માનને આદર્શ, તે મનમાં કદી પણ પરસ્પર વિરોધ ન
 હોય. એ રીતે કહ્યું છે—

યથા વૃક્ષં લિલુજાઃ સમન્ત પરિવસ્થવે ।

યથા પરિવજસ્થ માં યથા માં કામિની સ્વતઃ ।

યથા મન્નાપગા સ્વતઃ । (અર્થ ૧૦ ૧૮૧૨)

“ જે પ્રમાણે વૃક્ષના આધારથી વૃક્ષ ઉપર ચઢે છે વધે

છે, રહે છે, તે પ્રમાણે સ્ત્રી ! તુ મારા આશરે રહે, મારી પ્રેમજા કરનારી યા અને મારાથી દૂર જનાર નનતી નહીં "

આ બે જીવનુ આનંદિક પ્રેમ છે તે જો હોય તો ગૃહ-રથાશ્રમ અને સ્વર્ગધામ બની જાય છે એવું પ્રેમનું સુખ પ્રાપ્ત થાય તો બનેલી આપુ પશુ વધે છે મનનું સામર્થ્ય વધનાથી રોગ પશુ દૂર જાય છે જીવનમાં નવો રસ પેદા થાય છે અને સારી પ્રકારથી આનંદ અનુભવના મળે છે તેમજ વધુ જીવો—

અન્તઃ કુળ્લવ્ય મા હૃદિ મન દસૌ સદાસતિ ।

(અર્થ ૧ ૭૩૬૧૨)

" હે સ્ત્રી ! તારા પોતાના મનમાં તું મને રાખ અમારા મન હમેશા મળેલા રહે " બનેલા એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમભાવ હોય કાંઈ સ્વિસ વિરોધ ન થાય પત્નીના હૃદયમાં પતિનું વાસ્તવ્ય હોય અને પતિના હૃદયમાં પત્નીનું ચિંતન હોય એ મુજબ અત કશુથી બંને એક બની રહે

વાળ સ્ત્રીનું સૌંદર્ય છે

સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય વાળથી વધે છે માટે સ્ત્રીઓ પોતાના વાળની કાળજી રાખે તેમનું સારી પેટે રક્ષણ કરે

કેશા નહા દ્વ વર્ચન્તા શૌર્ણ્યે તે અસિતા પરિ ।

(અર્થ ૧ ૬૧૩૭૧૨)

" તારા માથાના વાળ જેમ ધાસ વધે છે તેમ વધે અને તે ઘોળા ન થાય કાળા રહે " સ્ત્રીઓએ વાળનું રક્ષણ કરવું જોઈ છે તે માટે વનરપતિઓ પશુ છે કેશવર્ધક ઔષધિનું વર્ણન એમ કરેલું છે—

દેવી દેવ્યામધિ જાતા પૃથિયામસ્યોવધે ।

તા ત્વા નિતાત્લ કેસોમ્બો દદ્દણાય સ્નામાસિ ।

(અર્થ ૧ ૬૧૩૫૧૨)

" ઔષધિ ! તું દિવ્યશક્તિવાળી છે પૃથ્વી ઉપર ભગે છે હે નીચે પ્રસરનાર ઔષધિ ! વાળને નગવન અને સુંદર બનાવના માટે તું તને પોતું છું "

ઔષધિરસથી વાળ વધે છે તુટતા નથી સારી પેટે કાળા રહે છે અને સુંદર દેખાય છે

આ ઔષધિનું નામ ' નિતાતિ ' એમ કહ્યું છે, પશુ તે કથી વનસ્પતિ છે તેની શોધબોધ થવી જરૂરી છે તેથી જે સામ થય છે તે તો આ મુકનમાં ૨૫૪ રીતે કહેના છે,

આજકાલ વાળ વિશે ઘણું લોકોને ચિંતા રહે છે. જો આ વનસ્પતિનો ટીક પતો લાગશે તો ઘણું લોકોને લાભ થશે. કા. ૬૧૫૬ માં " " અરુન્ધતી, જીવલ્લા " આ ઔષધિના નામ પશુ અવેલા છે

રશ્મિ સ્નાન

સ્ત્રીઓ રશ્મિસ્નાન કરે એમ વેદ કહે છે તે સ્નાનવડે અપૂર્વ આરોગ પ્રાપ્ત થાય છે રશ્મિ એટલે સૂર્યના કિરણો રશ્મિસ્નાન એટલે સૂર્ય કિરણોમાં ઢરવું-ઢરવું જીવો—

સૂર્યસ્ય રમ્ભોન્ અનુ યા સચરન્તિ ।

મરીઝીવોં યા જનુ સંજરન્તિ ॥ (અર્થ ૧ ૪૩૮૧૫)

" સૂર્યના કિરણોમાં અનુકૂળતાથી ઢરનાર-ઢરનાર અથવા સૂર્યપ્રકાશમાં અનુકૂળતાથી કરનારી ' એવી સ્ત્રીઓ હોવી જોઈએ

' સૂર્ય આત્મા જગત તસ્થુપચ્ચ ।'

(નં ૧૧૧૫૧૩ વા ૫ ૭૩૪૨)

સૂર્ય બધી રચનાર જગમ વસ્તુઓના આત્મા છે એટલું સામર્થ્ય સૂર્યમાં છે સૂર્યપ્રકાશવડે તે સામર્થ્ય મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે જે સ્ત્રી અથવા પુરૂષ સૂર્ય પ્રકાશમાં ઢરે ઢરે છે તેઓ એવું સામર્થ્ય મેળવે છે દીધેલું થઈ માટે આ રશ્મિ સ્નાન મદદરૂપ થાય છે તેથી સ્ત્રીઓએ રશ્મિસ્નાન અવસ્ય કરવું એમ કહ્યું છે સ્ત્રીઓનું કાર્ય સતાન ઉત્પન્ન કરવાં એ છે તે રાષ્ટ્રરક્ષણ માટે ધણુ અગત્યનું મદદરૂપ ધરાવે છે માટે સ્ત્રીઓનું રક્ષણ અવસ્ય કરવું જોઈએ તે વિશે વેદની એક આજ્ઞા છે—

કર્કી વત્સા દ્વ રક્ષ વાજિન્ । (અર્થ ૧ ૪૩૮૧૬)

" કર્કી વસ્તુકત પુત્રીની અહીં આ જગતમાં સારી રીતે રક્ષા કર ' પુત્રીમાં કર્કી વસ્તુકત વધે એવી રજવણી તેને આપવી જોઈએ અને તેનું સારી પેટે રક્ષણ કરવું જોઈએ

સ્ત્રીના પાનિત્રત્યનું રક્ષણ

સ્ત્રીના પાનિત્રત્યનું અત્યંત સારી પેટે રક્ષણ થવું જોઈએ શુદ્ધીય કર્તવ્યમાં આ કર્તવ્ય મુખ્ય અને ઉત્તેજનીય છે તે ની વેદ કહે છે—

દેવા વા પનસ્યા અવદન્ત પૂર્વે સત્ત ઋપયસ્તપસા યે નિષેઢુ । મીમા જાયા માસનસ્વાપનીતા હુર્ધો દધાતિ વરમે દ્યોમન્ ॥ ૬ ॥

યે ગર્ભાં અવપદાન્તે જગદ્ યથાવલુપ્યતે ।

વીરા યે દુષ્ટાન્તે મિથોબ્રતજાયા દિનસ્તિ તાન્ ॥ ૭ ॥
(અર્થ ૧ ૫૧૧૭)

“આ વિરે દેવાએ પહેલાં જ દરેક પીડી કહેવું છે અને જે સમ કપીઓ તપ કરી બેસેલા તેમણે પણ તે પ્રમાણે જ કહેવું છે કે માનીની નસાડામાં આવેલી પત્ની ભય કરે હોય છે તેને પરમ શ્રેષ્ઠ સ્થાનમાં પણ રાખવું મુશ્કેલ છે જે ગર્ભા પાડવામાં આવે છે, જ્યાં આશનારાઓ પ્રાણીનો નાશ થાય છે, જ્યાં વીર આપસમાં લડે છે, નસાડેલી સ્ત્રી તે બધાનો નાશ કરે છે ”

કાષ્ઠની સ્ત્રીને નસાડી લઈ જવામાં આવે તો એટલે તે સ્ત્રીના પાતિવ્રત્યનો નાશ કરવામાં આવે તો તે પાતિવ્રત્ય નાશ બધા રાષ્ટ્રનો ધાત કરે છે એમ દેવા અને નપીઓ કહે છે જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓની એવી દશા થાય છે ત્યાં ગર્ભપાત થાય, પ્રાણીઓની હત્યા થાય, વીર આપસમાં લડતાં રહે અને પોતાનો નાશ વહેરે બાવી રીતે સ્ત્રીને યજ્ઞેલા કદ જ તેમનો નાશ કરે છે મટે સ્ત્રીના પાતિવ્રત્યનું રક્ષણ કરવું જ જોઈએ

રાષ્ટ્રમાં જે પ્રજાજનો રહે છે તે રાષ્ટ્રમાં સુરક્ષિત રહે, તેમનો નાશ ન થાય, એમ જો ઇચ્છતા હોય તો રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓના શીયળનું રક્ષણ સારી પેઠે થવું જોઈએ કારણ કે સ્ત્રીઓનું ચારિત્ર્ય જ્યાં સુરક્ષિત નથી તે રાષ્ટ્ર બીજા બાળતાનું શુ રક્ષણ કરી શકે :

કામ વિદ્યારથી પોતાને બચાવવું

આ દુનિયામાં ‘કામ’ એવો છે કે ધણાં પાપ તે આપણી પાસેથી કરાવે છે તે વિકારથી દુનિયામાં સ્ત્રીઓનું બચવું થાય છે તેથી તે વિરે એમ કહ્યું છે—

સપત્નહત ક્રપભ કામ દહિવા શિક્ષામ ।

(અર્થ ૧ ૬૧૨૧)

‘થનુઓનો નાશ કરનાર બાળવાન કામને કું મટ વડે શિક્ષિત કરે છું ” એટલે યજ્ઞના ત્યાગ દાન કરવાની બાવના થી કામને કાણમાં રાખી દાખાય છે આ કામ મણે મારક છે તેમાંથી બચાવવા માનવી બખતર છે તે વિરે એમ કહ્યું છે—

યત્ તે કામ શર્મં ત્રિવરુચ ડદ્મુ મદ્મ યમે વિતત
અવતિદ્યાર્ય છતમ્ । (અર્થ ૧ ૬૧૨૧૫)

‘કામથી બચવા માટે એક સાથે કવચ છે જે તણે

કેદોમાં સારી રીતે નક્ષણ કરે છે આ કવચ વડે (અન્-અતિ-વ્યાપ્ત્યં) થનુના પ્રકાર આપણા ઉપર થતાં નથી આ કવચ (મદ્મ યમે) માન રૂપી કવચ છે તે જોને પ્રાપ્ત થાય છે તે માની પોતાના માન વડે પોતાનું રક્ષણ તો કરે જ છે. બીજાઓનું પણ તે કામના કુમ નાથી પોતાનો બચાવ કરી રક્ષણ કરે છે.”

એટલે માનથી સુરક્ષિત થએલો માણસ કામને પોતાના કાણમાં રાખે છે. તેથી તેનો પોતાનો બચાવ થાય છે. માટે સ્ત્રીપુરૂષોને જીવનની શરૂઆતમાં જ સાથે માન આપવું જોઈએ જેથી ઉત્તમ માનરૂપી કવચવડે તેમનો કામથી બચાવ થાય એવા માનરૂપી કવચ પહેરનારા માણસો જ્યાં હોય ત્યાં સ્ત્રી એના પાતિવ્રત્યનું સારી પેઠે રક્ષણ થાય છે અને જ્યાં સ્ત્રીઓ ચારિત્ર્યસપત્ન એવી હોય તે રાષ્ટ્ર, ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ રાષ્ટ્રો પૈકી એક ગણાય

પત્નીના ગુણ

પત્નીની અદર જે શ્રેષ્ઠ ગુણ હોનાથી તે સારી પત્ની ગણાય તે શુભ ગુણો આ રહ્યા—

૧ મુદુ - સ્ત્રી જ્ઞાન સ્વભાવવાળી હોવી જોઈએ

૨ નિમગ્નુ - ક્રોધી ન હોય

૩ મિયવાદિની - ૬ મેશાં મીઠાસ ભરેલી વાણી બોલનાર હોય

૪ અનુવ્રતા - પતિને અનુરૂપ કામ કરનારી હોય.

૫ કેવલ્લી - સ્ત્રી કેવળ પોતાના પતિની જ બની રહે

મુદુ નિમગ્નુઃ કેવલ્લી મિયવાદિની અનુવ્રતા ।

(અર્થ ૧ ૩૧૨૫૪)

૬ યથા - પતિના તામામાં રહેતારી (અ ૩૧૨૫૫)

૭ ચિત્ત ઉપાયસિ - પતિના ચિત્ત મુજબ પોતાનું ચિત્ત રાખનાર (અ ૩૧૨૫૬)

૮ ક્રમ્તૌ બસા - પતિ જે કદ કમ કરે તેમાં મદદ આપનાર (અ ૩૧૨૫૬)

૯ અક્રતુઃ - પતિ વિરૂદ્ધ કદ પણ કામ કરનારી સ્ત્રી ન હોવી જોઈએ (અ ૩૧૨૫૬)

ધર્મપત્ની આ શુભ ગુણોથી યુક્ત હોવી જોઈએ શુદ્ધ રથાશ્રમે સૂણ બનાવવા સ્ત્રીની અદર એવા શુભ ગુણો હોવા જોઈએ સ્ત્રી અને પુરૂષ એક વિચારથી રહે તો જ તે શુદ્ધરથાશ્રમ સુખદાયી થઈ શકે છે તેથી વેદે આ શુદ્ધરથાશ્રમ

ને સુખપૂર્ણ બતાવવા કેટલેા ઉત્તમ ઉપદેશ આપેા છે, તેનો વિચાર માનીવાચકોએ કરવો અને તે મુજબ પેતાનો સંસાર સુખપૂર્ણ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

વીર પુત્રનો જન્મ

વેદમાં પુત્રનુ નામ જ ' વીર ' પાડેલું છે. અને કન્યાનું નામ વીરા અથવા સુવીરા એમ કહેલું છે. પુત્ર કેવો હોવો જોઇએ તે વિષે યજુર્વેદમાં કહેલું નીચેનું વચન ખ્યાનમાં રાખવા જેવું છે—

જિષ્ણ રમેષ્ઠા સમેયો યુવાઽસ્ય યજમાનસ્ય
વીરો જાયતામ્ । (વા. યજુ. ૨૨।૨૨)

" જિષ્ણ મેજનવાર, મ્હમાં મેસનાર, સમામાં સન્માન મેજનવાર, તરૂણ જેવો કાર્યકર્તા પુત્ર આ યજમાનને થવ " એમાં વીર પુત્ર જોઇએ એ ઇચ્છા ૨૫૯ દેખાય છે. તે ઇચ્છા આ મત્રમાં વધુ ૨૫૯ પ્રગટ કરેલી છે—

આ તે યોનિં ગર્ભં યતુ પુમાન્ વાળ દ્વેષુષિમ્
આવીરોઽન્ જાયતાં પુત્રસ્તે દગ્ધામ્સ્યઃ ॥ ૧ ॥
પુમાંસં પુષ્પં જનય ત પુમાનન્ જાયતામ્ । અવાસિં
પુત્રાણાં માતા જાતાનાં જનયાંસ્ય તાન્ ॥ ૨ ॥
વિન્દસ્વ ત્વં પુષ્પં નારિ યઃ તુમ્યં શં અસત્ શં ડ
તદ્મૈ ત્વં મય ॥ ૩ ॥ (અથર્વ. ૩।૨૩)

" હે સ્ત્રી ! જેમ આણેા મુકવાની થેલીમાં આણ સુરક્ષિત રહે છે તેમ તારો પુત્ર તારા ગર્ભમાં આપીને રહે તારો પુત્ર વીર થાય અને દસમાં મહિનામાં જન્મે. એટલે તેની શુદ્ધિ પૂરી સારી રીતે થઇને તે જન્મે. હે સ્ત્રી ! તુ પુત્રને ઉત્પન્ન કર અને તે પથ્થાદુરી પુત્ર જન્મે, આ પ્રકારે તુ અનેક પુત્રોની માતા થા. તને પુત્ર થાય અને હર્ષિત્વમાં પણ જન્મનાર પુત્ર જ હોય. હે સ્ત્રી ! આ પ્રકારે તુ પુત્રને પ્રાપ્ત કર, તે પુત્ર તને સુખ આપે અને તું તે પુત્રને સુખ આપનારી થા "

આ પ્રકારે પુત્ર પ્રાપ્તની ઇચ્છા વેદમાં બતાવેલી છે. ધરમાં પુત્ર હોવો જોઇએ. જેથી કુળ ચાલુ રહે અને કન્યાની લુપ્તિ થતી રહે.

અહીં ' વાળ દ્વેષુષિ ' આ શબ્દો મનનીય છે. થેલીમાં આણુ રહે છે. તે આણુ શત્રુને મારવા માટે જ હોય છે. તેથી રીતે આ પુત્ર દુષ્ટોને લીધનારો, મારનારો અને, શત્રુ વીર બને, એમ તેનું તત્ત્વપર્ક છે. " વીર " નો અર્થ પણ

૨ ભૂમિકા [અર્થર્વં અનુ. ૧૦. ૩]

એવો શત્રુવ દક્ષક છે. ' વીરયતિ અમિત્રાન્ ' દુષ્ટોને જે દૂર કરે છે, તેને વીર કહે છે. પુત્ર એવો પ્રભાવી બલશાસી હોવો જોઇએ એમ વેદની આદા છે.

ગર્ભદોષોનું નિવારણ

સ્ત્રીમાં જ્યારે ગર્ભ રહે છે ત્યારે તાના પ્રકારના દોષ અથવા રોગ તે ગર્ભાશયમાં રહે છે. તે આદા દોષો દૂર કરવા જોઇએ. અને નિર્દોષ પુત્ર ઉત્પન્ન થવો જોઇએ, તે વિષે એમ કહ્યું છે—

યઃ ક્ષિયં મૃતવત્સાં અવતોકાં કરોતિ અસ્યાઃ
તં નાશય ॥ ૧ ॥

યે અગ્નઃ જાતાન્ મારયન્તિ સ્ત્રિમા અનુશોર-
તે । ॥ ૨ ॥

અગ્નિજાસ્યં માતૃવત્સં રોદ અર્થં આવર્થં
પ્રતિમુચ્ય ॥ ૨૬ ॥ (અથર્વં ૮।૬)

" જે સ્ત્રી મરેલા બાળકોને જન્મ દે છે, અથવા જે સ્ત્રીના બાળકો જન્મ્યા પછી તરત મરણ પામે છે, તેના રોગ પ્રસૂતિશુદ્ધમાં હોય છે. તે રોગ જન્મુઓને દૂર કરવા. સંતાન ન થતુ, ગર્ભમાં સંતતિ મરી જવી, સંતાન ઉત્પન્ન થતાં જ મરી જાય હત્યાદિ રોગ જે કારણે થાય છે તે દોષ અથવા રોગના જન્મુઓ સ્ત્રીના પ્રસૂતિ ધરમાંથી દૂર થવા જોઇએ, દૂર કરવા જોઇએ. એટલે તે જન્મુઓ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં ન જાય. તેમજ પ્રસૂતિશુદ્ધમાં પણ ન રહે. "

એટલે સ્ત્રીને આ રોગ કૃષીની આધા ન થાય, અને સ્ત્રીને સુસ્તાન જ થાય, તે સંતતિ ઉત્તમ બલશાસી ધીર, શત્રુ, વીર હોય એ વિષે એનાથી પણ વધારે વેદે કહ્યું છે—

શર્મા અમ્ભત્ય આરુઢઃ તત્ર પુત્રધનં કૃત
તદ્વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્ સ્ત્રીપુ બામરામસિ ॥ ૧ ॥

પુત્રિં ચૈ રેતો ભવતિ તત્ ક્ષિયાં જનુ પિચ્યતે ।

તદ્ વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્ પ્રજાપતિઃ અગ્નિવા ॥ ૨ ॥

સ્ત્રીપુત્રમન્યન્ન દધત્ પુમાંસ ડ દધત્ ૩ ॥ ૩

(અર્થર્વં ૫।૧૧)

" શર્મા શક્ષપર પીપજો ઉગેલો હોય તો ત્યાં પુત્ર નિર્માણ કરવાની ઔષધી નિર્માણ થાય છે પુત્ર પ્રાપ્તિનુ આ ઉત્તમ સાધન છે. તે સ્ત્રીઓને આપવા યોગ્ય છે પુત્રમાં વીર્ય રહે છે, તે સ્ત્રીમાં સ્ત્રિયાત્માં આવે તેથી પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે

એમ પ્રગળપતીએ કહ્યું છે અહીં અમ ન ધેર પુત્ર જ થા ન.
રત્રી ઉત્પન્ન થવાનું કાપું બીજા પરમા ધાપ "

અમી વૃક્ષપર અપ્રત્ય એટલે પાંપળા ઉગે છે ને પાંપળા-
ના પચ અગ એટલે જડ, છાશ, પાન, ફૂલ અને ફળ વિગેરેનું
ચૂણું રત્રીને આપવામાં આવે તો પુત્ર ન થતાં રત્રીન પુત્ર
થરી, ન પચા રત્રી ઉપર આ એ પધી પ્રોત્ત કરી જેવા જેવા છે

આ મ નો બીજો પણ એક અર્થ છે (દાર્મી) શાંત
અને સબમ સપન્ન રત્રીનો સબધ જે (અથ્થ રથઃ)
ધોડા જેવા વીર્ધવાન પુરુષ જેડે ધાપ તો તે રત્રીને પુરુષ સતતિ
ય ય અહીં રત્રી 'દાર્મી' અર્થાત્ સબધીસ હોતી જેઠએ
અને પુરુષ 'અથ્થ-રથ' ધોડા જેવા વીર્ધવાન હોવા જેઠએ
એમ કહેલું છે ગૃહસ્થ રત્રીપુરુષોએ આ વાન પ્થાનમાં
રાખ્યા જેની છે વ્યાવાય વિગેરે સાધનો વડે પુરુષ ધોડા જેવા
વીર્ધવાન અને તેમ જ રત્રી સયમશાસ અને એમ યરાથી તે
એકિના સબધી ફક્ત પુત્રસ તની જ થતી રહે છે.

મૂર્ધ-ચદ્ર જેના બાગકેડા

ધરમાં બાગકેડા ચદ્ર સૂર્ય જેવા હોય. અદિતિમાતાનું ધર
આ આપુ વિષ છે તેમાં સૂર્ય અને ચદ્ર જેવા પુત્રો હોય
અને તે ધરમાં રમતા રહે એવી ઇચ્છા વેદે પ્રગટ કરી છે
જુઓ—

પૂર્વાપરં ચરંતૌ માયયૈતૌ શિશુ ક્રીડન્તૌ પરિ-
યાતૌડર્ણવયુ વિશ્વાન્યૌ મુચના વિચદ્ર ક્રાન્તૌ-
રથ્યૌ વિવદ્ધજ્ઞાયસે નષઃ ॥ (અથર્વ ૭ ૮૧)

"આ બે બાગકેડા સૂર્ય અને ચદ્ર રમે છે અને પેતાની
શક્તિ વડે આગળ પાછળ થતાં રહે છે તે ફરતા ફરતા દરિયા
સુધી જાય છે તેમાંથી એક બધાં શુવનેને પ્રકાશ આપે છે
અને બીજો ઋતુને બતાવતો રોજ નરનવા ધાપ છે "

એટલે આ બે બાગકેડા એક સ પૂણું જગતને પ્રકાશિત કરે
છે અને બીજો અતુઓ બતાવતો રહે છે એના સૂર્ય ચદ્ર જેવા
પુત્રો ઘેર ઘેર નિર્માણ થવા જેઠએ એવી ઇચ્છા પતિ અને
પત્ની બંને ધારણ કરે એવા ઉપદેશ અહીં છે

મેખલા બધન

કમર કસવા માટે કેડે ક હોરો-મેખલા બાધન માં આવે
છે વાચકોએ કેડા બાધી અને ખૂંપી રાખી જોતુ બે પ્રકારમાં
નો ફેર તેમને તરત જખાશ આવશે કમરમાં પટો બધવાથી

શક્તિ વધે છે અને દીલી કમર ગળાથી પોચાપણ નિર્માણ
ધાપ છે તેથી દૈદિક સંસ્કારોમાં 'મેખલા-વંદન' નામેક
છે કેાડ પુત્ર દીલી કમરવાળા ન ધાપ બધા કટિબદ્ધ રહે,
તેપાર ને અને વીળા જવાવડા સિદ્ધ રહે તેથી કહ્યું છે—

ચૌરર્ણા મય મેખલે । (અથર્વ ૬૧૩૩૨)

મેખલા કમર ઉપર બાધવાથી શત્રુ ય ત્રીને મારવાની
શક્તિ આપનામાં આવી જાય છે વધુ જુઓ—

યાં ત્વા પૂર્વે મૂતદત્તઃ ક્રાવયઃ પરિવેષિતે ।

તા રવે પરિવજસ્ય મા દૌર્ધાવુસ્તવાય મેખલે ॥

(અથર્વ ૬૧૩૩૫)

"હે મેખલે ! જે તને મૂતકાળમાં પગકમ કરતાના કસી
ઓએ બાંધી હતી એવી તું મને દીર્ઘાયુ કરવા માટે માગ
શરીરને ભવેલીને રહે "

હું મેખલા બધનથી દીર્ઘજીવન મ મ કરીશ અને પ્રચીન
વિદ્વાન ઋષીઓએ જેમ ઉત્તમ પ્રમાણથી આચરણ કરેતુ
તેમ હું પણ કરીશ.

મેખલા બધન કટિબદ્ધતા સચવે છે હરેક કાપું કરવા
માટે કેડા બાધી જેઠએ જેથી તે કાપું ઉત્સાદપૂર્ક થતું રહે.
વીરતા વધારવા માટે મેખલા બધન ખાસ જરૂરનું છે, તેથી
કહ્યું છે—

મ્લક્ષણા તપસા ધ્રમેણ મેખલયા સિનામિ ।

(અથર્વ ૬૧૩૩૩)

"ઘાન, શીતઉષ્ણ સહન કરવાની શક્તિ, પરિશ્રમ
કરવાનું સામર્થ્ય અને કટિબદ્ધતાથી દૃઢ સિદ્ધ રહું છું "

એમ્લા ગુણો જીવનામાં હોવા જેઠએ ઘાન અને વિઘન
મનુષ્યને અત્યંત આવશ્યક છે. ઘાન મન ઘાતિ માટે અને
વિઘન બૌદ્ધિક સુષોપ્તોજ માટે એટલે શરીર સુખ માટે,
શીત-ઉષ્ણ, દાનિલાભ, જ્ય-પરાજ્ય એવા દ્વંદ્વ સહન
કરવા માટે ઉપયોગી છે. દ્વંદ્વો સહન કરતા આપણુ કર્તવ્ય
કરવાનું હોય છે શ્રમ કરવાની શક્તિ હોવી જેઠએ, અને
કમર કસેલી હોવી જેઠએ આ બધી જીવાનોને કાર્યો માટે
તત્પર રહેવાની સૂચનાઓ છે અને તે ધાપ, પેતાનું કર્તવ્ય
કરવા હમેશાં તૈયાર રહેતુ, એતુ આ બધાનું તત્પર્ય છે

આપણું ઘર

ગૃહસ્થ માણસે પેતાનું ધર બનાવી તેમાં રહેતુ જેઠએ
પર કેતુ હોતુ જેઠએ તેના વિચાર અથર્વવેદના કાંડ ૩

સૂક્ત ૧૨ માં આ કથો છે. આ સૂક્તમાં ધરતું યથાવિદ્ય વર્ણન કરતા એવા શબ્દો છે કે જે ધરતું આમેદુઅ વર્ણન કરે છે. તેથી તે શબ્દોનો અહીં વિચાર કરીશું—

૧ અમ્વાચતી (શાલા) - પોતાના ધરમાં યોગ્ય હોય બહાર જવા આવવા યોગ્યનો ઉપયોગ કરવો. (મં. ૨)
આજ્ઞાસના લોકો મોટર રાખવાની ઈચ્છા કરશે.

૨ ગોમતી - ધરમાં ગાયો દોવી જોઈએ ગાયનું દૂધ પલ્લુ પુષ્ટીકારક હોય છે. ગાય અને બળદ બંને ઉપયુક્ત પશુ છે. ગાય દૂધ આપે છે. અને બળદ ખેતી ખેડી અનાજ આપે છે. (મં. ૨)

૩ વયસ્વતી - ધરમાં બરપૂર દુધ હોય.

૪ દ્યુતવતી - ધરમાં બરપૂર ઘી પશુ હોય.

૫ દ્યુત તક્ષમાણા - ધર થી આપનાઈ હોય. (મં. ૧)

૬ ઝર્જસ્વતી - ધરમાં બરપૂર અન્ન હોય. (મં. ૨)

૭ ઘરુણી, ૮ પૂતિધાન્યા - ધરમાં અનાજ બરપૂર હોય.

૯ પરિસ્ત્રુતઃ કુમ્મઃ - ધરમાં અધુર અપધી ભરેલો પાડો હોય. (મં. ૭)

૧૦ દ્વન્નઃ કલરીઃ - દહીંથી ભરેલા માટલા ધરમાં હોય. (મં. ૭)

૧૧ દ્યુતસ્ય કુમ્મઃ - ઘીથી ભરેલો ઘડો ધરમાં હોય. (મં. ૮)

૧૨ અયક્ષ્મા વક્ષ્મનાદિત્રીઃ આપઃ - નિરોધ અને રોગને દૂર કરનાર પાણી ધરમાં હોય. (મં. ૬)

ધરમાં આ પદાર્થ દોવા જોઈએ. તેથી ધરના લોકો ધટ્ટ-પુટ અને રોગરહિત રહેશે. આને ગાયનું ઘી મળવું મુશ્કેલ બન્યું છે. તેથી પોષક આદ્ય વસ્તુઓ મળતી નથી. ગાયનું દૂધ, દહીં, છાસ, માખણ અને ઘી ધરમાં જ્યાં પણ ભરેલા રહેતાં ત્યાં આને પા શેર પશુ મળી શકતું નથી. શું એને ઉત્તિ સમજવી ? કે અવનતિ ? એનો વિચાર સ્વ વાચકો-એ કરવો અને પોતાનું ધ્યાન ગૌરક્ષણ કરવાના કાર્યમાં કેન્દ્રિત કરવું.

અતિથિસત્કાર

અતિથિસત્કાર કરવા માટે ઘડો ભરી પી લાવવું જોઈએ, અને તેમાંથી જે ધીની કાર પાકે તે વડે અતિથીનો આદર સત્કાર કરવો. જુઓ—

પૂર્ણ નારિ પ્રમર કુમ્મં, વતં । દ્યુતસ્ય ધારાં
અમૃતેન સંમૂતામ્ । દમાં પાત્નુ અમૃતેના-
સમદ્ધિઃ । દપાપૂર્તં આમિ રક્ષત્યેનામ્ ॥

(અથવં. ૩૧૨૬૮)

"હે ગૃહપતિ ! અતિથીઓને પીરક્ષવા માટે ઘડો લઈ આવો, અધુર રસ ભરેલો ઘડો લઈ આવો અને અતિથીઓને જેટલું આવે-પીવે તેટલું પીરસો કંજુસાઇ કરતા નહિ. આ પ્રમાણે બંને ધરની શોભા વધારો, " ધરનું મહત્ત્વ સૂરસિંહ રહેલું જોઈએ.

ગાયોનું સંરક્ષણ.

ધરમાં ગાયોનું સંરક્ષણ થવું જોઈએ. ધરમાં ગાયો દોવ તો તે ધરની શોભા વધારે છે અને તેમનો ઉપયોગ ધરમાં રહેનારાઓને થાય છે—

ગાયઃ સૂર્યં છદાં ચિત્ત મેવંયથ ।

અર્ધારં ચિત્ત સુપ્રતીક છણુષ ॥ (અથવં. ૪૧૨૧૧૬)

"હે ગાયો ! તમે કૃષ મનુષ્યને હટપટ બનાવો છો અને નિરોજનો તેજસ્વી બનાવો છો. " આ ગાયોનો શુભ ધરના માણસો માટે મોટો સદાયક છે.

(ગાયઃ) સુચવસે રક્ષાન્તીઃ સુપ્રપાણે શુદ્ધા

મપા પિયન્તિ ।

(અથવં. ૪૧૨૧૧૭)

"ગાયો ઉત્તમ ધાસ ખાય અને સારા જ્વાલમયમાં શુદ્ધ પાણી પીવે " એવું ગો-પાલન ઘેર ઘેર થવું જોઈએ. આને ગાયોને મારવામાં આવે છે. વેદોમાં ગાય, બળદ અને પર્વત ત્રણે 'લક્ષ્ય' એટલે અવધ્ય એમ કહ્યું છે. જેનો વધ નહિ થવો જોઈએ તેનો જ વધ થઈ રહ્યો છે. તેથી અમારા આરોગ્યની દાની એટલી બધી થઈ રહી છે કે તે કોઈ પણ પ્રકારે બંધ થઈ શકે તેમ નથી.

અન્ન, ગોપાલન, ગૃહરક્ષણ વિગેરે પછા ઉપદેશ આના પછી છે. તે બધા જ મનનીય છે. દેવે વાત આપે છે ત્રણ-રહોત ધરાની-દેવે જુઓ—

મંડુરહિત થવું

મંડુરહિત થવાના વિધામાં વેદ ધર્મો સારો એવો ઉપદેશ આપે છે. તે દેવે જુઓ.

અનૃણા અસ્મિન્ અનૃણા પરસ્મિન્ । તૃતીયે-
લોકે અનૃણાઃ સ્વામ । યે દેવવાનાઃ પિતૃવાણાશ્ચ
લોકાઃ સર્વાન્ પથો અનૃણા આ ભિષેમ ॥

(અથવં. ૬૧૧૧૭૩)

“ આ લોકમાં, પરલોકમાં, અને તૃતીય લોકમાં પણ અમે ત્રાજુરદિન થઈને રહીશું જે દેવધાન અને પિતૃધાન માર્ગ છે તેમાં પણ અમે ત્રાજુરદિન થઈને રહીશું ”

આ પ્રકારે ત્રાજુરદિન થયાનું સાબતમાં કહેવું છે. આ વિષય પ્રાયેક શુદ્ધસ્થાવ્રમના રાખવા જેવો છે. ત્રાજુરદિન થતું એ પ્રાયેક શુદ્ધસ્થાવ્રમના છે કારણકે ત્રાજુરદિન રહેવા થી ધણી આપત્તિઓનો સામનો કરવો પડે છે. માટે ત્રાજુરદિન થતું તે દરેકને માટે જોઈએ છે

વિપત્તિઓને દૂર કરવી

ત્રાજુ એક વિપત્તિ છે તે પ્રકારની બીજી પણ ધણી વિપત્તિઓ દુનિયામાં છે તે બધી વિપત્તિઓ દૂર કરવાની આપણી ફરજ છે. તે વિપત્તિઓને દૂર કરવા વિશે આ મંત્ર અત્યંત વિચાર કરવા જેવો છે—

દૌલ્ભ્ય વૈર્જીવિત્ય રક્ષો અથ અરાતયા ।

દુર્ણામ્ની । સર્વા દુર્વાચઃ તા મલ્લનાદાયામસિ ॥
(અથર્વ ૪૧૭૫)

“ દુષ્ટ રાખ આવતુ, હવિન દુષ્કર્મ છે એવું લાગતુ, દિ સો તરફથી ઉપદ્રવ થવો વિકાસમાં પ્રતિબંધ થઈ તે રક્ષાઈ જવો નિર્ધનતા ખરાબ સ્થળે બોલવાનો સ્વભાવ સર્વ પ્રકારના દુષ્ટ આપણુ કરવાનો, અભ્યાસ આ બધી વિપત્તિઓ અમારાથી દૂર રહે ”

આ બધી વિપત્તિઓ છે તેનાથી કદ થય છે માટે આ વિપત્તિઓ દૂર કરવી જોઈએ અને ભાગ્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

તેન મા મયિન કળુ અપદ્રાન્તુ અરાતયા ।

(અ ૬૧૨૯૩)

“ મને ભાગ્યશાળી કર, બધી આપત્તિઓ મારાથી દૂર થાય ” એવી ઇચ્છા દરેક સદ્શુદ્ધસ્થાવ્રમના મનમાં રહેવી જોઈએ અને તે માટે તેણે પ્રયત્ન કરવા જોઈએ પોતાનું સારી પેટે રક્ષણ કરવું જોઈએ તે માટે શુદ્ધસ્થાવ્રમ એમ કહે—

સ્વાધ્યાય મ રણ }
પારહી (જિ. સુરત) }

યો જો દેવિ અથરા સસ્પદીષ્ટ યં હ ઈષ્ઠિ સં હ માણો જહાતુ ॥
(અથર્વ ૭૩૨૧)

“ જે એકલો અથાત બધાનો દોષ કરે છે તે નીચે પડે અને જે એકમાત્રો અમે બધા દૂષ કરીએ છીએ તેનો પ્રાણ તેને હોગ ચાક્યો બન્યો. ” એટલે તે મરી બન્યો

પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે જે પ્રયત્ન કરવાનો તેમાં સારા અને બદમતીયાઓનું રક્ષણ થાય અને દુષ્ટોની અવધનિ થાય એવા પ્રયત્ન હોવા જોઈએ

અતિથિનો સાત્કાર

આપણે ઘેર અતિથિ આવે તો તે વિદ્વાન અતિથિનો સત્કાર કરવો જોઈએ, તે શુદ્ધસ્થાવ્રમના કર્તવ્ય છે વિદ્વાન પુરુષ સત્કાર્ય કરવા માટે, સદુપદેશ આપવા માટે દેશીદ્વારનું કાર્ય કરવા સાઈ કરવા રહે છે. તેમનો આદર સત્કાર, ખાનપાન વગેરે ની વ્યવસ્થા શુદ્ધસ્થાવ્રમની સદ્શુદ્ધસ્થાવ્રમો કરતી જોઈએ.

શુદ્ધસ્થાવ્રમના આશય વડે તે ધર્મોપદેશકો હવિન રહી શકે છે અને પોતાનું રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કાર્ય કરી શકે છે જે શુદ્ધસ્થાવ્રમો તેમને જોજન અને બીજા પ્રમાણની જરૂર તે મદન ન આપે તો, તેમની મુશ્કેલીથી નહિ તેમની મુશ્કેલી ન થવાના કાનૂને તે પોતાનું કાર્ય આગળ કેવી રીતે ચલાવી શકશે ! તેથી તેમનો ભાર શુદ્ધસ્થાવ્રમોને જ સદન કરવાનો હોય છે

શુદ્ધસ્થાવ્રમો રાષ્ટ્રસેવકોનું પાલન કરવું જોઈએ નહિ તો તે ઉપદેશકો ક્યાં જાય ? શું કરે ? તેથી તેમનો ભાર શુદ્ધસ્થાવ્રમો ઉપર છે

આ પ્રમાણે શુદ્ધસ્થાવ્રમ વિશેના ઉપદેશ આપનારા મંત્રો આ ભાગમાં બેસાડ્યા છે વાચક તેનું મનન કરી યોગ્ય મુખોપનિષદ પ્રાપ્ત કરે એને તે મુશ્કેલી આચરણ કરી ઉત્તમ શુદ્ધસ્થાવ્રમનું અને પોતાના રાષ્ટ્રનું વૈભવ વધારવું

છીપાદ દામોદર સાતવળેકર

અધ્યક્ષ સ્વાધ્યાય મ રણ, પારહી

અથર્વવેદનો સુખોદ્ય અનુવાદ

[ભાગ ૩ નો]

ગૃહસ્થાશ્રમ

પવિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૨૨

(કવિ- સ્વયં : દેવતા- વિશ્વદેવ)

एतं मागं परि ददामि विद्वान्विश्वकर्मन्प्रथमजा क्रुतस्य ।

अस्माभिर्दत्तं जरसः पुरस्तादच्छिन्नं तन्तुमनु सं तरेम

॥ १ ॥

तत् तन्तुमन्येकं तरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमार्यनेन ।

अचन्त्येकं ददतः प्रयच्छन्तो दातुं चेच्छिक्षान्तस्वर्ग एव

॥ २ ॥

અર્થ— હે (વિશ્વકર્મન્) સમસ્ત જગતના રચયિતા ! (ક્ષત્રસ્ય પ્રથમજાઃ) તું સત્ય નિયમનો પ્રથમ પ્રવર્તક છે. આ વાતને (વિદ્વાન્) જાણીને એવો હું (દત્તં માગં પરિ દદામિ) આ મારા ભાગને તારે મારે પૂર્ણતાથી આપું છું. (જરસઃ પરસ્તાત્ અસ્માભિઃ દત્તં અશ્વિછન્નં તન્તુમનુ) વૃદ્ધત્વ પછી પણ અમે આપેલ વિશ્વેશ્વરદિત જે યજ્ઞનું સત્ત છે તેનાથી અમે (અનુ સંતરેમ) નિશ્ચયપૂર્વક અનુકૂળતાથી અમે પાર ઉતરી જઈશું. [૧]

(એકે તર્ત તન્તુ અનુતરન્તિ) કેટલાએ લોકો આ ફેલાએલ યજ્ઞ સૂત્રને અનુકૂળ રહીને પાર ચઢી ગયા છે. (યેષાં આયનેન પિત્ર્યં દત્તં) જેના આયવાથી પિતૃ સંબંધી અપાનારો ઝણુ ભાગ અપાએલ હોય છે. (એકે અવન્તુ દ્વદતઃ) ખીલ કેટલાએ બંધુગણોથી રહિત મળને પણ (દ્વદતઃ) દાન આપે છે તેઓ (પ્રયચ્છન્તઃ ચ દત્ત્વા દાતું શિક્ષાન્) દાન આપવા છતાં પણ દાન આપવાને મારે સમર્થ થયા, તે (સઃ સ્વર્ગઃ એવ) તે સ્વર્ગ જ છે. [૨]

ભાવાર્થ— હે જગતના રચયિતા પ્રભુ ! તુજ સત્યધર્મનો પ્રથમ પ્રવર્તક છે એ હું જાણું છું, તેથી જ હું મારો ભાગ તારે મારે સમર્પિત કરું છું. આ સમર્પણથી જ અનિશ્ચિત યજ્ઞ ધરો, તેની સહાયતાથી અને દુઃખની પેઠેપર અમે યજ્ઞ જઈશું. (૧)

આ યજ્ઞનો આશ્રય કરીને જ કેટલાએ લોકો પાર ચઢી ગયા છે જેમનું કંઈક પૈતૃકજલ્ય ચૂકવવાનું હોય છે. તેઓ બંધન- માંથી મુક્તિના છતાં પણ મુશ્કેલીનો સમય આવવાથી તે ઝણુને પાર કરે છે આવા લોકો જ્યાં હોય છે ત્યાં સ્વર્ગધામ જતી નથી. (૨)

અન્વારમેયામનુસંરમેયામેતં લોકં શ્રદ્ધાનાઃ સચન્તે ।

યદ્દાં પક્કં પરિવિષ્ટમમૌ તસ્ય ગુપ્તયે દંપતી સં શ્રંયેયામ્

॥ ૩ ॥

યત્તં યન્તં મનસા પૃદ્ધન્તમન્વારોદ્દામિ તપસા સયોનિઃ ।

ઉપદ્રુતા અમ જરસઃ પરસ્તાંચૃતીયે નાકં સધ્માદં મદેમ

॥ ૪ ॥

ગુદ્ધાઃ પૂતા યોવિતો યત્તિયાં દ્વિમા મ્લક્ષણાં હસ્તેષુ પ્રપૃથક્સાદયામિ ।

યત્કામ દ્વિદર્મભિપિચ્ચામિ શોડહમિન્દ્રો મ્લુત્વાન્તસ દદાતુ તન્મે

॥ ૫ ॥

અર્થ—દે (દમ્પતી) સ્ત્રી પુરો ! (અનુ આરમેયામ્) અનુકૂળતાની સાથે શુભ કાર્યોનો પ્રારંભ કરેા. (અનુ સંરમેયાં) અનુકૂળતાની સાથે હાલચાળ કરેા. (એમ લોકે શ્રદ્ધાનાઃ સચન્તે) આ ગૃહસ્થાશ્રમી લોકને શ્રદ્ધા પાત્રી કરનારા લોકો જ પ્રાપ્ત કરે છે (યત્ત્વ યો વક્ક) જે તમારા બન્નેનું પરિપક્વ રૂળ હશે અને (મમૌ પરિવિષ્ટં) અમિ દ્વારા સિદ્ધ થએલ છે. (તસ્ય ગુપ્તયે સંશ્રયેષાં) તેની રક્ષા માટે પરસ્પર આશ્રિત રહેા [૩]

(તપસા યન્ત પૃદ્ધન્તં યત્તં) તપથી આલના મદાન યદ્ધની ઉપર (સયોનિઃ મનસા અનુ આરોદ્દામિ) સમાન સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થએલ દ્વે અનુકૂળતા પ્રમાણે મનથી ઉપર ચડુ છું. પ્રાપ્ત કરું છું (અમે) અમિ ! (જરસઃ પરસ્તાં ઉપદ્રુતા) વૃદ્ધત્વની પહેલાં બોધાવાએલા અર્થે (જૃતીયે નાકં સધ્માદં મદેમ) તૃતીય સ્વર્ગધામમાં સાથે સાથે રહીને સુખને પ્રાપ્ત કરીએ [૪]

(દ્વિમા યત્તિયાઃ ગુદ્ધાઃ પૂતા યોવિતાઃ) આ પૂજ્ય, શુદ્ધ અને પવિત્ર સ્ત્રીઓ છે, તેમને (મ્લક્ષણાં હસ્તેષુ પ્રપૃથક્ સાદયામિ) સ્ત્રીઓના હાથમાં અલગ અલગ પ્રદાન કરું છું (મદં યત્કામઃ હસ્તે યઃ મમિપિચ્ચામિ) દ્વે જે કામનાથી આ રીતે તમને અભિલેષ કરું છું (સઃ મહસ્વાન્ દન્દ્રા) તે મદાન પ્રભુ (મે તત્ દદાતુ) મને તે આપે [૫]

વાર્થ—દે સ્ત્રીપુરો ! તમેા બને આ ગૃહસ્થાશ્રમને પ્રાપ્ત કર્યા પછી શુભ કાર્યો કરતા રહેા અને વ્રતતિને માટે દ્વાનચાળ કરતા રહેા આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં શ્રદ્ધાવાળા લોકો જ સુખપૂર્વક રહી સકે છે. જે તેમાં ખૂબ અનુભવી થએલ છે અથવા જે પૂર્ણ થએલ છે, તેની રક્ષા કરવાને માટે તમેા બને પ્રયત્ન કરેા (૩)

જે યદ્ધ તપથી યાચ છે, તેમાં મન લગાડીને તેને પૂર્ણ કરેા એ જ યોગ્ય છે આ પ્રમાણે વૃદ્ધત્વ સુધી કર્મ કરવાથી ઉચ્ચ સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત યાચ છે (૪)

આ પવિત્ર અને શુદ્ધ સ્ત્રીઓ છે, તેમને જ્ઞાનીઓના હાથમાં અલગ અલગ અપહું કરું છું જે કામનાથી હું આ યત્ન કરું છું તે મારી કામના સફળ થઈ જાય (૫)

પવિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ

ગૃહસ્થાશ્રમને અત્યંત પવિત્ર બનાવીને તેમાંથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાની બાબતમાં આ સૂક્તમાં ઘણે અણુબેલ ઉપદેશ છે. આ ઉપદેશ દરેક ગૃહસ્થાશ્રમીએ મનન કરવો જોઈએ. (૧) સમસ્ત જનનના નિર્મોત્તના જે પ્રભુ છે, તેજ સત્ય નિપમેાનો પ્રથમ પ્રાપ્તક છે એમ માનીને તેને માટે શુભ કર્મ કરવાં તેને માટે યત્ન કરવો અને જે કાંઈ કરવું હોય તે તેની પ્રીતિને

માટે કરવું જોઈએ આ પ્રકારની શુભ કર્મો કરવાથી મનુષ્ય કુ ખ સુકૃત યાચ છે. (૨) આ પ્રકારના વ્રતથી જ મનુષ્યનો બેડો પાર થઈ જાય તે બીએ કોઈ ખામી જે જ નહિ (૩) જેવી રીતે આપણે કરેલ કરજ ચૂકવવું જોઈએ તેવી રીતે આપણા બાપદાદાઓએ કરેલ કરજ પછી ચૂકવી આપવું જોઈએ. જ્યાં વિશેષ મુશ્કેલ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવા છતાં પછી

આ પ્રકારનું ઝાણ પરત કરે છે અને બીજાને છેતરતા નથી, તે દેશ સ્વર્ગધામ છે. (૪) ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્ત્રી અને પુરુષ મળીને રહે છે, તેઓ સદા શુભ કર્મો કરે, શુભ કર્મોથી જ એક લોક પ્રાપ્ત થાય છે (૫) જે પરિપૂર્ણ થયેલ છે તેની રક્ષા કરે અને તેને જોઇને અન્યની પરિપક્વતા સંપાદન કરવાનો યત્ન કરે એ જોઇએ. (૬) સર્વ યજ્ઞ તપથી જ થઇ શકે છે. આ પ્રકારે યજ્ઞ કરવાનો વિચાર મનથી હ મેંશ કરે એ જોઇએ. (૭) જો ધડપણ સુધી આ પ્રકારના શુભ કર્મો કર્યો તો ઉત્તમ સ્વર્ગધામનો આનંદ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. (૮) ગૃહસ્થાશ્રમ અભાવે હોય તો પવિત્ર અને શુદ્ધ સ્ત્રીની સાથે

જ કરે એ જોઇએ. (૯) સ્ત્રીને પણ જ્ઞાની મનુષ્યના દ્વારમાં સમર્પિત કરવી જોઇએ. આ પ્રમાણે પવિત્ર સ્ત્રી અને જ્ઞાની પુરુષથી જે ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલે છે તે જ વિશેષ સુખ આપનાર બની જાય છે. (૧૦) આવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનાર મનુષ્ય જ પોતાની કામના સિદ્ધ થવાનો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રભુ તેને જ સિદ્ધિ આપે છે. આ સૂક્તનો આ પ્રકારે આશય છે. જે પાઠક આ સૂક્તના મંત્રોનો અર્થ અને ભાવાર્થ વિચારધૂતક વાંચે તેઓ એ આશય પો જ્ઞાની મેળે જ જાણી શકશે. કારણ કે તે ધણો જ રપછ છે.

કુળવધૂ-સૂક્ત

કાં. ૧, સૂક્ત ૧૪.

(ઝાણ- મુવજિત્રાઃ । દેવતા- યમ ।)

મર્ગમસ્યા વર્ષ આદિધ્વર્ષિ વૃક્ષાદિવ સ્ત્રજમ્ ।

મહાવુમ્ દવ પર્વતો જ્યોક્ પિતૃષ્વાસ્તામ્

॥ ૧ ॥

પૃષ્ઠા તે રાજન્કન્યા વિધૂર્નિ ધૂયર્તા યમ ।

સા માતૃર્વિષ્વર્તા મહેડ્યો આતુરથો પિતુઃ

॥ ૨ ॥

પૃષ્ઠા તે કુલપા રાજન્તામું તે પરિં દસસિ ।

જ્યોક્ પિતૃષ્વાસાતા આ શીર્ણા સમોષ્યાત્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વૃક્ષાત્ ઝાણ સ્ત્રજ દવ) જસપરથી જેવી રીતે ફૂલોની માળા લે છે, તેવી રીતે (ઇસ્યાઃ મર્ગ વર્ષઃ આદિવિ) કન્યાનું એનર્થ અને તેજ હું સ્વીકાર છું (મહાવુમ્ પર્વતઃ દવ) હું મૂળરાળા પર્વતની જેમ સ્થિરતાથી આ કન્યા પિતૃષ્ણ જ્યોક્ આસ્તાં) માતાપિતાના ધરમાં ધણા લાખ સમય સુધી રહે [૧] હે (યમ રાજન્) નિયમ પાલન કરનારા સ્વામિનું ! (દવા કન્યા) આ કન્યા (તે વધુ) તારી વધુ બનીને (નિધૂવર્તા) બ્યવહાર કરે. (યથો) અથવા (સા) તે ભાઇને ત્યાં (યથો) અથવા પિતાના (મહે ધધ્યર્તા) ધરમાં રહે [૨] હે (રાજન્) સ્વામિનું ! (દવા) આ કન્યા (તે કુલ-વા) તારા કુળનું પાલન કરવાવાળી છે. (તાં) તેને (ડ તે પરિદદ્રાસિ) તારે માટે અમે આપીએ છીએ આ (જ્યોક્) તે સમય સુધી (વિતૃષ્ણ વાસ્તાતૈ) માતા પિતાના ધરમાં નિવાસ કરે

ભાવાર્થ— જસપરથી પાન તથા ફૂલો ઉતારીને તેમની માળા બનાવીને જેવી રીતે લોખ પહેરે છે, તેવી રીતે આ કન્યાનું એનર્થ અને તેજ હું સ્વીકાર છું અને તેમનાથી મને પોતાને સંલ્લવવા ઇચ્છુ છું. જેવી રીતે હું મૂળરાળા પર્વતો પોતાના બ્યવહારપર સ્થિર રહે છે તેવી રીતે કન્યા ધણુ પોતાના માતાપિતાના ધરમાં નિહર બનીને લાખા વખત સુધી સુરક્ષિત રહે (૧) હે નિયમ પાલક પતિ ! આ અગારી કન્યા તારી વધુ બનીને નિયમપૂર્વક બ્યવહાર કરે જે સમયે તે તારે ઘેર ન રહે તે સમયે તે પિતા, માતા અથવા ભાઇને ઘેર રહે, પરંતુ બીજા કોઇ પાસાને ઘેર ન રહે (૨) હે પતિ ! આ અગારી કન્યા તારા કુળનું પાલન કરવાની છે, તેને તારે માટે અમે સમર્પણ કરીએ છીએ. ન્યા સુધી તેનું શિર (ધરતક) રાણગારવાનો સમય ન આવે

અસિતસ્ય તે મલ્લેના કચ્ચપંસ્ય ગર્વસ્ય ચ ।

અન્તઃકોશમિવ જામયોર્ડિવં નક્ષામિ તે ગર્ગમ્

॥ ૪ ॥

(આ રીતેના સમોષ્ણાત્) ન્યા સુધી માત્ર ચક્રગારવામાં ન આવે [૩] (અસિતસ્ય) બપોલ રહિત (નદયસ્ય) દટ્ટા (ચ) અને (ગર્વસ્ય) પ્રાણી સાધન કરનારા (તે) તારા (મલ્લેના) પ્રાણની સાથે દૃ (તે મગ અપિ નક્ષામિ) તારા કોશમાં બાંધે પુ (જામયા યંતા કોશં દય) કોશો પોતાના પેટામાં બાંધે છે [૪]

ત્યા સુધી તે માતાપિતાના ધરમાં ૧૮ (૩) બપોલ રહિત, દશ અને પ્રાણને સ્વાધીન કરનારા તારા પ્રાણની સાથે આ કન્યા ના આ પનો સંબંધ હું આપું છું જેથી રીતે કોશો પોતાના પેટમાં અને ક્રિયાન પેટમાં બધા રીતે સુરક્ષિત રાખે છે તેથી રીતે તેનું આયુ સુરક્ષિત રહે. (૪)

કુંભવધૂ-સૂકંત

પ્રથમ પ્રસ્તાવ

આ સૂકંતમાં ચાર મ ગો છે પહેલા મ ગર્ભાભિ પતિનું પ્રસ્તાવણ શાપણ છે. પતિ કન્યાના રૂપને અને તેજને પસંદ કરે છે અને તે તેજનો સ્વીકાર કરવા હમ્મ છે. આ વિષયમાં મંત્રનું રચક અતિ રચક છે

“ જ્યો, લેલાઓ અને વનરપતિપરથી પાન, ફૂલ અને મજરીઓ સહને લોકો માળાબનાવે છે અને તે માળાઓને ગળામાં ધારણ કરે છે, તે પ્રમાણે આ કન્યા સુગંધિત પુષ્પોની વસ્તી છે તેના ફૂલ અને પાન (સુખ કમલ અને હસ્ત પદ્મ) અથવા તેનું સૌન્દર્ય અથવા તેજ હું ધારણ કરું છું અને તેનાથી હું સુશોભિત થવા માગુ છું અર્થાત્ હું આ કન્યા સાથે ગૃહસ્થાધ્યયન કરી કરવાની હમ્મ કરું છું જેથી રીતે પર્વત પોતાના વિશ્વાળ પાપાપર રિયર રહે છે તે પ્રમાણે આ કન્યા પોતાના માતા પિતાના સુદૃઢ આધાર પર રિયર રહે. અર્થાત્ માતા પિતા તરફથી સુશિક્ષા મેળવીને આ કન્યા સુયોગ્ય બને અને ત્યાર પછી મારે (પતિને) ઘેર આવે ”

આ કાવ્ય પ્રથમ મ ગ્રંથ છે તેમાં કાલી પતિને પ્રથમ પ્રસ્તાવ છે કાલી પતિ કન્યાનું સૌન્દર્ય અને તેજ પસંદ કરે છે અને તેની સાથે વિવાહ કરવાની હમ્મ અગ્રહ કરે છે અર્થાત્ કાલી પતિ કન્યાની માગણી તેના માથાપની પાસે કરે છે અને સાથે સાથે એ પણ કહે છે કે કન્યા કેટલાક સમય સુધી માતા પિતાના ધરમાં જ રહે ત્યાર પછી પતિને ઘેર આવે થોડા સમયની મર્યાદા આગળ તૃતીય મ ગ્રંથ કહેલમાં કાલી છે.

આ મ ગ્રંથ વિચારથી બળ શાપ છે કે, પુરૂષ પોતાની સદૃશ્ય આરિષ્ટીની પસંદગી કરે છે હુરુષ પોતાની રચિ પ્રમણે કન્યાની પસંદગી કરે છે અને પોતાના મનને વિચાર કન્યાના માતાપિતા પાસે નિવેદન કરે છે કન્યાના માતાપિતા આ પ્રસ્તાવનો વિચાર કરે છે અને આરીપતિને થોડા ઉત્તર આપે છે

આ સૂકંતમાં એ રચક નથી થતું કે કન્યાને પણ પોતાના પતિની પસંદગીની આનંદમાં પોતાની પસંદગી અથવા નાપસંદગીના વિચાર પ્રદર્શિત કરાવે અધિકાર છે કે નહિ પ્રસ્તાવ થયા પછી પણ કન્યાનું માતાપિતાના ધરમાં લાંબા વખત સુધીનું વાસન ન (પિતૃષુ કન્યા જ્યોક્ આસ્તા) દર્શાવે છે કે આ પ્રસ્તાવ કન્યાને રમેડેક્ષન થય તે પહેલાં જ અથવા ઉપર થયા પહેલાં જ થવા જોઈએ આજમાન જેને સગાઈ અથવા માત્ર કહે છે તેના જ કાંઈક આ પ્રકાર છે એમ આ વાતપરથી રચક થય છે આ સૂકંતમાં કન્યાનું એક પણ કાળજી નથી, પરંતુ કાલીપતિ અને કન્યાના માતા પિતા અથવા પામોત્તુ જ લાગણ છે તેથી અનુમાન થાય છે કે કન્યાને તેલનો અધિકાર નથી જેટલો પતિને છે

ત્રીત્ત મ ગ્રંથ કન્યાના પાત્ર કહે છે કે, “ અને (તે તારા પરિવ્રજાલિ) તારે માટે આ કન્યાનું સમર્પણ કરીએ છીએ ” આ મ ગ્રંથાગ રચક દર્શાવે છે કે કન્યા આ વિષયમાં પરત્ર છે મ ગ્રંથો મેચાર આવી ગયેન છે કે, “ કન્યા પિતા, માતા અથવા ભાઈના ધરમાં રહે ” અથવા એથી આગળ વધીને અને એમ પણ કહી શકીએ છીએ કે વિવાહ થયા પછી તે પતિને ઘેર રહે, પરંતુ તે કદી સ્વન ત્રતાથી ન રહે

જે રીતે શૂનો આધાર તેના મૂળ છે, અથવા પર્વતનો આધાર તેનો વિશાળ પાયો છે, તે પ્રમાણે કન્યાનો પહેલો આધાર તેના માતાપિતા અથવા ભાઈ છે, અને પછીનો આધાર પતિ જ છે. તેનાથી વિષય ખીમ કાઢના આધાર સ્ત્રીએ લેવો તે ઉચિત નથી.

અસ્તાવનો અનુમોદન

પ્રથમ મંત્રમાં કહેલ જ્ઞાતીપતિનો અસ્તાવ સંમિલ્યા પછી કન્યાના માતાપિતા વિચાર કરીને જ્ઞાતીપતિને કહે છે કે—

“ હે નિયમથી ચાલનારા સ્વામિન્ ! આ કન્યા તારા સાથે નિયમપૂર્વક વ્યવહાર કરે ત્યાં સુધી તે માતાપિતા અથવા ભાઈના ધર્મમાં રહે. હે સ્વામિન્ ! આ કન્યા તારા કુળનું પાલન કરનારી છે, નેથી અમે તારે માટે તેને અર્પણ કરીએ છીએ. એ ત્યાં સુધી માથાપને ઘેર જ રહે, ન્યાં સુધી તેનું મરતક શત્રુગારવાનો સમય ન આવી જાય. તું બંધનરહિત દ્રષ્ટા અને પ્રાણશક્તિથી યુક્ત છે. તેથી તારા જ્ઞાનની સાથે આ કન્યાનું કાચું અંગે જોડી દઉંએ છીએ. જેવી રીતે સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરેણાં અને ઝવેરાત પેટીમાં બંધ કરી રાખે છે તે પ્રમાણે તેની સાથે તારું કાચું પણ સુરક્ષિત રાખીએ છીએ. ” આ પ્રમાણે આ ત્રણ મંત્રોનું વાંચન થાય છે, તે બાદ જ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. પાછક તેના ઘણા જ વિચાર કરે. અદિતિમની સગવડ આપત કંટોલક વિચાર કરવામાં આવે છે.

વરની પરીક્ષા

આ સૂત્રમાં પતિના શુભધર્મ દર્શાવવામાં આભા છે. એ પ્રથમ જોવા જેવા છે—

૧ યમઃ— યમ નિયમોનું પાલન કરનારો, ધર્મના નિયમોને અનુકૂળ પોતાનું આચરણ રાખનારો.

૨ રાજન્— રાજા (રાજ્યશક્તિ) પોતાની ધર્મપત્નીનું રંજન કરનારો. અહીં પત્નીના વિધવનો અર્થ હોવાથી “ રાજન્ ” શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે લેવો યોગ્ય છે. રાજા શબ્દનો અર્થ “ રંજન કરનારો ” શબ્દથી ધર્મમાં ધર્મ-પત્ની પુરુષની પ્રફુલ્લિ છે. તે ધર્મપત્નીનો સંતોષ વધારનારો.

૩ અસિતઃ— (અ-સિતઃ અવસ્તઃ) બંધનરહિત અર્થાત્ જેનું મન સ્વતંત્રતાને આદરનારું છે. ગુલામીના બાવ જેના મનમાં હોય નહિ.

૪ કદયઃ— (વડ્યકઃ) જોનાર પોતાની પરિસ્થિતિને

ઉત્તમરીતે જાણનારો અને પોતાના કર્તવ્યને બરાબર સમજનારો.

૫ યગઃ— (પ્રાણચલ્યુક્ત) પ્રાણાયામ વગેરે યોગ-સાધનથી જેણે પોતાના પ્રાણનું બળ વધાર્યું છે.

૬ વ્રજણા યુક્તઃ— જ્ઞાનથી યુક્ત જ્ઞાની.

આ ૭ ગુણો આ સૂત્રમાં પતિના શુભધર્મો દર્શાવે છે.

પતિના શુભધર્મ

ધર્મનિયમોને અનુકૂળ આચરણ કરવું, ધર્મપત્નીને સંતુષ્ટ રાખવી, સ્વાધીનતા માટે પ્રયત્ન કરવા, પોતાની પરિસ્થિતિને સારી રીતે જાણવી, યોગાદિ સાધનો દ્વારા પોતાની દીર્ઘઆયુ નિરોગતા તથા સુદૃઢતાને સંપાદન કરવા તથા જ્ઞાન વધારવું. આ આઠનો પતિની યોગ્યતા અદર્શિત કરે છે.

અહીં સ્ત્રીને સંતુષ્ટ રાખવ માટે ધર્મપુરુષ રીતે ચાલીને જેટલું બની શકે તેટલું જ કહેલ છે, કારણ કે “ યમ રાજન્ ” આ એ ગુણો મંત્રમાં એકત્રિત પ્રયુક્ત થયેલા છે.

પોતાની કન્યા માટે વર શોધવો હોય તો ઉત્ત ૭ ગુણોની કસોટીથી કસીને પછી જ પસંદ કરવો જોઈએ. જેનું આચરણ ધર્મપુરુષ, હોય જે ધર્મપત્નીની સાથે પ્રેમપૂર્ણ વર્તણૂક કરનારો હોય, જે સ્વાધીનતા માટે પ્રયત્નશીલ હોય, જે પોતાની પરિસ્થિતિને બરાબર જાણનારો હોય અને તે પ્રમાણે કામ વ્યવહાર કરનારો હોય, જે બળવાન અને નિરોધ હોય, જે પોતાના સ્વાસ્થ્યનું રક્ષણ કરી શકતો હોય તથા જે જ્ઞાનવાન અને પ્રજ્ઞ હોય, તો તે વરને પોતાની કન્યા પ્રદાન કરવા યોગ્ય છે.

તેજ પ્રમાણે જે ધર્મપુરુષ આચરણ કરતો નથી, જે પોતાની પત્નીની સાથે મમતાભર્યું આચરણ કરતો નથી, જે પરાધીનતામાં રહે છે, પોતાની પરિસ્થિતિને પ્રતિકૂળ જે આચરણ કરે છે. તથા જે નિર્બળ અને રોગી છે, તેજ જે જ્ઞાની નથી, તેને કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં પોતાની કન્યાને માટે વર તરીકે પસંદ કરવો જોઈએ નહિ. પાછા વર પરીક્ષા વખતે આ વાતોનું બરાબર બહુ રાખે. હવે વધુ પરીક્ષા કરવાના નિયમો જુઓ.

વધૂ-પરીક્ષા

આ સૂત્રમાં વધુ પરીક્ષાના નિમિત્તિખિત મંત્ર કાળ છે.

(૧) કન્યા— [કાનવીયા] કન્યા એવી હોય કે જેને

જેનાથી જ મનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય રૂપ, તેજ, અવયવોની શુદ્ધતા, રસમજાતા, સાત ક્રિયાદિ સર્વ વાતો જે જોનારના મનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે તે આ શબ્દથી જાણી શકાય.

૨ ઘટ્ટુ [હથેતે પતિગૃહે] જે પતિને ધેર જઈને રહેવાનું પસંદ કરે છે. જે પતિના ધરને જ પોતાનું સાચું ઘર માને છે.

૩ કુલપા- કુળનું પાલન કરનારી, પિતાના તથા પતિના કુળની મર્યાદાઓનું પાલન કરનારી. જે પોતાના સહચારથી બને કુળોનો યથા વધારે છે.

૪ તે (વત્સુ) સગમ- પત્નિ પતિની દેહી જોઈએ કે જે પતિના ભાગ્યને વધારે. જેનાથી પતિને પોતે ધન્ય બન્યો છે એવો અનુભવ થાય.

૫ પિતૃવુ આસ્તામ- વિવાહની પહેલા અથવા આપરકાળ માં માતા પિતા અથવા જાણીએમના ધરમાં રહેનારી અને વિવાહ પછી પતિને ધેર રહેનારી, બીજા કોઈને ત્યાં જઈને રહેવાની ઇચ્છા ન કરનારી કન્યા દેહી જોઈએ.

૬ વૃક્ષાત્ ક્ષત્- વૃક્ષમાંથી બનાવેલ પુષ્પમાળા જેવી કન્યા હોય, પિતાના કુળરૂપી વૃક્ષને પુષ્પમાળા રૂપ કન્યા સુગંધિત કરે.

આ છ મંત્ર ભાગ કન્યાની પરીક્ષા કરવાના નિયમો દર્શાવે છે. પાઠક તેનો ઉત્તમ વિચાર કરે અને આ ઉપદેશને અનુકૂળ કન્યાની પરીક્ષા કરે.

કન્યાના ગુણધર્મ

કન્યા સુસ્વરૂપ તથા તેજસ્વીની હોય, પતિને ધેર પ્રેમપૂર્વક રહેનારી હોય, બનને કુળોનો યથા, કીર્તિ પોતાના સદાચરણથી વધારનારી હોય, પતિનું ભાગ્ય વધારનારી, યૌવનકાળ પહેલાં પિતાને ધેર રહેનારી તથા યૌવન પ્રાપ્ત થયા પછી પતિને ધેર રહેનારી, તથા પુષ્પમાળાની જેમ પોતાના કુળની શોભા વધારનારી હોય આ પ્રકારની જે સુવધક્ષી કન્યા હોય તેને જ પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

પરંતુ જે તલન શીકી, નિસ્તેજ, ખરાબ બોલનારી, પતિને ધેર ન જવાની ઇચ્છા કરનારી, દુરાચારિણી, પતિના ભાગ્યને ઘટાડનારી, તથા રોષપ્રકૃત હોય તે કન્યા વિવાહને માટે યોગ્ય ગણાય નહિ.

માયું કરવાનો સમય

આ ચક્રતર્માંથી વિવાહનો સમય બરાબર નક્કી થઈ શકે તો

નથી, કારણ કે તેને સિદ્ધ કરવું કોઈ પ્રમાણ અદી મળતું નથી.

“ કન્યા મરતક સમયવાના સમયની પહેલાં માતાને ધેર ધણી વખત સુધી રહે ” આ તૃતીય મંત્રના કથનથી માગનો સમય ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં કેટલાંક વર્ષ, વધારેમાં વધારે બે વર્ષ હોવાનો સંભાર છે. તો પણ વધુ પરીક્ષાની જે જ લક્ષણો ઉપર દર્શાવ્યાં છે, તે લક્ષણો સ્પષ્ટતાથી બનાવી આપે છે કે પ્રાદ રિધિતિ પ્રાપ્ત થવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. “ પતિ ને ધેર જવાની કદપના ” જે રિધિતિમાં કન્યાના મનમાં આવે છે તે અવસ્થા માગની હોય એમ જણાય છે આ છ શબ્દો સારી, પ્રાદ, પ્રયુદ્ધ, લયમગ ઉપવર થયેલી, કન્યાની રિધિતિ દર્શાવે છે. પાઠક સર્વ શબ્દોનો ચારી રીતે વિચાર કરશે તો તેમને કન્યાનું કષ્ટ ઉત્તરમાં મળ્યું કરવું જોઈએ તેનો નિર્ણય તેઓ કરી શકશે.

ભાવી પતિ માયું કરે અને કન્યાના માતાપિતા પૂર્વેકિત લક્ષણોના ખૂબ વિચાર કરીને ભાવી પતિના પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર અથવા અસ્વીકાર કરે. આ ચક્રતર્માં વરનાં માતાપિતા તથા કન્યાને પોતાનો મત આપવાનો અધિકાર છે એવું માનવાને માટે એક પણ પ્રમાણ મળતું નથી. આ વાત જે કોઈ આચાર્યના ચક્રતર્માં મળી જશે તો તે સમયે કહેવામાં આવશે.

મરતકના શબ્દગાર

તૃતીય મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ જ્યોક્ પિતૃવાસાત્ જા શીર્ષ્ણા સમોત્પાત્ ” (હોના વખત સુધી માતા પિતાના ધરમાં કન્યા રહે જ્યાં સુધી મરતક શબ્દગારવાનો સમય ન આવે ત્યાં સુધી રહે, અદો એકવાન કહેલી આવશ્યક છે, કે જે સમયે આ ઋતુમતી થાય છે તે સમયને “ પુષ્પવતી ” સમય કહેવાય છે. પુષ્પવતીનો અર્થ પૂરોથી પોતાને શબ્દગારવાનો સમય પ્રથમ રમેશ્વરન, પ્રથમ ઋતુ પ્રાપ્તિ અથવા પ્રથમ પુષ્પવતી યતિજ્ઞ તેને પૂરોથી શબ્દગારવાની પ્રથા, મુખ્યના તેનું મરતક ફૂલોથી શબ્દગારવાની પથા ભારત વર્ષમાં આજે પણ પ્રચલિત છે. નૈસર અને મદાસની તરફ તો પ્રથમ ગર્ભાધાન પ્રસંગે જે સે કો રૂપિયાનાં ફૂલો આ પુષ્પવતી બીની સમયવરને માટે લાવવામાં આવે છે મુખ્યમાં પણ બહુ જાતિઓમાં આ પ્રથા છે કેટલીક જાતિઓમાં જરાઓછા પ્રમાણમાં છે, પરંતુ આમાં ફૂલ પહેરવાનો રિવાજ આ ઋતુપ્રાપ્તિને સમયે વિશેષ છે. આ રિવાજ દ્વિવે દિવસે દિવસે બદલે જાય છે તેનાં બે કારણો છે એક તો ધનાભાવ અને

ખીલું ઉત્સાહનો અભાવ તેથી હવે તેમાં એટલે આવવા માંડી છે. પૈસાદાર લોકો આ પ્રસંગે સોનું અને જડ એવેશત તથા રત્નો અને મોતીનાં કૂસો ખતાવપ્રવે છે અને પુષ્પવતી ઝીના મરતકને ચોથે દિવસે ખુશ્બુ શણગારે છે. જે પ્રતિભા લાજ કાઢવાનો રિવાજ છે તે પ્રતિભા આ રિવાજ એછો છે એવો અમારો અનુભવ છે પરંતુ ખરી હકિકત તો ત્યાંના લોકોજ અણી શકે છે. આથી અનુમાન કરી શકાય છે, કે દુષ્ટતાની પ્રથા અવૈદિક કારણેથી અમારા સમાજમાં દાખલ થઇ ગઇ છે.

માયું થયા પછી વિવાહ

આ સૂક્તના અભ્યાસથી એનું પ્રતીત થાય છે કે માગની પછી વિવાહનો સમય બહુ દીર્ઘ હોવો જોઇએ નહિ. મુશ્મ મંત્રમાં વર તરફથી પહેલો પ્રસ્તાવ અર્થાત્ માગનો પ્રસ્તાવ રહ્યો થયો છે અને દ્વિતીય અને તૃતીય મંત્રમાં જ કન્યાનો અર્પણનો વિષય આવી ગયો છે. જુઓ—

૧ **પપા કન્યા તે વપુઃ નિષ્કૃયતામ્**— આ અમારી કન્યા તારી પત્ની બનીને નિરોધ બ્યવહાર કરે તથા,

૨ **પપા [કન્યા] તે કુલપા તાં તે પરિદ્રક્ષસિ**— આ અમારી કન્યા તારા કુળનું પાલન કરનારી છે તેથી તારા

માટે અમે તેનું પ્રદાન તને કરીએ છીએ.

૩ **તે મગં અપિનહામિ**— તારું ભાગ્ય (આ કન્યાની) સાથે બાંધું છું. અર્થાત્ તુ તેનાથી અલગ ન થા.

આ મંત્ર લાગ સપટ બતાવી રહ્યા છે કે માયું થઇ ગયા પછી અને તેનો સ્વીકાર થઇ ગયા પછી વિવાહનો સમય બહુ દીર્ઘ હોવો જોઇએ નહિ એટલે કે વિવાહ જલદી થઇ જવો જોઇએ. જે કે તેમાં સમયનો કાંઈ ચોક્કસ ઉલ્લેખ નથી. તો પશુ (૧) માયુ. (૨) કન્યાદાનની સમ્મતિ (૩) મરતક શણગારવાના સમય સુધી અર્થાત્ પુષ્પવતી થાય ત્યાં સુધી કન્યાનો પિતૃગૃહે નિવાસ ચોક્કસપણે બતાવાયો છે અને તે પ્રમાણે સમય મુકકર થઇ શકે છે. આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે માયું, ત્યાર પછી વિવાહ અને ત્યાર પછી પુષ્પવતી થાય ત્યાં સુધીનો ક્રમ નક્કી છે અને ત્યાર પછી કન્યાનો પિતૃગૃહે નિવાસ ઉપદેશનામાં આવ્યો છે. પાઠક આ વિષયમાં અધિક વિચાર કરે, આ વિષય અન્યાન્ય સૂક્તોની સાથે સંબંધિત છે, તેથી આ વિવાદ સંબંધીનાં ન્યાં જ્યાં સૂક્તો આવશે ત્યાં ત્યાં તેમની સાથે જોડીને સર્વ બાબતોના નિર્ણય કરી શકાય. પાઠકગણ પોતાના વિચારોની સહાયતા આપે તો અધિક નિર્દોષ નિશ્ચય થતો સંભવ છે.

કન્યાને માટે વર

કાં. ૬, સૂક્ત ૮૨

(ઋષિઃ— મગઃ । દેવતા— ઇન્દ્રઃ)

આગચ્છત્ આગતસ્ય નામં શુદ્ધામ્યાયતઃ । ઇન્દ્રસ્ય વૃષ્ણો વંન્વે વાસુવસ્ય શતક્રતોઃ ॥ ૧ ॥

યેનં સુયાં સાવિત્રીમશ્વિનોહતઃ પથા । તેનં મામંવૃષ્ણો જાયમા વંહતાદિતિ ॥ ૨ ॥

અર્થ— (આગચ્છતઃ) આવનારા, (આગતસ્ય) આવેલા અને (વાસુવસ) ધણા નણકના ભવિષ્યમાં આવનારા (વૃષ્ણઃ વાસુવસ્ય શતક્રતોઃ ઇન્દ્રસ્ય) શત્રુઓનો નાશ કરનારા, ધનરાણા અને સેંકડો કર્મ કરનારા ઇન્દ્રનું (નામ શુદ્ધામિ) નામ હું લઉં છું અને (મશ્વે) પસંદ કરું છું. [૧]

ભાવાર્થ— આગમન પહેલાથી ઇચ્છા કરીને હવે મારી પારો આવેલા જે શત્રુપર વિજય મેળવનાર, ધનવાન, સેંકડો ઉત્તમ કર્મ કરનારા યુદ્ધવીર છે, તેને હું મારી પુત્રીને મદદ તરફે પસંદ કરું છું. (૧)

જે રીતે અશ્વિ દેવોએ સુર્યપ્રભાનો વિવાદ કર્યો, તે પ્રકારે ધનવાન વપુનો પિતા “ કન્યાનો સ્વીકાર કરો ” એમ કહીને મને વિવાહને માટે મદદ કરો. (૨)

યસ્તેદ્દુષો વંતુદાનો વૃહન્નિન્દ્ર દિરણ્યયઃ । તેનાં જનીયતે જ્ઞાયાં મર્શં ઘેહિ શ્ચીપતે ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યં વણ) ને માર્ગથી (અભિયા) અભિરેવેએ (સ્વાં સાવિત્રીં ઝહતુઃ) સર્વપ્રમા સાવિત્રીને વિવાહ કર્યો, (તેન) તે માર્ગથી (જ્ઞાયાં આયહતાવદતિ) ભાવનિપ્રાપ્ત કરે એમ (મગમ્માં મમ્મયોત્) બળે મને કહ્યું છે. [૨] દે (હન્દ્ર) ઇન્દ્ર । (યા તે દિરણ્યયઃ યતુદાનાઃ વૃહન્ મંકુશઃ) ને તારૂં ધન આપનારું મોટું સુવર્ણનું અકુંઠ, છે, દે (શ્ચીપતે) ઇન્દ્ર । (તેન જનીયતે મર્શં) તેનાથી ઓની ઇચ્છા કરનારા મને (જ્ઞાયાં ઘેહિ) ભાષાં આપ. [૩]

ભાવાર્થ—દે પ્રભો ! તારી પાસે ધનની પ્રાપ્તિ કરનારું ને ઉત્તમ સચ્ચ છે તેના અજથી પત્નીની ઇચ્છા કરનારા મને (વરને) ભાષાં પ્રાપ્ત થાઓ. (૩)

કન્યાને માટે વર

કન્યાને માટે ને વર પસંદ કરવામાં આવે તે નીચે સંખેસા ગુણોનો વિચાર કરીને પસંદ કરવામાં આવે.

૧ જનીયતે—વર એવો નેછએ કે જેના મનમાં ધર્મ-પત્નીની પ્રાપ્તિની પ્રવળ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ હોય (મં. ૩)

૨ આગચ્છતાઃ—કન્યાના પિતાની પાસે જવાની ઇચ્છા કરનારો. (મં. ૧)

૩ આગતસ્વ—કન્યાના પિતાની પાસે પહેાંચી જનારો. (મં. ૨)

૪ આયતા—કન્યાના પિતાની પાસે પહેાંચી ગયેલો. (મં. ૩)

આ ત્રણે શબ્દો વરની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા દર્શાવે છે. આજકાલ કન્યાનો પિતા વરને શોધતો, વરની શોધમાં એક સ્થળથી બીજે સ્થળે ફરતો રહે છે. આ પ્રથા અરેલિક પ્રતીતિ થાય છે. વધૂનો પિતા અથવા વધુ વરની શોધમાં રખે નહિ પરન્તુ વર પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરે અને વધૂની માગણી કરવા માટે વધૂના પિતાની પાસે જાય. આ વાત આ ચાર શબ્દોથી વ્યક્ત થાય છે. હવે વરમાં કયા ગુણો હોવા નેછએ, તેનો વિચાર આ પ્રમાણે છે.

૫ વાસ્તવઃ—વસ્તુ અર્થાત્ ધન પાસે રાખનારો (મં. ૧)

૬ શતક્રતુઃ—સેંકડો ઉત્તમ પ્રશ્નપાત્ર કરનારો. (મં. ૨)

૭ વજ્રગ્નઃ—સુરનો નાશ કરનારો, વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ. (મં. ૧)

૮ હન્દ્રઃ—સુવર્ણનો નાશ કરનારો ચરવીર. (મં. ૧)

આ ચાર શબ્દો વરના ગુણોનું વર્ણન કરે છે. વિવાહ પહેલાં વરે ધન કમાવેલું હોવું નેછએ અને શૌર્ય પણ પ્રગટ કરે.

કરેલું હોવું નેછએ. અપરીક્ષિત વર ન દેવો નેછએ વધૂનો પિતા આવા વરનો આદર કરે અને તેને કહે કે (જ્ઞાયાં આયહતાવ્) આ મારી કન્યાનો સ્વીકાર કરો. આપ સ્વીકાર કરો તો હું મણે જ અનુમદિત થઇશ, પ્રયાદિ વચનોથી વરની સાથે વાત કરે અને પોતાની કન્યા દેવોનો વિચાર પ્રગટ કરે. કન્યાનું દાન પણ એવી રીતે થાઓ કે જેની રીતે પ્રમાનું દાન સર્વની સાથે થાય છે, અર્થાત્ કન્યાના બદલામાં પૈસા લેવા અથવા વરદક્ષિણા આપવી એ શરતો હોવી નેછએ નહિ, વરના ગુણોનો જ વિચાર મુખ્ય હોવો નેછએ. (મં. ૨)

વર પણ મનમાં એજ સખજે કે મારી પાસે શૌર્ય અને શૌર્ય દેવાથી હું ધન કમાઇ શકીશ અને જ્યારે હું ધન કમાઇશ અને મારું શૌર્ય પ્રગટ થશે ત્યારે મારો વિવાહ જરૂર થઇ જ જશે.

આ સૂક્તમાં ને વરની પસંદગીના અને વિવાહ વિષયના અન્ય વિચારો આપેલા છે તે ધણા જ ઉત્તમ છે. વરના પિતા અને વર એ બન્ને આ સૂક્તનો ખૂબ જ વિચાર કરે.

શૌર્ય અને શૌર્ય સિવાય વૈદિક વિવાહ યવો અસંભવ છે એમ આ સૂક્તના વિચારથી સ્વયંસિદ્ધ થાય છે. વરને માટે એ યોગ્ય છે કે તે પોતાના વિવાહન. વિચાર પહેલાં ધન કમાઇ રાખે “ ધીઃ ધીઃ ધીઃ ” આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખવો નેછએ. શુદ્ધિના વિકાસ કરીને મન પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ ઓની પ્રાપ્તિના વિચાર મનમાં લાવવા નેછએ. આજકાલ ને સોઠા બાળવિવાહ કરે છે તેઓ આ સૂક્તનું મનન વિશેષ કરે.

વિવાહનું મંગળ કાર્ય

કાં. ૨, સૂક્ત ૩૬

(ઋષિ - પતિવેદન) દેવતા- ભગીશોમી)

આ નોં અમે સુમતિ સંમલો ગંમેદિમાં કુમારીં સહ નો ભગૈન ।

જુષ્ટ વરેષુ સર્મનેષુ વલ્લુરોપં પત્યા સૌમંગમસ્તુસ્યૈ ॥ ૧ ॥

સોમંજુષ્ટં વ્રહ્મજુષ્ટમર્પણા સંમૃતં મર્મય ।

ઘાતુર્દેવસ્ય સત્યેન કૃણોમિ પતિવેદનમ્ ॥ ૨ ॥

હ્યમગ્રે નારી પતિં વિદેદ્ સોમો હિ રાજાં સુભાગાં કૃણોતિ ।

સુવાંતા પુત્રાન્મહિષી મવાતિ ગત્વા પતિં સુમગ્ના વિ રાંજતુ ॥ ૩ ॥

યથાસુરો મંથવંધારૈરેષ પ્રિયો મૃગાણાં સુપદાં વમૂવ ।

एवा મર્મસ્ય જુષ્ટેમસ્તુ નારી સંપ્રિયા પત્યાવિરાધ્યન્તી ॥ ૪ ॥

મર્મસ્ય નાવમા રૌહ પૂર્ણમનુપદસ્વતીમ્ ।

તયૌપ્રવતારય યો વરઃ પ્રતિક્રામ્યઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—હે અગ્ને ! (ભગૈન સહ) ધનવી સાથે (સં-મલ) ઉત્તમ વક્તા પતિ (રૂમાં નાન સુમતિ કુમારી) આ અમારી ઉત્તમ શુદ્ધિવાળી કુમારી કન્યાને (આ ગમેત્) પ્રાપ્ત થાય (અસ્યૈ પત્યા સૌમંગમ અસ્તુ) તેને પતિને સાથે સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય કારણ કે આ કન્યા (વરેષુ જુષ્ટા, સર્મનેષુ વલ્લુ) શ્રેષ્ઠોમાં પ્રિય અને ઉત્તમ મન-વાળાઓમાં મનોહર છે [૧] (સોમંજુષ્ટ) સોમદારા સેવિત, (વ્રહ્મજુષ્ટ) બ્રાહ્મણો દ્વારા સેવિત (વ્યર્પણા સમૃતં મર્મ) શ્રેષ્ઠ મનવાળાઓએ એકત્રિત કરેલ ધન (ઘાતુ દેવસ્ય સત્યેન) પારક દેવના સત્ય નિધમથી (પતિ-વેદન કૃણોમિ) પતિની પ્રતિને માટે યોગ્ય કરે છું [૨] હે અગ્ને ! (હ્ય નારી પતિં વિદેદ્) આ સ્ત્રી પતિ પ્રાપ્ત કરે (હિ સોમ રાજા સુમગા કૃણોતિ) કારણ કે સોમરાજ્ય તેને સૌભાગ્યવતી બનાવે છે (પુત્રાન્ સુવાંતા મહિષી મવાતિ) તે પુત્રાને ઉત્પન્ન કરતી મહત્તી રાણી બનીને રહે તે (સુમગા પતિં ગત્વા વિરાંજતુ) સારા નસીબનાથી સૌભાગ્યવતી પતિને પ્રાપ્ત કરીને સૌભાગ્યમાન બને [૩] હે (મંથવન્) ધન્વ ! (યથા એવા સુપદાં) જેવી રીતે આ શુદ્ધનું સ્થાન (મૃગાણાં પ્રિય, સુપદા વમૂવ) પશુઓને પ્રિય અને બેસવા યોગ્ય હોય છે (એવા) તેજ પ્રમાણે (પત્યા અ-વિરાધ્યન્તી) પતિના વિરોધ ન કરતી અને (મર્મસ્ય જુષ્ટા હ્ય નારી) શ્રેષ્ઠપૃથ્વી સેવિત બનીને આ સ્ત્રી પતિને માટે (સ પ્રિયા) ઉત્તમ પ્રિય (અસ્તુ) યાચે, [૪] હે સ્ત્રી ! (પૂર્ણાં અનુપદસ્વતી) પૂર્ણ અને અતૂટ (મર્મસ્ય નાવ આરોહ) એવી આ શ્રેષ્ઠપૃથ્વી નૈઋત્યરે ચક્ર અને (તયા ઉપવતારય) તેનાથી તરીને તેની પાસે જ કે જે (યા વરઃ પ્રતિક્રામ્ય) વર તારી ક્રામનાને યોગ્ય છે [૫]

ભાષા-અર્થ—જેણે મન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવો ઉત્તમ વિદ્વાન વક્તા પતિ આ અમારી શુદ્ધિમતી કુમારીને પ્રાપ્ત થાઓ આ અમારી કન્યા શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠોને પ્રિય અને ઉત્તમ મનવાળાઓમાં સુદાર છે તેથી આ કન્યાને આ પતિની સાથે ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય (૧) સૌમંજુષ્ટ, હાન, અને મેષ્ઠમ દ્વારા સગવિલ અને સત્ક્રમાર્થી પ્રાપ્ત કરેલ આ ધન વચ્ચે પતિને માર્ગ છે (૨) આ સ્ત્રી પતિને પ્રાપ્ત કરે પરમેશ્વર તેને સુખી બનાવે, આ સ્ત્રી ધરમા રાણીની જેમ પુત્રોને ઉત્પન્ન કરતી સુખી બનીને સુરોચિન બને (૩) આ સ્ત્રી પતિ સાથે કરી પણ વિરોધ ન કરે અને શ્રેષ્ઠપૃથ્વી સેવિત બનીને તે સર્વને પ્રિય બને (૪) સ્ત્રી આ મૃદસ્વામ્યમથી પૂર્ણ અને સુ ક્રોધાપર ચઢીને ચોલામાં પ્રિય પતિને સાથે આ સસાગ સ્થાનરે પાર કરી નવ (૫)

આ ક્રંન્દ્ય ધનપતે વરમાર્મનસં કણુ ।

સર્વ પ્રદક્ષિણં કણુ યો વરઃ પ્રતિક્રામ્યઃ ।

॥ ૬ ॥

દુરં દિરંણ્યં ગુરુગુરુપમોક્ષો અયો મર્ગઃ ।

એવે પર્તિમ્યસ્ત્વાર્મદુઃ પ્રતિક્રામાય વેતંધે

॥ ૭ ॥

આ તેં નયતુ સવિતા નયતુ પતિર્યઃ પ્રતિક્રામ્યઃ । ત્વમર્સ્યં ધેક્ષોપધે

॥ ૮ ॥

અર્થ— દે મનપતિ ! (વરં માક્રન્દ્ય) તારા વરને બોલાવ અને (આ-મનસ કણુ) તેની સાથે તારા મનને અનુકૂળ એવો વાર્તાલાપ કર (સર્વ પ્રદક્ષિણં કણુ) તેને જમણી બાજુએ અર્ધ સુક કે (યઃ વરઃ પ્રતિક્રામ્ય) ને વર તારી કામના યોગ્ય છે [૬] (દુર ગુરુગુરુ દિરંણ્ય) આ ઉત્તમ સુવર્ણ છે (અયં મર્ગઃ) આ બગદ છે અને (અયો મર્ગ) આ ધન છે (એવે ત્વા પતિક્રામાય વેતંધે) તે તને પતિની કામના માટે અને તારા સામને માટે (પતિમ્યઃ અદુઃ) પતિને આપીએ છીએ [૭] (સવિતા તેં આ નયતુ) સવિતા તને ચલાવે (ય પ્રતિક્રામ્યઃ પતિઃ) ને કામના કરવા યોગ્ય પતિ છે તે (નયતુ) તને લઈ જાય ? એવધિ । (ત્વં મર્સ્યં ધેક્ષિ) તું તેને માટે ધારણ કર [૮]

ભાવાર્થ— ને વર તારા મનને અનુકૂળ હોય તે વરને યોગ્યતા તેની સાથે યોતાના મનને અનુકૂળ એવો વાર્તાલાપ કરીને તેની સાથે સન્માન પૂર્વક વ્યવહાર કરો (૬) આ ઉત્તમ સુવર્ણ છે, આ સાથ અને બગદો છે, અને આ ધન છે તે સર્વ પતિને આપીએ છીએ તે એટલા માટે કે તેને પતિ પ્રાપ્ત થાઓ (૭) સવિતા તને મારું બનાવે તારા પતિ તારી કામનાને અનુકૂળ થવીને તને ઉત્તમ માર્ગથી લઈ જાય એવધિએથી તને પ્રુષ્ઠિ પ્રાપ્ત થાઓ (૮)

વિવાહનું મંગળ કાર્ય

વરની ચેદ્યતા

વિવાહનું કાર્ય અત્યંત મંગળમય છે, તેથી તેના સર્વ અર્થ માં ને ને કર્તવ્યો છે તે પશુ મંગળ ભાવનાથી જ કરવા ઉચિત છે વિવાહના મંગળકાર્યમાં વર અને વધૂનાં સ્થાન સર્વથી પ્રધાનપદે છે તેટલા માટે તેમને રિષેના આ સૂક્તના આદેશ પ્રથમ જોઈશું વરની બાબતમાં આ સૂક્તમાં નીચે લખેલી બાબતો કહી છે.

૧ સમલ - (સન્મલ) ઉત્તમ પ્રકારે વ્યાખ્યાન કરનારો (મ ૧) ને કાઈપણ વિષયનું ઉત્તમ પ્રતિપાદન કરતો હોય વિશેષ વિદ્વાન

આ સમલ વરની વિદ્વતા દર્શાવે છે વર વિદ્વાન હોય, શાસ્ત્રનો જાણકાર હોય ચતુર અને સન્માનીય વિદ્વાન હોય, મારું વિદ્વતા જ પૂરતી નથી કુટુંબ પોષણને માટે આવશ્યક ધન કમાવનારો પશુ હોવા જોઈએ, આ વિષયમાં કહ્યું છે કે—

૨ મગેન સહ કુમારીં યાગમેત્— ધનની સાથે રહીને કન્યાને પ્રાપ્ત કરે (મ ૧) અર્થાત પ્રથમ ધન કમાય અને પછીથી કન્યાને પ્રાપ્ત કરે, વિવાહ કરે ધન પ્રાપ્ત ન થાય તો તેની રિયતિમાં વિવાહ ન કરે, કારણ કે વિવાહ થયા પછી કુટુંબનો પરિવાર વધશે તેથી તેમનું પોષણ કરવાની યોગ્યતા તેનામાં અવશ્ય હોવી જોઈએ

૩ પતિઃ નયતુ— પતિ યોતાની ધર્મપત્નીને સન્માર્ગથી ચલાવે, ધર્મ અને નીતિને માર્ગે ચલાવે પરંતુ સાથે સાથે તે (પ્રતિ-ક્રામ્ય) પત્નીની મનોકામનાને અનુકૂળ પશુ યોતાનું વર્તન રાખે આનું તાત્પર્ય એ છે કે નહિવા કારણે પરથી પતિ પત્નીસાથે ઝગડા ન કરે, ધર્મપત્ની પર પ્રેમ કરે, પરંતુ તેને સાચા ધર્મમાર્ગ પર ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરે (મ ૮)

આ સૂક્તમાં આપણા આદેશ પતિને માટે આપેલા છે આ પૂર્વે વિવાહ વિષયક કેટલાએ સૂક્તો આપી ગયેલા છે, તેમાં

પતિના શુભધર્મ અને કર્મ દર્શાવેલા છે. તેમની સાથે આ સૂક્તના આદેશોના પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

વધૂની યોગ્યતા

વધૂના વિષયમાં ઘણા ઉપદેશ આ સૂક્તમાં આપેલા છે, જે પરિવારવાળા કુટુંબમાં રહેનારાઓએ અવશ્ય મનન કરવા યોગ્ય છે. જુઓ—

(૧) કુમારી—કુમાર અને કુમારી આ બન્ને શબ્દો ઘણા મહત્વપૂર્ણ છે. પૂણું બ્રહ્મચર્ય સ્થાપન થવાનો આવ સૂચિત કરનારા આ બે શબ્દો છે. તરૂણ સ્ત્રી-પુરૂષોના મનમાં જે વિકારીભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે જેના મનમાં ઉત્પન્ન થવા નથી તેમને “કુમાર” કહે છે. આ શબ્દ અર્થાત્ સ્થિર બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરનારાનો યોગ્ય છે. જ્યાં સુધી કુમારભાવ મનમાં દૃઢ હોય ત્યાં સુધી નિર્વિદ્યો ઉત્પન્ન થાય જ નહિ. આ પ્રથમ મંત્રમાં કુમારી શબ્દ આવેલ છે, જે કન્યાનો બોધ કરે છે. કન્યા એવી હોય કે જે કુમારી હોય એટલે કે જેના મનમાં પુરૂષ વિષેના કામવિકારોના ચંચળભાવ જરા જોડેલા પણ ઉત્પન્ન થયો હોય નહિ. બહોળો વિવાહને માટે યોગ્ય કુમારીનું વર્ણન કરેલ છે; જેથી તારવ્યને કારણે ઉત્પન્ન થનારા દોષો જે કન્યામાં ઉત્પન્ન ન થયા હોય તેનો બોધ થાય છે. આથી નાની ઉંમરમાં વિવાહ કરવાની પદ્ધતિને ઉત્તેજ છે એમ માનવું અયોગ્ય છે, કારણ કે આ પહેલાં દર્શાવાયું છે કે, “પતિની ઇચ્છા કરનારી સ્ત્રીને વિવાહ છે.” (જુઓ. કંડ ૨. સૂ. ૩૦). આ કારણે આ સૂક્તમાં નાની ઉંમરના વિવાહ થાય એમ કહેવાની સંભાવના છે જ નહિ. તેથી બહોળો આપેલ “કુમારી શબ્દ એવાં કન્યાનો બોધ કરે છે કે જે ગ્રાહ તો હોય, પતિની ઇચ્છા પણ કરતી હોય પરંતુ મનની અંદરના ચંચળ વિકારોથી પૂર્ણપણે અસિમ્ત હોય. વાયક આથી સમજી જશે કે વેદની દૃષ્ટિથી કન્યાઓનું શિક્ષણ કેટલું જોઈએ? અને વિવાહ પહેલાં તેમનાં મન કેવાં પવિત્ર હોવાં જોઈએ. (મં. ૧.)

૨ સુમતિઃ—કન્યા ઉત્તમ મતિવાળી હોય, ઉત્તમ છુદ્ધિવાળી હોય, જેના મનપર મુસરંકાર થયેલા છે એવી પાવન-મતિ ધારણ કરનારી કન્યા હો. (મં. ૧)

૩ સુમનેષુ વોષુ જુષ્ટા વચ્ચુ—ઉત્તમ મનવાળા બ્રહ્મ પુરૂષોમાં સેવા કરવા યોગ્ય અને સુંદર કન્યા હોય. સમતાના વિચાર મનમાં સંભાવના, વિષમ ભાવના મનમાં ન સંભાવના

જે બ્રહ્મ લોકો હોય તેમનામાં જાહેર વિદ્યાનું મનન કરનારી (વિદ્યા લાજુનારી) અને પોતાના સ્ત્રીત્વને કારણે મનોહર એવી પરિશુદ્ધ વિચારવાળી કન્યા હોય. ‘શ્રેષ્ઠોમાં જવા યોગ્ય’ (વોષુ જુષ્ટા) એટલા શબ્દ માત્રથી ધાર્મિક દૃષ્ટિએ કન્યાના પાવિત્ર્યનો બોધ થાય છે. કન્યા એવી હોય કે જેનું આચરણ કાયા, વાચા, મનસા કદી પણ અશાસ્ત્ર, કુદૃષ્ટ અને ક્ષીન થયું ન હોય, શુદ્ધ આચરણથી સંપન્ન હોય અને સાથે સાથે મનોરમ અને દર્શનીય પણ હોય. કન્યાઓ એવી બને એવું શિક્ષણ તેમને મળવું જોઈએ. (મં. ૧.)

આ રીતે કન્યાના શુદ્ધાચારના વિષયમાં વેદનો આદેશ છે. આ બાબત અત્યેક વૈદિકધર્મોએ હંમેશા મનમાં ધારણ કરવા યોગ્ય છે. કુમાર અને કુમારીઓની પવિત્રતા જાળવીને તેમને વિવાહ સંબંધથી જોડ્યા એ વેદની દૃષ્ટિએ અભિષ્ટ છે. તેથી વિવાહની પૂર્વે કુમાર અથવા કુમારીકાઓના આ પ્રગણને મેળ વેદને અનુકૂળ નથી કે જે તેમને અનીતિના માર્ગમાં લઇ જવાની સંભાવના રાખે છે. વાયક આથી બહુ અશાસ્ત્ર સમજી લે.

વિવાહ પછી

વિવાહ થવા પછી સ્ત્રીપુરૂષોના પરસ્પર વર્તાવ કેવા હોવો જોઈએ. એ વિષયમાં આ સૂક્તે અત્યંત ઉત્તમ ઉપદેશ આપેલ છે—

મગસ્ય જુષ્ટા દયં નારી, પત્યા ઇચિરાઘયન્તી,
સંપ્રિયા અસ્તુ ॥ મં. ૪

“ઐશ્વર્યથી પ્રાપ્ત થયેલી આ સ્ત્રી પતિથી વિશેષ ન કરતી, પતિને અત્યંત પ્રિય હોય.” વિવાહ થવા પછી સ્ત્રી અધિક ઐશ્વર્યમાં દાખલ થાય છે તેથી આ મંત્ર સૂચિત કરે છે કે વિશેષ લાગ્ય અને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થવાથી એ ઉત્તમ ન બની જાય, પરંતુ પતિની સાથે પ્રેમપૂર્વક રહે, અને પતિથી કદી વિરોધ ન કરે, મનથી કુલાહ જાડ પતિનું કદી પણ અપમાન ન કરે. પરંતુ એવું આચરણ કરે કે જેથી બંનેમાં પરસ્પર પ્રેમ દિન પ્રતિદિન વધતો જાય તથા—

સર્વે પ્રદક્ષિણં છુણુયો વરઃ પ્રતિકામ્યઃ ॥ (મં. ૬)

“જે કાંઈ કરવાનું છે તે પતિને પ્રદક્ષિણા કરીને કર. જે વર તારી કામના રૂપ છે.” પ્રદક્ષિણા કરવાનો અર્થ છે સન્માન કરવો, આદરભાવ પ્રદર્શિત કરવો. સહાર કરવો,

પતિનો અભાર કરીને જે કાંઈ કરવું હોય તે કરવું જોઈએ પત્નીનો " પ્રતિ-કામ " પતિ જ હોવો જોઈએ પોતાના મનની અદર જે (કામ) પ્રજ્ઞા દેવ છે તેનું જે ભાવ્ય સ્વરૂપ છે તેને " પ્રતિ-કામ " કહે છે. પોતાનું જે સ્વ દેવ છે તે અરિસામાં જે દેવપત્ર છે તેને " પ્રતિસ્વ " કહે છે. લેખની બીજી નકલ કરકમાં આવે તો તેને " પ્રતિલેખ " કહેવામાં આવે છે આ પ્રમાણે ઓના મનની અદર સ્વેદ કામને " પ્રતિકામ " પતિ છે પત્ની પોતાના પતિને પોતાનો ' પ્રતિકામ ' સમજે અને તેના સહાર કરીને કરેક કર્તવ્ય કરે તથા—

પત્ન્યા અર્ચ્ય સૌભાગ્યં ઇચ્છતુ । (મ ૩)

" પતિને આશી શોભા પ્રાપ્ત થાય " ઓની શોભા પતિ જ છે પતિવિરહિત ઓ શોભા વિનાની છે આ બાન મનમાં રાખીને ધર્મપત્ની પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે કે પોતાની જે શોભા છે તે પતિને લીધે જ છે, અને તેથી તેણે હ મેઘ મનાપૂર્વક પતિનો સન્માન કરતા રહેવું જોઈએ તથા—

વર્તિ ગત્વા સુમગા વિરાજતુ ॥

પુત્રાન્ સુવાના મદિધી મવાતિ । (મ' ૩)

" આ ઓ પતિને પ્રાપ્ત કરીને ઐશ્વર્યથી વિરાજતી રહે અને ઉત્તમ પુત્રોને ઉત્પન્ન કરતી તે ધરની રાણી જેવી બની રહે " અર્થાત્ આ પતિને પ્રાપ્ત કરીને પતિની સાથે રહેવું, પતિના ઐશ્વર્યથી જ પોતાને ઐશ્વર્યવાની સમજવું પુત્રોને ઉત્પન્ન કરવા અને ધરની રાણીની બનવું એ ઓની કર્તવ્યો દર્શાવ્યા છે ધણી શિક્ષિત ઓએ સતાન ઉત્પન્ન કરવાના પોતાના કર્તવ્યથી પરાણત થાય છે આ યોગ્ય નથી ઓના શરીરની રચના જ આ કર્તવ્યની સચના સ્વ છે અને એ જ વાત આ મ ત્રો દ્વારા દર્શાવ્યા છે સુસતતિ, સુદૃઢ સતાન ઉત્પન્ન કરવા એ વિશાદિત ઓનું કર્તવ્ય છે. આ વાનલક્ષમાં રાખીને ઉત્તમ સતતિ નિર્માણ ચક્ર શકે એ માટે યોગ્ય શરીર સ્વાસ્થ્ય ભાગવી રાખવા માટે ઓએએ પ્રથમથી જ દત્તચિત રહેવું જોઈએ જે સ્ત્રીએ પોતાના સ્વાસ્થ્યનો પહેલેથી જ નિચાર રાખતી નથી તેઓ આશ્રય ઉપર સતોતેત્પતિ કરનાર્થે અસમર્થ ચક્ર બન્ય છે તેથી ઓએના સ્વાસ્થ્યનો વિચાર પ્રથમથી જ કરવો યોગ્ય છે

ઐશ્વર્યની નૌકા

પ્રથમ મ ત્રમાં ગૃહસ્થાશ્રમને ઐશ્વર્યને નૌકાની ઉપમાં

આપી છે. આ ઉપમાં ખૂબ જ બોધપ્રદ છે જુઓ—

પૂર્ણા યનુપ-દ્વચર્તા મમસ્ય નાથં મારોહ ।

ય પ્રતિકામ્ય ઘરાતયા ડપ પ્રતારમ્ય ॥ (મ. ૫)

" સર્વ પ્રમાણથી પતિપૂર્ણ અને કદી ન તુભારી ઐશ્વર્યની આ નૌકા છે, તેના પર ચઢ અને જે તારો પતિ છે તેને આ નૌકાને આશરે પેતે તાર સદ્ જન " આ ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી નૌકા છે, જેમાં પતિ-પત્ની વસ્તુના એકા સાથે જ જોડે છે, પરન્તુ ઓ એ ધરની સમગ્રી હોવાના કારણે આ ઓને નૌકા મથાવ નારી તરીકે આ મ ત્રમાં કહેન છે આથી ઓને ધજો મોરો સન્માન વેદમાં કરેલો છે તેમ જ સાથે સાથે મોની જવાબદારી પણ તેના પર નાખા છે. વાસ્તવિક રીતે ગૃહિણી એટલેજ ધર છે માત્ર છટિ અને ચુનાના નાવિકા ધરને ધર કહી શકાય નહિ આ પ્રમાણે ચી હોતો તે જ ગૃહસ્થાશ્રમ હોઈ શકે, સી ન હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ ન જ હોત આથી જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઓ નું મદરવ રિશે છે આ હેતુથી જ આ મ ત્રમાં સ્ત્રીને ઉદ્દેશી-ને કદ્ય છે કે આ ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી નૌકા પર સ્ત્રી આરૂઢ થાય અને આ નૌકાને એવી રીતે ચલાવે કે આખી નૌકા પોતાને પહેંચવાને કેકાણે સીધી પહેંચી બન્ય અને માગેમાં જરા પણ કટ થાય નહિ આ પ્રમાણે સ્ત્રીના અધિકાર પરત્વે નિશ્ચ નિખિન મત્ત ભાગ જોવા જેવો છે—

ઘનપતે । ઘર આમન્દ્ય । જા મનસં જ્ઞપ્ત ।

(મ ૬)

" હે ગૃહસ્થાશ્રમના સ પૂર્ણ ધનની સ્વામિની ' તારા પતિને બેસાવીને તેને તારા મનને અનુકૂળ બનાવ ' ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ પામેલ ઓનો આ અધિકાર છે આ સ્ત્રી ગૃહસ્થાશ્રમના સ પૂર્ણ ઐશ્વર્યની સ્વામિની છે અને જે પતિ હીન માગે પર ચાલવા લાગે, તો તેને સન્માન પર લાવવાનો તેનો અધિકાર છે જ સ્ત્રીએએ પોતાનો આ અધિકાર જાણી લેવો જોઈએ અને આ અધિકાર ચલાવવાની યોગ્યતા પોતાની અદર ઉત્પન્ન કરી લેવી જોઈએ

પુરૂષપત્ન્ય સ્થાન

જ્યારે સ્ત્રીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં આટલો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે પુરૂષનું સ્થાન ગૃહસ્થાશ્રમમાં ક્યાં છે તેનો પણ વિચાર કરવો એ યોગ્ય છે તે માટે જુઓ—

ય પ્રતિકામ્ય પતિઃ નયતુ । (મ ૮)

" કામગાને અનુકૂળ પતિ છે તે ચાલે. " અર્થાત્ ગૃહસ્થા-

શ્રમનો રથ ચનાવે સ્ત્રીને સન્માનપર ચલાવે ગૃહસ્થાશ્રમમાં જો કાંઈ યુગીઓ રહી હોય તો તેને પૂછું કરે, ગૃહવ્યવસ્થાને દોષયુક્ત રહેવા ન દે આ પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં—

સવિતા તે આ નયતુ । (મ. ૮)

“ આ પતિ સારી જેમ સ્ત્રીને લઈ આવે ” આ પતિ ધરમાં સચાની જેમ શ્રુષ્ઠ છે જેવી રીતે સ્વર્ગ પોતાની મહા માળાનો સચાલક છે, તેવી રીતે આ ગૃહસ્થાશ્રમનો સર્વ—પતિ સ પૂર્ણ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમનો સચાલક છે તે પત્નીને સાથે રાખીને પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ સ પૂર્ણ રીતે યોગ્ય રીતે ચલાવે અહીં વાચક તકામતી રાખે કે ગૃહસ્થ શ્રમનું સચાલન તો એકલો પુરૂષ કરી શકે છે કે ન તો એકલી સ્ત્રી કરી શકે છે, ખરી રીતે તો બંને દ્વારા જ આ ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવામાં આવે છે એટલા માટે જ આ સૂક્તમાં સ્ત્રીને જેમ કહ્યું છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ ચનાવે તેમ જ પુરૂષને પણ કહેવામાં આવ્યું છે એવું સ્પષ્ટ તાત્પર્ય એ છે કે બંને મળીને પરસ્પરના વિચાર નિમિત્તથી જ આ સસાર ચનાવે બંનેના સમાન અધિકાર હોવાથી બંનેને સમાન આદરો આપવામાં આવી છે આ આદર જાણીને ગૃહસ્થાશ્રમ સ્ત્રીપુરૂષ પોતાના સમઅધિ— કરને જાણીને હળીમળીને સમાન રીતે પોતાના કાર્યોના ભાર ઉઠાવે અને આનન્દપૂર્વક સસારમાને પૂર્ણ કરે તથા—

સોમો હિ રાજા સુમગા કૃણોતિ । (મ. ૩)

“ સોમ રાજા આ સ્ત્રીને ઐશ્વર્યયુક્ત બનાવે છે ” આ પતિ ધરમાં રાજા જેવો છે પત્નીને મહારાણીપદ આ પદવી જ આપવામાં આવ્યું છે જો પત્ની રાણી છે તો પતિ રાજા હોય એના શકા હેય જ નહિ આ રાજારાણી એકમતથી ગૃહસ્થાશ્રમનું રાજ્ય ચલાવે પરસ્પરમાં વિશેષ ઉત્પન્ન ન થતા દે એકબીજાના સહાયક નીતિને ઉન્નત કરતાં ભય

આ પ્રમાણે વેદે ગૃહસ્થ શ્રમમાં પતિનું સ્થાન નહીં કરેલ છે બંનેને ઉચિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે આનો વિચાર કરીને બંને પોતાના સ્થાનને યોગ્ય બનાવવા કરીને આદર્શ ગૃહસ્થી બને

પતિને માટે ધન

પત્ની તરફથી અથવા વધુના ઘરથી કેટલુંક ધન વરને આપવામાં આવે છે વરદક્ષિણાને રૂપે આ મન વધુના ઘરથી વરની પાસે આવે છે આ વિષયમાં સર્વતમ મત મિલકત સ્પષ્ટ છે—

દદ ગુલ્મગુલુ દિરણ્ય મય ઔશ્વ મયો મગ.
પતે દ્વા પતિભ્ય મદુઃ ॥ (મ. ૭)

“ આ રૂંડ રસુવર્ણ છે આ ગાયો અને બળદ છે આ ધન છે આ સર્વ પતિને આપવામાં આવે છે ” અહીં માનાયે પતિ શબ્દનું બહુવચન કરેલ છે વિવાહના મંગલકાર્યમાં પતિનો જ વિશેષ સન્માન હોય એ ઉચિત છે અહીં લક્ષ્ય રાખવું જરૂરી છે કે દાયગે સ્ત્રીના ત્યાગી પતિને ધેર આવે છે તો પણ આ ધન કુમારો કમાવેનું નહિ હોતું જોઈએ, આ વિષયમાં દ્વિતીય મત ભુખ્યો—

સોમજુષ્ટ વ્રહ્મજુષ્ટ, અર્ચન્યા સમ્પત મગમ્ ।

ઘાતુર્વેવસ્ય સત્યેન પતિવેદન કૃણોતુ ॥ (મ. ૨)

“ સૌમ્યવૃત્તિથી, જ્ઞાનથી અને શ્રેષ્ઠ મનોવૃત્તિથી પ્રાપ્ત થએલ અને એકત્રિત કરેલ ધન વિધાતા ઇશ્વરની સત્પ્રતિષ્ઠાથી પતિને પ્રાપ્ત થાય એ જ યોગ્ય માનુ છું ”

“ સોમ સ્વર્ગ અને અર્ચના આ ત્રણ શબ્દો ક્રમશઃ સૌમ્યવૃત્તિ વિદ્યા, જ્ઞાન અને શ્રેષ્ઠ મન ” નાં બોધક છે. “ અર્ચનમન ” માંથી અર્ચન શબ્દ બનેલો છે, જે શ્રેષ્ઠ મનન યાતું દ્યોતક છે જેનું મન ઉચ્ચકોગીનું છે તેને જ અર્ચના કહેવામાં આવે છે સ્વર્ગ શબ્દ જ્ઞાન વિદ્યાના પ્રસિદ્ધ છે સોમ શબ્દ સૌમ્યતાનું કેન્દ્ર હોવામાં શકા નથી જ આ ત્રણ શબ્દો જ્ઞાત અને શ્રેષ્ઠ વિદ્યાથી સુસંસ્કૃત મનોવૃત્તિના વાચક છે આ મનોવૃત્તિથી કમાએલ, સચ્છિત કરેલ, અને વધારેનું ધન પરમેશ્વર વિષયક સ્તુતિનિધાની સાથે પતિને સમર્પિત કરવું જોઈએ હીનવૃત્તિથી એકલું કરેલ ધન પતિને તકી દેવું જોઈએ અહીં કન્યા વિચાર કરે કે જે ધન પતિને દાયગમાં આપવામાં આવે છે તે કેવી રીતે કમાએલ છે જો તે હીનવૃત્તિથી કમાવવામાં આવ્યું હશે તો પતિના ધરમાં હીનતા ઉત્પન્ન કરશે આથી સાવધાનીથી અને વિચારપૂર્વક વરદક્ષિણાનું ધન પતિને આપવું જોઈએ જે આપવામાં આવે તે પવિત્ર વિચારથી કમાએલ હોતું જોઈએ અને પવિત્ર વિચારથી જ આપવામાં આવે

આ પ્રમાણે વિવાહના મંગલકાર્યોના વિચાર આ સૂક્તમાં દર્શાવવામાં આવેલો છે આ સૂક્તનો વિચાર વિનાશ વિષયક અન્ય સૂક્તોની સાથે રાચક કરે તો તેમને ધૂણી બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને આના દ્વારારામક વિચારથી વૈદિક વિવાહની પદ્ધતિ પણ જાણી શકાય છે

વિવાહ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૬૦

(જાણી- અર્ચવાં । દેવતા-અર્ચના)

અયમા ચાત્યર્ચમા પુરસ્તાદિર્વિતસ્તુપઃ । અસ્યા હચ્છન્નપ્રુવૈ પતિમુત જાયામજાનયે ॥ ૧ ॥

અશ્રમદિયમર્ચમન્ન્યાસાં સર્મનં યતી । અક્ષો ન્યર્ચમન્ન્યા અન્યાઃ સર્મનમાયંતિ ॥ ૨ ॥

ઘાતા દાધાર પૃથિર્વો ઘાતા યામુત સૂર્યમ્ । ઘાતાસ્યા અમુરૈ પતિ દધાતુ પ્રતિકામ્યમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અર્ચં ચિવિતસ્તુપઃ અર્ચમા) આ પ્રથમનીય સૂર્ય (અક્ષે અમુરૈ) આ કન્યાને માટે (પતિ હચ્છન્ન) પતિની ઇચ્છા કરતો (ઉત અજાનયે જાયાં) અને ઓરહિત પુરુષને માટે ઓની ઇચ્છા કરતો (પુરસ્તાત્ યાવાતિ) સામેથી આવે છે. [૧]

હે (અર્ચમન્) સૂર્ય ! (અન્યાસાં સર્મનં યતી) અન્ય કન્યાઓના સન્માનને અર્થાત્ વિશાદરૂપે થનારા સન્માન ઉત્સવમાં જનારી (હયં અશ્રમત્) આ બહુ જ યાકી ગઇ છે. હે (અંગો અર્ચમન્) સૂર્ય ! તેટલા માટે (અસ્યા સર્મનં અન્યાઃ તુ યાવાતિ) તેના વિવાહ સન્માનમાં બીજી કન્યાઓ પણ આવી જાય [૨]

(ઘાતા પૃથિર્વો દાધાર) પરમેશ્વરે પૃથ્વીનું ધારણ કર્યું છે. (ઉત ઘાતા સૂર્ય ઘાં) અને તેજ ધરતરે સૂર્યને અને ઘુલોકને ધારણ કરેલ છે. તેથી તેજ (ઘાતા) દેવ (અસ્યે અમુરૈ) આ કન્યાને માટે (પ્રતિકામ્યં પતિ દધાતુ) ઇચ્છા કરનારા પતિને ધારણ કરે. અર્થાત્ તેને એવો પતિ આપે [૩]

ભાવાર્થ— સૂર્યઉદય પામીને અસ્તાચ્ચ તરફ જાય છે અને તેને કારણે કન્યા અને પુરુષની આવરણ વધે છે. અને જેમ જેમ આયુષ્ય વધે છે તેમ તેમ સ્ત્રીપુરુષમાં પતિપત્નીની પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા પણ પ્રદીપ્ત થતી જાય છે (૧)

કન્યાઓ જ્યારે બીજી કન્યાઓના વિવાહસંસ્કારમાં જાય છે તે વખતે તેમના મનમાં પોતાના વિવાહને વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેમને એક પ્રકારે દુઃખ થાય છે તેથી આ વિચાર કન્યાના મનમાં ઉત્પન્ન થયા પછી જ તે કન્યાઓ વિવાહ કરેલા જોઇએ (૨)

ઇશ્વર પૃથ્વી, સૂર્ય, ધૃત્વેગને ચક્રાર્થમાં ધારણ કરેલ છે તેથી નિ સદૃશ તે કન્યાને માટે અનુરૂપ પતિ પણ આપી શકે છે (૩)

આ સંક્રમ્માં નીચે આપેલી વાતો લખી છે :— (૧) અયુષ્યની એક વિશિષ્ટ સમયમાં પુરુષને સ્ત્રીની, અને સ્ત્રીને પુરુષની ઇચ્છા થાય જ છે. ત્યાર પછી વિવાહનો અભય થાય છે (૨) વિવાહાદિ સંસ્કારોમાં સંમિશ્રિત થયેલી કન્યાઓમાં વિવાહ વિષેની આતુરતા ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમય કન્યાના વિવાહનો છે (૩) પત્ની પતિની ઇચ્છા કરનારી અને પતિ (અનુકામ) પત્નીને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરવાવાળો થાય પછી જ વિવાહ થાય આથી વિપરીત અવસ્થા કદી પણ ન હોય. આ વિષયમાં સાવધાનો રાખવી જોઇએ.

વિવાહ-પ્રકરણ

કાંડ ૧૪, સૂક્ત ૧

(ઋષિ:— સૂર્યા સાવિત્રી । દેવતા—આત્મા)

સત્યેનોત્તમિતા ભૂમિઃ સૂર્યેણોત્તમિતા ધૌઃ । ઋતેનાદિત્યાસ્તિષ્ઠન્તિ દિવિસોમો અર્ધિ ઋતઃ ॥ ૧ ॥
સોમેનાદિત્યા ઘલિનઃ સોમેન પૃથિવી મહી । અયો નક્ષત્રાણમેવામુપસ્થે સોમ આહિતઃ ॥ ૨ ॥
સોમે મન્યતે પપિવાન્યત્સંપિપન્ત્યોર્પધિમ્ । સોમં યં બ્રહ્માણો વિદુર્ન તસ્યાશ્રાતિ પાર્થિવઃ ॥ ૩ ॥
યસ્યા સોમ પ્રપિવન્તિ તત આ પ્યાયસે પુનઃ । વાયુઃ સોમસ્ય રક્ષિતા સમાનાં માસ આકૃતિઃ ॥ ૪ ॥
આચ્છદિધાનૈર્ગુપિતો વાહૈતઃ સોમ રક્ષિતઃ । ગ્રાણ્યામિચ્છુવન્તિષ્ઠમિ ન તે અશ્રાતિ પાર્થિવઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (સત્યેન ભૂમિ ઉત્તમિતા) સત્યે ભૂમિ ઉપાડી રાખેલ છે, અને (સૂર્યેણ ધૌઃ ઉત્તમિતા) સૂર્યે ધ્રુવોક ઉપાડી રાખેલ છે. (ઋતેન આદિત્યાઃ તિષ્ઠન્તિ) સત્યી આદિત્યો ટકી રહે છે, અને (સોમઃ દિવિ અધિ-ઋતઃ) સોમ ધ્રુવોકમાં આશ્રિત થયેલ છે [૧]

(સોમેન આદિત્યાઃ ઘલિનઃ) સોમથી આદિત્ય બળવન બનેલા છે તેમ જ (સોમેન પૃથિવી મહી) સોમ-થી જ પૃથ્વી મહાન બની છે. (અયો નક્ષત્રાણા ઉપસ્થે) અને આ નક્ષત્રોની પાસે (સોમઃ આહિતઃ) સોમને રાખેલ છે [૨]

અર્થ— (યત્ સોમોર્ધ સંપિપન્તિ) જ્યારે સોમ નામની ઔષધિને વટિ છે ત્યારે (પપિવાન્ સોમ મન્યતે) સોમપાન કરનારો સોમરસ પીધો છે એમ માને છે (બ્રહ્માણાં યં સોમં વિદુઃ) જ્ઞાની લોકો જેને સોમને નામે જાણે છે, (તસ્ય પાર્થિવ ન અશ્રાતિ) તેનું બક્ષણ પૃથ્વીપર રહેનાર કોષ્ટપણ મનુષ્ય કરતો નથી [૩]

હે (સોમ) સોમ ! (યત્ ત્વા પ્રપિવન્તિ) જ્યારે તને પીએ છે, (તત્ પુનઃ આપ્યાયસે) તે પછી ફરી તું શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. (વાયુઃ સોમસ્ય રક્ષિતા) વાયુ સોમનો રક્ષક છે, અને (સમાનાં આકૃતિઃ માસ) વર્ષોની આકૃતિ મહિનાઓ જ છે. [૪]

હે (સોમ) સોમ ! (આચ્છદત્ વિધાનૈર્ગુપિત) આચ્છાદનોથી સુરક્ષિત (વાહૈતઃ રક્ષિત) મોટાઓ-થી રક્ષાએલો તું (ગ્રાણ્યાં ઇત્ ષ્ટપવન્ તિષ્ઠતિ) આ રસ કાઢનારા પથ્થરોનો અવાજ તું સંભળતો રહે છે (પાર્થિવઃ તે ન અશ્રાતિ) કોષ્ટપણ મનુષ્ય તારો રસ બક્ષણ કરતો નથી. [૫]

ભાવાર્થ— સત્યથી માનુષ્યોને ઉદ્ધાર કરી રાકાય છે સૂર્યના પ્રકાશથી આત્મા તેજસ્વી થાય છે સરળતાને કારણે આદિત્ય પોતાના સ્થાનમાં સ્થિર રહે છે, અને સોમ ધ્રુવોકમાં પ્રકાશમાં આશ્રય લઇને રહેલો છે (આ પ્રમાણે આ વરવધુ, સત્ય અને સૂર્યપ્રકાર, સરળતા અને ધ્રુવોક અર્થાત્ સ્વર્ગને આધારે પોતાનો જીવનક્રમ ચલાવે, (૧)

સોમગ્રામી આદિત્યને બળ મળ્યું અને પૃથ્વીનો વિસ્તાર થયો છે અને નક્ષત્રોમાં પણ સોમ તેજ ધારી રતો છે. આ પ્રમાણે આ વડુવર સોમ વગેરે વનસ્પતિ બક્ષણ કરે અને પોતાનું બળ, મહત્ત્વ અને તેજની શક્તિ કરે (૨)

જ્યારે યજ્ઞમાં સોમનો રસ કાઢવા મંડિત છે ત્યારે સોમરસ પીવાનો બધાનો નિશ્ચય થાય છે. પરંતુ જ્ઞાની લોકો જેને સોમરસ સમજે છે તે જુદો જ છે. કોષ્ટ સાધારણ માનવી તે રસ પી શકતો નથી (આ વરવધુ તે સોમરસ પીવાનો પ્રસાર્ય કરે) (૩)

આ સોમ જ્યારે પીવામાં આવે છે ત્યારે ફરીથી તે નુદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે, તે નાશ થામતો નથી કારણ કે પ્રાણ જ તેનો રક્ષક છે જેની રીતે કેમપૂર્વક આવતા મહિનાઓથી વર્ષ પુર્ણ થાય છે, તે પ્રમાણે નવા પાન આપવાથી સોમનની ફરીથી લીનીજન બની આવે છે, તે જ પ્રમાણે વરવધુ સાસારિક આપતિઓ આવવા છતાં કલ્યાણ ન બને પરંતુ દિગ્વિલિત હતાકહથી પોતાનું જીવન બચાવે કરે. (૪)

સોમ સર્વ પ્રકારે હંમેશા સુરક્ષિત છે, આતંત્રિક અને બાહ્ય રક્ષણના સાધનોથી તે સુરક્ષિત થયેલ છે આ સુરક્ષિત થયેલા સોમનું રક્ષણ કોષ્ટ સાધારણ મનુષ્ય કરી શકતો નથી. (આ વડુવર આ પ્રમાણે પોતે પોતાને સુરક્ષિત રાખે અને પોતે તેને સોમને રક્ષે)

ચિત્તિરા ઉપવર્હેણં ચક્રુરા અભ્યર્જનમ્ । ઘૌર્મમિઃ કોશઃ આસીદદયાત્સૂર્યા પતિમ્ ॥ ૬ ॥
 રમ્યાસીદનુદેર્યો નારાશંસી ન્યોચની । સૂર્યાયા મદ્રમિદ્વાસો ગાર્થવૈતિ પરિષ્કૃતા ॥ ૭ ॥
 સ્તોમા આસન્પ્રતિઘયઃ કુરીરં છન્દ ઓપશઃ । સૂર્યાયા અશ્વિનો વરાગ્રિરાસીત્પુરોગવઃ ॥ ૮ ॥
 સોમો વધૂરભવદુશ્વિનોસ્તામુમા વરા । સૂર્યાં યત્પત્યે શંસન્તો મનસા સવિતાદંદાત્ ॥ ૯ ॥
 મનો અસ્યા અનં આસીદ ધૌરાસીદુત ચ્છદિઃ । શુક્રાવનદ્વાહાવાસ્તાં યદયાત્સૂર્યા પતિમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (યત્ સૂર્યા પતિ અયાત્) ન્યારે સૂર્યા પોતાના પતિની પાસે ગઈ, ત્યારે (ચિત્તિઃ ઉપવર્હેણ આ) સકલ ઈદેશી બન્યો, (ચક્રુઃ આમ અર્જન આઃ) આખા અગ્નિ બની તથા (ઘૌર્મમિઃ કોશ આસીત્) ઘો અને પૃથ્વી બન્યો બન્યાં [૬]

(રૈમી અનુદેર્યો આસીત્) રૈમીનકથા વિદાયની ભાષા બની ગઈ, (ન્યારાશંસી ન્યોચની) નારાશંસી મન સ્નામતનુ બાપણ બન્યો, (સૂર્યાયા ધાસઃ મદ્રમ્) સૂર્યાનું વરન બહુ જ કપાળાકારી છે તે સૂર્યા (ગાર્થયા પરિષ્કૃતા યતિ) ગાર્થાએથી સુશોભિત બનીને બળ્ય છે. [૭]

(સ્તોમા પ્રતિઘયઃ આસન્) રતુતિના મત્રો અમ બન્યા હતા, (કુરીરં છન્દ ઓપશઃ) કુરીર નામનો છન્દ તેનાં માયાનું આશૂલણ બન્યો, (અશ્વિનો સૂર્યાયા વરૌ) બને અશ્વિનો દેવો સૂર્યાના સાથી હતા અને (અગ્નિ પુરોગવઃ આસીત્) અગ્નિદેવ અગ્રેસર હતા [૮]

(સોમ વધૂય અમઘત્) સોમ વધૂની ઇચ્છા કરનારો હતો. (ડમો અશ્વિનો વરૌ આસ્તા) બને અશ્વિની દેવો સાથી હતા (યત્ સવિતા મનસા શસન્તો સૂર્યાં પત્યે અદાત્) ન્યારે સવિતાએ મનથી રતુતિ કરનારી સૂર્યાને પતિના હાથમાં દાન કરી [૯]

(અસ્યા મન અનઃ આસીત્) તેનું મન રમ્ય બન્યો હતો (ઉત ધૌ છદોઃ આસીત્) અને ધુણેક હત થયેલ હતો (શુક્રો અનદ્વાહૌ આસ્તાં) શુક્રથી બે બળવાન બળદો ભેડેલા હતા (યત્ સૂર્યા પતિ અયાત્) ન્યારે સૂર્યા પતિની પાસે ગઈ [૧૦]

ભાષાર્થ— ન્યારે વધૂ વરને ધર ન્ય છે ત્યારે તેનું મન જ તેનો આધાર અને આખ જ તેનું આગળ બને છે, અર્થાત્ બાળસાધ નો તેના સુખના સાધનો બનતા નથી પરંતુ તેના મનના ભાવ જ તેને સુખ આપે છે એમ જ માન્ય છે તેને માટે આ સર્વ આકાશનો અવકાશ બનતા નેવો જરૂર છે, કારણ કે પતિનું ધર જ તેના સર્વ સુખનું સાધન છે (૧)

વેદમયોથી તે વધૂની પિતૃશહેથી વિદાય થાય છે અને તે જ પ્રકારે મનોથી જ પતિશહે તેનું સ્નામત થાય છે મત્રો દ્વારા યુનિત થયેલા પતિના ધરનું વશ છે વધૂને માટે કંયાલુ કરનારું બને છે (૭)

પતિના ધર થતાં યજ્ઞ સ્ત્રીમાટે ભોમ સમાન છે અને વેદમત્ર (પશુ) તેને ધરેલા નેવા છે કન્યાનું માણ કરવા બળ છે તે અશ્વિદેવો નેવો હોય છે અને જે બધાથી પહેલાં વાતચીત કરવા બળ છે તે સર્વને પ્રકાશ આપનાર અગ્નિદેવ છે (૮)

વર એ સોમ સમેા છે માણ કરનારા અશ્વિદેવો. નેવા અને જે વધૂપિતા કન્યાનું વરના હાથમાં દાન કરે છે તે સૂર્ય નેવો છે વધૂ પાત્રુવર વિષે પોતાના મનમાં પ્રશ્ન સામાન્ય જાણનાર હોયો ભેદ્યો (વધૂ-વરની પરિસ્થિતિ એવી હોવી ભેદ્યો) (૯)

કન્યાને ન્યારે વરના ધર જવા માટે વગાવવામાં આવે ત્યારે તેણે રથમાં બેસીને જ જવું રથને બે બળદ (અથવા બે યોગ) ભેડવા મની શકે તે તે સફેદ રંગના હોય એ શરૂ (અગ્ર કહો તે વધૂનું મન એજ રથ છે, બાહ્ય રથની બાળતમાં વધૂની મનની એવી તૈયારી હોવી ભેદ્યો કે એ બંને કારખાટ કલ્પનાથી સમજાવેલા) (૧૦)

ઋક્સામામ્યામભિહિતૌ ગાવીં તે સામનાવૈતામ્ । ઓત્રેં તે ચક્રે આસ્તાં દિવિ પન્થાશ્ચરાચરઃ ॥ ૧૧ ॥
 શુચીં તે ચક્રે યાત્યા વ્યાનો અશ્વ આહતઃ । અનો મનસ્મયં સૂર્યારોહત્રપ્રયતી પતિમ્ ॥ ૧૨ ॥
 સૂર્યાયાં વહતુઃ પ્રાગાંત્સવિતા યમવાસૃજત્ । મધાસુ હન્યન્તે ગાયઃ ફલ્ગુનીષુ વ્યુજ્જતે ॥ ૧૩ ॥
 યદશ્વિના પૃચ્છમાનાવયાંતં ત્રિચક્રેણ વહતું સૂર્યાયાં । કવૈકે ચક્રં વામાસીત્સ્વદિષ્ટાયં તસ્યથુઃ ॥ ૧૪ ॥
 યદયાંતં શુભસ્પતી વેર્યં સૂર્યામુપં । વિશ્વે દેવા અનુ તદ્વામજાનન્પુત્રઃ પિતરંમવૃણીત પૂષા ॥ ૧૫ ॥
 દે તે ચક્રે સૂર્યે ગ્રહાણં ઋતુથા વિદુઃ । અધૈકે ચક્રં યદુદ્ધા તદદ્વાતયં રિદ્ધિદુઃ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—(ઋક્-સામામ્યાં અભિહિતૌ તે ગાવીં) ઋગ્વેદના મંત્રો અને સામવેદના મંત્રો દ્વારા પ્રેરિત થયેલા આ તારા અને ગળદો, (સામનો પેતાં) શાન્તિથી ચાલે છે (ધાત્રે તે ચક્રે આસ્તાં) અને કાન તારા રથના બે ચક્રો હતાં (દિવિ પન્થા ચરાચર) શુદ્ધેકા તારા ભાગે ચર અને અચરરૂપે સમસ્ત સંસાર છે [૧૧]

(યે યાત્યાં ચક્રે શુચીં) તારા જવાના રથના અને પેદાં શુદ્ધ છે (અશ્વે દયાના આહતઃ) તેના અશ્વ (બે પેદાંની વચ્ચેની દાડી) ઉપર વ્યાન નામના પ્રાણને મુક્યો છે. (પતિ પ્રયતી સૂર્યા) પતિ પાસે જનાર સૂર્યા આ (મનઃ મયં આ રોહત્) મનરૂપી રથ ઉપર ચડે છે. [૧૨]

(યં સવિતા અવાસૃજત્) જેને સવિતાએ મોકલ્યો હતો તે (સૂર્યાયાં વહતુઃ પ્રાગાત્) સપ્તમી દાયબે તેની પહેલાંજ પહેલેણી છે (મધાસુ ગાયઃ હન્યન્તે) મધા નક્ષત્રમાં ગાયો મોકલવામાં આવે છે અને (ફલ્ગુનીષુ વ્યુજ્જતે) ફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં વિરાહ થાય છે. [૧૩]

હે (અશ્વિનો) અશ્વિનો દેવો ! (યત્ સૂર્યાયાં વહતુ) જ્યારે સૂર્યાનો દાયબે લાઇને (પૃચ્છમાનો ત્રિચક્રેણ અયાતં) જ્યારે તમે જાને તણ ચક્રાણા રથમાં બેસીને પૂજા માટે ચાલ્યા ત્યારે (યાં એક ચક્ર) તમારે એક ચક્ર (ક વાસીત્) ક્યાં હતું અને તમે જાને (દેષ્ટાય કતસ્યતુ) દર્શવા માટે (બાતાચરા માટે) ક્યાં થોભ્યા હતા ? [૧૪]

હે (શુભસ્પતી) શુભ કરનારા ! તમે જાને (યત્ વેર્યં સૂર્યાં લપ અયાત) જ્યારે પતિ તરફથી પૂજા શોધ સૂર્યાની પાસે ગયા, (યાં તત્ વિશ્વે દેવા અન્વજાનન્) તમારાં તે કાર્ત્ત્વ સર્વ દેવોએ પસંદ કર્યું હતું, (પૂષા પુત્રઃ પિતરં અવૃણીત) પુત્ર પિતાનો સ્વીકાર કરે એવી રીતે પૂષાએ તમારો સ્વીકાર કર્યો. [૧૫]

હે (સૂર્યે) સૂર્ય ! (તે દે ચક્રે ગ્રહાણં ઋતુથા વિદુઃ) તારાં જાને ચક્રોને જ્ઞાની લોકો જાણે અનુસાર (ઋતુ પ્રમાણે) જાણે છે (અથ યત્ એક ચક્ર ગુહા) અને એક ચક્ર ને ગુપ્ત છે (તત્ અદ્વાતયં રિદ્ધિદુઃ) તેને વિશેષ જ્ઞાની લોક જ જાણી શકે છે [૧૬]

ભાષ્યાર્થ—આ રથને યેજાતર (જગદ અથવા મોક્ષ) વેદમંત્ર દ્વારા ચલાવવામાં આવે, સાથે સામવેદના મંત્રોનું ગાયન થાય તોત્યારે સૂર્યને ચક્રો શુદ્ધ થાય એ ઇચ્છાથી વધુ સુદૃઢસામ્ય સ્તીમરસ પતિને ધેર નહ છે એવી પતિ જતીએ મળી જેનું આચરણ કરતું કે જેથી તેમને સ્વર્ગ સંહૃદામયો મને (૧૧)

આ વધુ પતિના ધર જતા બે મનાપી રથપર બેસે છે, તેના ચક્રો શુદ્ધ હોવા જોઈએ (અર્હો વપૂએ આચરણની શુદ્ધતા અને મનની ઇચ્છાની પવિત્રતા સમગ્રી જોઈએ એમ યુક્ત્યુ છે.) (૧૨)

વપૂનો પિતા વરને સમર્પણ કરવા માટે હાલ જ રૂપી આધીને વરને ધેર પહેલેથી પહેલાયે તેઓ પહેલા ત્યા પહેલે અને પછીથી વિરાહ થાય. જેવી રીતે મવા નક્ષત્રમાં ગાયો મોકલવામાં આવે અને ફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં વિરાહ થાય (૧૩)

વપૂ તરફથી વર માટે જે હાથએ લાઇ જવાને હોય તે કોઇ બે સજ્જનો (અર્હો બે અશ્વિનો દેવો) પોતાના રથમાં બેસીને લઈ જાય પૂર્ણક કરીને બરાબર વરને ધેર પહેલાથી દે આજ લોકો વપૂના રથને વરના માર્ગે દર્શાવનારા જાનરી વરના માટે કોઇ પણ ચોક્કસ સ્થાન પર થોભે. (૧૪)

વર તરફથી માણ કરનારા (અન્વ અશ્વિની કુમાર) બે વેણી વનુના પિતાની પાસે માગ્ય કરવા માગે જાય અને અન્વ સર્વ લોકો તેમને પોતાની અનુમતિ આપે જેવી રીતે પુત્ર પિતાનો આદરપૂર્વક સન્માન કરે છે તેવી રીતે માણ કરવા આરેકા સજ્જનોનું સ્વાગત વપૂના પિતા કરે (૧૫)

સૂર્ય નામની સંવિતાની પુત્રી ત્રુ ચક્રાણા રથમાં બેસીને પોતાના પતિને ધેર ગઈ હતી તે પ્રમાણે વધુ રથમાં બેસીને પતિને ધેર જઈ વરાળ અને ગુપ્ત ચક્રોને જ્ઞાની લોકો બતાવર જાણે (૧૬)

અર્ચમણ યજામહે સુચન્ધું પતિવેદનમ્ । ઉર્વારુકમિંશ્વ વન્ધન્તાત્રેતો મુંઝામિ નામુતઃ ॥ ૧૭ ॥

પ્રેતો મુંઝામિ નામુતઃ સુપુદ્ગામમુતસ્કરમ્ । યથેયમિન્દ્ર મીદ્રવઃ સુપુત્રા સુમગાસંતિ ॥ ૧૮ ॥

પ્ર ત્વા મુંઝામિ વરુણસ્ય પાશાધેન્ ત્વાર્ષમ્નાત્સપિતા સુશેષોઃ ।

શ્રુતસ્ય યોનો સુકૃતસ્ય લોકે સ્યોનં તે અસ્તુ સહસમલાયૈ ॥ ૧૯ ॥

મગસ્ત્વેતો નયતુ હસ્તગૃહાશ્વિનો ત્વા પ્ર વંહતાં રથેન ।

ગૃહાન્મચ્છ ગૃહપત્ની યથાસો વશિની ત્વં વિદ્યમા વંદાસિ ॥ ૨૦ ॥

હઠ પ્રિયં પ્રજાર્યે તે સમૃદ્ધતામસ્મિન્ગૃહે ગાર્હપત્યાય જાગૃહિ ।

एना पत्या तन्वै सं स्पृशस्वाथ जिर्विविदयमा वंदासि ॥ ૨૧ ॥

અર્થ— (સુચન્ધુ પતિવેદન) ઉત્તમ બાધવોથી યુક્ત પતિનું ગાન આપનાર (અર્ચમણ યજામહે) શ્રેષ્ઠ મનવાગાનો અમે સત્કાર કરીએ છીએ (ઉર્વારુક વન્ધાનાન્ દ્રવ) તરણ્યને જેવી રીતે વેતાના બન્ધનથી દૂર કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે (હતઃ પ્ર મુંઝામિ) આ પિતૃકુળથી હું તને-છેડાવુ છું (ન અમુત) પરંતુ પતિના કુળથી નહિ એટલે કે પતિના કુળની સાથે જોડુ છું [૧૭]

(હતઃ પ્રમુંઝામિ ન અમુત) અહીંથી (પિતૃકુળથી) તને મુક્ત કરે છું પરંતુ ત્યાંથી (પતિના કુળથી) નહિ (અમુત સુવદ્ધાં કર) પરંતુ ત્યાં તો તને હું ઉત્તમ પ્રકારે બન્ધન યુક્ત બનાવુ છું હે (મીદ્રવઃ મિન્દ્ર) દાતા ધન્ન । (યથા દ્રવ) જેથી આ વધુ (સુપુત્રા સુમગા અસતિ) ઉત્તમ પુત્રવાળી અને ઉત્તમ ભાગ્યથી યુક્ત થાય [૧૮]

(ત્વા વરુણસ્ય પાશાત્ પ્રમુંઝામિ) તને હું વરુણના પાશથી મુક્ત કરું છું (યેન ત્વા સુશેષાઃ સપિતા અવમ્નાત્) જેણે તને સેવા કરવા થોડા સપિતાએ બાંધેલ હતી (શ્રુતસ્ય યોનો સુકૃતસ્ય લોકે) સદાચારી યોગિના ધર્મમાં અને સત્કર્મકર્તાઓના લોકમાં (સહ-સંમલાયે તે) પતિની સાથે તને (સ્યોનં અસ્તુ) સુખ થાય [૧૯]

(મગ ત્વા હસ્ત ગૃહા હત નયતુ) ભગ તને હાથ પકડીને અહીંથી ચલાવે અને આગળ (અશ્વિનો ત્વા રથેન પ્ર વંહતા) અશ્વિનો દેવો તને રથમાં બેસાડીને પહેાચાડે તારા પતિના (ગૃહાન્ મચ્છ) મેર ના (યથા ત્વ ગૃહપત્ની વશિની અસ) ત્યાં તુ ધરતી સ્વામિની અને સર્વને વશમાં રાખનારી બન ત્યાં (ત્વ વિદ્યમા વંદાસિ) હું ઉત્તમ વિવેકપૂર્ણ બાધણુ કર [૨૦]

(હઠ તે પ્રજાર્યે પ્રિય સમૃદ્ધતા) અહીં તારા સતતાને માટે પ્રિયની (કસ્યાથ) ની વૃદ્ધિ થાઓ (માસિન્ ગૃહે ગાર્હપત્યાય જાગૃહિ) આ ધર્મમાં શુદ્ધરથધર્મને માટે બન્યું રહે (एना पत्या त्वं स्पृशस्वा) આ પતિની સાથે તારા શરિરનો સ્પર્શ કર (અથ જિર્વિ) અને તું વૃદ્ધ થાય ત્યારે પત્ની (વિદ્યમા વંદાસિ) ઉત્તમ ઉપદેશ કર [૨૧]

ભાવાર્થ— શ્રેષ્ઠ મનવાગા બન્યું બાધવોથી યુક્ત સન્નત જ વરની બખર કરે બન્યું આપે વરની ઓળખાણુ કેટલો હીન નીચ મનુષ્ય પાસેથી ન લેવામાં આવે જે પ્રમાણે કુળ ચોતા બન્ધનથી મુક્ત થાય છે, તે પ્રમાણે વધુ ચોતાના પિતૃકુળથી ચોતાનો સંબંધ છાડી દે, પરંતુ પતિના કુળથી બધોનો સંબંધ કરી પણ ન છોડે (૧૭)

વધુને સંબંધ પિતૃકુળથી છૂટી નબ, પરંતુ પતિના કુળથી ન છૂટે, પતિના કુળથી સંબંધ મુદ્દત થાય પરંતેશ્વર આ વધુને પતિકુળમાં ઉત્તમ પુત્રોથી યુક્ત અને ઉત્તમ ભાગ્યથી યુક્ત કરે (૧૮)

વિવાહ થતાની સાથે જ કન્યા વરુણના બન્ધનોથી મુક્ત થાય છે સપિતા દેવે કન્યાને વરુણના ધર્મ પાશથી બાંધી રાખી હતી કન્યાના વિવાહ થવાની સાથે જ તે પતિના ધરમાં સદાચારી અને સત્કર્મ કરનારાઓના ધરમાં પહેાચે છે પતિનું ધર વધુને ધર્મશિખા આપનાર બને (૧૯)

વધુને હાથ પકડીને બાધ્યાના દેવે તે પ્રથમ ચલાવે, અશ્વિનો દેવો રથમાં બેસાડીને વિવાહ પછી પતિને મેર પહેાચાડે આ પ્રમાણે વધુ પતિને મેર પહેાચે ત્યાં પતિના ધરની સ્વમિની અને બધાને કાળમાં રાખનારી બનીને રહે આવી રીતે જ થોડા પ્રસંગે ઉત્તમ સંભતિ (સવાહ) આપી શકે છે (૨૦)

આ ધર્મપતિના સતતાને ઉત્તમ કુળમાં રહે આ ધર્મપત્ની ચોતાને શુદ્ધરથાશ્રમ ઉત્તમ રીતે ચલાવે આ ધર્મપત્ની ચોતાના પતિની સાથે સુખથી રહે જ્યારે આ પ્રમાણે ધર્મ માર્ગથી શુદ્ધરથાશ્રમ ચલાવીને આ સ્ત્રી વૃદ્ધ થાય ત્યારે તે થોડા સલાહ આપનારી મેરો (૨૧)

इहैव स्तं मा वि यौष्टं विश्वमायुर्व्यंक्षुतम् । क्रीडन्तौ पुत्रैर्नष्टमिमोदमानौ स्वस्तकौ ॥ २२ ॥

પૂર્વાપરં ચરતો માયયૈતૌ શિશુ ક્રીડન્તૌ પરિ યાતોર્જયમ્ ।

વિશ્વાન્યો ધ્રુવના વિચટ્ટ ક્રતૂર્ન્યો વિદધજાયસે નવઃ ॥ ૨૩ ॥

नवोनवो भवसि जायमानोऽह्वां केतुरुपसामेष्यग्रम् ।

भागं देवेभ्यो वि दधास्यायन्य चन्द्रमस्तिरसे दीर्घमायुः ॥ २४ ॥

परां देहि शामुल्यं ब्रह्मभ्यो वि भञ्जा वसु । कृत्यैषा पद्मतीं भूत्वा जाया विशते पतिम् ॥ २५ ॥

नीललोहितं भवति कृत्यासक्तिर्व्यंज्यते । पद्यन्ते अस्या ज्ञातयः पतिर्वन्धेषु वध्यते ॥ २६ ॥

અર્થ—(इह एव स्तं) તમે અહીં રહેા (मा वि यौष्टं) કદી વિચકત ન થાઓ. (पुत्रैः नष्टभिः क्रीडन्तौ) પુત્રો અને પૌત્રોની સાથે રમતાં રમતાં (मोदमानौ स्वस्तकौ) આનંદિત બનીને પોતાના ધરનારથી ચકત બનીને (विश्वं आयुः व्यञ्जुतं) પૂર્ણ આયુષ્યનો ઉપભોગ કરો. [૨૨]

(एतौ शिशू क्रीडन्तौ) આ બંને બાળકો રમતાં રમતાં (मायया पूर्वापरं चरतः) શક્તિપૂર્વક આગળ પાછળ ચાલે છે (जर्णव परिवातः) સમુદ્ર સુધી બમણ કરતા કરતા પહેંચી લય છે. (अन्यः विश्वा भुवनं विचष्टे) તેમનો એક સર્વ ભૂવોનો પ્રકાશિત કરે છે. અને (अन्यः कर्तुं विदधत् नवः जायते) અને બીજાં ઋતુઓને બનાવતો બનાવતો હંમેશાં નવિન નવિન બને છે. [૨૩]

(जायमानः नवः नवः अवसि) પ્રગટ થતો થતો વ્રુ નવિન બને છે. (अह्वां केतुः उपसां अग्रं पपि) દિવસોને બનાવનારો અને ઉપાઓના અગ્રભાગમાં રહે છે. (आयन्य देवेभ्यः भागं विदधासि) આવીને દેવોને માટે વિભાગ સમર્પણ કરે છે તથા હે ચંદ્રમા ! (दीर्घं आयुः प्र तिरसे) તું દીર્ઘઆયુષ્ય આપે છે. [૨૪]

(शामुल्यं परा देहि) આ ઉત્તમ વસ્તુ દાન કર. (ब्रह्मभ्यः वसु विभज) બ્રહ્મણેને ધન આપ. જ્યારે (एषा पद्मती कृत्वा जाया भूत्वा) પગલાળી કૃત્યા અર્થાત્ વિનાશક સ્વભાવવાળી બી બનીને (पतिं विशते) પતિની પાસે આવે છે. [૨૫]

(नीललोहितं भवति) વાદળી અને લાલ બને છે, એટલેકે ક્રોધયુક્ત બને છે ત્યારે (कृत्यासक्तिः व्यंज्यते) વિનાશની ઇચ્છા વધે છે (अस्याः ज्ञातयः पद्यन्ते) તેની બાતિના મનુષ્યો વધે છે. અને (पतिः वन्धेषु वध्यते) પતિ-બન્ધનમાં બંધાય છે. [૨૬]

આવાર્થ—બી પુત્ર પોતાના જ ધરમાં રહે. કદી વિચકત ન થાય પોતાનાં બાળકો સાથે આનંદથી રમે પોતાના ધરમાં આનંદ મંગળ હજીવે, અને ધર્મકર્મસાર મુદરયાધમ ચલાવીને સંપૂર્ણ દીર્ઘ આયુષ્યનો ઉપભોગ કરે (૨૨)

આ મુદરયાધમીઓના બાળકો નાની મોટી આવરહાલના પોતાની રાજિની બેવળા ફરતા મોટાં ચઢને સમુદ્ર સુધી પોતાનો પુરુષાર્થ વધારતા લય એકે આખા જગતને પ્રકાશિત કર્યું તે બીજાં ઋતુઓને અનુસાર નવીન નવીન બનીને ઉદયને પ્રાપ્ત કર્યો એટલા મુદરયાધમીઓના પુત્રો પોતાના પુરુષાર્થથી જગતને પ્રકાશિત કરે. (૨૩)

મુદરથી લોકો નવા હતાકથી પુરુષાર્થ કરતા કરતા એ પ્રમાણે રૂપ ઉપાને પ્રકાશિત કરે છે તે પ્રમાણે બધાના માગેં ફરે અને ચક્ષમાં દેવોનો ભાગ તેમને સમર્પણ કરે અને ચક્ષમય જીવન વ્યવહાર કરતા કરતા સંપૂર્ણ દીર્ઘઆયુ બને ઉપભોગ લે (૨૪)

વિવશ્વ વખતે ઉત્તમ ઉત્તમ વસ્ત્રો વિદાન બ્રાહ્મણેને દાનમાં આપવામાં આવે, અને તેમને ધન જણ આપવામાં આવે આ બ્રાહ્મણો વધુને મુશિક્ષા આપે એ વધુને ઉચ્ચશિક્ષાનું ન મળેતો આ વધુના અધર્મોચ્ચાકથી કુરોનાનારા થઈ શકે છે (૨૫)

પતિના કૃત્યમાં વધુને એ અધર્મોચ્ચાક થવા માટે તે ધણી જ ખરાબી થાય છે તે દુરચારી વધુની વિનાશક શુદ્ધિ થવી લય છે. તેના પિતાના સંબંધી લોકો તેની આસપાસ એકઠા થઈ લય છે અને આ પ્રમાણે બિચારો પતિ બધનમ્ રસાદ લય છે. એટલા માટે કન્યાને મુકેજીવણી આપવી જોઈએ. (૨૬)

અશ્લીલા તન્મૈવતિ રુશ્તી પાપયામુયા । પતિર્યદ્વદ્વોઽં વાસંસઃ સ્વમર્દ્દમમ્યુર્ણુતે ॥ ૨૭ ॥
 આશસનં ત્રિશસનમથો અધિવિકર્તનમ્ । સૂર્યાયાઃ પદ્ય રૂપાણિ તાનિં વ્રહ્માત શુન્મતિ ॥ ૨૮ ॥
 તુષ્ટમેતત્કર્તુકમપાપ્ત્યવૃદ્ધિપન્નૈતદત્તવે । સૂર્યા યો વ્રહ્મા વેદુ સ દ્વાધ્યુવમર્હતિ ॥ ૨૯ ॥
 સ ઇત્તસ્વ્યોનં હરતિ વ્રહ્મા વાસંઃ સુમર્દ્દલમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તિં યો અધ્યેતિ યેનં જ્ઞાયા ન રિધ્યતિ ॥ ૩૦ ॥
 યુવં મગ્નં સં મર્તતં મર્મદ્વમૃતં વર્દન્તાવૃતોર્થેષુ ।
 વ્રહ્મણસ્પતે પતિમસ્યૈ સૈવ્ય ચારુ સંમ્લો વંદતુ વાચંમેતામ્ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—(યત્ વધ્વઃ વાસસ) જ્યારે સ્ત્રીના વસ્ત્રથી (પતિઃ સ્વ ઇમં અગ્નિઃ કુર્ણુતે) પતિ પોતાના શરીરને આગ્રહિત કરે છે ત્યારે (અમુયા પાપયા) આ પાપી રીતથી (રુશ્તી તનુઃ) સુદૃશ શરીર હોય તો પણ (અશ્લીલા મવતિ) શોભાહિન અને છે [૨૭]

(આશસન વિદાસનં) કિનારીવાળુ વસ્ત્ર, માથાનું વસ્ત્ર તથા (અથો અધિવિકર્તન) સર્વાંગ પર રહેનાર વસ્ત્ર, તેમાં (સૂર્યાયાઃ રૂપાણિ પદ્ય) સુપાનું પદ્ય બે (ઉત તાનિ વ્રહ્મા શુન્મતિ) તેને બ્રાહ્મણ સુતરથી બનાવે છે [૨૮]

(ઇતત્ મુર્દં) આ તુષ્ટા ઉત્પન્ન કરનાર છે. (કટુક) તે કંચુ છે (મપાપ્ત્યવૃદ્ધિપન્ન) એ ધૃષ્ટિ અને નિપજુકન અર્થ છે તેથી (ઇતત્ મસ્યે ન) તે આવા યોગ્ય નથી (ય વ્રહ્મા સૂર્યાવેદ) જે બ્રાહ્મણ સુપાને આ પ્રમ ભે શીખવે છે (સઃ ઇત્ વાધ્યુવં મર્હતિ) તે નિઃસંદેહ વધુ તરફથી વસ્ત્ર લેતા યોગ્ય છે [૨૯]

(સ ઇત્) તેજ નિશ્ચયથી (તત્ સુમર્દ્દલ સ્વોન વાસઃ હરતિ) તે સુમર્દ્દલ અને સુખકર વસ્ત્રને સ્ત્રીકારે છે (ય પ્રાયશ્ચિત્તિં મધ્યેતિ) જે પ્રાયશ્ચિત પ્રકરણ અર્થાત્સચિત શુદ્ધ કરનાર અધ્યાત્મ કરે છે (યેન જ્ઞાયા ન રિધ્યતિ) જેથી પત્નીને નાશ થતો નથી [૩૦]

(યુવ ઋત-ઉવેષુ ઋત વદન્તૌ) તેઓ બે સત્ત્વ અવસ્થાનું આચરણ કરીને, સાત્ય બોલીને, (સમર્દ્દ મગ સમર્તતં) સમર્દ્ધિ યુક્ત બાળ્ય પ્રાપ્ત કરે છે વર્ણશ્રુત્યને (પતિ મસ્યૈ સૈવ્ય) પતિના નિશ્ચયમાં આ સ્ત્રીના મનમાં શ્રદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે (સમ્લ. વ્રતા વાચં વારુ વદતુ) પતિ તેના પ્રતી સુદૃશ વાળીથી બોલે. [૩૧]

ભાવાર્થ— સ્ત્રીના વસ્ત્રો પુરૂષ કદી ધમ્ન ન પહેરે એ કાય કદી પહેરે તો તેનું તેજસ્વી શરીર પણ શોભા રહિત અને નિસ્તેજ બની જાય છે [૨૭]

એક વસ્ત્ર કિનારવાળું હોય છે, બીજું દુશાસા જેવું ચમકારા હોય છે, ત્રીજું બોદવાનું વસ્ત્ર હોય છે, આ વસ્ત્રોથી વધુના રૂપને વધારે સુદૃશ બનાવવામાં આવે આ વસ્ત્રો સમગ્ર શેષ જ્ઞાન બ્રાહ્મણે સ્વદેશોને આપે તેથી વસ્ત્રોના કાય કરે મદ્દ બધા (૨૮)

એક આ તુષ્ટાને વધારનાર, બીજું કટુક, ત્રીજું સહેલું અને યોગ્ય નિપજુકન હોય છે આ પ્રકારના અર્થ શુદ્ધરોને આવા યોગ્ય નથી આવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપનાર બ્રાહ્મણને વધુ તરફથી વસ્ત્ર આપવામાં આવે (૨૯)

જે બ્રાહ્મણ ચિત્ત શુદ્ધ કરવાનું જ્ઞાન ધરાવે છે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર સ્ત્રીમાં બચાડ થતો નથી, આવા પ્રકારનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપનાર અધ્યાત્મ બ્રાહ્મણે જ વસ્ત્રનું જ્ઞાન લે (૩૦)

શુદ્ધરથી સ્ત્રી પુરૂષ મોધા અને સારંગ વ્યવહાર કરે, હથેલા સાચુ ખોલે, અને ધન સમ્પત્તિ કમાય, પત્નીના મનમાં પતિને માટે લાગે જડે આદરભાવ રહે અને પતિ પણ સુદૃશ અને મધુર બાળજી કરે (૩૧)

इहेदंसाथ न पुरो गमायेमं गावः प्रजया वर्धयाथ ।

शुभं यतीरुस्रियाः सौमवर्चसो विश्वे देवाः क्रन्निह वो मनांसि

॥ ૩૨ ॥

इमं गावः प्रजया सं विद्यायायं देवानां न मिनाति सागम् ।

अस्मै वः पूषा भरतश्च सर्वे अस्मै वो घ्राता संविता सुवाति

॥ ૩૩ ॥

अनुक्षरा क्रजवः सन्तु पन्थानो येभिः सखायो यन्ति नो वरेयम् ।

सं मगेन समर्यम्णा सं घ्राता संजतु वर्चसा

॥ ૩૪ ॥

यच्च वर्चो अक्षेषु सुरार्या च यदाहितम् । यद्गोवશ્ચિના વર્ચસ્તેનેમા વર્ચસાવતમ્

॥ ૩૫ ॥

येन महानृच्य जघनमश्विना येन वा सुरा । येनाद्या अभ्यपिच्यन्त तेनेमा वર્चसावतम् ॥ ૩૬ ॥

અર્થ—હે (ગાયઃ) ગાયો! (હહ હત્ અસાથ) તમે અહીં જ રહો. (નપરઃ ગમાયઃ) તમે દૂર ન જાઓ. (હમં પ્રજયા વર્ધયાથ) તેને ઉત્તમ સંતાનિની સાથે આગળ તથા રહે (ઉસ્રિયાઃ) ગાયો! (શુભં યતીઃ સૌમવર્ચસઃ) તમે શુભને પ્રાપ્ત કરનારી અને સંદ્રા જેવી તેજસ્વીતાથી યુક્ત બનો (વિશ્વે દેવાઃ વા મનાંસિ હહ ક્રન્) સર્વ દેવો તમારા મનને અહીં રથી કરે [૩૨]

હે (ગાયઃ) ગાયો! (હમં પ્રજયા સં વિદ્યાયા) તેના ધરમાં નમારે સંતાનો સંવિત પ્રવેશ કરે (અયં દેવાનાં સાગમ્ ન મિનાતિ) તે દેવોના ભાગને લોપ કરતો નથી (પૂષા સર્વે મરુતઃ) પૂષા અને સર્વ મરુત (ઘ્રાતા સંવિતા) વિધાતા અને સંવિતા (અસૈ અસૈ વઃ વા સુવાતિ) તેજ મનુષ્યને માટે તમને વિતપ્ત કરે છે. [૩૩]

(પન્થાનઃ અનુક્ષરાઃ ક્રજવઃ સન્તુ) બધા માર્ગો કાઢા તપસના અને સરળ થાઓ. (યેભિઃ નઃ સહાયઃ વરેયં યન્તિ) જેથી અમારા સર્વ મિત્રો કન્યાના ધર પ્રતિ પહેલે છે. (ઘ્રાતા મગેન અર્યમ્ણા વર્ચસા સં સં સંજતુ) વિધાતા, ભગ અને અર્ચમા દ્વારા તેજથી તેને સંયુક્ત કરે [૩૪]

હે (અશ્વિનો) અશ્વિદેવો! (યત્ વર્ચઃ અક્ષેષુ) જે તેજ આપોમા હોય છે અને (યત્ સુ-રાયાં આહિતં) જે સમ્પત્તિમાં રાખવામા આવે છે (યત્ ચ વર્ચઃ ગોષુ) જે તેજ ગાયોમા છે. (તેન વર્ચસા હમાં અવતં) તે તેજથી તેની રક્ષા કરો [૩૫]

હે (અશ્વિનો) અશ્વિદેવો! (યેન મહાનૃચ્યાઃ જઘનં) જેથી મોટી ગાયનું જઘન એટલે નીચેના કુચાશયનો ભાગ (યેન વા સુરા) જેથી ગમ્પતિ (યેન અદ્યાઃ અભ્યપિચ્યન્ત) જેથી આખો અરપુર રહે છે (તેન વર્ચસા હમાં અવતં) તે તેજથી આ વધૂની રક્ષા કરો [૩૬]

ભાવાર્થ—મુદ્ગસ્થીના ધરમાં ગાયો રહે ગાયો નાસી ન બચ ગાયો નાહરા આપની રટે. તેમની સંખ્યા હરહ મેશ વધની જ બધ ગાયો મુત્તવમાપ વળી અને તેજ યુક્ત થાઓ અને ગાયો જલુ પોતાના સાક્ષિ ધરવાળા પ્રથે પ્રેમવાળી બને (૩૨)

ગાયો પોતાની નાહરામાં સાથે ધરમા પ્રવેશ કરે. મુદ્ગસ્થ પ્રતિહિત દેવમત્ત કરે, કરી જલુ યજ્ઞને લોપ ન થાય. સર્વ દેવો આ મુદ્ગસ્થના ધરમાં ગાયોની સંખ્યા હ મેશા વધાવે (૩૩)

વરવધૂના ધર જવાના માર્ગો કાઢવિત અને સરળ હોય પરમેશ્વર આ મુદ્ગસ્થીઓને તેજથી બતાવીને મમ્મહ બનાવે (૩૪)

જે તેજ આપોમા, એથર્થમા અને ગાયોમા હોય છે, તે તેજથી આ વધૂ યુક્ત થાઓ આ સ્ત્રી તેજસ્વીની થાઓ (૩૫)

જે તેજથી ગાયોનું કુન્વાસય પ્રકાશવત બન્યું છે, જે તેજ એથર્થ અને આપોમા હોય છે, તે તેજથી આ સ્ત્રી યુક્ત થાય અને આ સ્ત્રી ધર્માચાર્યમાં મુશ્કિલ રટે (૩૬)

યો અન્નિષ્ઠો દીદ્યદુષ્સ્તંત્ર્યં વિપ્રાંસુ ઈહંતે અધુરેષુ ।

અપાં નપાન્મધુમતીરપો દા યાભિરિન્દ્રો વાવૃષે વીર્યાવાન્

॥ ૩૭ ॥

દુદમહં રુશંતં પ્રામં તંનૂદ્વિમપોદ્દામિ । યો મદ્રો રોચનસ્તમુદંવામિ

॥ ૩૮ ॥

આસ્ત્યં બ્રાહ્મણાઃ સ્વપંનીર્હરન્ત્યવીરઘ્નીરુદંજન્તવાપઃ ।

અર્યમ્ણો અગ્નિં પર્યેતુ પૂષ્પવ્રતીક્ષન્તે શ્વશુરો દેવરંશ્ચ

॥ ૩૯ ॥

શં તે હિરણ્યં શમું સન્તવાપઃ શં મેથિર્મવતુ શં યુગસ્ય તર્કં ।

શં તુ આપઃ શતપવિત્રા ભવન્તુ શમુ પત્યાં તન્વેં મં સ્પૃશસ્વ

॥ ૪૦ ॥

ચે રથસ્ય ચેડનંસઃ ચે યુગસ્યં શતક્રતો । અપાલામિન્દ્રં ત્રિષ્પત્વાકૃજ્ઞોઃ સ્વર્યત્વચમ્

॥ ૪૧ ॥

અર્થ— (યા અપ્તુ અન્તઃ અનિષ્ઠ દીદ્યદુષ્સ્તંત્ર્યં) જે પાણીમાં ઇન્ધન ચમકે છે (યં વિપ્રાસઃ અધુરેષુ રહેતે) જેની શાની લોભા યત્રોમા સ્તુતિ કરે છે હે (અપાં નપાન્) મધુમતી અપ દા) પાણીને ન પાડનાર દેવ ! તેવું મધુર જળ અમને આપો (યામિઃ વીર્યાવાન્ રુદ્ર વાવૃષે) જેવા વીર્યાવાન્ ઇન્દ્ર હૃદિ પામતો રહે છે [૩૭]

(દ્વ અદ્દ તનૂદ્વિમં રુશંતં પ્રામ અપોદ્દામિ) શરીરમાં રોગ ઉપખ કરનારા વિનાશક રોગને હું આપી દૂર કરું છું (યા મદ્ર રાચના તં ઉદવામિ) અને જે કમ્પાશુભ્ય તેજસ્વી છે તેને હું ભારી પાસે લાવું છું. [૩૮]

(બ્રાહ્મણા અસ્યે સ્વપંનોઃ આપ વાહરન્તુ) બ્રાહ્મણો તેને માટે સ્નાનનું જળ લાવે (અવીરઘ્ની આપઃ ઉદજન્તુ) વીરના નાશ ન કરનાર જળ તેઓ લાવે (અર્યમ્ણઃ અગ્નિં પર્યેતુ) તે અર્ધગાની અને અમિતી પ્રદક્ષિણા કરે હે (પૂષ્પ) પૂષા (શ્વશુરા દેવરાં ચ પ્રતીક્ષન્તે) સસરાં અને દિયર તેની પ્રતીક્ષા કરે [૩૯]

(તે હિરણ્યં શં) તારે માટે સુવર્ણ કરવાણુકારી યાત્ર (ડ આપઃ શં સન્તુ) અને પાણી પણ સુખ આપનાર અને (મેથિ. શં મવતુ) ગાયને બાંધવાનો ખૂટો પણ સુખદાયી અને (યુગસ્ય તર્કં શં) તથા યુગનું જિદ્ર સુખકર થાઓ (તં શતપવિત્રા આપઃ શ મવન્તુ) તારે માટે સો પ્રકારે પવિત્ર કરનાર જળ સુખદાયી નીવડે. (પત્યા તન્વેં શા સસ્પૃશસ્વ) પતિના શરીરની સાથે તારા શરીરનો સ્પર્શ સુખકારક રીતે કર. [૪૦]

હે (શતક્રતો રુદ્ર) સે કડો કર્મ કરનારા ઇન્દ્ર ! (રથસ્ય ચે) રથના જિદ્રમાં, (અનસઃ ચે) ગામના જિદ્રમાં અને (યુગસ્ય ચે) યુગના જિદ્રમાં (અપાલાં ત્રિઃ પૂત્વા) અધોગમ રીતે પોષણ પામેથી અને ઉછેરાએલી યુવતીને ત્રણવાર પવિત્ર કરીને (સ્વર્યં રવચ અકૃજ્ઞો) સૂર્યાના જેવી તેજસ્વી ત્વચાવાળી તે તેને બનાવી [૪૧]

બાધાર્થ—જળમાં ઇન્ધન વિના ચમકનાર તેજ છે, મણમાં બ્રાહ્મણનું જ્ઞાનરૂપી તેજ છે જળમાં મધુરતા છે અને વીર્ય પણ છે, આ તેજ, જ્ઞાન, આધુર્ય અને વીર્યથી આ ગૃહસ્થો યુક્ત અને ઇન્દ્ર આ બ્રાહ્મણ અધિકપણથી જ બધાથી મહાન બનેડો છે (૩૭) શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન કરનારા રોગબળીને દૂર કરવા ભેદબળે અને જેથી શરીર નિરોગી અને આનન્દથી પ્રસન્ન થઈ નય તેને અપનાવડું ભેદબળે (૩૮)

બ્રાહ્મણો બતાવે કે આ જગ સ્નાન કરવા ચોચ છે કે નહિ, આ જળ ત્રિશ્તાનો નાશ કરીને બળ વધારનાર છે વધુવર શ્રેષ્ઠ મનશાળા બની અમિતે પ્રદક્ષિણા કરે, શ્વશુરોવાળી વધુની પ્રતીક્ષા પતિનુંકે સસરાં અને દિયર કરના રહે (૩૯)

સુવર્ણ, જળ, ગાયને બાંધવાના ખૂટો યુગના ભાગ ઇત્યાદિ સર્વ કંટુળનું કમ્પાણુ કરનારા થાઓ જળ તો સો પ્રકારે પવિત્ર કરનાર તત્ત્વ છે ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મપત્ની પતિની સાથે એકમનવાળી બનીને રહે (૪૦)

ગૃહસ્થ તથા સ્ત્રી પોતાની ત્રણ પ્રકારે પ્રશુની કૃપાથી પવિત્રતા સાથે અને સૂર્યની જેમ તેજસ્વી બનીને અહીં વિરાજે. (૪૧)

આશાસના સૌમત્સં પ્રજાં સૌમાગ્યં રયિમ્ । પત્યુરનુવ્રતા મૃત્વા મં નદાસ્વામૃતોય કમ્ ॥ ૪૨ ॥

યથા સિન્ધુર્નદીનાં સામ્રાજ્યં સુપુષે વૃષાં । एवा त्वं सम्राड्येषि पत्युरस्तं परेत्य ॥ ૪૩ ॥

સમ્રાડ્યેષિ શ્વશ્રેષ્ઠ સમ્રાડ્યુત દૃશ્યુ । નનાન્દુઃ સમ્રાડ્યેષિ સમ્રાડ્યુત શ્વશ્ર્વાઃ ॥ ૪૪ ॥

યા અકૃન્તન્નવ્યયન્પાથ તન્નિરે યા દેવીરન્તો અમિતોડદન્ત ।

તાસ્ત્વા જરસે સં વ્યયન્ત્વાયુષ્મતીદં પરિ ઘત્સ્ય વાસઃ ॥ ૪૫ ॥

જીવં રંદન્તિ વિ નયન્ત્યધ્વરં દીર્ઘામનુ પ્રસિતિં દીઘ્યુર્નરં ।

વામં પિતૃમ્યો ય દ્વદં સમીરિરે મયઃ પતિમ્યો જનયે પરિષ્વજે ॥ ૪૬ ॥

અર્થ—(સૌમત્સં પ્રજાં સૌમાગ્યં રયિમ્ આશાસના) ઉત્તમ મન, સંતાન, સૌભાગ્ય અને ધનની આશા કરનારી તું (પત્યુઃ અનુવ્રતા મૃત્વા) પતિને અનુકૂળ એવું આચર્ય કરનારી બનીને (અમૃતાય કં સં નદાસ્વ) અમરજનને માટે સખપૃથ્વી રીતે સિદ્ધ થા. [૪૨]

(યથા વૃષાં સિન્ધુઃ) જેવી રીતે ખગલાળી સમુદ્ર (નદીનાં સામ્રાજ્યં સુપુષે) નદીઓપર સામ્રાજ્ય મલાવે છે, (એવ ત્વં પત્યુઃ અસ્તં પરેત્ય) તે પ્રમાણે તું પતિને ઘેર પહેાચીને (સમ્રાઢો યષિ) સામ્રાઢી બનીને અઢી રહે [૪૩]

(શ્વશ્રુષ્ટુ સમ્રાઢો યષિ) સમ્રાઢોનાં સામ્રાઢીની જેમ રહે (ઉત દેવ્યુ સમ્રાઢી) દીવરોનાં પણ મહારાઢીની જેમ આદર માનવી રહે. (નનાન્દુઃ સમ્રાઢી યષિ) નય દોનાં પણ સામ્રાઢી જેમ રહે અને (ઉત શ્વશ્ર્વાઃ સમ્રાઢોઃ) સાસુ પાસે પણ મહારાણીની જેમ આદરમાન પામ. [૪૪]

(યાઃ દેવ્યાઃ અકૃન્તન્) જે દેવીઓ પોતે સુતર કવિત્વે છે. (યાઃ ચ જવયન્) જેમણે વણ્ય છે. (યાઃ ચ સત્તિરે) જે તાણે ભરે છે, (યાઃ ચ અમિતઃ મન્તાન્ અદ્વન્ત) અને યારે બાણી જે છેડાઓને દીક કરે છે, (તાઃ ત્વા જરસે સં વ્યયન્તુ) તું વૃદ્ધાવસ્થાને પહેાચેતાં સુધી તારે માટે કપડાં વણે. તું (વાયુષ્મતી દ્વદં વાસઃ પારિઘત્સ્ય) દીર્ઘ આયુષ્કાળી બનીને આ તરફને ધારણ કર. [૪૫]

(જીવં સ્વન્તિ) અપિત મનુષ્યના વિદાયમાન વખતે મનુષ્યો રહે છે, (અધ્વરં વિનયન્તિ) યજ્ઞને સાથે લઈ ભાગ છે (નરઃ દીર્ઘા પ્રસિતિં મનુ દીઘ્યુઃ) મનુષ્યો દીર્ઘ આયુષીના વિચાર કરે છે (યં પિતૃમ્યઃ દ્વદં વામં સમીરિરે) જે લોકો પોતાના પોતા પિતા માટે આ સુન્દર કામ કરે છે, (પતિમ્યઃ મયઃ જનયે પરિષ્વજે) તેની સ્ત્રીનું આશિર્વાન પતિને માટે સુખદાયી છે. [૪૬]

ભાવાર્થ—ગૃહસ્થના ધરમા સ્ત્રી ઉત્તમ મનવાળી, સંતાન, સૌભાગ્ય અને ધનની ઇચ્છા કરતી, પતિને અનુકૂળ કર્મ કરતી, અમરત્વ પ્રાપ્તિના લેખ સુખદાયી આયત્ન આદરમા કરે. (૪૨)

જેવી રીતે મહાસાગર નદીઓના સમાહ છે, તેવીરીતે પતિને ઘેર પહેાચીને આ વધૂ ગૃહસ્થને (પોતાના પતિને) સમાહ અને પોતાને તેની સમ્રાઢી બનાવીને તાઈં વ્યવહાર કરે. (૪૩)

સરથે દિયેર, નણદ, અને સાસુ આ બધાની સાથે તે તાણીની માફક વર્તાવ કરે અને સર્વને સુખ આપે. (૪૪) ધરમા દેવીઓ સુન્દર કાતે, તાણેલાણે ભરે, કાપડ વણે, અને કાપડના છેડા અને બાણીઓના લાગ સરખા કરે એક ઉત્તમ કાપડ વણે કે તે તેની ગૃહાવસ્થા સુધી કામમા આવે સ્ત્રી દીર્ઘત્વ બનીને આ કાપડ પહેરે. (૪૫)

વિદાય વખતે માણસો રહે છે પરન્તુ જો કે આ કન્વા પિતૃગૃહનો, પિતૃકુળનો ત્યાગ કરીને વિદાય થાય છે તો પણ પતિના ધરમા ગૃહલક્ષ કરવાને મઠિ નય છે, તેથી આવા ગૃહસ્થાશ્રમના દીર્ઘ આયુષીના લોકો વિચાર કરે અને રહે નહિ પિતૃધર ના લોકોમાં તો આ સુખનો અને આનંદનો દિવસ છે, કાણુ કે આ પ્રસંગે નવું યજ્ઞને પ્રારંભ કરવાની છે આ વધૂ પતિને સુખ આપે છે અને પતિ તેને આશિર્વાન આપીને સુખી બનાવે છે, પરસ્પર એકબીજાને સુખી બનાવવા એ જ ગૃહસ્થાશ્રમનો મક્ક છે. (૪૬)

સ્થોનં ધુનં પ્રજાયં ધારયમિ તેડ્ડમાનં દેવ્યાઃ પૃથિવ્યા ઉપસ્થં ।

તમા તિષ્ઠાનુમાયાં સુવર્ચાં દ્વીધં તુ આયુઃ સવિતા કૃણોતુ

॥ ૪૭ ॥

યેનામિરસ્યા ભૂમ્યા હસ્તં જગ્રાહ દક્ષિણમ્ ।

તેનં ગૃહ્ણામિ તે હસ્તં મા વ્યથિષ્ઠા મયાં સહ પ્રજયાં ચ ધનેન ચ

॥ ૪૮ ॥

દેવસ્તે સવિતા હસ્તં ગૃહ્ણાતુ સોમો રાજાં સુપ્રજસં કૃણોતુ ।

અગ્નિઃ સુમર્ગાં જાતવેદાઃ પત્યે પર્ત્વીં જરદર્દિં કૃણોતુ

॥ ૪૯ ॥

ગૃહ્ણામિ તે સૌમગત્વાય હસ્તં મયા પત્યાં જરદર્દિર્યથાસઃ ।

મમો અર્યમા મેવિતા પુરંધિર્મદ્યં ત્વાદ્ગર્દિવત્વાય દેવાઃ

॥ ૫૦ ॥

મર્ગસ્તે હસ્તમગ્રહીત્સવિતા હસ્તમગ્રહીત્ । પત્ની ત્વર્મસિ ધર્મણાડહં ગૃહપતિસ્તવં

॥ ૫૧ ॥

અર્થ—(દેવ્યા પૃથિવ્યા ઉપસ્થે) પૃથ્વી દેવી પામે (તે પ્રજાયે સ્થોનં ધ્રુવ અદમાન ધારયમિ) તારાં સત્તાનો માટે પત્યર જેવા સ્થીર અને સુખદાયક આધાર બનાવુ છુ (તે જાતિષ્ઠ) તેના પર ઉભો રહે, (અનુમાયાં) આનંદિન યાએ (સુવર્ચાઃ) ઉત્તમ તેજ્યો યુક્ત થા અને (સવિતા તે આયુ દીર્ઘે કૃણોતુ) સર્થ તારું આયુષ દીર્ઘ બનાવે [૪૭]

(યેન ગગ્રાઃ) જેથી અગ્નિએ (મર્યા ભૂમ્યાઃ દક્ષિણં હસ્તં જગ્રાહ.) આ ભૂમિનો જમણા હાથ મદબુ કર્યો, (તેન તે હસ્ત ગૃહ્ણામિ) તેની રીતે તે ઉદ્દેશથી હુ તારો હાથ મદબુ કરું છુ (મા વપથિષ્ઠા) જરા પણ દુઃખી થઇશ નહિ (મયા સહ પ્રજયાં ચ ધનેન ચ) મારી સાથે પ્રજા અને ધનસદિન તું રહે [૪૮]

(સવિતા દેવા તે હસ્ત ગૃહ્ણાતુ) સવિતાદેવ તારું પાણિમદબુ કરે (રાજા સોમ સુપ્રજસ કૃણોતુ) રાજા સોમ તને ઉત્તમ સન્તાન યુક્ત બનાવે (જાતવેદઃ અગ્નિઃ પત્યે સુમર્ગાં પર્ત્વીં જરદર્દિ કૃણોતુ) જનવેદ અગ્નિ પતિ ને માટે સૌભાગ્ય યુક્ત બી જહાવરથા સુધી જીવતી રહે તેમ કરે [૪૯]

(તે હસ્ત સૌમગત્વાય ગૃહ્ણામિ) તારો હાથ હુ સૌભાગ્યને માટે પકડુ છુ (વયા મયા પત્યા જરદર્દિ અસઃ) જેથી તું મારી સાથે જહાવરથા સુધી જીવનારી બનીને રહે ભગ, અર્થમાં સવિતા, પુરંધિ, અને સર્વ દેવોએ (ત્વા મહા માર્દપત્યાય મદુ) ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવના માટે તને મારા હાથમાં સોંપેલ છે [૫૦]

(મર્ગ. તે હસ્ત અગ્રહીત્) ભગે તારો હાથ પકડ્યો છે (સવિતા હસ્ત અગ્રહીત્) સવિતાએ હાથ પકડ્યો છે (ત્વં ધર્મણા પત્ની જાસે) તું ધર્મથી મારી પત્ની છે (અહ તવ ગૃહપતિ) હુ તારો ગૃહપતિ છુ [૫૧]

ભાવાર્થ— આ ભૂમિ પર તારા સત્તાન ચાલુપર્વક દીર્ઘકાલ સુધી રહે એવા માટે પત્યરનો આ આધાર બનાવુ છુ તેના પર ચડ અને આનંદિત અને તેજસ્વી બન આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં મુદત રહેવાથી તારા આયુષ દીર્ઘ બનશે (૪૭) જેવા અગ્નિ અને બૂમિનો સંબંધ છે, તેવા સંબંધને માટે હુ આ વધૂનું પાણિમદબુ કર છુ વધૂને કે હું પાત્ર પ્રકારે ૩૬ ન પડે વધૂ મારી સાથે પ્રજા અને સૌભાગ્યથી યુક્ત થાય (૪૮)

સવિતા જેવા તેજસ્વી બનીને પતિ સ્ત્રીનું પાણિમદબુ કરે અને સોમ જેવા કલાયુજા બનીને ધર્મપત્નીથી સત્તાન ઉત્પન્ન કરે, પતિપત્ની બને સાથે મળીને આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જહાવરથાસુધી આનંદથી રહે (૪૯)

હે સ્ત્રી ! હુ પતિ સૌભાગ્ય પ્રાપ્તિને માટે તારું પાણિમદબુ કર છુ મારી સાથે જે હુ તારા પતિ છુ તેની સાથે જહાવરથા સુધી રહે સર્વ દેવોએ ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવા માટે તને મારા હાથમાં સોંપી છે (૫૦)

ભગ અર્થતુ ધનવાન બનીને અને સવિતાની જેમ સમર્થ અને તેજસ્વી બનીને હું તારા પાણિમદબુ કર છુ હવેથી ધર્મનુસાર રૂં મારી ધર્મપત્ની છુ અને હુ તારો ગૃહપતિ છુ. (૫૧)

મમેયમસ્તુ પોષ્યા મહ્યં ત્વાદ્વાદૃહસ્પતિઃ મયા પત્યાં પ્રજાવતિ સં જીવ શરદઃ શતમ્ ॥૫૨॥

ત્વષ્ટા વાસો વ્યદિધાન્નુમે કં વૃહસ્પતેઃ પ્રશિપાં કયીનામ્ ।

તેનેમાં નારીં સચિતા મગથ સૂર્યામિવ પરિં ધત્તાં પ્રજયાં ॥૫૩॥

ઇન્દ્રાગ્રી ઘાવાંપૃથિવી માંતરિશ્વાં મિત્રાવરુણાં મગોં અશ્વિનોમા ।

વૃહસ્પતિર્મરુતો વ્રહ્મ સોમં દુર્માં નારીં પ્રજયાં વર્ધયન્તુ ॥૫૪॥

વૃહસ્પતિઃ પ્રથમઃ સૂર્યાયાઃ શીર્ષે કેશીં અકલ્પયત્ ।

તેનેમામશ્વિના નારીં પત્યે સં શોભયામસિ ॥૫૫॥

હૃદં તદ્રૂપં યદવસ્ત યોપાં જ્ઞાપ્યાં જિજ્ઞાસે મનસા ચરન્તીમ્ ।

તામન્યર્તિષ્યે સહિર્મિર્નિર્વઘ્નૈઃ ક ઇમાન્વિદ્વાન્વિ ચંચર્ત પાશાન્ ॥૫૬॥

અર્થ—(હ્યં મમ પોષ્યા વસ્તુ) આ સ્ત્રીને દૃ પોષણકર્તા બનું (વૃહસ્પતિઃ ત્વા મદા બદાત્) વૃહસ્પતિએ તને અને આપી છે, હે (પ્રજાવતી) સંતાનવર્ણી સ્ત્રી ! (મયા પત્યા શરદઃ શતં સંજીવ) હું જે તારો પતિ છું તેની સાથે સો વરસ સુધી જીવી રહે. [૫૨]

(ત્વષ્ટા વાસઃ) ત્વષ્ટાએ વસ્ત્ર (ગુમે કં) કલ્યાણ અને સુખ યસાં માટે (વૃહસ્પતેઃ કયીનાં પ્રશિપા) વૃહસ્પતિ અને કનિઝોના આશિર્વાદની સાથે (વ્યદિધાન્) બનાવ્યું છે. (તેન દુર્માં નારીં) તેનાથી આ સ્ત્રીને (સચિતા મગઃ સૂર્યાં ઇવ) સચિતા અને ભગ સુધાને જેવી રીતે પહેરાવે છે તેવી રીતે (પ્રજયા પરિધત્તાં) સંતાનથી યુક્ત કરે. [૫૩]

(ઇન્દ્રાગ્રી) ઇન્દ્ર અને અગ્નિ (ઘાવાંપૃથિવી) પૃથ્વી અને ભૂમિ, (માંતરિશ્વા) વાયુ, (મિત્રાવરુણો મગઃ) મિત્ર, વરુણ, ભગ, (હમો અશ્વિનો) બન્ને અશ્વિનીકુમાર, વૃહસ્પતિ, મરુત, વ્રહ્મ, સોમ આ બધા (દુર્માં નારીં પ્રજયા વર્ધયન્તુ) આ સ્ત્રીની પ્રજાસહિત વૃદ્ધિ કરે. [૫૪]

(વૃહસ્પતિઃ પ્રથમઃ) વૃહસ્પતિએ સર્વથી પ્રથમ (સૂર્યાયાઃ શીર્ષે કેશાન્ અકલ્પયત્) સૂર્યાના મસ્તકપર વાળ વધાયાં (તેન) તેનાથી (અશ્વિનો) અશ્વિનીકુમાર (દુર્માં નારીં પત્યે સં શોભયામસિ) આ સ્ત્રીને પતિને માટે સુશોભિત કરે. [૫૫]

(યત્ યોપા અવસ્ત, તત્ રૂપં હૃદં) જે સ્ત્રીએ વસ્ત્ર ધારણ કર્યું તેનું રૂપ આ છે. (મનસા ચરન્તીં જાપ્યાં જિજ્ઞાસે) મનથી બ્રમણ કરવારી સ્ત્રીને હું જાણું છું. (નવઘ્નૈ સહિર્મિઃ તાં અન્યર્તિષ્યે) યજ્ઞો અને સાથે હું તેમનું અનુકરણ કરું છું. (કા વિદ્વાન્ ઇમાન્ પાશાન્ વિ ચંચર્ત) કયો જ્ઞાની આ પાશોને કાપી શકે છે ? [૫૬]

ભાવાર્થ— આ ધર્મપત્ની મારા ક્ષત્રા (પતિ દ્વારા) પોષણ મેળવના શેષ્ય છે પરમેશ્વરે તેને મારા હાથમાં આપી છે. અહીં તે સંતાનોથી યુક્ત બને અને મારી સાથે (તેના પતિ સાથે) સો વર્ષ સુધી જીવે. (૫૨)

તેને માટે આ કારીગરો આ વસ્ત્ર બનાવ્યું છે, જ્ઞાની બ્રાહ્મણોએ તેને આશીર્વાદ આપેલા છે આ ધર્મપત્ની તે વસ્ત્ર પહેરે અને ઇશ્વરની કૃપાથી ઉત્તમ સંતાનોથી યુક્ત બને. (૫૩)

ઇન્દ્ર, અગ્નિ આદિ સર્વ દેવી શક્તિઓ આ નારીને ઉત્તમ સંતાનો સાથે આગળ વધારે. (૫૪)

કન્યાના મસ્તક પર કોમળ વાળ હોવા અને તે નારી પતિની પ્રાપ્તિ માટે સુશોભિત બની રહે (૫૫)

ઉત્તમ વસ્ત્રો ધારણ કરવાથી સ્ત્રીનું જે રૂપ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ જોવા યોગ્ય છે. મનનું આલેખણ કરવું છે તે સ્ત્રીના બાળવર્માં ખાસ જોવું જોઈએ પતિ ધર્મપત્નીને યજ્ઞ કાર્યમાં હંમેશાં પોતાની સાથે રાખે. વિધવાના પાશોને કયો વિદ્વાન કાપી શકે છે ? (૫૬)

૪ [અધ્યયનં અનુ. ભા. ૩]

અહં વિ વ્યામિ મયિ રુપમસ્યા વેદુદિત્પદયન્મનસઃકુલાયમ્ ।

ન સ્તેર્યમગ્નિ મનસોદમ્ભચ્ચે સ્વયં થ્રંધ્રાનો વર્ણસ્ય પાશાન્

॥ ૫૭ ॥

પ્ર ત્વા મુશ્ચામ્નિ વર્ણસ્ય પાશાધેન ત્વાડ્યવ્રાત્સવિતા સુશેવાઃ ।

ઉરં લોકં સુગમત્ત પન્થાં કૃણોમિ તુમ્યં સહપત્ન્યૈ વધુ

॥ ૫૮ ॥

ઉચ્ચ્છ્વમપ રક્ષો હનાથેમાં નારીં સુકૃતે દંધાત ।

ઘાતા વિપશ્ચિત્પતિમસ્યૈ વિવેદુ મગો રાજાં પુરં પતુ પ્રજાનન્

॥ ૫૯ ॥

મગસ્તતશ્ચ ચતુરઃ પાદાન્મગસ્તતશ્ચ ચત્વાર્યુષ્પલાનિ ।

ત્વષ્ટાં પિપેશ મધ્યતોડુ વર્ધાન્તસા નો અસ્તુ સુમદ્ગલી

॥ ૬૦ ॥

અર્થ— (અહં વિ વ્યામિ) હું ખુલું કરું છું. (અસ્યાઃ મયિ રુપં) તેનું જે રૂપ આશામાં છે. (મનસઃ કુલાયં પદયન્ રત્ વેદુઃ) મનની તીવ્ર ઇચ્છા (આગ) નેછેને જ જ્ઞાન થઈ શકે છે. (ન સ્તેર્યં અગ્નિ) હું ચોરી કરીને અગ્નિ ખાતો નથી. (વર્ણસ્ય પાશાન્ ધરનાનઃ) હું પેતે વશજના પાશોને શિથિલ બનાવું છું. (મનસા ઉચ્ચમુચ્ચે) અને મનથી મુગ્ધ બનું છું [૫૭]

હે (વધુ) સ્ત્રી ! (ત્વા વર્ણસ્ય પાશાન્ પ્રમુશ્ચામિ) તને હું વશજના પાશમાંથી મુક્ત કરું છું. (યેન સુશેવાઃ સવિતા ત્વા મયગ્ધાત્) જે પાશોથી સવિતાએ તને બાંધી રાખેલ હતી (તુમ્યં સહપત્ન્યૈ) તારી ધર્મચારણીને માટે (અગ્નિ ઉરં લોકં સુગં પન્થાં કૃણોમિ) અહીં વિસ્તૃત રથાન અને ઉત્તમ જવાબાવવા માટે યોગ્ય માર્ગ બનાવું છું. [૫૮]

(ઉચ્ચ્છ્વમ્) તમારા શરોને ઉપર ઉઠાવો. (રક્ષ મપઃ હનાય) રાક્ષસોને મારો. (હમાં નારીં સુકૃતે દંધાત) આ સ્ત્રીને પુરુષકર્મ કરવાની શુદ્ધ આપો. (વિપશ્ચિત્ ઘાતા અસ્યૈ પતિ વિવેદુ) જ્ઞાની વિધાનાએ તેને માટે પતિ પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે (મગો રાજા પ્રજાનન્ પુરં પતુ) રાજા ભગને બાળ્યને આગળ વધે. [૫૯]

(મગઃ ચતુરઃ પાદાન્ તતશ્ચ) ભગે ચાર પગ બનાવ્યા, તેમના પર (મગઃ ચત્વારિ ઉષ્પલાનિ તતશ્ચ) ભગે ચાર કમળોને બનાવ્યાં, (ત્વષ્ટા મધ્યતઃ વર્ધાન્ અનુ પિપેશ) ત્વષ્ટાએ મધ્યમાં કમરપટ્ટાઓને બનાવ્યાં. (સાઃ નઃ સુમંગલી અસ્તુ) તે આમારા માટે ઉત્તમ મગજ કરનારી યાપ. [૬૦]

ભાવાર્થ—હું આ બધાને ખેાડુ છું આ મારી ધર્મપત્નીનું રૂપ કેવળ મારે માટે જ છે તેના મનની પરીક્ષા કરીને જ મેં આ ભણી લીધું છે. જે ભોગ મું ભોગવુ છું તે સ્વપ્રક્ટી ક્રમાએવા ધનથી મેળવેલા છે. ચોરીથી મેળવેલા ધનનો ઉપયોગ હું ભોગવતો નથી વશજના પાશોને શિથિલ કરીને હું મનના બળથી મુક્ત બનું છું. (૫૭)

સવિતાએ તને અત્યાર સુધી જે પાશોથી બાંધી રાખેલ હતી તે વશજના પાશોને હું ખેાડુ છું. તારા જેવી સુશેચ ધર્મપત્ની માટે અહીં વિસ્તૃત લોક પ્રાપ્ત થયેલ છે અને ઉત્તમો માર્ગ સુગમ થયેલો છે (૫૮)

આ ધર્મપત્નીને કદ દેનારા રાક્ષસોને નાશ કરવા માટે તમે તમારાં હથિયારો હાથેમાં સુસજ્જિત રાખો આ સ્ત્રીને સદા પુરુષ કાર્યમાં જ રોકી રાખો જ્ઞાની વિધાતાની સંમતિથી તેને આ પતિ પ્રાપ્ત થયેલ છે. રાજા પશુ આ વાત બાળ્યે આ વિવાહમાં અગ્રગામી બન્યો હતો (૫૯)

ભગે મગનાં ચાર આબૂણ અને સરીર પર ચારણ કરવાના ચાર ફૂલ બનાવ્યાં અને કમર પર ચારણ કરવા યોગ્ય કમરપટ્ટો પણ બનાવ્યો છે આ બધી વસ્તુઓને ધારણ કરી આ સ્ત્રી ઉત્તમ મગજમંથી બને. (૬૦)

સુકિંશુકં વંહતું વિશ્વરૂપં હિરણ્યવર્ણં સુવૃતં સુચક્રમ્ ।

આ રોહ સૂર્યે અમૃતસ્ય લોકં સ્યોનં પતિમ્યો વહતું કૃણુ ત્વમ્

॥ ૬૧ ॥

અબ્રાહ્મીં વરુણાપંશુર્મીં વૃહસ્પતે । इन्द्रापतिर्मीं पुत्रिणीमास्मभ्यं सवितर्वह

॥ ૬૨ ॥

મા હિસિદં કુમાર્યૈ સ્થૂળે દેવકૃતે પથિ ।

શાલાયા દેવ્યા દ્વારં સ્યોનં કૃણ્મો વધૂપથમ્

॥ ૬૩ ॥

વ્રહ્માપરં યુજ્યતાં વ્રહ્મ પૂર્વં વ્રહ્માન્તતો મંષ્યતો વ્રહ્મે સર્વતઃ ।

અનાવ્યાધાં દેવપુરાં પ્રપદ્ય શિવા સ્યોના પતિલોકે વિ રાજ

॥ ૬૪ ॥

[૨]

તુમ્યમગ્રે પર્યવહન્ત્સુપાં વંહતુનાં સહ । સ નઃ પતિમ્યો જાયાં દા અમે પ્રજયાં સહ

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (સૂર્યે) સૂર્યે ! (સુકિંશુક વિશ્વરૂપં હિરણ્યવર્ણં સુવૃતં સુચક્ર વંહતું આરોહ) ઉત્તમ પુષ્પોથીયુક્ત, અનેક રૂપાળો, સોનાની ચમક જેવા ચમકનારો ઉત્તમ વેદોથી યુક્ત, ઉત્તમ ચક્રોથી યુક્ત આ રથ પર ચઢ. (અમૃતસ્ય લોકં આરોહ) અમૃતલોક પર ચઢ. (ત્વં વહતું પતિમ્યઃ સ્યોનં કૃણુ) તું આ વિવાહ-પદ્ધતિ, અથવા રથને પતિને માટે સુખદાયી બનાવ. [૬૧]

હે (વરુણ વૃહસ્પતે) દેવો ! (અબ્રાહ્મીં) આ વધૂ ભાષ્યોનો વધ ન કરનારી, (અપશુર્મીં, અપતિર્મીં, પુત્રિણીં અસ્મભ્યં વહ) પશુઓનો વધ ન કરનારી, પતિનો નાશ ન કરનારી અને પુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી એની અમારે માટે પ્રાપ્ત થાઓ. [૬૨]

હે (સ્થૂળે) બંને થાંભલાઓ (દેવકૃતે પથિ) દેવોએ બનાવેલા માર્ગ પર (કુમાર્યે મા હિસિદં) આ કુમારી વધૂની હિસા ન કર. (દેવ્યાઃ શાલાયાઃ દ્વારં વધૂપથં સ્યોનં કૃણ્મઃ) વરુણી દેવતાના દ્વારમાં વધૂને આવવાના માર્ગને અમે સુખમય બનાવીએ છીએ [૬૩]

(અપરં પૂર્વં અન્તતઃ મંષ્યતઃ સર્વતઃ વ્રહ્મ યુજ્યતાં) આમણ, પાછળ અન્તર્માં, વચમાં અર્થાત્ સર્વતઃ બ્રહ્મ અર્થાત્ ઇશ્વર પ્રાર્થનાના મંત્રોને પ્રયોગ કરી કરે. હે વધૂ ! તું (અનાવ્યાધાં દેવપુરાં પ્રપદ્ય) વ્યાધિરહિત દેવ નગરીને પ્રાપ્ત થા (પતિલોકે શિવા સ્યોના વિ રાજ) તારા પતિના રથભાગમાં કલ્યાણકારીથી અને સખ આપનારી બનીને પ્રકાશિત બન [૬૪]

[૨] હે અગ્ને ! (અમે તુમ્ય) આરંભમાં તારે માટે (વહતુના સહ સુપાં પર્યવહત્) પદ્મ સાથે સૂચનિ લઈ જતા હતા (સઃ) તે તું (ન. પતિમ્ય) અમે સર્વ પતિયોને (પ્રજયા સહ જાયાં દા) સંતાનસહિત પત્નીનું દાન કર. [૧]

વ્યાખ્યા— આ વધૂ ઉત્તમ ફૂલોથી યુક્ત, સુદર, સોનાના નક્કરી કામથી યુક્ત, સુરોશિત ઉત્તમ ચક્રવાચ રથપર ચઢીને અમરબદ્ધના માર્ગે તુ આરંભ કરે આ ધર્મપત્નીને વિવાહ મગજ પતિના ધરવાળાઓ માટે સુખકારક નીવડે (૬૧)

આ સ્ત્રી પતિના પરમા પતિના લાઘ, પશુ નગરોને સુખ આપે, પુત્રોને ઉત્પન્ન કરે અને બધાનો આનંદ વધારનારી બને (૬૨)

આ વધૂ દેવતા માર્ગથી જઈ સહી છે તેથી તેને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય. તેના પતિના પરનો માર્ગ અને તેના પતિના ધરતુ દ્વાર તેને માટે સુખદાયી થાય (૬૩)

આ વધૂની ચારે બાજુ જ્ઞાન અને ઇશ્વરપ્રાપ્તિનાતુ વાશુમદગ હોય ત્યાં વધારી નથી એવા પતિના ધરુથી દેવ-નગરીને આ વધૂ પ્રાપ્ત થાઓ પતિના ધરમા સુખથી અને કલ્યાણ યુક્ત બનીને તે વિરાજે (૬૪)

[૨] પશુ પતિને યૈ મોક્ષદાયતા પડેલા કન્યા અગ્નિની ઉપાસના કરે છે જેથી તે કન્યાને પતિને યૈ ઉત્તમ સુખ અને સંતાન પ્રાપ્ત થાય (૧)

પુનઃ પત્નીમિષિરંદાદાયુષા સહ વર્ષસા । દીર્ઘાયુરસ્યા યઃ પતિર્જીવાતિ શરદઃ શતમ્ ॥ ૨ ॥
 સોમસ્ય જાયા પ્રથમં મન્ધર્વસ્તેષ્વરઃ પતિઃ । તુતીયો અગ્નિષ્ટે પતિસ્તુરીયસ્તે મનુષ્યજાઃ ॥ ૩ ॥
 સોમો દદદ્રન્ધર્વાય મન્ધર્વો દદદુશ્યૈ । રાયં ચ પુત્રાર્થાદાદુમિમ્લમર્થો હમામ્ ॥ ૪ ॥
 આ વામગન્તુમુતિર્વાંજિનીવસુ ન્યુશ્વિના હ્રસુ કામા અરંસત ।
 અમૃતં ગોપા મિથુના શુભસ્પતી પ્રિયા અર્ચ્ય્મ્નો દુર્ધો અશીમહિ ॥ ૫ ॥
 સા મન્દસાના મનસા શિવેન રાયં ધેહિ સર્વવીરં વચ્સ્યમ્ ।
 સુગં તીર્થં સુપ્રપાળં શુભસ્પતી સ્થાણું પરિષ્પામર્થં દુર્મતિં હૈતમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—(આયુષા વર્ષસા સહ) દીર્ઘાયુષ્ય અને તેમની સાથે (અગ્નિઃ પત્નીઃ પુનઃ અદાત્) અગ્નિએ પત્નીનું ફરીથી દાન કર્યું (અસ્યા યઃ પતિઃ) તેનો જે પતિ છે, તે (દીર્ઘાયુ શરદઃ શતં જીવાતિ) દીર્ઘાયુ બનીને એ વર્ષ સુધી જીવ રહે છે. [૨]

(પ્રથમં સોમસ્ય જાયા) સમંથી પ્રથમ સોમની સ્ત્રી છે (તે અપરઃ પતિઃ મન્ધર્વઃ) તારો બીજો પતિ મન્ધર્વ છે. (તુતીયો પતિઃ અગ્નિઃ) તારો ત્રીજો પતિ અગ્નિ છે અને (તે તુરીયઃ મનુષ્યજા) તારો ચોથો પતિ માનવ [૩]

(સોમઃ મન્ધર્વાય દદત્) સોમે મન્ધર્વને આપી, (મન્ધર્વઃ અગ્નયે દદત્) મન્ધર્વે અગ્નિને આપી (અયો હમાં) અને આ કન્યાને તથા (રાયં ચ પુત્રાન્ વ અગ્નિઃ મહ્ય અદાત્) ધન તથા પુત્રની સાથે અગ્નિએ મને આપી [૪]

(વાં સુમતિ આમન્) તમને બનેને ઉત્તમ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ છે, હે (વાંજિનો વસુ અશ્વિનો) બળ અને ધન યુક્ત અશ્વિની દેવો ! (કામાઃ હ્રસુ નિ અરંસત) અમારી શુભ છત્રાએ હૃદયમાં સ્થાયી થઇ ગઇ છે હે (શુભસ્પતી) શુભ પાત્રકો ! (મિથુના ગોપા અમૃતં) તમે બને ઇન્દ્રિયોના પાલક બનેા (અર્ચ્ય્મ્નો પ્રિયા હુવાન્ અદાતમહિ) આમ મનવાના અમે શ્રેષ્ઠ દેવના પ્રિય બનીને ઉત્તમ ધરોને પ્રાપ્ત કરીએ [૫]

(સા મન્દસાના) આનન્દિન રહેનારી હે સ્ત્રી (શિવેન મનસા) શુભ ભાવના યુક્ત મનથી (સર્વવીરં વચ્સ્ય રાયં ધેહિ) સર્વ વીરોથી યુક્ત પ્રશ્ન સનીય ધનની ધાત્રી કરે હે (શુભસ્પતી) શુભ પાત્રકો ! અમારે માટે (સૌર્વે સુગ) તરવાનું સ્થાન સુગમ અને સહેલુ થાઓ, (સુપ્રપાળ) ઉત્તમ ભળા પીવાનું સ્થાન હો તથા (પરિષ્પાં સ્થાણુ) મારામાં દગ્ધ ઉત્પલ કરનાર સ્તંભ બેસા (દુર્મતિં) દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા શત્રુઓને (દત્તં) મારી નાખીને દૂર કરો [૬]

ભાવાર્થ—અગ્નિની ઉપાસના અર્થાત્ યજ્ઞન અથવા દાન કરવાથી દીર્ઘ આયુષ્ય અને શારીરિક ક્ષતિ પ્રાપ્ત થાય છે કન્યાનો પતિ પશુ આવા દાનથી દીર્ઘજીવી અર્થાત્ સતાયુ થઇ શકે છે. (૨)

સોમ, મન્ધર્વ, અગ્નિ આ ત્રણપણી કન્યાના ત્રણ પતિ બન્યા છે અને ત્યાર પછી તે કન્યાનો વિવાહ મનુષ્ય-પતિની સાથે થાય છે. (૩)

સોમ મન્ધર્વને આપે છે, મન્ધર્વ અગ્નિના હાથમાં સોપે છે અને અગ્નિ પુત્રો પાદની શક્તિ સાથે મનુષ્યને આપીને આ કન્યાને કરે છે. (૪)

ઉગ્ર દેવોના આશિષ-અમ કન્યાને ઉત્તમ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી તેના હૃદયમાં કામને સ્થાન મળે છે તે વખતે અશ્વિની દેવ આ વપુરના રક્તક હોય છે આ કામને પોતાના મનમાં શ્રેષ્ઠ વિચારો બરીને પોતાના જ પરમા બધાએ વાલ કરવો મોછને એ યોગ્ય છે (૫)

પોતાના પતિના ધરમાં આનંદથી રહેનારી મર્મપત્ની પોતાના મનમાં શુભ સંકલ્પ ધારણ કરે અને વીરભાવયુક્ત મતાવ અને પ્રશ્નસાધક પત્ની સ્વામીની બને આ દાનિનો માર્ગ સુગમ સરળ હો તેમને પુત્રના પ્રમાણમાં આનંદપાન મળે અને તેમના ઉત્પત્તિને માર્ગ કાઢા વગરનો હો અને દુષ્ટ શુદ્ધિ તેમનાથી દૂર થાઓ. (૬)

યા ઓપઘયો યા નુદોઢુ યાનિ ક્ષેત્રાણિ યા વનાં ।

તાસ્ત્વાં વધુ પ્રજાવર્તીં પત્યેં રક્ષન્તુ રક્ષસઃ ॥ ૭ ॥

અમં પન્થામરુક્ષામ સુગં સ્વસ્તિવાહનમ્ । યસ્મિન્વીરો ન રિપ્યત્યન્યેપાં વિન્દતે વસુ ॥ ૮ ॥

હુદં સુ મેં નરઃ શૃણુત યથાશિષા દંપતીં વામમશ્રુતઃ ।

યે ગન્ધર્વા અપ્સરસંથ દેવીરેષુ વાનસ્પત્યેષુ યેડધિં તસ્થુઃ ।

સ્યોનાસ્તે અસ્યૈ વધૈ ભવન્તુ મા દિંસિપુરુહતુમુલમાનમ્ ॥ ૯ ॥

યે વૃષ્ણિચન્દ્રં વંહતું યક્ષમા યન્તિ જનાં અનુ । પુનસ્તાન્યશ્ચિયાં દેવા નયન્તુ યત્ આગતાઃ ॥ ૧૦ ॥

મા વિંદનપરિપંથિનો ય આસીદન્તિ દંપતીં । સુગેન દુર્ગમર્તીતામર્પ દ્રાન્તરરાતયઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ— હે વધુ ! (યાઃ ઓપઘયઃ) ને આપદિઓ, (યા નુદઃ) ને નદીઓ, (યાનિ ક્ષેત્રાણિ) ને ને ક્ષેત્રો, અને (યા વનાં) ને વન છે (તાઃ) ને સર્વ પદાર્થ (પત્યે પ્રજાવર્તીં ત્વા) પતિને માટે સંતાનપ્રકૃત તને (રક્ષસઃ રક્ષન્તુ) રક્ષસોથી સુ-રક્ષિત રાખે. [૭]

(અમં પન્થાં અરુક્ષામ) આ માર્ગે આપીએ, આ (સુગં સ્વસ્તિવાહનમ્) સુગમ અને વાહનો માટે પણ સુખ-કર છે. (યસ્મિન્વીરો ન રિપ્યતે) નેમા વીરોનો નાશ થશે નહિ અને (અન્યેપાં વસુ વિન્દતે) બીજાઓ કરતાં અહીં થન અધિક મળે છે. [૮]

હે (નરઃ) મનુષ્યો ! (મેં હુદં શૃણુતું) મારે આ લાપથ સંમળો (યથાશિષા) ને આશીર્વાદથી (દમ્પતીં વામ અદનુતઃ) આ વર અને વધૂને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે (યસુ વાનસ્પત્યેષુ) આ વનમાં (યે ગન્ધર્વાઃ દેવીઃ અપ્સરસઃ અધિતસ્થુઃ) ને ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ રહેલી છે (તે અસ્યૈ વધૈ સ્યોના ભવન્તુ) તેઓ આ વધૂને માટે સુખદાયી થાઓ અને (હતામર્પ વહતુ મા દિંસિપુ) હાથને લાઇ જનારા આ રથનો નાશ ન કરે [૯]

(યે યક્ષમાં જનાનુ અનુ) મનુષ્યોના સ ન થને વીધે ને રોગ (વપ્તઃ ચન્દ્ર વહતું યન્તિ) વધૂના તેજસ્વી હાથજના રથ પાસે પહોંચે છે, (તાનુ આગતાઃ યશ્ચિયાઃ દેવા) તેઓને અહીં આવેના મહાનાદિ (પુનઃ યત્ આગતાઃ નયન્તુ) ભ્યાધી તે રોગો આવ્યા હતા ત્યાં ફરીથી પાછા લઇ આવે. [૧૦]

(યે પરિપન્થિનઃ આસીદન્તિ) ને લુહાસઓ નજીકમાં રહેના હશે, તેઓ (દમ્પતીં મા વિંદન્) આ પતિ-પત્નીને ન જાણે, આ વધૂને (સુગેન દુર્ગમર્તીતા) સુગમનાથી કઠીન પ્રસંગમાંથી પાર પડી જાય અને તેમના (અરાતયઃ અપ દ્રાન્તુ) રાત્રીઓ દૂર થઇ જાય [૧૧]

લક્ષણ— ઔપદિઓ, નદીઓ, ખેતરો, જંગલો, વનો ઇત્યાદિ સર્વ સ્થાનોમાં સંતાનોવાગી અને પતિને યોગ જનારી આ બીજી વક્ષા યાત્રી કોટલે કે કોઇ સમુદાય તેને દુષ્ટ ન પહોંચાડે (૭)

ને માર્ગે સુગમ અને નિર્ભય હોય તેના પરથી જ આગળ વધે તમે તે માર્ગે જ ભઓ કે ને માર્ગે પર ઉત્તમ નિવાસના સાધનો મળતા રહે (૮)

સર્વ લોકો આ યોગજ્ઞને સામને કે આ વિવાહિત સ્ત્રીપુરુષ આ સંસારમાં સુખપુર્વક રહે બનવાની અને સહેજમાં રહેવાના યોગ પણ તેમને દુષ્ટ ન દે તેઓ બીજા વામમાં જવા નીચે તેા પણ તેમને કોઇ પણ ભવન દુષ્ટ ન થાય (૯)

જનસમુદાયમાં જવાથી ને રોગો સમર્થને કારણે થાય છે, અને વધૂને માર્ગમાં ને રોગ થવાનો શક્ય છે તે સર્વ રોગો દૂર થઇ જાય (૧૦)

માર્ગમાં ને લુહાસઓ હોય તેમનાથી આ હ પત્નીને જરા પણ અડચણ કે હરકત ન થાય. પતિ-પત્ની યાત્રી જ સહેલાઈથી અથવા પ્રસંગમાંથી પાર ઉતરી જાય અને તેમના બધા રાત્રીઓ દૂર થઇ જાય. (૧૧)

સં કોશયામિ વહતું વ્રજાના ગૃહરધોરેણ ચધુપા મિત્રિયેણ ।

પર્યાર્ણદં વિશ્વરૂપં યદસ્તિ સ્યોનં પતિમ્પ્રઃ સવિતા તત્કૃણોતુ

॥ ૧૨ ॥

શિવા નારીપમસ્તમાગ્નિમં ધાતા લોકમસ્યૈ દિદેશ ।

તાર્મયેમા મર્ગો અશ્વિનોમા પ્રજાર્પતિઃ પ્રજયાં વર્ધયન્તુ

॥ ૧૩ ॥

આત્મન્વસ્તુર્વરા નારીપમાનુત્સર્યાં નરો વપતુ વીર્જમસ્યામ્ ।

સા વઃ પ્રજાં જનયદ્વક્ષામ્યો વિઘ્નતી દુગ્ધપ્રપમસ્ય રેતઃ

॥ ૧૪ ॥

પ્રતિ તિથિરિર્હાસિ વિષ્ણુરિવેહ સંરસવતિ । સિર્નાવાહિ પ્ર જાયતાં મર્ગસ્ય સુમતાવસત્ ॥ ૧૫ ॥

ઉદ્ઘં ઝર્મિઃ શમ્યાં હન્ત્વાપો યોવત્રાણિ મુચ્યત । માદુઃકૃતૌ વ્યેનિસાવૃદ્યાવશુંનમારંતામ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ— (વહતું) વધુતા દાપણ યુક્ત રથને (ગૃહેઃ) વ્રજાના અધોરેણ મિત્રિયેણ ચધુપા) ચારે બાજુના લોકો શાનપૂર્વક શાંત અને મિત્રતાભરી નજરે જુઓ, એમ હું (સં કોશયામિ) તેને પ્રકાશિત કરું છું (ચત્ વિશ્વરૂપં પર્યાર્ણદં અસ્તિ) જે વિવિધ રૂપાણે બળાએતો છે તેને (સવિતા પતિમ્પ્રઃ સ્યોનં કૃણોતુ) ઇશ્વર પતિને માટે સુખદાયી બનાવે [૧૨]

(હયં શિવા નારો અસ્તં આગન્) આ કલ્યાણકામીથી સ્ત્રી પતિને ધેર આવી ગઇ છે (ધાતા અર્થે હમ લોકં દિદેશ) ઇશ્વરે આ પતિદેહકને માર્ગ દર્શાવ્યો છે (અર્પમા મર્ગઃ ઉમા અશ્વિના પ્રજાપાતિ) આ સર્વ દેવો (તાં પ્રજયા વર્ધયન્તુ) તેને પ્રજાની સાથે વધારે [૧૩]

(આત્મન્વતી ઝર્વેરા હય નારી આગન્) આત્મિક બળથી યુક્ત તથા સુપુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી આ નારી પતિને ધેર આવી ગઇ છે. (નરઃ તસ્યાં અસ્યાં વીર્જ વપત) હે મનુષ્યો ! તે સ્ત્રીમાં બી વાવો, વીધુંતું અવધાન કરો. (સા વઃ) તે તમારે માટે (શ્રાવમસ્ય દુગ્ધ રેત વિઘ્નતી) વીધવાનુપ્રણય વીધું ધારણ કરતી (વદ્વક્ષામ્યઃ પ્રજાં જનયત્) પોતાના ગર્ભાશયથી સતાન ઉત્પન્ન કરે [૧૪]

હે સ્ત્રી ! તું (પ્રતિ તિથિ) અહીં પ્રતિજા મેળવ, તું (ચિરાદ્ અસિ) વિશેષ વેગથી છે તારો પતિ (વિષ્ણુઃ હવ હવ) વિષ્ણુના જેવો અહીં છે હે (સંરસવતિ સિર્નાવાહી) વિદ્યા દેવી અને અન્નવતી દેવી ! આને (પ્રજાયતા) સતાન થાઓ અને તે (મર્ગસ્ય સુમતાં અસત્) ભાગના દેવે આપેના સુમતિમાં રહે [૧૫]

(ય ઝર્મિઃ શમ્યાઃ રત્ન હન્તુ) આપની સદેશ શાન્તિનો-સ્થીરતાનો ભગ કરે હે (આપઃ) જળ (યોવત્રાણિ મુચ્યત) યુગોને છોડી દો (અવુઃકૃતૌ વ્યેનસૌ અમ્યો) દુષ્ટ કર્મ ન કરનારા, માત્રમાંથી છુટા થએલા બંને બગેરા (અગ્નુન મા આરતાં) અગ્નિબંને ન પ્રાપ્ત થાઓ [૧૬]

ભાવાર્થ— જ્યારે વરદક્ષિણાને રથ અથવા પતિને ધેર જવાનો પત્નીનો રથ માર્ગપરથી વાલ્યો જ્યારે જ્યારે બાજુના ધરવાળા એ કન્યાને પ્રેમપૂર્ણ અને મિત્રદષ્ટિથી જુઓ જે શબ્દ વિવિધ રૂપ રંગવાળા પદાર્થો હોય તે સર્વ પદાર્થો ઇશ્વરની દૃષ્ટીથી આ પતિપત્નીને મઠિ સુખદાયી બને (૧૨)

આ સુરસભાવવાળી સ્ત્રી પતિને ધેર જાય છે કારણ કે વિધવાઓ આ સ્થાન તેને માટે નિર્દિષ્ટ કરેલ છે સર્વ દેવો તેને ઉત્તમ સતાપ આપે (૧૩)

આ સ્ત્રી આત્મબળથી યુક્ત છે, અને પુત્ર ઉત્પન્ન થવાની શક્તિથી યુક્ત છે, અર્થાત્ તે વધેશ નથી, પતિ આ સ્ત્રીમાં પોતાનું વીધું સ્થાપન કરે અને પછી તે સ્ત્રી વીધને ધારણ કરતી પોતાના ગર્ભાશયથી સતાનોત્પત્તિ કરે (૧૪)

સ્ત્રી પોતાના પતિપ્રેમમાં પ્રતિજ્ઞાને પ્રાપ્ત થાઓ સ્ત્રી ધરતી સમાગ્રી છે તેનો પતિ દેવ છે અને તે તેની દેવી છે આ પતિ પત્ની ઉત્તમ સતાન પ્રાપ્ત કરો અને આ બંને ઉત્તમ હૃદયશાળી બને (૧૫)

પ્રવાસમાં જ્યારે શાન્તિનો ભગ થાય અર્થાત્ મનમાં દુષ્કૃત્ય ધાય છે તે સમયે વાહન (ગાડુ) ના બગદાર છાંતી મૂકવામાં આવે અને તેમને ઉત્તમ સુરક્ષિત સ્થળમાં રાખવામાં આવે (૧૬)

અર્ધોરચકુરપતિમ્ની સ્થોના શુભા સુશોભા સુયમા ગૃહેમ્બઃ ।

॥ ૧૭ ॥

વીરસુદેવકામા સં ત્વયૈષિપીમાહિ સુમત્તસ્યમાના

અદેવુદ્યપતિમ્નીદેધિ શિવા પશુમ્બઃ સુયમા સુવર્ચાઃ ।

॥ ૧૮ ॥

પ્રજાવતી વીરસુદેવકામા સ્થોનેમમ્મિ ગાર્હપત્યં સર્વયં

ઉત્તિષ્ઠેતઃ કિમિચ્છન્તીદમાગા અહં ત્વેદે અભિમૂઃ સ્વાદુહાત્ ।

શૂન્યૈષી નિર્મિતે યાજ્ઞગન્ધોત્તિષ્ઠારતિ પ્ર પત્ત મેહ રંસ્યાઃ

॥ ૧૯ ॥

યદા ગાર્હપત્યમસર્પયૈત્પૂર્વમ્મિ વધૂરિયમ્ । અથા સરસ્વત્યૈ નારિ પિતૃમ્બઃ નમસ્કુત

॥ ૨૦ ॥

શર્મ વૈમંતદા હંરાસ્યૈ નાર્યાં ઉપસ્તેરે । સિનીવાલિ પ્ર જાયતાં મગસ્ય સુમતાવસત્

॥ ૨૧ ॥

અર્થ— (ગૃહેમ્બઃ) પોતાના ઘરને માટે (અર્ધોરચકુરઃ અપતિમ્ની સ્થોના) ફર દિન કરનારી, પતિદત્તા ન કરનારી, સુખ આપનારી (શુભા સુશોભા સુયમા) કદાચકારિણી, સેવા કરતા યોગ્ય, સુનિયમોથી ચાલનારી ! (વીરસુદેવકામા) વીરપુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી, દીયેરની ઇચ્છા પૂર્ણ કરનારી, અને (સુમત્તસ્યમાના) ઉત્તમ અન્તાકરણ યુક્ત (ત્વયા ઇષિપીમાહિ) તારાથી અમે સમ્પન્ન થઈએ [૧૭]

(અદેવુદ્યમ્ અપતિમ્ની) દિયરનો નાશ ન કરનારી, પતિનો પાત ન કરનારી (પશુમ્બઃ શિવા) પશુઓનું કયાણ કરનારી, (સુયમા સુવર્ચાઃ) ઉત્તમ નિયમોથી ચાલનારી અને ઉત્તમ તેજથી યુક્ત (પ્રજાવતી વીરસુઃ) સંતાનયુક્ત અને વીરપુત્રો ઉત્પન્ન કરનારી, (દેવુદ્યકામા સ્થોના) પતિના ઘરમાં દિયેર રહે એવી ઇચ્છા કરનારી, સુખદાયિની, (હમં ગાર્હપત્યં અમિ સર્વયં) હું આ ગાર્હપત્ય અગ્નિની પૂજા કરે [૧૮]

હે (નિર્મિતે) દિકરા ! (ઉત્તિષ્ઠ હતઃ) અહીંથી ઉઠ અને કહે કે (કિં ઇચ્છન્તી) તું શું ઇચ્છતી (શ્વ યામાઃ) અહીં આવી ગઇ છે. (અહં અભિમૂઃ) હું તારા પરાભન કરનારો (સ્યાત્ ગૃહાત્ ત્વા દંડે) પોતાના ઘરથી તને હરાવી દઉં છું (વા શૂન્ય પયિ) જે ઘરને શૂન્ય કરવાની ઇચ્છા કરતી તું (આજગન્ધા) અહીં આવી ગયેલ છે. હે (આ રાતે) સપ્તમી દિવસ ! (ઉત્તિષ્ઠ) અહીંથી ઉઠીશ, અને (પ્ર પત) ફર નાલી બ. (શ્વ મા રંસ્યા) અહીં જરા પણ રમવાની ઇચ્છા કરીશ નહિ [૧૯]

(યદા હ્યં વધૂઃ) જ્યારે આ સ્ત્રી (ગાર્હપત્યં અમિ પૂર્વે અસર્પયત્) ગાર્હપત્ય અગ્નિની પ્રથમ પૂજા કરે (અથા) તત્પર્યાત્ હે (નારિ) સ્ત્રી ! તું (સરસ્વત્યૈ પિતૃમ્બઃ ચ નમસ્કુત) સરસ્વતીને અને પિતૃઓને નમન કર. [૨૦]

(અસ્યૈ નાર્યં) આ સ્ત્રીને માટે (ઉપસ્તેરે પતત્ શર્મં ઘર્મં) પાથરવા માટે આ સુખ અને સરક્ષણ (આહર) લઇ બે સિની-વાલી) અન્ન આપનારી સ્ત્રી ! (પ્ર-જાયતાં) આ સ્ત્રી ઉત્તમ રીતે સંતાન ઉત્પન્ન કરે. અને (મગસ્ય સુમતાવસત્) ભગવાન પ્રત્યે ઉત્તમ મનિ ધારણ કરે. [૨૧]

જ્ઞાનાર્થ— આ સ્ત્રી પતિના ઘરમાં આવ્યોને આનંદથી રહે, આખો કોઈથી લાન ન કરે, પતિની હિતચાસિણી અને, ધર્મનિષ્ઠાનું પાલન કરે, સર્વને સુખ આપે. પોતાના સંતાનોને વીરતાનું શિક્ષણ આપે, દિયેર ઇચ્છાકિ સબધીઓને સંતુષ્ટ રાખે. આજ કરણમાં સુખ વાન રાખે. આવી સ્ત્રીથી ઘર સુખ પત્ર અને છે. (૧૭)

સ્ત્રી પતિના ઘરમાં આવ્યોને દિયેર અને પતિનું કયાણ કરે પશુઓનું ઉત્તમ પાલન કરે, ધર્મના નિયમાનુસાર ચાલે. તેજસ્વીની અને પોતાના સંતાનોને વીરતાનું શિક્ષણ આપે અને અગ્નિની હવનદ્વારા ઉપાસના કરે (૧૮)

રહેલોના ઘરમાં દિવિદતા ન રહે ગૃહસ્થ પોતાના પ્રયત્નોથી દારિદ્ર ફર કરે. જે ઘર પુણ્યાર્થે વગરનું દોષ છે તે ઘરમાં દારિદ્ર રહે છે તેથી પ્રયત્નપૂર્વક દિવિદતાને ફર કરના યોગ્ય છે. (૧૯)

સ્ત્રી પતિનું ધર્મ સર્વથી પ્રથમ ગાર્હપત્યાગ્નિની હવનદ્વારા ઉપાસના કરે, ખજીથી વિવાહેરીની અને ખજીથી પિતૃઓની પૂજા કરે. (૨૦)

પતિ પોતાની સ્ત્રીને પ્રત્યેક રીતે સુખ આપે તેની ઉત્તમ રક્ષા કરે આ સ્ત્રી વર્ષમાં આઠ સેવન કરી ઉત્તમ સંતાનો ઉત્પન્ન કરે, અને એવું આચાર્ય કરે કે વસ્ત્રોમાં આ ઓળખ મેળવે. ૧૭ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧

ઉત્તિષ્ઠો વિશ્વાવસો નમસેદામદે ત્વા ।

જામિર્મિચ્છ પિતૃપદં ન્યક્તિ સ તે માગો જનુપાતસ્યં વિદ્ધિ

॥ ૩૩ ॥

અપ્સરસઃ સધમાર્દં મદન્તિ દધિર્ધાનંગન્તુરા સૂર્યં ચ ।

તાસ્વે જનિત્રમમિ તાઃ પરેદિ નમસ્તે ગન્ધર્વૈરુતો કૃણોમિ

॥ ૩૪ ॥

નમો ગન્ધર્વસ્ય નમસે નમો મામાય ચક્ષુષે ચ ઠૃષ્ણઃ ।

વિશ્વાવસો વ્રક્ષાણા તે નમોઽમિ જાયા અપ્સરસઃ પરેદિ

॥ ૩૫ ॥

રાયા વયં સુમનસઃ સ્યામોદિતો ગન્ધર્વમાવીષ્ટતામ ।

અગન્તસ દેવઃ પરમં સ્વઘસ્યમગન્મ યત્ર પ્રતિરન્તુ આયુઃ

॥ ૩૬ ॥

અર્થ—(દે વિશ્વાવસો) સર્વધનથી યુક્ત થઈ (જતા) ઉત્તિષ્ઠ (અદીધી ઊઠ) (ત્વા નમસ્મા દદામદે) તારી નમસ્કારથી પૂજા કરીએ છીએ (પિતૃપદં ન્યક્તિ જામિર્મિચ્છ) પિતાના ધરમાં રહેનારી સુરક્ષિત વધૂને તું પ્રાપ્ત કરવાની હઠ્ઠા કરે (સા તે માગ) તે તારો માગ છે (તસ્ય જનુપાત વિદ્ધિ) તેનું જન્મથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે [૩૩]

(દધિર્ધાનં અન્તરા સૂર્યં) દધિર્ધાન અને સૂર્યની વચ્ચે (અપ્સરસ સધમાર્દં મદન્તિ) અપ્સરઓ એમી સાથે મળીને આનંદ આપનાર કમળમાં આનંદિત બને છે. (તાઃ તે જનિત્ર) તે તારા જન્મ સ્થાન છે (તાઃ ચામિ પરેદિ) તેની પાસે જ (ગન્ધર્વઃ ઋતુતા તે નમઃ કૃણોમિ) ગન્ધર્વો અને ઋતુઓ સાથે તને દુઃખ નબળું કરે છું [૩૪]

(ગંધર્વસ્ય નમસે નમઃ) ગંધર્વના નમસ્કારને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ, તેની (મામાય ચક્ષુષે ચ નમઃ કૃણમઃ) તેજસ્વી આંખને માટે અમે નમન કરીએ છીએ (દે વિશ્વાવસો) સર્વ ધનથી યુક્ત (તે વ્રક્ષાણા નમઃ) તને અમે જાનપૂર્વક નમન કરીએ છીએ (અપ્સરસ જાયા અમિ પરેદિ) અપ્સર એવી સ્ત્રીઓની સાથે દૂર જા [૩૫]

(વયં રાયા સુમનસઃ સ્યામ) અમે ધનની સાથે ઉત્તમ મનવાળા થઈએ (જતાઃ ગંધર્વ ઉત્તુ આવીષ્ટતામ) અદીધી ધનને ધેરી લે, સ્વીકાર કરે, પ્રાપ્ત કરે, (સા દેવ પરમ સ્વઘસ્ય અગન્) તે દેવ પરમ શ્રેષ્ઠ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયો છે (યત્ર આયુ પ્રતિરન્તઃ અગન્મ) જ્યાં આયુષ્યને દીર્ઘ બતાવીને અમે પહોંચીએ છીએ [૩૬]

ભાવાર્થ—(દે ધનવાન પુરુષ) ત્યાંથી ઊઠીને અદીધી આવે ! અમે આપનું સ્વાગત કરીએ છીએ આ વધૂ અત્યાર સુધી પોતાના પિતાને ધર રહેલી હતી તમે જો આ વધૂને પ્રાપ્ત કરવાની હઠ્ઠા રાખતા હો તો તે તમારી ભાગીદાર પક્ષ બની શકે છે તે આપના ભાગને, આ સ્ત્રીના જન્મથી સર્વ જ્ઞાતા આપની હઠ્ઠા હોય તો આપ ભણી શકો છો [૩૩]

આ યજ્ઞસ્થાન ભૂમિ અને આ સૂર્ય તેની વચ્ચે અન્તરિક્ષમાં અપ્સરઓ એક ધરમાં આનંદથી રટીને ખૂબ આનંદ પ્રાપ્ત કરતી હતી તેવી જ રીતે ગૃહસ્થ પોતાના ધરમાં આનંદથી રહે એ સર્વની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે તેથી તેની સાથે પુરુષ રહે અને જન્મને અનુસાર આનંદપૂર્વક ઋતુઓની બને [૩૪]

બીજા આપણને નમસ્કાર કરે તો તેને સાથે નમન કરવું હવિત છે તેની તેજસ્વી આંખ સાથે આંખ મેળવીને નમન કરવું હવિત છે આ પ્રમાણે ધરપરને ભણીને-બોલવાની-નમસ્કાર કરવાના આવે અને પુરુષ સ્ત્રીની સાથે દૂર જાવને એકાન્તમાં રહે [૩૫]

અનુષ્યને જેમ જેમ પ્રાપ્ત મળે તેમ તેમ તે મનમાં શુભ સંસ્કારોથી યુક્ત બને અને તેમજ કૃષ્ણને આનંદવાળા બને તે કૃષ્ણ ધરમ ઉચ્ચસ્થાનપર વિરાજમાન છે જ્યાં અમે અમારા આયુષ્યને દીર્ઘ બતાવીને પહોંચી શકીએ છીએ. (૩૬)

સં પિતરાવૃત્તિયે સ્ત્રેષાં માતા પિતા ચ રેતસો મવાયઃ ।

મયં હવ યોગામાધિરોહયૈનાં પ્રજાં કૃણ્વાથામિદ્ધ પુંપ્યતં રુચિમ્

॥ ૩૭ ॥

તાં પૂર્ણં દ્વિવર્તમામેરયસ્વ યસ્યાં વીજં મનુષ્યાકૃં વર્ષન્તિ ।

યા ન કુરુ ઈશ્વરી વિધર્ષાતિ યસ્યાંમુચન્તઃ પ્રહરેમ શેષઃ

॥ ૩૮ ॥

આ રોહોરુમુપં ધત્સ્વ હસ્તં પરિ પ્વજસ્ય જ્ઞાપાં સુમનસ્યમાનઃ ।

પ્રજાં કૃણ્વાથામિદ્ધ મોદમાનો દીર્ઘં વામાયુઃ સવિતા કૃણોતુ

॥ ૩૯ ॥

આ વાં પ્રજાં જનયતુ પ્રજાપતિરહોરાત્રામ્યાં સમનકન્વર્યમા ।

અદર્મદ્ગ્ધો પતિલોકમા વિશેમં શં નોં મવ દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે

॥ ૪૦ ॥

અર્થ—હે (પિતરી) માતા પિતાઓ ! (કૃત્તિયે સંસ્ત્રેષાં) ઋતુ કાળમાં સમુક્ત થાઓ ! (રેતસઃ માતા ચ પિતા ચ મવાયઃ) વીર્યના યોગથી જ તમે માતા અને પિતા બની શકો. (મયં હવ વનાં યોગાં મધિરોહય) મદની નેમ આ સ્ત્રીની સાથે શેષાપર ચડ. (હવ પ્રજાં કૃણ્વાથાં) અહીં સંતાન ઉત્પન્ન કરો અને (રુચિં પુષ્યતં) ધનને પુષ્ટ કરો અર્થાત્ વધારો. [૩૭]

હે (પૂરુષ) પૃથા ! (તાં દ્વિવર્તમાં પરયસ્વ) તે કલ્યાણુભવી સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કર. (યસ્યાં મનુષ્યાઃ વીજં વર્ષન્તિ) જેનામાં મનુષ્ય બીજ વારે છે. (યા ઈશ્વરી ના કુરુ વિધર્ષાતિ) ને ઇચ્છા કરીને અમારે માટે પોતાનું શરીર સમર્પે છે. (યસ્યાં ઇશ્વન્તઃ શેષઃ પ્રહરેમ) જેની કામના કરનારા અમે વિષય સેવન કરીએ. [૩૮]

(ઇવં મોદોહ) ઉપરની બાહુએ ચડ (હસ્તં ઉપધારસ્વ) હાથ લગાવી, દે. (સુમનસ્યમાન-જ્ઞાપાં પરિ પ્વજસ્ય) ઉત્તમ મનવાળો બનીને સ્ત્રીને આશિર્વાદ કર. (હવ મોદમાનો પ્રજાં કૃણ્વાથાં) અહીં આનંદ ભોગનાં ભોગતાં પ્રાપ્તને ઉત્પન્ન કરો. (સવિતા વાં દીર્ઘઃ વામાયુઃ કૃણોતુ) સ્વર્ગ આપની બન્નેની દીર્ઘઆયુ કરે. [૩૯]

(પ્રજાપતિઃ વાં પ્રજાં જનયતુ) પ્રજાપતિ ઇશ્વર તમારાં સંતાનોને ઉત્પન્ન કરે (મર્યમા મહોરાત્રામ્યાં સમનકતુ) અર્થમાં દિવસ રાત તમે બન્નેને સંયુક્ત કરે. (સ-દુર્મમ્ગ્ધો હમં પતિલોકં વાવિશ) અશુભ ભાવને ન ધારણ કરનારી સ્ત્રી તું આ પતિસ્થાવને પ્રાપ્ત કર. (નઃ દ્વિપદે ચતુષ્પદે શ મવ) ઇ અમારા દ્વિપદ તેમજ ચતુષ્પદ માટે સુખદાયીની થા. [૪૦]

વ્યાખ્યાન—હે સ્ત્રીપુરુષો ! તમે તમારા રજવીર્યના બળથી જ માતાપિતા બની શકો છો (અર્થાત્ સન્તાન ઉત્પન્ન કરી શકો છો) તેથી ઋતુકાળમાં સચુક થાઓ મદની નેમ સ્ત્રીથી યુગ્મ બનેા સન્તાન ઉત્પન્ન કરો અને ધન પણ પ્રાપ્ત કરીને તેની વહિ કરો (૩૭)

શુભ સંસ્કારોથી યુગ્મ વધુને પુરુષ પ્રાપ્ત કરે મનુષ્ય ઉત્તમ સ્ત્રીમાં બીજરોપણ કરે છે પુરુષ પ્રાપ્તિની ઈચ્છાથી સ્ત્રી પોતાનું શરીર પુરુષને સમર્પણ કરે છે, જેમાં પુરુષ પોતાના વીર્યનું ધારણ કરે (૩૮) .

પુરુષ સ્ત્રીની સાથે પ્રેમથી મળે અને તેને આદરશુભકે આધિગ્ન આપે બને સ્ત્રીપુરુષ આનંદથી રમવાણુ માથ અને સન્તાન ઉત્પન્ન કરે. આ સ્ત્રીપુરુષોની આલુષ્ય સન્નિતા અતિરીક થવાને. (૩૯)

પ્રભાવાત્ ઇશ્વર આ સ્ત્રીપુરુષોમાં સંતાન ઉત્પન્ન કરે તેજ દિવસરાત તેમને પ્રેમની સાથે બેઠવિત શખે. વધુમાં કોઈ દુષ્ટ દુર્ગુણ ન હોય અને ઉત્તમ શુભ ગુણુવાળી સ્ત્રી જ પતિને પ્રાપ્ત કરે આ સ્ત્રીથી ધરમાં સર્વં દ્વિધા અને ચતુષ્પાદનું કલ્યાણ થાઓ (૪૦)

યં વલ્વજં ન્યસ્પયથ ચર્મં ચોપસ્થળીયનં । તદા રોહતુ સુપ્રજા યા કન્યા વિન્દતે પતિમ્ ॥ ૨૨ ॥
ઉપં સ્થળીહિ વલ્વજમધિ ચર્મણિ રોહિતે । તત્રોપવિસ્ય સુપ્રજા હમમગ્નિ સંપર્યતુ ॥ ૨૩ ॥
આ રોહ ચર્મોપં સીદુમગ્નિમેવ દેવો હન્તિ રક્ષાંતિ સર્વો ।
હહ પ્રજાં જનય પત્યે અસ્મં સુજ્યેષ્ઠ્યો મંવત્પુત્રસ્તે વપઃ ॥ ૨૪ ॥
વિ તિઠ્ઠન્તાં માતુરસ્યા ઉપસ્થાન્નાનારૂપાઃ પશવો જાયમાનાઃ ।
સુમદ્ગત્યુપં સીદેમગ્નિ સંપત્ની પ્રતિં ભૂપેહ દેવાન્ ॥ ૨૫ ॥
સુમદ્ગલી પ્રતરણી ગૃહાણાં સુશેવા પત્યે શ્વશુરાય શંભૂઃ ।
સ્યોના શ્વશ્રે પ્ર ગૃહાન્વિશેમાન્ ॥ ૨૬ ॥
સ્યોના મંવ શ્વશુરેભ્યઃ સ્યોના પત્યે ગૃહેભ્યઃ । સ્યોનાસ્મ્યે સર્વેભ્યે વિશે સ્યોના પુષ્ટાયૈવાં મવ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ— (યં વલ્વજં ન્યસ્પયથ) ને ચટાઇ નીચે પાથરે છે. (ચ ચર્મં ઉપસ્થળીયન) અને ચામડું ઉપર પાથરે છે (યા કન્યા પતિ વિન્દતે) ને કન્યા પતિને પ્રાપ્ત કરે છે, (સુપ્રજા તત્ આરોહતુ) ઉત્તમ સતાન ઉત્પન્ન કરનારી તેનાપર ચઢે. [૨૨]

(વલ્વજ ઉપસ્થળીહિ) પ્રથમ ચટાઇ પાથરી દે. પશ્ચાત્ (અધિ ચર્મણિ રોહિતે) મુગધર્મની ઉપર (તત્ર સુપ્રજા ઉપવિસ્ય) ત્યાં સુપ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી આ સ્ત્રી બેસીને (હમ અગ્નિ સંપર્યતુ) આ અગ્નિની ઉપાસના કરે. [૨૩]

(ચર્મં આરોહ) આ ચર્મ પર ચઢ, (અગ્નિ ઉપ આસીદ) અગ્નિની નજીક બેસ (વપઃ દેવાઃ સર્વા રક્ષાંતિ હન્તિ) આ દેવ સર્વે રાક્ષસોનો નાશ કરે છે. (હહ અસ્મે પત્યે પ્રજાં જનય) અહીં આ પતિને માટે સંતાન ઉત્પન્ન કર. (તે વપઃ પુત્રઃ સુજ્યેષ્ઠ્ય મંવત્) તારો આ પુત્ર ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ અને [૨૪]

(અસ્મા માતુઃ ઉપસ્થાત્) આ માતાની પાસે (જાયમાના નાનારૂપા પશવઃ) વિ તિઠ્ઠન્તાં ઉત્પન્ન થનારા અનેક પ્રકારના પશુઓ અહીં રહે (સુમદ્ગલી સંપત્ની હમ અગ્નિ ઉપસીદ) ઉત્તમ મ ગણ કામનાવાળી અને ઉત્તમ પતિની સાથે આ સ્ત્રી આ અગ્નિની ઉપાસના કરે અને (હહ દેવાન્ પ્રતિભૂપ) અહીં દેવોની સેવા કરે, શોભા પધારે. [૨૫]

(સુમદ્ગલી) ઉત્તમ મ ગણ આબુષણો ધારણ કરનારી (ગૃહાણાં પ્રતરણી) ધરોને દુ-અર્થો દૂર કરનારી (પત્યે સુશેવા) પતિની ઉત્તમ સેવા કરનારી, (શ્વશુરાય શંભૂઃ) શ્વશુરને સુખ આપનારી, (શ્વશ્રે સ્યોના સાસુને આનંદ આપનારી તુ (હમાન્ ગૃહાન્ પ્રવેશ) આ ધરોમાં પ્રવેશ કરે [૨૬]

(શ્વશુરેભ્યઃ સ્યોના મવ) સાસુને માટે સુખ આપનારી યાઓ (પત્યે ગૃહેભ્યઃ સ્યોના) પતિ અને ધરને માટે હિતકારિણી અને (અસ્મે સર્વેભ્યે વિશે સ્યોના) આ સર્વ પ્રજા સમુદાયને સુખદાયિની, (સ્યોના વપાં પુષ્ટાય મવ) સુખ દાયક બનીને એ સર્વની પુષ્ટિને માટે જ દે. [૨૭]

ભાષાવાર્થ— પ્રથમ સાસુની ચટાઇ પાથરવામાં આવે. તેના પર દૃષ્ટાશ્ચન્ન બિંબવામાં આવે ને સ્ત્રી પતિને પ્રાપ્ત કરે છે, તે સુપ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી સ્ત્રી આ બિંબાના પર ચઢે. (૨૨)

પ્રથમ ચટાઇ પાથરે. તેના પર મુગધર્મ પાથરે, તેનાપર બેસીને ઉત્તમ સતાન ઉત્પન્ન કરનારી અગ્નિની ઉપાસના કરે (૨૩) તે ચર્મ પર ચઢ અને અગ્નિની પૂજા કરે. આ અગ્નિદેવ સર્વે દુષ્ટ રાક્ષસોને નાશ કરે છે આ સ સામા પોતાના પતિને માટે સંતાન ઉત્પન્ન કરે આ તારો પ્રથમ પુત્ર ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ અને (૨૪)

આરે આ સ્ત્રી માતા થશે ત્યારે તેની સાથે વિવિધ રત્ન રૂપવાળા પશુઓ અને યાઓ રહેશે. આ સ્ત્રી ઉત્તમ મ ગણ પાસુવાળી કામના કરીને અગ્નિની ઉપાસના કરે અને દેવોને સુદૃઢ રીતે અર્પિત કરે (શુભચારે) (૨૫) ઉત્તમ મ ગણ કામનાવાળી ધરના લોકોને દુ-અર્થો ઊડાવનારી, પતિની સેવા કરનારી, શ્વશુરને સુખ આપનારી, સાસુનું હિત કરનારી સ્ત્રી પોતાના ધરમાં પ્રવેશ કરે (૨૬)

સુમદ્ગલીરિયં વધૂરિમાં સમેત પદ્યત । સૌમંગ્યમસ્ય દુત્ત્વા દૌર્ભાગ્યેતિપરેતન ॥ ૨૮ ॥

યા દુર્હાદોં યુવતયો યાથેહ જરતીરપિ । વર્ષોં ન્યૌસ્યે સં દુત્ત્વાયાસ્તં વિપરેતન ॥ ૨૯ ॥

રુક્મપ્રસ્તરણં વૃહં વિશ્વા રૂપાણિ વિશ્રંતમ્ । આરોહતુર્ધા સાંવિત્રી વૃહતે સૌમંગાય કમ્ ॥ ૩૦ ॥

આ રોહ તર્ણં સુમનસ્યમાનિહ પ્રજાં જનય પત્યે અસ્મૈ ।

દુન્દ્રાણીર્વં સુવુષ્ઠા વુધ્યમાના જ્યોતિરગ્રા ઉપસઃ પ્રતિ જાગરાસિ ॥ ૩૧ ॥

દેવા અગ્રે ન્યપિયન્તુ પત્નીઃ સમસ્પૃશન્ત તન્વસ્તુનૂમિઃ ।

સૂર્યેવં નારિ વિશ્વરૂપા મહિત્વા પ્રજાવતી પત્યા સં મૈવેહ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ— (હવં સુમંગલો વધૂઃ) આ સુમંગલપુત્ર વધુ છે, (સં પત, દમાં પદ્યત) એકત્ર થાએ અને તેને ભુએ (અસ્યે સૌમાગ્યં દત્ત્વા) તેને સૌભાગ્યનો આશીર્વાદ આપીને (દૌર્ભાગ્યઃ વિ પરેતન) દુષ્ટ ભાગ્યને દૂર કરતાં કરતાં પાછા ભાગ્યે [૨૮]

(યા દુર્હાદોં યુવતયઃ) જે દુષ્ટ હૃદયવાળી સ્ત્રીઓ છે. (યાઃ ચ દદ જરતીઃ વપિ) જે અહીં વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ છે તેઓ (અસ્યેનુ વર્ષં સ દત્ત) તેને નિશ્ચયપૂર્વક તેજ અર્પે. (અથ વસ્તુવિપરેતન) અને ઘેર પાછી ભાગ [૨૯]

(રુક્મપ્રસ્તરણં) સમા માટેના નિજાનાથી પુકત (વિશ્વા રૂપાણિ વિશ્રંતં) અનેક મુંદર સગવડો ધારણ કરનારા (કે વર્ણ) સુખલક્ષ્મી રમ્યપર (રૂર્ધા સાંવિત્રી વૃહતે સૌમંગાય આરોહતુ) સર્પ સાંવિત્રી મહાન સૌભાગ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે ચડે છે [૩૦]

(સુમનસ્ય માના તર્ણં આરોહ) ઉત્તમ મનના સાર ધારણ કરનારી આ સ્ત્રી આ નિજાનાપર ચડે. (દદ અસ્યે પત્યે પ્રજાં જનય) અહીં આ પતિને માટે સતાન ઉત્પન્ન કરે. (દુન્દ્રાણી ઇવ સુવુષ્ઠા) ઇન્દ્રાણીની જેમ ઉત્તમ ચાનવાળી બનીને (જ્યોતિઃ અગ્રાઃ ઉપસઃ વુધ્યમાના) જેના પછી સૂર્યનો પ્રકાશ આવવાનો છે એવી ઉપાત્તી પહેલાં ભગીને (પ્રતિ જાગરાસી) નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને ઉઠે [૩૧]

(અગ્રે દેવાઃ પત્ની નિ અવગન્ત) પૂર્વ સમયમાં દેવ લોકો પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે સૂતા હતા (તન્વઃ તનૂમિઃ સં વસ્પૃશન્ત) પોતાના શરીરથી સ્ત્રીઓના શરીરને સ્પર્શ કરતા હતા તે પ્રકારે હે (નારિ) સ્ત્રી' તુ (દદ) આ સંસારમાં (રૂર્ધા ઇવ) સૂર્યપ્રભાતી જેમ (મહિત્વા વિશ્વરૂપા) મહત્વથી અનેક રૂપવાળી બનીને (પ્રજાવતી પત્યા સંમય) પ્રગત્યુક્ત બનીને પતિની સાથે સંતાન ઉત્પન્ન કરે [૩૨]

ભાવાર્થ— સર્વ મિત્રો એકત્ર બનીને અહીં આવે અને આ વધૂના દર્શન કરે આ વધુ ધણુજ કંઈયણુ કરનારી છે. તેથી તેઓ આ વધૂને શુભાશીર્વાદ આપીને, તેણે જે દુષ્ટભાગ્ય છે તેને દૂર હટાવીને તેઓ પાસે પોતાને ઘેર ભાગ (૨૮)

જે દુષ્ટ હૃદયવાળી અને ઘરડી સ્ત્રીઓ છે, તે પણુ સર્વ સ્ત્રીઓ આ વધૂને પોતાનું તેજ અર્પણુ કરે અને પોતાને ઘેર પાછી આપી ભાગ. (૨૯)

જેનાપર સોમિરી ડીઝ અને કસબી*ભરવા ગાદવા પાયરેલા છે તથા જેને વિવિધ દુઝર અને કળાથી શૃણુવારવામા આવ્યો છે તેવા સ્થપર ચંદ્રીને વધૂ પોતાના પતિને ઘેર ભાગ અને મહાન સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરે (૩૦)

આ સ્ત્રી મનમા ઉત્તમ ભાવ ધારણ કરી રોમ્યાપર ચડે અને પતિને માટે ઉત્તમ સંતાન નિર્માણુ કરે ઉત્તમ જ્ઞાન અપાદન કરીને ઉપકાય પહેલાં ભગ્યત વધ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી ઉઠી ભાગ (૩૧)

પૂર્વ સમયમાં દેવા પણુ પોતાની ધર્મપત્નીઓ સાથે સૂતા હતા, પોતાના શરીરથી સ્ત્રીના શરીરને આગ્રિ મન કરતા હતા. તેજ પ્રમાણુ આ સ્ત્રી પણ અનેક પ્રકારે પોતાના રૂપની સંભવ કરીને ઉત્તમ પ્રગતિ નિર્માણુ કરવાની ઇચ્છાથી પતિની સાથે મીઠી રહે (૩૨)

દેવેર્દત્તં મર્તુના સાકમેતદ્વાર્ધ્યં વાસો વૃધ્વશ્ચિ વર્ષમ્ ।

યો વ્રહ્મણે ચિકિત્સે દદાતિ સ દ્વદ્વર્ણાસિ ત્વપાનિ હન્તિ

॥ ૪૧ ॥

યં મે દુત્તો વ્રહ્મમામં વૈધુયોર્વાર્ધ્યં વાસો વૃધ્વશ્ચિ વર્ષમ્ ।

યુવં વ્રહ્મણેન્નુમન્યમાનો વૃદ્ધસ્વતે સાકમિન્દ્ર્ય દુત્તપ્

॥ ૪૨ ॥

સ્વોનાયોનેરણિ વૃધ્યમાનો હસામુદા મહસા મોદમાનો ।

સુગૃ સુપુત્રો સુમૃદ્ધા તરાયો જીવાવૃપસો વિમાતીઃ

॥ ૪૩ ॥

નરું વસાનઃ સુરભિઃ સુવાસાઃ હદામાં જીવ ઉપસો વિમાતીઃ ।

આણ્ઠાત્પત્રત્રીનામુધિ વિશ્વસ્માદેનસુસ્પરિ

॥ ૪૪ ॥

શુભ્મની ઘાવાવૃધિયો અન્તિસુમે મહિવ્રતે । આપઃ સપ્ત સુસુવૃદ્ધીસ્તા નો મુચ્ચન્તવંહસઃ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—(દેવોઃ દત્તં) દેવોદ્વારા આપાએકું (મર્તુના સાક) મર્તુની સાથે પ્રાપ્ત થએલ (પતત્ વાધૃયં વામ) આ નિરાદના સમયનું વસ્ત્ર અને (ઘધ્વ ચ વસ્ત્ર) જે વધુનું વસ્ત્ર છે, તે (ય ચિકિત્સે વ્રહ્મણે દદાતિ) જે માની બ્રાહ્મણને દાન કરતામાં આવે છે (સ દત્ત ત્વપાનિ દ્વર્ણાસિ હન્તિ) તે નિશ્ચયપૂર્વક શૈયાપર રહેલા સદાસેનો નાશ કરે છે. [૪૧]

હે (વૃદ્ધસ્વતે) જૃદ્ધસ્વતિ ! અને (સાક દન્દ્રઃ ચ) સાથે રહેનારા બન્દ્રા તમે બને (વધુયોઃ વાધૃયં વામ) વધુનું વિવાદ સમયનું વસ્ત્ર અને (ઘધ્વઃ ચ વર્ષ) જે વધુનું વસ્ત્ર છે (ય વ્રહ્મણ મે દત્ત) તે બ્રાહ્મણના બાળ ને તમે બને મને આપો છે (યુવ વ્રહ્મણે અનુમન્યમાનો વ્રહ્મણે દત્ત) તમે ન તે બ્રાહ્મણને પ્રદાન કરવાની સમ્ભવિ આપનારા બ્રાહ્મણને ઉક્ત વસ્ત્ર પ્રદાન કરો છે. [૪૨]

(હસામુદા મહસા મોદમાનો) દાસ્યવિનોદ કરનારા, મદરના વિચારથી આનંદિત થનારા (સ્વોનાત્ યોને અંધનુષ્પમાનો) સુખદાયક સયન મહિરમાંથી નળીને ઉત્સાદ પૂરક ઉતારો, (સુગૃ સુપુત્રો સુમૃદ્ધા) ઉત્તમ દંડિયો અને ગાયોથી યુક્ત, ઉત્તમ સતોનાચાળા અને ઉત્તમ પરાચાળા, (જીવી) જે શ્વ અર્થાત્ ઓ અને પુરુષ (વિમાતી ઉપસ તરાય) પ્રાણસમય ઉપાકાગાળા દીર્ઘ અયુષ્યના દિવસો સુખપૂર્વક તરીકના (પસાર કરે) [૪૩]

હું (નવં વસાન સુરભિઃ સુવાસાઃ જીવ) નવ વસ્ત્ર પહેરીને, સુગંધી વસ્તુઓ ધારણ કરીને ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરનારા શ્વધારતા મનુષ્ય, (વિમાતી ઉપસઃ હદામા) તેજસ્વી ઉપ કાગમાં જળ્ય હુ (અઘ્ઠાત્ પત્રત્રી દવ) ઇંડામાંથી નીકળનારા પક્ષીની જેમ હું (વિશ્વસ્માત્ પનસ પરિ અમુક્ષિ) ખર્ષા ખાખોથી યુક્ત થઉં [૪૪]

(ઘાવા વૃધિયો અન્તિસુસ મહિવ્રતે શુભ્મની) ઘાવા અને પૃથ્વી આ બન્ને સોદા નજીથી સુખ આપનારા, મહાન નિષ્ક્રોધનું પાન કરનારા, અને શૌભાસ્વ છે (દેવોઃ સપ્ત આપા મુચ્ચન્તુ) દિવ્ય સપ્ત બળ પ્રવાહ વહેતા સામ્ય છે (તાઃ મહસ નઃ મુચ્ચન્તુ) તે બળ પ્રવાહો અમરા બધાનો પાપથી બચાવ કરે [૪૫] (અથર્વ ડા ૧૨૧)

બાવાર્થ— વધુને પહેરનારે મારે લગાએલાં વસ્ત્રો વિદ્યાન બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવાથી સયનરયાનમાં ઉત્પત્ત થનારા કુસંસ્કાર દૂર થઈ શકે છે (૪૧)

વધુને પહેરનારે મારે લગાએલાં વસ્ત્રો એ બ્રાહ્મણને બાળ છે તે અનુમનિપૂર્વક માફ અને આપવામાં આવે (૪૨)
રીપુષ્ય દાસ્ય વિનોદ કરવા કરતા સુખદાયક સયન મહિરમાં નિદા લઇને ચોગ્ય સમયે નળૂન થઇને ઉત્તમ ગાયોથી યુક્ત, ઉત્તમ પુરોણી યુક્ત, ઉત્તમ ધર્મથી યુક્ત બનીને પોતાના દીર્ઘઆયુષ્યના સર્વ દિવસો આનંદપૂર્વક બ્યતીન કરે (૪૩)
ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરીને, સુગંધી દ્રવ્યો લગાડીને, શરીરને સુશીલિત બનાવીને હું એ સ સદાચારથી શરીર કે જેથી સર્વ પ્રકારના પાપ દૂર થઈ જશે (૪૪)

ધૃતેઃ અને પૃથ્વીદેઃ એ બંને સર્વને સુખ આપનારા છે, તેઓ પોતાના નિષ્ક્રોધથી આવે છે તેમના અધ્યક્ષ આનંદ પ્રવાહ વહી રહ્યા છે તેઓ સર્વને પાપથી બચાવે (૪૫)

સૂર્યાયં દેવેભ્યો મિત્રાય વરુણાય ચ । યે ભૂતસ્ય પ્રચેતસસ્તેભ્યં દ્વર્મકરં નમઃ ॥ ૪૬ ॥

ય ક્રુતે ચિંદમિત્રિયં પુરા જુઝમ્યં આતૃદઃ ।

સંઘાતા સંધિ મધવાં પુરુવસુનિષ્કર્તા મિહૃતં પુનઃ ॥ ૪૭ ॥

અપાસ્મત્તમં ઉચ્છતુ નીલં પિશદ્ગમુત લોહિતં યત્ ।

નિર્દહની યા પૃષાતકયં સ્મિન્તાં સ્થાનાવધ્યા સંજામિ ॥ ૪૮ ॥

યાવંતીઃ કૃત્યા ઉપવાસને યાવન્તો રાત્રો વરુણસ્ય પાશાઃ ।

વ્યુદ્યો યા અસમૃદ્ધયો યા અસ્મિન્તા સ્થાનાવધિ સાદયામિ ॥ ૪૯ ॥

યા મે પ્રિયતમા તનૂઃ મા મે ત્રિમાય વાસસઃ ।

તસ્પાત્રે ત્વં વનસ્પતે ત્રીવિં કૃણુતુ મા વૃષં તિપામ ॥ ૫૦ ॥

અર્થ—(સૂર્યાયં દેવેભ્યઃ મિત્રાય વરુણાય ચ) ઉદા. અમિ ધ્રુવાદિ દેવ, સર્વ, વરુણ તથા (યે ભૂતસ્ય પ્રચેતસ) જે પ્રણીયા સાન કાતા દેવતાઓ છે (તેમજ દ્વર્મ નમઃ) તેમને માટે આ નમસ્કાર હું કરું છું [૪૬] (૪૭-૧૦૮ ॥ ૧૭)

(ય ક્રુતે અમિત્રિયઃ) જે એ યામા ગમ્ય, તેમજ (ચિત્તુ જુઝમ્યં આતૃદઃ) ગરહનના દાડકામાં છેદ પાડ્યા સિવાય (સંધિ સંઘાતા) સાધીને જોડનારો અને (વિહૃત પુન નિષ્કર્તા) કાટી ગમેતાને ફરીથી ઉત્તમ બનાવનાર (પુરુવસુ મધવાં) ઉત્તમ પુ કા ધન આપનાર ધર્મ છે [૪૭]

(યત્ નીલં પિશદ્ગમુત લોહિત તમઃ) જે વાદળી, પીળા અથવા લાલ ગની અગ્નિના છે તે (અસ્મત્ અપ ઉચ્છત) અમારા અધાસો દૂર થાઓ (યા નિર્દહની પૃષાતકી અસ્મિન્) જે દહન કરનારી દેવરિધિ તેમાં છે (તાં સ્થાનાં અધિ અસંજામિ) તેને આ યાવતામાં પૂરી દઉં છું [૪૮] (૪૯-૧૦૯ ॥ ૧૮)

(યાવંતીઃ કૃત્યા ઉપવાસને) જે દિસા કૃત્ય ઉપવાસમાં છે (યાવન્ત રાત્રો વરુણસ્ય પાશાઃ) જેટલા રાત્ર વરુણના પાશ છે. (યાઃ વ્યુદ્ય યા અસમૃદ્ધયઃ) જે દરિદ્રતા અને ખરાબ સ્થિતિ છે (તાં અસિન્ વ્યાપાં અધિ સાદયામિ) તે અગ્નિને તુ આ યાસનામાં સ્થાપન કરે છું [૪૯]

(યા મે પ્રિયતમા તનૂઃ) જે માઈ અત્યંત પ્રિય સરીર છે, (મા મે વાસસા ત્રિમાય) તે મારા વાજથી ડરે છે તેથી હે (વનસ્પતે) જલ (અત્રે ત્વ તસ્વ ત્રીવિં કૃણુતુ) પ્રથમ તું તેની આગે જતાવ જેથી (વય મા તિપામ) અમે દુ ખી ન થઈએ [૫૦]

વ્યાખ્યા— સૂર્ય અન્યદેવ મિત્ર, વરુણ ધ્રુવાદિ સર્વને હું નમસ્કાર કરું છું [૪૬]

જે ધર્મ આત્મી સરીરમાં જે દાડકાઓને મોડાયા વગર અથવા છીદ પાડ્યા વગર જોડે છે તેજ સર્વને જોડનારો છે. તે સર્વ ધૂમી ગમેતાને સારી રીતે કીડ કરે છે (૪૭)

જે સર્વ પ્રકારનું અમારું અજ્ઞાન છે તે સર્વ અમારામાંથી પહોં પહોં દૂર થઈ જાય જે દહનને દહાડનારી દેવસ્થિતિ છે તે અમારાથી સર્વથી દૂર નાસી જાય (૪૮)

જે કાઠ દીસા અથવા ચારાકાના ફરો છે, જે દરિદ્રતા અને દુઃખ (ખરાબ) સ્થિતિઓ છે તે સર્વ અમારાથી દૂર થઈ જાય (૪૯)

મારે સરીર સુકોળ અને કઠપુર છે, વરુણ પાશથી તેની ચોલા પડે છે, તો પશુ જીવા વજ્રોને સીવીને અમે પાશુ કરીએ છીએ, એમી અમને કાળપણ પ્રકારનું કદ થાય નહિ (૫૦)

યે અન્તા યાવતીઃ સિચો ય ઓતવો યે ચ તન્તવઃ ।

વાસો યત્પત્નીમિહુત્વ તન્નઃ સ્યોનમુપ સ્પૃશાત્

॥ ૫૧ ॥

ઉગ્રતીઃ કન્યલાઃ દુમાઃ પિતૃલોકાત્પતિં યતીઃ । અર્ચં દુદીક્ષામસુશત્ સ્વાહા

॥ ૫૨ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અધારયન્ । વર્ચો ગોપુ પ્રવિષ્ટં યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૩ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અધારયન્ । તેજો ગોપુ પ્રવિષ્ટં યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૪ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અધારયન્ । મગો ગોપુ પ્રવિષ્ટો યસ્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૫ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અધારયન્ । યશો ગોપુ પ્રવિષ્ટં યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૬ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અધારયન્ । વયો ગોપુ પ્રવિષ્ટં યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૭ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અધારયન્ । રસો ગોપુ પ્રવિષ્ટો યસ્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૮ ॥

યદીમે કૌશિનો જનાઃ ગૃહે તે સમનર્તિપુ રોદ્રેન કૃણ્વન્તોઽપમ્ ।

અગ્નિદ્વા તસ્માદેનંસઃ સવિતા ચ પ્ર મુશ્વતામ્

॥ ૫૯ ॥

યદીયં દુદિતા તર્વ વિકેશ્યર્હદ્વ ગૃહે રોદેન કૃણ્વત્યૃષમ્ ।

અગ્નિદ્વા તસ્માદેનંસઃ સવિતા ચ પ્ર મુશ્વતામ્

॥ ૬૦ ॥

યજ્ઞામયો યદ્યવતયોઃ ગૃહે તે સમનર્તિપુ રોદેન કૃણ્વતીરપમ્ ।

અગ્નિદ્વા તસ્માદેનંસઃ સવિતા ચ પ્ર મુશ્વતામ્

॥ ૬૧ ॥

અર્થ—(યે અન્તાઃ યાવતીઃ સિચઃ) ને જાહરો છે અને કિનારીઓ છે (યે ઓતવઃ યે ચ તન્તવઃ) ને તાણો વાણો છે, ને સત્તર છે, (યત્ વાસઃ પરતોમિ. ઉત) ને વરત રત્નીઓએ વણેલ છે (તત્ ન સ્યોનં ઉપસ્પૃશાત્) તે અમારા શરીરને સુખ સ્પર્શ કરનાર અને [૫૧]

(ઉગ્રતીઃ દુમાઃ કન્યલાઃ) પતિની મનેકામના કરનારી આ કન્યાઓ (પિતૃલોકાત્ પતિં યતીઃ) પિતાના સ્થાનેથી પતિને ધેર જતી (લીક્ષાં અર્ચં સુશત્, સુ-સ્વાહા) દીક્ષા મનને ધારણ કરે. આ ઉત્તમ ઉપરેલ છે. [૫૨]

(ઘૃહસ્પતિના અર્વસૃષ્ટાં) ગૃહસ્પતિએ રચેલ આ દીક્ષા તો (વિશ્વે દેવાઃ અધારયન્) સર્વ દેવોએ ધારણ કરેલ છે (યત્ વર્ચઃ ગોપુ પ્રવિષ્ટં) ને બધા ધાર્યોમાં પ્રવિષ્ટ થયેલ છે, (તેન દમાં સં સૃજામસિ) તેનાથી તેને સંપુક્ત કરીએ છીએ [૫૩]

ગૃહસ્પતિએ રચેલ આ દીક્ષાને બધા દેવોએ ધારણ કરેલ છે. ને (તેજઃ... મગઃ..યશઃ...વયઃ..રસઃ) તેજ, મગ, યશ, વય, અને રસ ધાર્યોમાં પ્રવેશ પામેલ છે તેનાથી તેને સંપુક્ત કરીએ છીએ [૫૪-૫૮]

(યદિ દમે કૌશિનો જનાઃ) ને આ લાંબાવાળ વાળા લેખિ. (તે ગૃહે સમનર્તિપુઃ) તારા ધર્મના નાયતા રહે અને (રોદ્રેન અર્ચં કૃણ્વતી) ગદ્યાથી પાપ કરતા રહે. (યદિ દયં દુદિતા) ને આ પુત્રી (વિકેશો તર્વ ગૃહે અર્હદ્વ) વાળ ખૂંદ્યા રાખીને તારા ધર્મના રક્ષી રહે અને રક્ષીને પાપ કરતી રહે (યત્ જામયઃ યત્ યુવતયઃ) ને

બાબાથ—અમારા અંતરે ને ઉત્તમ વસ્ત્ર વણેલ છે, અને ગૃહ કિનારીઓ અને જાહરો ભગાડેલી છે, તે વરત અમને સુખ આપનાર થાય (૫૧)

આ કન્યાઓ ઉપર થવાથી પતિની કામના કરે છે અને પતિની પારો ખેંચે છે અર્થાત્ શુદ્ધસ્થાશ્રમની દીક્ષાએ સ્વીકારે છે (૫૨) આ ગૃહસ્થાશ્રમની દીક્ષા શુદ્ધસ્પતિએ શરૂ કરી છે, ને બળ, તેજ, બાહ્ય, વરા દૃષ અને રસ ધાર્યોમાં છે તે સર્વ આ શુદ્ધસ્થાશ્રમના રહેનારાઓને પ્રાપ્ત થાય (૫૩-૫૮)

યર્ષે પ્રજાયાં પશુપુ યદ્વા ગૃહેષુ નિષ્ઠિતમયુઃકદ્દિર્યં કૃતમ્ ।

અપિદ્વા તસ્માદેનસઃ સવિતા ચ પ્ર મુચ્ચતામ્

॥ ૬૨ ॥

इयं नार्युषं द्यूतं पूर्यान्यावपन्तिका । दीर्घायुरस्तु मे पतिर्जीवाति शरदः शतम्

॥ ૬૩ ॥

इहोमार्विन्द्र सं नुंद चक्राङ्गे दंपती । प्रजपेनी स्वस्त्यौ निश्चमायुर्व्यंश्रुताम्

॥ ૬૪ ॥

यदास्नन्धामुपधानે यद्वૈપ્રનાસને કૃતમ્ । વિગ્રહે કૃત્પાં યાં ચક્રાસ્તાને તાં નિ દંધ્મસિ

॥ ૬૫ ॥

यद्वृક્તं यच्छर्मलं विवाहे बंहतौ च यत् । तत्संभलस्य कम्बले मृज्महे दुरितं वयम्

॥ ૬૬ ॥

સંભલે મલં સાદયિત્વા કંમ્બલે દુરિતં વયમ્ । અમૂમ યદ્વિયાં ગુદ્ધાઃ પ્રણ આયુર્વિ પ્રતારિપત્ ॥ ૬૭ ॥

બહેનો અને સ્ત્રીઓ તારા ધરમાં શેતી રહી અને પાપ કરી રહી (યત્ તે પ્રજાયાં પશુપુ યત્ વા ગૃહેષુ નિષ્ઠિત) ને તારી પ્રજામાં, પશુઓમાં અને ને તારા ધરમાં (યદ્ વૈપ્રનાસને અગ્ર હત્) પાપિયોએ પાપ કયું છે (અગ્નિ સવિતા ચ) અગ્નિ અને સવિતા (તસ્માદેનસઃ ત્વા પ્રમુચ્ચતાં) તે પાપથી તને બચાવે [૫૯-૬૨]

(ઇય નારી પૂર્યાને આવપન્તિકા) આ સ્ત્રી રાધિના પાન્ધવી આદૃતિ આપે છે (ઇય દ્યૂતં) અને કહે છે કે (મે પતિ દીર્ઘાયુઃ અસ્તુ) મારો પતિ દીર્ઘાયુ થાય, આ (શરદઃ શત જીવાતિ) સો વર્ષ સુધી જીવત રહે [૬૩]

હે મન્દ ! (ચક્રવાકા ઇય) ચક્રવાક પક્ષીના બોલની જેમ (હમો દમ્પતી રહ સ નુદ) આ પતિપત્નીને આ સ સારમાં પ્રેરિત કરે (વની સુ-અસ્ત્યૌ પ્રજવા) આ બન્ને ઉત્તમ ધરવાળા બનીને સતાનની સાથે (વિશ્વ આયુ વ્યસ્નુતા) સર્વ આયુષ્યને ઉપભોગ લે [૬૪]

(યમ્ આસંયાં) ને બેઠક પર અથવા ખુરસી પર (યત્ ઉપધાને) ને શેમા પર અથવા ને એશિકા પર (યત્ વા ઉપવાસને હત) ને ઉપવસ્ત્ર પર કરવામાં આવેલ છે તથા (વિગ્રહે યાં દૃત્યાં ચક્રા) વિવાહમાં ને દિસક પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હતો (તા આસ્તાને ચિદંધ્મસિ) તેને અમે સ્નાનથી ધોઇ નાખીએ છીએ [૬૫]

(યત્ વિવાહે યત્ ચ વહતૌ) ને વિવાહમાં અને ને જનના રખાં (દુષ્ટન યત્ શમલ) ને દુષ્ટ કૃત્ય અને અપિન કાયં કયું (તત્ દુરિત સમલસ્ય કમ્બલે મૃજ્મહે) તે પાપ અમે કિનારવાળી કામળીથી ધોઇ નાખીએ છીએ [૬૬]

(સંમલે મલ સાદયિત્વા) કિનારા પર મળે નાખીને અને (દુરિતં કમ્બલે) પાપને કામળીમાં મૂકીને (વય પદ્ધિયાઃ ગુદ્ધાઃ અમૂમ) અમે યત્ કરતા પોઅ શુદ્ધ થઇએ તે (ન આયુર્વિ પ્રતારિપત્) અમારી આયુષ્યને દીર્ઘ બનાવે [૬૭]

બાવાચર્મ — ને વાળવાળા લોકો, ને કુમારિકાઓ, ને સ્ત્રીઓ શેકકળ કરીને પાપ કરે છે, ને પોતાના વાળ છુટ્ટા રાખીને આકેદ કરે છે, આવા પ્રકારનું સતાને અને પશુઓના સ બંધના ધણુપધરમાં ને પાપ થાય છે તે સર્વ અમારાથી દૂર થઇ જાય (૫ ૬૨)

આ નારી રાધેલા અનાજનું લવન કરીને છત્તરની પ્રાપ્તિના કહે છે કે મારો પતિ દીર્ઘાયુ બનીને સો વર્ષ સુધી જીવત રહે (૬૩)

હે પ્રજા ! પતિપત્ની એકબીજા સાથે દબીમીએ એક વિચારથી સાથે રહે ચક્રવાક પક્ષીના બેઠકાની જેમ સાથે જ આનંદથી રહે ઉત્તમ ધરવાળા બનાવીને તથા ઉત્તમ પ્રલત્નું નિર્માણ કરીને સર્વુ આયુષ્ય આનંદથી ભરીત કરે (૬૪)

બેઠક, એશિકા, પશ્ચારી વગેરે તથા વિવાહના વિધિમાં ને કાઢ પાપ અથવા પાકક હોય થાય છે તે બધા આત્મશુદ્ધિ થી દૂર કરવામાં આવે (૬૫)

વિવાહમાં અને જનના ને કાઢ પાપ અથવા હોય થતો હોય તે પશુ વિચારપૂર્વક દૂર કરવામાં આવે (૬૬)

અમારા ગળ તથા હોય દૂર કરીને અથે બધા પૂન્ય અને પવિત્ર બનીને તથા હોયશુદ્ધિ થઈને દીર્ઘાયુ બનીએ (૬૭)

કૃત્રિમઃ કઠ્ઠકઃ શતદન્ય ઇપઃ । અપાસ્યાઃ કેદયં મલમર્પ શીર્ષર્ણ્યં લિસાત્
અન્નાદન્નાદ્યમસ્યા અપ યક્ષમં નિ દૈધ્મસિ ।

॥ ૬૮ ॥

તન્મા પ્રાપ્તૃધિર્વીં મોત દેવાન્દિવં મા પ્રાપ્તૃધ્યં ન્તરિશ્વ ।

અપો મા પ્રાપ્ત્વનર્મલમેતદ્દેયં યમં મા પ્રાપ્ત્વિતૃશ્ચ સર્વાન્

॥ ૬૯ ॥

સં ત્વાં નહામિ પર્યસા પૃથિવ્યાઃ મં ત્વાં નહામિ પ્રયસર્પધીનામ્ ।

સં ત્વાં નહામિ પ્રજયા ધર્નેન મા સંનદ્ધા સનુહિ વાજમેમમ્

॥ ૭૦ ॥

અમોઽહમસ્મિ સા ત્વં સામાહમસ્મ્યૃક્ત્વં ધૌરહં પૃથિવીં ત્વમ્ ।

તાવિદ્ સં મંવાવ પ્રજામા જનયાર્વહ

॥ ૭૧ ॥

જનિયન્તિ નાવર્ગવાઃ પુત્રિયન્તિ સુદાનવાઃ । અરિષ્ટાઘ્ સચેવહિ વૃહતે વાર્જસાતયે

॥ ૭૨ ॥

અર્થ—(યઃ ઇપઃ શતદન્ય ઇપિમા કઠ્ઠકઃ) જે આ સેકડે દાતાવાળો કૃત્રિમ રાનિયો છે તે (અસ્યાઃ શીર્ષર્ણ્યં કેદયં મલં અપ અપ લિસાત્) તેના માથાના મળને દૂર કરે [૬૮]

(ઇપં અસ્યાઃ અંગાત્ અંગાત્ યક્ષમં) અમે તેના પ્રત્યેક અંગમાંથી શેગોને (અપ નિદ્ધમસિ) દૂર કરીએ છીએ (તત્ પૃથ્વીં મા પ્રાપત્) તે શેગ પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થાય નહિ, (હત દેવાન્ મા) અને દેવોને પ્રાપ્ત થાય નહિ (દિવં હર અન્તરિશ્વં મા પ્રાપત્) શુભેક અને અન્તરિશ્વ લોકને પણ તે પ્રાપ્ત થાય નહિ. હે અમિ ! (ઇતત્ મલં અપઃ મા પ્રાપત્) આ જળમાં પણ પ્રાપ્ત ન થાય. (યમં સર્વાન્ પિતૃન્ ચ મા પ્રાપત્) યમને અને સર્વ પિતૃઓને પ્રાપ્ત ન થાય. [૬૯]

(દવા પૃથિવ્યાઃ પર્યસા સંનહામિ) તને પૃથ્વીના પોષક પદાર્થથી યુક્ત કરું છું. (ત્વા લીયધીનાં પર્યસા સંનહામિ) હું તને ઔષધિના પૌષ્ટિક સત્ત્વથી યુક્ત કરું છું. (પ્રયા પ્રજયા ધર્નેન સંનહામિ) તને પ્રજા અને ધનથી યુક્ત કરું છું. (સા સંનદ્ધા હમં વાર્જં સનુહિ) તે તું સ્ત્રી ઉકન ગ્રહોથી યુક્ત થઈને આ બગને પ્રાપ્ત કર [૭૦]

(અહં અમઃ અસ્મિ) હું પ્રાણ છું. અને (સા ત્વં) તું શક્તિ છે. (સામ અહં યદ્વત્) સામ હું છું અને ત્રયો તું છે. (લીઃ અહં પૃથિવીં ત્વં) શુભેક હું છું અને પૃથ્વી તું છે (તૌ રહ સંમવાવ) તે અમે બન્ને એકત્રિય થઈએ અને (પ્રજાં આ જનયાવેદ) સત્તાન ઉત્પન્ન કરીએ [૭૧]

(અમવાઃ નૌ જનિયન્તિ) અવિવાહિત લોકો અમારી માફક વિવાહની સમજા કરે છે. (સુદાનવાઃ પુત્રિયન્તિ) દાતા લોકો પુત્રની કામના કરે છે. (અરિષ્ટાઘ્ વૃહતે વાર્જસાતયે સચેવહિ) પ્રાણ બધાં સુધી રહે ત્યાં સુધી અમે બન્ને બળ પ્રાપ્તિને માટે સાથે સાથે હળીમળીને રહીએ [૭૨] (સ ૭૮૬-૧૧૪)

ભાવાર્થ—દાતાવાળી સ્ત્રીના માથાને શેત દૂર કરવામાં આવે અને તે સ્વચ્છ બનાવવામાં આવે (૬૮)

આ પ્રમાણે સ્ત્રીના શરીરને પ્રત્યેક ભાગ સ્વચ્છ કરવામાં આવે, પરંતુ આ શેત પૃથ્વી, અન્તરિશ્વ, આકાશ, જળ, વનસ્પતિ વગેરે પાસે ન બંધ થઈતું તે એવી જગ્યાએ દાટી દેવામાં આવે કે જ્યાંથી તે ફરીથી કોઈને ત્રાસ દે નહિ (૬૯)

સ્ત્રીને પૃથ્વી અને ઔષધિઓના રસથી યુગ્મ કરવામાં આવે. તેને ધન આપવામાં આવે, અને ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પન્ન થાય સ્ત્રી બળશાક્તિની બળી ધરમા વિરાજે. (૭૦)

પુરુષ પ્રાણ છે અને સ્ત્રી ચેતના છે. પુરુષ સામગ્રાન છે તો સ્ત્રી મૂર્ત છે પુરુષ શૂર્ય છે તો સ્ત્રી પૃથ્વી છે તેઓ બન્ને મળીને આ સંસારમા રહે અને ઉત્તમ સત્તાને ઉત્પન્ન કરે (૭૧)

અવિવાહિત સ્ત્રીપુરુષ પોતાના સહધર્મથીશ્વ માટે યોગ્ય પુરુષ અને યોગ્ય સ્ત્રીની અપેક્ષા કરે છે એમો ઉદાર દાતા હોય છે તેમજ જ ઉત્તમ સત્તાનો થાય છે તેઓ મધુચ બનીને ઉત્તમ બળથી પ્રાપ્તિ મારેનો પ્રયત્ન કરે (૭૨)

ય પિતરો વધૂદર્શા હમં વહતુમાર્ગમન્ । તે અસ્યૈ વધ્વૈ સંપત્ન્યૈ પ્રજાવચ્છર્મં યચ્છન્તુ ॥ ૭૩ ॥
 એવં પૂર્વાંગગ્રચનાયમાના પ્રજામસ્યૈ દ્રવિણં ચેહ દત્ત્વા ।
 તાં વૈહન્ત્વગતુસ્પાનુ પન્થ્યાં વિરાઢિયં સંપ્રજા અત્યજૈવીત્ ॥ ૭૪ ॥
 પ્ર લુંચ્યસ્વ સુલુધા લુંચ્યમાના દીર્ઘાયુત્વાય શતશારદાય ।
 ગૃહાન્મચ્છ ગૃહપત્ની યથાસૌ દીર્ઘ ત આયુઃ સચિત્વા કૃણોતુ ॥ ૭૫ ॥

અર્થ—(એ વધૂદર્શા પિતરા) જે વધુને જોનારી ઇચ્છા કરનારા મોટા લોકો (હમં વહતું આગમન્) આ જાનને જોના માટે આવી ગયા છે (તે અસ્યૈ વધ્વૈ સંપત્ન્યૈ) તેઓ આ વધૂ અર્થાત્ ઉત્તમ પત્નીને માટે (પ્રજાવન્ શર્મં યચ્છન્તુ) પ્રજા યુક્ત સુખ પ્રદાન કરે [૭૩]

(યા રાજાચમાના પૂર્વાં હદં આ મગન્) જે ક રાજાની જેમ સારાસબધાળી પ્રથમ સ્ત્રી આ રથાનપર પ્રાપ્ત થઇ છે, (અસ્યૈ પ્રજાં દ્રવિણં ચ હહ દત્ત્વા) તેને માટે અહીં સંતાન અને ધન આપીને (તાં અગતસ્ય પન્થ્યાં યનુ વહન્તુ) તેને ભરિષ્ઠના માર્ગથી સુરક્ષિત રીતે લઇ જાય (હ્ય વિરાઢ સુપ્રજા આત અજૈવીત્) આ વધૂ તેજસ્વિની અને ઉત્તમ પ્રભરાળી બનીને વિજયી થાય [૭૪]

(સુલુધા લુંચ્યમાના) ઉત્તમ જાનયુક્ત જાગૃત સ્ત્રીને (શતશારદાય દીર્ઘાયુત્વાય પ્ર લુંચ્યસ્વ) સો વર્ષના દીર્ઘજીવન સુધી જાગૃત રહે, (ગૃહાન્ મચ્છ) તારા પતિને ઘેર જ (યથા ગૃહપત્ની મસ) ગૃહસ્થાશ્રિની જેની બનીને રહે, (સચિત્વા તે આયુ દીર્ઘ કૃણોતુ) સચિત્વા તારે આયુષ્ય દીર્ઘ જનાવે [૭૫]

ભાષા—નવવધુને જોવા જતા વખતે અનેક સ્ત્રીપુરુષો એકત્રિત થાય છે, તેઓ બધા નવવધુને સુસંતાન યાય એવા શુભ આશીર્વાદ આપે (૭૩)

જેવી રીતે દેરીમા કેટલા બધા સુતરાના તાંત્રા એવા લેણા દોષ છે, તેવી રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ એ સાથે મળીને રહેવાને આશ્રમ છે ગૃહસ્થાશ્રમમા એકત્રિત થએલા સર્વ લોકો સ્ત્રીને ધન અને સુખંતાન પ્રાપ્ત થવાને શુભાશીર્વાદ આપીને તેને શુભ માર્ગથી ચલાવે આ પ્રમાણે આ સ્ત્રી તેજસ્વિની, યશસ્વિની તથા સુસંતાનયુક્ત બનીને વિજયી બને (૭૪)

સ્ત્રી વિદુષી થાય સવારમા પેરાડીએ ઉઠે સો વર્ષની દીર્ઘઆયુષ્ય માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિપૂર્વક પ્રયાન કરે, પોતાના પતિના ઘરમા રહે, પોતાના ઘરની સ્વામિની બનીને વિરાજે પરમાત્મા તેને દીર્ઘઆયુષ્યનુ પ્રદાન કરે (૭૫)

વિવાહ-પ્રકરણ

વૈદિક વિવાહનું સ્વરૂપ પ્રથમ સૂક્ત

અથાવેદના આ યૌદ્ધાં કાંડાં વૈદિક વિવાહનું સ્વરૂપ અને વૈદિક વિવાહ પદ્ધતિ દર્શાવી છે, જે પાઠક તેમની વિચાર પદ્ધતિના વિચાર કરના ઇચ્છતા હોય તેમજ આ બે સૂક્તોનું વિશેષ રીતે મનન કરવું જોઈએ પ્રથમ સૂક્તના પ્રારંભમાં પાંચ મંત્રો કેવળ સામાન્ય ઉપદેશ આપનારા છે, તેમાં સંપૂર્ણ

૬ [અથર્વં અનુ બા. ૩]

ચન્દ્ર, નક્ષત્ર, પૃથ્વી અને સોમ ઇત્યાદિનું વર્ણન છે પરંતુ આ મંત્રોમાં આ દેવતાઓનું વર્ણન કરતી વખતે વિવાહનો તથા પતિપત્નીનો આદર્શ દર્શાવેલો છે જુઓ—

દ્યોઃ તથા ભૂમિ

પ્રથમ મંત્રમાં ભૂમિને પત્નીને સ્થાને અને દ્યોને અથવા દુવેગને પતિને સ્થાને વર્ણવવામાં આવેલ છે માનો કે સરંની માતા પૃથ્વી છે અને સર્વના પિતા સૂર્ય છે આ સમસ્ત સંસાર

પૃથ્વી અને સર્વ આ માતા-પિતાના સંતાનરૂપે છે. આપણે બધા એક જ કુટુંબના સભ્યો છીએ. આ વિશ્વમાં જેટલાં મનુષ્યો છે તથા જેટલાં પશુપક્ષીઓ છે તે બધા જ એક પરિવારના સભ્યો છે. સર્વ માનવોમાં તો કાષ્ઠાષ્ટાનિ અલંબ પ્રવર્તે જ છે. પતિનો આદર્શ સર્વ છે અથવા દુષ્ટોષ્ટ છે. દુષ્ટોષ્ટ એટલે ખગોળ જે સદા પ્રકાશિત રહે છે. તે બધાને પ્રકાશ આપે છે. તેજ પ્રમાણે પતિ પોતાના પરિવારને ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ આપે અને બધાં સંતાનોને જ્ઞાનવાન બનાવે. તે જ પ્રમાણે ભૂમિ સર્વને આધાર આપે છે. રૂઝા અને વ્યજ આપીને સર્વને તૃપ્ત કરે છે. તે જ પ્રમાણે માતા પોતાના સર્વ સંતાનોને પોતાના પ્રેમનો આધાર આપે અને સર્વને ખાન-પાન દ્વારા યોગ્ય રીતે પુષ્ટ રાખે. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી તથા ઘાવાભૂમિના આદર્શોનું મનન કરવાથી ઓપુરૂષના અથાક પતિપત્નીના આદર્શનો ઉપદેશ આ મંત્રમાં રપટ રીતે જ્વલંબી થાય છે.

ગૃહસ્થમંત્રો 'સત્ય' આધાર છે. આ વાત આ સૂત્રનો પ્રારંભ જ "સત્ય" શબ્દ દ્વારા કરીને દર્શાવેલ છે. સ્ત્રી-પુરુષનો વ્યવહાર સત્યની મર્યાદામાં રહીને જ થવો જોઈએ, તેમાં અસત્ય, કપટ, જગદ્ધત્વિના પ્રવેશ પણ થવો ન જોઈએ. આથી જ આદર્શ ગૃહસ્થમંત્ર જળજાપ રહે છે. બીજું બળ "ઝત" છે. ઝતનો અર્થ સરજા છે સત્ય અને ઝત આ બંને ઉન્નતિના નિયમ છે. સર્વ ધર્મ નિયમોના એ સાર છે. ઝત અને સત્યનો ત્યાગ કરીને કોઈ પણ ધર્મ પોતાના રથાન પર સ્થીર રહી શકે નહિ.

સોમ

દ્વિતીય મંત્રમાં 'સોમ' ના મહાત્મ્યનું વર્ણન કરેલું છે. આ સોમ સ્વર્ગમાં છે, પૃથ્વીપર છે અને નક્ષત્રોમાં પણ છે. પાકક સમજ શક્યા હશે કે નક્ષત્રોમાં જે સોમ છે તે જ અંદ છે, તે સર્વ નક્ષત્રોની શ્રેણી વધારે છે. સમીને સમયે તો તેની શ્રેણી અવર્ણનીય છે. તે શાન્તિનો આદર્શ છે. મનુષ્ય આ શાન્તિના આદર્શને હંમેશાં મનમાં ધારણ કરે અને શાન્ત રહે. દ્રોણ અને અશ્વત્થિ એવા દુર્યોજિને દૂર રાખે. આ આદર્શ સોમ દ્વારા પતિને મારે આ મંત્રમાં વ્યક્ત કર્યો છે.

પૃથ્વી પર પણ સોમ છે. અહીં સોમનો અર્થ 'વનસ્પતિ' તથા અન્ન' છે. આકાશના સોમના પૃથ્વીપરના આ પ્રતિનિધિ-ઓ છે. આ પૃથ્વીપર રહેનારાં મનુષ્યો અને પશુ પક્ષીઓને તૃપ્ત

કરે છે' પાકક અહીં પૃથ્વીના સોમને અને આકાશના સોમને યથાવત્ જાણે. બંનેના નામ સોમ છે પરન્તુ બંને એક જ નથી. સોમના બનેક અર્થો છે અને સોમ શબ્દ દ્વારા બનેક પદાર્થોનો ઉલ્લેખ વેદમાં થાય છે. તેથી સર્વત્ર સોમ શબ્દથી એક જ પદાર્થનો અર્થ માનવો અયોગ્ય છે.

આગળ તૃતીય મંત્રમાં પૂર્વાર્ધમાં સોમરચનું પાન કરવાનું વર્ણન છે. આ સોમ પાન યજ્ઞમાં થાય છે, આ વાત બધા બરાબર જાણે છે. પરન્તુ આ મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં આગળ ઉપર વિશેષ અર્થમાં સોમપાનનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે, "જે સોમપાન ધ્રુજાવાની કરે છે, તે સોમપાન કોઈ અન્ય, સામાન્ય માનવી કરી શકતો નથી." અહીં આ સોમપાન ધ્રુજાવાનું છે, જે માત્ર ધ્રુજાવાની જ કરી શકે છે, આ પણ સોમ જ છે, આ પરમાત્માના અમર અન્નદાનો રસ છે. પરમાત્માને એક રસ તરીકે વર્ણવવામાં આવે જ છે. આ અન્નિમ અને અતિશ્રેષ્ઠ સોમપાન છે. ધર્મ' આ સોમપાન માટે મનુષ્યને યોગ્ય બનાવે છે. સાધારણ મનુષ્ય આ સોમ-પાન કરી શકતો નથી, કારણ વિશેષ ઉચ્ચરિયતિ પ્રાપ્ત થયા પછી જ આ સોમપાન યતું થાય છે.

પાકક અહીં ઝંઘ કારો કે પરમાત્માના અમર અન્નદ-રસરૂપ સોમના વિચાર સાથે સાથે વનસ્પતિના સોમ સુધીની અનેક સોમવિષયક કલ્પનાઓ વેદમાં દર્શાવવામાં આવી છે. આ બેની વચ્ચે બીજા બધા પ્રકારના સોમ આપી જાય છે. આ પ્રમાણે સોમપાનનું આ મહાત્મ્ય છે. અહીં આ વર્ણન કરવાનો ઉદ્દેશ માત્ર એટલો જ છે કે ગૃહસ્થી લોકો પોતાના ઘરમાં સોમપાન કરે. સર્વ સાધારણ રીતે સોમપાનનો અર્થ ઔષધિ રસનું સેવન કરવાનો છે. આ પાન સર્વ ગૃહસ્થીઓ કરે. ગૃહસ્થીઓનું આ અન્ન છે. વનસ્પતિ, ધાન્ય, રૂઝ, શાક, ધત્તવાદિનું સેવન ગૃહસ્થીઓના કુટુંબમાં થતું રહે મસિ, ધંધ, રક્ત વગેરેનું સેવન નિપિદ્ધ છે. પૃથ્વીમાતા જે સોમ રસથી સર્વની પુષ્ટિ કરે છે તે આજ વનસ્પતિનો સોમ છે. આ પ્રમાણે સર્વ ગૃહસ્થી કુટુંબોમાં વનસ્પતિરૂપી અન્ન હોવું જોઈએ એ રાત રપટ રીતે કહી છે.

આ પછી ઝકપિ, ઝુમિ, સાધુસંત, ઇત્યાદિ પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરતાં કરતાં પરમાત્માના અન્નનું રસપાન કરે છે તે વર્ણવેલું છે. આ પણ સોમ પાન જ છે. પરન્તુ સર્વ સામાન્ય ગૃહસ્થીઓમાં આ રસપાન કરવાની

હોય તેજ તેનું દાન કરી શકે. પ્રૃથક્ દાન કદી યજ્ઞ શક્યું નથી. કારણ કે તે સ્વતંત્ર છે. કન્યાનું જ દાન અહીં કહેલું છે.

મૃચાં સવિતા પર્યં અદાત્ ૧ (અથર્વ. ૧૪૧૧૬)

મદ્ય ત્વાડુગુર્હપત્યાય દેયાઃ ૧

(ઋ ૧૦૮૬૧૩૬૧ અથર્વ. ૧૪૧૧૫૦)

આ બંને રથો અર્થાત્ ઋગ્વેદ અને અથર્વવેદમાં (અદાત્, અદુઃ) કન્યાદાન જ લખેલું છે. તેથી જ લોકો એમ માને છે કે વૈદિક કાળમાં સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર હતી તે તેમની ખૂબ છે.

ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ૧

આ સ્મૃતિકથન વેદસંમત જ છે એમ અહીં પ્રતીત થાય છે, જે લોકો આ સ્મૃતિવચનનો ઉપદ્રાસ કરે છે, તેઓ આ વેદવચનનું અધિક મનન કરે. સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર ન રહે. જ્યાંપણનાં માતાપિતાની કેળવણીમાં રહે, વિવાહ થયા પછી પતિ પાસેથી કેળવણી લે વર કન્યાની માગણી વધુના પિતા પાસે કરે અને પિતા (મનસા અદાત્) પોતાના મનથી (કન્યાથી) સંમતિ આપે, અને ત્યાર પછી વિવાહ થાય. કન્યા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પિતાની અનુમતિ સિવાય સ્વયંવર કરી શકે નહિ. વેદમાં અત્યાર સુધી સ્વયંવરના મત્રો કોઇ પણ રથો જોવામાં આવ્યા નથી. આથી એમ પ્રતીત થાય છે કે સ્વયંવરની પ્રથા પાછળથી ચાલુ થઇ દશે. અસ્તુ.

આ પ્રમાણે કન્યાદાનપૂર્વક વિવાહ થયા પછી વધુ પોતાના પતિને ઘેર ચાલી જાય છે તે વખતે ઉત્તમ સુદર રથ તેપાર કરવામાં આવે તેમ જાદીતકીયા મૂકવામાં આવે. રથને સુદર રીતે શુભારામાં આવે, ઉત્તમ ભળેલા તેને જોડવામાં આવે. કોઇ ધીડા જોડે તેને માટે પ્રતિબંધ નથી રથના પૈર્શ પણ (શુચી) સુદર, સ્વચ્છ અને શુભારેલાં હો. આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારે સુદર અને શુભારેલા, મનોરમ, સુખદાયી રથમાં બેસીને વધુ પોતાના પતિના ઘર પ્રતિ ચાલી જાય.

દાયજ્યે

વિવાહ થયા પહેલાં વધુના પિતા પોતાના જમાઇને માટે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે (વહતુઃ) દાયજ્યે (કરીઆવર) મોકલી આપે. મંત્ર ૧૩માં (ગાયઃ) ગાયો દાયજ્યમાં આપવાનો ઉલ્લેખ છે. ગાયો જ અરેખર મોકું ધન છે. બીજું ધન તેના કરતાં ઓછી યોગ્યતાવાળું છે. ગાયોના દૂધથી

ઘરમાં સર્વ આખાલવટ માણસોને પોષણ મળે છે, આ માટે જ વધુના પિતાએ પોતાની કન્યાના પતિને ઉત્તમ ગાયો આપવી અને આ ગાયો વિવાહની પહેલાં પતિને ઘેર પહોંચાડવી ત્યાર પછી જ વિવાહ થાય અને ત્યાર પછી વધુ પોતાના પતિને ઘેર જાય. ચંદ્ર મધ્ય નક્ષત્રમાં આવે ત્યારે દાયજ્યે મોકલ્યો હોય તો ચંદ્ર હાથુની નક્ષત્રમાં આવે ત્યારે વિવાહ થાય, ધણું ખરું આ ગાયો ઓછામાં ઓછા પંદર દિવસનો હોય છે. વધારેમાં વધારે પંદરના વર્ષમાં જોટલા દિવસો આવે તેટલા માની શકાય. જમાઇને ઘેર ગાયો પહોંચ્યા પછી તેમને જમાઇના ઘરનાં માણસો સાથે ખાપા બંધાય ત્યાં સુધીનો સમય વીત્યા પછી વિવાહ થાય એવું કહેવાનું તાત્પર્ય છે. જ્યારે આ વધુ પોતાના પતિને ઘેર ચાલી જશે ત્યારે તેને પોતાની પરિચિત ગાયો મળશે અને ગાયોને પણ તેમના પરિચયની સ્વામીની મળવાથી, પરસ્પરને પ્રેમ હોવાથી વધુને ત્યાં વધારે સરળતા જણશે. આ પ્રમાણે કન્યાદાન પહેલાં ગાયોનું દાન વૈદિક વિવાહમાં એક મુખ્ય અંગ છે.

મંત્ર ૧૪ અને ૧૫માં કહ્યું છે કે વધુપક્ષના બે માણસો (અશ્વિની) થોડા પર બેસીને વર પક્ષ પાને પહેલી જાય છે. વરને તે દાયજ્યે સુગ્રત કરે છે. આ પ્રમાણે આ અરસ-પરસના મિત્રાપને બીજા કુટુંબીઓ સંમતિ આપે છે. આવી રીતે આ વિવાહ થાય છે અને સર્વનાતની તેમાં સંમતિ હોય છે, માગા વખતે, વિકાહ વખતે અને જન જન્ય તે વખતે નાતના બધાં માણસો તથા સજ્જનો ત્યાં હાજર રહે છે. આ વાત “ દેવા ” પદ્યી સિદ્ધ થાય છે. સૂયંદેવ અને સોમદેવના કુટુંબનાં માણસો તથા તેમની જાતના સજ્જનોને (દેવાઃ) દેવો કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યના વિવાહમાં વધુ અને વરપક્ષના કુટુંબીઓ તથા નાતના લોકોએ હાજર રહેવું જોઇએ આ વાત આ વર્ણનથી સ્વયંસિદ્ધ બને છે. કારણ કે જે રીતે રથ પોતાની પુત્રી સર્પાના વિવાહ સોમની સાથે કર્યા તેવી રીતે જ માનવીઓએ પોતાની પુત્રીઓના વિવાહ કરવા જોઇએ. વસ્તુતઃ સૂયં પોતાની પુત્રી સર્પાના વિવાહ કર્યા એ દર્શક તો અલંકારિક ભાષાની છે. આ વર્ણન વેદમાં એટલા માટે કરવામાં આવ્યું છે કે તેને જોઇને લોકો પોતાનો વિવાહ આ રીતિને અનુસાર કરે. વેદનું આ રૂપ સૂયંનાં કિરણો ચંદ્રમાને પ્રકાશિત કરે છે એ ખૂબ સિદ્ધાંતને લક્ષમાં રાખીને રચવામાં આવ્યું છે, અને વિવાહના આવશ્યક સિદ્ધાંત આ અલંકારિક વર્ણનમાં ઉત્તમ રીતે

સંશ્લિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે

જૂનો અને નવો સંબંધ

મત ૧૭ અને ૧૮માં વધુનો સંબંધ પિતૃકૂળથી કેરી રીતે છૂટે છે અને પતિના કૂળની સાથે કેવી રીતે બંધાય છે, તેનું એમાં ઉત્તર વર્ણન છે

इत वचनात् प्रमुञ्चामि, न अमुतः । (म १७)

इतः प्रमुञ्चामि न अमुत सुवद्धा करम् । (म १८)

આ મત્રોમાં સ્પષ્ટ કહે છે, “ આ પુત્રીને અમે પિતૃ કૂળથી છોડાવીએ છીએ અને પતિ કૂળની સાથે એવી મજબૂત રીતે બાંધીએ છીએ કે તે પતિ કૂળથી કદી પછાત છૂટી શકે ” કન્યાનું પિતૃકૂળથી છૂટા થવું તો આવશ્યક છે જ, પરંતુ મોટા પ્રશ્ન તો અહીં એ થાય છે કે આ કન્યા પતિના કૂળથી કેાઇ પણ પ્રકારે છૂટી શકે શકે કે નહીં ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર માં વેદનું કથન એવું છે કે તે પતિના કૂળથી કેાઇ રીતે પોતાનો સંબંધ છોડી શકતી નથી કેાઇ પણ રિથતિમાં તેનો પતિ કૂળ સાથેનો સંબંધ છૂટવો એ વૈદિકધર્મની દૃષ્ટિએ અસંભવ છે ઉક્ત મત્રોમાં સુસ્પષ્ટરિતે જણાયું છે કે (ન અમુત સુવદ્ધા કર) તે છૂટી શકતો નથી. પતિ કૂળથી તો તેનો સંબંધ બહુ જ મજબૂત રીતે એકું છું આમ મજબૂત રીતે જોવાનો અર્થ એ કે તે પતિ કૂળથી કદી વિવક્ષિત થઇ શકે નહિ નિયોગની રીતિમાં પણ નિયુક્ત પુરૂષની સાથે સંબંધ થવાથી પતિ કૂળનો સંબંધ સુદૃઢ રહે છે અને સત્તાન તો પૂરું પતિના જ ગણાય છે પરંતુ પુનર્વિવાહ તો તદ્દન અશક્ય છે કારણ કે પુનર્વિવાહથી તો પતિના કૂળનો સંબંધ છૂટી જાય છે, આ કારણે વૈદિક ધર્મમાં સ્ત્રીના પુનર્વિવાહની સલાહના સુદૃઢ નથી વૈદિક ધર્મમાં દિવ્યજનિયોગ તો તે સંસ્કૃતિ અસંભવ જ છે

આજ કાલનો પતિવાગ (ડાયવોર્સ) અથવા પત્ની ત્યાગ તો તદ્દન અવૈદિક છે આજકાલ સુરોપ અમેરિકાનું અનુકરણ કરનારા કેટલાક યોગ્ય લોકો પ્રિરાદિત સંબંધને ન્યાયાધિકારી તોડવાના બનાવ દેખાય છે પરંતુ આ રીત વૈદિક ધર્મને અડકૂળ નથી. સ્વયં વરની પ્રથામાં પણ પતિ-પરિત્યાગ અથવા પત્નીપરિત્યાગ મંજૂર નથી, તો પછી આદ્યવિવાહના અનુસાર તો કેમ જ ન જીરૂ ગણા શકાય ? પૂર્વોક્ત મત્રમાં ઉપમા આપી છે કે જેવી રીતે કેાઇ કૂળ (ઊર્વાદક વંશનાત્) પરિપક્વ થવાથી વૃક્ષમાં અથવા

વેલાપરથી બંધનમાંથી છુટી જાય છે, તેવી રીતે આ કન્યા પિતૃકૂળના સંબંધથી વિરાહને સમયે મુક્ત થઇ ગઇ છે તેનો સંબંધ પતિ કૂળથી થયો છે અને તે સંબંધ સુબદ્ધ એટલે કે દૃઢતર થઇ ચૂક્યો છે, તેમાંથી મુક્તતા મળી શકતી નથી અહીં પાઠક વૈદિક વિવાહની કલ્પના સાચીરિતે મનમાં પ્રહણ કરે આ સિધ્ધ સંબંધ છે, પૂરોપની માફક ક્ષણે મંજૂર નથી જ

આગળ ૧૯ માં મત્રમાં કહે છે કે કન્યા વરણના પાશથી પિતૃકૂળની સાથે સુસંધિત થઇ હતી વિવાહને સમયે આ પાશ તોડી નાખવામાં આવ્યા છે વરણના પાશ બીજા કેાઇ રીતે તૂટી શકતા નથી પિતૃકૂળથી સંબંધ તોડીને પતિના કૂળ સાથે નવો સંબંધ જોડવામાં આવ્યો છે પતિના કૂળથી જે આ સંબંધ જોડાયો છે (સદ્-સમભાવ) સાથે સાથે સલામી સખના માટે પણ છે પતિના કૂળના કુટુંબીઓ સાથે આ સ્ત્રીનું પણ સંસ્કૃતિ થવું મહે અર્થાત્ આ કન્યા બાલ્યકાળમાં પિતૃકૂળની સાથે પાશથી બાંધેલી હતી તે વરણ દેવના પાશથી બાંધેલી હતી અને વરણના પાશ એવા છે કે તે તોડવાનું સામર્થ્ય કેાઇનામાં હોતું નથી આ વરણના પાશ વિવાહ વિધિથી તૂટી જાય છે પરંતુ તે વધુ પતિ કૂળ થી એવી બંધાય જાય છે કે તેમાંથી તે આશરણ પોતાનો સંબંધ છોડી શકતી નથી આ પતિ કૂળમાં રહેતી તે—

श्रतस्य योनौ सुव्रतस्य लोके स्योनम् ॥

(મ ૧૯)

“ સત્યના રથનમાં અને પુણ્યવાતાના રથનમાં જે સુખ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે તે તેને પતિને ધૈર પ્રાપ્ત થાઓ ” તે પતિના ઘરમાં રહેતાં રહેતાં સત્યમાર્ગે ચાલે અને પુણ્ય કર્યા કરતાં કરતાં સુખને પ્રાપ્ત કરે આ સ્ત્રીનો ધર્મ છે પતિ છત્રીત હોય ત્યાં સુધી અથવા તેના મરણ પછી પણ સ્ત્રીનો આજ ધર્મ છે આ ધર્મથી તે પતિનાં ધાય અને આ ધર્મનું આગરણ કરતા કરતા તે સુખને પ્રાપ્ત કરે સ્ત્રીને સ્વતંત્ર આશાર અથવા સ્વેચ્છાચાર દ્રમેષ્ટને માટે ત્યાગ્ય માન્યો છે સ્ત્રી પિતૃધર્મમાં પણ સ્વતંત્ર નથી અથવા તો પતિના ઘરમાં પણ સ્વતંત્ર નથી અથવા ન તો તે પતિના મૃત્યુ પછી પણ સ્વતંત્ર થઇ શકે

કન્યાના બાલ્યકાળમાં તો સંવિતા દેવે વરણના પાશથી તેને પિતૃકૂળ સાથે બાંધી રાખી હતી (મ ૧૬) વિવાહ થયા પછી આ પાશ તો તૂટી ગયા, પરંતુ લગ્ન દેવનાએ

તેના દાધ પકડીને તેને જનના રથ સુધી ચલાવી, પછી તે જ્યારે પતિને ઘેર જના માટે રથમાં બેઠી ત્યારે અશ્વિનેદેવ તેના રક્ષક બન્યા, (મ. ૨૦) જ્યાં સુધી આ વધુ પતિના ધરે પહેલે નદિ ત્યાં સુધી અશ્વિનો દેવાના રક્ષણ નીચે તે હોય છે ત્યાર પછી—

ગૃહાન્ ગરહ, ગૃહપત્ની યથાઽસો ઘણિની
રથા ॥ (મ. ૨૦)

પતિ ઘેર આ નવધૂ પહેાને છે અને ત્યાં બધાને વશ કરનારી ખતીને રહે છે તે પોતે પોતાની ઇન્દ્રિયો કાબૂમાં રાખે છે. ધરના કુટુંબીઓને વશમાં રાખે છે અને તે પોતે મોટેરાઓની આજ્ઞામાં રહે છે પતિધર પહેાઆ પછી આ પ્રમાણેનું તેનું વર્તન હોય છે આ પ્રમાણે તે પિતૃગૃહે વરજીના પાઠથી બધાએની રહે છે ત્યાં તે સ્વતંત્ર નથી નેના પર માતા અથવા પિતા દેખરેખ રાખે છે, દેવતાઓની દેખરેખ હોય છે, ત્યારે પછી તે પતિની દેખરેખ નીચે રહે છે આજ્ઞાકાલ યુગે । અમેરિકા અને વિશેષતઃ રશિયામાં જે પ્રકારની સ્વતંત્રતા સ્ત્રીઓને આપનામાં આવે છે તે પ્રકારની સ્વતંત્રતા વેદકાગમાં ભારતમાં સ્ત્રીઓને આપના માં આવી નથી નિષ્કલ્યાણતામાં જેટલી હદસુધીની સ્વતંત્રતા મળી શકે તેટલી હદની સ્વતંત્રતા તો તેમને હતી જ વિદ્યા, કળા સરકૃતિ ક્રયાદિની પ્રાપ્તિ અર્થે જેટલી સ્વતંત્રતાની આવશ્યકતા હોય તેટલી તે તેમને મળતી જ હતી પરંતુ આજે કોલેજોમાં કુમાર, કુમારીઓને જે સાથેશિક્ષણ અપાય છે એ પદ્ધતિ વૈદિક સમયમાં ન હતી તે સમયે ખરેખર કુમારી જરૂર પુરતું શિક્ષણ માતા પિતા પાસેથી મેળવતી અને પછીથી પતિ પાસેથી સ્વતંત્ર રીતે કોલેજ હોરરેનોમાં રહીને અને કુમારોની સાથે હળીમળીને શિક્ષણ મેળવતુ તે મળુબર વૈદિક સમયમાં અસંભવિત જ હતું

ગૃહસ્થાશ્રમનો આદર્શ

આગ્રગ ૨૧ થી ૨૩ મંત્રો સુધી ગૃહસ્થાશ્રમનું સુદર વર્ણન છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થીને આ સુખ મેળવવાનો અધિકાર છે જે ધર્મને અનુકૂળ રહીને ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરે તે આ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

(૧) અસિન્નગૃહે ગાર્હપત્યાય જાગૃદી । (મ. ૨૧)

“ આ પતિના ધરમાં પોતાનો ગૃહસ્થધર્મ ભજવ રહીને

પાળ ” તારા ગૃહસ્થધર્મમાં જરા પણ અશુદ્ધિ ન આવવા દે દક્ષતાથી પોતાના પતિના ધરમાં રહે અને તારા કર્તવ્ય કરે

(૨) હૃદતે પ્રજાયે પ્રિય સમુદયઘટામ્ । (મ. ૨૧)

“ આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને તારા સંતાનોનું પ્રિય, શુભ, અને કલ્યાણ કરવાનું તારું મુખ્ય કર્તવ્ય છે સુસંતાનો નિર્મોહ કરવાં એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. ગૃહસ્થધર્મરૂપી વૃક્ષનાં આ પ્રાપ્તિ અને ફૂલો છે તેમને સુયોગ્ય બનાવવા માટે જેટલો પરિશ્રમ કરવામાં આવે તેટલો થોડો છે માતાપિતાના સર્વ સંસ્કારો અશરૂપે પણ સંતાનોમાં ઉતરે છે તેથી માતાપિતાની જવાબદારી છે કે તેમણે પોતાનાં કાલ અશુભ સંસ્કારો દાખલ થવા દેવા નહિ શરીરના રોગ, ખરાબ ટેવ અને અન્ય કુસંસ્કાર સંતાનોમાં અશરૂપે ઉતરે છે તેથી માતા પિતા માટે એ આવશ્યક છે કે તેઓ પોતે પરિશુદ્ધ રહે અને શુભ સંસ્કારો સંતાનો ઉપર કરવાનો પ્રયત્ન કરે આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરતાં કરતાં સંતાનોમાં શુભ સંસ્કારો જ ઉતરશે અને કલ્યાણ પ્રજા સુધરેલી અને સુસંસ્કાર સમ્પન્ન બનતી જશે

(૩) યના પત્યા તન્વં સ સ્પૃશસ્વ । (મ. ૨૧)

“ આ પતિની સાથે આનંદથી પ્રસન્ન બનીને રહે ” સર્વ પ્રકારના ધર્મોનુકૂળ ઉપભોગો પ્રાપ્ત કર હંમેશાં પ્રસન્નતાથી આપના દિવસનું કામકાજ કરી દિવસ બ્યતીત કરે દુઃખી, કષ્ટિ રહેવાથી એવું ચિદિયાપણુ સંતાનોમાં દાખલ થશે તેમના માટે જે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેના ઉપભોગથી પ્રસન્ન ચિત્ત રાખી એ જ પ્રમાણે અન્યાન્ય પ્રસન્નતામાં પણ અતન કરજીને સદા શુભચિત્તિઓથી જ પરિપૂર્ણ રાખવું યોગ્ય છે આ સંસારમાં રહેવાનો મુખ્ય નિયમ જ આ છે

(૪) અથ જિર્વિં વિદ્ય આ વદાસિ । (મ. ૨૧)

“ આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ્યારે તારૂંપથ યાદુ અપ અને હૃદ અવગ્રહ પ્રાપ્ત થાય, અધાતુ ધણી અનુભવો મેળવે ત્યાર પછી તારા એ અનુભવોનો ઉપદેશ બીજાઓને આપ ” હૃદ યદને અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યાં સિવાય નહિ તે પહેલાંનો સમય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો છે ઉપદેશ આપવાનો નથી ઉપદેશ આપવો એ અનુભવી વ્યક્તિ જ કામ છે આ સંસારમાં પૂરતો અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ મનુષ્ય ઉપદેશ કરે તે પહેલાં જેઓ ઉપદેશ આપે છે તેથી સાક્ષ થવાને બદલે હાનિ થવાની વધુ શક્યતા છે જેનો જેટલો અનુભવ

વધારે તેલો તેને ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર વધારે મળે છે.

(૫) इहैव स्त, मा विवौष्ट, विभ्यमासुर्यश्नुतम् ।

(મ . ૨૨)

“ પતિ-પત્ની આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થિર રહે તેમનામાં વિશેષ ન થાય પૂણું આયુષ્યની સમાપ્તિ સુધી તેઓ બંને એક વિચારથી રહે ” આ નિવાહિત કુટુંબનો આદર્શ છે વિનાશ થવાની સાથે જ વૈવાહિક સંબંધોનો પરિત્યાગ કરવાની જે પ્રથમ કેટલાક અનાથ દેશોમાં પ્રચલિત છે તેવી પ્રથમ વૈદિક વિવાહમાં રજા માત્ર પશુ છે નહિ વેદ તે એમ જ ઇચ્છે છે કે જે વિનાશ એક વખત થયે તે ઇત્થનના અત સુધી સ્થિર રહે, તેમાં ત્રાષ પશુ પ્રકારનો વિરોધ ઉત્પન્ન ન થાય અગ્રગ્રંથો યજ્ઞને તેમના વૈવાહિક સંબંધો તૂટે નહિ

(૬) स्वस्तकौ मोदमानौ पुनै नष्टमिः क्षोडन्तौ ।

(મ . ૨૨)

“ પતિપત્ની ઉત્તમ ધર્મવાળા હોય, આનંદથી પ્રસન્ન રહીને પુત્રો તથા પૌત્રો સાથે હસતાં રમતાં સુખથી ગૃહરથા-શ્રમનું કર્તવ્ય કરતાં રહે ” ગૃહરથાશ્રમમાં રહેનારા દુ ખી સિડિયા સ્વભાવસાળાં ન ચતાં ચિત્તને આનંદથી પ્રમલ રાખીને સુખ સાથે પોતાનાં કર્તવ્યો ગૃહસ્થ લોકો કરતાં રહે

(૭) सर्वं यद्रा नैवा तेजस्वी पुत्र द्याओ (મ . ૨૩)

“ જેવી રીતે સર્વ અને ચંદ્ર સર્વ જગતને પ્રકાશ આપ નાતા છે તેજ પ્રમાણે ગૃહરથના ધર્મમાં ઉત્તમ તેજસ્વી સત્તાન હો તેઓ વિવિધ રમતોમાં (ક્ષોડન્તૌ) પ્રવીણ હો. (માયયા ચરત) કૌશલ્યની સાથે જગતમાં પરિ-બ્રમણ કરે, અર્થાત કુસળતાનાં કાર્યો કરે તેઓ કલાવાન અને અને વિશ્વનું બ્રમણ કરનારા થાય પોતાની કલાનાં ધ્યુમ વિકાસ કરે ” ઉક્ત ઉપમામાં ચંદ્રના કલાયુક્ત હોય છે તેને કલાનિધિ કહેવામાં આવે છે તેના જ તેઓ પશુ કમાના નિધિ અને અને કળાકુસળતાથી પોતાની અને રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ સિદ્ધ કરે, પોતાનાં સત્તાને કળાકારીગિરીનું સિદ્ધિ આપતું જોઈએ આ વાત અહીં રપટ થાય છે

આદ્યોણેને ધન અને વસ્ત્રદાન

મત્ર ૨૫ માં (માણસોએયો વસુ વિમજ્જ શામુલ્ય ચ દેહિ) (મ . ૨૫) આદ્યોણેને ધનદાન અને વસ્ત્રો દાન કરે આમ આદ્યોણેને દાન કરનારી આદ્યા અહીં આપી છે. વિવાહ વખતે સુયોગ્ય વિદ્યા આદ્યોણેને ધન અને વસ્ત્ર

આપવાં જોઈએ, ગાયો, જમીન ઇત્યાદિનું દાન પશુ આપતું જોઈએ આ દાન વધૂની સમક્ષ આપવામાં આવે અને તેનું આત્મિક પરિણામ વધૂપર થાય. આ દાન આપતું જોઈએ એ હકીકત નવવધૂના મનપર બરાબર હસારી જોઈએ જે દાન આપવાનો ગુણ વધૂમાં ન હોય અને કેવી જોગબમાં તે વધૂનું મન વધુ પ્રમાણમાં લાગી જાય તેા તે કુટુંબનો નાશ કરનારી એક રાક્ષસી જ સિદ્ધ થશે, આવી ભોગી સ્ત્રી—

यथा पद्धता कृत्या जाया पतिं विनष्टे ॥ (મ . ૨૫)

“ આ એક જે પતિનાં વિનાશક રાક્ષસી ભાગ્યેપથી પતિના ધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે ” જે સ્ત્રીના મનપર દાન આપવ નો ભાવ પ્રતિબિંબિત થયો નથી તેની ભોગેમણુ સ્ત્રી એવી જ એક કાતકી રાક્ષસી માનવી જોઈએ ગૃહરથોનું બૂધણુ ઉઘારી છે ઉઘારતાનું શિક્ષણ તે સ્ત્રીને તેના પિતાના ધર્મમાં તેમજ તેના પતિના ધર્મમાં મળતું જોઈએ અને એટલા માટે જ દાન આપવાનું મહત્ત્વ તે સ્ત્રીના મનપર બરાબર હસાવતું જોઈએ ગૃહશિક્ષણનો આ એક અતિ મહત્ત્વનો ભાગ છે જેનામાં દાનની ભાવના જનરૂપ થઈ નથી તે (કૃત્યા સક્તિ) તેનામાં વિનાશ અથવા મારકાંડ કરવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે કોષ્ટ પશુ સ્ત્રીમાં આવી કૂર છુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય નહિ એટલા માટે દાનની છુદ્ધિ વધૂમાં છુદ્ધિ પામવી જોઈએ જે એમ ન થાય અને પત્ની સ્વૈરાચર્ય કરનારી બની ગઈ તેા જનતમાં પતિકુળનો જ નાશ થાય છે

यद्यपि तस्या ज्ञातय, पतिर्यद्येषु यद्यते ॥

(મં . ૨૬)

“ તેની નાતમાં કંપક પ્રબળ બને છે અને અતમાં બિચારો પતિ કહાહનાં બાળમાં બાંધાય છે ” આ માટે જ કન્યામાં અને વધૂમાં પ્રથમથી જ દાન આપવાની છુદ્ધિ, પરોપકાર કરવાની છુદ્ધિ સ્થિર હોવી જોઈએ પોતાના સુખનો ત્યાગ કરીને પશુ અજ્ઞાનોની સેવા કરવાની છુદ્ધિ સ્થિર હોવી જોઈએ. ધર્મસેવા, રુઝમેવા ઇત્યાદિ સેવા ભાવ સર્વમાં છુદ્ધિ પામે અને આ સેવાથી જ સર્વ દુઃખભાવ દૂર થશે આ વાત સર્વ લોકો જાણે

પુરૂષ સ્ત્રીનાં વચ્ચે ન પહેરે

મત્ર ૨૭ માં કણુ છેડે, પુરૂષ કદી સ્ત્રીના વસ્ત્રો ન પહેરે પુરૂષનું શરીરમને તેટલું સુંદર હોય પરંતુ સ્ત્રીનું વસ્ત્ર પહેરવા થી તે અમીત બની જાય છે, શૈભારહિત બની જાય છે

આ નિષેધ સ્ત્રીએ એકત્રાર પહેરતાં વસ્ત્રો પુરોએ પહેરવાં નેષ્ટએ નહિ એમ છે કે નાટકમાં જેમ પુરૂં. સ્ત્રીઓનાં કપડાં પહેરે છે તે કાપડો નિષેધ છે એ એક વિચારણી પ્રશ્ન છે. પાઠક તેનો ત્યુ વિચાર કરે કુટુંબમાં પતિ કદી સ્ત્રીનાં કપડાં ન પહેરે એ બોધ અર્થ છે એ વાત નિમિત્ત દેહ છે આવા પ્રકારનો નિષેધ સ્ત્રીએ પુરૂંનાં કપડાં ન પહેરતાં એવા વિચારમાં એવામાં આનંદો નથી, આ ખીનાં વિશેષ મનન કરવા યોગ્ય છે. આવી રૂપદ થાય છે કે સ્ત્રીએ પહેરવાં વસ્ત્રો આરોગ્યની દૃષ્ટિએ ફરી પહેરવાં લાપક હેતાં નથી. અહીં સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો ખીલુ સ્ત્રી પહેરે કે ન પહેરે એ વિચારમાં પણ નિષેધ નથી સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો પુરૂં ન પહેરે એ વાત અહીં રૂપદ અથવા અસંદિગ્ધ છે. પાઠક આ વાતનો અધિક વિચાર કરે અને નિશ્ચય કરે.

વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો પહેરવાથી સ્ત્રીનાં રૂપમાં વિશેષ શોભા ઉત્પન્ન થાય છે એમ મ ૨૮ માં કહેતું છે (*આદર સન*) કિનારીયાણુ વસ્ત્ર (*વિશસન*) માથાપર ઓઢવા યોગ્ય ઓઢણી અને (*અધિધિવર્તન*) આ સારાં ય પર ઓઢવાનું વસ્ત્ર છે સ્ત્રીઓનાં પહેરવાનાં આ ત્રણ વસ્ત્રો છે. આ વસ્ત્રોના વિવિધ રચનાથી સ્ત્રીઓના રૂપરંગને સુદરતામાં પણ શ્રદ્ધ થાય છે.

કન્યાનાં ગુરૂ

કન્યાને કેવી જાનની કેળવણી મળવી જોઈએ એ પણ એક મહાન વિકટ પ્રશ્ન છે. આજકાલ કન્યાઓ અને કુમારો એક જ પાઠશાળામાં શિક્ષણ લે છે, અને તેમનો અભ્યાસક્રમ પણ એક સરખો જ હોય છે. વારંતરિક રીતે જોવામાં આવે તો પુરૂંઓ અને સ્ત્રીઓનાં કાર્યો આ સારમાં વિભિન્ન હોય છે તેથી એક જ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ જાનને માટે સરખો લાભદાયક થવાનો નથી. આજકાલ સ્ત્રીઓનું પુરૂંનીકરણ યદ્ય રહ્યું છે અને પુરૂંઓનું સ્ત્રીકરણ યદ્ય રહ્યું છે. મિત્ર અભ્યાસક્રમ અને સહશિક્ષણનો આ દોષ છે. વેદના ઉપદેશ મુજબ સ્ત્રી અને પુરૂંનો શિક્ષણક્રમ ભિન્ન હોવો જોઈએ સ્ત્રીઓને મુખ્યત્વે યજ્ઞકાર્ય એટલે કે રસોડાના વિષયોનું વધુ જ્ઞાન હોવું જોઈએ (*વત્ત્વ વૃદ્ધ*) આ પદાર્થ તથા ઉત્પન્ન કરનારો અર્થાત્ પિતૃકારક છે (*વત્ત્વ કલ્પક*) આ કલ્પ છે, (*વત્ત્વ વૃષાદ્યવત્ત્વ વિષવત્ત્વ*) આ પદાર્થ સ્વાસ્થ્ય જગાડનારો છે, આ પદાર્થ વિપત્તિ મારક શત્રુ ઉત્પન્ન

કરનારો છે, (*વત્ત્વ વૃષાદ્યવત્ત્વ*) આ પદાર્થ આવા યોગ્ય નથી આ પ્રકારનું નિષેધ પદાર્થનું જ્ઞાન કન્યાઓના અભ્યાસક્રમમાં હોવું જોઈએ તેમજ આવાયોગ્ય પૈથિક અને સાત્ત્વિક પદાર્થોનું પણ યોગ્ય જ્ઞાન સ્ત્રીઓને શીખવવામાં આવે સ્ત્રીઓપર આજકાલનાં જ્ઞાનનાં પાલનની જગ્યા ફરી હોય છે તેથી તેમને બાહ્ય બોધ્ય લેખ, પેશ, પ્રત્યાગિ આદ્ય પદાર્થોનું ઉત્તમ જ્ઞાન હોવું અત્યંત આવશ્યક છે આ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ સ્ત્રીઓને મારે હોવા જોઈએ અને તેમના પર અવિશ્વાસ જે કાર્યનો જોગે આવી પડવાનો છે તેને ઉચકવાની અને જવાબદારી પૂર્ણ કરવાની જોગતા તેમનામાં ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ.

જે સુર આ પ્રકારનું શિક્ષણ કન્યાઓને આપે છે તેને કન્યાના વિવાહ પ્રસંગે વસ્ત્રોનું જ્ઞાન હરવું એ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે ૩૦ માં મ નમાં કહ્યું છે કે જે સુર (*મ્રાય શ્રિતિ મયેતિ*) ચિત્તશુદ્ધિ કરાવે ઉપદેશ આપે છે, ચિત્ત ખરાબ રહે જગ્યા મારે ત્યારે તેને ધર્મ માર્ગ પર લાવવાનો વિવેક જે સહસુરની કૃપાથી મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે સહસુરનો સન્માન અવશ્ય થવો જોઈએ તે કન્યાના વિવાહ વખતે (*સુમગલ સ્વોન વાસ*) ઉત્તમ મગજ અને શુભ વસ્ત્ર તે માહાત્મ્યને અવશ્ય આપવામાં આવે, જેને તે કન્યાને પૂર્વેજી જ્ઞાન આપ્યું છે, બહુવાળી છે અને ઉત્તમ પ્રકારે શિક્ષણ આપ્યું છે કારણ કે આ જ્ઞાનથી (*યેન જાયા ન રિચ્યતિ*) તે સ્ત્રીનું પતન થતું નથી તે સુશિક્ષિત સ્ત્રી પોતાના ધર્મ પથમાં રહીને સર્વને આનંદ આપે છે આ શિક્ષણનો પ્રભાવ છે આનું શિક્ષણ સ્ત્રીને આપવું જોઈએ.

સ્ત્રીને જે યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તે પોતાના પતિના કુળનો નાશ કેવી રીતે કરી શકે છે તેનું વર્ણન મ ૨૫-૨૬ માં પૂર્વ ભાગમાં કરેલું છે. આથી રૂપદ થાય છે કે સ્ત્રીનાં શિક્ષણની અત્યંત આવશ્યકતા છે. શિક્ષણ ન મળવાથી ધર્મજાન બપુ અને શુભવત્ત્વ ભરેલાં પરિણામો આવે છે.

સહન્યનહારથી ધન કમાવો

ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધનની આવશ્યકતા હમેશાં રહે જ છે. કેટલાક પણ કામ ધન વગર થઈ શકતું નથી તેથી ગૃહસ્થ ધન કમાવવું એ અત્યંત આવશ્યક છે. આ ધન કેવી રીતે કમાવવું

જોઇએ એ એક મદાન સમસ્યા ગૃહસ્થાની સ-મુખાદરદ મેષ ઉભી રાખ છે તેને ઉત્તર ૩૦ માં નમા આપવામાં આવ્યો છે

(ક્ષત-ઉચ્ચેષુ ક્ષત વદન્તૌ) સરળ વ્યવહારમાં સરળ બાપણ કરે. તેમાં ૮૫ કપટ હોય જોઇએ નહિ સર્વ પ્રથમ વાંકાયુ કા વ્યવહારમાં દાખલ થયું ન જોઇએ જે કાંઈ વ્યવહાર કરવો હોય તે સરળતાથી કરે અને તે વ્યવહાર કરતી વખતે પણ સરળ બાપણ કરે, અને આ પ્રમાણે ધર્માનુકૂળ સરળ વ્યવહાર કરીને (સમુદ્ધ મર્ગ સમરત) પાલું જ ધન પ્રાપ્ત કરે તમારે માટે જેટલા ધનની આનંદ સ્વકતા હોય તેટલું ધન કમાવો ધર્માનુકૂળ વ્યવહાર કરાથી નિ સદેશ પ્રાપ્ત થશે, અને સમૃદ્ધિ પણ થશે

પતિપત્ની પોતાના ઘરમાં ગ્રેમપૂરક રહે (સમલ વાદ વાદ વદતુ) પોતાની ધર્મપત્ની સાથે મીઠા બાણ કરે, મગન સ્નેહ બોલે, અને સુદર શાલુથી સત્કાર કરે તથા (અસ્થે વર્તિ રોચય) આ રીતે પતિના વિષયમાં ખૂબ જ રુચિ રહે ઘણો જ ગ્રેમ પરસ્પરમાં હે વ, આ પ્રમાણે બંને ગ્રેમથી સાથે રહે, વ્યવહાર કરે અને ઉન્નતિ સાધે

ગૌરક્ષા

મન ૩૨ માં અને ૩૩ માં ગૃહસ્થો ગૌરક્ષા કરે એ વિધાને ઘણો જ ઉપયોગિ ઉપદેશ છે ગણો એ ગૃહની શેઠા છે બાળકોની ઉન્નતિ તેમનાથી જ થાય છે સર્વ પ્રકારનો ઉત્કર્ષ ગણોથી જ થાય છે, એટલે ગૌપાલન એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે

સરળ માર્ગ

સર્વને માટે આનવાના માર્ગ સરળ અને નિષ્કંક હોય, આ વિષયમાં ૩૪ માં મત્રનો આદેશ ધ્યાનમાં રાખવા જોવા છે—

પન્થાત્, અનુક્ષરા શ્રદ્ધવા સન્તુ ॥ (મ ૩૪)

“ માર્ગ કંટકરહિત અને સરળ હોય ” ઘેર પહેલેવાના માર્ગ, ઘરની આસપાસના માર્ગ, શબ્દમાં જવા આવવાના સર્વ માર્ગો નિષ્કંટક અને સરળ હોય તેમનામાં બનેલા સુધી વાકાપણ (વર્ણાક) ન હોય, મનુષ્યના વ્યવહારના માર્ગ પણ સરળ જ હોય અહીં માત્ર જાના અને આવવાના જ માર્ગો સરળ હોય એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, કારણ કે આ માર્ગો તો જેની જાનની બુધિરચના દર્શી તેવા બનશે પરંતુ

૭ [અથર્વ અનુ કા. ૩]

મનુષ્યોના વ્યવહારમાર્ગ સરળ હોવા જોઇએ, એ વાત વિશેષતા પૂરક અહીં કહી છે, તમામાં કાંઈ ન પાથરવામાં આવે, આજકાલ શબ્દના અને સમાજના વ્યવહાર જોવાથી એમ જણાઇ આવે છે કે મનુષ્ય પોતે જ પોતાની મતિદીનતા ને લીધે પોતાના મર્ગ પર કાંઈ પાથરે છે અને જ્યાં સીધો અને સરળ વ્યવહાર ચલાવી શકતા છે ત્યાં પણ વકરીતે વ્યવહાર કરે છે અને તેને લીધે મુખ પ્રાપ્તિને અદેશ મેશાં હુ ખ પ્રાપ્ત કરે છે આ પ્રમાણે આ ગૃહસ્થી પોતાના માર્ગમાં કાંઈ ન પાથરે એ ઉપદેશ વેદ અહીં ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રારંભમાં આપે છે સર્વ ગૃહસ્થો આ બાબત અત્યંત સ્મરણમાં રાખે આ પ્રકારનાં સરળ સીધા માર્ગ પર ચાલવા થી (યાતા ધ્યેન ઘર્ચંસા સ રુદ્રતુ) પરમેશ્વર ધન અને તેજ આપે તે પરમેશ્વર સરળ વ્યવહાર કરનારને અશ્વર આ રૂપ આપે જ છે તેમાં કેલએ સદેશ રાખવાની આવશ્યકતા છે જ નહિ પરમેશ્વરની સદાય પ્રમ કરવાને માર્ગ પણ સીધો અને નિષ્કંટક છે એજ ધર્માર્થ છે આ માર્ગ પર ચાલવાથી મુખધાતમે પહેલેથી શકાય છે, આ પ્રકારે આ મત્રનો ઉપદેશ ખૂબ જ મનન કર્યા ગોચ છે, અને પ્રયોગે ગૃહસ્થે તે સદા ધ્યાનમાં રાખવા ચોગ્ય છે, કારણ કે પ્રયોગની ઉન્નતિ સરળ અને નિષ્કંટક માર્ગથી જ ચલાવે સબ છે ઉન્નતિને બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી

તેજસ્વી બનેા

ગૃહસ્થ તેજસ્વી બને, ઉત્સાહી બને, કદી પણ નિશ્વસાદિ ન થાય ગૃહસ્થનો ધર્મ જ ઉત્સાહ છે આ તેજસ્વી મનુષ્યોના ધર્મ છે, એટલે વેદ ઉપદેશ આપે છે કે ગૃહસ્થ તેજસ્વી બને અહીં એ પ્રમ ઉદ્ધાવે છે કે ગૃહસ્થ તેજસ્વી શી રીતે બને ? તેના ઉત્તરમાં વેદ કહે છે કે—

યત્ ઘર્ચં અષ્ટેષુ સુરાયામ્ ॥ (મ ૩૫)

“ જે તેજ આંખોમાં અથવા જીવારના પાસે એમાં અથવા મલમાં રહેલું છે ” તે તેજ આ ગૃહસ્થમાં આવે આ વર્ણિતે પાઠક એમ કહેશે કે આ શો અનર્થ છે વેદ આવેા ઉપદેશ કેમ આપે છે ? આ ઉપદેશથી વેદ શુ ગૃહસ્થને જીવારી મત્તપી બનાવવા માગે છે ? પરંતુ અહીં તેજસ્વી ઉત્સાહનું વર્ણન છે કયા લોકમાં તેજસ્વી ઉત્સાહ અત્યંતિક દેખાય છે, ઉત્તરમાં એમ જ કહેલું પડશે કે જીવારી અને દારૂડિયા લેકિમાં ઉત્સાહ ઉત્કંટતાથી દેખાય છે કારણ કે જીવાર

રમવાનો સરકારી પ્રતિનિધ છે, જુગારીઓને સરકારી અમલદારો પકડે છે, ન્યાયાલયમાં તેમને દંડ થાય છે અને અત્તામાં તેમને સજા પછી થાય છે ધરના માણસો તેના વિરોધી ઓ હોય છે, હજિમદ અને તેના કુટુંબીઓ ચાહે છે કે તે જુગાર ન રમે તો પછી જુગારી માણસ સત્તને વખતે અધારામાં લપાતો છૂપાતો, કષ્ટ સહન કરતો, બૂખરો તરસો જુગાર, ખાનામાં જાય છે, તેને કાંઈના જા્ય નથી હોતા તે પોતાના નિશ્ચયને અનુદ રીતે વળગી રહે છે તે પોતાના નિશ્ચયથી કદી ચતાયમાન થતો નથી આ તેનો નિશ્ચય, પ્રપાત્ત અને ઉત્સાહ તથા એકાગ્ર મન જોવા જેવું નથી શું ? જે તેજસ્વી ગુણ તે પાસાની રમતમાં લગાડે છે તે ગુણ જો તે એક પુરુષાચના કાચમાં લગાડે તો તેનો બેડો પાર થઈ જાય તેમાં શી શકા ? તેથી વેદ કહે છે કે જે તેજ અને ઉત્સાહ તથા નિશ્ચય જુગારી લોકો પોતાની રમતમાં દર્શાવે છે તે તેજ અને ઉત્સાહ ગૃહસ્થ પોતાના ગૃહસ્થધર્મ પાલનમાં દર્શાવે, તેટલો મનોનિમગ્ન, તેટલો નિશ્ચય, તેટલો ઉત્સાહ તેટલો પ્રયત્ન ગૃહસ્થ પોતાના ધર્મ પાલનમાં દર્શાવે એ ઉપદેશ અહીં વેદ આપે છે દારૂડીઓ પછી આ પ્રમાણે ન્યારે દારૂધીઓને સમય થાય છે ત્યારે અપખાનામાં ચોક્કસ રીતે પહેાંચી જાય છે, અને દારૂધીએ જ છે તેનો સમય ટળતો નથી પોતાના છટ મિત્રોને પછી સાથે સાથે પાય છે આ ઉદારતા પછી મદ્યધીમાં હોય છે આ દારૂડીઓમાં સમયસર તે કાચ કરવા ની જે આગુરતા હોય છે, અને પોતાના સાથીઓને પિત્રવચનાની જે આગુરતા હોય છે તે આગુરતા અને ઉદારતા ગૃહસ્થ માં અવશ્ય રહે ગૃહસ્થ પોતાનાં કર્તવ્ય કર્મ ખૂબજ ઉત્સાહ પૂર્વક કરે અને ઉદારતાથી દાન આપતા રહે આ ઉપદેશ ગૃહસ્થો આ મત્રમાંથી મેળવી શકે છે

આજ સુરા અને પાસ્તાઓને દર્જાત મત્ર ૩૬માં ફરી વખત જુદી રીતે આવેલ છે તેના બાવ પછી આવેજ છે તેમાંથી જે ઉપદેશ લેવા જોઈએ તેજ લેવા જોઈએ મહાત્માઓ કૃતરા પાસેથી અને કીડીઓ પાસેથી પછી ઉપદેશ લે છે જામત નિદા અને સ્વામિનિબ્ધાને ઉપદેશ કૃતરા પાસેથી લેવા જોઈએ અને પ્રયત્નશીલતાને ઉપદેશ કીડી પાસેથી લેવા જોઈએ તેમના અન્ય દુશ્મણ તરફ મહાત્મા લોકો લક્ષ આપતા નથી કેવળ તેમના સદ્ગુણોજ તેઓ સ્વીકારે છે આ પ્રમાણે જુગારી અને દારૂડીઓ પછી ઉપર સમજાવ્યું

તેમ ગૃહસ્થને ઉપદેશ આપે છે. આ ઉપદેશ ગૃહસ્થ તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત કરે અને પોતાના ગૃહસ્થધર્મનું પાલન ઉત્તમ રીતે કરીને કૃતકૃત્ય બને

પાંદક એમ પૂછશે કે આપા ઉદારજો અહીં કેમ આપ્યા છે ? શું ઉત્તમ ઉદારજો જગતમાં નહિ મળી શકે ? તેના ઉત્તરમાં એટલું જ કહી શકાય કે માનવી વ્યસનો પ્રત્યે જેટલી તત્પરતા હોય છે તેટલી અને તેવી સદાચાર પ્રત્યે હોતી નથી થલું ખરે આજ નિયત સર્વત્ર છે સસારમાં રહીને મનુષ્ય પરમાર્થ સાધન કેવી રીતે કરી શકે ? તેના ઉત્તરમાં વ્યકિયાત્મી સ્ત્રીની જેમ તે કરી શકે એવો ઉત્તર દારૂકારો આપે છે જેવી રીતે વ્યકિયારથી સ્ત્રી પોતાના વિનાશિન પતિની સાથે રહી સર્વ કાચ વ્યવહાર કરતાં કરતાં પોતાના મનમાં પરપુરુષનું ખ્યાન હ મેંદા કાચ કરે છે અને તક મળતાજ તેની પાસે પહેાંચી જાય છે, તેવી રીતે સસારી જીવ સ સારનાં કાચો કરવા છતાં સર્વ ખ્યાન પરમાત્મામાં રાખે અને જો તક મળે તો તે સમયે પરપુરુષ અથવા પરમ પુરુષ પરમાત્માની ઉપસના કરે તેજ પર પુરુષ, પરમ પુરુષ, અને ઉપાસ્ય સર્વને માટે છે આ ઉપમા જો કે હીન છે તથાપિ અર્થમાં સ પૂર્ણ છે તેજ પ્રમાણે જુગારી અને દારૂડીઓની ઉપમા પછી હીન હોવા છતાં અર્થમાં સ પૂર્ણ છે માનવી માટે એ યોગ્ય છે કે તેઓ તેમની કાચ તત્પરતા પોતામાં લાવે અને તેથી સુયોગ્ય કાચ કરીને કૃતકૃત્ય બને.

મત્ર ૩૫ માં માયોના સ્તનમાં તેજસ્વિતા દુધ રૂપે ભરેલી છે, એ તેજસ્વિતાથી સર્વ ગૃહસ્થો યુક્ત બને એમ કહ્યું છે “ સોષુ વર્ચાઃ । મહાત્મન્યા જઘન ” આ શબ્દો દ્વારા માયોનું દુધસ્થાન દર્શાવ્યું છે ખરેખર માયનું દુધ અત્યંત તેજસ્વી છે જો સનું દુધ ભારે અને સુસ્તી લાનનારું છે ત્યારે માયનું દુધ સુસ્તી દૂર કરનારું છે તેથી સર્વ ગૃહસ્થો અને તેનાં ધરનાં સર્વ બાળકોમાં માયનું દુધ પીને જ તેજસ્વિ, વર્ચસ્વી, જોજસ્વી આયુષ્યમાન અને પુરુષાર્થી બને

મત્ર ૩૭ માં કહ્યું છે કે જળમાં એક પ્રકારનું તેજ છે જેનાથી તેજસ્વિતા, મધુર્ય, તીર્થ, અને સામર્થ્યની શક્તિ થાય છે. ગૃહસ્થી કુટુંબો આ જળથી આ ગુણો પ્રાપ્ત કરે. વેદમાં અન્યત્ર જળને જીવનનું એક માત્ર સાધન દર્શાવ્યું છે, રાગનાશક કહ્યું છે, આરોગ્ય વર્ધક માન્ય છે, તેજ સર્વ આશય આ મત્રમાં સારાંશ રૂપથી કહેલ છે ગૃહસ્થો આ

મંત્રનુ ધૂળ ઉત્તમ રીતે મનન કરે

મંત્ર ૩૮ મો તો સર્વ લોભ્યે મનન કરના યોગ્ય મન છે, તેને સહુ મોઢે કરે અને રાજ પાઠ કરે—

(૧) રશન્ત તનુર્દર્પિ પ્રામ અપોહામિ ॥

(૨) મદ્રઃ રોચનઃ ત ઉદ્ધામિ ॥ (મ. ૩૮)

“ (૧) ને શરીરને ક્ષીણ કરનારો, શરીરમાં વિષ ઉત્પન્ન કરનારો અને શરીરમાં દાખન યષ્ઠ સ્થીર બની રહેનારો હોય અથવા રોગબીજ ને દરો તેને હું દૂર કરે છું, અને (૨) ને શરીરનું તેજ વધારનારો અને પોતાનું સર્વથા કલ્યાણ કરનારો છે તેને હું મારી પાસે રાખુ છું ” આ નિયમ તો સર્વ મનુષ્યોએ સદા સર્વદા ધ્યાનમાં ધારણ કરવો જોઈએ અને તે પ્રમાણે પોતાનુ આચરણ કરવું જોઈએ. પ્રત્યેક સ્થળે દોષને દૂર કરવા અને ગુણોને પોતામાં વધારવા એ યોગ્ય છે ઉત્તિનો તે એક માત્ર ઉપાય છે વધુ વર તો પોતાના ધરમાં આજ નિયમનું પાલન કરે

મત્ર ૩૮ માં કહ્યું છે કે (શ્વચુરઃ દેવરઃ ચ પ્રતીક્ષન્તે) પતિના ધરમાં સસરા અને દિવર વધૂના આવવાની માર્ગ-પ્રતિક્ષા કરના હોય છે વધૂનું સ્વાગત કરના માટે સર્વ લોકો ઉત્સુક બની બેઠા છે, આ મગજકારક વધૂ પોતાના પતિના ધરમાં પ્રવેશ કરે, ત્યાં પહોચતાજ અગ્નિને પ્રદક્ષિણ કરે, અગ્નિને નમન કરે અને પછી શ્વચુર વગેરેનું દર્શન કરે ત્યાં બ્રાહ્મણ મત્રથી પવિત્ર કરેલા જળથી આ વધૂનો અભિષેક કરે આ જળ વધૂની આદર ને બોરતા (અર્ચો-રક્ષીઃ આપ) દરો, તેને દૂર કરશે આ અત્યંત મહત્ત્વની વાત છે આર્યોમાં બોરતા નહિ રહેવી જોઈએ આર્યો તો દમેલા નિઝ અને ધૈર્યના મેરૂપવંત જેવા અચળ હોવા જોઈએ તેથી વધૂ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરીને પતિના ધરમાં જે પ્રથમ સ્નાન કરે છે, તે સ્નાન બ્રાહ્મણો દ્વારા વેદમ ત્રાથી પવિત્ર અને નિર્દોષ બનાવેલા જળથી સ્નાન કરે આ મત્રથી પવિત્ર કરેલા જળના સ્નાનથી આ વધૂમાં બોરતા વગેરે જે દોષો રહેના દશે તે દૂર થઈ જશે અને તે પવિત્ર મગજ અને ધૈર્યશાળી બનશે એવી સુયોગ્ય ગૃહસ્થાશ્રમની અને કે ને પોતાના સત્તાનોને સુયોગ્ય ઉપદેશ દ્વારા ઉત્તમ આર્ય બનાવે

પતિના ધરના સુવર્ણ, રત્નઆદિનાં આભૂષણો આ નવ

વધૂને કલ્યાણકારી યાઓ, તેનું પતિને કરનારન હોય કારણ કે ધન મનુષ્યને પતન તરફ મકેલે છે ધનથી ઉત્પન્ન થએલ ધન ૭ મનુષ્યની અધોગતિ કરે છે. તેથી સાધનાની સુચના આપના માટે અહીં કહ્યું છે કે સુવર્ણ વગેરે ધન વધૂની અનનતિનું કારણ ન બને બીજા ધરની સ્ત્રીઓનાં ઉત્તમેાત્તમ આભૂષણો જોઇ તેનાં જોઇએ એવી હઠ ધણી સ્ત્રીઓ કરે છે અને પતિને ખૂબજ સતાવે છે, કદ આપે છે એવું કોઇ સ્ત્રી ન કરે પરંતુ જે સુવર્ણ પોતાને મળ્યું હોય તેથીજ સતુષ્ટ રહે સુવર્ણ, આભૂષણો, ગામી, ઘોડા વગેરે સુખ સાધનોનાં અર્ધા જ ભોગવર્ગમાં આવી જાય છે ભોગેર્ધજાને લીધે ધરમાં અનેક પ્રકારના અગાધ યાપ છે તેથી કહ્યું છે કે આ ભોગ સાધનોથી કોઇ પણ પ્રકારના અગાધ ન થાય, પરંતુ (શ અદ્યતુ) પતિના ધરમાં શાન્તિ રહે અગાધ યાપને અશાન્તિ ન થાય, અને પત્ની (પત્યા તન્વ શં સ્પૃશસ્વ) પોતાના પતિની સાથે સુખ પૂર્વક આનન્દથી પ્રસન્ન ચિત્ત બનીને રહે પતિપત્ની એવાં એક વિચારનાં બનીને રહે કે તેઓના કોઇ પણ પ્રકારનો વાદવિવાદ ન થાય, કારણ વિનાદથી વિખનાદ થાય અને તેથી ધરમાં અશાન્તિ વધે અને એક બીજાનાં મન ઉંચા થાય તેમ ન થતાં બન્ને શાંતિથી રહે અને બન્નેને કોઠું મિક સુખ યથા યોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત થાય

સ્ત્રીની ઇચ્છા

આશાસના સોમનસં પ્રજાં સૌમાયં રયિમ્ ॥

(મ. ૪૨)

પતિને ધર આવેલી નવવધૂ અર્થાત્ ગૃહિણી શાની આશા રાખે છે ? અર્થાત્ તે શુ ઇચ્છે છે ? એ પ્રશ્ન કોઇ પૂછે તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે સ્ત્રી (સૌ-મનસ) પોતાનાં ધરનાં સર્વ માણસો આ । । માં અને પ્રસન્ન ચિત્ત વાળાં રહે, ટો દિસાદ ન થાય, પરસ્પરનો વ્યવહાર પ્રેમ-પૂર્વકનો હેય ધરમાં ઉત્તમ શાન્તિ, આનન્દ અને પ્રસન્નતાનું રાજ્ય પ્રાપ્ત એજ ઇચ્છા કૂલકોની હોઇ શકે, બીજી ઇચ્છા એ હોય કે, (પ્રજા) ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પન્ન થાય, પોતાના સત્તાનો સુયોગ્ય બને, પોતાની સતતિથી કુળનું પુક્ષ કુલ્યુકાદ્ય રહે નીજ ઇચ્છા એ હોય કે (સૌમાય) ઉત્તમ ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય, પોતાના પતિના ધરમાં ઉત્તમ ભાગ્ય પુદ્ધિ ગત થઇ રહે સૌભાગ્યમાં એ ભાગ્યનો વિશેષ કરીને સમાવેશ થાય કે ને પતિ તરફથી પત્નીને અને પત્ની તરફથી

પતિને લીધે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે હોય આ સુખ પ્રાપ્તિને માટે જ વિરાદ થતા હોય છે, આ સૌઆચ્રમ્ય પોતાના ધર્મમાં વધતું રહે એજ ધર્મપત્નીની ઇચ્છા હોય છે. ત્યાર પછી અત્યંત ઇચ્છા એ હોય છે કે (રવિ) મનની પ્રાપ્તિ થાય, પોતાના પતિના ધર્મમાં કોષ પશુ પ્રકારનું દારૂદ્ર ન આવે અંશન, ધન, સ્તવ્ય, આજીવન વગેરે સર્વ વિપુલ પ્રમાણમાં રહે અને તેથી સર્વને સુખ પ્રાપ્ત થતું રહે ધર્મપત્નીની પતિના ધર્મમાં આ માર પ્રકારની ઇચ્છાઓ હોય અહીં પાઠક ધ્યાનમાં રાખે કે સર્વથી પ્રથમ ઉત્તમ મનની ઇચ્છા કહી છે, ત્યાર પછી પતિપત્નીના ઉત્તમ સુખની ઇચ્છા દર્શાવી છે અને અંતમાં ધનની ઇચ્છા છે કારણ ધન એ સુખનું સ્વયં છે એજ પરદુ સ્વ-જન સારું જન ન હોય તે, ધર્મમાં સુસંતાન ન થાય તો, પતિપત્નીના સબધ વિષયિત બની જાય તો તેથી કોષને સુખ મળતું નથી પરંતુ એ રિયલિટીમાં તે દુઃખદાયી જ બને છે તેથી કષ આશા પ્રથમ કરવી જોઈએ અને કષ આશા પછી કરી જોઈએ તેના વિચાર ગૃહસ્થ આ મત્રના મનનીય કરે

સ્ત્રી કેવી હોય ?

(પરમુ મનુષ્યતા) પતિને અનુકૂળ રહીને નિયમ પાલન કરનારી સ્ત્રી હોવી જોઈએ સ્ત્રી કદી પશુ પતિને પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરે આ નિયમમાં જો કે પત્ની પતિને અનુકૂળ રહે એ આશા તો છેજ પરંતુ તે સાથે પતિ પશુ સ્ત્રીને અનુકૂળ રહે એ લાન પશુ નીકળી આવે છે પતિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આચરણ કરે અને કેવળ પત્ની જ પતિને આધીન રહે આ લાન આ મત્રના નથી ધર્મેષરેશ બન્ને બાળુ સમાન જ હોવો જોઈએ, તે જો એકને લાચ પડેલા હોય તો મીઠાને પશુ લાચ પડેલા જ જોઈએ તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે ધર્મપત્ની પતિને અનુકૂળ રહે તેજ પ્રમાણે પતિ પશુ પત્નીને અનુકૂળ રહે બને પરંપર અનુકૂળ રહીને એક બીજાનું સુખ વધારે અને ગૃહને સ્વર્ગમાં બનાવે (અમૃતાય વં સનહાસ્વ) અમૃતની પ્રાપ્તિને માટે સુખપૂર્વક સિદ્ધ થાઓ ધર્મપત્ની અને પતિ એ બન્નેનું પોતાનું સાધ્ય અમૃતરસ છે અર્થાત્ મોક્ષ છે એવું નિયમરૂપિતા રાખે તે અમૃતમય મોક્ષધામને પહોંચ્યા માટેના જે માર્ગ છે તે માર્ગ પર સુખથી જવા માટે આ ગૃહસ્થાશ્રમનો યોગ છે એવાત કોષ ગૃહસ્થકી પશુ ન બૃલે.

આ વાતને માટે બધા ગૃહસ્થોએ સિદ્ધ તૈયાર રહેજો જેમને પોતાના સર્વ અસહાર આ ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિને માટે જ કરે, અર્થાત્ ધર્મનુકૂળ વ્યવહાર કરતા કરતા મોક્ષની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ગૃહસ્થનું આ કર્તવ્ય છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થ પ્રત્યેક વ્યવહાર કરતી વખતે એ લક્ષ્યમાં રાખે કે માર આ ધર્મ મોક્ષનું સાધન છે અને તેથી તે કદી મોક્ષને બાધક ન થાય પ્રત્યેક કાય યોગ્ય રીતે કરવાથી મોક્ષને માટે સાધક બની શકે છે જે પ્રત્યેક કાયકણ ત્યાગપૂર્વક કરવામાં આવે તો, લોકભનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો સર્વ કાર્યો તે મોક્ષાધામને પ્રાપ્ત કરવા માટે સદા યત્ન થઈ શકે છે, કળભોગથી રાજ્યેન્દ્રોથી જ મનુષ્યનું પતન થાય છે તેથી કહ્યું છે કે (મા મૃગા યજુ ૫૦૧) ભાલમયાં ન પદ સર્વ પ્રમરને ભોલ ભીડી રા અને કમ કરે આ પ્રમાણે નિર્વોજરતિથી કરાએનું કમ મોક્ષમાર્ગમાં સુખદાયક બને છે, ગૃહસ્થધર્મના બધા જ ધર્મ સુખ આપતાં આપતાં મોક્ષમાર્ગના સાધન થઈ શકે છે.

ગૃહસ્થનું સામાન્ય

ગૃહસ્થનું ધર એ એક મોટું સામાન્ય છે તે સાધારણ રાજ્ય નથી એક મોટું સામાન્ય છે, યજ્ઞનામ ગૃહસ્થ પોતે સમ્રાટ છે પત્ની તેની સમ્રાણી છે આ ગૃહસ્થની સદ્ધર્મ-મારિણી છે, તે તેની મનઝા (સવાહ) આપનારી છે તેમાં જે પરિવાર (કુટુંબીજનો) છે તે પ્રમાણ છે ૨૧ કુટુંબી-ઓ જ પ્રજાજન છે એમ નહિ પરંતુ તેમના ધર્મમાં જે શાયે, યોગ, ક્ષમાદિ જે પશુ, પક્ષી વગેરે છે તે સર્વ આ સામાન્ય ની પ્રજા છે અને આ પ્રજાનું યશાયોગ પાલન કરવું એ ગૃહસ્થનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે (સામ્રાજ્ય સુવલે લુપા મ ૪૩) જે બળવાન દરો તેજ આ સામાન્યનું પાલન અને સવધન કરી શકશે અશક્તનું એ કાય જ નથી (લુપા) જે બળશાળી દરો તેજ આ ગૃહસ્થધર્મમાં વધારી થઈ શકશે, બળવાનનું જ સામાન્ય હોઈ શકે જે અશક્ત છે તેમનું સામાન્ય દરો તે પશુ નજ યરી આ નિયમ પાઠક અહીં ધ્યાનર જોઈ શકે છે

પતિ સમ્રાટ બને અને તેની ધર્મપત્ની સમ્રાણી બને તેનો અર્થ પુર્વાનુસ માનથી એ થાય કે પતિ પશુ બળવાન બને પત્ની પશુ બળશાળી બને અને મને મળીને આ મહસ્થાશ્રમના સામાન્યને યોગ્ય રીતે ચલાવે મ, ૪૪ માં નવનધુ ને કહ્યું છે કે તે સસરો, રિયેર, નણ્ડ, તથા સાસુ વગેરે

કુટુંબીઓ સાથે સમાગી બનીને યોગ્ય વર્તન રાખે એનો અર્થ એ થાય કે આ સ્ત્રીનો પતિના ઘરમાં એ દરજ્જે હોય કે જે સમાગીનો સાત્કાર્યમાં હોય જે લોકો વૈદિક ધર્મમાં સ્ત્રીની યોગ્યતા કેટલા પ્રમાણમાં હોય છે તેનો વિચાર કરે છે તેમને માટે ઉચિત છે કે તેઓ આ સમાગીશ્રદ્ધાનો બગાડ ન કરે વિચાર કરે વૈદિક ધર્માનુસાર ધર્મપત્ની 'સત્રાણી' છે અને પતિ સત્રાટ છે અર્થાત્ સ્ત્રીનો અધિકાર અસાધારણ શ્રેષ્ઠ છે પાછળના કાગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રી સ્વતંત્ર નથી કાંતે તે માતા પિતાને આધીન રહે અથવા તે પતિને આધીન રહે આ કથનની સાથે આ વિધાન વિરોધક નથી કારણ કે કોઇ પણ સત્રાટ અથવા સત્રાસી પ્રજાપણે સ્વતંત્ર ને નથી જ હોતી સાત્કાર્યના નિયમોથી તેઓ બધાએ જાણે છે સાત્રાસી સાધારણ સ્ત્રીની જેમ અહીં તહીં ભટકી શકતી નથી તેની સાથે કોઇએ તેના અગત્યકો રહેલા હેવા જ છે આ પ્રમાણે સત્રાસી પરત્વે હોવા છતાં વિશેષ સન્માનીત હોય છે આ જ વાત ગૃહસ્થપત્નીની પણ હોય છે, ધર્મ-નિયમોથી બધાએ સ્ત્રી ધર્મપત્ની પરત્વે હોવા છતાં પણ પુણ્ય રીતે સત્રાસી છે ધાર્મિક ઉન્નતિ કરવા માટે તે સ્વતંત્ર છે પાંડક આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જાણી શકશે કે વૈદિક ધર્મની પરત્વે જતા પણ અન્ય સ્થાનોની સ્ત્રી સન્માન કરતા અધિક પ્રશ્ન સનીય છે મનુષ્યે પોતાનો મૂલ્યકામનો માર્ગ આકર્ષણ કરવાનો છે, તેજ તેનું ધ્યેય છે આ ધ્યેયની સિદ્ધિને માટે જોઈથી સ્વતંત્રતા જોઈએ તેટલી સ્વતંત્રતા આપેલી છે તેના કરતા જે વધારે સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે તે પતનનું સાધન બને છે

સ્ત્રીઓએ સૂતર કાંતવું

વૈદિક ધર્માનુસાર સર્વ સાધારણ રીતે સ્ત્રીઓ અને પુરોહિતો અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓના ગૃહવ્યવસ્થાપક સૂતર કાંતવું અને તેનું કાપડ વણવું એ છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થાના ધરની સર્વ સ્ત્રીઓ આમ સૂતર કાંતવાનું કામ જરૂર કરે, (દેવી અજ્ઞાતમ. ૪૬) ધરની દેવોએ સૂતર કાંતે, જેઓ સૂતર કાંતે છે તેઓજ દેવીઓ છે, તેમજ આપણે ખરા અર્થમાં દેવી કદા શકોએ છીએ આ દેવીઓ જ (તત્ત્વિદે) તાણો તાણે છે સૂતરને બરાબર કરીને તાણો ગોઠવે છે તથા (અમિત અસ્તાન્ન દ્વદન્ત) ચારે બાજુના ઉછાઓને સરખા કરે છે, બન્ને બાજુની કિનારીઓ અને બન્ને બાજુની

ઝાલરો કાપડ વણતી વખતે સારી કરવી જોઈએ આમાં જો કાંઈ દોષ થઇ જાય તો કાપડ ખરાબ થઇ જાય આ પ્રમાણે બધું બરાબર થવા પછી (અવયન્ન, સવ્યવન્ન) ઉપર કહેલી દેવીઓ કાપડ વણે, સારીરીતે વણે તથા અન્યથામાં કાપડ વિશેષ શ્રમથી સાફ વણે, જેમાં (જરસે) વૃદ્ધાવસ્થામાં, જ્યારે વિશેષ શ્રમ થયે અસંભવિત છે ત્યારે કામમાં આવે. (આયુષ્મતી દ્વં વાસ. પરિઘસ્થ) દીર્ઘ આયુ પ્રાપ્ત કરતો કરતી આ સ્ત્રી પોતે પ્રત્યક્ષ ઉત્પન્ન કરેલ વસ્ત્ર પરિધાન કરે, આવા વસ્ત્રો જ સ્ત્રીઓ અને પુરોહિતો માટે શુદ્ધસ્થાપક છે પ્રત્યેક કુટુંબ આ પ્રમાણે વસ્ત્રની બાબતમાં સ્વાચ્છતા બીજી પોતાનાં વસ્ત્રો માટે બીજાપર આધાર રાખવો પડે, એ તદ્દન અયોગ્ય છે આ ઉપદેશ અહીં વેદ આપી રહ્યા છે વેદના ઉપદેશાનુસાર પ્રત્યેક કુટુંબ મા લોકો જે વસ્ત્ર નિર્માણનો ઉદ્યોગ શુદ્ધઉદ્યોગ તરીકે અપનાવે તો કેટલું બધું કલ્યાણ થાય તે વિચાર પાઠક કરે જે લોકો વૈદિક ધર્મમાં છે, તેમને માટે ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના ધરમાં રહેલી રાખે, સૂતર કાંતે અને કાપડ વણે

મત્ર ૪૬ મા કહ્યું છે કે સ્ત્રી પુરુષ પોતાના દીર્ઘજીવનનો માર્ગ (દીર્ઘ પ્રસિદ્ધિ મનુવોષ્યુઃ) શક્ષમાં સુખીને પોતાના (વિદુમ્ય વામં) માતા પિતાને સુખ આપે અને સ્ત્રીપુરુષ પરસ્પર સુખદાયી બનીને આનંદથી પોતાનું કર્તવ્ય કરે ગૃહસ્થાશ્રમનો માર્ગ ધરોજ દીર્ઘ છે, આજીવન આજીવ સે વર્ષ સુધી તો તેનાપર આધારનું છે જ. સે વર્ષ ચાલ્યા પછી પણ આ ધર્મમાર્ગની સમાપ્તિ થતી નથી. એટલે દીર્ઘ માર્ગ આમ ગૃહસ્થની સામે પડેલો છે આટલા લાંબા માર્ગપર સુખથી પ્રયાસ કરવાનો છે એકારણે પોતાના માતાપિતાને સુખ આપવું જોઈએ મતા પિતાનો સત્કાર કરવો એ પણ એક આવશ્યક કર્તવ્ય છે જો કોઈ ગૃહસ્થ પોતાના માતા-પિતાની સલાહ ન રાખે તો તેનાં બાળકો તેની પણ સલાહ નહિ રાખે પોતાનાં બાળકની સલાહ રાખવાથી પોતાનાં બાળકને પણ તેનું શિક્ષણ મળે છે તેથી આપણાં બાળકો પણ માતાપિતાને આદર સત્કાર કરતાં શીખે છે. સમસ્ત ગૃહસ્થાશ્રમ જો સુખી અને આનંદ બરાબર હોય તો તેમાં વૃદ્ધો અને બાળકોનું પાલન પોતાણું ઉત્તમ રીતે થવું જરૂરી છે ગૃહસ્થાશ્રમમાં સુખની વૃદ્ધિ કરવાનું આ મહત્તર છે.

ગૃહસ્થો પર સુપ્રત્ન નિર્માણની મદદન ભારે જવાબદારી છે. પ્રયેક ગૃહસ્થને માટે એ ઉચિત છે કે તે (પ્રજાવૈ સ્થોન ધ્રુવ) પોતાનાં સત્તાને માટે સુખ અને રક્ષણનો સુપ્રત્ન કરે. પોતાનાં સર્વ સત્તાનો સુખી હોય, રિશર હોય, સુદૃઢ હોય અને દીર્ઘાયુ અને સત્તાનો દીર્ઘ આયુ થી રીતે બની શકે? તેના ઉત્તરમાં વેદનું કહેવું છે કે (સધિતા જાયુઃ દીર્ઘ ઇજોતિ । મ ૪૭) સ્વર્ગ જ મનુષ્યનું આયુષ્ય દીર્ઘ બનાવે છે. સ્વર્ગ પ્રજાશ્રયી મનુષ્યની આરાધના દીર્ઘ બની શકે છે. મનુષ્ય સ્વર્ગપ્રરજોમાં રૂંદે દરે સર્વના તકકામાં ખૂદને શરીરે મેસે એટલે કે સ્વર્ગના કરે, સ્વર્ગની ઉપાસના કરે અને પેતાનું આયુષ્ય દીર્ઘ બનાવે.

પાણિમદ્યુ

પુરુષ જાનું પાણિમદ્યુ કરે છે. આ પાણિમદ્યુ થનાં સાથે જ સ્ત્રી પુરુષનો પતિપત્નીનો સંબંધ થઈ શકે છે. આ વખતે પતિ પોતાની પત્નીની સાથે પ્રેમથી વાતચીત કરે અને તેને કહે—

(૧) તે હસ્તં શૃદ્ધામિ, મા વ્યવિષ્ઠા,

(૨) મયા પ્રજયા ઘનેન સદ્ ॥ (મ ૪૮)

“ હે પત્ની ! હું તારો હાથ પકડું છું. જરા પણ દુઃખી થઈશ નહિ. મારી સાથે, સત્તાને સાથે અને ધનની સાથે સુખથી રહે. આ પ્રમાણે પતિ પોતાની ધર્મપત્ની સાથે પ્રેમપૂર્વક બાંધણું કરે. નવવધૂ બીજાના કુળમાંથી આવે છે, તેનું પતિના ઘરમાં કોઈ પરિચિત હેતુ નથી, તેથી આ નવવધૂ સાથે પતિના કુટુંબીઓ પ્રેમપૂર્વક વર્તાય કરે. પતિ નવવધૂને કહે કે “ હે પત્ની ! મેં તારો હાથ પકડ્યો છે. તેથી તું એમ સમજ લે કે દરેક પરિસ્થિતિમાં મેં તેને આધાર આપેલ છે. હાથ પકડવાનો અર્થ આધાર આપવો એવો છે. તેથી જ્યાં સુધી હું જીવું છું ત્યાં સુધી તારે ડરવાનું કોઈ કારણ નથી. અહીં તું સર્વ પ્રકારે સુરક્ષિત છે. જે માટે ધન છે તે તારું પણ છે. તેનાથી જેમ અને સુખ મળશે તેમજ તને પણ સુખ જરૂર મળશે. આપણા બન્નેની જે સત્તાનો ઉત્પલન થશે તેમનું યથાર્થમાં પાલન કરવું એ આપણા બન્નેનું કામ છે. જે આ કામ આપણે બન્ને સાથે મળીને કરીએ તો તે સર્વ સત્તાને પણ આપણા સુખનું કારણ બની શકે છે. આ પ્રમાણે હે પત્ની ! મારી સાથે રહીને તું આ સસારમાં સુખથી રહે અને આપણે બન્ને ગૃહસ્થપદમાંનું

પાલન કરતાં કરતાં મોક્ષના માર્ગનું આક્રમણ કરીએ. આમ પતિ અને પતિનાં ઘરના માણસો નવવધૂની સાથે મધુર, પ્રિય અને સુખદાયક બાંધણું કરે અને તેના મનમ પતિના ઘર વિશે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય એવું વર્ણન શામે.

જ્યાં જ્યાં વેદમાં પાણિમદ્યુનો વિધિ આવેલ છે ત્યાં તો પતિ પત્નીનું પાણિમદ્યુ કરે છે એવા જ સંદર્ભ પ્રયોગ છે.

૧ તે હસ્તં શૃદ્ધામિ ॥ (અથર્વ ૧૪/૧/૪૮, ૫૦)

૨ તે હસ્તં શૃદ્ધામિ । (અથર્વ ૧૫/૧/૪૮)

૩ તે હસ્તં શૃદ્ધામિ । (યજુર્વેદ ૧૦/૮/૫૩૬)

૪ તે હસ્તં લગ્નહીત્ । (અથર્વ ૧૪/૧/૫૧)

આ સ્થળોમાં હાથ પકડનાર પુરુષ છે અને જેનો હાથ પકડવામાં આવે છે તે સ્ત્રી છે. આથી પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પુરુષની વિશિષ્ટતા છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે. વેદમાં કોઈ પણ સ્થળે સ્ત્રી પુરુષનો હાથ પકડે છે એવો ઉલ્લેખ નથી. પરંતુ સર્વત્ર પુરુષ જ સ્ત્રીનો હાથ પકડે છે. પાણિમદ્યુ કરવાનો અધિકાર પુરુષનો છે એ વાત આ મનોરથી સિદ્ધ થાય છે. તેટલા માટે મત્ર ૪૭ માં (સિન્ધુઃ નર્દીનાં સામ્રાજ્ય સુપુત્રે) એમ કહેવામાં આવ્યું છે એકજ સમુદ્ર અનેક નદીઓનો સમ્રાટ અને છે અર્થાત એક પતિ અનેક સ્ત્રીઓનું પાણિમદ્યુ કરીને ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી મહાસામ્રાજ્યનો સમ્રાટ અને છે. આ મત્રમાં અનેક પત્નીઓ હોય એમ સૂચિત કર્યું છે. ઉપમામાં આ ભાવ નિ સંદેહ છે જ, જે પ્રકારે એક જ સાગરને અનેક સરીતાઓ આવરીને મળે છે તેવી જ રીતે એક જ પુરુષ અનેક સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જે પૂર્વોક્ત ઉપમામાં આ ભાવ ન હોય તો તે ઉપમામાં બહુવચનનો બીજો શો અર્થ હોઈ શકે તેનો વાચક વિચાર કરે. પતિ જ પાણિમદ્યુ કરનારો છે. આ કથનમાં પણ પતિ કુખ્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે. સ્ત્રીનું દાન પતિને કરવામાં આવે છે એ વિષયના મત્રે પણ આપણે પાછળ જોઈ ગયા છીએ. આ સર્વ વાતોથી નિ સંદેહ વૈદિકધર્મ દ્વારા ગૃહસ્થાશ્રમમાં પુરુષનું મુખ્ય સ્થાન છે એમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

આમળના ત્રણે મત્રોમાં પાણિમદ્યુનો જ વિધિ છે અને તે મત્રોમાં બીજો હાથ પુરુષ પકડે છે એવો જ ભાવ છે તેમજ આમળ વધારે સ્પષ્ટિકરણ કર્યું છે.

ત્વં ધર્મણા પત્નૌ અસિ, અર્ધં તથ ગૃહપતિઃ ॥

(મ ૫૧)

इयं मम पोष्या, महां त्वा प्रजापतिः अदात् ॥

(મં. ૫૨)

“ પુરુષની ધર્મ પ્રમાણે સ્ત્રી પત્ની છે. અને પતિ સ્ત્રીને શુદ્ધ પાલક છે. આ સ્ત્રી પતિદ્વારા પોષણ મેળવવા યોગ્ય છે. કારણ કે આ પતિના અધિકારમાં પ્રભુપતિએ આ સ્ત્રીને સોંપી દીધી છે. ”

સ્ત્રીના પોષણનો ભાર પતિ ઉપર છે. આ વાત આ મંત્રથી સ્પષ્ટ થાય છે. પતિ પત્નીનું પાલન પોષણ કરે. પાલન પોષણનો વિચાર પત્ની ન કરે. પોષણ સામગ્રી ધરમાં આવ્યા પછી પત્ની તે સામગ્રીનો યોગ્ય વિનિયોગ કરીને સર્વને યથા યોગ્ય અન્ન ભાગ પહેંચાડે.

સુપુત્ર નિર્માણ કરવામાં દેવતાઓની સહાયતા પ્રાપ્ત થવી નોંધ્યે, તે સહાયતા આ સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રકારનો આશીર્વાદ મંત્ર ૫૩ અને ૫૪ માં છે. ઇન્દ્ર, અગ્નિ વગેરે સર્વ દેવતાઓ આ સ્ત્રીને પોતાનું તેજ અપંજી કરે અને આ સ્ત્રીથી ઉત્તમ સંતાનો ઉત્પન્ન થાય અને આવા સુસંતાનોથી જ આ સ્ત્રી ઉન્નત બનતી રહે

કેશની સુંદરતા

(शीर्षे केशान् अकल्पयत्) માથાપર પરમેશ્વરે લાંબા લાંબા વાળ ઉત્પન્ન કર્યા છે (विशेषतः स्त्रीनું સૌન્દર્ય કેશની સુંદર રચનાથી જ વધે છે. (तेन इमा नारो पत्ये संशोभयामसि) તેથી પતિને સુંદર દેખાય તેટલા માટે જ સ્ત્રીના માથાને સજ્જવવામાં આવે છે અને સૌન્દર્યમાં વધારો કરવામાં આવે છે. સ્ત્રીના માથાના વાળને સુંદર રીતે સજ્જવવા અને શોભાને માટે તેને સુવ્યવસ્થિત રાખવા નોંધ્યે.

(मनसा चरन्तीं ज्ञायामि जिह्वासे) સ્ત્રીનું માનસિક આલ્સયકણ કેટલું છે તે જાણવું જરૂરી છે. માત્ર બાહ્ય આલસ્યકણથી જ કેટલી પરીક્ષા કરવી એ યોગ્ય નથી. મન કેટલું છે, વિચાર કેવો છે, મનમાં કેવી વાતોનો વિચાર કરે છે, મનમાં કાનું મનન કરે છે આ સર્વ વાતોનો વિચાર કરવો નોંધ્યે. જે મનથી શુદ્ધ છે એજ ખરેખર શુદ્ધ છે એમ માનવું નોંધ્યે. તેથી મન શુદ્ધ રાખવા માટે જે શિક્ષણ આપવું યોગ્ય હોય તેજ શિક્ષણ દેવું નોંધ્યે. સ્ત્રી હોય અથવા પુરુષ તેનું મન શુદ્ધ રહે એવો શિક્ષણક્રમ રાખવો નોંધ્યે. પ્રચલિત અભ્યાસક્રમ આ દૃષ્ટિએ કેવો છે તે વાતનો વિચાર પાડક કરે અને આર્થ સંતાનોને સુસંતાન બનાવવા માટે શું કરવું યોગ્ય છે તે કરવામાં આવે.

વવા માટે શું કરવું યોગ્ય છે તે કરવામાં આવે.

(योषा यत् अद्यस्त तत् रूपं) સ્ત્રી જે વસ્ત્ર પરિધાન કરે છે, તેથી તેના રૂપની શોભા વધે છે. અર્થાત્ સ્ત્રીને એવાં વસ્ત્રો પહેરવા માટે આપવા નોંધ્યે કે જેથી તેનું સૌન્દર્ય વધે. અદો સૂર્યા સાવિત્રીનું ઉદાહરણ પાઠક જુઓ. સંખ્યા સમયે આ સૂર્યાપુત્રી સંખ્યા કેટલાં વિવિધ રંગનાં વસ્ત્રો પહેરે છે અને પોતાનું સૌન્દર્ય વધારે છે. અતિદિન સૂર્યાપુત્રીની આ સમ્પત્તિ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે પાઠક જુઓ અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સ્ત્રીને ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવે. આનો અર્થ એવો કામ ન કરે કે શેજ સ્ત્રી નવાં જ વસ્ત્રો પહેરે. પરંતુ જે વસ્ત્રો પહેર્યા હોય તે સુવ્યવસ્થિત હોય અને તેથી તે સ્ત્રીનું સૌન્દર્ય વધે. ધરની દેવી સ્ત્રી છે. અને ધર ધરમાં આ શુદ્ધસ્વામિનીની મંગળ વસ્ત્રો અને આશૂષણોથી પૂજા થતી રહે. અને તે પૂજા ધરના સ્વામિની આર્થિક અનુકૂળતા પ્રમાણે થાય.

(नद्यैः सलिलभिः तां मन्वतिष्ठे) જેમાં નવ ગાયો અર્થાત્ સર્વ પ્રન્દ્રિયોનું સમર્પણ કરવામાં આવે છે તે યજ્ઞની સાથે અને જે અમારા મિત્રજન તે યજ્ઞમાં ભાગ લે છે તેમની સાથે યજ્ઞમય જીવન બનાવીને આ સ્ત્રીની સાથે હું સર્વ વ્યવહાર કરતો રહું. અર્થાત્ હું પોતે અને મારી ધર્મપત્ની મળીને અમારું સર્વ જીવન અમે યજ્ઞરૂપ બનાવીએ છીએ. જે જે કામ અમે કરીએ છીએ તે યજ્ઞરૂપ કરીએ છીએ. તેથી અગ્રો બન્ને યજ્ઞરૂપ બનીશું અને અન્તરમાં અમારા યજ્ઞથી યજ્ઞસ્વરૂપ પરમેશ્વર પ્રસન્ન થશે અને અમને કૃતકૃત્ય બનાવશે.

(विद्वान् पाशान् विचर्चत) સ્ત્રીપુરુષો વિદ્વાન બનીને પોતાના પાશ કાપી નાખે અને બન્ધન મુક્ત બને. સર્વ પ્રયત્નો બંધનથી મુક્તિ મેળવવા માટે થવા નોંધ્યે. મનુષ્ય અનેક પ્રકારના પ્રલોભનોના કસાઈ જાય છે. અને પોતે જ પોતા માટે બંધન નિર્માણ કરે છે અને તેમાં બંધાય છે. આ સર્વ બંધનો કાપી નાખવાં નોંધ્યે અને મુક્ત થવું નોંધ્યે. આમ મુક્ત થવાનું શાન જોને હોય છે તેને જાતી અથવા વિદ્વાન કહેતામાં આવે છે. મનુષ્ય પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ-આ મુક્તિની વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરે અને તેની સહાયતાથી મુક્ત થઈ જાય.

अत्रैकं मनुष्यं कहे के (अहं विद्यामि) હું આ સર્વ

અનેક માર્ગો છે પરંતુ આ સરળ માર્ગ જ મનુષ્યે આક્રમણ કરવો જોઈએ એ યોગ્ય છે પતિ માટે એ યોગ્ય છે કે તે પોતાની પત્નીને સુશિક્ષણ આપે તેને સરળ માર્ગે ચલાવે અને તેના બન્ધન તોડવાને માટે જે જે પુરૂષાર્થ કરવાની આવશ્યકતા હોય તે સર્વ સ્ત્રી પાસે કરાવે પાઠક અહીં વિચાર કરે કે પુરૂષપર કેટલી મોટી અને ભારે જવાબદારી નાખેલી છે પુરૂષે પોતાની મુક્તિ તો સિદ્ધ કરવી જોઈએ જ અને તે સાથે પોતાની સ્ત્રીને પણ મુક્તિના પથપર ચૂકવી જોઈએ સ્ત્રીના યોગ્ય અચર્ય અચર્યણીની જવાબદારી પુરૂષની છે સ્ત્રીશિક્ષણનો બધો ભાર પુરૂષપર છે જો સ્ત્રી વિદ્યાહીન હોય તો તેનો દોષ પુરૂષનો છે પાઠક આ બાબતનો બરાબર વિચાર કરે અને આ વિષયમાં પોતાનું કર્તવ્ય જાણીને તેને પૂર્ણ કરે આ જ વાત આગળના પદ મત્રમાં પણ કહેલ છે—

(દમાં નારી સુદૃઢે વધાતુ) (મ. ૫૯) ' આ સ્ત્રીને પુરૂષ માર્ગે ચલાવો ' પુરૂષકર્મેથી થાય એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. જે સ્ત્રી ખરાબ વ્યવહાર કરતી હોય તો પુરૂષ તેને સાદું શિક્ષણ નથી આપ્યું એ વાત સિદ્ધ થશે પુરૂષનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાની સ્ત્રીને તેના આચર્યક કર્તવ્યના જ્ઞાનથી જાણકાર બનાવવી જોઈએ અને સ્ત્રીને ધર્મશીલ બનાવી જોઈએ (ઘાતા અસ્યે પતિં વિવેદ) પરમેશ્વરે આ સ્ત્રીને માટે પતિ પ્રાપ્ત કરાવી દીધી છે ત્યાર પછી તે સ્ત્રીના શિક્ષણ માટેની જવાબદારી પતિપર છે. તે પતિ (રક્ષા મય દનાય) સહાયી બાવનાને નાશ કરે આ સ્ત્રીમાં જે આસુરીશક્તિઓ છે તેના નાશ કરવો એ પતિનું કર્તવ્ય છે પતિ સ્ત્રીને એવું શિક્ષણ આપે કે તેથી તેની આસુરીશક્તિ ઓળો નાશ થાય અને દૈવીશક્તિઓ તેનામાંથી નાશ ન પામે અને તે ખરેખર ' દેવી ' અને આ સ્ત્રીને (ડત્ત ચક્રછદ્ય) ઉચ્ચ બનાવવા માટે તમે પોતે સજ્જ રહો, તમારાં શસ્ત્રો ઉપર ઉઠાઓ, તેનું ઉત્તમ શક્ષણ કરો તેને ઉત્તમ ધર્મનિયમ માં રાખો જે પ્રપત્નોથી સ્ત્રીની સામી ઉન્નતિ થઈ શકે તે સર્વ પ્રયત્ન કરો સ્ત્રીની ઉન્નતિનો ભાર બાલકાગ્રમાં પિતૃ કૃણપર અને વિરાઢ થયા પછી પતિનાં કૃણ પર છે તેની ઉન્નતિ કરવા માટે જ (ઘાતા પતિં વિવેદ) હમરે તેને પતિ પ્રદાન કરેલ છે તેથી પતિનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાની ધર્મપત્નીનો સર્વોચ્ચ વિકાસ અને ઉન્નતિને માટે પ્રયત્ન કરે.

૮ [અધર્મ અનુ ભા. ૩]

(ત્વા સુમંગલી બન્તુ) (મં ૬૦) તે સ્ત્રી ઉત્તમ મંગળ કરનારી અને મંગળમયી મૂર્તિ અને તે સ્ત્રીને લીધે ધરતું અને કુળનું મંગળ થાય. આ સ્ત્રીની મંગળમૂર્તિ જોઈને સર્વ લોકો આનંદિત થાય તેની ઉન્નતિને માટે સર્વ દેવતાઓ (ભગ, ધાતા, ત્વષ્ટા ત્રેરે) સહાયતા આપે

જાનના રથ

જાનના રથનું વર્ણન ફરીથી મત્ર ૬૧ માં આવેલું છે આ રથ ઉત્તમ (સુ-કિંચુક) ફૂલોથી સુશોભિત કરાયા આવે તથા ઉત્તમ સુંદર લાવ ફૂલોથી ચણગારાયા આવે (વિશ્વરૂપ) તેના પર અનેક પ્રકારની શોભા કરાયા આવે (હિરણ્યવર્ણ) સોનેરી રંગનો તે રથ હોય, તેનાપર ઉત્તમ ચમકદાર રંગ કરવામાં આવે (સુવૃત સુચક) ઉત્તમ જાવશે તેને સમારેની હોય અને તેનાં પર્શ ઉત્તમ હોય, આ મથાણે સુંદર ચણગારાએવો રથ (વદતુ) જ્ઞાન લક્ષ જ્ઞાના કામમાં આવે આ જ્ઞાન પતિને ધૈર્યપહેાંચે અને ત્યાંના સ્થાનને (અમૃતસ્ય લોક કુળ) અમરલોક, સુખપૂર્ણ સ્થાન બતાવે ધર્મપત્ની પોતાના પતિને ધૈર્ય પહેાંચીને ત્યાંનું સુખ વધારે પતિના ધર્મમાં ધર્મપત્ની (મ-આતુ-મ્ત્રી) બાહ્યોનાં પાલન કરનારી, બાહ્યોને નાશ ન કરનારી, (મ-પશુમ્ત્રી) પશુઓનું પાલન કરનારી, ગાય, ઘેડા આદિ પશુઓનું યોગ્ય પ્રતિપાલન કરનારી, (અ પતિ-મ્ત્રી) પતિનું પાલન પોષણ કરનારી, પતિને સુખ આપનારી, તેને કષ્ટ ન દેનારી તથા પતિનો પાતપાન ન કરનારી, (પુત્રિણી) પુત્રોથી શુકલ, સતાનથી પુકત, એવી સ્ત્રી આ જ્ઞાનને લીધે પતિને ધૈર્ય પહેાંચે આ સ્ત્રી (દેવ-કૃતે વણિ) દેવોએ બનાવેના માર્ગોએ જવા દેખે છે, તેથી તેનો વિરાહ થયો છે, એ કારણે (કુમાર્ય માં હિંસિષ્ટ) અત્યાર સુધી કમારી રહેલી આ નવવધૂ છે તેને અહીં પતિના ધર્મમાં કોષપણ પ્રકારનો નાસ ન થાય (વધુપથ સ્થોનં હૃષ્મ) આ વધૂનો માર્ગ અમે સુખદાયક ગાળીએ છીએ તેને ચાતવાનો જે દેવ માર્ગ છે તે આ વધૂને માટે સુખદાયી થાઓ એવા પ્રવચન અમે કરીએ છીએ (શાલાવા દ્વાર સ્થોન વૃષ્મ) આ સ્ત્રીને માટે શુદ્ધ પ્રવેશ કરતી વખતે પતિના ધર્મનું દ્વાર અમે સુખમય બનાવીએ છીએ આ સ્ત્રીને તેના પતિશુદ્ધતા ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય અને તે પોતાની ઉન્નતિ વધાપોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત કરે, નિર્મિતનાથી આ દેવી ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત થાઓ.

અન્યને તેણે પુત્ર હું બન્ધનથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરે પુત્ર કારણે મનુષ્ય જન્મની સામ્યતા બધૂક્ત થવામાં જ છે મનુષ્યનો જન્મ જ આવે માટે છે આ સર્વ બધનો મનના કાળે હોય છે તેથી કહ્યું છે કે (મનસા કુલાય વદ્યન્ વદત્) મનના આ માળે છે એ વાત મનુષ્ય જીવે અને મનદાગ જ ઉત્પન્ન થયેલાં આ સર્વ બન્ધનો છે એમ જાણે જે મનુષ્યને આ વાતનું જ્ઞાન હોય છે કે (મન યવ મનુષ્યા જામ્ કારણ વધમોક્ષયો) મન જ મનુષ્યના બધન માટે અથવા મોક્ષને માટે કારણ છે તે તેનો મેષ્ટ પાર થઇ જાય સાધારણ મનુષ્યને એમ જાણ થાય છે કે પોતાના બધનો જાણ કાળોને લીધે છે, પરન્તુ તે અસત્ય છે જાણકારણે મનુષ્યને બધનમાં ફસાવના અસમર્થ છે મનુષ્યનું મન જ તે તેના બધન તૈયાર કરે છે, અને તેમાં તે પોતે જ ફસાય છે અને બીજા મનુષ્યોને ફસાવે છે આથી બન્ધનથી મુક્ત થવાના મનુષ્યો માટે ઉચિત છે કે તે પોતાના મનને જ્ઞાનથી શુદ્ધ કરે અને તે શુદ્ધ મનથી પોતાના સર્વ પાપ કાપી નાખે નિશ્ચિત વાત એ છે કે (મનસા ડત્ત અમુચ્યે) પોતાના મનથી જ મનુષ્ય ઉત્તન બનીને મુક્ત બને છે મનુષ્ય પોતાના મનથી જ બધનોમાં બધાં જાણે છે અથવા પોતાના મનથી જ તે બધનોમાંથી મુક્ત થતે જાય છે મનુષ્યના મનમાં કેટલી મોટી શક્તિ રહેલી છે તે વાચક અહીં જુએ આટલી મહાન શક્તિ મનુષ્યના મનમાં ભરેલી હોવા છતાં મનુષ્ય પોતે પોતાને અસમર્થ માને છે અને અન્ય સદાપતાની વાચના કરે છે પરન્તુ તે જો પોતાની શક્તિથી જ બધનમાં પડ્યો છે તે તે પોતાની શક્તિથી જ તે બધનોને તોડીને મુક્ત પણ બની શકે છે અર્થાત મુક્ત થવાની શક્તિ તેના પોતામાં જ છે તેથી કહ્યું છે કે (સ્વયં શ્રદ્ધાન) સ્વયં હું પોતે જ મારા પાશોને શિથિલ કરે છું તમારા પાશોને અન્ય કોઇ શિથિલ કરી શકે નહિ જે તમે તમારા બધનો તોડવા હમ્મત્તા હો તે તે તમે તમારા પોતે જ તોડી શકશો જે બન્ધનમાં જ પડ્યા રહેવા માગના હો તે તમ પણ બની શકે છે જે તમારા મનમાં દહે તે જ થઇ શકશે તમે જ તમારા ઉદાર અથવા તમારા ધાતક થઇ શકશો બીજો તમને દેશન કરે છે એ વાત તદન અશક્ય છે આ વાત જેટલી વૈષદિતક વિષયમાં સત્ય છે તેટલી જ તે સામજીક અને રાષ્ટ્રીય મુક્તિની બાબતમાં પણ સત્ય છે તેથી સર્વ રીપ્રુકો માટે છે ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના બધનો શિથિલ કરવાનો યત્ન કરે અને

પોતે મુક્ત થવાનો યત્ન કરે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે જ તે સિદ્ધિ થઇ શકે

ચોરીનું અપ્રત્ય ન ખાઓ

આવી ચોખ્ખા પ્રાપ્ત કરવાની હમ્મત્તા હોય તે આ નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે (ન સ્તેય યદિ) હું ચોરીનું અન્ન ખાઉ નહિ બધા પાકોળા વિચાર કરવો જોઇએ કે આપણે જે અન્ન ખાઇએ છીએ તે ચોરીનું તો નથી ને ? અહીં પાકો વિચાર કરશે તે તેમને સ્પષ્ટ જાણ આપશે કે જે અન્ન પણ લોકો ખાય છે તે મનની પોતાની મહેનતથી મેળવાયેલું હોતું નથી તે ચોરીનું અન્ન છે જેનાપર બીજાનો અધિકાર છે જો અમે તે બંધાયેલી કરીશું તો તે ચોરીનું જ છે આ ચોરી પરમાં પણ થઇ શકે છે અને સમાજમાં પણ થઇ શકે છે કોઇ મનુષ્ય કોઇ પદાર્થ ઘરમાં લાવીને બધાને વેચ્યા સિવાય જે એકતો ખાઇ જાય તે ને ચોરી કરીને ખાય છે પોતાના ગામડામાં જે અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ પ્રમ વાસીઓ માટે છે જે કોઇ ગામડાના કેટલાક લોકો પોતાની પાસે અન્ન સમ્રદ કરે અને તેથી બીજા લોકો જુએ મરે તે જરૂર તે સમ્રદ કરનાર જે અન્ન ખાય છે તે ચોરીનું અન્ન છે આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી ચોરીની કેટલી બાધકતા છે તેનો વિચાર પાકીને થઇ શકશે આ સર્વ વસ્તુનો વિચાર કરીને કુલ બધા માણસોએ નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે તેઓ ચોરીનું અન્ન ખાય છે અથવા યશુ અન્ન ખાય છે મનુષ્યને માટે એ ચોખ્ખું છે કે યશુરી અન્ન ખાય અને પવિત્ર બને જે મનુષ્ય થઇ કપાં સિવાય માત્ર પોતાને માટે જ રસેષ કરીને જીવે છે તે ચોરીનું અન્ન જીવે છે તે ચોર છે બધા મનુષ્યોને જે શિક્ષણ મળતું જોઇએ તે આ છે

યત્ન ત્વા અચનાત્, પાશાત્ ત્વા પ્રમુચ્ચામિ ॥

(મ ૫૮)

“ જે બધનથી તને બાંધી રાખેલ હતો તે બન્ધનમાંથી હું તને મુક્ત કરે છું ” આ વચન પતિ પોતાની ધર્મપત્ની ને કરે છે, અને તેને વિશ્વાસ આપે છે કે મારી સદાપતાથી તું હવે (હરુ લોક) વિરત લોકને પ્રાપ્ત થઇ છે અને (અથ તુમ્ય સુગ પયા જ્ઞામિ) અહીં તારે માટે હું ધજો જ સુગમ માર્ગ બનાવી દઉં છું જે તું આ માર્ગથી જશે તો તારું કલ્યાણ થશે આ ગૃહસ્થાશ્રમ એક મહાન વિશાળ અને અતિવિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર છે પુરાર્થો લેખા અહીં પુરાર્થ કરીને પોતાનો બધા વધારી શકે છે, અહીં

અનેક માર્ગો છે પરંતુ આ સરળ માર્ગ જ મનુષ્યે આદર્ય કરવો જોઈએ એ ચોક્કસ છે. પતિ માટે એ ચોક્કસ છે કે તે પોતાની પત્નીને સુશિક્ષણ આપે, તેને સરળ માર્ગે શિક્ષા આપે અને તેના બન્ધન તોડવાને માટે જે જે પુરવાર કરવાની આવશ્યકતા હોય તે સર્વ સ્ત્રી પાસે કરાવે. પાક અઢી વિચાર કરે કે પુરુષ પર કેટલી મોટી અને ભારે જવાબદારી નાખેલી છે. પુરુષે પોતાની મુકિત તો સિદ્ધ કરવી જોઈએ જ અને તે સાથે પોતાની સ્ત્રીને પણ મુકિતના પથ પર ચૂકવી જોઈએ. સ્ત્રીના ચોક્કસ અર્થ ત અગોચર આચરણની જવાબદારી પુરુષની છે. સ્ત્રીશિક્ષણનો બધો ભાર પુરુષ પર છે. એ સ્ત્રી વિદ્યાદીન હોય તો તેનો દોષ પુરુષનો છે. પાક આ બાબતને બરાબર વિચાર કરે અને આ વિષયમાં પોતાનું કર્તવ્ય જાણીને તેને પૂર્ણ કરે. આ જ વાત આગળના પદ મંત્રમાં પણ કહેલ છે—

(દમાં નાર્યૈ સુકુતે વધાત્) (મં. ૫૯) 'આ સ્ત્રી ને પુણ્ય માર્ગે શિક્ષાવો.' પુણ્યકર્મો થાય એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ, જે સ્ત્રી જરાય વ્યવહાર કરતી હોય તો પુરુષે તેને સાચું શિક્ષણ નથી આપ્યું એ વાત સિદ્ધ થશે. પુરુષનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાની સ્ત્રીને તેના આવશ્યક કર્તવ્યના ગામથી જાણકાર બનાવવી જોઈએ. અને સ્ત્રીને ધર્મશીલ બનાવી જોઈએ (દાતા ભર્તૃ પતિ ચિવેદ) પરમેશ્વરે આ સ્ત્રીને માટે પતિ પ્રાપ્ત કરાવી દીધો છે. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીના શિક્ષણ માટેની જવાબદારી પતિ પર છે. તે પતિ (રક્ષઃ સ્વપ-દનાય) રાક્ષસી બાવનાને નાશ કરે. આ સ્ત્રીમાં જે આસુરીવૃત્તિઓ છે તેનો નાશ કરવો એ પતિનું કર્તવ્ય છે. પતિ સ્ત્રીને એવું શિક્ષણ આપે કે તેથી તેની આસુરીવૃત્તિઓનો નાશ થાય. અને દેવીવૃત્તિઓ તેનામાંથી નાશ ન પામે, અને તે ખરેખર "દેવી" બને આ સ્ત્રીને (ઉત્ત્વ વચ્છધર્વ) ઉચ્ચ બનાવવા માટે તેમ પોતે સમજ રહે, તમારા શત્રુઓ ઉપર હિંસા, તેનું ઉત્તમ રક્ષણ કરો. તેને ઉત્તમ ધર્મનિષ્ઠા, માં રાખો. જે પ્રવૃત્તિઓ સ્ત્રીની સાચી ઉન્નતિ થઈ શકે તે સર્વ પ્રયત્ન કરો. સ્ત્રીની ઉન્નતિના ભાર બાલકાગમમાં પિતૃ-કુળપર અને વિવાહ થયા પછી પતિના કુળ પર છે. તેની ઉન્નતિ કરવા માટે જ (દાતા પતિ ચિવેદ) મધ્યે તેને પતિ પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેથી પતિનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાની ધર્મપત્નીનો સર્વોચ્ચ વિદ્યાસ અને ઉન્નતિને માટે પ્રયત્ન કરે.

૮ [અર્થઃ અનુ. શા. ૩]

(સા સુમંગલો મસ્તુ) (મં. ૬૦) તે સ્ત્રી ઉત્તમ મંગળ કરનારી બને. મંગળમયી મૂર્તિ બને, તે સ્ત્રીને લીધે ધરતું અને કુળનું મંગળ થાય. આ સ્ત્રીની મંગળમૂર્તિ જોઈને સર્વ લોકો આનંદિત થાય. તેની ઉન્નતિને માટે સવ દેવતાઓ (ભગ, ધાતા, વજ્રા વગેરે) સહાયતા આપે.

જાનના રથ

જાનના રથનું વર્ણન કરીથી મંત્ર ૬૧ માં આવેલું છે. આ રથ ઉત્તમ (સુ-કિયુક) કુલોથી સુસામિત કરવામાં આવે તથા ઉત્તમ સુંદર લાલ કુલોથી શણગારવામાં આવે (ચિશ્વરૂપ) તેના પર અનેક પ્રકારની શાલા કરવામાં આવે (દિશ્વરવર્ણ) સોનેરી રંગનો તે રથ હોય, તેના પર ઉત્તમ ચમકદાર રંગ કરવામાં આવે. (સુવૃત્તે સુચકં) ઉત્તમ શાલા તેને લગાડેલી હોય અને તેના પૈડા ઉત્તમ હોય, આ પ્રમાણે સુંદર શણગારાએલો રથ (વહતું) જાન લાઇ જવાના કામમાં આવે આ જાન પતિને ધેરપહેંચે અને ત્યાંના સ્થાનને (મમુતસ્ય લોકં કુળ) અભરલોક, સુખપૂર્ણ સ્થાન બનાવે. ધર્મપત્ની પોતાના પતિને ધેર પહેંચાને ત્યાંનું સુખ વધારે. પતિના મરમાં ધર્મપત્ની (અ-ધ્રાતુ-મ્ત્રી) લાઇઓનું પાલન કરનારી, લાઇઓનો નાશ ન કરનારી, (અ-વસુમ્ત્રી) પશુઓનું પાલન કરનારી, ગાય, ઘેડા આદિ પશુઓનું ચોક્કસ પ્રતિપાલન કરનારી, (અ-પતિ-મ્ત્રી) પતિનું પાલન પોષણ કરનારી, પતિને સુખ આપનારી, તેને કષ્ટ ન દેનારી તથા પતિનો ઘાતપાત ન કરનારી, (પુત્રિણી) પુત્રોથી યુક્ત, સંતાનથી યુક્ત, એવી સ્ત્રી આ જાનને લીધે પતિને ધેર પહેંચે. આ સ્ત્રી (દેવ-કુને પયિ) દેવોએ બનાવેલા માર્ગોએ જવા હમ્મ છે, તેથી તેનો વિવાહ થયો છે, એ કારણે (કુમાર્યે મા દિશ્લિષ્ટ) અત્યાર સુધી કુમારી રહેલી આ નવવધૂ છે તેને અઢી પતિના ધરમાં કોઇપણ પ્રકારનો ત્રાસ ન થાય. (વધૂપયં સ્યોનં કુમમઃ) આ વધૂનો માર્ગ અમે સુખદાયક બનાવીએ છીએ તેને ચાલવાનો જે દેવ માર્ગ છે તે આ વધૂને માટે સુખદાયી યાએ એવો પ્રમંથ અમે કરીએ છીએ. (શાલાવા-હારં સ્યોનં કુમમઃ) આ સ્ત્રીને માટે ગૃહ પ્રવેશ કરતી વખતે પતિના ધરનું દ્વાર અમે સુખમય બનાવીએ છીએ. આ સ્ત્રીને તેના પતિગૃહમાં ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય અને તે પોતાની ઉન્નતિ વધારેલ શીતે પ્રાપ્ત કરે, નિર્ધિનનાથી આ દેવી ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત થાએ.

આ રત્નીને (મપર-પૂર્વ-મધ્યતા પ્રજા યુજ્યતાં । મં ૬૪) આગળ, પાછળ, વચમાં અને ચારે તરફથી ઘાન પ્રાપ્ત થાય. ઘાનથી જ સર્વની ઉત્પત્તિ થાય છે અહીં “પ્રજા” શબ્દનો અર્થ— “ધર્મ, મત્ર, વેદઘાન, શક્તિ, તપ, ધર્મ, પવિત્રતા, ધર્મચર્ચ, ધન, શબ્દ” એવા થાય છે. રત્ની પતિવરમાં ન્યાં ન્યાં ત્યાં તેને આ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય, તેમનાથી નિયુક્તા કદી પણ થાય નહિ આ ધર્મધર્મની (અનાવ્યાધાં વેદપુરાં પ્રવય) વ્યાધિ રહિત રિત્ય નગરીને અર્થાત્ પતિના સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈને પતિશુદ્ધમાં શૈગરદિન રહીને, નિરોગતાની સાથે, પોતાના સર્વ વ્યવહાર કરીને (શિષ્યા સ્યોના પાતેલોકે વિરાજ) શુભ મંગળમયી ગૃહદેવતા બનીને પતિના સ્થાનમાં વિરાજતી રહે આ રત્ની પતિના ધરની શોભા વધારે, સુખની શ્રદ્ધિ કરે અને ત્યાંનું મત્રજ કરવામાં હેતુરૂપ બને.

અહીં સુધી પ્રથમ સૂક્તનો વિચાર કર્યો, હવે આપણે બીજા સૂક્તનો વિચાર કરીએ—

દ્વિતીય સૂક્તનો વિચાર

દ્વિતીય સૂક્તમાં પણ વિવાહનો જ વિચાર છે પહેલા ચાર મત્રોમાં કુમારિકાના ચાર પતિ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ વિષયમાં આ પ્રમાણે ૨૫૬ કહ્યું છે કે—

સોમસ્ય જાયા પ્રથમ ગર્ધસ્તેડપરઃ પતિ ।

મૃતીયો અગ્નિષ્ટે પતિસ્તુરીયસ્તે મનુષ્યજા ॥ (મ ૩)

“કુમારિકાનો પહેલો પતિ સોમ, બીજો પતિ ગર્ધર્, ત્રીજો પતિ અગ્નિ અને ચોથો મનુષ્યધર્મિના ઉત્પન્ન અર્થાત્ મનુષ્ય છે” આ ચાર પતિ કૌમાર્યના છે એવો ઉલ્લેખ છે ઋગ્વેદમાં આ મત્ર આ પ્રમાણે છે

સોમ પ્રથમો ધિવિદે ગન્ધર્વો ધિવિદ્ વચ્ચરઃ ।

મૃતીયો અગ્નિષ્ટે પતિસ્તુરીયસ્તે મનુષ્યજા ॥ ૬૦ ॥

(ઋગ્વેદ ૧૦/૮૫)

આ મત્રનો અર્થ ઉપર આપેલા મત્રના જેવો જ છે આ કન્યાને પહેલાં સોમ દેવનાથે પ્રાપ્ત કરી, પછી ગર્ધર્વે પ્રાપ્ત કરી, ત્રીજો પતિ અગ્નિ છે અને ચોથો પતિ માનવ છે આ મત્રમાં ચતુર્થ પતિને ‘મનુષ્યજા’ કહ્યો છે. આ વાત થી પૂરેનાં પતિ મનુષ્ય યોગિના નથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે તેથી જો કે આ મત્રમાં ચાર પતિનો ઉલ્લેખ છે તો પણ આ મત્ર નિયોગ અથવા અહુ પતિવત્ની રહુઆત કરે છે

એમ માનવું અસંભવ છે, કારણ કે તેમ થવાને માટે ત્રણ પતિ પણ “મનુષ્ય-જ” હોવા જોઈએ અહીં તો મત્રમાં ૨૫૬ કહ્યું છે કે પહેલા ત્રણ પતિ મનુષ્ય યોગિના નથી, માત્ર ચોથો પતિ જ મનુષ્ય યોગિનો છે. આ કારણે તેનાથી નિયોગ અથવા પુનર્વિવાહ સિદ્ધ થવો અસંભવ છે.

ચતુર્થ મત્રમાં ૨૫૬ કહ્યું છે કે સોમ એ કન્યાને ગર્ધર્-ની પાસે આપી, ગર્ધર્વે અગ્નિને સ્વાધીન કરી અને અગ્નિએ માનવી પતિના હાથમાં તેને સોંપી દીધી આથી પહેલા ત્રણ પતિ હંવી શક્તિના દેવ છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. માતા-પિતાના ધરમાં રહેતી આ કન્યા આશ્વકાળમાં આ દેવને આધીન હોય છે, અથવા તેમનો પ્રયાગ તેના પર પડેલો હોય છે ન્યારે વિવાહનો દોમ થાય છે, ત્યારે એ હવનાગ્નિ તે કન્યાને માનવી પતિના હાથમાં સોંપે છે.

કેટલાએ અવિચારી લેખકો આ મત્ર માટે એવી વિચિત્ર કલ્પનાઓ કરી ગયા છે અને તે માટે લેખો પણ લખી નુકા છે કે પૂર્વકાળમાં કન્યાનો વિવાહ થતા પહેલાં તેને સોમ, ગર્ધર્વ અને અગ્નિ નામની જાતિઓના પુરુષોની પાસે રાખવામાં આવતી અને ત્યાર પછી તે કન્યા તેમની અનુમતિથી માનવને પ્રાપ્ત થતી હતી પરંતુ આ કલ્પના વિચિત્ર અને હારમારક છે આ તો બ્યભિચારને જ ધર્મ માનવામાં આવ્યો છે પરંતુ અને ન્યાં સુધી તપાસ કરી છે ત્યાં સુધી સોમ અથવા અગ્નિ નામની કોઈ જાતિ હતી એ બાબતમાં પ્રમાણ ઉપલબ્ધ થતું નથી. ગર્ધર્વ જાતિ હતી પરંતુ અહીં એકથી જ કામ ચાલે તેમ નથી. તેથી અગે આ કલ્પનાને તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ

તે ઉપરાંત સ પૂર્ણ વૈદિક સાહિત્યમાં રત્નોને એટલું સ્વાતંત્ર્ય આપેલું હોય એવું કંપાય જણાતું નથી, જેથી તે પતિને આધીન રહે નહિ અને તેથી આ પ્રમાણે અન્ય પુરુષોની પાસે જઈને રહેવાને માટે તેને કમચ જ મળી છે નહિ વેદમાં બીજો કોઈ સ્થળે આ પ્રમાણે વિવાહ થતા પહેલાં ત્રણ પતિ હોય એવો ઉલ્લેખ નથી તેથી આ ભાવાનંક કલ્પના અસત્ય છે જે લોકો આવી કલ્પના કરતા હોય તેમના મગજમાં કોઈ પણ જાતનો વિકારી દોષ જ હશે અને અમને લાગે છે કારણ કે મત્રમાં ૨૫૬ કહેલું છે કે વિવાહ પૂરેનાં, મનુષ્ય પતિના પૂર્વનાં પતિ વ્યવહાર છે, અર્થાત્ દેવત છે દેવતાઓનું સ્વામિત્વ કોઈ પણ પ્રકારે દોષમય હોઈ શકે નહિ જેની રીતે કોઈ ભક્ત પોતાના ઉપાસ્ય

દેવને અન્નનો નેનઘ આપ્યા પછીજ અલ ભક્ષણ કરે છે અને તેમાં ઉચ્છિદ્ર ભોજનનો કાષ્ઠ દોષ તેનાપર આવતો નથી કારણ કે તે અન્ન સમર્પણ માત્ર એક ભાનના કારણે છે તે પ્રમાણે કન્યાના આશ્વ કાળમાં માતા પિતા એમ માને કે તે આ વખતે સોમ દેવતાના અધિકારમાં છે ત્યારપછી તે ગ્રધર્વાના અધિકારમાં છે અને ત્યાર પછી તે અગ્નિ દેવતાના અધિકારમાં ત્યારપછી તે માનવી પતિના અધિકાર તથા આવશે કુમારિકાનું જીવન આ પ્રમણે દેવતામય હોવું જોઈએ દેવતાઓની સમીપ હોવાનો અર્થ કુમારિકાનું પવિત્ર મરણ આશ્વમેવ હોવું જોઈએ જ છે જો કે કાષ્ઠ મનુષ્ય થોડા વખત રાત્ર પાસે રહે તો તે તેટલો વખત વધુ પવિત્ર રહેશે તે પ્રમાણે તે કન્યા થોડા સમય તે દેવતાઓની પાસે રહેશે તો તેની પવિત્રતા અધિક થશે એમાં કાષ્ઠ સંદેહ નથી. દેવતાઓ સર્વશ હાય છે, તેથી અમારા પાપ તેમનાથી છૂટા રહે એ અસંભવ છે આ સર્વ કથનનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે આ ત્રણ દેવી પતિ કેવળ કન્યાનું મનોમગ્ન વધારવાને માટે છે, એથી માનવી પતિ જ સાચો પતિ છે આ પ્રમાણે આ મંત્રે આધારે જે અનેક પતિની કલ્પનાઓ કરવામાં આવે છે તે નિરાધાર છે

વિવાહનો સમય

આગળના એ મંત્રોમાં વિવાહ વખતે વધુ અને વરની ઉમર કેટલી હોવી જોઈએ તે નક્કી કરી શકાય છે (સુમતિ ભાગવત ૧) ઉત્તમમતિ આવી ગઈ છે એટલે કે શુદ્ધિ બરાબર ખીની ગઈ છે આથી એમ સ્થાપિત થાય છે કે વિદ્યાના સંસ્કાર તેની શુદ્ધિપર બરાબર પડ્યા છે ઉત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ વિવાહનો વિચાર કરી શકાય શુદ્ધિ સુસંસ્કૃત થયા પછી વિવાહ થાય (હસ્તુ કામા અસ્ત ૧) ૫) હૃદયમાં કામે પોતાનું સ્થાન બરાબર જમાવ્યું છે ત્યારે આટલી પ્રાપ્તિ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ વિવાહ થતા જોઈએ હૃદયમાં કામનું ખીજ ઉત્પન્ન થવું જોઈએ (વાગ્જિની-વસ્તુ) અન્ન અને ધનથી યુક્ત હોવું જોઈએ ત્યાર પછી વિવાહ થવો જોઈએ વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પછી ધન પ્રાપ્ત કરીને પ્રાદ વસ્થા આપ્યા પછી વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. (મિથુના શુભસ્પર્શી ગોપા ભસ્ત) સાથે સાથે રહેવાની છઠ્ઠા કરનાર ઉત્તમ પાત્ર અને સંસ્કાર ત્યારે થાય ત્યારે વિવાહનો વિચાર કરે (અર્ચ-જ્ઞ-અર્ચ

મનઃ) આર્ચ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ મનનાળા વધુર હોય, ત્યારે વિવાહનો સમય છે એમ માનવું પાઠક આ શબ્દોનો અર્થ બરાબર મનન કરે અને પછી જ વિવાહનો સમય નક્કી કરે

વિવાહ સમયે સ્ત્રી પશુ (મન્વલ્કાના ૧) આનંદ થી ભરેલી, પ્રસન્ન ચિત્તાવાળી પ્રફુલ્લ મનવાળી (શિવેન મનસા) શુભ મનવાળી, કલ્યાણ પુણ્ય વિચારોથી યુક્ત હોવી જોઈએ (સર્વર્થોત્તમ વચસ્ય રવિ) સર્વ પ્રકારના વીરતાના ભાવ જેનામાં છે, ઉત્તમ વસ્તુત્વ જેનામાં છે આ પ્રકારની શોભા ધારણ કરનાર અને (દુર્મતિ દત્ત) દુષ્ટ શુદ્ધિનો નાશ કરે આ પ્રમાણે સ્ત્રીની યોગ્યતાના વિષયમાં અમોને નિર્દેશ પ્રાપ્ત થાય છે

અર્થાત્ વિવાહ વખતે સ્ત્રી અને પુરુષ વિદ્યા, ધન, બળ, સુવિચાર આદિ ગુણોથી યુક્ત હોવાં જોઈએ કુટુંબનો પુરેપુરો ભાર ઉઠાવવાની શક્તિ તેમનામાં હોવાં જોઈએ આ સર્વ આપત્તોનો વિચાર કરવાથી બચી શકાય છે કે વધુર પ્રાદ ઉમરમાં આવે ત્યારે જ વિવાહ કરવા જોઈએ, અર્થાત્ આશ્વકાળમાં વિવાહ થવા જોઈએ નહિ વેદાદિ મંત્રોનો અર્થ અને વેદોક્ત પ્રતિજ્ઞાનો ભાવ મગજ શકાય એટલી યોગ્ય શુદ્ધિવાળી વધુર હોવાં જોઈએ વૈદિક મંત્રોના કુમાર-કુમારિકાઓ પર માતાપિતાનો અધિકાર પુરેપુરો છે, તથા કન્યાદાન પશુ વેદમાં કહેલું છે અહીં કુમાર-કુમરિકાઓનો સ્વયં વર વેરને માન્ય નથી, આ વાત સિદ્ધ થાય છે સ્વયં વરનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ વેદમાં કાષ્ઠ પશુ સ્વયં સ્પષ્ટપણે છે નહિ અને કન્યાદાન પદ્ધતિમાં તો સ્વયં વરને સ્થાન મળી શકે જ નહિ ભ્રાંચ સ્વયં વર હોય ત્યાં કન્યાદાન કવી રીત થઈ શકે કન્યાદાનની પ્રથા વૈદિક હોવાને કારણે માતા પિતાની અનુમતિથી જ વિવાહ થઈ શકે છે તેથી જેઓ એમ સમજે છે કે વેદમાં શુરેષ્ઠી અન્નનો જેમ સ્વયં વરની રીત છે અને જેઓ સ્વયં વરને વૈદિક વિવાહ કહે છે અને જેઓ “પ્રથમ દર્શને પ્રેમ” થવાની સલાહના વૈદિક વિવાહમાં માને છે તે સર્વ વૈદિક મંત્રોના ઉલ્લેખ છે આ પ્રમાણે વૈદિક વિવાહમાં કુમાર-કુમારિકાઓ પ્રાદ અને સુમનસ્ક હોય એમ સિદ્ધ થાય છે, તે પશુ માતાપિતાની સમતિ પણ એટલી જ પ્રમળ છે એવાત અહીં વિશેષ રીતે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ

આગળ મંત્ર ૭ થી ૯ સુધીમાં નવ વિવાહિત વધુરને અલિપ્તિય તત્ત્વપૂર્વક આદીર્વાદ છે રાક્ષસ, દુષ્ટ, દુરાચારિ-

એથી વધુની રક્ષા થવાની પ્રાર્થના માનમાં મંત્રમાં કરેલી છે ત્યુને માટે બધા મર્ગો મુદ્દિત થાય એવો આશ્વાસ આપના મનમાં છે અને નવમા મનમાં વધુવરને મધ્ય અંશરમ્, તેથી ક્ષમાદિ સમ્પ્રદાય થાય અને આ વધુવરની કેસ દિ સા ન કરે આ પ્રવજ છે

યજ્ઞાધી યજ્ઞનારા

હસમા મનમાં યજ્ઞાધી યજ્ઞ રોગનો નાશ થવાનો સંદેશ મળી જ કાવ્યમયી વાપીમાં આપવામાં આવ્યો છે તેનો વિચાર સદેશ વિરોધ વિચારપૂર્વક કરવો ઉચિત છે—

યે યજ્ઞશ્વર યદતુ યજ્ઞયા યન્તિ જનોં મનુ ।

પુનસ્તાન્ યજ્ઞિયા યેષા નયન્તુ યત્ત યાગતાઃ ॥

(મ ૧૦)

“ જે (યજ્ઞના) દમરોમ (જનાન્ મનુ યન્તિ) મનુષ્યની સાથે સાથે રાહે છે તે (યજ્ઞશ્વર યદતુ) વધુની તેજસ્વી વ્યવસ્થા રમીની સાથે આગી પ્રવેશ દેખે તે (તાન્) તે યજ્ઞ રોગોને (યજ્ઞિયા યેષા નયન્તુ) યજ્ઞ ના દેવ દૂર લઇ જાય, અર્થાત્ વધુ અથવા વરની સાથે આવવા ન દે ” યજ્ઞના દેવ જામિ વ્યવસ્થા વિશેષ છે જેનાથી યજ્ઞ થાય છે અને યજ્ઞ કરાવી વખતે જેનો નામ નિર્દેશ વાર વાર થવા કરે છે આ સર્વ દેવો મનુષ્યની સુખે બાવેલા યજ્ઞને દૂર લઇ વળા આ મંત્રના મનુષ્યની સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં મનુષ્યોની પૂન ગિરદી જમણી દેખે ત્યાં રોગી મનુષ્યોની સાથે યજ્ઞમાદિ રોગમાં બીજા આવવાનો વધુ સહય છે જન માં જ્યાં ધણી ધણી માણસો એકત્ર થાય છે ત્યાં કેનો કરો રોગ છે તે જાણવું અશક્ય છે આથી આવી ગિરદી પ્રમ જે રપશ્વજન્ય રોગોના ફેલાવા થવાની શક્યતા વધારે છે અર્થાત્ આપે પ્રમ જે જુદલ યજ્ઞ કરીને આસા યજ્ઞોનો નાશ કરેવો એ વધારે ચોક્કસ છે જ્યાં જ્યાં જન્ય અથવા એવે જ પ્રસ જે ધણી લોકોની મેલી એકત્ર થાય છે ત્યાં ત્યાં આ નિજમ ખાનમાં રાખના ગેભ્ય છે

રાનુઓ દૂર થાય

અગિયારમા મનમાં શનુઓને દૂર કરવાનો ઉપદેશ આપે ન છે પણેલાના મંત્રમાં આપિષ્ઠ શનુઓને દૂર કરવાનો ઉપદેશ છે અને આ મંત્રમાં માનવી શનુઓને દૂર કરવાનો ઉપદેશ છે (વરિષ્ઠવિષ્ણુ માં વિદ્યન્) કુટુમ્બાર્થી ચાલનારા દુરાચારીઓ આ દ પતિને નહિ નહિ દુરાચારી લોકો અનેક

પ્રતેજા મનાડીને મનુષ્યોને હેતરે છે, જનાવટ કરે છે, ફસાવે છે, લૂટે છે અને પોતાનો સ્વાધ સધે છે તેથી આ દુરોની સંધેના સ મધ્ય નાગિવાદિન વધુરદુર રહે એટલું જ નહિ અન્ય લોકો પણ તેમનાથી દૂર રહે આ સર્વ સામાન્ય ઉપદેશ છે (કરાતય અવ દ્રાન્તુ) શનુઓ દૂર નાશી જાય અનુદાર મનુષ્ય જે આ નાગિવાદિન વધુરને ફસાવના ક્રમજા દેખે તેઓ તેમનાથી દૂર રહે, તેમનાથી આ દ પતિ પ્રાર્થિત રહે તથા આ આ પ્રાર્થના (શુભેન દુર્ગ જતીતાં । મં. ૧૧) સમપૂર્વક સર્વ કદીન પ્રસંગમાં થાત યજ્ઞ જાય

ગારમા મનમાં પ્રાર્થના છે કે “ સર્વને ઉત્પત્તિ કરી સવિતા દેવ આ સર્વ નિશ્ચિતા કૃપને આ પતિ-પત્ની માટે સમ્પ્રદાય બતાવે ” અર્થાત્ આ સર્વ નિષ્ક આ દ પતિને સુખ આપે, તેનાથી દુઃખ ન થાય અહીં પાદક રમરમમાં રાખે કે જગત્તા બધા પદાર્થો સમ્પ્રદાયક પણ બની શકે છે અને દુઃખદાયક પણ બની શકે છે પોતાના વ્યવહારપર જ સુખ અથવા દુઃખનો આધાર છે. તેથી વધુવર એવા ધર્મિક સુનિયમોથી વ્યવહાર કરે કે જેથી તેમને સદા સુખ જ મળતું રહે અને દુઃખ કદી પણ મળે નહિ

વિનાશમાં ઇશ્વરનો હાથ

તેરમા મંત્રમાં (યાતા રમ લોક ઈશ્વર્ય દિદેશ । મ ૧૩) વિધાતાએ આ પતિનું રથાન આ વધુને માટે નિર્દિષ્ટ કરી રાખ્યું છે એમ કહ્યું છે આનો સરળ અર્થ તે એટલો જ થાય કે જ્યારે સ્ત્રી અથવા પુરૂષ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેના વિનાશની યોજના વિધાતા દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે વિધાતાનો સદેશો અદ્વલ કરીને જે લોકો વતે તે તેમને માટે મધ્યસ્થ અધર્મ પત્ની મળે છે જેઓ પોતે પોતાની જ દલ વચમાં લાવે છે તેઓ કષ્ટ ભોગવનારા થાય છે જેઓ આજન્મ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેમનો હેતુ પણ ઇશ્વરની કૃપા થા જ સિદ્ધ થાય છે જેઓ વિવાદની ક્રમજા કરે છે તેમને માટે યોગ્ય છે કે તેઓ પોતાનું આચરણ ધર્મ પ્રમાણે રાખે, ઉત્તમ સુનિયમોનું પાલન કરે અને સાથે સાથે યોગ્ય સમયની પ્રતીક્ષા કરે વિધાતાના નિયમાનુસાર તેનો સ્વર્ગ સુરોચ વધુ સાથે અવરણ થશે જ પાદક જાદો ઉપદાસ ન કરે ધર્મનુકૂળ, સ વમપૂર્વક ચાલનાર મતી મનુષ્યનો સર્વ પ્રકારે રોગક્ષેપ ઇશ્વરના નિયમ પ્રમાણે આપતો જ રહે છે જેનો

પરમપિતા એકમાત્ર સહાયક અને તેને કાંઈ વાતની ન્યૂનતા રહેશે નહિ.

(હવં શિવા નારી મસ્તં આગત્) આ શુભ આચાર-વાળી સ્ત્રી પતિને ઘેર આવી ગઇ છે. આ શુભ આચારવાળી સ્ત્રી એવા જ ધર્માત્મા પુરુષને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનો શુદ્ધ-રથાશ્રમ સુખપૂર્વક આલવામાં સહાયતા પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મ-પત્ની શુભ આચારવાળી મળવી એ પણ એક લગ્નમય લક્ષણ છે અને તે ધર્માચાર્યની જ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

(દેવાઃ પ્રજયા વર્ધયન્તુ । મં. ૧૩) સર્વ દેવો આ દંપતિને ઉત્તમ સંતાન આપીને તેમની વૃદ્ધિ કરે. સુસંતાતિ આપે અને અન્ય સર્વ પ્રકારનું ભાગ્ય અર્પણ કરે. દરેક પ્રકારનું સુખ આ દંપતિને પ્રાપ્ત થાય. આ બધું ધૃશ્વર ભક્તિથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. વિદ્યાતાની કૃપાથી જ આ બધું થાય છે.

ગર્ભાધાન

વિવાહ પછી ગર્ભાધાન પ્રકરણ આવે એ શ્વાભાવિક અને ક્રમ પ્રમાણે થાય છે. તે આખાનો નિર્દેશ ૧૪ મા મંત્રમાં છે. (અત્મમન્વર્તી ડર્વરા નારી) આત્મિક બળવાળી સુપુત્ર અથવા સુસંતાન ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી કહેવું પ્રસંગે પણ જેનું ધૈર્ય નષ્ટ થતું નથી એવી હોવી જોઈએ. “ ડર્વરા ” શબ્દ અહીં ઉપગમિતો અર્થમાં વપરાયેલ છે. જેવી રીતે ભૂમિ ઉત્તમ ઉપજાઉં હોય છે, વનરપતિએ રસયુક્ત ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રી પણ ઉત્તમ હૃદયપુષ્ટ સમર્થયુક્ત, સંતાતિ ઉત્પન્ન કરનારી બને. રોગી સંતાતિ ઉત્પન્ન ન થાય. આ સર્વ સ્ત્રીના ધર્મનુકૂળ આચરણ આચરવાપર નિર્ભર છે. જેવી રીતે આયુર્વેદમાં કહ્યું છે તેમ પ્રમાણેનું આચરણ સ્ત્રી પુરુષો કરશે તો ઉત્તમ સંતાતિ ઉત્પન્ન થઇ શકશે.

(તસ્યાં નરો વૌજં વપત) આવી મુખવતી, કુલવતી, આત્મબળ સમિતની ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ સ્ત્રીમાં જ પુરુષ ગર્ભાધાન કરે કાંઈ અન્ય રથને વીર્યનો નિસેપ ન કરે. ધર્મપત્ની સિવાય કાંઈ અન્ય રથને વીર્યપાત કરવો એ સર્વથા અગોચ્ર અધાર્મિક અને અવનતિકારક છે. પ્રથમ (વૃષભઃ) બળદના જેવો વીર્યવાન હોવો જોઈએ. જામ જાણ્યો એ વીર્યદર્શક છે. વીર્યવાન સહયુગ્મવાળો પુરુષ જ ગર્ભાધાન કરે. રોગી, દુર્ગુણી, નિર્વાંચ પુરુષ ગર્ભાધાન કરશે તો તેનાં સંતાન તેના જેવા જ ક્ષીણ અને દીન બનશે. તેથી આ સાવધાનતા બળવતી આવશ્યક છે.

સ્ત્રી પોતાના પતિને ઘેર (વિરાટ) વિશેષ તેજસ્વિની બનીને પોતાના સર્વ વ્યવહાર કરે. (સત્સ્વયી) વિદ્યા-દેવીની ભૂતિ બનીને રહે. અર્થાત્ વિદુષી કહેરાવવાને થોડા જ્ઞાનવાળી બને, (સિનીવાલી) વિવિધ અભરસ પાસે સામ-નાર શુદ્ધસ્વામિની બને. પોતાનો પતિ (વિષ્ણુઃ હવ) સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન જ છે અને હું તેની ધર્મપત્ની છું એવો ભાવ મનમાં રાખે. જેવી રીતે વિષ્ણુ ભગવાન સમસ્ત જગતનું પાલન પોષણ કરે છે તેવી રીતે મારા પતિ પણ કુટુંબનું પાલન પોષણ કરનાર છે. એવો વિચાર મનમાં રાખીને પતિની આખતમાં પથ્થો આદરભાવ પોતાના મનમાં રાખે. અને (મગસ્ય લુમતાં મસત્ । મં. ૧૫) પોતાના પતિની છુદિમાં પોતાની છુદિનો સમાવેશ કરે અર્થાત્ તેને વિશે ઉત્તમ વિચાર મનમાં ધારણ કરે અને પતિના મનમાં પોતા માટે ઉત્તમ વિચાર રહે એવું પોતાનું આચરણ રાખે. પાત પણ પોતાની સ્ત્રીઓ માટે પુષ્કળ આદરભાવ રાખે. આ પ્રમાણે પતિપત્ની પરસ્પરનો સત્કાર કરીને પોતાના શુદ્ધરથ ધર્મનું પાલન કરે.

પતિ-પત્નીના અંદર અંદરના વ્યવહાર એવા સરળ અને સુંદર હોય કે એકબીજામાં કંઈ ક્રમકાંડ કે મન દુઃખ થવાનો પ્રસંગ ન આવે. ધરતી શક્તિનો કાંઈ થવાનો પ્રસંગ ન આવે. બંને જણાં પ્રેમથી એકબીજાની સાથે દળીમળીને રહે. (અનુષ્ઠતૌ) બંને પતિપત્ની ખરાબ કામ અથવા દુરાચાર ન કરે. હંમેશાં સારાં શુભ કર્મોમાં દત્તચિત્ત રહે. (વિ-દ્યસૌ) તેઓ બંને હંમેશાં નિષ્પાપ રહે. કંઈ ભૂલથી પણ પાપ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત ન થાય. (અનુનં મા આરતાં મં. ૧૬) અશુભ વ્યવહાર કંઈ પણ ન કરે. બંને દળીમળીને પરસ્પરને ધર્મ કરવાનો સહાયતા આપતા રહે, અને પોતાની ઉજ્જ્વલતા મારા આકર્ષણ કરતા રહે.

પતિના ઘરમાં પત્નીનો વ્યવહાર

હવે પતિના ઘરમાં સ્ત્રીનો નિવાસ રિયર થયો. ગર્ભાધારણ થયા પછી વધુનું ચિત્ત પતિના ઘરમાં રિયર થઇ જાય છે. ત્યાં સુધી તે પોતાના પિતાના ઘરનું સ્મરણ કરતી રહે છે. જ્યારે ગર્ભાધારણ થાય છે ત્યારે પતિના ઘરનો પ્રેમ વધે છે. આવી રિયરિમાં તે નારી પતિના ઘરમાં જેવી રીતે વ્યવહાર કરે એ વિષયમાં ઉત્તમ ઉપદેશ મંત્ર ૧૭માંથી પ્રારંભ થાય છે. દરેક સ્ત્રીએ આ મંત્ર કંઠસ્થ કરવો જોઈએ.

(જ-ઘોર-વહુ) સ્ત્રી દૂર દષ્ટિ કરનારી ન બને,

દમિયા સૌમ્ય બની આવતી અને પ્રસન્ન દષ્ટિથી ધરનાં કામ કરતી રહે. કોષપર કોષ ન કરે, વડ (વાંકી) દષ્ટિથી કોષ પ્રત્યે ન જુએ. (ઘવાતિ-પ્રી) પતિનો માત્રપાત્ર, અપમાન તથા વિરોધ કદી પણ ન કરે, સદા પતિનું દિન કરવામાં દશ રહે. (સ્વોજા શિષા) સ્ત્રી સર્વને સુખ આપે, સર્વનું દિન કરે. સર્વનું કષ્ટપણ કરવામાં કામિત રહે, (કાશ્મા) દમિયાં મુખ કામ કરે, સર્વ દિનકારી કામમાં પોતાના ચિત્તાની લગની રાખે. (સુ-યમા) સ્ત્રી પોતાના પતિના ધરમાં ઉત્તમ ધર્મ નિષ્ક્રમેને અનુકૂળ આચરણ કરે. કદી પણ નિયમ બાદ્ય આચરણ ન કરે, (સુ-સેવા) યશસ્વિની સેવા ઉત્તમ રીતિથી કરે, સેવા કરનારાઓ પર કોષ ન કરે. પ્રસન્નતાપૂર્વક સેવકોની સાથે વર્તે, (દીરઘા પ્રજાવર્તી) વીર સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે જે જે પથ વ્યવહાર કરવા આવશ્યક હોય તે કરતી રહે. પોતાની વીરભાવનાથી જ સંતાન પણ વીરપ્રભાવ મુકત થઈ શકે છે એમ ગણીને પોતાના અનર્માં વીરતાના વિચારો ધારણ કરે, અને બાળ-પણમાં જ પોતાના સંતાનોને વીરતાનું શિક્ષણ આપતી રહે. આ પ્રમાણે પોતાના સંતાન સુવીર બનવા માટે જે જે ઉપાયો કરવા આવશ્યક હોય તે કરતી બધા (દેવ-કામા, અદેવ-કામી) પોતાના દિયરોનું દિન કરે, તેમના કદી પણ દેવ ન કરે. દિયરને કદી માત્રપાત્ર ન કરે. (સુમનસ્વમાના) જેના અંતઃકરણની ભાવના ઉત્તમ છે, જેની મનોવૃત્તિ ઉત્તમ છે, એવી સ્ત્રી હોય, અર્થાત્ વિદ્યા અને મુનિષ્યમેયી સ્ત્રી પોતાનું મન ઉત્તમ, શાંત, અંબીર અને વિનયમુદ્ર બનાવે તે ધરમાં સર્વનાં મન પોતા તરફ આકર્ષિત કરે, (સુવર્ચા) સ્ત્રી ઉત્તમ વેળસિંહી બને, ધરની શોભા બનીને પતિના ધરમાં રહે (યજુર્યા શિષા) પણ વગેરેનું દિન પણ ગૃહિણી કરે. પણ એને શેષ્ય સમપે ધાસ, દાણેપાણી બરાબર મળ્યું છે કે નહિ, તેમનું આરોગ્ય કેનું છે, વગેરેનો વિચાર કરીને એ બાબતમાં જે આવશ્યક કર્તવ્ય હોય તે કરે. (ગાઢપર્ણ સર્વર્થ) માર્દપત્ય આશિમાં પ્રતિદિન હવન કરે. દ્યારની દમિયાં ઉપાસના કરે. આજી રક્ષ અને રક્ષ મંત્રમાં પણ હરીયા એજ વિષય આવેલ છે. તેમાં શુદ્ધપત્નીના કર્તવ્ય આ કામને કામ વણવવામાં આવ્યાં છે. સ્ત્રી (સુમંગલી) ઉત્તમ મંગલ કરવાવાળી, મુખ મંગળ કામના કરવાવાળી, (મતરણી) દુઃખમાંથી પાર કરનારી (સુસેવા) ઉત્તમ સેવા કરનારી, ઉત્તમ સેવનીય, (પત્યે અગ્રુરાય કામ્યુ)

પતિનું, સસરાનું ઉત્તમ દિન કરનારી, (અગ્ર્ય સ્વોજા) સામુનું સુખ વધારનારી (અગ્રુર્યાઃ, ગૃહેશ્વ્યા, અગ્રે, અગ્ર્ય સર્વસ્વે યિદ્યે સ્વોજા) સમયે, ધરવાળા, પતિ અને સર્વ કુટુંબના લોકોને માટે સુખ દેનારી ગૃહિણી હોય.

આ ઉપરોક્તને લક્ષમાં રાખીને જે સ્ત્રી પોતાના પતિના ધરમાં વ્યવહાર કરે તે સર્વનાં આદરપાત્ર બને એ નિઃસંદેહ છે. એમાં કંઈકાંતે રચાત નથી જ. ગૃહણીને આમ ઉત્તમ આદર અર્હો દર્શાવે છે. સ્ત્રીનું પતિને પેરકેનું વર્તન હોતું નોંધ્યે એ વિષયમાં આ કહીના પ્રથમ સૂત્રના ૨૨ થી ૪૭ સુધીના યજ્ઞો અને તેમનું સ્પષ્ટીકરણ પાઠક અર્હો પણ નોંધે બધા, અને પ્રાદ ઉપર કન્યાઓને આ મંત્રના બાળ બચપર સમજાવી દે.

દરિદ્રતાને દૂર કરે.

પતિના ધરમાં ધર્મપત્નીને પ્રવેશ થવા પછી વધુ અને વર બન્યે એ મળીને પ્રપત્ત કરવો નોંધ્યે કે જેથી પોતાના ધરનું દરિદ્ર દૂર થાય, તે ધરમાં રહે નહિ. આ વિષયનો સંદેશ આપતો ૧૯ મા મંત્રમાં કહ્યું છે—

(દે નિર્મલે | પ્રપત મા રંચ્યાઃ | અગ્નિમૂઃ સ્વાદુ
ગૃહાન્ | સ્વા દંદે | મં. ૧૯)

વધુ અને વર કહે છે, 'દે દગદર' અર્હોથી દૂર નાસી જા અર્હો અમારા ધરમાં ન રહે, એમાં તારો પરણાવ કરીશું અને અમારા ધરમાંથી તને બહાર કાઢી મૂકીશું આ વાત સાચ રીતે કહીએ છીએ. 'આ પ્રમાણે નિશ્ચયપૂર્વકનાં વાક્યો દરિદ્રને કહેવામાં આવે. તેનું તાત્પર્ય એનું છે કે પતિ અને પત્ની પોતાના ધરના દગદરને દૂર કરવાનો નિશ્ચય કરે અને તદનુસાર પ્રવર્ત કરે.

મોટરંઓને નમસ્કાર

વીસમાં મંત્રમાં કહ્યું છે કે જ્યારે વધુ અગ્નિની પૂળ કરી સે અને પોતાની પ્રથરોપાસના સમાપ્ત કરે ત્યારે તે (પિતુર્યાઃ જમસ્કુષ્ઠ મં. ૨૦) પોતાના ધરમાં મોટાં માણસોને નમસ્કાર કરે અને પછી પોતાના કામમાં લાગે. આથી એક મહાન વૈદિક આદર્શ દર્શાવેલ છે. સ્ત્રી પ્રાતઃ કાળમાં ઉઠે, સરિર શુદ્ધિ, સ્નાન વગેરે પરવારીને, ધ્યેય ઉપાસના, હવન પ્રત્યાદિથી નિજત યજ્ઞને પોતાના ધરનાં મોટાં લોકો જેવાં કે પતિ, સાસુ, સસરા, નેક તથા અન્ય ધર્મ જન જે કોષ ધરમાં હોય તેમને વધારાથી રીતે નમસ્કાર કરી

તેમના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરે અને પછીથી પોતાનું કાર્ય શરૂ કરે આ નિયમન માત્ર નવવધૂને માટે જ ઉત્તમ છે એટલું જ નહિ પરંતુ ધરના સર્વ કુમાર-કુમારીઓએ માટે પણ ઉત્તમ છે એમને ખૂબ જ આરા છે કે પ્રત્યેક આર્પના ધરમાં આ પ્રણલિ ચાલુ રહે અને ગુરૂજનોને નમસ્કાર કરવા એ એક ઠ મેસનો આવશ્યક ક્રમ'ક્રમ જ સમજવામાં આવે

આ પ્રમાણે ગુરૂજનોને સનારમા નમસ્કાર કરવો એ એક પ્રકારનું 'સર્મ વર્મ વત્ત' । મ ૨૧) સુખદાયક અને સરક્ષક કવચ છે આ રીતે કુમાર કુમારીઓની ધણી આપતિ યોથી રક્ષા થાય છે આથી આ પદ્ધતિનો પ્રચાર બધા ગૃહો માં થવો યોગ્ય છે

(સૂચના - મ ૧૫ નો ઉત્તરાર્ધ અહીં મ ૧ ૨૨ માં ફરી વખત આવેલ છે)

નવવધૂ હથેર ઉપાસના અને અગ્નિમાહવન કરતી વખતે સર્મ પર-ધણુ અરૂ કૃષ્ણાહન પર બેસે અને પોતાની ઉપાસના કરે (લુઓ મ ૨૨-૪૪)

રોહિતે સ્વર્મણિ હવયિદય સુપ્રજા અગ્નિ સર્વવત્ ।
(મ ૨૩)

" કૃષ્ણાહનપર બેસતી ઉત્તમ પ્રભા ઉત્પન્ન કરનારી અગ્નિની ઉપાસના કરે " અગ્નિની ઉપાસના કરવાનું કારણ વેદન ત્રમાં આ પ્રમાણે આપેલ છે—

एष देव सर्वा रक्षांसि हन्ति ।। (મ ૨૪)

' આ અગ્નિદેવ સર્વ રોગખીન્નરૂપ રક્ષાસેનો નાશ કરે છે " અને કુટુંબીએને રોગ મુક્ત કરે છે આ અગ્નિ ઉપાસનાનું મહત્ત્વ છે તેથી હવન પ્રત્યેક કુટુંબમાં થવો જોઈએ આ પ્રમાણે જરૂરી કરે છે તેનો (સુજોષ્ટ્ર પુત્ર । મ ૨૪) ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ પુત્ર થાય છે સુપ્રભા નિર્માણ માટે હથેરની ઉપાસનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે તેથી માતાપિતા અને કુટુંબના ઇતર માણસોના પત્ર રૂસ રકાર સમ્પન્ન થય છે અને તેનું પરિણામ સુપ્રજા નિર્માણ યજ્ઞમાં થાય છે ૨૫ માં મ ત્રમાં પણ ફરીથી એજ કારણ આપ્યું છે—

प्रतिभूय देवान् । (મ ૨૫)

દેવે ને સુશાંખિત બનાવો ' એમ આતા આપેન છે હથેરોપાસના કરવા માટે જ આ આતા પ્રેરિત કરે છે દેવતા એને આશૂષણોની સુબૃષિત કરો, એવી આતા અહીં છે

માટે જ પિતૃદેવ અતિથિદેવ પતિદેવ આદિ અનેક દેવો ધર-માં હોય છે તેમને સુબૃષિત કરવાના વિધયમાં આ આતા હોય એ પણ સંભવિત છે ધરમાં જે જે દેવતાઓ હોય તેમની બધાની શોધા વધારવી એ ગૃહસ્થોએનું પરમ કર્તવ્ય છે

દેટલાક લોકો ' દેવતાઓની ' મૂર્તિઓની સમવટ કરવી જોઈએ એવો અર્થ આ મ નો માર્ગ છે અને આ મતના ટેમમાં કહે છે કે વેદમાં કન્દાદિ દેવતાઓની મૂર્તિઓનું વણું ન કરેલ છે તે વિધયમાં તેમના પ્રમાણુ આમ છે—

क इम दशभिर्ममेन्द्र क्रीणाति भेजुभि ।
(સ ૪૨૪૧૧૦)

મહે સન ત્વામદ્રિય પરા શુલ્કાય વેયામ ।
ન સદ્દક્ષાય નાયુતાય વજિવો ન શતાય શતામથ ॥
(સ ૮૧૧૫)

' (ઇમ દન્દ્ર) આ ઇન્દ્રને (દશાભિ બેજુભિ) દશ માયો આપીને (ક્રિનાતિ) ખરીદે છે સે કડા અથવા હજારો માયો મળતા છતા પણ (શુલ્કાય ન પરા વેયા) ગમે તેટલું મુલ્ય મળવા છતાં પણ આ ઇન્દ્રને વેચીશ નહિ ' આ મ ત્રમાં આ લોકો કહે છે કે ઇન્દ્રની મૂર્તિ ખરીદવી અને વેચવાનો ઉદ્દેશ્ય છે શ્રી બાણુ અવિનાશ પ્રસાદ દાસ એમ એ પીએચ ડી એ પોતાના ' વૈદિક કલ્પર ' નામના પુસ્તકમાં પૃ ૧૪૫ થી ૧૪૮ પર આ મ ત્ર માટે વિચાર કર્યો છે અન્તમાં આદના મ ત્રો આપીને પણ વેદમાં નિ સ દેહ મૂર્તિપૂજા છે એવો પોતાનો મત જાહેર કર્યો નથી તેથી તેમના મત પ્રમાણે પણ વેદમાં મૂર્તિ પૂજાની હસ્તિ સિદ્ધ થતી નથી તેથી જે વિધયમાં આ પદ્ધતિ આધાર આપનારનો પણ સ દેહ છે તે વિધયનું ખરૂં મંડળ કરવાની અમારે અહીં કોઈ આવશ્યકતા નથી અને આ મત અહીં એટલા માટે આપ્યો છે કે આ મ ત્રો પર પૂર્વેકિત બાણુ મહાશય આ કલ્પના કરે છે જે પાછો શોધની દૃષ્ટિએ અધ્યયન કરતા હોય તેમણે આ મ ત્રોનો અધિક વિચાર કરવો ઉકત બાણુ મહાશયનું બીજુ પથ કથન (સ ૮૧૬૮૧૫૧૬) મ ત્રોમાં જ્યાં ઇન્દ્રના રથમાં બેસવાનો ઉદ્દેશ્ય છે ત્યાં ઇન્દ્રની મૂર્તિ બનાવનાર રથમાં બેસે એવો અર્થ સમજવો જોઈએ એમ છે જો આ પ્રમાણે કલ્પ ૧૧ કરવી હોય તો પ્રાય સર્વ દેવતાઓની મૂર્તિઓનું વેદમાં વણું ન છે. એમ તે કહી શકે છે કારણ કે વેદમાં અનેક દેવતાઓના વણુંઓમાં રથમાં બેસવાનું વણું ન

છે. દેવનું રથમાં બેસી તેનો આધ્યાત્મિક અર્થ શું છે તેની ચર્ચા અને "વૈદિક અભિવિદ્યા" નામના પુસ્તકમાં અભિદેવતાના વિષયમાં કરેલ છે એ જ પ્રમાણે ઇન્દ્ર દેવતાપર સ્વતંત્ર એક પુસ્તક લખીને ઇન્દ્ર દેવતાનું રથમાં બેસી એટલે શું, તેનો આશય શો છે તેનો વિચાર બહો સંશયમાં કહેવાથી કંઈ પણ હેતુ સરી ચકરી નહિ તેથી એ વિષય અમે અહીં લેતા નથી. અમારા વિચાર પ્રમાણે અહીં આ "દેવાન્ મનિમ્ય" નો અર્થ પોતાના કુટુંબમાં જે શાન્તન હોય તેમને સુખગિત કરે એવો છે. આગળ ઉપર શોધ થતા પછી જે વાન સિદ્ધ થશે તે પ્રકાશિત કરીશું. અરુણ

ઉપરોક્ત સુમંગલ વધુને સંજ્ઞાની સ્ત્રીપુત્રો જીએ અને આર્થાવાદ આપે, તેનું અર્થ હરે છે અને તેની સહાયતા કરે એ જાન ૨૮ મા મંત્રનો છે જે દુષ્ટ હણવાળી (દુષ્ટાદાઃ પુષ્ટવતઃ) એમી તરૂણ પુત્રિઓને ઉત્તરની રહે છે અને તેમને કુમારમાં પ્રવૃત્ત કરતી રહે છે. એવી દુષ્ટ પુત્રીઓ આ નવનિર્માદિત વધુવરની સમીપન આવે અર્થાત્ એવી દુષ્ટ એમી અને દુષ્ટપુત્રીના પ્રભાવથી આ નવનિર્માદિત સ્ત્રી પુત્ર બચીને રહે.

સુમંગલ

આ પછી મંત્ર ૩૦ થી મંત્ર ૪૦ સુધી ૨૧ પુરુષના સંબંધની અર્થાત્ ગર્ભાધાન પ્રસંગનું વર્ણન છે તેમાં મંત્રન કરતા યોગ્ય અનેક નિર્દેશ છે તે પણ તે વિષય માત્ર ગૃહસ્થને માટે જ ઉપયોગી છે, અને બ્રહ્મચારી તેને વાંચી શકે નહિ તેથી આ શુભ વિષય છે. તે કારણે તેનું વિવરણ અમે અહીં કરતા નથી જે પાકો તેને જાણવાની હઝળ કરે તેઓ મંત્રના અર્થનો વિચાર કરીને જાણીયે

વધૂનું વસ્ત્ર

વધૂના વિવાહ સમયે ટાની બાહોજીને વસ્ત્રનું દાન કરવાનો આદેશ મંત્ર ૪૧ અને ૪૨ માં છે. આ વસ્ત્ર આપતું અત્યંત આદરપત્ર છે કારણ કે આ (બ્રહ્મમાય) બાહોજીનો લાગ છે આ દાન (દેવેન્દ્ર) દેવો દ્વારા આપાઈ હતું (મનુજા સાર્ક) મનુની સાથે તે આવેલું છે અથવા મનુએ તે પહેરવાની પ્રયા પાત્રી છે આ (બ્રહ્મણે) બાહોજીને આપવા યોગ્ય દાન છે આ (ત્રિકિતુરે બ્રહ્મણે ય. દદાતિ) જે ટાની બાહોજીને આ વસ્ત્રનું દાન કરે છે તેને લાભ થાય છે.

આ પ્રમાણે વરદાનનો મહિમા આ મંત્રોમાં વર્ણવાયો છે. બ્રહ્મણેને આ પ્રમાણે વસ્ત્રદાન કરવામાં આવે એ તેનું લાભપત્ર છે વિદ્વાન્ બાહોજીને આ પ્રમાણે વસ્ત્રદાન આપીને તેમનો યોગ્યેષ્ઠ સહાયત્વો ભેષ્યે, એ ઉપરેષ્ઠ આ મંત્રોમાંથી મળે છે. આ ગૃહસ્થી લોકોપર એક પ્રકારની પાર્શ્વિક જવાનહારી છે. આ પ્રકારે આર્વાં દાન ગૃહસ્થી આપતા રહે તેો તે દાનથી મોટા મોટા ગ્રાંથુજી આદી શરે હ, અને વિદ્વાનો પ્રકાર પણ પુરુષો મળે શકે છે.

ગૃહસ્થીનાં વસ્ત્ર

૪૩માં મંત્રમાં ગૃહસ્થનું વસ્ત્ર કેટલું હોવું ભેષ્યે તે જાણવા મળે છે. (સુગૃહ) સ્ત્રી પુરુષ ઉત્તમ ધર્મમાં રહે અદરથી તેમજ બહારથી ઉત્તમ સુઆવરિત હોય જેવું તેનું ન દોષ પ્રત્યેક ઓરોએ અને ધરતો બહારનો ભાગ સર્વ મધ્યોપમ, સ્વચ્છ, સુંદર અને સુરોગ હોય (સ્વોનાત્ વોતેઃ ભવિષ્યમાત્) સ્ત્રી પુરુષોના ચપન અંત અત્યંત સુખદાયક હોય. ઉનાળામાં તે શાન્ત અને ઠંડક વાળો હોય, શિયાળામાં તે સુખદાયક અને, ચોમાસાના દિવસોમાં તેમાં રહેનારાને જવા પણ સદાયક ન હોય આવા સુખદાયી ખડખડા સ્ત્રી પુરુષ સુવે આ ખડખડ રસાયણ ઉત્તમ હોવાથી તેમાં લાભારાઓને ઉત્તમ નિદા આવશે, અને તેઓ લાભપ્રકૃતિમાં (ભવિષ્યમાત્) પોતાના ચપન દિશમાંથી લેદી શકશે અને તેમના ધર્મકર્મોની દરખાશ કરી શકશે તે સ્ત્રીપુરુષ પોતાના સુંદર મહિમા રહે અને (દસા સુદૌ) દાસ્ય વિનોદ કરતાં કરતાં પોતાના કૌનિક અંદર કરે કદી કોઈપર કોષ, દેવ આદિ વિકારપ્રકાર આવરણનું કરે આનંદથી રહે (મહત્તા મોહમાત્) મહત્તવા યાન લાગે આનંદ પ્રસન્ન રહે તે સ્ત્રીપુરુષોના પરસ્પરા બ્યવહારથી એવું જાણ્યું આવે કે તેઓ ખૂબ જ આનંદથી પોતાનો વ્યવહાર કરી રહ્યાં છે તેમના અહેરાપરથી તેમનો આનંદ જાણ્યું આવશે. જોશ્યે

(સુ-ગૃ) ઉત્તમ મોખાનું પાસન કરનારા આ ગૃહસ્થી હોય ધર્મમાં દૃઢ આપનારી ઉત્તમ ઉત્તમ માયી હોય તેમનું દૃષ્ટ, લેદી, જાસ, માંખણ, લી વગેરે કુટુંબીઓને પ્રતિદિન આપત યાત્રું રહે અને તેઓ તેનું સેવન કરીને હૃદયુષ્ અને આનંદિત થતા રહે 'સુ-ગૃ' શબ્દનો બીજો અર્થ ઉત્તમ ધર્મિય સુખ એવો પણ થાય છે આ સ્ત્રીપુરુષો પોતાના ઉત્તમ ધર્મમાં રહી બ્રહ્મચરિત્તે સુનિવરેનું પાસન કરીને પોતાની ધર્મિયોને ઉત્તમ રિયતિમાં રાખે, (સુ-પુત્રી) જેને ઉત્તમ

ખાળખ્યાં થયાં છે અને તેઓ ઉત્તમ શિક્ષણસમ્પન્ન બની રહ્યાં છે, એવાં એ માતાપિતા હો. સુસંતાન ઉત્પન્ન કર્યાં અને તેમને ઉત્તમ શિક્ષણસ પન્ન બનાવ્યાં તે પ્રત્યેક ગૃહસ્થીનો ધર્મ છે, કર્તવ્ય છે. વિશેષ ઉત્તમ પ્રજા ધર્મી રહેવાથી ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન થઇ શકે છે આ પ્રમાણે સર્વગૃહસ્થો પોતાના ધર્મમાં આનંદથી પ્રસન્નચિત્ત રહે અને પોતાના દીર્ઘાયુની પ્રાપ્તિનું સાધન કરે. અહીં ઉત્તમ ધર્મનો આદર્શ દર્શાવ્યો છે. પાકક તેને રમણમાં રાખે અને પોતાનું ધર તેનું બનાવવાનો યત્ન કરે.

(મળ્હાન્ પત્રજી યવ) જેવી રીતે ધ્યાનમાંથી પક્ષી મૂકત થાય છે અને રવેન્દ્રાથી આકાશમાં સંચાર કરવાનો આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે તેવી રીતે, પ્રત્યેક ગૃહસ્થ અપ્તન કરીને (વિશ્વસ્માત્ પ્તનસ પરિ ભ્રમુષ્ઠિ । મ ૪૩) સર્વ પાપથી મુક્ત થઈને નિષ્પાપ થઈને વિચરે. આ પ્રત્યેક ગૃહસ્થનો આદર્શ હોય, હું નિષ્પાપ બનીશ એવો નિશ્ચય પ્રત્યેક ગૃહસ્થી કરે અને તેની સિદ્ધિ માટે પોતાનાં પ્રયત્નોની પ્રશાંસા કરે પ્રતિદિન (નવ વસાન) નવુ એટલે કે ધોળેટું રવચ્છ વસ્ત્ર પરિધાન કરે અને (સુવાસા) ઉત્તમ શોભાયામાન વસ્ત્રોથી પોતાને સુશોભિત બનાવે. પોતાના શરીરને સુદર રીતે શુદ્ધિ આપી શરીરની સુદરતા વધારવામાં દાક્ષિણ રહે, આ બાબતમાં કદી ઉદાસ ન રહે સ્ત્રીપુરુષ સુદર વસ્ત્રો અને સુદર આભૂષણોથી પોતાનાં શરીર અધિક સુદર અને રમણીય તથા દર્શનીય બનાવે. (સુરભિ) સુગંધિત ચંદન અત્તર વગેરેનો ઉપયોગ કરીને આનંદથી પ્રસન્ન રહે. શરીર પર દુર્ગંધીયુક્ત કોષ્ટ પશુ પદાર્થ ન હોય. આનંદથી દરરોજ શરીરને દુર્ગંધથી મુક્ત બનાવવું જોઈએ. દરરોજ ધોળેટાં વસ્ત્રો પરિધાન કરવાં જોઈએ. ચંદન વગેરે નો લેપ કરીને સુગંધી દારણ કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે સુદર બનીને ઐશ્વર્ય પોતાના ધર્મમાંથી (વિમાર્તી ઉવસ ભ્રુમાર્ગા) પ્રકાશિત થઈ કાળમાંજ બહાર નીકળી પડે. પ્રાતઃકાળમાં સનાતનિ તથા ઉપાસનાથી નિરૂત્તર થઈને આ શુભ સમયમાં દરેક જાળ ઉપ કાળમાં ઐ વા પુરુષ કોષ્ટ પશુ પદાર્થો પર ઉઘનું ન રહે. આ પ્રમાણે કોષ્ટ પશુ ગૃહસ્થ આગમન ન રહે. હમેશાં ઉઘમાં પ્રવળસ્થિત, સુસંસ્કાર સ પત્ન એવા ગૃહસ્થી થોડો પ્રસન્નચિત્ત રીતે પોતાના કાર્યમાં દક્ષિણ રહે.

૯ [અથર્વં અનુ બા ૩]

પ્રત્યેક ગૃહસ્થની ઇચ્છા હોય કે (ન લંહસુ મુચન્તુ) (મ ૪૫) અમો સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થઈને ગૃહસ્થી-એએ હમેશાં પોતાના આચારશુદ્ધતાનો જ વિચાર કરવો જોઈએ. કારણ કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હમેશાં ધનની આવશ્યકતા હોય છે અને તેને કારણે મનુષ્યો ખરાબ વ્યવહારમાં ફસાઇ જવાનો અધિક સંભવ હોય છે. તેથી પાપથી બચવા માટેનો વિચાર શ્રમ કરનારા ગૃહસ્થોના મનમાં હમેશાં રહેવો ઉચિત છે. એ આ વિચાર તેમના મનમાં રિધર રહે તો કંઠ્ય પ્રસન્ન થઈ શક્તાપૂર્વક રહીને પાપથી પોતાનો બચાવ તે કરી શકે છે.

ઘાસ અને પૃથ્વી આ બે દોષ કેવા નિયમપૂર્વક પોતાના કર્મો કરી રહ્યા છે એ સર્વ આ ગૃહસ્થી જુએ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, તારાગણ્યઆદિ સર્વ પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરી રહેલ છે. તેઓ કદી ધીમતા કાર્યક્ષેત્રમાં દબન કરતા નથી. કદી આળસ કરતા નથી, અને કદી પોતાનાં કાર્ય છોડતા પશુ નથી. સર્વ ઋતુ અને સર્વકાળ વયભોગ રીતે ચંદ્ર રહ્યા છે. કોષ્ટ પશુ કોષ્ટ જાતની શિથિલતા રાખતા નથી. આ સહિયકને જોઈને ગૃહસ્થી લોકો પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે કે અમે પણ અમારે આચારણ્ય એનું જ રાખીશું અને આ સહિમાં રહેતા ચોગ્ય બનીશું (મહિવ્રત) મહાન નિયમોનું પાલન કરવાથી જ મનુષ્ય સુશોભ્ય બની શકે છે. મનુષ્યની વિશેષ ઉચ્ચ ગોત્રતા હોવાને લીધે એ ગોત્ર છે કે તે સુશોભન ધર્મનિયમોનું પાલન કરે અને સહિના નિયમોને અનુકૂળ રહીને વિશેષ પ્રભાવશાળી બને.

(યે પ્રચ્વેતસા તમ્ય નમ । મ ૪૬) જે વિશેષ જ્ઞાની છે તેને નમન કરવું જોઈએ. કારણ કે નમનપૂર્વક તેમની પાસે જવાથી તેઓ જ્ઞાનોપદેક આપે છે અને તે જ્ઞાનથી મનુષ્ય કૃતાત્મ થઇ શકે છે. તેથી ગૃહસ્થી માટે એ ઉચિત છે કે તે જ્ઞાની ગુરુજનોને નમસ્કાર કરવામાં જરા પણ આના કાનગી ન કરે, અથવા પીછે ઠઠ ન કરે.

ધર્મના અદ્ભુત કાર્યોનું વર્ણન મ ૪૭ માં કર્યું છે. ધર્મર મોટાજા વગર અને કાણુ પાત્રાવગર સાધાઓને જોડી દે છે. આપણા શરીરમાં સર્વ હાડકા કેવાં એકમીન સાથે જોડી રાખ્યા છે તેમાં કેઈ કાણુ નથી. અથવા તો કોષ્ટ પશુ કેશણે મોટાજાને પ્રસન્ન આપ્યો નથી. આ અદ્ભુત રચના કૌસલ્ય પરમેશ્વરનું છે. પાકક પોતાના શરીરમાં તથા જગત આ તેનો અનુભવ કરે અને પરમેશ્વરની અદ્ભુત શક્તિનો

પરિચય કરે (પિ-દ્વૃત્તં પુનઃ નિષ્કર્ત્ત) અમારા હાટેમાને ફરીનાર સાધીને ફીક કરી દે છે તેથી તેને નખન કહીને તેની શક્તિ આપણે અનુકૂળ કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ ઉપાસનાથી જ આ સર્વ સાધ્ય થઈ શકે છે.

મંત્ર ૪૮માં કહ્યું છે કે (તમા અસત્ જપ ઉચ્છન્તુ) (મ. ૪૮) અધારા અમારા બધાથી દૂર રહે અધાર સાત્ત્વિક, રાજસ, અને તામસ દોષાથી અનેક પ્રકારના છે, આત્મિક, બૌદ્ધિક, માનસિક અને હિન્દ્રિય વિષયક અધારા ધરધર ફિલ્ત છે આ સર્વ અધાર અમારા બધાથી દૂર રહે અમારામાંથી કોઇની પાસે આ અધારા અથવા આ નિષ્કર્ત્ત અટાક ન રહે, કારણ કે સર્વ પ્રકારના દોષ અને સર્વ પ્રકારની અધીર્મતિઓ અટાકાને કાણે જ થાય છે અને અટાક દૂર થાય ત્યાં સુધી તેના દોષોથી જમવું અસ શક્ય છે તથા સર્વ પ્રકારના અટાકાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રત્યેકનું કાર્ત્તવ્ય છે આ પ્રમાણે જે (યાવર્તી દૃશ્યાઃ) જે ધાતુપાતના વિચાર છે, (યાવન્તા વાતાઃ) જે અનેક પ્રકારના બધન છે (યાઃ દ્યુસ્યઃ યાઃ અસમૃદ્ધયઃ) જે હારિદ્ર અને અસમૃદ્ધિઓ છે, તે સર્વને દૂર કરવી જોઈએ ગૃહસ્થીઓનાં કાર્ત્તવ્ય આમ ૪૮માં મંત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલાં છે ધાતુપાતના વિચાર અને દળદરી વિચારો તથા આચાર સર્વ દૂર કરવા જોઈએ અને ગદ્ધિ સાના, સ્વન તતાના વિચાર, સપન્નાના આચાર પોતામાં લાવવાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ મનુષ્યના જેવા વિચારો હોય છે તેવા તેના આચાર થતા જાય છે આ દૃષ્ટિથી આ મંત્ર ખૂબ જ બોધપ્રદ છે

શ્રીઓનાં બનાવેલા વસ્ત્ર

કાપડ વણવાનો વ્યવસાય ગૃહઉલ્લેખ તરીકે વિકસે બીજું કોઈ વસ્ત્ર કોઈ ન પહેરે. મ. ૫૦ અને ૫૧માં શ્રીઓદ્વારા બનાવેલ વસ્ત્ર પરિધાન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે

યત્ પત્નીમિન્ડસ વાસઃ તત્ત્વ ન ચ્ચોનં ઉપદૃષ્ટાન્તુ ।
(મ. ૫૧)

“જે કાપડ અમારી સ્ત્રીઓ દ્વારા વણાએલું છે તેજ અપોને સુખસ્પર્શ દેનાર પ્રતીત માગો ” જેની (અસ્તા સિન્ધા) કિનારીઓ અને ધોરો, તેનો (સોતલ સન્તલઃ) તાલોલાણો અમને સુખ આપનાર થાઓ અર્થાત્ પોતાના ધરની જ સ્ત્રીઓ પોતાના ધરનાં વસ્ત્રો બનાવે, ધરમાં સતર

કાંતાપ, તેનો તાલોલાણો પણ ધરમાં જ થાય, કિનારીઓ અને ધોરો પણ મુંદરમાં મુંદર ધરમાં જ બનાવ થવો આમ ધરમાં વણાએલ કાપડ જ ધરનાં સ્ત્રીપુરો પહેરે તેમને પોતાના ધરમાં બનાવેલ કપડાં પહેરવાથી આનંદ અને અભિમાન ઉત્પન્ન થાય પોતાના ધરના લેણાએ બનાવેનાં વસ્ત્રો પહેરવામાં કોઈ આનાકાની ન કરે, પરંતુ તેજ વસ્ત્રો પહેરવામાં દરેકને પ્રેમ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય. પોતાના ધરમાં બનાવેલ વસ્ત્ર ન પહેરીને અને પારણાએ બનાવેલ વસ્ત્ર પહેરીને (વર્ચ મા સ્વિયામ । મ. ૫૦) અમારામાંથી કોઈ પણ નાશને પ્રાપ્ત ન થય કારણ કે પોતાનું બનાવેલ વસ્ત્ર ન પહેરવાથી તથા બીજાએ બનાવેલ વસ્ત્રો પહેરવાથી નાસદેદ નાશ થશે જ આ નાશમાંથી ગૃહઉલ્લેખને બચાવવાનો માર્ગ એક જ માર્ગ છે કે પ્રત્યેક ધરમાં સતર કાંતવા માં આવે અને તેનાં વસ્ત્રો બનાવી તેજ ઉપયોગમાં લેવાય. આપતિથી જમવાનો અને સપ્તતિમાન બનાવોના આ એકમાત્ર ઉપાય છે પ્રત્યેક ધરમાં આ વૈદિકધર્મના આદર્શનું પાલન થતું રહે પોતાના બનાવેલા વસ્ત્રની કોઈ ધૂણા ન કરે અને પારકાઓએ બનાવેલ વસ્ત્ર પર કોઈ માયા ન થાયે આજ ઉદારનું એકમાત્ર સાધન છે

મંત્ર ૫૨ માં કહ્યું છે કે, “ પતિની સ્મૃત્ત કરીને પતિના ધરમાં રાખ્ય થનારી કન્યા આ દીક્ષાવ્રતનું પાલન કરે આ દીક્ષાવ્રત એટલે જાતે સુતર કાંતવું અને તેનાં કપડાં ધરવાળા એ માટે બનાવવાં એજ છે જે સ્ત્રી આમનનું પાલન કરશે તેજ દીક્ષાને મારણ કરનારી ગતી શકશે અને કુળનો ઉદ્ધાર કરી શકશે પરંતુ જે સ્ત્રી પોતે સુતર કાંતશે નહિ અને પારકાઓએ બનાવેલાં વસ્ત્રો પહેરવાનો આશ્રય રાખશે તે પોતાના ધરમાં પોતેજ દળદરને બોનાવશે તેથી ધરના સર્વ કુટુંબીઓ માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ બધાજ આ દીક્ષા મનને મારણ કરે અને આ મનનું પાલન કરીને ઉચિતને પ્રાપ્ત કરે વેદનો આ આદેશ સર્વ ગૃહસ્થીઓ માટે છે જેઓ તેનું પાલન કરશે તેઓ અમૃતધનને પ્રાપ્ત કરશે અને જેઓ તેથી વિરુદ્ધ થશે તેઓ અસહજતાનું જીવન વીતાવશે

ગાયોનોના યજ્ઞ

મંત્ર ૫૩ થી ૫૮ સુધીમાં ગાયોના મથનું વર્ણન છે બધા ગૃહસ્થો માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના ધરમાં ગાયોનું પાલન કરે અને તેમનું જ દુધ, દહી, ખી, માખણ વગેરેનું

સેવન કરે. ગાયોમાં (વર્ષ :) તેજ. (તેજ :) રૂર્તિ. (મગ :) ઐશ્વર્ય. (યજ્ઞ :) યજ્ઞ (પયઃ) દૂધ, (રસઃ) અન્નરસ રહેલ છે. ગાયોના દૂધમાં આ બધાની પ્રાપ્તિ મનુષ્યને થાય છે. તે ઉપરાંત દાહ ગોમૂત્ર, ગોમય છત્વાદિ પણ ઔષધિ ગુણોથી ભરપૂર છે. આ સર્વ પદાર્થો દ્વારા ગાય મનુષ્યને સુખ આપે છે. આ બધા સાથે ગાયનું ધરમાં પાલન થયા સિવાય મળી શકતા નથી. તેથી ગૃહસ્થીઓએ પોતાના ગૃહમાં ગોપાલન કરી વર્ચસ્વી, તેજસ્વી, ભગવાન અને યશસ્વી થવું જોઈએ.

આગળ મંત્ર પદ્ય થી દર સુધીના મંત્રોમાં પાપર્થ બચવાને ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેઓ પોતાના (કેશિનઃ) વાળ વધારે છે, (અર્ધં કુષ્ઠવન્તઃ) પાપ કરે છે, (સોદેન સમન્તતેષુઃ) રહે છે અને નાચે ફૂટે છે, ઓળો (ચિકેદી) વાળને ખેંચીને ધરમાં ચોક્કળ કરે છે, આક્રોશ કરે છે, ધરની સ્ત્રીઓ જે કારણે ધરમાં આહોશ કરે છે, નાના પ્રકારના પાતક કરે છે, તેઓ બધાજ પાપકારી લોકો છે અને તેમને સમાજમાંથી દૂર કરવા યોગ્ય છે. જે પાપકારી ભાવ છે તે મનમાંથી દૂર થાય અને જે પાપી લોકો છે તેઓ સમાજમાંથી દૂર થાય. આ પ્રમાણે પાપી વિચારોથી મન શુદ્ધ થાય અને પાપી મનુષ્યોથી સમાજ શુદ્ધ થાય. અને મનમાંથી અને સમાજમાંથી ગર્વ અને તાથનું મૂળ કારણ દૂર થાય, અને સંપૂર્ણ સમાજમાં આનન્દ અને પ્રસન્નતા નિવાસ કરે. આજ ગૃહસ્થધર્મનું ધ્યેય છે.

મંત્ર ૬૩ અને ૬૪માં કહ્યું છે કે, (મે પતિઃ દીર્ઘાયુઃ મસ્તુ) મારો પતિ દીર્ઘાયુ થાય એ રત્નોની ઇચ્છા હોય. રત્ની કહી પણ પોતાના પતિનું અદ્વિત ન ચાહે, પતિનું હિત કરવામાં સદા દક્ષ રહીને તેના દીર્ઘાયુ માટેનું ચિંતન કરતી રહે. (ચક્રવાકાદ્ય દમ્પત્યો) જેવી રીતે ચક્રવાક પક્ષીઓ જોડામાં રહે છે અને અરસપરસના પ્રેમથી સાથે સાથે વિહાર કરે છે તેમ આ દમ્પતી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રેમથી રહી એક બીજા સાથે વિહાર કરે. પત્નીને માટે એક માત્ર પતિ અને પતિને માટે એક માત્ર પત્ની એજ ભાવના ચક્રવાક પક્ષીઓની વ્યતિર્ભા હોય છે. તેવીજ રિયતિ ગૃહસ્થાશ્રમીઓમાં હોવી જોઈએ. ધર્મપત્નીને માટે એક માત્ર પતિ અને પતિને માટે એક માત્ર ધર્મપત્નીજ પ્રેમનું એકમેવ રથાન રહે. તેમનામાં કોઈ બ્યક્તિચારના દોષ ઉત્પન્ન ન થાય. તેઓ

એક અંતરથી અને એકવિધથી બની ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે. આ પ્રમાણે (સુ-ઘસ્તકૌ) પોતાના ઉત્તમોત્તમ ધરનાર બનાવીને તેમાં રહે અને (ચિશ્વં આયુઃ વ્યવ્રજતાં) સત્ય પૂર્ણ આયુ વ્યતીત કરે. આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પતિ અને પત્ની સુખથી રહે અને આનંદથી અને પ્રસન્ન ચિત્તે ગૃહસ્થધર્મનું કાર્ય ચલાવે.

આગળ ઉપર મંત્ર ૬૫ થી ૬૭ સુધીના ત્રણ મંત્રોમાં વિશેષ રીતે કહ્યું છે કે વિવાહાદિ સમયમાં (કાર્યાં) જે ખાત પાતના વિચારો કર્યા હોય, જે (દુષ્કૃતં દુરિતં) જે દુષ્કર્મો અથવા પાપાચાર થયા હોય, જે (મલં) મલીન આચાર તથા (દુરિતં) ખરાબ વ્યવહાર થઇ ગયા હોય તે બધાજ અમારાથી દૂર થઇ જાય અને અમે (શુદ્ધાઃ યજ્ઞિવા વસૂમ) શુદ્ધ પવિત્ર અને પૂજ્ય બની જઈએ. અને (નઃ માર્યાંય પ્રતારિપત્) અમને દીર્ધ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાઓ. સાધારણતઃ એવો નિયમ છે કે મોટા મોટા ઉત્સવોમાં અને વિવાહાદિક કાર્યો જેમાં ધણી સારા-નરસા માણસો એકત્રિત થાય છે ત્યાં કોઇને કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ હીન આચાર કરેજ છે, કોઈ પણ જાતના દોષ થયા જ કરે છે, આવા દોષ વિચારણ સમાજ એકત્રિત થવાને કારણે બને છે, એમ માનીને તેમાંથી પોતે પોતાને બચાવવાને ઉલ્લેખ કરવા જોઈએ. અને શુદ્ધ પવિત્ર અને યશને માટે યોગ્ય બનવાને યત્ન પ્રત્યેક ગૃહસ્થીએ કરવો જોઈએ. કદાચ પહેલાં કોઈ દોષ થઇ ગયા હોય તો તેના વિષે જલ્દી ચિન્તા કરવામાં સમય ન ખર્ચતા આગળ ઉપર આત્મશુદ્ધિ કરવાના પ્રયત્નમાં દળવિત રહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે શુદ્ધ અને પવિત્ર બનીને ગૃહસ્થીઓએ આદર્શ જીવન વ્યતીત કરવું જોઈએ.

વાળની પવિત્રતા

રત્નોના વાળની સ્વચ્છતા અને પવિત્રતા કરવાને ઉપદેશ મંત્ર ૬૮ અને ૬૯ માં આપ્યો છે. (કંટકઃ સસ્યાઃ કેદયં મલં ઘપ લિલાત્ મં. ૬૮). દાંતિઓ આ રત્નોના વાળમાં રહેલો મેલ દૂર કરે. આ પ્રતિદિનનું કાર્ય છે. રત્નોને માટે એ ઉચિત છે કે તે દરરોજ માથાના વાળ ધુવ્વડા કરીને તેમાં ઉત્તમ સ્વચ્છ તેલ લગાવે અને દાંતિવાથી બધા વાળ ઓળીને પછીથી વાળની ઉત્તમ રીતે ઘેણી થયે. ચાર અથવા આઠ દિવસમાં એક અથવા મેવાર

ગોતાના વાળને કાંઈ મળિનારાણુ વરગૂથી, શુદ્ધ પાણીથી ધોઈ નાખે અને સ્વચ્છ કપડાથી લૂછી નાખી સકળને પછી દિતિઆ વડે ઓળંગે ઉત્તમ રીતે શુભે. વાગની ઓખાક સાખી એ ઓળંગે માટે એક આશ્વયુજ કાપ' છે

ઓના (એવાલ્લભાત્ ચક્રમ અપતિશ્ચમાસિ । મ ૬૬) પ્રત્યેક અંગ અને અવયવમાંથી મળીને અધ્યત્મ રોમ બીજને દૂર કરતાં જોઈએ કારણ કે ઓ એ રાષ્ટ્રીય સત્તાનેાની જનેતા છે તે જો મળીન, અપવિત્ર અથવા રોમ ધુલક રહેશે, તો રાષ્ટ્રની લવિષ્મતી પ્રભુ પછુ તેના જોવીજ બનશે જોઈલા માટે જ ઓળંગાં સરીર પરિત્ર નીરોમ અને સખા હોવાં જોઈએ, જેથી પ્રભુ ઉત્તમોત્તમ ઉત્પન્ન થતી રહે બધા મેય પછીથી દૂર કરી શકાય છે એ વાત સત્ય છે તેટલા માટે જળસ્થાન પવિત્ર રાખનાના યત્ને કરવાં જોઈએ પીવાના પાણીના જળ સ્થાનોમાં જો લોકો સ્નાન કરશે તો તેમનો મેલ પાણીમાં જળશે અને પછી આ પાણી પીવાથી જે જળથી પરિત્રતા અને શુદ્ધતા થતી જોઈએ તેને બદલે તે જ પછીથી અપવિત્રતા અને રોગી રિચતિ વધશે એથી કહ્યું છે કે (અષ મલ્લ મા પ્રાપ્ત્ ૧ મ. ૬૬) જળ-સ્થાનમાં ગળ ન પડે અર્થાત્ સ પૂર્ણ જળસ્થાન સ્વચ્છ, પવિત્ર અને નિર્મળ રહે આજકાલ લોકો તળાવોમાં કુવા પર નદીઓમાં તથા અન્યન્ય જળ સ્થાને પર સ્નાન કરે છે, કપાં ધુએ છે, વાસણુ મળે છે અને ખીજ ધણી રીતે ગદ વાડ કરે છે અને પછી ત્યાંથી જ પીવાનુ પાણી જરી સાવે છે આથી અનત રોમ ઉત્પન્ન થાય છે આથી વેદનો આ આદેશ ગૃહસ્થોએ અશ્વયુજ સ્મરણમાં રાખવો જોઈએ કાંઈ પણ જગાણમાં કાંઈ પણ મનુષ્ય જરા પણ મહિનતા ન કરે જળાશયને પરિત્ર શુદ્ધ, નિરોગ અને સ્વચ્છ સ્થિતિમાં રાખે અને આવા શુદ્ધ જળનો ઉપયોગ કરીને પોતાના સરીરનું આરોગ્ય સાધ્ય કરે જળની સ્વચ્છતા પર મનુષ્યોના તથા પશુપક્ષીઓના આરોગ્યનો આધાર છે આ જાનથી સર્વ લોક વૈદિક આદેશનું વિશેષ સ્મરણ રાખે

પુષ્ટિનુ સાધન

આ આદર્શ સ્થિતિના ડગમાં મનમાં ગૃહસ્થોના પુષ્ટિનું સાધન કહેલામાં આગ્ય છે આથી કેવુ અજ સેવન કરવુ જોઈએ એનો ઉપદેશ આપણને મળે છે (પૃથિવ્યા પયસા) પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થનારા દૂધનું સેવન કરવુ

જોઈએ અહીં વનસ્પતિઓના રસ અને જૂમિનો રસ એમ એ પ્રકારના રસ જ મનુષ્યના આહાર માટે કહેલા છે ઔષધિ ઓના રસને તો બધા જાણે જ છે આંત્રી, રાગ, કૃમ, પાંદડાં ક્ષત્યાદિનું સેવન મનુષ્ય કરે જ છે. ગૃહસ્થોની એ રૂઝ છે કે તેઓ પુષ્ટિકારક ઔષધિઓની વૃદ્ધિ કરે અને તેના સેવનથી પુષ્ટ અને હૃદ્ય બને, જૂમિના દૂધનું સેવન પણ આ મનમાં કહેલ છે જૂમિનો રસ એક તો શુદ્ધ અને પવિત્ર સ્ત્રીતનું જળ છે, બીજો રસ માન્ય વગેરે છે આ પ્રમાણે શુદ્ધ જળ શુદ્ધ અજ અને શુદ્ધ રૂઝાદિનું સેવન કરવુ જોઈએ અહીં પાંદડાં સ્મરણમાં રાખે કે કાંઈ પણ સ્થળે પશુના માંસનું જણાવુ મનુષ્યોને માટે કહેલ નથી, અર્થાત્ માંસનું ભોજન માનવો માટે વૈદિક મર્યાદાનુકૂળ નથી અમેરિકા જ્યાં જ્યાં ભોજન જ બનતો વિશય વેદના જોયો છે ત્યાં ત્યાં કાંઈ પણ સ્થળે પર માંસનું નામનિશાન અમને જોવા મળ્યુ નથી. પરંતુ ત્યાં ધાન્ય, ઔષધિ, વનસ્પતિ, કૃમ-જૂળ ક્ષત્યાદિને ઉત્તેજ છે તેથી અમે કહી શકીએ છીએ કે વૈદિક ભોજન શુદ્ધ નિર્માસ ભોજન અર્થાત્ શાકાહારી ભોજન જ છે આ શાક ભોજનથી જ (વાજ સજુદિ) બાળને પ્રાપ્ત કરો એ વેદનો આદેશ છે

આમળના ડગ મા મનમાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ કયા પ્રકારનો વ્યવહાર ચલાવે એ વિષય ઉત્તમ ઉપદેશ છે હવે તે કેટક રૂપે જુએ—

પુરૂષ	સ્ત્રી
અમ	સા
સામ	સ્રક્ષ (સાચા)
વાંઃ	પૃથિવી

અહીં સ્ત્રી અને પુરૂષ આપસમાં એકમનથી રહે આ ઉત્તમ ઉપદેશ છે ઋગ્વેદના મનોને તાન અને આલસ્યની સાથે માવાથી તે સામ મત્ર બને છે વરગુત નકુમ્મત અને સામ મત્ર એક જ છે આ પ્રમાણે સ્ત્રી અને પુરૂષ એક જ સ્વરૂપે છે માત્ર એક સ્થળે સૌમ્ય શુભોનો વિકાસ અને બીજે સ્થળે ઉગ્ર શુભોનો વિકાસ છે આજ કાલ સ્ત્રીને પૃથ્વી અને પુરૂષને દૈવીક દર્શાવેને વર્ણવેલ છે સ્ત્રી પુરૂષ આ પ્રમાણે એકમત બનીને રહે અ દર અ દર ગ્રમ્ય વગેરે કાંઈ પણ શુભ નેષ્ટને નહિ આન દર્શી અને પ્રસન્નતાથી સર્વ ગૃહસ્થકર્મ ના આચાર વ્યવહાર થાય આ બન્ને (દહ સમવાચમગ્રં

આજનવાવદે । મ (૭૧) સત્તાન ઉત્પત્ત કરે, સુપ્રભ નિર્માણ કરે પોતાના જાળગમ્યઓને સુસરકારથી સમ્પન્ન કરે અને સર્વ પ્રકારની ઉર્જાતથી યુક્ત અને બન્નેએએના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ કે સર્વ પ્રકારને અબ્યુલ્લ અને નિઃશ્રેયસ ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ થાય

(મમ્મયઃ જનિયન્તિ) આગળ વધનારા લોકો જ એ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરે, પાછળ પડી જનારા, પ્રયત્ન ન કરનારા લોકો વિચારિત થવાની ઇચ્છા ન કરે, કારણ કે એના આગમ્ય લોકોનાં તેમના જેવા જ અપ્રભુદ સત્તાન થશે અને અતર્માં જાતિને તેમના દોષને કારણે કબ ક લાગશે (સુદા નય પુત્રિયામિ) ઉત્તમ દાન આપનારા, પરાપકાર કરનારા, માનવ સમાજનું ભયું કરનારા, તેને માટે આત્મસમર્પણ કરનારા જ પુત્ર પ્રાપ્તિની ઇચ્છા ગમે કારણ કે આવા લોકોના શુભ સરકાર તેમના પુત્રોમાં ઉતરી આવે છે અને આમાં શુભ સત્તાન હોવાથી જ સંપૂર્ણ તથા માનવસમાજ નું કલ્યાણ થઈ શકે છે તેથી ઉત્તમ દાન આપનાર જ વિવાહિત થાય અને જેઓ દાન કરતા નથી તથા સ્વર્થો છે તેઓ અવિવાહિત રહે (અ-રિદ્ધ-અસ્વાજસાતયે સચ્ચેવદિ । મ (૭૨) પોતાના પ્રાણોને સુરક્ષિત રાખીને મદાન આગ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ સ્ત્રીપુરુષ યત્ન કરે દરેક સ્ત્રીપુરુષે મદાન નગ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ અ ઉચિત છે કોષ પછી કમજોર અથવા નિર્માળ ન રહે બળ પ્રાપ્ત કરીને જગતના બ્યવહારયુક્તમાં આગળ વધીને વિજય પ્રાપ્ત કરે અપુરુષાર્થ-પૂર્ણ કોષ પછી મારણ ન કરે. સર્વ લોકો પુરુષાર્થો અને અને પોતપોતાનાં કર્તવ્યો કરના રહે

આશીર્વાદ ૬

અતિમ ત્રણ મંત્રોમાં નવચક્રરને શુભ આશીર્વાદ આપેલ છે મંત્ર ૭૩ માં કહ્યું છે કે જે સ બધીઓ અને ન તીવાઓ જનમાં એકદમ થએનાં છે તેઓ પોતપોતાને ધેર પછા કરતાં પહેલાં (તે અસ્ય સપત્ત્યે પ્રજાણત્વ દર્શમ ચચ્છન્તુ । મંત્ર ૭૩) તેઓ આશુપ પત્નીને માટે પ્રમયુક્ત સુખ આપે અર્થાત્ તેને સુપ્રભ થાય અને તેને ઉત્તમ ગૃહસૌખ્ય પ્રાપ્ત

થાય એવો શુભાશીર્વાદ આપે અને પછી પોતપોતાને ધેર જાય.

જે સ્ત્રીઓ આ જનનમાં આવી હોય તેઓ પોતાને ધેર જતા પહેલાં પ્રભ અને ધન પ્રાપ્ત થનારા શુભાશીર્વાદ આપતી જાય. મમતસ્ય પદ્યાં મનુવહન્તુ) ભવિષ્યનો માર્ગ સારી રીતે પસાર કરી શકાય તેના આચાર તેનાથી થાય તેનો નિર્દેશ કરતી જાય તથા આ (વિરાટ્ સુમજા) વિશિષ્ટ સમ્રાટી જેવી બનીને ઉત્તમ પ્રમયુક્ત થાય એવો સુદર આશીર્વાદ આપે અને પછી જ પોતાને ધેર પાછી જાય જનનમાં આવેન કોષ પછી મારણ સ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા સિવાય ધેર પાછુ ન જાય

વિવાહિત સ્ત્રી અર્થાત્ ધર્મપત્ની (દીર્ઘાયુવાય ઘાતશારદાય) દીર્ઘાયુ અને યતાયુ મતાવવાનો પ્રયત્ન કરે. એવો આદાર વિદાર કરે કે જેથી મરનાળા મધા દીર્ઘજીવી અને (સુલુલાયુધ્યમાના પ્રલુચ્ચસ્વ) ઉત્તમ દાન પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરે પ્રત્યેક પ્રકારની સુવિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને ઉત્તમ શુભ મગ્નમય સંસ્કાર યુક્ત અને પોતાના પતિને ધેર જાડેને (મૃદ્ધપત્ની) પોતાના મરતી સ્વામિની બનીને ત્વા રહે સ્વામિની, મરતી દેવી જનવાનો તેનો અધિકાર છે, તેની (સવિતા દીર્ઘ આયુઃ) છૂળોતુ । મ (૫૭) સવિતા તેની આવરતા દીર્ઘ જનાને આ પ્રમાણે દીર્ઘાયુ બનીને તે પોતાના મરના વિરાજે

અધર્મવેદના આદમ કાકમાં વિવાહ વિષયક બે સૂકતો છે તે સૂકતોના સર્વ મંત્રોને આશય આ પ્રમાણે છે. જે પાઠકો આ મંત્રોનું વધુ મનન કરશે તેમને અધિક ભોધ પ્રાપ્ત થશે પાઠકોને અમારે એ નિવેદન છે કે તેઓ વેદોએ આ મંત્રોમાં જે ઉપદેશ આપે છે તેનું મનનપૂર્વક સ્મરણ કરે અને પ્રયત્નપૂર્વક તેમને આચરણમાં લાવવાનો યત્ન કરે, કારણ કે વેદનો ધર્મ કેવળ ચમ્દગાનથી જ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી

અર્વ લોકોનો ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્માનુકૂળ થાય અને તે સર્વને સુખ આપીને જગતના ઉપકારક બને

પતિ અને પત્નીનો મેળ

કાંડ ૨, સૂક્ત ૩૦

(ઋષિ- પ્રજાપતિઃ દેવતા- અશ્વિનૌ ।)

યથેદં ભૂમ્યા અધિ ત્વં વાતો મધાયતિ ।

एवा मधामि ते मनो यथा मां कामिन्यसो यथा मकार्पणा असः ॥ ૧ ॥

સં ચેન્નર્પાથો અશ્વિના કામિના સં ચ વર્ષધઃ । સં ા મર્ગાસો અમત્વ સં ચિત્તાનિ સર્મ્વ ત્વા ॥ ૨ ॥

યત્સુપર્ણા વિવૃક્ષર્વો અનમીવા વિવૃક્ષર્વઃ । તત્ર મે ગચ્છતાદર્વે શલ્ય દ્વ કુલ્મલં વર્ધા ॥ ૩ ॥

यदन्तरं तद्वाहं यद्वाह्यं तदन्तरम् । कन्यानि विश्वरूपाणां मनो गृभायौषधे ॥ ૪ ॥

एयमेग्न्यर्तिकामा जर्निकामोऽहमार्गमम् । अश्वः कर्निकद्रव्या मर्गेनाहं सद्वागमम् ॥ ૫ ॥

અર્થ— (યથા વાતા) જેવી રીતે વાયુ (ભૂમ્યા અધિ) બૂ મપર (દ્વ વળ મધાયતિ) આ ધસને
હતાને છે, (एव ते मनः मधामि) તેજ પ્રમાણે હું નાર મન હલાવુ છુ જેથી હું (મા કામિની અસઃ) મારી ધમ્મ
કરનારી થા અને (यथा मत् अप-णा न असः) મારાથી દૂર જનારી ન થાય [૧] હે (કામિની અશ્વિનૌ)
પરસ્પર કામના કરનારા મે બળવાને ! (च इत् स मदाय) મારીને આપો, (च स वक्ष्य) અને મારીને આગળ
વધો (मां मगास स अमत) તમે બન્નેને મૈથર્વ એક સાથે પ્રાપ્ત થાઓ (चित्तानि सर्म् त्वा) તમારા બન્નેના ચિત્ત
એકબીજા સાથે મળે અને (जतानि स) તમારા કર્મ પશુ એકબીજા સાથે હરીમગીને થાય [૨] (यत् न्या
(विवक्ष्य सुपर्णा) બોલનારાં અને સુદર પાંખવાળાં પક્ષીઓ ભાય છે અને (विवक्ष्य मनमीवा) બોલનારા
નીરામી મનુષ્યો ભાય છે (तत्र) ત્યાં (मह्य गच्छतात्) મારી પ્રેરણાનુસાર ભાઓ, (यथा शल्यः कुलमल इव)
જેવી રીતે માથુની અળી પેતાના લક્ષ્યનિદુપર અનમર પહોંચે છે [૩] (यत् अन्तरं तत् वाह) જે અદર છે તેજ
બહાર છે, અને (यत् बाह्यं तत् अन्तरं) જે બહાર છે તેજ અદર છે હે ઔષધિ ! (विश्व रूपाणां कन्यानां)
વિવિધ રૂપવાળી કન્યાઓનું (मन गृभाय) મન સ્થાપ કર [૪] (इय पति-कामा या अगम्) આ કન્યા પતિની
ધમ્મ કરતી આવી છે અને (जनि कामा अह आ अगम) એની ધમ્મ કરનાર હું પશુ અભ્યો છુ (अह अगेन
सह आ अगम) હું ધનની સાથે અહીં આવ્યો છુ (यथा कर्निकद्रव्य अश्व) જેવી રીતે લણદણુતો ધોડા આવે છે [૫]

આવાર્થ— જે રીતે પવન ધાસને હલાવે છે તે રીતે હું તાર મન હલાવુ છુ, જેથી હું મારા પર પ્રેમ કરનારી થા અને
સદૈવ મારી સાથે રહેનારી અને મારાથી કદી વિઠકલ ન થનારી એવી હ બન (૧) હે પરસ્પર પ્રેમ કરનાર સ્ત્રીપુરુષો ! તમે
બન્ને આમે, મળીને, અરે, મળીને, આગળ, વધો, મળીને, એકબીજા પ્રમા. કરો. તમારાં બન્નેના ચિત્ત પરસ્પર મળીને (એકત્ર) રહે
તેમ જ તમારા કર્મ પશુ એકબીજા સાથે હરીમગીને થતા રહે (૨) ત્યાં સુદર પાંખવાળાં પક્ષીઓ સદૈવ લક્ષ્યો છે અને
આ ત દુરસ્ત મનુષ્ય કરવા માટે ભાય છે એવા સુદર સ્થાનપર હ મારી પ્રેરણાથી ચાલ (૩) જે અમારી અદર છે તેજ બહાર
છે અને જે બહાર છે તેજ અમારી અદર છે હું નિષ્કપટકાવયી નર્તન કર છુ અને આ નિષ્કપટ આચરણથી હું વિવિધ રૂપ
વાળી કન્યાઓનું મન આકર્ષિત કર છુ (૪) પતિની ધમ્મ કરનારી આ સ્ત્રી અહીં આવી છે અને સ્ત્રીની ધમ્મ કરનાર હું
ધોડાની ભેમ લણદણુતો ધનની સાથે આવ્યો છુ અમારા બન્નેના આ પ્રમાણે મેળ અભ્યો છે (વિવાહ થયો છે) (૫)

પરમ મનમાં ધન કામ્યા પછી જ વિરાદ કરવાનો ઉપદેશ તો વિશેષ જ મનન કરાવે એવો છે. ' ધીમ, ધીમ, ધીમ : ' આ વેદિક ક્રમ અસિદ્ધ છે.

નિષ્કપટ વર્તન

સ્ત્રીપુરોહિતો પરસ્પરનો વતીવ, પતિપત્નીનો પરસ્પર બ્યવહાર નિષ્કપટ લાવથી અને હૃદયની એકતયથી જ થવો જોઈએ ત્યારે જ ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષને સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે આ વિષયમાં અત્યુચ્ચ મનનો ઉપદેશ વિશેષ મહત્ત્વપૂર્ણ છે—

યદન્તર તદ્વાદ્ય ચદ્વાદ્ય તદન્તરમ્ । (મ ૪)

' જો અદર છે તેમ, બદાર છે, જો બદાર છે તેમ અદર છે ' આ નિષ્કપટ બ્યવહારનો પરમ ઉચ્ચ આદર્શ છે. પતિ પત્નીના વિષયમાં અને પત્ની પતિના વિષયમાં અતર્નાસિ એક જ સરખો બ્યવહાર કરે. અદરવાને એક ભાવ હોય અને બદારથી બીજો ભાવ ન રાખવો જોઈએ. ગૃહસ્થીઓ માટે બ્યવહારનો આદર્શ આદર્શ વેદે બહુ જ સુચોપ સમ્પ્રદેશ દ્વારા દર્શાવેલો છે. વેદિકધર્મનું પાલન કરનારા ગૃહસ્થો આનું અનરથ આચરણ કરે અને પોતાના ગૃહસ્થ અનુભવોપચારે

ધિશ્ચરૂપાણા કન્યાના મન મુદમાય । (મ ૪)

' વિવિધ રૂપવાળી કન્યાઓનું મન આ પ્રમાણે આકર્ષિત કરવામાં આવે ' એક પણ તરણ કેન્દ્ર પશુ કન્યાની સાથે પાતચીત કરતી વખતે અધરા અધ્ય બ્યવહાર કરતી વખતે પોતાનું આ દેહનું અને બદારનું વર્તન સીધું સરળ કપટ રહિત રાખે. કપટલાવથી કન્યાને છેવરીને તેને કુસાવવાનો ચત્ર કોઈ ન કરે. સરળ નિષ્કપટ લાવથી જ પોતાની ધર્મ પત્ની બનના માટે કોઈ પણ કન્યાનું મન આકર્ષિત કરવામાં આવે. કદી કોઈ પણ પ્રકારનું જીવકપટ કરવામાં ન આવે. સ્ત્રીપુરુષના બ્યવહારની બાબતમાં આ મનનો આ ઉપદેશ અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે. ગૃહસ્થશ્રમમાં પ્રવેશ કરનારા અધરા પ્રવેશ પામેલા પાકક આ મનનું મનન વાર વાર કરે.

આદર્શ પતિપત્ની

અત્યુચ્ચ મનમાં એકબીજા સાથે નિષ્કપટ બ્યવહાર કરવા નો ઉપદેશ આપેલ છે, જો ઉપદેશનું પાલન કરવાથી આદર્શ કુટુંબ બની શકે છે, તેમાં કોઈ કાંઈ રથાન નથી. તેનો યોગ્ય નમૂનો દિવિત્ય અર્માં દર્શાવેલો છે. તેમાં પાંચ પ્રકારના

ઉપદેશ છે, જુઓ—

૧ સત્યવચ - સત્યાર્થો યાનો અને યનાવો એકમતયો યારો એકમતયો જ સાર ચતાવો. સતીપુરુષ એક હાથ વાળી બનીને ચારે અને કુટુંબને ચતાવે.

૨ સ્વચક્ષુષ - મળીને અર્થગ્રાધે, સતી અને પુરુષ એક વિચારથી આગ્રગ વધે તથા ઉત્તિત સ પાદન કરવાની પ્રમાણ કરે.

૩ મગાસ સ મગત - સર્વ મળીને એકબીજા પ્રાપ્ત કરે મળીને એવો પ્રયત્ન કરે કે વિપુલ પ્રમાણમાં ધન પ્રાપ્ત થાય.

૪ ચિત્તાનિ સ તમાર્થા વિષ, મન મળેલા હોય.

૫ યત્વાનિ સ્ત - તમાર્થા કાર્યો પશુ હળીમળીને કરવામાં આવે.

અર્થાત્ પતિપત્નીમાં વેરભાવ, દ્રેપભાવ અથવા કોટર ભાવ ન હોય, ત્યાં સુધી એકબીજો ભાવ ઉત્પન્ન થાય કે જ ને મળીને એક જ સરીરના અરવવ છે એમ માનવામાં આવે. બદોના આ સમ્પ્રદેશોને કે સામાન્ય પતિપત્નીના કર્તવ્ય દર્શાવવા માટે વાપરવામાં આવ્યા છે. તે પશુ એકતય પ્રતિ પાદન કરના મોટો ભાવ પશુ આ મનમાંથી સદૃશકાય છે અને એ દૃષ્ટિથી જ આ મન સામાજિક એકમતાવનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપી રહ્યો છે. પાકક એ દૃષ્ટિથી પશુ આ મનનો વિચાર કરે અને આદર્શ પતિપત્નીના વિષયમાં તેનો ઉત્તરત્વ ઉપદેશ સ્પર્શાનુભવે.

સ્ત્રીનો સ્થાન

પતિપત્નીને સાથે મળીને ફરવા જતુ હોય તો તેના પ્રકાર ના સ્થાનમાં ફરવા જાય એ બાબતનો ઉપદેશ તુટીય મનમાં આપવામાં આવ્યો છે. તને પશુ અહીં જુઓ—

યત્ સુપર્ણા વિચક્ષય ।

અમમીતા વિચક્ષય ॥

તત્ત્ર એ હ્ય ગચ્છતાત્ ॥ (મ ૩)

' ભ્યાં સુદર પાંખોળા પક્ષીઓ અંધર નાદ કરે છે તથા ભ્યાં નીરોળી સ્ત્રીપુરુષ વાર્તાલાપ કરતા કરતા જાય છે ત્યાં પ્રેરણા પ્રમાણે જાય ' આવા સ્થાનમાં પતિપત્ની પરસ્પરની ઇચ્છાનુસાર અથવા પ્રેરણાનુસાર પરસ્પરની કમીને અનુકૂળ બચણ કરવા માટે જાય. ભ્યાં સુદર સુદર પક્ષીઓ મંજુલ સમ્પ્રદેશ ઉચારતા હોય અને ભ્યાં ત ફરત ત મજુલો

જવાની ઈચ્છા કરતાં હોય છે ત્યાં જાય, આ સ્થળનું વધુન કેટલું મનોરમ્ય છે. પાહક પોતેજ પોતાના મનમાં તેના અનુભવ કરી લે. ઉત્તમ ભાવ્યથી જ આવાં વન અથવા ઉદ્યાન સ્ત્રી પુરુષોને ભ્રમણને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં વેદે દેવતા માટેનું આદર્શ સ્થાન પણ દર્શાવ્યું છે. જો આવું સ્થળ દરેક કુટુંબ માટે ન મળી શકે તો તેના જેવું જ કામ જીનું સ્થળ દેવતા જવા માટે પસંદ કરવામાં આવે અને નિષ્કપટ ભાવથી ઉત્તમ ગાતાંભાવ કરતા કરતા તેમજ દેવતા ભવ.

સ્ત્રી સાથેનું વર્તન

પુરુષ સ્ત્રીની સાથે અને સ્ત્રી પુરુષની સાથે કેવું વર્તન કરે એ વિષયમાં એક ઉત્તમ ઉપમા પ્રથમ મંત્રમાં લીધી છે અને આ વિષયનો ઉપદેશ કર્યો છે. “ જે રીતે પવનથી ધાસ દલાવાય છે તે રીતે સ્ત્રીનું મન દલાવું છું. ” (મં. ૧) આ કથન ખૂબ જ ભોધપ્રદ છે. વાયુમાં પ્રચંડ શક્તિ છે. પવન જો એસથી ફુંકાય માટે તો મોટી મોટી વૃક્ષો પણ તૂટી પડે છે. પરંતુ તેજ વાયુ કામળ ધાસને તોડી પાડતો નથી, પરંતુ માત્ર દલાવે છે, એ પ્રમાણે વીર પુરુષનો કામ પ્રબળ શત્રુને હિન મિન કરી શકે છે પરંતુ તેજ વીર પુરુષ સ્ત્રીઓની સાથે

તેવું કરવાનું વર્તન ન અલાવે જેવી રીતે મોટા વૃક્ષોને તોડી પાડનાર વાયુ ધાસને માત્ર દલાવે છે તે પ્રમાણે શત્રુને નષ્ટ, શ્રદ્ધ કરનારો પુરુષ સ્ત્રીઓની સાથે કામળ વર્તન રાખે, કઠોર અવહાર કરી પણ ન કરે.

સ્ત્રીઓ પણ પોતામાં ધાસની કામળતા ધારણ કરે અને પ્રચંડ વાયુ ફુંકાવા છતાં જેમ ધાસ તૂટતું નથી તેમ મને તેટલું સંકટ આવે તો પણ પોતાના કુટુંબના સ્થાનથી કદી વિચલિત થાય નહિ.

અહીં આ ઉપમાથી બંનેનાં ઉત્તમ કર્તવ્ય દર્શાવ્યાં છે. તે ઉપમાનો જેટલો અધિક વિચાર કરવામાં આવે તેટલો અધિક ભોધ મળી શકે છે. આ પૂર્ણ ઉપમા છે. આટલી યોગ્ય ઉપમા જીજ્ઞે કર્યાં મળી શકે નહિ. પાહક તેનો વિચાર કરે અને ભોધ મદ્યજ કરે, અને તે ભોધ પોતાના કુટુંબમાં ઉતાવળથી પ્રચલન કરે.

આ સૂક્ત પતિ-પત્નીના મુહુરત્યર્થમાં આદર્શ દર્શાવી રહ્યું છે. જો પાહક તેનો અધિક વિચાર કરશે તો તેમને ઉત્તમ ઉપદેશ મળી શકશે વિવાહ વિધાના અન્ય ચક્રોની સાથે પાહક આ સૂક્તનો પણ વિચાર કરે

દમ્પતિનો પરસ્પર પ્રેમ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૮-૨

(ગાથા-જગદમ્નિઃ । દેવતા-કામામા, ।)

યથાં વૃષ્ટં લિહુજા સમન્તં પરિપસ્વજે ।

एवा परिं स्वजस्त मां यथा मां कामिन्यसौ यथा मन्त्रापंगा असः ।

॥ ૧ ॥

यथा सुपर्णाः प्रपतन्पक्षौ निहन्ति भूम्याम् ।

एवा नि हन्मि ते मनो यथा मां कामिन्यसौ यथा मन्त्रापंगा असः ।

॥ ૨ ॥

અર્થ—(યથા લિહુજા વૃષ્ટં સમન્તં પરિપસ્વજે) જેવી રીતે વેલી વૃક્ષને ચારે બાજુથી ઘેરી વળે છે, (એવા માં પરિપસ્વજસ્ત) તે પ્રકારે તું અને આશિંબન આપ. (યથા માં કામિની અસઃ) જેથી તું મારી કામના કરનારી થાય અને (યથા મત્ત અપંગા ન અસઃ) જેથી તું મારાથી દૂર જનારી ન થાય. [૧]

(યથા પ્રપતન્ સુપર્ણાઃ) જેવી રીતે ઉનારાં પક્ષીઓ (મૂર્ચ્યાં પક્ષૌ નિહન્તિ) ભૂમિ તરફ પોતાની બંને પાખોને ફાવે છે (એવા તે મનઃ નિહન્મિ) તે પ્રમાણે હું તારું મન મારામાં ખેંચી લઉં છું. (યથા) જેથી તું મારી ઈચ્છા કરનારી મારાથી દૂર ન જનારી બને. [૨]

યથેમ ધાવાપૃથિવી તથા પર્વેતિ યથેઃ ।

एवा पर्वेमि ते मनो यथा मां कामिन्यसो यथा मन्त्रार्पणा अतः ।

॥ ૩ ॥

[૯]

વાઘ્લે મે તુન્વૈપાદો વાઘ્લાક્ષ્વોઃ વાઘ્લે સુવધ્યોઃ ।

अक्ष्योऽवृष्यन्त्याः केदा मां ते कामेन श्रुषन्तु

॥ ૧ ॥

મમ ત્વા દોષણિથિયં કૃણોમિ હૃદયથિયમ્ । યથા મમ કૃતાવસો મમ ચિત્તમુપાર્થસિ

॥ ૨ ॥

यासां नामिरारेहणं हृदि संवर्जनं कृतम् । गावो धृतस्य गावरोऽयं सं वानयन्तु मे

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યથા મમે ધાવાપૃથિવી) જેવી રીતે આ ઘુતોઃ અને પૃથ્વીતાહની વચ્ચે (સુવંઃ સવઃ પર્વેતિ) સુવંતે પ્રકાશ તત્કાળ ફેલાય છે, (યથા તે મનઃ પર્વેમિ) તે પ્રમાણે હું તારા મનમાં લ્પાળી રહું છું. (યથા •) જેથી તું મારી કામના કરનારી અને મારાથી દૂર ન જનારી બન [૩]

[૬] (મે તમયં પાદો વાઘ્લ) મારા શરીરની તેમજ બન્ને પગની ધમ્બા કર, (વક્ષ્યં વાઘ્લ) મારી બન્ને આંખોની ધમ્બા કર, (સવક્ષ્યો વાઘ્લ) બન્ને જાંઘની ધમ્બા કર. (અવૃષ્યન્ત્યા તે અક્ષ્યો કેદાઃ) બજની ધમ્બા કરનારી તારી આંખો અને વાળ (કામેન મામ્ શ્રુષ્યન્તુ) કામથી મને શોષી લે (સક્તી નામે) [૧]

(યથા મમ દોષણિથિયં) તને મારી બૂલઓમાં આશ્રિત અને (હૃદયથિયં હૃણોમિ) હૃદયમાં અશ્રય કરનારી બનાઉ છું (યથા મમ કૃતો વસઃ) જેથી તું મારા કાપમાં ફડકાયા અને (મમ ચિત્ત ઉપાર્થસિ) મારા ચિત્તને અનુકૂળ કરી દેશ [૨]

(યાસાં) જેનાથી (નામિઃ) મળતું (ગારોહણં) આનંદ દાયક છે, અને જેના (હૃદિ સંવર્જનં કૃતં) હૃદયમાં પ્રેમની સેવા છે. (ધૃતસ્ય માતરઃ ગાવાઃ) મોતું નિર્મોહી કરનારી આ ગાયો (અયમ્ મે સંવાનયન્તુ) આ રત્નીને મારી સાથે મેળવી દે. [૩]

રત્ની અને પુરૂષના પ્રેમ

ગૃહસ્થી ધર્મમાં રહેનારાં સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પર પ્રેમ કરે અને સુખપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમના અવહાર કરે, એ ઉપદેશ આ સૂકતોમાં કહેલ છે

આહ્યા સૂકતમાં કહ્યું છે કે સ્ત્રીપુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પરસ્પર એકબીજા સાથે હજીમગીને રહે એકબીજાપર પ્રેમ કરે અને બેમાંથી કોઇ પણ એક બીજાથી દૂર થવાનો યત્ન ન કરે પુરૂષ અયતપૂર્વક પોતાની બીનું મન પોતાના તરફ આકર્ષિત કરે અને તેને પોતાની પાસે રાખીને સત્ત્વ રાખે જેથી તે પતિગૃહેથી વારંવાર બીજે ક્યાંય નાસી ન જાય, જેવી રીતે સુવં આ જગતમાં પોતાના પ્રકાશથી ફેલાઇ રહે છે તેવી રીતે પતિ પણ એવું આચરણ કરે કે જેથી સ્ત્રીના મનમાં પતિના વિશે આદર સમાધર રહે એજ પ્રમાણે સ્ત્રીના પણ એવો વ્યવહાર હોવો જોઈએ કે જેથી પતિના મનમાં સ્ત્રી પ્રત્યેનો આદર વધે. આ પ્રમાણે બન્ને અરસપરસ એક બીજા માટે આદરભાવ રાખીને સુખથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં કાર્યો કરે

નવમાં સૂકતમાં કહ્યું છે કે પતિ સ્ત્રીને અને સ્ત્રી પતિને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે એક બીજાના વિશેષથી દુઃખ થાય અને સંકાષ્ટ જાય અને સાથે રહેવાથી બન્ને સુખી રહે. સ્ત્રી અને પુરૂષ પરસ્પરના કાર્યોમાં એક બીજાની સહાયતા કરે અને પરસ્પરની અનુકૂળતા પ્રમાણે વર્તે અને સર્વ વ્યવહાર કરે. સ્ત્રીઓને ધર્મ પૂર્વક મળતું સુખદાયી છે કારણ કે વિતત સ્ત્રીઓના હૃદયમાં પ્રેમ ભર્યો હોય છે પતિના મરતી ગયેા પછી સ્ત્રીઓને આકર્ષિત કરે

આ પ્રમાણે વ્યવહાર કરીને સ્ત્રી પુરૂષ સુખ પૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં કાર્યો કરે અને પરસ્પરની અનુકૂળતાથી સુખી થાય આહ્યા સૂકતના પ્રથમ મંત્રની સાથે અથર્વ ૧૧૩૪૫ અને ૧૦૩૦૧ આ મંત્રોની તુલના કરી જુઓ. કેટલીક આવ એક સરખાજ છે.

પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ

કાં. ૭, સૂક્ત ૩૬

(જાણિ-અર્થર્થ । દેવતા- અહિ)

અર્થર્થૈ નૌ મધુસંકાશે અનીકં નૌ સમજ્ઞનમ્ । અન્તઃ કૃણુષ્વ માં હૃદિ મનુ દ્વૌ સહાસતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (નૌ અર્થર્થૌ મધુસંકાશે) અમારી બન્નેની આંખો મધુના જેવી મીઠી હો (નૌ અનીકં સમજ્ઞન) અમારી બન્નેની આંખોના અથાગ ઉત્તમ અજનથી યુક્ત થાયો (હૃદિ માં અન્તઃ કૃણુષ્વ) તારા હૃદયમાં અને અંદરના ભાગમાં રાખ (નૌ મનઃ સહ સસતિ) અમારા બન્નેનું મન પરસ્પર હ મેશા મળેલું રહે (૧)

પતિ પત્નીની આંખો પરસ્પરનું અનુરોધન પ્રેમ કરી મીઠી નજર કરે એકને બોલે બીજાને આનન્દનો અનુભવ થાય પતિપત્નીમાં એવો કાવ કહીપણ ન હોયો જોઈએ કે જોને લીધે એક બીજાને જોવાથી એક બીજાના મનમાં કોષ અચડા દુપનો કાવ જાગી ઉઠે બન્નેની આંખો ઉત્તમ અજનથી શુદ્ધ. પવિત્ર અને નિર્દોષ બનેલી હોય દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય, કોઈની પણ દૃષ્ટિમાં અપવિત્રતા ન હોય આંખની પવિત્રતા સાધારણ અજાણ્ય પણ કરી શકે છે તેમ પ્રમાણે જ્ઞાનથી પણ દૃષ્ટિની પવિત્રતા થઈ શકે છે

પતિ પોતાની પત્નીને પોતાના હૃદયમાં ઉત્તમ સ્થાન આપે ત્યાં ધર્મપત્ની સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રીને સ્થાન ન મળે. તે પ્રમાણે પત્ની પણ પતિને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે અને ધર્મપતિ સિવાય અન્ય કોઈ પરપુરુષનું સ્થ ન ત્યાં ન હોય. (હૃદિ માં અન્તઃ કૃણુષ્વ) પતિપત્ની એક બીજાને જ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે

(મનઃ સહ સસતિ) પતિપત્નીના મન એક બીજાની સાથે મળેલાં હોય, કદી પણ વિભક્ત ન થાય તેમાંની કોઈ એક વ્યક્તિ બીજાની સાથે લડે ઝગડે નહિ, અને પોતાનું મન બીજી કોઈ વ્યક્તિની સાથે ન મેળવે

આ પ્રમાણે પતિપત્ની એક બીજા સાથે રહે અને શુદ્ધસ્વાશ્રમના વ્યવહાર કરે આ મતમાં પતિપત્નીનો શુદ્ધસ્વાશ્રમનો સર્વોત્તમ આદર્શ દર્શાવ્યો છે પાઠક આ સૂક્તના ઉપદેશને પોતાના આચરણમાં ઉતારવાનો પત્ર કરે અને શુદ્ધસ્વાશ્રમનો પુણ્ય આનંદ પ્રાપ્ત કરે

પતિપત્નીનો એકમત

કાં. ૭, સૂક્ત ૩૮

(જાણિ-અર્થર્થ । દેવતા- વનસ્પતિ ।)

હૃદં હંતામિ મેવજં માપુષ્યમંમિરોરુદમ્ । પરાયવો નિવર્તનમાયતઃ પ્રતિનન્દનમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (હૃદં મેવજં હંતામિ) હું આ ઓષધિ વનસ્પતિને ખોદું છું આ ઓષધિ (માં-પુષ્ય) મારા તરફ નજર બે થનાર અને (અમિ રોહવ) સર્વ પ્રકારે દુર્વર્તનથી રોકનારું, (પરાયવો નિવર્તન) દુર્ભાગમાં દૂર ગયેલાને પણ ફરીથી પાછો લાવનાર, અને (આયતઃ પ્રતિનન્દન) સવખમાં રહેનારાનો આનન્દ વધારનારું છે [૧]

જાણાર્થ— હું આ ઓષધિ જમીનમાંથી ખોદી કાઢું છું મારી તરફ જ મારા પતિની આંખો લાગી રહે અર્થાત્ કોઈ બીજે સ્થળે તે જશે નહિ સર્વ પ્રકારના દુર્વર્તનથી અગાધ ધરી જે તેનું પગલું ગેરસ્તે પડ્યું હોય તે તે પાછું આવશે અને તે સવખથી રહીને આનન્દ પ્રાપ્ત કરી શકશે (૧)

યેનાં નિષ્ક્રમ આસુરીન્દ્રં દેવેશ્યસ્પરિ । તેના નિ કુર્વેં ત્વામહં પથા તેઽસાંનિ મુપ્રિયા ॥ ૨ ॥
 પ્રતીચી સોર્મમમિ પ્રતીચ્યુષ્ઠ યર્થમ્ । પ્રતીચી વિશ્વાન્દેવાન્તાં ત્વાચ્છાવંદામસિ ॥ ૩ ॥
 અહં યદામિ નેચર્ સમાયામહ ત્વં વદં । મમેદસુસ્ત્વં ફેર્નહો નાન્યાતાં ફીર્ત્વિષાંધ્રન ॥ ૪ ॥
 યદિ વામિં વિરોજનં યદિ વા નયત્સ્તિરઃ । ક્વયં દ મયં ત્વામોર્ષધિર્વદ્ધસ્વેવ ન્યાનંયત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (આસુરી) આસુરી નામની ઔપાધિને (યન દેવેશ્યઃ સ્પરિ હન્દ્રં નિષ્ક્રમે) ને યત્ને કારણે દેવોના ઇન્દ્રને અધિક પ્રભાવશાળિ બનાવ્યો (તેન અહં ત્વાં નિકુર્વેં) તેનાથી દુ તને પ્રભાવશાળી બનાવું છું. (યથા તે મુપ્રિયા અસાંનિ) જેથી દુ તારી શ્રિય ધર્મપત્ની બનીશ [૨]

(સોર્મ પ્રતીચી અસિ) ઇં ચંદ્રની સન્ન્યુષ રહે છે, (ઉત સુર્વ પ્રતીચી) અને સુર્વની સાથે પણ રહે છે તથા (વિશ્વાન્ દેવાન્ પ્રતીચી) સર્વ દેવોની સન્ન્યુષ થાય છે. (તો ત્વા અચ્છાવંદામસિ) આમ દુ તાર ઉત્તમ રીતે વર્ણન કરું છું. [૩]

(અહં યદામિ) દુ બોધુ છું (ન હત્ વદં) તું ન બોલ (ત્વં સમાયામહ યદ્) તું સમાપ્ત નિશ્ચય પૂરક બોલ. (સ્વ કેવલકા મમ હત્ અસ.) હું કેવળ મારો જ બનીને રહે, (અન્યાતાં ન વન વીતેયાં) બીજાનું નામ પણ ન લે. [૪]

(યદિ વા વિરોજનં અસિ) જો હું લોકોથી દૂર જ ગતમાં રહે, (યદિ વા નયત્ સ્તિરઃ) જો તું નદીને પેલેપાર ગયો હોય, તો પણ (ક્વ યોપાધિ.) આ ઔપાધિ (ત્વાં યસ્મા) તને બાધિને (મદ્યા નિ આનયત્ દ) મારી પાસે લઇ આવશે [૫]

આવાર્થ— આનું નામ આસુરી વનરૂપિત છે તેના પ્રભાવથી હન્દ્ર ચંદ્ર દેવોમાં વિશેષ પ્રભાવશાળિ થવાથી તે એક બની ગયો. આ વનરૂપિણી નુ મારા પતિને પ્રભાવિત કરે છે, જેથી દુ ધર્મપત્ની મારા પતિની શ્રિય સંખી બનીને રહીશ (૨)

આ વનરૂપિણ ચંદ્રની સાથે રહેવાથી શાન્તગુણ પ્રાપ્ત કરે છે, તથા સુર્વની સન્ન્યુષ રહીને તેજસ્વિના પ્રાપ્ત કરે છે અને દેવોથી અન્યાન્ય પવિત્ર ગુણો લે છે તેથી તેની પ્રશસા કરવામાં આવે છે (૩)

તે પતિ પ્રશ્નમાં હુ બોલીશ અને મારા કહેવાને હું અનુમેદન આપ. ધરમા હું ન બોલ, હું સમાપ્ત ખૂબ બાલ્યું કરે તરુ ધરમા આવતીને હું કેવળ મારો પતિ બનીને મારા અનુકૂળ રહે. આમ કરવાથી તારે બીજ કોઇ સ્ત્રીનું નામ પણ લેવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ (૪)

જો હું ગતમાં રહે અથવા વનમાં ભય, અથવા ને નદીને પેલેપાર ભય અથવા આ બાલુ રહે, તો પણ આ ઔપાધિ એવી છે કે તેના પ્રભાવથી હું મારી સાથે બાંધાય રહીને મારી પાસે જ પાછો આવી અને બીજ કોઇ પણ સ્ત્રીને જઈશ નહિ. (૫)

આ સંકેત સ્પષ્ટ છે એથી અધિક વિવરણ કરવાની જરૂર નથી. પતિને મારે એક જ સ્ત્રી ધર્મપત્ની હોય અને પત્નીને મારે એક જ પુરુષ ધર્મપતિ હોય, જો (વવાદને ઉચ્ચત્તમ આદર્શ આ સંકેત પાકોળી સન્ન્યુષ રાખેલ છે કોઇ પણ પુરુષ પોતાની વિવાહિત ધર્મપત્નીને છોડીને બીજ કોઇ પણ સ્ત્રીની અપેક્ષા ન કરે અને તોઇ સ્ત્રી પોતાના વિવાહિત ધર્મપતિને છોડીને કોઇ બીજા પુરુષની કદી અપેક્ષા ન કરે.

બંને એક બીજા સાથે પ્રેમથી વશ થઇને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક વ્યવહાર કરે અને પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમનો અવહાર સુખપૂર્વક ચલાવે આ સૂક્તમાં “ આસુરી ” વનરૂપિણી ઉપરોક્ત કહ્યો છે. તેનું સેવન કરવાથી મનુષ્ય પરાક્રમી અને ઉત્સાહી અને છે મનુષ્યની પ્રશંસિત પાપાપરત્યુ પ્રત્યે ભય નહિ એવુ એના હજીનું વર્ણન છે આ ઔપાધિ કહ છે તેની દક્ષ બાલુ થઇ નથી સુવિધ વેલ લોકો તેનું અન્યેયજ કરે અને જનતાની બાધાને મારે તેના ઉપરોચના પ્રયોગ પ્રકાશિત કરે

એક વિચારથી રહેલું

કાંડે ૬, સૂક્ત ૭૩

(ઋષિ:—અપર્વા । દેવતા—રામનર્ય, નાના દેવતા:)

અહ યાતુ વરુણઃ સોમૌ અમિર્વૃહસ્પતિર્વસુમિરેહ યાતુ ।

અસ્ય શ્રિયમુપસંયાતુ સર્વે હપ્રસ્ય ચેત્તુઃ સંમનસઃ સજાતાઃ

॥ ૧ ॥

યો વાઃ શુષ્મો હૃદયેશ્વન્તરાકૂતિર્યા વો મનસિ પ્રવિષ્ટા ।

॥ ૨ ॥

તાન્સીવયામિ હૃવિપાં ધૃતેન મયિ સજાતા રમતિર્વૌ અસ્તુ

હૃદૈવ સ્ત માપ યાતાધ્વસ્મત્પૂવા પરસ્તાદપથં વઃ કૃણોતુ ।

॥ ૩ ॥

વાસ્તોસ્પતિરનુ વો જોહવીતુ મયિ સજાતા રમતિર્વૌ અસ્તુ

અર્થ— વરુણ, સોમ, અગ્નિ, બૃહસ્પતિ, (હૃદ યા યાતુ) અહીં આવે અને વસુઓની સાથે અહીં આવે. હે (સજાતાઃ) ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલ પુરુષો ! (સર્વે સંમનસઃ) બધા એક મનવાળા બનીને (અસ્ય હપ્રસ્ય ચેત્તુઃ શ્રિયં હપસંયાત) આ શરૂ થેના દેનારાની શેણાને વધારો. [૧]

(યા શુષ્મઃ વઃ હૃદયેષુ અન્તઃ) જે બળ તમારા હૃદયમાં છે, (યા આકૂતિઃ વઃ મનસિ પ્રવિષ્ટા) જે સંકલ્પ તમારા મનમાં પ્રવિષ્ટ થએલ છે, (તાન્ હૃવિપા ધૃતેન સીવયામિ) તેને અગ્નિ અને પીપા દુઃખો છોડે છું. હે (સજાતાઃ) ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલ પુરુષો ! (વઃ રમતિઃ મયિ અસ્તુ) તમારી પ્રસન્નતા મારાપર જે હું નાચક છું તેનાપર રહે. [૨]

(હૃદ યવ સ્ત) અહીં જ રહે. (અસ્મત્ અધિ મા અપ યાત) અમારાથી દૂર ન બેસો. (પૂવા વઃ પરસ્તાત્ અપથં કૃણોતુ) પૂવા તમારે માટે આગળ જવાનો માર્ગ બંધ કરે. (વાસ્તોસ્પતિઃ વઃ અનુજોહવીતુ) વાસ્તુપતિ તમને અનુકૂળતાથી શેણાવે. હે (સજાતાઃ) ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યો ! (વઃ રમતિઃ મયિ અસ્તુ) તમારો પ્રેમ મારા પર રહે. [૩]

આવાર્થ— સર્વજ્ઞાની એક સાથે એકત્ર થાય, સર્વ મનુષ્યો એક વિચારના બનીને પોતાના નાચકનું બળ વધારે. (૧) જે લોકોમાં બળ અને વિચાર છે તેમનું પોષણ પોતે જ પાલનથી કરે એકબે. સર્વ મનુષ્યો પોતાના નાચકપર પ્રસન્ન રહે. (૨) સર્વ લોકો એક જગ્યાએ સ્થિર રહે અહીં તહીં ન લાગી બધા નાસીજવાનો માર્ગ તેમને માટે ખૂલેલો ન રહે ધન્ય તેમને અનુકૂળતાથી એકજ કાર્યમાં યુક્ત રાખે. આ પ્રમાણે સર્વ લોકો પ્રેમથી એક નાચકના હાથ નીચે રહે. (૩)

સંઘટના

એક જ ગુપ્તી, તેના અથવા નાચકને આધીન સહુ લોકો રહે, તો તેમનું સાધિકબળ વધે છે. જે તેજ લોકો છૂટા છતાંપણ રહે, એક બીજાથી અલગ રહે તો તેમનું સંધ બળ ઘટે છે. તેથી જેઓ પોતાનું સંધબળ વધારવા ઇચ્છતા હોય તેઓ પોતાના એક નેતાને આધીન પ્રેમથી રહે. પોતાનો સંકલ્પ પણ એક રાખે, અને પોતાનું હૃદય એક જ ઇચ્છાથી ભરી દે કોઇ પણ કારણે અંદર કશક ન કરે. આ પ્રમાણે વર્તવાથી તેમનું સંધબળ વધી શકે છે.

પરસ્પર પ્રેમ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૮૯

(જ્ઞપિ-અર્ચના, દેવતા-દેવ, મન્ત્રોક્તિઃ)

હૃદં યસ્મેણ્યઃ શિરોં દુત્તં સોમેનૃ વૃણ્યમ્ । તત્તુઃ પરિ પ્રજાતિનૃ હાર્દિં તે શોચયામસિ ॥ ૧ ॥
 શોચયામસિ તે હાર્દિં શોચયામસિ તે મનઃ । વાતં ધૂમ દ્વય સઘ્યયૃઙ્ મામેવાન્વેતુ તે મનઃ ॥ ૨ ॥
 મદ્યં ત્વા મિત્રાવરુણૌ મદ્યં દેવી સરસ્વતી । મદ્યં ત્વા મધ્યં ભૂમ્યાં હુમાવન્તૌ સમસ્યતામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(પ્રેણ્યઃ હૃદં યત્ વૃણ્યં શિરઃ) પ્રેમ કરનારનું જે આબળગત સિંહ છે, જે (સોમેન દુત્તં) સોમે આપેલ છે, (તત્તુઃ પ્રજાતિનૃ) તેનાથી ઉત્પન્ન થએલ જળથી (તે હાર્દિં પરિ શોચયામસિ) તારા હૃદયના આવને ઉદ્દીપિત કરે છે. [૧]

(તે હાર્દિં શોચયામસિ) તારા હૃદયના આવને ઉદ્દીપિત કરે છે. (તે મનઃ શોચયામસિ) તારા મનને ઉત્તેજિત કરે છે. (વાતં ધૂમ દ્વય) વાયુની પાછળ જે રીતે ધૂમાડો જાય છે, તે પ્રકારે (તે સઘ્યયૃઙ્ મનઃ મા એવ અન્વેતુ) તારા અનુકૂળ મન મારી પાસે આવે. (૨)

(મિત્રાવરુણૌ ત્વા મદ્યં) મિત્ર અને વરુણ તને મને આપે (દેવી સરસ્વતી મદ્યં) સરસ્વતી દેવી મને આપે. (ભૂમ્યાં મધ્યં) ભૂમિની વચ્ચે તથા (વમી અન્તૌ) બંને અન્ત ભાગ (ત્વા મદ્યં સમસ્યતાં) તને મને આપે [૩]

ભાષાન્તર—પ્રેમ કરનારનું મનઃ અને હૃદય પ્રેમથી એક સાથે ઉદ્દીપિત થાય છે (૧)

હૃદય અને મનને ઉત્તેજિત કરે છે જે પ્રમાણે ધૂમાડો વાયુની પાછળ પાછળ જાય છે તેવી રીતે મન હૃદયને અનુકૂળ થાયો, (૨)

મિત્ર, વરુણ, સરસ્વતી, ભૂમિનો મધ્ય ભાગ અને અન્તિમ ભાગ એ સર્વ અમને બધાને જોળીને રાખે (૩)

એકતાનો મંત્ર

મનુષ્યનું મનઃ અને હૃદય પ્રેમથી ઉત્તેજિત થાય છે. આ પ્રમાણે ઉત્તેજિત થએલ અને પ્રેમથી ભરપૂર મનુષ્ય આ જગતમાં કાંઈક વિશેષ કામ કરવાને સમર્થ થાય છે.

મન હૃદયને એવી રીતે અનુકૂળ અને કે જે રીતે વાયુની ગતિને અનુકૂળ ધૂમાડો હોય છે, સરસ્વતી અર્થાત વિદ્યાની દેવી અને ભૂમિ અર્થાત માતૃભૂમિની કક્ષિત એ બંને મનને એવું અનુકૂળ બનાવે કે તે કદી હૃદયને છોડીને અર્થાત તે નેતાના હૃદયથી દૂર ન જાય.

આ પ્રમાણે મનમાં સુવિકાર અને હૃદયમાં કક્ષિત રાખનારી મનુષ્ય ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

પરસ્પર પ્રેમ

કાંક ૬ સૂકત ૧૦૨,

(ઋષિ:-જમદગ્નિઃ । દેવતા-મશ્વિનો)

યથાયં વાહો અશ્વિના સમૈતિ સં ચ વર્તતે । एवा माममि ते मनः समैतु सं च वर्तताम् ॥ ૧ ॥
આહં હિદામિ તે મનો રાજાશ્ચ પુષ્ટયામિવ । રેમ્મચ્છિન્નં યથા દૃષ્ટં મયિ તે વેદતાં મનઃ ॥ ૨ ॥
આજ્ઞનસ્ય મદુર્ઘસ્ય કુષ્ટસ્ય નલદસ્ય ચ । તુરો ભગસ્ય હસ્તામ્યામનુરોધનમુદ્ધરે ॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (મશ્વિનો) અશ્વિને ! (યથા અર્થ વાહઃ સં એતિ) જે રીતે આ ધોડા સાથે સાથે જાય છે, અને (સં વર્તતે ચ) મળીને સાથે સાથે રહે છે. (एवा ते मनः मां अभि) આ પ્રકારે તારું મન મારી સાથે (સં આ વૃત્ત) આવે અને (સં વર્તતાં ચ) સાથે રહે. [૧]

(वहं ते मनः क्षालिदामि) હું તારા મનને ખેંચુ છું. (पुष्ट्यां राजाश्व इव) જેવી રીતે પીઠ સાથે પાંચીની ગાડીને ધોડો ખેંચે છે. (यथा रेम्म-च्छिन्नं यथा दृष्टं मयि ते वेदतां मनः) જેવી રીતે વાયુથી ઢિલભિલ ચએણું ધાસ એક બીજા સાથે ચોટી રહે છે તેવી રીતે (તે મનઃ મયિ વેદતાં) તારું મન મારી સાથે લપટાયેણું રહે [૨]

(तुरा भगस्य) તરારથી પ્રાપ્ત થનાર, લાગ્ય સુકન, (आज्ञनस्य मदुर्घस्य) અજ્ઞનની જેમ ઢલિત કરનાર (कुष्टस्य नलदस्य हस्ताभ्यां) કૂઠ અને પોલીનથી જેવા હાથોદ્ધાર (अनु रोधनं मुद्धरे) અનુરોધતાને પ્રાપ્ત કરે છું. [૩]

ભાવાર્થ—જેવી રીતે ગાડીને જોડેલા બે ધોડા સાથે સાથે રહે છે અને સાથે સાથે ચાલે છે, તે પ્રકારે પરસ્પરનું મન એક સાથે રહે. પરસ્પર વિરોધ ન કરે. (૧)

જેવી રીતે ધોડા ગાડીને પોતા તરફ ખેંચે છે, તે પ્રકારે એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યના મનને ખેંચે અને આ પ્રકારના પ્રેમના વર્તાવથી મનુષ્ય પરસ્પર સંગઠિત થાય. (૨)

અડપથી કોઈ કામ કરવું, લાગ્ય પ્રાપ્ત થવું, અજ્ઞન વગેરે ભોગ વિવાસ કરવો, દરેક પ્રકારનો આનંદ કમાવવો ઇત્યાદિ અનેક કાર્યોમાં પરસ્પરની અનુકૂળતા પરસ્પરે જોવી જોઈએ (૩)

પ્રેમનું આકર્ષણ

એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને પ્રેમથી આકર્ષિત કરે આ પ્રકારે સર્વ મનુષ્યો સંગઠિત થઈને રહે. સૌપ્રજ્ઞ, પિતા, મુત્ર, ભાઈભાણ, તથા અન્ય મનુષ્ય એક બીજાને પ્રેમથી આકર્ષિત કરે અને સર્વ સંગઠિત બનીને એક વિચારથી પોતાની ઉત્થિતિનું સાધન બનાવે.

સપત્નનાશક વરણમણિ

કાંક ૧૦ સૂકત ૩

(ઋષિ:-અવર્વા । દેવતા:-વરણમણિઃ વનસ્પતિઃ ચન્દ્રમાઃ ।)

अयं मे वरुणो मणिः संप्रहृषयणो वृषा । तेना रमस्व त्वं शत्रुन्म मृणीहि दुरस्यतः ॥ ૧ ॥

અર્થ—(મે અર્થ વરણઃ મણિઃ) મારો આ વરણ મણિ (વૃષા સપત્નહરણઃ) યજ્ઞવાન છે અને મનુષ્યોનો નાશ કરનારો છે (તેન) તેની સહાયતાથી (ત્વં શત્રુન્ આ રમસ્વ) હું મનુષ્યો નાશ કર અને (દુરસ્યતઃ મશ્વુનીહિ) દુષ્ટ ધન્ય કરનારોનો નાશ કર. [૧]

પ્રૈર્જાન્ઘ્રીણીહિ પ્ર મૃણા રમસ્વ મ્ણિસ્તે અસ્તુ પુરણતા પુરસ્તાત્ ।

અવારયન્ત વરુણેન દેવા ઋમ્પાચારમસુરાણાં શ્વઃ શ્વઃ

॥ ૨ ॥

અયં મ્ણિર્વરુણો વિશ્વમેવજઃ સહચ્ચાક્ષો હરિતો દિરપ્યયઃ ।

સ તે યત્રૂનધરાન્પાદયાતિ પૂર્વસ્તાન્દ્વદ્ધિ યે ત્વા દિવ્યન્તિ

॥ ૩ ॥

અયં તે કૃત્સ્યાં વિતતાં પૌરુષેપાદુયં ભયાત્ । અયં ત્વા સર્વેશ્માત્પાપાદ્રુણો વારયિષ્યતે

॥ ૪ ॥

વરુણો વારયાતા અયં દેવો વનસ્પતિઃ । યશ્મો યો અસ્મિન્નાવિદુસ્તર્મ્મ દેવા અર્ધીવરન્

॥ ૫ ॥

સ્વર્મં સુપ્ત્વા યદ્દિ પદયાસિ પ્રાપં મુગઃ સતિ યતિ ધાવાદર્ઙ્ગદામ્ ।

પરિશ્લવાન્ઙ્કુલેઃ પાપવાદાદુયં મ્ણિર્વરુણો વારયિષ્યતે

॥ ૬ ॥

અર્તાત્પાસ્ત્વા નિક્રંત્યા અભિચારાદર્થો ભયાત્ । મૃત્યોરોર્જીવસો વધાદ્રુણો વારયિષ્યતે

॥ ૭ ॥

યન્મે માતા યન્મે પિતા પ્રાતરો યદ્ધં મે સ્વા યદેનંશ્વક્રુમા વયમ્ ।

તતો નો વારયિષ્યતેડ્યં દેવો વનસ્પતિઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ—(પ્રજાન્ પ્ર ઘૃણીહિ) તેને માર (પ્રમુજ) નાશ કર. (આ રમસ્વ) નહ કર આ (મણિઃ) મણિ (તે પુરસ્તાત્ પુરણતા અસ્તુ) તારા અમરભાગમાં જનનારા અગ્રેસર થાય (દેવાઃ વરુણેન) દેવાએ આ વરુણ મણિથીજ (અસુરાણાં શ્વઃ શ્વઃ અમ્પાચાર) અસુરો તરફથી પ્રતિહિન થતા અત્યાચારોનું (અવારયન્ત) નિવારણ કર્યું [૨]

(અય વરુણો મણિઃ વિશ્વમેવજઃ) આ વરુણ મણિ સર્વે ઓપધિઓને સાર છે (સહચ્ચાક્ષો હરિતઃ) સહસ્ર અણુઓનાઓ સર્વે દુર્ગુણોનું હરણ કરનારો છે અને આ (દિરપ્યયઃ) સંવર્ણથી પુખ્ત છે. (સ તે યત્રૂન્ અઘરાન્ પાદયાતિ) તે તારા સર્વે યત્રુઓને નીચે પછાડી દે છે (યે ત્વા દિવ્યન્તિ) જે તારો દેવ કરે છે (તાન્ પૂર્વં દમ્બુહિ) તેમને સર્વથી પહેલાં દગાવીને નીચે રાખ [૩]

(અયં વરુણઃ) આ વરુણ મણિ (તે વિતતાં કૃત્સ્યાં) તારી ચારે બાજુ ફેલાએલા કૃત્સ્ય પ્રયોગને (પૌરુષેપાત્ ભયાત્) મનુષ્ય કૃત ભયથી (અયં ત્વા સર્વેશ્માન્ પાપાત્) આ તારે સર્વ પ્રમારના પાપોથી, (વારયિષ્યતે) નિવારણ કરશે [૪]

(અય વરુણઃ દેવો યનસ્પતિઃ) આ વરુણ મણિ વનસ્પતિ દેવ (વારયાતૈ) દુઃખ નિવારક છે (યઃ યશ્મ અસ્મિન્ અવિષ્ટઃ) જે ક્ષયરોગ તેમાં પ્રવેશ થયો છે (ત ડ દેવા અર્ધીવરન્) તેને દેવ નિવારણ કરે છે [૫]

(સ્વર્મ સુપ્ત્વા) સ્વપ્નમાં નિદ્રાને વખતે (યદ્દિ પાપ પદયાસિ) જો તું પાપી દબ્યો જુએ (યતિ અનુર્ધા સ્તિ ધાવાત્) જે કાષ્ઠ અયોગ્ય ગતિથી દોડે, (શ્કુલેઃ પરિશ્લવાત્) શ્કુલના અત્યંત દુષ્ટ સન્દર્શી અને (પાપવાદાત્) નિન્દાના શબ્દોથી (અય વરુણો મણિ વારયિષ્યતે) આ વરુણ મણિ નિવારણ કરે છે [૬]

(અર્તાત્પા નિક્રંત્યા) યત્રુ ભયથી અને વિનાશથી, (અભિચારાન્ અયો ભયાત્) વિનાશક પ્રયોગથી અને અન્ય ભયથી, (મૃત્યોઃ ઓર્જીવસો વધાત્) મૃત્યુના અધાનક વધથી (ત્વા વરુણઃ વારયિષ્યતે) તારે આ વરુણ મણિ નિવારણ કરશે [૭]

(યન્ મે માતા) જે મારી માતા, (યન્ મે પિતા) જે મારા પિતા (યન્ જ મે પ્રાતરઃ) જે મારા કાષ્ઠ ઓ તથા (સ્વાઃ) જે મારા આત્મજન તથા (યદ્યં યન્ યન્નઃ ચઘમ) અમે સર્વે જે પાપ કરતા રહ્યા છીએ (તતાં) તે પાપથી (અય વનસ્પતિઃ દેવાઃ) આ વનસ્પતિ દેવ (અ વારયિષ્યતે) અમારે નિવારણ કરશે [૮]

- વરણેન પ્રવ્યથિતા માતૃવ્યા મે સર્વન્ધવઃ । અસુતૃ રજો અપ્યગુસ્તે યન્ત્વધમં તમઃ ॥ ૯ ॥
- અરિંદ્રોઽહમરિંદ્રગુરાર્યુષ્માન્ત્સર્વપૂરુષઃ । તં માયં વરણો માણિઃ પરિં વાતુ દિશોદિશઃ ॥ ૧૦ ॥
- અયં મે વરણ ઉરંસિ રાજા દેવો વનસ્પતિઃ । સ મે શત્રૂન્વિ વાંઘતામિન્દ્રો દસ્યૂનિવાસુરાન્ ॥ ૧૧ ॥
- હમં વિમર્મિ વરુણમાયુષ્માન્હૃતશારદઃ । સ મે રાદ્રં ચં ક્ષત્રં ચં પશૂનોજશ મે દધત ॥ ૧૨ ॥
- યથા વાતો વનસ્પતીન્વૃક્ષાન્મનુનક્ત્યોજંસા ।
- एवा सपत्नान्मे महर्षिषु पूर्वाञ्जाताँ उतापरान्वरणस्त्वामि रक्षतु ॥ ૧૩ ॥
- यथा वातश्चाग्निश्च वृक्षान्पसातो वनस्पतीन् ।
- एवा सपत्नान्मे स्नाहि पूर्वाञ्जाताँ उतापरान्वरणस्त्वामि रक्षतु ॥ ૧૪ ॥
- यथा वातेन प्रक्षीणा वृक्षाः श्रेरे न्यर्पिताः ।
- एवा सपत्नांस्त्वं मम प्र क्षिणीहि न्यर्पय पूर्वाञ्जाताँ उतापरान्वरणस्त्वामि रक्षतु ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—(મે સર્વન્ધવઃ માતૃવ્યા) મારા આધવાની સાથે શત્રુશ્રુ (વરણેન પ્રવ્યથિતા) વરણ મણિના કારણે પીડિત થઈને (અસુતૃ રજઃ અપિ અગુઃ) અધાકારમય, ધૂળવાળા રથાનને પ્રાપ્ત થાઓ, (ત અધમં તમ યન્તુ) તેઓ તદ્દન હવેલા પિષ્ઠાકારના જેવા અધકારને પ્રાપ્ત થાય [૯]

(મહ અરિદ્રઃ) હું અપિનાશી, (અરિદ્રગુઃ) અપિનાથી વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરનારો (માયુષ્માન્ સર્વપૂરુષઃ) કીર્તિયુ અને સમગ્રા પ્રશ્નાર્થો જ્ઞાનેથી યુક્ત છું (અયં વરણ માણિ) આ વરણ મણિ (દિશોદિશઃ મા પરિ વાતુ) સમસ્ત દિશાઓમાં મારી રક્ષા કરે [૧૦]

(અય વરણઃ રાજા વનસ્પતિ દેવ) આ વરણ મણિ રાજા વનસ્પતિ દેવ (મે વરસિ) મારી જાતીમાં વિરાજતાં (સા મે શત્રૂન્ વિ વાંઘતાં) મારા શત્રુઓને પીડા કરે (હન્દ્રઃ દસ્યૂન્ અસુરાન્ હવ) જેવી રીતે હવે અસુરો અને શત્રુઓને તાપ આપે છે [૧૧]

(હમ વરણ વિમર્મિ) આ વરણ મણિને હું ધારણ કરે છું જેનાથી હું (માયુષ્માન્ શત્રુ વારદઃ) કીર્તિયુ અને થતાયુ ધર્મ (સ મે રાદ્રં ચં ક્ષત્રં ચ) તે મારે માટે રાષ્ટ્ર અને ક્ષત્રિયવર્ણનું તથા (પશૂન્ ઓજઃ ચ મે દધત) પશુઓ અને ઓજાને મારે માટે ધારણ કરે. [૧૨]

(યથા વાત) જેવી રીતે વાયુ (ઓજસા) વેગથી (વૃક્ષાન્ વનસ્પતીન્) વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓને (વનસ્પતિ) ભાંગી નાખે છે (યવા) તેજ પ્રમાણે (મે પૂર્વાન્ જાતાન્) મારાથી આગળ યજ્ઞ ગમેન (હત અપરાન્ સપત્તાન્) અને ખીળ શત્રુઓને (મહર્ષિષુ) તોડી નાખે, (વરણઃ ત્વા અમિરક્ષતુ) વરણ મણિ તારી રક્ષા કરે [૧૩]

(યથા વાતઃ અગ્નિઃ ચ) જેવી રીતે વાયુ અને અગ્નિ મગીને (વનસ્પતીન્ વૃક્ષાન્) વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓનો (સ્નાતઃ) નાશ કરે છે (યવા સપત્તાન્ મે સ્નાહિ) એ પ્રમાણે મારા શત્રુઓનો નાશ કરે [૧૪]

(યથા વાતેન પ્રક્ષીણા વૃક્ષા) જેવી રીતે વાયુથી ક્ષીયુ થમેન વૃક્ષો (ન્યર્પિયા શ્રેરે) પડી જઈને ક્ષીયુ બની જાય છે (વરા રજ મવ સરજનાન્) તે પ્રમાણે મારા શત્રુઓને હે વરણ મણિ ! (ન્યર્પય) નીચે પાડી દે [૧૫]

તાંસ્ત્વં પ્ર ચ્છિન્દિ વરણ પુરા દિષ્ટાતુરાપુષ્પઃ ।

ય એનં પશુપુ દિપ્ત્સન્તિ ચે ચાસ્ય રાષ્ટ્રદિપ્ત્સર્વઃ

॥ ૧૬ ॥

યથા ઘર્ષો અતિમાતિ યથાસ્મિન્તેજ આદિતમ્ ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૧૭ ॥

યથા યથોઽન્દ્રમંસપાદિત્યે ચં નૃચક્રસિ ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૧૮ ॥

યથા યથઃ પૃથિવ્યા યથાસ્મિન્જાતવેદસિ ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૧૯ ॥

યથા યથઃ કન્યાપૃથાં યથાસ્મિન્સંમૃતે રથે ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૦ ॥

યથા યથઃ સોમપીથે મંથુપકેં યથા યથઃ ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૧ ॥

યથા યથોઽન્નિહાત્રે વપદ્ધારે યથા યથઃ ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૨ ॥

યથા યથો યજમાને યથાસ્મિન્પુત્ર આદિતમ્ ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૩ ॥

યથા યથઃ પ્રજાપતૌ યથાસ્મિન્પરમેષ્ઠિર્નિ ।

એવા મેં વરણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ તેજસા મા સમુક્ષતુ યથાસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૪ ॥

અર્થ—હે (વરણ) વરણમણિ ! (યે વનં પશુપુ દિપ્ત્સન્તિ) જે તેનાં પશુઓમાં ઘાતક હોય છે તથા (યે અસ્ય રાષ્ટ્ર-દિપ્ત્સર્વઃ) જે તેના સપ્ત વિધાનક શત્રુઓ છે, હે વરણ મણિ ! તું (પુરા આતુવા) આપુષ્પ પ્રેરે યાય તે પહેલાં અને (દિષ્ટાતુ પુરા) નિશિત સમયથી પણ પહેલાં (સ્વં તાન્ પચ્છિન્દિ) તું તેમને છિન્ન-ચિન્ન કરે ! [૧૬]

(યથા સૂર્યઃ અતિમાતિ) જેની રીતે સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે, (યથા અગ્નિમન્ તેજઃ આદિતમ્) જેની રીતે તેનામાં તેજ આપેલું છે (એવા વરણો મુણિ) તે પ્રમાણે આ વરણ મણિ (મે કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચ્છતુ) અને કીર્તિ અને ઐશ્વર્ય આપે (મા તેજસા સમુક્ષતુ) અને તેજ સાથે સંપ્રકાત કરે. (મા યથાસા સર્મનક્તુ) અને વશથી પશ્વરની બતાવે, [૧૭]

(યથા યથઃ વાન્દ્રમસિ નૃચક્રસિ આદિત્યે) જેવા યથ વાન્દ્રા અને નાન્દ્રે રેખાતા સૂર્યમાં છે. (યથા યથા-પૃથિવ્યાં અગ્નિમન્ જાતવેદસિ) જેવા યથ પૃથ્વી અને અગ્નિ વેદ અગ્નિમાં છે. (કન્યાપૃથાં સંમૃતે રથે) જેવા યથ કન્યાઓમાં અને યુદ્ધને માટે સિદ્ધ થયેલ રથમાં છે. (સોમપીથે મંથુપકેં) જેવા યથ સોમપીથ અને અમુપકમાં છે. (અગ્નિહોત્રે વપદ્ધારે) જેવા યથ અગ્નિહોત્ર અને વપદ્ધારમાં છે. (યજમાને યથે) જેવા યથ યજમાનમાં છે અને યજમા છે. (પ્રજાપતૌ પરમેષ્ઠિર્નિ) જેવા યથ પ્રજાપતિ અને પરમેષ્ઠીમાં છે, તેવાજ યથ આ વરણ મણિ અને આપે અને વશથી પ્રકાત કરે. [૧૮-૨૪]

યથા દેવેશ્વર્યુતં યથેષુ સત્યમાદિતમ્ ।

एवा मे वरुणो मणिः कीर्तिं मूर्तिं नि यच्छतु तेजसा मा समुक्षतु यशसा सर्वनक्तु मा ॥ ૨૫ ॥

અર્થ—(યથા દેવેષુ અમૃતં) જેવી રીતે દેવોમાં અમૃત છે (યથા ઇષુ સત્યં આદિતં) જેવી રીતે દેવોમાં સત્ય રાખેલ છે (યથા મે વરુણો મણિઃ) તેવી રીતે મારે માટે આ વસ્તુ મણિ કીર્તિ અને ઐશ્વર્ય (નિ ચ્છતુ) આપે અને મને (તેજસા સમુક્ષતુ) નેજાથી યુક્ત બનાવે અને (યશસા મા સર્વનક્તુ) યશથી સંયુક્ત કરે. [૨૫]

આ સૂક્તમાં સતુનાસ અને પોતાના મશની અભિરૂઢિને માટે પ્રાર્થના છે. આ સૂક્ત સરળ અર્થવાણું હોવાથી અધિક રૂપદિકરણની ખાસ જાણ આવશ્યકતા નથી.

પત્ની પતિને માટે વસ્ત્ર બનાવે

કાંક ૭ સૂક્ત ૩૭

(ત્રિપદા-અયર્ષો, દેવતા-લિંગીણ)

अमि त्वा मनुजातेन दधामि मम वासंसा । यथासो मम केवलो नान्धासां कीर्तयाम्यन ॥ ૧ ॥

અર્થ—(મમ મનુજાતેન વાસસા) મેં વિચાર પૂરક બનાવેલા વસ્ત્રો (ત્વા અમિ દધામિ) તને હું આપી દઈ છું (યથા કેવલઃ મમ વાસઃ) જેથી તું કેવળ એક માત્ર મારો પતિ બનીને રહે અને (અન્ધાસાં ન વત્ત કીર્તયાઃ) અન્ય ઓછાનું નામ પણ લેનારો ન બન. [૧]

ઠી પોતાને હાથે સુતર કાઢે, રેરીઓ ચલાવે, સુતર તૈયાર કરે અને પોતાની કુશળતા પૂરક બનાવેલા કાપડમાંથી પતિને પહેરવાનાં કપડાં બનાવે. પત્નીએ નિર્માણ કરેલ સુતરથી બનાવેલાં વસ્ત્રોના પતિ પહેરે. સુતર કાંતતી વખતે પત્ની પોતાના આંતરિક પ્રેમની સાથે સુતર કાંતે અને પતિ પણ એવાં કપડાં પહેરવામાં પોતાનું પૈત્ર્ય માને. આ પ્રમાણે પરસ્પર પ્રેમનો બ્યવહાર કરવાથી મર્મપતિ પણ બીજાં ઓનું નામ લેશે નહિ અને મર્મપત્ની પણ બીજા પુરુષનું નામ લેશે નહિ. આ પ્રમાણે બંને શુદ્ધચાત્રમનો આનંદ પ્રાપ્ત કરીને સુખી થાય.

આ સૂક્ત પણ શુદ્ધરથી લોકોએ લક્ષમાં રાખતાં યોગ્ય ઉપદેશ આપી રહ્યું છે.

ઉત્તતિની દિશા

કાંક ૩, સૂક્ત ૨૬

(ત્રિપદા-અયર્ષો, દેવતા-બ્રાહ્મવાદ્યઃ)

येईस्यां स प्राच्यां दिशि देवयो नाम देवास्तेषां वो अग्निरिषवः ।

वे नौ मृदृत ते नोजर्षि मृत तेभ्यो वो नमस्तेभ्यो वः स्वाहा

॥ ૧ ॥

અર્થ—(યે મર્યાં પ્રાચ્યાં દિશિ) જે તમે આ પૂર્વ દિશામાં (દેવયાઃ નામ દેવાઃ) વજ્ર નામવાળા દેવ છે, (તેષાં વઃ) તે તમારું (અગ્નિઃ રૂપઃ) અગ્નિ બાણ છે. (તે મઃ મૃદત) તે તમે અગ્નિને સુખી કરો. (તે નઃ વાગ્મિમૃત) તે તમે અગ્નિને ઉપદેશ કરો. (તેભ્યઃ વઃ નમઃ) તે તમારે માટે અમારું નમન હો. (તેભ્યઃ સ્વાહા) તે તમારે માટે અમે અમારું સમર્પણ કરીએ છીએ. [૧]

યેકૃષ્યાં સ્થ દક્ષિણાયાં દિશ્યવિષ્યવો નામ દેવાસ્તેષાં વઃ કામ્ ર્પવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં વ્રૂત્ તેમ્યો વો નમસ્તેમ્યો વઃ સ્વાહા

॥ ૨ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થ પ્રતીચ્યાં દિશિ વૈરાજા નામ દેવાસ્તેષાં વઃ આપ્ ર્પવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં વ્રૂત્ તેમ્યો વો નમસ્તેમ્યો વઃ સ્વાહા

॥ ૩ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થોર્ધ્વાયાં દિશિ પ્રવિષ્યન્તો નામ દેવાસ્તેષાં વો વાત્ ર્પવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં વ્રૂત્ તેમ્યો વો નમસ્તેમ્યો વઃ સ્વાહા

॥ ૪ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થ ધ્રુવાયાં દિશિ નિલિમ્પા નામ દેવાસ્તેષાં વઃ ઓર્ધ્વારિર્પવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં વ્રૂત્ તેમ્યો વો નમસ્તેમ્યો વઃ સ્વાહા

॥ ૫ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થોર્ધ્વાયાં દિશ્યર્પસ્વન્તો નામ દેવાસ્તેષાં વો વૃદ્ધસ્પતિર્પવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં વ્રૂત્ તેમ્યો વો નમસ્તેમ્યો વઃ સ્વાહા

॥ ૬ ॥

અર્થ—તમે આ (દક્ષિણાયાં દિશિ) દક્ષિણ દિશામાં (અવિષ્યવો નામ દેવાઃ) રક્ષા કરવ ની ઇચ્છા કરનારા આ નામના ને દેવ છે (તેવાં ઘ કામ ર્પવઃ) તે તમારે કામનાજ છે. તે તમે અમને સુખી કરો અને અમને ઉપદેશ કરો તે તમારે માટે અમારાં નમન હો અને તમારે માટે અમે અમારું અર્પણ કરીએ છીએ [૨]

ને તમે આ (પ્રતીચ્યાં દિશિ) પશ્ચિમ દિશામાં (વૈરાજા નામ દેવાઃ) વિરાજ નામના દેવ છે, તે તમારું (આપ ર્પવઃ) જળાજ બાજુ છે. તે તમે અમને સુખી કરો, ઉપદેશ કરો, તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો. [૩]

ને તમે આ (ઉર્ધ્વાયાં દિશિ) ઉત્તર દિશામાં (પ્રવિષ્યન્તઃ નામ દેવાઃ) વેધ કરવાવાળા એવા નામના ને દેવ છે તે તમારું (વાત ર્પવઃ) વાયુ બાજુ છે તે તમે અમને સુખી કરો અને અમને ઉપદેશ કરો, તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો. [૪]

ને તમે આ (ધ્રુવાયાં દિશિ) ધ્રુવ દિશામાં (નિલિમ્પા નામ દેવાઃ) નિનિમ્પા નામના દેવ છે તે તમારું (ઓર્ધ્વારિર્પવઃ) ઓર્ધ્વાધી બાજુ છે તે તમે અમને સુખી કરો અને ઉપદેશ કરો. તે તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો. [૫]

ને તમે આ (સ્થોર્ધ્વાયાં દિશિ) ઉર્ધ્વ દિશામાં (વૃદ્ધસ્વન્તઃ નામ દેવાઃ) વૃદ્ધ નામવાળા ને દેવ છે અને તે તમારું (વૃદ્ધસ્પતિ ર્પવઃ) યાત્રી બાજુ છે તે તમે અમને સુખી કરો અને ઉપદેશ કરો. તે તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો. [૬]

આવાચ — 'યવં' દક્ષિણ, પશ્ચિમ ઉત્તર, ધ્રુવા (ધ્રુવી) અને ઉર્ધ્વા (આકાશ) આ છ દિશાઓ છે. આ છ દિશાઓ માં કમરા (હેતિ, દાઝાણ) વજ્ર, વક્ષાબુની ઇચ્છા કરનારા સ્વયં રોવકો, (ચિ-રાજ) રાજ્યશક્તિ રિપતિ અર્પાન્ પ્રભસતાઃ વેધકતા, લેપ કરનારા વૈધ અને ઉપદેશક એમની પ્રપાત્રતા છે તેઓ જનતાને ઉપદેશ કરે છે, અને તેમની રક્ષા કરે છે તેથી જનતા પણ તેમને સહાર કરે છે અને તેમને માટે આત્મસમર્પણ કરે છે (૧-૬)

આજ પ્રકારનું પરંતુ સહેજ લુહો જાણ વ્યક્ત કરનારું આગળનું સંકત છે અને બનેલો ધનિષ્ઠ સબધ છે, તેથી તેનો અર્થ પહેલા બેધક અને પછીથી બનેલો સાથે વિચાર કરીશુ.

સાંમનરચ

કાંડ ૬. સૂકત ૭૪

(કવિ - અર્થા । દેવતા - હાંમનરચ; તાનાદેવતા; ત્રિણામ)

સં ઘં પૃચ્ચન્તાં તુન્વં ૧ : સં મનાંસિ સમૃં વ્રતા । સં વોડયં દ્રક્ષણસ્વતિર્મગઃ સં વૌં અઝીગમ્ ॥ ૧ ॥

સંઘર્ષને વો મનુષોડયોં સંઘર્ષને દૃદઃ । અથોં મર્ગસ્ય યચ્છાન્તં તેન સંઘર્ષયામિ ઘઃ ॥ ૨ ॥

યથાદિત્યા વસુમિઃ સંવમુર્મરુદ્ધિરુગ્રા અહ્ણીયમાનાઃ ।

એવા ત્રિણામુન્નહ્ણીયમાન હુમાન્જનાન્તસંમનસસ્કૃષ્ટીદ્ધ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (ઘ. તન્વઃ સં પૃચ્ચન્તાં) તમારાં શરીર મળે, (મનાંસિ સં) તમારાં મન એક બીજા સાથે મળે અને (ડ વ્રતા સં) તમારાં કાર્યો પશુ હળીમળીને યાપ. (અર્થ દ્રક્ષણસ્વતિઃ ઘઃ સં) આ જાનપતિ તમને મેળવીને રાખે. (મગઃ ઘઃ સં અઝીગમ્) બાપ્ય આપનાર પશુ તમને ગધાને મેળવીને રાખે. (૧)

(ઘઃ મનસઃ સંઘર્ષને) તમારું મન મળીને રહેવા માટે ટેવાય, (અથો દૃદઃ સંઘર્ષને) અને દૃઢ્યને પશુ મળવાનો અભ્યાસ હોય. (અથો મર્ગસ્ય યત્ થાન્તં) અને ભાગ્યવાનો ને પરિશ્રમ છે (તેન ઘઃ સંઘર્ષયામિ) તેનાથી તમને બધાને મળીને રહેવાનો અભ્યાસ યાપ. [૨]

(યથા અહ્ણીયમાનાઃ વગ્રાઃ આદિત્યાઃ) જેથી ડાહથી ન દખાનારા ઉમ આદિય (વસુમિઃ મરુદ્ધિઃ સંઘર્ષમુતુઃ) વસુઓ અને મરુદ્ધી મળીને રહે (એવા) એ રીતે (ત્રિણામન્) ત્રણ નામવાળા । ઘં (અહ્ણીયમાનાઃ) ન દખાતાં (રૂદ્ધ હમાન્ જનાન્ સંમનસઃ કૃષ્ટિ) ત્યાં આ ભેડોને એક એક વિચારથી યુક્ત કર. [૩]

લાવાથ—તમારાં શરીર, મન અને કર્મ સર્વ એક સાથે મળીને અર્થાન્ સમતાથી યુક્ત બને. તમને જ્ઞાન આપનારો એકતાનું જ્ઞાન તમને આપે. તથા અમરાર્ બાપ્ય વધારનાર તમને એક સાથે મેળવીને રાખે. (૧)

તમારાં મન અને હૃદય એક યાપ, બાપ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે ને પરિશ્રમ કરવા પડે છે, તે જમ કરતાં કરતાં તમે એક બીજા સાથે મળીને રહે. (૨)

જેવી રીતે રૂદ્ધ આદિત્ય, વસુઓ, અને રૂદો એક જાથે મળીને રહે છે, તેજ પ્રમાણે તમે પણ જાતે મળીને રહે અને આ સર્વ માણસોને પણ એક સાથે મેળવીને રાખો. (૩)

એકતાનું બળ

આ સૂકતમાં હળીમળીને રહેવાનો અને પોતાની એકતાથી પોતાની ઊત્તિ સાધ્ય કરવાનો ઉપદેશ છે. હૃદય, મન, વિચાર, સંકલ્પ અને કર્મ પ્રત્યાદિ સર્વમાં સમાનતા અને એકતા રહેવી જોઈએ. કેમકાં વિપરીત કાંય ઉત્પન્ન થયો તે કિતના ઉત્પન્ન થશે અને સંઘર્ષાવ નહ થશે. જુઓ, આ જગતમાં આદિત્ય, વસુ અને રૂદ વસ્તુનાં ભિન્ન હોવા છતાં પણ જગતના કાર્યમાં હળીમળીને લાગી રહે છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યો રંજશ્વ અને ગતિની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ રાષ્ટ્ર કાર્ય કરવા માટે તે બધા એકજ મળી જાય અને એક બનીને રાષ્ટ્રકાર્ય કરે.

સૌભાગ્ય-વર્ધન

કાંઠ ૧, સૂક્ત ૧૮

(સપિન્ન-શ્રવિણોદાઃ । દેવતા-દેવોર્ષઃ લોનવમ્)

નિરુક્ષ્યં લલામ્યં નિરારિં શુભામસિ ।

અથ યા મુદ્રા તાનિ નઃ પ્રજાણા અરાંતિ નયામસિ

॥ ૧ ॥

નિરારિં સપિતા સાંવિષક્ વૃદોર્નિર્હસ્તોર્વરુણો મિશ્રો અર્ધમા ।

નિરુક્ષ્યમનુમતો રરાણા પ્રેમા દેવા અંસાવિષુઃ સૌર્મમાય

॥ ૨ ॥

યત્તં આત્મનિ તુર્વા ઘોરમસ્તિ યદ્વા કેરેણુ પ્રતિચર્ષણે યા ।

સર્વં તદ્વાપાર્યં હન્યો વૃષં દેવસ્ત્વા મવિતા વૃદપતુ

॥ ૩ ॥

રિષંપદીં વૃષંદર્શી ગોષેષાં વિંધમામુત । વિલીટ્યં લલામ્યં તા અસ્મન્નાંશયામસિ

॥ ૪ ॥

અર્થ — (લલામ્ય) મગાપર ચનારા (લક્ષ્મ) ખરાખ ચિન્ને (નિ) નિરીપનાથી દૂર કરે છે; તથા (અ-રાંતિ) કબુલાઈ વગેરે (નિગુણામસિ) નિરીપ દૂર કરે છે (અથ યા મુદ્રા) અને ને કલ્યાણકારક ચિન્હ છે (તાનિ નઃ પ્રજાણે) તે સર્વે અમે અમારાં સત્તાનો ખાટ ખાત કરીએ છીએ અને (અરાંતિ) કબુલી વગેરે (નયામસિ) દૂર ભગવાી દઇએ છીએ. [૧] સપિતા, વરુણ મિત્ર, અને અર્ધમા (વૃદો હસ્તવૃ) પગો અને હાથો ની (અરાણ) પીકાને (નિઃ નિ સ્વાવિષક્) દૂર કરે (રરાણા અનુમતિ) કાનથી અનુમતિથી (અસ્મમ્યં નિઃ) અમારે ખાટ નિઃ દેવ પ્રેરણા કરે છે તથા (દેવા) દેવોએ (શ્મા) આ અને (સૌર્મમાય) સામાઅને ખાટ (ઃ યસાવિષુ) પ્રેરિત કરેલ છે [૨] (યત્તં તે આત્મનિ) ને તારા આત્મામાં તથા (તન્વાં) શરીરમાં (યા વર કેરેણુ) અથવા ને કંઠમાં (યા પ્રતિ ચર્ષણે) અથવા ને હાથમાં (ઘોર અસ્તિ) અપાનક ચિન્હ છે (નત્ત સર્વં, તે સર્વં) (યથ વાચા હમ) અમે વાણીથી હવાથી દઇએ છીએ. (સપિતા દેવાઃ) સપિતા દેવ (શ્વા મુદ્રવતુ) તેને સિદ્ધ કરે અર્થાત્ પરિપક્વ બનાવે [૩] (રિદયવર્દો) હરણના જેવા પશુવાળી (વૃષદર્શી) બળદના જેવા હાંતવાળી, (ગોષેષાં) ગાયની જેમ આમવાગામી, (વિંધમાં), પિરક સખ્દ બોલનારી, નેત્રો સખ્દ કઠોર છે એવી સ્ત્રી (વત લલામ્યં વિલીટ્યં) અને મસ્તકપરનું કલકલ આ સર્વં અમે (અસ્મન્ નાશયામસિ) અમારામાંથી નાશ કરીએ છીએ [૪]

ભાષાર્થ — મસ્તકપર અને શરીરપર ને કલકલ હોય તેમને દૂર કરવા ભેદ્યે તેમજ અતઃકરણમાં દાંતવૃત્તિ વગેરે ને દુર્બલ હોય તેમને પણ દૂર કરવા ભેદ્યે, તથા ને કુલકલથી છે તેમને આપણા પેતામાં તથા આપણા સત્તાનેમાં સ્થિર કરવા અથવા વધારવા ભેદ્યે. તેમજ કનુસલ્ય હવાઈ મનના અરાજ બાવને દૂર કરવા ભેદ્યે (૧) સપિતા, વરુણ મિત્ર, અર્ધમા, અનુમતિ આદિ સર્વ દેવ અને દેવતા હાથ પગની પીકાને દૂર કરે આ વિષયમાં તેઓ અમને ઉપદેશ આપે. કારણ કે દેવાએ સ્ત્રી અને પુરુષને ઉત્તમ ભાઅને ખાટ જ બનાવેલ છે (૨) તમારા આત્મામાં, મનમાં, શરીરમાં, ગણમાં તથા દક્ષિણ ને કાલ કલકલ હોય, ને કાલ દુર્બલ હોય તેમને અમે વચનથી દૂર કરીએ છીએ પરમેશ્વર તમને ઉત્તમ સસાણેથી શુકલ બનાવે (૩) હરણ જેવા પશુ, બળદના જેવા આમના જેવી આલવાળી દેવ, કઠોર અરાજ અવાજ તથા મસ્તકપરના અન્ન કલકલો એ સર્વ અમારાથી દૂર થાય.

સૌભાગ્ય-વર્ધન-સૂક્ત

કુલક્ષણો તથા સુલક્ષણો

આ સૂક્તમાં શરીરના તથા મનના, બુદ્ધિ, આત્મા વગેરેના ને કુલક્ષણો હોય તેમને દૂર કરવા તથા પોતે પોતાને પૂર્ણ સુલક્ષણ યુક્ત બનાવવાનો ઉપદેશ કરેલ છે આ સૂક્તમાં વર્ણવાયેલા કુલક્ષણો આ છે

(૧) સ્લામ્ય સ્લામ્ય-મસ્તક પરના લક્ષણો કપાળ નાતું હોય, કપાળપર વાળ હોવા, બુદ્ધિહીન દેખાવ, વગેરે કુલક્ષણો (મ ૧)

(૨) સ્લામ્ય વિલીન્ય-માથાપર વાળનાં ગુચળાં હોવા અને તેથી માથાની શોથામાં બગાડો થવો વગેરે કુલક્ષણો (મ ૪)

(૩) રિદ્યવર્ધ-ઢરણના જેવા સુકલકરી પગ (મ ૪)

(૪) છુપક્તી-બળદના જેવા મોટા દાંત (મ ૪)

(૫) ગોવેષા-ગાયના જેવી ચાલ (મ ૪)

(૬) વિ-ધમા-કાળને કડવો લાગે તેવો અવાજ, જે મોઝો મધુર મધુવ અવાજ નથી તે (મ ૪)

આ અંતિમ (૩ થી ૬) ચાર કુલક્ષણો ઓછી ગી રહ્યાં છે અને ઝીંઝોને માટે ઘણાજ ખરાબ છે અર્થાત્ તે ઝીંઝોમાં ન હોવાં બોધ્યે વધુ પસંદ કરતી વખતે આ લક્ષણોનો વિચાર કરવો ચોખ્ખો છે

(૭) કેશોષુ ઘોર-વાલોમાં ફૂટતા અથવા બાળાનકના દેખાડ આવવી અર્થાત્ વાળને લીધે મોઢું ફૂર જેવું દેખાડું

(૮) ક્ષતિ ચક્ષુને કૂર-નેત્રોમાં ફૂટતા, બળાનક નેત્ર, બાળાનક દષ્ટિ. (મ ૩)

(૯) તન્વા કૂર-શરીરમાં બાળાનકતા, અર્થાત્ શરીર નો અવયવો વાંકા ચૂકા હોનાથી ઉત્પન્ન થતું બાળાનકપણું (મ ૩)

(૧૦) માતમનિ કૂર-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, આત્મામાં ફૂટતોના કાવ દેવો. (મ ૩)

(૧૧) અ-રાત્તિ-લોહિલાપણું, ઘટારભાવનો અભાવ (મ ૧)

(૧૨) વયો હસ્તયો અ-રણિ-પગ અથવા હાથમાં કાંઈ પીકા અથવા કાંઈ પણ પ્રકારનો વિકાર (મ ૨)

આ ચાર કુલક્ષણ આ સૂક્તમાં કહેલાં છે આ સૂક્તનો વિચાર કરતી વખતે આ પહેલાં આવી ગયેલ “કુળવધુ યુકન” (અર્થ ૧૧૪) પણ જોવા જેવું છે અર્થાત્ આ બન્નેનો વિચાર કરવાથી જ વધુવર પરીક્ષા કરવાનું યાન થઈ શકે છે. તેથી પાદક આ બન્ને સૂક્તોનો સાથે જ વિચાર કરે આ કુલક્ષણોમાંથી કેટલાક લક્ષણો માત્ર ઝીંઝોમાં અને કેટલાક માત્ર પુરુષોમાં તથા કેટલાક બન્નેમાં હોઈ શકે છે અથવા અર્ધજ લક્ષણો ન્યૂનાધિક મેદમા રતી પુરુષ બન્નેમાં જોવા મળે એ પણ સમ્ભવ છે

આ કુલક્ષણો દૂર કરવા અને તેમનાં વિરોધી સુલક્ષણો પોતામાં વધારવા તે દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે આ કુલક્ષણોનો વિચાર કરવાથી સુલક્ષણોનું પણ યાન થઈ શકે છે જેનાથી શરીર સ્વચ્છ અને સુદર દેખાય તે શરીરનાં સુલક્ષણો સમ જવા બોધ્યે એજ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, વાચા ઇત્યાદિનાં પણ સુલક્ષણો છે આ સર્વનું નિશ્ચિત યાન પ્રાપ્ત કરીને પોતામાંથી કુલક્ષણો દૂર કરવાં અને સુલક્ષણો પોતામાં વધારવાં એ દરેકનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે

વાણીથી કુલક્ષણો દૂર કરના

મ ૩ માં “સર્વે તદ્વાચાપ હ-મો વય” અર્થાત્ આ સર્વ કુલક્ષણો અને વાણીથી દૂર કરીએ છીએ, અથવા વાણીથી આ કુલક્ષણોનો નાશ કરીએ છીએ એમ કહ્યું છે, તેમજ સાથે સાથે “વેચસ્ત્વા સવિતા સ્વદયતુ” અર્થાત્ સવિતાદેવ તમને પૂર્ણ સુલક્ષણ યુક્ત બનાવે એમ કહ્યું છે પરંપ્રેષતી કૃપાથી મનુષ્ય સુલક્ષણ યુક્ત થઈ શકે છે, તેમાં કોઈને સંદેહ થઈ શકે નહિ, પરંતુ વાણીથી કુલક્ષણો દૂર કરવાના વિષયમાં ધણી ભેડોને સંદેહ હોય એ સંભવ છે, તેથી આ વિષયમાં કેટલુંક સ્પષ્ટિકરણ કરવું આવશ્યક છે વેદમાં આ વિષય કેટલાંએ સૂક્તોમાં આવી ગયો છે. તેથી પાદક તેના ખૂબ વિચાર કરે

વાણીથી પ્રેરણા

વાણીથી પોતે પોતાને અથવા બીજાને પણ પ્રેરણા અથવા સૂચના આપીને શોગ દૂર કરવા, તથા મન વગેરેના કુલક્ષણ દૂર કરવાં સંભવનીય છે આ વાત વેદમાં અનેક

રથો પ્રકાશિત થયેલ છે. આ સૂચના આ પ્રમાણે આપવામાં આવે છે, "મારામાં આ કુલક્ષણ છે, તે માત્ર થોડો જ વખત ટકવાનું છે. એ ચિરકાળ નહિ રહી શકે, તે જોઈ શકાય છે, ધણીજ ઝડપથી જોઈ શકાય છે. મારામાં સુલક્ષણો વધી રહ્યા છે. હું સુલક્ષણોથી પુકત બનીશ. હું નિર્દોષ બની રહ્યો છું. હું દેવોને ઘણું છું અને મારામાં ઉત્તમ યજ્ઞને નિહાળી શકું છું." "

આવી રીતે અજમાવીને અને અનંક પ્રકારની સૂચનાઓ મળીને આપીને અને તેમનું પ્રતિનિધિત્વ બનીને અંદર રિયર રાખવાથી ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય છે. વેદનો આ આનંદસાક્ષરોના સિદ્ધાંત દરેક વિચાર કરવા યોગ્ય છે. "હું હીન છું" એવા વિચાર જે લોકો આજકાલ ઉચ્ચારે છે, તેવા વિચારો મનમાં પ્રતિનિધિત્વ થવાથી, મનપર ક્રૂરરંગાર પડવાને કારણે તેઓ અમારા પતન માટે કારણીબૂત બને છે. તેથી દરદ મેદ્ય શુદ્ધવાણી જ ઉચ્ચારી જોઈએ. હાથી પણ અશુદ્ધ અને પાતકી કાવોયી ભરેલા શુંદો ઉચ્ચારવા ન જોઈએ. વાણીની શુદ્ધ પ્રેરણાની વ્યાખ્યામાં પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ આપનારા કેટલાંક સંક્રાંતો આજળ ઉપર આવવાનાં છે તેથી આ વ્યાખ્યામાં અહીં આટલું જ લખવું બસ થશે. આ પ્રમાણે શુદ્ધવાણી દ્વારા અને પરમેશ્વરની ભક્તિદ્વારા પોતાનાં કુલક્ષણો દૂર કરવા અને પોતાની અંદર સુલક્ષણને વધારવા એ દરેક અનુષ્ઠાને માટે ઉચિત છે

હ્રદય અને પગના રોગ

દ્વિતીય મંત્રમાં કહ્યું છે કે સવિતા (સૂર્ય), વરુણ (પાણી) મિત્ર (પ્રાણવાયુ), અપર્મા (આગનો છોડ) એ હ્રદય અને પગનારોગ તથા ઘરીના અન્ય રોગ પશુ દૂર કરે. સૂર્યપ્રકાશ, સમુદ્ર વગેરેનું પાણી, શુદ્ધવાયુ, આકાશના

પાનનો શોક પ્રવાદિથી વધારોગો દૂર થઈ જાય છે. આ વ્યાખ્યામાં આ પદોમાં પશુ જ કહેવાઈ ગયું છે, અને આગળ પણ આ વિષય વારંવાર આવવાનો છે, આશાસ્થ તો તેથી જ પ્રાંત થાય છે.

સૌભાગ્યને માટે

દ્વિતીય વંદના અસાધિપુઃ સૌમનાય - "તેને સ્વેચ્છે સૌભાગ્યને માટે બનાવેલ છે." ખાસ કરીને જીને ઉદ્દેશીને આ મંત્રભાગ છે, પરંતુ બધાને માટે પણ આ વાત લાગુ પાડી શકાય છે, અર્થાત્ મનુષ્ય માત્ર પછી તે જી હોય કે પુરુષ તે પોતાનું કલ્યાણ કરવાને માટે જ ઉત્પન્ન થયેલ છે અને જો તે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરે અને શુદ્ધવાણીની સૂચનાઓથી પોતાના અને પ્રભાવિત કરે તો અવશ્યમેવ તે સૌભાગ્યને ભોક્તા બની શકશે. દરેક અનુષ્ઠા આ દૈનિક ધર્મના સિદ્ધાંતને મનમાં રિયર કરે. પોતાની ઉન્નતિ કરવી એ પ્રત્યેકના પુરુષાર્થપર આધાર રાખે છે. જો પડતી થવા માંડે તો ચાલી લેવું જોઈએ કે પોતાના પુરુષાર્થમાં કાંઈક નરર તુટી રહી ગયું છે.

સંતાનનું કલ્યાણ

હ્રદય જે પોતામાં કાંઈ કુલક્ષણો રહી જાય તો પણ પોતાનાં સંતાનોમાં બધા જ સુલક્ષણો આવે (વા સદ્ગતિ નમઃ પ્રજાયે) એ પ્રથમ મંત્રનો ઉપદેશ દરેક ગૃહસ્થે ખ્યાનમાં રાખવા જોઈએ છે. પોતાનાં સંતાનો નિર્દોષ અને સુલક્ષણોથી તથા સદ્ગુણોથી પુકત બને એ ભાવ જો દરેક ગૃહસ્થમાં હોય તો દરેક કંડે પણ ટકા મનુષ્યોના સુધારો થાય અને રાષ્ટ્ર ઉન્નતિના સંપાદનપર ચડે આ ઉપદેશ દરેક પ્રકારે કલ્યાણ કરનારો છે તેથી તેને કોઈ ગૃહસ્થ ન જોવે.

આ પ્રકારે પાઠક આ સંક્રાંતો વિચાર કરે અને પોતાનાં કુલક્ષણો દૂર કરીને પોતાનાં સુલક્ષણ વધારવાને પ્રયત્ન કરે.

સૌભાગ્ય વર્ધન

કાંડે ૬, સૂકત ૧૩૯

(શ્રાવિઃ-અર્થઃ-દેવતા-વનસ્પતિઃ)

ન્યસ્તિકા કરોદિથ સુભગંકરણો મમં । શતં તવં પ્રતાનાસ્ત્રયસ્ત્રિશ્ચિત્તાનાઃ

તમાં સદસપુર્ણા હૃદયં શોભયામિ તે

॥ ૧ ॥

શુષ્પંતુ મયિં તે હૃદયમથો શુષ્પત્વાસ્યમ્ । અથો નિ શુષ્પ માં કામેનાથો શુષ્કાસ્યા ચર

॥ ૨ ॥

સંવર્નની સમુષ્પલા યન્નુ કલ્યાણિ સં હુદ । અમ્ ચ માં ચ સં હુદ સપ્રાનં હૃદયં કૃષિ

॥ ૩ ॥

યથોદકમપપુષોડપશુષ્પત્વાસ્યમ્ । એવા નિ શુષ્પ માં કામેનાથો શુષ્કાસ્યા ચર

॥ ૪ ॥

યથા નકુલો વિચ્છિદ્ય સંદધાસ્યહિ પુનઃ । એવા કામસ્ય વિચ્છિદ્યં સં ઘેદિ ચીર્યાવતિ

॥ ૫ ॥

અર્થઃ— (મમ સુભગંકરણી ન્યસ્તિકા કરોદિથ) માઈ સૌભાગ્ય વધારનારી અને દેવ દૂર કરનારી આ ઓપધી ઉત્પન્ન થઈ છે. (તવ શતં પ્રતાનાઃ) તારી સે પ્રકારની શાખાઓ છે અને (અયસ્ત્રિશ્ચિત્તાનાઃ) તેનીસ પ્રકારની ઉપશાખાઓ છે. (તમાં સદસપુર્ણા) તે સદસપુર્ણો ઓપધિથી (તે હૃદય શોભયામિ) તારું હૃદય શુદ્ધ કરે છું. [૧]

(તે હૃદય મયિ શુષ્પતુ) તારું હૃદય મારા વિચારથી સુકાષ્ઠ ભય. (અથો આસ્યં શુષ્પતુ) અને મોહું પશુ સુકાષ્ઠ ભય, (અથો માં કામેન નિ શુષ્પ) અને મને કામથી શુદ્ધ બનાવીને (અથો શુષ્કાસ્યા ચર) શુદ્ધ મુખવાળો બનીને તું ચાલ. [૨]

હે (યન્નુ કલ્યાણિ) પોપણુ કરનારી અથવા પીળા રંગવાળી અને કડવાણુ કરનારી ! તું (સંવર્નની સમુષ્પલા) સેવન કરવા યોગ્ય અને ઉત્સાહ વધારનારી છે. તું (અમ્ સંહુદ) તેને પ્રેરિત કર, (માં ચ સંહુદ) મને પ્રેરિત કર, અમાઈ (હૃદયં સમાનં કૃષિ) હૃદય સમાન કર. [૩]

(યથા હૃદયં અપપુષઃ) જેવી રીતે પાણી ન પીનારાનું (આસ્યં શુષ્પતિ) મોહું તરસથી સુકાષ્ઠ ભય છે, (એવા માં કામેન નિશુષ્પ) તેવી રીતે મારા બહુલના કામથી શુદ્ધ થઈને (અથો શુષ્કાસ્યા ચર) સુકાષ્ઠ ગયેલા મુખવાળી બનીને તું ચાલ. [૪]

યથા નકુલઃ અર્હિ વિચ્છિદ્ય) જેવી રીતે નાળિયો સાપને કાપી નાખીને (પુનઃ મદયાતિ) ફરીથી ભેડી દે છે, (એવા ચીર્યાવતિ) તે પ્રજાણુ હે વીપવતી ઓપધિ ! (કામસ્ય વિચ્છિદ્યં) કામના વૃક્ષના સંબંધને (સં ઘેદિ) ફરીથી તું ભેડી દે. [૫]

ભાવાર્થઃ— સદસપુર્ણા ઓપધિ સૌભાગ્ય વધારનારી અને દેવ દૂર કરનારી છે તેની સે કડા શાખાઓ હોય છે આનાથી શ્રીપુરુષ વીર્યવાન અને છે અને પરસ્પરને વિયોગ સહન કરી શકતાં નથી, અર્થાત્ વિયોગ થાય તો તેઓ એકબીજાના કામેને લીધે સુકાષ્ઠ ભય છે. (૧-૨)

આ વનસ્પતિ પ્રુષ્ઠિ આપનારી અને સર્વ પ્રકારનો આનંદ આપનારી છે, તે ઉત્સાહને પશુ વધારે છે તેથી શુદ્ધરથી શ્રી પુરુષને સેવન કરવા યોગ્ય છે. શ્રીપુરુષની પરસ્પરની ઇચ્છામિશ્રણા એના સેવનથી થાય છે, અને બનેલા હૃદય સમાન રીતે પરસ્પરપ્રતિ આકર્ષિત થાય છે. (૩)

જેવી રીતે પાણી ન મળવાથી મનુષ્ય તરસથી સુકાષ્ઠ ભય તેવી રીતે કામથી શ્રીપુરુષ પરસ્પરની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી સુકાષ્ઠ ભય છે. (૪)

જે રીતે નાળિયો સાપને કાપી નાખે છે અને ફરીથી તેને સાંધી દે છે તેવી રીતે વિયોગી સ્ત્રીપુરુષને ફરીથી ભેડી દેવાં એ યોગ્ય છે. (૫)

૧૨ [અર્થઃ અનુ. ભા. ૩]

સદસપર્જા ઔપધિ

આ યજ્ઞતર્માં સદસપર્જા ઔપધિનું વર્ણન છે. આ ઔપધિ રત્રીપુરૂષને પરસ્પર સંબંધ કરતા યોગ્ય, ઘુટ બનાવે છે, અને તીર્થવાન બનાવે છે. તેનું સેવન કર્યા પછી રત્રીપુરૂષને પરસ્પરનો વિયોગ સદન કરવો અશક્ય છે. નિર્વૃત્ત પુરૂષ પણ ખૂબ જ ઉત્સાહ સંપન્ન બની જાય છે. આ પ્રકારની આ સદસપર્જા ઔપધિ કષ્ટ વનરૂપિ છે, તેની ભણુ દણુ આજ સુધી વેદક મન્યોમાંથી થઈ શકી નથી. વૈદ્યોએ આ બાબતની શોધ કરવી જોઈએ.

નોળિયાએ સાપને તોડવો અને જોડવો

આ યજ્ઞતર્ના પાંચમાં મંત્રમાં " નોળિયા સાપને કાપે છે અને તેને ફરીથી જોડી દે છે " (નકુલઃ ચર્દિં વિચ્છિદ્ય પુનઃ સંવધાતિ) એમ કહ્યું છે. સર્વ જારતવર્ષમાં આ વિધાસપાત્ર વાન રનાય છે. અધર્વવેદમાં અહીં એજ વાત કહેમ છે તેથી આ વિષયમાં શોધ કરવી જોઈએ, જે આ પ્રકારની કોઈ વનરૂપિ મળી આવે તો તે બધો જ સામકારી બની શકે છે.

સૌભાગ્યને માટે વધારો

કાંડ ૭, રૂકૃત ૧૬

(શ્રાવિઃ- મૃગુઃ । વેવતા- ઘવિતા)

ઘૃહસ્પતે સર્વિતર્વર્ષયેનં જ્યોતર્થેનં મહતે સૌમગાય ।

સંશિતં ચિત્તર્સર્વં સં શિશાધિ વિર્થં ઇનમર્તુ મદન્તુ દેવાઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (ઘૃહસ્પતે સધિતઃ) યાતપતે ! હે ઉપાદક દેવ ! (ઇનં વર્ધય) તેને વધારો, (ઇનં મહતે સૌમગાય જ્યોતય) તેને મહાન સૌભાગ્યને માટે પ્રકાશિત કર. (સંશિતં સં-તર્તં ચિત્ત્ સંશિશાધિ) પ્રથમથી જ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળાઓને અધિક ઉત્તમ બનાવવા માટે શિશુલુપ્તો યુક્ત કર. (વિર્થે દેવાઃ ઇનં યનુ મદન્તુ) સર્વ દેવતા લોકો તેને અનુમોદન આપે. (૧)

જાવાક— હે જ્ઞાની દેવ ! અમે સર્વ મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરે, અમને આગળ ધપાવે. અમને મહાન જોશવં પ્રાપ્ત થવાને માટે તમારા પ્રકાશ અર્પણ કરે. આમારાં જ તેજસ્વી લોકો છે તેથી વધારે તેજસ્વી બને એટલા માટે તેમને ઉત્તમ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય અને દેવી સકિલોની સદાયતા સર્વને પ્રાપ્ત થાય. (૧)

૨૨વી, આપ, તેજ, વાયુ, સૂર્ય, વનરૂપિ ઇત્યાદિ દેવતાઓની સદાયતા અમને ઉત્તમ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઓ. અને તેમની શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને અમે અમારી ઉન્નતિનું સાધન પ્રાપ્ત કરીશું. અને જોશવંના ભાગી અમે બનીશું. ઇશ્વર અમને એવી પરિસ્થિતિમાં રાખે કે જ્યાં અમારી ઉન્નતિ કરવાના કાર્યમાં અમારો કોઈ નિરોધી ન બને અને અમે અખંડ ઉન્નતિનું સાધન સાધ્ય કરી શકીએ.

દાંતની પીડા

કાં. ૬, સૂકત ૧૪૦

(ત્રાપિઃ-અધર્વા । દેવતા-વ્રજાનસ્પતિઃ ।)

યૌ વ્યાગ્રાવર્વરુઢૌ ઝિષ્તસતઃ પિતરં માતરં ચ । યૌ દન્તૌં વ્રજાનસ્પતે શિવૌ કૃણુ જાતવેદઃ ॥ ૧ ॥

ગ્રીહિર્મત્તં ચર્વમત્તમયો માપમયો તિલંમ્ ।

एष वां आगो निहिंतो रत्नघेयाय दन्तौ मा हिंसिष्टं पितरं मातरं च ॥ २ ॥

उपहृतौ सुयुजौ स्थोनौ दन्तौ सुमङ्गलौ ।

अन्यत्र वां घोरं तन्मः परेतु दन्तौ मा हिंसिष्टं पितरं मातरं च ॥ ३ ॥

અર્થ— (યૌ વ્યાગ્રૌ અવરુઢૌ) જે વાધના જેવા વધેલા બે દાંત (માતરં પિતરં ચ ઝિષ્તસતઃ) માતા અને પિતાને દુઃખ દે છે, હે અઘણરૂપતે ! હે (જાતવેદ) ઝાની ! (તૌ દન્તૌ શિવૌ કૃણુ) તે બન્ને દાંત કસ્યાણુ કરનારા બનાવ [૧]

(ગ્રીહિં અત્તં ચર્વં અત્તં) ચોખા ખાઓ, જવ ખાવો, (અયો માપં અયો તિલં) અડદ અને તણ ખાઓ. (ઇષ વાં આગો નિહિંતો રત્નઘેયાય નિહિંત) આ તમારો આગ રત્ન ધારણને માટે નિશ્ચિત થયો છે. હે દાંત ! (પિતરં માતરં ચ મા હિંસિષ્ટં) માતાપિતાને કષ્ટ ન પહોંચાડો. [૨]

(સુયુજૌ સ્થોનૌ સુમંગલૌ દન્તૌ ઉપહૃતૌ) સાથે સાથે જોડાયેલ, સુખ દાયક, મંગલકારી બન્ને દાંત પ્રશંસનીય છે. (વૉતન્મઃ ઘોરં અન્યત્ર પરેતુ) તમારા ચરીરનું કોઈ દુઃખ દૂર યાઓ. હે (દન્તૌ) દાંત ! (પિતરં માતરં મા હિંસિષ્ટં) માતાપિતાને કષ્ટ ન પહોંચાડો [૩]

બાળકોને જે વખતે દાંત આવે છે ત્યારે તેમને ખૂબ જ દુઃખ થાય છે, તેમાં એ બે દાંત તો એવા છે કે જેને કારણે બાળકોને ખૂબ જ કષ્ટ થાય છે, બાળકોનું દુઃખ જોઈને તેમનાં માતાપિતા પણ ખૂબ જ દુઃખી થાય છે.

દાંત આવતી વખતે બાળકને ચોખા, જવ, અડદ, અને તણ ખાવા દેવા જોઈએ. જે રીતે આ બધાનું ચાવ તે રીતે બધી જ સરસ રીતે સારું વ્યવહારવતું જોઈએ. તેનું અનાજ ખાવાથી દાંત સુદૃઢ થાય છે અને રત્નોની જેવા સુંદર થાય છે.

વેલોએ પિયાર કરવો જોઈએ કે આ પથ્ય બાળકો પાસે કેવી રીતે પળાવવું જોઈએ. દરેક બાળકને દાંતનું કષ્ટ તો થાય જ છે. જે આ પથ્ય કિતકારક સિદ્ધ થયું તો દરેક ગૃહસ્થનું ઘર તેના લાભ ભરે શકશે.

કેશવધર્મક ઔપધિ

કાંક ૬, સૂકત ૧૭૬

(ત્રાપિઃ-વીતહૃવોડધર્વા । દેવતા-વનસ્પતિઃ ।)

દેવી દેવ્યામધિં જાતા ધૃષ્ટિધ્યામસ્વોપથે । ત્વાં ત્વાં નિવત્તિ કેશંમ્યો દંદનાય જનામાસિ ॥ ૧ ॥

અર્થ— હે ઔપધિ ! તું (દેવી દેવ્યાં ધૃષ્ટિધ્યાં અધિ જાતા) દિવ્ય ઔપધિ પૃથ્વી દેવીમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. હે (નિવત્તિ) નીચે ફેલાતી ઔપધિ ! (ત્વાં ત્વાં કેશંમ્યો દંદનાય જનામાસિ) તે તું ઔપધિને કેશોને સુદૃઢ કરવાને માટે બોદીએ છીએ, [૧]

દેદ પ્રત્નામનપાજાતાઝાતાનુ વર્ષયિસસ્થપિ

(૨ ॥

યસ્તે કેશોઽવપચંતે મમૂલો યથ વૃથતે । દુદં તં વિશ્વમેવજ્યામિ પિંજામિ ધીરુષાં

॥ ૩ ॥

અર્થ—(પ્રત્નાન્ દદ) બીના કેશોને દદ કર. (ઝાજાતાન્ જનય) જ્યાં ઉત્પન્ન થયા ત્યાં ત્યાં ઉત્પન્ન કર. (જાતાન્ ડ વર્ષોવસઃ કૃષિ) અને જે ઉત્પન્ન થએલા છે, તેમને ખૂબ માન્યા બનાવો. [૨]

(યા ને કેશઃ અવપચંતે) જે તારા વાળ અરી પડે છે (યા સમૂલો વૃથતે) અને મૂળ સાથે દૂરી ભય છે (દુદં તં વિશ્વમેવજ્યા ધીરુષાં માંપિશિજ્યામિ) તે વાળોને વાળના દોષ દૂર કરનારી ઔષધિ વેલીના રસથી બીનતું મું [૩]

બાધાર્થ—નિત્યની નામની ઔષધી પૃથ્વીપર ફળે છે, તેના પ્રોત્તરથી વાળ મુલક અને જે વાળ બીના દોષ, જે વડી જવા દોષ, અરી પડતા દોષ આ મુલક દોષ આ ઔષધિએ રસસમાવવાથી દૂર થઈ જાય છે, અને વાળ મજબુત થાય છે જ્યાં વાળ ઉત્તમ ન દોષ એટલે કે શાવ પરી ગઈ દોષ ત્યાં આ ઔષધિએ રસ સમાવવાથી નવા વાળ ફરી નીકળે છે, અને જ્યાં વાળ દોષ ત્યાંના વાળ પાકુ સાથા થાય છે. (૧-૩)

આ નિત્યની નામની ઔષધી કેશવર્ધક કહી છે. પાંતુ આ ઔષધી કમ છે તેની ભાજુ થઈ નથી. દેશો માટે યોગ્ય છે તેઓ આ ઔષધીની મોપ કરીને પ્રસાદિત કરે.

કેશવર્ધક ઔષધિ

કાં. ૬, સૂક્ત ૧૩૭

(કૃષિ— પીતૃદ્યોઽવર્ષા । દેવતા— વનવપતિઃ ।)

યાં જમદગ્નિરત્નદુહિત્રે કેશવર્ષનીમ્ । તાં વીતદ્વ્ય આમરદર્શિતમ્ મહેમ્યઃ ॥ ૧ ॥

અમીનુના મેયાં આસન્વ્યામેનાનુમેયાઃ । કેશાં નુદાં દ્વ વર્ષન્તાં શીર્ણસ્તે અસિતાઃ પરિં ॥ ૨ ॥

દેદ મૂલમાર્થ વચ્છ વિ મર્ષ્યં યામયૌવધે । કેશાં નુદાં દ્વ વર્ષન્તાં શીર્ણસ્તે અમિતાઃ પરિં ॥ ૩ ॥

અર્થ—(જમદગ્નિઃ યાં કેશવર્ષનીં દુહિત્ર અજનત્) જમદગ્નિએ જે કેશવર્ષક ઔષધિને પેતાની કન્યાને માટે બોલી (તાં વીતદ્વ્ય અસિતમ્ મહેમ્યઃ આમરદ્) તેને વીતદ્વ્યે અસિતના ધર માટે બની પીત્રી. [૧]

જે (અમીનુના મેયાં આસન્) જે વાળ અમિતની સંભાળથી આપવામાં આવતા હતા તે (ક્યામેન અનુમેયાઃ) ક્યામની લગાવણી માવજા બેગ થઈ જતા (તે શીર્ણાં પરિં) તારા મસ્તકપર (અસિતાઃ કેશાઃ) કાળા-વાળા (નુદાં દ્વ વર્ષન્તાં) એક પ્રકારના બાસની જેમ થઈ. [૨]

દ્વ ઔષધિ] (મૂલક દદ) વાળનાં મુગિયાં મજબુત કર (અર્પં વિ વચ્છ) અમ્રભાજ (અર્પી) ને સરખો કર અને (મર્ષ્ય યામય) મર્ષભાજનું નિયમન કર (તે શીર્ણાં પરિં) તારા મસ્તકપર (અસિતાઃ કેશાઃ નુદાં દ્વ વર્ષન્તાં) કાળા વાળ બાસની જેમ ખૂબ થઈ [૩]

ઉપરોક્ત કેશવર્ધક ઔષધિના રસના ઉપયોગથી વાળ ખૂબ જ વધી જાય છે. પાંતુને કેશોને જેવી રીતે ધારક પુરુષ વધે છે તે પ્રમાણે વાળ વધે છે અને વાળના મુગિયાં થજુ સદૃઢ બની જાય છે તેથી તેઓ તુલના નથી અથવા અરી પડતા નથી, આ કેશવર્ધક ઔષધિ તે જ છે જેનું વર્ણન આગમના યજુર્મમાં આપી ગયું છે. આ ઔષધિ અન્વેષણીય છે. કારણ કે તેની શોધ હજુ થઈ નથી

કેશવર્ધક ઓપધિ

કાંડ ૬, સૂકત ૨૧

(જ્ઞપિ-શન્તાતિઃ । દેવતા- ચન્દ્રમાઃ)

દુમા યાસ્તિસ્રઃ પૃથિવીસ્તાસાં હ ભૂર્મિરુત્તમા । તાસામર્ધિ ત્વચો અહં મેપૂર્જં સઘું જગ્રમમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રેષ્ઠમસિ મેપુજાનાં વસિષ્ઠં વીરુધાનાપ્ । સોમો મગ્ગ દ્વ યામેપુ દેવેપુ વરુણો યથા ॥ ૨ ॥

રેવંતીરનાધૃપઃ સિપાસવઃ સિપાસથ । ઉત સ્થ કેશદંદંહીરયોં હ કેશવર્ધનોઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (દુમા યાઃ તિસ્રઃ પૃથિવીઃ) આ જે ત્રણ ભોક છે. (તાસાં ભૂમિઃ ઉત્તમા) તેમાં આ ભૂમિ ઉત્તમ છે । (તાસાં ત્વચઃ ઓપધિ) તેમાં આમીની બાજનમાં (મેવર્જં અહં ઉ સં જગ્રમમ્) આ દેવો મેં પ્રાપ્ત કરેલ છે. [૧]

(મેવર્જાનાં શ્રેષ્ઠ અસિ) દેવોમાં આ શ્રેષ્ઠ છે (વીરુધાનાં વસિષ્ઠં) વનરપતિઓને એ વસાવનાર અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે (યથા યામેપુદેવેપુ) જેની રીતે આલનારા દેવોમાં (સોમઃ મગ્ગઃ વરુણઃ) સોમ, ભગ, અને વરુણ શ્રેષ્ઠ છે. [૨]

હે (રેવંતીઃ અનાધૃપઃ સિપાસવઃ) સામર્થ્ય યુક્ત, દિસા વગરની અને આરોગ્ય આપનારી રેવતી ઓપધિયો । (સિપાસથ) આરોગ્ય આપનારી હસ્થા કરો. (ઉત કેશ દંદંહીઃ સ્થ) અને વાળને બગસાન બનાવનારી યા, (અથો હ કેશવર્ધનોઃ) અને વાળને વધારનારી યા. [૩]

“ રેવતી ” ઓપધિ વાળ વધારનારી અને વાળને દદ કરનારી છે આ આમીની રોગોને મારે પણુ ઉત્તમ છે. આ ઓપધિ આબકાલ મળતી નથી, તેથી તેની શોધ કરવી જોઈએ.

અર્ધધતી ઓપધિ

કાંડ ૬, સૂકત ૫૯

(જ્ઞપિઃ-શર્વર્ગા । દેવતા- રુદ્ર, । મન્ત્રોષ્ટઃ ।)

અનુદુઃસ્ત્વં પ્રથમં ધેનુમ્પસ્ત્ત્વમરુન્ધતિ । અધેનવે વયસે ધર્મે યચ્છ ચતુષ્પદે ॥ ૧ ॥

શર્મ યચ્છત્વોપધિઃ સહ દેવીરરુન્ધતી । કરત્ત્વયસ્વન્તં ગોષ્ઠમયક્ષ્માં ઉત પૂરુવાન્ ॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (અરુન્ધતિ) અર્ધધતી ઓપધિ । (ત્વં અનુદુઃસ્ત્વઃ) તું બળદોને (ત્વં ધેનુમ્પસ્ત્ત્વઃ) તું ગાયોને તથા તું (ચતુષ્પદે અધેનવે વયસે) ચાર પગવાળી ગાયોથી ભિન્ન પશુને તથા પક્ષીઓને (પ્રથમં શર્મ યચ્છ) પ્રથમ સુખ આપ. [૧]

(અરુન્ધતી ઓપધિઃ દેવીઃ સહ) અર્ધધતી નામની ઓપધિ સર્વ અન્ય દિવ્ય ઓપધિઓની સાથે (શર્મ યચ્છતુ) સુખ આપે. તથા (ગોષ્ઠં યયસ્વન્તં) ગોશાળોને ખૂબ દૂધવાળી અને (ઉત પૂરુવાન્ અયક્ષ્માન્ કરત્) ખુબીને રોગ રહિત બનાવે. [૨]

આપધર્મ— અર્ધધતી નામની ઓપધી ગાય, બળદ, ઇત્યાદિ ચતુષ્પાદ અને પક્ષીઆરી દ્વિપાદ જનજનોને નારોગી કરે છે અને સુખ આપે છે. (૧)

અર્ધધતી તથા અન્ય ઓપધિઓ સુખ દેનારી છે તેમજાથી આપે અધિક દૂધ દેનારી અને છે. અને સર્વ પ્રાણી નારોગી બને છે. (૨)

સ્ત્રી પુરુષની વૃદ્ધિ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૭૮

(ઋષિ- અયર્ષા । દેવતા- ૧-૨ ચન્દ્રમા, ૩ ત્વષ્ટા)

તેનં ભૂતેનં દુવિપાગમા પ્યાયથાં પુનઃ । જાવાં યામંસ્મા આવાંશુસ્તાં રસેનમિ વર્ધતામ્ ॥ ૧ ॥

અમિ વર્ધતાં પર્યસામિ રાષ્ટ્રેણ વર્ધતામ્ । રવ્યા સહસ્રવર્ષસેમૌ સ્તામનુંપશ્ચિતૌ ॥ ૨ ॥

સ્વષ્ટાં જાયામંજનયન્સ્વષ્ટાંસ્યૈ સ્વાં પતિમ્ । સ્વષ્ટાં સહસ્રમાયૂંપિ દીર્ઘમાયુઃ કૃણોતુ વામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (તેન ભૂતેન દુવિપા) તે કહેલા દુર્વૃત્તી (અર્થ પુનઃ આપવાપતાં) આ તારંવાર પુષ્ટ થાઓ. (યાં જાવાં અસ્મે અવાશુઃ) જે અંગે તેની સાથે વિવાહ થયો છે (તાં રસેન અમિવર્ધતાં) તેને પણ રસથી પુષ્ટ કરે [૧]

(પયસા અમિવર્ધતાં) દૂધપીને પુષ્ટ થાય. (રાષ્ટ્રેણ અમિવર્ધતાં) રાષ્ટ્રની સાથે વધે, (સહસ્રવર્ષસેમૌ સ્વા) સહસ્ર તેજવાળા ધનથી (હમૌ અનુપશ્ચિતૌ સ્તાં) આ બન્ને પતિપત્ની સદા ભરપૂર થાય [૨]

(સ્વષ્ટાં જાયાં અંજનયન્) જગદ્વ્યવિતા દેવે અંગે ઉત્પન્ન કરેલ છે. અને (સ્વષ્ટાં અસ્યૈ સ્વાં પતિં) તેજ ઇશ્વરે તેને માટે તને પતિને ઉત્પન્ન કરેલ છે. સ્વષ્ટા યાં સહસ્ર આયુર્મિ) રચયિતા ઇશ્વર તમે બન્નેને હજારો વર્ષો સુધી રહેનારાં (દીર્ઘે વાયુઃ કૃણોતુ) દીર્ઘ વાયુ કરે. [૩]

ભાવાર્થ— આ વૈશ્વદિક્ષ યજ્ઞથી આ પતિ આગળ વગે અને જે કારણે આ સ્ત્રી વિવાહમાં તેને આપવામાં આવી છે, તે કારણે વિવિધ રસથી આ પતિ તેની પુષ્ટિ કરે. (૧)

બન્ને પતિપત્ની દૂધ પીને પુષ્ટ થાય, પોતાના રાષ્ટ્રની ઉત્તિ સાથે તેઓ પણ ઉત્તર બને અને, તેમની પાસે હજારો તેજવાળા ધન ભરપૂર રહે. (૨)

ઇશ્વરે જે પ્રકારે સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ કરી છે. તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીને માટે પતિને પણ ઉત્પન્ન કરેલ છે. તે ઇશ્વર તેમને માટે ઉત્તમ દીર્ઘાયુ આપે (૩)

ગુહસ્થની પુષ્ટિ

પતિ અને પત્ની ધરમાં એક સાથે રહીને એક બીજાની પુષ્ટિ અને ઉન્નતિનો વિચાર કરે. પરંપરના નાદનો વિચાર ન કરે. વિશિષ્ટ શુભધર્મોથી ઇશ્વરે જેમ અંગે તેમજ પુરુષોને ઉત્પન્ન કરેલ છે. તેથી બન્ને માટે ઉચિત છે કે તેઓ એક બીજાની સહાયતા કરીને પરંપરની ઉન્નતિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય

આ, કોઈ, તમાકુ, મધ વગેરે ન પીએ પરંતુ ગાયનું દૂધ જ આનંદપ્રદના અનુસાર પીએ. દૂધ પીને બન્ને પુષ્ટ થાય. અર્થાત્ તેમના સરીસૃત્ની પુષ્ટિ દૂધથી જ થાય આ પ્રમાણે બન્ને ઓપુરુષ ધનાદિ પદાર્થો ઉપાર્જન કરે અને સુખ સમાધાનથી ભરપૂર થાય બન્ને ઓપુરુષ એક બીજાની પુણીતા કરતાં કરતાં દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરે અને સુખી થાય.

વિશ્વરૂપાં સુમર્ગામૃચ્છાર્વદામિ જીવલામ્ । સા નો રુદ્રસ્યાસ્તાં દેવિ દૂરં નંયતુ ગોમ્પઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(વિશ્વરૂપા સુમર્ગા જીવલા અમૃચ્છાર્વદામિ) નાના રૂપવાળી બાગશાસિની છવના ઔષધિના વિશ્વ માં ઉત્તમ વચન કહે છે સ્તુતિ કરે છે (રુદ્રસ્ય અસ્તા દેવિ) રૂદ્રના દેહેમાં રોગ દિશસ્ત્રાને (ના ગોમ્પ દૂર નયતુ) અમારા પશુઓથી દૂર સહ જાય, તેમને નીચેની બનાવે [૩]

પ્રાપ્ત્યર્થ—અનેક રચરૂપવાળી આ છવન આપનારી છવલા ઔષધી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે પશુ પાંખો નવા મનુષ્યોને થનારા રોગ તેનાથી દૂર થાય છે (૩)

અર્ધધતી

“ અર્ધ ” નો અર્થ છે સધિસ્થન, જે તુ સાથે આ સ્થાનના રોગ સામ્ય કરેન રી ઔષધિ તે “ અર્ધધતી ” છે આજકાલ તેનું શુ નામ છે તેની કાર્ત્તવ્ય યજ નથી તેની જાણ કરીને નક્કી કરતુ જોઈએ આ ઔષધિ માથેને ખરાબરાથી માથે વધારે દુધ દેના ખાંડે છે તેનું સેવન જો મનુષ્યો કરે તે પક્ષમા (ક્ષય) જેવા રોગ દૂર થાય છે છવતા ” ઔષધી પશુ એજ પ્રકારે ઉપયોગી છે સહાય છે કે છવલા, અર્ધધતી, આ બધાનામ એક જ વનસ્પતીના હોય આ શોધખોળનો વિષય છે

વાલકરાણુ

કાંડે ૬, સૂકેત ૭૨

(ત્રિપિ - અયર્વોદિરા । દેવતા - વાપાકે ।)

યથાસિતઃ પ્રથર્યતે વર્ષાં અનુ વર્ષપિ કૃણ્વન્નસુરસ્ય માયયા ।

एवा ते शेषः सहस्रायमर्कोऽङ्गेनाङ्ग ससमर्कं कृणोत ॥ ૧ ॥

यथा पसेस्तायादुरं वातेन स्थूलमं कृतम् । यावत्परस्वतुः पसस्तावत्ते वर्षतां पसः ॥ ૨ ॥

यावदङ्ગેન પારસ્વતુ હાસ્તિતું ગાર્દભં ચુ યત્ । યાવદર્થસ્ય વાજિનસ્તાવત્તે વર્ષતાં પસઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યથા સિતઃ) જે પ્રકારે બધનરહિત મનુષ્ય (અસુરસ્ય માયયા વપુષિ કૃણ્વન્) આસુરી મયાથી શિશુ દેહેને બનાવતો વચાન્ અનુ પ્રથયતે) પેતાના શુભચિત્તે વચમાં રાખીને તેમને ફેલાવે છે, (વવા તે અય દ્રોષ) તે પ્રકારે તાર આ શરીરાગને (સહસ્રા અગેન અંગ્ગ સસમર્ક અર્ક કૃણોતુ) બળતી સાથે એક અવયવથી બીજા અવયવની જેવો હોયને લીધે આ અર્થનીય આત્મા પ્રુષ્ટ કરે [૧]

(યથા પસઃ વાતેન તાયાદુર સ્થૂલમં કૃત) જે રીતે શરીરનું અથ વાતથી સત્તાને તપતિને યોગ્ય પ્રુષ્ટ બનાવવામાં આવે છે અને (યાવત્ પરસ્વતુઃ પસઃ) જે રીતે પૂર્ણ પુરસ્તુ શરીરાગ હોય છે (તાવત્ તે પસઃ વર્ષતાં) તેવી રીતે તાર શરીરાગ વધે [૨]

(યાવત્ અગીન પારસ્વત) જેનું સુદૃઢ અગર માપૂર્ણપ્રથમ તથા જેનું (યાવત્ હાસ્તિન ગાર્દભં અમ્બસ્ય વાજિનઃ) લાથી ધોડ, અને અધિગતુ શરીરાગ હોય છે (યાવત્ તે પસઃ વર્ષતાં) તેનું તાર શરીરાગ વધે [૩]

શરીરાગ સુદૃઢ અને સત્તાને તપતિના કાર્યને ખાટો યોગ્ય બને પ્રુષ્ટ દીનગ ન હોય પરંતુ દર્શન હોય આ સંકેતનું અર્થિક સ્પષ્ટિકરણ કરવાની આવશ્યકતા નથી

સ્ત્રી પુરુષની વૃદ્ધિ

કાંક ૬, સૂક્ત ૭૮

(ઋષિઃ— અઘર્ષા । વેવતા— ૧-૨ ચન્દ્રમા, ૩ ત્વષ્ટા)

તેન મૂતેન દુવિષ્ણયમા પ્યાયતાં પુનઃ । જાયાં ચાર્મસ્મા આવાક્ષુસ્તાં રસેનામિ વર્ધતામ્ ॥ ૧ ॥

અમિ વર્ધતાં પર્યસામિ રાષ્ટ્રેણ વર્ધતામ્ । રચ્યાં સહસ્રવર્ચસૈમૌ સ્તામતુંપશ્વિતૌ ॥ ૨ ॥

ત્વષ્ટાં જાચાર્મજનયત્ત્વષ્ટાસ્યૈ ત્વાં પર્તિમ્ । ત્વષ્ટાં સહસ્રમાયૈપિ દીર્ઘમાયુઃ કૃણોત વામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (તેન મૂતેન દુવિષ્ણ) તે કરેલા હતાંથી (અયં પુનઃ આપ્યાયતાં) આ વારંવાર પુષ્ટ થાઓ. (યાં જાયાં અસૈ અચાશુઃ) જે સ્ત્રીએ તેની સાથે વિવાહ કર્યો છે (તાં રસેન અભિવર્ષતાં) તેને પણ રસથી પુષ્ટ કરે [૧]

(પર્યસા અભિવર્ષતાં) દૂધપીને પુષ્ટ થાય. (રાષ્ટ્રેણ અભિવર્ષતાં) રાષ્ટ્રની સાથે વધે, (સહસ્રવર્ચસૈ રચ્યા) સહસ્ર તેજવાળા ધનથી (હમૌ અનુપશ્વિતૌ સ્તાં) આ બન્ને પતિપત્ની સદા ભરપૂર થાય [૨]

(ત્વષ્ટા જાયાં જાજનયત્) જગદ્ગણિતા દેવે સ્ત્રીને ઉત્પન્ન કરેલ છે. અને (ત્વષ્ટા અસ્યૈ ત્વાં પર્તિ) તેજ ધરે તેને માટે તને પતિને ઉત્પન્ન કરેલ છે. ત્વષ્ટા યાં સહસ્રં આયુર્વિ) રચયિતા ધરે તમે બન્નેને હજારો વર્ષો સુધી રહેનારાં (દીર્ઘં આયુઃ કૃણોતુ) હીર્ષ આપુ કરે. [૩]

આવાર્થ— આ વૈવાહિક યજ્ઞથી આ પતિ આગળ વધે અને જે કારણે આ સ્ત્રી વિવાહમાં તેને આપવામાં આવી છે, તે કારણે વિવિધ રસોથી આ પતિ તેની પુષ્ટિ કરે. (૧)

બન્ને પતિપત્ની દૂધ પીને પુષ્ટ થાય, પોતાના રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ સાથે તેઓ પણ ઉન્નત બને અને, તેમની પાસે હજારો હજાર તેજવાળું ધન ભરપૂર રહે. (૨)

હજાર જે પ્રકારે સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ કરી છે. તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીને માટે પતિને પણ ઉત્પન્ન કરેલ છે. તે હજાર તેમને માટે ઉત્તમ હીર્ષણ આપે. (૩)

ગૃહસ્થની પુષ્ટિ

પતિ અને પત્ની ધરમાં એક સાથે રહીને એક બીજાની પુષ્ટિ અને ઉન્નતિનો વિચાર કરે. પરંપરના નાશનો વિચાર ન કરે. વિશિષ્ટ ગ્રંથુધર્મોથી ધરે જેમ સ્ત્રીઓને તેમજ પુરુષોને ઉત્પન્ન કરેલ છે. તેથી બન્ને માટે ઉચિત છે કે તેઓ એક બીજાની સદાપતા કરીને પરસ્પરની ઉન્નતિ કરવામાં પ્રવ્રત થાય.

આ, કોષી, તમાકુ, મધ વગેરે ન પીએ પરંતુ યાવતું દૂધ જ આવશ્યકતા અનુસાર પીએ. દૂધ પીને બન્ને પુષ્ટ થાય. અર્થાત્ તેમના શરીરની પુષ્ટિ દૂધથી જ થાય. આ પ્રમાણે બન્ને સ્ત્રીપુરુષ મનાદિ પદાર્થોનું ઉપાગન કરે. અને સુખ સમાધાનથી ભરપૂર થાય. બન્ને સ્ત્રીપુરુષ એક બીજાની પૂણ્યતા કરતાં કરતાં હીર્ષણ પ્રાપ્ત કરે અને સુખી થાય.

સ્ત્રી ચિકિત્સા

કાંડ ૭, સૂક્ત ૭૫

(ત્રાપિ - અવર્ષા । દેવતા - જાતવેદા)

પ્રાન્યાન્ત્સવત્તાન્ત્સહંસા સહંસ્વ પ્રત્યજાતાન્ જાતવેદો નુદસ્વ ।

હંદં શાષ્ટં પિંપૃહિ સૌમંગાય વિષં એનમનું મદન્તુ દેવાઃ

॥ ૧ ॥

હમા યાસ્તે શુતે દિરાઃ સહસં ધમનીઃશુત । તાસાં તે સર્વામામહમર્મન્તા નિલમર્ષંધામ્

॥ ૨ ॥

પરં યોનેરવરં તે કૃણોમિ મા ત્વાં પ્રજામિ ભૂન્નોવ છનુંઃ ।

અસ્વૃ ત્વાપ્રજસં કૃણોમ્યર્મમાનં તે અપિધાનં કૃણોમિ

॥ ૩ ॥

અર્થ — (અન્યાન્ સવત્તાન્ સહંસા પ્રસહસ્ય) બીજા શુન્ચોને બલથી દબાવી નાખ દે (જાતવેદા)
 યાનપ્રકાશક ' (અજ્ઞાતાન્ પ્રતિ નુદસ્વ) હજી થવા નથી પણ ભવિષ્યમાં થશે એવા કુર્મનોને દૂર કરે (હંદં શાષ્ટં
 સૌમંગાય પિંપૃહિ) આ સંપૂર્ણ સારી સમૃદ્ધિ માટે પરિપૂર્ણ કરે (વિષ્યે દેવાઃ એનં મનુ મદન્તુ) સર્વ દેવો તેને
 અનુભોગન આપે [૧]

(યા તે હમાઃ શત દિરાઃ) જે આ સો નાડીઓ છે, (ઉત સહસ્ર ધમની) અને હજારો ધમની છે (તે
 તાસાં સર્વાસાં નિલ) તે બધાના છિદ્રો (કાણાં) હું (અહ અદમના અપિ ઘવા) પથ્થરથી બદ કરે છું [૨]

(તે યોનેઃ પરં) તારા ગર્ભસ્થાનથી જે દૂર છે તેમને (અવર હૃણોમિ) હું પાસે કરું છું જેથી (પ્રજા ઉત
 સ્તુતુઃ) સત્તાન અથવા પુત્ર (ત્વા મા અમિમૂત) તારો નિરરકાર ન કરે (ત્વા અસ્વ પ્રજસ હૃણોમિ) તને અસુવાસો
 એટલે પ્રાણમહિન જીવતો પુત્ર થાપ તે માટે હું (અદમાન તે અપિધાન હૃણોમિ) પથ્થરથી તારી આંત્રજી કરું છું [૩]

આ ચક્રતર્કા સ્ત્રી ચિકિત્સાનો પ્રિય કહેવો છે ખાસ કરીને યોનિચિકિત્સાનો મહત્ત્વપૂર્ણ વિષય છે સૂક્ત પણ
 અરુપ્ત અને સમજવા અધર છે તેથી તેનું ચોક્કસ રચણીકરણ અમે કરી શકતા નથી યોનિસ્થાનની મેંકડા નાડીઓના
 ૧૭૦ બદ કરવાનું વિધાન બીજા મત્રમાં છે તેથી સ્ત્રીઓના રક્તસ્થાવ અથવા પ્રમેહ જેવા રોગો દૂર કરવાનું તાત્પર્ય અહીં છે
 એમ સાંગે છે રક્તસ્થાવ દૂર કરવાનું સંધિન (અદમા) પથ્થર કહેવો છે આ કષ્ઠ જાતનો પથ્થર છે તેની શીષ વેશેએ
 કરવી જોઈએ આ કોષ્ટ એવો પથ્થર હશે જે ઘાઉપર લગાડવાથી ત્યાંથી થતો રક્તપ્રવાહ બદ કરતો હશે અને રોગીને તરત
 આરોગ્ય આપતો હશે ત્રીજા મત્રમાં પણ આ પથ્થરનો ઉલ્લેખ છે ઘાઉપર આ પથ્થરને લંકણા જેવો મુકવાનો છે. આ
 એટલા માટે કહેલું સાંગે છે કે જે કોષ્ટ ઘાઉપર આ પ્રમાણે મૂક્યા છતાં રક્તસ્થાવ બદ ન થાય તો તે ઘા ઉપર તે એવાધિ
 પથ્થર સાંધા વખત સુધી બાંધી રાખવો યોગ્ય હશે

હટકડીનો પથ્થર નાના ઘા ઉપર લગાડવાથી ત્યાંથી થતો રક્તસ્થાવ બદ થાય છે એવો અનુભવ છે તે જાતનો જ
 આ કોષ્ટ પથ્થર હશે જે સ્ત્રીઓના યોનિસ્થાનના રક્ત પ્રવાહને બંધ કરનારો છે એમ અહીં કહેલું છે

ત્રીજા મત્રમાં બાળક ન થનાર સ્ત્રીના યોનિસ્થાન અને ગર્ભાશયની નાડીઓ અને ધમનીઓના સ્થાન બદલી
 નાખવાનો ઉદ્દેશ્ય છે આ પ્રમાણે સ્થાન બદલવાથી તે સ્ત્રીને સત્તાન થાય છે સ્ત્રી અને પુરુષ સત્તાન પણ થાય છે આ
 પ્રમાણે તે ધમનીઓનું સ્થાન બદલવાથી તેની સત્તાન તે માતાનો તિરરકાર નથી કરતી (પ્રજા મા અમિ મૂત) એમ
 મત્રનું વાક્ય છે પ્રભુ અથવા સત્તાન તરફથી તિરરકાર થવાનો રુપ્ત અર્થ એમ છે કે તે સ્ત્રીને સત્તાન ન થાય, જે જેનો
 તિરરકાર કરે તે તેની પાસે બળ નહીં અહીં સત્તાન તેનો તિરરકાર કરે છે એમ કહેવામાં તે સ્ત્રીને સત્તાન થાપ નહીં આ
 વાત સિદ્ધ થાય છે, એવી વાંચકી સ્ત્રીને (અસ્વ-વ પ્રજસં હૃણોમિ) માથું મુકત મેળવું કરે છું પહેલાં કહ્યા મુજબ

ધમનીઓનો પ્રવાહ બદલવાથી વધ્યા (વાંચથી) ને પણ પ્રાણવાથી પ્રજા ધાય છે. 'અસ્તુ' શબ્દ 'અસ-ચન્=અસુ-વાન્' પ્રાણવાળો આ અર્થમાં અહીં વાપરેલ છે અહીં 'અશ્વ' એનો પણ પાઠ છે તે પાઠ લેનાથી બનવાનું એવો અર્થ થયો

વધ્યા એ પ્રકારની હોય છે એકને સત્તાન થતું જ નથી, અને બીજીને યજ્ઞને મરી જાય છે આ બન્ને પ્રકારની વધ્યા સ્ત્રીના યોનિસ્થાનની નાડીઓનો પ્રવાહ બદલવાથી તેઓ સત્તાનોત્પત્તિ કરવા સમર્થ થઈ શકે એવો સંભવ અહીં કહેલ છે શસ્ત્રવેદો આનો વિચાર કરે. આ વિષય શસ્ત્રક્રિયા કરનાર કુશળ ડોક્ટરોનો છે તેથી તે વિષે વિચાર કરવાનું કામ તેમનું છે.

સારી ગૃહિણી સ્ત્રી

કાંડ ૪. સૂક્ત ૩૮

(શ્રાધ્ધ - વાદરાયણ | દેવતા - અપ્સરા | કૃત્રમઃ)

ઉદ્ગિન્દુર્તાં સંજયન્તીમપ્સરાં સાધુદેવિનીંમ્ । ગ્લહેં કૃતાનિં કૃણ્ણાનામપ્સરાં તામિદ્ હુંવે ॥ ૧ ॥

વિચિન્વતીમાંફિરન્તીમપ્સરાં સાધુદેવિનીંમ્ । ગ્લહેં કૃતાનિં ગૃહ્ણાનામપ્સરાં તામિદ્ હુંવે ॥ ૨ ॥

યાયૈઃ પરિનૃત્પત્પાદદાના કૃતં ગ્લહાત્ । સા નઃ કૃતાનિં સૌપતીં પ્રહામામોતુ માયયા ।

સા નઃ પર્યસ્તૃત્યૈતુ મા નૌં જૈષુરિદં ધનમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (ઉદ્ગિન્દુર્તાં સાધુદેવિનીં) સુખ્યોને ઉખેડી નાખનારી, ઉત્તમ વ્યવહાર કરનારી અને (સંજયન્તીં અપ્સરાં) ઉત્તમ વિજય પ્રાપ્ત કરનાર સ્ત્રીઓ તેમજ (ગ્લહેં કૃતાનિં કૃણ્ણાનામપ્સરાં) સંપદાના પ્રસંગે સારા કર્મો કરનાર તે સ્ત્રીને (દદ્ દુદ્) હું અહીં બોલાવું છું [૧]

(વિચિન્વતીં વાફિરન્તીંમ્) સમૃદ્ધ કરનારી અને વહેલી દેનારી (સાધુ-દેવિનીં અપ્સરાં) ઉત્તમ વ્યવહાર કરનારી સ્ત્રીને તેમજ (ગ્લહેં કૃતાનિં ગૃહ્ણાના તા અપ્સરાં) સંપદાના સમયે ઉત્તમ કર્મો કરનાર સ્ત્રીને હું અહીં બોલાવું છું [૨]

(યા અયૈ ગ્લહાત્ કૃત વાદદાના) જે શુભ ધર્મકૃત્યોમાંથી સંપદાથી સારા કૃત્યોનો સ્વીકાર કરે છે (સા ન કૃતાનિં સૌપતીં) તે અમારા કૃત્યોને નિયમ બદલ કરીને (માયયા પ્રહાં આમોતુ) પોતાની કુશળ બુધ્ધિથી પ્રગતિને પ્રાપ્ત કરે (સા પર્યસ્તૃતીં ન વાપતુ) તે અતવાળી ઉત્તમ સ્ત્રી અમારી પાસે આવે (ન દદ્ ધન મા જૈષુ) અમારું આ ધન ખીનો કાપ લઈ ન જાય [૩]

ભાષ્ય— શુભ્યોને એક બાબત ખરોડી ઉપર ઉકનાર એટલે પોતાની ઉત્તમ સાધનારી ઉત્તમ વ્યવહાર દેશ, વીજ્યો અને સંપદાની વખતે પોતાનું કર્તવ્ય સારી રીતે પાર કરનારી એવી સ્ત્રી અને અહીં બોલાવીએ છીએ (૧)

યોગ્ય સમયે સમૃદ્ધ કરનારી અને યોગ્ય સમયે સત્તાન લેકને દાન કરનારી, યોગ્ય પ્રસંગે વ્યય કરનારી ઉત્તમ, વ્યવહારક્ષ તેમજ સંપદાની વખતે પોતાનું કર્તવ્ય ઉત્તમ રીતે સાધ્ય કરનાર સ્ત્રીને અને અહીં બોલાવીએ છીએ (૨)

જે સંપદાની વખતે શુભ ધર્મવિધિ શુભ ઉત્તમ કર્મ કરે છે તેમજ કુશળ બુદ્ધિ વડે જે અમારા બધા શુભકર્મોની સારી વ્યવસ્થા કરે છે તે પોતાની કુશળતાથી અને આ સ્થાને પ્રગતિ કરે તે અતવાળી સ્ત્રી અહીં રહે અને તેની વ્યવસ્થાથી અહીંનું અમારું ધન સુરક્ષિત રહે (૩)

૧૩ [અગર્વં આનુ ધા. ૩]

યા અક્ષેપુ પ્રમોદન્તે શુચં ક્રોધં ચ વિગ્રંથી । આનન્દિનીં પ્રમોદિનીંમન્તરાં તામિહ કુવે ॥ ૪ ॥

સર્પસ્ય રશ્મીનનુ યાઃ સંચરન્તિ મરીંચીર્વા યા અંતુસંચરન્તિ ।

યાસાંમૃપમો દૂરતો વાજિનીવાન્તસ્યઃ સર્વોન્ છોકાન્પર્યંતિ રક્ષન્ ।

સ ન પેતુ હોમમિમં હુવાળોક્તરિણેણ સહ વાજિનીવાન્

॥ ૫ ॥

અન્તરિણેણ સહ વાજિનીવન્કર્કી વત્સામિહ રક્ષ વાજિન્ ।

દ્વમે તેં સ્તોકા વહુલા દ્વાર્ષોલિયં તેં કુર્કીદ તે મનોઽસ્તુ

॥ ૬ ॥

અન્તરિણેણ સહ વાજિનીવન્કર્કી વત્સામિહ રક્ષ વાજિન્ ।

અપં ઘામો અપં વ્રજ દ્વદ વત્સાં નિ ઘેમીમઃ । યયાનામ વં દ્વિમહે સ્વાહાં

॥ ૭ ॥

અર્થ— (શુચં ક્રોધં ચ વિગ્રંથી) શોક અને ક્રોધને ખારણ કરી (યા અક્ષેપુ પ્રમોદન્તે) છતાં જે પોતાની આખોમાં આનંદની વૃત્તિ ખારણ કરે છે. (તાં આનન્દિનીં પ્રમોદિનીંમન્તરાં) આનંદ અને ઉત્સાહ આપનાર તે રૂપાળી સ્ત્રીને (રશ્મિ હુવ) દં અહીં ખોલાવુ છું [૪]

(યાઃ સર્પસ્ય રશ્મીનનુ અનુસંચરન્તિ) જે સર્પના કિરણોમાં સહેલાઈથી દરેકરે છે (વા યા મરીંચીઃ અનુસચરન્તિ) અથવા જે સર્પ પ્રકાશમાં દરેકરે છે (વાજિનીવાન્ ક્રવમા) બળવાન શ્રેષ્ઠ પુરૂષ (દૂરતઃ સઘઃ વાસાં સર્વાન્-છોકાન્ રક્ષન્ પર્યંતિ) દૂરથી જ ત્વરીત જેમના સર્વ લોકોનું રક્ષણ કરેલા આરે તરફથી ઘેરીને આવે છે (સ વાજિની વાન્) તે બલશાળી પુરૂષ (દમ હોમં હુવાળો) આ વધનો સ્વીકાર કરેલો (અંતરિણેણ સહ નઃ આ પતુ) આંતરિક વિચારો સાથે અમારી પાસે આવે. [૫]

(વાજિનીવન્ વાજિન્) બલશાળી, (અન્તરિણેણ સહ કર્કી વત્સાં) અંતરણ્ય પૂરક પોતાના કર્તૃત્વશક્તિશાલા કન્યાનું (દ્વદ રક્ષ) અહીં રક્ષણ કરે, (દ્વમે તે વહુલા સ્તોકા) આ તારો મણો આનંદ છે. (અર્વોદ્વાહિ) અહીં આનંદ, (દ્વદતે કર્કી) આ તારી કર્તૃત્વશક્તિ છે, (દ્વદ તે મનાઃ મસ્તુ) અહીં તારું મન સ્થિર થાય. [૬]

હે (વાજિનીવન્ વાજિન્) બળવાન ! (અન્તરિણેણ સહ કર્કી વત્સાં) પોતાના આંતરિક વિચારો સાથે કર્તૃત્વશક્તિશાલા કન્યાનું (દ્વદ રક્ષ) અહીં રક્ષણ કરે તેના માટે (અપં ઘાસા) આ ઘાસ છે. (અપં વ્રજઃ) આ ગાયોનું ચામડું છે (દ્વદ વત્સાં નિવર્જનીમ) અહીં વાછરાડીને આવે છે. (યયાનામ વઃ દ્વિમહે) નામેા મુખ્ય તમારું અધિપત્ય અને કરીએ છીએ (સ્વ આહા) અમારો ત્યાગ તમારા માટે હો [૭]

વાચાર્થ— શોક અને ક્રોધ મનમાં હોવા છતાં જે આખોમાં આનંદના આવ બતાવે છે તે અમારો આનંદ અને સતોષ વધાવનાર સ્ત્રી અહીં આવે (૪)

જે સર્પકિરણોમાં બળવાન કરે છે અથવા સૂર્યપ્રકાશને પોતાના કાર્યોને અનુકૂળ બનાવે છે, આવી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ દૂરથી જોયે યોગ્ય અર્થમાં સાથે સર્વ પુરુષોને કરડું તેમ બળવાન પુરુષોએ પોતાના ઇચ્છાને યજ્ઞ કરવા પોતાના હોદ્દાક વિચારોથી સ્ત્રીઓને આદર કરવા અહીં સ્ત્રી (૫)

હે બળવાન મનુષ્ય ! પોતાના આંતરિક પ્રેમથી કન્યાઓનું રક્ષણ કરે, સતીનું રક્ષણ કરવું જે આનંદદાયક કર્મ છે આગળ યજ્ઞ આ કાર્ય કરે. આ કામમાં તમારું મન સ્થિર રાખી (૬)

હે બલશાળી મનુષ્ય ! પોતાના આંતરિક પ્રેમથી ગાયના વાછરાડીઓનું રક્ષણ કરે. આ ઘાસ ગાયો અને તેના બચ્ચાં માટે છે. આ ચામડું તેમના માટે છે વાછરાડીને અહીં બાંધવામાં આવે છે અને નામાનુકૂળથી તેમની ઉત્તમ બળવરના રૂપાય છે તેમના માટે અને આત્મસર્વસ્વ સમર્પણ કરીએ છીએ (૭)

સારી જુલિયુ શ્રી

દક્ષ સ્ત્રીનો આદર

આ સુકતમાં દક્ષ (કુશળ) સ્ત્રીનો મલ્લો આદર કરેલ છે. શ્રી જુલિયુ કહેવાય છે તેથી ધરની વ્યવસ્થા સારી રાખવી તે તેનું કામજ છે. તેમાં તે કુશળતા બતાવે તે તેનું પરમકર્તવ્ય છે. તે વિશે આ સુકતમાં મલ્લા ઉલ્લેખ છે જેનું દબે આપણુ જાનન કરીશું—

શ્રી કેવી હોવી નોંધએ ?

(૧) સંજયન્તી- ઉત્તમ વિજય પ્રાપ્ત કરનાર અર્થાત્ પોતાના કુટુંબના વિજય માટે યોગ્ય ઉપાયો આચરણમાં લાવનારી હોવી નોંધએ. (મં. ૧)

(૨) સાધુદેવિની- ' દિવ્ ' ધાતુથી ' દેવિની ' શબ્દ બન્યો છે ' દિવ્ ' ધાતુના અર્થ ' ક્રીડા વિજયેષ્ઠા, વ્યવહાર, પ્રકાશ, આનંદ, શ્રિ ' વિગેરે છે. એટલે ' સાધુ-દેવિની ' શબ્દના અર્થો ક્રીડા એટલે રમતોમાં કુશળ, પોતાના કુટુંબના વિજયની ઇચ્છા કરનાર, ઘરમાં પ્રકાશ જેવી તેજસ્વી બનીને રહેનાર, પોતે આનંદી બનીને તે વડે બીજા બધા કુટુંબીઓને આનંદ આપનાર, આનંદિત કરનાર, બધાની પ્રશંસા કરનાર ' એટલા પ્રકારથી યથા શકે છે. આ અર્થનો સંખેષ ' સંજયન્તી ' શબ્દના અર્થ જોડે છે. આ બાબત વાચકોએ જોવી (મં. ૧, ૨, ૪)

(૩) ઝદ્ધિવન્તી- પોતાના શત્રુઓને મૂળમાંથી ઉખેળી નાખનાર (મં. ૧) આનો અર્થ પણ ' સંજયન્તી ' જેવો જ છે. નિઝવેશ્વર અને વ્યવહાર દક્ષ હોવાના કારણે શત્રુને ઉખેળી નાખતું અને વિજય મેળવવો આ બાબતો સહેલાઈથી થાય, (મં. ૧)

(૪) ગ્લહે છતામિ કૃષ્ણાના- ' ગ્લહ ' શબ્દનો અર્થ છે ' સ્વર્ણ ' આપણું જીવન એક જાતની સ્પર્ધા છે. આ સ્પર્ધામાં ' કૃત ' એટલે સારું કામ અથવા ઉત્તમ પ્રયત્ન કરનાર ' કૃત ' શબ્દનો અર્થ છે—

કાલિઃશ્યાનો મઘતિ સંજિહાનસ્તુ દ્રાવણ

ઉત્તિષ્ઠેતા મઘતિ કૃતં સંપઘતે ચરન્. ચરેય ચરેય
પેઠે પ્રાં ૭૧૧૫

" ઉઘી રહેલાનું નામ કલિ, ઉઘ વ્યથા બાળસુપણું છોડી દેવાનું નામ છે દ્રાવણ, પ્રયત્ન કરવાની સુદૃઢી ઉઠતું તેનું નામ છે ત્રેતા અને કૃત તેને કહેવાય છે કે જે અવસ્થામાં મારુસ પુરુષાર્થ કરે છે. " આ વચનમાં ' કૃત ' નો અર્થ આપ્યો છે. ઉત્તમ સાધવા માટે પ્રયત્ન પુરુષાર્થ કરવો તેનું નામ છે કૃત. ધારો કે મનુષ્યજીવન એક જુગારની રમત છે. તેમાં સુધ રહેનારા લાભ મેળવી શકે નહિ, પણ બધાથી સારો લાભ જુગારનું દાન લેનાર મેળવે છે. આ જીવનરૂપ જુગારના ' કલિ, દ્રાવણ, ત્રેતા અને કૃત ' એવા ચાર દાન છે. જે યોગ્ય કરનાર અથવા ઉપજીતી, બાળસુ છે તેને જીવનરૂપ જુગારમાં ' કલિ ' સંઘક દાન મળે છે. તેથી મળું તુકસાન બદલે નાશ થાય છે. જે સાધારણ પુરુષાર્થ પ્રયત્નો કરે છે તેને વચલા બે દાન મળે છે. પરંતુ જે પ્રયત્ન પુરુષાર્થો છે તેને જ ' કૃત ' સંઘક દાન પ્રાપ્ત થાય છે. બાળ દાન વધારેમાં વધારે છે.

શેતરંજ અથવા સોગટા રમનારાઓ અપના પાંસાથી જે ચાર પ્રકારના દાન મેળવે છે તે ચાર દાનોના વાચક ' કૃત, ત્રેતા, દ્રાવણ અને કલિ ' આ ચાર શબ્દો ક્રમશઃ ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ અને હાનિકારક દાનોના સ્વરૂપ શબ્દો છે. વસ્તુતઃ વેદમાં " અશ્વૈર્મા દિવ્યઃ । " (ય. ૧૦૩૩૭૭) ' જુગાર રમવો નહિ ' એવા વાક્યોથી જુગારનો નિષેધ કરેલ છે. તેથી વૈદિક ધર્મમાં જુગારનો સંભવજ નથી. તો પણ અહીં બધા મારુસો પોતાના જીવનનો જુગાર રમી રહ્યા છે. તેમાં કેટલાકને તે રમત લાભકારી નીવડે છે, કેટલાકને હાનિકારક થાય છે. તેથી આ જીવનરૂપ રમતમાં સારી રીતે રમી મનુષ્યે જ્યાં મેળવવું નોંધએ. આ ઉપદેશ આપવા માટે આ મંત્રમાં રૂપક અશ્વકાર દ્વારા ' ગ્લહ, કૃત, દેવિની ' આ શબ્દો બે અર્થ યુક્ત થોળેલા છે. આ શબ્દો જુગારીની રમત પણ બતાવે છે અને ઉત્તમ વિજયી વ્યવહાર પણ બતાવે છે. આ રૂપકનો અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે તેનો વાચકોએ વિચાર કરવો, અને ભેષ પ્રાપ્ત કરવો. આટલું ' ગ્લહે કૃતામિ કુર્વાણા ' નો અર્થ આ અર્થ છે— " આ જીવનરૂપી સ્પર્ધાની રમતમાં જે શ્રી ઉત્તમ પુરુષાર્થરૂપી દાન પ્રાપ્ત કરે છે " એટલે ઉત્તમ સ્ત્રી તેને

હોવાય જે આ સ સારમા પરમ પ્રકારથી માટે પ્રવત્ન કરે છે (મં ૧-૨) મત્ર ૩ માં 'કૃતં મ્લહાસુ સ્વધાના' પાઠ છે તેનો પણ ઉપર ગતાવ્યા મુખ્ય અર્થ થાય છે

(૫) વિચિન્વન્તી, સાકિરન્તી- સમઢ કરનાર, દાન કરનાર સમઢ કરવાના પ્રસંગે યોગ્ય પ્રકારથી, દક્ષતાથી, કુશળતાપૂર્વક સમઢ કરનાર અને દાન કરવાના સમયે ઉદારતા-પૂર્વક દાન કરનાર, એવી એવી જોડણી કે તે ધરમા કુશલતાપૂર્વક અને વ્યવસ્થિત, યોગ્ય રીતે વસ્તુઓનો સમઢ કરે તેમજ દાન કરવાના સમયે ધાર્મિકતાથી એવી ઉદારતાથી દાન કરે 'વિચિન્વન્તી' નો મૂળ અર્થ 'વીણી વીણીને પદાર્થ' ભેગા કરનારી અને 'સાકિરન્તી' નો અર્થ વિખરવાની નાખતારી એવો છે આ સમઢ કરવાનો શુભ અને દાન કરવાનો શુભ સ્ત્રીઓમાં એટલો હોવો જોઈએ કે જોઈ કુળનુ યજ્ઞ વધે અને કદી કમી ન થાય (મં. ૨)

(૬) યા અર્થઃ પરિનૃત્તયાતિ- જે શુભ ધર્મક્રમોથી નાનાં ઉઠે છે એટલે જેના પ્રવલો હ મેશા ધાર્મિક શુભ વિધિ કરવાના માટે હોય છે 'અર્થ' નો અર્થ 'શુભવિધિ' એવો છે. (અર્થા શુભાવર્થો વિધિઃ। અમરકોષ કંઠ રાઠારણ) જેનું પૂર્વકર્મ પણ સારૂ છે અને વર્તમાન ક્રિયાઓ પણ સારી છે (મં ૩)

(૭) છતાંનિ સૌપતી જે ઉત્તમ કામોની સુખ્યરથા નિવસપૂર્વક રાખે છે, જે પોતાના ધરનામ્ના કામો વ્યવસ્થિત રીતે કરે છે

(૮) વપસ્ત્વતી- દુધવાળી, જેની પાસે બાળકોને આપવા પુ કા દુધ છે એવી. (મં ૩)

(૯) યા શુચ ક્રાઘ વચિષ્ઠતી અક્ષેપુ પ્રમોદન્તે- જે શોક થાય અથવા ગુસ્સો આવે તો પણ અંબિમાં પ્રસન્નતાનું તેજ દારણ કરે છે 'અક્ષ' શબ્દનો અર્થ અંબિ અને હન્દિય એવો છે અહીં હન્દિય અર્થ લેવા જેવો છે જે સ્ત્રી અંતરમાં શોક થતા છતા અથવા ગુસ્સો આવે તો પણ સ્ત્રી નથી, બાળકોને ખારતી નથી અથવા જરાડો પાડી મોહતી નથી પરંતુ પોતાના વ્યવહારમાં હન્દિયવ્યાપારમાં પ્રસન્નતા દર્શાવે છે અને દેવાનો ઉભરો વ્યવહાર કરતી નથી તેવી સ્ત્રી. (મં. ૪)

(૧૦) આમન્દિની, પ્રમોદિની- આનંદ અને હર્ષ-શુકત એટલે જે હ મેશા આનંદિત રહે છે અને ખીલજોને

પ્રસન્ન કરાનો પ્રવત્ન કરે છે (મં. ૪)

(૧૧) સુચંસ્વ રત્નની અનુસંચરન્તી- જે સુધ-કિરણોમાં દરેક રહે છે 'મરિચો અનુસંચરન્તી' સુધ-પ્રકાશમાં દરેક રહે છે, અથવા જે સુધ-પ્રકાશને પોતાના કાષેને અનુકૂલ બનાવે છે તેથી તંદુરસ્તી વધે છે. સ્ત્રીઓએ સુધ-પ્રકાશમાં વધારે હરતુ હરતુ જોઈએ (અહીં પડકાર પદ્ધતિ તદ્દન અરેલિક છે એ સ્પષ્ટ થાય છે.) (મં ૫)

આ અંગીયાર લક્ષણો સારી કુળવાનુ શુદ્ધિથીના કદા છે. સ્ત્રી, ધર્મપત્ની, શુદ્ધિથી, ધરમાં કેવી રીતે વ્યવહાર કરે (કરવા જોઈએ) તે વિષય ઉપર આ સૂક્ત સારો એવો પ્રકાશ પાડે છે સ્ત્રીપુરુષોએ આ લક્ષણોનો સારો વિચાર કરી તે અપનાવવા, કેળવવા પ્રયાસ કરવો આ લક્ષણોમાં શુભ્યોને ઉભેળી નાખતુ અને નિર્ભય પ્રાપ્ત કરવો તેના પણ લક્ષણો કહેલાં છે, તે ઉપરથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીઓમાં એટલી શક્તિ તે સમયે હતી કે તે પોતે પોતાનુ રક્ષણ કરી શકતા હતાં ત્યારે હવે પણ એવી શક્તિ ઓછોએ કે જગતી જોઈએ તેથી તે આત્મરક્ષણ કરો થકે આત્મરક્ષણ માટે ઓછોએ ખીલ ઉપર અવલંબી રહેતુ નહિ ધરના કામ-કાળેમાં કુશળ, ડભા, નિર્ભય અને પોતાના કુળનું યજ્ઞ વધારનાર સ્ત્રીઓ હોવી જોઈએ આ લક્ષણો જોતાં સ્ત્રીઓ માટે કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ તે નક્કી કરી શકાય સ્ત્રી ઓમાં ઉપર કહેલા શુભ નિર્માણ થાય એવી કેળવણી તેમને આપવી અથવા એમ કહો કે કેળવણીથી તે શુભોનો વિકાસ સ્ત્રીઓમાં થાય સ્ત્રીશિક્ષણના કાયદેસરમાં કામ કરનારાઓએ આ વિચાર અનુસર કરવો.

અપસરા

ઉપરના શુભોનાની સ્ત્રીને 'અપસરા' કહેલ છે સુદર સ્ત્રીને અપસરા કહે છે અપસરા શબ્દના ધણુ અર્થો છે તેમાં આ પણ એક અર્થ છે. સ્ત્રીને સુંદરતા આપના વ્યવહાર થાય છે શુભોની સુંદરતા જોઈ શરીરની સુંદરતા સુખ આપતી નથી તેમાં આ શુભોથી શુકત એવી સુંદર જીને પોતાના ધરમા શુદ્ધિથી તરીકે સારવા અહીં સ્વયંવરમાં આજીય છે. પોતાના માટે શુદ્ધિથી પસત કરનારાઓએ આ વિચાર કરવો અને મનન કરતુ તેથી તેમને પોતાની શુદ્ધ-સ્વાખીની પસત કરતી વેળા તે ધણુ ઉપયુક્ત થશે

આ પહેલાના સૂક્તમાં 'અપસરા' શબ્દનો અર્થ રોગ

નિર્માણ કરનાર જનુ એવે થાય છે બપોરે પ્રસ્તુત ચક્રતર્કા તે "સુદર યુગવતી સુશીલ સ્ત્રી" એવે થાય છે. આ જોઇને વાચકોને આશ્ચર્ય થશે એક જ શબ્દના આ પ્રકારે ધણુ અર્થો ધઇ શકે છે તેજ પ્રકારથી 'જસુર' શબ્દનો અર્થ પરમેશ્વરાચાર્ય અને રાક્ષસરાચક પણ થાય છે, આ વેદની રીત છે

આ ચક્રતર્કના પહેલાં પાંચ મંત્રોમાં કાર્યકુશળ ધર્મ પત્નીના શુભ યુગ્મેનું વર્ણન છે. તે જોવે શ્રીઓને જોમગ્રહ છે તેમ પુરુષોને પણ છે એથી વાચકો લાભ લે એવી આશા છે

ગરિમસ્તાન

પાંચમા મંત્રમાં "સૂર્યરદ્મોન અનુસચરન્તી" (મં. ૫) સૂર્યના કિરણોમાં અનુકૂળ રીતે દરવાહરવાની સંચલના બે વખત આપેલ છે એક જ વિષય બે વખત કહેવાનું કારણ ભારપૂર્વક કહેવું એમ થાય છે તેથી સૂર્યકિરણોમાં સ્ત્રીઓએ દરરોજનું વેદોને ધણું સમત છે પુરુષોને તેમના વ્યવહાર-કામકામના કારણે બહાર દરરોજનું પડે છે એટલે તેમને સૂર્યકિરણોનું સ્નાન થાય છે પણ સ્ત્રીઓના બધા વ્યવહાર ધણા ભાગે ઘરમાં ને ઘરમાં હોય છે તેથી તેઓ સૂર્યકિરણોના અનુસરસથી વચિત રહે છે જેથી એમની તંદુરસ્તી ખાતર આ મંત્રમાં સૂર્યકિરણોના સ્નાનનો ઉપદેશ બે વખત આપેલ છે

આજકાત સ્ત્રીઓ પડેલા પાણે છે તેથી ઉપરનો ઉપદેશ તેમના માટે ધણુ જ ઉપયોગી છે ગોપા અથવા પડાની પદ્ધતી અંગિક છે કારણ કે તેથી સ્ત્રીઓને સૂર્યપ્રમથ મળતો નથી આ દોષ દૂર કરવાના કારણે વેદોએ આ ઉત્તમ ઉપદેશ આપેલ છે તેનો દરેક સ્ત્રી-પુરુષોએ અવશ્ય વિચાર કરવો

શ્રીનું રક્ષણ

સ્ત્રીઓનું રક્ષણ થવું જોઇએ તે બે પ્રકારથી થઇ શકે છે એક તો પહેલાં કહેવામાં આવેલા બધા શુભોદ્દેશવણી દ્વારા તેમનામાં કેળવાય તો તે પોતે જ પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ બનશે અને પોતાના રક્ષણ માટે તેમને પારકા ઉપર ભર લખીને રહેવું પડે નહિ તો પણ કેટલાક એવા પણ પ્રસંગો હોય છે કે જે વખતે પુરુષોએ તેમનું સરક્ષણ કરવું પડે આવા પ્રસંગે—

યાસાં સર્વાન્ લોકાન્ દુરતાઃ રક્ષેન્ વાલ્મીકીવાન્ પર્વતિ ।

(મ ૫)

"જે સ્ત્રીઓનું દરથી જ રક્ષણ કરતો બળવાન પુરુષ બ્રમણુ કરે છે " આનો સાર એમ છે કે પુરુષોએ સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરતી વેળા શિષ્ટાચારપૂર્વક ઉચીત રીતે દૂર રહી તેમનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયાગ કરવો સ્ત્રીઓના ટોળામાં જેમી જઈ અથવા તો તેમના વિનયનો ભંગ થાય તેમ અનાદર પૂર્વક તેમનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો ચોગ્ય નથી જે પ્રમાણે મોટા પ્રતિષ્ઠિત, રાજા અથવા રાષ્ટ્રપતિ અથવા અન્ય નેતાઓના રક્ષક ચોગ્ય અંતર રાખીને દૂર રહે છે પણ તેમનું રક્ષણ કરે છે, તેજ પ્રમણે સ્ત્રીઓનું રક્ષણ પણ સુચોગ્ય અને પ્રતિષ્ઠિત રીતે કરવું.

આ અને આ પછીના છઠ્ઠા મંત્રમાં 'અન્તરિક્ષ' શબ્દ આ દરના એવા અર્થમાં આવેલો છે અંતરિક્ષોએ આ શરૂએ આપણા શરીરમાં છે તેને જ અંતર, અંતરમ, અંતરકેણુ એમ કહેવાય છે. અહીં તે પ્રમાણે તે અંત કરણ વાચક છે. વાચકને જે કંઈ કામ કરવું હોય તે પૂર્ણ મનથી અંતરકેણુ થી કરવું ઉપરઉપર કરેણુ કાર્ય નિષ્ફળ જાય છે જ્યારે મનઃ પૂર્વક કરેણુ કાર્ય સફળ થાય છે આ સૂચનાનો વિચાર વાચકોએ અવશ્ય કરવો મનુષ્યની ઉત્તિ તેણે અંત કરણથી સદ્-ભાવ પૂર્વક કરેલા કામોથી જ થાય છે તે માટે બીજી રસ્તા નથી.

વત્સાં શ્વ રક્ષ । (મ ૬)

"પુત્રીનું જહીં રક્ષણ કરે " પુત્રીના રક્ષણથી અવરથા સારી થતી જોઇએ પુત્રીનું રક્ષણ યાચારી તે ભગિનિમાં સુયોગ્ય અને સુશીલ ધર્મ પત્ની અથવા સ્ત્રી અને માતા થઈ શકે છે. આજના જમાનામાં પુત્રીના જન્મથી ઘરના મુદ્દા થાણુગો દુઝાળી થાય છે અને ઘણાં ભાગે કન્યાની ઉત્તિનો વિચાર કરતા નથી એવા લોકોએ આ વેદનો ઉપદેશ અવશ્ય ધ્યાનમાં લેવો આ જગતની હસ્તી અને પ્રજાની ઉત્તિને સ્ત્રીઓના હાથે થય છે. તેથી સ્ત્રીઓની ઉત્તિના કારણે જ પૂણ્ય જગતની ઉત્તિ થવાનો સભવ છે. માતા સ્વર્ગથી પણ શ્રેષ્ઠ છે ત્યારે માતાની માધ્યકાળમાં રક્ષણની સારી એવી વ્યવસ્થા દેવી જોઇએ એમાં શી શકા ?

'વત્સ' શબ્દ જેમ જાનવરોના અગ્નિ માટે વપરાય છે તેમ તે મનુષ્યોનાં બાળકોનાં પણ જોધક છે પુત્રને વત્સ અને

પુત્રીને વસ્ત્ર ધર્મ પ્રેમથી કહેતામા આવે છે તેથી આ છટ્ટા મંત્રનો 'વસ્ત્રા' શબ્દ માનવ કન્યા માટે અને સમમ મંત્રનો 'વસ્ત્રા' શબ્દ ગાયોના વાછડી માટે માનવો યોગ્ય છે. સાનમાં મંત્રમાં વાછડા માટે ગાયનાની જગ્યા અને વસ્ત્ર વધુન દોવાના કારણે 'વસ્ત્રા' શબ્દ ગાયની વાછડી માટે છે તેમાં કષ્ટ શક્ય નથી પણ છટ્ટા મંત્રનો 'વસ્ત્રા' શબ્દ મનુષ્યોની કન્યા સાથે પણ માનવા યોગ્ય છે તેનું સાર એ છે કે જેમ માનવ-પ્રાણીના સંબંધ અને ઉત્તમની વ્યવસ્થા મેળવી જોઈએ તેમ ગાય ધેમા ઇત્યાદિ પાળેલા પ્રાણીઓના સંતાને ની પણ સારી દેખરેખ પ્રવર્તવું એક મનથી થવી જોઈએ જે પ્રેમથી પરના લોકો પોતાના બાળકોને ઉછેરે છે તેવી જ રીતે પ્રજાના સંતાનોનું પાલન-પોષણ કરવું તેમના માટે સારો ધામ હોય, ધાણી પીઠાનું સાફ દેવ રહેવાની એટલે તેમને બધાની જગ્યા રવચ્છ, સાફ કરેથી

દેવ, તેમજ તેમની તદુરતી તરફ પણ ધ્યાન આપવું, દૂક થી પાલન જનરોના બચ્ચાઓને પણ પોતાના ગાત્રબચ્ચા મુજબ પ્રેમથી ઉછેરવા

આ ચક્રત માણસાનું પ્રેમ પણ મુખી પોષાયવાનો ઉપદેશ આવે છે પ્રેમ આ મુજબ જોઈતું નિસ્તન બનશે તેમજ અહિં સાનું ક્ષેત્ર પણ વધશે વૈદિકમંત્રનું અતિમસાધ્ય પૂનું અહિં સાનો બાવ મનમાં રિયર કરાવું છે તે આ રીતે નિશ્ચિત સિદ્ધ થશે

સ્ત્રીઓ પ્રતિ આદર, સ્ત્રીની અદર શુભ યજ્ઞોના વિકાસ કરવ ની રીત, સ્ત્રીઓનું રક્ષણ, કન્યાઓનું રક્ષણ અને જનવ રોના બચ્ચાઓનું રક્ષણ ઇત્યાદિ અનેક ઉપયોગી વિષય આ ચક્રતમા આવેલા છે વાચક આ સર્વ મંત્રોનું અધિક મન કરી યોગ્ય બેષ પ્રાપ્ત કરી લે અને તે બેષ પોતાના જીવનમાં લાવવાનો પ્રયાસ કરે

સ્ત્રીના પાતિવ્રત્યનું રક્ષણ

કાંડ ૫, સુકેત ૧૭

(કવિ- સયોમ્ ! દેવતા- મદ્ધાજ્યા)

તેજસ્વદન્વયમ્ પ્રમ્ના ઋક્ષાફિલિપેઠ્ઠુપારઃ સલિલો માંતુરિષ્ઠાં ।

ઘીઠ્ઠરાસ્તવં ઉગ્ર મંયોભૂરાપોં દેવોઃ પ્રથમજા ક્રવસ્વં

॥ ૧ ॥

સોમો રાજાં પ્રથમો ઋક્ષજાર્યા પુનઃ પ્રાયંછદ્દહ્નીપમાનઃ ।

અન્નતિતા વરુણો મિત્ર આંસીદુમિદ્દોતાં દસ્તગૃહ્યા નિનાય

॥ ૨ ॥

અર્થ— (અ કૂ-પારઃ સલિલ) ઉડે દરીયા (માતુરિષ્ઠા) વન (ઘીઠ્ઠરા) બળવાન તેજસ્વી અગ્નિ, (ઉગ્ર તવ) સખ તાપ આપનાર સ્વ (મંયો ભૂ) સખ આપનાર ચદ્રમા (દેવો આપઃ) દિ ૫ જગ (પ્રતસ્ય પ્રથમજા) સત્યને પહેલો પ્રવર્તક દેવ (તે પ્રથમ) અને પહેલા દેવો પણ (ઋક્ષાફિલિપે અવદન્) બ્રાહ્મણોના સમર્થમાં પાપ કરવા વિે આહી (સોમદ) આવે છે [૧] (અહ્નીયમાનઃ પ્રથમઃ સોમો રાજા) કોષ કર્યા વગર પહેલો સોમ રાજા (બ્રાહ્મજાર્યા પુનઃ પ્રાયંછદ્દહ્ની) બ્રાહ્મણની અંતે ફરી પાછી આપવા લાગો ને વખતે (વરુણઃ મિત્ર અન્નતિતા આસીત્) વરુણ અને મિત્ર સાથે જવારા દના અને (દોતા અગ્નિઃ દસ્તગૃહ્યા નિનાય) હોતા અગ્નિને

બાવાર્થ— અગ્નિ, જળનિધિ દરિયા વધુ, તેજવાળો સૂર્ય, સુખ આપનાર ચદ્રમા તેમ જ અન્ય સર્વ દેવો બ્રાહ્મણના સન્નિધમાં પાપ કરનાર પાપીયા પાપાચરણી બાળબા સમવાન રમ્પ કહે છે (૧) સોમ શાન્તિ સાથે બ્રાહ્મણની સી પાછી

હસ્તેનૈવ ગ્રાહ્ય આધિરંસ્યા વ્રજજાણેતિ ચેદવૌચત્ ।

ન દૂતાય પ્રદેયા તસ્થ ઇવા તથા રાષ્ટ્રં મુપિતં ક્ષત્રિયસ્ય

॥ ૩ ॥

યામાહુસ્તારકૈવા વિકેશીતિ દુષ્કૃતાં ગ્રામમવપદમાનામ્ ।

સા વ્રજજાયા વિ દુનોતિ રાષ્ટ્રં યત્ર પ્રાપાદિ શશ ઉત્કુર્ષામૌન્

॥ ૪ ॥

વ્રજચારી ચરતિ વેવિપદ્વિપુઃ સ દેવાનાં મવત્યેકમર્દ્દમ્ ।

તેન જાયામન્વાવિન્દુદ્વહસ્પતિઃ સોમેન નીતાં હુદ્ધં ન દેવાઃ

॥ ૫ ॥

દેવા વા દુતસ્યામવદન્તુ પૂર્વે સમ્પ્રકુપયસ્તર્પમા ચે નિપેદુઃ ।

મીમા જાયા વ્રાહ્મણમ્યાપનીતા દુર્ધા દેવાતિ પરમે વ્યોમિન્

॥ ૬ ॥

યે ગર્ભા અવપદ્યન્તે જગદ્વચાપલુપ્યતે । વીરા ચે તુહન્તે મિથો વ્રજજાયા હિનસ્તિ તાન્

॥ ૭ ॥

ઉત યત્પતયો દર્શ સ્તિવાઃ પૂર્વે અબ્રાહ્મણાઃ । વ્રહ્મા ચેદ્વસ્તમગ્રહીત્સ દ્યૌ પતિરેકધા

॥ ૮ ॥

હાથે પકડી આપતો રહી [૨] (હસ્તેનૈવ ગ્રાહ્ય અસ્વાઃ વ્યાધિઃ) હાથ વડે ગ્રહણ કરવું એવી તેની આજ્ઞા છે (વ્રજજાયા હતિ ચેત્ અવૌચત્) ને તે બ્રાહ્મણની પત્ની છે એમ કહેવામાં આવે (ઇવા દૂતાય પ્રદેયા ન તસ્થે) તે તે દૂત વડે લઈ જતી એ થોડા નહિ ગણાય (તથા ક્ષત્રિયસ્ય મુપિતં રાષ્ટ્રં) તેનું જ હાનિનું રાષ્ટ્ર સુ-ક્ષિત હોય છે [૩] (વિકેશી ઇવા તારકા હતિ) અર્ધન પગરતી આ તારકા છે એમ જેને (ગ્રામં અવપદમાનાં દુષ્કૃતાં વાં ચાહુઃ) ગામ ઉપર પહોંચી ગયેલી કહે છે, તે પ્રમાણે જ (સા વ્રજજાયા રાષ્ટ્રં વિદુનોતિ) તે બ્રાહ્મણની અંતર રાષ્ટ્રને વિશેષ પ્રકારે હલમથાવે છે (યત્ર ઉત્કુર્ષામૌન્ શશ પ્ર પ્રાપાદિ) જ્યાં ઉલ્કા સાથે સમગ્ર પડે છે [૪] (વ્રજચારી વિપઃ વેવિપત્ ચરતિ) બ્રજચારી જનતાની સેવા કરતો દુનિયામાં ફરે છે તેથી (સ દેવાનાં એક એવં મવતિ) તે દેવાનું એક અંગ મને છે (તેન વૃહસ્પતિઃ જાયાં અન્વાવિન્દુત્) તેની મારફતે વૃહસ્પતિને પોતાની પત્ની પાછી મળી (સોમેન નીતાં હુદ્ધં ન દેવા) ને પ્રમાણે સોમે આલોક્ષા અપસ વડે આપેલી આલુતિ દેવા પ્રાપ્ત કરે છે [૫] (દુતસ્યાં પૂર્વે દેવાઃ ચૈ અવદન્ત) આ રીતે દેવાએ પહેલાં કહ્યું છે, તેમજ (ચે તપસા નિપેદુઃ સમ્પ્ર કુપયઃ) ને તપ કરવા બેઠેલા તેવા સાતે ઋષિઓએ પણ તેમજ કહ્યું (વ્રાહ્મણસ્ય અપનીતા જાયા મીમા) બ્રાહ્મણની ભગાવેથી પત્ની ભાવ કર હોય છે તેથી (પરમે વ્યોમન દુર્ધા દેવાતિ) પરમધામમાં પણ તે દુર્ધા આપનારી થાય છે [૬] (ચે ગર્ભાઃ અવપદ્યન્તે) ને ગર્ભ નીકળી પડે છે (કમુવાવઃ ધાય છે) (જગત્ યત્ ચ અપલુપ્યતે) ને દરતાદરતાં આલુઓનો નાશ થાય છે (ચે વીરાઃ મિથઃ તુહન્તે) ને વીરો પારપર વડે છે (તાન્ વ્રજજાયા હિનસ્તિ) તેમને બ્રાહ્મણપત્ની મારી નાખે છે [૭] (ઉત યત્ પૂર્વે અબ્રાહ્મણા સ્તિવાઃ દશપતયઃ) બ્રાહ્મણ પહેલાં ને યુદ્ધ દુરા દસ પતિ સ્ત્રીના હોય છે (વ્રહ્મા ચેત્ હસ્ત અગ્રહાન્) બ્રાહ્મણ ને તેનું પાણી ગ્રહણ કરે તે (સ દ્યૌ પતિરેકધા)

આપી તે વખતે વણ્ણ અને મિત્ર હાજર હતા અને ગમ્મિ પણ, પાણિગ્રહણના વખતે હોવા જન્યો હતો (૨) ને બ્રાહ્મણપત્ની કહેવાય છે તે પાણિગ્રહણ વિધીથી વિવાહ થએલી હોય છે તે કોઈના દૂત વડે બગાડી લઈ જવા લેખ્ય નથી, તેના સ રક્ષણના કારણે રાષ્ટ્રમાં સ રક્ષણ થાય છે (૩) ને પ્રમાણે આકાશની તારકા અથવા ઉલ્કા કોઈ ગામ ઉપર પડે છે અને તે દુષ્ટિગ્રસ્ત બેઠેલ અપરાધન કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણસ્ત્રીને બગાડી જવાથી સંદેહનો નાશ થાય છે (૪) બ્રજચારી વિષા પુરી કરી જનતાની સેવા કરતો દુનિયામાં ફરે છે તેથી તેને દેવોનો આસ કરે છે, તે ઉપર કહેલા અત્યાચારનો ખતો પાડે છે અને જેની સ્ત્રી તેને પોહોવાડે છે (૫) તપ કરનારા ઋષિઓ અને દેવતાઓ આ નિયે વારનાર કહેતા આવ્યા છે કે આ રીતે શુરપત્નીને ભગવાણથી તેની બાળક લાગી થાય છે અને બીજા એક લોકમાં પણ તે હાની પહોંચે છે (૬) રાષ્ટ્રમાં જ્યારે બાગકો આગને મસલ પામે છે અને પ્રાણીઓનો મોટા પ્રમાણમાં સહાર થાય છે, વીરો આપસમાં લડે છે અને એકબીજાના માથા ફેડે છે ત્યારે સમગ્રજીવ કે આ પશુઓનાં શરપત્નીના પુત્રો મિત્ર કંઈના કારણે જ થાય છે (૭) બ્રાહ્મણથી વિત્ત દસ પતિ સ્ત્રીના હોય છે પણ ને વખતે બ્રાહ્મણ

બ્રાહ્મણ એવ પતિર્ન રાજન્યોઽં ન વૈશ્યઃ । તત્સૂર્યઃ પ્રમુવન્નેતિ પશ્વમ્યો માનવેશ્યઃ ॥ ૯ ॥
 પુર્નવં દેવા અદદુઃ પુર્નર્મેતુષ્યાં અદદુઃ । રાજાનઃ સત્પતે ગૃહ્ણાના બ્રહ્મજાયાં પુર્નર્દદુઃ ॥ ૧૦ ॥
 પુતર્દાયં બ્રહ્મજાયાં કૃત્વા દેવૈર્નિકિલ્વિપમ્ । ઋજં પૃથિવ્યા મન્વત્વોઽર્ગાયમ્પ્રાસતે ॥ ૧૧ ॥
 નાસ્ય જાયા ઈતવાહીં કલ્યાણી તત્પમા ઈયે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે બ્રહ્મજાયાર્ચિત્ત્યા ॥ ૧૨ ॥
 ન વિકર્ણઃ પૃથુશિરાસ્તસ્મિન્વેશ્મનિ જાયતે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે બ્રહ્મજાયાર્ચિત્ત્યા ॥ ૧૩ ॥
 નાસ્ય ક્ષત્તા નિષ્કર્ણીવઃ સુનાનાંમેત્યગ્રતઃ । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે બ્રહ્મજાયાર્ચિત્ત્યા ॥ ૧૪ ॥
 નાસ્ય શ્વેતઃ કૃષ્ણકર્ણો પુરિ યુક્તો મહીયતે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે બ્રહ્મજાયાર્ચિત્ત્યા ॥ ૧૫ ॥
 નાસ્ય ક્ષેત્રં પુષ્કરિણી નાણ્ડીકં જાયતે વિસમ્ । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે બ્રહ્મજાયાર્ચિત્ત્યા ॥ ૧૬ ॥
 નાસ્યૈ પૃથ્વિર્નિ વિ દુહન્તિ યેડિસ્યા દોહમુપાસતે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે બ્રહ્મજાયાર્ચિત્ત્યા ॥ ૧૭ ॥

તે એક જ તેના પતિ થાય છે [૮] (બ્રાહ્મણ એવ પતિ ન રાજન્ય ન વૈશ્યઃ) બ્રાહ્મણ એકસો જ પતિ છે
 ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય નહિ સૂર્યઃ પશ્વમ્યઃ માનવેશ્યઃ તત્ પ્રમુવન્ પતિ) સૂર્ય પતિ પ્રકારના અણુસેને તેમ કહેતો આવે
 છે [૯] (દેવાઃ વૈ પુન અદદુઃ) દેવોએ ફરી આપ્યું (પ્રમુષ્યાઃ પુનઃ અદદુઃ) મનુષ્યોએ ફરી આપ્યું (સત્પ
 ગૃહ્ણાના રાજાનઃ) સ વનુ પાવન કરનારા રાજાઓ પણ (બ્રહ્મજાયા પુન દદુઃ) બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને ફરી આપે છે [૧૦]
 (દેવૈર્નિકિલ્વિપમ્) દેવોએ બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને પાપરહિત કરી ફરી આપી (પૃથિવ્યાઃ ઋજં
 મન્વત્વા) પૃથ્વીની શક્તિના વિભાગ કરી (ઊર્ગાય ઉપાસતે) બધી પ્રથમ કરવા યોગ્ય દેવતાની ઉપાસના કરે છે.
 [૧૧] (યસ્મિન્ રાષ્ટ્રે અર્ચિત્યા બ્રહ્મજાયા નિરુષ્યતે) જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનતાના કારણે બ્રહ્મણસ્ત્રીને બધનમાં
 મુકાય છે (અસ્ય શતવાહીં કલ્યાણી જાયા તત્પમા ન આશયે) તેની સેા સંતાન આપનારી કલ્યાણ કરનારી સ્ત્રી
 પયારી પર સુતે નહિ [૧૨] જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનથી બ્રહ્મણ સ્ત્રી બધનમાં મુકાય છે / તસ્મિન્ વેદશ્મનિ વિકર્ણ
 પૃથુશિરાઃ ન જાયતે) તના ધરમા સારી રીતે સંભાળનાર અથવા મોટા માથાનો પુત્ર થતો નથી [૧૩] જે રાષ્ટ્રમાં
 અજ્ઞાનથી બ્રાહ્મણસ્ત્રી બધનમાં મુકાય છે (અસ્ય ક્ષત્તા નિષ્કર્ણીવઃ સુનાનાં અગ્રતઃ ન પતિ) તે રાષ્ટ્રના વીર
 શત્રુમાં સેનાના અનકાર ધારણ કરી કન્યાઓની સામે જીધ શકતા નથી [૧૪] જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનથી બ્રહ્મણ સ્ત્રી પ્રતિ
 બધનમાં પડે છે તેમાં (અસ્ય શ્વેતઃ કૃષ્ણકર્ણો પુરિઃ યુક્તઃ ન મહિયતે) કાળા કાનનો બને સહેર મનો ધોરે પુરીમાં
 નેકાદ મદતા પામતો નથી [૧૫] જે રાષ્ટ્રમાં બ્રાહ્મણ સ્ત્રી અજ્ઞાનના કારણે બધનમાં મુકાય છે તે રાષ્ટ્રમાં (અસ્ય
 ક્ષેત્રં પુષ્કરિણી) કમળથી પ્રકુશિત તળાવ હોતા નથી અને (વિસ સાપેઢક ન જાયતે) કબળને પીજ પણ હોતા
 નથી, [૧૬] જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનતાથી બ્રહ્મણ સ્ત્રી પ્રતિબધનમાં મુકાય છે તે રાષ્ટ્રમાં (યે અસ્યાઃ દોહ ઉપાસતે)
 જે (ગાય) દોહવા બેસે છે તેમને (અસ્મે પૃથ્વિર્નિ વિ દુહન્તિ) ગાયો દૂધ આપતી નથી [૧૭]

કોઇ સ્ત્રીનું પાલિપદબ્ધ કરે છે તે જ વખતે તે એક જ તે સ્ત્રીના પતિ હોય છે, બધાથી તે સ્ત્રીનો બીજો પતિ હોઇ શકતો નથી
 (૮) બ્રાહ્મણ જ ફક્ત પતિ છે ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય નથી આ વાત પોતે સૂર્ય પચળનોને કહી છે (૯) દેવ, મનુષ્ય અને
 રાજાઓ ગુરુધનને સુરક્ષિત આ પાસે પોલોવાડે છે (૧૦) જે રાષ્ટ્રમાં ગુરુધનને નિષ્પાપતાથી ગુરુની પર પોલોવાડવામાં આવે
 છે તે બીનું સત્ત્વ વધે છે અને મશ પ્રસરે છે (૧૧) પણ જે રાજાઓ ગુરુધનને પ્રતિબધ હોય છે તે રાજાઓ એમ માનો કે
 કોઇ સુકાશિની પયારી ઉપર સુરક્ષિત સુધ રાક્ષી નથી (૧૨) જે રાષ્ટ્રમાં ગુરુધનને અપમાન થાય છે તે રાષ્ટ્રમાં કલ્તમ પુત્ર
 થતા નથી, સુવર્ણના ધરણુ પહેરી કોઇ વીર ભયીકાઓ ભેડે સ્ત્રી સાથે નથી સ્થાપકર્ણુ પોષાઓ નેકાદા નથી તળાવ કમળથી
 ખીચતા નથી આંધો દૂધ આપતી નથી (૧૩-૧૭)

નાસ્ય ઘેનુઃ કલ્યાણી નાનદ્વાન્ત્સહતે ધુરમ્ । વિર્જાનિર્યત્રં વ્રાહ્મણો રાત્રિં વસંતિ પાપયા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—(વિર્જાનિઃ વ્રાહ્મણઃ) સ્ત્રી વગરનો યજ્ઞ આદિય (યજ્ઞ રાત્રિં પાપયા વસતિ) જ્યાં પાપી બુદ્ધિથી રાત્રે રહે છે (અસ્ય) તેના રાષ્ટ્રમાં (ન કલ્યાણી ઘેનુઃ) કલ્યાણ કરનારી ગાય હોતી નથી અને (ન નાનદ્વાન્ ધુરં સહતે) બળદ ભેત સહન કરી શકતા નથી. [૧૮]

ભાવાર્થ—જે રાષ્ટ્રમાં ગુરૂપત્નીની માનહાની યાજ્ઞ છે અને તેજ કાશ્યથી ધર્મપત્ની ન હોવાથી વસત વચ્ચે એકલા ગુરૂ મનમાં ક્રોધનો ભાવ રાખીયું છે, તે રાષ્ટ્રમાં ગાયો કલ્યાણ કરતી નથી અને બળદ પણ કામં કરે હોતા નથી. (૧૮)

સ્ત્રીના પાતિવ્રત્યની રક્ષા

સ્ત્રીચારિત્ર્યનું રક્ષણ

સ્ત્રીચારિત્ર્યનું રક્ષણ કરવું જોઈએ એવો ઉપદેશ આપનાર આ સૂક્ત છે. જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીના ચારિત્ર્યનું રક્ષણ થાય છે અને સર્વ પુરૂષ સ્ત્રીજનનીના ચારિત્ર્ય રક્ષણ માટે તત્પર હોય છે તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થાય છે. પરંતુ જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રી ચારિત્ર્યનું રક્ષણ થતું નથી તે રાષ્ટ્ર પતિત થાય છે આ સૂક્તનો સારાંશ દ્રુકમાં આ છે.

આ સૂક્તમાં આદ્યજ્ઞ સ્ત્રીને ક્ષત્રિય નસાદી જવાથી કેટલા અનર્થો થાય તેનું વર્ણન છે. 'વર્ણનાં વ્રાહ્મણો ગુરુઃ' એટલે સર્વ વર્ણોને વિચારાન આપનાર, તેમનો અધ્યાપક અથવા 'ગુરુ' આદ્યજ્ઞ છે. તેથી આદ્યજ્ઞની પત્ની બધાની 'ગુરુવત્તી' થાય છે. જે પ્રભાણે આદ્યજ્ઞ સર્વ પુરૂષોને જાનો પદેશ આપતો સર્વેષુ દેવે છે તેમ આદ્યજ્ઞ પણ સર્વ સ્ત્રીઓને અધિષ્ઠાને ઉપદેશ દેતી દેવે છે. ગુરૂપત્નીત્વં તે કર્તવ્ય જ છે. આ કર્તવ્ય કરવા જ્યારે ગુરૂપત્ની બહાર સર્વેષુ ફરતી હોય ત્યારે તેના ચારિત્ર્યનું રક્ષણ સર્વ લોકોએ કરવું જોઈએ. હોઈએ તેને પ્રતિબંધન કરવો અથવા તેનો અપમાન ન કરવો.

જે ગુરૂપત્નીનો અપમાન કરશે તે છત્ર સમાન્ય સ્ત્રીઓને અપમાન કરતા અટકશે નહિ એવો ભાવ અહીં છે. વાસ્તવિકમાં બધા જ સ્ત્રીઓના ચારિત્ર્યનું રક્ષણ થવું જોઈએ કારણ કે તેના ઉપર રાષ્ટ્રનો ગૌરવ અવલંબિત છે. જે રાષ્ટ્રમાં ગુરૂપત્નીનું ચારિત્ર્ય અથવા પાતિવ્રત્ય અંગેના અત્યાચારોથી છરહિત નથી ત્યાંના છત્ર સ્ત્રીઓના ચારિત્ર્યની યાં દુર્દશા

હશે તેનું વર્ણન પણ ન કરી શકાય. તેથી સર્વ સ્ત્રીઓના ચારિત્ર્યના ઉત્કર્ષની દૃષ્ટિથી જ અહીં આ સૂક્તમાં જનતાએ ગુરૂપત્નીનો અપમાન ન કરવો એમ કહ્યું છે. આ સૂક્ત આકાશના તારાઓની ગતિપર રચેલું એક અલંકારીક વર્ણન છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ હવે જુઓ—

બુદ્ધરૂપિતિ અને તારા

આકાશમાં બુદ્ધરૂપિતિ નામનો એક ગ્રહ છે. તેને 'ગુરુ' પણ કહે છે. આ ઘણો પ્રખ્યાત તારો છે. વાચકો તેને રાત્રે આકાશમાં જોઈ શકે છે. આકાશરથ બીજા તારાઓમાં એક 'તારા' અથવા તારકા નામનું નક્ષત્ર (તારો) છે. રૂપકથી તેને ગુરૂની ધર્મપત્ની માને છે. તેમ માનવાનું કારણ આ બુદ્ધરૂપિતિનો તારો આ નક્ષત્ર જોડે ઘણા વખત સુધી અને પાસે રહે છે. તેથી તેમને પતિપત્ની કહેવા છે. બુદ્ધરૂપિતિનું બીજું નામ 'અહ્મજ્ઞરૂપિતિ' પણ વેદમાં આવે છે. તેનો અર્થ 'જ્ઞાનીગુરુ' હોવાથી તેનો વર્ણ આદ્યજ્ઞ માન્ય છે. એટલે તેની ધર્મપત્ની હોવાના કારણે તારા અથવા તારકાને પણ 'આદ્યજ્ઞ, ગુરૂપત્ની અથવા અહ્મજ્ઞ' એમ કહેલું છે. એવી રીતે અહીં એક આદ્યજ્ઞ કુટુંબની કલ્પના થઈ. આ બુદ્ધરૂપિતિ દેવોના ગુરુ છે અને જ્યારે આકાશમાં રાત્રીના વખતે દેવોની સભા ભરે છે ત્યારે તેમાં તે ગિરાજે છે અને માનો કે તે દેવોને સારી સલાહ આપે છે.

તેજ પ્રકારે રાજા સોમ પણ દેવસભામાં હાજર હોય છે. તે વખતે તે એક ક્ષત્રિય રાજા માનેલો છે. આ ક્ષત્રિય રાજા

પોતાના અધિકારની યુદ્ધમાં અનેક તારાજ્યો નેડે સંબંધિત છે એટલે અનેક ઓઝો નેડે સંબંધ રાખે છે. તે અત્યાચારના કારણે તેને ક્ષય રોગ થાય છે. તે અનાચારના કારણે બિચારા રાજાજી ક્ષીણ થતા જાય છે અને અનાચારવાળી દિવસે તેમની હાલત ઘણી ખરાબ હોય છે. પછી કંઈ થોડા ઉપચાર કર્યા બાદ શુક્ર પક્ષમાં તે ધીમે ધીમે પુર થતા જાય છે. એવી અવસ્થામાં ચુરપત્ની તારાનું દર્શન થાય છે અને ક્ષયી રાજાનું મન ચંચલ બને છે. રાજા પોતાના શાસનાધિકારથી ઉન્નત બની ચુરપત્નીને ઝેરવ અથવા આદર સાચવવાના બદલે તેના ઉપર અત્યાચાર કરે છે. આવી રીતે સ્ત્રીના પાતિ-વ્રત્યનો નાશ કરવાથી જે પાપ થાય છે, તે પાપના કારણે રાષ્ટ્રમાં મોટા સોભાનિર્માણ થાય છે. બધી પ્રજા ત્રસ્ત બને છે. જ્યાં ચુરપત્નીનો એવો અપમાન, અવાદર થાય છે ત્યાં અન્ય સામાન્ય ઓઝોના પાતિવ્રત્યનું શું થતું હશે એવો વિચાર કરી અત્યાચારી રાજાનો નિર્વેધ ઉપરિચિત અધિગણ અને બીજા સદસ્ય દેવો કરવા લાગે છે. ગણ પોતાની ધર્મમાં વિરોધક નહિ બને દેવોને દાગી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી પ્રજાનો ક્ષોભ વધે છે ત્યારે રાજા સોમને ખ્યાલ આવે છે કે આપણી પ્રજા વિપ્રરાષ્ટ્ર ગઈ છે અને પોતાને રાજ્ય ઉપરથી ખસેલો નો વિચાર કરે છે તેથી પ્રજાને દયાવાદા માટે રાજા સોમ અસુરસેનાનું સ્થાપ દે છે અને વિદેશી અસુરસેનાની મદદથી આપણી પ્રજાને દવાવવાના પ્રયાસ કરે છે. તેથી પ્રજામાં ભારે ઉત્ક્રાંત થઈ મદાન લાગી જાય છે. બંને પક્ષોના ધણે સંહાર થયા પછી આપસમાં બંને પક્ષોનો તલ થાય છે. આ તલ યુગ્મ રાજા સોમ ચુરપત્નીને પરત કરે છે તે વખતે વરણ અને મિત્ર સાથે હોય છે અને અગ્નિ મળે. દર્શક બને છે. આ પ્રકારે ચંદ્રમાને કલક લાગી આ ખરાબ કાર્યનું ક્ષય તેને મળે છે.

સોમ અને તારાના સંગમથી જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે. તારા અગ્નિના તાપથી શુદ્ધ થઈ ફરી પોતાના ચૈર જાય છે આ કથા ઘણા પુરાણોમાં છે. આ વિસ્તૃત કથાનું થોડુંક બીજા આ સૂક્તમાં જણાય છે. જે પ્રમાણે જીવની કથા સૂયં અને મેધ ઉપર રૂપક રચેલી છે તેમજ ચંદ્રમા, તારા અને ચુર પત્નીના ઉપર રૂપક અર્થકારી મદદથી આ યૌધપ્રદ કથા રચેલ છે. વેદમાં અસંકારોના ઉપયોગથી રચેલી એવી ઘણી કથાઓ છે. અને તેથી અનેક બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં પણ

એવો બોધ મળે છે કે કોઈ રાજાએ પોતાની સત્તાના મદદ ઓઝો ઉપર અત્યાચાર કરવો નહિ જો કરે તો પરમેશ્વરના રાજ્યમાં તેને, રાજા સોમને જેમ કાયમ કલકિત થાય પડ્યું તેવો દંડ, શિક્ષા મળશે. રાજા સોમનો અપમાન થયો કલક લાગ્યો, ક્ષય થયો, રોગી થતું પડ્યું, રાજ્યમાં વિદોહ થયો, ખજાનો ફાટી નીકળ્યો અને શું શું જોઈ આપણિએ આવી પડી કંઈ કહી શકાય નહિ જ્યારે એવા કામર્થકારી રાજા સોમની આ દશા તો તેથી નાના પાપિય રાજાની સી અવસ્થા થશે ? અને જ્યારે રાજાની એટલી દુર્દશા તો કોઈ પ્રજાજન એવું કુટુંબ કરશે તો તેની કેટલી દુર્ગતિ થશે, કેવી ખરાબ હાલત થશે. એવા વિચાર મનમાં કરો દરેક પુરં ઓળખ પાતિવ્રત્યનું રક્ષણ કરતું જોય છે. કૃત ચુરપત્નીના પાતિવ્રત્યના રક્ષણની અદીવાત નથી પણ સંપૂર્ણ ઓળખના પાતિવ્રત્ય રક્ષણનો અદી ઉપદેશ છે. ચુરપત્ની અદી કેવળ ઉપસક્ષણ છે.

જે રાષ્ટ્રમાં ઓઝોના પાતિવ્રત્યનું રક્ષણ સારી રીતે થાય છે, અને તેમને આમતેમ સુખપૂર્વક દરવા-દરવામાં કોઈ પ્રકારના અપમાન અથવા અત્યાચારનો સંભાર હોતો નથી તે રાષ્ટ્રની ઉત્તિ થાય છે, તે રાષ્ટ્ર અત્યંત સુરક્ષિત હોવાય.

ન દૃતાય પ્રદેયા તસ્ય પવા

રાષ્ટ્રં મુપિતં સન્નિવસ્ય ॥ (મં. ૩)

આ સ્ત્રી દુને કાંઈ જવા યોગ્ય નથી એટલે કેળેનો ફલ આ પ્રકારનું બચાવક કર્મ કરવાનું સાદસ કર્મ રાષ્ટ્રમાં કરવાની દિ મત કરે નહિ, તેજ ક્ષત્રિયરાષ્ટ્ર સુરક્ષિત રહે. " એટલે જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર થાય છે તે રાષ્ટ્ર સજાજનો માટે રહેવા લાયક નથી.

" જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર થાય છે તેમાં ગર્જામત શબ્દ થાય છે, પ્રાણીઓ અકાળે મરે છે, વીર પ્રરૂપ આપસમાં લડે છે. " (મં. ૭) તેથી સ્ત્રીઓની સુરક્ષિતતા આવશ્યક છે.

ક્ષત્રિયો અને વેશ્યોમાં નિયોગપદ્ધતિના કારણે અને શરો-માં પુનર્વિવાહના કારણે એક પછી બીજો એમ દસ સુધી પતિની સંખ્યા થઈ શકે છે પરંતુ આઠઠો માટે નિયોગ અથવા પુનર્વિવાહની પ્રથા ઉચિત માની નથી. તેથી આઠઠો સ્ત્રીના આઠઠો પતિ નેડે એક વખત વિવાહ થવા પછી બીજો પતિ હોઈ શકતો નથી. કારણ કે આઠઠોએ જોગમાં દસ-

વર્તુ ન જોઈએ. વિગેરે વિષયો આત્મા મંત્રમાં જોવા જોવા છે. બાકી મંત્રોમાં રત્ની ઉપર અત્યાચાર કરવાથી રાષ્ટ્રની જે હુકમ થાય છે તેનું વર્ણન છે. તેથી તેનો અધિક વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

આ સૂત્રમાં કેટલાય બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. બધાથી પહેલો ભેદા જોવા બોધ આ છે કે રાજ્યને પોતાનું આચરણ ધર્મ નિર્દેશ રાખવું જોઈએ. ધણી રત્નીઓ જોડે પરચું બધવા પારકાની રત્ની સાથે કુકર્મ કરવું એ તો તદ્દન ખરાબ જ છે. ધણી પત્ની જોડે બાવદાર કરવાથી બધાથી પહેલાં જે મુશ્કેલીન આવી પડે છે તે પ્રત્યક્ષ નાશ અને વીર્યનાશના કારણથી ક્ષયરોગ થવાનો સંભવ છે. સરીરમાં જ્યાં સુધી ભરપૂર વીર્ય છે ત્યાં સુધી ક્ષયરોગ થઈ શકતો નથી વીર્યસિંધુ ઉત્પન્ન થવાથી ક્ષયરોગ થાય છે અને અંતમાં મૃત્યુ નિશ્ચિત છે.

રાજ્યનો આચાર વિચાર જોઈ તેની પ્રજા તે પ્રમાણે વર્તે છે. આ તો રાજ્યનો ઉપર ભારે મોટી જવાબદારી છે. જો રાજ્ય બગડી ગયેા તો આખું રાષ્ટ્ર બગડી જઈ તે રાષ્ટ્રનો નાશ થાય છે. તેથી મોટા મોટા પોતાના આચારવિચાર મૂર્ખા-તુફાન રાખવા જોઈએ. રાજ્યની પાસે જે સત્તા હોય તેની ધર્મકર્મ અધિકારનો દુરુપયોગ ન કરવો જોઈએ. રાજ્યને અધિકાર પ્રજાના કલ્યાણ માટે આપેલ છે. તે અધિકારનો ઉપયોગ સ્વાર્થી કુદિથી પોતે મોગ બોગવા માટે રાજ્ય વાપરે તો તે દોષી થાય છે. તેથી રાજ્યને સમજી લેવું કે મારા ઉપર તિરી કાણ કરવા પરમેશ્વર ખેસેલું છે તેથી મારે કેાંઈ અકાર્મ ન કરવું જોઈએ. આ પ્રકારે વિચારી રાજ્યને પોતાનો આચાર-વ્યવહાર સુધારવો અને મોગ્ય પ્રગંધથી સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રને ઉદ્ધાર કરવો.

કામ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૨

(જાપા- અથર્વા । દેવતા- કામઃ)

સપ્તહનમૃપુમં ધૃતેન કામં શિક્ષામિ. હૃવિષાજ્યેન ।

નીચૈઃ સપ્તાન્મમં પાદય ત્વમિદ્યુતો મહતા વીર્યેણ

યન્મે મનસો ન પ્રિયં ન ચક્ષુષો યન્મે વર્મસ્તિ નામિનન્દતિ ।

તદુત્પન્ન્યં પ્રતિ મુશ્ચામિ સપત્ને કામં સ્તુત્વોદ્ધં મિદેયમ્

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

અર્થ— (સપ્તહનં ક્ષયર્મ કામં) શત્રુઓનો નાશ કરનાર બળશાળ કામને હું (હૃવિષા આજ્યેન ધૃતેન શિક્ષામિ) ૯વી વી થી શિક્ષિત કરું છું. (મહતા વીર્યેણ સમિદ્યુતઃ) મોટા પરાક્રમથી પ્રશસિત થઈ (વર્મ) વૃં (મમ સપત્નાય નીચૈઃ પાદય) મારા શત્રુઓને નીચે પાડી નાખ. [૧]

(યત્ મે મનસઃ ન. પ્રિયં) જે મારા મનને પ્રિય નથી, (યત્ મે ચક્ષુષઃ ન પ્રિયં) જે મારા આંખોને પ્રિય નથી (યત્ મે વર્મસ્તિ) જે મારે વિરરકાર કરે છે અને (ન અમિનન્દતિ) અને આનંદ આપતું નથી (તત્ તદુત્પન્ન્યં) તે ખરાબ, કુદ સ્વપ્ન (સપત્ને મુશ્ચામિ) શત્રુઓ ઉપર હેડું છું. (અહં કામં સ્તુત્વા) હું કામની સ્તુતિ કરી (ઉત્ મિદેયમ્) ઉપર ઉઠું છું. [૨]

બાવાર્થ— કામ (સુકૃત) પછી સંકલિત થાય છે અને શત્રુનો નાશ કરનાર છે, તેને મક્કવડે શિક્ષિત કરવો જોઈએ તે ને ધણી વીર્યથી સતોષિત થયે તો શત્રુઓને નીચે પાડી દે છે. (૧)

જે મારા મન અને બીજા ઇન્દ્રિયોને અપ્રિય છે, જે મને આનંદ આપતું નથી, જે મારો વિરરકાર કરે છે તે કુદ સ્વપ્ન મારા શત્રુ તરફ જાય છે આ સંદર્ભસંકલિત વડે જનક થઈ છે. (૨)

દુષ્વર્ણ્યં કામ દુરિતં ચ કામાગ્રજસ્તામસ્વગતામર્થવિત્તમ્ ।

ઉગ્ર ઈશાનઃ પ્રવિં મૃચ્ચ તસ્મિન્પો અસ્મર્મ્યમંદૂરણા ચિકિત્સાત્

॥ ૩ ॥

નુદર્શ્યં કામ પ્ર પુંદસ્વ કામાર્થવિં ચન્તુ મમ્ યે સપત્નાઃ

તેષાં નુત્તાનામધમા તમાંસ્વર્ગ્ને વાસ્તુનિ નિર્દેદ્દ સ્વમ્

॥ ૪ ॥

સા તે કામ દુહિતા ધેતુર્ઋચયે યામાદુર્વાર્ષ ક્વયોં વિરાજન્મ્ ।

તથા સપત્નાન્પરિં શ્દગ્નિ યે મમ્ પર્વેનાન્પ્રાણઃ પશ્ચો જીવનં વૃણક્તુ

॥ ૫ ॥

કામસ્યેન્દ્રસ્ય વર્ણસ્ય રાજો વિષ્ણોર્વલેન સવિતુઃ સ્વેનં ।

અગ્નેદ્દોત્રેણ પ્ર પુંદે સપત્નાંછમ્બીવ નાર્વસુદુકેપુ ધીરઃ

॥ ૬ ॥

અઘ્યંક્ષો વાજી મમ્ કામ ઉગ્રઃ કૃણોતુ મર્દમસપ્તમેવ ।

રિષેં દેવા મર્મ નાઇં મંવન્તુ મર્વેં દેવા દ્વમા યન્તુ મ હમમ્

॥ ૭ ॥

અર્થ—હે કામ (દુષ્વર્ણ્ય) દુષ્વર્ણ્ય, (દુરિત ચ) પાપ અને (અગ્રજસ્તાં) સત્તાન ન થતુ (અસ્વ ગતાં) નિર્ધન અવસ્થા, (અગ્નિ) મુશીયતો આ બધાને (ઉગ્ર કામ) દે બતવાન કામ ! ત (ઈશાન સાસિન્ પ્રતિમુચ્ચ) બધાને સ્વામી છે તેથી તેમના ઉપર છેલ્લે દે (એ અસાકં મદૂરણા ચિકિત્સાત્) જેઓ અમને પાપમય વિપત્તીમાં પાડવાનો વિચાર કરે છે [૩]

હે કામ ! (નુદસ્વ) તેમને દૂર કર હે કામ ! તેમને (વ્રણુસ્વ) દટાવી દેને, (યે મમ સપત્નાઃ) જે મારા શત્રુઓ છે (અગ્નિ ચન્તુ) તેઓને આપતિ પ્રાપ્ત થાય હે અગ્ને ! (અઘમા તમાંસિ નુત્તાનાં) માદ અંધારામાં મોકલેને તે શત્રુઓના (સ્વ વાસ્તુનિ નિર્દેદ્દ) ધરો તૂ બાળી નાખ [૪]

હે કામ ! (સા ધેતુ તે દુહિતા ડચયતે) તે માથ તારી કન્યા કહેતાય છે (યા કવયઃ વિરાજં વાવ આહુ) જેને ક્ષત્રીઓ રિશિય તેજસ્વી વાણી કહે છે (યે મમ) જે મારા (સપત્નાન્ તયા પરિ વુદગ્નિ) શત્રુઓ છે તેના પાસેથી દૂર કર (વનાન્) તે શત્રુઓ (પ્રાણઃ પશવઃ જીવન પરિ વૃણક્તુ) પ્રાણ, પશુ અને આયુ હોડી દે [૫]

(કામસ્યેન્દ્રસ્ય વર્ણસ્ય રાજઃ) કામ, ઈન્દ્ર, વર્ણરાજા એમના અને (વિષ્ણો, વલેન સવિતુ સ્વેન) વિષ્ણુના બળથી અને સર્વના પ્રેરણાથી તેમજ (અગ્ને દોત્રેણ) અગ્નિના હવનથી (સપત્નાન્ પ્રણદે) શત્રુઓને દૂર કરે છું. (દય) એમ (ડદકેપુ શવો ઘોરાઃ નાવ) પાણીમાં ધેવંશળી નાનાડી હોડી ચસાવે છે [૬]

(ઉગ્રઃ વાજી કામાઃ) પરક્રમી બનશાળી કામ (મમ અઘ્યંક્ષ) મારો અધિક્ષતા છે (મર્મ્યં અસપત્નં વ્ય છણોતુ) મને શત્રુરહિત કહે (વિશ્વેદેવાઃ મમ નાઇં મંવન્તુ) બધા દેવો મારા નામ માથ (મર્વેં દેવા મે હમ હ્ય વ્યાવન્તુ) બધા દેવો મારા આ હવનચાને આવે [૭]

ભાષ્ય—હે કામ સ્વર્ણ્ય, સત્તાન ન થતુ, હજાર, મુશીબત ઈલાહિ સર્વ, જેઓ અમને પાપમય વિપત્તીઓમાં પાડવાનો વિચાર કરે છે તે અમારા શત્રુઓને પ્રાપ્ત થાય (૩)

કામ અમારા શત્રુઓને દૂર કરે, તે શત્રુઓને ઘેરી છે અને અગ્ને તે દુષ્મન ઘેરા અંધારામાં પડશે ત્યારે અગ્નિ તેમના ઘેરા બાળી નાખે (૪)

બધા ક્ષત્રીઓ કહે છે હે વાણી કામની પુત્રી છે તે વાણીદારા અમારા બધા શત્રુ દૂર થાય અને પ્રાણીપશુ અને છવન તેમને છાગી દે (૫)

જે પ્રજાએ અગ્નિ દહિયામાં નાનાડી હોડી ચલાવે છે તે મુશળ દેવાની સહિતવડે હું શત્રુઓને આ અવસાનમરમાં પ્રેરિત કરે છું (૬)

બળવાન મનાપરાક્રમી કામ મારો અધિક્ષતા છે તે અને શત્રુરહિત કરે દેવો મારા સ્વામી થાય સર્વ દેવો મારા યજ્ઞમાં ધધારે (૭)

દ્વદમાર્જ્ય ધૃતવંજ્જુપાણાઃ કામજ્યેષ્ઠા દ્વદ માદયધ્વમ્ । કુષ્વન્તો મહ્યમસપ્તમેવ ॥ ૮ ॥

દ્વન્દ્રાપી કામ સરથં હિ મૂત્વા નીચૈઃ સપ્તનામમ પાદયાથઃ ।

તેપાં પચાનામધમા તમાસ્યથે વાસ્તૃન્યનુનિર્દેહ ત્વમ્ ॥ ૯ ॥

જહિ ત્વં કામ મમ યે સપ્તનાં અન્ધા તમાસ્યથ પાદયૈનાન્ ।

નિરિન્દ્રિયા અરસાઃ સન્તુ સર્વે મા તે જીવિષુઃ કતુમચ્ચનાહઃ ॥ ૧૦ ॥

અવધીતકામો મમ યે સપ્તનાં ઠુરં લોકમક્રુન્મહ્યમેધુતુમ્ ।

મહ્ય નમન્તાં પ્રદિશ્યથત્સો મહ્ય પહુર્વીર્ધૃતમા વંદન્તુ ॥ ૧૧ ॥

તેડિધરાઞ્ચઃ પ્ર ઇંરન્તાં હિન્ના નૌરિવ ચન્ધનાત્ । ન સાયકપ્રણુતાના પુનરસ્તિ નિવર્તનમ્ ॥ ૧૨ ॥

અપ્રિયૈવ દ્વન્દ્રો યવઃ સોમો યવઃ । યવપાચાનો દેવા યાવયન્ત્વેનમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—હે (કામજ્યેષ્ઠા) કામને શ્રેષ્ઠ માનનારા દેવો ! (દ્વદ પુત્રવત્ માર્જ્ય જુવાણા) આ ધીવળા હવનનું સેવન કરનાર (દ્વદ માદયધ્વ) અરી હરિત યાવ અને (મહ્ય અસપ્તન એવ હુણવન્ત) અને શત્રુ વગરનો કરો [૮]

હે (દ્વન્દ્રાપી) ધ્રુવ અને અગ્નિ । હે કામ । તમે બધા (સરથ હિ મૂત્વા) સમાનરથ ઉપર ખેસનારા થઇ (મમ સપ્તનાં નીચૈ પાદયાથ) મારા શત્રુઓને નીચે પાડો (તેવા અધમા તમાસિ પચાના) તે શત્રુ ધોર આધારમાં પડ્યા પછી હે અગ્ને ! (ત્વં વાસ્તુર્નિ અનુનિર્દેહ) તુ તેમના પેરાં બાળી નાખજે [૯]

(યે મમ સપ્તના) જે મારા શત્રુઓ છે તેમનો (ત્વ જહિ) પૂ નાશ કર તેમજ (પનાન્ અધમા તમાસિ અપાદય) તેમને ધોર આધારમાં નીચે પાડી દે (સર્વેનિરિન્દ્રિયા અરસા સન્તુ) તે બધા ઇન્દ્રિયરહિત અને રસહીન થાવ (તે કતુમચ્ચન અહ મા જીવિષુ) તે એક દિવસ પછી જીવતા ન રહે [૧૦]

(મમ યે સપ્તના) મારા જે શત્રુ છે તેમનો (કામ અવધીત) કામે વધ કરો છે તેમજ તેણે (મહ્ય પહુતુ ઠુર લોક અકરત) અને વૃદ્ધિ પામવા માટે મોટું વિરણ રથાન આપ્યું છે (ચતેઞ્ પ્રદિશ મહ્ય નમન્તા) આરે દિશાઓ મારી સામે નમ્ર થય (યવ ઈર્વા મહ્ય પૂત આવદન્તુ) બળિના છ મિલાઓ મારી પાસે ધી લઇ આવે [૧૧]

(ચન્ધનાત્ હિન્ના નૌ દ્વ) નવનથી તુટેલ હોડી સુખ (તે અધરાઞ્ચ પ્ર ઇંરન્તામ્) તેઓ નીચે તણાઇ બળ (સાયકપ્રણુતાના પુન નિવર્તન ન અસ્તિ) ખાણેથી નકાદેલા શત્રુઓ ફરી પછા ફરી શકત નથી [૧૨]

(અગ્નિઃ યવઃ) અગ્નિ હરાવનાર છે (દ્વન્દ્ર યવઃ) ઇન્દ્ર હમાવનાર છે (સોમ યવ) સોમ પશુ હટાવનારો છે (યવયવાન દેવા) હટાવનારાઓને હરાવનાર દેવો (એવ યાવયન્તુ) આ શત્રુને દૂર કરે [૧૩]

ભાવાર્થ—કામ જેઓમા એકછે એવા બીજ દેવો આ યજ્ઞમાં આવી આવહન વડે અવહિત થાય, અને અને સત્કરિત કરે (૮) હે ઇન્દ્ર અગ્નિ અને કામ ! તમે બધા મારા શત્રુઓને નીચે પાગી નાખો તે આધારમાં નાસતા ફરે અને અગ્નિ તેમના પેરાં બાળી નાખે (૯)

મારા શત્રુઓને તુ નાશ કર તેઓ ધોર આધારમાં પડે તે બધા ઇન્દ્રિય રહિત અને રસરહિત થાય અને એક દિવસ પછી જીવતા ન રહે (૧૦)

આ કામ વડે મારા શત્રુઓ દૂર થયા અને અને વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થયુ ચરે દિશામાં રહેતા હોયો મારી સામે નમ્ર થયા છે અને સર્વ પૃથ્વી મારા અધિકારમાં આવી ગઇ છે (૧૧)

બળવત્રી છૂટેલ નોકા (દોડી) જેમ વિશાળ દરિયામાં ગમે તેવી રીતે ફરે છે તેવી રીતે મારા શત્રુઓની અવસ્થા જ્ઞાન થઇ છે હવે તે મોઢ વળતે પશુ પવસ્થિતીમાં આવશે નહિ (૧૨)

બના દેવો અને મદ કરે અને મારા શત્રુઓને નસાવી છુકે (૧૩)

અસર્વપીરશ્વરતુ પ્રણુતો દેવ્યો મિત્રાણાં પરિવર્ધ્યઃ સ્વાનામ્ ।

ઉત ધૃચિધ્યામવં સ્પન્તિ વિદ્યુત્ સ્ત્રોઃ વૌ દેવાઃ પ્ર મૃગત્સપ્તનાન્

॥ ૧૪ ॥

ચ્યુતા ચેયં પૃથ્વ્યચ્યુતા ચ વિદ્યુદ્દિમર્તિ સ્તનપિત્તન્ધુ સર્વાન્ ।

ઉચન્નાદિત્યો દ્રષિણેન તેજસા નીચેઃ સપ્તાઘ્નદર્વા મે સદસ્વાન્

॥ ૧૫ ॥

યતેં કામ્ શર્મં ત્રિવરૂથમુદ્ધુ મ્મલ્લ વર્મં ચિત્તમનતિધ્યાધ્વં કૃતમ્ ।

તેન સપ્તાન્નાપરિં વૃદ્ધિયે યે મમ પર્વનાન્પ્રાણઃ પશ્યોઃ જીર્વનં વૃણક્તુ

॥ ૧૬ ॥

યેન દેવા અસુરાન્પ્રાણુદન્તુ યેનેન્દ્રો દસ્યૂનધ્મં તમોં નિનાયં ।

તેનુ ત્વં કામ્ મમ યે સપ્તાન્સ્તાનુસ્માદ્દિોકાત્ર શુંદસ્વ દુરમ્

॥ ૧૭ ॥

યંધાં દેવા અસુરાન્પ્રાણુદન્તુ યથેન્દ્રો દસ્યૂનધ્મં તમોં વચાધે ।

તથા ત્વં કામ્ મમ યે સપ્તાન્સ્તાનુસ્માદ્દિોકાત્ર શુંદસ્વ દુરમ્

॥ ૧૮ ॥

અર્થ — (પ્રણુત્તા દેવ્યાઃ) નસાડેલા શત્રુ (અસર્વ વીરઃ) સર્વ વીરોથી વિખુદો થઈને (સ્વાનાં મિત્રાણાં પરિવર્ધ્યઃ) પોતાના મિત્રોએ પણ ભજ્યો (ચરતુ) ૧૨. (ઉત ધૃચિધ્યાં વિદ્યુતઃ અવસન્તિ) અને પ્રકાશ આપનારી વીજળી પૃથ્વી ઉપર આવી બધા (ચ સપ્તા દેવાઃ) તમારા જે પ્રાણી દેવ (સપ્તનાન્ પ્રમૂળન્) શત્રુઓને નાશ કરે. [૧૪]

(ચ્યુતા ચ અચ્યુતા ચ દવં પૃથ્વી વિદ્યુત્) વિચલિત અને અવિચલિત થતી આ મોટી વીજળી (સર્વાન્ સ્તનપિત્તનુ ચ યિમાર્તિ) અર્ધા મળના કરનારાઓને ધારણ કરે છે. (દ્રષિણેન તેજસા યચન્ સદસ્વાન્ આદિત્યઃ) ધન અને તેજની સાથે ઉત્પન્ન થાતો અપરમાર્ગ સૂર્ય (મે સપ્તાનાન્ નીચેઃ) સુદૃઢતા બાજુ જુએ નીચે નમાવે [૧૫]

હે મામ! (યત્તુ મે ત્રિવરૂથ ઉદ્ધુ) જે તારે તમે માલુખી રથજી કરનાર ઉદ્ધુ શનિશાળી (ચિત્તમનતિધ્યાધ્વં) પ્રસરેલા જ્ઞાનનું કવચ (અનતિધ્યાધ્વં કૃત) કર્યો વડે પણ ન રિધાય જેનું બનાવ્યું છે. અને તે (શર્મં) સુખકારક છે. (તેન) તેનાથી (યે મમ) જે ખાદ્ય શત્રુ છે તે (સપ્તનાન્ પરિવૃદ્ધિ) શત્રુઓને દૂર કર (પનાન્ પ્રાણઃ પશ્યાઃ) જીવન પરિવૃણક્તુ) પ્રાણ, પશુ અને આણુ પણ તેમને ભજ્ય દે. [૧૬]

(યેન દેવાઃ અસુરાન્ પ્રાણુદન્તુ) જેનાથી દેવો અસુરોને દૂર કરી શક્યા (યેન દસ્યૂન્ દન્દુઃ અધર્મ તમ નિનાય) જેનાથી દંડે શત્રુઓને ધીર અધાર્મી બાધ્યા, હે મામ! (તેન) તેનાથી (મમ યે સપ્તાનાઃ) ખાદ્ય જે શત્રુઓ છે. (તાન્ સપ્તાનાન્) તે શત્રુઓને (ત્વં અસ્માલ્ લોકાન્) તું આ લોકોમાંથી (દૂરં મણુવસ્વ) દૂર બાધાવીર. [૧૭]

(યથા દેવા અસુરાન્ પ્રાણુદન્તુ) જે પ્રકારે દેવોએ શકીઓને શાખ્યા (યથા દન્દુઃ દસ્યૂન્ અધર્મ તમઃ વચાધે) અને ધન્દુ શત્રુઓને ધીર અધાર્મી બાધ્યા (તથા ત્વં કામ્) તેની ભરી દે મામ! તું (મમ યે સપ્તાનાઃ) ખાદ્ય જે શત્રુઓ છે તેમને (અસ્માલ્ લોકાન્ દૂરં મણુવસ્વ) આ લોકોમાંથી નસાડો. [૧૮]

બાધાધ્વ — અમાસ પ્રકાશથી નસાડેલા શત્રુઓ દંબે ચારે તરફ રખડી રહ્યા છે તેમની પાસે કોઈ વીર નથી, કોઈ મિત્ર નથી, કોઈ પરિવાર સ્ત્રી નથી બધા દેવો અને મદદ કરે અને માસ શત્રુઓ નષ્ટ થાય [૧૪]

આ વિધુન્ અને આ સૂર્યં એટલે એમાં જે દેવો છે તે ખાદ્ય શત્રુઓને દૂર નસાડી મૂકે. (૧૫)

આ કામનું સરસ્વતી કવચ મહાન્ જ્ઞાન છે તે સર્વે સુખી આપનાર છે તે કું પડેરે' ક્ષ'. તેથી શત્રુના શસ્ત્રો અને વામણો નહિ અને બધા શત્રુ પ્રાણ, અને શબ્દ વગરના થાય (૧૬)

જે શનિત વડે દેવોએ શકીઓને અને ધન્દુ દસ્યુઓને બાધ્યા કર્યો તે શનિતથી કું ખાદ્ય શત્રુઓને આ સપ્તાની નસાડી દહાય (૧૭-૧૮)

કામોં જજ્ઞે પ્રથમો નૈન દેવા આપુઃ પિતરો ન મર્ત્યાઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયોન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમઃ ફલ્કુણોમિ

॥ ૧૯ ॥

યાવંતી ઘાવાંપૃથિવી વરિમ્ણા યાવદાપઃ સિપ્યદુર્યાવંદુશ્ચિઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયોન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમઃ ફલ્કુણોમિ

॥ ૨૦ ॥

યાવંતીદિશઃ પ્રદિશો વિપૂર્વીયાવંતીરાશાં અમિચક્ષ્ણા દિવઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયોન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમઃ ફલ્કુણોમિ

॥ ૨૧ ॥

યાવંતીર્મૂઢાં જત્વઃ કુરુરયો યાવંતીર્વધાં વૃક્ષસર્પ્યોં વમુચુઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયોન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમઃ ફલ્કુણોમિ

॥ ૨૨ ॥

જ્યાયાંનિમિપતોંસિ તિષ્ઠતો જ્યાયાંન્સમુદ્રાદસિ કામ મન્યો ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયોન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમઃ ફલ્કુણોમિ

॥ ૨૩ ॥

અર્થ—(કામઃ પ્રથમઃ જજ્ઞે) કામ સર્વ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયો. (દેવા ઇત્યં ન આપુઃ) દેવાએ તેને પ્રાપ્ત કર્યો નહિ અને (પિતરઃ મર્ત્યાઃ ન) પિતરો અને મર્ત્યોને પણ તે પ્રાપ્ત થયો નહિ. (તતઃ ત્વં જ્યાયાન્ અસિ) તેથી તું એક છે (વિશ્વહા મહાન્) હમેશાં મહાન છે. હે કામ ! (તસ્મૈં તે નમઃ ફલ્કુણોમિ) એવાં તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૧૯]

(યાવંતી ઘરિમ્ણા ઘાવા પૃથિવી) વિસ્તારથી છું અને પૃથ્વી જેટલી મોટી છે, (યાવત્ આપઃ સિપ્યદુઃ) ન્યારે સુધી પાણી પ્રસરે છે, (યાવત્ અગ્નિઃ) ન્યાં સુધી અગ્નિ પ્રસરે છે (તતઃ ત્વં જ્યાયાન્ અસિ) તેના કરતાં પણ તું મોટો છે. અને (વિશ્વહા મહાન્) હમેશાં મહાન છે. (તસ્મૈં તેન) એવાં તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૦]

(યાવંતીઃ દિશઃ પ્રદિશઃ વિપૂર્વીઃ) ન્યાં સુધી દિશા અને ઉપદિશાઓ પ્રસરેલા છે. અને (યાવંતીઃ દિવઃ અમિચક્ષ્ણાઃ આશાઃ) ન્યાં સુધી ધુલોકનો પ્રકાશ પ્રસરવાની દિશાઓ છે (તત્ ત્વં) તેનાથી તું મોટો છે. અને હમેશાં મહાન છે. હે કામ ! હું તેના તને નમસ્કાર કરું છું. [૨૧]

(યાવંતીઃ મૂઢાઃ જત્વઃ) ન્યારે સુધી લપસાઓ, માખીઓ, (યાવંતીઃ કુરુરયઃ વધાઃ) ન્યાં સુધી નીલરંગ ના કરંડાર માખીઓ છે (વૃક્ષસર્પ્યઃ વમુચ) ઓરે ઉપર ચઢનારા સાંપ છે (તતઃ ત્વં) તે બધાથી હે કામ તું મોટો અને હમેશાં મહાન છે તેના તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૨]

હે કામ ! હે (મન્યો) ઉત્તમ ! તું (નિમિપતઃ જ્યાયાન્) પલક માસના કરતાં મોટો, (તિષ્ઠતઃ જ્યાયાન્) સ્થિર ઉભા રહેનારોથી પણ મોટો (સમુદ્રાન્ અસિ) દરિયા કરતાં પણ તું મોટો છે. (તત્ ત્વં) તે બધાથી તું હમેશાં મહાન છે. એવાં તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૩]

ભાવાર્થ—કામ સર્વથી પ્રથમ નિર્માણ થયો. દેવ, પિતર અને મર્ત્ય તેના પછી પ્રગટ થયા તેથી કામ સર્વથી એક છે હું તેને નમસ્કાર કરું છું. (૧૯)

જેટલા પૃથ્વીના વિસ્તાર, ન્યાં સુધી પાણી પ્રસરેલ છે, ન્યાં સુધી પ્રકાશની વ્યાપ્તિ છે. દિશાઓ ન્યાં સુધી પ્રસરેલ છે, પણ પછી ન્યાં સુધી દરિ છે, તે બધાની વ્યાપકતાથી કામની વ્યાપકતા વધારે છે. (૨૦-૨૨)

ન વૈ વાર્તશ્ચન કામમામોતિ નામિઃ યપો નોત ચુન્દ્રમાઃ ।

તત્તસ્યર્મસિ જ્યાર્યાન્વિચહા મદ્દાસ્તર્મ્મં વે કામ્ નમ્ ફક્ષ્ણોમિ

યાસ્તે વિવાસ્તન્વુઃ કામ મુદ્રા યામિઃ સૂત્યં મવતિ યદ્દૃણીવે ।

તામિદ્વમ્મર્મૌ અમિસંવિશસ્વાન્યત્ર પાપીરવં વેશ્યા ધિવઃ

॥ ૨૪

॥ ૨૫ ॥

અર્થ— (વાતઃ ચન કામં ન આપ્નોતિ) વાયુ કામને મેળવતો નથી (ન અગ્નિઃ ન સૂર્યઃ ન ઉત ચંદ્રમાઃ અગ્નિઃ, સૂર્યઃ અને ચંદ્ર એમાંથી કોઈ પણ તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી (તત્તા યપે) આ બધાથી હંમેશા તું મહાન છે એવા તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૪]

દે કામ ! (યાઃ વે વિવાઃ મુદ્રા ત્વયા) જે તારા કલ્પજુરક અને દિવકારક કરીને છે. (યામિઃ જેમનાથી તું (યત્ સૂત્યં મવતિ) જે સાચો છે તેનો (યુણીવે) સ્વીકાર કરે છે. (તામિઃ ત્વં અસ્માન્ અમિ સં વિશસ્વ) તેઓથી તું અમારા બધામાં પ્રવેશ કર અને (પાપીઃ ધિવા) પાપી શુદ્ધિવાળાઓને (અન્યત્ર અવવેશ્ય) અહીંથી દૂર કર. [૨૫]

ભાવાર્થ—અગ્નિ બદ રાખનારા પ્રાણીઓ કરતાં કામની સહિત વધારે છે, સિંચર પદાર્થોથી જનુ વધારે છે પૃથ્વી, વાયુ, તેજ, વાયુ અને આકાશથી પણ વધારે છે. સૂર્યવદ્યો પણ વધારે છે એટલે કામ આ પ્રમાણે બધાથી મેટી સહિતશાળી છે (૨૩-૨૪)

તેથી દે કામ ! શુભ, કલ્યાણજનક અને શાંત જે તે અને પ્રાપ્ત થાય અને પાપશુદ્ધિ મારાથી દૂર નાની નય. (૨૫)

કામ

સકલપરાક્રિત (કામ)

આ શકતમાં 'કામ' શબ્દ છે તે સ્ત્રી સંબંધે નથી પરંતુ સંકલ્પશક્તિનો વાચક છે. આ કામ બધાથી પહેલાં ઉત્પન્ન થયો એમ આ શકતના નીચે આપેલ મંત્રમાં કહ્યું છે—

કામો જલે પ્રથમઃ । (મં. ૧૯)

“કામ બધાથી પહેલાં થયો” આ વાત વેદમાં બીજો પણ કહેલી છે.

કામસ્તદમે સમયર્થતાધિ મનસો રેતા પ્રથમં યદાસીત્ । (મં. ૧૦૧૨૬૧૪)

“ચર્યાતમાં મનનું વીર્ય વધારનાર કામ બધાથી પહેલાં નિર્માણ થયો. આ પ્રકારે કામની ઉત્પત્તિ બધાથી પહેલાંની કહેલી છે. ઉપનિષદોમાં પણ જુઓ—

કામઃ સંકલ્પો વિચિકિત્સા દ્યક્ષાઽપ્યક્ષા શ્રુતિરપ્રીતિ દીર્ઘાંભીરિત્યેતસર્થે મન યય ॥

(જૂ. ઉ. ૧૫૫૩)

કામ યય યસ્યાયતનં હૃદયં લોકો મનો જ્યોતિઃ ય યપાયં કામમયઃ પુરુષઃ ॥ (જૂ. ઉ. ૩૯૧૧૧)

કામોઽકાર્યોપાદાં કરોમિ કામઃ કરોતિ કામઃ કર્તા કામઃ કારયિતા ॥ (મહા નારા. ઉ ૧૮૧૨)

કામ, વિચિકિત્સા, અક્ષા, અપ્યક્ષા, કૃત, અધૃત, સ્ત્રી (ચરમ), ધીઃ (શુદ્ધિ), સ્ત્રીઃ (ભીતિ) આ બધાં મનમાં રહે છે. આ બધામાં જે પહેલું મોજું છે તે કામનું છે. કામ સર્વનું આધારરચાન છે. એનું તેજ મન છે અને હૃદય લોક છે. આ માણસ કામમય છે એટલે જેટલા પ્રકારની તેની ઇચ્છાઓ અથવા કામનાઓ તેટલા પ્રકારની તે બને છે. કામ બધાનો કર્તા છે, હું કર્તા નથી, કામ દ્વારા આ બધું થકાવવામાં આવે છે. “આ પ્રકારે ઉપનિષદોમાં કામની ખાતરે કહેવામાં આવ્યું છે. અહીં કામનો અર્થ સંકલ્પ થાય છે. તે ખાતર ૨૫૬ યજ્ઞ, આ સંકલ્પ બે સારો હોય તો માણસનું બંધુ થાય. બે સંકલ્પ ખરાબ હોય તો ખરાબ થાય. સંકલ્પ બંને સારો કે ખરાબ હોય તેમાં મહાન શક્તિ

રહે છે એમ જ દૂકમાં કહાને કે બધા માણસો તેની ડેરણાથી પ્રેરિત થઇ સારા-નસારા કામો કરી રહ્યા છે. મનવોના વ્યવહાર જોતાં એમ કહેવું પડે છે કે આ કામસંકલ્પની શક્તિ ઘણી મોટી છે. તે શક્તિનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કરેલું છે.

જયતના પ્રારંભે આત્માની અંદર 'કામ' વ્યથતા 'સંકલ્પ' ઉત્પન્ન થયો. તેનું દર્શક ઉપનિષદ્ વચન આ છે— 'સોડકામયત' (જુ. ઉ. ૧.૨.૪, તૈ. ઉ. ૨.૧.૧) તે આત્માએ ઇચ્છા કરી અને તેની ઇચ્છા પુરી થઇ, જેથી આ સર્વ જુનિયા નિર્માણ થઇ છે. પરમાત્માના સંકલ્પો શુદ્ધ હતા તેથી તે સિદ્ધ થઇ ગયા. જેના સંકલ્પો શુદ્ધ હોય છે તે બધા સિદ્ધ થાય છે. તેથી કહ્યું છે કે—

યં યં કામં કામયતે, સોડસ્ય સંકલ્પાદેવ સમુત્પતિઃ । (ખં. ઉ. ૮.૨.૧૦)

"જે કામના કરે છે તે સંકલ્પ કરતાં જ સિદ્ધ થાય છે." આ સંકલ્પની શક્તિ છે. આ સંપૂર્ણ ઇચ્છાની ઉત્પત્તિ પણ એમજ થયેલ છે. મનુષ્યોની કામનામાં પણ આ શક્તિ અદ્વાયથી છે તેનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કર્યું છે. કામમાં જ્યારે આટલી બધી પ્રચંડ શક્તિ છે તો તેને સુશિક્ષણથી ડેળવવી જોઇએ. તેથી કહ્યું કે—

સપ્તનદનં કવચં કામં હવિષા શિક્ષામિ । (મં. ૧)

"શત્રુનો નાશ કરનાર બળવાન કામ છે. તેને યદ્યપી શિક્ષિત કરે છું." આ કામમાં એટલે સંકલ્પમાં શક્તિ ધણી મોટી છે. પણ જો તે અશિક્ષિત રહેશે તો નુકસાન કરશે. તેથી તેને સારી ડેળવણી આપી સારા નિયમો વડે ચાલનારી બનાવવી જોઇએ. તેથી ડેળવણીની જરૂરી છે. ડેળવણી યદ્યપિ એટલે હવિષી, આત્માપણી મળે છે. હવિ જેમ દુનિયાના ભક્ષા માટે પોતે બળી જાય છે, પૂર્ણ સમર્પિત થાય છે તેવી રીતે માણસે આત્મસમર્પણ કરવું જોઇએ. આત્મસર્પણની ડેળવણી વડે પોતાના સંકલ્પને ડેળવવો. એવી રીતે સારા ડેળવણીએ કામ (મદ્દતા વીર્યેણ) મોટા પરાક્રમથી મુક્ત બને છે. અને તેના પ્રભાવથી માણસ પોતાના બધા શત્રુને દૂર કરી શકે છે.

યન્મે મનસો ન મિયં ન ચક્ષુષઃ યન્મે નામૈનન્વતિ । (મં. ૨)

"જો મનને અને આંખોને કામનું નથી, જો અન્ય ઇન્દ્રિયોને પણ અગ્રિય છે, જો આપણા આત્માને સંતોષ આપતું નથી," તેને દૂર કરવું આ સુશિક્ષિત કામગીરી થઇ શકે છે. તેથી (અર્હં ઋતુ મિદેયં) પોતાના ઉપરનું તેમનું વજન દૂર કરી, તેનું ભેદન કરી પોતાની ઉચ્ચ અવસ્થા કરી શકાય છે. આ બધી મનુષ્યના પ્રવૃત્તિથી થાય તેવી બાબતો છે. પરંતુ આ બધું ત્યારેજ થાય જ્યારે મનુષ્યની કામનાઓ સુશિક્ષિત બનશે. નહિ તો આ પ્રયત્ન શકિત તેનો નાશ કરશે.

(કામઃ ડગ્રઃ હિંસાઃ) કામ ધણી ઉગ્ર એટલે પરાક્રમી છે અને તે જ ઇશ્વર છે એટલે કે મનુષ્યના લાવીનો તે સ્વામી છે. કારણ કે મનુષ્યનું જૂન, લવિષ્ય, વર્તમાન ત્રણેનું ધગાર તે કરે છે. જેમ તે બતાવે તેમ માણસની સ્થિતિ થાય છે તેથી તેનું મદદર નામે છે. નેના એવા વિશ્વેશ્વર પ્રભાવના કારણે માણસ તેની મદદથી પોતાની ઉર્જા સાધી શકે છે—

દુરિતં અપ્રજસ્તાં જ-સ્વ-ગતાં અર્વાતિં મુચ્ચ । (મં. ૩)

"પાપ, સંતાન ન થવું, દગદર અને સંકેટોને દૂર કરી શકે છે," માણસની તો આજ ઇચ્છા હોય છે. કોઇ માણસ એમ ન જ ઇચ્છે કે મને પાપ લાગે, સંતાન ન થાય, દારિદ્ર્ય મારી પાસે આવે જયવા હું સંકેટોમાં સપડવું, એવું તો કોઇ ઇચ્છે નહિ નો પણ આવી બધી મુશીબતો માણસને ભોગવવી પડે છે તેનું કારણ મનુષ્યની કામના અશિક્ષિત હોય છે. તે વિપરિત સંકલ્પ કરે છે. અને તેનું દુન વિપત્તિ રૂપથી તેને ભોગવવું પડે છે. આ કામની પુત્રી વાણીરૂપે મેનુ છે તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

તે હુદિતા ધેનુઃ યાં કવચો વાચં આહુઃ । (મં. ૫)

"કામની એક કન્યા ધેનુ (ગાય) છે જેને કવિઓ વાણી કહે છે." આ વાણી પણ કામ સુખી મોટી પ્રભાવશાળી છે. જો આ વાણીને પ્રયોગ સારી રીતે કરવામાં આવે તો શત્રુઓ મિત્ર બની જાય અને જો તે ખરાબ રીતે વપરાય તો મિત્રો પણ શત્રુ બની જાય છે. તેથી કામને ડેળવતી વખતે વાણીને પણ ડેળવવી જોઇએ, આ તો ઘણી આવશ્યક અનુભવ સિદ્ધ વાત છે.

ડગ્રઃ વાઝી કામઃ મમ અપ્યક્ષઃ મહ્યં અસપત્નં છુણેશુ । (મં. ૭)
"પ્રતાપી, બલશાળી -કામ મારો અધિષ્ઠાતા છે તે મને

અનુરૂપિત કરે " એટલે આ કામ અથવા સંકલ્પ દર એક માણસનો અધિષ્ઠાના છે અધિષ્ઠાતા તેને કહેવાય જે હ મેથા સાથે રહી નિરીક્ષણ કરે છે. આ જ કામનું કાર્ય છે તે મનુષ્યના આચરણનો અધિષ્ઠાના બની નિરીક્ષણ કરે છે. જે અધિષ્ઠાના સુશિક્ષિત હોય તે સારી શક્યતા મળે છે. જે તે પોતે અજ્ઞાન હોય તેા દીન પ્રવૃત્તિ કરે છે અજ્ઞાન રસ્તે ભ્રમ બાધ છે, તેનો પરિણામ પણ અજ્ઞાન બાધ છે. તેથી પ્રાર્થના કરી છે કે

ચિશ્વેદેવા મમ નાથ મયમ્તુ । સર્વે દેવા મમ
દયમાયન્તુ ॥ (મ ૭)

" બધા દેવા મારા રક્ષક થાય, દેવા મારા યત્નો રીકાર કરે, " આ પ્રકારે દેવા તરફથી અને જો મદદ મળતી રહે તો નિઃસંદેહ બારી કામના શુદ્ધ થશે અને બારી ઉભવતિ થઈ જશે તેથી આ બારી પ્રાર્થના બધા દેવા સાંભળે અને કૃપા કરી મારે રક્ષણ કરે જે દેવ ' કામ-જ્યેષ્ઠા ' એટલે તેઓમાં કામ અધિક છે બધા દેવોમાં આ કામદેવ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ ધુનિવાની રચનામાં બધા દેવા મદદ કરે છે. પણ બધાં સુધી પરમ તમાનો કામસંકલ્પ જાગી ઉઠે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ દેવ રચનાના કાર્યમાં પોતે પોતાને બેઠી શકતા નથી આ કામની મદદના છે, મનુષ્યના વ્યવહારોમાં પણ જુઓ સર્વથી પહેલાં સંકલ્પ હોય છે, ત્યાર પછી હૃદયથી કાર્યો થાય છે તેથી બધે જ કામ-સંકલ્પનું મદદન વર્ણવ્યું છે કૃત્વાત્માનો જેમ પરમાત્મા જોડે તેમ કામનો બીજા દેવો જોડે સબધ હોય છે આ જોડાથી બધા દેવોમાં કામ ત્રેટ રીતે છે તે જાણી શકાય છે—

૨૨માત્રા

કામ, સંકલ્પ (અધિષ્ઠાતા)

મહત્તર

૨ દ્રમા

ઈદ્ર

સુર્ય

વાયુ

અગ્નિ

જલ

છનાત્રા

કામ સંકલ્પ

શુદ્ધિ

મન

ચિત્ત

મેન

પ્રાણ

વાણી

વીર્ય

દેવા છે તે વિષયના દેવાના મુદ્ધમ અથવા દોષ છે તેથી બને દેવોએ દેવોનો સંબધ એક સરખો જ દોષ છે જેવા મંકલ્પ દોષ છે તેથી અનુકૂલતાથી દેવા શરીરમાં અને જગતમાં કાર્ય કરે છે આપણા શત્રુ નાશ પામે અને ચોનાનો વિશ્વ વાય એ બાવની બધાની દોષ છે તેથી કહ્યું છે કે—

અયધીત્કામો મમ ચે સપત્તા । હરં હોવમવરુમદા
મેષતુમ્ । મદા નમન્તા પ્રવિદાશ્વત્ત્વો મદા વદુર્વા ।
દુતમાવહન્તુ ॥ (મ. ૧૧)

" સંકલ્પ જ શત્રુનો નાશ કરે છે. સંકલ્પ શુદ્ધિ કરવા વિરત્ત કાર્યક્ષેત્ર આપે છે, સંકલ્પ વડે ચારે દિશા મનુષ્યની સામે નમ્ર બને છે અને બધા મૂર્ખદેશોમાંથી ધુનિદિવ્ય ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે " જો કોઈ આ પ્રકારે સંકલ્પ ન કરે તો તેનું શુ થાય ? વિચારવું કે જોના પદાનમાં આવે કે આ ધુનિવા-શરીમાં સર્વ પ્રકારની પ્રેરણા છે હરેક કર્મની પાછળ સંકલ્પ (કામ) હોય છે. જો કાર્યમાં કામ ન હોય તો તે કાર્ય થાય જ નહિ તેથી આ મત્રમાં કહ્યું છે કે જે કોઈ આ જગતમાં થાય છે તે કામની પ્રેરણાથી થય છે

ઉપરના કોષ્ટકમાં જણાવ્યું છે કે અગ્નિ ઈદ્ર, સોમ, અથવા બીજા દેવો આ બધા કામની પ્રેરણાથી કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેમના પ્રતિનિધિ, વાણી, મન, શુદ્ધિ અને ચિત્ત એ પણ સંકલ્પ વડે જ કાર્યમાં પ્રવિત્ત થાય છે તે રીતે જ (અગ્નિઃ સ્વયઃ) અગ્નિ શત્રુઓને દૂર કરે છે અથવા બધા દેવા પણ શત્રુઓને દૂર કરે છે.

કામનું કવચ (અખતર)

આ કામ એટલે એક અખતર પહેરે છે કે જેથી શત્રુના આપાત તેના ઉપર થતા જ નથી જુઓ—

યસે કામ શમં ત્રિવલ્લયસુમ્બુદ્ર મલ્લ વર્મં કિત્તમન્તિ—
વ્યાધ્ય હૃતમ્ ॥ (મ ૧૬)

" આ કામનું એક વિશ્વશય કવચ છે જે ત્રણ કેન્દ્રોમાં મારે રક્ષણ કરે છે. તેથી (અન્-કાતિ-વ્યાધિ) શત્રુના ધા આપણના ઉપર થતાં નથી આ (મલ્લ વર્મ) શાનનું કવચ છે, આ અલ્પભરનું વર્ણન આ પહેલાં આજ કાંડના બીજા સંકલ્પના ૧૦મા મત્રમાં આવેલું છે ત્યાં તેની વ્યાખ્યા વાચકોને જોવા મળશે તે અવશ્ય જોવી

આ કામ (પ્રથમઃ જજ્ઞે) બધાના પહેલાં ઉત્પન્ન થયો

આ પ્રમાણે બધા દેવોનો અધિષ્ઠાતા કામ છે શરીરમાં જે

ત્યાર પછી બીજા દેવો જાગી ઉઠ્યા તેથી બીજા દેવો તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, જે અમારા પહેલાં એ હજાર વર્ષ પહેલાં થયાં તેમને અમે પ્રાપ્ત કરી શકીએ નહિ. તેજ પ્રમાણે કામની ઉત્પત્તિ પહેલાં અને દેવોની તત્પચ્ચાર થઈ છે તેથી બીજા દેવો કામને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી એમ કહ્યું તે બરાબર છે. તેથી કહ્યું છે કે—

કામો જગ્ને પ્રથમઃ ન ઇતં દેવા આપુઃ પિતરો ન મર્ત્યાઃ । તતસ્ત્વમસિ જાયાન્ વિશ્વહા મહાન્ ॥

(મં. ૧૯)

“ કામ બધાથી પહેલાં થયો તેથી તેને દેવો પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી અને પિતરો અથવા મર્ત્યો પછી પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ” કારણ કે પિતરો અને મર્ત્યો તો દેવોના પછી પછી નિર્માણ થયા છે. આ કારણે તે કામ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ઉચ્ચ છે, સમર્થ છે. તેની શ્રેષ્ઠતા સર્વદા કાયમ રહેનારી છે. તેથી તેનું સામર્થ્ય સર્વતોષરિ છે.

આ પછી મંત્ર ૨૧ થી ૨૪ સુધી ચાર મંત્રમાં કામ બધાથી શ્રેષ્ઠ છે એ જ વાત કહી છે. સંપૂર્ણ પદાર્થોથી રિચર ચરોથી, બધાથી શ્રેષ્ઠ છે. પંચમહાભૂતોથી બધા પ્રાણીમાનોથી, સૂર્ય તેમ જ ચંદ્રમાંથી તથા બીજા બધાથી કામ શ્રેષ્ઠ અને સમર્થ છે, તેથી હેલ્લા મંત્રમાં પ્રાર્થના કરેલી છે કે—

ચાસ્તે ક્ષિયાસ્તન્વઃ કામ મદ્રા યામિઃ સત્યં ભવતિ યદ્ વૃણીયે । તામિષ્ઠ્યમસ્મૈં અમિસંવિશસ્વાન્યથ પાપીરપ વેશયા ધિયઃ ॥ (મં. ૨૫)

“ કામની અંદર જે શુભ અને કલ્યાણકારી ભાગ છે જેથી બધા સત્યોની સિદ્ધિ થાય છે તે શુભ ભાગ મારામાં પ્રવેશ કરે અને પાપનો ભાગ દૂર થાય. ” સંકલ્પ એક મોટી શક્તિ છે. તેથી પાપ થાય છે અને પુણ્ય પણ થાય છે. તેથી મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે. કે તેણે હમેશાં શુભ સંકલ્પ કરવા અને પાપથી દૂર રહેવું. આ પ્રમાણે માણસે પોતાની કામના શુભ બનાવી હમેશાં ઉચિત સાધવી.

કામાગ્નિનું શમન

કાંડ ૩, સૂક્ત ૨૧

(ઋત્વિઃ— વાષિષ્ઠઃ । દેવતા— અગ્નિઃ)

યે અગ્નયો અપ્સ્વંત્યે વૃષ્ણે યે પુરુષે યે અહમસુ ।

ય આંવિવેશોર્ધૃયો વનસ્પતીસ્તેમ્વો અગ્નિમ્યો હુતમસ્સ્વેતત્

॥ ૧ ॥

યઃ સોમેં અન્તર્યો ગોષ્વન્તર્ય આંવિષ્ટો વયઃસુ યો મુગેષુ ।

ય આંવિવેશ દ્વિપદો યશ્વતૃષ્પદસ્તેમ્વો અગ્નિમ્યો હુતમસ્સ્વતત્

॥ ૨ ॥

અર્થ—(યે અગ્નયઃ અપ્સુ અન્તઃ) જે અગ્નીઓ પાણીમાં છે (યે વૃષ્ણે) જે વાહણમાં છે, અને (યે પુરુષે) જે પ્રાણીમાં છે તેમજ (યે અહમસુ) જે પથ્થરોમાં છે, (યઃ અગ્નિમ્યઃ યઃ વનસ્પતીન્ આંવિવેશ) જે ઔષધી અને વનસ્પતીમાં પ્રસરેલ છે (તેમ્વો અગ્નિમ્યઃ પતત્ હુતં અસ્તુ) તે અગ્નીઓ માટે આ દવન થાય. [૧]

(યઃ સોમેં અન્તઃ, યે ગોષુ અન્તઃ) જે સોમની અંદર, જે ગાયોની અંદર (યઃ વયઃસુ યઃ મુગેષુ આંવિષ્ટઃ, જે પંખીઓમાં તેમજ જનવરમાં પ્રવિષ્ટ થયેલો છે. (યઃ દ્વિપદઃ યઃ ચતુષ્પદઃ આંવિવેશ) જે દ્વિપદ અને ચતુષ્પદમાં પ્રવેશેલો છે. (તેમ્વો અસ્તુ) તે અગ્નીઓ માટે આ દવન થાય. [૨]

ભાવાર્થ—જે અગ્નિ જલ, મેઘ, પ્રાણીઓ અથવા મનુષ્યો, પદાર્થો-પથ્થરો અને ઔષધી-વનસ્પતીઓમાં છે તેની પ્રસારતા માટે આ દવન છે. (૧)

જે અગ્નિ સોમ, ગાયો, પક્ષી, મૃગાદિ જનવરો, તેમજ દ્વિપદ અને ચતુષ્પદોમાં પ્રવિષ્ટ થયેલો છે તેના માટે આ દવન છે. (૨)

ય ઇન્દ્રેણ સુરયં યાતિં દેવો વૈશ્વાનર ઉત વિશ્વદાપ્યુઃ ।

યં જોદ્ધીમિ પૃતનામુ સાસદિ તેમ્યો અમિમ્યો હૃતમસ્ત્વેતત્

॥ ૩ ॥

યો દેવો વિશ્વાદમુ કામમાહુયં દાતારં પ્રતિગૃહ્ણન્તમાહુઃ ।

યો ધીરઃ શક્રઃ પૃથિર્મુદામ્યસ્તેમ્યો અમિમ્યો હૃતમસ્ત્વેતત્

॥ ૪ ॥

યં ત્વા હોતારં મનસામિ સંવિદુસ્યૌદશ મૌવનાઃ પચ્ચ માનવાઃ ।

યચ્ચૌષસે યથસે સુનૃતાયતે તેમ્યો અમિમ્યો હૃતમસ્ત્વેતત્

॥ ૫ ॥

ઉશ્તાન્નાય વશાન્નાય સોમપૃષ્ઠાય વેષસે । વૈશ્વનરજ્યવેદેમ્યસ્તેમ્યો અમિમ્યો હૃતમસ્ત્વેતત્

॥ ૬ ॥

દિવં પૃથિવીમન્વન્તરિહં યે વિદ્યુતં મનુસંચરન્તિ ।

યે દિશ્વૈવન્તર્યં વાતં અન્તસ્તેમ્યો અમિમ્યો હૃતમસ્ત્વેતત્

॥ ૭ ॥

અર્થ— (વિશ્વદાપ્યુઃ ઉત વૈશ્વાનરઃ) બધાને બાળનાર અને છતાં બધાને સાચક અને દિતકર્તા (યા દેવઃ ઇન્દ્રેણ સુરયં યાતિં) જે દેવ ઇન્દ્રની એક એક જગ્યામાં બેસીને બળ છે, (યં પૃતનામુ સાસદિ જોદ્ધીમિ) જે સુદમાં વિજય આપનાર છે તેથી દૃઢ એવી પ્રયત્ના કરે છું (તેમજ) તે અમિઓ મારે આ દવન થાવ [૩]

(યા વિશ્વાદૃ દેવઃ) જે વિશ્વભક્ષક દેવ છે, (યં ઉ કામ માહુઃ) જેને 'કામ' નામથી બોલાવવામાં આવે છે (યં દાતાર પ્રતિગૃહ્ણન્તે આહુઃ) જેને આપનાર અને લેનાર પણ કદેનામાં આવે છે. (યઃ ધીરઃ શક્રઃ પરિમુઃ મુદામ્યઃ) જેને શુદ્ધિશાળી, ચકિતશાળી, બમણ કરનાર અને નદનનાર એમ કહે છે. (તેમજ) તે અમિઓ મારે આ દવન થાવ. [૪]

(ત્રયોદશ મૌવનાઃ પચ્ચ માનવાઃ) તેર જુવનો અને માનવી પાંચ જાતીઓ (યં ત્વા મનસા હોતારં વામિ સંવિદુઃ) જે તને મનથી હોતા એટલે ઘાત માને છે, (યચ્ચૌષસે) તેજસ્વી (સુનૃતાયતે) સત્યશાસી અને (વશસે) વશસ્વી એવા તને અને (તેમજ) તે અમિઓ મારે આ દવન થાવ. [૫]

(ઉશ્તાન્નાય વશાન્નાય) જે બળદ અને ગાયો મારે બોરાક હોવા છે અને (સોમપૃષ્ઠાય) ઝાણધીઓ પીઠ ઉપર ઉપાડે છે, તે (વેષસે) ઘાતીના મારે અને (વૈશ્વનરજ્યવેદેમ્યઃ તેમજ) બધા મનુષ્યોનું દિતકર્તા તે અમિના મારે આ દવન થાવ. [૬]

(યે દિશ્વ અન્તરિહં અનુ, વિદ્યુતં અનુસંચરન્તિ) જેઓ ધુણક અને અંતરિક્ષમાં તેમજ વિદ્યુતમાં પણ અનુસૂચનાથી સચાર કરે છે, (યે દિશ્વ અન્તઃ યે વાતે અન્તઃ) જે દિશાઓની અંદર છે તેમજ પવનની અંદર પણ છે (તેમજ) તે અમિઓ મારે આ અમારું દવન થાવ. [૭]

બાવાશ્વ— બધાને બાળી નાખનાર છતાં બધાને સંચાલક જે આ દેવ છે તે ઇન્દ્રની સાથે ૧૫ ઉપર બેસી રહે છે. જે સુદમાં વિજય મેળવી આવે છે તે અમિ મારે આ દવન છે (૩)

જે અમિ વિશ્વભક્ષક છે અને જેને કામ કહે છે, જે આપનાર અને સ્વીકારનાર પણ છે, જે શુદ્ધિશાળી, સમર્થ, સર્વજ્ઞ જનારો અને હેઠલી ન દબનારો છે તે અમિ ના મારે આ દવન છે (૪)

તેર જુવનોના પ્રદેશ અને મનુષ્યની બાહ્ય-આંતરિક પાંચજાતી આ અમિને મનથી ઘાત માને છે તેજસ્વી સત્યવાણીને મિત્ર, વશસ્વીઓના અગ્રીને આ દવિ અર્પણ થાવ. (૫)

જે બળદને અને ગાયોને અન આવે છે, પીઠ ઉપર ઝાણધી લે છે, જે બધાને ખાસ કરનારો અથવા કત્યાદક છે, તે સર્વ માનવોમાં પ્રેરણ આપીને આ અમારું દવન અર્પણ થાવ (૬)

ધુણક, અંતરિક્ષ, વિદ્યુત, દિશાઓ, વાયુ વિગેરેમાં રહેલા અમિના મારે આ અમારું દવન અર્પિત થાવ (૭)

હિરણ્યવાણિ સવિતારમિન્દ્રં વૃહસ્પતિં વરુણં મિત્રમાત્રિમ્ ।

વિશ્વાન્દેવાનક્ષિરસો દ્વામહ દ્વમં કૃત્વાદં શમયન્ત્વશ્મિ

॥ ૮ ॥

જ્ઞાન્તો અગ્નિઃ કૃત્વાચ્છાન્તઃ પુરુષરેપણઃ । અથો યો વિશ્વદાવર્ષસ્તં કૃત્વાદં મશીશમમ્ ॥ ૯ ॥

યે પર્વતાઃ સોમપૃષ્ઠા આર્પં ઉચ્ચાન્તશીવરીઃ । વાતઃ પર્જન્ય આદુશિસ્તે કૃત્વાદં મશીશમન્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (હિરણ્યવાણિ સવિતારં) સુચર્યાના ધરેણી દાસ્યમાં ધારણ કરનાર સવિતા, ઇન્દ્ર, વૃહસ્પતિ, વરુણ, મિત્ર, અગ્નિ, વિશ્વેદેવ અને આગિરસોની (દ્વામહે) એમ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તે (દ્વમં કૃત્વાદં) અગ્નિ શમયન્તુ) આ માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરે. [૮]

(કૃત્વાદ્ અગ્નિઃ જ્ઞાન્તઃ) માસભક્ષક અગ્નિ શાંત થયો (પુરુષરેપણ જ્ઞાન્તઃ) મનુષ્યોમાં સહ અગ્નિ શાંત થયો (અથ યઃ વિશ્વદાવર્ષ) અને જે બધાને બળનારો અગ્નિ છે (તે કૃત્વાદં મશીશમમ્) તે માસભક્ષક અગ્નિને પશુ મે શાંત કર્યો. [૯]

(યે સોમપૃષ્ઠાઃ પર્વતાઃ) જે વનસ્પતીઓને પોતાના પીઠ ઉપર ધારણ કરનારા પર્વતો છે (ઉચ્ચાન્તશીવરીઃ આર્પઃ) ઉપર બનાર જે પાણી છે (વાતઃ પર્જન્ય) પવન અને વરસાદ (આત્ અગ્નિ) તેમ જ જે અગ્નિ છે (તે) તે બધા (કૃત્વાદ્ અગ્નિશમન્) માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરે છે [૧૦]

વાચાર્થ— સવિતા, ઇન્દ્ર, વૃહસ્પતિ, વરુણ મિત્ર, અગ્નિ અને આગિરસ વિશેષે બધા દેવોને આમરી પ્રાર્થના છે કે તેઓ બધા આ માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરે (૮)

આ માસભક્ષક, પુરુષનાશક અને સર્વ જન્તુને બાળનાર અગ્નિ શાંત થયો મે અને શાંત પાડ્યો છે (૯)

જ્યા સોમ જેવી વનસ્પતિઓ છે તેવા પર્વત, ઉપરની શાંત છે એવા જલ પ્રવાહો, વાયુ તેમજ પર્જન્ય, તેમજ અગ્નિ આ બધા દેવો માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરવામાં ગદ્દ આપે છે (૧૦)

કામાગ્નિનું શમન

કામાગ્નિનું સ્વરૂપ

આ સૂક્તમાં કામાગ્નિને શાંત કરવાનું વર્ણન છે. કામને અમીની ઉપમા આપીને અથવા અમીના વર્ણનના રૂપથી કામ ને શાંત કરવાનું વર્ણન આ સૂક્તમાં પણ મનરંજન કરનાર છે. આ સૂક્ત ' વૃહચ્છાન્તિગણ ' મા ગણાય છે. પરંપરા કામની શાંતિ એ ' વૃહચ્છાન્તિ ' રચાપિત કરવા જેવું જ કાવ્ય છે. આ બધાથી કલ્પે પણ કલ્પસાધ્ય કાર્ય છે. આ સૂક્તમાં જે અગ્નિ કહેશે છે તે કાવ્ય માસ બાનારો છે. સામાન્ય લોકો એમ સમજશે કે આમાં મહદા બાળનાર અમીનું વર્ણન છે તો તેમ નથી. કામરૂપ અમીનું વર્ણન આ સૂક્તમાં છે. અને આજ કામાગ્નિ મોટામાં મોટા મનુષ્ય ભક્ષક છે અગ્નિ જેટલો બાળે તેના કરતા હજાર ગણું આ કામ

બાળે છે આ વાન વાચકોએ વિચાર કરવા જેવી છે. તેથી જ અમે આ સૂક્તમાં વર્ણિત અગ્નિનું સ્વરૂપ નક્કી કરીએ છીએ. તેનું સ્વરૂપ જાતનાર જેટલા શબ્દો આ સૂક્તમાં છે તેનો વિચાર કરીશું —

૧ યો દેવો વિશ્વાદ્ય ચંડકામં આહુઃ । (મં. ૪)
જે અગ્નિદેવ સર્વ દુનિયાને બાળનાર છે અને જેને કામ કહે છે.

આ મંત્ર ભાગમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે આ સૂક્તમાં જે અગ્નિ છે તે ' કામ ' જ છે સ્પષ્ટ નામ નિર્દેશ પછી હવે કામને કાંઈ સ કાનું કારણ જ રહ્યું નહિ તો પણ હજી ખાતરી કરતા આજ સૂક્તના મંત્રો જોઈશું—

૨ કૃત્વાદુ અગ્નિ । (મં. ૯) માસભક્ષક અગ્નિ.

૩ પુરુષરેવણા શરિત્તા (મં. ૬) પ્રથમે નામ કરવારે (કામ) અગ્નિ.

કામની પ્રમળાપથી માણસનું સ્તરીત શુદ્ધ થ છે, અને આ કામપ્રીતિથી કેટલાય માણસો સદપરિવાર નહ, બ્રહ્મ થાય છે, આ વાત વાચકો વિચારપૂર્વક પાઠ કરે એથી આ મંત્ર-બાળનો મંત્રીર અર્થ-આનર્માં આવશે, તે દર્શિયા—

૪ વિશ્વાદ્ વાંસિઃ । (મં. ૪, ૬) વિશ્વનું બાંધણું કરનાર (કામ) અગ્નિ.

આ વાત તદન સાચી છે, ભગવદ્ગીતામાં કામને, “કામ-વ્ય ક્રાંધ વ્ય રજોગુણસમુદ્રયઃ । મહાદાનો મહા-પાપ્મા વિશ્વયેનમિદં વૈરિણમ્ ॥ (ભ. ગી. ૩૩૭) આ કામ બારે (મહાદાન) ખાઉધરા છે “મહાદાન (મહા-જ્ઞાનઃ) અને વિશ્વાદ્ (વિશ્વ-વદ્) આ બંને શબ્દો એક જ ભાવ બતાવે છે, અરેખર કામ મોટે ખાઉધરા છે. તેની ત્વિં કાંઈ દિનસ થતી નથી, કેટલુંખ ખાવા મળે, છતાં તે દમિય અનુષ્ઠ રહે છે તેનું પેટ સર્વ દુનિયાને ખાઈ જવા છતાં ભરતું નથી, એવા અર્થ બતાવનાર આ શબ્દ છે.

૫ વિશ્વદાત્વઃ । (મં. ૩, ૬) બધાને બાળનાર (કામ અગ્નિ)

આ કામ અરેખર બધાને બાળનાર છે જ્યારે તે મનર્મ પ્રમળ અને છે ત્યારે તે અંદરથી બાળવા શરૂઆત કરે છે. શ્રદ્ધાચર્મ પાળનાર માણસ અંદરથી વધે છે અને કામપ્રીતિ પોતામાં વધવા દેનાર અંદરથી બળે છે । જેનું અંતઃકરણ બળતું હોય તેના માટે એમ સમજે કે આપુ વિશ્વ બળી રહ્યું છે જેના મનર્મ કામપ્રીતિ જવાણાઓ ભક્ષકી હે છે તેને પાણી સાંતિ આપતું નથી, અદ્રાના અંતરપૂર્ણ કિરણો તેને શાંત પાડી શકતા નથી. તે પોતે દમિય અચ્ચાંત અને કોપી બનતો બળ છે એવી છે કામપ્રીતિ દાહકચક્રિત । તેની સામે આ અગ્નિ શું બાળે ? કામપ્રીતિ દાહકતા એટલી બધી વધારે હોય છે કે તેની રાખે ભૌતિક અગ્નિ તદન હડા લાગે. તેથી આપમાં મંત્રમાં “ આ (ભૌતિક) અગ્નિને કામપ્રીતિ સાંત પાડવા કહ્યું છે. ” જે આ ભૌતિક અગ્નિ કામપ્રીતિ હડા ન દોમ તે તે કામપ્રીતિ સાંત કેમ કરીને પાડશે ?

આ પ્રકારે કામપ્રીતિ શુદ્ધ વર્ણન કરનારા ને શબ્દો આ સૂત્રમાં આપ્યા છે તે તેનું સ્વરૂપ નક્કી કરવા મદદરૂપ નીવડે

છે. તેમનું મનન કરવાથી નિશ્ચિત થઈ શકે છે કે આ ચક્રમાં વર્ણવેલ અગ્નિ સામાન્ય ભૌતિક અગ્નિ નથી, કિંતુ તે કામપ્રીતિ છે. ભૌતિક અગ્નિનો વાયક અગ્નિ શબ્દ સ્વર્ગ રીતે આગ-માં મંત્રમાં આપ્યો છે. એનો વિચાર કરતા વધુ આ ચક્રન-માં વર્ણવેલ અગ્નિનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત થાય છે.

કામ અને ક્રમ્હા

“કામ” શબ્દ જેમ કામવિકાર વાયક છે. તેમ તેનો અર્થ “ક્રમ્હા અથવા કામના” વાયક પણ છે. ખરી રીતે તે કામ, કામના, ક્રમ્હા આ બધા મૂલતઃ એક શકિતના વાયક છે. બિન્નબિન્ન દિશિયો જોડે તેમનો સંબંધ આવવાથી એક જ ક્રમ્હા શકિતનું રૂપ જેમ કામવિકારમાં પ્રગટ થાય છે તેમ અન્ય ક્રિતિયો જોડે સંબંધ હોવાના કારણે કામનારૂપો પણ પ્રગટ થાય છે. પણ તેની અંતરમાં છતરી તપાસ કરતાં, “અને જોઈએ” એ સિવાય બીજું તેમાં કાંઈ નથી. પોતામાં કંઈક ઉછળે છે તે પૂર્ણ કરવાની ક્રમ્હાથી જાણથી કેમ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાની કામના, તે બાલ્યપદાર્થ મળવાથી કું પૂર્ણ થઈએ, ક્રત્વાદિ પ્રકારની ક્રમ્હાઓ, “કામ અથવા કામના” શબ્દથી સૂચિત છે. એવી ક્રમ્હા બધાઓમાં હોય છે. તેથી તેને વિશ્વની ચાલક-શકિત કહેવું છે. જુઓ—

વૈશ્વાનરઃ (વિશ્વ-નેતા) । (મં. ૧)

“આ (વિશ્વ-નર) વિશ્વનો નેતા અર્થાત્ વિશ્વનો ચાલક (કામ) છે. વિશ્વને અશ્વાનરારે તે ક્રમ્હાશકિત છે. આ કામશકિત ન હોય તો દુનિયા ચાલતી અશક્ય છે. પદાર્થ-માનામાં-એકામાં એણું ચેતન અને અર્થ-ચેતન-દુનિયામાં એ વાત સ્પષ્ટ બતાવે છે, તે માટે પહેલા અને બીજા મંત્રનું કહેવું સ્પષ્ટ છે.

“આ કામરૂપ અગ્નિના વધુ રૂપો છે, અને તે જલ, મેઘ, પથ્થર, ઝૈલધિ, વનરપતિ, સીમ, ગા, પક્ષી, પશુ, દિવાદ અને અનુષ્ઠાદ, મનુષ્ય વિગેરે બધામાં છે. (મં. ૧-૨) તેમજ પૃથ્વી, અન્તરિક્ષ, સુર્યોક, ચિત્રુત, દિશાઓ, વાયુ વિગેરેમાં પણ છે (મં. ૩)

આ મંત્રથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ કામપ્રીતિ પથ્થર, જલ, ઝૈલધિઓમાં માત્ર મનુષ્ય સુધી સ્પષ્ટમાં બધે જ છે. ઝૈલધિઓ મોટા થવાની ક્રમ્હા કરે છે, વૃક્ષો ફૂલોની ક્રમ્હા કરે, પક્ષીઓ ઉડવાની ક્રમ્હા કરે, મનુષ્ય દુનિયા જીતવાની

ધ્રમ્મ રાખે આ પ્રમાણે હરેક પદાર્થ પોતાની શક્તિ અને અધિકારનું ક્ષેત્ર ફાલાવવાનું હજી છે. આજ કામ છે, કામના છે આજ ધ્રમ્મ ન્યારે જનનેન્દ્રિય જોડે સબધ ધરાવે છે ત્યારે તેને કામવિકાર કહે છે આજ સ્વાર્થની કામના “ યાપ અને બળદોને પાળે છે, અને તેમને ખવડાવે પીનાવે છે, બોલધીનું પાલન કરે છે. ” (૩ ૬)

કામની દાહકતા

વસ્તુતઃ ભૌતિક અગ્નિ બળે છે, એવો અનુભવ હરેકને છે જ અને કામ અથવા ધ્રમ્મજની દાહકતા તેટલી નથી એમ બધા માને છે, પણ સામાન્ય ધ્રમ્મજ શું કામના શું અથવા કામવિકાર શું એટલા બધા દાહક છે કે તેમની આગળ ભૌતિક અગ્નિની દાહકતાની વિસાત નહિ

રાજ્યનો વધારો કરવાની ધ્રમ્મજ કેટલા રાજ્યકર્તાઓના વધે છે, તેથી દુનિયામાં કેટલાક રાષ્ટ્રોને પારતથરપ અગ્નિમાં બળતું પડે છે આ સ્વાર્થના કારણે એટલા તો મહં ભય કર ચુકો થયા છે અને તેમાં એટલી બધી મનુષ્યોની પ્રાણહાની થઈ છે કે તેટલો સદાર ખીજ કાંઈ આપતિથી થયો નથી. અગ્નિની દાહકતા યોગકસ તેટલી ભયંકર નથી, અને તે દાહકતાથી આટલા બધામાનવીઓ મર્્યા નથી ત્રીજા મનમાં કામને (પૂતનાસુ સાસર્હિ) ચુદ્ધમાં વિભળી એમ કહે છે. વિભય ગમે તે પહોંને મળે પણ તે છત્તો કામની નજ કહેવાય !

એક સમાજ સ્વાર્થ ખાતર ખીજ સમાજને દબાવી રહ્યો છે, આગળ વધવા દેતો નથી દમ્મએન જાતિ પાસેથી પોતાનો સ્વાર્થ મન આહે તેટલો સાધી લેવામાં આવે છે આ એક સ્વાર્થની અપસંગે પ્રરિચુષ્ઠ છે ધનસર કોઈ નિષ્ક્રિયને કનડે છે, અધિકારી વર્ગ પ્રગળે કનડે છે એક સમર્થ રાષ્ટ્ર ખીજ નિર્બલ રાષ્ટ્રને દમાવે છે, તેજ પ્રકારે એક ભાષ ખીજ ભાષની વસ્તુ હુદી લે છે, આ બધા કામના રૂપો છે તે બધા મનુષ્યોને આ દરને આ દરથી બાળે છે

આખો કુદર રૂપની ધ્રમ્મજ કરે છે, કાન મધુર સ્વરની અભિલાષા રાખે, છબ્બા મધુર રસની ધ્રમ્મજ હાલે પ છે. આ પ્રકારે ખીજ બધાં છન્દિયો લુદી લુદી ધ્રમ્મજો કરે છે તેના કારણે દુનિયામાં જે વિષ્ણુ સ અને નાશ થઈ રહ્યાં છે તે કાનાથી છૂપો નથી આટલી વિનાશક શક્તિ આ ભૌતિક અગ્નિમાં છે કે !

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મસ્તર આ મનુષ્યના ૬ શત્રુઓ કહ્યા છે આ શત્રુઓમાં મુખ્ય શત્રુ ‘ કામ ’ છે. બધાથી વધારે દાહકતા તેનામાં છે તે પ્રેમથી પાસે આવે છે, સુખ આપવાના લાવચર્યા પાડે છે, અને શોક કે સુખ પ્રાપ્ત થયા જોતું લાગે છે, પણ આ દરથી એવો માળે છે કે બળનાર ને પોતાને તેનો ખ્યાલ હોતો નથી આ કામવિકારરૂપી શત્રુની વિનાશક શક્તિનું વર્ણન બધા શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે હરેક ધર્મપુસ્તક તેનાથી બચીને રહેવાની ચેતનરૂપી આપે છે

ન્યારે કામવિકારની જગાસાઓ મનમાં લગ્યું છે ત્યારે એમ થાય છે, કે શરીરમાં લોહી ઉકળી રહ્યું છે લોહી ઉકળવાનો અનુભવ રપટ જણાય છે શરીર તપી જાય છે માથું ઝરમ થાય છે, હન્દ્રિયો દીધા પડી જાય છે, વિચાર કરવાની શક્તિ જતી રહે છે, એકેક કામ વાસતાનું રાજ્ય મનમાં થાય છે લોહીને બાળે છે, શક્તિ નષ્ટ કરે છે વીર્યના નાશ અને આશુષ્યના ક્ષય આ કામવિકાર કરે છે. આ બધા તેની દાહકતાના લક્ષણો છે હવે વાચકો જ વિચારે કે કામની દાહકતાની સરખામણી ભૌતિક અગ્નિની દાહકતા જોડે થઈ શકે ખરી ! તેથી મનમાં થોડેનું વિશેષણ (વિશ્વદાઘ્ય) દુનિયાને બાળનાર તે તદ્દન સાર્થ થાય છે

આ બધા વર્ણન ઉપરથી વાચકોએ કામની દાહકતાની કલ્પના કરવી અને તેથી બચવાનો પ્રયાસ થોજવો.

ન દળનારો !

ચોથા મનમાં તેના વિશેષણ : “ વિશ્વદા, દાતા, પ્રતિ પુહ્ન, ધીર, શક્ત, પરિમૂઃ, અદાઘ્ય : ” આવેલા છે અને તેમાં જ તેનું નામ (ય કામ આહુઃ) “ કામ ” રપટ આવેલું છે તેથી આ બધા કામના શુચ વિશેષણો છે તેથી તેના અર્થ જુઓ—

“ આ કામ (વિશ્વદા) દુનિયાને ખાનારો (દાતા) દાન આપનાર (પ્રતિપુહ્ન) આશુષ્ય વગેરે બદલામાં લેનારો, (ધીર :) ધીર જ આપનાર (શક્ત) શક્તિ શાળી, (પરિમૂઃ) બધાથી વધીને વધારે બનારો (અદાઘ્ય) ન દબાવનારો છે (૩. ૪)

વિચાર કરવાથી એમ જણ્યું છે આ બધા વિશેષણો કામની બાળતમાં થોડા અર્થના છે જે વખતે કામ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે શુદ્ધિને મશીન કરે છે, પોતાની ધ્રમ્મજ

તમ કરવા માટે જરૂરી ધૈર્ય આપતા માહત્તમ નિર્માણ કરે છે
બીજે વખતે ડહોને માસનાર માણસ કામવિકારની દેવતા
સાદમ કર્મ કરે છે જ્યારે તે મનમાં વધે છે ત્યારે બીજી
બધી બાબતોએ નો દગા લી નાખી પોતાનો અધિકાર ચલાવે
છે. દબી રેનાને કેટલોએ પ્રયાસ કર્યા છતાં ઉભાને પોતાનો
પ્રભાવ બતાવે છે ' આ પ્રકારના પૂર્વોક્ત રીતિઓનો
આશય વિચાર કરના જાણીને તેના દાના અને પ્રતિમદોષ
(અવધ) ઉત્પન્ન થઈ પશુ ' કામો દાતા વામઃ
પ્રતિમદોષી ' કહ્યું છે ' આ ભેદિયો જો મનન કરવા લાગ્યો
છે એ યોગુ ક સુખ આપે અને પુ' કમ વીર્યદગ્ધ કરીલે છે,
એવો અર્થ ' પૂરંપર સળ વધા અર્ધ અનવધક લાગે છે
સાધારણ કામનાના અર્થમાં આપનાર અને લેનાર કામનાથી
પ્રજ્ઞત થાય છે તેથી આ કામ જ દેનારને દાનમાં અને લેનાર-
ને લેવા માટે પ્રજ્ઞત કરે છે, એવો આ મતનો આશય છે

પાંચમાં મનમાં ' ત્રયોદશ ભુવનમાં રહેનાર પચ્ચનો
તેને માને છે, દાના કદાને પૂરે છે ' એમ કહ્યું છે સ પૂજુ
જનના કામની ઉપાસના કરે છે, તે વાત અને આ મતમાં
કહેવ છે કેટલાક રીસમચળી, સુતોમદન્તો એ કામને
પોતાના તાણે કરીને પરમાત્માના ઉપાસક બને છે, બીજા
બાકી સારી લોકો તો કામને આપનો સર્વવ આપનાર
સમજે છે આ પ્રકારે કામે આખો દુનિયા ઉપર પોતાનો
અધિકાર મુક્યો છે, જનના એમ સમજે છે કે (વર્ચ) તેજ
(યશ) જય અને (સુનુત) સત્ય વિગેરે બધું કામના
પ્રભાવથી સફળ થાય છે બધા લોકો ને સસારમાં મહાશૂન
છે તેઓ તેની ગ્રેવણથી બાલે ને, એમ કહો કે ઘણા વેગથી
ફૂંડી રહ્યા છે ને સત્યુરેષો તેના વેગમાંથી છટકી તેને છૂતી
લે છે તેઓ શેષ બને છે, યુક્તિના અધિકારી થય છે એમ
કહો કે તેના વેગમાંથી છૂટકુ એજ મુકિત છે પશુ તેના
વેગમાંથી પોતાને મુક્ત કરનારા કેટલાં આજ વાત આ
સકળના મનન સમયે વિચાર કરવા જોઈ છે

ઈદ્રનો રથ

ત્રીજા મતમાં કહ્યું છે કે ' આ કામ ધન્વની રથપર
બેસીને (દ્વિત્રેણ સ્વરથ વાતિ) જા છે ' (મ. ૭) ત્યારે
ધન્વનો રથ કયો તે નક્કી કરવું જોઈએ ' ' દ્વિત્ર ' નામ
શબ્દમાં છે અને તેનો રથ છે શરીર તે વિષે ઉપનિષદ્
વચન જુઓ—

માતમાનં રથિનં ચિદ્રિ શરીરં રથમેયનુ ।
દ્વિત્રિયાણિ દયાનાહુર્ધિપયાંસ્તેષુ મોચરાન ॥

(કા ઉ, ૩૪)

' આત્મા રથમાં બેસનારો છે તેનો રથ તે શરીર,
ધ્રિયો તે યોગ્ય ને વિવશોમાં ફરે છે ' આ વશુ નથી
ધન્વના રથનો પતો લાગે છે આ ઉપનિષદના વચનના
' દ્વિત્રિય ' પરનો અર્થ ' ધન્વની શક્તિ ' એવો છે, અમાસ
ધ્રિયો ધન્વની શક્તિઓ છે આમ જોવાથી આત્મા જ
ધન્વ છે એ બાજતે ખાતરી થાય છે

આ કામ ધન્વ અર્થાત્ આત્માના શરીરરૂપી રથમાં બેસે
છે એનું વિધાન ત્રીજા મતમાં છે—

ય દ્વિત્રેણ સ્વરથ વાતિ । (મ. ૭)

' ને કામરૂપી અગ્નિ ધન્વના રથ ઉપર બેસી જાય છે, ''
આ વાક્યનો અર્થ હવે સ્પષ્ટ થાય છે વાચક હવે સમજી
શકો કે આ શરીરમાં જેમ શબ્દાત્મા છે અથવા ધન્વ છે તેમ
કામ પશુ છે, બને એને ચલાવનાર છે રથુદ્ધ દ્વિત્રી નેના
કામ એટલે ધન્વશક્તિ તેને ચલાવી રહી છે આ પ્રકારે
શરીરમાં કામની રીધતિ છે

આ કામરૂપી અગ્નિ પ્રાણીઓના શરીરમાં બળી રહ્યો છે
તેને વધારે મજબુતિ કરવેા જોગ્ય નથી ઉત્તર બની શકે
તેટલાં પ્રયત્ન વડે તેને હો પાટવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ
તેને શાંત કરવાનો ઉપાય હવે લુપો

કામશાન્તિની ઉપાય

નવમાં પંચમી આ કામમાં શાંત થવાનું વિધાન છે
લુઓ તે મત—

શાન્તો માસિ ઋત્વાચ્છાન્તઃ પુરુષરોવણઃ ।

જયો વો વિષ્વાદાવ્યલ્લ ઋત્વાદમશીશમમ્ ॥

' આ માંસભક્ષક કામરૂપી અગ્નિ શાંત પડ્યો આ
મનુષ્યનો નાશ કરનાર કામરૂપી અગ્નિ શાંત થયે બા ને
બધાને બાળનાર અગ્નિ છે તેને મે શાંત કર્યો છે ' ' આ મત
માં કામશાંતિ મે શાંત કર્યો છે એમ કહ્યું છે તે ઉપરથી તેને
શાંત કરવા કંઈ રસ્તો છે એનું નક્કી લાગે છે જો એક
મનુષ્ય તેને શાંત કરી શકે છે તે બીજા માણસો તે જ રસ્તે
જા પોતાના શરીરમાં બળનાર કામશાંતિ શાંત કરી શકે છે
દરેકના શરીરમાં તે લગે છે તેથી દરેક તેને શાંત કરવાનો

પુરુષાર્થ કરવો અને આત્મિકશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી. તેને શાંત કરવાનો ઉપાય આઠમા મંત્રના બાકી ભાગમાં અને દસમા મંત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલો છે—

“ દ્વિરવ્યપાણી સવિતા, ધન્દ, જૂહરપતિ, વરૂણ, મિત્ર, અમિ, વિશ્વદેવ, અગ્નિરસ એમનું અમે પૂજન કરીએ છીએ તેઓ આ મંત્રલક્ષક કામાગ્નિને શાંત કરે. ” (મં. ૮)

“ સોમવદ્ધી જેના પર થાય છે તે પર્વતો, ઉપર જનાર પાણી, વાયુ, પૃથ્વી અને અગ્નિ આ બધા મંત્રલક્ષક કામાગ્નિને શાંત કરે. ” (મં. ૧૦)

આ બંને મંત્રમાં જે માત્ર કહેલો છે તે કામાગ્નિ શાંત કરનાર છે. આ મંત્રોમાં ઉપાય કહેલો હોવાથી તે અત્યંત મહત્વના છે. તે માટે તેમનું મનન વધારે કરવું જોઈએ. આ બે મંત્રમાં જે ઉપાય કહેલા છે તેનું અનુક્રમથી વિવરણ હવે આપીએ છીએ.—

૧ સોમવદ્ધાઃ પર્વતાઃ— જેના ઉપર સોમવદ્ધી અને શીતલ વનસ્પતીઓ ઉગે છે તે પર્વતો કામાગ્નિ શાંત કરવા માટે મહદ્દય થાય છે. તેમાં પહેલી વાત તો તે પર્વતો ઉપરનો શીતલ વાયુ કામને જલકરવા દેવો નથી. શીતપ્રદેશ કરતાં ઉષ્ણપ્રદેશમાં કામાગ્નિની ત્વળાઓ જલદી ભસુડી ઉઠે. ઉષ્ણપ્રદેશના માણસો તેથી નાની ઉંમરમાં કામાગ્નિથી ઉત્તેજિત થાય છે. શીત આપત એમ છે કે સોમવદ્ધી જેની હંડી વનસ્પતિના રસના સેવનથી પણ કામાગ્નિ શાંત થાય છે. સોમવદ્ધી ઉગનાર દિશ્વરોની દારમાળા દિમાલકમાં છે. ત્યાં આ દિવ્ય ઔષધિ ઉગે છે. યોગી તેના સેવનથી રિચરવી અને દીર્ઘાયુ થાય છે. નીજ વાત એમ છે કે એવા પહાડોમાં પ્રયોજન કર્યાં એટલું હોય છે. સહેર જેવાં ઘણાં હોતાં નથી. તેથી કામની ઉત્તેજના સહેર જેવી અદી પર્વતે ઉપર થતી નથી એવા અનેક ઉપાય આ પહાડો નીચે સંબંધિત છે. (મં. ૧૦)

૨ ઉત્તાનસીવરીઃ વાપઃ— પાણી પણ કામાગ્નિનું ઘમન કરનાર છે. હંડા પાણીનું રંગાન અથવા તળાવના હંડા પાણીમાં તરવાથી શરીરનું ઉષ્ણતામાન સમશીતેષ્ણ રહે છે. તેથી કામાગ્નિની ઉષ્ણતા એટલી ઘટ જાય છે. હંડા પાણીથી શરીરનો વચ્ચે બાજ ધોતો જેને કટિરનાન કહે છે તે અલસપણ માટે પહોં લાગતાપણ છે. ગુપ્ત સંનિધિની આસપાસનો શરીર-

નો ભાગ શરતે સત્તા પહેલાં અથવા જ્યારે કામાગ્નિનો ઉદ્દેશ ઘટ જાય ત્યારે હંડા પાણીથી ધોવાથી અલસપણ સાધનમાં મોટી મદદરૂપ નીવડે છે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રકારથી પાણીની મદદથી કામાગ્નિની શાંતિનું કાર્ય કરી શકાય છે. (મં. ૧૦)

૩ વર્જનઃ— વરસાદનું પાણી આ માટે લાગકારી છે. વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે તેમાં ઉષ્ણ રહી આકાશગંગાના પાણીમાં નદાનું એ ધણું જ સારું. તેથી શરીરની ઉષ્ણતા એટલી ઘટાય છે. તે સિવાય વરસાદનું પાણી પીનાથી પણ શરીરના દોષ દૂર થાય છે. કામાગ્નિની શાંતિમાં પણ તેની મદદ થાય છે. (મં. ૧૦)

૪ અગ્નિઃ— આમ અથવા અગ્નિ એ ખરું જોતાં શરીરને વધારે ઉષ્ણ બનાવનાર છે. જે નાનુક પ્રકૃતિના માણસો છે તેમને જો અગ્નિની પાસે કામ કરવાનો પ્રસંગ પડે તો તેમના શરીરની ઉષ્ણતા વધી જાય છે. તેમનું શરીર ગરમ થાય છે અને તેથી તેમને વીર્યદોષની બાધા થાય છે. તેથી આ પ્રકારે વધારે પડતી કોમલતા શરીરમાંથી દૂર કરવી જોઈએ. અગ્નિ પ્રયોગથી તે દૂર થઈ શકે છે. હોમ-હવન પ્રસંગે શરીરને અગ્નિનો તાપ લાગે છે. અન્ય પ્રકારે પણ શરીરને અગ્નિ-તાપની ટેવ કરવી જોઈએ. જેથી કોઈ વખતે આગની સાથે કામ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો શરીર તેટલી ગરમો સહન કરી શકે. અગ્નિની ઉષ્ણતાનો ઢાળીકારક પરિણામ શરીર ઉપર ન થાય તે માટે આ પ્રકારે શરીરને સદનશક્તિયુક્ત બનાવવું જરૂરી છે. (મં. ૧૦)

૫ ઘાતઃ— વાયુ એટલે પવન પણ કામાગ્નિને શાંત કરવા ઉપયોગી હોય છે. શુદ્ધ પવનનું સેવન અને શુદ્ધ દવામાં દરવા જવાથી પહોં લાગે છે. પ્રાણુવાયુ કરવો તે પણ વાયુસેવનનો એક લાભપ્રદ પ્રકાર છે. પ્રાણુવાયુથી વીર્યદોષ દૂર થાય છે, પ્રાણુવાયુની ટેવથી માણસ રિચરવી અને છે. તેથી વાયુને કામાગ્નિને શાંત કરનારો કલો છે. દુનિયામાં જે પવન છે, તે જ શરીરની અંદર પ્રાણરૂપે છે. (મં. ૧૦)

૬ સવિતાઃ— સૂર્ય પણ આ બાબતમાં ધણે મદદરૂપ છે. જે વાત અગ્નિ વિષે કહી તેમ સૂર્ય વિષયમાં પણ સત્ય છે. કોમલ અથવા નાનુક પ્રકૃતિના માણસો સૂર્યના તાપમાં દરવા દરવાથી વીર્યદોષ બને છે. તેનું કારણ એજ કે તેમનામાં સૂર્યપ્રકાશ સહન કરવાની તાકાત હોતી નથી. નરહનુક સૂર્યનો પ્રકાશ શરીર માટે ધણે લાભદાયક છે. સૂર્યપ્રકાશમાં-

માં ઇવનચક્રિત મળે છે. યોગ્ય યોગ્ય યુર્વપ્રકાશથી સરીરને તપાસવાથી આપણા સરીરની સદનચક્રિત વધે છે અને સરોર માં અદ્ભુત ઇવનરસનો સચારક વ્યવસ્થા મળે છે, આરોગ્ય વધે છે અને યોગ્ય ઉત્પન્નાથી સરીરમાં કામાગ્રી ઉત્પન્ન થવાનું મોખું થાય છે. આ પ્રકારે ચક્રિત તપાસનો હોય તો અસારના કામત યુર્વપ્રકાશમાં ફરવા જવું ત્યાર બાદ કોરેર યુર્વપ્રકાશમાં ઉભા રહેવું આ યુર્વના તરફાનું સ્નાન થયું જ લાભતાલ છે. મનમાં 'હિરણ્યવાણિઃ સવિતા' આ શબ્દ સારાન નવ વાચ્યા સુધીના સુનાતાપને ઉદ્દીપ્તિ છે. મેના નેવા રગનો યુર્વપ્રકાશ સારા નવ વાચ્યા સુધી અને સાંજે જ હોય છે. (મ ૮)

ઉચ્છરણ - વરજરથાન સમુદમાં છે તેથી સમુદના પાણીનું સ્નાન લાગનાર છે એમ આપણે સમજવું રહ્યું એમાં જલપ્રયોગ પણ આવી શકે છે. (મ ૮)

૮ મિત્ર - મૃત્યુની આનખા ઉપર રહેનાર આપણુ છે. ને 'હિરણ્યવાણિ સવિતા' સવારના યુર્વને ઉદ્દીપ્તિ મળ્યા છે ત્યાર પછીનો યુર્વ ભવ સુદૃઢ કહેવા છે. પહેલાં મુગ્ધન આ પછી લાભ આપનાર છે. મિત્રની પ્રેમદહિતો ઉચ્ચ થવાથી એટલે દુનિયા તરફ પ્રેમપૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોવાથી પણ મોટા લાભ થવો સભવ છે. (મ ૮)

૯ વિશ્વદેવા- બીજા દેવોથી પણ લાભ મેળવવો જોઈએ તે વિશે વિચાર કરવો યોગ્ય છે. (મ ૮)

૧૦ વૃહસ્પતિ - આ જ્ઞાનની દેવતા છે. જ્ઞાનથી પણ કામાગ્રીને શાંત કરવાની સાધના કરી શકાય. વૃહસ્પતિનામ 'યુર' નું છે. યુર પસેથી જ્ઞાન મેળવી તે જ્ઞાનની ચક્રિતથી પોતાને બચાવવું એટલે કામાગ્રીનો સંબંધ કરવો. અહીં જે જ્ઞાન આવશ્યક છે તે સરીરશાસ્ત્ર માનસશાસ્ત્ર અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર વિગેરેનું જ્ઞાન છે. સાથે સાથે ભકિતમાય જ્ઞાનમાયનું પણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. (મ ૮)

૧૧ અદ્વિતસ - અગરસની વિદ્યા જાણનાર નરિ સરીરના બધે ફરનાર એક રસ છે જેને ઇવનરસ કહે છે.

તે વિષેની વિદ્યા જાણનારા જે છે તેમની પામેથી તે વિદ્યા મેળવી તે વિદ્ય દ્વારા કામાગ્રીને કષ્ટમાં રાખીને તેનું કમન કરવું જોઈએ. યોગ્યપાધનામાં આ વિશે ધણા માર્ગો કહેલા છે, તે પણ આના અનુસમાનમાં જોવા જોઈએ. (મ ૮)

૧૨ વૃક્ષ - ઇન્દ્ર નામ છે. જરાભાનું, વજ્રનું અને પરાભાનું આ ત્રણેનો કામાગ્રીની શાંતિ જોડે પછી સંબંધ છે. જરાભાનું આભિક્રમન વધારી શુભસંકષ્પ દ્વારા પોતાના અદરના કામવિકારનો સંબંધ કરવો જોઈએ. રાજ્ય પોતાના રાજ્યમાં બહાયથ' અને સંબંધનું વાયુમળ વધારી કામાગ્રીની શાંતિ માટે બધાને સુગમના કરી આપવી. શબ્દમાં અધ્યાપકગણ અને સંસ્કૃત અધિકારીનામાં બહુચારીઓને નીમી રાજ્ય આનાવવાનો ઉપદેશ અથર્વવેદના બ્રહ્મયજુર સૂકતમાં (અથર્વ ૧૦૧૫૧૬) માં કહેલો છે. તે અહીં જરૂર જોવો. તેથી ગમના કન્યા સુ છે તેની જાણ થાય. જે રાજ્યમાં અધ્યાપક અને અધિકારોવર્થ પૂર્ણ બ્રહ્મયજુર મુખ હોય તો તે ગમ્યનું વાયુમળ બહુત્વ માટે અનુકૂળ રહેશે અને આવા રાજ્યમાં રહેનારા તોફા બ્રહ્મયજુર પાલન કરશે. સયમરાખવો અને કામાગ્રીને શાંત કરવો સહેવાઈથી થઈ શકશે. ન્યાં બધાં અધિકારીઓ અને અધ્યાપકો બ્રહ્મચારી હતા તે વૈદિકરાજ્યની ધન્ય હો! વૈદિકધર્મીઓએ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે એવું રાજ્ય આ પૃથ્વીપર રચાવિત થાય ન્યાં સર્વે બ્રહ્મયજુરનું વાયુમળ પ્રમત્તી રહે. ઇન્દ્ર શબ્દનો ત્રીજો અર્થ છે. પરાભાના આ પરાભાનો તો પૂર્ણ બ્રહ્મયજુરનો પરામશ્રદ્ધ આદર્શ છે. તેની ભકિત અને ઉપાસના દ્વારા કામાગ્રીની શાંતિ થઈ શકે છે. બધા નરિ-મુનિઓ અને યોગી આ પરામશ્રદ્ધાની ભકિતથી સાધનાથી મન સંબંધના કામાગ્રીને શાંત કરી અમર થઈ શકા છે. આ પ્રકારના ઉપાયોનું વર્ણન આ સૂકતમાં આપેલું છે. આ સૂકત અત્યંત મહત્ત્વ છે. અનો પાઠ 'વૃહસ્પતિગણ' માં કહેલો છે. અરેખર આ સૂકત વૃહસ્પતિ એટલે મોટી શાંતિ કરનાર છે. જે વાચકો તેના અનુધાનથી શાંતિ-સાધના કરશે તે ધન્ય છે.

કામનો બાણ

કાંડ ૩. સૂક્ત ૨૫

(ઋષિ - મૃગ્ય; દેવતા - મિત્રાવરુણી, કામેષુદેવતે)

ઉત્તુદસ્વોત્તુદતુ મા વૃથાઃ શયને સ્વે । હપુઃ કામસ્ય યા મીમા તયા વિષ્યામિ ત્વા હૃદિ ॥ ૧ ॥
 આષીર્ણાં કામશર્યામિર્વે સંકલ્પકુલ્મલામ્ । તાં સુસૈનતાં કૃત્વા કામો વિષ્યતુ ત્વા હૃદિ ॥ ૨ ॥
 યા હ્રીહાનં શોષયતિ કામસ્યેપુઃ સુસૈનતાં । પ્રાચીનપક્ષા વ્યોપિા તયા વિષ્યામિ ત્વા હૃદિ ॥ ૩ ॥
 શુચા વિદ્ધા વ્યોપિયા શુષ્કાસ્યામિ સર્પ મા । મુદુર્નિમન્યુઃ કેવલી પ્રિયવાદિન્યુલ્લટા ॥ ૪ ॥
 આજાગિ ત્વાર્જન્યા પરિ માતુરથો પિતુઃ । યથા મમ ક્રતાવસો મમ ચિત્તમુપાયસિ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (ઉત્તુદ ત્વા ઉત્તુદતુ) હૃયમચ્ચાવનાર કામ તેને હૃદયે (સ્વે શયને મા વૃથા) પોતાની પથારી-
 મા રહેતી નહિ (કામસ્ય યા મીમા હપુ) કામનો જે બપ કર માથુ (તયા ત્વા હૃદિ વિષ્યામિ) વેધી હું તને
 જાતીપર વીધું છું [૧]

(આષી-પર્ણા) જેના ઉપર માનસિક પીડાથી પીઠા લાગેલા છે (કામશર્યાં) કામેચ્છાથી બાણનો અગ્રભાગ
 બળા લાગે છે, (સંકલ્પકુલ્મલાં) સ હૃદયથી લાકડી બળા બેસાડે છે (તાં) તેને (હપુ) બાણને (સુસૈનતા વૃત્વા)
 સારી રીતે લક્ષ્યપર સંજ્ઞા કરી (કામ હૃદિ ત્વા વિષ્યતુ) કામ તેને હૃદયમાં વીધે છે [૨]

(કામસ્ય સુસૈનતા) કામનો ઠીક સરળ લક્ષ્ય ઉપર ચલાવે ન (પ્રાચીન-પક્ષા વિ-ઓપા) સરળ પીંજાવાળો
 અને વિશેષ બાળનાર (યા હપુ હ્રીહાન શોષયતિ) જે માથુ ખીંકાને સુકાની નાખે છે (તયા ત્વા હૃદિ વિષ્યામિ)
 એવા બાણને હું તને જાતીમાં બેંકું છું [૩]

(વ્યોપયા) વિશેષ દાહ કરનારો (શુચા) શોક વધારનાર બાણવડે (વિદ્ધા) વીધાએતી તું (શુષ્કાસ્યા)
 મોઢું સુકાએથી (મા અમિસર્પ) મારી પાસે આવ્યો અને (મુદુ) કામચ (નિમન્યુ) કોષરદિત (પ્રિયવાદિની)
 મધુર બાપણ કરનારી (અનુલટા) અનુકૂળ કર્મ કરનારી (કેવલી) ફક્ત મારી જ છુટ્ટા કરને. [૪]

(ત્વા મા-અર્જન્યા) તને વેગથી (પરિ માતુઃ મથો પિતુ) તારા માતા અને પિતા પાસેથી (મા-અર્જામિ)
 હું લઈ આવું છું (યથા મમ ક્રતાવસ) જેથી તું મારા કર્મમાં અનુકૂળ બનીને રહે (મમ ચિત્ત ઉપાયસિ) મારા
 ચિત્તને અનુકૂળ બનીને વર્તે [૫]

જાણાર્થ—દે સ્ત્રી ! બળાનેહૃયમચ્ચાવનાર કામ તેને પણ હૃયમચ્ચાવી દે કામનો બાણ તારા હૃદયને વીધે અને તું સુખેથી
 ઉપવા મટે અસમર્થ બન (૧)

આ કામના બાણને માનસિક પીડાથી પીઠા છે તેના આગળના ભાગમાં કામચિત્તરૂપી તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર બેસાડેલું છે
 તેની પાછળ મનની સહ પ શક્તિરૂપ દાડી છે, આ પ્રકારના બાણને બનાવી હું તને જાતીમાં વીધું છું (૨)

આ કામનો બાણ ચુપોતો નથી અચૂક વાગે છે કારણ તેનાપર માનસિક બળા લગાડેલી છે, સાથે સાથે તે વિશેષરીતે
 બાળનાર પણ છે અને ખીંકાને સુકાની નાખનાર છે તેવા બાણવડે હું તને જાતીમાં વીધું છું (૩)

આ કામનો બાણ વિશેષ રીતે બાળનારો, શોક વધારનારો, મોઢું સુકાવનારો છે દે સ્ત્રી ! તેનાથી વિદ્યાર્થની તું
 મારી પાસે આવ્યો અને કામચ, કોષરદિત, મધુરસાચિની, અનુકૂળ આચારણ કરનારી અને કેવળ મારામાં અનુરક્ત થઈ મારી
 સાથે રહે (૪)

દે સ્ત્રી ! માતા અને પિતા પાસેથી વિદ્યાર્થ પાડી હું તને અર્ધો લઈ આવ્યો ! તેથી હું મને અનુકૂળ કર્મ કરનારી
 અને મારા વિદ્યાર્થને અનુકૂળ વિચાર કરનારી બનીને રહે (૫)

વ્યસ્તિ મિત્રાવરુણૌ દ્વદાશિતાન્યસ્વતમ્ । અર્ચનામક્રતું કૃત્વા મમેવ કૃણુતં વચે ॥ ૬ ॥

અર્થ—૬ (મિત્રાવરુણૌ) મિત્ર અને વરુણ । (અમ્યે) આને (દ્વદાશિતાનિ સ્વસ્વતં) દ્વદશના વિશેષ પ્રકારના વિચારોથી પ્રેરિત કરો (અથ વનાં અમતું વૃત્તવા) અને તેને કમંદીન બનાવી (મમ એવ વચો વૃણુતં) મારા વચમાં રહે તેમ કરો. [૬]

ભાવાર્થ—હે મિત્ર અને વરુણ ! આ સીના અંતરના વિચારોમા વિશેષ પ્રેરણા કરો જેથી તે મને અનુકૂળ એવા કર્મો સિવાય બીજા કાઈ કર્મમા તેને પ્રેમ ન પડે, તેમજ આ ધર્મપત્રની મને વચ વચને રહે. (૬)

કામનો બાણુ

વિરૂદ્ધ પરિણામોના કાર

“ વિરૂદ્ધ પરિણામોના કાર ” નું આ મુકત ઉત્તમ ઉદાહરણ છે જે આપણે કદોએ તેથી ઉલટુ થાય તેને “ વિરૂદ્ધ પરિણામ ” કહે છે બોલેલા શબ્દોને રપટ અર્થ છે તેથી તદ્દન વિરૂદ્ધ આસપનો ભાવ જેની અદર છે તેને “ વિરૂદ્ધ પરિણામોના કાર ” કહે છે તેના એક બે હાખલા બુએ

(૧) “ હૃદયને બાળનાર, ધનનો નાશ કરનાર, કુટુંબમાં કલહ ઉત્પન્ન કરનાર અને શરીરને સુકાવનાર દારૂ પીએ. ” આ વાક્યમાં જો કે દારૂ પીવાનો ઉપદેશ છે છતાં છતાં કુટુંબ પરિણામોનું એટલું બધું રપટ વર્ણન કરેલું છે કે જેથી સાંકળનારની પ્રયત્ન દારૂ ન પીવાની થશે.

(૨) “ જેથી શરીર પુષ્ટ થાય છે અને પ્રજનન પાલન થવાના કારણે આરોગ્ય, જળ અને દારૂનું જીવન નિસ્સ દેહ પ્રાપ્ત થાય છે એ રીતના આસન પ્રાણવાયમાંથી યોગસાધનો શ્રેષ્ઠ રહે કરતા ” આ વાક્યમાં યોગસાધનોનો નિરૂપ છે તે પછી સાંકળનારના મન ઉપર યોગસાધન અવસ્થ કરતું જોઈએ એજ ભાવ રિચર થાય છે

આ બાધના કામનાય કાર છે યોગ્ય કેમકે તે વાપરવાથી તેમનો સારો પરિણામ થાય છે દ્વેષ આ મુકતનું કહેલું શુ છે તે બુએ—

“ હે સી ! કામના બાણુ વડે નું તારી છાતીને વિધુ છુ. તે કામના બાણુને “ માનસિક-અથા ” ના સુંદર પીછાં ચોટાડેલ છે તેમાં જે લોખ રનો અગ્રભાગ છે તે “ માનસિક વિકાર ”

નું સ્વ છે, મનના ‘ કુસંકરોની દાંડી ’ વચે છે. આવી રીતે આ બાણુ બનાવેલ છે આ બાણુ ધજો બાળનાર છે વાગવાથી મોટું અને પીલા સુખાઈ જાય છે, હૃદય જળે છે, આ પ્રકારના કામના રિધ્ય સક બાણુથી નું તારો વેધ કર છુ. તેથી નું પીધાઈ જાય ”

આમાં કામના બાણુથી વીધાઈ જાય એમ કહેલું છે છતાં તે કામના બાણુનું વર્ણન એટલું ભયાનક કર્યું છે કે તેનો પરિણામ સાંકળનાર ઉપર ‘ આ કામના બાણુથી પોતાનો ભયાવ કરવો ’ એવો જ થશે આ મુકતમાં કામના બાણુના વર્ણન ના જે શબ્દો છે તે દ્વેષ બુએ—

કામનો બાણુ

૧ ઉત્તુદ- દુઃખ દેનાર, શરીરને કાપી કાપી પીડા દેનારો (મ. ૧)

૨ મોમા દ્યુ- જેનું પરિણામ ભ વકર છે એવા ભયાનક બાણુ (મ. ૧)

૩ આઘી વર્ણા- આ બાણુને માનસિક વ્યથાના પીછાં ચોટાડેલ છે (મ. ૨)

૪ કામદાહવા- સ્વાર્થની પ્રમદા કૃત્તારથી વ્યથા કામ વિકારની સ્થવ જેમાં એસાડેલું છે બાણુને જે અગ્રભાગ હોય છે તે લોખ રનો તીક્ષ્ણધાર ચડાવેલ એવા હોય છે તે અઘી કામવિકાર છે (મ. ૨)

૫ સ્વકલ્પ-કુલ્લતા- મનના કામ વિચરક સ કલ્પરૂપી લોકીયોથી આ બાણુ બનાવેલ છે (મ. ૨)

૬ પ્રાચીન-પદ્ધા- તેને માનસિક વ્યથાના જે પીછા

સગાડેલા છે તે એટલા માટે કે તેથી આ બાજુ સીધો અને ધણી ઝડપથી જાય છે. (મં. ૩)

૭ શુચા (શુક્)- શોક ઉત્પન્ન કરનાર (મં. ૪)

૮ જ્યોત્સા (વિ-જ્યોત્સા)-વિશેષ રીતે ખાજનાર (મં ૩, ૪)

૯ શુક્લાસ્વા (શુક્-આસ્વા)-મોહાને સુકાવનાર, મોહાને મ્હાન (ઉતરી ગયેલ) કરનાર. (મં. ૪)

૧૦ પ્લીહાનં શોષયતિ-પ્લીહાને સુકાવનાર, શરીરમાં પ્લીહા રૂકત વધારી તે દ્વારા શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે. આવા મહત્વપૂર્ણ અવધવાનો નાશ. કામગીરી થાય છે. એટલી મારકતા આ મહનના બાજુમાં છે. (મં. ૩)

૧૧ હૃદિ વિધ્યતિ-એનું વીધનું હૃદયમાં હોય છે. તેથી હૃદય કંટો છે. હરોગની ઉત્પતિ કામની તૃષ્ણના કારણે થાય છે. (મં. ૧-૩)

કામના બાજુનું આ બધું કર વર્ણન આ શબ્દો વડે આ સૂક્તમાં કરાયું છે. " હે સ્ત્રી ! આવા બધું કર બાજુથી હું તને વીધું છું. " એનું એક માણસ પોતાના ધર્મ પત્નીને કહે છે. પતિ પોતે જાણે છે કે જે બાજુથી વીધવાનું છે તે ધણી બધું કર વિધાતક છે. આ બાજુથી કૂંડ વીધાએલ દુઃખી થાય છે અથવા જામી બને છે એમ નહિ પણ વેષ કરનાર એટલે બાજુ મારનાર પોતે પણ વીધાય છે. એટલેજે પતિએ આ કામચર પોતાની ધર્મ પત્ની ઉપર ફેંક્યો તો તે ધર્મ પત્નીને જેમ વીધશે તેમ તે પતિને પણ વીધે છે, અને ઉપર કહેલા અગીયાર દુષ્પરિણામ મળાવે છે. આ વાત પોતે પતિ જાણે છે છતાં પતિ કહે છે કે, ' હે સ્ત્રી ! આવા બાજુથી હું તને વીધું છું. '

આ પતિનું બાપજી ધર્મ પત્ની સાંસળે છે, એટલે ધર્મ પત્ની આ કામના બાજુની વિધ્વંસક શક્તિથી પરિચિત થાય છે, અને કદાચ કોઈ સ્ત્રી ન જાણતી હોય તો આ શબ્દો વડે આ કામ વ્યવહાર કેટલો ધાતક છે તે જાણી જશે. એટલું જાન થયા પછી તે ધર્મ પત્ની પોતે પતિને કહેશે કે, " હે પ્રાણનાથ ! આપ એવા ધાતક કામમાં પડ્યો નહિ. " જે કમ કરવાનું તેની કપાનક ધાતકતાનો પરિચય થયા પછી તે કમ વધારે યત્ન કરે નહિ, જેટલું આવશ્યક તેટલું જ કરશે, આર્ધવ્યનું થાય નહિ.

પતિ-પત્નીનું એકમત

આ સૂક્તમાં કહેલી દલીલ પતિ પોતાના ધર્મ પત્નીને કહે

છે. " આ ધર્મ પત્ની પોતાના માતાપિતાના ધરને છોડી પતિના ઘર પતિને જોડે રહેવા આવી છે. " (ભુએ મં. ૫) ધર્મ પત્ની જવાન છે. આવી ઉમરમાં મનને સંયમ કરવો મળ્યું કંઈ છે. ભુવાનીવાએ ભોગ ભોગવવાની કમ્મ રાખનારા હોય છે, તેમની દષ્ટિ પરિણામ ઉપર જ નજર રાકતી નથી. કેવળ ભોગ ભોગવવા તરફ હોય છે. પરંતુ આ કામ એવો હોય છે કે—

સમુદ્ર ઇવ હિ કામઃ । નૈવ હિ કામસ્યાન્તોઽસ્તિ ન સમુદ્રસ્ય ॥ (તે આ. ૨૨:૫૧૬)

કામઃ પથુઃ । (પ્રાણગિન ઉ. ૪)

" દરિયા જેવો કામ છે. કારણ કે જેમ દરિયાનો અંત હોતો નથી તેમ કામને પણ અંત હોતો નથી. " તેમજ " કામ પથુ છે. "

આ કામભોગ ભોગવવાથી એછા થતો નથી, કિન્તુ વધે છે. આ પેતે પણ હોવાથી તેના ઉપાસકો પશુરૂપ બને છે, જે આવા પશુરૂપ કામને પોતામાં વધવા દે છે, આનો કે તે પશુ-ભાવને પોતાનામાં વધારે છે એમનામાં આવો પશુભાવ વધેલો હોય તેમને " મનુષ્ય " કહેવું કંઈ થાય છે. કારણ કે મન કરનારનું નામ મનુષ્ય હોય છે. અને મનની મન રાકિત કામના કારણે નષ્ટ થાય છે કામ મનમાં નિર્મળ થાય છે અને ત્યાં વધતો મનરક્તિને ધરાડી દે છે. આ કારણે જ ભુવાની-યા જે કામને મનમાં વધવા દિધો તો માનવ વિવેકનષ્ટ બને છે.

હવે આપણા ચાલુ વિષય વિષે જોઈશું ધર્મ પત્ની એ બીજા ધરથી આવેલે ત્યાં આવેલી હોય છે. પોતાના માતાપિતા, જાણપ્રેરે, બીજા સગાસગાંધી બધાને છોડી તે આ ઘરે આવેલ છે અને પતિને પોતાના તન અને મનનો સ્વામી માને છે. આ પ્રકારે સ્ત્રીએ પતિ પાસે આવીને રહેવાથી તેની જવાબદારી વધી છે. આ જવાબદારી પતિએ સમજવી જોઈએ.

હવે એમ ભુએ કે માતાપિતાના ધરથી આ ઘરે જીવનનું સુખ ભોગવવા આવેલી સ્ત્રીને તેના જીવાની મુશ્કેલી શરીર ધર્મ અનુસાર યોગ્ય સુખ ન મળ્યું તો શું થશે, તેનું દિલ બગડી જશે. પતિ જો યતનિયમમાં સમજાવ વડે સંયમ અને પ્રયત્નથી પાલન કરવા લાગશે તો તે પોતાના મુદરધર્મ મુશ્કેલી-વિષયક કતંચો કરી શકશે નહિ. પણ તેથી પરિણામ કેટલો બધું કર આવશે ? તે સ્ત્રીના મનની કેટલી અધોગતિ થવાનો

કૃણોમિ તે પ્રાજાપત્યમા યોમિ ગર્ભં एतु ते ।

વિન્દસ્વ ત્વં પુત્રં નારિ યસ્તુમ્યં ઘમસચ્છમુ તસ્મૈ ત્વં મર્વ

]] ૫]]

યાસાં ધૌઃ પિતા પૃથિવી માતા સંમુદ્રો મૂલં વીરુધાં વૃશ્વં ।

તાસ્ત્વાં પુત્રવિદ્યાય દેવીઃ પ્રાવન્તવોપચયઃ

]] ૬]]

અર્થ— (તે પ્રાજાપત્યં કૃણોમિ) તારા માટે પ્રજા ધવાના સંસ્કાર હું કરું છું (ગર્ભઃ તે યોમિં एतુ) ગર્ભ તારી યોનીમાં આવે છે (નારિ) એ ! (ત્વં પુત્ર વિન્દસ્વ) તું પુત્રને પ્રમ કર (યા નુમ્યં યા યસ્તુ) જે તારા માટે કલ્યાણકારી થાય અને (ચ દત્ત વ તસ્મં યા મર્વ) તું આતીથી તેના માટે કલ્યાણ કરનારી થા [૫]

(યાસાં ધૌઠર્ધા) જે ઔપધિઓ (ધૌઃ પિતા) દુનોક પિતા છે, (પૃથિવી માતા) પૃથ્વી માતા છે અને (સમુદ્રઃ મૂલં) દરીયા જરો (વશ્વઃ) થયો છે, (તાઃ દેવીઃ ઓપચયઃ) તે દિવ્ય ઔપધિઓ (ત્વાં પુત્રવિદ્યાય) તને પુત્ર પ્રસિદ્ધિ માટે (પ્ર યચન્તુ) વિશેષ રક્ષણ કરે [૬]

ભાષા— પ્રજા ઉત્પન્ન થવાનો પ્રાજાપત્ય સંસ્કાર તારા માટે કરું છું તેથી તારા ગર્ભાશયમાં પ્રજાપત્ત્વં ઉત્પન્ન થશે અને ય પુત્ર સતતિ ઉત્પન્ન કરે તે પુત્ર તારા કલ્યાણ કરશે અને તં તેનું કલ્યાણ કરશે (૫)

જે ઔપધિઓ પૃથ્વીપર થાય છે એનું ખલન દિવ્ય શક્તિ વડે થાય છે, જે દરીયામાં નિર્મીલ થાય છે તે દિવ્ય વનરખનું સેવન પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે તં કરે તેથી તારા ગર્ભાશયમાં રોપ દૂર થઈ તેને ઉત્તમ સતતિ થશે (૬)

વીર પુત્રોના જન્મ

વધ્યા સ્ત્રીને તેનું વધ્યાવ દૂર કરી ઉત્તમ વીરપુત્ર થવા યોગ્ય “ માતા ” બનાવવી એ આ સક્રિયો સાધ્ય વિષય છે પહેલાં ત્રણ મંત્રોમાં મગ્ધ વિચારો દ્વારા આત્મિક પરિવર્તન સૂચ્યું છે જે કામ સ્ત્રીને જીવાનીમાં મળેલા નિશ્ચય થાય કે પોતાનું વધ્યાવ દૂર થએલ છે તે તે મુગ્ધ સ્ત્રીની અદર પશુ તેમ જ અનુકૂળ પરિવર્તન થવાનો સંભવ છે જે ધ્વિય વિરે કામ મોગી ખામી ન દોષ તો આ માનસિક વિચારપરિવર્તનથી અવશ્ય સિદ્ધિ મળે છે

આ કાર્ય માટે પ્રાજાપત્ય ઇષ્ટિ ” નો પ્રયોગ પ મંત્ર મંત્રમાં કહેલ છે નાપભાક વિચેરે દિવ્ય ઔપધિઓનું ધવન અને તેના બીજોનું વિધિપૂર્વક ભક્ષણ કરવાનું વિધાન યોગ્ય મંત્રમાં કહેલ છે અપભાક ઔપધિઓનો યોગમણ છે આ ઔપધિઓ વીર્વ વધારનાર, સર્વેર પુષ્ટ કરનાર અને ગર્ભાશયના રોપ દૂર કરનાર અને ત્યાંનું આરોગ્ય વધારનાર છે આ વનરખવિઓનું ધવન કરતું તેનું સેવન કરતું અને આરોગ્યપૂર્ણ વિચાર બનતાં ધારણ કરવા આ ત્રણ ઉપાય વડે વધ્યાવ દૂર કરવા આ સક્રિયમાં કલ્પ છે

યજ્ઞમાને ધર્મભાવનાથી આ પ્રાજાપત્ય યજ્ઞ કરવો યજ્ઞશીલ આહુતિરસ ઓને પીવડવના અને પ્રથમ ત્રણ મંત્રમાં કહેલા આરોગ્યદાયક વિચારો આશીર્વાદ રૂપે કહેવા, “ હે ઓ ! તારામાં જે વાંજપલ્લના રોપ હતા તે આ પ્રાજાપત્ય ઇષ્ટિથી દૂર થાય છે હવે તારા ગર્ભાશયમાં પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન થશે ત્યાં તે વીરજાળના દક્ષ મહિના સુધી પુષ્ટ થતું રહે અને પછી યોગ્ય સમયે ઉત્પન્ન થશે. હવે તું અનેક પુત્રોની માતા બનીશ (મ ૧-૩)

આ પ્રકારે મનાપૂર્વક આપેલા આશીર્વાદોથી અને તે આશીર્વાદોને અચળ નિશ્ચયથી સ્વીકાર કરવાથી અદર જરૂર આવશ્યક ફેરફાર થાય છે “ શિવસ કમ્પ વડે ચિકિત્સા ” કરવાની આ પદ્ધતિ છે આ વિરે વજ્રા સૂક્તો અર્થવેદમાં છે

આ સૂત્રમાં ‘ ઓપચયઃ ’ અર્થ બહુવચનમાં છે તેથી એમ અનુમાન કહી શકાય કે આ સેવન વિધીમાં અનેક ઔપધિઓ દરેક દ્વારા વેદોએ તે વિરે શોધખોળ કરવી નોંધ્યે

ગર્ભ ધારણ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૨૫

(શ્રાપિ - શ્રદ્ધા । દેવતા - યોનિગર્ભ :)

પર્વતાદિવો યોનેરંજ્ઞાદક્ષાત્સુમામૃતમ્ । શેષો ગર્ભસ્ય રેતોઘાઃ સરૌં પૂર્ણમિવા દંધત્	॥ ૧ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી ભૂતાનાં ગર્ભમાદધે । યદ્વા દંધામિ તે ગર્મ તસ્મૈ ત્વામર્ચસે હુવે	॥ ૨ ॥
ગર્મ ઘેદિ સિનીવાલિ ગર્મ ઘેદિ સરસ્વતિ । ગર્મ તે અશ્વિનોમા ધંત્તાં પુષ્કરસજા	॥ ૩ ॥
ગર્મ તે મિત્રાવરુણૌ ગર્મ દેવો વૃહસ્પતિઃ । ગર્મ તુ દન્દ્રશ્રાપિશ્ચ ગર્મ ધાતા દંધાતુ તે	॥ ૪ ॥
વિષ્ણુર્યોનિં કલ્પયતુ ત્વષ્ટા રૂપાણિ પિંશતુ । આ સિંચતુ પ્રજાપતિર્ધાતા ગર્મ દંધાતુ તે	॥ ૫ ॥
યદ્દેદ રાજા વરુણો યદ્દા દેવી સરસ્વતી । યદિન્દ્રો વૃત્રહા યેદ તદ્ગર્મંકરણં પિવ	॥ ૬ ॥
ગર્મો અસ્યોપધીનાં ગર્મો વનસ્પતીનામ્ । ગર્મો વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય સો અગ્ને ગર્મમેહ ઘાઃ	॥ ૭ ॥

અર્થ— (પર્વતાદિવ :) પર્વતથી ખાંટી ઘુલેલ સુધી ને પદાર્થો છે તેમના (સંગાત્ સંગાત્ સં આમૃતં) અંગ પ્રત્યંગોમાંથી ભેરું કરેલું (યોને :) યોનીના સ્થાપના (રેતોઘાઃ શેષ :) વીર્ચની સ્થાપના કરનાર પ્રશેધિય (સરો પર્ણે હવ) પાણીના પ્રવાહમાં પડેલા ખન મુખ્ય (ગર્મસ્ય આદધત્) ગર્ભના બીજનું આધાન કરે છે. [૧]

(યથા દ્યયં મહી પૃથિવી) ને રીતે આ ખોટી પૃથ્વી (ભૂતાનાં ગર્મ આદધે) સમસ્ત જીવોને ગર્ભ ધારણ કરે છે (યદ્વા તે ગર્મ દંધામિ) તે પ્રકારે તારો ગર્ભ ધારણ કરેછું (તસ્મૈ અવસે દ્યાં હુવે) તેના રક્ષણ માટે તને બોલાવું છું. [૨]

હે (સિનીવાલિ) અદ્યપ્યંદ્રનાળા રાત્રી દેવી ! (ગર્મ ઘેદિ) ગર્ભને ધારણ કર. હે (સરસ્વતિ) જ્ઞાનદેવિ ! (ગર્મ ઘેદિ) ગર્ભને ધારણ કર. (ડમી પુષ્કરસજા અશ્વિનો) કમલમાલા ધારણ કરનાર બને અશ્વિ દેવો (તે ગર્મ આધત્તાં) તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૩]

(મિત્રા-વરુણૌ તે ગર્મ) મિત્ર અને વરુણ તારા ગર્ભને સુષ્ટ કરે. (દેવઃ વૃહસ્પતિઃ ગર્મ) દેવ વૃહસ્પતિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (દન્દ્રઃ ચ અગ્નિઃ ચ તે ગર્મ) દન્દ્ર અને અગ્નિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (ધાતા તે ગર્મ દંધાતુ) ધાતા તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૪]

(વિષ્ણુઃ યોનિં કલ્પયતુ) વિષ્ણુ યોનીને સમર્થ બનાવે. (ત્વષ્ટા રૂપાણિ પિંશતુ) ત્વષ્ટા રૂપોને અવયવો-વાળા બનાવે. (પ્રજાપતિઃ આસિચતુ) પ્રજાપતિ ગર્ભનું સીંચન કરે અને (ધાતા તે ગર્મ દંધાતુ) ધાતા તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૫]

(યત્ રાજા વરુણઃ યેદ) ને વરુણચક્ર ભણે છે (યા યત્ દેવી સરસ્વતી) અથવા ને દેવી સરસ્વતી ભણે છે (યત્ વૃત્રહા દન્દ્રઃ યેદ) ને વૃત્રનો નાશ કરનાર દન્દ્ર ભણે છે. (તત્-ગર્મંકરણં પિવ) તે ગર્ભને સ્થિર કરનાર રસનું પાન કર. [૬]

(ઔપધીનાં ગર્મઃ અસિ) ત્વ ઔપધીઓને ગર્ભ છે, અને (વનસ્પતીનાં ગર્મઃ અસિ) ત્વ વનસ્પતિઓને ગર્ભ છે. (વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય ગર્મઃ) સર્વ ભૂતમાત્રોને ગર્ભ છે. હે અગ્ને ! (સઃ દદ્ધ ગર્મં આધાઃ) તે ત્વ અદ્ધ ગર્ભને ધારણ કર. [૭]

૧૭ [અથર્વં અનુ. ભા. ૩]

સંભવ રહે છે, આનો વિચાર વાચકશ્રેયે કરી પતિની જાનના દારી શુ છે તે જાણવું.

૧ શમદમ, બ્રહ્મચર્ય વિગેરે બધું સાફ છે તેથી અનુવ્રતનો વિકાસ થાય છે, આ નથી બાબતે સાચી પણ રિવાજ કરી ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકાર્યા પછી તેમાંની જાનનાદારી ઉચકી જ રહી પોતાને સર્વરૂપે આપનાર સ્ત્રીના મનોધર્મનો વિચાર કરવો જ રહ્યો, એ જ ગૃહસ્થનું કર્તવ્ય છે આ કર્તવ્યથી થોડા વીધનું પનન થતું હોય તો પણ તે કરવું જ રહ્યું સ્ત્રીએ માનાધિતાને ત્યાગ કરી એક મહાત્મ્ય થઈ કથે છે સામે પતિએ પણ અચન બ્રહ્મચર્ય છોડી, અથવા અભાગ્ય સ્વીકારી પોતે પણ થોડો ત્યગ તેના માટે કરવો જ રહ્યો તે તેના થઈ છે એમ જો પતિ કરશે નહિ તો તે સ્ત્રી અસન્માર્ગ ગામી બનશે, તેના પાપમાં તે પોતે ભાગીદાર થશે

આ સૂકતમાં પતિ પોતાના સ્ત્રીનું હૃદય કામના બાણથી વીધવા માગે છે તેના હેતુ તે છે તેથી પતિ તે બ્યનક બાણનું વર્ણન કરી પત્નીને સમજાવે છે કે આવો ભય કર બાણ છતાં હું તને તેથી વધુ હું તેનું કારણ મારી એ ફરજ છે કર્તવ્યસુહૃદ્ધિ તેમ કરે છું એટલે સ્ત્રી પણ તે સાંભળી જાય જોશે કે આ કામોપભોગાદિ વિચાર જે મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે કેટલા ભય કર છે તેમને જો આપણે છૂટ આપીએ, સમય ન રાખીશું તો કેટલી ભય કર સ્થિતિ થશે !

આ વિચારના કારણે તે સ્ત્રીના મનમાં ભયારે કામવિકાર ઉદ્ભવે ત્યારે તે પતિએ આ સૂકતમાં કહેલા રસો જળ અને પતિ પણ સ્ત્રીના મનની સમયની લહેરા વધારે તો અતે બનેનું કલ્યાણ થાય

પણ જો પતિ સ્ત્રીના કામવિકારને જાનરહસ્યથી જોઈ શકે તો તે સ્ત્રીમાં વાસના વધુ વધી જશે અને અતે તેના અધ પાત વિષે જરા પણ શંકા રહેશે નહિ તેથી તેના અધ પાત ન થાય તે માટે સ્ત્રી અનુવ્રતની યત્ની તેમજ તે સમયે જ ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરવું વિગેરે નિયમો અસ્થિતત્વમાં આવેલા છે સાથે કામની ભય કરતાને વિચાર પણ થયો રહે તો તેમાંથી બચવાની સ્ત્રી અને પુરુષની પ્રવૃત્તિ બાંહે આપ રહેશે તેથી જરૂર તેટલો સમય પુરે પાળવો અને સ્ત્રીને પણ પોતાને અનુકૂળ ધર્માચરણ કરનારી બનાવવા પ્રયત્ન રાખવો આ બધું થવા માટે પતિ પોતે સુવિચારો વ્યથન રાખનારો હોવો જોઈએ અને તેણે પ્રાર્થનાદ્વારા દેવાનું

સાદાપ્ય લેતું જોઈએ તેથી જ ૧ મ ત્રમાં મિત્રાવરૂપીની પ્રાર્થના કરેલ છે કે “હે દેવો ! આ ધર્મપત્નીને મને અનુકૂળ બનાવો અને મને અનુકૂળ વર્ત્યા ધર્માચરણ કરવાની શક્તિ આપો અને આ ધર્મપત્નીના મનમાં આવના વિચારોનું પ્રવર્તન કરો કે તે બીજે કંઈ વિચાર મનમાં ન લાવતાં મને અનુકૂળ થઈ ધર્માચરણ કરતા રહેશે અને બીજા કંઈ કર્યો તારે તેનું મન ન દોડે ” (મ ૧)

પતિએ પત્ની તરફે આવી દક્ષતા રાખવી જ હશે પતિએ પત્નીને સત્વર રાખવી અને તેને સમયના માગે સલામતી, ધર્મપત્નીના ગુણ આ સૂકતમાં આ મુજબ કહ્યા છે—

ધર્મપત્નીના ગુણ

૧ મૃતુ - નરમ એટલે શાન સ્વભાવવાળી (મ ૪)

૨ નિમ્નમુઃ - કોષ ન કરનારી, શાંતીથી ધીરજ રાખી કાચ કરનારી (મ. ૪)

૩ પ્રિયવાદિની - ખુબ બાપણ કરનારી (મ ૪)

૪ અનુચિતા - પતિને અનુકૂળ રહી કામ કરનારી (મ ૪)

૫ (મમ) ઘરો - પતિને વધ રહેનારી, પત્નીના આશામાં વર્તનારી (મ ૭)

૬ કેષલ્લી - એક પતિની જ બની રહેનારી (મ. ૪)

૭ (મમ) ચિત્ત હણાયસિ - પતિના ચિત્ત મુજબ પોતાનું ચિત્ત રાખનારી અથવા બનાવનારી (મ ૫)

૮ અશ્રુતુઃ - પતિની વિરહ કોઈ પણ કામ ન કરનારી (મ ૬)

૯ (મમ) જ્ઞાતો મસા - પત્નીના ઉચોગમાં સદાપ્ય આપનારી (મ ૫)

આ બધા ગુણો ધર્મપત્નીના કર્તવ્યબતાવે છે વાચકશ્રેયે તેના વિચાર કરવો અને આપ સ્ત્રી માટેના આ અમૂલ્ય ઉપદેશને અપનાવવા પ્રયત્ન કરવો,

ગૃહસ્થ ધર્મ

આ પ્રકારે અનુકૂળ કામ કરનાર ધર્મપત્નીને પતિ કહે છે કે, “હે સ્ત્રી ! હું તારા હૃદયને આવો ભય કર કામના બાણથી વીધુ છું ” પતિ જાણે છે કે આ કામના બાણ ધણી ભય કર છે, અભાગ્યમાં ત્રિષ્ટ કરનારા છે, ધણી તુલસાન કરનારી છે ધર્મપત્ની પત્નીને અનુકૂળ વર્તનારી હોવાથી અને પતિના કહેવાથી તે પણ જાણે છે કે આ કામના બાણ

તપસ્યામાં બાધા કરનારો છે. પણ એજિજ્જાએ શૂદ્રસ્થાત્રમ રતીકારેલ હોવાથી સંતાનો પ્રતિ એ તેમની દુરભિચાર પડી છે. તેથી જન્મેને શૂદ્રસ્થધર્મ મુજબ વર્તવું જ રહ્યું. ધર્મ-નિયમોત્તુસાર ઋતુશામી યજ્ઞને ધરમાં વંશ આગળ સ્થાવવા ખીજગપ બાળક ઉત્પન્ન કરવું અને તપસ્યામાં લાગી જવું. આ મુકતનો મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ આ દૃષ્ટિએ જોવોજોઇએ આ પાંચમાં અતુવાકમાં પાંચ સૂકનો છે. ૨૧ મું સૂકત

'કામાગ્નીનું ક્ષયન', ૨૨ મું સૂકત 'વર્ચસ્વપ્રાપ્તિ' ૨૩ મું સૂકત 'વધ્યાત્વ દેવ નિરાશ્વપૂર્વક વીરબાળક ઉત્પન્ન કરવાની વિધા', ૨૪ માં સૂકતમાં 'સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી' અને ૨૫ માં સૂકતમાં 'શૂદ્રસ્થધર્મના નિયમાનુકૂળ રહી શૂદ્રસ્થધર્મનું પાલન કરવું' આ વિધો છે. તેમનો એક બીજા જોડેના સંબંધ સ્પષ્ટ છે.

વીર પુત્રની ઉત્પત્તિ

કાંડ ૩, સૂકત ૨૩

(જાણ- અગ્નિ । દેવતા- વરુણ, યોનિ)

યેનં વેહદ્ભૂવિંથ નાશયામસિ તત્તત્ । રૂદં તદુન્યત્ર ત્વદર્પ દૂરે નિ દંધમસિ ॥ ૧ ॥
આ તે યોનિં ગર્ભં એતુ પુમાન્વાણં રૂદેષુષિમ્ । આ વીરોડત્રં જાયતાં પુત્રસ્તે દશમાસ્યઃ ॥ ૨ ॥
પુમાંસં પુત્રં જનય તં પુમાનતું જાયતામ્ । મર્વાસિ પુત્રાણાં માતા જાતાનાં જનયાંશ્ચ યાન્ ॥ ૩ ॥
યાનિં મદ્રાણિ વીર્જાન્યૂપમા જનયન્તિ ચ । તૈસ્ત્વં પુત્રં વિન્દસ્વ સા પ્રસૂર્ધેનુંકા મવ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (યેન વેહદ્ વમુચિય) જે કારણથી તું વાંઝણી થઇ છે. (તત્ ત્વત્ નાશયામસિ) તે કારણ તારામાંથી અમે દૂર કરીએ છીએ. (તત્ રૂદં) તે આ વધ્યાત્વ (અમ્યત્ર રૂદત્ દૂર) ખીજ જન્માએ તારાથી દૂર (અપ નિ દંધમસિ) અમે લઇ જઇએ છીએ. [૧]

(પુમાન્ ગર્ભઃ તે યોનિં આપતુ) પુરુષગર્ભ તારા ગર્ભાધિમાં આવે (યાણઃ રૂદિધિ રૂદ) જેમ બાણ તેની શૈલીમાં હોય છે. (અત્ર તે) અહીં તારે (દશમાસ્યઃ વીરઃ પુત્રઃ આજાયતાં) દસ માસ ગર્ભમાં રહી વીર પુત્ર ઉત્પન્ન થાવ. [૨]

(પુમાંસં પુત્રં જનય) પુરુષ સંતાન ઉત્પન્ન કર (તં અતુ પુમાન્ જાયતાં) તેના પછી પછી પુત્ર જ થાય. આ પ્રકારે તું (પુત્રાણાં માતા મવસિ) પુત્રોની માતા થા (જાતાનાં યાન્ ચ જનયાઃ) જે પુત્ર જન્મ્યા છે અને આ પછી તું જેમને જન્મ આપીશ [૩]

(યાનિં ચ મદ્રાણિ વીર્જાનિ) જે કથાશુકારક બીએ છે અને જેમને (જાવમાઃ જનયન્તિ) મપલ નામની વનસ્પતિ ઉત્પન્ન કરે છે. (તૈસ્ત્વં પુત્રં વિન્દસ્વ) તેમનાથી તું પુત્ર ઉત્પન્ન કર (સા પ્રસૂઃ) તેની રીતે પ્રસવનાર તું (યેનુંકા મવ) ગાય સમાન ઉત્તમ માતા બન. [૪]

બાધાર્થ— હે ઓ ! જે દેવતા કારણે તારા ગર્ભશયમાં ગર્ભધારણ થતી નથી અને તું વધ્યા થઈ છે તે દેવ તું તારા ગર્ભથી દૂર કરે છે અને પછી રીતથી તે દેવ તારાથી દૂર કરે છે. (૧)

તારા ગર્ભશયમાં પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન થાય, તે ગર્ભ ત્યાં દસ મહિના સુધી રહે અને સારી રીતે પુષ્ટ થઇ તને ઉત્તમ વીર પુત્ર થાય (૨)

પુરુષ સંતાન ઉત્પન્ન કર. તેના પછી બીએ પછી તને ઉદ્ધરે થાય. આ રીતે તું અનેક પુત્રોની માતા બને (૩)

મપલ આદિ વનસ્પતિઓના ઉત્તમ બીજો તું પુત્રપ્રાપ્તિ માટે રીતન કર અને ઉત્તમ વીરપુત્રોને જન્મ આપ. (૪)

કૃણોમિ તે પ્રાજાપત્યમા યોજિ ગર્મં एतુ તે ।

ચિન્દસ્તુ ત્વં પુત્રં નારિ વસ્તુમ્બં શમસ્તુચ્ચમુ તસ્મૈ ત્વં મયે
વાસાં ઘૌઃ પિતા ધૃષિધી માતા સંમુદ્રો મૂલં વીરુધાં વૃષૂવં ।

॥ ૫ ॥

તાસ્ત્વાં પુત્રાવિઘાપ્ દૈવીઃ પ્રાનુન્ત્વોપધયઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (તે પ્રાજાપત્યં કૃણોમિ) તારા માટે પ્રગ્ન યવાના સરકાર હું કરે છું (ગર્મં તે યોજિ एतુ) ગર્મ તારી યોનીમાં આવે છે (નારિ) સ્ત્રી ! (સ્વ પુત્ર ચિન્દસ્વ) હું પુત્રને પ્રગ્ન કરે (વાંતુમ્બં શમસ્ય) જે તારા માટે કલ્યાણકારી થાય અને (ચ સ્વ ઉ તસ્મૈ શ મય) હું ખાત્રીથી તેના માટે કલ્યાણ કરનારી થા [૫]

(વાસાં વીરુધાં) જે ઔપધિઓને : (ઘૌઃ પિતા) પુત્રને પિતા છે, (ધૃષિધી માતા) પૃથ્વી માતા છે અને (સંમુદ્ર-મૂલં) દરીયા જરો (વૃષૂવં) થયો છે, (તાઃ દૈવીઃ ઔપધયાઃ) તે દિવ્ય ઔપધિઓ (સ્વા પુત્રાવિઘાપ) તને પુત્ર પ્રાપ્તિના માટે (પ્ર અનુન્તુ) વિશેષ રક્ષણ કરે [૬]

ભાષા— પ્રગ્ન ઉત્પન્ન યવાને પ્રાગ્નપત્ય સરકાર તારા માટે કરે છું તેથી તારા ગર્ભાશયમાં પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન થશે અને હું પુત્ર સત્તિ ઉત્પન્ન કરે તે પુત્ર તારું કલ્યાણ કરશે અને હું તેનું કલ્યાણ કરજે (૫)

જે ઔપધિઓ પૃથ્વીપાયા છે તેનું ખાલન દિવ્ય શક્તિ વડે થાય છે, જે દરીયામાં નિર્મિત થાય છે તે દિવ્ય વનસ્પતિનું સેવન પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે હું કરે તેથી તારા ગર્ભાશયમાં દેવ દૂર થઈ તેને ઉત્તમ સ્થિતિ થશે (૬)

વીર પુત્રનો જન્મ

વધ્વા સ્ત્રીને તેનું વધ્વાત્વ દૂર કરી ઉત્તમ વીરપુત્ર થવા યોગ્ય “ માતા ” જનાવવી એ આ સૂક્તનો સામ્ય વિષય છે પહેલાં ત્રણ મંત્રોમાં મગ્ય વિચારો દ્વારા આત્મિક પરિવર્તન સંચકું છે જે કેમ સ્ત્રીને જુવાનીમાં મનના નિશ્ચય થાય કે પોતાનું વધ્વાત્વ દૂર કરેલ છે તો તે મુજબ શરીરની અદર પછુ તેમ જ અનુકૂળ પરિવર્તન યવાનો સભવ છે જે અન્દિય વિષે ક્રોધ મોગી ખામી ન હોય તો આ આનંસિક વિચારપરિવર્તનથી અવશ્ય સિદ્ધિ મળે છે

આ કાર્ય માટે ‘ પ્રાગ્નપત્ય ઇષ્ટિ ’ નો પ્રયોગ પ મંત્ર મંત્રમાં કહેલ છે ન્યપશક વિગેરે દિવ્ય ઔપધિઓનું હવન અને તેના પીંગેનું વિધિપૂર્વક બ્રહ્મણ કરવાનું વિધાન યોગ્ય મંત્રમાં કહેલ છે ન્યપશક ઔપધિઓનો એકગણ છે આ ઔપધિઓ વીર વધારનાર શરીર પુષ્ટ કરનાર અને ગર્ભાશયના દોષ દૂર કરનાર અને ત્યાં આરોગ્ય વધારનાર છે આ વનસ્પતિઓનું હવન કરતું તેનું સેવન કરતું અને આરોગ્યપૂર્ણ વિચાર અમામાં પાત્રુ કરવા આ ત્રણ ઉપાય વડે વધ્વાત્વ દૂર કરવા આ સૂક્તમાં કહ્યું છે

યજ્ઞમાને ધર્મઆવનાથો આ પ્રાગ્નપત્ય ધર્મ કરવો યજ્ઞશ્રેય આદુતિરસ સ્ત્રીને પીવડાવવો અને પ્રથમ ત્રણ મંત્રમાં કહેલા આરોગ્યકારક વિચારો આશીર્વાદ રૂપે કહેવા, “ હે સ્ત્રી ! તારામાં જે વાંઝખજુના દોષ હતા તે આ પ્રાગ્નપત્ય ઇષ્ટિથી દૂર થાય છે હવે તારા ગર્ભાશયમાં પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન થશે ત્યાં તે વીરભ્રાજક રસ અહિવા સધી પુષ્ટ થતું રહે અને પછી યોગ્ય સમયે ઉત્પન્ન થશે હવે હું બંનેકે પુત્રની માતા બનીશ (મ ૧-૩)

આ પ્રકારે પન પૂર્વક આપેલા આશીર્વાદો અને તે આશીર્વાદોને અચલ નિશ્ચયથી સ્વીકાર કરવાથી અદર જરૂર આવશ્યક ફેરફાર થાય છે “ શિવસકલપ વડે ચિદ્રિતા ” કરવાની આ પદ્ધતિ છે આ વિષે ઘણા સૂત્રો અથર્વવેદમાં છે

આ સૂક્તમાં ‘ ઔપધયાઃ ’ શબ્દ બહુવચનમાં છે તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે આ સેવન વિધીમાં બંનેકે ઔપધિઓ હશે સારા વેદોએ તે વિષે શાંખ્યોગ કરવી જોઈએ

ગર્ભ ધારણા

કાંઠ ૫, સૂકત ૨૫

(ઋષિ - યજ્ઞા । દેવતા - યોનિગર્ભઃ)

પર્વતાદિવો યોનિરજ્ઞાદજ્ઞાત્સુમાર્મૃતમ્ । શેષો ગર્ભસ્ય રેતોધાઃ સર્વો પુર્ણમિવા દંધત્ ॥ ૧ ॥
 યથેયં પૃથિવી મહી મૃતાનાં ગર્ભમાદુષે । ઇવા દંધામિ તે ગર્ભ તસ્મૈ ત્વામવસે હુવે ॥ ૨ ॥
 ગર્ભ ઘેદિ સિનીવાલિ ગર્ભ ઘેદિ સરસ્વતિ । ગર્ભ તે અશ્વિનોભા ધૃત્તાં પુર્ષ્કરસ્રજા ॥ ૩ ॥
 ગર્ભ તે મિત્રાચરુણૌ ગર્ભ દેવો વૃહસ્પતિઃ । ગર્ભ તુ દ્વન્દ્રશ્ચાગ્નિશ્ચ ગર્ભ ધાતા દંધાતુ તે ॥ ૪ ॥
 વિષ્ણુર્યોનિં કલ્પયતુ ત્વષ્ટાં રૂપાણિ પિંશતુ । આ સિંશ્રુત પ્રજાપતિર્ધાતા ગર્ભ દંધાતુ તે ॥ ૫ ॥
 યદ્વેદુ રાજા ચરુણો યદ્દૌ દેવી સરસ્વતી । યદિન્દ્રો વૃત્રહા વેદુ તદ્ગર્ભકરણં પિવ ॥ ૬ ॥
 ગર્ભો અસ્યોપધીનાં ગર્ભો વનસ્પતિનામ્ । ગર્ભો વિશ્વસ્ય મૃતસ્ય સો અમે ગર્ભમેદ ધાઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ— (પર્વતાદિવઃ) પર્વતથી માંડી ઘુલેક સુધી ને પદાર્થો છે તેના (અંગાત્ અંગાત્ સ્વં આમત્) અંગ પ્રત્યંગોમાંથી બેધું કરેલું (યોતેઃ) યોનીના સ્થાપના (રેતોધાઃ શેષઃ) યોનીની સ્થાપના કરનાર પ્રશ્નદિય (સર્વો પર્ણે દ્ય) પાણીના પ્રવાહમાં ખડેલા પાન સુખ્ય (ગર્ભસ્ય આદધતુ) ગર્ભના બીજનું આધાન કરે છે. [૧]

(યથા હ્યં મહી પૃથિવી) ને રીતે આ ગોઠી પૃષ્ઠી (મૃતાનાં ગર્ભ આદધે) સમસ્ત ભૂતોનો ગર્ભ ધારણ કરે છે (ઇવા તે ગર્ભ દંધામિ) તે પ્રકારે તારો ગર્ભ ધારણ કરેલું (તસ્મે અવસે ત્વાં હુવે) તેના રક્ષણ માટે તને બોલાવું છું. [૨]

હે (સિનીવાલિ) અશ્વપત્રનાથી ગતો દેવી ! (ગર્ભ ઘેદિ) ગર્ભને ધારણ કર. હે (સરસ્વતિ) રાત્રિદેવિ ! (ગર્ભ ઘેદિ) ગર્ભને ધારણ કર. (યમૌ પુર્ષ્કરસ્રજી અશ્વિનો) કમલમાલા ધારણ કરનાર બંને અશ્વિ દેવો (તે ગર્ભ આદધતાં) તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૩]

(મિત્રા-ચરુણૌ તે ગર્ભ) મિત્ર અને વરુણ તારા ગર્ભને પુષ્ટ કરે. (દેવઃ વૃહસ્પતિઃ ગર્ભ) દેવ બૃહસ્પતિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (દ્વન્દ્રઃ ચ અગ્નિઃ ચ તે ગર્ભ) દ્વન્દ્ર અને અગ્નિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (ધાતા તે ગર્ભ દંધાતુ) ધાતા તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૪]

(વિષ્ણુઃ યોનિં કલ્પયતુ) વિષ્ણુ યોનીને સમર્થ બનાવે. (ત્વષ્ટા રૂપાણિ પિંશતુ) ત્વષ્ટા રૂપોને અવલોકનાર બનાવે. (પ્રજાપતિઃ યાતિચતુ) પ્રજાપતિ ગર્ભનું સંચાલન કરે અને (ધાતા તે ગર્ભ દંધાતુ) ધાતા તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૫]

(યત્ રાજા ચરુણઃ વેદ) ને વરુણના બળે છે (યા યત્ દેવી સરસ્વતી) અથવા ને દેવી સરસ્વતી બળે છે (યત્ વૃત્રહા દ્વન્દ્રઃ વેદ) ને વૃત્રના નાશ કરનાર બ્રહ્મ બળે છે. (તત્-ગર્ભકરણં પિવ) તે ગર્ભને રિયર કરનાર રસનું પાન કર. [૬]

(યોપધીનાં ગર્ભઃ અસિ) તું યોપધીઓનો ગર્ભ છે, અને (વનસ્પતિનાં ગર્ભઃ અસિ) તું વનસ્પતિઓનો ગર્ભ છે. (વિશ્વસ્ય મૃતસ્ય ગર્ભઃ) સર્વ બૃત્તમાત્રનો ગર્ભ છે. હે અમે ! (સઃ દ્વઃ ગર્ભ આધાઃ) તે તું અર્ધો ગર્ભને ધારણ કર. [૭]

અર્ધિ રુન્દ વીરયંસ્તુ ગર્મમા ધેહિ યાંન્યામ્ । વૃણસિ વૃણ્યાવન્પ્રત્યાયં ત્વા નૈવામસિ ॥ ૮ ॥
 વિ જિહ્વીવ્ય વાર્દત્સામે ગર્મસ્તુ યોનિમા યંયામ્ । અદૃષ્ટે દેવાઃ પુત્રં સોમપા ઉંમયાવિનમ્ ॥ ૯ ॥
 ઘાતુઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગચ્ચીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૦ ॥
 ત્વષ્ટુઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગચ્ચીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૧ ॥
 સર્ધિતુઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગચ્ચીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૨ ॥
 પ્રજાપતૈ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગચ્ચીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ— (અધિર્સ્યઃ) જીવે ઉભો રહે (વીરયસ્વ) વીરના પાત્ર કર (યોન્યાં ગર્મ આધેહિ) યોનીમાં ગર્ભની સ્થાપના કર દે (વૃણ્યાવન્) છુપા માસિ) વીર્યાનું । (પ્રત્યાય) અગામ છે (ત્વા પ્રજાવે નવામાસિ) તને કેવળ સત્તાન માટે જ સષ્ટ મંથને છીએ । [૮]

હે (વાર્દત્સામે) શુદ્ધસામ જ્ઞાનાર ઓ ! તું (વિજિહ્વીવ્ય) વિશેષ પ્રકારથી તૈયાર રહે (તે યોનિ ગર્મ આશ્રયા) તારા યોનીમાં ગર્ભ સિંધર થાય (સોમપા) દેવા સમયાવિન પુત્ર તે જાદુ) સોમપાન કરનારદેવએ તમારા બંનેતુ રક્ષણ કરનાર પુત્ર તમને આપશે છે । [૯]

હે (ઘાતુઃ) ઘાતા । અને હે (ત્વષ્ટુઃ) રૂપ જનારનાર દે ! હે (સર્ધિત) ઉપાદક દે ! હે (પ્રજાપતે) પ્રજા પાલક દે ! (સ્વયાઃ નાર્યાં ગચ્ચીન્યો) આ સ્ત્રીના અને ગર્ભ પેર ના ગીઓની વચ્ચે (શ્રેષ્ઠેન રૂપેણ પુમાસ પુત્ર આ ધેહિ) ઉત્તમ સુંદરરૂપેણા પુત્ર સત્તાન સ્થાપન કરો અને (દશમે માસિ સૂતવે) દશમાં માસમાં તેને ઉત્પન્ન થતા યોગ્ય જાનાવો । [૧૦-૧૩]

ગર્ભની સુરક્ષિતતા

ગર્ભના સ રક્ષણ માટે પરમેશ્વરની તેમજ ખીજ દેવતાઓની પ્રાર્થના આ સૂક્તમાં કરવામાં આવેલ છે આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાથી માનસઃકલિનની ભગૃતિ દ્વારા યજ્ઞો લાભ થાય છે તે સિવાય આ સૂક્તમાં ગર્ભવિપક્ષ ખીજ ધણી ઉપરુક્ત વાતો પણ કહેલી છે તેનો યોગ્ય વિચાર અહીં કરવો જરૂરી છે

પૃથ્વી ઉપરના પર્વતેથી મંડા જુને ક સુધી આ લાવા પૃથ્વીની અદર નેટલ પદાર્થો છે તે જાહાના અગ્રમત્ત ગોના અથ સષ્ટ અને તે બધા અશો વિશિષ્ટ પ્રકારથી ભેગા કરનાથી ગર્ભ જાનાવામાં આવે છે આ પ્રથમ મત્રમાં કહેતું છે. એટલે આ ગર્ભમાં જે પ્રજા છે સર્વ અને ચદ્રના અશ છે તે પ્રમાણે વાયુ અને જલના અશ પણ છે તેની જ રીતે ઓપિ વનસ્પતિઓના અશ પણ છે જે બહારમાં છે તે પિડમાં છે એટલે પિડ એ બહારમાં અશ છે તેજ પ્રકારે પાનિના અગ્ર પ્રત્ય ગેતુ સરવ વીર્યામાં આવે છે અને તે વીર્યાબિન્દુથી ગર્ભ અને છે એટલે ગર્ભમાં પિતાના અગ્ર પયો-શુશુલેષીનુ સરવ આવેતું હે પ છે આ રીતે આ ગર્ભ એક દષ્ટિએ સહારમાં સત્વાસ છે અને ખીજ દષ્ટિએ આ ગર્ભ પિતાનો સત્વાસ પણ છે ગર્ભમાં એમ સમજે કે આટલી પ્રમદ સંક્રિતએ છે તેથી ગર્ભનું સ રક્ષણ તેનું જ સારી રીતે કરતું બેઠએ તેની નેટલી ઉગ્રિત થાય વેદલા પ્રયત્નો કરવા બેઠએ

મત્ર રથી પ સુધી દેવતાઓની પ્રાર્થના છે કે સર્વ દેવો આ ગર્ભનું રક્ષણ કરે, તે માટે મદદ આપે અને જે દેવતાઓના અશ અહીં કલા છે તેઓ એ ચેતના સક્રિત વડે તેને સુરક્ષિત રાખવો અને વધારેના વાત એટલી જ જ્ઞાનમાં રાખવા જેની છે કે રક્ષણ તો દેવો જ કરે માણસે તેમાં રૂઝાટ કરી નહિ જે પ્રમાણે બદ બોરગામાં રેલવાથી માણસ સર્પના રક્ષણથી વચિત રહે તેની જ રીતે ખીજ દેવોના રમણથી અજ્ઞાનના કારણે માણસ દૂર રહે છે તેથી મણસે પોતે પોતાને દેવતાઓના સ્વાધીન કરતું તે જ યોગ્ય છે એમ કરવાથી જ તેનું માણસ રાક્ષસી ગર્ભના રક્ષણ માટે પણ ગર્ભાધી

૨ની શુદ્ધ પવનમાં તેમ જ તાપ તડકામાં પેતે પોતાને રાખે તો સૂર્યાદિ દેવોથી જે રક્ષણ મળવાનું તે તેને, સાથે સાથે ગર્ભને પણ મળી શકશે.

ગર્ભ સારી રીતે પુષ્ટ થઈ હસમાં મહિનામાં માતાના પેટમાંથી બહાર આવશે જોઈએ. આ તેની પૂર્ણવૃદ્ધિની મર્યાદા છે, આ વાત ૧૦ માં મંત્રમાં કહી છે.

અન્ય મંત્ર ગર્ભધાન વિષયક છે. તે વાચકો સહેલાઈથી સમજી શકે છે.

ગર્ભ ધારણ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૭

(જાપિઃ—અથર્વા । દેવતા—ગર્ભદેહનમ્)

યથેયં પૃથિવી મહી ભૂતાનાં ગર્ભમાદુષે । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતવે ॥ ૧ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી દાધારેમાન્વનસ્પતીન્ । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતવે ॥ ૨ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી દાધાર પર્વતાન્ગિરીન્ । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતવે ॥ ૩ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી દાધાર વિષ્ણુન્ જગત્ । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતવે ॥ ૪ ॥

અર્થ—યથા રૂપ મહી પૃથિવી) જે રીતે આ મોટી પૃથ્વી (ભૂતાનાં ગર્ભ આદુષે) શૂનોના ગર્ભ ધારણ કરે છે (ઇવં તે ગર્ભો) તે રીતે તારે ગર્ભ (સ્તુ મનુ સર્વિતવે ધિયતાં) સંતાનને અનુકૂલતાથી ઉત્પન્ન કરવા માટે સ્થિર અને [૧]

(યથા રૂપ મહી પૃથિવી) જે તારી આ મોટી પૃથ્વી (હમાન્ વનસ્પતીન્ દાધાર) આ વનસ્પતિઓને ધારણ કરે છે તે પ્રકારે સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે તારી અંદર ગર્ભ સ્થિર થાવ. [૨]

જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વી (પર્વતાન્ ગિરીન્ દાધાર) પર્વત અને પહાડોને ધારણ કરે છે તે જ રીતે તારી અંદર ગર્ભ સુખથી પ્રસૂતી થવા માટે સ્થિર રહે [૩]

જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વી (વિષ્ણુન્ જગત્) વિવિધ પ્રકારના જગતને ધારણ કરે છે તેવી જ રીતે તારી અંદર આ ગર્ભ સુખપ્રસૂતિ માટે સ્થિર થાવ

હીને પોતાના ગર્ભાશયમાં ગર્ભ સ્થિર કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તેને સફલ કરવા આ સૂક્ત આશીર્વાદ આપી રહ્યું છે.

ગર્ભદોષ નિવારણ

- કાંડ ૮, સૂક્ત ૬

(જાપિઃ—માતૃનામા । દેવતા—મન્ત્રીકા)

યૌ તે માતૈન્મમાર્જ જાતાયાઃ પતિવેદનો । દુર્ગામા વત્ર મા મૃષદલિશં ઉત વત્સર્પઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—(જાતાયાઃ) તે) ઉત્પન્ન થતા જ તને (યૌ પતિવેદનો) જે પતિને પ્રાપ્ત થનારા બે ભાગ તારી (માતા હન્મમાર્જ) માતાએ સ્વચ્છ ક્યાં (તત્ર) તેમાં (દુર્ગામા, લલિશઃ ઉત વત્સર્પઃ) દુષ્ટાંશુ, અશિષ્ટ અને વત્સર્પ આ રોગ જીવો (મા મૃષત્) ન પડે. [૧]

બાધાર્થ—બાળક ઉત્પન્ન થતા જ રતનમાં અને અન્યત્ર રોગ ઉત્પન્ન કરનારા જીવો ન પડે. (૧)

યસ્ત્વા સ્વપન્તી ત્સરતિ યસ્ત્વા દિપ્સતિ જાગ્રંતીમ્ । છાયામિદુ પ્ર તાન્સૂર્યઃ પરિક્રામંચનીનશત્ ॥ ૮ ॥

યઃ કૃણોતિ મૃતવંસ્ત્મામર્વતોકામિમાં સ્તિર્પમ્ । તમોપથે સ્વં નાશયાસ્યાઃ કમલમન્નિવમ્ ॥ ૯ ॥

યે શાલાઃ પરિનૃત્યન્તિ સાયંવર્દમનાદિનઃ । કુસૂલા યેચ કુહિલાઃ કંકુમાઃ કુરુમાઃ સ્ત્રિમાઃ ।

તાનોપથે સ્વં મુન્ધેન વિપુચીનાન્વિ નાશય ॥ ૧૦ ॥

યે કુકુન્ધાઃ કુકૂરમાઃ કૃત્તીર્દુર્શાનિ વિપ્રતિ ।

હીમા દૈવ પ્રનૃત્યન્તો વને કુર્વંતે ધોવં તાનિતો નાશયામસિ ॥ ૧૧ ॥

યે સૂર્ય ન વિતિક્ષન્ત આતપંતમમું દિવઃ ।

અરાયાન્વસ્તવાસિનો દુર્મર્ન્વીહોદિતાસ્યાન્મકકાન્નાશયામસિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—(સ્વપન્તી ત્વા યઃ ત્સરતિ) ઉંઘેલા તારી પાસે જે આવે છે, (યઃ જાગ્રંતીમ્ ત્વા દિપ્સતિ) જે વું બચ્ચ હોય ત્યારે તારી પાસે આવી કંઈ આપે છે, (સૂર્યઃ છાયાં દિવ) સૂર્ય જેમ અંધારાને નાશ કરે છે, તે રીતે (પરિક્રામન્ પ્ર ચનીનશત્) બમણુ કરનારા તેમને નાશ કરે. [૮]

(યઃ કૃણોતિ) જે આ બીને (મૃતવંસ્ત્મામર્વતોકાં કૃણોતિ) ગરેલા બાળકોને જન્મ આપનારી અથવા કમુવાતક ચનારી કરે છે, હે ઓપધિ ! (સ્વં અસ્યાઃ તં નાશય) તું તેના તે રોગખીએને નાશ કર. (કમલમન્નિવમ્) ગર્ભદોષથી કમલને રોગ મુક્ત કરે. [૯]

(યે શાલાઃ) જે ગધેડા જેવા સમૂહ કરે છે, (સાયં શાલાઃ પરિ નૃત્યન્તિ) સંજે ધરતી આબુ-ખાબુમાં ચારે તરફ નાચે છે, (કુસૂલા કુહિલાઃ) સોયના અગ્રભાગ જેવા, મોટા પેટવાળા, (કંકુમાઃ, કુરુમાઃ સ્ત્રિમાઃ) વાંકચૂડા, અરાળ સમૂહ કરનારા અને નાના રોગખંડુઓ છે, હે ઓપધિ ! (સ્વં તાન્ મુન્ધેન) તું તેમને પોતાના વાસને (વિપુચીનાન્વિ નાશય) પસારથી આરી નાખજે. [૧૦]

(યે કુકુન્ધાઃ કુકૂરમાઃ) જે અરાળ સમૂહ કરે છે અને યોગ્ય અર્થ છે, (કૃત્તીઃ દુર્શાનિ વિપ્રતિ) કરનાર અને દંશ દેવાના અવયવ અથવા સાધનોવાળા (યે ધોવં કુર્વંતે) જે સમૂહ કરતા (હીવા દૈવ વને પ્રનૃત્યન્તઃ) કલીંગ મુજ્જ વનમાં નાચનારા (તાન્ દિવઃ નાશયામસિ) તેમને અહીંથી નાશ કરીએ છીએ. [૧૧]

(યે દિવઃ આપતન્તં અમું સૂર્ય ન વિતિક્ષન્તે) ધુસેકમાંથી આવનાર આ સૂર્યને જે સહન કરી શકતા નથી. તે (અરાયાન્વસ્તવાસિનઃ) સત્વદ્વેન કરનારા, ચામડીમાં રહેનારા (દુર્મર્ન્વીહોદિતાસ્યાન્) અરાળ વાસવાળા, લોદીથી અરડાએલા મોઢાવાળા, (મકકાન્ નાશયામસિ) મચ્છરોને અહીંથી નાશ કરો. [૧૨]

વાક્યાર્થ—ઉંઘમાં અથવા બચ્ચીમાં જે રોગખીજ પાસે આવે છે તેમને જેમ સૂર્ય અંધકારને નાશ કરે છે તેવી રીતે નાશ કરે છે. (૮)

જે રોગખીજે સ્ત્રીને મૃતવાસના અથવા ગર્ભપાત કરનારી બતાવે છે તે રોગખીએને નાશ કર અને તે સ્ત્રીનું ગર્ભ-સ્થાન નિરોગી બનાવ. (૯)

ગધેડા જેવા અવાજ કરનારા જે મચ્છરો ધરતી પાસે સાંજના વખતે નાચતા ચાતા રહે છે, જેમના મોઢામાં સોય જેવું કોંખાનું સસ્ત્ર હોય છે, જેમનું પેટ મોટું અને સરીર વાંકચૂડું હોય છે, અને જેમના સમૂહથી દુઃખ થાય છે, તે રોગ-ખંડુ મચ્છર વિગેરેના લગ્ન વાસવાળી દવા ચારે તરફ પ્રસરી નાશ કરે છે. (૧૦)

અરાળ સમૂહ કરનારા, બધા મળી મોટા અવાજ કરનારા, મોઢામાં કરવાના અથવા દંશ કરવાના સાધનો રાખનાર, જન્મમાં નાચનાર, રોગ દવાદોષ મચ્છર વિગેરે જનુએને અહીંથી હટાવી દો. (૧૧)

ધુસેકમાંથી પ્રકાશના સુરજના પ્રકાશને જે સહન કરી શકતા નથી, દુર્ગંધીયુક્ત ચામડામાં જે રહે છે, જેવા રક્ત પીનારા મચ્છરોને અહીં નાશ કરીએ છીએ. (૧૨)

પિન્નુ રક્ષ જાર્યમાનં મા પુમાંસં સ્ત્રિયં ક્રન્ । આળ્હાદો ગર્માન્મા દમન્વાષ્સ્વેતઃ કિંમીદિનઃ ॥ ૨૫ ॥
અપ્રજાસ્ત્યં માર્તેવત્સુમાદ્રોદમ્મમાવૃષમ્ । વૃધાદિવૃ સ્વર્જે કૃત્વાપ્રિયે પ્રતિ મુચ્ચ તત્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ—ટે (વિગ) પીંગી દવા । (જાયમાનં રક્ષ) ઉત્પન્ન થનાર બાળકનું રક્ષણ કર (પુમાંસં સ્ત્રિયં મા ક્રન્) પુરુષ અને સ્ત્રીને મારતો નહિ (આળ્હાદ- ગર્માન્ મા દમન્) આ ક્રિયાનાર ગર્ભને નાશ ન કરે (દતઃ કિંમીદિન યાદયઃ) અર્ધથી બૂખ્યા બંદુઓને દૂર કર [૨૫]

(અ-પ્રજાસ્ત્યં) વર્ગીકાપણું (માર્તે-ધરતં) બાળકનું મરતું (આન્ રોદ) રક્ત કુટું (અર્ધં માયય) પાપનો ભોગ (તન્) આ નધુ દુઃખ (વૃધાન્ સ્વજ દવ) વૃદ્ધથી દૂષ પડના જેવું (અપ્રિયે પ્રતિમુચ્ચ) અપ્રિય-સ્થાનમાં છોડી દો [૨૬]

ભાષાસ્થ—ઉત્પન્ન થનાર બાળકનું રક્ષણ કર, સ્ત્રી પુરુષને દુ ખ ન આપતા, અક્રિયાનાર ગર્ભને નાશ ન કરે, કુટુંબે અર્ધથી દૂર કરે (૨૫)

વર્ષાપણું, બાળક મરતું, રોવાની વૃત્તિ, પાપ પ્રવૃત્તિ, આ બધા રોપ દહી નય વૃદ્ધથી દૂષ ખરી પડવા જેમ આ બધા રોપો મનુષ્યથી દૂર થાય (૨૬)

ગર્ભદોષ નિવારણુ

પ્રસૂતિના દોષ

પ્રધતિવેશ સ્ત્રીએને ભુદ ભુદ રોગ થાય છે તેનું કારણ મહિનતા, અસ્વચ્છપણું છે તેથી તે સ્થાનની પવિત્રતા, શુદ્ધતા કરી અને કેટલીક દવાઓના ઉપયોગથી સ્ત્રીએને પ્રભુતિ સમયે ચર્તા કષ્ટ દૂર કરવા નોંધવે એવા મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયના વર્ણનનું આ સૂક્ત છે એનો અર્થ માનનામા છે એટલે માતા છે. માતાઓનો અનુભવ સદૃશ દૃષ્ટિથી જોઇ તેમનો સંગ્રહ કરી જે અનુભવનું જ્ઞાન આપે થઇ શકે છે તે આ સૂક્તમાં છે આ સૂક્તનો વિષય આ સૂક્તના ૬ માં મળ્યાં એમ કહી છે—

યઃ સ્ત્રિય મૃતયસ્તાં અવતોર્કાં કુળોતિ ।

અથવા ત નાશય કમલં સ્ત્રિયં (કુદ) ॥ (મ ૭)

“જે સ્ત્રીના કારણે સ્ત્રીના બાળક મરે છે અથવા જે દોષના કારણે સ્ત્રીનું ગર્ભપતન થવા પામે છે તે સ્ત્રીનો તે દોષ દૂર કરવો નોંધવે અને તેના ગર્ભસમયે નિર્દોષ બનાવવો નોંધવે ” એ આ સૂક્તનું સાધન છે સ્ત્રીના ગર્ભપાત ન થાય અને બાળબચ્ચા દીર્ઘાયુ થાય આવો ઉપાય કરવો તે આ સૂક્તનો ઇચ્છિત લેવું છે આ વિષય સર્વ સ્ત્રીઓના હિતના

દોષના કારણે બહો ઉપયોગી છે બધા કુટુંબીઓ એનાથી લાભ લઇ શકે છે આ સૂક્તમાં કહ્યું છે કે પ્રયત્નિશ્વર્માં કેટલાક રોગજન્યુઓ દોષ છે અથવા બહારથી ત્યાં પેસી જાય છે તેમનો નાશ કરવા માટે ‘બાળપિંગ’ નામક ઔષધિ છે, જુઓ—

યે અસ્ર. જાતાન્ મારયન્તિ સૂતિકાઃ અનુશેતે ।

સ્ત્રીભાગાન્ પિન્નઃ મજતુ ॥ (મ. ૧૯)

“જે સ્ત્રીનીએ જન્મેલા બાળકો મારે છે તે સૂતિકાશ્વર્માં રહે છે, તેજ સ્ત્રીઓના ભાગમાં પેહિયે છે. તેમને દૂર કરવા માટે પિંગ નામક ઔષધિ છે ” આ પિંગ ઔષધિનો વિચાર આપણે પછી કરીશું અહીં એટલું જ જોવાનું છે કે આ સ્ત્રીઓને સૂતિકા શ્વર્માં મહિનતા-અસ્વચ્છતાના કારણે થય છે. અને તેથી ગર્ભપાત થાય છે, ગર્ભપાત થાય છે, અને બાળક પથ ખરી જાય છે બહુ અશાંતી લોકે સૂતિકાશ્વર્માં અધાર રાખે છે ત્યાં સર્વ પ્રકાર પેહિયેતો નથી તેથી અધરાના દોષથી આ સ્ત્રીઓ ત્યાં થાય છે અને વધે છે આ સ્ત્રી બીને સર્વ પ્રકારમાં રહેતા નથી તે વિષે નીચે આપેલો મત જુઓ—

ये सूर्यान् परिसंपन्ति स्तुपेव श्वशुरादधि ।

यज. તેનાં હૃદયે અધિ નિવિષ્ટતામ્ ॥ (મ ૨૪)

“ જે પ્રકારે સસરાથી વધુ દુર રહે છે, તેની રીતે આ રોગ-
ખીજે સૂર્યપ્રકાશથી દુર નાસી જાય છે. રોગજનું યોના છાતિ
પર આ બન્ન ઔષધિ ધણી મોટા આધાત કરે છે. ” અહીં
આપેલી ઉપમા ગોળ ચીતથી નિચર કરવા લાયક છે. વધુ
સસરા પામે ઉભી રહેતી નથી તે તેની સામે પશુ ઉભી
રહેતી નથી. શ્વશુર આવે કે તરન પાછી દટી જાય છે ત્યાંથી
નાસી જાય છે. તેજ પ્રકારે આ રોગ ખીજે સૂર્યપ્રકાશથી
નાસી જાય છે તેના સન્નુખ ઉભા પડી શકતા નથી તે સૂર્ય
પ્રકાશમાં જીવતા પશુ રહી શકતા નથી ત્યાં સૂર્યના પ્રકાશ
પડ્યે ત્યાં આ રોગખીજે ન હોય એટલે ત્યાં નિરોગતા કરવી
હશે ત્યાં સૂર્યપ્રકાશ પુરુષ આવવા દેવો. જે પ્રસૂતિગૃહમાં
રોગખીજ નટ કરવાની ઇચ્છા દરો ત્યાં સૂર્યપ્રકાશ પુરુષ
પ્રકારે આવે એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

બન્ન દવા તેમના હૃદયપર પ્રદાર કરે છે એમ અહીં કહ્યું
છે તેથી તેમને હૃદય છે એ વાત નિહાય છે અર્થાત્ આ
રોગખીજે હૃદયપાળા દોરાથી જનુરૂપ છે, તે નિર્જીવ
નથી. કારણ તે આધારમાં વધે છે અને સૂર્યપ્રકાશમાં નટ
થાય છે તેથી તેમનાથી નચવાનો ઉપાય એક સૂર્યપ્રકાશ જ
છે એ વાત નક્કી થઈ પરમાત્માએ સૂર્યપ્રકાશ એ એવી
ઔષધિ ફાગળની આપેલી છે કે જેથી અનેક રોગ સાજા
થાય છે અને મનુષ્ય નિરોગ અને દીર્ઘાયુ બને છે, તેથી
કહ્યું છે કે—

अप्रजास्त्व मर्तव्यस्त रोद अद्य आद्यय प्रतिमुञ्च ।

(મ ૨૬)

“ સ તતિ ન ચતી, મરેલી ચતી, તે કારણે શોકકળ, પાપા
મરણમાં પ્રતિ નિરે બાનતોથી ખાણે સુકત થતુ જોઈએ. ”
એટલે ખાણે એવો જ દોષસ્ત કરવો જોઈએ કે ધરમાં સ તતિ
પેદા થાય, ઉત્પન્ન થએલા પાળક દીર્ઘકાળ જીવીત રહે,
ખાણસને કુટુંબમાં મરણના કારણે ચેરાનો પ્રસંગ ન આવે,
બધાં કુટુંબીજનો આનંદથી કાલકમળ કરતા રહે અને કોઇ
ની પ્રતિ પાપ તરફ ન થાય આ બધું સાધ્ય કરવા માટે
પુરુષ સૂર્યપ્રકાશમાં રહેતુ ધણું જરૂરી છે. તેનો કાર્યકારણ-
ભાવ એમ કે સૂર્યપ્રકાશથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય, રોગખીજે
દુર થાય નિરોગી હોવાથી શરીર પુષ્ટ થાય, વીર્યબલ સુકત

બને રની અને પુરુષના શરીર વીર્યવાન અને હૃદયુષ્ઠ દેવાથી
એના બને પતિપત્નીથી ધનાઈ ગર્ભધાન ઉત્તમ થાય છે.
રિધર થાય છે. સંતતિ નિરોગી, બચવાન અને સદૃઢ હોય તે
દીર્ઘજીવી બને એવી સંતતિને અકાચ મૃત્યુ આવે નહિ અને
અકાળ મૃત્યુ ન થવાના કારણે શોકકળની સભાવના નહિ.
એની લાભેના પરંપરા છે પ્રસૂતિગૃહમાં આરોગ્ય ગર્ભધાથી
અને તે મૂર્ધપ્રકાશવડે રિધર કરવાથી આ બધું બને છે તેથી
કહ્યું છે કે—

यः स्वपर्वतो जायततो दिप्सति (तं) सूर्यः अमनिसत् ।
(મ. ૮)

“ જે રોગખીજે ઉપલી અથવા જામની રતીયોના શરીરમાં
પેસો તેમને કદ આપે છે, તે રોગખીજેનો નાશ સૂર્ય કરે
છે ” આ બધા રોગખીજે સૂર્યપ્રકાશથી દુર થાય છે. રોગ-
જનનુ પશુ સૂર્યપ્રકાશથી દુર થાય છે એ તે આજનું વિતાન
પણ કહે છે. સારે દવે જુઓ કે જે આધાર પ્રસૂતિગૃહો વેઠ
આતાની અનુસાર બનાવવામાં આવે તે કેટલુ કલ્યાણ થાય.
પરતુ આવો વિચાર ધણી થોડા લોકો કરે છે. આ સૂર્ય-
પ્રકાશનું મદદર તોયેના મનમાં રિધેય કહેતુ છે—

ये सूर्ये न तितिश्नन्ते तान् नाशयामासि । (મ. ૭૨)

“ જે સૂર્યને સહન કરી શકતા નથી તે રોગજનુયોના
અમે નાશ કરીએ છીએ ” અહીં એમ કહ્યું છે કે આ રોગ-
જનુ સૂર્યપ્રકાશને સહન કરી શકતા નથી એટલે તે અધેરા-
માં હોય છે, ત્યાં વધે છે અને રોગનિર્માણ કરે છે. જે સૂર્ય-
પ્રકાશને સહન કરી શકતા નથી સૂર્યપ્રકાશથી નાશ પામે એ
તો દેખીતુ છે જ સનિકાગૃહમાં આરોગ્ય આ પ્રમાણે
સૂર્યપ્રકાશથી સહજતાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી કહ્યું કે—

य गर्भं प्रातिमृदात् જાતં ચા મારયાતિ ।

તં પિંગ. હૃદયાવિષ્ણુ છજોતુ ॥ (મ ૧૮)

“ જે રોગજનુ ગર્ભનો નાશ કરે છે, જન્મેના પાળકનો
નાશ કરે છે, તેને પિંગવવર્ણના સૂર્ય (અથવા પીંગી દવા)
હૃદયમાં વધે છે, અને તેનો નાશ કરે છે ” અહીં ‘ પિંગા ’
શબ્દના બે અર્થ સભવે છે સૂર્ય પશુ પીંગવ એટલે પીંગા
રંગનો હોય છે અને તે વનરપતિ પણ તેવી જ પીંગારંગની
હોય છે. જે રોગજનુ પહેલાં કલા મુજબ સનિકાગૃહમાં
અધારમાં મશીનતાના કારણે ઉત્પન્ન થાય છે તે આહુ
નુકસાન કરે છે—

ય આત્માનમતિમાયમંસે આશાય વિશ્રતિ । શ્રીણાં શ્રીણમતોદિનુ દન્તુ રથાંસિ નાશય ॥ ૧૩ ॥

યે પૂર્વે વપ્તોદે યન્તિ હસ્તે ઘૃક્ષાણિ વિશ્રતઃ ।

આપાકેષ્ઠાઃ પ્રદાસિન સ્તમ્બે યે કુરેતે જ્ઞાતિસ્તાનિતો નાંશયામસિ ॥ ૧૪ ॥

યેર્વા પુશ્યાત્પર્પદાનિ પુરાઃ પાણીઃ પુરો મુર્સા ।

ચલજાઃ શકધૂમજાઃ ઉરુણ્ઢા યે ચ મદમટાઃ કુમ્ભમુક્કા અપાશયઃ ।

તાનસ્યા બ્રદ્ધણસ્પતે પ્રતીન્નેષેન નાશય ॥ ૧૫ ॥

પર્વસ્તાશ્વા અર્પચક્ષુશા અશ્વિનાઃ સન્તુ પળ્ઢયાઃ

અર્વ મેપજ પાદય ય દુર્મા સંવિવૃત્તસત્પર્વતિઃ સ્વપતિ સ્થિર્મ ॥ ૧૬ ॥

ઉદ્ધર્ષિણં મુનિકેશં જમ્ભવન્તં મરીમુશ્મ । ઉપેવન્તમુદુમ્બલં તુળ્ઢલંમુત ત્રાલ્ઢમ્ ॥

પદા પ્ર વિષ્ય પાણ્યી સ્પાલી ગૌરિંચ સ્પન્દુના ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—(યઃ આત્માનં મતિમાત્ર એસે આશાય) ને પોતાને ખતાના આધારે ઉપર ચડે (વિશ્રતિ) ધારણ કરે છે. હે પ્રદા ! તે (શ્રીણાં પ્રતોદિનઃ રથાંસિ નાશય) એમીના ગર્ભાશયને પીડા કરનાર જન્મોના નાશ કર. [૧૩]

(યે પૂર્વે હસ્તે ઘૃક્ષાણિ વિશ્રતઃ) ને પ્રથમ પોતાના હાથમાં સિ ગુરુ તથા (વપ્તોદે યન્તિ) એવી પાસે ભય છે (યે આપાકેષ્ઠા પ્રદાસિન) ને શુદ્ધ અથવા પરિત રથાતમાં રહે છે અને દસાવે છે, (યે સ્તંબે જ્ઞાતિસ્તાનિતો કુરેતે) ને યાજ્ઞશાખા પ્રદાશ કરે છે. (હતા તાન્ નાશયામસિ) અહીંથી તેમનો નાશ કરે પુ. [૧૪]

(યેર્વા પ્રવદાનિ પશ્યાત્) જેમને પગ પાછળ અને (પાણીઃ પુરાઃ) એવીએ આગળ છે, અને (મુર્સાઃ પુરાઃ) મુખે પશુ આગળ છે, (ચલજાઃ શકધૂમજાઃ) ખગમાં અથવા ગોનરમાં (ગાયના ડાહ્યામાં નિર્માણ થનારા) (ઉદુમ્બા યે ચ મદમટા) ને મોટા મેદાના અને કષ્ટદાયક (કુમ્ભમુક્કાઃ અપાશયાઃ) મોટા ઇંડાના ગતિમાન હોય છે તેમને, હે પ્રદાશસ્પતે ! (અસ્યાઃ તાન્) આ રતીના તે રોગમીત્તેનો (પ્રતિબોધેન નાશય) જાન લે નાશ કર [૧૫]

(પર્વસ્ત-મશ્વાઃ) જેમની આંખો ખરાઈ છે (અ-પ-ર્વ-લંકદાઃ) વિશેષ ક્ષીણ (પળ્ઢયાઃ) નિશુદ્ધ માણસ (અ-શ્વેના સન્તુ) રતી સુખ વગરના થાય, (દુર્મા સ્વપતિ સ્થિર્મ) આ પોતાની પતિ પાસે રહેનાર રતીને ને (અ-પતિ સંવિવૃત્તસતિ) પે તે ઇંડોનો પતિ ન થતા માત્ર કરવાની ઇચ્છા કરે છે, હે (મેવજ) એવધ ! તેને (અવ પાદય) નીચે પાડી નાખ [૧૬]

(સ્પન્દના ગૌ સ્પાલી દય) કુદનારી ગાય ને પ્રમાણે દૂધનું વાસણ ફેંકી દે છે તેમ પ્રકારે (પાણ્યી પદા ચ) એરી અને પગ લડે (ઉદ્ધર્ષિણ મુનિકેશ) દોળ કરનારા, મુનિએ મુખ્ય વાજ ધારણ કરી કપટ કરનાર (જમ્ભવન્ત મરીમુશ્મ) હિ સડ અને અશય રથમાં કરનારા (ઉપેવન્તં ઉદુમ્બલં) પાસે જનારા અને આરનારા (તુળ્ઢલંમુત ત્રાલ્ઢમ્) અપાનાક મુખવાળા દુષ્ટોને (પ્રવિષ્ય) વિશેષ પ્રકારથી વીધાને. [૧૭]

આશાય—ને પોતે પોતાના ખતાના આધારે ઉપર ને ઉપર ચડે છે તે રામકૃષ્ણ રતીઓના ગર્ભાશયના રોગ બનાવનાર છે, તેમનો નાશ કરે, (૧૩)

ને આપણી પાસે સિંગ રાખે છે, રસોડામાં રહે છે, ને બાક છે અને એમી પાસે જ્યાં રોગ ઉત્પન્ન કરે છે તે રોગજન્મોના નાશ કરે. (૧૪)

જેમના પગ પાછળ અને એરી આગળના બાજે હોય છે અને મોટું પશુ આગળ જ હોય છે, ને ગાયના ડાહ્યામાં નિર્માણ થાય છે તે મેદાન, કષ્ટ આપનાર રોગમીત્તેને અહીંથી દૂરથી (તેમનો નાશ કરે) (૧૫)

જેમની આંખો ખરાય છે, ને વિશેષ ક્ષીણ થયા છે, તેવાએએ એમી સાથે સમ્બંધ ન તામને એ પ્રશ્ન પોતાની પત્નીને છેડીને બીજા પારામાં એ સાથે કામ કરે છે તેને એવધો લડે નીચે પાડે. (૧૬)

જેમ ગાય એરી અને પગથી માંડીને વાસણ ફેંકી નાખે છે, તે પ્રમાણે બોરા, મુનિવેપધારી, હિ સડ, દમી આદિ સર્વ

યસ્તે ગર્ભે પ્રતિમૃશાજ્ઞાતં વા મારયતિ તે । પિન્નસ્તમુમ્મધેન્વા કૃણોતુ હૃદયાવિષમ્ ॥ ૧૮ ॥
 યે અન્નો જાતાન્મારયન્તિ સ્વતિકા અનુશેરેતે । સ્ત્રીમાંગાન્પિન્નો ગન્ધર્વાન્વાર્તો અન્નમિવાજતુ ॥ ૧૯ ॥
 પરિસૃષ્ટં ધારયતુ યદ્વિતં માવં પાદિ તત્ । ગર્ભે ત ડ્રમ્ભો રક્ષતાં મેવજો નીચિમાર્યો ॥ ૨૦ ॥
 પવીનસાર્પક્લ્પ્વાન્કૃષ્ટાર્પકાદુત નમ્રકાત્ । પ્રજાયૈ પર્યે ત્વા પિન્નઃ પરિં પાતુ કિમીદિનઃ ॥ ૨૧ ॥
 ઘ્રાસ્થાષ્ટતુરધાસ્પર્શપાદાદનજ્જુરેઃ । વૃન્તાંદુમિ પ્રસર્પતઃ પરિં પાદિ વરીવૃતાત્ ॥ ૨૨ ॥
 ય આમં માંસમુદન્તિ પૌરુષેયં ચ યે ક્રવિઃ । ગર્ભાન્સ્યાદન્તિ કેશવાસ્તાનિતો નાંશયામસિ ॥ ૨૩ ॥
 યે સ્વર્્યાત્પરિસર્પન્તિ સ્તુપેઽશ્વશુરાદર્ધિ । વૃજથ્થ તેષાં પિન્નથ્થ હૃદયેઽધિ નિ વિવ્યતામ્ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ— (ય : તે ગર્ભે પ્રતિમૃશાત્) ને તારા ગર્ભને નાશ કરશે (તે જાતે વા મારવાતિ) અથવા તારા જન્મેલા બાળકને ને મારે છે (તે) તેને (હમમન્વા પિંગઃ) ઉમ ધનુર્ધારી પીંગા રંગના (હૃદયાવિષં કૃણોતુ) હૃદયમાં પ્રદાશ કરે. [૧૮]

(યે અન્નઃ જાતાન્ મારયન્તિ) ને અન્નના ઉત્પત્તિ થયેલા ગર્ભને મારે છે, ને (સ્વતિકાઃ અનુશેરેતે) પ્રસૂતિશુદ્ધમાં રહે છે તેમને (ગન્ધર્વાન્ ક્રીમામાન્) ગંધાર્તા સ્ત્રીઓના ભાગમાં રહેનારા રોગ જંતુઓને (પિંગઃ) પીંગા રંગના બ્રહ્મ ઓષધિ (વાતઃ અર્ધં દય) પદ્મ વાદાગ્યોને દૂર કરે તેવી રીતે (મજ્જતુ) દૂર કરે. [૧૯]

(પરિસૃષ્ટં ધારયતુ) ઉત્પત્તિ થયેલા ગર્ભને સર્વ પ્રકારથી ધારણ કરે (યત્ દિતં તત્ મા અવ પાદિ) ને ગર્ભ બ્રૂકો છે તે પડી ન જાય. (નીચિમાર્યો સમી મેવજો) કપડામાં ધારણ કરવા લાયક નહોતે ઉમ ઓષધી (તે ગર્ભ રક્ષતાં) તારા ગર્ભનું રક્ષણ કરે. (૨૦)

(પવીનસાર્પ તંગ્લ્પ્વાન્) વલ્લભના નાકવાળા, મોટા માથવાળા, (કૃષ્ટાર્પકાત્) કાળા અને નાના (કિમીદિનઃ) ભૂખા રોગ જંતુથી (પ્રજાયૈ પર્યે) પ્રગ્ન અને પતિના સુખના કાળે (પિંગા ત્વા પરિપાતુ) પીળી દવા તારે રક્ષણ કરે [૨૧]

(ઘ્રાસ્થાત્ સ્તુરક્ષાત્) બે મોઢાવાળા, ચાર આંખવાળા (પંચપાદાત્ સનંજુરેઃ) પાંચ પગવાળા અને આંગળી વગરના (અમિપ્રસર્પતઃ વરીવૃતાત્ વૃન્તાત્) આગળ વધનારા ધેસાએલા જોડાથી ધુસતોથી (પરિપાદિ) રક્ષણ યાવ. [૨૨]

(યે આમં માંસં મુદન્તિ) ને કાનું માંસ ખાય છે, (યે ચ પૌરુષેયં કવિઃ) અને ને ધુરુધનું માંસ ખાય છે (કેશવાઃ ગર્ભાન્ સ્યાદન્તિ) વાળવાળા ને ગર્ભને ખાય છે, (તાન્ હતઃ નાંશયામસિ) તેમને અમે અહીંથી દૂર કરીએ છીએ. (૨૩)

(યે સ્વર્્યાત્ પરિસર્પન્તિ) ને સૂર્ય તિ પાછા દહે છે (શ્વશુરાત્ સ્તુપા દય અધિ) જેવી રીતે સસરાથી વઢુ દૂર રહે છે, (વજા વ પિંગઃ જ) બ્રહ્મ અને પિંગ (તેષાં હૃદયે અધિ નિવિવ્યતાં) તેમના હૃદય ઉપર બીધા [૨૪]

ભાષ્ય— ને ગર્ભને નાશ કરશે, અથવા ઉત્પત્તિ થયેલા બાળકને મારે તેના હૃદયમાં પ્રદાશ કરે (૧૮)
 ને જન્મેલા બાળકને મારે છે, ને સ્વતિકા શુદ્ધમાં રહે છે, ને સ્ત્રીઓ પાસે રહે છે તે રોગક્રૂરીઓના આ પીંગી દવા નાશ કરે. (૧૯)

ગર્ભાંશયમાં ગર્ભની ઉત્પત્તિ ધારણા યાવ, ગર્ભ પડી ન જાય, અને ઉમ ઓષધી ગર્ભનું રક્ષણ કરે. (૨૦)
 પ્રભવી સુરક્ષિતા મદિ વજ્ર નાશિકનાળા, મોટા માથવાળા, કાળા અને નમ્ર, ભૂખા જંતુઓથી પીળી દવા તારે રક્ષણ કરે (૨૧)

બે મોઢાવાળા, ચાર આંખવાળા, પાંચ પગવાળા, આંગળી વગરના રોગજંતુઓ ને પાસે આવે છે તેમનાથી રક્ષણ યાવ. (૨૨)
 ને કાનું માંસ ખાય છે, ગર્ભ ખાય છે, તેમને અહીંથી નાશ કર (૨૩)
 ને જંતુઓ સૂર્યથી ધંતોષ રહે છે, સૂર્યનિરોધી સામે કરી રાક્ષા નથી, તેમને નાશ આ બ્રહ્મ દવા કરે (૨૪)

યે શામં માસં શાન્તિ, યે પીરવેયં ચ વાપિ ।

વેશ્યા ગર્માન્ શાન્તિતાન્ રતઃ માશ્યામસિ ॥

(મ. ૨૩)

“ જે રોગજનુ શરીરનું કાચું માંસ ખાય છે, માનવી શરીરના પુર્ણ જ્વાને ત્યાં ખાય છે, તેજ ગર્ભને ખાય છે, તેથી તેમનો નાશ કરવો યોગ્ય છે ” તેમનો નાશ સ્વર્ગ-પ્રકાશથી જ થઇ શકે છે આ રોગકૃમી જ્યારે શરીરમાં જેમ છે ત્યારે જ્યાં તે રહે ત્યાંનું રક્ત અને માંસ ખઇ મનુષ્યને ક્ષીણ, નિર્બલ, અશક્ત બનાવે છે. ત્યાં ગર્ભને પણ સુધવી નાખે છે તેથી સ્વર્ગપ્રકાશને યાજી યજુ અત્યંત યોગ્ય છે તેથી કહ્યું છે કે—

વિગ્ન જાવમાન રક્ષ પુમાસં સ્વિય મા કન્ ।

શાણ્ડાદ ગર્માન્ મા લ્લમન્ રતઃ કિમીદિન્ વાગ્ધસ્ય ॥

(મ. ૨૬)

“ વિગ્નવચ્ચું સ્વર્ગ (અથવા પીગી યૌવધી) જન્મેના બાળકનું રક્ષણ કરે છે સ્ત્રી અથવા પુરૂષને રક્ષા તક આપતી નથી રોગજનુ ગર્ભને દનારી શકના નથી અને આ ને મખ્યા રોગજનુ છે તેમને સ્વર્ગપ્રકાશ દૂર કરે છે. ” આ સાબ સ્વર્ગ પ્રકાશથી થાય છે આ મત્રમાં આ રોગજનુનું નામ “ કિમીદિન્ અને શાણ્ડાદ ” એમ કહ્યા છે. કિમીતા અર્થ (કિં દ્વાર્તી) હવે યુ ખાઉં, હવે યુ ખાઉં એમ કહેનાર આ જનુઓ હોય છે એટલે જુઓ હોય છે તેમની બૂખ કોઇ પણ વખતે મટતી નથી કારણકે તેમને ને અનુકૂળ પદાર્થ ખાના મળે તો તે ધણા સખ્યામાં વધે છે અને વધારે ખાવાની ઇચ્છા રાખે છે તે પ્રકારનાજ (શાણ્ડાદ) અવસ્થા રહેલા વીરને ખાઇ જનાર છે અને તે માણસને નિર્વાપી બનાવે છે તેથી તેમના હુમલાથી માણસ અકાળે મરે છે પણ જો તે માણસ સ્વર્ગપ્રકાશથી રહે તો તેના તે પ્રવ્રત્તથી રોગજનુઓ મર્યા જઇ તે અકાશમૃત્યુમાંથી બચી જાય છે

આ રોગજીને પ્રસતિશુદ્ધમાં સીના શરીર ઉપર દુમયો કરે છે અને તેના શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થાય છે રોગ થયા પછી તેને નિવારણ કરવાના ઉપાયની શોધ કરવી તેના કરતાં રોગ થતાં પહેલાં તે ન થાય તેવો પ્રમથ કરવો તે તે પ્રવ્રત્ત અધિક સાબકારી યસે તેથી કહ્યું છે કે—

જાતાયા દુર્ગામા કલિશ વરસપા મા મુઘ્ધ ।

(મ. ૧)

“ બાળક જનમનાજ, દુર્ગામ, અધિશ અને વસપ આ રોગજીને રતી ઉપર દુમયો કરનારી ઇચ્છા કરે છે ’ પ્રસતિશુદ્ધમાં આ જનુઓ હોય છે અને રતી ઉપર દુમયો કરે છે, તેથી એવો પ્રમથ કરવો જોઇએ કે આ કૃમીઓ પ્રસતિશુદ્ધમાં નિર્માણ થય નહિ, નિર્માણ થયા તો સ્ત્રીના શરીર પર દુમયો ન કરે અને દુમયો કરે તે રોગ નિર્માણ કરી શકે નહિ પ્રસતિશુદ્ધમાં બજા નામની યૌવધી રાખવાથી અથવા સ્વર્ગ કિરણોને ત્યાં પરોચિત દેવાથી આ નાત કળી બૂત થઇ શકે છે તેથી કહ્યું છે—

યજ દુર્ગામવાતનઃ । (મં. ૩)

“ જન નામક યૌવધી આ દુર્ગામ નામના રોગ જીનેને દૂર કરનારી છે ’ આ વનરપતિ પ્રસતિશુદ્ધમાં સખવાથી ત્યાં આરોગ્ય રિધર થઇ શકે છે બધા જનુઓ રોગનિર્માણ કરે છે એવું કાંઇ નહિ આ કૃમીઓ બે પ્રકારના જનુઓ છે તેમાં એક સાગં છે અને બીજા ખરાબ છે તે વિરે નીચેનો મત્ર જુઓ—

દુર્ગામા ચ સુનામા ચ ડર્મા સવૃત્ત દ્વચ્છત ।

અરાયાન અવ દ્વન્મ । સુનામા ર્વેણ દ્વચ્છતામ્ ॥

(મ. ૪)

“ બે પ્રકારના આ કૃમીઓ છે, એક (સુનામા) ઉત્તમ નામવાળા એટલે ને શરીરમાં દિનકારી અને બીજા (દુર્ગામા) દુષ્ટ નામવાળા, જેમનાથી શરીરના રોગ થાય છે. આ બંને શરીર પર આક્રમણ કરવા ઇચ્છે છે. આમાં ને (અ-શ્યાન્) કૃપણ અનુદાર, એટલે દુષ્ટ છે તેમને અમે નાશ કરીએ અને ને ઉત્તમ છે તેમને આ માસે જ્યાં દબએ ” અર્થાત્ સારા કૃમી મનુષ્ય તરે કરવાય કારક છે પણ ને દુષ્ટ અરુના ખરાબ રોગજીન છે તે કારક છે તેથી એવી ગોચરણ હોવી જોઇએ કે આ દુષ્ટ રોગજીન કોઇને કદ ન આપે આ કૃમી જેના હોય છે તેમનું વચુર્ન નીચેના મત્રમાં આપ્યું છે—

દ્વધાર્યાન્ વતુરક્ષાન્ વચુર્વદાન્ અનમુરે ।

અશિર્સર્પત્ત પરિવૃતાન્ વૃત્તાપરિપાદિ ॥ (મ. ૨૨)

“ આ જનુઓને બે મોઢા, ચાર આંખો અને પાંચ પગ આગળી વચરેના હોય છે આ કૃમીનો ચદાવે છે, એકત્રિત સથ શક્તિથી રહે છે, એમનાથી બચવું જોઇએ ’ આ તે જનુઓનું વચુર્ન છે તેની સાથે નીચેનું વચુર્ન પણ જુઓ—

યેવાં પ્રવદાનિ પશ્ચાત્ પાણીં મુજ્જાનિ ચ પુર ।
લલજા શકધૂમજાઃ ઝરણ્ણા મદ્મદા'

કુન્નમુલ્કાઃ અવાશનઃ । અસ્યા તાન્ પ્રતિવોદન
નાશય । (મ ૧૫)

‘ તેમના પગ પાછળની બાજુ, એટલી અને મોટું આમળાની
બાજુ હોય છે ’ આ કૃમીઓનું વર્ણન કરનારા શબ્દ આ
મત્રમાં ‘ લલજા , શકધૂમજા , ઝરણ્ણા , મદ્મદા ,
કુન્નમુલ્કા , અવાશનઃ ’ આ છે આમાં ‘ શકધૂમ ’
શબ્દનો અર્થ ‘ ગાવના ડાહ્યાના ધુમાડાથી ઉત્પન્ન ’ એવો
છે બીજા શબ્દોના અર્થ હજી સુધી વિશેષ સ્થિતિ કરવા
જેવો સ્પષ્ટ થયો નથી તાચકોએ તે વિશે સોધ આપી શક્યા
અને પ્રયત્નોદ્વારા તેમનો અર્થ જનશ્રુત પ્રધાન કરવો આ
સહતમા એવા બીજા પછી ધણી શબ્દો છે કે તેમનો અર્થ
સ્પષ્ટ થયો નથી આ કૃમી સ્ત્રોતોના શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન
કરે છે તે વિશે કહ્યું છે કે—

ये हस्ते शृगमाणि विधत्त यच्च यन्ति ।

ये स्तम्भे ज्योति कुर्वते ।

ये आ-पाके-ष्टाः प्रहासिनः नाशयामसि ।

(મ ૧૪)

‘ જે પે તાના સિંગડા દ્વાયમાં પકડી સ્ત્રીએ પાસે પોહોયો
બળ છે જે અંકે છે અને રસોગ્રામ રહે છે તેમનો નાશ
કરો ’ એવા કૃમી સ્ત્રીઓના શરીરમાં ઘુસે છે અને ત્યાં
વિવિધ રોગ નિર્માણ કરે છે તેથી તેમનો નાશ કરવો યોગ્ય
છે આ વર્ણનમાં ‘ શકિતનામો જ્યોતિ કરવોનો ’ શો અર્થ
છે તેનું જ્ઞાન ધતુ નથી તેવી જાણ રોગ થતો જરૂરી છે આ
સહતમાં રોગજનકુઓના મે બેઠે કલા છે એક સદ્મ અને
બીજા મોટા અહીં સુધી સદ્મ કૃમીઓનું વર્ણન ધતુ દેવે
મોટા મનઃછરે જેવા જનકો વિધે જુઓ—

મનઃછરેનું ગાયન

गर्भनादिनः कुल्ला कुक्षिला ककुमा मिच्छा ।

साय शाला पटितुत्यन्ति तात् गन्धेन नाशय ॥

(મ ૧૦)

‘ ગર્ભનાદિને કુલ્લા કુક્ષિલા કકુમા મિચ્છા ।
સાય શાલા પટિતુત્યન્તિ તાત્ ગન્ધેન નાશય ॥

ધણી અંગે મનઃછરે અથવા તેના જેવા કીડાઓનું છે તેઓ
શબ્દ કરે છે, સાંજે તેમનો શબ્દ સજાગાય, તેમની કરડાની
સેય ધણી તીવ્ર હોય છે તેમનો નાશ કરવા ઉપાસા અથવા
સુગંધી પદાર્થો બાળના જોઈએ. લોખાન, ધૂપ, ઉદ વિગે
નામવાળી અથવા તેનો ધુમાડો ધરમાં કરનાથી આ કીડોને
દૂર કરી સજાય છે, તેમનું વર્ણન નીચેના મત્રમાં છે

મનઃછરેનાં શબ્દ

कुटुम्भाः कुकूमाः कृतां दृर्शानि विधत्ति ।

ये घोषं कुर्वन् वने प्रनुत्यसः, तान् नाशयामसि ॥

(મ ૧૧)

“ (કુતી) કરડાર, (દૂર્શાનિ) દસ દેનારા સધનો
જેમની પાસે છે તેના, તે શબ્દ કરે છે અને જંગમના નાશ
કરે છે તેમનો નાશ કરો ” આ વર્ણન પછી પહેલા વર્ણન
સુગંધ અનુચરોનું જ છે મનઃછરેના મોઢામાં કરડાના દબીવાર
હોય છે તેમના નામ અહીં ‘ કુર્શ ’ કલા છે અને કરડાની
તેમની પ્રવૃત્તિના કારણે તેમને કુતી એટલે કરડાર એમ કહ્યું
છે. આ જનકો તાવ લાવે છે તેથી ઉપાસનાના પદાર્થો
બાળી તેમનો નાશ કરવો યોગ્ય છે. આ મત્ર અને તેના
પહેલા મત્રમાં એવા કેટલાક શબ્દો છે જેમનો અર્થ સ્પષ્ટ
થતો નથી તે શબ્દોની શોધ થતી જરૂર છે. તેમજ હજી
જુઓ—

મનઃછરેનું સ્થાન

अरायाम् वस्तवासिनः दुर्गन्धान् लोहितस्वान्

मक्कान् नाशयामसि ॥ (મ ૧૨)

‘ આ કૃમીઓ ઘસત એવે આમળાને રહે છે, તેમની
દુર્ગંધ આવે છે, તેમના મોઢા લાલ હોય છે આવા મનઃછરેનો
એટલે મનઃછરેનો નાશ કરવો જોઈએ ’ આ મત્રમાં
‘ મક્કા ’ શબ્દ ધણી કાળો ‘ મક્કાક ’ એટલે મનઃછર
વાચક હોવો જોઈએ. વસ્ત શબ્દના પછી ચોક્કસ અર્થ
ની શોધ થતી જરૂરી છે આ જનકોને અહીં, ‘ અરાય ’
કલા છે, તે શબ્દનો અર્થ ‘ ન આપનારો ’ એમ છે એટલે
આ જનકો આરોગ આપતા નથી લોહિ આપતા નથી,
જીવન આપતા નથી અને શરીરને શક્તિ અથવા શોભા
આપતા નથી કારણ કે તેમનાથી અનેક રોગો યાવ છે અને
તેથી ઉપર કહેલી બાબતો નાશ પામે છે આ કૃમીઓના
ચિન્હો નીચે આપેલા શબ્દો વડે સ્પષ્ટ થાય છે તેથી તે શબ્દો

દવે શ્લેષ્ય બીજા મંત્રમાં નીચે મુજબ નામો આવે છે—

ત્રેગજાનુના નામો

- ૧ પલ્લાન્દ-અનુપલ્લાન્દ- ખંસ જેમને અનુગ જા છે.
- ૨ કાર્ત્ત્વિ- દિશક, જે નાથ કરે છે.
- ૩ વૈજા- કામને પધારી પીરવેનો નાથ કરનારા.
- ૪ મલિમ્પુર- મહીનનામાં જન્મનામ અને અસ્વચ્છ- તના કારણે વર્ષનારા

- ૫ પર્ણાજક- પર્ણીન રોગ નિર્માણ કરનારા.
- ૬ માધેવા- કોષના આગરાથી રહેનારા.
- ૭ પ્રમીલિન- જે નામી કરનાર છે.

આ મંત્રના બીજા શ્લોકે, " યમિવાત્સવ્, ક્ષત્ર્વમૌષ્ઠ " આ વિશે શોધ થતી જુદી છે, કાણ કે તેમનો અર્થ ૨૫૯ નથી, પણ આ મંત્રમાં નીચે જણાવેલ શ્લોક આવે છે—

૮ કુણ્ણ - કાળા રંગના

૯ કેસી - વળાગા અથવા તણુ જેવા.

૧૦ સ-સુર- પ્રાણ પાતક મારી નાખનાર.

૧૧ નુષિજ્ઞ - નાના મોટાનણા

૧૨ સ-રાય - આરોગ્યદાતા આપનાર

આ પાંચમાં મંત્રમાં ૨૧ જાજ શબ્દ છે તેને અર્થ સમજી શકાશે નથી તેનો પણ શોધ થતી જોઈએ છતાં મંત્રમાં નીચે જણાવેલ શ્લોક આવે છે—

૧૩ અનુજિગ્મ - સુવચાથી સરીરમાં પ્રવેશ કરનારા, નાક વડે સરીરમાં પ્રવેશ મેળવી ફેરસામાં જાય છે

૧૪ પ્રમુદ્ધાન્ - ૨૫૪ કરનારા, ૨૫૪થી થનારા, ૨૫૪ જન્મ રોગનીજ

૧૫ ક્ષત્વવાદ- ખંસ ખાનાર, સરીરનું રક્ત અને માંસ ખાનાર

૧૬ હરિદ્ - દિશક, પાતકી, નાથ કરનારા.

૧૭ સ્વચ્છિકી - કુતરા મુજબ પીડા કરનારા

આથી જ ગેને બીજા મંત્રમાં જે શ્લોક છે તેમનો પણ આ શ્લોક સાથે સ્થિત કરવાથી રોગજીવંતોનું સંપૂર્ણ યત્ન થઈ શકે છે.

આ સર્વ જીવંતોને ' વિંધ વજા ' દૂર કરે છે તે વિનીમેતા મંત્રો એવા લાગે છે—

વિંધ વજા

વર્મિષ્ટ પારવતુ હિંત મા મવપાદિ ।

હમો યેવજાં ગર્મં વ્હતામ્ ॥ (મં. ૨૦)

વર્માવતાન્ તંપત્યાન્ ટાવતાન્ મમવાન્
કિર્મીદિન । પ્રજાવે પરયે વિંધ વર્મિષ્ટા ॥

(મં. ૨૧)

" મર્મહિષમાં આપાત કરેલ મર્મ ઉત્તમ રીતથી પારણ કરશે જોઈએ. મર્મહિષમાં રહેલા મર્મ ૧૧૧ ન થાય, આ જોને તોય એવમિધો તેનું રક્ષણ કરે, આ રોગનીએથી રક્ષણ થયા માટે, ઉત્તમ મંત્રાન થયા માટે, વિંધ વર્મરખન થી મર્મહિષનું રક્ષણ થાય. "

૨૧ મા મંત્રના રોગનીજ વાચક શબ્દ ધર્મી દુર્ભાગ છે તેમજ આ મંત્રમાં કહેલા ' વિંધ વજા ' વર્મરખનને પણ કંઈ પળે લાગે ના- થઈ રહેલ વિવિધ મર્મોમાં તેનું નામ નથી લેધો તેની શોધ કરતી હજુ છે શ્રીમદ્વચાસે' પોતના અધર્મવેદ બાળ્યમાં આ મંત્ર ઉપર બાળ્ય કરના તેને અર્થ ' એવસ્તવ' એમ કહે છે એટલે મંદિર સરસ્વ સર્વો અથવા રાષ્ટ્ર પિતૃજાનો અર્થ આજ દશે એમ શક્ય છે તેના મુજબેલક મર્મમાં નીચે મુજબ આવેલા છે—

વિંધવજના મુણ્ણ

તિષ્ઠત તદ્વિગોપણ. ઘાતકપદ્મા, લ્પ્ણ ક્રમિકુષ્ઠમ ।
વિતાસિત મેદ્ન દિવા । (યજ્ઞ૦)

કટ્વર્ણો ઘાતશ્લુલુન્ । મુષ્કવદ્કુષ્ઠમણાપદ્મા ।

ઘાતરક્તપદ્માપદ્મા । રવદ્વોપશમનો વિષમૂતમણા
પદ્મા ।

સર્વવર્તેત્તુણા - ઘાતકપાલિકાર્ણ ક્રમિકુષ્ઠજં
ચક્ષુષ્યમ્ ।

" સરસ્વ કરતા તીક્ષ્ણ, ઉષ્ણ, વાત અને કફને દૂર કરનાર, ક્રમિકુષ્ઠને દૂર કરનાર છે. સર્વ અને કાળા એવા તેના બે પ્રકાર છે આ કળા, ઉષ્ણ, વાત યજ્ઞને નાથ કરનારા મુષ્ક, કુક, કુષ, મણ, વિરોધેનો નાથ કરનારા છે ન તરતજોય દૂર કરનાર, વિવિધ ઉત્પન્ન થએલા મણને દૂર કરના, આમીના દોષને દૂર કરનાર છે સરસ્વનું તેલ ઘાત- કાનિઝાર દૂર કરે છે, કુખી અને કુખનો નાથ કરે છે અને આંખોને માટે દિતકારક છે.

આ વર્ણનમાં સરસ્વનો રાણ કુખીનાથક, કુલનાથક જે આવેલો છે તે પૂર્વોક્ત ચક્રના ઉપરજો જોડે મળતો છે,

તેથી સભવ છે કે 'પિંગ યજ' નો તેજ અર્થ દર્શો તેની મધ બેસતો નથી, આધુનિક કૌષેથી તેમનો અર્થ કરવામાં વધારે શોધ થવી માલુમ પડે છે. કારણ કે આ સૂક્તના વિશેષ મદદ મળી શકે તેમ નથી જેમની પાસે વિશેષ શોધ કેટલાક શબ્દો અને કેટલાક વાક્યો દુર્બોધિ છે જેનો અર્થ જોઈ કરવાના સાધનો હરો તેમને તે જરૂર કરેલી.

પુંસવન

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૧

(ઋષિ - પ્રજાપતિ । દેવતા - રેત, મન્ત્રોપદેવતા)

શ્રમીમંશ્વર્ય આરુઢસ્ત્ર પુંસવનં કૃતમ્ । તદ્દે પુત્રસ્ય વેદનં તત્સ્ત્રીપ્તા મરામસિ ॥ ૧ ॥
પુંસિ વૈ રેતો મવતિ તત્સિદ્યામનું પિચ્યતે । તદ્દે પુત્રસ્ય વેદનં તત્પ્રજાપતિરવ્રવીત્ ॥ ૨ ॥
પ્રજાપતિરનુમતિઃ પિનીવાલ્યવીકલ્પત્ । સ્વૈપ્યમન્યત્ર દષ્ટપુમાંસમ્ દષાદિદ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અશ્વ-રયઃ) પીપળાનું ઝાડ (શ્રમી આરુઢ) ઘમોના ઝાડ ઉપર આ ચરેયુ હોય છે (તત્ર પુંસ-યનં કૃતં) ત્યાં પુંસવન કરાય છે તેજ (પુત્રસ્ય વેદન) પુત્ર પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય છે (તત્ સ્ત્રીપું આમરામસિ) તે અંબે સ્ત્રીઓના ભરીએ છીએ [૧]

(પુંસિ વૈ રેત મવતિ) પુરુષના ૨ વોર્ષ અને છે (તત્ સ્ત્રિયાં અનુવિચ્ચતે) તે સ્ત્રીના સંયાગ છે (તત્ વૈ પુત્રસ્ય વેદન) તે પુત્રપ્રાપ્તિનું એક સાધન છે (તત્ પ્રજાપતિઃ અવ્રવીત્) એમ પ્રજાપતિએ કહ્યું છે (૨)

(પ્રજાપતિઃ અનુમતિઃ) પ્રજા પાલન કરનાર પિતા અનુકૂળ મનિ ધારણ કરે અને (પિની-વાલો અવી-કલ્પત્) ગર્ભવતી સ્ત્રી સમર્થ થાય, એમ થાણી (પુમાંસ ડ દષ્ટ વષત્) પુત્રપ્રાપ્તિ ધારણ થાય છે (અન્યત્ર સ્વૈપ્ય દષ્ટ) બીજી પરિસ્થિતિમાં સ્ત્રીગર્ભ ધારણ થાય છે [૩]

પુંસવન

નિશ્ચયથી પુત્ર ઉત્પત્તિ

આત્રીથી પુત્ર થાય તે માટે આ સૂક્તમાં એક ઔષધિ પ્રયોગ કર્યો છે તે—

શ્રમીમંશ્વર્ય આરુઢ તત્ર પુંસવનં કૃતમ્ ।

તદ્દે પુત્રસ્ય વેદનં તત્ સ્ત્રીપ્વારમામસિ ॥ (મં. ૧)

(૧) શ્રમીના ઝાડ ઉપર પીપળાનું ઝાડ ઉગેયુ હોય છે એવો પીપળા પુત્ર ૧૫ મર્ગ ધારણ કરનારા ચોમ્બ હોય છે. અર્થાત્ તેની દાઝ બે સ્ત્રી સેવન કરે તો તે સ્ત્રી પુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી થાય છે

(૨) આ પીપળા આત્રીથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવનારો છે. (૩) તેના સેવનથી આત્રીથી પુત્ર થાય છે (૪) પુત્ર ઉત્પત્તિ માટે તે પીપળાની દવા સ્ત્રીને આપવી જોઈએ "

શ્રમીના રૂક્ષ ઉપર ઉગેલા પીપળાના પર્ચાગિનુ (જડ, ડાંડ, અતંજાપ, પાન, અને ફળ) ચૂર્ણ કરી તે મધની સાથે સેવન કરવા આપતુ અથવા દૂધમાંથી આપતુ તેના સેવનથી સ્ત્રીનો ગર્ભાશય પુરુષગર્ભ ધારણ કરવા સમર્થ બને છે. જે સ્ત્રીઓને કન્યા સતતિ થાય છે તેવી સ્ત્રીઓને આ દવા આપવાથી તેના ગર્ભાશયમાં જરૂર તેવું પરિવર્તન થઈ પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ તેમાં (ગર્ભાશયમાં) આવે છે

પુરુસનન અને રત્રૈપુષ

પુરુષ ઉત્પત્ત થવો તેનું નામ છે ' પુરુસન ' અને કન્યા ઉત્પત્ત થવી તેનું નામ છે ' રત્રૈપુષ ' આ બંને નામ આ સંક્રાન્તિમાં દેહલાં છે. જેને ચોક્કસ પુરુષ સંતતિની ક્રમ દશે તેને આ ઔષધીના પ્રયોગ કરી ભેવો આ મનના શમ્ભોના શ્લેષાઈ લેના બીજો પશુ એક અર્થ થાય છે તે ભેવો ભેવો છે—

૧ અશ્વ+રથ - અશ્વનો અર્થ ઈ વાજ-ધોડા વાજ કરેલોનો અર્થ પુરુષને પુરુષશક્તિથી યુક્ત બનાવવો અશ્વ શમ્ભોનો અર્થ અહો ધોડાજેવો પુરુષધર્મથી યુક્ત અને સમર્થ માણસ (અશ્વ) ધોડાજેવો જે (રથ રથ) રહે છે તેવો બળવાન પુરુષ

૨ રાત્રી - મનની વૃત્તિઓ ઉછળવા ન હોવાં જે કાલુમાં રાખે છે, એટલે જે ધર્માનુકૂળ ગૃહસ્થધર્મ નિયમો પાલન કરે છે તેવી રત્રી

એવા રત્રી પુરુષના સબધથી નિશ્ચિત પુરુષ સતતિ થાય આના રત્રીપુરુષના સબધમાં વીર્યનું બન અધિક અને રત્રીની ન્યૂનતા રાખવાનું વિધાન છે તેથી તેજ કારણે નિશ્ચિત પુરુષ સતતિ થાય એટલે પુરુષ મનશાંતિ દશે તો પુરુષ સતતિ અને રત્રી બનશાક્તિની દશે તો રત્રીસતતિ થશે અહો બળનો અર્થ પુરુષવો અને સ્ત્રીરજ એવા લેવો જરૂરી છે

બીજો મત મર્ગાધાન વિષે રપટ છે ત્રીજા મતમાં કરી મેળાઈ યુક્ત શબ્દો વડે કષ્ટ વિશેષ આસપ્ત પ્રાપ્ત કર્યાં છે તે હવે ભુજો—

૧ પ્રજાપતિઃ— આપણા સત્તાનું ઉત્તમ પાતન કરવા સમર્થ એવો ગૃહસ્થ

૨ અનુમતિઃ— પરસ્પર અનુકૂળ પ્રેમપૂર્ણ મન ગમજાર રત્રી અર્થ આ પુરુષ

૩ સિનીવાલી— સિનનો અર્થ છે ચંદ્રની કળા, તેનું બળ વધારનાર રત્રી, તે સિનીવાલી જેમ શુકલપક્ષની રાત્રીમાં ચંદ્રમાનું બળ વધે છે તે રીતે જે રત્રીના મર્ગાધ્યયા મર્મ, કળા કળાથી વધે છે

આ શમ્ભો નિચાર કરવા લાયક છે સત્તાનું પાનન કરવા ની શક્તિ, તેમ જ ઉદરનાની શક્તિ જેમનામાં દશે તેવા આ પ્રયોગે જ સત્તાનું ઉત્પત્ત કરવા સત્તાનો પાતિ વખતે રત્રી પુરુષ પરસ્પર અનુકૂળ સમિતિ રાખે તો જ સમાન શુભધર્મ યુક્ત સતતિ થય તે બેમાં વિરોધ દશે તો સત્તાનું પશુ વિરુદ્ધ શુભધર્મવાળુ થશે મર્મવંતી રત્રીએ સમજવું જોઈએ કે આરામાં ચંદ્રમાં જેવે અપની કનાથી વધનાર મર્મ છે તેનું રક્ષણ અને સુરક્ષિતો પ્રમુખ મરવો ખરું કામ છે એવી બ્યવસ્થા હોવાથી પુરુષ સતતિ થાય છે તેની વિરુદ્ધ થવાથી ઔસતતિ યા તો નપુસક સત્તાન થાય

એટલે પુરુષવોની ન્યૂનતા રત્રીરજની અધિકતા પુરુષ રત્રીમને વૃત્તિનો વિરોધ વિરોધે કારણે રત્રી સત્તાન અને બંનેની સમાનતા હોય તો નપુસક સતતિ થાય છે

સારા વૈલોએ આ મુખનો વિચાર કરવો અને વાસ્તવિક રીતીથી પ્રયોગ કરી આ પુરુસન અને રત્રૈપુષ શાસ્ત્રની ખાત્રી કરવી

સુખ-પ્રસૂતિ સૂક્ત

કાંડ ૧, સૂક્ત ૧૧

(ઋષિ - અયર્વા ૧ દેવતા - પૃથાદત્રી માતા દેવતા)

વર્ષટ્ તે પૃષ્ણસ્મિન્નચ્ચત્રવર્ષમા હોતાં કળોતુ વૃધાઃ ।

સિંહતા નાર્યૃત્પ્રજાતા પિ વર્ષાણિ જિહતા સુત્વા ડં

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (પૂવજ) પોષક ધર્મર ! (સ વર્ષટ) તારા માટે અમે અમારું અર્પણ કરીએ છીએ (યસ્મિન્ વસ્તુ) આ પ્રસૂતિના કાર્યમાં (વર્ષમા હોતાં વૃધાઃ) અર્થ મનશાંતિ દાતા, વિધાતા ધર્મર સદાપતા (વૃજોતુ) કરે (સ્તનપ્રજાતા) નિયમપૂર્વક બાળોને જન્મ આપનારી રત્રી (સિંહતા) દક્ષતાથી રહે તેમજ પોતાના (વર્ષાણિ)

બાળાઈ— હે બાળક પોષણ કરનાર જરૂરીયા તારા માટે અમે પોતાને અર્પણ કરીએ છીએ આ પ્રસૂતિ સમયે આખી દુનિયાને નિર્માણ કરનાર જ અમને પ્રદાતાર થા આ રત્રી કાલક્રમથી રહે અને આ વખતે પોતાનું શરીર-અવધરે

ચર્તસો દિવઃ પ્રદિશથર્તસો ભૂમ્યાં ઉત । દેવા ગમ્ સમૈરયન્ તં વર્ણ્યન્તુ યતૈ ॥ ૨ ॥

સુખા વર્ણ્યન્તુ વિ યોનિં દાપયામસિ । અધર્યા યુષ્ણે ત્વમ્વ ત્વ વિષ્કલે મૃજ ॥ ૩ ॥

નેર્વ મસિ ન પીર્વમિ નેર્વ મુજસ્યાર્દત્મ ।

અર્વેનુ પૃશ્નિ શેર્વલં શુને જરાયુત્ત્વર્વ જરાયુ પયતામ્ ॥ ૪ ॥

વિ તે મિનદ્વિ મેહન વિ યોનિં વિ ગૃપીનિકે ।

વિ માતર ચ પુત્ર ચ વિ કુમાર્ જરાયુનાર્વ જરાયુ પયતામ્ ॥ ૫ ॥

યયા વાતો યયા મનો યયા પતન્તિ પૃશ્નિઃ ।

ઘ્વા ત્વ દંશમાસ્ય સાકં જરાયુના પૃતારં જરાયુ પયતામ્ ॥ ૬ ॥

અર્થેને (મૂત્તર્વ) સુખ પ્રશ્નિ માટે (વિજિહ્વતા) કીના કરે [૧] (દિવઃ) આકાશની (ઉત) તેમજ (ભૂમ્યાઃ) પૃથ્વીની (વત્તસ્ય પ્રદિશઃ) ચારે દિશામાં રહેનારા (દેવા) દેવાએ (ગમ્ સમૈરયન્) ગમને બનાવે માટે તેઓજ (સૂતર્વે) તેના સુખ પ્રશ્નિ માટે (ત વિ વર્ણ્યન્તુ) તેને ગમ કરે, તેને બહાર ખૂંટીને કરે [૨] (મૃજા) ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પન્ન કરનારી માતા (વ્યૂર્ણાંતુ) પે માતા કરીને ખુદનું કરે દૃ (યોનિં) યોનીને (વિદાપયા મસિ) બે તુ છુ હે (યુષ્ણે) પ્રશ્ન થન રહી (૨૪) તું પશુ (અધર્વ) અધર્થી પ્રેરણા કર અને હે (વિષ્કલે) પીર રહી (ત્વ) તું (અર્વ ચુજ) બાકીને ઉત્પન્ન કરે [૩] (ન દ્ય માસ) તે મ સમાસપગ્યેતો નથી (ન પીર્વસિ) અર્થમાં નથી અને (ન દ્ય મસાતુ) મન્ત્રના તત્ત્વોમાં પણ નથી (માદત) લપગ્યેતો (પૃશ્નિ શેર્વલ) નરમ સારનીના કપમ મુજમ (જરાયુ) જેવી (શુને અત્તયે) કુશને ખાવા માટે (અર્વેતુ) નીચે આવે (જરાયુ) જેવી (અર્વ પયતામ્) નીચે પડે [૪] (તે મેહન) તારા મર્મન મર્મને (યોનિં) યોનીને અને (ગૃપીનિકે) બને નારીઓને (વિ વિ વિ મિનદ્વિ) વિશે રીને ખુશી કરે છુ (માતર પુત્ર ચ) માતા અને પુત્રને (વિ) અનમ કરે છુ તેમજ (કુમાર્ જરાયુના વિ) હોકારને જેવીથી હુટે કરે છુ (જરાયુ) જેવી (અર્વ પયતામ્) નીચે પડી બધ [૫] જેમ વાયુ મન અને પશીઓ (પતન્તિ) ચાલે છે (ઉડે છે) (ઘ્વ) તેની રીતે હે (દંશમાસ્ય) દંશ મદિનાવાળા મર્મ । તું (જરાયુના સાક) જેવી સાથે (પત) નીચે પડે તેમજ (જરાયુ અર્વ પયતામ્) બધી નીચે પડી બધ [૬]

કીના કરે (૧) આકાશ અને ભૂમિની ચારે દિશામાં રહેનારા બધા દેવાએ આ ગમને બનાવે છે એટલે તેઓજ આ વખતે મુમેથી તેને ગમસ્થાનમાંથી બહાર લાવે (૨) રત્રીએ હવે પોતાના અગ પુ તા કરવ મન કરનાર દાયતે યોનીને ખોળવી દે રત્રી । તું પત્ર મનથી અધર્થી પ્રેરણા કર અને મુખેથી બાળક કપન કરે (૩) આ ગમ માસ, અર્થી અથવા મન્ત્રને પોટેડો નથી તે મા મામા થ વર ઉપર જમા થવી હીવ મુજબ નરમ અને અતિ નાસ્તક થે મામા લપગ્યેતો હોય છે તે બધી આખી થેલી બહાર આવે અને તે નાગની સાથે કુશને ખાવા અપાય (૪) જેની ગર્ભસ્થાન અને પાછળની નારીઓને કીવા કરનારા આવે પ્રસુતિ થવા જ માતાથી બાકીને અર્વ કરવામાં આવે અને બાળકને બેસી અને નાવથી અર્વ કરવામાં આવે નાવ સાથે અર્વ જેવી પશુતારી બહાર નીકળી આવે (૫) જે રીતે મન વેગથી વિપથેમા લપડાય છે જેમ વાયુ અથવા પશીઓ આ સમય તે પી કડે છે, બધ તેમ દશમાં મદિનામાં ગમ જેવીની સાથે ગર્ભસ્થાનમાંથી બહાર આવે, જેની વિશે બધુ નીચે પડી બધ એટલે માતા મા ગર્ભસ્થાનમાં તેનો કોઈ બાધ થોપ ન રહે (૬)

સુખ-પ્રસૂતિ સૂક્ત

પ્રસૂતિ પ્રકરણ

આ પ્રકરણ વિશેષતઃ સ્ત્રીઓ માટે અને સામાન્યતઃ બધાને માટે વિશેષ લાજકારી છે. પ્રમતિસમયે સ્ત્રીઓને દેવનું દુઃખ થાય છે અથવા થતું દર્શી તે તો સ્ત્રીઓ જ નહીં. પણ પ્રપત્ન વડે પ્રમતિ સમયે કષ્ટ અથવા દુઃખ એવું કરવું શક્ય છે. ગર્ભધારણાથી પ્રસૂતિ સુધી, અથવા ગર્ભધારણાથી પણ પહેલાં જે નિયમો પાલન કરવા યોગ્ય છે તે યોગ્ય રીતે પાલન કરવાથી પ્રસૂતીના કષ્ટ ઘણું ઓછા થવાનો સંભવ છે. આ વિષયમાં આ પછી ઘણા ઉપદેશ આપવાનો છે. આપણે અહીં આ સૂક્તમાં જેટલો વિગત આપ્યો છે તેટલો જોઈએ—

ધર્મસંકિત

પરમેશ્વરની ભક્તિ મનુષ્યને દુઃખમાંથી પાર ઉતારે છે. સંસારી સ્ત્રીપુરો જો ભગવાનના સારા ભક્ત હોય તો તે કુટુંબની સ્ત્રીઓને પ્રસૂતીના કષ્ટ થાય નહિ આ કહેવા માટે આ સૂક્તમાં પહેલાં મંત્રમાં પૂર્વાર્થમાં બધાથી પહેલાં કર્યાતે જ હશ્વરની મનસ પૂર્ણનું વર્ણન છે.

‘વપદ’ ‘શબ્દ’ ‘સ્વાહા’ અર્થનો હોય છે તેનો અર્થ આત્મસમર્પણ કરવું (દે વપદ વે વપદ) હે હશ્વર ! તારા માટે અને અમને પોતાને અપણું કરીએ છીએ તું જ (વર્ધ-મા) શ્રેષ્ઠ સમજીને તો સન્માન કરનાર અર્થાત્ દિન કરનાર છે. તું જ (વૈદ્યા) આખી દુનિયાની રચના કરનાર અને નિર્માણ કરનાર છે. અને તું જ (હોતા) સર્વ સુખ આપનાર છે. તેથી અમે તારા આશરે રહીએ છીએ અને તને જ પૂર્ણતા સમર્પિત થઈએ.

અહીં ભગવાનના જે યુગ્મે જણાવ્યા છે તે અનુક્રમથી જોવા જેવા છે “સર્વ” સર્વાદિ દેવતાઓને શક્તિ આપનાર એક હશ્વર જ છે અને તેનું સાક્ષ્ય સર્વતોપદિ છે. “વિગ્રે” ભાવ જે પહેલાં સૂક્તમાં વર્ણવેલા છે તે અહીં જુઓ “બધાથી શ્રેષ્ઠ એવો પ્રજ્ઞ મને મદદ કરે છે, અને હું તેની ગોદમાં સુરક્ષિત નહું” કલ્યાણિ ભક્તિની ભાવનાઓ જેના હૃદયમાં અકુળિમ પ્રેમની સાથે રહે છે, તે માણસ વિશેષ શક્તિથી અને આરાધ્યથી સુકૃત થાય છે અને ઘણું જાણે આથી માણસ હંમેશ આનંદમાં રહે છે.

કામવિશાસને સંયમ કરવા એક પ્રયુક્તિ જ દિવ્ય.

બાધથી છે. કામવિકારનું નિવર્તન થવ તો સ્ત્રીઓના પ્રસૂતી ના કષ્ટ નેનું ટકા ઓછા થશે. કારણ કામ અને હોવાથી ઓ-ઓ નબળી થાય છે અને અશક્તિના કારણે પ્રગતિ નખતે પરિશ્રમ વધારે થાય છે. તેમ જ પ્રગતિ પછી પણ ક્ષણિક રોગ કષ્ટ આપે છે તેથી કામગોળનું નિવર્તન પરમેશ્વર ભક્તિથી કરવાનો ઉપદેશ હરએ સ્ત્રીપુરુષ અહીં અવશ્ય જ્ઞાનમાં રાખે.

દેવોના અર્ચનાં વિધાસ

સૂર્વાદિ દેવતાઓ પોતાના અંશ ગુણમાં રાખે છે. બધી દેવતાઓના અંશાવનાર ગર્ભમાં આત્મા પછી આત્મા તેમાં પ્રવેશે છે. આ બધા વિષયો પેદામાં ઠેકઠોણે આવેલા છે. આ વિષે સ્વાધ્યાય-મંડળ તરફથી પ્રકાશિત થયેલ ‘અદ્યયર્’ પુસ્તકમાં ‘દેવોના અંશાવનાર’ એવા અધ્યાયનો લેખ અવશ્ય વાંચવો. ત્યાં વિવિધ મનોદાસ્ય આ વિષય સ્પષ્ટ કરેલો છે] તાત્પર્ય ગર્ભમાં અંશરૂપે અનેક દેવો અને દેવતાઓ રહે છે અને તેમનો સંબંધ બહારની દેવતાઓ જેટલો હોય છે. પૃથ્વી અને આકાશની ચારે બાજુ રહેનાર બધી દેવતાઓ ગર્ભમાં અંશરૂપથી આવેલી છે નહીં કે તેમનું સંગ્રહન (સમીપ્યન્) ગર્ભમાં મળેલું છે, અને તેમનો અવિશ્રાતા આત્મા પણ તે ગર્ભમાં આવી વસે છે. એવો દૃઢ વિશ્વાસ ગર્ભધારણ કરનાર માતાએ કરવો જોઈએ. એટલે જે આપણે તો ગર્ભ છે તે પોતાની કામવાસનાનું કળ નથી પણ તેમાં વિશેષ મદત્ત્વજ્ઞ આત્મશક્તિ અને દૈવીશક્તિનો સંબંધ છે, એવો જ્ઞાન એ ગર્ભધારણ કરનાર સ્ત્રી મનમાં રાખશે તો તેના ગર્ભનું રક્ષણ અને પોષણ સારી રીતે થશે. મજાધાન વખતે પણ દેવતાઓનું આવાહન કરવામાં આવે છે તે વખતના મંત્રોને આ રીતે જોવાથી તે ગળાધાન કામ-વિશ્વાસને પોષણ મારે નથી, પરંતુ ઉચ્ચ શક્તિ કારણ કરવા માટે છે એમ સમજશે ગર્ભાંશી સ્ત્રીએ એવો ઉચ્ચ જ્ઞાન ગર્ભ વિષે પોતાના મનમાં રાખવો કે જે દેવતાઓના અંશ ગર્ભમાં બેગા થયા છે તેમ તેનું રક્ષણ કરવામાં અને સુખ પ્રસૂતિમાં મદદ કરશે. એટલે એવી રીતે દેવતાઓની મદદ અને પરમાત્માનો આશર મને છે. તેથી પ્રસૂતિ સમયે મને કાષ્ઠ પણ દુઃખ થશે નહિ. પ્રમતિ સુખથી થશે વાધોએ આ દૃષ્ટિથી આ સૂક્તનો ખીને મંત્ર જોવો.

ગર્ભવતી સ્ત્રી

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પહેલાં કલા મુજબ ભાગ પોતાના મનમાં ખારણ કરવા. હવે ગર્ભવતી સ્ત્રીએ અથવા ગૃહસ્થાશ્રમ સ્ત્રીકારેલ સ્ત્રીઓએ નીચે આપેલી બાબતોનો વિચાર કરવો—

૧ નારી- જે ધર્મનીતિથી (જુનાતિ) ચાલે છે અર્થાત્ ધર્મનિયમો મુજબ પોતાનું આચરણ રાખે છે, તેમજ (નર) પુરુષની નોડે રહે છે, તેને નારી કહે છે એટલે ગૃહ-સ્થધર્મના વિશેષ કર્તવ્યોનું પાલન કરવાના ભાવ અહીં સ્થિત કર્યો છે (મ. ૧)

૨. ક્રાંત+પ્રજાતા-(ક્રાંત) સત્યનિષ્ઠાનુકૂલ (પ્રજાતા) પ્રગળનકર્મથી મુક્ત, એટલે ગર્ભધારણ, ગર્ભપોષણ અને ગર્ભ પ્રસૂતિ આદિ બધા કર્યો જેના સમધર્મ નિયમોના અનુસાર થાય છે. ઋતુમતિ યતુ, ગર્ભધારણ પછી ત્રણ વર્ષ ઉપરાંત અથવા બાળક ધાવવાનું બધ કરે ત્યારે આદિ ઋતુ મતિ યતુ ઇત્યાદિ બધા નિયમોનું પાલન કરનારી સ્ત્રી સુખેથી પ્રસૂત થાય છે (મ. ૧)

૩. રૂપા, સ્વપના- જે સ્ત્રીને પ્રસૂતિના કષ્ટ થતાં નથી એટલે જે સુખેથી પ્રસૂત થાય છે સ્ત્રીઓએ યોગ્ય નિયમ પાલનદ્વારા આ ગુણ પોતાનામાં લાવવો (મ. ૩)

૪ વિષકલા- વીર સ્ત્રી અર્થાત્ ધૈર્યવતી સ્ત્રી સ્ત્રીઓએ પોતાનું ધૈર્ય વધારવું જરૂરી છે થોડું કુ બ પડે તો તેથી ગભરાવવું નહિ. ધૈર્યથી તે સહન કરવું શ્રેષ્ઠ છે (મ. ૩)

ગર્ભવતી સ્ત્રીઓએ આ શબ્દો દ્વારા પ્રાપ્ત થનારો બોધ પોતાની અંદર ખારણ કરવો. કારણકે ક સખ પ્રસૂતી માટે તે સુલેખની આપરજગ્યા છે

ગર્ભ

આ સંકેતમાં ગર્ભ માટે " દશ-માસ શબ્દ વપરાયેલો છે. તેનો અર્થ દસ મહિનાનું જેનું જીવન વ્યતીત થયું છે અથવા જેની ઉંમર દસ મહિનાની થઈ છે એવો છે આ શબ્દ ગર્ભ નો સમય બતાવે છે દસમાં માસમાં પ્રસૂતિને યોગ્ય સમય હોય છે દસ મહિના પહેલાં જે પ્રસૂતિ થાય તો તે ગર્ભ અપરિપક્વ કહેવાય અને તેવી અવસ્થામાં થતી પ્રસૂતીથી માતાનું કષ્ટ વધે છે યોગ્ય સમય પહેલાં થનારો ગર્ભપાત અથવા ગર્ભસ્રાવથી માતાના કષ્ટ વધે છે, અને તે બધા ગૃહસ્થી જીવન જીવનાર સ્ત્રીપુરુષોના નિયમ વિરૂદ્ધના વર્તવાના

કારણે તેમ થાય છે જે સ્ત્રીપુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ નિયમો સારી રીતે પાલન કરે છે તેમના સ્ત્રીઓની પ્રસૂતિ સુખેથી થાય છે.

સુખપ્રસૂતિ માર્ગના આદેશો

૧ સ્ત્રીઓએ પરમેશ્વર ભક્તિ કરવી. (મ. ૧)

૨ પોતાના ગર્ભમાં બધા દેવતાઓ આવી વસે ન છે એવી પોતાની ભાવના રાખવી (મ. ૧)

૩ (સિદ્ધતા) ગર્ભવતી અવસ્થામાં પોતાના કાર્યો, હવનચનન ઇત્યાદિ બ્યવહાર ઘણી કાળજીપૂર્વક કરવા (મ. ૧)

૪ પ્રસૂતિના વખતે (વર્ષાણ વિગિહતા) પોતાના અવયવો દીના રાખવા (મ. ૧)

૫ (સ્વા દ્યૂર્ણોત્તુ) સખ પ્રસૂતિ ઇચ્છા કરનાર સ્ત્રીએ પોતાનું શરીર ઢીંધુ રાખવું એટલે અવયવો સખ ન કરવા (મ. ૩)

૬ (સ્વપ્ને । ત્વ ઇચ્છ) સુખપ્રસૂતિ ઇચ્છનાર સ્ત્રીએ પોતે પોતાની ઇચ્છા સક્રિય વડે અંદરથી પાછું ટ્રેરણા કરવી તથા મન વડે પ્રસૂતિના અંગેને ટ્રેરિત કરવા આ ટ્રેરણા તે પ્રસૂતિ પામનાર સ્ત્રીએ પોતે જ કરતીનેક્રમી (મ. ૩)

દાથલુની મહદ

૧ પ્રસૂતિ સમયે દાથલુની મહદ અવસ્થા હોવી જોઈએ દાથલુ પ્રસૂતિ પામનાર સ્ત્રીને ધીરજ આપવી અને યોગ્ય સૂચનાઓ આપતા રહેવું " પરમેશ્વર તને સહાય કરશે અને બધા દેવ દેવતાઓ તારા ગર્ભમાં આવી વસેલાં છે, તેથી તે પોતે જ તને મદદ કરશે " એવા વાક્યો થી તેને ઉત્તેજન આપવું

૨ જરૂર જડે તે સમયે મેડિરિકાન ભક્તિ રીતે જુલું કરે (મ. ૩)

૩ જેનીની યેની અંદર ગર્ભ હોય છે ગર્ભની સાથે જેની નાસ, વિગેરે બધું બહાર આવી જતા, કાષ્ટ તેનો પદાર્થ માતાના ગર્ભસપ્તમ રહી જવા ન પામે એવી કાળજીથી દાથલુ કામ કરવું જે તે પૈકી ક કષ્ટ પદાર્થ અંદર રહી જાય તો તે માતાને મળી કષ્ટ આપનારો થશે (મ. ૪)

૪ પ્રસૂતિની વખતે ગર્ભમાં યેનિ અને પાછના અવયવો ખૂના કરવા તેમને એવી રીતે ખૂના કરવા કે તેથી પ્રસૂતિ સુખેથી થાય (મ. ૫)

૫ પ્રસૂતિ થતાં જ માતા પાસેથી પુત્રને અનગ કરવો તેના

ઉપરનું જેવીનું આ રસજુદ કરી આરમ્ભ તે બધું થોડા પ્રકારે કરવું. (મં. ૫)

મૂળના

આ સરીરશાસ્ત્રનો નિષ્પ છે. કેવળ પાત્રિય પ્રગટ કરાવો નથી આ ચક્રતર્કના શબ્દોનો અર્થ પણ સરીરશાસ્ત્ર કે પ્રકૃતિ પ્રકરણ આધારથી કરવા લેખકે તેથી વેદો, રોકડો જેઓએ પ્રકૃતિ-શાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કર્યો છે, તેની જેમ પરિચય છે, અને જે સ્ત્રીઓના સંબંધ પુષ્કળ પ્રકૃતિઓ

સાથે આવેલ છે, આ શાસ્ત્રના યાગનો તેમનો પરિચય છે, તેઓએ આ ચક્રતર્કને વધુ ઉડા નિચાર કરવો, તે શબ્દ પણ ચક્રતર્ક “ સિદ્ધતાં, વિજિદતાં, વ્યૂર્ણોત્, ” ક્યાંદિ છે તે સારી રીતે સમજાવેલા તોજ તેઓ આ ચક્ર સારી રીતે અમજ અને અમળવી શકશે

પ્રકૃતિશાસ્ત્રના અભ્યાસો તેનો અભ્યાસ કરશે તોજ તેઓ પ્રકૃતિની નિરોધ વ્યાખ્યા કરી શકશે

રક્તસ્રાવ બંદ કરવો

કાંડ ૧, સૂક્ત ૧૭

(જાવિ - વદ્ધા । દેવના - યોષિત)

અમૂર્યા યન્તિ યોષિવોં દિરા લોહિતવાસસઃ । અધ્ધાર્તરં દ્વ જામયસ્તિષ્ઠન્તુ હૃતર્વર્ચસઃ ॥ ૧ ॥
તિષ્ઠાવરે તિષ્ઠ પર ઉત ત્વં તિષ્ઠ મધ્યમે । કનિષ્ઠિકા ચ તિષ્ઠતિ તિષ્ઠાદિદ્ધમર્નિર્ધરી ॥ ૨ ॥
શૃતસ્ય ધૃમનીનાં સહસ્રસ્ય દિરાણામ્ । અસ્થુર્નિમ્બ્યમા દુમાઃ સાકમન્તા અરસત ॥ ૩ ॥
પરિં વઃ સિકતાવતી ધનૂર્વૃદ્ધત્યક્રિમીત્ । તિષ્ઠતેલયતાં સુ કમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — (અમૂઃ યા) આજે (લોહિત વાસસઃ) સાલ કપડા પહેરેલી (યોષિતઃ) સ્ત્રીઓ છે જેમને સાલ રંગના રક્તનો પ્રવાહ સપ જનારી (દિરા) નાડીઓ (ધમનીઓ) છે તે (તિષ્ઠન્તુ) બધા થાય એટલે તેમાંથી જે રક્તનો પ્રવાહ ચાલે છે તે બધા થાય (દ્વ) જે પ્રકારે (અ-સ્રાતરઃ) બાહ્ય વગર (હૃતર્વર્ચસઃ) નિરુદ્ધ બની (જામય) બેઠેલાં કરી બળ છે [૧] (અવરે તિષ્ઠ) જે નીચેની નાડી ! તૂ ઉભી રહે (પરે તિષ્ઠ) જે ઉપરની નાડી ! તૂ ઉભી રહે (ઉત્ મધ્યમે) અને જે વચલી નાડી ! (રચ તિષ્ઠ) તૂ પણ ઉભી રહે. (કનિષ્ઠિકા ચ તિષ્ઠતિ) નાની નાડી પણ ઉભી રહે છે તેમજ (ધમનિ હૃત સિષ્ઠાત્) મોટી નાડી પણ સિધર થાય [૨] (ધમનીનાં શૃતસ્ય) સે કડો ધમનીઓને (દિરાણાં સહસ્રસ્ય) હજારો નાડીઓની વચ્ચે (દુમાઃ મધ્યમા અસ્થુઃ) આ મધ્યમનાડીઓ શોષાઈ ગય છે. (સાકં) સાથે સાથે (વતારઃ) અદરના ભાગ (અગસત) ઠીક થયા છે. [૩] (વૃદ્ધતી ધનૂઃ) મોટા ધનુષ્ય વડે (વઃ પરિ વગ્રમીત્) તમારા ઉપર દુમરો કર્યો (સિકતાવતીઃ સિષ્ઠત) રેતીવાળી અથવા ખાંડવાળી બની કરી બળેથી (કં) સુખ (સુ હલયત) પ્રાપ્ત કરશે. [૪]

બાધાધ — સરીરના શાસ્ત્ર ગુરુ લોકી બધે પડેલાવાદારી ધમનીઓ છે એ યા પડે ત્યારે તેમનામાંથી જતા લોહીના પ્રવાહને શોષવા લેખકે જે પ્રમાણે દર્શાવ્ય પ્રાપ્ત થયેલ બહેનોની ગતિ બાહ્ય વગર બધે પડે છે નીચેની ઉપરની તેમજ વચલી નાની અને મોટી બધી નાડીઓ બંદ નથી નેહાયે (૨) સે કડો અને હજારો નાડીઓના જરૂર તેજ નાડીઓ બંધ કરવી એટલે તેમના ફરિયા બાધ દુરસ્ત કરવા નેહાયે । મોટા માણસના મોટા બાણથી ધમનીઓ ઉપર દુમરો થઈ નાડીઓ ફાટી બધ છે તેમને ખાંડ નેહે સ બધ નોકવાથી જલ્દી આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરાય છે. (૪)

રક્તસ્નાવ બંદ કરવો

ધા અને રક્તસ્નાવ

શરીરમાં શરતથી ધા થાય તો ઉપરની અને નીચેની નાડી એ રસ્તીથી બાધી દેવાથી રક્ત વહેતું બંદ થઇ જાય છે ધા નેપ્રમે ક્યાની નાડીએ બાધી તે નક્કી કરવું નેપ્રમે. આ પ્રકારે રક્તસ્નાવ ને બંધવીથી બંધ કરવામાં આવે તો જ રોગીને બંધી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય અને તે સોદી વધારે વઢી જવાથી માથાસ મગી બને તેથી તે બાળનમાં સાવચેતી રાખવી નેપ્રમે

આના પહેલાના સૂકનમ શરુઆને ગેળીથી માથાને ઉભેલ છે અને આ સૂકનમાં રક્તસ્નાવ બંદ કરવાને ઉપદેશ હોવાથી સગ્રામ શરીર ઉપર ધા ચઢવે દી વહેતું રહેય તે બંધ કરવા માટે આ ઉપદેશ છે એવે સભવ ખરો, ' સિક્કનાવતી ' એટલે રેતીવાળી અથવા ખંડાળી ધમની કરવાથી રક્તસ્નાવ બંદ થતો હશે આની ગ્રીણી પાવડર લગાડવાથી રક્તસ્નાવ બંધ થાય છે આ કહેતું વિચાર કરવા જેવું છે

કલાગી સી

(હત-વર્ચસ જામવ) જેમનું તેજ નટ થયું છે તેવી રત્નીઓ, દુર્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલી રત્નીઓ એટલે જેમના પતિ મરી ગયાના કારણે જેમની ભાગ્યદીન અવસ્થા થય છે એવી રત્નીઓ પિતા, માતા, અથવા ભાઈના વૈઠ આવી રહે છે એટલે તેમણે રહેતું નેપ્રમે, બીજા કોઈ રથને ન જાય આ ઉપદેશ પહેલાં આપેત શેઠનાં સૂકનમાં (કા ૧ સ. ૧૪) માં કહેવા છે પણ ને તે રત્નીઓ (અ-ધાતર) ભાઈ વગરની હોય તો તેમની ગતિ ચોક્કસ જશે અર્થાત્ એવી રત્નીઓ કોઈ પણ ટેકાણે જઈ શકશે નહિ જે પ્રકારે પતિ છૂટે તો હોય ત્યારે મોટા મોટા ઉત્સવ આદિ પ્રસંગોમાં તેઓ જાય છે રી-નાજ સંપૂર્ણ ભારતનાં સર્વ જો

તેમ પતિ મર્ત્ય પછી તે જઈ શકતી નથી કારણ તેમની ગતિ વૈધવ્યના કારણે ચોક્કસ જાય છે. પહેલાં તેમની ગતિ સર્વ જ દલી પશુ દેવે દુર્ભાગ્યથી તે કોઈ પણ ટેકાણે જઈ શકતી નથી.

અહીં રત્નીઓ રિંગે એક વૈદિક દૃષ્ટિ સમગ્ર છે, જે રત્નીઓ પતિ છૂટે દત્તે ત્યારે સર્વ ઉત્સવ પ્રસંગોમાં જઈ શકતી અથવા ભાગ લેતી તે પતિના મરણ પછી જઈ શકતી નથી ધરમાં રહેતું, ઉત્સવાદી આનંદ પ્રસંગોમાં ન જતું, મ ગણ, ઉત્સવમાં ભાગ ન લેવા, છતાં વિધવા રત્નીના બ્યવહારની રીત અહીં જણાય છે

વિધવા રત્ની ભાઈ હોય તો ભાઈના ધરે જાય, પણ ભાઈ અથવા મા-નાપે છૂટવા ન હોય તો તે રત્નીઓને દુ ખમા રહેતું પડતું આ વખતે તે રત્નીએ પરમેશ્વર ભક્તિ કરતા પોતાના દિવસે યુગના આને પરોષકારના કાર્યો કરવા

વિધવાના વસ્ત્રો

" હતવર્ચસા જામવઃ લોહિત વાસસ યોગિતઃ " આ શબ્દો વિધવા રત્નીના કપડાં સંવ રંગના હોવાનું કહી રહ્યા છે " નિરતેજ ભાગ્યદીન બહેને લાસ વસ્ત્ર પહેરનારી રત્નીઓ " આ શબ્દો દુર્ભાગ્યમય રત્નીઓના કપડાં લાસ હોવા નેપ્રમે એવી સૂચના આપે છે ક્ષિણ ભારતમાં તે વૈદિક પ્રથ આજે પણ ચાલુ છે ત્યાંની વિધવા રત્નીઓ કુકત લાસ રંગના વસ્ત્રો પહેરે છે પતિયુક્ત એટલે સૌભાગ્યિની રત્નીઓ કેવળ લાસ રંગના કપડાં પહેરતા નથી. પણ બીજા રંગના કપડાં, લાસ રંગના કપડાં નેકે બેગા બધા રંગના પહેરે છે વિધવા રત્નીઓ કેવળ સફેદ કપડાં પણ પહેરે છે આ સફેદ કપડાંને

રક્તસ્નાવની ઔષધિ

કાંઠે ૬, સૂકેત ૪૪

(ઋષિ - વિશ્વામિત્ર । દેવતા - વનસ્પતિ મન્ગલદેવતા)

अस्याद् घोरस्थोत्पृथिव्यस्थाद्विर्षमिदं जगत् । अर्धुर्धृक्षा ऊर्ध्वस्त्रिमास्तिष्ठाद्गोर्गो अयं तव ॥ १ ॥

અર્થ—(ઘો બસવાત) દુરોગ રોગીએ છે (પૃથિવી બસવાત) આ આખી દુનિયા રોગી છે (ઉર્ધ્વ ત્રિમા સ્ત્રિમા અસ્તુ) ઉપા રહી ઉપ વેનારા નુકો પણ રોગી છે તે રીતે (અય તવ રોગ વિષ્ટાત) આ તારો રોગ રોગી જાય, [૧]

શતં યા મૈવજાનિં તે સદ્દશં સંગતાનિ ચ । યેષાંમાસાવમેષજં વસિષ્ઠં રોગનાશનમ્

॥ ૨ ॥

રુદ્રસ્ય મૂર્તમસ્યમૃતસ્ય નમિઃ ।

વિષાણકા નામ યા ંસિ પિતૃણાં મૂલાદુદિધિતા ધાવોકૃતનાશની

॥ ૩ ॥

અર્થ—(તે યા શત મેવાજનિ) તારા એ સે એપધી (સદ્દશ સંગતાનિ ચ) દગરો તેના મિત્રમુખા પ્રમરે, આ (શ્રેષ્ઠ બાહ્યાવમેષજ) બધથી શ્રેષ્ઠરક્તસ્થાવની દવા છે તે (વસિષ્ઠ રોગનાશનં) બધાને વધાવનાર અને રોગોને નાશ કરનાર છે [૨]

(રુદ્રસ્ય=રુદ્ર+સ્ય =મૂર્ત) ચન્દ્ર કરનારા વાદળાઓનું મૂળ એટલે વૃદ્ધિરૂપી પાણી (અમૃતસ્ય નામિ અસિ) અમૃત રસનું કેવ છે તેમજ (વિષાણકા નામના અસિ) આ વિષાણકા દવા કે જે (ધાવોકૃત નાશની) વાત રોગ દૂર કરનારીઓ (વિષુણા મૂલાદુદિધિતા) પિતૃશ્રેણી કારણથી ઉત્પન્ન થનારા અનુવશિક રોગો ઉમેળી નાંખનારી છે [૩]

રક્તશ્રાવ્ય અને વાતરોગ

જે પ્રકારે પૃથ્વી અને અકાશ પોતપોતાના રથાને રહે છે, જેમ વૃક્ષ રહે છે, તે પ્રકારે મનુષ્યના રોગ દૂર નહ રહે એટલે આશી પાસે આવે નહિ

વૈદ્યશાસ્ત્રમાં સેકડો એપધીઓ અને હગર પ્રકારના અનુષાન કહેવા છે ને બધામાં રક્તશ્રાવ દૂર કરનાર અને મનુષ્ય સ્વાસ્થ્યપૂર્ણ જે દવાથી થાય તે બધાથી શ્રેષ્ઠ છે

જે અમૃતનું કેદ્ર છે અને જે વાદળામાંથી વૃષ્ટિદ્વારા આવે છે તે બધાથી અમૃતરસ છે તે સર્વ શ્રેષ્ઠ છે વિષાણકા નામની એ પશિ વાત રોગને દૂર કરે છે અને ખાતાપિતા તરફથી આવનાર અનુવશિક રોગોને દૂર કરે છે આ સુકૃતમાં જલચિકિત્સા અને વિષાણકા એ રીધિ કહેલી છે આનુવશિક વાત અને રક્ત શ્રાવના રોગમાં આ ઉપાય કરી જીવા

વૃક્ષોની નિદા

પ્રથમ મત્રમાં " કાર્વ-સ્વપ્ના વૃક્ષા " એમ કહ્યું છે ઉભા ઉભા ઉધે છે વૃક્ષો ઉભા ઉભા ઉધે છે એટલે બધારે સુના નથી ત્યારે જાગે પણ છે જો ઉધવુ અને જાગવુ આ વૃક્ષોના ધર્મ છે, તો બીજુ અને અનન્નિત થવુ એ પણ તેમના માટે સહવિત છે વૃક્ષમાં ઇવન હોવાની વાત વેદે અહીં કહેલી છે

નવજાત બાલક

કંઠિ ૬, સૂકત ૧૧૦

(જાય - અયર્વા । દેવતા - મામિ)

પ્રસો દિ કમીઝ્યો અપરેષુ સુનાચ હોતા નવર્પથ સતિ ।

સ્વાં ચાંત્રિ તન્વુ વિપાર્યસ્નાસ્મર્થ્ય ચ સૌમનુમા યજસ્વ

॥ ૧ ॥

અર્થ—(પ્રાન્ન દિ અપરેષુ ક રંચ્યા) પુરાતન અને યતોમાં સુખથી સ્તુતિ કરવા પેચ (સ્નાત્ક ચ હોતા) સનાતનકાળથી દાતા અને (નવ્ય ચ સતિ) નવીન જેવા સર્વત્ર વિશ્વગાન છે, હે અમિ ! (સ્વા સન્ન્ય વસ્ત્રમ્થ વિપાર્યસ્વ) પોતાના શરીરરૂપી આ અગ્નિ અમને પૂર્ણરૂપે આપ અને (સૌમનુમા યજસ્વ) ઉત્તમ ઐશ્વર્ય આપ [૧]

બાધાધે—(હથેર પુરાતન, પૂજનિય, સુખ આપવાવાળો અને નવા જેવા બને વિશ્વગાન છે આ જમન એનું શરીર છે, તે અમને એના બંદે સમ અપે છે અને ઐશ્વર્ય પદ અપે છે)

જ્યેષ્ઠસ્ત્યાં જાતો વિચૂતૌર્ધમસ્ય મૂલવર્હેણાત્પરિં પાદ્યેનમ્ ।

અર્થેનં નેપહુરિતાનિ વિશ્વાં દીર્ઘાપુત્રવાય શ્વશરંદાય

॥ ૨ ॥

વ્યાઘ્રેઽહ્યર્ચનિષ્ઠ વીરો નંધશ્રજા જાયમાનઃ સુવીરઃ ।

સ મા વર્ધીસ્પિતરં વર્ધમાનો મા માતરં પ્ર મિતીજનિત્રીમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (જ્યેષ્ઠ-સ્ત્યાં જાતો) જ્યેષ્ઠો નાથ કરતાવાળીમાં એ ઉત્પન્ન થયો છે. (વિ-ચૂતોઃ ધમસ્ય મૂલવર્હેણાત્ પર્વે પરિ પાદિ) વિશેષ દિંસક પમયો મૂળહેઠાંથી એનું રક્ષણ કર. (વિશ્વા હુરિતાનિ વર્નં અતિ નેપત્) બધાં દુષ્ટોમાંથી એને પાર કર અને (દીર્ઘાપુત્રવાય શ્વશરંદાય) એને સો વર્ષનું આપુધ આપો. [૨]

(વ્યાઘ્રે અનિદ્) ૩૨ રિત્તે (વીરઃ અજનિષ્ઠ) વીરપુત્ર ઉત્પન્ન થયો છે, (નંધશ્રજા જાયમાનઃ સુવીરઃ) ગે.અ નંધશ્રમા ઉત્પન્ન થયેલા એ ઉત્તમ વીર છે. (સઃ વર્ધમાનઃ પિતરં મા વર્ધાત્) એ મોટો થઈને પિતાને ન માટે, (જનિત્રીં માતરં ચ મા પ્રમિતીત્) જન્મ આપનાર માતાને પણ કુ.ખ નહીં આપે [૩]

બાવાર્થ— જે સ્ત્રીનું પહેલું સંતાન બીજા બાળક એ પુત્ર છે, માતા કે એ યમના દ્વારમાં જ છે, તેથી નાથહેઠના સમયે પણ એનું રક્ષણ કરો. એનાં બધાં કપોટુર થાઓ અને દીર્ઘપુત્રી થાઓ (૨)

કોઈ અનિદ્ સમયમાં પણ આ હાકો ઉત્પન્ન થયે થયો હોય, છતાં ઉત્પન્ન થયા પછી વત્તમ વીર બને, અને મોટો થઈને પોતાના માતાપિતાને કોઈ બનતું કુ.ખ ન આપે. (૩)

(આ સૂક્ત સદેજ કિલ્લ છે. એના ખસા અર્થની ખોજ વિશેષ કરી જોઈએ. ૬જી સુધી એના થેડા અર્થનો નિર્ણય થયો નથી.)

સંતાનનું સુખ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૧૨૧

(શ્રાવિઃ-શ્રાવણા-દેવતા-૧૫૫)

इन्द्रस्य कुक्षिरंसि सोमधानं आत्मा देवानामुत मानुषाणाम् ।

इह प्रजा जनय यास्व आसु या अन्वयेह तस्ते रमन्ताम्

॥ ૧ ॥

અર્થ— (૧) (इन्द्रस्य कुक्षि अस्ति) ઇન્દ્રનું પેટ છે, (૨) (सोम-धानः) સોમને ખારણું કરનાર છે, (૩) (देवानां मानुषाणां आत्मा) દેવો અને મનુષ્યોનો આત્મા છે. (इह प्रजाः जनय) અહીં સંતાન ઉત્પન્ન કર. (यास्व तेषां आसु) જે તારી પ્રજાઓ આ ભૂમિઓમાં નિવાસ કરે છે, (याः अन्वये) તે તારી પ્રજાઓ સુખથી રહે. [૧]

મનુષ્ય ઇન્દ્ર અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને શક્તિ આપવાવાળા આત્માનું ભોગસંપ્રદ કરવાનું માનો કે પેટ જ છે, એ પેટમાં સોમદિ વનસ્પતિઓનો સંપ્રદ કરવામાં આવે, અર્થાત્ શાકાહાર કરવામાં આવે. માંસાહાર કરવા નિષિદ્ધ છે. એવો પરિશુદ્ધ મનુષ્ય આ જગતમાં ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરે, પ્રજા પોતાના દેશમાં રહે વા પરદેશમાં રહે, ગમે ત્યાં રહે ત્યાં આનંદથી રહે, સુખ અને ઐશ્વર્ય ભોગવે, સુખપૂર્વક રહે.

ધરનાં બાળક

১৯৬৩, ১৯৬৪

(७३५ - अक्षरों ६ देवनागरी - ७३५)

पुषोरं परमो मापयन्तो विष्णु मीटन्तो परि पातोऽर्णवम् ।

विद्यान्यो धर्मेणा विनष्टं क्रुद्धान्यो विरभं प्रायते नरः।

11 2 11

नपोनपो भवमि त्रापमानोऽहो यत्तुहवमुमिष्यमेव ।

आमं दुयेभ्यो वि द्वाप्यापन्न पन्तमस्त्रिमे द्विधेमायः

11 3 11

गोमंस्वाशे। पुषा एतेऽर्जुनो नाम वा अग्निः । अर्जनं दग्धं वा कृषिं प्रज्जया च धर्मेन च ॥ ३ ॥

॥ ३ ॥

दुर्ज्ञोऽग्निं दक्षोऽग्निं गर्मप्रोऽग्निं गर्मन्त्रः ।

गर्मप्रः गर्मन्तो भूषागं गोमिरथैः प्रवृत्ता पशुभिर्गोद्वर्षनेन

|| 2 ||

यं हि श्रमाद्धेयं यं ययं हि श्रमस्तथा ह्यं प्राप्तेनाप्ययस्य ।

आ पुषं प्यात्रिपतिद्वि गोत्रिर्ध्वः प्रवृषा पशुमिगृधेर्धनेन ।

114 11

અર્થ— (વળાં શિશુ પોકાઈયો) આ એ બાળો અર્ધાવ મુઠાં અને મંદ, રમતી વખતે (આવડા પુવાઈને
ચરતા) દસિની બાળા પાછળ આંતે છે અને (કાળેયે વરિયાતા) સપડા મુખી બપુ ૩૧૫ પરીયે છે. (આવડા
વિશ્વા મુવના વિચરે) એપરો એ વખામ મુરોતેયા કિન હરે છે અને (આવડા કાનૂ પિવરૂ મવા જાવમે)
કાનુએ મરે છે અને તેને ની ની બન પે છે. [૩]

(આપમાન મવા મવા મવારિ) પ્રથમ થયો રહી નયો નયો રહે છે, એ (મહાં વેતુ) રિવશે
નવાવાળો છે (અવસા વિદ્યવાસ) એ બાળીને રેવોને ખડે વિજાન સમર્પણ કરે છે તથા (ચાન્દ્રસ) રિવશે
માવા પ્ર તિરસે) દે મન્દ્રમા [નું ઊપમાયુષ સમર્પણ કરે છે. [૨]

દે (યુષાં પાત્રે, સંપ્રસવ મંદાઃ) યુલોપ સ્થામી દે મેખા અંચાઃ । (અનૂલઃ નામ ચે સ્તેત) d અનૂલ
વચાસા ઁ દે (દુદાં) સ્થામી । (મા પ્રતયા પાત્રેન ચ અનૂલે જ્ઞાપિ) અને પ્રજા અને મનથી પરિપૂર્ણ બનાવે. [૩]

(દશાઃ સમિ) તુ દશનૃચે, તુ (દશઃક્રઃ સમિ) દશનને યાદે ચેઽથ એ તુ (સં મળતા સમસાઃ સમિ) બધા અંતોમાં સમમ છે. (ગોપિઃ સર્થઃ પ્રજ્ઞવા વનુમિઃ ગૃહઃ ઘણેન) શ્રાવ્યે, શેષ, અંતઃ, પદ્ય, ધર અને ધનથી તુ (સમમતાઃ સમપ્રાઃ મુદ્યાર્થ) અંતરૂપી પરિપૂર્ણ થઈ. [૪]

(૧ મહમાન દ્રષ્ટિ) જે અને નખાને દેવ કરે છે, (સંવયં દિવ્યાઃ) જેનો અને નખા દેવ કરીએ છીએ, (સદ્ય પ્રાણેન આપ્યાવસ્ય) એમના પ્રાણી તુ વધી જા, (શોભિઃ કાપીઃ) પ્રજાવા, પશુચિઃ પુદૈઃ ધાનેન આપ્યાદિર્વામદિ) આપો, બોડ, સંતનિ, વધુ, થર અને મનથી અને વધીએ. [૫]

[illegible]

સામાજિક સેવા વિભાગના અધ્યક્ષશ્રી કહે છે કે હવે કાનના અગ્નિ સમયે પ્રવાસ થાય છે અને ભણાવે તેમજ શિક્ષણ આપવાનું છે. જે બીજી ભાષા છે તે નિયમિત નહીં અને તે અને ભણતે શીર્ષાશુભ આપે છે. (૨)

દે પુલ્કના શ્યામી । શોભના અંસ । ડં પુલ્ક અને દહનીય છે, તેથી મને સંતાન અને ધનથી સમૃદ્ધિ મળાય (૩)

કે દુધીય અને અંધવર પરિણામ છે, પણ ચાપ પેશા આદિ પણ, સંવતિ, ધર, માન આદિથી પામું થઈયું (૪)
 કે દુધીય અમારો દેવ શ્રી છે અને એનો અમે દેવ શ્રીને બોલે, તેના આપણું છે હજી ૩૨ અને અમે ધનપરિણામ પરિણામ

યં દેવા અંશુમાપ્યાયયન્તિ યમક્ષિત્ત્વમક્ષિતા મધયન્તિ ।

તેનાસ્માનિન્દ્રો વરુણો મૃદસ્પતિરા પ્યાયયન્તુ મૃચનસ્ય ગોપાઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (યં અંશું દેવાઃ આપ્યાયયન્તિ) જે સોમને દેવ વધારે છે, (યં અક્ષિતં અક્ષિતાઃ મધયન્તિ) જે અગ્નિનાશીને અગ્નિનાશી આપ છે, (તેન) એ સોમવરે (અસ્માન્) અમે બધાને (મૃચનસ્ય ગોપાઃ इन्द्र! वरुण! मृदस्पतिः) શુવનના રક્ષક ઇન્દ્ર, વરુણ, મૃદસ્પતિ એ દેવો (આપ્યાયયન્તુ) વધારે [૬]

ભાવાર્થ— જે સોમને દેવ વધારે છે અને અક્ષણ કરે છે, તેનાથી અમે પુષ્ટ થઈએ, શિશુવનના રક્ષક દેવ અમારી ઉત્તિ કરે (૬)

ધરનાં બાળક

જગત રૂપી ઘર

આ સંપૂર્ણ જગત એક મોટું ઘર છે, એ ઘરમાં અમે બધાં રહીએ છીએ, એ ઘરમાં એ આદર્શબાળક છે એ ખાલ-જોનું નામ ' સૂર્ય' અને ચન્દ્ર ' છે. આપણા ઘરમાં બાળકો કેવાં હોવાં જોઈએ, અને માતાપિતાએ પ્રયત્ન કરીને પોતાના ઘરનાં બાળકોને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ અને બાળક કેવાં બનાવવાં જોઈએ, એ બાબતનો ઉપદેશ આ સૂક્તમાં આપવામાં આવ્યો છે. પ્રત્યેક ધરના માતાપિતાએ એ દૃષ્ટિએ આ સૂક્તનો વિચાર કરવો જોઈએ.

રમવાવાળાં બાળક

ધરનાં બાળકો (મૃતિદગ્ધૌ શિશુઃ) રમતાં બાળકો હોવાં જોઈએ, રડતાં નહીં. બાળક કમજોર માંદાં અને દોષી હોય તો તે રડ્યા કરે છે. જે બળવાન, નીરોગી અને ક્રોધ શારીરિક રોગથી પીડાતાં ન હોય, તો તેએ ખાસ કરીને રડતાં નથી માતાપિતાઓ માટે ઉચિત છે કે, તેઓ શૂદ્રસ્થાશ્રમમાં એવો યોગ્ય અને નિયમાનુકૂલ વ્યવહાર રાખે કે, જેથી સુદૃઢ, પુષ્ટ, નીરોગી અને આનંદી બાળકો ઉત્પન્ન થાય.

પોતાની શક્તિથી ચાલતું

બાળકોમાં બીજો શુભ એ હોવાં જોઈએ કે તેઓ (માયવા પૂર્વાવરં વરુણઃ) પોતાની આંતરિક શક્તિથી જ અચળ પાછળ ચાલતા રહે. બીજાઓ હોહો ત્યારે જીંઠે, બીજાઓ ચલાવે ત્યારે ચાલે એવાં પરાવલંબી બાળકો ન હોવાં જોઈએ. માતાપિતા બળવાન હોય અને તે નિયમાનુકૂલ વર્તતાં હોય,

તો તેમને એવાં પોતાની શક્તિથી જ ચાલવા હાલવાવાળાં બાળકો પેદા થાય. જે માતાપિતા દુર્ધર્મસતી ન હોય, સદાચારી હોય અને ઋતુગ્રામી ઘમને શૂદ્રસ્થાશ્રમનો વ્યવહાર જેને ધાર્મિક કઠો શકાય એવો કરતા હોય તો તેમને ત્યાં ઉત્તમ બાળકો જન્મે છે. જે નીરોગી સુદૃઢ બાળકો હોય છે તેમને મમે તેટલાં કષ્ટ પડે તો પણ તે પોતાના પ્રયત્નથી બાળળ વધવાનો પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે.

દિગ્વિજય

એ બાળળ વધીને વિદ્વાન્ અને પુરુષાર્થી ઘમને (સર્વં પરીચાતઃ) સમુદાની ચારેબાજુના દેશોમાં બ્રમણ કરે છે, દિગ્વિજય કરે છે. પોતાના જ ગામમાં ફવામાંના દેડકાની જેમ બેસી રહેતા નથી, સમુદ ઉપર અથવા અંતરિક્ષમાં સંચાર કરે છે અને દેશ દેશાન્તરમાં પરિબ્રમણ કરે છે અને ધર્મ, સદાચાર તથા સુશીલતા આદિનો ઉપદેશ કરે છે અને બધી જગતને યોગ્ય આદર્શ દર્શાવે છે

જગતને પ્રકાશ આપવો

આ પ્રકારે ધરમ પુરુષાર્થથી વ્યવહાર કરતા રહી એમાંથી એક (સન્યઃ વિશ્વાનિ મુવમાનિ વિચષ્ટે) આખા જગતને પ્રકાશ આપે છે, અધિકારમાં પૂર્ણી ગયેલી જનતાને પ્રકાશમાં લાવે છે, અનેક દેશ દેશાંતરમાં એ એને માટે બ્રમણ કરે છે અને જનતાને અધિકારમાંથી છોડાવીને પ્રકાશમાં લાવવાનો યત્ન કરે છે.

બીજો શૂદ્રસ્થાશ્રમી (ઋતુન્ વિદધત્) ઋતુગ્રામી ઘમને

અનુભવે અનુકૂલ રહીને (તથા જાણે) નવા જેવા માગ છે અને તેટલી જોગી ઉપર માગ તો પછી પાછો નવું ન તાજ જેવો માગ છે. અનુભવોથી થયું, અનુભવે અનુકૂલ વર્તણુ સોમદિ ઔપચારિકોનો ઉપયોગ કરીને જદ પછી જુવાનના જેવા નીતિ થયોનો સંજય છે.

સર્વ અને ચન્દ્રપર આ રૂપક પ્રથમ મંત્ર છે. વાયકે એનો ચેત્સુ વિચાર કરવો અને પોતાના ખાગકોના શિક્ષણ આદિ વિષયમાં ચેત્સુ ઉપરેય પ્રાપ્ત કરવો. એક સર્વ જેવો પુત્ર યશી તો જગતને પ્રકાશ આપશે, અથવા એક ચન્દ્ર જેવો પુત્ર થય તો જે મધ્યા મધ્યા ઘણતિ) નવજીવન પ્રાપ્ત કરવાની નિશા સ પાલન કરીને નવા જેવો થશે અને (દર્શિ જાણુ, પ્રતિરતે) દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરીને સોમને પછી દીર્ઘાયુ બનાવશે.

કર્તવ્યનો ભાગ

જે જગતને પ્રકાશ આપે છે તે (દેવેષ્ય માગ વિદ ઘાતિ) દેવોને ખારે ભાગ આપે છે, અથવા દેવોને ખારે કર્તવ્યનો ભાગ આપે છે, અર્થાત્ એ એ કાર્યને કરે અને એ કાર્યને સભાવે આ પ્રકારે કાર્યવિભાજની બાબતમાં આજ્ઞા આ આપે છે અને જુદા જુદા કાર્યકર્તાઓ પાસે જુદાં જુદાં કાર્યો કરાવીને એક મહાન કાર્ય પરિપૂર્ણ કરી દે છે. અનુભવે પછી આજ્ઞા જ આદર્શ પોતાની સામે રાખવો જોઈએ જુએ, આ જગતમાં જળ યતિ આપવાનું કાર્ય કરે છે, અગ્નિ તથા સવાનું કાર્ય કરે છે, વાયુ સ્પર્શે છે, ભૂમિ આધાર આપે છે, છત્પરિદેવો જુદાં જુદાં કાર્યોના ભાર પોતાને શિર સહને પોતાના કાર્યમાં તત્પર રહીને આખા જગતનું મહાન કાર્ય નિભાવી રહ્યા છે. માનવી કે આ અનુભવેર એ જોણુ દેવોએ કરવાનાં કાર્યો વહેતી આપે છે. આ રીતે રાષ્ટ્રમાં મુખ્ય નેતા બીજા નાના નેતાઓને તેમનાં કાર્યો સોંપી દે અને તેથી એ ચેત્સુ રીતે કરે, તો સર્વ પોતપોતાનાં કાર્યો જગતવાળી મહાન કાર્યની સિદ્ધિ થઈ જાય છે.

પૂર્ણ સોમ

એક " પૂર્ણ સોમ " હોય છે જે પૃથ્વીમાંને દિવસે પ્રકાશ છે બીજી સોમનો અર્થ હોય છે એ અર્થ હોવા છતાં પૂર્ણ થવાની યતિન થયે છે, એ કારણે એ ન્યૂન નથી તેથી એને (અનુભવ, અસિ) અનુભવ-પરિપૂર્ણ કહ્યો છે એ સોમ અર્થરૂપ હોય કે પૂર્ણરૂપ હોય તો પછી અનુભવ જ છે કેમ કે કોઈ આત્મે એ અર્થ હોય તો પછી શેષ દિવસો પછી એ પૂર્ણ થવાનો જ તેથી એ ન્યૂન રહેવાવાયો નથી ન્યૂન હોવા

જ્યાં પછ એ રૂપન પૂર્ણ પૂર્ણ જને છે, આ પૂર્ણ જનવા નો એનો પૂરપૂર્ણ પ્રયોગ અનુભવને ખારે અનુભવણ છે તેથી એની પ્રથમના નીમળ મ થઈ કરવામાં આવે છે કે, (અનુભ મા દાદિ) અને અનુભવ-પરિપૂર્ણ જનાવા કેમ કે તે પરિ પૂર્ણ જનાવાયો છે, તે પૂર્ણ જનવા ચાદુ પુ મન, આરોગ, મર્યાદા, યોગ્ય અર્થમાં તે પરિપૂર્ણ થઈ એનો અર્થ અગ્નિ પ્રાય છે.

ખાજ ભાવ ચેત્સા મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યો છે (સમન્ત સમન્ત અસિ) તું સર્વ રીતે સમગ્ર અર્થાત્ પરિપૂર્ણ છે, તે પછી તારી ઉપાસનાથી (સમન્ત સમન્ત) પૂર્ણ અને અમર થાઉ.

દુહિનો નાશ

જે કુટુંબ અમારા સૌના દેવ કરે છે અને જે એકના દુહિનો અમે સૌ દેવ કરીએ છીએ, એમાં દેવી થવાનો જવા પછી સદેહ નથી એ આવી કોઇ માણસ આખા સમાજનો પાત કરે તો, એનું નિષમન કરતુ આવરણ થઈ પડે છે એ દેવ કરવાવાળો અર્ધો અર્થ સ ખ્યાવાયો કહેવામાં આવ્યો છે. જે એકકારનો અમે બધા દેવ કરીએ છીએ અને જે એકસો અમે સર્વનો દેવ કરે છે. એમાં બધુ સ ખ્યાક સમજાવ અને અર્થ સ ખ્યાક દુષ્ટન હોવાનો ઉદ્દેશ છે એવા દુષ્ટનને દેવાની દેવા અને સમજાવોની ઉત્તતિનો ભાગ પ્રત્યે કરેથી, એ જ ધાર્મિક અનુભવનું કર્તવ્ય છે.

દિવ્ય સોમજન

દેવોનું જે સોમન હોય છે તેને દેવસોમન અથવા સિન્ધ એ જન કહેવામાં આવે છે. દેવોનું એ સોમન કેવુ હોય છે તેને વિશે આ સંપ્રતા જા મગમાં કહ્યું છે કે—

દેવા અનુ કાપ્યાવપન્તિ ।

અક્ષિતઃ અક્ષિત મહાવન્તિ ॥ (મ ૬)

" દેવ સોમને વધારે છે અને એ અમર દેવો એ અક્ષય સોમનું બક્ષણ કરે છે " સોમ એ એક જનની વનરપતિ છે એને ઉછેરવી અને એનું બક્ષણ કરવું એ દેવોનું જન છે અર્થાત્ દેવો શાકાહારી છે જે સોમ દેવોને ખારે ખાસને પ્રયોગ કરે છે તેમણે વેદના આ મંત્રોનો ખાસ વિચાર કરવો જોઈએ સોમ દેવોનું જન છે, એને માટેના મંત્રોમાં અતેક મનો છે અને ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે તેમ એનું તાત્પર્ય છે.

વાયકે એ દષ્ટિએ આ સંપ્રતનો વિચાર કરવો.

મુંડન

કાં. ૬, સૂક્ત ૬૮

(શ્રવિઃ-અર્ધાં । દેવતા-મન્ત્રોક્તાઃ)

આયમંગન્ત્સવિતા ક્ષુરેણોષ્ણેન ઘાય ઉદુકેનેહિં ।

આદિત્યા રુદ્રા વસવ ઉન્દન્તુ સર્ચેતસઃ સોમસ્ય રાજ્ઞો વપત પ્રચેતસઃ

॥ ૧ ॥

આદિતિં દમશ્ચ વપત્વાપ ઉન્દન્તુ વર્ષસા । ચિકિત્સતુ પ્રજાપતિર્દીર્ઘાયુત્વાય ચક્ષસે

॥ ૨ ॥

યેનાર્વપત્સવિતા ક્ષુરેણ સોમસ્ય રાજ્ઞો વરુણસ્ય વિદ્વાન્ ।

તેન મહ્તાણો વપતેદમસ્ય ગોમાન્અશ્વાન્અયમસ્તુ પ્રજાવાન્

॥ ૩ ॥

અર્થ—(અયં સવિતા ક્ષુરેણ આ અગન્) આ સવિતા પેતાના ઇરની સાથે આગ્યે છે. હે (વાયો) વાયુ ! (ઉષ્ણેન ઉદુકેન આ હિદિ) ઉષ્ણુ જળની સાથે આવ. (આદિત્યાઃ રુદ્રાઃ વસવઃ સર્ચેતસઃ ઉન્દન્તુ) આદિત્ય ૩૬ અને વસુ દેવ એક ચિત્તથી આ બાળકને ભોજવો. હે (પ્રચેતસઃ) દાની જનો ! તમે (સોમસ્ય રાજ્ઞઃ વપત) આ સોમ રાજનું મુંડન કરો. [૧]

(આદિતિઃ દમશ્ચ વપતુ) અદિતિ વાળનું વપન કરે, (આપઃ વર્ષસા ઉન્દન્તુ) જળ તેજની સાથે વાળોની શિકાવત કરે. (દીર્ઘાયુત્વાય ચક્ષસે) અને ઉત્તમ દૃષ્ટિને માટે (પ્રજાપતિઃ ચિકિત્સતુ) પ્રજાપાલક એની ચિકિત્સા કરે [૨]

(વિદ્વાન્ સવિતા) દાની સવિતા (યેન ક્ષુરેણ) જે ઇરથી (વરુણસ્ય રાજ્ઞઃ સોમસ્ય અવપત) શ્રેષ્ઠ રાજ્ય સોમનું વપન કરે છે, હે (મહ્તાણઃ) બ્રાહ્મણો ! (તેન વસ્ય દદં વપત) તેનાથી આના આ શિરનું મુંડન કરો. (અયં ગોમાન્ અશ્વાવાન્, પ્રજાવાન્ અસ્તુ) એ ગાયોવાળા, ઘોડાવાળા અને સંતાનવાળા થાઓ. [૩]

બાળકનું વપન કરતું અર્થાત્ દુઃખમન કરવી હોય તો પહેલાં બેનાં પાછીથી બાળકના વાળોને સારી પેઠે ભીંજવવા અથવા રાજાએ ચોડખો અથો લાવવો, અને તેની ધાર તીક્ષ્ણ બનાવે. જાણે કેાંઈ રાજાનું મુંડન કરતા હોય તેવા બાવથી સાવધાનીથી બાળકનું શિર મુંડવામાં આવે. કોઈ પ્રકારની ગફલત થવી ન જોઈએ. જેનું વપન કરવાનું હોય તેનું આયુષ્ય વધે અને દૃષ્ટિ સતેજ થાય એવી રીતે વપન કરતું જોઈએ. વૈદે અથો અને પાછીની પરીક્ષા કરવી અને જેની દુઃખમત કરવાની હોય તેની પાછુ પરીક્ષા કરવી. દુઃખમન કરતી વખતે મનનો કાવ એવો રાખવો કે, જેની દુઃખમત કરવાની છે તે દીર્ઘાંકુ, સ્વસ્થ, આયો અને ઘોડાઓને પાળવાવાળો તથા ઉત્તમ સંતાનવાળો આવ. એનાથી વિપરીત કાવ મનમાં ન રાખવો.

મેખલા બંધન

કાંડ ૬. સુકત ૧૩૩

(ઋષિ:- અગ્નિય ૧ દેવતા:- મેખલા ૧)

ય દુર્મા દેવો મેર્લલામાયુવન્ધ યા સંતુનાદ ય ઉ નો યુયોજં ।

યસ્ય દેવસ્ય પ્રશિષ્ણા ચરામઃ સ પારમિચ્છાન્ત સ ઉ નો વિ મૃજાત્

॥ ૧ ॥

આહુતાસ્પમિદૃત ઋષીણામુસ્યાર્યુધમ્ । પૂર્વા વ્રતસ્ય પ્રાગ્નતી વીરમી મંવ મેખલે

॥ ૨ ॥

મુરયોરહં મેલ્લચારી યદસ્મિ નિર્યાચન્મૃતાત્પુરુષં યમાય ।

તમહં વ્રદાણા તર્પતા શ્રમેણાનર્ચન્ મેર્લલયા સિનામિ

॥ ૩ ॥

શ્રદાપાં દુહિતા તપસોઽર્ધિ જ્ઞાતા સ્વસ ઋષીણાં મૃતકૃતાં વમૃય ।

સા નો મેલ્લે મૃતિમા ઘેહિ મેધાયયો નો ઘેહિ તર્પં દન્દ્રિયં વં

॥ ૪ ॥

અર્થ:- (ય. દેવ. દુર્મા મેલ્લનાં આયવન્ધ) ૧) આઆવર્ણિ આ મેખલાને ખાસ કરીપર બાંધી છે, (યા સંતુનાદ) ૨) અને તેપાર રાખીએ છીએ અને અમને કાર્યમાં પ્રયોગ છે. (મસ્ય દેવસ્ય પ્રશિષ્ણા ચરામઃ) ૩) એ આચાર્ય દેવતા આશીર્વાદથી અમે બળદાર કરીએ છીએ, (સા પારમિચ્છાન્ત) તે અમને દુઃખથી પાર કરવાની ઇચ્છા રાખે અને (સા ઉ ના વિમુજ્ઞાત્) તે અમને બન્ધનથી મોક્ષાવે. [૧]

હે મેખલા ! (આહુતા અમિદૃતા વતિ) તું સર્વ પ્રકારે પ્રયત્નિ છે. તું (ઋષીણાં વાયુધં અસિ) ઋષિઓનું આયુષ છે તું (વ્રતસ્ય પૂર્વા પ્રાગ્નતિ) કાંઈક વ્રતથી પહેલાં બંધાઈ જાય છે. તું (વીરમી મય) શત્રુના વશને ખાસતાણી થા [૨]

(યત્ત્વં મૃતયોઃ વ્રલ્લચારી અસિ) ૧) કારણે તું મૃત્યુને સમર્પિત થયોતો બલયારી છું, તે કારણે તું (મૃતાત્ પુરુષં યમાય નિર્યાચન્) મનુષ્ય પ્રાણીઓમાંથી એક પુરુષને મૃત્યુને માટે માથું છું અને (તં વ્રદ) એ પુરુષને તું (વ્રદાણા તર્પતા ધમેણ) જ્ઞાન, તપ, પરિશ્રમ કરવાની શક્તિ સાથે (વનં અનયા મેલ્લલયા સિનામિ) એ પુરુષને આ મેખલાથી બાંધું છું [૩]

આ મેખલા (શ્રદાપાં દુહિતા) શ્રદાની કન્યા (તપસા અધિજાતા) તપથી ઉત્પન્ન થયે (મૃતકૃતાં ઋષીણાં સ્વસા વમૃય) પ્રાણીઓને બનાવવાવાળા ઋષિઓની ભગિની થઈ છે. હે મેખલા ! (સા) એ તું (ના મર્તિ મેધાં ના ઘેહિ) અમને ઉત્તમ શુદ્ધિ અને ધારણા શક્તિ આપ. (અયો તપા દન્દ્રિયં વ ના ઘેહિ) અને અમને તપશક્તિ તેમ જ ઉત્તમ ઇન્દ્રિયો આપ. [૪]

બાવાર્થ:- ગૃહ સિંચની કમર મેખલા બાંધે છે અને એને સંકરમને માટે, ખાનો, તૈયાર કરે છે એવા ગુરના આશીર્વાદથી એ શિષ્ય બળદાર કરે છે તેઓ બધામ દુ જોથી પાર થાય છે અને એ તે પ્રકૃતિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે (૧)

મેખલાની બધા પ્રતિષ્ઠા કરે છે, એ મેખલા ઋષિઓનું શરત છે અર્થે કારે કરતાં પહેલાં કેડ બાંધીને તૈયાર થવાને જોઇ એમાંથી મળે છે. આ પ્રકારે કટિબદ્ધ થઈને કાર્ય કરવાથી બધા રાત્રીઓ દૂર થઈ જાય છે (૨)

મેખલાને બાંધવાનો અર્થ કટિબદ્ધ થવું એવા છે નિરોધ કાર્યને માટે મેખલા બાંધવાથી, ભગિ, એ મૃત્યુને સ્વીકારવા માટે પણ તૈયાર થાય છે. બધા પ્રજાચારીઓ મૃત્યુને આવકારવા તૈયાર હોય છે. એકતું જ નહીં પરંતુ તેઓ આ પ્રકારે બીજા મનુષ્યોને પણ મૃત્યુને સ્વીકારી લેવા માટે તૈયાર કરે છે જ્ઞાન, તપ, પરિશ્રમ અને કટિબદ્ધતા એવા ગુણોથી તે પુત્ર તથા છે (૩)

મેખલા મહાથી બાંધવામાં આવે છે એનાથી તપ કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે ક્ષેષ ઋષિમુનિઓથી આ કટિબધનને પ્રારંભ થયો છે. આ કટિબધન રાત્રને ઉત્તમ શુદ્ધિ, માર્મરસાદિત, ઇન્દ્રિયશક્તિ અને તપ આપે. (૪)

યાં ત્વા પૂર્વે મૃતકૃતઃ ક્ષયઃ પરિવેષિરે । સા ત્વં પરિં વ્યજસ્વ માં દીર્ઘાયુત્તમયં મેઘલે ॥ ૫ ॥

અર્થ—હે મેખના । (યાં ત્વા પૂર્વે મૃતકૃતઃ ક્ષયઃ પરિવેષિરે) જે તેને પૂર્વકાળના આશીર્વાદે મૃત્યુવાસના કષયો આપના આના છે (સા ત્વ દીર્ઘાયુત્તમયં માં પરિવ્યજસ્વ) તે તું દીર્ઘાયુને માટે મને આશીર્વાદ આપ. [૫]

ભાવાર્થ—કવિએ આ મેખલાને બોલે છે, તેથી એ મેખના અમને દીર્ઘાયુ આપશે (૫)

મેખલા બંધન

કટિબદ્ધતા

મેખના બંધન 'કટિબદ્ધતા' નું સૂચક છે દરેક કાવ્યને માટે કેડ કસાનું આવશ્યક હોય છે, એ વગર કામ થઈ શકતું નથી લાપાખાં પલ્લુ કહેવાય છે કે, આ માણસ કમર બાંધીને કાર્યોમાં લાગ્યો છે, અર્થાત્ કામ સાફ થવા માટે કમર કસવા ની આવશ્યકતા છે. સુરિ લોકો તથા અલ્પચરો લોકો મેખના બંધન કરતા હતા એનો અર્થ એજ છે કે, તેઓ કમર કંધી ને ખર્ચે કામ કરવાને માટે નિત્ય તૈયાર રહેતા હતા. એ કારણે તેઓ યશ પ્રાપ્ત કરતા હતા.

સાધારણ કાવ્યમાં કષ્ટ વિશેષ ડર રહેતો નથી પરંતુ કેટલાક મોર્ગ કામો એવાં હોય છે કે જેમાં પ્રાણ શુભાવવાનો પણ સભન હોય છે દેશહિન, રાષ્ટ્રહિન અથવા જાતિહિન આદિના મદાન કાર્યોમાં કેટલાય મનુષ્યોએ પોતાના સર્વસ્વની આહુતિ આપવાની હોય છે, એ કાવ્યને માટે શ્રદ્ધાશીલ તૈયાર કરે છે—

દમા મેઘલા આવરન્ધ, સનનાહ, ન યુયોજ ।

(મ. ૧)

'અમરા શ્રામે આ મેખના મને બાંધી, એમણે મને તૈયાર કર્યો અને મને સત્કાર્યમાં તથાગ્યે.' આ શ્રુતું કાવ્ય છે અને એજ વિદ્યા શીખવાનો હેતુ છે વિદ્યા ભણીને અભ્યાસી લોકો જનતાના ઉદ્ધારના કાર્ય માટે સિદ્ધ થાય અને તત્પરતાથી એ કાવ્યમાં લાગી જતા પાશ્વલોમાં ભણાવવા વાળા શુદ્ધો પણ એવા હોવા જોઈએ કે જે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને એવી રીતે તૈયાર કરે અને રાષ્ટ્રીય નિષ્ઠાપીડનુ ભણતર પણ એવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે, જેના પાઠથી વિદ્યાર્થી જાતિહિનતા કાવ્ય માટે હ મેઘ તૈયાર રહે, સદા કટિબદ્ધ હોય

જે સિધ્ધ આ પ્રકારે પોતાના શુદ્ધતા આશીર્વાદ મેળવીને કાવ્ય કરે છે, તેમનો બેકાપાર થઈ જાય છે—

યસ્ય પ્રસિધ્ધા વરામા, સ પાર દચ્છાત્, સ ન વિમુચ્ચાત્ (મ. ૧)

જે શુદ્ધતા આશીર્વાદ મેળવીને અમે કાવ્ય કરીએ છીએ, તે અમને દુ બધી પાર કરે છે નંધનથી પણ મુક્ત કરે છે. આવા શુદ્ધ અને સિધ્ધ જ્યાં હોય તે દેશનું સામાન્ય હ મેઘ જોતી કરીશું જ રહે છે, એમાં સશય નથી.

આ મેખના આ રીતે કટિબદ્ધતાની ચૂચના આપે છે તેથી લોકો એની પ્રશંસા કરે એ પ્રયત્ને કાવ્ય કરવાની અવગતિમાં આ કારણથી મેખના બાંધવામાં આવે છે અને તેથી એના શુન્ય મળી જાય છે.

વિશેષ મહત્વપૂર્ણ કાવ્ય કરવાની વખતે સર્વસ્વનાશનો ભય હોય છે, શત્રુનો પણ ભય હોય છે જે એ ભયની કષ્ટતા ન હોય તે ખરી વખતે મનુષ્ય ડરી જઈને પાછો હઠશે, એમ ન થાય એટલા માટે આરંભથી જ એ નિશ્ચયોને એવી કેળવણી આપવા માં આવે છે કે—

અહ મૃત્યોઃ પ્રલ્લસારી ભાસિ । (મ. ૩)

"હું મૃત્યુને સમર્પિત થયેનો અભ્યાસી છું." અભ્યાસી સમજે છે કે મેં મૃત્યુને જ અધિગમ આપ્યું છે મૃત્યુને જ રીડાઈ છે જ્યારે કોઈ મનુષ્ય આનંદથી મૃત્યુને અતિથિ અને છે, ત્યારે એની કેવી અવસ્થા હોય છે કે જેમાં એને ડર લાગે । જેણે આનંદથી મૃત્યુનો રત્નાકાર કર્યો છે તેનો ડર મળી જાય છે, કારણ સર્વથી મોટા ભયને એ હજમ કરી ગયો છે અભ્યાસીને આ પ્રકારનું શિક્ષણ મળવું જોઈએ એ રીતે નિરૂત્તરનો અભ્યાસી પણ—

મૃતાત્ત યમાય પુરુષ નિર્વાચન (મ. ૩)

“ જનતા પાસે મૃત્યુને માટે એક પુરુષની વાચના કરે છે ”
અર્થાત્ એ બ્રહ્મચારી જેવા પોતે નિર્ભય થઈને કાપ કરે છે,
તેની જ રીતે બીજાઓને પણ નિર્ભય બનાવે છે, અને એ
નિર્ભય બનેલા મનુષ્યો—

બ્રહ્મણા, તપસા, ધ્યેયેન, મેઘલયા । (મ. ૩)

“ જ્ઞાન, તપ અર્થાત્ શીતેષુ સહન કરવાની શક્તિ, આ સહન આસ ચિંતન કરવું

પરિશ્રમ કરવાનું બળ અને મેખના બધન અર્થાત્ કટિનક
થવાનો ગુણ ” પ્રાપ્ત કરે છે અને જે એવા ગુણોથી પુકત
થાય છે, તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ થાય છે

મેખના બધનથી મતિ, ધારણા શુદ્ધિ, શીતેષુ સહન
કરવાનું સામર્થ્ય અને સદૃઢ હિન્દુવની પ્રાપ્તિ થાય છે, તથા
દીર્ઘાયુ પણ પ્રાપ્ત થાય છે આનું મેખતાનું મહત્તર છે. વાચ્યો

કામને પાછો કાઢો

કાંડ ૬, ચૂકત ૧૩૦

(મુખ્ય- અર્થવાહિતા : દેવતા- સ્મર)

સ્થજિતાં રાથજિતેયીનાંમસ્મરસામયં સ્મરઃ । દેવાઃ પ્ર હિંણુત સ્મરમસૌ મામનું શોચતુ ॥ ૧ ॥
અસૌ મેં સ્મરતાદિતિ પ્રિયો મેં સ્મરતાદિતિ । દેવાઃ પ્ર હિંણુત સ્મરમસૌ મામનું શોચતુ ॥ ૨ ॥
યથા મમ સ્મરોદસૌ નામુષ્ણહ કદા ચન । દેસઃ પ્ર હિંણુત સ્મરમસૌ મામનું શોચતુ ॥ ૩ ॥
ઉન્માદયત મરુત ઉદન્તરિક્ષ માદય । અગ્ર ઉન્માદયા ત્વમસૌ મામનું શોચતુ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (રાથજિતા રાથજિતેયીનાં અસ્મરસાં) રથને છતરાવાળી અને રથથી છતી મથેલી અપ્સરાઓનું
(અથ સ્મરઃ) આ કામ છે હે દેવો ! (સ્મર પ્રહિંણુત) એ કામને દૂર કરો (અસૌ માં અનુશોચતુ) તે મારો
શોક કરે [૧]

(અસૌ મે સ્મરતાત્ હતિ) એ મારે સ્મરણ કરે (પ્રિયઃ મે સ્મરતાત્ હતિ) મારો પ્રિય મારે સ્મરણ કરે
હે દેવો ! (સ્મર પ્રહિંણુત) એ કામને દૂર કર (અસૌ માં અનુશોચતુ) એ મારો શોક કરે [૨]

(યથા અસૌ મમ સ્મરતાત્) ને પ્રકારે એ મારે સ્મરણ કરે (નામુષ્ણહ કદા ચન ન) એનું હું કદાપિ
સ્મરણ ન કરે હે દેવો ! (સ્મર) એ કામને દૂર કરો, એ મારો શોક કરે [૩]

હે મરુતો (ઉન્માદયત) ઉન્માદ કરો (અન્તરિક્ષ ઉન્માદય) હે અન્તરિક્ષ ઉન્માદ કરો હે અસિ ! (ત્વ
ઉન્માદય) તું ઉન્માદ કર (અસૌ માં અનુશોચતુ) એ મારો શોક કરે [૪]

કામને પાછો વાળો

એનો આશય સ્પષ્ટ છે કે હવે મારે મનમાં કામ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તે એને નોંધીને એ કામ ઉત્પન્ન થયો હોય
એની પાસે પાછો મોકલી દેવો એમ એ આપણા મનમાં એને સ્થાન આપવું ન જોઈએ એ અવસ્થામાં બીજા લોકોની
અથવા પુત્ર-કામને લીધે ઉન્માદ, પ્રમત્ત અથવા બેહોશ થઈ જાય છે, એવી અવસ્થા થઈ ગયા પછી પણ કામની અસર
આપણા મનપર થઈ રહેતી ન જોઈએ આ પ્રકારે આપણું મન કામ વિકારોથી દૂર રાખવું જોઈએ

કામને પાછો કાઢો

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૩૧

(ઋષિ - મયર્ગદ્વિરા । દેવતા - સ્મર)

નિ શીર્ષિતો નિ પંચત આશ્યોકે નિ તિરામિ વે । દેવાઃ પ્ર હિંચુત સ્મરમ્સૌ મામર્તુ શોચતુ ॥ ૧ ॥
અનુમતેઽન્વિદં મન્યસ્વાકૃતે સમિદં નમઃ । દેવાઃ પ્ર હિંચુત સ્મરમ્સૌ મામર્તુ શોચતુ ॥ ૨ ॥
યદ્રાવંસિ ત્રિયોજનં પંશ્વયોજનમાશ્વિનમ્ । તતસ્તં પુન્રાર્પસિ પુન્રાણા નો અસઃ પિતા ॥ ૩ ॥

અર્થ— (તે આશ્યઃ શીર્ષિત પંચત) તારી વ્યથાએ મધ્યામાં અને પગમાં (નિ નિ નિ તિરામિ) હાલી દઉં છું હે (દેવા) દેવો ! (સ્મરં પ્રહિંચુત) કામને દૂર કરો (સસૌ માં અનુશોચતુ) એ કામ મારે લીધે શોક કરે [૧]

હે (અનુમતે) અનુમતિ ! (દ્વ અનુમન્યસ્ય) એને તું અનુકૂળ માન હે (આકૃતે) સહાય ! તું (દ્વ નમઃ સ) આ મારે નમનનો સ્વીકાર કરે હે દેવો ! કામને દૂર કરો, અને એ મારે લીધે શોક કરે [૨]

(યન્ન ત્રિયોજન યાગસિ) જે ત્રણ યોજન દેડે છે, અથવા (આશ્વિન પશુ યોજન) થોડે મેલીને પંચ યોજન લાંબ છે, (તતઃ ત્વ પુન્ર આયસિ) ત્યાંથી તું પાછો આવે છે (ન પુન્રાણા પિતા અસ) અને પુત્રોનો તું પિતા છે [૩]

આ સૂક્ત પછી અગ લેના સૂત્રની મુદ્દ જ કામરિકારોને દૂર કરવાની સૂચના આપે છે કામરિકારને દૂર કરવો જોઈએ જેની આમનમાં કામરિકાર ઉત્પન્ન થયો હોય તે અને શોક કરનારે રહે, અથવા લક્ષ્મીને રહે, પરંતુ પોતે એ કામને ત્યાં થતું ન જોઈએ

ત્રીજા મંત્રનું કથન છે કે ચાહે ગમે તેમનો દૂર-ધરથી ગયું દૂર-ધરના મણુમે કેમ ન લાગે, તેમણે અવશ્ય પોતાને ઘેરે પાછા આપવું જોઈએ અને ધરનાં નાન મન્યાઓનું પાન ન પે રાખે જોઈએ અર્થાત્ પોતાના ધરમાં આવીને થતું જોઈએ બહાર ભીંગને ઘેરે સુતુ ઉચિત નથી આ મંત્રનો અર્થ પ્રકરણાનુકૂળ સમજવો જોઈએ અર્થાત્ ધરમાં સુવાથી કામલાસનાની સલાહના યોગી રહે છે આ રીતે આ આટલા મંત્રો પછી મંત્રો સંકેત થઈ છે તે વાચક સમજી શકશે. વિશેષ વિવેચનની જરૂર નથી

કામને પાછો કાઢો

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૩૨

(ઋષિ - મયર્ગદ્વિરા । દેવતા - સ્મર)

યં દેવાઃ સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સર્વંનૃતઃ શોશુચાનં સદાધ્યા । તં તૈ તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૧ ॥
યં વિશ્વે દેવાઃ સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સર્વંનૃતઃ શોશુચાનં સદાધ્યા । તં તૈ તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૨ ॥
યર્મિન્દ્રાણી સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સર્વંનૃતઃ શોશુચાનં સદાધ્યા । તં તૈ તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૩ ॥
યર્મિન્દ્રાણી સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સર્વંનૃતઃ શોશુચાનં સદાધ્યા । તં તૈ તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૪ ॥
યં મિત્રાવર્ણૌ સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સર્વંનૃતઃ શોશુચાનં સદાધ્યા । તં તૈ તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૫ ॥

અર્થ— (દેવા, વિશ્વદેવા, રન્દ્રાણી રન્દ્રાણી, મિત્રા ચરુણી) દેવ, બધા દેવો, ધન્દ, અગ્નિ તથા મિત્ર અને વરુણ એ બધા દેવો (ય શોશુચાન સ્મરં) જે શોક કરવા લાગ્યા કામને (આધ્યા સદા) બધાઓની સાથે (સર્વ

જાતા યજિજ્ઞાન) જલના પ્રતિનિધિમૂલ તીર્થમાં સ્નોને છે, (યજ્ઞસ્થાન ધર્મોના) વસ્ત્ર નામક જાલેદના ધર્મથી (તે મં જગામિ) નામ એ કામને નવખું પું. અર્ધવેદ નાવધા તમ ધર્મને તે દુઃનામી જલ્ય અને સ્વમને કહી પણ ન સમજે [૧-૫]

જ્યાં દેવોના ઘરોમાં જે રેવ છે એ રેવના કામને કાળી છે. તારીદોને એ મનુષ્યને સનાવે છે અને અને જનના કાંઈ જાણે છે આ કામ જે આ રેવના રથ નર્મક રહે છે તેની સધ (સારવા સદ) અનેક જાણેલા જલેનું માનસિક અધ્યાત્મક રહે છે. જ્યાં કામ દેવ છે ત્યાં પુણ્ય માનસિક કાંઈ દેવ છે, એની પાંચ શાખા છે—

સંગાર્યજ્ઞાવતે જામા જામાર્યજ્ઞાવતે ॥ ૧૧ ॥

વંધાપ્રવતિ જમોદા જમોદાવમુર્તિવધમા ।

જમુર્તિચંદ્રાપુરુષિમાનો પુરુષિમાનારવવતિ ॥ ૧૩ ॥ મી ૨

“ રિપોલ અર્ધધા કામ થય છે. કામથી કામ, કે.પથી મોદ, મે.દથી જમ, જમથી જુદિનાસ અને જુદિનાઠથી માર્ગના નામ થય છે. ”

આ પ્રકારે કામની સાથે નામ જોડાયેલો છે. નેધી એને દૂર કામે જોડ્યો. જોડેને ધર્મસંપન્ન કામ દેવ તેટલો જ મેંદો જોડ્યો ધર્મ વિદ્યાના કામને છેડી દેવો જોડ્યો તેથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, કામની સાથે અનેક વિધિઓ જોડાયેલી છે અને વિધિઓથી મનુષ્ય (જોગુવાન) શીઘ્રકૃષ્ણ થઈ જાય છે. આ કામ મધ્યને શીઘ્રકૃષ્ણમાં નાખવા કહ્યો છે. મુજબ જાનુના જ્યાં મે છે તેજરી સુત્ર અને શીઘ્રકૃષ્ણ સુત્ર. એ જાનને એના કામે છે. જેને તેજરી દેવને બીજાએને દુઃખમાં નાખી દે છે. તેથી મનના સંવેદ્યથી એને નવા રોજ કે છતાં નાખેલો જોડ્યો. જેથી એ દૂર થાય અને કદ આપી શકે નહીં.

કંઠાયુનું ધારણ

કાંઠ ૬, સૂક્ત ૮૧

(જાવિ - અર્ધધા । દેવતા - આદિત્યા મન્ત્રોત્તમ ।)

યુન્તામિ યચ્છતે હસ્તાવપુ રક્ષામિ મેધમિ । પ્રજાં ધર્ને ચ મૃક્ષાના પરિહસ્તો અમૃદુયમ્ ॥ ૧ ॥

પરિહસ્તુ વિ ધારણ યોન્નિ ગર્ભાવ ધારવિ । મર્ષાદે પુત્રમા ધેંદિ તં ત્વમા ગંમપામમે ॥ ૨ ॥

અર્થ— (યન્તા અસિ) તું નિષામક છે. (હસ્તે યચ્છતે) અને હાથોનું તું નિવમન કરે છે, અને એના રક્ષાસિ સેધસિ) વિધિઓએને દેવે છે. (અવે પરિહસ્તા) આ કંઠાય (પ્રજાં ધર્ને ચ મૃક્ષાના) પ્રત્ન અને મનુષ્ય મદ્ય કરવાવાળા (અમૃત) છે. [૧]

દે (પરિહસ્તા) ૧ જા (ગર્ભાવ ધારવે) ગર્ભના ધારણને માટે (યોન્નિ વિધારવ) યોનિનું ધારણ કર. દે (મર્ષાદે) મર્ષાદે । (પુત્રં આદેદિ) પુત્રનું ધારણ કર. (તં ત્વં મામમે અગમય) એને તું આગમના સમયે જલાર આપવાને માટે પ્રેરજા આપ. [૨]

જાણક— ૧ જા નિષમમાં રાખે છે. એ હાથમા પદેરવાથી હાથોનું નિવમન થાય છે અને વિધો દૂર થાય છે તેથી એને સવાનનું ધારણ કરવાવાળું કહ્યું છે. તથા એ પુત્રનું જન્મ ધારક છે (૧)

અર્ધધારણને યોગ્ય અર્ધધારણી અવસ્થા એ બતાવે છે એને હાથ કરવાથી ગર્ભ ધારણ થાય છે અને યોગ્ય સ્વયે પ્રસૂતિ થઈ થાય છે. (૨)

यं परिहृस्तमर्चिमुरदितिः पुत्रकाम्या । स्वष्टा तमस्या आ वचनाद्यथा पुत्रं जनादिति ॥ ३ ॥

અર્થ— (પુત્રકામ્યા અદિતિઃ) પુત્રની કામનાવાળી અદિતિએ (યં પરિહૃસ્તં અર્ચિમઃ) જે કંકણ ધારણ કરે છે, (યથા પુત્રં જનાત્ હતિ) જેનાથી પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય એ માટે (સ્વષ્ટા તં અસ્ય આવચ્નાત્) તપશ્ચર્યે એને એક અને માટે બાંધ્યું છે [૩]

ભાવાર્થ— પુત્રની કામના કરવાવાળી અદિતિએ એક પ્રથમ ધાતણ કર્યું હતું કારીશરણે એ બનાવવા અને પુત્રોત્પત્તિ મેળવી કામનાથી સ્ત્રીઓએ એને હાથોમાં કંકણ પહેરવા. (૩)

કંકણ ધારણ

જીએ હાથમાં કંકણ પહેરે છે, એનો સંબંધ ગર્ભાશય કીટ રહે, ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પત્તિ થાય અને સુખથી પ્રસૂતિ થાય એની સાથે છે વૈષ્ણવ સૌક્ય એનો સિચાર યરીરશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કરીને નિઘન્ય કરે છે, કેવા પ્રકારનું કંકણ કપી જીએ કેવા નિયંત્રિ ધારણ કરવા બેઠએ શાસ્ત્ર દૃષ્ટિએ વિચારવા જેવી આ વાત છે

માતા-પિતાની સેવા કરો

કાં. ૬, સૂકત ૧૨૦

(શ્રાધ્ધિ- કૌશિક । દેવતા- મન્ત્રોક્તા.)

यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत चां यन्मातरं पितरं वा जिहंसिम ।

अयं तस्माद्गार्हपत्यो नो अग्निरुદिन्नयाति सुकृतस्य लोकम्

॥ ૧ ॥

भूमिर्माતાदितिर्નો जनित्रं ब्राह्मन्तरिक्षमुमिश्रस्त्या नः ।

द्यौर्नः पिता पित्र्याच्छं भवाति जामिमुत्वा सार्यं पत्सि लोकात्

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યત્ અન્તરિક્ષં પૃથિવીમુત ચાં) અને કદિ અન્તરિક્ષ, પૃથિવી અને દુલોકની તથા (યત્ માતરમ્ પિતરમ્ વા જિહંસિમ) કદિ અમે માતા અને પિતાની હિ સા કરીએ, (અયં ગાર્હપત્યઃ અગ્નિ) આ અગ્નિશરણ ગાર્હપત્ય અગ્નિ (ન તસ્માત્ દન્ સુકૃતસ્ય લોકં ઉદ્ધયાતિ) અમને એ પાપથી મુક્ત કરીને પુણ્ય લોકમાં પહોંચાડે. [૧]

(અદિતિ. ભૂમિઃ માતા નઃ જનિત્રં) અહીં આત્મજીમિ અમારી જનની છે, (અન્તરિક્ષં આતા) અતરિક્ષ અમારો ભાષ છે અને (દ્યૌઃ નઃ પિતા) દુલોક અમારો પિતા છે, એ (અમિશસ્ત્યાઃ ન જાં ભવાતિ) વિપતિથી અમને અચારીને કલ્યાણકારી થાયો (જામિ કૃત્વા પિત્ર્યાત્ લોકાત્) સખધીને પ્રાપ્ત કરીને પિતૃશોકથી (મા અવપત્સિ) ના પડે [૨]

ભાવાર્થ— આ સંપૂર્ણ જગતમાં અમે અને ત્યાં હોયએ અને અમે ત્યાં પોતાના માતા પિતાને દુષ્ટ દૃષ્ટિ, તો તેજસ્વી દેવ એ પાપથી અમને મુક્ત કરે અને પુણ્યલોકમાં જવા લાયક પવિત્ર અમને બનાવે (૧)

અમારી માતા આ ભૂમિ છે અને પિતા આ દુલોક છે, અતરિક્ષ અમારો ભાષ છે આ પ્રકારે જગત સાથે અમારો સંબંધ છે આ આશુ જગત અમારું કલ્યાણ કરે અને અમને વિપત્તિઓથી બચાવે કોઈ એવા સંબંધી ન હોય કે જેને કોઈ અમારે વિનુલભાથી નીચે પડતું પડે (૨)

મયાં સુદાર્દઃ સુકૃતો મદન્તિ વિદ્યાય રોગં તન્વ્યઃ સ્વાયાઃ ।

અસ્ત્રોણા અઘ્રેરુતાઃ સ્વર્ગે તર્ષ પચ્ચેમ પિતરૌ ચ પુત્રાન્

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યત્ર સુદાર્દઃ સુકૃતઃ) જ્યાં ઉત્તમ હૃદયવાળા પુણ્યકર્તા પ્રાપ્ત (સ્વાયાઃ તન્વ્યાઃ રોગં વિદ્યાય) પોતાના શરીરના રોગોને દૂર કરીને (મદન્તિ) આનંદિત થાય છે, (અંશૌ અઘ્રોણા અ-ઘ્રુતાઃ) અંગ્રોથી અવિદ્યુત અને અપ્રદિત થઇને (તત્ર સ્વર્ગે પિતરૌ ચ પુત્રાન્ પચ્ચેમ) ત્યાં સ્વર્ગમાં પિતરો અને પુત્રોને ભેટીએ, [૩]

જ્ઞાપાર્થ—જ્યાં શરીરના રોગો દોઢા નથી અને જ્યાં હૃદયના ઉત્તમ આવધી પુણ્ય કરવાવાળા યોગ આનંદથી રહે છે, ત્યાં અને પદોષ્ઠીએ અને સુરઃ અંગ્રોથી રહીએ—અને પોતાના પિતરો અને પુત્રોને ભેટીએ (૩)

૧૭મ અનુષ્ઠે પોતાના આત્માપિતાને દુઃખ આપતું ન ભીડીએ, આત્માપિતાએ કદ કપાવાળા દેહો પડે છે. પરંતુ જે આત્માપિતાને સુખ આપે છે એએ એવા શ્રેષ્ઠ સોહર્માં પદોષ્ઠે છે કે જ્યાં કદિ રોગ દોઢા નથી અને શરીર સ્વસ્થ રહે છે. તેથી દરેક અનુષ્ઠે પોતાના આત્માપિતાની સેવા કરવી અને તેમને સુખ આપવું.

ધન અને સદ્બુદ્ધિની પ્રાર્થના

કાંડ ૭, સૂકત ૧૭

(કાવિઃ— છુટુઃ । દેવતા— ઘાતા, હવિષા)

ઘાતા દંધાતુ નો રયિમીર્શનોઃ જગત્સ્પતિઃ । સ નઃ પૂર્વેન યચ્છતુ ॥ ૧ ॥

ઘાતા દંધાતુ દાશુપે પ્રાર્થોઃ જીવાતુમર્ષિતામ્ । ત્વયં દેવસ્ય ધીમહિ સુમતિઃ વિશ્વરાઘસઃ ॥ ૨ ॥

ઘાતા વિદ્યા વાર્પી દંધાતુ પ્રલાકામાય દાશુપે દુરોણે ।

તસ્મૈ દેવાઃ ઝમ્હતું સં વ્યવન્તુ વિશ્વે દેવા અદિતિઃ સુજોષાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(ઘાતા જગતઃ પતિઃ રંશાસઃ) ધારણ કરતાં, જગતનો સ્વામી, હવર (નઃ રયિ દંધાતુ) અમને ધન આપે. (સઃ નઃ પૂર્વેન યચ્છતુ) એ અમને પૂર્વ પછે આપે, [૧]

(ઘાતા દાશુપે) ધારણ કરતાં હવર શત્રુને મારે (પ્રાર્થોઃ મર્ષિતાં જીવાતુમર્ષિતામ્) પ્રાપ્ત કરવા શોધ અશ્વ કૃત્રિમકૃતિ આપે. (ત્વયં વિશ્વરાઘસઃ દેવસ્ય સુમતિઃ) અને સંપૂર્ણ ધનોના સ્વામી હવરની સુમતિનું (ધીમહિ) આન કરીએ છીએ. [૨]

(ઘાતા પ્રલાકામાય દાશુપે) ધારક હવર પ્રભુની કૃષ્ણ કરવાવાળા શત્રુને મારે (દુરોણે વિશ્વા વાર્પી) એના હરમાં સંપૂર્ણ વરણીય પદાર્થોને (દંધાતુ) ધારણ કરે (વિશ્વે દેવાઃ) અંધા દેવો, (સુજોષાઃ અદિતિઃ) અતિપ્રકટ અનંત દેવી કાંડિન, તથા (દેવાઃ) અન્ય જ્ઞાની (તસ્મૈ મમ્હતું સં વ્યવન્તુ) એને મારે આપતું પ્રદાન કરે. [૩]

ઘાતા રાતિઃ સંવિતેદં જુપન્તાં પ્રજાપતિર્નિધિપતિર્નો અગ્નિઃ ।

ત્વષ્ટા વિષ્ણુઃ પ્રજયાં સંસ્ત્રાણો યજમાનાય દ્રવિણં દધાતુ

॥ ૪ ॥

અર્થ—(ઘાતા રાતિઃ સંવિતા) પારક, દાતા, ઉત્પાદક, (નિધિપતિઃ પ્રજાપતિઃ અગ્નિઃ) નિધિનો પાત્રક, પ્રત્યક્ષક, પ્રકાશરૂપ દેવ (ન હદં જુપન્તાં) અમને એ આપે. તથા (પ્રજયા સંસ્ત્રાણઃ ત્વષ્ટા વિષ્ણુઃ) પ્રજ્ઞની સાથે આનંદમાં રહેવાવાળો, સૂક્ષ્મ પદાર્થોને બનાવવાવાળો વ્યાપક દેવ (યજમાનાય દ્રવિણં દધાતુ) યજ્ઞકર્તાને આપે [૪]

ભાવાર્થ—જગતનું ધારણ અને પાલન કરવાનાથી ઇશ્વર અમને પૂર્ણ રીતે વિષુવ ધન આપે. તે અમને હીર્ષ્યજનનથી શક્તિ આપે. અમે એની મુક્તિનું યાન કરીએ છીએ. સંતાનની ઇચ્છા કરવાવાળા દાતાને એના ધરમાં-ગૃહસ્થના ધરમાં-રહેવા યોગ્ય બધા પદાર્થો પ્રાપ્ત થાઓ બધા દેવો દાતાને અમરત્વની પ્રાપ્તિ કરાવે, આપના જમનનો પારક, ધનદાતા, સંપૂર્ણ વિશ્વને ઉત્પાદક, સંસારરૂપી પ્રજ્ઞાનો રક્ષક, સર્વનો પાલક, એક પ્રકાર સ્વરૂપ દેવ છે તે અમને બધી જાતનું સુખ આપે સર્વ સુરૂપી સુરૂપ પદાર્થોના નિર્માતા વ્યાપક દેવ ઉપાસકને બતાવે પદાર્થો આપે (૧-૪)

આ પ્રાર્થના સુભોધ છે તેથી એનું સ્મરણ કરણ કરવાની આદરપદતા નથી.

પ્રજ્ઞની પુષ્ટિ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૧૯

(પ્રાચિ- વ્રદ્ધા । દેવતા- પ્રજાપતિઃ)

પ્રજાપતિર્જનયતિ પ્રજા હુમા ધાતા દંધાતુ સુમનસ્યમાનઃ ।

સંજાનાનાઃ સર્મનસઃ સયોનયો મયિં પુષ્ટં પુષ્ટપતિર્દધાતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ—(પ્રજાપતિ હુમાઃ પ્રજાઃ જનયતિ) પ્રજાપાલક પરમેશ્વર આ બધી પ્રજાઓને ઉત્પન્ન કરે છે, અને (સુમનસ્યમાનઃ ધાતા દંધાતુ) એજ ઉત્તમ મનવાળો, પારક દેવ એનું ધારણ કરે છે. એનાથી પ્રજાઓ (સંજા નાનાઃ) યાન પ્રાપ્ત કરીને એક મતથી કાપ કરવાવાળી (સર્મનસઃ) એક વિચારવાળી અને (સયોનયઃ) એક કારણે બંધી થઈને રહે છે આ પ્રજાઓમાં રહેવાવાળા (મયિં) અને (પુષ્ટિપતિઃ પુષ્ટં દધાતુ) પુષ્ટિ આપવાવાળો ઇશ્વર પુષ્ટિ આપે. [૧]

પ્રજ્ઞની પુષ્ટિ શી રીતે થાય અર્થાત્ પ્રજ્ઞની શક્તિ કેમ વધે તે આ સૂક્તમાં દર્શાવ્યું છે.

ગૃહ નિર્માણ

કાંઠ ૩, સૂક્ત ૧૨

(ત્રયિઃ- પ્રજ્ઞા । દેવતા- શાપા, વારનોવતિ)

દુર્હવ ધ્રુવાં નિ મિનોમિ શાલાં ધેમે નિષ્ઠાતિ પૂતમુશ્મનાં ।

॥ ૧ ॥

તાં ત્વાં શાલે સર્વયોરાઃ સુવીરા અરિષ્ટયોરા ઉપ સં ચૈરમ

દુર્હવ ધ્રુવા પ્રતિ નિષ્ઠ શાલેઽશ્વાવતી ગોમતી સૂતૃતૃવતી ।

॥ ૨ ॥

ઊર્જસ્વતી પૂતવતી પર્યસ્વત્યુચ્છેપસ્વ મહતે સામગાય

ધરુણસિ શાલે વૃહચ્છન્દાઃ પૃતિધાન્યા ।

॥ ૩ ॥

આ ત્વાં વત્સો ગમ્મદા કુમાર આ ધેનવઃ સાયમાસ્વન્દમાનાઃ

દ્રમાં શાલાં સધિતા ધાપુરિન્દ્રો વૃહસ્પતિર્નિ મિનોતુ પ્રજ્ઞાનન્ ।

॥ ૪ ॥

ઉશ્વન્તુદ્રા મુરુતો ધૃતેન્ મર્ગો નો રાજા નિ કૃષિં તનોતુ

અર્થ— (દુર્હવ ધ્રુવ ધ્રુવ શાલાં નિમિનોમિ) આ સ્થાનપર અગ્નિપૂત પર બનાવુ છું એ ધર (ધૃતેન ઉશ્વમાળા ધેમે નિષ્ઠાતિ) ધી સૌચતુ રહી અમારા કલ્યાણને માટે ઊભુ રહેશે હે (શાલે) ધર ! (તા ત્વા સર્વયોરા અરિષ્ટ યોરા સુવીરા ઉપ સર્વેરમ) તારી ચારે જાણુ અને બધા ધીરે ન શ ન પામના ઉત્તમ પરાક્રમી યજ્ઞને દરતા રહીશુ [૧]

હે ધર ! તું (અશ્વાવતી ગોમતી સૂતૃતૃવતી) ધોળવાળુ, ગાયોવાળુ અને ખુબ કાચજોવાળુ યજ્ઞને (દુર્હવ ધ્રુવા પ્રતિષ્ઠિત) અહીં જ સ્થિર રહે તથા ઊર્જસ્વતી પૂતવતી પર્યસ્વતી) અજરાળુ, ધીરાળુ અને દુધવાળુ યજ્ઞને (મહતે સામગાય ઉચ્છેપસ્વ) મોટા વેળવને માટે ઇચ્છુ બનીને ઊભુ રહે [૨]

હે ધર ! (વૃહચ્છન્દા પૃતિધાન્યા) તું મોગ જનરાણુ અને પવિત્ર માન્યવાણુ તથા (ધરુણી સિ) માન્યહિતા બ રને ધારણ કરવાળુ છે (ત્વા વત્સઃ કુમાર આ ગમેત) તારી અદર વાહરડા અને જાળક આવી જાય (સાયમાસ્વન્દમાના ધેનવઃ સાય આ) નાચતી ફૂટતી ગાયો સ ધ્યાકાળે આવે [૩]

(દ્રમાં શાલા) એ ધરને સચિતા, વાણુ, ઇન્દ્ર અને વૃહસ્પતિ (પ્રજ્ઞાનન્ નિ મિનોતિ) જળીને (મરુત ઉદ્રા ધૃતેન ઉશ્વન્તુ) મરુતજનુ જળથી અને ધીથી સીચે, તથા (મર્ગઃ રાજા ન. કૃષિં નિ તનોતુ) બાગ્યવાનુ રાજા અમારે અટિ ખેતીમાં વધારો કરે [૪]

ભાષાર્થ— આ ઉત્તમ સ્થાનપર હું ઉત્તમ અને સુરહ ધર બનાવું છું, જેમાં ધી અને જાવા પીવાના ધણુ પદાર્થો રહે અને જે સર્વે પ્રકારના સ્વાસ્થ્ય સાધનોથી પરિપૂર્ણ હોય અને સર્વ પ્રકારના શૌચ-વિધિઓથી યુક્ત યજ્ઞને તેમ જ કેશ ધણુ પ્રકારના કષ્ટથી રહિત યજ્ઞને ધરની ચારે બાજુએ ધરમા કરીશું (૧)

એ ધરમા ઘોડા, ગાયો, જળક આદિ ધણુ પશુઓ હોય, એ ધર ઉત્તમ મીઠા ભાપણથી યુક્ત હોય, અજ, ધી, દુધ આદિ ખાવાપીવાના પદાર્થો એમાં ભરપૂર હોય અને એમાં રહેવાવાળા બારે ભાગ્યશાલી હોય (૨)

એ ધરમા અનાજનો મોટો બ ડાર હોય, એ બ ડારમા ઘણુ અને પવિત્ર માન્ય બેરહ હોય એવા ધરમા બાજકો અને વાહરડાઓ ધૂમતા રહે અને સાંજે આનંદથી નાચતી ગાયો આવે (૩)

આ સ્થાન-ધરમા નિર્માણમાં સચિતા, વાણુ ઇન્દ્ર અને વૃહસ્પતિ એ દેવો સહાયતા આપે મરુતજનુ આ ધરમાં વિપુલ થી આપવામાં મદદ કરે તથા રાજા ભગ ખેતી વધારવામાં સહાયબૂત થાય (૪)

માનસ્ય પત્નિ શરૂના સ્વોના દેવી દેવેભિર્નિર્મિતાસ્વગ્રે ।
 ત્વં વસાના સુમનાં અસુસ્તમથાસ્મમ્યં સહવીરં રયિં દાઃ ॥ ૫ ॥
 ક્રત્વેન સ્થૂણામધિં રોહ વંશોગ્રો વિરાજન્નપં વૃદ્ધન્ ચર્મન્ ।
 મા તૈ રિપન્તુપસુતારોઃ ગૃહાણાં શાલે શતં જીવેમ શરદઃ સર્વેવીરાઃ ॥ ૬ ॥
 એમાં કુમારસ્તરુણ આ વૃત્તો જગતા મહ । એમાં પરિશ્રુતઃ કુમ્ભ આ દુઃખઃ કલશૈરયુઃ ॥ ૭ ॥
 પૂર્ણ નારિ પ્ર મંર કુમ્ભમેતં ઘૃતસ્ય ધારામૃતૈન મમૃતામ્ ।
 હ્રમાં પાતૃનૃમૃતૈના સમંઘ્ઘીષ્ટાપત્નિમિ રંક્ષારયેનામ્ ॥ ૮ ॥
 હ્રમા આપુઃ પ્ર મંરામ્યયક્ષ્મા મંક્ષ્મનાશનીઃ । ગૃહાણુપ પ્ર સીંદામ્યમૃતૈન સહાગ્નિનાં ॥ ૯ ॥

અર્થ—હે (માનસ્ય પત્નિ) સમાનની રક્ષક (શરૂના સ્વોના દેવી) અહર આશ્રય કરવા ચોગ્ય, સુખદાયક, દિવ્ય પ્રકાશમાન એવી (દેવેભિ અમે નિર્મિતા અસિ) દેવોદાસ પદેવી બનાવનાં આવી છે (ત્વ વસાના અંમે સુમના જાતઃ) પામ પહેરેતુ હોશ છતાં તુ ઉત્તમ મનઃમણી છે (મથ મસમ્યં સહવીર રયિં દાઃ) અને અમો સર્વને માટે વીરોથી યુક્ત થન આ । [૫]

હે (ઘગ) વાન તું (મત્રેન સ્થૂણાં અધિરોહ) તારા સીધાપણથી પોતાના આધારપર ચઢ અને (ઉગ્રઃ વિરાજન્ રાજન્ અપવૃદ્ધઃ) ઉગ્ર બનીને પ્રકાશમાન થઈ ચઢુએને દયાવી દે (તે ગૃહાણા ઉપસતાર મા રિપન્) તારા ધર્મના આશ્રયથી રહેનારની કાષ્ટ દિસાન કરે, ને શાયેન્ધર ! અમે (સર્વવીરાં શત શરદઃ-જીવેમ) બધા વીરોથી યુક્ત થઈને સૌ વર્ષ સધી જીવતા રહીશું [૬]

(હ્રમાં કુમારઃ આ) આ ધર્મના આગ્રહ આવે (તરુણઃ આ) જુવાન પુરૂષ આવે, (જગતા મહ તત્સઃ આ) એની સાથે વાહરેડા પગ ચાલે, (હ્રમાં પરિશ્રુતઃ કુમ્ભ) એની પાસે મધુર રસથી ભરેલો કંબ (દુઃખઃ કલશૈર આ યુગ્મ) દર્દીના કલશે સાથે આવે. [૭]

હે (નારિ) બી ! (પત પૂર્ણ કુમ્ભ) એ પૂર્ણ ભરેલા કાને તથા (અમૃતેન સમૃતાં ઘૃતમ્ય ધારાં) અમૃતથી ભરેલી ઘીની ધારાઓ (પ્રમટ) સારી પેટે ભરીને વાવ (પાતૃનૃ અમૃતેન સ મમૃતામ્) પીતાવાન અમૃતથી સારી પેટે ભરી નાખ (ઇષ્ટાપૂર્વે વના અનિરક્ષાત) મદ અને અજાન આ પરતું રક્ષાયુ કરે છે [૮]

(હ્રમા યક્ષ્મનાશની પ્રયક્ષ્મા આપ) એ રે ગનાશક અને સ્વય રોગગઢનજન (પ્ર મામરામિ) હું ભરી લાઉ છું- (અમૃતેન અગ્નિના સદ) અમૃત અગ્નિની સાથે (ગૃહાણુ ઉપ પ્ર સીંદામિ) ધરેલા જપ્તને ભેસુ છું [૯]

વાવાયે ધર અહર નિવાસ કરના ચોગ્ય, સુખદાયક છે એ એક સમાનનુ સાધન પણ છે અથવા એ દેવોદાસ બાલવામાં આવ્યુદ્ધ વાસના કાપશથી પણ એ બને છે, એવા ધરમા અમાર મન શુભસાધનાવાળુ થાય અને અમે વીરોથી મુક્ત થન પ્રાપ્ત કરીએ [૫]

સીધા માથવાપર સીધા વાસ કાપવામાં આવે અને એ રીતે વિરોધીઓને દૂર કરવામાં આવે એ ધરમા રહેનાર તુ બી, કદી કે વિનષ્ટ ન થાય એમા રહેવાવાળા બધા વીર મઈને સૌ વર્ષ સુધી જીવતા રહે [૬]

એ ધર્મની પાસે બાલક, તણુ અદિ બધા મ આવે વાહરેડા અને ધરના બીજા પશુઓ અને પક્ષીઓ ધૂમતા રહે આ ધરમા મધના મીઠા રસથી ભરેલા ઘડા અને દહીંથી ભરેલા પુકડા ઘડાઓ હોય [૭]

અર્થમાં આ ઘડાઓ ભરી લાવે અને ઘીના ઘડા પણ પુષ્કળ લાવે અને પીતાવાનને એ દૂધ, દહીં, ઘી આદિ બધા રસો, સારી પેટે પીવાડે કેમ કે એનુ દાન જ ધરનુ રક્ષણ કરે છે [૮]

ધરમા પીવાને મદિ એનુ બળ લાવવામાં આવે કે એ નૌજનાશક અને આરોગ્યવધક હોય ધરમા સગડી પણ હોય એની પાસે જઈને લોકો દીનુ નિવારણ કરીને આનંદ પ્રાપ્ત કરે- [૯]

ગૃહ નિર્માણ

ઘરની બનાવટ

જે શુદ્ધરથી છે તેણે ઘર બનાવીને રહેતું આશરણ છે વળી એ ઘર ધાસથી બનાવેલા (જુલ વસ્ત્રાન્ના મ ૫) જેનું દોલ અથવા તડન સાદુ દોલ ધર મે તે પ્રકારનું દોલ, પણ શુદ્ધરથીને ખારે તે અગત્ય દોનુ જ નોંધએ, નહીં તે શુદ્ધરથી શુદ્ધ-સ્થ-પણું સિદ્ધ થશે નહીં

ઘર બનાવવા માટેનું યોગ્ય સ્થાન

ઘરને માટે સ્થાન પણ યોગ્ય હોવું જોઈએ અને આશરણ કારક હોવું જોઈએ આ બાબતમાં આ સૂત્રમાં નીચે સંખેતો નિર્દેશ વિચારવા જેવો છે—

૧ જોમે (મ ૧) - સુરક્ષિત સ્થિતિઆપવ નળુ, સુખ કારક, આરોગ્યદાયક નિર્માન, એવું સ્થાન ઘરને માટે હેતુ જોઈએ

૨ ધુવો (મ ૧-૨) - રિષર શુદ્ધ, જ્યાં પાત્રાક્રિયર અને દડ બનાવી શકાય એમ હોય

આ પ્રકારની જૂથિયર ઘર મનાવતું જોઈએ અને એ ઘર પોતની સક્રિય પ્રમાણે સુદૃઢ (ધુવો) રિષર અને અજ્યુત બનાવતું જોઈએ જેથી ઘર ૧૨ તેની મરામત કરવાનો અર્થ કરવો ન પડે

૩ ઘર કેતુ બનાવવામાં આન ?

ખને ત્યાં સુધી ધત્તા એવડાએ મોટા બનાવવા 'શુદ્ધ હૃદ્ધ' (મ ૩) 'અર્થાત મોટા મોટા હતરાંમાં એવાં જોવાણુ ઘર બન નતુ ધરમાં સ કુચિત સ્થાન-સંકડ ન કોથી જોઈએ કેમકે નાના નાના એવાં જોમાં રહેવારાં એના વિચારો પણ સ કુચિત થઈ જાય છે તેથી પેનાની આર્થિક સક્રિય અનુસર જેટલા મોગ પ્રમાણુ બધાય એવું પ્રશસ્ત ઘર બનાવતું જોઈએ જેથી ત્યાં પુષ્કળ છદ્મિત અતિથિ આદિ શરણા (મ ૫) આવીને ત્રિશ્રામ લઈ શકે

સ આનતું સ્થાન

ધર શુદ્ધરને માટે કારે સમનનું (શાલા માનસ્ય વર્તી (મ ૫) સ્થાન છે પોતાની મ નિર્મીતુ ઘર હોવાથી તે એક પ્રતિજ્ઞાનું સ્થાન થઈ જાય છે હર્ષિખત્રેને સુખ

પદોય તાં તે એક મેટુ સ્થાન દોલ છે તેથી ઉપરાંત પ્રકારે ઘર બનાવતું જોઈએ ઘર બનાવના પછી તેમાં જરૂરી સચરચોનું વસાવતું જોઈએ એ બાબતમાં નીચે સંખેતો સંકેત વિચારવા જેવો છે—

૧ લઘ્વવર્તી (મ ૨) - ધરમાં પોત દોલ, અર્ધાવ શુદ્ધરય પાસે પે દોલ, પોતો દોલ એ દોલનું સાધન છે

૨ ગોમતી (મ ૨) - ધરમાં માથો દોલ, એ પુષ્ટિ માધન છે માથથી દુધ મળે છે જેને પાને મનુષ્ય પ્રદ જને છે બળદથી ખેતી થાય છે ધનલ લાસપન્દમાનાઃ સ્થાય જા (મ ૩) - સાંજને સમયે આવે નાચતી આવે

૩ વયસ્વતી (મ ૨) - ધરમાં પુષ્કળ દુધ હોય

૫ ધૃત ઉલ્લમાળા (મ ૧) - ધી આપવાવાળું અર્ધાવ અતિથિ આદિને વિપુલ ધા આપવાવાળું સ્થાય, ધરમાં માણસો અલગનમાં કે જુલસાધ ન કરે

૬ ઝર્જસ્વતી (મ ૨) ધરમાં પુષ્કળ અન્ન દોલ, બાળપાનના પદાર્થોની વિપુલતા દોલ

૭ લઘ્વર્ણી (મ ૩) - જેમાં ધાન દિના મોટા જાદર દોલ, જેમાં સમદરથન દોલ અને જ્યાં સર્વ પ્રકારના પદાર્થો સાચ મળે

૮ પુત્રિષ્ઠાયા (મ ૩) - ધરમાં પવિત્ર અન્ન દોલ સાચી દાસનમાં દરેક જાતના પદાર્થો હોય જ આવાથી શરીરને પુષ્ટ અને મનને સમધાન મળે ધરમાં આનાજ સરવૃ મળે છે એના અતરજ લાવનું ન હોય, પણ તે પાવત્ર, શુદ્ધ નીરોગ અને પોષક છે કે નહીં એ જોતું રહી

૯ વરિષ્ઠતા કુમ્ભા (મ ૭) - મધુર મધથી ભરેલો પકો અથવા અનેક ધણાએ ધરમાં સદા રહે

૧૦ દક્ષિઃ કલદાર (મ ૭) - દહીથી ભરેલાં ગોરસી આંખો ધરમાં હોય

૧૧ ઘૃતસ્થ કુમ્ભમ્ (મ ૮) - ઉત્તમ લીધો ભરેલા ધણાએ ધરમાં હોય

૧૨ અયક્ષ્મા યક્ષ્માદાની ગ્રાપ (મ ૬) - નીરોગ અને રૂંધે દૂર કરવાવાળા શુદ્ધજળથી ભરેલા ધણાએ ધરમાં રાખવા માં આવે

છાયાદિ શબ્દો દ્વારા આ સૂક્તમાં ધરતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આ શબ્દોના મનનથી વાચક પોતાની મેજેજ સમજ શકે છે કે, ધરમાં કેવી વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ અને મનધાન્યથી તેને કેટલું સમૃદ્ધ રાખવું જોઈએ તથા—

૧ વત્સ આગમેત્ (મ ૩૭) - ધરમાં વાહરણ રમતાં રહે કુદના રહે

૨ કુમાર આગમેત્ (મ ૩૭) - ધરમાં અને બહાર બાળકો કુમારો અને કુમારિકાઓ આનંદથી નાચકૂદ કરે

૩ તરુણ આગમેત્ (મ ૭) યુગ તરુણ પ્રેરે અને તરુણીઓ ધરમાં અને બહાર ક્રમણ કરે

પ્રસન્નતાનું સ્થાન

અર્થાત્ ધર એટલે હોર કે જેમાં બાળબચ્ચા આનંદથી રમતાં હોય અને તકલ્પો તથા ખીમ નનાં મોગાં ઓપુરે પોતપોતાના કામમાં આનંદથી નિમગ્ન હોય બધાના મુખપર આનંદ દેખાય અને ધરનું દરેક માણસ પ્રસન્નતાથી ભરતું જેવું દેખાય દરેક મનુષ્ય એમ કહ્યું કે—

શુદ્ધાન્વ ડપ પ્રસન્નિમિ (મ ૮)

‘દુઃખારી પરાકાષ્ટા કરીને મારા ધરને પ્રસન્નતાનું રમણીય સ્થાન બનાવીશ’ જે ધરનું પ્રત્યેક માણસ પોતાના ધરને ‘પ્રસન્નતાનું સ્થાન’ બનાવવાનો પ્રયાન કરે તો અવશ્ય તે એક પ્રસન્નતાનું કેન્દ્ર બની જશે

વાચકે આ ઉપદેશનું સારી પેઠે મનન કરવું જોઈએ કારણ દરેક વાચક પર એક વિશેષ જાનબંધી થાય છે દરેક પોતાના ધરને ‘પ્રસન્નતાનું સ્થાન’ બનાવવાનું છે, એ કે પોતાનાં સોપવાથી ન થઈ શકે એ તો દરેક પોતે જ કરવું જોઈએ આ ઉપદેશ આખા પછી વેદ પ્રત્યેક વાચકને પૂછશે કે ‘શું તમે આ ઉપદેશનું સાર તમારું કર્તવ્ય બનાવ્યું?’ વાચકે એનો જવાબ આપવાની તૈયારી જોઈએ ધરને પ્રસન્નતાનું સ્થાન બનાવવાને માટે ઉપર લખેલાં સાધનો એકાં કરવા જોઈએ પરંતુ કેવળ એટલે જ એ પ્રસન્નતા ન આવે. કે જે વેદને અસીદ છે એને માટે વેદ બીજાં પણ નિર્દેશ કર્યાં છે જુઓ—

૧ સુન્નતાવતી (મ ૨) - ધરમાં સમ્યક્ પૂરક સાચું મોલવું હોય, પ્રેમપૂરક વર્તણૂક થતો હોય, સચીંદ્રિનનું સત્ય બાળવું હોય, જળ, કપટ કે ધોખાનું આશય ન હોય

૨ સુમતા (મ ૫) ઉત્તમ મનથી ઉત્તમ વ્યવહાર કરવાવાળા માણસો ધરમાં કામ કરે

ધરને મગનમય બનાવવાને માટે જેમ ખાવા પીવાના પુષ્કળ પદાર્થો વરમાં રહેતા જોઈએ તેમજ ધરનાં સ્ત્રીપુરુષોનાં અત કર્મો પણ શ્રેષ્ઠ નિયંત્રણથી યુક્ત હોવાં જોઈએ એમ હોય તો જ ધર પ્રસન્નતાનું સ્થાન થઈ શકે ધરમાં ધનદોલન બહુ હોય છતાં ધરમાંનાં મણ્યોમાં જળકપટથી ભરેલાં હોય તો તે ધન સુખનું નહીં પણ દુઃખનું સ્થાન થઈ જશે તેથી જે વાચક પોતાના ધરને પ્રસન્નતાનું સ્થાન બનાવવા માગતો હોય તેણે આ ઉદ્દેશ પોતાના અંતઃકરણમાં ઉતારવો જોઈએ શત્રુનાગમાં તથા મૈમાસમાં ચરતો પુષ્કળ ધાય છે, તેથી હડીનાં નિનારણને મટે ધરમાં સગા રાખવી જોઈએ તેથી હડીનું નિનારણ થાય ખીજવાત એ છે કે, ‘જમ્મત્ત કામ્મ’ (મ ૬) જે પરમેશ્વર છે તેથી ધરમાં સમૃદ્ધ ઉપાસના થવી જોઈએ જ્યાં અગ્નિહોત્ર દ્વારા અગ્નિના ઉપાસકોથી માંડીને બધા ધારણા દ્વારા પરમાત્માની ઉપાસના સુધીની સર્વ પ્રકારની ઉપાસના કરીને મનુષ્ય ધરમ આનંદને પ્રાપ્ત કરે જે ધરમાં આવી ઉપાસના થતી હોય તે ધર સાચેસાચ ‘પ્રસન્નતાનું કેન્દ્ર’ થઈ શકે છે આ પ્રકારનું ધર—

મહત્તે સૌમગાય ઉચ્છ્રયસ્વ (મ ૭)

‘મોટાં શુભમગનની પ્રાપ્તિને માટે એ ધર ઉઠીને બેઠું થાય અર્થાત્ એ ધરમાં રીને મોટું સૈભાગ પ્રાપ્ત કરે જે ધરમાં ઉપર જવાગ્યા પ્રગળેલી અતર્મણ વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે ત્યાં ભારે શુભમગન નિર્માસ કરે એમાં જરા પણ શંકા નથી

વીરતાથી યુક્ત ધન

સૈભાગ્ય પ્રાપ્તિની અદર ભગ’ અર્થાત્ ધન કમલુ એટલે પણ સમાવેશ થાય છે પણ ધન કમાવા પછી તેનું નફાજી કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ અને એના શત્રુઓને દૂર કરવાને મટે ‘શૈર્ષ’ અને ‘વીષ’ એ શુભો હોવા પણ આવશ્યક છે નહીં તો મેળવેલું ધન ખીજગ્યા લૂટાં જાય તેથી આ સૂક્તમાં સાચેતીની સત્યતા આપવામાં આવી છે—

જમ્મમ્મ્ય સહવીર રથિંદા (મ ૫)

‘જમને વીરતાથી યુક્ત ધન આપો ધન પ્રથમ થાય અને તેને સાચવવાને માટે આવશ્યક વીરતા પણ પ્રાપ્ત થાય

અમારૂં ધર વીરનાના પાનારસખી ઉભરાવ વળ—

૧ સર્વધોરા સુધોરા ઝરિવધોરા ઉપતંત્રમ ॥
(મં. ૧)

૨ શતં જાવેમ કારકુઃ સર્વધોરા । (મં. ૧)

અને સર્વ પ્રકારના વીર, ઉત્તમવીર નાશ નહીં પામનાર વીર, સૌ વડા સુધી શુભતા ધરીને ધર્મની રક્ષા કરના માટે તૈયાર રહેવાના વીર યજ્ઞને જે નિષેધના ધરમાં સચાર કરીયું " આ મત રસદ ઘડોમાં કહે છે કે, પરંતુ યજ્ઞ મળી " વીરનાનું વાચન કરી " દેવો નેષ્ટએ તેને ગીર્ણના વિશ્વરૂપે પત્ન રસદ ધરે ન નેષ્ટએ ધરના પ્રુપે ધર્મ-વીર દોષ અને સ્ત્રીને વોરંગનાએ દોષ, એવાં સ્ત્રી પ્રુપેને જે સંતાન ધરે તે " કુમારવીર " ધરે એના ગેા સદેષ છે તેથી જ વેદમાં પ્રુપત્ન નામ " વીર " એવું આવે છે વાચકે આ વાચનો વિચાર કરીને પોતાના ધરનું એવું વાનાવરણ બનાવવું નેષ્ટએ.

અતિથિ સત્કાર

આત્મા મ મધ્યમ વીરત્વથી યુક્ત ધરમાં રહેવાના ધર્મવીર પ્રુપત્ન અતિથિ સત્કાર કરે જ એ વિશે કહેવામાં આવ્યું છે—

પૂર્ણ નારિ મ મર કુમ્ભમેત છુતસ્ય ધારામમૃતેન સંધતામ્ ।

દર્શાવાત્નમૃતેના સમદ્વર્ષાષ્ટપૂર્તમમિ રક્ષાલે-
નાસ્ ॥ (મં. ૮)

" શુદ્ધવીર અતિથિઓને પીરસવાને માટે ધીમે પંચે સાને મધુર રસથી બરેકે પાંચ સાને અને પીવાનાળાને જેટલા પીંચા દોષ તેટલા પીચકે એના ક જુસાઇ ન કરે આના પ્રકારના બાનદાનથી જ રસની રક્ષા થાય છે

અતિથિ સત્કારમાં અન્નદાન તથા અન્ય પદાર્થોનું દાન છૂટે દાયે થવું નેષ્ટએ એમાં ક જુસાઇ થાય તે યોગ્ય ન કહેવાય. કેમકે દાન જ ધરનું રક્ષણ કરે છે જે ધરમાં અતિથિઓને સત્કાર થાય છે તેના ધરનો યજ્ઞ શદ્ધિ પામે છે

અહીં અતિથિઓને અન્ન પીરસવાનું મર્મ સ્ત્રીઓનું છે, એમ લખવામાં આવ્યું છે અહીં પડેલી નથી પદ્મવતીના ઘરોમાં બેળન પીરસાનું કાર જો સા તો તેકર અથવા ધરનો શક્ષિક કરે છે અતિથિસત્કારની એ અર્થકે પ્રથમ છે અતિથિ ને માટે બેળન ખાનપાન આદિ શુદ્ધવતીએ આપવું નેષ્ટએ એનો વેદનો આદેશ છે પોતાના ધરમાં પડેલા અખાર વાચકે આ વાચનો વિચાર કરવો નેષ્ટએ

દેવેષ્ટાદા નિર્મિત ધર

આર બમાં દેવોએ ધર બનાવ્યું તેને માટે નીચેનો આજ્ઞા—

સરળાચ્ચોતારદેવો (સાતા) દેવેમિર્નિમિતાસ્વમે
દણ વલતા મુમતા ॥ " " " " (મં. ૫)

" આ દર આશ્રમ કરના યોગ્ય, સુખદાયક, ધાસના ડાપરા-વાણું, પરંતુ ઉત્તમ વિચારોથી યુક્ત દિવ્ય ધર પ્રતંભમાં દેવોએ બનાવ્યું દિવ્ય વીરપ્રુપે દારા જે પડેનું ધર નિર્માણ થયું તે એવું હતું જે કે ઉપર ધામનું ડાપર હતું તે પણ આ દર ઉત્તમ વિચારો થયા દર્શા, આ દર અવાધી આરામ મળતા દર્શા અને સુખ પણ થતું હતું. એવું તત્કાલ જે છે કે ડાપર મે તેનું દોષ, પરંતુ તે દિવ્ય વિચારોનું દિવ્ય ધર દોનું નેષ્ટએ અને દૂર વિચારોનું " શશ્વત ભવન " ન દોનું નેષ્ટએ. " દેવોનું ધર " ધનથી નહીં પરંતુ અદર્શી કાંતિ અને પ્રસન્નતાથી થાય છે. વાચકે અપ્પલ કરીને પોતાનું ધર અપ્પ " દેવસન્ન " બનાવવું નેષ્ટએ અને વૈદિક ધર્મનો પોતાના ધરમાં પ્રકાશ પામવો નેષ્ટએ

દેવોની સદાપતા

પર એને ઠીકણે બનાવવું નેષ્ટએ કે અર્ધા સર્વ, અન્ન, વાયુ, ઇન્દ્રિયાદિ દેવોની સદાયકચિત્ત વિપુલ પ્રમાણમાં મળતી રહે—

દર્શાં કાલાં સવિતા ધાયુરિન્દ્રો મુદ્ધસ્પર્શિનિ
મિતોનુ પ્રજાનન્ ।

વક્ષન્ત્વશ મદતો પૂતેન મનો નો રાજા નિ
કુર્વિ ત્તનોનુ ॥ (મં. ૪)

" સ્ત્રી વાયુ ઇન્દ્ર, મુદ્ધસ્પર્શિ એ મને મદ કરે, પરંતુ નામક વક્ષાદી વાયુ જ્વની મદ કરે અને ભગ શામ જેતીના દામમાં સદાયક થાય "

ધરને માટે સર્વ પ્રકાર પ્રવૃત્તિ પ્રમાણમાં મળે, મુદ્ધ વાયુ મળે, ઇન્દ્ર શદ્ધિ દારા મદ કરે, શુદ્ધિ કરવાવાળો વાયુ એમ શદ્ધિ સદાય કરે અને જેતીના દેવ અગ્નિનામાંથી જેતીના ઉમાદામાં સદાયક થાય પર એવા રથાનમાં અથવા દેવમાં બનાવવું નેષ્ટએ કે અર્ધા સર્વ આદિ દેવતાએ દારા યોગ્ય કચિત્તમાંથી ઉત્તમ પ્રકાર મદ મળે, વૃષ્ટિ ફળદુપ હેમ, જલ આરોગ્યદાયક અને પાયક દોષ, એવા ઉત્તમ દેશમાં શુદ્ધ નિર્માણ થવું

ગૃહ નિર્માણ

(ત્રાય - મુલશક્તિ । સેવતા - જાતા)

કાંડ ૯, સૂક્ત ૩

ઉપમિતા પ્રતિમિતામથો પરિમિતામુત । શાલાયા વિશ્વવારાયા નદ્ધાનિ વિ ચૃતામસિ ॥ ૧ ॥

યત્તે નદ્ધ વિશ્વવારે પાશો ગ્રન્થિથ યઃ કુતઃ । વૃહસ્પતિરિવાહ વલ વાચા નિ સ્વસયામિ તત્ ॥ ૨ ॥

આ ચંચામ સં વેવર્હ ગ્રન્થીચકાર તે દૃઢાન્ । પરુપિ વિદ્વાન્ઞસ્તુવેન્દ્રેણ ચૃતામસિ ॥ ૩ ॥

વંશાનાં તે નહનાનાં પ્રાણાહસ્ય તુળસ્ય ચ । પુક્ષાણાં વિશ્વવારે તે નદ્ધાનિ વિ ચૃતામસિ ॥ ૪ ॥

સંદુશાનાં પલદાનાં પરિવ્જલ્યસ્ય ચ । દુદં માનસ્ય પરન્થાં નદ્ધાનિ વિ ચૃતામસિ ॥ ૫ ॥

યાનિ તેઽન્તઃ શિક્યાન્નિયવેષૂ રૂપાપિ કમ્ ।

પ્ર તે તાનિ ચૃતામસિ શિવા માનસ્ય પત્ની ન ઉદ્ધિતા તન્ને ભવ ॥ ૬ ॥

અર્થ— (વિશ્વવારાયા જાલાયા ઉપમિતાં) એ બધાના નિનારક પરના સ્તભો, (પ્રતિમિતા) સ્તભોને જોડા (ગયો ઉત પરિમિતા) અને ઉચમ બધેનાથી (નદ્ધાનિ વિ ચૃતામસિ) ગાંઠોથી અને બાંધીએ છીએ [૧]

હે (વિશ્વ-વારે) બધા દુ ખોડુ નિનારણ કરવાવાળા પર ! (યત્તે નદ્ધ) ને તાર બધન છે (ય પાશ ગ્રન્થિ ચ કુત) ને પાશ અને ગ્રંથિ પહેલાં કરવામા આવ્યા છે, (વૃહસ્પતિઃ વાચા વલ હવ) વૃહસ્પતિ પેતાની વાણીથી જ્યો રીતે શુભ સેનને નાશ કરે છે તેવી રીતે (તત્ વિ સ્વસયામિ) અને હું ઉદ્ધેતુ છું [૨]

(આચયામ) એકા કર્ધા (સ વર્વર્હ) જોડી દીધા અને (તે દૃઢાન્ પ્રથીન્ ચકાર) તારી ગાંઠને મજબૂત રીતે બાંધી દીધી છે (પરુપિ વિદ્વાન્ શસ્તા હવ) એમને બાંધીને કાપવાવાળાની માફક (દન્દ્રેણ વિચૃતામસિ) ધ ડાની મદદથી હું બાંધુ છું [૩]

હે (વિશ્વવારે) ગર્ધા કંટોડુ નિનારણ કરવાવાળા પર ! (તે વંશાના નહનાના) તારા વંશકાઓ અને બધેના તથા (પ્રાણાહસ્ય તુળસ્ય ચ) જોડા અને ધાસના તથા (તે પુક્ષાણાં નદ્ધાનિ) તારા બે બાજુનાં બધેનાથી (વિ ચૃતામસિ) હું બાંધુ છું [૪]

(માનસ્ય પરન્થા) માથ લેનાનાના દ્વારા નહી થયે ન ધરના (સદ્શાના પલદાના) કરવતના અને સાહડી જોના (સ પરિવ્જન જલ્યસ્ય) તથા પિતાસ સ્થાનના (દુદ નદ્ધાનિ વિચૃતામસિ) એના પ્રકારનાં બધેના થી હું બાંધુ છું [૫]

(યાનિ સે અન્ત શિક્યાનિ) ને તારી અંદર શીકાં (રૂપાયા ક અવેષુ) રમણીયતાને માટે બધિવામાં અર્થ છે, (તે તાનિ પ્રચૃતામસિ) વેને તારી સાથે અમે બાંધીએ છીએ તું (માનસ્ય પત્ની) પ્રમાણ લેના દ્વારા પાલિત થએલ (ઉદ્ધિતા) બેની કરવામાં આવી છે (ન તન્વે શિવા ભવ) અમારા શરીરને માટે કયાણુકારી થાઓ [૬]

જાવાર્થ— બધી ભતના કચોને દૂર કરના માટે પર બનાવવામા આવે છે એ ધરના યાત્રાલામે મારેટો, દાડાઓ તથા બાપરા કપરના સડાખે અને ઉત્તમ રીતે મજબૂત બાંધીએ છીએ (૧)

જેવી રીતે જાળી પેતાની વાણીથી શતુસેનને દીવી બનાવી દે છે તેવી રીતે ને બધન તથા ગાંઠો ને પહેલા બાધવામા આવ્યા હતા, તેને હવે દીધા કરે છું (૨)

પહેલા બધો સામાન એકઠો કર્યા, તેને સ્થાવિયિતે જોડેલા એવા સાધાઓ મજબૂત બનાવ્યા સાધા મેળવવાની જગ્યાતુ જેમને પૂરક જ્ઞાન છે તેમના કહેવા મુજબ કાષ્ટો અને બધને યોગ્ય રીતે જકડયો છે (૩)

ધરના વાસો, બધ સાધાઓ પાસ એને બને બાજુથી મજબૂત બાંધી દઈ છું (૪)

પ્રમાણુસર બધાબધ આ પરના કાષો સાહડીઓ તથા અંદરના બધા બધને સારી રીતે બાંધુ છું (૫)

ધરના ને શીકાઓ છે જેનાપર સુખ આપવાવાળા પદાર્થો ભરી રાખ્યા છે તેને અમે ઉત્તમ રીતે બાંધીએ છીએ આ પ્રકારે બનાવેલ એ જીવુ પર અમારા શરીરને સુખ આપવાવાળુ થાઓ (૬)

દ્વિર્ધાનમગ્નિશાલં પત્નીનાં મદનું મદનં । મદનં દેવાનામપિ દેવિ શાલે ॥ ૭ ॥
 અર્ધુભોપયં વિતતં સહસ્રાથં વિપૂવર્તિ । અર્ધનદ્વમિર્હિતં વર્ણનાં વિ ચૃતામપિ ॥ ૮ ॥
 યસ્ત્યાં શાલે પ્રતિગૃહ્ણતિ યેન ચાર્ધિ મિતાત્મય્ । ઉર્મા માનસ્ય પરિતૃતાં જીવિતાં જરદદૃષી ॥ ૯ ॥
 અર્ધ્યનુમા મંચલતાદ દૃઢા નુદા પરિવૃત્તા । યસ્માંતે ત્રિચૃતામસ્વાર્ધમદ્ગું પરંવપઃ ॥ ૧૦ ॥
 યસ્માં શાલે નિમિમાય મંજુમાર વનસ્પતીન । પ્રજાર્ધ ચક્રે ત્યા શાલે પરમેષ્ટી પ્રજાવતિઃ ॥ ૧૧ ॥
 નમસ્વસ્મૈ નમો દ્વાપે શાલાપતયે ચ કૃષ્ણઃ । નમોઽપ્યર્ધે પ્રચરતે પુરુષાય ચ તે નમઃ ॥ ૧૨ ॥
 ગોમ્યો અર્ધ્યો નમો યચ્છાલાયાં વિજાયતે । વિજાયતિ પ્રજાવતિ વિ તે પાર્શ્વાશૃતામસિ ॥ ૧૩ ॥
 અપિમન્તાઃકાદયતિ પુરુષાન્પશુર્નિઃ સદ્ । વિજાયતિ યજાવતિ વિ તે પાર્શ્વાશૃતામસિ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ— ૮ (શાલે દેવિ) શૃંગધારી દેવા । (દ્વિર્ધાનં) દ્વિવિધ અન્નનું સ્થાન, (દ્વિર્ધાનશાલ) અગ્નિશાલ
 અથવા પાનશાલા, (પત્નીનાં સદનં) ઓઝાએ રહેવાનું સ્થાન, (સદ) રહેવાનું સ્થાન, અને (દેવાનાં સદ)
 દેવાઓનું સ્થાન તું છે [૭]

(વિપૂવર્તિ યાપય) આકાશ દેવાપર આશુભ્યુ ૧૫ યમેષ (વિતત સહસ્રાથ મનું) દેવાપેદ દલપેા પિત્રો
 વાગી નાગ (અવનસ્ત અગ્નિર્હિત) તાબીને બાધવાના (પ્રલણા વિ ચૃતામપિ) જાનથી બધુ ધું [૮]

૯ (માનસ્ય પરિતૃતાં) પ્રમાણ લેવાવાળા દ્વાર પાશિન પર । (યા ત્યા પ્રતિગૃહ્ણતિ) જે તને લે છે,
 (ઉર્મા તી) તે બન્ને (અરદદૃષી જીવતાં) વૃદ્ધાપરમા મુખી છવવા રહેા [૯]

(યસ્મા ત) જેણે તારા (અર્ધ્ય,અથ પદ્યઃ પદ્યઃ) પ્રત્યેક અગ્ન અને પ્રત્યેક સાધી અને મજાનુ બનાવ્યો છે,
 એવી તું (અમુજ દૃઢા નુદા પરિવૃત્તા) ત્યાં સુદ, બધાધને સુસિદ થયને (પદ્યં મામચ્છલતાત્) એવી પામે
 આન [૧૦]

૧૧ (ચ ત્યા નિમિમાય) જેણે તને બનાવ્યું, અને જેણે (વનસ્વતાનું સંજમાર) વૃક્ષોને કાપીને
 બનાવ્યું, તે પર । (પરમેષ્ટી પ્રજાવતિઃ) પરમેષ્ટી અન્નપતિએ (ત્યા પ્રજાર્ધ ચક્રે) તને પ્રભાને ખાટે નિખાળુ કર્યું [૧૧]

(તસ્મૈ દાયે નમઃ) જે કાપવાવાળાને નમસ્કાર (શાલાપતયે નમઃ કૃષ્ણઃ) કાળા સ્વામીને નમસ્કાર
 કર્યું (નમઃ પ્રચરતે અર્ધ્યે) આકાશવાળા અગ્નિને નમસ્કાર અને (તે પુરુષાય ચ નમઃ) તને પ્રભાને નમસ્કાર છે [૧૨]

(યત્ શાલાયાં વિજાયતે) જે ધરમાં દોષ છે તે જાગે અને શેઠાઓને નમસ્કાર છે (વિજાયતિ પ્રજાવતિ)
 ઉપાદક અને સત્તાન મુક્ત પર । (તે પાર્શ્વાશૃતિ ચૃતામસિ) તારા પાશીને અને આધીએ છીએ [૧૩]

(યમુમિ સદ્ પુરુષાન્) પ્રણેત્રી સાથે મનુષ્યોને અને (અર્ધિ) અગ્નિને (અન્ત કાદયસિ) અદર મુક્ત
 રાખે છે, જે (વિજાયતિ પ્રજાવતિ) ઉપાદક અને સત્તાનમુક્ત પર । તારા બધોને અને આધીએ છીએ [૧૪]

પાનાર્થ— ધરમા ધાત્યનું સ્થાન, દવનનેા કોરકો, સીએને બેસવાનું સ્થાન, બીજા અન્યો આદિ બેસવા ઉપયોગ સ્થાન
 અને દેવો મહેનું સ્થાન દોષ (૭)

ઉપરના કાપમા અલકાર જેવી દેખાવી દલાર છિદ્રોવાળી સુન્દર નાગ અને ઉત્તમ રીતે ત્રાવીને બાધીએ છીએ (૮)
 આ પ્રકારે બાધિત થર છે, જેણે એનું માપ થીયું અને જેણે બનાવ્યું તે સામા સમય મુખી છવવા રહેા (૯)

આધારનેા દરેક કામ અને પુર્તી ઉત્તમ રીતે સુદર બનાવે છે, જે રીતે મજાનુ બનેયુ આ પર એને આધીન થાએ (૧૦)
 પ્રભાનું પાલન કરવાની ઉચ્ચવાળા કૃષ્ણ, સ્વાનમા સ્થિર રહેનાર મોઢા કરીએ જે પ્રમાણુતર બનાવ્યું અને એ મોઢે
 અનેક વૃક્ષોને કાપ્યા છે (૧૧)

વૃક્ષોને કાપવાવાળા, ધરતી રક્ષણ કરવાવાળા, અગ્નિને અદર રાખવાવાળા તથા બીજા મનુષ્યોને હું નમસ્કાર કરૂં છું (૧૨)
 ધરમા ઉત્તમ વનાર બધા શેઠાઓ અને મહેાને નમસ્કાર કરૂં છું એ ધરને મજાનુ બનાવ્યું છું (૧૩)
 આ ધરમા મનુષ્ય, પશુ અને અગ્નિ રહે છે તેથી આ સત્તાનમુક્ત અને ઉપાદક ધરના બધોને હું સુદ બનાવ્યું છું (૧૪)

અન્તરા ઘાં ચં પૃથિવીં ચ યચ્ચસ્તેન શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ ત દુમામ્ ।

યદન્તરિક્ષં રજસો વિમાનં તત્કળ્પેઽહમુદરં શ્રેયધિમ્યઃ । તેન શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ તસ્મૈ ॥ ૧૫ ॥

ऊर्जस्वती पर्यस्वती पृथिव्यां निर्मिता मिता । विश्वान्नं विभ्रती शाले मा हिंसीः प्रतिगृह्णतः ॥ १६ ॥

તૃણૈરાણ્ણતા પલદાન્વસાના રાત્રીંચ શાલા જગતો નિવેશની ।

મિતા પ્રૃથિવ્યાં વિષ્ણસિ હસ્તિનીંચ પદ્મતી ॥ ૧૭ ॥

इदस्य ते वि चतृताम्यपिनद्धमपोर्णुवन् । वरुणेन समुज्जितां मित्रः प्रातर्व्युज्जित ॥ १८ ॥

મહાણા શાલાં નિર્મિતાં કવિભિર્નિર્મિતાં મિતામ્ । હન્દ્રાગ્રો રક્ષતાં શાલામૃતૌ સોમ્યં સદઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ— (ઘાં ચ પૃથિવીં ચ અંતરા) આકાશ અને પૃથ્વીની વચમાં (ય્ ચ્ચસ્તેન) જે વિસ્તૃત અવકાશ છે, (તેન તે દુમાં શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ) એમના તારા આ ધરને હું સ્વીકારું છું. (યં અંતરિક્ષ રજસઃ વિમાનં) જે અંતરિક્ષ લોહના વચમાં પરિમાણ છે, (તત્ કળ્પે દ્યોરધિમ્યઃ ઉદરં કળ્પે) તેને હું અજાનાને માટે ઉદરના જેવું સ્થાન બનાવું છું (તેન તસ્ય શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ) એને માટે હું આ ધરને સ્વીકાર કરું છું [૧૫]

હે યાને ! (ऊर्जस्वती पर्यस्वती) તું અત્યુક્ત અને રસપાનયુક્ત (પૃથિવ્યાં નિર્મિતા મિતા) પૃથ્વીપર માપ સધને નિર્માણ કરવામાં આવી છે. તું (विश्वान्नं विभ्रती) સર્વ પ્રકારના અન્ને ધારણ કરવાવાળી (પ્રતિગૃહ્ણતઃ માં હિંસીઃ) લેવાવાળાને નાશ કરીશ નહીં. [૧૬]

(तृणैः आवृता) ધાત્રથી આચ્છાદિત, (पलदान् वसना) સાદરીઓથી ઢાંકેલી (મિતા શાલા) માપ લેવાયથી શાળા (रात्री इव) રાત્રીની માફક (जगत निवेशनी) જગતને આશ્રય આપવાવાળી (पद्मती हस्तिनी इव) ઉત્તમ પદ્મવાળી હાથથીના જેવી (पद्मती पृथिव्यां तिष्ठसि) ઉત્તમ સ્થલોવાળી યધને તું પૃથ્વીપર ઉભી રહે છે. [૧૭]

(ते इदस्य अपिनद्धं) તને સાદરીઓથી અધિનને (अपूर्णवन्) આચ્છાદિત કરીને (विचृतामि) હું આશું છું (वरुणेन समुज्जितां) વરુણના જળથી સીધી કરાયેલીને (मित्रः प्रातः व्युज्जित) મિત્ર સનારે રાત્રીની અંતરી દેશે [૧૮]

(म्रहणा निमितां शालां) યાત્રીએ નિર્માણ કરેલ શાળાનું અને (कविभिः मितां निमितां) કવિઓએ પ્રમાણુધર રચેલ શાળાનું (अमृतौ इन्द्राग्नौ रक्षणां) અમર ઇન્દ્ર અને અગ્નિ રક્ષા કરેા આ (सोम्यं सदा) સોમ વનસ્પતિઓનું ધર છે [૧૯]

ભાવાર્થ— પૃથ્વી અને આકાશમાં જે અંતર છે તેમાં આ ધરનું નિર્માણ થયું છે. એના અંયવાયગમાં હું ધનસુઅદ કરવાનું સ્થાન બનાવું છું. જે અજાનાના સ્થાન સાથેનું ધર હું જાણું છું. (૧૫)

ધરમાં બધી જાતનું અનાજ, રસપાનનું સાધન પાણી આદિ સહા ઉપસ્થિત હોય ધર પ્રમાણુસરદ બનાવવાગમ આવે બધી જાતનું અનાજ એમાં બંધેલું હોય જે ધર કદિ જોઈને નાશ કરી શકે નથી (૧૬)

જે ધરપર ધાત્રનું છાપડ બનાવવામાં આવ્યું છે, એરે બાનું સાદરીઓ બાધી લેવામાં આવી છે, બધા સ્થાનો પ્રમાણુધર રાખવામાં આવ્યાં છે, જેની રીતે હાથથી પોતાના ચાર પગે પર સુરક્ષિત રહે છે, તેવી રીતે જે પ્રકારનું આ ધર મળ્યુંત માલલાઓ પર એણ સુરક્ષિત રહે છે (૧૭)

આ સ્થાન પહેલાં સાદરીઓવાળી સુરક્ષિત હતા, તેને હું સુદૃઢ બનાવું છું રાતને સમયે એને ચંદ્ર અને દિવસે સૂર્ય સાથેતાનો માર્ગ દેખાડે છે (૧૮)

યાત્રી અને કવિઓએ આ ધરની રચના પ્રમાણુસરની બનાવી છે એનું રક્ષણ ઇન્દ્ર અને અગ્નિ કરશે. આ ધર શાંતિ-દાયક થાશે (૧૯)

ફુલાયેઽર્ધિ ફુલાયં કોશ્વે કોશઃ સમુજ્જિતઃ । તત્ત મર્તો વિ જાણતે યસ્માદ્વિશ્યં પ્રજાયતે ॥ ૨૦ ॥
યા દિવપક્ષાં ચતુષ્પક્ષાં પદ્મપક્ષાં યા નિર્મીયતે ।

અટાપપક્ષાં દર્શપક્ષાં શાલાં માનસ્ય પત્નીપ્રતિર્મિર્મ દુવા યંચે ॥ ૨૧ ॥

પ્રતીર્ચીં ત્વા પ્રતીર્ચીનઃ શાલે પ્રેમ્યાર્હિમતીમ્ । અમિર્લેન્તગર્વશ્વર્ત્વસ્ય પ્રયમા દાઃ ॥ ૨૨ ॥

દુમા આપઃ પ્ર મરામ્યવૃક્ષમા ચંદ્રમનાશનીઃ । ગૃહાનુપ પ્ર મંદામ્યમૃતેન મુદાપિનાં ॥ ૨૩ ॥

મા નઃ પાશું પ્રતિ મુચો ગુરુમરો લુપ્તમંચ । વધૂર્મિચ ત્વા શાલે યત્રકામં મરામસિ ॥ ૨૪ ॥

પ્રાચ્યાં દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્ટે સ્વાહા દેવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૫ ॥

દક્ષિણાયા દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્ટે સ્વાહા દેવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૬ ॥

પ્રતીર્ચ્યાં દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્ટે સ્વાહા દેવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૭ ॥

ઉદીચ્યાં દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્ટે સ્વાહા દેવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ— (ફુલાયે અધિકુલાય) માગા ઉપર માગા અને (કોશ્વે કોશ સમુજ્જિત) કોશ પર કોશ રીધો રાખ્યો છે. (તત્ત મર્ત્યઃ વિજાયતે) ત્યાં મર્ત્ય ઉત્પન્ન થાય છે (યસ્માત્ વિશ્યં પ્રજાયતે) જેમાંથી અણુ ઉત્પન્ન થાય છે [૨૦]

(યા દિવપક્ષાં) ને બે પાંખવાળી (યા ચતુષ્પક્ષાં પદ્મપક્ષાં નિર્મીયતે) અને ને ચાર અથવા ૭ પાંખોવાળી ખનાવવામાં આવે છે (અટપક્ષાં દર્શપક્ષાં) આડ પાંખો અને દશ પાંખોવાળી (માનસ્ય પત્નીં શાલાં) પ્રમુખસર આવેલી શાલા (ધર) નો ખનાવવામાં (ગર્મં માસ દવ) ગૃહ રચનામાં રહેતા અગ્નિની જેમ દુ (શાલાયે) આશ્રય લઈ છુ [૨૧]

દે શલે । (પ્રતીર્ચીનાઃ) સ્થિત તરફ મુખ કરવાવાળો દુ (પ્રતીર્ચીં અર્હિતર્તો ત્વા પ્રૈમિ) પશિમાભિમુખ ઉભેલી અહિ સહ શત્રુતાની પાસે દુ આવુ છુ (અમિઃ આપ ચ મન્ત) અમિ અને પછી અદર છે ને (ક્ષતસ્ય પ્રયમા દા) પછડું પહેડું કાર છે [૨૨]

(દુમા અયદુમા ચક્ષનાશનીઃ આપ) એ રોગરહિત, રોગનાશક જળ (પ્રમરામિ) શાલામા-પદ્મમાંથી છુ (અમુતેન અગ્નિ સહ) જળ અને અગ્નિની સાથે (ગૃહાન્ લપ પ્ર સીદામિ) પશેમાં દુ આવુ છુ [૨૩]

દે શલે । (ન પાશુ યા પ્રતિમુચ) અભારપર પાશુ ઊઠતી નહીં (ગુહામાર લુપ્ત મવ) મોટા ભારને ધનકો કરીનાખનારી યા (વધુ દવ) વધુની જમ (ત્વા યયકામ મરામસિ) તરી કમળ અનુકાર ભરી દે છે [૨૪]

(શાલાયાઃ પ્રાચ્યાં દક્ષિણાયા) ધરની પૂર્વ અને દક્ષિણ (પ્રતીર્ચ્યાં ઉદીચ્યાં) પશ્ચિમ અને

ભાવાર્થ— ૪ ખીના માગામાં પડ અથવા કોશપર કોશ રેખાય તેમ પહેલા મળપર બીજે મળ બનાવ્યો છે એમાં અનુબંધો જન્મ થાય છે, એમાં બધાની ઉપનિ થાય ને (૨૦)

જે ધર જે ચાર છે આડ અથવા દશ પાંખોવાળુ હોય છે જેમ પેટમાં ગર્ભ સુસંજિત રહે છે તેવી રીતે એના આશ્રયે દુ સુરક્ષિત રહે છુ (૨૧)

ધરના પશ્ચિમ તરફ મુખ કરીને ધરમાં અણુ એ પ્રવેશ કરેલો ધરમાં અગ્નિ અને પાણી હંમેશા રાખવુ આ જ બે પાંખો ગૃહસ્થાશ્રમમાં ચલાવી રાખિ કરવાવાળા કો આ પ્રકારનું ધર ચડા મુખ આપનાવુ થયો (૨૨)

આ રોગ દૂર કરવાવાળુ પાણી દોષ ત્યાંથી લાવીને ને ધરમાં ભરી રાખવુ એટલે ધરમાં પ ની અને અગ્નિ હંમેશા રહેવા એટલે એવા ધરમાં અનુષ્ઠ વસવાટ કરેલો (૨૩)

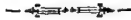
આવા ધરમાં રહેવાથી સંસારનો બાર બહુ જ દબાઈ શકે છે ને પ્રમલે કુલવધનું સરસણુ અને પોષણુ લેકો કે છે તે પ્રકારે આ પદ્મ સરસણુ કમ્બુ એટલે અને તેમાં કમ્બુ તમ પાણી લાવીને રાખવા એટલે (૨૪)

ધરની ચાર દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં સુદર રખાયો ને અહિમાં દોષ તેની સહાર્થે પ્રસંગના વપાવની એટલે

ધુવાયાં દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહાં દેવેર્મ્યઃ સ્વાહોર્મ્યઃ ॥ ૨૯ ॥
 ઊર્વાયાં દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહાં દેવેર્મ્યઃ સ્વાહોર્મ્યઃ ॥ ૩૦ ॥
 દિશોર્દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહાં દેવેર્મ્યઃ સ્વાહોર્મ્યઃ ॥ ૩૧ ॥

ઉત્તર, (ધુવાયા ઊર્વાયા) ધુન અને ઊર્ધ્વ (વિશોદિશા.) દિશા અને ઉપદિશાઓ (મહિન્ને નમ.) મહિમાને માટે નમસ્કાર હો તથા (સ્વાહોર્મ્ય-સ્વાહા) ઉત્તમ વર્ણન કરવા ચોગ્ય દેવાને માટે (સ્વાહા=સુ+આહ) ઉત્તમ પદ્યસા કરે છે [૨૫-૩૧]

ઉત્તમ પ્રથ સનીય ધૃષ્ટિ, આપ, અગ્નિ વાયુ, ચંદ્ર, રાત્રી આદિ દેવાની પ્રસન્નતા આ ધરપર રહે, એવા આત્માર વ્યવહાર કરવા ભોધને (૨૫-૩૧)

ગૃહ નિર્માણ

ધરની પ્રસન્નતા

ગૃહનિર્માણ કરવાનો અને તેને આનંદિત, પ્રસન્ન તથા ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય સંપન્ન રાખવાનો ઉપદેશ આ સૂક્તમાં છે. ધર ઉત્તમ પ્રમાણથી નિર્માણ કરવામાં આવે, એના સામ્રાટ, ઉપરનાં લોકગ્રામી, છાપરાનાં દાડાઓ વગેરે સામાન સુદર અને મુન્નવરિયત હોય અને બધા સાધાઓ બરાબર મજબૂત રીતે મેળવવામાં આવે, એમાં કસર ન રહેતી જોઈએ કેમકે બધા ધરનાં માણસોના સ્વાસ્થ્યનો આધાર ધરની સુરક્ષિતા પર છે એવું સુર અને મજબૂત ધર તેની અદર રહેવા વાળાના કષ્ટો દૂર કરી શકે છે, પરંતુ કમજોર અને અધક્ત તથા ખ્યાન વગરનું નાધવામાં આવેતું ધર અદર રહેવા વાળાઓનો કષાર નાશ કરશે, એ કહી શકાય નહીં.

સુદર કડિયા અને બીજા કારોજરો એવા રોકવામાં આવે કે સાધાઓને બરાબર કાપવાનું અને જોડવાની કલા સારી રીતે જાણના હોય વાસ, લોકકા, માસ, સાહચર્યો આદિ જે સામાન ધરમાં રાખવાનો અથવા વાપરવાનો હોય, તે નથી ઉત્તમ, નિર્દોષ અને સુન્યવસ્થિત રાખવો જોઈએ.

ગૃહનિર્માણ કરવાની વિધા જાણનારને 'માનપતિ' કહેવા માં આવે છે એ ધરનું ગાપ અને નકશો તૈયાર કરે છે અને તે પ્રમાણે જમિન પર ચમના તૈયાર કરાવે છે, તેથી જે ધર પ્રમાણ યુક્ત અને સુદોષ છે તે સુખદાયક નીવડે છે 'માનપતિ' (એન્જિનિયર) ને 'સૂત્રધાર' પણ કહેવામાં આવે છે, કારણ

કે એ સૂત્રથી બધું માપ લે છે આનાં 'માનપતિ' દ્વારા બનેતીએ શાલા (ધર) ને માનવત્વી 'કહેવામાં આવે છે, એનો અર્થ એવો છે કે, પ્રમાણ દર્શાવવામાં જે કુચન કારીગર છે, તેના કહેા પ્રમાણે એ તૈયાર થોતી છે "અત્યેક ધરને આ વાગ લાગુ પડે છે.

ધરમાં શીકાઓ ટાંચવામાં આવેતાં હોય અને તેના થી દૂષ આદિ પદાર્થો રાખવામાં આવે એના પર એ પદાર્થો રાખવાથી કોડી મ ખોડી કે ઉદરો એને નય લી શકના નથી તેથી તે આરોગ્યદાયક રહેવા પામે છે.

મર (કાદિન) બીજા સ્થાનપર અને બીજી બાધતુ, દીગણ ન હોય કેમકે જો આ ધરમાં શુદ્ધ વાયુ આવે છે જે અનુબંધે નીચેની રાખે છે અહીં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

કાદિના શાલા તમ્વે શ મયતિ (મ ૬)

'ઉચ્ચ ધર શરીરને માટે સુખદાયક થાય છે' દીગણ નીચું એવું થતું નથી. ધરમાં એક ઉપાસના કરવતું સ્થાન, સધ્યા હવન કરવાનો ચોગ્ય ઓરો, એક રાષણીઈ, એક સ્ત્રીઓ માટેનું સ્થાન, એક પશુઓએ અને ધરવાળાઓને રહેવાનું સ્થાન, એક અનાજના ફેદારનું સ્થાન એવા શુદ્ધ શુદ્ધ ઓરોમાં રાખવા ધરના જીવ પર સુન્દર કાપડ લગાવવા માં આવે જેથી ધરની શીખામાં વધારો થાય છે ધરમાં રહેનાવાળાઓ એમ કહેવું જોઈએ કે, ધરનું નિર્માણ કરવાવાળી 'માનપતિ' એન્જિનિયર અને અન્ય કારીગરો લાબા સમય

મૂંઘી છાતા રહે. ધરમાં રહેવાવાળાઓને સુખ થાય તો જ તેઓ આનું કહેશે, તેથી ધર બનાવવાવાળાઓએ તે કુશળતા પૂર્વક બનાવવું જોઈએ. ધરમાં રહેવાનો સુખી થાય એવી તેમણે બાબતો રચાવી જોઈએ કેવળ મનુરીને ખાતર બનાવવામાં આવે તો આ વાત ન જ સંભવે આ તો એક પરસ્પર પ્રેમનો વિચાર છે. આવા ગામના કારીગરો અને ધરના માલિક વચ્ચે પરસ્પર દિનની શુદ્ધિ બંધન રહેશે.

આ કાપવાવાળા, તેને લાડનારા, અન્ય ધરને લાભનો સામન એકઠા કરવાવાળા. તેને જોડવાવાળા અને ધરમાં રહેવાવાળા એ બધાના સહકારથી ધરનું નિર્માણ થાય છે, તેથી ગામમાં એકબીની સહકારિતા રહેવી જોઈએ અને એકનું દિન બીજાએ કરવું જોઈએ ધરનો માલિક ધનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત કેમ ન હોય, પરંતુ એ જ્યારે એ લોકમાં કાપવાવાળાને મળે, ત્યારે (તસ્મે વાગ્ને નમઃ) એ લોકમાં કાપનારને નમસ્કાર કરે, એ લોકમાં કાપવાવાળો નિર્ધન કેમ ન હોય, પરંતુ તે ધરના માલિકને મળે ત્યારે એણે (જ્ઞાણાપતયે નમઃ) ધરના માલિકને નમસ્કાર કરવો આ રીતે એમણે એકબીનું સન્માન કરવું. એક બીજાને આદર કરવો, કાંઈએ કાંઈને નિરાદર કરવો નહીં.

એવો આદર દર્શાવવો જોઈએ કે ધરનો સ્વામી પોતાના ઘેરા, ગાયો, બળદો આદિ પશુઓના પણ ઉત્તમ પ્રકારે સત્કાર કરે આ રીતે જ્યાં બધાનો સત્કાર થતો હોય એવા ધરમાં રહેવાવાળો મનુષ્ય ઉત્તમ આનંદો અનુભવ કરશે એમાં શો ના દેહ હોઈ શકે ?

ધર એવું બનાવવામાં આવે કે જે સુંદર દેખાય-ધરના આસપાસની શોષા, વૃક્ષોદિગ્ધે સુ દર દેખાય, અને પ્રવળધી એ સુ-દસતામાં વધારે કરવામાં આવે, ધરના વચ્ચે લાજમાં બાંધેલ સુરક્ષિત સ્થાનમાં ધન, ગ્રવેરાત આદિ રાખવાનું સ્થાન-બજારનાં યોરડા બનાવવામાં આવે (શોષધિષ્ઠ ઝલ્લરં) જેમ મનુષ્યના શરીરમાં પેટ વગમાં હે થ છે, એવિ સુરક્ષિત સ્થાનપર હોય છે, તેથી રીતે ધરના નધ્યભાગમાં ખજાનાનો યોરડો રાખવો, ધરના અનાજના સ્થાનમાં બધી જાતનું (ઝૂઝઃ) અનાજ, (ઘિચ્ચાષ્ટ) અબની સામગ્રીનો સંગ્રહ કરવો, (વય) પાણી, પેય પદાર્થ, રસપાનનાં સપનો ધરમાં જરૂર અખર્ચ એવું ધર તેની અંદર રહેવાવાળાને સુખ આપે છે

ધરના માલિકાએ કાપવાના પગ જેવા બવવાન હોય છે, કેમ કે તેનાપર ધરના બપરનો ભાર આવે છે. બીજો માથો કરવો હોય તો એકની ઉપર બીજો બનાવવો, જેવી રીતે (પુલ્લયે અધિકુલાર્ય) પંખી માગામાં એક પડ ઉપર બીજી પડ બનાવે છે અને તેમાં (કોરો કોદાઃ) એક કોષ પર બીજો કોષ રાખવામાં આવે છે નીચેનું સ્થાન મજબૂત ન હોય તો ઉપરના ભારથી નીચેનો ભાગ દબાઈ જાય. પક્ષીઓ પણ પ્રમુખ વેળા ઉત્તમ માગાએ તૈયાર કરે છે, પણ પણ સુરક્ષિત સ્થાન શોધે છે, એ જોઈને મનુષ્યો પણ ધરમાં પ્રસારિતને માટે ઉત્તમ સ્થાન બનાવવું જોઈએ

ધરમાં બે, ચાર, છ, આઠ, દસ યોરડા અને એક બનાવી શકાય એમાં રહેનાર મનુષ્યોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં અને તેમાં થનાર કાર્યોના પ્રમાણમાં ધરનાનું કે મોટું નનાવનું- અદિઃ હાન્તરાપચ્ચત્સ્ય પ્રથમા દ્વાઃ । (મં. ૨૨)

“ ધરમાં અગ્નિ અને જલ બવચ્ચ રહે, કેમકે એનાથી બધા પ્રકારના યજ્ઞો થાય છે. ” અતિથિ આવે તો એને બીજી કંઈનહીં તો પાણી પાવામાં આવે અને ઠંડીના નિવારણ મટે સચીની પાસે એને બેસાડવામાં આવે, આ બે પદાર્થો તો મનુષ્ય કે અગ્નિ તરફેના ધરમાં અવશ્ય રહેવા જ જોઈએ અને તેનાથી સત્કાર થાય, મનુષ્યોનિમાં રહેવામાં આવ્યું છે વે—

નૃણાનિ મૃમિકદકં વાકચતુર્થીં ચ સુનૃતા ।

પતાન્યાયે સત્તાં મેદે મોઽન્ધયન્તે ક્વાચાન ।

(મનુ. ૩.૧.૧)

“ બેસવાને માટે સાદી, જમીન, પાણી અને મધુર ભાષણ આ ચાર વાગેનો અતિથિના સત્કારને માટે સજ્જનો ના ધરમાં કદિપણ અજાવ હોતો નથી. ” અહીં પાણી છે, વેદના ઉપરના મતમાં પાણી પીવાને માટે અને અગ્નિ તાપવાને માટે પ્રત્યેક ધરમાં અવશ્ય રાખવો એમ કહેવામાં આવ્યું છે અતિથિના સત્કારનો આ પ્રકાર લક્ષમાં રાખવા જેવો છે. ધરમાં રખાવું પાણી મુઠ્ઠા હોવું જોઈએ, એ વિશે કહેવામાં આવ્યું છે—

મયદ્વા વદમનાદાનો બાપઃ પ્રથરામિ । મૃદાન્

વદવર્સદામિ ।

(મં. ૨૩)

“ ઠૂં પામાં એવું જળ બડું પુ કે જે થોડે થોડે ઉત્પન્ન કરવાવાળું ન હોય અને જે રોગોનું નિવારણ કરવાવાળું હોય

એ રીતે દૃઢ ધરની પ્રસન્નતા વધારે છે. " પ્રલોક મૃદરચે આમ જ કહેતું નેપ્રમ્યે અને પોતાના ધરની પ્રસન્નતા વધારી નેપ્રમ્યે. (ઘણું જલ) જેમ ઓની રક્ષા કરવામાં આવે છે તેમ ધરની પશુ રક્ષા થવી નેપ્રમ્યે જ્યાં ઓની પ્રસન્નતા રાખવી તેને હૃદયુષ્ટ રાખવી, નિર્દોષ રાખવી, સુરક્ષિત રાખવી આદિ વાતો સમજવા જેવી છે, અને એ દર્શનાત્મકી ધરની સુરક્ષિતતાની વાતો પશુ સમજ શકાય છે. શાખા (ધર) પશુ એક કુલનથી જ છે એમ માનીને એની સુરક્ષિતતા અને શોભા વધારવાનો પ્રયત્ન કરવો નેપ્રમ્યે એમ કરવાથી જ (મુગઃ

માદઃ લલુઃ) સ આરનો મોટો ભાર ઝાલે. થઈ જાય છે. જ્યાં આવી રીતે કુલનથી જેમ ધરની સુખવસ્થા કરતા- મા આવે છે ત્યાં એ ધરની ચારે બાજુની દિશાઓ અને ઉપ દિશાઓ પ્રમન થાય છે, અને તે દેશતાઓના નિવાસ માટે સાધક રચાવે અને છે. તેમ જ તે ધરનો મહિમા પશુ વૃદ્ધિ પામે છે.

પ્રલોક મૃદરચે પોતાના પરનો મહિમા આ પ્રકારે વધારવો નેપ્રમ્યે અને પોતાના ધરને દેશતાઓનું નિવાસ રચાવે બનાવી- ને પોતાના શિરપરનો સંસારનો ભાર ઢલકો કરવો નેપ્રમ્યે.

ધરની શોભા

કાં. ૬, સૂકેત ૧૦૬

(શ્લોક- પ્રલોકન- । દેવતા- દર્શનાભા)

આર્યને તે પરાયણે દર્શી રોહતુ પુષ્પિણીઃ । ઉત્તમં વા તત્ર જાર્યતાં હદો વા પુષ્કરિકવાન્ ॥ ૧ ॥
અપામિદં ન્યયનં સુમુદ્રસ્ય નિવેશનમ્ । મધ્યે હ્રદસ્ય નો ગુહાઃ પરાચીના મુહા કૃષિ ॥ ૨ ॥
હિમસ્ય ત્વા જરાયુગ્ના શાલે પરિ વ્યવામસિ । શીતહ્રદા હિ નો મુરોઽગ્નિઃકૃણોતુ મેપજમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (આયને પરાયણે) તારા ધરની આગળ અને પાછળ (પુષ્પિણી દુર્વા રોહતુ) કુલેથી મુખ દ્વારે (તથા વા ઉત્તરઃ જાયતા) અને ત્યાં એક ટાંકો હોય (વા પુષ્કરિકવાન્ હ્રદઃ) અથવા ત્યાં કમલોવાળું તળાવ બને, [૧]

(હ્રદઃ અર્થ ન્યયન) એ પાણીનું પ્રવાહસ્થાન થાય, (સુમુદ્રસ્ય નિવેશન) સમુદ્રની નજીકનું સ્થાન હોય, (હ્રદસ્ય મધ્યે ન ગુહાઃ) તળાવની વચમાં આપણું ઘર હોય, (મુરોઽગ્નિઃકૃણોતુ મેપજમ્) ધરના બારણાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ દિશામાં હોય [૨]

હે શાવે ! (ત્વા હિમસ્ય જરાયુગ્ના) તને હ ડીનું બાતરણ (પરિ વ્યવામસિ) ઘેરે છે (ન શીતહ્રદા મુગઃ) અમારે માટે શીતન જલરાજા તળાવો ધણી હોય, અને અમારે માટે (અગ્નિઃ મેપજમ્ કૃણોતુ) અગ્નિ હ ડીના નિવાસસ્થાને વિષાધ કરે. [૩]

ભાવાર્થ— ધરની આગળ અને પાછળ દુર્વાના ઉદ્યાન હોય, એમાં પશુની જાતના દૂધો ખીરો, ત્યાં પાણીની ટાંકો હોય, અને કમલોવાળું તળાવ હોય (૧)

ધરના પાસેથી જળનો પ્રવાહ ચારે વસ્તુ સ્થાન સમુદ્રના કિનારા પર હોય અથવા તળાવની વચમાં હોય, અને ધરના બારી બાજુ સ્થાન એકેકની સાથે સામા હોય (૨)

ધરની ચારે બાજુ પાણી હોય, હ ડી પાણીની ટાંકો હોય અને કાંઈ દિવસ હ ડી વિરોધ પડે તો ધરમાં તાપના માટેનું અગ્નિસ્થાન હોય (૩)

ધરની આસપાસની શોભા કેવી હોવી નેપ્રમ્યે તે આ સૂક્તમાં ઉત્તમ રીતે બતાવવામાં આવ્યું છે ધરની ચારે બાજુએ બારીઓ હોય, કમલોથી ભરેલું તળાવ હોય, પાણીની નદર વહેતી હોય, સુન્દર ઉદ્યાન હોય અને ચારે બાજુ રમણીય શોભામયન હોય ધરનાં બારણાં અને બારીઓ સામસામાં હોય જેથી ધરમાં પ્રત્યક્ષા વિના શુદ્ધ વાયુની હેરફેર થાય ધરમાં અગ્નિ બળતો રહે, જેથી હ ડીના સમયમાં ધરનાં બાજુસો અગ્નિ પાસે જઈને તાપે અને પોતાની ટાંક ઉઠાડે

વાચકના બાનમાં આવશે જ કે વેદે કેના ઉદ્યાન યુક્ત ધરની કલ્પના આવી છે પ્રત્યેક પોતાનું ઘર બને ત્યાં સુધી ઉદ્યાન અને પાણીથી સજવસ્થાળુ બનાવવું

રમાણીય ધર

કાંડ ૭, સૂકત ૬૦

(કાર્ત્તિક- પ્રદાન । દેવતા- ગૃહાઃ વાસ્તોક્તાતે ।)

ઋજું વિષ્વંદસુવર્તિઃ સુમેધા અર્ચોરેણ ચક્ષુષા મિત્રિયેણ ।

ગૃહાનિમિ સુમન્તા વન્દમાનો રમધ્યં મા વિમીતિ મત્

॥ ૧ ॥

હમે ગૃહા મયોમુષ્યઃ ઋર્જસ્વન્તઃ પર્યસ્વન્તઃ । પૂર્ણા વામેન તિષ્ઠન્તસ્તે નો જ્ઞાનન્વાયતઃ

॥ ૨ ॥

યેવામધ્યેતિ પ્રવસન્યેષુ સૌમનસો વહુઃ । ગૃહાનુપં હયામદે તે નો જ્ઞાનન્વાયતઃ

॥ ૩ ॥

ઉપંહતા મૂરિષનાઃ સત્તાયઃ સ્વાદુસંમુદઃ । અશુષ્યા અનૃષ્યા સ્ત ગૃહા માસ્માર્દિમીતન

॥ ૪ ॥

ઉપંહતા હ્રદ ગાય ઉપંહતા અજાવયઃ । અયો અગ્રસ્વ કીલાલ ઉપંહતો મૃદેષુ નઃ

॥ ૫ ॥

સૂનૃતાવન્તઃ સુમગા દુરાવન્તો હસામુદાઃ । અનૃષ્યા અશુષ્યા સ્ત ગૃહા માસ્માર્દિમીતન

॥ ૬ ॥

અર્થ— (ઋજું વિષ્વં વસુવર્તિઃ) અમને ધારણ કરવાવાળો, ધનનું દાન કરવાવાળો, (સુમેધા) ઉત્તમ છુદ્ધિમાન (અર્ચોરેણ મિત્રિયેણ ચક્ષુષા સુમન્તાઃ) શાન્ત અને મિત્રની દૃષ્ટિ ધારણ કરવાને લીધે ઉત્તમ મનવાળો થઈને તમા (વન્દમાનો) સર્વ શ્રેષ્ઠ પ્રાર્થાને નમન કરીને, (ગૃહાનુપમિ) તમારા ઘરની ખાસે આવું છું. અહીં તમે (રમધ્યં) આનંદથી રહો, (મત્ મા વિમીતિ) મારાથી ડરો નહીં. [૧]

(હમે ગૃહાઃ) આ અમાર ધર (મયોમુષ્યઃ ઋર્જસ્વન્તઃ પર્યસ્વન્તઃ) સુખશાંતી, બાહ્યશક્તિ ધાન્યથી યુક્ત, અને દૃષ્ટીથી યુક્ત છે એ (વામેન પૂર્ણાઃ તિષ્ઠન્તાઃ) સુખથી પરિપૂર્ણ છે, (તે નઃ જ્ઞાનન્તઃ જ્ઞાનન્તુ) એવું બધા આવવાવાળાએ જાણવું [૨]

(પ્રવસન્યેષુ સૌમનસાઃ) અદર રહીને જાણીએ, કે (યેષુ વહુઃ સૌમનસાઃ) જેમાં શુભ સુખ છે, એવા (ગૃહાનુ ઉપહવામદે) ધરમા અમે ઇષ્ટમિત્રોને બોલાવીએ છીએ, (તે નઃ જ્ઞાનન્તઃ જ્ઞાનન્તુ) અને એ આવવાવાળા અમને બધાને જાણવું. [૩]

(મૂરિષનાઃ સ્વાદુસંમુદઃ સત્તાયઃ ઉપંહતાઃ) પુષ્કળ ધનવાળા, મોહાશયી આનંદિન યનાર અનેક મિત્રો બોલાવ્યા છે. (ગૃહાઃ) ઘરો । તમે (અશુષ્યાઃ અનૃષ્યા સ્ત) શુભ નથા તરસવાળા ન રહો, તથા (માસ્માર્દિમીતન) અમારાથી ડરો નહીં [૪]

(હ્રદ ગાય ઉપંહતાઃ) અહીં ગાયોને બોલાવવામા આવી છે (અજા-અવયઃ ઉપંહતાઃ) પક્ષી તથા ઘેટાં લાવવામાં આવ્યાં છે (અયો અગ્રસ્વ કીલાલ) અને અમને સત્ત્વ ભાગ પહોંચ (ન મૃદેષુ ઉપંહતાઃ) અમારા ઘરમાં શાંતિથી રહીએ [૫]

(સૂનૃતા-વન્ત સુમગાઃ) સત્યયુક્ત અને ઉત્તમ ભાગ્યવાળા, (દુરાવન્તઃ હસા-મુદા) અજવાન અને બધા હારખર્ચિનોદ થતો રહે એવાં, (અનૃષ્યાઃ અશુષ્યાઃ) બધાં શુભ કે તરસો ભાગ ન હોય એવાં (સ્ત) થાઓ. (અસત્ મા વિમીતન) અમારાથી ડરો નહીં [૬]

બાબાર્થ— હું પોતે ઉત્તમ અન્ન, વિષુદ્ધ ધન, મેઘશુદ્ધિ અને મિત્રની દૃષ્ટિ ધારણ કરીને ઉત્તમ નિવાસીની સાથે પૂજની થતો સમાર કરીને ધરમા પ્રવેશ કરું છું બધા લોકોએ અહીં આનંદથી રહેવું અને કોઈ પણ પ્રકારનો મારો ડર રાખવો નહીં. [૧]

એ ધરમા અમને સુખ મળે, બળ પ્રાપ્ત થાય અને બધા આનંદથી રહીએ. [૨]

આ ધરમા રહેવાથી અમને સુખનો અનુભવ થાશે, અમે અહીં ઇષ્ટમિત્રોને બોલાવીએ અને બધા આનંદમાં રહીએ. [૩]

પુષ્કળ લીમત, આનંદ જલિવાળા પશુ મિત્રોને ધરે બોલાવ્યા છે, જેમને ખાડું હોય તેટલું ખાય, અહીં સ્વચાલને ભરગાઓ રહે અને કોઈ શુભથી કે તરસથી ન રહે. [૪]

અમારા ઘરમા ગાયો, બકરીઓ અને ઘેસ રહે, બધી ભતવું સત્ત્વવાળું અન્ન રહે, કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા ન હોય. [૫]

इहैव स्तु मातुं गातुं विशां रूपानि पुष्पत । ऐष्यामि भद्रेणां सह भूयांसो भवता मया ॥ ७ ॥

અર્થ— (હહ દય સ્ત) અહીં જ રહે, (મા ગતુગાત) અમારાથી ભાની ના ગયો, (વિશ્વા રૂપાણ પુષ્પત) વિવિધ રૂપાણાં પ્રાણીઓને પુષ્ટ કરે, (ભદ્રેણ સહ મા એષ્યામિ) કલ્યાણની સાથે હું તમને પ્રાપ્ત થાઉં છું. (મયા ભૂયાંસઃ ભવત) મારી સાથે ધણા યશ્ન ગયો. [૭]

ભાવાર્થ— ધર મજબૂત, દોષ અસ્થિર નહીં દોષ, પરમા સર્વ પ્રકારનું પોષણ મળત રહે, કલ્યાણ અને સુખ સહુને મળત રહે તેમજ અમારી શક્તિ થતી રહે (૭)

રમણીય ધર ફેરું દોષ, તેને વિશે આ સૂત્રમાં સુન્દર રીતે કહેવામાં આવ્યું છે ધરમાં પ્રેમ રહે, દોષ ન રહે, બધા લોકો આનંદમાં રહે, કોઈને કોઈનો ડર ન દોષ, ત્યાં મન ધાન્યની સુખસમૃદ્ધિ દોષ, પુષ્કળ ગોરસ-ફૂંછાણું દોષ, કોઈ પશુ પ્રકારના સુખ ભોગની ઓછપ ન દોષ હૃદયિત્ર આવે, આનંદ કરે. કદિ કોઈ ભૂખ્યા ન રહે, અન્નપાન સત્વરશાથી દોષ, દરેક બધું હૃદયુષ્ટ દોષ, કોઈ પશુ કોઈ કારણે પીડાતું ન દોષ, આ પ્રકારનું ધર દેવોને આનું નામ જ મુદરયાત્રમ છે.

ગાથ

કાંડ ૭, સૂકત ૮૨

(શ્રાપિ - કૌનકઃ (સપ્તકામ) । દેવતા - અગ્નિઃ)

अभ्यर्चित सुष्टुतिं गन्धमाजिमस्मात्सु भद्रा द्रविणानि घत्त ।

इमं यज्ञं नयत देवतां नो घृतस्य घारा मधुमत्पवन्ताम् ॥ १ ॥

मद्यग्रे अग्निं गृह्णामि सह धन्वेण वर्चसा वलेन । मयि प्रजां मद्यायुर्दધामિ साहा मय्यमि ॥ ૨ ॥

इहैवाग्ने अग्निं धारया रयिं મા ત્વા નિ ક્રુર્વૈચિતા નિકારિણઃ ।

શ્વેરેણાગ્ને સુયમંમસ્તુ તુભ્યંમુપસુતા વર્ધતાં તે અનિષ્ટાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (મધ્યં અગ્નિ સુષ્ટુતિં અભ્યર્ચત) ઉત્તમ સ્ટુતિ કરવા યોગ્ય ગાય સ બધી પ્રગતિની ફુલીયાને આદર કરો (ગસાસુ ભદ્રા દ્રવિણાનિ ઘત્ત) અમારામાં કલ્યાણકારી ધન મારણ કરો. (ન. હમં યજ્ઞ દેવતા નયત) અમારો આ યજ્ઞ દેવતાઓને પહોંચાડો. (ઘૃતસ્ય ધારાઃ મધુમત્ પવન્તાં) ધીની ધારાઓ મધુરતાથી વહે. [૧]

(મદ્યે મયિ શ્વેરેણ વર્ચસા વલેન સહ અગ્નિ ગૃહ્ણામિ) પહેલાં હું તારામાં ક્ષાત્રસૌમ્ય, જ્ઞાનનું તેજ અને બળ ની સાથે રહેતાવાળા અગ્નિનું મહણ કરે છું. (મયિ પ્રજા) મારી અદર અગ્નિઓ, (મયિ લાયુઃ) મારામાં આવુને, (મયિ અગ્નિ) મારામાં અગ્નિને (વધામિ) ધારણ કરે છું, (સ્વાહા) એ રીતે કહ્યું છે [૨]

હે અગ્નિ ! (હહ દય રયિં અધિચારય) અહીં જ મનનું મારણ કર (પુર્વૈચિતાઃ નિકારિણઃ ત્વા મા નિક્રાન્) પૂર્વકાળથી મન સમાનતાવાળા અપકારી લોકો તારા સગ ધર્મમાં અપકાર ન કરે હે અગ્નિ ! (શ્વેરેણ તુભ્યં સુયમં અસ્તુ) કૌનકગથી તારે માટે ઉત્તમ નિયમન થાય. (હપલસા અનિષ્ટાઃ વર્ધતા) તારા સેવકો અહિં સક યથાને વધે [૩]

ભાવાર્થ— ગાયોની ઉગતિનો વિચાર કરો, કારણ એ જ ઉત્તમ પ્રસાસા શોભા કાર્ય છે ધીની ધીની ધારાઓ વિપુલ દોષ અર્થાત્ ધરમાં ધી વિપુલ પ્રમાણમાં દોષ, કલ્યાણ કરવામાં પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત કરે અને એ અપાને વિનિશેષ પ્રભુને સહુ કરવાના યજ્ઞમાં કરવામાં આવે (૧)

મારામાં સૌમ્ય, જ્ઞાન, બળ, સાતિ, આયુ આદિ સ્થિર રહે (૨)

મને ધન પ્રાપ્ત થાઓ અપકારી લોકો અપકાર ન કરી શકે ક્ષાત્રતેજથી બરે નિયમ બળરચા ઉત્તમ રહે પ્રભુનો શક્ત-સૌમ્ય વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય. (૩)

અન્નપ્રિયપ્રમામગ્રમરુપદન્વદાનિ પ્રથમો જ્ઞાતવેદાઃ ।

અન્ન ધર્મ ઉપસો અન્ન રમ્મીનન્નુ ધાવાપૃથિવી આ વિવેશ

॥ ૪ ॥

પ્રત્યપ્રિયપ્રમામગ્રમરુપદન્વદાનિ પ્રથમો જ્ઞાતવેદાઃ ।

પ્રતિ ધર્મસ્ય પુરુષા ચ રમ્મીનપ્રતિ ધાવાપૃથિવી આ સંતાન

॥ ૫ ॥

પૃતં તે અગ્રે દિવ્યે સઘસ્યે ધૃતેન રાં મનુરધા સમિન્ધે ।

પૃતં તે દેવોર્નિષ્વર્ય આ વંદન્તુ પૃતં તુભ્યં દુર્જતાં ગાવોં અગ્રે

॥ ૬ ॥

અર્થ—(અગ્રિ ઉપસોં અગ્ર યન્નુ અચયત્) અગ્રિ-ધર્મ-ઉપાસનાના અગ્રભાગમાં પ્રકાશ કરે છે (પ્રથમ-જ્ઞાતવેદાઃ) અહાનિ યન્નુ અચયત્) પદેશી જ્ઞાતવેદ-ધર્મ-દિવસને પ્રકાશિત કરે છે. એજ (ધર્મઃ) અન્નુ) ધર્મ અનુજ્ઞાનાની સાથે (ઉપસ અન્ન) ઉપાસાસના અનુક્રમ, (રમ્મીન્નુ અન્ન) કિરણોને અનુક્રમ, (ધાવાપૃથિવી અન્ન આ વિવેશ) ધૃતેશ અને પૃથ્વીશક્તિની વચ્ચે અનુક્રમતાથી વ્યાપે છે. [૪]

(અગ્રિ ઉપસોં ઉપમ પ્રતિ અચયત્) અગ્રિ-ધર્મ-ઉપાસનાના અગ્રભાગમાં પ્રકાશ કરે છે (પ્રથમ-જ્ઞાતવેદાઃ) અહાનિ પ્રતિ અચયત્) પદેશી જ્ઞાતવેદ-ધર્મ-દિવસને પ્રકાશિત કરે છે. (ધર્મસ્ય રમ્મીન્નુ પુરુષા પ્રતિ) ધર્મના કિરણોને વિશેષ પ્રકારે પ્રકાશિત કરે છે તેથી (ધાવાપૃથિવી પ્રતિ આ સંતાન) ધાવાપૃથ્વીને એણે પ્રકાશિત કર્યો છે. [૫] હે અગ્રિ! (તે પુત્ર દિવ્યે સઘસ્યે) તારા ધી દિવ્ય સ્થાનમાં છે, (મનુર ધર્મ ધૃતેન અગ્ર સં દિવ્યે) મનુષ્ય તને ધીથી વ્યાગે પ્રત્યક્ષિત કરે છે. (નન્ધ્ય દેવ્યે તે ધૃત આચયન્તુ) ન પાકાવાણી દિવ્યશક્તિઓ તારા ધી સહ આવે છે અગ્રિ! (ગાય તુભ્ય પૃતં દુર્જતાં) ગાયો તારે અગ્રે ધી આપે [૬]

ગાવાર્ધ—ધર્મ ઉપાસી પછે પ્રગટ થાય છે અને દિવસે પ્રકાશ આવે છે. એ પ્રકાશ ધૃતેશ અને પૃથ્વીની વચ્ચે વ્યાપી નય છે (૪-૫)

મનુષ્યે ધીથી અગ્રિનું ચળન કરેલું, કેમ કે ધી જ ઉત્તમ દિવ્ય સ્થાનમાં રહેવાવાળું છે ગાયો દલનને મટે ઉત્તમ ધી તૈયાર કરે-આપે (૬)

આ સંક્રમણ ગોશક્તિના અદિમાતું વચ્ચું ન કરવામાં આવ્યું છે તથા ગયના ધીના હલનનું માહાત્મ્ય પણ વર્ણવવામાં આવ્યું છે ધીના હલનથી રોગો દૂર થવાની વાત આ અગ્રાઉ (અર્થ-૪, ૫) માં કરેવામાં આવી છે, તેથી રોગ દૂર થવા પછી દીર્ઘઆયુષ્ય, જીર્ણ, તેજસ્વિતા, શાન્ત, ધન આદિ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ છે આ રીતે સંક્રમણે અર્થ સમજાવ્યો છે.

ગાય

કંડ ૪, સૂક્ત ૨૨

(શપિ - મદ્ધા । દેવા- ગાય)

આ ગાવોં અગ્રમજ્જત મદ્રમકન્તસીર્દન્તુ ગોષ્ઠે રજર્વન્ત્યસ્મે ।

પ્રજાવર્તીઃ પુરુરૂપો હૃદ સ્યુરિન્દ્રાય પૂર્વીરૂપસો દુહાનાઃ ।

॥ ૧ ॥

અર્થ—(ગાવાઃ આ અગ્રમજ્જ) ગાયો અતી ગરમ છે. અને (હત મદ્રં અગ્રન્) તેમણે કરવાણું કર્યું છે. (ગોષ્ઠે સીર્દન્તુ) તેઓ ગોશાળામાં એસે અને (અસ્મે રજર્વન્) અમને સુખ આપે (હૃદ પ્રજાવર્તીઃ પુરુરૂપા સ્યુ) અતી ઉત્તમ વચ્ચાઓથી યુક્ત સુન્દર રૂપવાળી થઈ નય (હૃદ્રાય ઉપસઃ પૂર્વી દુહાનાઃ) અને પરમેશ્વરની પૂજનને મટે ઉપ મળતી અગ્રાઉ દૂધ આપવાવાળી થાય [૧]

ગાવાર્ધ—ગાયો અત્યારે ગરમ આવી ગઈ છે અને તેમણે અમારું કરવાણું કર્યું છે એ ગાયો ગોશાળામાં એસે અને અમારો આનંદમાં રૂઝિ કરે એ ગાયો અતી યુક્ત વચ્ચા વાળી અને અનેક રૂપગણથી થઈને ઉત્તરના રજને માટે આનંદના દૂધ આપવાવાળી થાય. (૧)

इन्द्रो यज्वने मृणते च शिक्षते उपेद्ददाति न स्वं सुपायति ।

भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देव्युम्

॥ २ ॥

न ता नशन्ति न दमाति तस्કरो नासांमामित्रો व्यथिरा दधર્पति ।

દેવાંશ્ચ યામિર્યજંતે દદાતિ ચ ડ્યોગિતામિઃ સચતે ગોર્પતિઃ સહ

॥ ૩ ॥

ન તા અર્વા રેણુકંકાટોડશ્નતે ન સંસ્કૃતવ્રમુર્ષં યન્તિ તા અભિ ।

ઉરુગાયમમયં તસ્ય તા અનુ ગાયો મર્ત્યસ્ય વિ ચરન્તિ યજ્વનઃ

॥ ૪ ॥

गावो मगो गाव इन्द्रो म इच्छाद्गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।

इमा या गावः स जनासु इन्द्रं इच्छामि हृदा मनसा चिदिन्द्रम्

॥ ૫ ॥

અર્થ— (इन्द्रो यज्वने मृणते च शिक्षते) ઇન્દ્ર યજ્ઞર્તા અને સદુપદેશકતાને જ્ઞાન આપે છે. તે (इत् इष ददाति) નિશ્ચયપૂર્વક ધન આદિ આપે છે. (स्वं न सुपायति) અને પોતાને છુપાવતા નથી (अस्य रयि भूयः भूयः इत् चर्धयत्) એના ધનને અધિકાધિક વધારે છે (देव्युं अभिन्ने खिल्ये नि दधाति) દેવતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખવાવાળાને પોતાનાથી બિલ નહીં એવા સ્થાનમાં ધારણ કરે છે. [૨]

(ताः न नशन्ति) એ યજ્ઞની ગાયો નાશ પામતી નથી, (तस्करो न दमाति) ચોર એને ચોરતા નથી, (नासां व्याधिः अभिघ्नः आ दधर्पति) એને બધા કરવાવાળા યજ્ઞ એનાપર પોતાનો અધિકાર ચલાવતા નથી, (याभिः देवान् यजते) જેનાથી દેવોનો યજ્ઞ કરવામાં આવે છે અને (ददाति च) દાન કરવામાં આવે છે (गोर्पतिः ताभिः सह ज्योक् इत् सचते) ગોપાલક એની સાથે ચિરકાલ સુધી રહે છે. [૩]

(रेणुक-काटः अर्वा ताः न अश्नुते) પગથી ધૂળ ઉઠાવનારો ઘોડો આ ગાયની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, (ताः संस्कृतव्रं न अभि उपयन्ति) એ ગાયો પાકાદિ સંસ્કાર કરવાવાળાની પાસે પણ જતી નથી. (ताः गावः) એ ગાયો (तस्य यज्वना मर्त्यस्य) એ યજ્ઞર્તા અનુજ્ઞની (उरुगायं वमयं अनु विचरन्ति) ભારે પ્રશંસનીય નિર્ભયતામાં વિચરે છે. [૪]

(गावः मग) ગાયો ધન છે. (गावः इन्द्रः) ગાયો પ્રભુ છે (गावः प्रथमस्य सोमस्य भक्षः) ગાયો પહેલું મોમરસનું આન છે. (मे इच्छात्) એ હું જાણું છું (इमा या गावः) એ જે ગાયો છે. હે (जनाः) લોકો ! (सः इन्द्रः) એ ઇન્દ્ર છે. (हृदा मनसा चित् इन्द्रं इच्छामि) હૃદયથી અને મનથી નિશ્ચયપૂર્વક હું ઇન્દ્રને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ગમ્યું છું [૫]

ભાષાર્થ— ઇન્દ્ર સત્કર્મર્તા અને સદુપદેશના હોવાને ઉત્તમ જ્ઞાન આપે છે તેમજ ધન આદિ પણ આપે છે અને તેની રામણ પોતે પ્રમદ થાય છે. એ ઇન્દ્ર એ ઉપાસકના ધનની રક્ષિ કરે છે અને દેવતાની ઇચ્છા કરવાવાળા શક્તિને પોતાની અંદરના રિષ્ટ સ્થાનમાં ધારણ કરે છે. (૨)

આ ગાયોનો નાશ થતો નથી, ચોરા એને ચોરતા નથી કે કોઈ એને દુષ્ટ દેવા નથી એના દુષ્ટથી દેવોનો યજ્ઞ કરવામાં આવે છે. એ રીતે ગાયોનો પાલનકર્તા ગાયોની સાથે દરેકમાં આનંદમાં રહે છે. (૩)

તેઓ ગોરો પણ ગાયની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આ ગાયો રસોહામાં જતી નથી અને પોતાના માલિકના રક્ષણ દેશ્ય નિર્ભયતાથી હરે કરે છે. (૪)

ગાયોજ મહાવનું ધન, બળ અને ઉત્તમ આન છે, તેથી હું સદા ગાયોની ઉત્તમ, હૃદય અને મનથી ગાહું છું. (૫)

૨૩ [અર્થર્થ અનુ. ભા. ૩]

યુયં માંવો મેદયથા કૃદ્યં ચિદશ્રીરં ચિત્કણુયા સુપ્રતીકમ્ ।

મદ્રં ગૃહં કંણુથ મદ્રવાષો વૃહદ્દો વયં ઉચ્યતે સમાર્ણુ

॥ ૬ ॥

પ્રજાવતીં । સુપર્વસે રુદ્રન્તીં : ગુદ્ધા અપાઃ સુપ્રવાણે પિવંતીઃ ।

મા વં સ્તેન ઈશત માપર્ણતુઃ પરિં વો રુદ્રસ્યં હેતિર્વૃણક્તુ

॥ ૭ ॥

અર્થ—હે (માવા) ગાયો ! (યુયં કૃદ્યં ચિત્ મેદયથ) તમે કુર્મકને પજુ પુટ કરો છે. (અશ્રીર ચિત્ સુપ્રતીકં કૃણુય) નિરતેજને પજુ સુંદર બનાવો છે. દે (મદ્રવાષાઃ) ઉત્તમ શબ્દવાળી ગાયો ! (ગૃહં મદ્રં કંણુય) ધરને કલાણુકૃપ બનાવો છે. તેથી (સમાર્ણુ વા વૃહદ્ વયઃ ઉચ્યતે) સમાઓમાં તમારો મોટો વય મવાય છે. [૬]

(પ્રજાવતીઃ) ઉત્તમ અગ્નિઓવાળી (સુ-વર્વસે રુદ્રન્તીઃ) ઉત્તમ પાસને માટે શમજી કરવાવાળી, (સુ-પ્રવાણે ગુદ્ધા અપાઃ પિવંતીઃ) ઉત્તમ જલાધાનમાં શુદ્ધ જળ પીવાવાળી ગાયો. (સ્તેનાઃ મયદાસઃ વા મા ઈશત) ગોઃ અને પાપી તમારા પર અધિકાર ન જમાવે (વાઃ રુદ્રસ્ય હેતિ પરિવૃણક્તુ) તમારું રક્ષણ રદના કબજે ચોર બાળુથી યાઓ. [૭]

ભાષાર્થ—અત્યંત દુર્બલ મનુષ્યને ગાયો પોતાના દુર્બળી પુષ્ટ બનાવે છે નિરતેજ પાટુનોને સુંદર તેજસ્વી બનાવે છે ગાયોને અવાજ દેવો આદ્યદેવતાક દોષ છે એ ગાયો અમારા ધરને કલાણુકૃપ રચા બનાવે છે, તેથી સમાઓમાં ગાયોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે (૬)

ગાયો વૃત્તમ વાહરણોવાળી યાઓ, એ વૃત્તમ પાસ આવ, શુદ્ધ રચાનું પત્ર જળ પીએ, ઈશ પાપી વા ચોર એનો સ્વામી ના બને અને એ સર્વદા સુરક્ષિત રહે (૭)

ગાય

ગાયનું સુંદર કાવ્ય

આ સૂક્ત ગાયનું અત્યંત સુંદર કાવ્ય છે આટલું સુંદર વર્ણન જીને થોડે જ ટેકાએ જોવા મળે છે. ગાયનું મહત્ત્વ આ કાવ્યમાં અતિ સુંદર શબ્દોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે જે લોકો ગાયનું આ કાવ્ય વાંચશે તેઓ, ગાયનું મહત્ત્વ જાણશે ગાય ધરની શોભા, કુટુંબનું આશીર્વાદ બળ અને પરાક્રમ તથા પારિવારિક ધન છે, એ વાત અહીં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવામાં આવી છે

ગાય ધરની શોભા છે

એ માટે નીચે લખેલો મત્ર જાણ લુઓ—

(૧) ગાય મદ્ર ભક્ત (મં ૧)

(૨) ગાયઃ મદ્ર ગૃહં કંણુય (મં. ૬)

ગાયો ધરને કલાણુકૃપ રચાનું બનાવે છે. અર્થાત્ જો ધરમાં ગાયો રહેલી હોય તે ધરનું કલાણુકૃપ થાય છે. જે વાચક ગાયનું મહત્ત્વ સમજશે તેને આ વાતનો અનુભવ થશે

પુષ્ટિ આપવાવાળી ગાય

મનુષ્યની પુષ્ટિ વધારવાવાળી ગાય છે, તેથી દરેક ધરમાં ગાયનો નિવાસ દોવો જોઈએ. એ આગતમાં નીચેના મત્રજાળ લુઓ—

(૧) ગાયઃ મરુમૈ રણયન્ (મં. ૧)

(૨) ગાય ! યુયં છદા ચિત્ મેદયથ (મં. ૬)

અશ્રીરં ચિત્ સુપ્રતીકં કંણુય (મં. ૬)

“ ગાયો અમને રમણીય બનાવે છે કૃષ મનુષ્યને ગાયો પુષ્ટ બનાવે છે, નિરતેજને સનેજ કરે છે. ” તેથી ધરમાં ગાય રાખવી જોઈએ અને પ્રત્યેક ગાયને ગાયનું દૂધ પીવું જોઈએ. તેમજ તેની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરવી જોઈએ. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું એ આવશ્યક કર્મ છે.

ગાયજ ધન, બળ અને અમલ છે મનુષ્યને ધન, બળ અને અમલ ગાયજ આપે છે. બધી વસ્તુ ગાયથી પ્રાપ્ત થાય છે, એ વિશે નીચેના મત્ર લુઓ—

(૧) ગાયઃ પ્રગાઃ । ગાયઃ હન્દ્રઃ । ગાયઃ સોમસ્ય
મક્ષઃ । હન્દ્રઃ યા ગાય સ હન્દ્રઃ । (મ - ૫)

“ ગાયો ધન છે, ગાયો જ હન્દ્ર (બળતી દેવતા) છે
ગાયો જ (દૂધ દેવાને કારણે) અલ છે જે ગાયો છે, તે જ
હન્દ્ર છે ‘ ગાયોને ધન કહેવામાં આવે છે મહારાષ્ટ્રમાં ગાય
નું નામ ‘ ધણુ ’ છે, તે ધન શબ્દનો જ અપભ્રંશ છે વેદમાં
ધનની દેવતા બ્રહ્મા છે, તે ગાયને રૂપે અમારી પાસે આવી ગઈ
છે જે ભેટો પોતોને ઘેર ગાય રાખતા નથી, તે માત્ર કે ધન
ને પણ પોતાના ધરની બહાર કાઢી મૂકે છે

‘ હન્દ્ર ’ બલ, પરાક્રમ અને વિજયની દેવતા છે તે જ
ગાયના રૂપે અમારા ધરમાં આવે છે જે કોઈ પોતાના ધરમાં
ગાઈનું પાતન કરતાં નથી માત્રો, પરાક્રમ, બળ અને વિજય
ને પણ પોતાનાથી દૂર કરે છે.

અગ્નિની દેવતા સોમ ‘ છે જે ગાયના રૂપે અમારી પાસે
આવે છે ગાય પોતે દૂધ આપે છે, જેમાંથી દહીં, છાશ, માખણ,
ઘી આદિ અમૃતરૂપ પદાર્થો બને છે બળદની મજુરીથી અલ
ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રકારે ગાય આપણા અગ્નિને પ્રમથ કરે
છે આવી ઉપયોગી ગાયને જે લોકો પોતાના ધરમાં પાળતા
નથી, માત્રો અગ્નિને પણ દૂર કરે છે આ પ્રકારે ગાયના
પાલનથી ધન, બળ અને અલ પ્રાપ્ત થાય છે અને ગાયને ન
પાળવાથી દારિદ્ર્ય, બલહીનતા અને યોગ્ય અગ્નિને અભાન
એની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ ઉપરથી વાચકે ગાય પાળવાથી કેવો
લાભ છે અને ન પાળવાથી કેવી હાનિ થાય એનો વિચાર
કરવો જોઈએ જે બળવાન, ધનવાન, યશસ્વી, પ્રતાપી
થવાની ઇચ્છા હોય, તો અરશ્ય ગાય પાળીને દરરોજ તેનું દૂધ
પીવું જોઈએ

યજ્ઞને માટે ગાય

પરમેશ્વરની પ્રસન્નતાને માટે યજ્ઞ અને યજ્ઞની સાંગતાને
માટે ગાય હોય છે વૈદિક ધર્મમાં જે કંઈ કરવામાં આવે છે
તે એ પરમાત્માના નામે અને યજ્ઞના નામે જ કરવામાં આવે
છે બધાં કર્મોનું અંતિમ ફળ અનુબંધી ઉત્તિ જ છે, પરંતુ
એનો બધો પ્રયત્ન ‘ યજ્ઞ ’ ના નામે થાય છે ગાયનું દૂધ તો
મનુષ્ય જ પીએ છે, પરંતુ ધરમાં ગાયનું પાલન યજ્ઞની સાંગતા-
ને માટે કરવામાં આવે છે, પોતાનું પૈટ ભરવાને માટે નહીં
આ ત્યાગની ચિંતા વૈદિક ધર્મમાં આ પ્રકારે આપવામાં આવે
છે પ્રથમ મત્રમાં ‘ ઉપાની પર્વદા ગાય દૂધ આપે છે અને

એ દૂધથી ઇન્દ્રનો યજ્ઞ થાય છે ‘ એમ જે કહ્યું છે તેનો હેતુ
આજ છે યજ્ઞનો શેષ થી, દૂધ આદિ અનુબંધ પીએ છે પરંતુ
તે ભોગના હેતુથી નથી પીતા પણ એના પ્રસાદ તરીકે એ દૂધ
પીવામાં આવે છે ગાય પરમેશ્વરના યજ્ઞને માટે છે, એના
પ્રસાદરૂપે દૂધ પીવામાં આવે છે આટલી ભક્તિથી અને
વિશ્વાસથી જે દૂધ પીવામાં આવે તો તે નિઃસંદેહ અત્યંત
લાભકારી થાય

આ યજ્ઞને ‘ દેવ પણ અનુબંધને માટે ધન, યજ્ઞ, જ્ઞાન આદિ
આપે છે અને પોતા પાસેના ચિરધામમાં તેને રાખે છે ’

(મ ૨)

આ બીજા મત્રનું કથન છે યજ્ઞના લાવથી સર્વ કર્મો
કરવાથી એવો લાભ થયો સ્વભાવિક છે જોન મત્રનું કથન
છે કે, ‘ યજ્ઞને માટે ગાય હોય છે, તેથી એનો નાશ થતો નથી
શોભો એને કષ્ટ આપતા નથી, ચોરો ચોરતા નથી, યજ્ઞ એને
સત્કારતા નથી, એની સુરક્ષિત અવસ્થામાં ગાયો યજ્ઞમાનની
પાસે આવે છે યજ્ઞમાન દેવાની પ્રસન્નતાને માટે યજ્ઞ કરે છે
અને તેથી એની પાસે ગાયોની સખ્યા નથી જાય છે ‘
ચોથા મત્રમાં પણ ગાયોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે થોડો
ગાયના જીવો અનુબંધને ઉપયોગી નથી, ગાયો પાક સરકાર
કરવાવાળાની પાસે કદી જાય જતી નથી એ ગાયો પોતાના
માસિકના સુરક્ષણમાં રહે છે, અને આનંદથી ચિત્તે છે

અવધ્ય ગાય

આમ ગાય ઉપયોગી હોવાથી અરશ્ય છે એમાં શંકા
નથી ચોથા મત્રમાં અજ વાત વિશેષ રજાવાથી કહેવામાં
આવી છે જુઓ—

તસ્ય વજ્જન મર્ત્તસ્ય હરુગાય ભમય તા ગાય
મનુ વિચરન્તિ ।

‘ એ વાજકે મનુષ્યની બહુ જ નિર્જનિતામાં એ ગાયો
ચિત્તે છે ‘ અર્થાત્ પતકતા યજ્ઞમાનની પાસે ગાયો નિર્જનિ-
તાથી રહે છે, ત્યાં એને કોઈ પણ પીડા કરી શકતા નથી
ગાયોને માટે જે કોઈ નિર્જનિ સ્થાન હોય તો તે યજ્ઞમાનનું
ધરજ છે આ વર્ણન ભેદાથી રજા થઈ ગયે છે કે,
‘ યજ્ઞમાન ગાયોને કોઈને તેના માંસનું હાન કરે છે, ‘ એ
મિથ્યા બોલી કહવા છે જેમ્મથ પણ ગોમાસ હરવતો
કરો સબધ નથી, એ માટે એ મત્રનું ત્રીજું અરશ્ય જુઓ—
તા ગાય સસ્કૃતજ ન ભમિ ઉપવન્તિ । (મ ૪)

“ એ માથે માંસ સંસ્કાર કરાવવાની પામે જતી નથી. ” અર્થાત્ ગાયનું માંસ જોઇ રાંધતું નથી. અહીં ‘ સંસ્કૃતમ ’ શબ્દ છે, ‘ સસ્કૃતમ ’ નો અર્થ છે સારી રીતે કાપવાણી. અહીં ‘ કૃત્ ’ પાત્રનો અર્થ કાપવું એવો છે. કાપેલા માંસને રાંધનારનું નામ ‘ સસ્કૃતમય ’ છે જે પશુને કાપે છે. અને જે પશુને પકાવે છે તેની પાસે ગાય જતી નથી અર્થાત્ ગાયના માંસનો મગમાં પાકમાં કદી પણ સંસ્કાર ઉપયોગ થતો નથી ગોખાંસના દવનનો તથા ભજાળનો અહીં પૂર્ણ નિર્ણય છે. ગાયો તેના મસિકના પૂર્ણ સ્થાણ હોય રહે છે, તેથી મગમાં ગોવધ, ગોખાંસદવન અથવા ગોખાંસ સંસ્કાર પણ અશક્ય નથી આ મગમાં એવી લીમતાથી ગોખાંસ સંસ્કારનો નિર્ણય કર્યો છે કે, તે જોવા પછી જોઇ પણ કદી કાઢી નહીં કે, તેના ગોમધમાં ગોખાંસ કવનનો સંગ્રહ છે

ઉત્તમ ઘાસ અને પવિત્ર વસ્ત્રપાન

વજ્રાન પટને માટે ગાયની રક્ષા કરે છે તેથી તે એના પાસનની સુન્દર વ્યવસ્થા કરે છે વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની કરવામાં આવતી હતી એ વિષયમાં હેતુના મગનેના જેવો છે

(ગાય) સૂચવતે દશાન્તો ।

સૂ પ્રયાણે શુદ્ધા અપા પિચ્ચતો (મ ૭)

“ ગાયો ઉત્તમ ઘાસ ખાય અને ઉત્તમ વસ્ત્રપાનમાં શુદ્ધ જળ પીવાથી ગાયનું ઉત્તમ પાનન થાય છે આ પ્રકારે ગાયનું પાનન કરવું જેથી ગાયના દૂધમાં બધા વાચકો લેખક,

પ્રાંત, ખસિફ, યજ્ઞશ્રી, તેજસ્વી, પ્રનાર્પી અને રીતપૂર્ણ થવ ગાયનું પાનન

ગાયે નું પાનન કેવી રીતે કરવું એને ખાતરનો ઉત્તમ ઉપદેશ પણ આ મગમાં આપણને મળે છે. “ ઉત્તમ રથાનું શુદ્ધ પાણી ગાયને પાત્ર લેખકને, એવી વેદની બાદ છે શુદ્ધ જળ દેવ અને તે શુદ્ધ રથાનું દેવ વાચકે વાસ રાખવું કે, ગાય જે ખાય છે અને જે પીએ છે, તેનું પરિણામ આ દેવ કક્ષામાં તેના દુધ પર થાય છે, એવો નિષ્કર્ષ છે. જળનો પણ એવો જ નિષ્કર્ષ છે કે, તે પોત ના રથાનના મુખોદ્ધાર પોતની કાયે લઈ જાય છે, દિગ્દશાના પદાર્થો પી આનન્દ પાણી રચક હોય છે, કેટલાક રથાનોનું મધક અને કેટલાક રથાનોનું તાવ ઉત્પન્ન કરાવાળું હોય છે તેમજ આને સંસ્કારોય પૂર્ણ જલસ્થાનનું શુદ્ધ જળ પાત્ર લેખકને, જેથી દુધમાં પણ આરા શુદ્ધિ આવે અને દુધ પીનારને અધિક લાભ થવ.

માસની જમીન સારી હોવી જોઈએ (સુ-ચયસ) ઉત્તમ જસ આદિ પાકનાં જોઈએ અશન દેહાલેનું અશન ઉત્તમ ન હોવું જોઈએ. કેટલાક લેખકો ગાયને એવી એવી અશન મીનો ખરાડે છે કે જેથી તેના દુધમાં અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે ગાયો મનુષ્યના દોષાદિને પણ ખાય છે એ બધું દેવ ઉત્પન્ન કરાવાળું છે ઉત્તમ ઘાસ અને શુદ્ધ પાણી ખાઈ પીને ગાયમાંથી જે દુધ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ આરોગ્યવર્ધક હોય છે ગાય પાકવડાઓએ આ બધી વાતો વિચારવા જેવી છે.

વશા ગાય

કંઠિ ૧૨, સૂકત ૪

(ગાય - વરવશ । દેવના - વશા)

દદામીત્યેવ દ્રૂપાદર્શુ વૈનામહૃત્તત । વર્ણા મુદ્ધમ્યો વાર્ચસ્વત્પ્રજાવુદર્પત્યવત્

॥ ૧ ॥

અર્થ— (દદામીત્યેવ દ્રૂપાદર્શુ) આપુ પુ એમ કહે (વર્ણા અમુત્સત) અને એવી જાનનાર્થ અનુભવ આવ રાખે (વાર્ચસ્વત્પ્રજાવુદર્પત્યવત્) માનવાણી આલેખને એ ગાય આપે, (તન્ પ્રજાવત્ જવત્યવત્) જે હાન પ્રમથ અને સંતાન આપવાળું છે. [૧]

ભાષા— દેવે શુદ્ધરૂપે અથવા મનુષ્યે હાન આપુ ક્ષેત્ર એમ કહેકે એમજે દાનની લાભવતા અને ગાયને કાઢે મનના અનુકૂળ લાભ પાસે કરવા એમજે દાનની મનુષ્યોને ગાયે હાન કરવાથી હાનના લાભ ખબર છે (૧)

પ્રજયા સ વિ કીર્ણીતે પશુમિથોર્પ દસ્યતિ । ય અર્વિવેમ્યો યાચંચ્ચો દેવાનાં ગાં ન દિત્સતિ ॥ ૨ ॥
 કૂટયાસ્ય સં શીર્ચન્તે શ્લેણયાં કાટમર્દતિ । ઘ્ણડયાં દહન્તે ગૃહાઃ ક્ષાણયાં દીયતે સ્વમ્ ॥ ૩ ॥
 વિલોહિતો અધિષ્ઠાનાંચ્છુકનો વિન્દતિ ગોપતિમ્ । તથા વચયાઃ સંવિંચં દુરદ્વજા હ્યુચ્ચસે ॥ ૪ ॥
 પદોરસ્યા અધિષ્ઠાનાંદ્વિક્લિન્દુર્નામ વિન્દતિ । અનામનાસં શીર્ચન્તે યા મુલેનોપજિવ્રતિ ॥ ૫ ॥
 યો અસ્યાઃ કર્ણોઽસ્ફુનોત્યા સ દેવેષુ વૃશ્ચતે । લક્ષ્મં કુર્વંતિ મન્યંતે કર્નીયાઃ કુશુતે સ્વમ્ ॥ ૬ ॥
 યદસ્યાઃ કર્મૈં ચિદ્ગોમાયં બાલાન્કથિત્પ્રકૃન્તતિ । તતઃ કિશોરા મ્રિયન્તે વત્સાંચ વાહુકો વૃકઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ—(યા યાચદ્રવ્ય. અર્વિવેમ્ય દેવાનાં ગાં ન દિત્સતિ) જે માગવાવાળા કવિને દેવાની ગાય આપતા નથી (સ પ્રજયા વિકીર્ણીતે) તે પોતાની પ્રજાને જ વેચે છે, (પશુમિ. ચ ઉપદસ્યતિ) પશુઓની સાથે અપકીર્તિને પ્રમથાય છે [૨]

(કૂટયા અસ્ય સંશીર્ચન્તે) શિંગડા વગરવા પશુઓથી પશુ આ દાન ન કરનાર મનુષ્યો માર્યા જશે અને (શ્લેણયા કાટં મર્દતિ) લ મરી લીધી પશુ એ લેણી ખાણમાં પડી જશે, (ઘ્ણડયા ગૃહાઃ દહન્તે) વિકલ ગાયો દ્વારા એનું ઘર બાળી મૂકામાં અને (ક્ષાણયા સ્વ દીયતે) એક આખાણી કાણી ગાય પશુ એના ધનને નાશ કરી નાખશે [૩]

(વિલોહિતાઃ શવન અધિષ્ઠાનાત્ ગોપતિ વિન્દતિ) ગાયના કબૂસ માનકને ગાયના ગોમરથી રક્તજવર આવે છે. (તથા વચયાઃ સંવિંચં) એનું ગાયનું નામ છે (હિ દુરદ્વજા ઉચ્ચસે) એ કાતણે તેનું કમન કરતું કાણુ-મુશ્કેન છે, એમ કહેવામાં આવે છે [૪]

(અસ્યાઃ પદોઃ અધિષ્ઠાનાત્) એ ગાયના પગ સમ્પ્રાપ્તી જગ્યામાં (વિક્લિન્દુ નામ વિન્દતિ) વિકલિદુ નામનો રોગ થાય છે (યા મુલેન ઉપજિવ્રતિ) એના મુખને સુધે છે તે (અનામનાસં સંશીર્ચન્તે) બાળુના ન હોવા છતાં પણ કીણુ યદને નાશ પામે છે. [૫]

(યઃ અસ્યાઃ કર્ણો ઽસ્ફુનોતિ) જે એ ગાયોના કાનોને દુખ આવે છે, (સ દેવેષુ વાવૃશ્ચતે) એ માનો દેવોપર આધાર કરે છે, જે ગાયપર (લક્ષ્મ કુર્વંતિ મન્યંતે) નિશાની કરે છુ એમ માને છે, તે (સ્વં કર્નીયાઃ કુશુતે) પોતાનું ધન બાળુ કરે છે [૬]

(યત્ કશ્ચિત્ કલૈશિલ્ ભોગાય) જે કોઈ ભોજ પ્રિયને માટે (અસ્યાઃ વાલાન્ પ્રકૃન્તતિ) એ ગાયના બાળકોને કાપે છે, લેનાથી (તતઃ કિશોરાઃ મ્રિયન્તે) તેની બાળકો મરે છે, (વૃકઃ વત્સાન્ ચ ઘાતુકઃ) વર બાળકોનો ઘાત કરે છે [૭]

વાક્યાર્થ—દરેક ગૃહસ્થે અથવા મનુષ્યે 'દાન આપુ છું' એમ કહેતું બેઠએ દાનની બાબતમાં અને ગાયને માટે મનમાં અનુકૂળ ભાવ ધારણ કરવો તેણે સારી મનુ મેને રાખેનું દાન કરવાથી દાવાનું ભાવ ખીરે છે. (૧)

વિદ્વાનોની માગ પી છતાં જે ગાયનું દાન કરતો નથી, તેને કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે (૨)

બ્યા બનેલો સંજય હેલેલો નથી ત્યાંથી પશુ એને ભવ પ્રાપ્ત થાય છે (૩)

ગાયના શ્લેષથી રમજવર કલ્પન થઈને એ કંબુસ રાખિકનો નાશ કરે છે અર્થાત્ એને અનેક વ્યાધિઓ સતાવે છે. તેથી માનને માટે લ વેશ આદર રાખવો તેણે કેમકે ગાયનું અપમાન માદ કરવામાં આવતું નથી (૪)

ગાયના પગમાં વિક્લિદુ નામનો રોગ પ્રચરે છે ગાય એને સુતે છે તેને તે રોગ થાય છે અને તે મરે છે. (૫)

ગાયના કાન ઉપર ચિદ્ગો કસવાથી તેને જે વેદનામ્નિ થાય છે તેની લીગે ગાયના સ્વામીનું ધન કમી થાય છે (૬)

જે કોઈ બાપુસ પોતાની સમ્બર (સોયા) માટે ગાયના વાજ કાપે તો તેના બાળમન્યા મરી જશે (૭)

યદસ્યા ગોર્પતૌ સત્સ્યા લોમ્ ધાહ્લો અજીહિહત્ ।

તતઃ કુમારા શ્રિયન્તે યદ્મોં વિન્દત્પનામનાત્

॥ ૮ ॥

યદસ્યાઃ પલ્પૂલન્ શકુદાસી સમસ્યતિ । તતોડપરૂપં જાયતે તસ્માદવ્યેવ્યદેનસઃ

॥ ૯ ॥

જાયમાનામિ જાયતે દેવાન્તસપ્રોક્ષણાન્વશા । તસ્માદ્વદ્યમ્યો દેર્યપા તદાદુઃ સ્વસ્ય ગોર્પનમ્ ॥ ૧૦ ॥

ય ઇનાં બનિમાયન્તિ તેષાં દેવકૃતા વશા । વ્રહ્મજ્યેયં તદનુવન્ય ઇનાં નિપ્રિયાયતે ॥ ૧૧ ॥

ય અર્પિવેમ્યો ચાર્ચ્યો દેવાનાં ગાં ન દિત્સતિ । આ સ દેવેષુ વૃથા વ્રાહ્મણાનાં ચ મન્યતે ॥ ૧૨ ॥

યો અસ્ય સ્યાર્દશામ્નોગો અન્યાર્મિચ્છેત્ તર્હિ સઃ । હિંસ્ટે અર્દત્તા પુરૂષં ચાચિતાં ચ ન દિત્સતિ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ— (યત્ સસ્યા સત્સ્યા ગોર્પતૌ) એની સાથે ગાયના ૨ખેરાગે હોવા છતાં પણ (ધાહ્લો અજીહિહત્) કપાકા ગાયને ડેખશે, તો (તત કુમારા શ્રિયન્તે) એના આગેકા મરી જાય છે અને (વનામનાત્ વદ્યમ વિન્દતિ) અને સહેતાપથી ક્ષાપેશમા સપામ છે [૮]

(યત્ સસ્યા પલ્પૂલન્ શકુદા) એ ગાયનું મૂત્ર અને ગોમર (દાસી સમસ્યતિ) ચાકરી દે કી દેતો, તો (તત) એનાથી (તસ્માન્ પનસ અ-વ્યેવત્) એ પાપથી ન છુટવાને લીધે (અવરૂપ જાયતે) વિરૂપ થાય છે [૯]

(જાયમાના વશા સ-વ્રાહ્મણાન્ દેવાન્ અમિજાયતે) ઉત્પન્ન થવાની સાથે જ ગાય બ્રાહ્મણોની સાથે દેવોને માટે થાય છે (તસ્માત્ પવા વ્રહ્મજ્યઃ દેવા) તેઓ તે ગાય બ્રાહ્મણોને આપવી જોઈએ (તત્ સ્વસ્ય ગોર્પન આદુઃ) તે આપણાથી સારી જેટ રક્ષાએ છે એમ કહે છે [૧૦]

(યે ઇના વનિ આયન્તિ) જે બ્રાહ્મણ એ ગાયને માગવા આવે છે (તેવા દેવકૃતા વશા) એને માટે જ એ ગાય દેવોએ ખતારી છે (યઃ ઇના નિ પ્રિયાયત) જે એને પોતાના વ્દાતાઓ માટે પેતા પાસે જ રખે છે, અર્થાત્ દાન કરતા નથી, (તત વ્રહ્મજ્યેય અવૂચન્) એ તેનું કૃત્ય બ્રાહ્મણપર અત્યાચાર કરવા જેવું છે [૧૧]

(ય ચાર્ચ્યમ્યઃ ચાર્ચ્યમ્) જે અગ્રચાવાળા નપિપુત્રોને (દેવાના ગાં ન દિત્સતિ) દેવે ની ગાય આપતો નથી, (સઃ વ્રાહ્મણાના મન્યતે) તે બ્રાહ્મણો ગાયને લીધે (દેવેષુ વાઙ્મુચ્યતે) દેવોને આપતા પદોચકે છે [૧૨]

(ય અસ્ય વશામોગ સ્યાત્) ગાયોના જે ઉપયોગ કરવાનો છે (સઃ તર્હિ અર્વાં હચ્છેત) એ તો ખીછ ગયો ભાવે (અર્દત્તા પુરૂષ હિંસ્ટે) દાન ન આપેથી ગાય અ પુરૂષની હિંસા કરે છે, કે (ચાચિતાં ન ચ દિત્સતિ) જે ગાયના કરવા છતાં પણ આપતો નથી [૧૩]

જાણવાઈ— જરવાડ રક્ષણ કરતો હોવા છતાં જો મનડો ગાયને ત્રાસ આપે તો તે અત્યાચાર બાળકો મરી જાયે (૮) જે ગાયની સેવા કરનારી સ્ત્રી તેનું કાચુ-મુત્ર આહુ-અવજન ફેંકે તો તે ચાપથી તેનું રૂપ પલટાઈ જાયે (તે કદુંપી બનયે) (૯)

ગાય, જે ઉત્પન્ન થાય છે તે બ્રાહ્મણો માટે જ દેવોએ નિર્માણ કરેલી છે તેથી તેનું દાન બ્રાહ્મણને આપવું, તેથી દાન કરનારનું રક્ષણ થાય છે (૧૦)

બ્રાહ્મણ માગવા આવે ત્યારે ગાયનું દાન ન કરવું તે બિનાગર અત્યાચાર કરવા જેવું છે કાણુ દેવોએ તેને માટે જ એને ખતાવેલી હોય છે (૧૧)

તેથી જે માગવા છતાં બ્રાહ્મણોને ગાય આપવા નથી તે માને દેવપર જ આધાર કરે છે એનાથી તેનાપર બ્રાહ્મણોના કોપ અને દેવોના સત્યાપ ઉત્તરે છે (૧૨)

જે ગાયથી કાંઈને લાભ થતો હોય, તો તે ખીછ ગાયોથી આપત કરે કાણુ જે માગવા છતાં ગાય આપતો નથી, તેની એ નાશક બને છે (૧૩)

યયાં શેવધિનિર્હિતો બ્રાહ્મણાનાં તથા વશા । તમેતદુચ્છાર્યન્તિ યસ્મિન્કસ્મિંશ્ચ જાયતે ॥ ૧૪ ॥
 સ્વમેતદુચ્છાર્યન્તિ યદ્વશાં બ્રાહ્મણા અમિ । યથૈનાનુન્યસ્મિન્ જિનીયાદેવાસ્વાં નિરોધનમ્ ॥ ૧૫ ॥
 ચરેદેવા ત્રૈઘાયણાદર્વિજ્ઞાતગદા સતી । વશાં ચં વિદ્યાન્નારદ બ્રાહ્મણાસ્તર્હ્યધ્વાઃ ॥ ૧૬ ॥
 ય ઇનામવશામાર્હ દેવાનાં નિર્હિતં નિધિમ્ । ઉમૌ તસ્મૈ મવાશુર્વૌ પરિક્રમ્યેપુંમસ્યતઃ ॥ ૧૭ ॥
 યો અસ્યા ઋધો ન વેદાર્યો અસ્યા સ્તનાનુત । ઉમયેનૈવાસ્મૈં દુદ્ધે દાતું ચેદશકદ્વશામ્ ॥ ૧૮ ॥
 દુરદુઝ્ઞૈનમા શ્યે યાચિતાં ચ ન દિત્સતિ । નાસ્મૈ કામાઃ સમૃદ્ધ્યન્તે યામદૈસ્યા ચિકીર્ષિતિ ॥ ૧૯ ॥
 દેવા વશામયાચનુચ્ચુર્ કૃત્વા બ્રાહ્મણષ્ । તેપાં સર્વૈપામદદુદ્ધેહં ન્યેતિ માનુષઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—(યથા નિર્હિતઃ શેવધિઃ) જેમ ખળનો સુરક્ષિત હોય છે (તથા બ્રાહ્મણાનાં વશા) તેવી જ બ્રાહ્મણોની આ ગાય છે. (યસ્મિન્ કસ્મિન્ ચ જાયતે) તે બધા જન્મી હોય (એતત્ અચ્છ વાયન્તિ) એની પાસે તે બ્રાહ્મણ પહેલાં છે. [૧૪]

(યત્ બ્રાહ્મણઃ વશાં અમિ) જે બ્રાહ્મણ ગાયની પાસે આવે તો (એતત્ સ્વં અચ્છ વાયન્તિ) એ પોતાના ધનની પાસે જ જાય છે, (અસ્યાઃ નિરોધનં) એ ગાયોનો પ્રતિબંધ કરવો માટે (યથા ઇનામ અન્યસ્મિન્ જિનીયાત્) એ તો બીજા અર્થમાં દુઃખ દેવા જેવું છે. [૧૫]

(અવિજ્ઞાત-ગદા સતી આ ત્રૈઘાયણાત્ ચરેત્ ઇવ) નામ વજરની ગાય તથા વશાની ગાય ત્યાં સુધી માતાની સાથે ધૂમા કરે છે. હે નારદ ! (વશાં વિદ્યાત્, તર્હિ બ્રાહ્મણઃ વશ્યાઃ) ગાય દાન આપવા જેવી થયા પછી, તેણે બ્રાહ્મણને શોધવા જવું. [૧૬]

(યઃ દેવાનાં નિર્હિતં નિધિ ઇનાં અવશાં આદુ) દેવાના નિર્હિત ખળના જેવી એ ગાયને ન આપવા થોભા કરે, (તસ્મે મવાશુર્વૌ ડમૌ પરિક્રમ્ય દ્વપું અસ્યતઃ) એને ભવ અને શર્વ જન્મે ઘેરીને બાણ મારે છે. [૧૭]

(યઃ અસ્યાઃ ઋધઃ અયો ડત અસ્યાઃ સ્તનાત્ ન વેદ) જે એના દુધાશયને અને સ્તનોને નથી જાણતો (ચેત્ દાતું અશક્ત્) છતાં એ દાન આપે તો (ઉમયેન અસ્મૈં દુદ્ધે) તે ગાય એને ઉકત બેઠેથી દૂધ આપે છે. [૧૮]

(યાચિતાં ન દિત્સતિ) માગવા છતાં પણ જે ગાય બ્રાહ્મણને આપવામાં આવતી નથી (હુઃ-અદ્વન્મા ઇનં આશયે) વશ રહેતી મુશ્કેલી ધમ્મને તેની સાથે રહે છે. (અસ્મે કામાઃ ન સમૃદ્ધ્યન્તે) તેના મનોરથો સફળ થતા નથી (યાં અદ્વત્વા ચિકીર્ષિતિ) જેવું દાન કરીને કામા માટે છે. [૧૯]

(બ્રાહ્મણં મુચું કૃત્વા) બ્રાહ્મણુપી મુખ કરીને (દેવાઃ વશાં અયાચનુ) દેવ ગાયની પાસના કરે છે. (અદ્વત્ માનુષાઃ) ન આપવાવાળા મનુષ્ય (તેપાં સર્વૈપાં દેહં નિ યતિ) બધાના ક્રોધનો ભોગ મધ પડે છે [૨૦]

બાવાર્થ—સુરક્ષિત ખળનાની માફક એ ગાય બ્રાહ્મણની જ છે એ ગમે ત્યાં લપટ થઈ હોય, જેની એ દરો તે એને માગવા આવશે (૧૪)

બ્રાહ્મણ એ ગાયને મારે છે તે તેની જ ગાય છે. તેથી એને ગાયનું દાન ન કરવું તે અપરાધ છે (૧૫)
 ગાય વર્ષ સુધી ગાયને એના સ્વામીએ પાળવી, ત્યાર પછી કોઈ માગવા ન આવે તો સુરોચ્ય બ્રાહ્મણની વશા કરવી એને તેને આપવી (૧૬)

ગાય દેવોનો ખળનો છે, જે એનું દાન કરતો નથી તેનો ભવ અને શર્વ નાશ કરે છે. (૧૭)
 જે ગાયનું દાન કરે છે તેને પુરતા પ્રમાણમાં દૂધ મળે છે (૧૮)

જે માગવા આવ્યા છતાં પણ બ્રાહ્મણને ગાયનું દાન આપતો નથી, તેના ઘરમાં ગાય વશમાં રહેતી નથી ગાય ન આપવાવાળાની કામના તુરં થતી નથી (૧૯)

દેવોનું મુખ બ્રાહ્મણ છે. બ્રાહ્મણના મુખે જ દેવ મારે છે તેથી દાન ન દેવાવાગે મનુષ્ય પોતા પર દેવનો ક્રોધ વહેતો લે છે. (૨૦)

યો અંસ્યા ક્ષત્ત્વં ઉપશ્રુત્યાથ ગોષ્વર્ત્તીચરત્ । આયુશ્ચ તસ્ય ભૂતિં ચ દેવા વૃદ્ધન્તિ હીદિતાઃ ॥ ૨૮ ॥
 વશા ચરન્તી વહુધા દેવાનાં નિહિતો નિધિઃ । આવિષ્કળ્ણ્ય રૂપાણિ યદા સ્થામ્ જિઘાંસતિ ॥ ૨૯ ॥
 આવિરાત્માનં કૃણુતે યદા સ્થામ્ જિઘાંસતિ । અર્થો હ વ્રહ્મભ્યો વશા યાઞ્ચાય કૃણુતે મનઃ ॥ ૩૦ ॥
 મનસા સં કલ્પયતિ તદેવાં અપિ ગચ્છતિ । તર્તો હ વ્રહ્માણો વશાર્મુપપ્રયન્તિ યાચિતુસ્ ॥ ૩૧ ॥
 સ્વધાકારેણ પિતૃભ્યો યજ્ઞેન દેવતાંભ્યઃ । દાનેન રાજન્યો વશાર્યા માતુર્હેદં ન ગચ્છતિ ॥ ૩૨ ॥
 વશા માતા રાજન્યસ્ય તથા સંભૂતમગ્રશઃ । તસ્યા આદુરર્નવપ્તં યદ્ વ્રહ્મભ્યઃ પ્રદીયતે ॥ ૩૩ ॥
 યથાજ્યં પ્રગૃહીતમાહુમ્પેત્સુચો અગ્રયૈ । ય્વા હ વ્રહ્મભ્યો વશામગ્રય આ વૃદ્ધતેડદદત્ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ— (યઃ અસ્યાઃ ગોષવતિઃ ક્ષત્ત્વઃ ઉપશ્રુત્ય) જે એ ગાયોનો માલિક જ્યાંએ સાંભળ્યા છતાં પણ (અથ ગોષુ અધીચરત્) ગાયોમાં પોતાની ગાયને ધરાવ્યા કરે છે (દેવાઃ હીદિતાઃ તસ્ય આયુઃ ચ ભૂતિં ચ વૃદ્ધન્તિ) દેવ દાધિન થઈને એનું આયુષ્ય અને સંપત્તિનો નાશ કરે છે. [૨૮]

(વશા વહુધા ચરન્તી દેવાનાં નિધિઃ નિહિતઃ) ગાય ધણે ઠેકાણે ફરતી હોય, એ દેવોનો સુરક્ષિત ખળનો જ છે. (યથા સ્થામ્ જિઘાંસતિ) જ્યારે એ રહેવાના સ્થાનની નજીક જવા યાહે છે, ત્યારે (રૂપાણિ આવિષ્કળ્ણ્ય) અનેક રૂપો પ્રગટ કરે છે. [૨૯]

(યદા સ્થામ્ જિઘાંસતિ) જ્યારે રહેવાના સ્થાનની પાસે આવવા યાહે છે, ત્યારે (વ્યારમાનં વાધિઃ કૃણુતે) પોતાની ગાતને પ્રગટ કરે છે, (અર્થો હ વ્રહ્મભ્ય યાઞ્ચાય વશા મનઃ કૃણુતે) બ્રાહ્મણોની યાચનાને માટે એ ગાય પોતાનું મન કરે છે. [૩૦]

એ ગાય (મનસા સંકલ્પયતિ) મનમાં સંકલ્પ કરે છે, (તત્ દેવાન્ અપિ ગચ્છતિ) એ સંકલ્પ દેવોની પાસે પહોંચે છે, (તતઃ હ વ્રહ્માણઃ વશાં યાચિતુ ઉપ પ્રયન્તિ) ત્યાર પછી જ બ્રાહ્મણ ગાયની યાચના કરવા માટે તૈયાર થાય છે. [૩૧]

(પિતૃભ્યઃ સ્વધાકારેણ) પિતરોને માટે સ્વધાકારથી, (દેવતાંભ્યઃ યજ્ઞેન) દેવતાઓને યજ્ઞથી, તથા (દાનેન) દાનથી (રાજન્યઃ વશાર્યાઃ માતુઃ હેદં ન ગચ્છતિ) ક્ષત્રિય ગાયની માતાનો કોઈ પ્રાપ્ત નથી કરતો. [૩૨]

(વશા રાજન્યસ્ય માતા) ગાય ક્ષત્રિયોની માતા છે, (તથા અગ્રશઃ સં ભૂતં) એનું પહેલેથી જ ગણાયું છે. (યત્ વ્રહ્મભ્યઃ પ્રદીયતે) જે ગાય બ્રાહ્મણોને માટે આપવામાં આવે છે, (તસ્યાઃ અનવપ્તં આદુઃ) તે એનું દાન નથી. (કેમ કે એ ગાય બ્રાહ્મણની જ ગાય છે.) [૩૩]

(યપ્ત અગ્રયં પ્રગૃહીતં આર્યં સુચુઃ બ્રાહ્મણેત્) જેમ અગ્રિને માટે લીધેલું ઘી પડીભાથી રહે છે (યપ્ત અગ્રયં પ્રગૃહીતં) તેની જ રીતે ગાય બ્રાહ્મણોને આપવાવાળો (અગ્રયે અનુદ્યતે) અગ્રિને અપરાધી થાય છે. [૩૪]

બાધાર્થ— મનસા સંકલ્પ્યા પછી જે ગાયનો માલિક એને પોતાના ધરામાં રાખે તો તેનાપર દેવોનો કોઈ કતરે છે (૨૮) ગાય એ દેવોનો સુરક્ષિત ખળનો છે, જ્યારે એ પોતાના સ્થાનપર જવા યાહે છે, ત્યારે એ અનેક રૂપોમાં પ્રગટ કરે છે. (૨૯) જ્યારે એ ગાય પોતાના સ્થાનની પાસે જવા યાહે છે ત્યારે એ પોતાના બાળોને પ્રગટ કરે છે, અર્થાત્ એ પોતાને માટે બ્રાહ્મણોની યાચના થાય એવા બાળ મનમાં લાવે છે (૩૦)

ગાય એવા સંકલ્પ કરે છે, તે દેવોની પાસે પહોંચાય છે, દેવ બ્રાહ્મણને પ્રેરણા આપે છે અને બ્રાહ્મણ ગાય ધરાવવા માટે આવે છે (૩૧)

સ્વધાકારથી બ્રાહ્મણની તુષિત, યજ્ઞથી દેવોની સતુષ્ટતા, અને દાનથી બીજાઓની તુષિત થાય છે, તેથી ગાયનું દાન કરવાથી એની માતાને કોઈ ગાય પર લલતો નથી. (૩૨)

ગાય ક્ષત્રિયની માતા કહેવાય છે બ્રાહ્મણને આપવી એ દાન નથી, કારણ કે તે બ્રાહ્મણની જ હોય છે. (૩૩) જેવી રીતે સરવાળાથી અગ્રિયા પી પડે છે, તેવી રીતે ગાયનું દાન ન કરવાવાળો પડે છે (૩૪)

૨૪ [અર્થર્થ અનુ. ભા. ૩]

પુરોહાશવત્સા સુદુષાં લોકેડસમા ઉપ વિષ્ણુતિ । સાસ્મં સર્વાન્કામાન્વશા પ્રદ્વદુષેં દુદે ॥ ૩૫
 સર્વાન્કામાન્વશાસ્યે વશા પ્રદ્વદુષેં દુદે । અર્ચાદુર્નારંકં લોકં નિરુદ્ધાનસ્ય યાચિતામ્ ॥ ૩૬
 પ્રવીયમાના ચરતિ ક્રુદ્ધા ગોર્ષતયે વશા । વેહતં મા મન્યમાનો મૃત્યોઃ પાશૈષુ વચ્ચતામ્ ॥ ૩૭
 યો વેહતં મન્યમાનોડમા ચ પધતે વશામ્ । અર્પ્યસ્ય પુશ્તાન્પૌત્રાશ્ચ યાચયતે વૃહસ્પતિઃ ॥ ૩૮
 મહદેવાય તપતિ ચરન્તી ગોપુ ગૌરિયં । અર્થો હ ગોર્ષતયે વશાદ્વદુષે વિપં દુદે ॥ ૩૯ ।
 પ્રિયં પંશુનાં મંવતિ યદ્ વ્રજ્જમ્પઃ પ્રદીયતે । અર્થો વશાયાસ્તત્પ્રિયં યદેવશા હવિઃ સ્યાન્ ॥ ૪૦ ।
 યા વશા ઉદકલ્પયન્દેવા યજ્ઞાદુદેત્યં । તાસાં વિહિલ્પ્યં મીમામુદાકૃત્વ નારદઃ ॥ ૪૧ ।

અર્થ — (પુરોહાશવત્સા સુદુષાં લોકે અસે ઉપતિષ્ણતિ) અશ્વપી બચ્ચુ ંની પામે છે એની ઉત્તમ દુષ આપવાવાળો ગાય પરોહાશ એ દાતાની પામે આવીને ઊભો રહે છે. (સા વશા અસે પ્રદ્વદુષે સર્વાન્ કામાન્ પ્રદે) એ ગાય એ દાતાની બધી કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. [૩૫]

(યમરાજયે વશા પ્રદ્વદુષે સર્વાન્ કામાન્ પ્રદે) યમરાજ્યમાં ગાય દાતાને બધી કામનાઓ આપે છે. (અથ યાચિતાં નિરુદ્ધાનસ્ય નારકં લોકં વાદુઃ) અને યાચના કરવા છતાં ન આપનાર માટે નરકલોક છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. [૩૬]

(પ્રવીયમાના વશા ગોર્ષતયે વશા ચરતિ) સંતાન ઉત્પન્ન કરવાવાળી ગાય પોતાના સ્વામીપર ગુરોરે ધરતે રહે છે એ કહે છે કે, (મા વેહતં મન્યમાનઃ મૃત્યોઃ પાશૈષુ વચ્ચતાં) મને અસંપાતિની કહેવાવાળાઓ મૃત્યના પાશ થી બધાં જાઓ [૩૭]

(ય વશા વેહત મન્યમાન) જે ગાયને અસંપાત કરવાવાળી માનીને (અમા ચ વશાં વચ્ચતે) ધરમાં ગાયના દુધને પકડે છે (અસ્ય પુશ્તાન્ પૌત્રાન્ અપિ વૃહસ્પતિઃ યાચયતે) એના પુત્રો અને પૌત્રોને જન્મરૂઠિ બીજ મળાવે છે (બીજ માગના કરી મૂકે છે.) [૩૮]

(ગોપુ ગૌ ચરન્તી અપિ) ગાયોમાં ગાય ચરે છે છતાં પણ (યવા મહત્ અવતપતિ) એ યુગ્મજ તાપ આપે છે (અર્થો અદ્વદુષે ગોર્ષતયે વિપં દુદે) પાને દાન ન કરવાવાળા સ્વામીને માટે એ વિષ આપે છે [૩૯]

(યન્ વ્રજ્જમ્પઃ પ્રદીયતે) જે બ્રાહ્મણેને આપવામાં આવે છે તે (પશુનાં પ્રિયં મંવતિ) પશુઓને પણ દિતકારક થાય છે (અર્થો વશાયાઃ તન્ પ્રિયં) અને ગાયને માટે એ પ્રિય છે (યન્ દેવશા હવિ સ્યાન્) જે દેવોને માટે હવિ થાય [૪૦]

(યા વશાઃ દેવાઃ) જે ગાયને દેવતાઓએ (યજ્ઞાત્ ઉદેત્ય હવકલ્પયન્) યજ્ઞમાંથી અર્પીને સંકલ્પન કરી દત્તી (તાસાં મીમાં વિહિલ્પ્યં નારદઃ ઉવાચુચત) તેમની ભયાનક, અધિક મીનાળી ગાયનો નારદે અનુમત્ત થયો [૪૧]

આવાર્થ — દાન આપાચેની ગાય પરોહાશ દાતાની બધી કામનાઓ સંજ્ઞ કરે છે (૩૫)

ગ્રાહન કરવાવાળાની બધી કામનાઓ યમરાજ્યમાં સંજ્ઞ થાય છે, પરંતુ દાન ન કરવાવાળાને તે નાક જ પ્રાપ્ત થાય છે. (૩૬)

ગાયનું અપમાન કરવાવાળા પર ગાય ક્રોધે બરાધ છે, અને સાંપ આપે છે કે તે યુગ્મજ પાશથી બધાં જાઓ (૩૭)

જે ગાયને વાંઝી માનીને તેનું દુધ ધરમાં રાખે છે, તેના પુત્રપૌત્રોને હથેર બીજ મળવા કરી નાખે છે (૩૮)

જે ગાયનું દાન કરતો નથી તેને મહં ગાય વિષ દુદે છે (૩૯)

ગાયનું દાન કરવાથી પશુઓનું દિત થાય છે, ગાયોનું દિત થાય છે કેમકે ગાયો પાસેથી જ દેવતાઓ માટેના દ્રવ્ય પ્રદર્શો મળે છે (૪૦)

યજ્ઞમાંથી આપીને બધા દેવતાઓ મળીને ગાયની ચવાના દીધી, એમાં જે અધિક થી આપવાવાળી છે તેની યોગ્યતા વધારે છે. (૪૧)

તાં દેવા ઝમીમાંસન્ત વક્ષેયાદમવશેતિ । તામંત્રવીજારદ દુષ્ટા વૃશાનાં વૃશતમેતિ ॥ ૪૨ ॥
 કતિ નુ વૃશા નારદુ યાસ્ત્વં વેત્ય મનુષ્યજાઃ ।
 તાસ્ત્વાં પૃચ્છામિ વિદ્વાંસું કસ્યા નાર્શ્નીયાદબ્રાહ્મણઃ ॥ ૪૩ ॥
 વિલિપ્તયા વૃહસ્પતે યા ચં સૂતવંશા વૃશા । તસ્યા નાર્શ્નીયાદબ્રાહ્મણોય આશંસેતુ ભૂત્યામ્ ॥ ૪૪ ॥
 નમસ્તે અસ્તુ નારદાનુષ્ઠુ વિદુષે વૃશા । કતમાસાં મોમતમા યામદત્તયા પરામવેત્ ॥ ૪૫ ॥
 વિલિપ્તી યા વૃહસ્પતેડથો સૂતવંશા વૃશા । તસ્યા નાર્શ્નીયાદબ્રાહ્મણો ય આશંસેતુ ભૂત્યામ્ ॥ ૪૬ ॥
 ત્રીણિ વૈ વંશાજ્ઞાતાનિ વિલિપ્તી સૂતવંશા વૃશા ।
 તાઃ પ્ર ચંછેદ્ બ્રહ્મભ્યઃ સોઽનાત્રસ્કઃ પ્રજાપતૌ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ— (તાં દેવાઃ ઝમીમાંસન્ત) એ વિપદમાં દેવાએ વિચાર કર્યો, (વૃશા દર્યં અવશા) આ ગાય આપણા તાબામાં રાખવા યોગ્ય નથી. (નારદઃ તાં અન્નવીત્) નારદે એને માટે કશું કે (દુષ્ટા વૃશાનાં વૃશતમા) આ ગાયોમાં અધિક વૃશ વ્રાજાણી છે [૪૨]

હે નારદ ! (યાઃ સ્વં મનુષ્યજાઃ વેત્ય) એને તું મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયેલી જાણે છે તે (કતિ નુ વૃશા) ગાયો કેટલી બધી છે (ત્વા વિદ્વાંસું પૃચ્છામિ) તમે વિદ્વાનોને હું પૂછું છું કે, (કસ્યાઃ અબ્રાહ્મણઃ ન અર્જીયાત્) કેનો અબ્રાહ્મણ અતિથી ન ખાય ! [૪૩]

હે બૃહસ્પતિ ! (યઃ મૃત્યાં આશંસેત) ને ઐશ્વર્ય આદે છે, તે (વિલિપ્તયાઃ યા ચ સૂતવંશા વૃશા) અધિક ધી આપવાવાળી ગાય છે, જે નોકરને પણવરા ચાપ છે, અને જે બધાને વશ છે. (અબ્રાહ્મણઃ તસ્યાઃ નર્જીયાત્) અબ્રાહ્મણે તેનું અન્ન ન ખાતું ભેજા. [૪૪]

હે નારદ ! (તે નમઃ અસ્તુ) તમને નમસ્કાર છે. (અનુષ્ઠુ વિદુષે વૃશા) અનુકૂળતાએ વિદ્વાનોને ગાયનું દાન કરતું ભેજા. (આસાં કતમા મોમતમા) એમાં કયી બધાનક છે. (યાં અદત્તયા પરામવેત્) એનું દાન ન કરવાથી પરાભન થાય ! [૪૫]

હે બૃહસ્પતે ! (યા વિલિપ્તી ચયો સૂતવંશા વૃશા) જે વધારે ધી આપવાવાળી તથા નોકરથી વશ કરવાવાળી અને બધાને વશ રહેવાવાળી ગાય છે, (અબ્રાહ્મણઃ તસ્યાઃ ન અર્જીયાત્) અબ્રાહ્મણે એનું અન્ન ન ખાતું. (યઃ મૃત્યાં આશંસેત) ને ઐશ્વર્ય અને સમૃદ્ધિની ઇચ્છા કરતો દેવ તેણે. [૪૬]

(ત્રીણિ વૈ વંશાજ્ઞાતાનિ વિલિપ્તી સૂતવંશા વૃશા) ગાયની ત્રણ જાતો છે. એક અધિક ધી આપવાવાળી, બીજી ગાયોને વશ કરવાવાળી અને ત્રીજી બધાને વશ રહેવાવાળી, (તાઃ યઃ બ્રહ્મભ્યઃ પ્રચંછેત્) એને જે બ્રાહ્મણોને આપે છે. (સઃ પ્રજાપતૌ અનાત્રસ્કઃ) તે પ્રજાપતિની પાસે નિરપરાધી કરશે. [૪૭]

ભાવાર્થ— દેવાએ નિશ્ચય કર્યો કે, એ અધિકના તાબામાં રહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે એ ઉત્કૃષ્ટ ગાય છે, તેથી એ દાનને માટે જ યોગ્ય છે. (૪૨)

મનુષ્યની પાસે ને ગાયો હોય છે તેમાંથી કયી ગાયનું અન્ન અબ્રાહ્મણે ન ખાતું ? (૪૩)
 ત્યારે નિશ્ચય થયે કે વધારે ધી આપવાવાળી, સર્વદા વરામાં રહેવાવાળી અને નોકરને વશ રહેવાવાળી, એ ત્રણ ગાયો દાનને માટે યોગ્ય છે, તેથી એનું અન્ન એના અબ્રાહ્મણ માણિકે ન ખાતું. (૪૪)

જે ગાયનું દાન ન કરવાથી અધિક દાનની સંભાવના છે, તે કયી ગાય છે ? (૪૫)
 ગાયોની ત્રણ જાતો છે. એક અધિક ધી આપવાવાળી, બીજી બધાના વરામાં રહેવાવાળી અને ત્રીજી નોકરને વશ રહેવાવાળી. આ ત્રણ પ્રકારની ગાયો છે. એનું અન્ન-કુઝારું ગાયના માણિકે ન ખાતું, તેણે એનું શ્રાદ્ધાણું દાન આપતું, જેનાથી એ નિર્દોષ થાય છે. (૪૬-૪૭)

પુત્રોઽંત્રાક્ષણા દુર્વિરિતિં મન્વીત યાચિત્ । વૃશાં વેદેનું યાચૈવૃયાં શ્રીમાદ્દુયો મુદે ॥ ૪૮ ॥
 દેવા વૃશાં પૃથૈવદુશ્ચ નોઽદ્વાદિતિં હીદિતાઃ । ય્તામિર્મૈનિમમૈદં તસ્માદ્દે સ પરામયત્ ॥ ૪૯ ॥
 તુનૈનાં મેદો નાર્દદાદુશામિન્દ્રેણ યાચિત્ । તસ્માત્તં દેવા આગસોઽવૃશ્ચન્નહમુચ્ચે ॥ ૫૦ ॥
 યે વૃશાયા અદાનાય વદન્તિ પરિરાપિણઃ । ઇન્દ્રસ્ય મન્યવે જાહ્વા આ વૃશન્તે આર્ચિત્યા ॥ ૫૧ ॥
 યે મોર્ષતિં પરાણીયાયાહુર્મા દંદા ઇતિં । રુદ્રસ્યાસ્તાં તે હૃતિં પરિ યન્ત્યર્ચિત્યા ॥ ૫૨ ॥
 યદિં હુતાં યદ્દહૃતામમા ચ પચંતે વૃશામ્ । દેવાન્તસગ્રાક્ષણાનૃત્વા જિહ્વો લોકમિર્મૈચ્છતિ ॥ ૫૩ ॥

અર્થ— દે અબ્જો ! (પત્ર દુઃ દુઃ) એ તમારો દુષિ છે (હૃતિ યાચિત્. મન્વીત) એમ યાચના કરનારને યાચના માસિક કહેતુ (વૃશાં ચેત્ એનં યાચેયુઃ) ગાયત્રી ન્યારે એની પાસે યાચના કરવામાં આવે છે ત્યારે (યા મોમા અવૃશુઃ મુદે) અદાના પરામાં રાખવી, એ અપકર થાય છે. [૪૮]

(નઃ ન અદ્વાત્ હૃતિ હીદિતાઃ દેવાઃ) અમને એણે આપી નહીં તેથી ક્રોધિત થએલા દેવ (વૃશાં) ગાયને પતામ પ્રામમ મેદ પર્વયન્ત્) આ નંત્રો પડે એના વિશ્વમાં કહેવા લાગ્યા (તસ્માત્ યે સઃ પરામયત્) એ કારણે તેના પરામય થયો. [૪૯]

(ડત એનાં વૃશાં ઇન્દ્રેણ યાચિત મેદઃ) અને એ ગાયની છન્દે યાચના કરવા છતાં પણ એકથી (ન અદ્વાત્) નહીં આપી (તસ્માત્ આગસઃ દેવાઃ ત દહમુચ્ચે અવૃશન્) એ પાપને લીધે દેવોએ તેને કાપી નાખ્યો. [૫૦]

(યે પરિરાપિણઃ વૃશાયાઃ અદાનાય વદન્તિ) જે દુષ્સેલો ગાયનું દાન ન કરવાની વાતો કરે છે, તે (જાહ્વાઃ) આર્ચિત્યા ઇન્દ્રસ્ય મન્યવે આર્ણ્યન્તે) દુષ્ મનુષ્યો આછી અકકલને લીધે છન્દના કોષ માટે કપાઈ ગય છે [૫૧]

(ય મોર્ષતિં પરાણીય) જે ગાયના માસિકને દૂર સ્થળે જઈને (યથ આહુઃ મા દા- હૃતિ) કહે છે કે, દાન આપતો નહીં (તે અર્ચિત્યા રુદ્રસ્ય અસ્તાં હૃતિં પરિ યન્તિ) તેઓ અભ્યુત્તાં રૂદે રૂદે કેલા હથિયારના ભાગ થઈ પડે છે. [૫૨]

(યદિં હુતાં યદિ અહુતાં) જે હવને કરાયેલી અથવા ન કરાયેલી (વૃશાં અમા ચ પચંતે) ગાયના દૂધને જે ચેતાના ધરમા રાધે છે તે (સ ગ્રાક્ષણાન્ દેવાન્ નૃત્વા) ગ્રાક્ષણી સાથે દેવોનો અપરાધી થઈને (જિહ્વા) કટિલ બનીને (લોકાત્ મિર્મૈચ્છતિ) આ લોકથી પાન પામે છે. [૫૩]

આવાર્થ— માગનારને યાચનો માસિક કહેતુ કે, ' હે પ્રાક્ષણો ! આ તમારું અન્ન છે ' માગ્યા છતાં જે એને આપતો નથી તેના ધરમા એ ગાય અવકર લાગી કરે છે. (૪૮)

ગાયનું દાન ન કરવાથી દેવ ક્રોધિત થઈને એના ધરમા ભેદ ઉત્પન્ન કરે છે અને તેથી એના પરામય થાય છે. (૪૯) ગાયની યાચના કરવા છતાં પણ જે આપતો નથી તેના રાગમાં ભેદ ઉત્પન્ન થઈને તેનો યુક્તના પરામય થાય છે (૫૦) જે ગાયનું દાન ન કરવાનો બીજોને લખેલા આધે છે તેનો પણ છન્દના કોષથી નાશ થાય છે (૫૧) જે લોકો ગાયના માસિકને દૂર સ્થળે જઈને દાન ન કરવાનો લખેલા આધે છે, તેનો રૂદના રાસથી નાશ થાય છે (૫૨) જે ગાયના અન્નને ધરમા રાધે છે તેના પર દેવોનો ક્રોધ થાય છે અને તેથી તેઓનું જાન થાય છે. (૫૩)

વશવર્તી ગાય

કાંડ ૧૦, સૂકત ૧૦

(ઋષિઃ—કશ્યપઃ । દેવતા—વશા)

- નમસ્તે જાયમાનાયૈ જ્ઞાતાયાં હૃત તે નમઃ । વાલેમ્પઃ શ્લોકમ્પો રૂપાવાન્નયે તે નમઃ ॥ ૧ ॥
- યો વિદ્યાત્સપ્ત પ્રવતઃ સપ્ત વિદ્યાત્પરાવતઃ । શિરો યજ્ઞસ્થ યો વિદ્યાત્સ વશાં પ્રતિ શૃદ્ધીયાત્ ॥ ૨ ॥
- વેદાદં સપ્ત પ્રવતઃ સપ્ત વેદ પરાવતઃ । શિરો યજ્ઞસ્પાદં વેદુ સોમં ચાસ્વાં વિચક્ષણમ્ ॥ ૩ ॥
- યયા ધૌર્યયા પૃથિવી યયાપો ગુપિતા હમાઃ । વશાં સહસ્રધારાં વ્રજાણાચ્છાવદામસિ ॥ ૪ ॥
- શતં ક્રમાઃ શતં દોગધારઃ શતં ગોપ્તારો અર્ધિ પૃષ્ઠે અસ્વાઃ ।
- યે દેવાસ્તસ્યાં પ્રાણન્તિ તે વશાં વિદુરેકધા ॥ ૫ ॥
- યજ્ઞપદીરાક્ષીરા સ્વધાપ્રાણા મહીલુકા । વશા પર્જન્યપત્ની દેવાં અપ્યેતિ વ્રજાણા ॥ ૬ ॥
- અનુ ત્વાગ્નિઃ પ્રાવિશદનુ સોમો વશે ત્વા । ઋષસ્તે મદ્રે પર્જન્યો વિદ્યુતસ્તે સ્તનાં વશે ॥ ૭ ॥

અર્થ—હે (અપ્યે) હનન કરવા અપોગ્ય ગાય ! (ને જાયમાનાયૈ નમઃ) ઉત્પન્ન થયાના સમયે તને નમસ્કાર છે. (ઉત્ત જ્ઞાતાયૈ તે નમઃ) ઉત્પન્ન થયેલ તને નમસ્કાર છે. (તે વાલેમ્પઃ શ્લોકમ્પઃ રૂપાવાન્નયે તે નમઃ) તારા વાળો, રૂપાદિ અને રૂપને નમસ્કાર છે. [૧]

(યઃ સપ્ત પ્રવતઃ વિદ્યાત્) ને સાત પ્રવાહ-છવન પ્રવાહ બાજુ છે, (યઃ ચ સપ્ત પરાવતઃ વિદ્યાત્) અને ને સાત અંતરેને-સ્થાનેને-બાજુ છે, તથા ને (યજ્ઞસ્ય શિરઃ વિદ્યાત્) યજ્ઞનું શિર બાજુ છે, તેણે જ (વશાં પ્રતિ શૃદ્ધીયાત્) વશા ગાયનો સંકાર કરવો. [૨]

(અદં સપ્તઃ પ્રવતઃ વેદ) હું સાત છવન પ્રવાહોને-બાજુને-બાજુ છું. (સપ્ત પરાવતઃ વેદ) સાત સ્થાનેને-છેદિય સ્થાનેને-હું બાજુ છું, (યજ્ઞસ્ય શિરઃ ચ અદં વેદ) યજ્ઞનું શિર પણ-વજ્ઞનું મુખ સાથે હું બાજુ છું (અસ્વાં વિચક્ષણં સોમં ચ વેદ) એમાં વિશેષ ગમકાવાળા સોમને પણ હું બાજુ છું. [૩]

(યયા ધીઃ પૃથિવી હમા આપઃ ચ ગુપિતાઃ) નેણે ધુલોક, પૃથિવી અને બધાં જગીન પ્રસક્ષણ કર્યું છે, એ (સહસ્રધારાં વશાં) એ હજારો અપ્રત્યક્ષ આપવાવાળી વશા ગાયની (વ્રજાણા અચ્છા વદામસિ) જાનદારા ઉત્તમ રીતે પ્રદર્શિત કરે છે, એની પ્રશંસા કરે છે. [૪]

(અસ્વાઃ આધિપૃષ્ઠે) એની રક્ષા કરવાને માટે એના પાદપર (શતં દોગધારઃ શતં ક્રમાઃ) સો બાજુસે દૂધ દેહવાવાળા, સો ઉત્તમ પાત્રોને સામો, સાથે સાથે (શતં ગોપ્તારા) એના સો રક્ષકો પણ એની સાથે થાય છે (યે દેવાઃ તસ્યાં પ્રાણન્તિ) ને દેવો એ ગાયથી છવતા રહે છે (તે પૃથ્વા વશાં વિદુઃ) તેઓ એકમતે ગાયનું મહત્ત્વ સારી રીતે બાજુ છે. [૫]

(યજ્ઞપદી રાક્ષીરા) યજ્ઞમાં જેને સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે, ને દૂધ આપે છે, (સ્વધાપ્રાણા મહીલુકા) અન્ન-ઉપ બાજુને પારણ કરવાવાળી હોવાને લીધે આ પૃથ્વીપર ને પ્રસિદ્ધ છે. એ (પર્જન્યપત્ની વશા) વશિદ્વારા ધામ આદિ ઉત્પન્ન થવાથી જેનું પાલન પેપણ થાય છે, તે ગાય (વ્રજાણા દેવાનુ અપ્યેતિ) અભારૂપ અન્નવડે દેવોને પ્રાપ્ત કરે છે. [૬]

હે (વશે) ગાય ! (ત્વા અગ્નિઃ અનુપ્રવિશત્) તને અગ્નિ પ્રાપ્ત થયો છે, (સોમઃ અનુ) સોમ પણ પ્રાપ્ત થયો છે, હે (મદ્રે) કશ્યાણુ કરવાવાળી ગાય ! (તે ઋષા પર્જન્યાઃ) તારાં હજારાન પર્જન્ય જ છે, હે વશા ગાય ! (તે સ્તના વિદ્યુતઃ) તારા સ્તન વિદ્યુત છે, (આવી રીતે અગ્નિ આદિ દેવતાઓની સહિત તારામાં છે.) [૭]

અપસ્ત્વં પુલ્કે પ્રથમા ઉર્વરા અપરા વશે । તૃતીયે રાત્રે પુલ્કેન્નૈ ક્ષીરં વંશે ત્વમ્	॥ ૮ ॥
યદાદિત્યૈર્હયમાનોપાર્તિષ્ઠઃ ક્રતાવરિ । રન્દ્રઃ સહર્ષં પાત્રાન્તસોમં ત્વાપાયવદ્યશે	॥ ૯ ॥
યદનુચીન્દ્રમેરાત્ત્વં ક્ષપ્ત્ત્વોઽદ્યયત્ । તસ્માત્તે વૃત્રહા પર્યઃ ક્ષીરં ક્રુદ્ધોઽહરદ્યશે	॥ ૧૦ ॥
યત્તે ક્રુદ્ધો ધનપતિરા ક્ષીરમહરદ્યશે । કુદં તદય નાર્કસિપુ પાત્રેષુ રક્ષતિ	॥ ૧૧ ॥
ત્રિપુ પાત્રેષુ તં સોમમા દેવ્યહિરદ્યશા । અર્થર્વા યત્ર લીક્ષિતો ગૃહિત્વ્યાસ્તે હિરણ્યમે	॥ ૧૨ ॥
સં હિ સોમેનાગત સમુ સર્વેણ પદ્ધતા । વૃથા સંમુદ્રમર્ષ્યઘ્ટાદન્ધર્વ્યઃ કલિભિઃ સુહ	॥ ૧૩ ॥
સં હિ વાતેનાગત સમુ સર્વઃ પતત્રિભિઃ । વૃથા સંમુદ્રે પ્રાનૃત્યદ્યઃ સાર્માનિ વિઘ્નતી	॥ ૧૪ ॥
સં હિ ધ્યૈર્ણાગત સમુ સર્વેણ ચક્ષુષા । વૃથા સંમુદ્રમર્ષ્યઘ્ટાદન્ધર્વ્યઃ કલિભિઃ સુહ	॥ ૧૫ ॥

અર્થ—હે (વશે) વશા ગાય । (ત્વ પ્રથમા અપાઃ પુલ્કે) । તું સદ્યુષી પહેતાં જન્મ આપે છે, (અપરા ઉર્વરા) ત્યાર પછી દ્વલ્લુપ જન્મીને ધાન્ય આપે છે. (તૃતીય રાત્રી પુલ્કે) ત્રીજી રાત્રીય રક્ષિત આપે છે, (ત્વે અન્ન ક્ષીર) તું અન્ન અને ખીર-દૂધ આપે છે [૮]

હે (વશે) ગાય । હે (ક્રતાવરિ) દ્વલ્લુપી અન્ન આપવાવાળી ગાય । (યત્ બાદિત્યૈ હયમાના) ન્યારે ત બાદિત્યે દ્વારા રક્ષિત પ્રાપ્ત કરી (ઉપાર્તિષ્ઠઃ) સમીપ આપે છે, ત્યારે (રન્દ્રઃ સહર્ષં પાત્રાન્) ધન્ન હનરો વાસણે લઇને (ત્વા સોમ પાયવત્) તને સોમારસ પીવડાવે છે [૯]

હે (વશે) ગાય । (યત્ અનુચીઃ રન્દ્ર દે.) ન્યારે તું અનુકૂળતાએ ધન્નને પ્રાપ્ત થાય છે, (ત્વા ક્ષપ્ત્ત્વ ક્ષીર મહરત્) ત્યારે તને વૃષભ નજીકથી પ્રદારે છે. હે વશા ગાય । (તસ્માત્ ક્રુદ્ધઃ વૃત્રહા) એ કારણે ક્રોધિત થએલો ધન્ન (તે વશા ક્ષીરં અહરત્) તારા દૂધ અને જળ હરણ કરે છે [૧૦]

હે વશા ગાય । (યત્ ક્રુદ્ધઃ ધનપતિ.) ન્યારે ક્રોધિત થયેલો ધનપતિ (તે ક્ષીરં અહરત્) તારા દૂધ લે છે, ત્યારે તમને કે, (ર્વે તત્ મધ) તે એ આળે (નાર્ક ત્રિપુપાત્રેષુ રક્ષતિ) સર્વધાન જ સોમના રૂપે તથા વાસણેમાં રાખે છે [૧૧]

(યત્ર લીક્ષિતઃ અર્થર્વા) ન્યા લીક્ષિતો અર્થર્વવેદી યજ્ઞકર્તા (હિરણ્યમે વર્હિત્વિ આસ્તે) સંવર્ણમય આસનપર બેસે છે, (તં) એની પાસે (ત્રિપુ પાત્રેષુ સોમ) ત્રણ પાત્રેમાં રાખેલો સોમ (વશા વેધી અહરત્) દેવી વશા ગાય લઇ જાય છે, (દ્ધ રૂપે પહેલ્યારી રહે છે) [૧૨]

(વશા સોમેન સ જાગત) ગાય સોમ ઔષધિને પ્રાપ્ત થઇ, અને (સર્વેણ પદ્ધતા સં) સહુ પદ્ધતિના મનુષ્યોને પણ પ્રાપ્ત થઇ (વશા કલિભિઃ મર્ષ્યે સહ) એ ગાય કસલ કરવાવાળા ગધેવોની સાથે (સમુદ્ર અર્ષ્ય ઘ્રાત્) સમુદ્ર પર અધિજાન કરે છે (અર્થાત્ સમુદ્રપર પણ ગાયનું માન, માનવોમાં છે તેવું જ છે) [૧૩]

(વશા ક્ષવઃ સાર્માનિ વિઘ્નતી) ગાય યજ્ઞમાં ક્ષવઃ અને સામોને પારણ કરીને (વાતેન સ જગત) વાયુ સાથે સગત થઇ, (સર્વે પતત્રિભિઃ હિ સં) સર્વ પદ્ધતિઓ સાથે જગતિ (સમુદ્રે પ્રાનૃત્યત્) સમુદ્રપર નાચવા લાગી, (આવી રીતે ગાયનું સન્માન સર્વજન થાય છે) [૧૪]

(વશા ધ્યૈર્ણ સ જગત) ગાય ધ્યૈર્ સાથે જગતિ છે (સર્વેણ ચક્ષુષા સં) બધા આંખ તાળાઓ સાથે જગતિ છે, (મદ્રા વશા યોતોત્તિ વિઘ્નતી) કલ્યાણકારિણી ગાય અનેક તેજોને પારણ કરી (સમુદ્ર અર્ષ્યવત્) સમુદ્રપર નોવા લાગી, (દર સુધી એને પ્રતિજા પ્રાપ્ત થઇ છે) [૧૫]

અમીવૃતા હિરણ્યેન યદતિષ્ઠ ક્રતાવરિ । અર્ધઃ સમુદ્રો મૃત્વાર્ધ્યસ્કન્દદ્વયે ત્વા । ॥ ૧૬ ॥

તદ્ગદ્ગ્રાઃ સમગચ્છન્ત વશા દેદૃચયો સ્વધા । અર્થર્થા યથે દીક્ષિતો વર્દિષ્યાસ્તે હિરણ્યયે ॥ ૧૭ ॥

વશા માતા રાજન્યસ્ય વશા માતા સ્વધે તથે । વશાયાં યજ્ઞ આયુઘે તત્તશ્ચિત્તમજાયત ॥ ૧૮ ॥

હૃધ્યો વિન્દુરુદ્ચરદ્વલ્લણઃ કલ્કુદાદધિઃ । તતસ્ત્વં જહિષે વશે તતો હોતાજાયત ॥ ૧૯ ॥

આસ્રસ્તે માર્ધા અમવન્નાષિન્દામ્યો વલ્લં વશે । પાજસ્યાઽજઞ્ને યજ્ઞ સ્તનેમ્યો રક્મયસ્તથે ॥ ૨૦ ॥

ઈર્મામ્યામયનં જાતં સર્કિથમ્યાં ચ વશે તથે । આન્ત્રેમ્યો જહિરે અન્ના ઉદરાદધિઃ વીરુધઃ ॥ ૨૧ ॥

યદુદરં વર્ણસ્યાનુપ્રાર્થિશયા વશે । તતસ્ત્વા દ્વલ્લોદ્દહ્યત્સ દિ નેત્રમવેત્તથે ॥ ૨૨ ॥

સર્વે ગર્ભાદિવેપન્તુ જાયમાનાદસુસ્વઃ ।

સઘવ હિ તામાહુર્વશેતિ વ્રક્ષામિઃ કલ્પ્તઃ સ હ્યસ્યા વન્ધુઃ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—હે (ક્રતાવરિ) હે અન્નને આપવાવાળી ગાય ! (હિરણ્યેન અમીવૃતા યત્ યતિષ્ઠઃ) ન્યારે સુવર્ણના અર્ધકાચેથી ભૂપિત થઇને તુ ઊભેલી હોય છે, હે (વશે) ગાય ! (ત્વા અધિ સમુદ્રઃ અસ્થા મૃત્વા અસ્કન્દત્) તારી પાસે સમુદ્ર અર્થે બનીને આવી ગયો, (એવું તારું મહત્ત્વ છે.) [૧૬]

(યથ દીક્ષિતઃ અર્થર્થા) જે યજ્ઞમાં દીક્ષિત અર્થર્થવેલી (હિરણ્યયે વર્દિષિ આસ્તે) સુવર્ણમય આસન પર બેસે છે, ત્યાં (મદ્રાઃ સમગચ્છન્ત) હૃદયપુષ્પો એકલા થયા અને ત્યાં (વશા દેદૃચી મયો સ્વધા) દાન દેવાવાળી ગાય અને સ્વયં અન્નના રૂપે ઉપસ્થિત થઇ. [૧૭]

(રાજન્યસ્ય માતા વશા) ક્ષત્રિયની માતા ગાય છે, હે (સ્વધે) અન્ન ! (તથ માતા વશા) તારી પછુ માતા ગાય જ છે (વશાયા આયુઘં ય (જ) જ્ઞે) ગાયમાંથી શસ્ત્ર ઉત્પન્ન થયું છે, અને (સતઃ ચિત્તં મજાયત) તેનાથી ચિત્ત બન્યું છે. અર્થાત્ ગાયમાંથી બળ અને બુદ્ધિ બન્ને બને છે. [૧૮]

(પ્રલ્લણઃ કુકુદાદધિ) બહાના ઉચ્ચભાગમાંથી (વિન્દુઃ હૃધ્યઃ હૃદયસ્પર્શ) એક છુદ-ટીપ્પુ ઉપર આવી પડ્યું, હે (વશે) ગાય ! (તતઃ સ્વં જહિષે) એમ થી તું ઉત્પન્ન થઇ છે. અને (સતઃ હોતા મજાયત) એમાંથી પાછળથી હોતા-હલનકર્તા ઉત્પન્ન થયો. (અર્થાત્ ગાયમાં બહુશક્તિ અધિક છે, કેમકે એ પહેલાં થઇ છે.) [૧૯]

હે (વશે) ગાય ! (તે આસ્રઃ માર્ધા અમવન્) તારા મુખમાંથી ગાયાઓ બની, (હર્ષિણામ્યઃ વલ્લં) તારા ગરહનના કામમાંથી બળ ઉત્પન્ન થયું છે, (પાજસ્યાત્ યજ્ઞઃ જઞ્ને) તારા હૃદય-શયથી યજ્ઞ થયો, અને (તથ) તારા (સ્તનેમ્યઃ રક્મયઃ) સ્તનેમાંથી કિરણો થયા છે, (આ રીતે ગાયમાંથી આ બધું ઉત્પન્ન થયું છે, એવો ગાપનો મહિમા છે.) [૨૦]

(તથ ઈર્મામ્યાં) તારા આહુત્યોથી તથા (સર્કિથમ્યાં મયનં જાતં) પગથી ગમન થાય છે હે (વશે) ગાય ! તારા (આન્ત્રેમ્યો અન્ના) આંતરજમાંથી અનેક પદાર્થો અને (ઉદરાત્ વર્દિષઃ) પેટમાંથી વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થઇ છે. (૨૧)

હે (વશે) ગાય ! (યત્ વર્ણસ્ય ઉદરં) જે વર્ણના ઉદરમાં તું (યનુ પ્રથિશયાઃ) પ્રવિષ્ટ થઇ છે, (સતઃ પ્રજ્ઞા ત્વા યત્ અહ્યત્) ત્યારે અહ્યાએ તને આબ્હાન કર્યું હતું. (સઃ દિ તથ નેત્રં મવેત્) એ તારા નેત્રને જાણે છે. (અર્થાત્ ગાયનું મહત્ત્વ જાતી જ જાણે છે.) [૨૨]

(અસૂસ્યઃ જાયમાનાત્) પ્રસવમાં અસમર્થ ગાયની (ગર્ભાત સર્વે અવેપન્ત) ગર્ભસ્થિતિથી બધા મૂખવાં લાગે છે. (તાં આહુઃ વશા સસૂય જાતે) એને કહે છે કે આ ગાય પ્રસવને માટે અસમર્થ છે. (સઃ દિ વ્રક્ષામિઃ અસ્યાઃ વન્ધુઃ કલ્પ્તઃ) એ જ વ્રક્ષાઓએ એનો ભાષ માન્યો છે. [૨૩]

યુધ્દ એકઃ સં સંજતિ યો અસ્યા એક દ્વિતીયો । તરાંસિ યજ્ઞા અમવન્તરસાં ચક્ષુરમવદ્વિદ્યા ॥ ૨૪ ॥
 વૃદ્ધા યદ્ધં પ્રત્યંગુહાદ્વિદ્યા સર્વેમધારયત્ । વૃદ્ધાયામન્તરવિશ્વદોદનો બ્રહ્મણી સદ્ ॥ ૨૫ ॥
 વૃદ્ધામેવામૃતમાહુર્વિદ્યા મૃતમુષ્ણસતે । વૃદ્ધેદં સર્વેમમવદ્વેવા મેનુષ્યાઃ અસુરાઃ પિતરઃ કૃપયઃ ॥ ૨૬ ॥
 ય एवं વિદ્યાત્સ વૃદ્ધાં પ્રતિ ગૃહ્ણીયાત્ । તથા હિ યજ્ઞઃ સર્વેપાદુરે દાત્રેડનપસ્કુરન્ ॥ ૨૭ ॥
 તિસો જિહ્વા વરુણસ્થાન્તરદંધિત્વાસનિં । તાસાં યા મધ્યે રાજતિ સા વૃદ્ધા દુર્ગતિગ્રહાં ॥ ૨૮ ॥
 ચતુર્ધા રેતો અમવદ્વિદ્યાયાઃ । આપસ્તુરીયમમૃતં તુરીયં યજ્ઞસ્તુરીયં પશુવસ્તુરીયમ્ ॥ ૨૯ ॥
 વૃદ્ધા ધૌર્વિદ્યા પૃથિવી વૃદ્ધા વિષ્ણુઃ પ્રજાર્પતિઃ । વૃદ્ધાયાં દુગ્ધમપિવન્ત્સાધ્યા વસવશ્ચ યે ॥ ૩૦ ॥
 વૃદ્ધાયાં દુગ્ધં પીત્વા સાધ્યા વસવશ્ચ યે । તે વૈ શુભ્રસ્યં વિદ્યપિ પયો અસ્યા ઉપામતે ॥ ૩૧ ॥
 સોમમેનામિકે દુદ્ધં પૃથમેક ઉપાસતે । ય एवं વિદ્યુર્વે વૃદ્ધાં દુદ્ધસ્તે ગતાસ્તિદિવં દિવઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ— (એક યુધ્દા સંજતિ) એક પેલો વ્યવસ્થાને માટે ઉત્પન્ન કરે છે (યઃ અસ્યા એક યુધ્દા એક) જે એ ગાયને એકથી જ વધ કરવાનો છે (યજ્ઞઃ તરાંસિ અમવન્) વધને પાર ઉતરવાનો છે, અને (તરસા ચક્ષુ વૃદ્ધા અમવન્) પાર થવાનાઓની આંખ ગાય મને છે (ગાયની સહાયથી અથા લોકો દુઃખેમાંથી પાર ઉતરે છે.) [૨૪]

(વૃદ્ધા વધ પ્રત્યંગુહાત્) વૃદ્ધા ગાય વધ સ્વીકારે છે, (વૃદ્ધા સર્વે અધારયત્) વૃદ્ધા ગાય સર્વને ધારણ કરે છે. (વૃદ્ધાયાં બોદન અવિદ્યાત્) ગાયમાં ભાત અન્ન દાખત થાય છે અને તે (બ્રહ્મણી સદ્) જ્ઞાનની સાથે દાખલ થયું છે. (ગાયના આધારથી યત, અન્ન અને જ્ઞાન સુરક્ષિત છે.) [૨૫]

(દેવાઃ વૃદ્ધાં અમૃતં આદુ) દેવ ગાયને અમૃત કહે છે, (વૃદ્ધાં મૃત્યુ ઉપાસતે) ગાયનું મૃત્યુ બળીને ઉપાસના કરે છે. (વૃદ્ધા દ્વિ સર્વે અમવદ્) ગાય એ સર્વ કષ્ટ થયું છે. અર્થાત્ (દેવાઃ મનુષ્યાઃ અસુરાઃ પિતરઃ કૃપયઃ) દેવ, મનુષ્ય અસુર, પિતર અને કૃપા (વૃદ્ધાનું જ ૨૫ છે) [૨૬]

(યા યવ વિદ્યાત્) જે આ તરવાન બળે છે, (સ વૃદ્ધાં પ્રતિગૃહ્ણીયાત્) એ વૃદ્ધા ગાયનું જ્ઞાન સે. તથા વૃદ્ધા ગાયના દાતાને (યવ સર્વેપાત્ અવપસ્કુરન્ દુદ્ધે) યવ સર્વ પ્રકારે સાધ્ય થઇને વિચસિત ન થતાં સુયોગ્ય રીતે આપે છે. [૨૭]

(વરુણસ્ય આસનિ અન્તઃ તિસ્રઃ જિહ્વાઃ) વરુણના મુખમાંથી ત્રણ જિહ્વા (ધૌર્વિદ્યા) અમો છે (તાસાં મધ્યે યા રાજતિ) એમાંમાં જે મધ્યમાં વિશેષ અમો છે, (સા વૃદ્ધા) એ વૃદ્ધા ગાય જ છે, તેથી તે (દુર્ગતિગ્રહા) જ્ઞાનમાં સ્વીકાર કરવી મુશ્કેલ છે [૨૮]

(વૃદ્ધાયા રેતા ચતુર્ધા અમવદ્) વૃદ્ધા ગાયનું પીવં ચાર પ્રકારે વિભક્ત થયેલું છે (આપઃ તુરીયં) પાણી એવા ભાગનું છે. (અમૃત તુરીયં) અમૃત અથા એવા ભાગ છે, (યજ્ઞઃ તુરીયં) યજ્ઞ એવા ભાગ છે અને (વૃદ્ધાયા તુરીયં) પશુ એવા ભાગ છે. (આ અથા વૃદ્ધાનું ચાર પ્રકારનું પીવં છે) [૨૯]

(વૃદ્ધા ધૌર્) વૃદ્ધા દો છે, (વૃદ્ધા પૃથિવી) વૃદ્ધા જ પૃથ્વી છે, (વૃદ્ધા પ્રજાર્પતેઃ વિષ્ણુઃ) વૃદ્ધા જ અન્નપાત્રક વિષ્ણુ છે, (યે સાધ્યાઃ વસવઃ ચ) જે સાધ્ય અને વસુ છે, તે (વૃદ્ધાયાઃ દુગ્ધં અપિવન્) વૃદ્ધા ગાયનું દૂધ પીએ છે [૩૦]

(યે સાધ્યાઃ વસવઃ ચ) જે સાધ્ય અને વસુ છે તે (વૃદ્ધાયાઃ દુગ્ધં પીત્વા) વૃદ્ધા ગાયનું દૂધ પીવા પછી (તે વૈ શુભ્રસ્યં વિદ્યપિ) તે સ્વર્ગના સ્થાનમાં (અસ્યા વયા ઉપાસતે) એના દુધની પ્રાપ્તિ કરે છે [૩૧]

(પયો સોમ યકે દુદ્ધે) એમાંથી સોમનું પશુઓએ દોહન કર્યું છે, (યકે પૃથં ઉપાસતે) દેવોએ એમાંથી પીની પ્રાપ્તિ કરે છે. (યા યવ વિદ્યુર્વે વૃદ્ધાં દુદ્ધા) જે આ પ્રકારના વિદ્યાને ગાયનું પ્રદાન કરે છે, (તે દિવા પ્રિવિચ-ગતા) તે સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે [૩૨]

બ્રાહ્મણેભ્યો વશાં દુત્વા સર્વીલ્લોકાન્તસમશ્રુતે । કૃતં હૃસ્યામાર્ષિતમપિ બ્રહ્મથો તપઃ ॥ ૩૩ ॥
વશાં દેવા ઉર્પ જીવન્તિ વશાં મનુષ્યાં ઉત । વશેદં સર્વેમભવદ્યાવત્સૂર્યો વિપર્યયતિ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ— (બ્રાહ્મણેભ્યઃ વશાં દુત્વા) બ્રાહ્મણોને વશા ગાય આપીને (સર્વાન્ લોકાન્ સં વશ્રુતે) બધા લોકોને પ્રાપ્ત કરે છે. (અથ કૃત બ્રહ્મ મયો તપઃ હિ આર્ષિતમ્) એમાં યજ્ઞ, યાગ, તપ આશ્રય લે છે. [૩૩]
(દેવાઃ વશાં ઉર્પજીવન્તિ) દેવતાઓ વશા ગાય પર જીવન શુભરે છે. (ઉત મનુષ્યાઃ વશાં) અને મનુષ્ય પણ વશા ગાય પર જ જીવતા રહે છે. (વશા દદં સર્વે ભવન્તિ) વશા ગાય જ સર્વ કંઈ થઈ ગઈ છે, (યાવત્ સૂર્યઃ વિપર્યયતિ) જ્યાં સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ પહોંચે છે. [૩૪]

વશવર્તી ગાય

ગાય

સૂક્ત દશમાં ગાયતું વર્ણન છે, એમાં ગાયતું નામ 'શૌતેહના' છે. સૈંકડો મનુષ્યને અને આપવાવાળી ગાય 'શૌતેહના' કહેવાય છે, કલ્પના કરો કે ગાય દરરોજ દશરો દૂધ આપે છે, એ દિસાને એ દરરોજ પાંચ માણસોનું પેટ ભરે છે, એક મહિનામાં ૧૫૦ મનુષ્યોનું પેટ ભરે છે અને ૭ સાત મહિનાઓમાં એક હળાર મનુષ્યોનું પાલન પોષણ કરે છે. એ દિસાને એની આખી જીંદગીમાં દશ હળાર માણસોનું પોષણ કરે છે. ગાયનું દૂધ માંદા અને અશક્ત માણસો માટે અમૃતતુલ્ય છે અને જાળકોને માટે તે ગાતાનું રથાન ખારણું કરે છે. ગાયના દૂધથી બળ, મેઘા અને શુદ્ધિની શક્તિ થાય છે. શૌતેહના ગાયનું આત્મ મહત્ત્વ છે.

ગાય સ્વર્ગીય વસ્તુ છે. એ કામધેનુ છે. જે ગાય જે વખતે જોઈએ ત્યારે દૂધ આપે છે, તેનું નામ 'કામધેનુ' છે, એજ કામધેનુ છે. ગાયનું વિદ્વાન બ્રાહ્મણને દાન આપવાથી મોટો લાભ થાય છે, એ દાન અન્ન અને સુવર્ણની સાથે, (અપૂષ, હિરણ્ય) હોવા જોઈએ (મં. ૭-૮) દેવોના સમિતા, અન્નના પાચક, દેવોના વસુ, મનુષ્ય, અર્ધર્ષ અને અસ્ત્રોગણ એ બધાં ગાયની રક્ષા કરવાવાળા છે, કેમકે ગાયના દૂધથી જ અગ્નિશીમ અને અતિરાષ્ટ્ર એ યજ્ઞો થાય છે. (મં. ૯)

જે શૌતેહના ગાયનું દાન વિદ્વાનોને કરે છે, તેને અંતરિક્ષ જ્ઞાન, દિશા, યજ્ઞ તથા અન્ન-લેહોમાં ઉત્તમ રથાન પ્રાપ્ત રૂપ [અયર્ષં મનુ. ૧૧. ૩]

થાય છે. (મં. ૧૦) સર્વને પવિત્ર કરનાર એ ગાય દેવોને યજ્ઞ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. ત્રિલોકમાં જે દેવતાઓ છે, તે સર્વે ગાયના દૂધથી તૃપ્ત થાય છે, એનાથી દૂધ ઘી બને છે. (મં. ૧૧-૧૨)

ત્યાર પછીના મંત્ર ૧૩-૨૪ સુધીમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, આ જાતનું ગાયનું વર્ણન છે ગાય ગાયનું દાન કરનારનું કલ્યાણ કરે અને દહીં દૂધ આદિ બધી વસ્તુઓ એને મળી રહે અને દાતાને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય.

પછી ૨૭ માં મંત્ર સુધી બ્રાહ્મણોને છુટક છુટક ગોદાન કરવાનું વર્ણન છે.

દશમાં સૂક્તમાં પણ એવું જ ગાયનું વર્ણન છે. ગાયનું દાન લેવાને અધિકારી કોણ છે, એ ખાતરમાં ખીખ મંત્રની સંચના અત્યંત મહત્ત્વની છે. જે યજ્ઞનું તત્ત્વ જાણતો હોય, તેણે જ ગાયનું દાન લેવું. ગાય પોતાના ઉપજોગ માટે લેવાની નથી, પણ યજ્ઞને માટે લેવાની હોય છે. એ જે જાણતો હોય તેણે જ દાન લેવું અને તેને જ દાન આપવું (મં. ૧-૩)

આ સૂક્તમાં ગાયનું નામ વશા છે. જે સુખથી શેઠવાદે તેનું નામ વશા છે, ખીજ 'સુતવશા' છે, અર્થાત્ જે નોકર-ને વશ રહે છે, ખીજ ગાયો વશમાં રહેતી નથી. વશા ગાય સહુમાં ઉત્તમ છે, કેમકે એ ભારતી નથી, લાતો ભારતી નથી અને ગમે ત્યારે દૂધ આપે છે.

સંપૂર્ણ પૃથ્વી તથા, આપ એ બધાનું રક્ષણ એ ગાય કરે છે. સદૃશ ધારાઓએ દૂધ આપીને એ ગાય બધાનું રક્ષણ કરે છે. (મં. ૪)

ગાયત્રી ઉત્સવ

જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગાય દેવા છે, તેનો મહોત્સવ કરવામાં આવે છે ગાયને આગળ ચતારામાં આવે છે, તેની પાછળ બધા માનુષો ખરો લઇને ચાલે છે, બધા ગોવાળો પાછળ ચાલે છે ગોવાળ તરીકે તેનું રક્ષણ કરે છે. ગાયની પાછળ આ રીતે ૩૦૦ માણસો અત્યંત આનંદથી ચાલે છે. (મ' ૫) વાજત્રો વગાડવામાં આવે છે અને નગ-નારમાં તેનો ઉત્સવ ભારે ધામધૂમથી ઉજવાય છે યજ્ઞદાસ ગાયના દૂધથી બધાનું જીવન ઉત્તમ બને છે, તેથી ઉત્તમ ગાયનો આવો વાર્ષિકોત્સવ આનંદ અને ઉત્સાહથી ઉજવવામાં આવે છે

ગાયને 'યજ્ઞપત્રી' અર્થાત્ યજ્ઞનો આધાર કહેવામાં આવે છે, કેમકે એના દૂધ અને ધીર્ધી યજ્ઞ થાય છે, વરસાદથી ધાસની ઉત્પત્તિ થઈને, એ ગાયની ગદા થાય છે (મ. ૬) ગાય સોમવંશી ખાય છે, અને તેમાંથી દૂધ થાય છે, એ દૂધ પીવાથી મનુષ્યને સોમનું બળ મળે છે દૂધ, દહીં, ઘી એ ગાય શી મળે છે, પરંતુ બગદારી જેની થાય છે, એનાથી આખા રાષ્ટ્રનું રક્ષણ થાય છે આ રીતે ગાય બધાનું પોષણ કરે છે (મ. ૭-૧૭)

ગાય ક્ષત્રિયોની માતા છે અજની પણ એજ માતા છે. (મ. ૧૮) અજની નિરોધ બળવાનું સક્રિયમાંથી ગાયની ઉત્પત્તિ થઈ છે (મ. ૧૮) ગાયના અવયવોને નિરોધ મળ પ્રાપ્ત થાય છે, એનાથી આખા રિશ્નનું ધારણ થાય છે ગાય યજ્ઞનું જ રૂપ છે (મ. ૨૦-૨૫)

ગાય અમૃત ધારણ કરે છે, જે અમૃતના માર્ગે દેવા છે તેઓ ગાયની ઉપાસના કરીને દીર્ઘજીવી થાય છે ગાય જ સર્વ કષ્ટ છે; દેવ, માનવ, અસુર, પિતર અને ઋષિ ગાયના દૂધથી જ પુષ્ટ થાય છે (મ' ૨૬) આ જાનનું બધું જાન જેને દેવાય, તેણે જ વચ્ચા દાન લેવું (મ. ૨૭)

(મ. ૨૮) વૃણુ રાજની જીભ જેવી રીતે બહુ જ તેજસ્વિની દેવા છે, કોષ એનો વિરોધ કરી શકતું નથી, તેવી જ રીતે વચ્ચા ગાય દાન લેવા માટે કદિન દેવા છે અજાની મનુષ્ય એવું દાન લઈ શકતો નથી (મ. ૨૯) રિષાભાનું પીરું માર વરસાદમાં વહેવાનું એમાંથી એક વચ્ચાના રૂપમાં પ્રગટ થયું છે. બીજા ત્રણ ભાગ યજ્ઞ, જલ, પશુના રૂપે પ્રગટ થાય છે

સાખ, વણુ આદિ વચ્ચાનું દૂધ પીને જ સિદ્ધિને વર્ષા છે વચ્ચા ગાય જ પૃથ્વી પર ભૂમિ, વૌ અને પ્રજાપતિનું કાર્ય કરી રહી છે (મ' ૩૦-૩૧) આ બધું જાન જે જળ છે, એવા બાહ્યજીને ગાયનું દાન આપીને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. (૩૨-૩૩)

વચ્ચા ગાયપર દેવો પોતાનું ઉપજીવન કરે છે ગાયનું દૂધ પીને મનુષ્ય પણ જીવે છે જ્યાં સંધી સધા પ્રકાશે છે ત્યાં સંધીનું માનો વચ્ચાનું જ રૂપ છે, એટલું ગાયનું મહત્ત્વ છે વચ્ચે આ રીતનું ગાયનું મહત્ત્વ જળજીવ અને ગોપાલન તથા ગોસંવર્ધન કરીને પોતાની પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવી અને દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્ત કરીને યજ્ઞસ્વી થવું

બ્રાહ્મણની ગાય

કંઠિ ૧૨, સૂક્ત ૫

(ત્વિ - અયશંવાયઃ । દેવા - પ્રજાપતે)

અર્થેન તર્પસા મૃદા પ્રર્જણા વિત્તર્વે શ્રિતા ॥ ૧ ॥
 સત્યેનાયૃતા શ્રિયા પ્રાવૃતા યજ્ઞસા પરિવૃતા ॥ ૨ ॥
 સ્વધયા પરિહિતા શ્રદ્ધયા પર્યૃતા દ્વીધયા ગુપ્તા યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતા લોકો નિધનમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ — (અર્થેન તર્પસા મૃદા) શ્રમ અને તપથી ઉત્પન્ન થયેલ (અર્જણા વિત્તર્વે) દાનથી પ્રાપ્ત થયેલ અને (શ્રિતા શ્રિતા) સ્વપના આશ્રમે રહેલી [૧] (સત્યેન આયૃતા) સત્યથી અમરજીવન (શ્રિયા પ્રાવૃતા) ઔધી ભરપૂર અને (સ્વધયા તર્પિત્રા) યજ્ઞથી દેગાયેલી છે [૨] (સ્વધયા પરિહિતા) પોતાની ધારણાથી સુરક્ષિત થયેલ

બ્રહ્મ પદવાયં બ્રાહ્મણોઽધિપતિઃ	॥ ૪ ॥
તામાદદાનસ્ય બ્રહ્મગર્વીં જિનતો બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયસ્ય	॥ ૫ ॥
અર્પ ક્રામતિ સુનૃતો વીર્યે પુણ્યા લક્ષ્મીઃ	॥ ૬ ॥

[૨]

ઓર્જશ્ચ તેજશ્ચ સદશ્ચ ઘલં ચ વાકચેન્દ્રિયં ચ શ્રીશ્ચ ધર્મશ્ચ	॥ ૭ ॥
બ્રહ્મં ચ ક્ષુદ્રં ચ રાદ્રં ચ વિશ્વશ્ચ ત્વિષિશ્ચ યશશ્ચ વર્ષશ્ચ દ્રવિણં ચ	॥ ૮ ॥
આયુશ્ચ રૂપં ચ નામં ચ કીર્તિશ્ચ પ્રાણશ્ચાપાનશ્ચ ચક્ષુશ્ચ શ્રોત્રં ચ	॥ ૯ ॥
પર્યશ્ચ રસશ્ચાન્નં ચાન્નાદ્યં ચૃતં ચ સત્ત્વં ચેદં ચ પૂર્તં ચ પ્રજા ચં પશુવંશ્ચ	॥ ૧૦ ॥
તાનિ સર્વાણ્યર્પ ક્રામન્તિ બ્રહ્મગર્વીમાદદાનસ્ય જિનતો બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયસ્ય	॥ ૧૧ ॥

[૩]

સૌવા મીમા બ્રહ્મગર્વ્યઽધર્વિષા સાક્ષાત્કૃત્યા કૃર્ત્વજ્ઞમાર્વૃતા	॥ ૧૨ ॥
સર્વાણ્યસ્યાં ધોરાણિ સર્વે ચ મૃત્યવઃ	॥ ૧૩ ॥
સર્વાણ્યસ્યાં કૂરાણિ સર્વે પુરુષવ્રધાઃ	॥ ૧૪ ॥
સા બ્રહ્મગર્વ્યં દેવપીર્યું બ્રહ્મગર્વ્યાદિયમાના મૃત્યોઃ પક્ષીંશુ આ ઘંતિ	॥ ૧૫ ॥
મેનિઃ શતવંષા હિ સા બ્રહ્મજ્યસ્ય ક્ષિતિર્દિ સા	॥ ૧૬ ॥

(અહ્યા પર્વદા) અહા ભક્તિથી પુકા (દીક્ષાયા મુખ્યા) દીક્ષા વતી સુરક્ષિત થયેલ (યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતા) યજ્ઞમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ અને (લેખો નિચને) આ લેખમાં આશ્રપતે પ્રાપ્ત થયેલ છે, [૩] એ (બ્રહ્મ પદવાયં) જ્ઞાનરૂપી પદમધ્યક છે એનો (અધિપતિઃ બ્રાહ્મણઃ) સ્વામી આહ્વાણી છે [૪] (તાં બ્રહ્મગર્વીં આદદાનસ્ય) એ આહ્વાણી ગાયત્રી લેવા-વાળા (બ્રાહ્મણં જિનતઃ ક્ષત્રિયસ્ય) આહ્વાણીને નાશ કરનાર ક્ષત્રિયની [૫] (સુનૃતો વીર્યે પુણ્યા લક્ષ્મીઃ અપક્રામતિ) સત્ય વીર્યવતી પુણ્યમયી લક્ષ્મી દૂર થાય છે [૬] (૨૪)

[૧] ઓર્જ, તેજ (સદા) સદન કરવાનું સામર્થ્ય, બળ, વાણી, પ્રદ્રિવશક્તિ, (શ્રીઃ) ગીતા, ધર્મ [૭] (બ્રહ્મ) જ્ઞાન, (ક્ષુદ્રં) શૂન્ય, ગુહ્ય (વિદ્યા) પ્રજ્ઞ, (ત્વિષિઃ) તેજ, વણ, (વર્ષઃ) પરાક્રમ, (દ્રવિણં) વન [૮] આયુ, રૂપ, નામ, કીર્તિ, પ્રાણ, અપાન, ચક્ષુ, શ્રોત્ર [૯] દ્વય રસ અન્ન, (અન્નાદ્યં) ખાદ્ય પદાર્થ, યજ્ઞ, સત્ય, (રૂપં ચ પૂર્તં ચ) ઉપદેવરૂપ, પશુતા, પ્રજા, પશુ [૧૦] (તાનિ સર્વાણિ) એ બધા ૩૪ પદાર્થો (બ્રહ્મગર્વીં આદદાનસ્ય પ્રાણણં જિનતઃ ક્ષત્રિયસ્ય અપક્રામન્તિ) આહ્વાણી ગાયને જીનતી લેનાર અને આહ્વાણીને નાશ કરનાર ક્ષત્રિયથી દૂર થાય છે. [૧૧]

[૩] (સા ઇવા બ્રહ્મગર્વી મીમા) તે એ આહ્વાણી ગાય અપાનક છે, એ (અગ્ર-વિષા, સાક્ષાત્ કૃત્યા) ગ્રેહીથી અને સાક્ષાત્ ખાન કરવાવાળી (કૃત્વજ્ઞં આર્વૃતા) વિનાશક પદાર્થોથી બાપ્ત છે. [૧૨] (અસ્યાં સર્વાણિ ધોરાણિ) એમાં બધી ભયંકરતા છે. (સર્વે ચ મૃત્યવઃ) એમાં બધું મૃત્યુ છે [૧૩] (અસ્યાં સર્વાણિ કૂરાણિ) એમાં બધી ક્રૂરતા છે. (સર્વે પુરુષવ્રધાઃ) બધા પુરુષોનો વધ છે. [૧૪]

(સા બ્રહ્મગર્વી આદદાનમાના) એ ગાયને પકડી ગયા પછી (બ્રહ્મગર્વ્યં દેવપીર્યું મૃત્યોઃ પદ્યર્થોઃ આઘતિ) અઘાપાતી દેવશુને મૃત્યુના પાશમાં નાખી દે છે. [૧૫] (સા શતવંષા મેનિઃ) એ સોનો ખાન કરનાવાળી દધિધાર જ

તસ્માદ્દે ગ્રાહણાનાં ગૌર્દૃરાધર્પી વિજાનતા	॥ ૧૭ ॥
વજ્રો ધાર્વન્તી વૈશ્વાનર ઉર્ઘ્વિતા	॥ ૧૮ ॥
દેવિઃ શ્વફાતુસ્તિદન્તી મહાદેવોદ્દેશમાણા	॥ ૧૯ ॥
ધુરપવિરીક્ષમાણા વાસ્યમાનાભિ સ્ફૂર્જતિ	॥ ૨૦ ॥
મૃત્યુર્હિદ્ધૃષ્વત્યુગ્રો દેવઃ પુચ્છં પર્વસ્પન્તી	॥ ૨૧ ॥
સર્વજ્યાનિઃ કર્ણો વરીવર્જયન્તી રાજયુક્ષ્મો મેહન્તી	॥ ૨૨ ॥
મેનિર્દુહ્મમાના શ્રીર્પક્તિર્દુગ્ધા	॥ ૨૩ ॥
સેદિરુપ્તિષ્ઠન્તી મિથોયોઘઃ પરામૃષ્ટા	॥ ૨૪ ॥
શરન્વાઙ્ મુલ્લેઽપિનદ્ધમાન શ્ચર્તિર્દ્યન્યમાના	॥ ૨૫ ॥
અઘર્ષિણા નિપતન્તી તમો નિર્પતિતા	॥ ૨૬ ॥
અનુગચ્છન્તી ગ્રાણાનુર્પ દાસયતિ વ્રહ્મગવી વ્રંક્ષજયસ્ય	॥ ૨૭ ॥

[૩]

વૈરં વિહૃત્યમાના પૌત્રાઘં વિમ્રાજ્યમાના	॥ ૨૮ ॥
દેવદેવિર્દ્યમાણા વૃષ્ટિર્દિહૃતા	॥ ૨૯ ॥
પાપ્માધિધીયમાના પારુષ્યમવધીયમાના	॥ ૩૦ ॥

છે. (સ્મા દ્રક્ષ્યજયસ્ય ક્ષિતિઃ હિ) તે દ્રક્ષ્યમાત્રકામો વિનાશ જ છે. [૧૬] (તસ્માત્ વૈ વિજાનતા ગ્રાહણાનાં ગૌર્દૃરાધર્પી) તેથી જ ગ્રાનીઓએ સમજવું બેધએ કે, બ્રાહ્મણની ગાયપર્વણ કરવાને માટે કહ્યું છે [૧૭] (ધાર્વન્તી વજ્રઃ ઉર્ઘ્વિતાઃ વૈશ્વાનરઃ) એ બ્યારે કહે છે ત્યારે વજ્ર અને છે, એ બ્યારે બિંદે છે ત્યારે આગ જેવી અને છે [૧૮] (શ્વફાત્ વસ્તિદન્તી દેવિઃ) ખરીથી દ્રવિધારની જેમ મારે છે અને (અવેક્ષમાણા મહાદેવ) એતિ વખતે મહાદેવના જેવી થાય છે [૧૯] (હૃક્ષમાણા ધુરપવિઃ) જરાના જેવી તીક્ષ્ણ થાય છે અને (વાદ્યમાના અભિસ્ફુર્જતિ) ગળના કરતી હોય તેમ બેલે છે [૨૦] (દિહૃષ્વતી મૃત્યુ) હિંકાર કરે તો મૃત્યુ થાય છે, અને (પુચ્છં પર્વસ્પન્તી) ઉપદેશ [૨૧] (કર્ણો વરીવર્જયન્તી સર્વજ્યાનિઃ) કાન બંધા કરવાથી બધાનો નાશ કરવાવાળી થાય છે અને (મેહન્તી રાજયુક્ષ્મ) મૃત કરતાં ક્ષયરોગજનક અને છે [૨૨] (દુહ્મમાના મેનિ) કુટ્ટી દ્વારા દેહાતી વખતે ચક્ષુષ અને છે (હુરુઘા શ્રીર્પક્તિ) દેહાદ્ય પછી શિરપીડા સ્વરૂપ અને છે. [૨૩] (વપાતિષ્ઠન્તી સેદિઃ) વાકે બીજાં રહેતાં ચિતાવદ્ વાળ છે અને (વપાતુહ્ય મિથોયોઘ) ૨૫૬ કરે તે ૬૬-૫૬ કરવાવાળા યજુના જેવી અને છે [૨૪] (મુલ્લેઽપિનદ્ધમાને શરન્વા) મોઢે બધાય તો શરેના જેવી અને (દ્યન્યમાના શ્ચર્તિઃ) મારવામાં આવે તો વિનાશ કરનારી થાય છે [૨૫] (નિપતન્તી અઘર્ષિણા) બેસે ત્યારે બખાનક નિવરણ અને (નિપતિતા તમઃ) ઉઠી થાય છે ત્યારે સાક્ષાત્ પશુરૂપી અન્ધકારના જેવી થાય છે [૨૬] (વ્રહ્મગવી અનુગચ્છન્તી) બ્રાહ્મણની ગાય (દ્રક્ષ્યજયસ્ય ગ્રાણાન્ વપદાસયતિ) બ્રાહ્મણમાત્રકીના પ્રાણોનો નાશ કરે છે [૨૭]

[૪] (વિહૃત્યમાના વૈરં) ગાયને કાપવાથી વેર રાખે છે અને (વિમ્રાજ્યમાના પૌત્રાઘં) કાપીને કઠકા કરવાથી પ્રગટકાને ખાવાવાળી અને છે. [૨૮] (દ્રિયમાણા દેવદેવિઃ) લક્ષ્મીના દેવાનું વજ્ર અને છે અને (દ્વતા વૃષ્ટિઃ) દરજી થવા પછી વિપતિ અને છે. [૨૯] (અવધીયમાના પાપ્મા) કાપ્યામાં રાખવા અર્થાત્ પાપના જેવી અને છે

વિષં પ્રયસ્યન્તી તત્કમા પ્રયસ્તા	॥ ૩૧ ॥
અર્થં પુણ્યમાના દુષ્પ્રયં પુણા	॥ ૩૨ ॥
મૂલર્થહીણી પર્યાક્રિયમાણા ક્ષિતિઃ પર્યાકૃતા	॥ ૩૩ ॥
અસંજ્ઞા ગન્ધેન શુરુદ્વિયમાણાશીવિષ ઉદ્ભૂતા	॥ ૩૪ ॥
અર્ધભૂતિરુપદ્વિયમાણા પરાભૂતિરુપદ્વતા	॥ ૩૫ ॥
શુર્યઃ ક્રુદ્ધઃ પિશ્યમાના શિમિદા પિશિતા	॥ ૩૬ ॥
અર્વાર્તિરશ્યમાના નિર્મિતિરશિતા	॥ ૩૭ ॥
અશિતા લોકાચ્છિન્નન્તિ બ્રહ્મગૃધી બ્રહ્મજ્યમસ્માચામુષ્માચ	॥ ૩૮ ॥

[૫]

તસ્યા આહનનં કૃત્યા મેનિરાશસનં વલ્લગ ઝવંધ્યમ્	॥ ૩૯ ॥
અસ્વગતા પરિહુતા	॥ ૪૦ ॥
અગ્નિઃ ક્રુણ્યાન્નૃત્વા બ્રહ્મગૃધી બ્રહ્મજ્યં પ્રવિશ્યાતિ	॥ ૪૧ ॥
સર્વોચ્ચાક્ષા પર્વા મૂલાનિ વૃથતિ	॥ ૪૨ ॥
છિન્નર્ચસ્ય પિતૃબન્ધુ પરાં માવયતિ માતૃબન્ધુ	॥ ૪૩ ॥

અને (અઘચિયમાના પાકર્ણ્ય) તરસાર કરતાં કહેરતા અને છે. [૩૦] (પ્રયસ્યન્તી વિષં) કષ્ટી થતાં વિષ અને છે અને (પ્રયસ્તા તત્કમા) સતાવવાથી જ્યાર-તાવના જેવી થાય છે. [૩૧] (પુણ્યમાના અર્થં) રાધવાથી પાપરૂપ અને છે અને (પુણ્યા દુષ્પ્રયં) રંધાઈ ગયા પછી દુષ્ટ સ્વભાવ જેવી દુઃખદાયક અને છે. [૩૨] (પર્યાક્રિયમાણા મૂલર્થહીણી) ધુભાવવાથી અગતો નાશ કરવાવાળી અને (પર્યાકૃતા ક્ષિતિઃ) ખીરસ્વાથી વિનાશક અને. [૩૩] (ગન્ધેન અસંજ્ઞા) તે ગન્ધથી ભેદોષી કરે છે. (શુરુદ્વિયમાણા શીવિષ) ઉદાત્તા શીક પેદા કરવાવાળી અને (ઉદ્ભૂતા આશીવિષઃ) ઉદ્યાપછી સાપના જેવી થાય છે. [૩૪] (અર્ધભૂતિરુપદ્વિયમાણા પરાભૂતિઃ) નજીક ભેતાં વિપત્તિ અને છે, (અર્ધહતા પરાભૂતિઃ) પાસે રાખતાં પરાભવરૂપ અને છે. [૩૫] (પિશ્યમાના ક્રુદ્ધઃ શર્ચા) પીસતી વખતે ક્રોધિત રૂદના જેવી અને (પિશિતા શિમિદા) અને પીસેલી સુખનો નાશ કરનારી થાય છે. [૩૬] (અશ્યમાના અર્વાર્તિઃ) ખાવોથી વિપત્તિ અને છે અને (અશિતા નિર્મિતિઃ) ખાધા પછી પાડતાર અને છે. [૩૭] (અશિતા બ્રહ્મગૃધી) ખવાયેલી આદ્યશ્લોકી ગાય (બ્રહ્મજ્યં અસ્માત્ અમુષ્યાત્ ચ લોકાત્ છિન્નાતિ) આદ્યશ્લોકાતકીને આ લોકમાંથી અને પરલોકમાંથી ઉખેડી નાખે છે. [૩૮]

[૫] (તસ્યા આહનનં કૃત્યા) એનો વધ માત કરવાવાળો છે. (આશસનં મેનિઃ) એના વૃક્ષ કરવા વળંકાત સમાન છે અને (ઝવંધ્યમ્ વલ્લગઃ) એનું રાધેલું અજ વિનાશક થાય છે. [૩૯] તે (પરિહુતા અસ્વગતા) લઈ જવા છતાં પણ આપણી પામે રહેલા નથી અર્થાત્ આપણે માત કરે છે. [૪૦] (બ્રહ્મગૃધી ક્રુણ્યાત્ અગ્નિઃ શુર્યા બ્રહ્મજ્યં પ્રવિશ્ય અતિ) આદ્યશ્લોકી ગાય ગ્રીસ ભક્ષક આગ બનીને આદ્યશ્લોકી પાતકોમાં પ્રવેશ કરી તેને ખાઈ જાય, છે. [૪૧] (અશ્ય સર્વો જંગમ પર્યાં મૂલાનિ વૃથતિ) એનાં બધાં અંગે અને યુગોને કાપી નાખે છે [૪૨] (અશ્ય પિતૃબન્ધુ છિન્નાતિ) એના જિતાના બાકીએ બારી નાખે અને (માતૃબન્ધુ પરાં માવયતિ) માતાના બાકીએ પણ

વિવાહાં જ્ઞાતૈન્તિસર્વાનપિ ક્ષાપયતિ બ્રહ્મગ્વી બ્રહ્મજ્યસ્મ ક્ષત્રિયેણાપુનર્દાયમાના ॥ ૪૪ ॥
 અવાસ્તુર્નમસ્વંગમગ્રજસં કરોત્યપરાપરંપો ભવતિ ક્ષીયતે ॥ ૪૫ ॥
 ય પુવં વિદુર્વો માહ્મણસ્ય ક્ષત્રિયો ગામાંદુત્તે ॥ ૪૬ ॥

[૬]

ક્ષિપ્રં વૈ તસ્યાહનને ગૃધ્રાઃ કુર્વત યેલયમ્ ॥ ૪૭ ॥
 ક્ષિપ્રં વૈ તસ્યાદહનં પરિ નૃત્પન્તિ કેશિનીરામાનાઃ પાણિનોરસિ કુર્વાણાઃ પાપમૈલયમ્ ॥ ૪૮ ॥
 ક્ષિપ્રં વૈ તસ્ય વાસ્તુષુ વૃક્તાઃ કુર્વત યેલયમ્ ॥ ૪૯ ॥
 ક્ષિપ્રં વૈ તસ્ય પૃચ્છન્તિ યત્તદાસીંશિદિં તુ તાંશિદિં ॥ ૫૦ ॥
 હિન્ધ્યા હિન્ધિ પ્ર ચિહ્નિન્ધ્યપિ ક્ષાપય ક્ષાપય ॥ ૫૧ ॥
 આદદાનમાક્ષિરસિ બ્રહ્મજ્યમુપં દાસય ॥ ૫૨ ॥
 વૈશ્વદેવી છુન્ધ્યસે કૃત્યા કૃત્યંજુમાવૃતા ॥ ૫૩ ॥
 ઓપન્તી સુમાપન્તી બ્રહ્મણો વજઃ ॥ ૫૪ ॥
 ક્ષુરપર્વિર્મૃત્યુર્મૃત્વા વિ ધાંત્વ સ્વમ્ ॥ ૫૫ ॥
 આ દસ્તે જિનતાં વર્ચં શૃંતે પૂર્તે ચાશિપઃ ॥ ૫૬ ॥
 આદાયં જીતં જીતાથં લોકેર્દેહમુગ્મિન્ પ્ર ચન્હસિ ॥ ૫૭ ॥

ખતમ કરી નામે છે. [૪૭] (ક્ષત્રિયેણ અપુનર્દાયમાના બ્રહ્મગ્વી) ક્ષત્રિય દ્વારા પાંડી ન અપાવથી આહુતીની માથે
 બ્રહ્મજ્યસ્ય વિવાહાન્ સર્વાન્ જ્ઞાતૈન્તિ ક્ષાપયતિ) ક્ષત્રિયોના બધા વિવાહો અને અધી જ્ઞાતવળાએનો નાશ કરે છે.
 [૪૮] (પનં અવાસ્તુર્નમસ્વંગમગ્રજસં કરોતિ) એને ધરત્યાર વિનાના, આશ્રય રહિત અને પ્રભરહિન કરે છે.
 (અપરાપરણઃ ભવતિ, ક્ષીયતે) સદાપ્રમી રહિત થાય છે અને નષ્ટ થાય છે. [૪૯] (યઃ ક્ષત્રિયઃ વિદુર્વઃ માહ્મણ-
 સ્ય ગાં પુવં આ દત્તે) જે ક્ષત્રિય આ રીતે વિદ્વાન્ અહાજીની માથે જિનવે. [૪૬]

[૬] (તસ્ય આહનને ગૃધ્રાઃ ક્ષિપ્રં વૈ યેલયં કુર્વતે) એ કુટુંબ મરણ થતાં જ ગીધ ત્યાં કેળાવત મર્યાદી
 થી છે. [૪૭] (તસ્ય આદહનં) એની બળતી ચિત્રાને બેળને (કેશિનીઃ પાણિના ડરસિ અપનાના પાપં યેલયં
 કુર્વાણાઃ પરિનૃત્પન્તિ) વાળ છૂટા થઈને કાષોથી જાતી મૂડીને ખરાળ શબ્દો બોલતા બોલો અહીં તહીં નામે છે. [૪૮]
 (તસ્ય વાસ્તુષુ વૃક્તાઃ યેલયં ક્ષિપ્રં વૈ કુર્વન્તિ) એના પડેખાં ઘિપાળના અંકુશ મારે છે. [૪૯] (ક્ષિપ્રં વૈ તસ્ય
 પૃચ્છન્તિ) તુરત જ એનેને વિષે પૂછે છે કે, (યસ્ય તસ્ય આસીત્) એવો એ હતો. (શ્વં તુ તત્ શતિ) શું એ તેજ
 છે ? [૫૦] (હિન્ધ્યા અચિહ્નિ પ્ર ચિહ્નિન્ધ્યપિ) એને કાપો, કાપો નાખો અને તુકા કરો. (ક્ષિપ્રં ક્ષાપય ક્ષાપય)
 નાશ કરો એવો નાશ કરો. [૫૧] (આશિરસિ અશરસની સંકિત) (માલ્કવાનં બ્રહ્મજ્યં ઉપદાસય) આહુતીની માથે
 દરી જનાર પાતંગીનો નાશ કરો. [૫૨] (વૈશ્વદેવી દિ કૃત્યા) અથા દેવોની વિનાશક સંકિત (કૃત્યંજુમાવૃતા
 ઉચ્ચસે) વિનાશિની છે એમ કહેવાય છે. [૫૩] (ઓવન્તી સમાવન્તી માહ્મણઃ વજઃ) તાપદાયક કષ્ટ આપવાવાળી
 આ આહુતીની વજ ૬૫ સંકિત છે. [૫૪] (સ્વ ક્ષુરપયઃ મૃત્યુઃ મૃત્વા વિધાવ) તું અપનાના જેવી તીવ્ર બનીને
 એનું મૃત્યુ લાવવા દે. [૫૫] (જિનતાં વર્ચં શૃંતે પૂર્તે ચ આશિપઃ આદસ્તે) વિનાશ કરવાવાળાનું તેજ, કષ્ટપૂર્વતા
 અને આશિયેને તું છીનવે છે. [૫૬] (જીતં આદાયં અમુગ્મિન્ લોકે) દિશક થાતકી પ્રશ્નને પકડીને પરચોખી

અદ્યે પદવીર્ભવ બ્રાહ્મણસ્વામિશંસ્ત્યા	॥ ૫૮ ॥
મેનિઃ શરુવ્યા મિવાધાદુવર્ધિવા મવ	॥ ૫૯ ॥
અદ્યે પ્ર શિરો જહિ બ્રહ્મજ્યસ્ય કૃતાગસો દેવપીયોરંરાઘસઃ	॥ ૬૦ ॥
ત્વપા પ્રમૂળં મૃદિતમભિદંદિતુ દુશિતમ્	॥ ૬૧ ॥

[૭]

વૃથ પ્ર વૃથ સં વૃથ દદ પ્ર દદ સં દદ	॥ ૬૨ ॥
બ્રહ્મજ્ય દેવ્યદ્ય આ મૂલાંદનુસંદદ	॥ ૬૩ ॥
યયાયોઘમસાદુનાત્પાપલોકાન્પરાવતઃ	॥ ૬૪ ॥
एवा त्वं देव्यदये ब्रह्मज्यस्य कृतागसो देवपीयोरंराघसः	॥ ૬૫ ॥
વજ્રેણ શતર્પવેના ત્રીક્ષ્ણેન ધુરમૃષિના	॥ ૬૬ ॥
પ્ર સ્કન્ધાન્ પ્ર શિરો જહિ	॥ ૬૭ ॥
લોમાન્યસ્ય સં હિન્ધિ ત્વર્ચમસ્ય વિ વૈદ્ય	॥ ૬૮ ॥
માંસાન્યસ્ય શાતય સ્ત્રાવાન્પસ્ય સં બૃદ	॥ ૬૯ ॥
અર્થાન્યસ્ય પીઢય મજ્જાનમસ્ય નિર્જહિ	॥ ૭૦ ॥
સર્વાસ્પાઙ્ગા પર્વાણિ વિ શ્રંધય	॥ ૭૧ ॥
અગ્નિરેનં ક્રવ્યાત્પૃથિવ્યા સુંદતામૃદોપતુ વાયુરન્તરિક્ષાન્મહતો વરિમ્નિઃ	॥ ૭૨ ॥
સૂર્યં એનં દિવઃ પ્ર પુંદતાં ન્યોપિતુ	॥ ૭૩ ॥

(જીતાય પ્રયત્નહિ) એના બાને મટે તું આપે છે. [૫૭] હે (અજ્યે) અવધ્યગાય ! તું (બ્રાહ્મણસ્ય અમિ શસ્ત્યાઃ પદવીઃ મવ) બ્રાહ્મણની પ્રશંસાથી બધાની પ્રતિષ્ઠા કરવાનાળી છે [૫૮] તું (મેનિઃ શરુવ્યા મવ) વિનાયક થઈ થા, (અધાતુ અધવિયા મવ) પાપથી હે (અજ્યે) અવધ્ય ગાય ! તું (બ્રહ્મજ્યસ્ય કૃતાગસઃ દેવપીયોઃ અરાઘસઃ શિરઃ પ્રજહિ) બ્રહ્મણાતકી પાપી દેવ-નિન્દક અદાની-દાન ન કરનાર પાપીતું ગાયું કાપી નાખ. [૬૦] (ત્વયા પ્રમૂળં મૃદિતં દુશિતં અગ્નિઃ દધતુ) તારા દારા આર્ષા ગયેલા નહતે અહતે ધૈર્યે કુદૃષ્ટિ થાનુને અગ્નિ ખાળી નાખ. [૬૧]

[૭] (વૃથ પ્રવૃથ સંવૃથ) કાપ, હલુ કાપ, સારી રીતે કાપ, (દદ પ્રદદ સંદદ) ખાળ, હલુ ખાળ, [૬૨] હે (અજ્યે દેવિ) અહિ સનીય ગાય દેવી ! (બ્રહ્મજ્યં આમૂલાતુ અનુસંદદ) બ્રહ્મણાતકીને સમૂળે ખાળી નાખ. [૬૩] (યયા યમસદનાતુ પરાવતઃ પાપલોકાન્ અયાતુ) જેમ યમસદનથી પાપીયોકામાં વહી ગય, (एवा कृतागसः देवपीयोः अराघसः ब्रह्मज्यस्य) આ રીતે પાપી દેવચતુ કલુસ બ્રહ્મણાતકી અનુપ્પતું (શિરઃ સ્કન્ધાન્) શિર અને આધિઃ (શતર્પવેના શુરમૃષિના ત્રીક્ષ્ણેન, વજ્રેણ પ્રજહિ) સૌ અણીવાળા અસ્ત્રાના જેવી ધારવાળા તીક્ષ્ણ વળથી કાપી નાખ. [૬૪-૬૭] (अस्य लोमानि संहिन्धि) એના વાળ કાપી નાખ, (अस्य स्त्रावानि संपृथ) એના સ્નાયુઓને કચી નાખ, (अर्थानि पीडय) એનાં હાડકાંઓને પીડા આપ, (अस्य मज्जनमस्य निर्जहि) એની મજ્જાઓને નાશ કર, (अस्य सर्वा पर्वणि विध्रुय) એનાં બધાં પર્વેને અલગ કર, [૬૮-૭૧] (एवं क्रव्यादु अग्निः पृथिव्याः सुदतां) એને મહાકાશક અગ્નિ પૃથ્વીથી બહાર કાઢે અને (उत् ओपतु) ખાળી નાખે. (वायुः महतः वरिम्नः अन्तरिक्षात्) વાયુ એને અંતરિક્ષથી ધલુ દૂર કાઢે (सूर्यः एनं दिवः प्र पुंदतां) સૂર્ય આ ઘસેકાથી દૂર કરે અને (नि ओपतु) ખાળી નાખે. [૭૨-૭૩]

બ્રાહ્મણની ગાય

ગાયત્રી મહત્ત્વ

આ ચક્રમાં અને એના આગલા ચક્રમાં ગાયના મહત્ત્વનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ દૃષ્ટિએ આ બંને ચક્રો મનન કરવા યોગ્ય છે પહેલા જ મત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, (વદામિ હાતિ વયઃ દૂવાત્ ॥ (૧)) હું દાન આપું છું, એમ યજ્ઞમાને બેસવું, દાન આપવામાં સકારામી રાખવો નહીં, ન આપવા વિષે કંઈ વિચાર કરવો નહીં, સદા ઉપકાર કરવાનો જ વિચાર મનમાં રાખવો.

બ્રાહ્મણ ૩૩ માટે યાચના કરે છે ?

બ્રાહ્મણનું ઘર એક શરૂઆત જેવું હોય છે, ત્યાં અનેક છાનો-વિદ્યાર્થીઓ હોય છે, તેમનું પોષણ કરવું અને તેમને વિદ્યા આપવી એ બ્રાહ્મણનું કર્તવ્ય હોય છે. યજ્ઞયાગ કરવો એ પણ તેમનું કર્તવ્ય છે એ બધાને માટે વિદ્યાનું બ્રાહ્મણને ગાયની આવશ્યકતા હોય છે આ પરોપકાર અને જગદુદ્ધારના કાર્યને માટે બ્રાહ્મણ લોકો ગાયની માગણી કરે છે અને બીજા લોકો એવા સત્પાત્ર બ્રાહ્મણોને ગૌદાન કરે છે

ગાયનું દાન તો એવા સત્પાત્રને પોતે જ કરવું જોઈએ જે એમ નથી કરતા, અને માંગવા છતાં પણ નથી આપતા, તેમને હાથે અન્નજૂતાં જ મોટું સાર્વજનિક પાપ થાય છે. જે રાષ્ટ્રમાં બ્રાહ્મણોને માંગવાની ફરજ પડે છે, અર્થાત્ તેમને મદદ કરવામાં આવી રહે છે એ રાષ્ટ્રમાં મોટું પાપ થાય છે, કેમકે સદ્બ્રાહ્મણોના વિદ્યા પ્રચારથી જ રાષ્ટ્રમાં સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા રિથર રહી શકે છે, આ રીતે વિચાર કરવાથી વિહિત થશે કે, બ્રાહ્મણ માગે છતાં ન આપવામાં કેવડું રાષ્ટ્રીય પાતક રહેલું છે

દાનનો અધિકારી બ્રાહ્મણ

દરેક બ્રાહ્મણને ગાયવાનો અધિકાર હોતો નથી અને ગાયનું દાન લેવાનો પણ અધિકાર હોતો નથી આ વિષયમાં વેદે દાનના અધિકારી બ્રાહ્મણનું સક્ષણ જતાવ્યું છે—

યજ્ઞને શત યાજ્ઞેયર્ણાણા મોપતિ વદામ્ ।

અથવા વૈવા મમુવલ્લેષ હ વિદુરો વશા (મ ૨૨)

“ એ કે હા બ્રાહ્મણ લોકો ગાયની યાચના કરે છે પરંતુ એમાંના કેવળ વિદ્વાનને જ ગાય આપવી જોઈએ ” વેદનો

આ આદેશ હ મેષ યાદ રાખવા જેવો છે ગમે તે બ્રાહ્મણને દાન લેવાનો અધિકાર હોતો નથી, જે બ્રાહ્મણ વિદ્વાન હેય તેજ દાન લેવાનો અધિકારી થાય છે. અહીં વેદે બ્રાહ્મણ જ્ઞાનિનો પક્ષપાત નથી કર્યો, કેવળ વિદ્યાનું તત્ત્વજ્ઞાની આચાર સ પક્ષ બ્રાહ્મણ કે જે પોતાના અધ્યયન અધ્યાપનમાં મગ્ન રહે છે, જે પોતાને માટે ધન કમાવવાનો વ્યવસાય નથી કરી શકે તો, જે પોતાનું જીવન જ્ઞાનપુદ્ધિના કાર્યમાં જ ગુચ્છરતો હોય, જેના સંતોષમાં રહીને અનેક છાનો કૃતકૃત્ય થાય છે, એવા સુચેત્સુ વિદ્વાનો જ ગાય આપવી જોઈએ આ આદેશ બધા જ્ઞાનોને લાગુ પડે છે અને તેમાં ગાયના દાનને માટે વિશેષ લાગુ પડે છે,

આથી પાચકો જાણી શકશે કે, સદ્ બ્રાહ્મણનો જ ગાય પર અધિકાર છે અને એવો એ અધિકાર છે એ વાત (વૈવાઃ મમુવલ્લ) વેદોએ પોતે કહ્યું છે તેથી એમાં કોઈ જાતનો પક્ષપાત નથી.

મત્ર ૨ અને ૩ માં એવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણને ગાય ન આપવાથી કેવી દુર્જનિ થાય છે એ વાત કહેવામાં આવી છે વિદ્વાન બ્રાહ્મણો રાષ્ટ્રમાં ન રહે તો જ્ઞાનપુદ્ધિ થાય નહીં, અને રાષ્ટ્રમાં જ્ઞાન ન રહે તો બધા પ્રકારની ઉગતિ થવી અસંભવ છે, એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે

યોથા મત્રમાં ‘ વિલોહિત ’ જગર અને પાંચમા મત્રમાં ‘ વિઠ્ઠલ ’ નામક રોગનું વર્ણન છે (યા મુલ્લેન વપ્તિમ્વતિ) ગાય જો મુખથી ઘસે છે, તેને એ રોગ થાય છે અને તે ગરીબ જાય છે આ સક્ષણથી એ રોગ કયો છે, તો આજ્ઞાસના વૈદ્યોએ શોધી કાઢવું જોઈએ વૈદ્યો અને પશુ વૈદ્યોએ એની શોધ કરવી જોઈએ

છેલ્લા મત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, કેટલાક લોકો ગાયના ચરીરપર નિશાની કરવા માટે તેના કાનપર અથવા કોઈ બીજા ભાગપર ચિન્હ કરે છે, એ રિવાજ અત્યંત ગુરો છે, કારણ કે એનાથી પણ ગાયને બારે કલેશ થાય છે ગાયને એવા કલેશ આપવો યોગ્ય નથી ગાયને તો એવા ઉત્તમ પ્રકારે રાખવી જોઈએ કે, એને કોઈ પણ જાનનું કષ્ટ થાય નહીં અને સદા આનંદ પ્રસન્ન રહે ગાય આમ આનંદ-અસન્ન રહે તો તેના બધા ગુણો પ્રગ્ન થાય છે અને એજ ગાય ઉત્તમ

ગોરસ આપે છે, જે મનુષ્ય માત્રને માટે ક્રિતકારી છે.

ગાયત્રી રક્ષા

કેટલાક લોકો ગાયત્રી વાળ કાપે છે. એમ કરવું પણ ઉચિત નથી, એવું સાતમા મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે. આઠમા મંત્રમાં ગાયત્રી રક્ષા કરવાની આજ્ઞામાં એકે અત્યંત મહત્વ-પૂર્ણ વાત કહેવામાં આવી છે. ગોવાળો ગાયોને લઇને ગોચર ભૂમિમાં જાય છે અને ચરવા માટે છૂટી મૂકે છે, અને પોતે અહીં તહીં ભટક્યા કરે છે. એવી દશામાં કાગડાઓ ગાયની પીઠપર બેસીને તેને સતાવે છે; એમ ન થવું જોઇએ એવી સૂચના ૮ માં મંત્રમાં આપવામાં આવી છે. ગોવાળો ગાયોની કારી પોઠે દેખે એ સખવી જોઇએ, કાગડાઓ તેને સતાવે નહીં, તેની સાવચેતી રાખવી જોઇએ. રધુવંશમાં દિશોપ રાજા જેવી ગાયત્રી રક્ષા કરે છે, તેવી રક્ષા પ્રત્યેક ગોવાળો કરવી. કોઇ જન-જન્યુ ગાયત્રી પીઠા ન કરે. એવી રક્ષા કરવાવાળો સુરોગ્ય ગોરક્ષ કહેવાય છે.

ગોષ્પર અને મૂત્ર

નવમા મંત્રમાં આપવું ગોષ્પર અને મૂત્ર જ્યાં ત્યાં ફેંકી ન દેવાની આજ્ઞા છે, કોઇ ખાસ જગ્યાએ એને સુરક્ષિત જમા કરવું જોઇએ. કેમકે એ ઉત્તમ પ્રકારનું ખાતર છે, જેમાંથી અનાજ, ફળ, ફુલ આદિ ઉત્તમ રીતે પેદા થાય છે. અહીં તહીં નકાચું ફેંકી દેવામાં ભારે નુકસાન છે. કોઇ પણ ગૃહસ્થના ઘરમાં એમ ન થવું જોઇએ એમ કહેવામાં આવ્યું છે અને ગમે ત્યાં ફેંકી દેવું એ (અનસ્તઃ) પાપ છે. એમાંથી પતન થાય છે, તેથી એવું પાપ કોઇએ ન કરવું.

પછી દશમી પાર સુધના મંત્રમાં ફરીથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, એ ગાય વિદ્વાન સુરોગ્ય સદાયારી બ્રાહ્મણની થાય છે. ઋષિ પ્રજાલી અનુસાર આચરણ કરવાવાળાને જ એવું દાન આપવું જોઇએ.

તેમાં મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે ભોગ્ય પદાર્થ ગાયથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેના વિચાર દાતાએ ગાયનું દાન કરતી વખતે ન કરવે. કારણ કે એના એ ભોગ્ય તો અન્ય રીતે પણ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. જે કોઇ દાતા દાન કરતી વખતે એવો વિચાર કરે કે, “અરે, મને તો એનાથી આ ભોગ્ય મળશે, અને મને એવા ભોગ્યથી આવી જાતનું સ્વપ્ન થશે, એવું દાન કરવાથી મારે આવી જાતની તકવીફ ઉઠાવવી પડશે, કલ્યાણ, કલ્યાણિ, ” કોઇ દાતા આવા કંજુસાઇના વિચારો મનમાં ન

લાવે. એવા વિચાર મનમાં ન લાવવાથી દાનનું બધું મહત્વ નાશ પામે છે. દાનથી મનની જે ઉચ્ચતા હોય છે, તે આવા વિચારોથી સમૂળી દૂર થઇ જશે.

સોળમાં મંત્રમાં ફરીથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, “ગાય તો એવા સત્પાત્રનું જ પતન છે, ” આશના માસિકની પાસે તો એ ત્રણ વર્ષ સુધી રહે, અને ત્રણ વર્ષ પછી કોઇ સુવિધ, સત્પાત્ર બ્રાહ્મણને આપવામાં આવે. યોગ્ય બ્રાહ્મણ માત્ર માટે ન આવે, તો એવા બ્રાહ્મણની તપાસ કરવી જોઇએ, પરંતુ કદી પણ અયોગ્યને દાન ન આપવું.

પછી ૨૧ માં મંત્ર સુધીમાં દાનના મહત્વનું જ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ૨૨ માં મંત્રમાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણને જ આપવું દાન આપવું એ વાત ફરીથી કહેવામાં આવી છે. સેંકડો અવિદ્વાનો માગે, તો શબ્દ તેને આપવી નહીં, કેવળ વિદ્વાન જ દાન લેવાનો અધિકારી છે, એ વાત દરેક દાન કરવાવાળાએ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવાની છે. એ રીતે દાન થતાં રહે, તો જગતનો ઉદ્ધાર થાય કુપાત્રને દાન આપવાથી અધોગતિ જ થાય છે.

તેથીસમાં મંત્રમાં વિશેષ ભેરથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, કોઇ મનુષ્ય વિદ્વાનને દાન ન આપતાં બીજા અવિદ્વાનને આપશે તો તેને પ્રુષ્ઠળ દુઃખ પાશે.

ત્યાર પછીના ત્રણ મંત્રોમાં કહ્યું છે કે, બ્રાહ્મણ, અગ્નિ આદિ દેવતાઓને ગાયના ધી-દૂધની આહુતિઓ આપે છે અને દેવતાઓને સંતોષે છે, તેથી તેમને જ ગાયનું દાન કરવું જોઇએ, તો દાન ન કરવામાં આવે તો ધનમાન-ગૃહસ્થને ભારે કष्ट ભોગવવું પડશે. ૩૨ માં મંત્ર સુધી, આ વાત કહેવામાં આવી છે.

ક્ષત્રિયની માતા

૩૩ માં મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ગાય ક્ષત્રિયની માતા છે. (વશા રાજન્યસ્ય માતા) તેથી ક્ષત્રિયોને ઉચિત છે કે, તેઓએ ગાયને પોતાની માતા માનીને તેનો વધારોગ્ય સત્કાર કરવો, કોઇ માણસ ગાયને દુઃખ આપે તો તે પોતાની માતાને જ દુઃખ દે છે એમ સમજીને તેને યોગ્ય દંડ કરવો.

પછી ૩૪ માં મંત્ર સુધીમાં અર્ધાલ સૂક્તની સમાપ્તિ સુધીમાં ગાયનું દાન સુરોગ્ય બ્રાહ્મણને આપવું જોઇએ, દાન ન કરવાની આજ્ઞા કોઇએ પણ મનમાં ન રાખવી જોઇએ,

જાન દેવાથી કષ્ટપાત્ર અને ન દેવાથી દુઃખ એવાનું વર્ણન છે.

આ મંત્રમાં કેટલાક હેઠાજે ગૌદાનનં આપનાં જે પોતે પોતાને માટે (પછતે ઘણા) “ગાયને રાંધે છે.” એનું વાક્ય છે. જેમને વેદની ભાષાનું જ્ઞાન હોતું નથી તેઓ એમ જ માની લે છે કે, “આ તો ગાયને રાંધવાની, અર્થાત્ ગાયનું માંસ રાંધવાની જ વાત છે.” જેઓ આવી અર્થ કરે છે, તેમને ખરો અર્થ સમજાવવા માટે, તેમની અધર્મિત કષ્ટતા, અનુમાન દૂર કરવા માટે, અહીં યોગ્ય વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા છે.

વેદમાં દ્રુતવક્ષિત શબ્દ પ્રયોગ છે જેનાથી “જા” શબ્દ “ગાયથી ઉત્પન્ન થતા પશુઓના વાચક છે, ‘ગાયથી ઉત્પન્ન થતાં દૂધ, ઘી, છાશ’ આદિ પદાર્થના-રાંધવામાં આવે છે, ગાયના દૂધની ખીર બનાવવામાં આવે છે, એવો છે આ પ્રકારે ‘જા’ અર્થ ‘વણ’ નો અર્થ જેવો ‘દૂધ, દહીં, છાશ, ઘી’ આદિ પદાર્થો છે, તેવો જ એ

શબ્દનો અર્થ ‘ માંસ, લોહી, હાડકાં, ચામડું, વાળ, જોતર ગેમ્મડ’ એવો પણ થાય છે, અમારે વિચારે ‘દૂધ, દહીં, છાશ, ઘી,’ આદિ અર્થ જ અહીં લેવો જોઈએ. વાચકે આ વાતનો યોગ્ય વિચાર કરીને મંત્રોનો સાચો અર્થ સમજવો.

આ સૂક્તમાં ૭ પર્વાય (વિભાગ) અને ૭૩ મંત્રો છે. આ આખા સૂક્તમાં ગાયનો અદિમા કહેવામાં આવ્યો છે, અને બ્રાહ્મણની ગાય જોઈ પડતી ન લે, બ્રાહ્મણને ગાયનું જ્ઞાન આપવામાં આવે, જે બ્રાહ્મણો અર્થાત્ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને સતાવે છે, જેમની ગાયોની ચીરી કરે છે, તેમનો સ્વર્ગ ત્યાં થાય છે, છતાંદિ વર્ણન છે.

અગાઉ જણાવવામાં આવેલી વાતનું જ અહીં પુનરાવર્તન થયેલું હોવાથી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર નથી જે વાચકે આ મંત્રોનો અર્થ વચ્ચે નેના બાહ્ય કહેણથી તેના ધ્યાનમાં આવી જશે. બધું વર્ણન કવિ કષ્ટતાથી પૂર્ણ છે, તેથી એ દ્રષ્ટિએ આ સૂક્ત જોવું જોઈએ.

બ્રાહ્મણની ગાય

કંઠિક ૫, સૂક્ત ૧૮

(કવિ:- મયેશ્વર: । દેવશ: - વ્રજપત્રી)

नैतां तं देवा अददुस्तुभ्यं नृपते अश्वं । मा ब्राह्मणस्य राजन्य गां जिघरसो अनाद्याम् ॥ १ ॥
अश्वदुग्धो राजन्यः पाप आत्मपराजितः । स ब्राह्मणस्य गामद्यादुघ जीवाणि मा स्वः ॥ २ ॥

અર્થ— હે નૃપતિ ! । તે દેવા પતાં તુમ્હે અશ્વને ન વધુ) એ દેવોએ આ ગાય તમને ખાવા માટે આપી નથી હે (રાજન્ય) ક્ષત્રિય । (બ્રાહ્મણસ્ય અનાદ્યાં ગાં માં જિઘરસ) બ્રાહ્મણની ગાય ખાવા યોગ્ય નથી, એવી ગાયને આ નહીં । ૧ ।

(અશ્વ-દુગ્ધઃ પાપઃ) ભુગારી, પાપી (જાતમ-પરાજિતઃ રાજન્યઃ) પોતાને કારણે પરાજીત થયેલો ક્ષત્રિય, (સઃ બ્રાહ્મણસ્ય ગાં અદ્યાત્) તેને બ્રાહ્મણની ગાયને ખાય, તો (અદ્ય જીવાણિ, માં સ્વઃ) તે આને જીવે કાલે નહીં । ૨ ।

બાહ્યર્થ— હે ક્ષત્રિય ! હે રાજા ! આ બધું તારા જ ઉપયોગ માટે પ્રમથેરે તને આપ્યું નથી બ્રાહ્મણની ભૂમિ, ગાય આદિ એ કંઈ મન દોષ તે બળથી દુશ્મન કરતું તમારે માટે યોગ્ય નથી. (૧)

જે ભુગારમાં દારી ગેલો દોષ, પાપી, દુશ્મની અને આત્મપાત્રી ક્ષત્રિય દોષ, તે બ્રાહ્મણની જમીન અને ગાય આદિનું બળજબરી દાસ્ય કરીને તેનો ઉપયોગ કરશે, તે આને કે કાંય જીવે તો રહેશે, એ નિષ્કર્ષ નથી (૨)

આર્ચિષ્ઠિતાધર્વિયા પૃથ્વાકૂર્ચિ ચર્મણા । સાન્નાદ્રણસ્ય રાજન્ય તૃષ્ટિષા-ગૌરનાથા ॥ ૩ ॥
 તિર્વિં ક્ષત્રં નયંતિ હન્તિ વર્ચોઽગ્નિરિવારંધ્રો વિ દુનોતિ સર્વમ્ ॥ ૪ ॥
 યો વ્રાદ્રણં મન્યંતે અન્નમેવ સ વિપસ્યં પિવતિ તૈમાતસ્ય ॥ ૫ ॥
 ય ઇન્દ્રો હન્તિ મૃદુ મન્યમાનો દેવપીયુર્ધનકામો ન ચિત્તાત્ ॥ ૬ ॥
 સં તસ્યેન્દ્રો હૃદયેઽગ્નિમિન્ધ ઉમે ઇન્દ્રો નભસી ચરન્ત્વ ॥ ૭ ॥
 ન વ્રાદ્રણો હિંસિતવ્યોઽગ્નિઃ પ્રિયવંતોરિવ । સોમો દ્યૌષિ દાયાદ ઇન્દ્રોઽવધ્યમિવાસ્તિવા ॥ ૮ ॥
 શતાપોષ્ટું નિ ગિરતિ તાં ન શક્નોતિ નિઃસ્વિદન્ ॥ ૯ ॥
 અન્નં યો વ્રાદ્રણાં મુલ્લઃ સ્વાદ્વૃષ્ણીતિ મન્યંતે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—હે (રાજન્ય) ક્ષત્રિય ! (એવા વ્રાદ્રણસ્ય ગૌ-મનાથા) આ આદ્યાજુની ગાય આવા યોગ્ય નથી કેમકે,
 (સાન્નાદ્રણા આર્ચિષ્ઠિતા) તે આમઘાથી દંઢાયેલી (તથા પૃથ્વાકૂર્ચિઃ-ઈવ અઘધર્વિયા) ખાસી-તરણા સાપજુના જેવી
 અપકર વિધી ભરેલી હોય છે. [૩]

(યઃ વ્રાદ્રણં મન્યંતે એવ મન્યંતે) જે ક્ષત્રિય આદ્યાજુને પોતાનું અન્ન જ માને છે, (સ તૈમાતસ્ય વિપસ્ય
 પિવતિ) તે સાપજુ ઝેર જ પીએ છે, તે અપમાનિત આદ્યાજુ (ક્ષત્ર્યં વૈ નિઃ નયંતિ) ક્ષત્રિયને નિ શેષ કરે છે, (વર્ચઃ
 હન્તિ) તેજ નાશ કરે છે, (આરણ્યઃ અગ્નિઃ-ઈવ) સળગેલા પ્રહીઝ અગ્નિની જેમ (સર્વં વિદુનોતિ) બધાના નાશ
 કરે છે [૪]

(ય દેવપીયુઃ ધનકામઃ) જે દેવશત્રુ ધનલોભી (ઇન્દ્રં મન્યમાનઃ ન ચિત્તાત્ હન્તિ) જે આદ્યાજુને
 માનવ માને છે તે વિનાશિયારે તેને મારે છે (ઇન્દ્રઃ તસ્ય હૃદયે ઇન્દ્રો નિહંચે) ઇન્દ્ર તેના હૃદયમાં આગ સળગાવી
 દે છે (ઉમે નમસી ચરન્તે ઇન્દ્રો) બન્ને બૃષ્ટિક અને દુશીકમાં વિચરીને એના હૃદય કરે છે. [૫]

(પ્રિયવંતોઃ અગ્નિઃ-ઈવ) પ્રિયવંતુરૂપ અગ્નિના જેવા (વ્રાદ્રણ ન હિંસિતવ્યઃ) આદ્યાજુની હિંસા ન કરવી
 બેધમે (સોમઃ દિ અથ દાયાદ-) સોમ એના સ મનવી છે અને (ઇન્દ્રઃ અથ અમિશાસ્તિ-વા) ઇન્દ્ર એના
 શાપથી બચાવવાવાળો છે. [૬]

(યા મલ્લઃ વ્રાદ્રણાં મુલ્લઃ) જે મળીન પુરૂષ આદ્યાજુનું અન્ન (સ્વાદ્વૃષ્ણીતિ મન્યંતે) સ્વાદથી ખાઈ જી
 એમ સમજે છે તે (શતા-અપોષ્ટું નિગિરતિ) સેકડે પ્રકારની દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે અને (નિઃસ્વિદન્ તાં ન
 શક્નોતિ) એને પ્રાપ્ત કરીને સદાન કરી શકતો નથી. [૭]

આવાર્થ—હે ક્ષત્રિય ! આદ્યાજુની બુદ્ધિ અથવા ગાય તમારા હૃદયમાં મટી નથી માને, આમઘાથી દંઢાયેલી, વિધવી ભરેલી,
 કોપી સાપજુના જેવી એ તમારે નાશ કરવા જ સમર્થવૈયી છે (૩)

જે ક્ષત્રિય વિદ્વાન્ આદ્યાજુને પોતાના વખભાગને પદાર્થ માને છે, તે માને સાપજુ ઝેર જ પીએ છે એ રીતે અપમાનિત
 થયેલા આદ્યાજુ ક્ષત્રિયનો નાશ કરે છે, તેનું તેજ નષ્ટ કરે છે, અને બહુતા અગ્નિની જેમ સમસ્તે સજીવે હલાવી મૂકે છે (૪)

જે ક્ષત્રિય ધનના લોભથી દેવોનો અન્નભાગ પોતે જ ખાય છે, અને આદ્યાજુને નિર્બલ માનીને તેને ત્રાસ આપે છે, તેના
 હૃદયમાં આગ સળગાવીને ઇન્દ્ર તેનો નાશ કરે છે અને સર્વ પૃથ્વી અને યુ લોક તેની નિન્દા કરે છે (૫)

અગ્નિના જેવી જ આદ્યાજુ છે, જેને હૃદયમાં હમિત નથી, કેમકે સોમ એના સળગાવી અને ઇન્દ્ર એના સજીવ કરે છે (૬)

જે ગામી ક્ષત્રિય આદ્યાજુનું ધન પોતાના ભોગ માટે છે એમ માને છે અને તેના હું હતામ ભોગ કરે' છ એમ સમજે
 છે, તેના પછ સેકડે આપત્તિઓ આવે છે અને તેનું સામાર્થ્ય પણ નષ્ટ થઈ જાય છે (૭)

જિહ્વા જ્યા મવતિ કુલ્મલે વાહુનાહીકા દન્તાસ્તર્પમામિદિગ્ધાઃ । ॥ ૮ ॥
 તેમિમ્ન્યા ધિપ્યતિ દેવપીયૂનહૃદ્લેર્ધનુમિદ્રવજૈઃ ॥ ૯ ॥
 સીક્ષ્ણેર્વયો બ્રાહ્મણા હેતિમન્તો યામસ્પન્તિ શરદ્વ્યાંદ ન સા મૃવા । ॥ ૧૦ ॥
 અનુદાય તર્પસા મન્યુના ચોત દુરાદર્વ મિન્દસ્ત્યેનમ્ ॥ ૧૧ ॥
 યે સદ્દમરાજઞ્ચાસન્દશશતા ઉત । તે બ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધ્વા વૈતહવ્યાઃ પરામવન્ ॥ ૧૨ ॥
 ગૌર્ય ઘાન્હન્યમાના પૈતદ્વ્યો અચાંતિરત્ । યે કેસરપ્રામન્ઘાયાઃ શરમાજામર્ષેચિરન્ ॥ ૧૩ ॥
 એકશતં તા જનતા યા મૂમિર્ષ્યધ્નુત । પ્રજાં દિસિત્વા બ્રાહ્મણીમસંમવ્યં પરામવન્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—બ્રાહ્મણી (જિહ્વા જ્યા મવતિ) છબ ધનુષ્યની દેરી અને છે. (વાહુ કુલ્મલે) વાહી ધનુષ્યને
 હૃદ અને છે. (તર્પસા આમિદિગ્ધાઃ દન્તાઃ નાહીકાઃ) તપથી તીવ્ર થી અનેકા હાંત ખાણ અને છે. (બ્રાહ્મણ) બ્રાહ્મણ
 (તેમિમ્ન્યા) દેવજૂતેઃ હૃદલઃ ધનુમિઃ) દેવસેવિત આત્મભળના ધનુષ્યોથી (દેવ-પીયૂન વિષ્યતિ) દેવશત્રુઓપર
 આધાત કરે છે. [૮]

(સીક્ષ્ણ-દ્રવ્ય. હેતિમન્ત. બ્રાહ્મણાઃ) તીક્ષ્ણ બાણોથી યુક્ત, અબોધી યુક્ત બ્રાહ્મણ (યાં શરદ્વ્યાં
 અસ્પન્તિ) ને બાણો ફેડે છે (ન સા મૃવા) તે નકામાં જતા નથી (તર્પસા ચ ઉત મન્યુના અનુદાય) તપ અને
 ક્રોધની સાથે પિછો પકડીને (યનં દુરાદર્વ મવમિન્દન્તિ) અને દુરથી ન વાંધી નાખે છે. [૯]

(યે વૈત-હવ્યાઃ સદ્દમરાજન્) ને દેવોનું દ્રવ્ય-અથવા ખાવાવાળા દમરો રાખ્યો થઈ ગયા, (યે ઉત
 દશશતાઃ આસન્) અને ને દસ સો દતા, (તે બ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધ્વા) તે બ્રાહ્મણની ગાય ખાધને (પરામવન્)
 પરાભવ પામ્યા છે. [૧૦]

(હન્યમાના ગૌર્ય) નેને દુષ્કર દેવામાં આવ્યું છે તે ગાયે જ (તાન્ વૈતહવ્યાન્ અચાંતિરત્) એ દેવતા-
 ઓનું અન્ન ખાવાવાળાઓને વિનાશ કર્યો છે. (યે કેસરપ્રામન્ઘાયાઃ શરમા-મર્જાં અર્ષેચિરન્) ને વાળની રસીથી
 બધાયેલ અંતિમ થેદાને પણ રંધે છે, હટપટી ગાય છે. [૧૧]

(તાઃ જનતાઃ એક-શતં) એ જનતાના લોકે એકસોને એક દતા (યાઃ મૂમિઃ વ્યધ્નુત) નેએ પણ
 ધૂંતીથી છે (બ્રાહ્મણી પ્રજાં દિસિત્વા) બ્રાહ્મણ પ્રાણને કટ આપવાથી (અસંમવ્યં પરામવન્) અપાવના વિના જ
 પરાભવ પામ્યા છે. [૧૨]

ભાવાર્થ—એ સાથે બ્રાહ્મણની છબ દેરી, વાણી ધનુષ્ય, અને એના તપથી યુક્ત હાંત ખાણ અને છે એ ધનુષ્ય વડે તે
 બ્રાહ્મણ દેવતાઓનું અન્ન ખાવાવાળાને નાશ કરે છે (૮)

એ બ્રાહ્મણો ખૂબ વર્ષિય અસ્ત્રોવાળા હોય છે, તેથી એ અસ્ત્રો તેઓ નેના જ ફેડે છે, તે વ્યર્થ જતાં નથી
 પોતાના તપ અને ક્રોધથી પિછો પકડીને દુરથી પણ એના નાશ કરે છે (૯)

દેવતાઓને મટિ અલગ રાખવામાં આવેલા અન્યનો પોતા મટિ ઉપયોગ કરનાર રોકડો રાખ્યો બ્રાહ્મણની ભૂમિ અથવા
 ગાય હચ્ચ કરીને, તેનો પોતાને મટિ ઉપયોગ કરવાથી પરાભવ થઈ ગયા (૧૦)

એ દુષ્કર થયેલ બ્રાહ્મણની ગાય જ ને દેવતાઓનું અન્ન ખાનાર કનિષ્ઠાના નાશ થવાનું કારણ અને છે (૧૧)

રોકડો કનિષ્ઠા પૂર્યાપર બારે પરાક્રમ કરવાવાળા હોય છે, પરંતુ તેઓ એ બ્રાહ્મણને દુષ્કર દેવાનું શરૂ કરે તો તે સહેને
 પરાભવ પામે છે. (૧૨)

દેવપીયુષ્વરતિ મર્ત્યેષુ ગરમીર્ણો મંવત્યાસિંમૂયાન્ ।

યો બ્રાહ્મણં દેવચન્ધું દિનસ્તિ ન સ પિતૃયાણમર્ષવેતિ લોકમ્

॥ ૧૩ ॥

અર્ધિર્વ નંઃ પદવાયઃ સોમો દાયાદ ઉચ્યતે । દન્તામિશસ્તેન્દ્રસ્તસ્થા તદ્દેષતો વિદુઃ

॥ ૧૪ ॥

દૃષ્ટિવ દિગ્ધા નૃપતે પૃદાકૃતિવ ગોપતે । સા બ્રાહ્મણસ્યેવુંધૌરા તયા વિધ્યતિ પીર્યતઃ

॥ ૧૫ ॥

અર્થ— દેવ-પીયુઃ ગર-મીર્ણઃ મર્ત્યેષુ ચરતિ) દેવશત્રુ, જેર પીધિશ મનુષ્યની માફક માણસોની વચ્ચે ધૂમે છે. અને (અસ્થિ-મૂયાન્ મવતિ) તે કેવળ હાડકાઓના હોય છે. (યઃ દેવ-ચન્ધું બ્રાહ્મણં દિનસ્તિ) જે દેવોના બન્ધુરૂપ બ્રાહ્મણને કષ્ટ આપે છે, (સઃ પિતૃયાણં મર્ષ લોકં ન વતિ) તે પિતૃયાણુ સોકમાં પશુ જતો નથી. [૧૩]

(અગ્નિઃ યે નઃ પદવાયઃ) અગ્નિ જ અમારો માર્ગદર્શક છે. (સોમઃ દાયાદઃ ઉચ્યતે) સોમ સંબંધી છે, એમ કહેવાય છે. (દન્દ્રઃ અમિશસ્તા દન્દ્રતા) ઇન્દ્ર એ શાપ આપનારાઓનો નાશકર્તા છે. (તયા ચેષસઃ તમ્ વિદુઃ) આ પ્રસારે શાની આ વાત સમજે છે. [૧૪]

હે રાજા ! હે ગાયેશો સ્વામી (દિગ્ધા રપુઃ રવ) જેર મરેશા આણે જેવા (પૃદાકૃ- રવ) સાંપ જેવા (સા બ્રાહ્મણસ્ય ઘોરા રપુઃ) તે બ્રાહ્મણના અર્ધકર આણુ (તયા પીર્યતઃ વિધ્યતિ) તે વડે દિસકરે વીધે છે. [૧૫]

ભાવાર્થ—દેવોના સન્ધુરૂપ બનીને પૃથ્વીપર ફરનાર ઇન્દ્ર મનુષ્યો ડર પાને અતિ ક્રૂર મનુષ્યની એમ નિર્ભય થઈ ભય છે અને જે દેવોના બન્ધુ બ્રાહ્મણની દિંસા કરે છે, તેમને પિતૃયાણુ પશુ પ્રાપ્ત થતો નથી (૧૩)

બધા શાનીઓ ભણે છે કે, અગ્નિ અમારો માર્ગદર્શક સોમ અમારો સંબંધી અને ઇન્દ્ર અમારો રક્ષક છે (૧૪)
હે રાજા ! તું બધાનમાં રાજાને કે વિષયુક્ત બાણુ મુજબ અને સાંપ જેવા, બ્રાહ્મણના અર્ધકર બાણુ દિસકરે અવરજ નાશ કરે છે (૧૫)

શતૌદના ગાય

કાંડ. ૧૦, સૂકત ૯

(જાવિ- અઘર્જો । દેવતા- શતૌદના)

અઘાયતામર્ષિ નહ્યા મુલાનિ સપત્નેષુ વર્જમર્ષયૈતમ્ ।

રન્દ્રેણ દુત્તા પ્રથમા શતૌદના બ્રાતૃષ્વમ્ની યર્જમાનસ્ય ગાતુઃ

॥ ૧ ॥

વેદિદે ચર્મ મવતુ વાહિર્લોમાનિ યાનિ તે । एषा त्वां रश्नाग्रभीद् प्रावां त्वेषाजघै नृत्यतુ ॥ ૨ ॥

અર્થ— (અઘાયતાં મુલાનિ અર્ષિ નહ્યા) પાપી લોકોનું મુખ બન્ધ કર (સપત્નેષુ વર્તં વર્જં અર્ષવ) શત્રુઓપર આ વજ્ર ફેંક. (રન્દ્રેણ દુત્તા પ્રથમા શતૌદના) ઇન્દ્રે આપેલી પહેલી સેંકડો ભોજન આપનારી (આતૃ-ષ્વમ્ની યર્જમાનસ્ય ગાતુઃ) શત્રુનો નાશ કરાવાળી, બજાબાને મારી દર્શાવવાળી આય જ છે. [૧]

(તે ચર્મ વેદિઃ મવતુ) તારૂં આમડું વેરી બને, (યાનિ તે લોમાનિ વાહિઃ) જે તારાં ચોમ છે તે છૂંકે છે, (ઇષા રશ્ના ત્વા અગ્રમીતુ) જે રશ્મી તને બાધવામાં આવે છે, હે સોમનરિશ ! (પ્રવા પ્રાવા ત્વા અઘિનૃત્યતુ) આ આશ તારી ઉપર આનંદથી નાચે, તારો રસ કાઢવા માટે વનરપતિપર પત્યર નાચે. [૨]

ચાલોસ્તે પ્રોક્ષણીઃ મન્તુ જિહ્વા સં માર્દ્વદ્યં । શુદ્ધાત્વં યન્નિયાં મૃત્વા દિવું પ્રેદિં શતૌદને ॥ ૩ ॥
 યઃ શતૌદના પચતિ કામપ્રેણ સ કલ્પતે । પ્રીતા દુઃસ્વિત્વિજઃ સર્વે યન્તિ પથાયયમ્ ॥ ૪ ॥
 સ સ્વર્ગમા રોહતિ યજ્ઞાદસ્તિદિવં દિવઃ । અપૂવનામિ કૃત્વા યો દદાતિ શતૌદનામ્ ॥ ૫ ॥
 સ તાહ્યોકાન્ત્સમાપ્રોતિ યે દિવ્યા યે ચ પાર્થિવાઃ ॥ ૬ ॥
 હિરણ્યવ્યોતિષ કૃત્વા યો દદાતિ શતૌદનામ્ ॥ ૭ ॥
 યે તે દેવિ શ્મિતારઃ પુત્કારો યે ચ તે જનાઃ ।
 તે ત્વા સર્વે ગોપ્સ્યન્તિ મૈમ્યો મૈધીઃ શતૌદને ॥ ૮ ॥
 વસંવસ્ત્વા દક્ષિણત ઉત્તરાન્મરુતસ્ત્વા । આદિત્યાઃ પથ્યાદ્રોપ્સ્યન્તિ સામિષ્ટોમમતિં દ્રવ ॥ ૯ ॥
 દેવાઃ પિતરો મનુષ્યાગ્નિષ્વર્ષાપ્સરસંથ યે । તે ત્વા સર્વે ગોપ્સ્યન્તિ સાતિરાગ્રમતિં દ્રવ ॥ ૧૦ ॥
 અન્વરિષ્ઠ દિવ ભૂમિમાદિત્યાન્મરુતો દિશઃ ।
 હોકાન્ત્સ સર્વાનાપ્રોતિ યો દદાતિ શતૌદનામ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—હે (અહ્યે) અદિ સતીય ગાય । (તે ચાલો પ્રોક્ષણી સન્તુ) તારા વાળ પ્રેક્ષણીયાઓ (જિહ્વા સ માર્દ્વ) તારી ટીખ શીધન કરે, (ત્વ ચણિયા શુદ્ધા મૃત્વા) તું પૂજ્ય અને શુદ્ધ થઈને હે શતૌદના ગાય ! (ત્વ દિવ પ્રેદિ) તું ઘૂતોકાંભાળ [૩]

(યઃ શતૌદના પચતિ) ને શતૌદનાને રાધે છે તે (સઃ કામપ્રેણ કલ્પતે) તે સહયોને પૂજી કરે છે (અસ્ય સર્વે પ્રીતા જાતિજઃ) તેના બધા સતૃપ્ત થયેલા—સત્વિને (યથાયથ યન્તિ) યથયોગ્ય માને પાછા બળે છે [૪]

(સ સ્વર્ગમારોહતિ) તે સ્વર્ગપર ચડે છે, (યજ્ઞાદસ્તિદિવ દિવ) બધા એ સ્વર્ગધામ છે, (યઃ શતૌદના અપૂવનામિ કૃત્વા દદાતિ) ને શતૌદનાને માવપૂવાના રૂપમાં દાન આપે છે [૫]

(યે દિવ્યા યે ચ પાર્થિવા) ને દિવ્ય અને ને પાર્થિવ ભેજ છે (નાન્ લોકાન્ સઃ સમાપ્રોતિ) એ બધા લોકોને તે પ્રાપ્ત કરે છે, (ય શતૌદના હિરણ્યવ્યોતિષ કૃત્વા દદાતિ) ને શતૌદનાને સુવર્ણથી રજાગારીને દાન કરે છે [૬]

(યે શ્મિતાર યે ચ પુત્કાર જના) ને શ્મિતાઓને ને રેખાઓને કહે છે, (તે સર્વે ત્વા ગોપ્સ્યન્તિ) તે બધા તારી રક્ષ કરશે હે (શતૌદને) બધા મનુષ્યોને ભોજન આપવાનો ગાય ! (યજ્ઞઃ મા મૈવો) એમનાથી તું બચ ન રાખ [૭]

(દક્ષિણત ત્વા વસવ) દક્ષિણની બાજુથી તને વસુદેવ, (ઉત્તરાત્ ત્વા મરુત) ઉત્તરની બાજુથી તને મરુત દેવ (આદિત્યા પથ્યાત્ ગોપ્સ્યન્તિ) આદિત્ય તારી બાજુથી રક્ષા કરશે (સઃ ત્વ અમિષ્ટામ અતિદ્રવ) એવી તું અમિષ્ટોમ યજ્ઞની પાર બાળ [૮]

(યે) ને દેવ, પિતર, મનુષ્ય અને અધર્વાઅપ્સરાગણ છે, (તે સર્વે ત્વા ગોપ્સ્યન્તિ) તે સર્વ તાર રક્ષણ કરશે (સઃ અતિરાત્ અતિદ્રવ) એવી તું અતિરાત યજ્ઞની પાર બાળ [૯]

(ય શતૌદના દદાતિ) ને શતૌદનાને આપે છે, (સઃ સર્વાન્ લોકાન્ પ્રોતિ) તે બધા લોકોને પ્રાપ્ત કરે છે ને લોકો અતરિક્ષ, ઘુ ભૂમિ આદિય, મરુત અને દિશાઓના નામથી પ્રસિદ્ધ છે [૧૦]

ધૃતં પ્રોક્ષતીં સુભગાં દેવી દેવાન્ગમિષ્યતિ । પુત્તારમધ્યે મા હિંસીદિવં પ્રેદિં ઘર્તાદને ॥ ૧૧ ॥

યે દેવા દિવિપદોઃ અન્તરિક્ષસદશ્ચ યે યે ચેમે ભૂમ્યામધિ ।

તેમ્પસ્ત્વં યુક્ત્વ સર્વદા ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૨ ॥

યત્તે શિરો યત્તે મુરં યો કર્ણો યે ચં તે દન્ત્ ॥ આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૩ ॥

યો ત્ત ઓઘૌ યે નાસિકે યે ગૃદ્ધે યે ચ વેડક્ષિણી ।

આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૪ ॥

યત્તે ક્લોમા યદ્દદ્યં પુરીતસદ્કર્ણિકા । આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૫ ॥

યત્તે યકુથે મતસ્તે યદોન્ત્રે યાશ્વં તે ગુદાઃ । આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૬ ॥

યત્તે પ્લાશિર્યો વનિષ્ઠ્યો કૃક્ષી યચ્ચ ચર્મં તે । આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૭ ॥

યત્તે મજ્જા યદસ્થિ યન્મોસં યચ્ચ લોહિતમ્ । આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૮ ॥

યો તે ગાહ્યે યે દોષણી યાવંસા યા ચં તે કકુદ્ ॥ આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૧૯ ॥

યાત્તે ગ્રીવા યે સ્કન્ધા યાઃ પૃષ્ઠોર્યાશ્ચ પર્થિવઃ । આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૨૦ ॥

યો ત્ત ઊરુઃ ંઘ્રીવન્તો યે ઓળી યા ચં તે મસત્ ॥ આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૨૧ ॥

યત્તે પુલ્હં યે તે ચાલા યદ્ધો યે ચં તે સ્તનઃ । આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૨૨ ॥

યાત્તે જહ્વા યાઃ કુષ્ઠિકા ક્રન્ધરા યે ચં તે ગ્રાતાઃ ।

આમિશાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સપિરથો મધુ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—(ધૃતં પ્રોક્ષતીં સુભગાં દેવી) ધીનું સિચન કરવાવાળી ભાગ્યવાન દેવી (દેવાન્ ગમિષ્યાસિ) દેવતાઓને આપ થશે હે શતોદના ! (અગ્ન્યે) અદિ સતીય ગાય ! (પુત્તારં મા હિંસી) શબ્દના ગાળાની હિંસા ન કરે (દિવ પ્રેદિં) સ્વર્ગને આપ થા [૧૧]

(યે દિવિ-સદ દેવાઃ) ને દુષ્ટોદ્ધમા રહેવાવાળા દેવ છે, (યિ ચ અતારિક્ષ-સદ) ને અતરિક્ષમાં રહે છે, (યે ચ દમે ભૂમ્યાં અધિ) ને ભૂમિપર રહે છે, (તેમ્પ સર્વ સર્વદા) એમને માટે તુ સર્વદા (શીર સપિ, અથો મધુ યુક્ત્વ) દૂધ, ઘી અને મધ આપ [૧૨]

(યત્તે શિરઃ) ને તાર શિર, (યત્તે મુરં) ને તાર મુખ, (યો ચ કર્ણો) ને તારા કાન છે, (યે ચં તે દન્ત્) ને તારી દાંડી છે, (દાત્રે આમિશાં શીરં સપિઃ) અથો મધુ દુહતાં) છતાંને દૂધી, દૂધ, ઘી, અને મધુ આપ [૧૩]

॥ ૧૪ ॥ (યો તે ઓઘૌ) ને તારા હેઠ છે (ગૃદ્ધે અક્ષિણી) ને તારા શિરમાં અને આંખ છે, (તે ક્લોમા) હૃદય પુરીત સદ્ કર્ણિકા) ને દેહમાં, હૃદય, મલાશ્ચ અને કક્ષા ભાગ છે, (તે યદ્દ્યં મતસ્તે આન્ત્રે ગુદા) ને તાર મધુ, ગુરો, આંત્રમાં અને ગુદા છે, (તે પ્લાશી, વનિષ્ઠુઃ, કૃક્ષી, ચર્મ) ને તારા શરીરમાં, દૂધ અને આંખ છે, (તે મજ્જા, અસ્થિ, મોસં, લોહિત) ને તારા મગ્ગી, અસ્થિ માંસ અને લોહી છે, (તે યાહ્ય દોષણી ંઘ્રી, કકુદ્) ને તારા બહુ, માનુષી, ખાખા અને કુદાન છે, (તે ગ્રીવા સ્કન્ધાઃ પૃષ્ઠોઃ પર્થિવાઃ) ને તારી ગદન, ખાંભા, પીઠ અને પાંસળીઓ છે, (તે ઊરુઃ અઘ્રીવન્તો ંઘ્રી મસત્) ને તારી બાથો, પૂઠણો, કુર્સા અને શબાગ છે, (તે પુલ્હ ચાલાઃ ક્રન્ધઃ સ્તનાઃ) ને તાર પહોડ, વાળ, અવાહુ અને આંચળ છે, (તે ગ્રાતા કુષ્ઠિકા ક્રન્ધરાઃ શપાઃ) ને

યત્તે ચર્મ શતૌદનં યાન્તિ લોમાન્યદ્યે । અમિક્ષાં દુઘૃતાં દાત્રે દ્યૌર્ સર્પિરયો મધુ ॥ ૨૪ ॥
 ક્રોડો વે સ્તાં પુરોઢાશાવજ્યેનામિધારિતૌ । તૌ પક્ષૌ દેવિ કૃત્વા સા પુત્કારં દિવં વહ ॥ ૨૫ ॥
 ઉત્કલે મુસલે યથ ચર્મણિ યો વા દર્પે તળુલઃ કર્ણઃ ।
 યં વા વાતૌ માતરિશ્વા પર્વમાનો મમાધાશિષ્ટદ્વોતા સુદૃતં કૃણોત ॥ ૨૬ ॥
 અપો દેવીર્મધુમતીર્ધૃતશ્રુતૌ મુક્ષ્ણાં હસ્તેષુ પ્રપૃથક્સાદયામિ ।
 યત્કામ દ્વદર્મમિષ્ણામિ વોઽહં તન્મે સર્વં સં પંચતાં વયં સ્યામ પતયો રયીણામ્ ॥ ૨૭ ॥

તારી જા યો, દીયલુ અને ખરીઓ છે, (તે ચર્મ લોમાનિ) જે તારે આમડું અને લોમ છે હે (શતૌદને) ગાય । (દાત્રે દ્યૌર્ અમિક્ષાંઃ) દાતાને દૂધ, દહી, ઘી અને મધ આપની રહે. [૨૪-૨૫]

હે શતૌદના ગાય । (તે ક્રોડૌ) તારો પાશ્વ ભાગ (માઝ્યેન અમિધારિતૌ પુરોઢાશો સ્તાં) ઘી દ્વારા સિંચાયેલો પુરોઢાશ થાઓ. હે દેવી ! (તૌ પક્ષો કૃત્વા) એની પાંખ બનાવીને (સા પુત્કારં દિવં વહ) તે પકાવવાવાળાને તું રવર્ણમાં લઇ જા. [૨૫]

(ઉત્કલે મુસલે) ઉખળી અને મુસલ, (ચર્મણિ દર્પે ચ વા યઃ તળુલઃ કર્ણઃ) આમડાંપર અને સુપડાંપર જે ચોખ્ખાના દાણુઓ રહે છે, (યં વા વાતૌ માતરિશ્વા પર્વમાનઃ મમાધ) જેને પવિત્ર કરવાવાળા વામુએ મળ્યા છે, (તત્ હોતા યઃ સુદૃતં કૃણોત) એને હોતા અમિ ઉત્તમ આદુનિરૂપ બનાવે [૨૬]

(મધુમતીઃ ધૃતશ્રુતઃ દેવોઃ ગાયઃ) મધુમુક્ત ધીને આપવાવાળી દિવ્ય જલપાસઓ (મુક્ષ્ણાં હસ્તેષુ ચ પૃથક્ સાદયામિ) અલગજોના હાથોમાં અલગ અલગ આપું છું. (યત્ કામઃ દ્વદર્મઃ સર્વં મિષ્ણામિ) એની ધ્વજા કરીને હું આ તમારો અભિષેક કરું છું. (તત્ મે સર્વં સંપંચતાં) તે અને અધું પ્રાપ્ત થાઓ, (વયં રયીણાં પતયઃ સ્યામ) અમે બધા મનના માલિક થઇએ. [૨૭]

ગાયનું વિશ્વરૂપ

કાંડ ૯, સૂક્ત ૭

(કવિ-મદ્રા । દેવતા-ગૌઃ)

મ્રજાપતિશ્ચ પરમેષ્ઠી ચ શુદ્ધે હન્દ્રઃ શિરો અમિર્લલાટં યમઃ કુકાંટમ્ ॥ ૧ ॥
 સોમો રાજા મસ્તિષ્કો ધૌર્ધતરહનુઃ પ્રંચિવ્યધિરહનુઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ- (મ્રજાપતિઃ ચ પરમેષ્ઠી ચ શુદ્ધે) પ્રજાપતિ અને પરમેષ્ઠી એ ગાયનાં બે કિંચાં છે, (હન્દ્રઃ શિરઃ) હન્દ્ર માથું છે, (અમિર્ લલાટં) અમિ કપાળ છે, (યમઃ કુકાંટં) યમ ગળાની ખાંટી છે (સોમઃ રાજા મસ્તિષ્કઃ) રાજા સોમ મગજ છે, (ધૌર્ધતર-હનુઃ) ધુલો. ઉપરનું જમડું અને (પ્રંચિ વ્યધિરહનુઃ) પૃથ્વી નીચું જમડું છે. [૧-૨]

વિદ્યુજિહ્વા મુરુતો દન્તા રેવતીર્મીયાઃ કૃત્તિકા સ્કન્ધા ધર્મો વહઃ	॥ ૩ ॥
વિશ્વં વાયુઃ સ્વર્ગો લોકઃ કૃષ્ણદ્રં વિધરણી નિવેપ્યઃ	॥ ૪ ॥
શ્યેનઃ ક્રોદોઽન્તરિક્ષં પાજસ્વૈ૧ વૃહસ્પતિઃ કકુદૃદૃહતીઃ કીકસાઃ	॥ ૫ ॥
દેવાનાં પત્નીઃ પૃથ્વ્ય ઉપસદઃ પર્શવઃ	॥ ૬ ॥
મિત્રશ્ચ વરુણશ્ચાસો ત્વષ્ટા ચાર્યમા ચ દોષર્ણી મહાદેવો વાહ	॥ ૭ ॥
હન્દ્રાણી મસદ્વાયુઃ પુચ્છં પર્વમાનો ચાલાઃ	॥ ૮ ॥
મદ્રઃ ચ ક્ષત્રં ચ શ્રોણી ચલંમરુ	॥ ૯ ॥
ધાતા ચ સવિતા ચાઘ્રીવન્તો જહ્વા ગન્ધર્વા અપ્સરસઃ કુષ્ઠિકા અદિતિઃ શાફાઃ	॥ ૧૦ ॥
ચેતો હૃદયં વર્કુન્મેધા મૃતં પુરીતત્	॥ ૧૧ ॥
શુત્કુશ્ચિરિરાં વનિષ્ઠઃ પર્વતાઃ પ્લાશયઃ	॥ ૧૨ ॥
ક્રોધો વૃકૌ મન્યુરાણ્ઠૌ પ્રજા શેષઃ	॥ ૧૩ ॥
નદી સુગ્રી વર્ષસ્ય પતયઃ સ્તનાં સ્તનચિત્સુરુધઃ	॥ ૧૪ ॥
વિશ્વવ્યંચાશ્રમાર્પધયો લોમાનિ નક્ષત્રાણિ રૂપમ્	॥ ૧૫ ॥

અર્થ— (વિદ્યુત્ જિહ્વા) વિજળી જલ છે, (મરુતઃ દન્તા) મરુત દંત છે, (રેવતીઃ મીયા, કૃત્તિકા સ્કન્ધા) રેવતી મહેન અને કૃત્તિકા આંધા છે, (ધર્મઃ વહઃ) ઉચ્છ્રિતા આપવ વાળો ધર્મ તોડના પાસેનો ભાગ છે, (વાયુઃ વિશ્વં સ્વર્ગઃ લોકઃ કૃષ્ણદ્રં) વાયુ અર્થા અવધનો અને સ્વર્ગલોક કૃષ્ણદ્ર છે અને (વિધરણી નિવેપ્યઃ) પારકશકિત ડોડાડાડાની સીમા છે. [૩-૪]

(શ્યેન ક્રોદઃ) શ્યેન એની ગોદ, (અંતરિક્ષં. પાજસ્વૈ) અંતરિક્ષ પેટ છે, (વૃહસ્પતિઃ કકુદ્) બૃહસ્પતિ કકુદ છે, (વૃહતીઃ કીકસાઃ) વૃહતી ઠોણીનો ભાગ છે. (દેવાનાં પત્નીઃ પૃથ્વ્યઃ) દેવની પત્નીઓ પૃથ્વીનો ભાગ છે, (ઉપસદઃ પર્શવઃ) ઉપસદ પાંચનીઓ છે. [૫-૬]

(મિત્રઃ ચ વરુણઃ ચ અસૌ) મિત્ર અને વરુણ આંધા છે, (ત્વષ્ટા ચ અર્ચમા ચ દોષર્ણી) ત્વષ્ટા અને અર્ચમા બાહુભાગ છે, અને (મહાદેવઃ વાહ) મહાદેવ બાહુ છે. (હન્દ્રાણી મસદ્) મન્દપત્ની શુભભાગ છે, (વાયુઃ પુચ્છં) વાયુ પુછુ છે અને (પર્વમાના ચાલાઃ) પર્વમાન વાયુ વાળ છે. [૭-૮]

(મદ્રઃ ચ ક્ષત્રં ચ શ્રોણી) શ્રાણી અને ક્ષત્રિય પાંચ છે (ચલં મરુ) બળ ભાગો છે. (ધાતા ચ સવિતા ચ અઘ્રીવન્તો) ધાતા અને સવિતા એ દાંડણી છે, (ગન્ધર્વાઃ જહ્વાઃ) ગન્ધર્વ ભાગો છે, (અપ્સરસઃ કુષ્ઠિકાઃ) અપ્સરઓ ખરીનો ભાગ છે, (અદિતિઃ શાફાઃ) અદિતિ ખરી છે. (ચેતઃ હૃદયં) ચેતના એનું હૃદય છે, (મેધા વરુત્) મેધાશક્તિ વરુત છે, (મૃતં પુરીતત્) મૃત એના આંતરગ છે. [૯-૧૧]

(શુત્કુશ્ચિ) શુધા રૂપ છે, (દરા વનિષ્ઠઃ) અન્ન મેદુ આંતરગ છે, (પર્વતાઃ પ્લાશયઃ) પર્વાડ ન્હાન આંતરગ છે. (ક્રોધઃ વૃકૌ) ક્રોધ એના શુભ છે, (મન્યુઃ આણ્ઠૌ) ઉત્સાહ અંગેક છે, (પ્રજાઃ શેષઃ) પ્રજા બનનેન્દ્રિય છે. [૧૨-૧૩]

(નદી સુગ્રી) નદી સુગ્રામી છે, (વર્ષસ્ય પતયઃ સ્તનાઃ) વર્ષાપતિ મેધ એનાં સ્તનો છે, (સ્તનચિત્સુરુ ડધઃ) ગર્ભનાવળો મેધ હૃદયી પુર્વ સ્તન છે, (વિશ્વવ્યવચ્ચઃ સર્મ) અધે ફેલાયેલું આકાશ આખી છે, (ઓપધયઃ લોમાનિ) ઔપધિઓ લોમ છે, (નક્ષત્રાણિ રૂપં) નક્ષત્ર રૂપ છે. [૧૪-૧૫]

દેવજના ગુદા મનુષ્યાં આન્ધ્રાણ્યત્રા ઉદરં	॥ ૧૬ ॥
રક્ષાંસિ લોહિતમિતરજના ઋવંપમ્	॥ ૧૭ ॥
અઞ્ચં પીવો મજ્ઞા નિધનં	॥ ૧૮ ॥
અમિરાધીનં તર્તિયતોઽશ્વિનાં	॥ ૧૯ ॥
ઇન્દ્રઃ પ્રાહ્ તિષ્ઠન્દક્ષિણા તિષ્ઠન્પમઃ	॥ ૨૦ ॥
પ્રત્યહ્ તિષ્ઠન્ધાતોદહ્ તિષ્ઠન્તસવિતા	॥ ૨૧ ॥
તૃણાંનિ પ્રાપ્તઃ સોમો રાજા	॥ ૨૨ ॥
મિત્ર ઈક્ષમાણ આઘૃત આનન્દઃ	॥ ૨૩ ॥
યુજ્યમાનો વૈશ્વદેવો યુક્તઃ પ્રજાપતિર્વિમુક્તઃ સર્વં	॥ ૨૪ ॥
પૃતદૈ વિશ્વરૂપં સર્વરૂપં ગોરૂપમ્	॥ ૨૫ ॥
ઉપૈનં વિશ્વરૂપાઃ સર્વરૂપાઃ પશુર્વાસ્તિષ્ઠન્તિ ય ઇવં વેદં	॥ ૨૬ ॥

અર્થ— (વેદજનાઃ ગુદા) દેવજના ગુદા છે, (મનુષ્યાઃ આન્ધ્રાણિ) મનુષ્ય આતરડાં છે, (અત્રા ઉદરં) બાકડ આણી ઉદર છે (રક્ષાંસિ લોહિતં) રાક્ષસ લોહી છે, (ઇતરજના ઋવંપમ્) બીજા લોકો અપરિચિત અત છે (અઞ્ચં પીવાઃ) નેત્ર નેત્ર છે, (નિધનં મજ્ઞા) નિધન મળતી છે, (આમિરાઃ આસાનિઃ) બળદ બેસે ત્યારે આમિ છે અને (અમિરાધીનં) હથિયાર : હથિયાર ત્યારે અધિદેવ છે. [૧૬-૧૯]

(ઇન્દ્રઃ પ્રાહ્ તિષ્ઠન્) ઇન્દ્ર પૂર્વ દિશામાં રહેતું છે, (યમઃ દક્ષિણા તિષ્ઠન્) યમ દક્ષિણ દિશામાં અવસ્થાન છે, (પ્રત્યહ્ તિષ્ઠન્ ધાતા) પશ્ચિમ દિશામાં રહેતું ધાતા છે અને (સવિતા ઉદહ્ તિષ્ઠન્) સવિતા ઉત્તર દિશામાં રહેતું છે. [૨૦-૨૧]

(સોમઃ રાજા તૃણાંનિ પ્રાપ્તઃ) જ્યારે તૃણને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે એ સોમ રાજા થાય છે, (ઈક્ષમાણઃ મિત્રઃ) અવલોકન કરવાવાળો સુધ્ધ અને (આઘૃતઃ આનન્દઃ) પરાવૃત્ત થતાં એજ આનન્દ છે, (યુજ્યમાનઃ વૈશ્વદેવાઃ) જ્યારે જૂતવામાં આવે છે ત્યારે બધા દેવના સંબંધમાં આવે છે, (યુક્તઃ પ્રજાપતિઃ) જૂતવા પછી પ્રજાપતિ અને (વિમુક્તઃ સર્વં) ઊંડા પછી મરં કંઈ બને છે. [૨૨-૨૪]

(પૃતત્ વૈ ગોરૂપં) આ નિ સન્દેહ ગાયનું રૂપ છે, એજ (વિશ્વરૂપં સર્વરૂપં) ગાયનું વિશ્વરૂપ અને સર્વરૂપ છે, (યઃ ઇવં વેદં) જે આ વાત જાણે છે (વેદં) એની પાસે (વિશ્વરૂપાઃ સર્વરૂપાઃ પશુર્વાઃ) ઉપતિષ્ઠન્તિ વિશ્વરૂપી અને સર્વરૂપી બધા પશુઓ રહે છે. [૨૫-૨૬]

ગાયનું મહાત્મ્ય

આ સકતમાં ગાયનું મહત્તર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અહીં શ્રી યજ્ઞનો અર્થ ગાય અને બળદ કરવો જોઈએ એ રખે છે. ગાયના કારીરમાં બધા દેવોના નિવાસ છે અને ગાય બધા દેવોનું રૂપ બની જાય છે, એવો ગાયનો અધિકાર આ સકતમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે, વૈદિક ધર્મમાં ગાયનું આદ્યું મહત્તર છે. ગાયનું દૂધ, દહીં માખણ, ઘી, છાશ આદિ સેવન કરવાથી દેવતાઓનું સત્ત્વ સેવન કરવાનું એવ પ્રાસ થાય છે, એજ પ્રકારે ગોમૂત્ર અને ગોમય સેવન કરવાથી કારીર શુદ્ધ થાય છે. આ રીતે ગાયનું મહત્તર સમજીને વૈદિકધર્મ સૌંદર્ય ગાયની સેવા કરે.

બુબદ

કાંડ ૯, સૂકત ૪

(કાવિઃ- ભદ્રા । દેવતા- શ્યમલ)

સાહસસ્ત્વેય ક્રપ્તમઃ પર્યસ્વાન્વિશ્વાં રૂપાણિ વક્ષણાસુ વિશ્રત્ ।

મદ્રં દાત્રે યજમાનાય શિશ્યન્વાર્હસ્પત્ય યુશ્વિયસ્તન્તુમાતાં ॥ ૧ ॥

અર્પા યો ઔર્ પ્રતિમા ચમૂવં પ્રમુઃ સર્વેસ્મં પૃથિવીવં દેવી ।

પિતા વત્સાનાં પતિરધ્ન્યાનાં સાહસે પોષે અર્પિ નઃ કૃણોતુ ॥ ૨ ॥

પુમાન્તર્વાન્તસ્યવિરઃ પર્યસ્વાન્વસોઃ કવંધમુપુમો વિમર્તિ ।

તમિન્દ્રાય પૃથિમિદેવયાનૈર્હૃતમગ્રિર્વહતુ જાતવેદાઃ ॥ ૩ ॥

પિતા વત્સાનાં પતિરધ્ન્યાનામર્થો પિતા મહતાં મર્ગરાણામ્ ।

વત્સો જરાયુઃ પ્રતિધુષ્પીયુષં આમિક્ષાં ઘૃતં તદસ્ય રેતઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (સાહસઃ સ્ત્વેયઃ) હજારો શક્તિઓથી યુક્ત તેજસ્વી, (પર્યસ્વાન્ ક્રપ્તમઃ) દૂધવાળો બળદ (વક્ષ-
ણાસુ વિશ્વા રૂપાણિ વિશ્રત્) નદીના તીરપર ધણી રીધે ધારણ કરીને (વાર્હસ્પત્યઃ ઝરિયઃ) બૃહસ્પતિના સંબંધને
આ બળદ (દાત્રે યજમાનસ્ય મદ્રં શિશ્યન્) હાન આપવાવાળા યજમાનને માટે બસાઈનું શિશ્ય આપીને (તન્તુ
આતાન્) યજમા માતાને દેવાવે છે. [૧]

(યા ઇત્રે) એ પહેલાં (અર્પા પ્રતિમા ચમૂવં) જ્યોતે મેષની ઉપમા અપાતી આવી છે (દેવી પૃથ્વી દય)
પૃથ્વી દેવીની જેમ (સર્વેસ્મં પ્રમુઃ) અર્ધા પર પ્રભાવ પાડવાવાળો, (વત્સાનાં પિતા) બચ્ચાઓનો સ્વામી (અધ્ન્યાનાં
પતિઃ) ગાયોનો પતિ (નઃ) અમને (સાહસે પોષે અર્પિ કૃણોતુ) હજારો પ્રકારની પૃષ્ઠિ આપે, પૃષ્ઠિમાં રાખે. [૨]

(પુમાન્ અન્તર્વાન્) પુરૂષ પોતાનામાં શક્તિ ધારણ કરવાવાળો, (સ્વયિરઃ પર્યસ્વાન્) પુષ્કળ દૂધવાળો
(કવંધમઃ વસોઃ કવંધમં વિમર્તિ) બળદ ધનનું શરીર ધારણ કરે છે. (તં દેવયાનૈઃ પૃથિમિઃ ભુતં) એ દેવયાન માટે
સમર્પિતને (જાતવેદાઃ) ગ્રાંથિઃ હન્દ્રાય વહતુ) જનનેદ અગ્નિ ઇન્દ્રને માટે લઇ જાય [૩]

(વત્સાનાં પિતા) વાછરડોને પિતા, (અધ્ન્યાનાં પતિઃ) ગાયોનો પતિ, (ગયો) અને (મહતાં
મર્ગરાણાં પિતા) મોટા પ્રવાહોનો પાલક, (વત્સઃ જરાયુઃ) બચ્ચુ ગર્ભમાંથી આવીને (પ્રતિધુષ્ પીયુષઃ) પ્રતિદિન
અશ્વત્તુ દોહન કરીને (આમિક્ષા ઘૃતં) દહી અને ધી આપે છે (તત્ત્વં ચ અસ્ય રેતઃ) તે નિઃશુદ્ધ એનું વીધ છે. [૪]

ભાષા-અર્થ— બળદ હજારો શક્તિઓથી યુક્ત છે બળદ જ દૂધવાળો છે નદીઓને કિનારે એનાં વિવિધરીયો એવામ
આપે છે એનું હાન કરવાથી દિત થાય છે અને યજ્ઞને પ્રચાર થાય છે (૧)

એને જસ આપનાર જ્યોતી ઉપમા આપનામાં આપે છે પુરૂષી દેવીપર તે અધિક પ્રભાવવાળો છે, એ વાછરડાંઓનો પિતા
અને ગાયોનો પતિ છે. એનાથી અમારી હજારો પ્રકારની પૃષ્ઠિ થાય છે. (૨)

એ પુરૂષ છે, એનામાં શક્તિ છે, એ સામર્થ્યવાળો અને દૂધવાળો છે એ પાનને ધારણ કરે છે, એ સમર્પિત થયેલાને
નતવેદ અગ્નિ ઇન્દ્રને માટે દેવયાનને માટે લઇ જાય છે. (૩)

વાછરડાંઓનો પિતા અને ગાયોનો પતિ, મોટી જળધારાઓનો સ્વામી, જન્મનાં જ અશ્વત્તુ, દોહન કરીને આપે છે,
દહી અને ધી આપે છે, માને એ એનું બળ છે. (૪)

દેવાનાં ભાગ ઉપનાહ ઇવોક્તૃણાં રમ્ ઔર્વધીનાં ધૃતસ્યં ।

ગોમૅસ્ય મધ્ધમૅતૃણીત શુક્રો વૃહસ્પૅત્રિરમધુચ્છરીરમ્

॥ ૫ ॥

સોમેન પૂર્ણં ફલશં વિમર્ષિં ત્યષ્ઠાં રૂપાણાં જનિતા પશૂનામ્ ।

શિગાર્તં સન્તુ પ્રજન્નુદિદ યા કુમા ન્યૌસ્મસ્ય સ્વધિતે ચક્ષુ યા અમ્

॥ ૬ ॥

આજ્યં વિમર્ષિં ધૃતમસ્ય રેતાઃ સાહચ્રઃ પોષસ્તર્ણુ યજમાદુઃ ।

ઇન્દ્રસ્ય રૂપમૃષ્મૌ વસાનઃ સો અસ્માન્દેવાઃ શિય દેતૃં દુજઃ

॥ ૭ ॥

ઇન્દ્રસ્યાંજો વર્ઠણસ્ય વાહુ અશ્વિનોરસૌં મરુતાંમિયં કઠ્ઠવ્ ।

વૃહસ્પૅતિં સંમૃતમેતમાર્હુયં ધીરાસઃ કવયો યે મંત્રીર્ણિઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ— (ઇવા દેવાનાં ઉપનાહ માત્રઃ) એ દેવાનો નજીકમાં રહેલો ભાગ છે, (અર્વા ઔર્વધીનાં ધૃતસ્ય રસ) જળનો, ઔર્વધિએનો અને ધીનો એ રસ છે, (સોમસ્ય મધ્ધ શાક અનુષાંત) એ સોમનો રસ ઇન્દ્ર પ્રાપ્ત કર્યો, એનું (યત્ શરીર વૃહત્ સાદ્રિઃ અમવત્) ને શરીર હતું તેનું એટલે એમ અનુ છે. [૫]

(સોમેન પૂર્ણં ફલશં વિમર્ષિં) સોમરસથી પરિપૂર્ણ બનેલા કલશને તે પારણ કરે છે અને તે (રૂપાણાં પશુનાં) રૂપોનો બનાવવાવાળો અને (પશૂનાં જનિતા) પશુઓનો ઉત્પાદક છે, (યા કુમા) તે પ્રજન્ન (ને આતાર) સતાનો છે તે (શિયાઃ સન્તુ) અમારે માટે શુભ થાઓ હે (સ્વધિતે) સ્વધા (યાઃ અમ્ અસ્મદ્ય નિ ચક્ષુ) ને અહીં છે તે અમારે માટે આપ [૬]

(અસ્ય ધૃતં આજ્યં) એનું ધી અને આજ્ય (રેતાઃ વિમર્ષિં) વીધને પારણ કરે છે (સાહચ્ર. પોષ.) ને હજારોનો પોષક છે (ત ય વર્ઠ કઠ્ઠાદુ) એને યજ કહે છે (વૃષમ ઇન્દ્રસ્ય રૂપ વસાન) બળદ ઇન્દ્રનું રૂપ પારણ કરીને, હે (દેવાઃ) દેવો ! (સઃ વક્ત્રા અસ્માન્ દિવાઃ જા વતુ) એ દાનમાં અપાયેલ અમારી પાસે શુભ થઈને આવે [૭]

(યે ધીરાસઃ) ને ધૈર્યવાળા અને (યે મંત્રીર્ણિઃ કવય) ને મનનશીલ કવિ છે તે (યજ સમૃતં વૃહસ્પૅતિં વાહુ) એ સહારવ્યક્તને બૃહસ્પતિ કહે છે તથા એ (ઇન્દ્રસ્ય મોજ) ઇન્દ્રની શક્તિ, (વર્ઠણસ્ય વાહુ) વર્ણના ગાદી, (અશ્વિનોઃ અંસો) અશ્વિદેવાના અંધા, (મરુતાં દય કઠ્ઠાદુ) મરુતોનો એ તોડો છે, એમ કહેવામાં આવે છે [૮]

વાક્યાર્થ— એ રૂપ દેવાનો ભાગ છે, એ વનસ્પતિઓનો રસ છે, એ સોમરસનો સાથે ધીવામા આવે છે એના શરીરને ચિપળી ની ઉપમા છે (૫)

સોમરસથી બનેલા કલશ એ પારણ કરે છે, એ ગાય આદિનો કાપલ કર્તા, વિવિધ રૂપોનો બનાવવાવાળો છે, એના સતાન અમારે કથાણુ કરો, શાક એની રક્ષા કરીને અમને આપે (૬)

એ ધી અને વીર્ય પારણ કરે છે, હજારો પ્રજારની પુષ્ટિ આપે છે, તેથી એને યજ કહેવામાં આવે છે એ ઇન્દ્રનું રૂપ પારણ કરીને અમારે માટે શુભ થાઓ (૭)

એ ધૈર્યશુકલ કવિ અને જ્ઞાનીઓ છે તે માને છે કે તે દેવતાઓની શક્તિથી શુકલ છે એનામા બૃહસ્પતિ, ઇન્દ્ર, વશુ અશ્વિનો, અમૃત એમની શક્તિ છે (૮)

આ રૂપ આપવાવાળો બળદ દાનમ પ્રબલ કાપલ કરે છે, એને સવાન ઇન્દ્ર કહે છે ને બળદનું સમર્પણ કરે છે, તેને હજારો દાનોનું એમ મને છે (૯)

દૈવીવિંશઃ પર્યસ્તાના તનોપિ ત્વામિન્દ્રં ત્વાં સરસ્વન્તમાહુઃ ।

સહસ્રં સ એકમુત્થા દદાતિ ચો વ્રાહ્મણ ઋપમમાજુશેવિં

॥ ૯ ॥

ચૃદસ્પતિઃ સવિતા તે વયોં દધી રાદ્યુર્વાયોઃ પર્યસ્મા તુ આમૃતઃ

અન્તરિક્ષે મનસા ત્વા જુહોમિ વર્હિષ્ઠિ ઘાવાંશ્ચિચી ઉમે સ્તામ્

॥ ૧૦ ॥

ય इन्द्र इव देवेषु गोपેति विवावदत् । तस्य ऋषभस्याह्વાनि ब्रह्मा सं स्वૈતુ મદ્રયાં

॥ ૧૧ ॥

પાશ્વે આસ્તામનુમત્યા મગસ્યાસ્તામનુવૃજૌ । અપ્તીવન્તાવનરીન્મિત્રો મમૈતૌ કેરંલાવિતિ ॥ ૧૨ ॥

મસદાંસીદાદિત્યાનાં ઓળીં આસ્તાં ચૃદસ્પતેઃ । પુછ્ત વાતસ્ય દેવસ્ય તેનં પૂનોત્યોપધીઃ ॥ ૧૩ ॥

ગુદાં આસન્તિસનીવાલ્યાઃ સુર્યાયાસ્તરચેમન્નુવન્ । ઉત્થાતુર્મુચન્પદ ઋપમં યદઋત્વપન્ ॥ ૧૪ ॥

ક્રોઢ જામિશસરસ્ય આસ્ય ફલક્ષો ધૃતઃ । દેવાઃ સંમત્ય યત્સર્વે ઋપમ ઇવકલ્પયન્ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—૭ (પવસ્વાન દૈવી વિશ આ તનોપિ, દુષવાગોશ્વિવ્યશ્ચી પ્રમને ઉત્પન્ન કરે છે (ત્વા इन्द्र) તને ઇન્દ્ર અને (ત્વા સરસ્વન્ત માહુ) સાવવાળો કહેવામાં આવે છે (ય વ્રાહ્મણ) જે થઈએ (ઋપમ આ જુદોતિ) બળદનુ દાન કરે છે (સા એકમુત્થા સહસ્ર દદાતિ) તે એક રથાનપર મુખ કરીને હાથોનુ દાન કરે છે [૯]

(ચૃદસ્પતિઃ સવિતા) ચૃદસ્પતિ અને સવિતા (તે વય વધો) તારી આધુને ધારણ કરે છે (તે આત્મા) તારો આત્મા (ત્વજ્ઞુ ઘાયો પરિ આમૃત) તપશ્ચ અને વધુથી પરિપૂર્ણ છે (મનસા ત્વા અન્તરિક્ષે જુહોમિ) મનથી તને અન્તરિક્ષમાં અર્પણ કરે છું, (ઉમે ઘાવાંશ્ચિચી તે વર્હિષ્ઠિ સ્તામ્) બંને ધુનોક અને જુનોક નારાં અપ્સન ઘાયો [૧૦]

(દેવેષુ इन्द्र इव) દેવોમાં જેવો ઇન્દ્ર તેવો (ય ગોપુ વિવાવદત્ પાત) ગાયોમાં અચાત્ કરતો માને છે (તસ્ય ઋષભસ્ય અહ્વાનિ) એ બળદના અહોની (મદ્રયાં વ્રતા સસ્તૌતુ) શુભ વાણીથી બધા પ્રથમ કરે છે [૧૧]

(પાશ્વે અનુમત્યા આસ્તા) બંને બાજુ અનુમતિની છે, (અનુવૃજૌ મગસ્ય આસ્તા) પાંસડીઓના બંને બાજો ભળતા છે (મિત્ર મમૈતૌ) મિત્રે કયુ કે, (અપ્તીવન્તાં કેરંતૌ પતૌ મમ દતિ) એ ધુન્ને દેવો આરાં છે [૧૨]

(મસદાં આદિત્યાના આસીત્) કરોડરજુનો ઉઠેને લગ આદિત્યોના છે, (ઓળીં ચૃદસ્પતે આસ્તા) ઘાવાં જુદોતિના છે (પુછ્ત વાતસ્ય દેવસ્ય) પૂછક વાણદેનુ છે, (તેન ઓપધી ધૂનોતિ) તેનાથી ઓપધિ એને દવાવે છે [૧૩]

(ગુદાં સિનીવાલ્યા આસન્) થતા લાગ સિનીવાલીને છે (ત્વચ સુર્યાયા અનુવન્) તપ્ત સુર્યા-પ્રગાની છે, એમ કહેવાય છે (પદ ઉત્થાતુ અનુવન્) પગ ઉત્થાતાના છે એમ કહેવાય છે (યત્ ઋપમ ઇવકલ્પયન્) આ પ્રકારે બળદની કલ્પના વિદ્યોને કરી છે [૧૪]

(ક્રોઢ જામિશસરસ્ય આસીત્) ગોદ ભમિશ સની હતી (ફલક્ષ સોમસ્ય ધૃત) કનક સોમે ધારણ કર્યો છે એ રીતે (સર્વે દેવા સમત્ય) બધા દેવો મળીને (યત્ ઋપમ ઇવકલ્પયન્) બળદની કલ્પના કરે છે [૧૫]

ભાવાર્થ—ચૃદસ્પતિ અને સવિતાએ એના અનુધનુ ધારણ કર્યું છે તપશ્ચ અને વાણુ સત્ત્વ એનામાં છે અનુ મન પૂરક આતિવિષ્ણુ સમર્પણ કરવાથી બુધિપર અને આકાશની નાથિ એ રહે છે (૧૦)

જેવો દેવોમાં ઇન્દ્ર તેવો ગાયોમાં આ બળદ છે જ્ઞાનભિન્ન એના અવધાનુ મહત્ત્વ કપન કરી રાકે છે (૧૧)

એના અવધવામાં અનમતિ, ભગ મિત્ર, આદિ પ, ચૃદસ્પતિ, વાણુ આદિ દેવતાઓનુ અધિષ્ઠાન છે (૧૨-૧૩)

સિનીવાલી સુર્યાપ્રગા, ઉ થાતા ભમીશ સ, સોમ આ દેવતાઓને મારે કમલ ગ્રહ, તપ્યા, પગ ગોદ, કલશ, એ અવધારે માની દેવામાં આવ્યા છે આ રીતે બધા દેવોએ આ બળદની આબરમાં ક પના કરેલી છે (૧૪-૧૫)

તે કૃષ્ણિતાઃ સુરમાયે કૂર્મમ્બો અદધુઃ શ્રુકાન્ ।

ઉર્વપ્ચમમ્પ કીટિમ્બઃ શ્વર્તેમ્બો અધારયન્

॥ ૧૬ ॥

શૃંગામ્બાં રસં શ્રુપ્તયર્વર્તિ દન્તિ ચક્ષુષા । શૃણોતિ મુદ્રં કર્ણામ્બાં મગ્ધાં યઃ પર્તિરધ્યઃ

॥ ૧૭ ॥

શત્રુષાઙ્ગં મ યજેતે નૈન દુન્વન્ત્યમ્પઃ ।

જિન્વન્તિ વિશ્વે તે દેવા યો દ્રાહ્ણણ ક્રપ્તમમાજુહોતિ

॥ ૧૮ ॥

દ્રાહ્ણણેમ્પ ક્રપ્તમં દુર્યા વરીયઃ હણુતે મનઃ । પુષ્ટિ મો અધ્વ્યાનાં સ્વે ગોષ્ટેઽર્વ પશ્યતે

॥ ૧૯ ॥

માનઃ સન્તુ પ્રજાઃ મુન્તરયો અસ્તુ તન્નુલમ્ । તત્સર્પમન્તુ મન્યન્તાં દેવા ક્રપ્તમદાવિનં

॥ ૨૦ ॥

અયં વિપાનં દન્દ્ર દ્વિપિ દંધાતુ ચેતુનીમ્ ।

અયં ઘેનું સુદુષાં નિત્યંવત્સાં વશં દુદા વિપશ્વિતં પુરો દિવઃ

॥ ૨૧ ॥

અર્થ— (કૃષ્ણિતાઃ સુરમાયે ત અદધુ) કૃષ્ણિતાને મરખાને માટે તે ધાતુ કરે છે અને (શ્રુકાન્ કૂર્મમ્બા) ખરીઓને કાચખાને માટે ધાતુ કરે છે (અધ્ય ઉર્વપ્ચ) એનું અપકવ અન (શ્વર્તેમ્બ કીટિમ્બ અધારયન્) કૂતરાઓની માથે રહેવાવાળા હી ઝોને માટે રાખવામાં આવ્યું [૧૬]

(યઃ અધ્ય મગ્ધાં યતિ) ને દનને અધોઅ ગાયોને પતિ અર્થાત્ બગદ છે, તે (કર્ણામ્બાં મુદ્ર શૃણોતિ) કાનેપડે કાન્યાઓ વાગે સાંભળે છે, (શૃંગામ્બાં રસ સ્પર્શતિ) યિગ પી રાક્ષસોને હાથી દે છે અને (ચક્ષુષા મગ્ધર્તિ દન્તિ) આંખથી અકાલને નાશ કરે છે [૧૭]

(ય દ્રાહ્ણણે ક્રપ્તમ આજુહોતિ) ને દ્રાહ્ણણે બગદનું સમર્પણ કરે છે, (ત વિશ્વેદેવા જિન્વન્તિ) એને બધા દેવા તૃપ્ત કરે છે (સ શત્રુયાઙ્ગ યજાતિ) એ સે કરે ધાતુ દ્વારા થત કરે છે અને (દન અગ્નયઃ ન દુન્વન્તિ) એને બધી ક્ષત આપતો નથી [૧૮]

(દ્રાહ્ણણેમ્પ ક્રપ્તમ દુર્યા) દ્રાહ્ણણેને બગદ આપીને ને પોતાના (મન વરીય હણુતે) મનને શ્રેષ્ઠ બનાવે છે (સ સ્વે ગોષ્ટે) તે પોતાની ગેસાલામાં (અધ્વ્યાના પુષ્ટિ અય પશ્યતે) ગાયની પુષ્ટિ જુએ છે [૧૯]

(માયા સ તુ) ગાયો દો (પ્રજા સન્તુ) પ્રજાએ દો (મયો તન્નુલ અસ્તુ) એને સારીરિક બળ દો (તત્ સર્વ) એ બધું (ક્રપ્તમ દાવિને) બગદ આપનારને મટે (દેવાઃ અનુમન્યન્તા) દેવ પોતાની અનુમતિની સાથે આપે [૨૦]

(અય વિપાનં દન્દ્ર દ્વિ) એ પુષ્ટ ધન્ડ (ચેતુર્ણં રવિ દંધાતુ) ચેતના આપવાવાળો ધનનું ધાતુ કરે તથા (અય) એ ધન્ડ (સુદુષાં) ઉત્તમ દોહવાયોગ (નિત્યંવત્સા) વાહકો સાથે ઉપરિયત (વશં દુદા) વશમાં રહીને દોહવા યોગ, (વિપશ્વિત ઘેનું) ચાનયુક્ત ગાયને (વર દિવઃ) શ્રેષ્ઠ ધુનોને પેલી પારથી ધાતુ કરે [૨૧]

આવાર્થ— સુરમા, કાચનો શ્વેત, કૃષ્ણિ આદિને મટે કૃષ્ણ, ખરી, અને કાચા રહેલો અન બાજ રાખેલો છે (૧૬) બગદ ગાયને પતિ છે એ કાનેથી ઉત્તમ રાખ સાંભળે છે, યિગથી રાક્ષસોને હાથે છે અને આખથી અકાલને ફર કરે છે (૧૭)

ને શ દ્રાહ્ણણે બળ તુ દાન કરે છે તેને બધા દેવા તૃપ્ત કરે છે એ સે કરે પ્રકારના ધાતુ દ્વારા થત કરે છે અને અગ્નિના બચથી ફર રહે છે (૧૮)

ને શ શ્વેત્રેને બગદનું દાન આપીને પોતાના મનને શ્રેષ્ઠ બનાવે છે તે પોતાની ગેસાલામાં અનેક ગાયોને પુષ્ટ થયેલી ગેવા બાચવાળી ધાતુ છે (૧૯)

બગદનું દાન કરવાવાળાને દેવાની અનુમતિથી ગાયો મળે છે પ્રલ થાય છે અને સારીનું બગદ પણ પ્રાપ્ત થાય છે (૨૦) એ પ્રયુ નેત ધ યુક્ત બાપરથી ધન અમને આપે એ યુગામાંથી એવી ગાયો ભાવે કે ને ઉત્તમ દુધ આપવાથી ની દેશા વાહરોને સાથે રાખવાવાળી વિના તકલીફે દુધ આપવાવાળી અને માસિકને પીવાની દોષ (૨૧)

પિચ્છરૂપો નમસો વયોધા એન્દ્રઃ શુષ્નો વિચ્છરૂપો ન આગન્

આર્યસ્મમ્યં દર્ષત્પ્રજાં ચ રાયશ્ચ પોર્વેરમિ નઃ સચતામ્

॥ ૨૨ ॥

ઉપેહોર્વપર્ચનાસ્મિન્ગોષ્ટ ઉર્પં પૃથ્વ નઃ । ઉર્પં ઋપમસ્ય યદ્રેતુ ઉપેન્દ્ર તર્વં વીર્યમ્

॥ ૨૩ ॥

एतं यो युवानं प्रति दध्मो अत तेन क्रीडन्तीश्वरतु वशं अनु ।

मा नो हासिष्ट जनुषा सुमागा रायश्च पोर्वैरमि नः सचच्यम्

॥ ૨૪ ॥

અર્થ— (વિષ્ણુરૂપ.) લાલ રંગવાળો, (નમસ્) આકાશથી (એન્દ્ર શુષ્મ) હન્દ સબધી બળ ધારણ કરવાવાળો (વિષ્ણુરૂપઃ વયોધા નઃ આગન્) સમસ્ત રૂપે થી યુક્ત, અમને ધારણ કરવા તથા અમારી પાસે આવી ગયો. છે એ (આયુ પ્રજાં ચ રાય ચ) આયુ, પ્રજા અને ધન (ઋપમસ્ય દર્ષત્) અમારે માટે ધારણ કરીને (ઘોષ ન અમિતચન્તા) પુષ્ટિથી અમને પ્રાપ્ત થાયો [૨૨]

(इह अस्मिन् गोष्ठे) અહીં આ ગોશાળામાં (उप उप पर्वन) સમીપ રહે અને (न उपपृच्छ) અમને પ્રાપ્ત થાયો (ऋपमस्य पत् रेव) વૃષભનું જે પોર્વ છે, તે ૬ ૬ (तव वीर्यं उप) એ તારૂં વીર્ય અમારી પાસે આવી બળ [૨૩]

(एतं युवानं च प्रति दध्मः) આ જુવાનને અમે તમારે માટે સમર્પિત કરીએ છીએ, (अथ तेन क्रीडन्ती चरत) અહીં તેની સાથે ખેલોને હરોડો અને (वशान् अनु) ગાયોની પાછળ ધ્રુવિત રથાને જાઓ હે ' (सुमागा) આમવાન ગયો ! (जनुषा मा हासिष्ट) જનુષાની સાથે જ અમારો ત્યાગ ના કરો, (च पोर्वै राय) પુષ્ટિઓની સાથે રહેવાવાળું ધન (नः अमितचन्ता) અમને આપો [૨૪]

વાવાર્થ— આકાશ તરફથી એના બ હ આપ્યો છે કે જે લ વરજવાળો બળવાન, અનેક રંગોથી યુક્ત અને આપવાવાળો છે એ અમને આયુષ્ય પ્રજા અને ધન અમારે અદિઆપે અને અમને પુષ્ટ કરે (૨૨)

એ બળદ આ ગોશાળામાં રહે અમારી પાસે રહે આ બળ મા જે બળ છે તે હન્દની શક્તિ છે, તે અમને પ્રાપ્ત થાયો (૨૩) આ ગાયોની પાસે અમે એ બળદ રાખીએ તેની સાથે એ ગાયો રમે, રહે અને હરોડો જ્યાં ચાલે ત્યાં રખડે અમારો ત્યાગ ન કરે અમારી પાસે જ રહે એટલે પુષ્ટ થાય અને અમને પણ પુષ્ટ બનાવે (૨૪)

બળદ

બળદનો મહિમા

આ સૂક્તમાં બળદના મહિમાનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે સારામાં સારા બળદોનું ધર્મમાં પાલન કરવાથી કેટલા લાભ થાય છે તેનું વર્ણન એમાં છે જુઓ—

साहस्रस्त्वेष ऋषम पयस्वान् (૧)

હજારો તેજોથી અને બળીથી યુક્ત આ બળદ છે, અને એ (पयस्वान्) દૂધ આપવાવાળો છે ' વાચકને નવાઈ લાગશે કે બળદ દૂધ કેવી રીતે આપતો હશે ? પહેલાં અને ત્રીજા મંત્રમાં એ બળદને (पयस्वान्) દૂધ આપવા

વાળો કહ્યો છે, તેથી આ વર્ણનમાં કંઈક હેતુ છે, જેવા બળદ હોય છે તેનું એની આધાર્ય સતતિમાં વધારે જોણું દૂધ હોય છે અર્થાત્ ગાયની દૂધ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ બળદ પર નિર્ભર છે, કેટલીક જાતના બળદો જોણું દૂધ આપવાવાળી સતતિ પેદા કરે છે અને કેટલીક જાતના બળદો રિશેર દૂધ આપવાવાળા સતતન પેદા કરે છે તેથી જો વધારે દૂધ આપવાવાળી ગાયો ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હોય તો અધિક દૂધ આપવાવાળી ગાયોની સાથે એ જાનના બળદ રાખવો જોઈએ કે જે અધિક દૂધ આપવાવાળી જાનના હોય, એવી ગાયો અને એવા બળદો એક રીતે ગાયન

નેષ્ટમે, અર્થાત્ એમું દૂધ આપવાવાળી જનના બગદ અધિક દૂધ આપવાવાળી ગાયો સાથે કદાપિ ન રાખવા નેષ્ટમે, કારણ એનાથી ઉત્પન્ન થનાર ગાયનું દૂધ ઓણુ જ હોવાનું. તેથી ૨૪ માં મત્રમાં કહ્યું છે કે—

एतं यो युवानं प्रतिदद्यात् तेन सप्त व्रीहयस्ती-
क्षरात घटां अनु । (મં. ૨૪)

“ એ જુવાન બગને, ગાયની સાથે રાખવામાં આવે છે એની સાથે એ ગાયો પેલે, રમે અને ગમે ત્યાં કરે, ” અર્થાત્ આ દૂધાળી જનની ગાય છે અને આ દૂધાળી જનનો બગદ છે, એ બગને તો સત્તમ આપણે કરવો નેષ્ટમે એ સંબંધથી વિશેષ પ્રકારનાં સત્તાનો ઉત્પન્ન થશે આ પ્રકારે ગાયોમાં પણ અમુક જનની ગાયનો અમુક જનના બગદ સાથે સંબંધ હોવો છટ નથી. વિશિષ્ટ જનના ગાયની સાથે વિશેષ જનના બગદનો સંબંધ જ અભિષ્ટ છે ગાયોમાં જનિતો સંકર કદિ થવા દેવો ન નેષ્ટમે. એ જુદી જન સાથે સંબંધ રાખવો હોય તો તે ઉંચી જનના નર સાથે જ રાખવો, દક્ષકી જનના નર સાથે નહીં, જે દૂધ વારંવારની ઇચ્છા હોય તો અધિક દૂધ આપવાવાળી જનના બગદ સાથે સંબંધ રાખવો. જે વાદક શક્તિવાળા બગદ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ વાદક શક્તિવાળા બગદ સાથે સંબંધ રાખવો. નેષ્ટમે ગાયોની ઉત્પન્નિતઓનું રક્ષણ કરવું યોગ્ય છે અને વિશેષ જનિતનાં સંતાન ઉત્પન્ન કરવાનો યત્ન કરવો નેષ્ટમે. જનિત કર થવાથી યુગોની ન્યૂનતા થાય છે અને જનિતી શુદ્ધતા રહેવાથી યુગોનું સર્વધન થાય છે, આ સુકતમાં આ રીતે ગાયોની જનિતોનું રક્ષણ કરીને અથવા અનુવીમ સંબંધથી ઉચ્ચ નરની સાથે સંબંધ રાખીને ગાયોનું સર્વધન કરવાનો ઉપદેશ છે અને એ ઉપદેશ આપવાને માટે બગદના રેતમાં દૂધ વધારવાનો યુગ છે, એ વાત કહેવામાં આવી છે. એનો વિચાર સચકે કરવો, અર્થાત્ એ બગદ—

घसणास्तु विश्वा रूपाणि विश्वत् । (મં. ૧)

“ નદીના કિનારાપર એ બગદ પોતાનાં વિવિધ રૂપોને ધારણ કરે છે ” અર્થાત્ એ નદીના કિનારા પર રહીને ઘાસ આદિ ખાઈને પુષ્ટ થઈને ફરે છે અને ગાયોમાં વિવિધ પ્રકારે પોતાના રૂપોનું આધાર કરે છે જે એ ખાઈ પીને પુષ્ટ ન બને, તો ઉત્તમ સત્તાનું ઉત્પન્ન કરવા અસમર્થ થાય તેથી સંકેતે ખૂબ પુષ્ટ બનાવવો નેષ્ટમે આ પ્રકારના—

उद्विषा तन्तु मातान् । (મં. ૧)

“ પોતાના પ્રતનનું દેશવે છે ” અર્થાત્ ગાયોમાં મજાધાન કરીને ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરે છે, એ રીતે ઉત્તમ ગાયો અને બગદોનું નિર્માણ થઈ શકે છે એવા ઉત્તમ જનિતના બગદ—

दात्रे मद्रं शिक्षन् । (મં. ૧)

“ દાતાનું કલ્યાણ કરે છે ” જે અનુબંધ આના ઉત્તમ બગદોનું આચાર્યને દાન કરે છે, તેનું કલ્યાણ થાય છે. અર્થાત્ આચાર્ય, બ્રાહ્મણ આદિની પાસે પુષ્ટકા દિધો હોય છે, તેથી તેમના આશ્રમોમાં અધિક દૂધ દેનારી ગાયો હોય, તો ત્યાંના બ્રહ્મચારીઓ દૂધ પીને પુષ્ટ થાય. તેથી એવા ઉત્તમ બગદો અને ઉત્તમ ગાયો એવા આચાર્યોને આપવાં કલ્યાણપ્રદ છે આ સુકતમાં આ પ્રકારનાં દાનને માટે પ્રેરણા આ જનની છે—

सद्य स एकमुखा ददाति यो दाक्षण
क्षपममाजुहोति । (મં. ૯)

જિજ્ઞાસિ વિશ્વે તં દેવા યો દાક્ષણ ક્ષપમ-
માજુહોતિ ॥ (મં. ૧૮)

દાક્ષણેચ્ચ ક્ષપમં દત્ત્વા પરીયાઃ કૃણુને મનઃ
(મં. ૧૯)

તત્સર્વમનુમમ્યન્તાં દેવા ક્ષપમદાયેને ॥
(મં. ૨૦)

જે (દાક્ષણ) બ્રાહ્મણને બગદ સમર્પણ કરે છે, તેઓ રૂપમાં હળવો દાન કરે છે એને બધા દેવો સંતુષ્ટ કરે છે. (દાક્ષણ) બ્રાહ્મણના ધરમાં બગદનું સમર્પણ કરે છે બ્રાહ્મણોને બગદનું દાન આપીને મનને શ્રદ્ધા બતાવે છે, જે બગદનું દાન કરે છે, તેને બધા દેવો અનુકૂળ થાય છે.

વિદ્વાન, જ્ઞાની, સદાચારી આચાર્યજીને ઉત્તમ બગદનું દાન કરવાની પ્રેરણા આ શ્રોત્રે આ સુકતમાં કરવામાં આવી છે. એનું તાત્પર્ય બગદ બનાવવામાં આવ્યું છે, તેનું જ સમજવું નેષ્ટમે આ વિષય મહાભારતમાં આ મુખ્ય સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે—

दत्त्वा घेनुं सुयतां कांस्यदोहं कल्याण-
वत्सामपलायिनीं च ।

વાવસ્તિ રોમાણિ મઘન્તિ તસ્યાસ્તાધદ્યર્વા-
વદ્યુતે સ્વર્ગલોકમ્ ॥ ૩૨ ॥

તથાડનદ્વારં પ્રાક્ષણેભ્યઃ પ્રદાય વાન્તં ધૃયં
ચલચન્તં યુવાનમ્ ।

કુલાનુજીવ્ય વીર્યવન્તં વૃદ્ધન્તં બુદ્ધકે લોકા-
ન્સમિતામ્બેનુદસ્ય ॥ ૩૪ ॥

ગોપુશ્ચાન્તં ગોશરણ્યં કુતરં વૃત્તિગ્લાન તાદશ
પાત્રમાહુ ।

વૃદ્ધે ગ્લાને સશ્રમે વા મહાદેં કૃપ્યર્થં વા
શોમ્યદેતોઃ પ્રસૂયામ્ ॥ ૩૫ ॥

ગુર્વર્થં વા ચાલવુષ્ઠામિવદ્ધાં ગાં વૈ દાતું
દેશકાલોડવિશિષ્ટઃ । (મ ભા અનુશા અ. ૭૧)

“ દાન કરવાને માટે ગાય એવા પ્રકારની હોય કે જે
ઉત્તમ સ્વભાવવાળી મોટા કાંસના વાસણમાં જેનું ઘેઘન
થતુ હોય, જેનાં વાછરડા ઉત્તમ થાય છે, જે ન્દાસી જતી ન
હોય, આ જ પ્રકારે આજીવ્યને દાન કરવા માટે યોગ્ય બળદ
એવો ઉદાત્તવાળો, ખૂબ બળવાન, જીવાન, વીર્યવાન, મોટા
શરીરવાળો હોય એવા બળદનું દાન કરવાથી સ્વર્ગ લાભ
થાય છે, ગાય એવા વિદ્વાનને આપવી જોઈએ કે જે ગાયનો
લાકડ હોય, ગોપાલક હોય, ગાયની આનંદમાં કૃત્ય
હોય, વૃત્તિદીન હોય શરૂછને શિષ્યે ઉત્તમ ગાયનું દાન
આપવું. * આ રીતે મહાભારતમાં મોદાન અને વૃષભદાનનું
વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, પ્રત્યેક આજીવ્ય ગાયનું દાન લેવા
અધિકારી નથી એ વિષયમાં મહાભારતકાર અને અથર્વવેદના
સંક્રમેમાં પુષ્કળ નિયમો છે, તેના વિચાર વાચકે અવરૂપ કરવે ।

મસદ્વૃષ્ણાય પાપાય લુધ્યાયાનૃતવાદિને ।

હૃવ્યક્ત્યવ્યપેતાય ન દેવા ગાં કયચન ॥ ૩૫ ॥

મિલ્લે વહુપુત્રાય શ્રોત્રિયાપાહિતાક્ષયે ।

દશ્વા દશાવર્ગાં દાતા લોકાનામોલ્પનુત્તમાન્ ॥ ૩૬ ॥

(મ ભા અનુશા અ ૬૯)

“ દુરાચારી, પાપી, અસત્યવાપણી, હાંબકળ ન કરનારને
કદિ પણ ગાયનું દાન આપવું નહીં જિજ્ઞાસુર જીવનનિર્વાહ
કરવાવાળો, ધણા પ્રતિવાળો, વેદાણી, અગ્નિહોત્રીને મોદાન
કરવાથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે ”, આમ મહાભારતમાં કહેવામાં
આવ્યું છે, એ જોવાથી લાભ પડે છે કે, વિદ્વાન સજ્જાચારી
આચાર્યને જ ગાયનું દાન આપવું ઉત્તમ ગણાય કેવળ
આજીવ્યકૃષ્ણમાં ઉત્પન્ન થવાથી ગાય લેવાનો અધિકાર થઈ
સકને નથી તથા અથર્વવેદમાં બીજે જે કહેવામાં આવ્યું

૨૮ [અગર્વ અનુ. ભા. ૩]

છે, તે પણ જુઓ—

યો દદાતિ શતૌદનામ્ । (અ ૧૦૬૫, ૬, ૧૦)

પ્રાક્ષણેભ્યો વશાં દત્વા સર્વાલ્લોકાન્સમશ્નુને ॥

(અ ૧૦૧૦-૧૩૩)

આજે દેવીમંધુમતીઘૃતચ્ચુનો મહાળાં હસ્તેપુ

પ્ર વૃથક્ષતાદયામિ ॥

(અ. ૧૦૬૨૭)

“ શતૌદના ગાયનું દાન કરે છે આજીવ્યને વશાં શ્રે દાન
કરવાથી ૧૫૫ શ્રેણીઓની પ્રાપ્તિ થાય છે, આજીવ્યના હાથપર
દાનનું ઉદક પૃથક્ પૃથક્ છેડું છું અર્થાત્ દાન કરે છું. ”
આ મત્રેથી ૨૫૯ બોધ થાય છે કે, આજીવ્યને ગાયનું દાન
આપવું જોઈએ, અહીં વિચાર કરવો જોઈએ કે, કયા આજીવ્ય-
ને કેવા પ્રકારનું દાન કરવું જોઈએ નીચેના મત્રોમાં એનો
જવાબ મળી રહે છે—

શિરો યજ્ઞસ્ય યો વિચતસ વશાં પ્રતિગૃહીયાત્

ય યવં વિદ્યાત્સ વશાં પ્રતિગૃહીયાત્ ॥

ય યવં વિદુષે વશાં વદુક્તે ગતાત્ત્રિદિવં દિવ ॥

સા વશા હુષ્પ્રતિપ્રહા ॥ અ (૧૦૧૦૧૨, ૨૭, ૨૮, ૨૯)

જે યજ્ઞના શિરને અર્થાત્ યુષ્મ ભાગને સારી રીતે જાળે
છે, તેણે ગાયનું દાન લેવું જે આ જ્ઞાનથી શુદ્ધ છે તેણે દાન
લેવું. જે આ પ્રકારે ગાયનું દાન કરે છે, તેને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય
છે બીજાઓને અર્થાત્ જેઓને આ જ્ઞાન નથી તેમણે ગાયનું
દાન લેવું ન જોઈએ ।

આ મત્રોમાં વિશેષ જ્ઞાની, આત્મનિષ્ઠ આજીવ્યને ગાયનું
દાન કરવું મેં અ છે, એમ ૨૫૯ કહેવામાં આવ્યું છે તેથી
આજીવ્યને મોદાન કરવામાં કરી પદ્ધતિ નથી. જે આજીવ્ય
સંપૂર્ણ નવયુગોને જ્ઞાન આપે છે અને જે ધર્મની મૂર્તિ છે,
તે ઉત્તમ ગાયોનું દાન કરવા સુપાત્ર છે. આજીવ્યનિર્મા
જન્મો હોય જતા પાપી હોય તેવા મનુષ્યને કદાચ ચપ્પ
દાન કરવું નહીં, ગાય અને બળદના દાનની બુદ્ધિમાં આ
સમાન ઉપદેશ છે.

અર્પાં યો અત્રે પ્રતિમા યમ્ય પ્રમ્ય સર્વર્થ

પૃથિવીવ દેવો ।

(મ ૨)

“ બળદને ઉપમા કેવળ મેધની છે, એ અર્થનો પ્રયુ છે
અને દેવી પૃથ્વીની સમાન સર્વોત્તમ ઉપમા છે, ” જે પ્રકારે
જલદાન કરવાથી મેધ સહને જીવન આપે છે અને જ

આપવાને કારણે પુષ્ટિનો હેતુ થાય છે, તેજ પ્રકારે બગદ પશુ અથવા ઉત્પન્ન કરે છે, જેનીનું સાધન છે અને ગાય મારફત અમૃતરૂપી જીવનરસ આપે છે તેથી મેધ અને બગદ સમાન રીતે ઉપકારક છે તેથી જ બગદને વેદમાં મેધની ઉપમા આપવામાં આવી છે, એ બગદ અર્થનો—

સાદસે પોય લવિ નઃ ણ્ણોતુ । (મ. ૨)

‘ દળરો પ્રકારની પુષ્ટિમાં સમે ’ અર્થાત્ અમારો ઉત્તમ પ્રકારે સદાયક બને એ પછીના મત્ર ૩ અને ૪ માં બગદના મુળોનું ઉત્તમ વર્ણન છે તે બહુ જરૂર છે પાંચ માં મત્રમાં (સોમસ્ય મશ) સોમનું અજ બનાવવાનું વર્ણન છે સોમરસની સાથે દૂધ મેળવવાથી ઉત્તમ પેય થાય છે, એનું વેદમાં બીજો કયાંક કહેવામાં આવ્યું છે એ સોમના અર્થનો અર્થો ઉલ્લેખ છે (ગોવધાનાં રસ) એ વધી જોના (સની સાથે ગાયનું દૂધ પાત્રની આ વૈદિક રીત અર્થો વિચારવા જેવી છે બગદને લીધે ગાયમાં દૂધ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી એ પેયનો હેતુ બગદ છે, એમ અર્થો કહેવામાં આવ્યું છે, એ વાત બ્યાખ્યાની છે એ બગદ—

સોમેન પૂર્ણ કલશ વિમર્તિ (મ. ૬)

‘ સોમરસથી ભરેલા કલશનું ધાત્યુ કરે છે ’ એ અમૃત રસનો કલશ તે ગાયના આયજ અથવા દવાડુ છે જેમાં વિપુલ દૂધ રહે છે. ગાયનું દૂધ પણ સોમ રસથી યુક્ત હોય છે, એ સોમશક્તિ સોમાદિ શુદ્ધ વનરપતિઓના ભક્ષણથી ગાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે આ પ્રકારે સોમરસનો આધાર ૧૬૧—

इन्द्रस्य रूप वसान (મ. ૭)

‘ ઇન્દ્રના રૂપને ધારણ કરવામાં છે ’ એ બગદ ઇન્દ્રની શક્તિને પોતાનામાં ધારણ કરે છે, તેથી તેને—

आज्य विभर्ति घृतमस्य रेत सादसः पोषहतमु यममाहु । (મ. ૭)

‘ ઘીનો ધારક, વીધનું સ્થાન અને દળરો પ્રકારની પુષ્ટિઓ આપવાવાળો કહેવાય છે ’ વિચાર કરવાથી આ વાત વ્યથેકના ખ્યાનમાં સદબ આવી શકશે જ્યારે એ બગદ ગાયમાં અધિક દૂધ ઉત્પન્ન કરવાને હેતુ છે, ત્યારે એ જ લી અને વીધનો વધારનારો નિમિત્ત છે, કેમકે, જે દૂધ વધારનારો છે, તેજ વીધને વધારનારો દાંધ છે ગાયના દૂધને

વૈદિક મત્રોમાં (સમૃત્ત મુષ્કરં ક્યાહુ) બસદીથી વીધ વધારનાર કહેવામાં આવ્યું છે, દળરો બીજા ઉપાયોથી જે શરીરનું પોષણ થાય છે, તે આ એકલા ગાયના દૂધથી થાય છે આનું સામર્થ્ય મળવા દુધમાં છે ગાયનું અને બગદનું આટલું મદતર તે રાધો એનું કાવચ્ચ વર્ણન આ સૂક્તમાં આ મત્ર કરવામાં આવ્યું છે એના દરેક અર્થમાં હમરનો અર્થ છે એ વાત મ. ૮ થી મ. ૧૬ સુધીમાં કહી છે પ્રત્યેક અર્થમાં કયા દેવનો અર્થ છે, એનું વર્ણન જોડી ગાયનું અને બગદનું સરીર દેવતાત્વ છે, એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે માનો ગાયનું દુધ દેવતાઓનું સત્ત છે અર્થો વાચકે વિચાર કરવો કે વેદે ગાયના દુધનું જે આટલું બહુ મહત્ત્વ વર્ણન કર્યું છે તે એ મત્ર છે કે વૈદિક ધર્મો લોકોએ ગાયનું જ દુધ પીતુ અને ગાના જ લી આદિનું સેવન કરતુ, એ સના દુધનો કદી ઉપયોગ ન કરવો.

૧૭ મા મત્રમાં કહ્યું છે કે, આ બગદ શિવગ્રાંથી રાક્ષસોનો નાશ કરે છે અને આખથી અકાલનો નાશ કરે છે એ કે આ તો અલકરિક વર્ણન છે, તો પણ તે સત્ય છે બગદના માનવભૂતિપર એટલા અનંત ઉપકારો છે કે તેનું મહત્ત્વ વર્ણન કરતુ અસંભવ છે રાક્ષસોનો નાશ કરનાર બગદનું વર્ણન શનિય આઠશ્યમાં આ પ્રકારે આવે છે—

मनोर्धं वा क्षपम आस । तस्मिन्नुत्तरास्त्री सपत्नस्त्री वाक्प्रविष्टास ।

तस्य ह भस्वयादिवयसिदुस्तराक्षसानि मृघ मज्जानि योन्त । ते ह्यसુરા समुदિरे पाप वत नोऽयमुपम सचत कथ निवम दम्बुयामति०॥

(ય આ ૧)

‘ મનુનો એક બળ, દત્તો, એનામાં અસુરો અને સપત્નીની નાશક વાણી પ્રવિષ્ટ થઈ હતી, તેથી એના આસ-થી અસુર અને રાક્ષસ મર્દિત થઈને નષ્ટ થઈ જતા હતા, તે અસુરો મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે ‘ આ ખૂન પાપો છે, એનો કેવી રીતે નાશ કરવો જોઈએ ’ વગેરે ‘ આ વર્ણન આલકરિક છે, પણ એનો એટલો જ અર્થ કરવાનો છે કે, બગદમાં અસુરનાશક શક્તિ છે

૧૮ મા મત્રમાં આઠશ્યને બગદનું દાન કરવાનું મદત્ત્વ ફરીથી કહેવામાં આવ્યું છે, એનું એક દાન સેકો દાનના સમાન છે, એ કથન પણ ખાસ મનન કરવા જેવું છે ત્યાર

પછીના ત્રણ મંત્રોમાં બળદના ઘાનતું મદર વણુંવવામાં મંત્રમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ બધામાં માત્ર બધને આવ્યું છે એ બાનતમાં અગાઉ પુષ્કળ લખાઈ ગયું છે. બળદનું મદરવનું વણુંન કરવામાં આવ્યું છે, વાચકે આ આ રીતે છેલ્લાંત્રણ મંત્રોમાં બળદની ઇન્દ્ર શકિતનું વણુંન બધા ઉપદેશોનું મદરન વળણીને-સમજીને, બળદનું પોતાના છે, એવા બળદે ગાયની સાથે રાખવાને ઉપદેશ છેલ્લા ઘરનાં સ્વાગત કરતું અને એનો વિશેષ લાભ ઉઠાવવો.

ગોશાલા

કાંડ ૩, સૂક્ત ૧૪

(સ્ત્રિય:— મહા । દેવતા— માનાદેવતા, ગોષ્ટ દેવતા)

સં વોં ગોષ્ઠેર્ન સુપદા સં રુચ્યા સં સુધૃત્વા । અર્હર્જાતસ્ય યજ્ઞામ તેનાં વ: સં સૃજામસિ ॥ ૧ ॥
સં વોં સુજસ્વર્યમા સં પૂષા સં વૃહસ્પતિઃ । સમિન્દ્રો યો ધનંજયો મયિં પુષ્યત્ત યદ્રસું ॥ ૨ ॥
સંજગ્માના અર્વિમ્યુપીરસ્મિન્ગોષ્ઠે કરીપિણીઃ । વિષ્ત્રંતીઃ સોમ્યં મધ્વનમીવા ઉપેતન ॥ ૩ ॥
હૃદૈવ ગાંવૃ ઇત્નેહો ચકૈવ પુષ્યત્ત । હૃદૈવોત પ્ર જાંયધ્વં મયિં સંજ્ઞાનમસ્તુ વઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ— હે ગાયો ! (વ: સુપદા ગોષ્ઠેન સં) તમારે માટે એસા સાર સારી ગોશાળા બનાવું છું, (રુચ્યા સં) ઉત્તમ જગની ત્યાં અગત્ય કરું છું, (સુ-ભૂત્યા સં) રહેલા માટે ઉત્તમ અથવા પ્રજનન માટે પશુ ચોગ્ય સગવડ બનાવું છું. (યત્ અહર્જાતસ્ય નામ) જે દિવસભરમા શ્રેષ્ઠ વસ્તુ મળી જાય । તેન વા: સંસૃજામસિ) તમારે માટે ત્રણ છું. [૧]
(અર્ચમા વ. સંસૃજતુ) અર્ચમા તમને મેળવે (પૂષા સં વૃહસ્પતિઃ સં) પૂષા અને બૃહસ્પતિ પશુ તમને મેળવે, (ય ધનંજયઃ ઇન્દ્રા સં સુજતુ) જે ધન પ્રાપ્ત કરવાવાળો ઇન્દ્ર છે, તે તમને ધન આપે (યત્ વસુ) જે ધન તમારો પાસે છે તે (મયિ પુષ્યત્ત) મારામા તમે પુષ્ટ કરો [૨]

(અસ્મિન્ ગોષ્ઠે સંજગ્માનાં જ-વિચ્યુવી.) આ ગોશાળામાં દળીમળીને રહીને અને નિર્ભય થઈને (કરીપિણીઃ) ગોમરનું ઉત્તમ ખાતર ઉત્પન્ન કરવાવાળી તથા (સોમ્યં મધુ વિષ્ત્રંતીઃ) શીત મધુરરસ-દૂધ-નું ધારણ કરીને (જન્-જમોવાઃ ઉપેતન) નિરોગ અવરથામાં અમારી પાસે આવે. [૩]

હે (ગાવ:) ગાયો ! (હૃદૈવ એવ ઇતન) અહીં જ આવો, અને (હૃદો ડાકા હૃવ પુષ્યત્ત) અહીં શાક સમાન પુષ્ટ થાઓ. (ઉત્ત હૃદૈવ પ્રજાંયધ્યં) અને અહીં જ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરીને વધે (વઃ સંજ્ઞાનં મયિ જસ્તુ) તમારે પ્રેમ મારી સાથે જોડાઓ [૪]

ભાવાર્થ— ગાયોને માટે ઉત્તમ પ્રસાદ અને સ્વચ્છ ગોશાળા બનાવવી ગાયોને ઉત્તમ જળ પાણી, તથા ગાયોને ઉત્તમ ચત્રાન યાન એવી સદા દક્ષતા રાખવી ગાયોપર એટલો પ્રેમ કરવામા આવે કે, દિવસભરમા ગાયને લાભ, જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ પદાર્થ મળે તે એને અર્પણ કરવામા આવે (૧)

અર્ચમાં, પૂષા, વૃહસ્પતિ તથા ધન પ્રાપ્ત કરવાવાળો ઇન્દ્ર આદિ બધા દેવો ગાયને પુષ્ટ બનાવે. તથા પુષ્ટ ગાયો તરફથી જે ચોમક રસ મળે તે દૂધ પાક બુધ્ધિને માટે મને મળે. (૨)

ઉત્તમ ખાતરથી ગોખર ઉત્પન્ન કરવાવાળી, દૂધ એના મધુરરસ આપવાવાળી નીરોગ અને નિર્ભય સ્થાનપર વિચરવાવાળી ગાયો આ ઉત્તમ ગોશાળામા આવીને નિવાસ કરે (૩)

ગાયો આ ગોશાળામાં આવે, અહીં ખૂબ પુષ્ટ થાય, અને અહીં પુષ્કળ રાવાનો ઉત્પન્ન કરે અને ગાયોના સ્વામીની સ્તુતિ પ્રેમ રાખીને આનંદથી રહે. (૪)

શિષો વૅં ગોષ્ઠો મંવતુ શારિશકૅન પુષ્યત । રૂઢૅવોત પ્ર જાંયધ્નં મયાં વઃ સં સ્જામસિ ॥ ૫ ॥
મયાં ગાવૅ ગોર્પતિના સચ્ચમ્મયં વૅં ગોષ્ઠ રૂઢ વૅંપયિષ્ણુઃ ।

રાયસ્પૅર્ષેણ વહુલા મર્વન્તીર્જીનાં જીવન્તીરુપં વઃ સદેમ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (ઘઃ ગોષ્ઠ શિશુઃ મંવતુ) તમારી ગોશળા તમારે માટે દિનકારી થાઓ (શારિ-શાકા દય પુષ્યત) થ ગના સાકની જેમ પુષ્ટ થાઓ (રૂઢ વય પ્રજાયાધ) અહીં જ પ્રાણ ઉત્પન્ન કરો અને વધો (મયા વ સચ્જામસિ) ખારી સાથે તમને બ્રમણને માટે લાઇ જાઉં છું [૫]

હે (ગાવ) ગાયો ! (મયા ગોર્પતિના સચ્ચમ) ખારી ગોર્પતિની સાથે મળીને રહેા (ઘ વૅંપયિષ્ણુઃ મય ગોષ્ઠ રૂઢ) તમને પુષ્ટ કરનારાળી આ ગોષ્ઠ જા અહીં જ છું (રાય વૅંપેણ વહુલા મર્વન્તી) શોખાની વૃદ્ધિની સાથે મેળી થનાર (જીવન્તીઃ વઃ જીવા ઉપસદેમ) જીવત રહેા ખાળી તને બધે બધા પ્રાપ્ત કરીએ છીએ [૬]

ભાવાર્થ—ગોશાળા ગાયોને મટે ક યજ્ઞકારિની થાઓ અહીં ગાયો પુષ્ટ થાય અને સતાન ઉત્પન્ન કરીને વધે ગાયોના માલિકે પોતે ગાયોની વ્યવસ્થા રાખતી (૫)

ગાયો પોતાના માલિકની સારે આનંદથી હળીમળીને રહેા આ ગોશાળા અત્યન્ત ઉત્તમ છે એમા રહીને ગાયો પુષ્ટ થાઓ તમારી શોખા અને પુષ્ટિ વધીને અહીં ખાળી ગાયો મોટી થાય અને એવી ઉત્તમ ગાયોને મેળીને તેમને ખાળીશુ (૬)

ગો સંવર્ધન

આ સૂકત તદન સહેલું છે, તેથી એનું વિશેષ વિવરણ કરવાની જરૂર નથી એમાં જે વાતો કહેવામા આવી છે તેનાં સારાંશ એ છે કે, ' ગાયોને મટે ઉત્તમ ગે શાળા બનાવવી જોઇએ એમા રહીને ધ્યાન દેઓ, પાણી અદિનો ઉત્તમ પ્રમથ કરવામા આવે માલિક ગાયોપર પ્રેમ રાખે અને ગાયો માલિકપર પ્રેમ રાખે ગયો નિર્ભયનાથી રહે અને તેમને બચબીત કરવામાં ન આવે, કેમકે, બચબીત ગાયોનાં દૂધથી ભૂરૂં પરિણુ મ થાય છે ગાય ત્રિપાલ ત્યારે અધિક દુધવાળી અને અધિક નિરોગ સતાન ઉત્પન્ન થય એ બાનનમા ખાસ દહીના રાખવી ગાયોની પુષ્ટિ અને નીરોગીતાની આખતમાં વિશેષ દહીના રાખવામા આવે અર્થાત ગાયોને પુષ્ટ કરવામા આવે અને તેનાં સતાનો પણ નીરોગી સતાન ઉત્પન્ન થાય એવો સુપ્રમથ કરવામાં આવે ગોપાતનનો ઉત્તમ પ્રમથ થવો જોઇએ, કામ પણ પ્રકારનો રેગ ઉત્પન્ન થવો ન જોઇએ એના છ બુના ખાતરનો ઉપયોગ સાલી એટલે જાગર અદિ ધાન્યે ને મટે કરવો જોઇએ '

આ સૂકત વાંચવાથી આ જાનને બોધ થય છે આ સૂકત અત્યન્ત સહેલું છે તેથી વાંચકે એનું મનન કરવું અને ગોચ બોધ પ્રમ કરવો

ગાયનું પાલન

કંઠ. ૭, સૂકત ૭૫

(જુવે-ઉપરિજલ્લા । દલતી-અન્ના)

પ્રજાવર્તીઃ મૂયર્વસે રુશ્નવીઃ શુદ્ધા અપઃ સુપ્રપાણે વિર્વન્તીઃ ।

મા વં સ્તેન રૂશ્ન માવર્ણસઃ પરિ વૅં રુદ્રસ્ય હેતિર્ધૅનક્તુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (પ્રજાવર્તી) ઉત્તમ વાહરસાંબળી (મૂયર્વસે રુશ્નવીઃ) ઉત્તમ ધાસને માટે રહીને (સુ-પ્ર-પાણે શુદ્ધાઃ અપઃ વિર્વન્તી) ઉત્તમ જલસાનપર શુદ્ધ જલપાન કરવ ખાળી મયો થાઓ હે મયો ! (સ્તેન ઘઃ મા રૂશ્ન) ચાર તમ રા પર થ સન ન કરો (મા અવર્ણસઃ) પાણી પણ તમારા પર હુમન ન જાનવે (રુદ્રસ્ય હેતિ ઘ પરિ ધૃણક્તુ) રેકનાં થઓ તમારે રક્ષણ કરો [૧]

ભાવાર્થ— ગાયો ઉત્તમ ધસ ખાવાવળી અને શુદ્ધ જળ પીવાળી થાઓ એને ધર્મ વાહરકા થાઓ કાંઈ જે ર અથવા જે ઈ જાણી એને ઠાલી ન બધ મદાદીમાં રાહો એની રક્ષા કરો (૧)

પદ્ધતા સ્થ રમતય સંહિતા વિશ્વનામ્નીઃ । ઉપ મા દેવીર્દેવેભિરેત ।

ઇમં ગોષ્ઠમિદં સદો ઘૃતેનાસ્માન્તસમુંક્ષત

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (રમતયઃ) આનંદ આપવાવાળી ગાયો ! (પદ્ધતાઃ સ્થ) તમારા રહેઠાણને જાણવાવાળી થાઓ તમે (સંહિતા વિશ્વનામ્નીઃ દેવીઃ) એકવી થયેલી પછાં નામોવાળી દિવ્ય ગાયો (દેવેભિ મા ઉપ દત) દિવ્ય વાહરડાં-ઓની સાથે મારી પાસે આવો (ઇમં ગો-સ્થ,ઈદં સદં) આ મેશાગાને અને આ મરને તથા (મસાન્) અમે સર્વને (ઘૃતેન સ ઉક્ષત) ધીથી સૂકત કરો [૨]

વાચાર્થ—ગાયો અમને આનંદ આપે તે પોતાના કોદારાના ઓળખે, હજીમળીને રહે, અનેક નામોવાળી દિવ્ય ગાયો પોતાના વાહરડાઓ સાથે અમારી પાસે આવે અને અમને બરપૂર ધી આપે (૨)

આમા પછુ મોપાવનનો આદેશ આપનામા આવ્યો છે તે સ્મરણુમા રાખના યોગ્ય છે, વાચકે આ સૂક્તની સાથે ૭૩ (૭૭) સું સૂકત અનુસરે જોવું,

ગાયને સમર્થ બનાવવી

કાંઠે ૭, સૂકત ૧૦૪

(ઋષિ - મદ્ધા । દેવતા- આત્મા)

કઃ વૃષ્ણિ ધેઝં વરુણેન દત્તામર્થવર્ણે સુદુઘાં નિત્યવત્સામ્ ।

વૃહસ્પતિના સુરુપ્યં જુષાણો યથાવશં તુર્વઃ કલ્પયાતિ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (વરુણેન અર્થવર્ણે દત્તાં) પરમે અર્થર્થો અર્થોત્તિથિત યોગીને આપેરી (સુદુઘાં નિત્યવત્સાં વૃષ્ણિ ધેઝં) સુખથી કોદવા ગોઝ વાહરડાંની સાથે રહેવાવાળી વિધિરૂઝી મી અને (વૃહસ્પતિના સર્વ્યં જુષાણ-) જ્ઞાનની સથે મિત્રતા કરીને (યથાવશં તવઃ કઃ=પ્રજ્ઞાપતિઃ કલ્પયાતિ) ઇચ્છાનુસાર શરીરની આગતમા પ્રગ્તનુ પાલન કરવાવાળો જ સમર્થ બનાવે છે [૧]

(આ સૂકત દલુ મુર્ધી સ્પષ્ટ થયુ નથી વાચકે એને વિચાર કરવો ગાયોના શરીરની શક્તિ વધારવાનો પ્રિય એમા છે ગાયનું કુખ આપવાની શક્તિ તથા ધીજી શક્તિ વધારવાનો ઉપદેશ એમા છે પ્રજ્ઞાનો પાતક જ્ઞાનીની સાથે મ તજી કરીને ગાયને અજ્ઞાન-ન્ટ દુરસ્ત બનાવે છે, એવા અહીં આશય દોવાતુ જણાય છે પરંતુ આખો મત સારી પેઠે સમજવામા આવતો નથી)

ગાયોપર ચિન્હ

કાંઠે ૬, સૂકત ૧૪૧

(ઋષિ - વિદ્યામત્ર । દેવતા- અગ્નિનો)

વાયુરેનાઃ સમાર્કસ્વપ્તા પોર્ણાય ધ્રિયતામ્ । હન્દ્રં આમ્યો અર્ધિં વ્રવદ્વદ્રો મુક્તે વિકિત્સતુ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (વાયુ- પના સં આકરત્) વાયુ એ ગાયોને એકઠી કરે, (સ્વપ્તા પોર્ણાય ધ્રિયતાં) તથા પુટી કરે, (હન્દ્રં આમ્ય અધિવ્રવત્) ઇન્દ્ર એમને કાઠ મારે અને (વદ્ર- મુક્તે વિકિત્સતુ) રૂઝ વૃદ્ધિને માટે ચિકિત્સા કરે [૧]

લોદિતિનુ સ્વર્ધિતિના મિથુન કર્ણયોઃ કૃષિ । ઋક્તોપાધિના લક્ષ્મ વર્દસ્તુ વ્રજયા વદુ ॥ ૨ ॥

યથા ચક્રુર્દેવાસુરા યથા મનુષ્યા ॥ ૩ ॥

અર્થ — (લોદિતિનુ સ્વર્ધિતિના) લોદિતિનુ સ્વર્ધિતિના (કર્ણયોઃ મિથુન દ્રાધિ) કાર્ણવો ઉપર નોંધિયું ચિન્હ કરે (અધિયો લક્ષ્મ વ્રજયા) અધિયો ચિન્હ કરે (તમ વ્રજયા વદુ બદ્ધ) એ સંતનિની સાથે પુત્રકમ દિનકારી થાઓ. [૨] (યથા દેવાસુરાઃ ચક્રુઃ) જેના દેવો અને અસુરોએ ચિન્હ કર્યાં (તમ યથા મનુષ્યાઃ) અને જેનાં મનુષ્યો કરે છે, તે અધિયો. (યથા સદસ્યવોવાય લક્ષ્મ કૃણુત) આ પ્રકારે દાનર પ્રકારની પુષ્ટિને માટે ચિન્હ કરો. [૩]

માગેને યોદ્ધા કરવામાં આવે, તેમને પ્રાપ્ત પાત્રી, ધન આદિ આપીને પુષ્ટ અનાવવામાં આવે અને રોગરહિત રાખવામાં આવે. લોદિતિના સગીઅધી ગાવના કાર્ણવર ચિન્હ કરવું ચોખ્ખું છે. યોદ્ધાને તેને એ જાણવી સુખમ થઈ પડે છે. વ્યાનું ચિન્હ જ્યાં દેશમાં કરવામાં આવે છે, તેનાથી અદુ સામ થય છે, વેદમાં બીજે પણ માગેના કાર્ણવર ચિન્હ કરવાનો ઉલ્લેખ આવે છે. (અધર્મ-૧૨૧૪/૧૬૫૦)

ગાય સુધારણા

કાંઠે ૬, સૂક્ત ૭૦

(ગાયિકાઃ- કાશ્ઠાવનઃ । દેવતા- અન્વયા)

યથા માંસં યથા સુરા યથાક્ષા ઔધિદેવને । યથા પુંસો વૃષણ્યત સ્ત્રિયાં નિંદન્યતે મનઃ ॥ ૧ ॥

યથા હસ્તી હસ્તિન્યાઃ પદેનં પદમુંદુજે । યથા પુંસો વૃષણ્યત સ્ત્રિયાં નિંદન્યતે મનઃ ॥ ૨ ॥

યથા પ્રધિર્ધયોર્ધિર્ધયથા નમ્યં પ્રધાવધિં । યથા પુંસો વૃષણ્યત સ્ત્રિયાં નિંદન્યતે મનઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ — (યથા માંસં) જેના રીતે માંસમાં, (યથા સુરા) જેમ દારૂમાં (યથા ઔધિદેવને અક્ષાઃ) જેમ જુગારના પાસામાં (યથા વૃષણ્યત પુંસાઃ) જેમ બળવાન પુરુષનું (મનઃ સ્ત્રિયાં નિંદન્યતે) મન સ્ત્રીમાં રત થાય છે તે (અન્વયે) ગાય । (યથા તે મનઃ વસ્તે અધિનિદન્યતા) તે પ્રમાણે તારું મન વાછગણમાં લાગી રહેલું. [૧] (યથા હસ્તી પદેન) જેમ દાથી પોતાના પગને (હસ્તિન્યાઃ પદં ઉદુજે) દાપસીના પગની સાથે જોડે છે, અને જેમ બળવાન પુરુષનું મન સ્ત્રીપર રત થાય છે, તે પ્રકારે ગાયનું મન વાછગણપર રહેતું જોઈએ, [૨] (યથા પ્રધિઃ) જેમ લોખંડનો પાટો-વાદ પેડા પર રહે છે, (યથા વૃષઃ) જેમ પેડું વ્યાસપર રહે છે, અને જેમ (યથા નમ્યં પ્રધો અધિ) જેમ ચક્રનાભી અપરાધોની વચમાં રહે છે, બળવાન પુરુષનું મન સ્ત્રીમાં રત હોય છે, તેવી રીતે ગાયનું મન તેના વાછગણની સ્ત્રી પર રહેતું જોઈએ. [૩]

જે પ્રકારે મદ્યમાં, જુગાર, સ્ત્રી વ્યસન આદિમાં સાધારણ માણસનું મન રમવાનું હોય છે-રમ્યા કરે છે, તે પ્રકારે સાગ અનુભવનું મન શ્રેષ્ઠ કર્મમાં રમતું જોઈએ. ગાયનું મન તેના વાછગણમાં રમતું જોઈએ ગાયનું નામ દરિય માનવામાં આવે તે હરેક દરિયનો વાછગણ તેનું કર્મ છે. એ શુભ કર્મમાં રમે.

આ સકત સારી પેઠે સમજમાં આવતું નથી. તેથી એની વિશેષ જાણ કરવી જોઈએ.

ગો-૨મ

કાંડ ૨, સુકત ૨૬

(મનિ - કવિતા । દેવતા - પદ્ય)

પદ્ય ચંતુ પશવો યે પરિયુર્વાયુર્ધર્ષાં સદ્ધારં જુજોષં ।

॥ ૧ ॥

ત્વષ્ટા યેષાં રૂપધેયાનિ વેદાસ્મિન્તાન્ગોષ્ટે સંવિતા નિ ચંચલુ

દ્મં ગોષ્ટે પશવઃ સં સંવન્તુ મૃદસ્પતિરા નૈવત પ્રજાનન્ ।

॥ ૨ ॥

સિનીવાલી નંપત્વાગ્રંમપામાજગ્મુષો અનુમતે નિ ચંચ

સં સં સંવન્તુ પશવઃ સમશ્ચાઃ સમૂ પૂર્વપાઃ । સ ધાન્યસ્ય યા સ્ફાતિઃ સસ્રાવ્યેણ દરિપાં જુહોમિ ॥ ૩ ॥

સં સિંચ્ચામિ મયોં ક્ષીર સમાજ્યેન ચલં રમંમ્ ।

સંસિક્તા અસ્માકં વીરા ધ્રુવા ગાગો મયિ ગોપતૌ

॥ ૪ ॥

આ હરામિ મયોં ક્ષીરમાર્હર્ષિ ધાન્ય રસમ્ । આહૃતા અસ્માકં વીરા આ પત્નીરિદમસ્તકમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (પશવઃ દદ્ધ વાયન્તુ) પશુઓ આવી જાય (ય પરા ર્દયુ) જે દૂર ગયા છે, (યેવા સદ્ધાર વાયુ- જુજોષ) જેનું સાદ્ધર્મ્ય વાયુ કરે છે (યેવા રૂપધેયાનિ ત્વષ્ટા વેદ) જેમનું રૂપ ત્વષ્ટા જાણે છે (અસ્મિન્ ગોષ્ટે તાન્ સાવતા નિચંચલુ) આ ગોશ ગામમાં એને સારિતા બાધી રાખે [૧] । પશવ દ્વમ ગાષ્ટ સંસ્રવન્તુ) પશુઓ આ ગે શાળામાં મળીને આવી જાય (મૃદસ્પતિ- પ્રજાનન્ જાનયન્) પ્રજા રાત્રિ બોળાવેને તેમને લઈ આવે (સિનીવાલી પવા અગ્ર જાનયન્) સિનીવાલી એના અગ્રભાગને લઈ આવે તે (અનુમતે) અનુમતે (આ જગમુષ- નિચંચલ) આગવાણાઓને નિયમ રાખે [૨] । (પશવ અથ્વા ડ પૂઠવા સ સ સં સ્રવન્તુ) પશુ યોગ એને મનુષ્યો પશુ દગી મળીને ચાલે (યા ધાન્યસ્ય સ્ફાતિ સ) જે અનાજની દહિ છે તે પશુ સાથે વધે હું (સ સ્રાવ્યેણ દરિપા જુહોમિ) મેળવેન દરિયો દાન કરું છું [૩] મયા ક્ષીર સ સિચ્ચામિ) મારેાંનું દૂધ હું સીંચું છું ચલ રસ ગ્રાજ્યેન સં) જન વર્ષિક રસને ધીની સથે મેળવું છું । (અસ્માક વીરા સસિક્તા) અમારા વીરો સંવિષ્ટ ગયા છે (મયિ ગોપતૌ ગાય ધ્રુવા) મારા ગોપનિય મારેાં રિયર થાઓ [૪] મયા ક્ષીર આ હરામિ) મારેાંનું દૂધ હું લાવું છું (ધાન્ય રસ આહર્ષ) અનાજ અને રસ હું લાવું છું (અસ્માક વીરા આહૃતા) અમારા વીરો લાવવામાં આવ્યા છે અને (પત્નીરિદ્ અસ્તક વા) પત્નીઓ પશુ આ ધરમાં લાવવામાં આવી છે [૫]

ભાવાર્થ— જે પશુઓ શુદ્ધ ચલવાનુમાં રૂંવા મારે ગયા છે તે સાથે મળીને પાછા ગોશાળામાં આવી જાય એમના ચિન્હોને ત્વષ્ટા જાણે છે કવિતા એમને ગોશાળામાં બાધી રાખે (૧) બધા પશુઓ એકઠા થઈને ગોશાળામાં આવી જાય તેમને બોળખનાર મૃદસ્પતિ તેમને લઈ આવે સિનીવ લી અગ્રમાં ભાગમાં રહે અને અનુમતિ બાળીના આવવાવાળાઓને નિયમમાં રાખે (૨) યોગા અદિ બધા પશુઓ અને મનુષ્યો પશુ સાથે જ ચાલે અને રહે ધાન્ય પશુ મળીને વધે બધાને મળવાવાળા દલપથી ચક્ર કરે છે. (૩) હું જાણતુ દૂધ લઈ છું અને જનવર્ષિક રસની સાથે વી મેળવીને તેનું સેવન કરું છું અમારા વીરો અને બાળકોને આ વેપ આપવામાં આવે છે એ કાર્યને મારે અમારા ધરમાં મારેાં દહેરા રહે (૪) હું મારેાંનું દૂધ લાવું છું અને જનસ્પતિઓને રસ તથા ધાન્ય લાવું છું અમારા વીરો અને બાળકોને એકઠા કરું છું પરમા પત્નીઓને પશુ લાવવામાં આવે છે અને બધા એ વૈશ્વિક રસનું સેવન કરે છે (૫)

ગો-૨૨

પશુપાસન

ધર્મી પુ કન પશુ અર્ધાત્ ગામે, યોગ બગદ આદિ પાળવાં જોઈએ એ એક પ્રકારનું ધન જ છે. આજકાલ રૂપિયાઓને જ ધન માનવામાં આવે છે, પરંતુ ઉપયોગની નજરે જોતાં ગાય આદિ પશુઓ એજ સાચુ ધન છે તેમ જ સારી રીતે વ્યવસ્થા કરવાની બાબતનો આદેશ આ મુકતના પહેલાં બે મ ગેમાં આપવામાં આવ્યો છે. આજકાલ ધર્મમાં ખાસ કરીને ગાય આદિ પશુઓ પાળવામાં આવતાં નથી, કારણકે કોઈના ધર્મમાં એક બે ગાયો હોય છે, પશુ મોટે ભાગે મોઢાં ઘેરોમાં દોર લાખન જ નથી ઘેરોમાં લોકો દૂધ કે ઘી વેચાતું જ છે એ આદિથી રિવાજ બદલાઈ જવાથી આ સમસ્યા ઉપરેજ નકામે લાગશે પરંતુ સારક પોતાની દૃષ્ટિને દૈનિક કાલમાં લઇ ભવ અને ભુએ કે, ઋષિકાતમાં ઋષિઓ પાસે દળનો ગાયો રહેતી હતી અને તેના પ્રમણમાં બીજા પશુ ધર્મી પશુઓ રહેતા હતા એના ધરોને માટે આ આદેશ રૂપી-જૂત થાય છે

ભ્રમણ અને પાછા આવવું

ગાય આદિ પશુઓને ચોખ્ખી હવામાં ફરવા લઇ જવા આવશ્યક છે તેઓને શુદ્ધ વાયુ ન મળે તેમજ સૂર્યનો પ્રકાશ ન મળે તો તેમનું સ્વાસ્થ્ય ઠીક રહેતું નથી તેમજ તેમનું દૂધ ધણુ યુક્તકારી બનતું નથી તેથી—

યેર્ણ સહચાર વાયુ જુજોય । (મ. ૧)

‘જેમનું સહયોગ વાયુ કરે છે’ આ પ્રથમ મ ગ્રન્થ વાક્ય ગાયો આરોગ્યને માટે એમનું ચોખ્ખી હવામાં ફરવું આવશ્યક છે, જે વાત કહે છે તથા—

યે પશ્યપરા હૈયુ તે દ્વહ સાયન્તુ ॥ (મ. ૧)

જે પશુઓ બહાર ફરવા ગયાં હોય તે એકઠાં થઈને પાછા આવે ॥ આ મ ગ્રન્થમાં પશુ આજવાત સ્પષ્ટતાથી કહેવા માં આવી છે પશુઓ પોતાના સ્થાનમાંથી સાચે મળીને બહાર જાય અને સાચે જ પાછા આવે આગળ પાછળ લઇ જાય તો તેમને શીતલ પડે એ તાત્કાલિક નિયમ માટે બધા પશુ ઓ કેમપૂર્વક જાય અને બધાં એક સાથે પાછા આવે એમ આ મ ગ્રન્થમાં કહેવામાં આવ્યું છે, જે આદેશ અત્યંત ઉપયોગી છે

જ્યાં દળનો પશુઓ હોય ત્યાં એક જોવાળથી કામ નહીં થાય એ માટે તો બધા પ્રતીજ્ઞ ગોરાઓ જોઈએ એનું વર્ણન સરિતા અદિ નામોથી આ મ ગ્રન્થમાં કહેવામાં આવ્યું છે—

૧ સ્વણ યેવા રૂપયેવાનિ ઘેદ । (મ. ૧)

૨ સવિતા અસિન્ ગોષ્ઠે તાન્ નિવચ્છતુ । (મ. ૧)

૩ વૃદ્ધરૂપતિ પ્રજાનન્ જાનયતુ । (મ. ૨)

૪ સિતીવાલી વર્ણા ઋષં જાનયતુ । (મ. ૨)

૫ અનુમતે । આજગપુષ્પ નિવચ્છ । (મ. ૨)

આ મ ગ્રન્થમાં દેવનાંઓનાં નામો પ્રત્યેક કામને માટે આવેલાં છે આ મ ગ્રન્થોના દેવતા વાચક અર્થે પ્રસિદ્ધ જ છે, જ્યાં એના મૂળ થ તથા અર્થો જુઓ—

૧ સ્વણ- સૂદમ કરવાવાળો કુછળ કારીગર । સ્વણ તનુકારણે)

૨ સવિતા- ગ્રેક । (સુ-ધેરવો) સલામવાળો

૩ વૃદ્ધરૂપતિ - જાનવાન । (વૃદ્ધ) મોટાના (વાતિ) સ્વામી, પુરોહિત, નિરીક્ષક

૪ સિતીવાલી- (સિતી) અમના (વાલી) બળથી મુકત અજગામી સી,

૫ અનુ-માતિ- અનુકૂળ અતિ સમજાવાળી સી

આ પાંચ દેવતા વાચક મોટાના આ મૂળ મ ગ્રન્થમાં છે અને એ અર્થોની સાથે જ મ ગ્રન્થો અર્થો પ્રચુકત થાય છે એ મૂળ અર્થો લઈને આ મ ગ્રન્થોનો અર્થ જુઓ—

‘કુછળ કારીગર ગાય આદિ પશુઓના આકારને જાણે છે ૨ ગ્રેક એને મોક્ષાતમાં કેમપૂર્વક નિયમમાં રાખે ૩ એને જાણવાવાળો પશુઓને સાચે ૪ અજગામી સી પશુઓ ની આમળ થાયે અને ૫ અનુકૂળ કામ કરવાવાળી આવતનર પશુઓની સાથે આવે.

અર્થ પશુપાસનને આદેશ મળે છે એનો વિચાર આ પ્રમાણે છે—

(૧) પશુઓના પાસન માટે એક એવો અધિકારી હોય, કે જે પશુઓનાં બધાં લક્ષણો જાણે તો હોય, (૨) જોનાં કામ કરતાં એવો હોય કે જે નિરીક્ષણ કરીને જુએ કે બધા પશુઓ તેમનાં નિયત કરેલાં સ્થાન પર આવી ગયાં છે કે નહીં,

તથા તેમના આનવાનનો યોગ્ય પ્રમન્થ થયો છે કે નહીં, (૩) ત્રીજો નિરીક્ષક એવો હોવો જોઈએ કે જે પશુનું આરોગ્ય શાસ્ત્ર સારી રીતે જાણતો હોય, તે પશુ પશુઓને લાવના, લઈ જવાપર દેખરેખ રાખે, (૪) જ્યારે પશુઓ ધરમાં આવી જાય ત્યારે તેમણે ખાણુ આપવાવાળી સ્ત્રી હોય જે બધાની આગળ જાય, તેની પાસે પશુઓને ખવડાવના યોગ્ય અન્ન હોય, (૫) તથા તેની પાછળ ચાતરાવાળી પશુઓને અનુકૂળ કાર્ય કરવાવાળી પાછળ પાછળ ચાતે ” આ રીતે બધા પશુઓનો યોગ્ય પ્રમન્થ થવો જોઈએ પુરૂષ ના કરતાં સ્ત્રીઓ પ્રેમપૂર્વક ઉત્તમ પ્રમન્થ કરે છે તેથી છેલ્લા બે કાર્યો માટે સ્ત્રીઓને ચેકવાની દેવોએ સૂચના કરી છે, તે યોગ્ય જ છે !

જ્યાં સે કડો અને હળરો ગાયો પાળવામાં આવતી હોય એવે કેકોણે આવો પ્રમન્થ થવો અત્યંત આવશ્યક છે આજ કાલ જ્યાં ગાયોના અભાવ જેવું જ યથાગત્ય છે, ત્યાં આવા મોટા પ્રબલની જરૂર થી, એ રજા જ છે એ આજકાલ ની પ્રવ્રિ છે જે આપણને પુષ્ટિથી દૂર રાખે છે, એનો વાચકે અવશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ જે ધરમાં નિદાન પાંચ દસ ગાયો હોય તે ધરના માણસો થી દૂધ ખાઈ પીને કેવાં હુષ્ટ યુષ્ટ થાય છે અને જે ધરમાં ગાયો હોતી નથી તે ધરના માણસો કેવાં માયકાંગલાં હોય છે એનો વિચાર કરવાથી ગોપાલની સાથે તન્દુરતીનો સબબ કેટલો મનિષ્ટ છે, એ વાત લક્ષમાં આપ્યા વિના રહેતી નથી અર્ધાં સુધીનાં પહેનાં બે મત્રોનો વિચાર થયો ત્રીજા મત્રમાં બધા સાથે હળીમળીને રહેવાથી લાલ થાય છે એ વાત કહેવામાં આવી છે શુ પશુ કે શુ મનુષ્ય બધાં પરસ્પર હળીમળીને ઉપયોગી થઈને વૃદ્ધિ કરે, બધાં મળીને ધાન્ય પ્રાપ્ત કરે, અર્થાત્ ખેતી કરીને ધાન્ય ઉત્પાદન કરવું જોઈએ આ રીતે ધાન્ય, વનસ્પતિરસ અને ગોરસ વિપુલ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરીને એ દ્વારા પોતાની પુષ્ટિ વધારીને ઉન્નતિ કરવી (મ ૩)

દૂધ અને પૌષક રસ

દૂધ, દહીં માખણ, ઘી છાસ આદિબધા પ્રકારના ગોરસ તથા બીજા પૌષક રસ વિપુલ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ,

અને તેનું સેવન પશુ પુરતા પ્રમાણમાં કરવું જોઈએ એ વિષયમાં મત્ર ૪ અને ૫ રજા શબ્દોમાં આદેશ આપે છે, એ મત્રોમાં ‘ વીરા ’ શબ્દ છે, એ શબ્દનો પ્રસિદ્ધ અર્થ શરતીર છે, પરંતુ વેદમાં એનો અર્થ, ‘ પુત્ર, બાળમર્યા સંતાન ’ એવો પણ છે અહીં આ મત્રોમાં ‘ પત્ની ’ ના સાહચર્યના કારણે આવો અર્થ જ વિશેષતઃ લાગુ પડે છે

“ દુ ગાયોનું દૂધ લાવુ છુ, વનસ્પતિઓનો બનવધક રસ અને ધાન્ય લાવુ છુ, ધી પણ લાવ્યો છુ ધરમાં ધર્મ-પત્નીઓ છે અને બાળમર્યાઓ પણ એકઠા થયાં છે અથવા ધૃષ્ટમિત્ર વીર પુરુષો પણ જમા થયા છે તમામની ઇચ્છા અનુસર આ બધું ખાવા પીવાનું આપવામાં આવે છે (મ ૪-૫)

આ બે મત્રોનો આવો આશય છે. “ સ્વસિકતા વસ્ત્રાક વીરા ” અમારા વીરો આ બાળમર્યાઓની ઉપર આ રસ સંચારમાં આવ્યો છે, જેવી રીતે વૃષ્ટિમાં જવાથી બધા ભીંગાંજ બધાંજે છીએ, તેવી રીતે બાળમર્યાઓ ઉપર ઘી દૂધ આદિ બધા રસોની વૃષ્ટિ કરવામાં આવી છે ‘ સ્વસિક ’ ધાતુનો અર્થ ઉત્તમ પ્રકારનું સિચન કરવું, ભીંગાવવું છે બાળમર્યા દૂધ દહીં માખણ ઘી રસ પૂરેપૂરા ભીંગાંજ ભાગ એટલે ગોરસ ધરમાં હોવો જોઈએ ત્યારે જ હુષ્ટપુષ્ટતા થઈ શકે છે આજકાલ અનેક પ્રકારની બીમારીઓ વધી જવાનું કારણ જ એ છે કે, મનુષ્યને ગોરસ એ છે મળવાથી તેમની જીવનશક્તિ જોષી થઈ ગઈ છે વાચકે એનો વિચાર કરવો અને એ વિષયમાં જે કંઈ થઈ શકે તે કરીને પોતાની જીવનશક્તિ વધારવી જોઈએ બીજી બધું આરોગ્ય જીવનશક્તિની વૃદ્ધિ થવાથી જ થઈ શકે છે ગોરસથી, ગોરસનું તથા ગોસ શોષન કરવાની કેટલી આવશ્યકતા છે અને રાષ્ટ્રીય તેમજ જાતીય જીવનની દૃષ્ટિએ પણ એની કેટલી આવશ્યકતા છે તેનો વાચકે વિચાર કરવો

વૈદિક આદેશ વ્યવહારમાં ઉતારવાનો વિચાર ને લેતાં કરી રહ્યા છે તેમણે આ સૂક્તનું ઉત્તમ રીતે મનન કરવું જોઈએ, કેમકે આ આદેશ એવો છે કે, એને વ્યવહારમાં લાવના જ લાભ થવાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે

ગાય અને યજ્ઞ

કાંડ ૭, સૂકત ૭૩

(ગાય - અર્ધર્ષા । દેવતા - અશ્વિની)

સમિદ્ધો અમિર્વૃષ્ણા રથી દિવસ્તપ્તો ધર્મો દુદ્યતે વામિપે મયુઃ ।

વયં હિ વાં પુરુદનાસો અશ્વિના હવામહે સધમાર્દપુ કારવઃ ॥ ૧ ॥

સમિદ્ધો અમિરંશ્વિના તપ્તો વાં ધર્મ આ મતમ્ ।

દુદ્યન્તે નૂનં વૃષણેહ ધેનવો દક્ષા મદન્તિ વેધસઃ ॥ ૨ ॥

સ્વાહાકૃતઃ શુચિર્દુવેષુ યજ્ઞો યો અશ્વિનોઽથમસો દેવપાનઃ ।

તમુ વિશ્વે અમૃતાસો જુષાણા મન્ધર્વસ્ય પ્રત્યાજ્ઞા રિહન્તિ ॥ ૩ ॥

યદુસિયાસ્વાદ્યુતં ધૂતં પયોડયં સ વામશ્વિના માગ આ મતમ્ ।

માર્ધ્વી ધર્તારા નિદયસ્ય સત્પતી તત્તં ધર્મ પિંથતં રોચુને દિવઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ— હે (વૃષણી અશ્વિનો) બન્ને બળવાન અશ્વિ દેવો ! (દિવ રથી અગ્નિ સમિદ્ધ) પ્રકાશના રથ એવો અગ્નિ પ્રદીપ થયો છે એ (ધર્મો તપ્ત) તપી ગયેથી ગરમી જ છે. એ (વાં હવે મધુદુદ્યતે) આપ બન્નેને માટે મધુર ગસનું હોદન કરે છે (વય પુરુ-દનાસો કારવ સધ-માર્દપુ વાં હવામહે) અને સર્વ મજા ધરતાગા અને કાર્ય કરવાનાગા પુરુષ સાથે મગ્નિ આનંદ કરવાના સમયે તમને બન્નેને ખેલાડીએ છીએ [૧]

હે (વૃષણી અશ્વિનો) મનવાન અશ્વિદેવો ! (અગ્નિ સમિદ્ધ) અગ્નિ પ્રદીપ થયો છે. (વાં ધર્મ તપ) આપને માટે જ આ દુધ તપી રહ્યું છે તેથી (વાગતં) આવો (જૂનં હદ ધેનવઃ દુદ્યન્તે) અહીં ખસ ગાયો દોડવા-માં આવે છે હે (દક્ષો) દર્શનીય દેવો ! (વેધસઃ મદન્તિ) જ્ઞાતીઓ આનંદ કરે છે [૨]

(ય અશ્વિનો. દેવપાનઃ યમસ. યજ્ઞ.) જે અશ્વિદેવોનો, દેવ જેનાથી રસપાન કરે છે એવો ચમસરૂપી યજ્ઞ છે તે (દેવેષુ સ્વાહાકૃત શુચિ) દેવોની અદર સ્વાહા કરાયેલા તેથી પવિત્ર છે (વિશ્વે અમૃતાસ તં ઉ જુષાણા) બધા દેવો એનું સેવન કરે છે અને (ત ઉ મન્ધર્વસ્ય આસ્ત્રા પ્રત્યારિહન્તિ) એની મર્ધના મુખે પૂળા ખજુ કરે છે [૩]

હે (અશ્વિનો) અશ્વિ દેવો ! (યત્ ઉસિયાસુ આદ્યત ધૂત યયઃ) જે ગાયોમાં રાખેલુ ધૂતમિશ્રિત દુધ છે, (યજ્ઞઃ સ્ત્રઃ યા યજ્ઞઃ) આ તે તપારોહાય છે. તમે બન્ને (યાગતં) આવો. હે (માર્ધ્વી) મધુરનાયુક્ત / ચિદ્રુદ્યસ્ય ધર્તારો) યજ્ઞના ધર્તાર, (સત્પતી) ઉત્તમ પાત્રો ! (દિવ રોચને તપ્ત ધર્મ પિંથત) ઘુલોડના પ્રકાશમાં તપેલુ આ દુધ રૂપી તેજ પડ્યો [૪]

ભાવાર્થ— હવેનો અગ્નિ પ્રગટ થઇ ચૂક્યો છે, ગાયનું હોદન થઇ રહ્યું છે, અને અમે બધા ઋત્વિએ દેવતાઓને યોવાવીએ છીએ (૧)

હે દેવો ! અગ્નિ પ્રદીપ થયો છે, દુધ તપી રહ્યું છે, તેથી અહીં આવો, આ ગાયો દોડવાય છે, જેનાથી જ્ઞાતીઓ આનંદિત થાય છે (૨)

આ યજ્ઞ એવો છે કે જેમાં દેવતા હોડો રસપાન કરે છે, અને તેઓ આ પવિત્ર યજ્ઞનું સેવન કરે છે અને સ હા કરે છે (૩)

આગના દુધમાં દેવોનો હાથ છે, તેથી આ યજ્ઞમાં પધારો ઉઠેનો મધુર ગોવસ પીએ (૪)

તુતો વાં ઘર્મો નક્ષતુ સ્વહોતા પ્ર વામધરુર્ધ્વરતુ પર્યસ્વાન્ ।
 મર્ષોર્દુઘસ્પાંધિના તનાયા વીતં પાતં પર્યસ ઉસ્તિપાંયાઃ ॥ ૫ ॥
 ઉર્ધ્વ દ્રવ પર્યાસા મોધુગોષમા ઘર્મે સિચ્ચ પર્ય ઉસ્તિપાંયાઃ ।
 વિ નાકમરુપત્સવિતા ચરેંષ્યોડનુપ્રયાર્ણમુપસો વિ રાંજતિ ॥ ૬ ॥
 ઉર્ધ્વ હવે સુદુર્વાં ધેનુમેતાં સુહસ્તો ગોધુગુત દોહદેનામ્ ।
 શ્રેષ્ઠં સર્વં સવિતા સવિવિપ્નોડમીદ્ધો ધર્મસ્તદુ પુ પ્ર વોંચત્ ॥ ૭ ॥
 દિઠ્ઠુશ્વતી વસુપત્ની વર્ષનાં વત્સમિચ્છન્તો મનસા ન્યાર્ગન્ ।
 દુદ્ધામશ્ચિમ્યાં પર્યો અચ્ચવેયં સા વર્ધતાં મદ્દતે સૌભગાય ॥ ૮ ॥
 જુષ્ટો દર્મના અતિથિર્દુરોણ इमं નો યજ્ઞમુપ યાદિ વિદ્વાન્ ।
 વિશ્વા અગ્રે અભિપુજો વિહત્યં શત્રૂપતામા મેરા મોર્જનાનિ ॥ ૯ ॥

અર્થ—હે (અગ્નિનો) અધિદેવો ! (તત્તઃ ઘર્મં વાં નક્ષતુ) તપાવેતુ તેજસ્વી આ દૂધ તમે જાનેને પ્રાપ્ત થાઓ (સ્વહોતા પર્યસ્વાન્ અઘ્વાયુઃ વાં પ્રચરતુ) હવન કરનાતુ દૂધ હાથને અધ્વયુઃ તમારી બેનેની સેવા કરે (તનાયાઃ ઉસ્તિપાંયાઃ મર્ષોઃ દુઘસ્પાં પર્યાસાઃ) હૃદયુષ્ટ મર્ષોત્તુ દોહેલુ આ મધુર દૂધને (વીતં પાતં) પ્રાપ્ત કરો અને પીઓ [૫]
 હે (મોધુકુ) ગાયને દેહવાવાળો ! (પર્યાસા ઓપ ઉપદ્રવ) દૂધ હાથને અહીં જલદી આપ, (ઉસ્તિપાંયાઃ પર્ય ઘર્મે આસિચ્ચ) ગાયનુ દૂધ કદમ્બમાં રાખ, અને તપાવ (ચરેંષ્યઃ સવિતા નાક વિ અચ્ચત્) શ્રેષ્ઠ સવિતા સુખ પૂર્ણ સ્વર્ગધામને પ્રકાશિત કરે છે અને તે (ઉપસઃ અનુપ્રયાર્ણં વિરાંજતિ) હિપઃકાવના ગમન પાંચી વિરાજે છે [૬]
 (સુદસ્તાઃ પતાં સુદુર્વાં ધેનુ ઉપદ્રવે) હિતમ હાથવાળો હું એ સુખમાં દોહરા યોગ્ય ગાયને મોલાતુ છું (ડન મોધુકુ પના દોહત્) અને ગાયનુ દેહન કરવાવાળો એને દુહે (સવિતા શ્રેષ્ઠ સર્વ ન સાવિપત્) સવિતા એ શ્રેષ્ઠ આન અમને આપે (મર્મીદ્ધ ધર્મં તત્ ઉ સુ પ્રવોચત્) પ્રદીપ તેજસ્વી દૂધ એજ જતાવે [૭]
 (દિઠ્ઠુશ્વતી વસુનાં વસુપત્ની) હા હા કરનાવાળી ઐશ્વર્યનું પાલન કરવાવાળી, (મનસા વર્સં દચ્છન્તો નિ આગાત્) મનમાં વાછરડાની કામના કરીને સમીપ આવી ગઇ છે (હ્ય અચ્ચા અગ્નિચર્યાં પર્ય દુદ્ધા) આ ગાય બંને અગ્નિ દેવોને માટે દૂધ આપે અને (સા મહતા સૌભગાય વર્ધતા) અહીં મોગ સૌભાગ્યને માટે મોગી થાય. [૮]
 (દર્મના અતિથિ દુરોણે જુષ્ટ) દર્મન કસ્ટવેશ મનઃકાળે અતિથિ કરમા સેવિત શકને એ (વિદ્વાન્) તાપી (નઃ इमं વહ ઉપયાદિ) અમારા આ મનમાં આવે. હે અગ્નિ ! (વિશ્વા અભિપુજ વિહત્ય) બધા શત્રુઓના સ હાર કરીને (શત્રૂપતાં મોર્જનાનિ આમર) શત્રુતા કરવાવાળુ તુ અનન આમારી પાસે હાર [૯]

ભાવાર્થ— હે દેવો ! આ તપાવેલો રસ તમને પ્રાપ્ત થાઓ ગમતા આ મધુર ગોરસતુ પાન કરો (૫)
 હે આગનુ દોહન કરવાવાળો ! દૂધ હાથને યજ્ઞમાં આવે. ગાયનુ દૂધ તપાવે. હવન કરે, શ્રેષ્ઠ સવિતાએ આ સુખ મય સ્વર્ગ તમારે માટે છુડતુ છુડતુ છે. (૬)
 હું દૂધ દોવામાં કસળ છું, અને ગાયને દોહવાને માટે મોલાતુ છું. દોહવાવાળો એનુ દોહન કરે. સવિતાએ આ શ્રેષ્ઠ રસ આપ્યો છે. (૭)
 હા હા કરજો, મનથી વાછરડાની કામના કરવાવાળી ગાય અહીં આવી ગઇ છે. એ અહિં સા યોગ્ય ગાય દેવોને માટે દૂધ આપે અને મોટા સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરે. (૮)
 હે ઇન્દ્રિયરમણ, અતિથિ, વિદ્વાન્ અમારા વજ્જમાં આવે, અમારા બધા શત્રુઓના નાશ કરીને, શત્રુઓના ભોગો અમારી પાસે લઇ આવે (૯)

અગ્ને યજ્ઞે મહતે સૌમંભાગ્ય તર્વ ધુન્નાન્યુત્તમાર્નિ સન્તુ ।

સં જાસ્પત્યં સુષમમા કૃણુધ્વ યજ્ઞયતામ્નિ વિદ્વા મહાસિ

॥ ૧૦ ॥

સુષવસાઙ્ગવર્તી હિ મૃયા અધો વયં ભગવન્તઃ સ્યામ ।

અદિ ત્વર્ણમગ્નયે વિશ્વદાનીં વિવં શુદ્ધસુંદકમાચરન્તી

॥ ૧૧ ॥

અર્થ— હે (યજ્ઞ અગ્ને) બળવાન અગ્નિ ! (તવ ઉત્તમાર્નિ ધુન્નાર્નિ મહતે સૌમંભાગ્ય સન્તુ) તાર ઉત્તમ તેજ વધે અને મોટું સૌભાગ્ય વધારવાનું થાય (જાસ્પત્યં સુષમ સ જાદ્યુષ્ય) બ્રીધિરૂપિણ સંબંધ ઉત્તમ સ્વયમ-પૂર્વક થય (યજ્ઞયતામ્નિ મહાસિ અભિવિદ્વા) શત્રુતા કરવાવાળાઓના બળનો મૂકાવનો કર [૧૦]

હે (અગ્નયે) ન ભાવના યોગ થાય ! તું (સુ-યજ્ઞસ-ઙ્ગદ્ મગધર્તી હિ મૃયા) ઉત્તમ ધાસ ભાવાવાળી બાગ્યશાળી યાઓ ! (અધા ઘય ભગવન્તઃ સ્યામ) અને અમે બાગ્યવાન થઈશું ! (વિશ્વદાનીં ત્વણ મદિ) સદા ત્વણ ભક્ષ્ય કર અને (આચરન્તી શુદ્ધ ઉદક પિય) બ્રમણ કરીને શુદ્ધ જળ પી [૧૧]

ભાવાર્થ— હે દેવ ! જે તાર ઉત્તમ તેજ છે તે અમારે બાગ્ય વધારે શ્રીધરપતા સંબંધમાં ઉત્તમ વિધમ રહે, અનિચમ્પી બ્યવહાર ન થાય શત્રુતા કરવાવાળાઓના પરાજય કરે (૧૦)

હે ગાય ! હ ઉત્તમ ધાસ ખા અને બાગ્યવાન થા તારાથી અમે ભા વધારી વધારું ગાય ધાસ ખાય અને અહીં તહીં બ્રમણ કરીને શુદ્ધ પાણી પીએ (૧૧)

ગાય અને યજ્ઞ

ગોરક્ષા

ગાયની રક્ષા કેવી રીતે કરવી એ વિષે આ સૂક્તમાં આપેલો આદેશ રમરણમાં રાખવા જેવો છે ભુએ—

૧ સુષવસ-ઙ્ગદ્- ઉત્તમ ધાસ ભાવાવાળી, અર્થાત્ ખરાબ ધાસ અથવા ખરાબ કડમ ખાતારી ગાય ન હોય ગાયના દૂધમાં તેણે આધેસા પદાર્થોનું સરર આવે છે, તેથી જો ગાય ઉત્તમ ધાસ ખાય તો દૂધ પણ નીરોગ અને પુષ્ટિકારક થાય છે તેથી એ આદેશ રમરણમાં રાખવા જેવો છે સંધારણુ અનાહી લોકો રક્ષાકે ગાયને ચારસા લઈ જાય છે, અને તે વખતે ગાયને મનુષ્યનું સૌચ વિદ્વા પણ ખરાડે છે વાચકે નિચર કરવો જોઈએ કે, આવા પદાર્થો ખવાડ્યા પછી દૂધ કેવું હોય, વિદ્વાના જે ખરાબ પદાર્થો હોય, જે જન્તુ દેવ, તે વધારું પરિણુ મ એ દૂધ પર થશે અને એવું દૂધ રોગકારક થશે તેથી વેદનો આ સદેશ ગોપલન કરવાવાળા લોકોએ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવો (મ ૧૧)

૨ શુદ્ધ ઉદક પિયન્તી શુદ્ધ જળ પીવાવાળી ગાય

થાય અશુદ્ધ, મહીન, મડુ દુર્ગંધ યુક્ત જળ ગાયને ન પાણુ એવું કારણ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે, તેનો વિચાર કરવો જોઈએ (મ ૧૧)

૩ આચરન્તી- બ્રમણ કરવાવાળી ગાય અહીં તહીં સારી વેડે ફરે ગાયને ધરમાં બાંધી રાખવી ન જોઈએ સર્વપ્રકારમાં ફરે એમ કરવું સર્વપ્રકારમાં કરવાવાળી ગાયનું દૂધ પીવા લાયક બને છે (મ ૧૧)

૪ વિશ્વદાનીં ત્વણ મદિ- ગાય સદા ધાસ જ ખાય ખીળા ત્રીજા પદાર્થો ન ખાય જવના ખેતરમાં ફરે અને જવ ખાય આ પ્રકારે ગાયનું દૂધ ઉત્તમ બને છે (મ ૧૧)

૫ મગધર્તી મૃયા- બળવાન પ્રેમથી, શુભચુલુકુત થાય ગાય પર પ્રેમ કરવાથી તે પણ ધરનાં ધાણસો પર પ્રેમ કરે છે આ પ્રકારે પ્રેમ કરવાવાળી ગાયનું દૂધ પીવાથી પીનારનું કલમ જાય છે (મ. ૧૧)

આશુદ્ધો ગાયનું પાણન કેવી રીતે કરવું તેનું સચન કરે છે વાચકે એનો વિચાર કરવો અને પેતાની ગાયનું

એ રીતે પાલન કરવું

૬ સુહુવા- જે વિના તકલીફ દોહી થાય છે, દોહતી વખતે જે ત્રાસ આપતી નથી (મ ૭)

૭ સુહસ્ત ગોધુક પનાં દોહતુ- ઉત્તમ દાધરાણા મનુષ્યે જ ગાય દોહવી અર્થાત્ તેણે પહેલાં પેતાના દાધે સાફ કરવા અને પછી જ ગાયનું દૂધ કાઢવું આ આદેશનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે જે રાણીઆના દાધમા જે મેવ હોય તે દૂધમા ઉતરે અને સીધો પેટમાં જાય તેથી પહેલાં દાધે સાફ ધોઈને પછી જ ગાય દોહવી જોઈએ (મ ૭)

૮ અઘ્યા- ગાય અનુધ છે, તેથી તેને મારવી ન જોઈએ પેતાની માતાની જેમ પ્રેમથી એવું પાલન કરવું જોઈએ. (મ ૮)

૯ સા મહતે સૌભગાય ઘર્ષતા- એવી પાણેરી ગાય ભારે સૌભાગ્યથી મોટી ગાય દરેક ધરમાં એવી ગોમાતા હોવી જોઈએ, અમારો પણ એવી છટકા છે (મ ૮)

૧૦ વરસ દ્વચ્છન્તી- ગાય વાછરડાંનાળી થાય એનાં વાછરડાં મરવા ન જોઈએ મરેલાં વાછરડાંવાળી ગાયનું દૂધ પીવાવાળાના ધરમાં પણ એવું જ થશે કારણ ગાયના દૂધના દોષથી જ તેનું બચ્ચું મરી જાય તેજ દોષ પીનાવાળાના વીરમાં પણ ઉતરે તેથી ગાય વાછરડાંવાળી હોવી જોઈએ અને વાછરડાંની છટકા કરવાનાળી ગાય જ આપણા ધરમાં જોઈએ (મ ૮)

૧૧ ગોધુક પવસા ઉપદ્રવ ડલિયાવા વય ઘમે સિંચ- ગાયને દોહીને ગોનાંજે જલદી જ દૂધ આણવું અને

અગિયાર મુકવું એની મતવળ એ છે કે, કાચુ દૂધ ધણીસાર સુધી રાખી મુકવું નહીં, જોઈએ તો ધારોણ્ય દૂધ પીવું, દોહતી વખતે જ પીવું, પણ રાખવું હોય તો તપાવીને જ રાખવું કેમકે, અનેક પ્રકારના જનુઓ દનામાથી આવીને દૂધમાં જમા થાય છે અને તેમાં તેનો વધારો થાય છે તેથી લાંબા વખત સુધી કાચુ દૂધ રાખવું નહીં તુરત અગિયાર મુકવું તપાવી લેવું જોઈએ (મ ૬)

૧૨ મધુ દુહાતે- ગાયનું દોહન કરીને જે નીચોનવામાં આવે છે તે મધુ અર્થાત્ અમૃત જ છે કેમકે તે અત્યંત મીઠું હોય છે (મ ૧)

૧૩ તત્ત પિયત- ઉનું કરેલું દૂધ પીએ તોનું કારણ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે (મ, ૪)

આ રીતે દેવોને દૂધનું સમર્પણ કરવું જોઈએ ખાસ કરીને અશ્વિની દેવોનો ભાગ ગાયનું દૂધ અને ધી જ છે, એ વાત ચોથા મ નમાં કહેવામાં આવી છે અશ્વિની દેવ પોતે દેવોના વૈદ છે અને તેથી તેને માર્ગમ છે કે કાચુ દૂધ સાફ છે અને કાચું દૂધ સાફ નથી અશ્વિની દેવ પીજીનું દૂધ પીના નથી અને પીજી ધી પણ ખાતા નથી આપણે બધાએ આ વાત સ્મરણમાં રાખ્યા જેવી છે તેથી મનુષ્યે ગાયનું જ ધી ખાવું જોઈએ અને ગાયનું દૂધ જ પીવું જોઈએ આથી બે સત્તુ દૂધ પીવું નહીં, એ વાત સિદ્ધ થાય છે તેમ જ બગારનું કંધ પણ લેવું નહીં, કારણ તેની સ્મરણતા ચોથા રીતે જળનવામાં આવતી નથી તેથી ઘેરે ઘેર ગાય પાત્રવી જોઈએ અને તેનું દૂધ ઘરમાં સમર્પણ કરવું જોઈએ અને હુતશેષ ખવું જોઈએ

પંચોદન અઝ

કાંકિ ૯, સૂકૃત ૫

(કાવિ-શુદ્ધ । દેવતા- પદ્મોદ્ભવ)

આ નયૈતમા રમસ્વ સુકૃતાં લોકમર્ષિં ગચ્છતુ પ્રજાનન્ ।

તૈર્ત્વા તમાસિં વહુવા મહાન્ત્યજો નાકુમા ક્રેમતાં તૃતીયં

॥ ૧ ॥

અર્થ- (વર્તે જાનય) એને અહીં લાવ અને એવા (મારમસ્વ) કર્મોના પ્રારભ કર કે જેથી એ (પ્રજાનન્) મારને જન્મીને (સુકૃતાં લોક અપિ ગચ્છતુ) સકર્મ કરવાવાળાઓના રચનમાં જાય માર્ગમાં (મહાન્તિ તમાંસિ વહુવા તૈર્ત્વા) મહા અન્ધકારને અનેક પ્રકારે તરીને એ (અજ તૃતીય નાર્ક માનમતા) અજન્મા ત્રીજા ધામને પ્રાપ્ત થાય [૧]

ભાષા- એને અહીં લઈ આવો, ઘસ કરોનો પ્રારભ કરો, તમારી ઉત્તરિનો માર્ગ જાણી દો, અને સ કર્મ કરવા વાળો જન્મ લેય છે, એ રચનને પ્રાપ્ત કરો માર્ગમાં અધકાર નહીં, તેને પાર કરવો જોઈએ તેથી આ પ્રકારે એ અજન્મા આત્મા પરમ ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે (૧)

इन्द्राय मागं परि त्वा नयाम्यस्मिन्यज्ञे यजमानाय सूरिम् ।

ये नो द्विषन्त्यनु तार्त्रमृत्वानागसो यजमानस्य धीराः ॥ २ ॥

प्र पदोऽयं नेनिग्धि दुश्चरितं यद्युचार गृद्धैः शूकैरा क्रमतां प्रजानन् ।

શિર્વા તમાંયિ વહુધા વિપદયન્તજો નાક્રમા ક્રમતાં તૃતીયમ્ ॥ ૨ ॥

अनुं च्छद्य श्यामेन त्वचमेतां विंशस्त्वयथापूर्वसिना मामि मँस्थाः ।

મામિ દ્રુઢઃ પદ્મઃ કંલપ્યેનં તૃતીયે નાકે અધિ વિ શ્રંયેનમ્ ॥ ૪ ॥

क्रुचा कुम्भीमच्युधौ श्रंयाप्ता सिञ्चोदकमवं धेक्षेनम् ।

पर्याधंताग्निनां शमिताराः श्रुतो गच्छतु सूकतां यत्र लोकः ॥ ५ ॥

અર્થ— (અસ્મિન્ યજ્ઞે) આ યજ્ઞમાં રિયત (ઇન્દ્રાય યજમાનાય માગં સૂરિ ત્વા) ઇન્દ્ર અને યજમાનને આટે આગરપ અનેક વારે શાનીને (પરિ નયમિ) બધી તરફ લઈ જઈ છું. (એ નાઃ દ્વિષન્તિ) જે આપણે દ્રેષ કરે છે (તાન્ અનુરમસ્ય) વેમની નાશ કરવાનો આરંભ કરે. અને (યજમાનસ્ય ધીરાઃ અનાગસઃ) વજ્રમાનના પુત્ર અથવા ધીરા પાપરહિત થાયો. [૨]

(યત્ ક્રુઃ ચરિત ચચાર) એણે જે દુઃશચાર કર્યો હોય, તે બધો (પદ્મઃ પ્ર પદ ચ નેનિગ્ધ) એના પથથી ધોધ નાખ. ત્યાર પછી (શુક્રઃ શૂકૈઃ પ્રજાનન્ આક્રમતાં) ગુઢ પગે માગ' જોડને ચાલે (વિપદયન્ તમાંસિ વહુધા તોર્વા) એકને અંધારને સર્વ પ્રકારે તરીને, (અજઃ) એ અજન્મા (તૃતીયે નાકે આક્રમતાં) તૃતીય રંગધામને પ્રાપ્ત કરે [૩]

હે (વિશસ્ત.) વિશેષ શાસ્ત્રક । હું (પર્તાં ત્વચં યથા પદઃ) આ ચામડીને સાધા અનુસાર (શ્યામેન અસિના અનુચ્છદ્ય) કાળા શસ્ત્રથી કાપી નાખ. (મા અધિ મંસ્થાઃ) અભિમાન કરતો નહીં, (મા અભિદ્રુહઃ) દ્રોહ ના કરે. (પદ્મઃ પર્વં કલ્પય) માધા અનુસાર એને સમર્થ બનાવ અને (તૃતીયે નાકે યન્ અધિ વિશ્ય) ત્રીજા રંગધામમાં એને સ્થાપિત કરે. [૪]

(ક્રુચા કુંભી અગ્રી અધિશ્રયામિ) મંત્રથી આ પાત્રને કું' અગ્રિપર તાણુ છું. એમાં કું (ઉદકં જા સિચ્ચ) પાણી નાખ અને (વન મવધોદિ) તેને અડી સ્થાપિત કરે હે (શમિતારાઃ) શાન્ત કરવાવાળાઓ ! તમે (અગ્નિના પર્યાધંત) અગ્નિ દ્વારા ચારે બાજુથી એને ઘાત્યુ કરો. એ (શ્રુતા ગચ્છતુ) પરિપક્વ થઈને ત્યાં જાય કે (યત્ર સૂકતાં લોકઃ) જ્યાં સૂકમ' કરવાવાળાઓનું સ્થાન છે [૫]

બાધાધી— આ વજ્રમાં તમને બધી બાજુ લઈ જઈ છું. હું શાની બનીને પ્રયુને મઠિ આત્મસમર્પણુ કર અને વહાતારીની સાથે સમમાગી તા. જે દ્રેષ કરે તેમને દૂર કરે. આ રીતે યજ્ઞસ્તાનું કાર્ય નિષ્પાદ વાય અને કાર્ય કરે (૨)

અગ્રાધ જે કંઈ દુશચાર થયો હોય તે ધોધ નાખ અને શુદ્ધ પથને શાતાને માગ' આક્રમણુ કરે ચારે બાજુનો માગ' એ, બધા અપ કારને લલચીને, જન્મમરણને દૂર કરીને પરમ ભવ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થા (૩)

યોગ્ય શાસ્ત્રક અથવા છેલ્લે સાધાઓ અનુસાર તરીણુ શસ્ત્રથી શસ્ત્રપ્રયોગ કરે અને રાત્ર આદિ દેહોને દૂર કરે અભિમાન ન કરે અને કોઈના દ્રોહ પાણુ ન કરે પ્રત્યેક અવયવમાં સાત્ત્વ્ય' ક્રિયત કરે અને પરમ ભવ્ય સ્થાનોને પ્રાપ્ત કરે (૪)

રંધિવાનું વાસણુ અગ્રિપર રાખવામાં આવે, તેમાં પાણી ફેડવામાં આવે, ચારે બાજુથી મારી રીતે આંચ આપવામાં આવે, અને રંધવા પછી જ્યાં કુકત કરવાવાળા એક દોષ ત્યાં લઈ જઈને તેમને આપવામાં આવે (૫)

ઉત્ક્રામાતુઃ પરિ ચેદતૈસ્તસ્તપ્તાચ્ચરોરધિ નાકે તૃતીયમ્ ।

અગ્નેરમિરધિ સં વંમૂયિથ જ્યોતિર્ભન્તમભિ લોકં જયેતમ્

॥ ૬ ॥

અજો અગ્નિરજમ્ જ્યોતિરાહુરજં જીર્વતા વ્રહ્મણે દેયમાહુઃ ।

અજસ્તમાંસ્પર્પં હન્તિ દુરમર્સિમ્લોકે શ્રદ્ધધનિન દુત્તઃ

॥ ૭ ॥

પશ્વૌદનઃ પશ્વધા વિ ક્રમતામાકુંસ્થમાનસ્ત્રીણિ જ્યોતીર્વિ ।

ઈજાનાના સુકૃતાં પ્રેહિ મધ્યં તૃતીયે નાકે અધિ વિ શ્રયસ્વ

॥ ૮ ॥

અજા રૌદ્ર સુકૃતાં યત્ર લોકઃ શરમો વૃષ્ણોર્ઽર્ધિ દુર્ગાપ્યેવઃ ।

પશ્વૌદનો વ્રહ્મણં દીયમાનઃ સ દાતારં તૃપ્ત્યાં તર્પયાતિ

॥ ૯ ॥

અર્થ— (અત તપ્તાત્ ચરો) આ તપેનાં વાસણથી (અતપ્ત) સતમ ન યતાં તું (પરિ ઉત્ક્રામ) ઉપર ચડ અને (ઇન અવધદિ) એની ત્યા સ્થાપના કર (અગ્ને અધિ) અગ્નિની ઉપર (અગ્નિ સ વંમૂયિથ) અગ્નિ પ્રગટ થાય છે તેથી (ઇત જ્યોતિર્ભન્તં લોક અભિજય) એ તેજસ્વી લોકનાં જય કર [૬]

(અજ અગ્નિ) અજ-આ અગ્નિ છે (અજ ડ જ્યાતિ આહુ) ન જન્મનાર તેજ છે એમ કહેવાય છે (જીવતા અજ વ્રહ્મણે દેય આહુ) જીવતા મનુષ્ય દ્વારા પોતાનો અજ-આ આત્મા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પણ કરવાને માટે યોગ્ય છે એમ કહેવાય છે (અસ્મિન્ લોકે શ્રદ્ધધાનેન દત્ત) આ લોકમાં શ્રદ્ધા ધારણ કરવાવાળાએ સમર્પિત કરેલ (અજ તમાસિ દુર અપ હન્તિ) અજ-આ આત્મા અન્ધકારોને દૂર નહસાડે છે [૭]

(ત્રીણિ જ્યોતીર્વિ આકસ્થમાન) ત્રણે તેનેપર આક્રમણ કરવાવાળો (પશ્વૌદન) પાંચ ગોળન કરનાર અજ-આ (પશ્વધા વિક્રમતા) પાંચ પ્રકારના પરાક્રમ કરે (ઈજાનાના સુકૃતા મધ્ય પ્રેહિ) યજ્ઞર્થા સ કર્મ કરવાવાળાઓની વચ્ચેમાં પ્રાપ્ત થાય (તૃતીયે નાકે અધિવિશ્રયસ્વ) ત્રીજા રમ્યધામમાં જાય [૮]

(અજ ! મારોદ્ર) હે અજ-આ ઉપર ચડ (યત્ર સુકૃતા લોક) જ્યાં શુભ કર્મ કરવાવાળાઓનું રથાન છે (વૃષ્ણોર્ઽર્ધિ શરમ ન) કુષ્પાયેના વામની જમ (દુર્ગાણિ અતિષ્ઠ) સ કટાથી પાર જા (પશ્વૌદન વ્રહ્મણે દીયમાન) પશ્વિનું ગોળન કરવાવાળો આત્મા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પિત થતો (સ) એ (દાતાર તૃપ્ત્યા તર્પયાતિ) દાતાને તૃપ્તિથી સતુષ્ટ કરે છે [૯]

ભાષાંત્ર— તપેના વાસણને એવી રીતે બહાર કાઢો કે બધું તે તપ્તુજ ન દોષ, અને પરમ ઉચ્ચ સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય અગ્નિપર અગ્નિ અર્થાત્ આત્માપર ચરમા મા ગિરાગમાન છે તેલેમય લોકને પોતાના શુભકર્મો વડે પ્રાપ્ત કરે (૬)

અજ-આ આત્મા પણ અગ્નિ કહેવાય છે અજ-આ પરમા મા પણ તેનેમન ડ એમ જાનીએ કહે છે જીવા દેહધારી લોકોમાં જે અજ-આ જીવાત્મા છે તે એ પરમાત્મા તે ચરમા મા અથવા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પિત થવા યોગ્ય છે એમ જાનીએ કહે છે આ લોકમાં શ્રદ્ધાથી એનું જે સમર્પણ કરવામાં આવે, તે એ અજ-આ આત્માના અન્ધકારને દૂર કરી શકે છે (૭)

પણ તેલેને પ્રાપ્ત કરવાવાળો આ આ મા પાંચ ભેગો પ્રાપ્ત કરવાવાળો છે, એ પાંચ કાર્ય છે એમાં પરાક્રમ કરે યત્ર કરવાવાળા શુભકર્મ કરવાવાળો તોડોની વચ્ચેમાં પ્રયુજ્ય રથાન પ્રાપ્ત કરે અને પરમ ઉચ્ચ અવસ્થામાં ગિરાગમાન થાય (૮)

હે જન્મરહિત જીવા મનુષ્યમાં મર્ત્યો નાશ, અને સત્કર્મ કરવાવાળા લોકો ન્યા પડેમિ છે ત્યાં જે જેવી રીતે કુષ્પાદ પડેતો વાય દોષ છે, તેની રીતે વૃષ્ણોર્ઽર્ધિ થઈને બધા કટાથી પાર થા પાંચ ગોળનનો કોળ લેવાવાળો જીવા મા પરમાત્માને માટે સમર્પિત થઈને સમર્પણ કરવાવાળાને સતુષ્ટ કરે છે (૯)

અજસ્રિનાકે ત્રિદિવે ત્રિપૃષ્ઠે નાકસ્ય પૃષ્ઠે દંદિવાસં દદાતિ ।

પશ્ચૌદનો વ્રહ્મણે દીયમાનો વિશ્વરૂપા ઘેનુઃ કામદુવાસ્યેકા

॥ ૧૦ ॥

एतद्दो ज्योतिः पितरस्तृतीयं पश्चौदनं ब्रह्मणऽजं ददाति ।

अजस्तमांस्यर्प हन्ति दूरमस्मिँल्लોકे ब्रह्मણि दत्तः

॥ ૧૧ ॥

ईजानानां सुकृतां लोकमीप्सन्पश्चौदनं ब्रह्मणऽजं ददाति ।

स व्याप्तिमभि लोकं जयैवं शिवोऽस्मभ्यं प्रतिगृहीतो अस्तु

॥ ૧૨ ॥

अजो ह्यग्नेरजनिष्ट शोकाद्धिमो विप्रस्य सहस्रो त्रिपथिव् ।

इयं पूर्वमभिपूर्ते वषट्कृतं तद्देवा ऋतुशः कल्पयन्तु

॥ ૧૩ ॥

અર્થ—(મજ) અજન્મા આત્મા (દંદિવાસ) આત્મસમર્પણ કરવાવાળાને (ત્રિનાકે ત્રિદિવે ત્રિપૃષ્ઠે) ત્રણે સુખોને આપનાર, ત્રણ પ્રકાશોથી યુક્ત, ત્રણ પંક્તિ આધારથી યુક્ત (નાકસ્ય પૃષ્ઠે) સ્વર્ગધામનાસ્થાનપર (વદાતિ) ધારણ કરે છે (પશ્ચૌદન વ્રહ્મણે દીયમાન) પાંચ ભોજનોવાળો ને પરબ્રહ્મને સમર્પિત થાય એવા તુ પેતે (વકા વિશ્વરૂપા ઘેનુઃ અસિ) એક વિશ્વરૂપ કામધેનુ એવા બને છે [૧૦]

હે (પિતર) પિતરો ! (યઃ एतत् તૃતીયં જ્યોતિઃ) તમારે માટે આ ત્રીજી તેજ છે ને (પશ્ચૌદન મજ વ્રહ્મણે દદાતિ) પચ્ચભોજન કરવાવાળા અજન્મા આત્મા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પણ કરવાનું છે. (બ્રહ્માનેન દત્તઃ મજ) શ્રદ્ધાથી દ્વારા સમર્પિત થયેલ અજન્મા આત્મા (અસ્મિન્ લોકે તમાસિ દૂર અપહન્તિ) આ લોકમાં બધા અધકારોને દૂર કરે છે [૧૧]

(ईजानानां सुकृतां लोक ईप्सन्) યદ્યકર્તા શુભકર્મ કરવાવાળાઓના લેક્ષ્મી પ્રતિની ઇપ્સા કરવાવાળો ને (પશ્ચૌદન મજ વ્રહ્મણે વદાતિ) પાંચ ભોજન કરવાવાળો આત્માને પરબ્રહ્મને માટે સમર્પિત કરે છે (સઃ व्याप्ति एतं लोक जय) તે તું વ્યાપ્તિવાળા એ લોકને જીતી લે તે (પ્રતિ ગૃહીત અસ્મભ્યં શિવઃ મસ્તુ) સ્વીકૃત થયેલ અમારે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. [૧૨]

(मज अग्नेः शोकात् हि मजनिष्ट) અજન્મા આત્મા અગ્નિ૫ તેજસ્વી પરમાત્માના તેજથી પ્રગટ થયે છે (विप्रस्य सहस्रः) વિશેષ જ્ઞાની પરમાત્માની શક્તિથી (विपश्चिव् विप्र.) એ જ્ઞાની ચેતન પ્રગટ થયે છે (इष्ट पूर्त) ઇષ્ટ અને પૂર્ત (अभिपूर्ते वषट्कृतं तत्) સ પૂર્ણ થતા દ્વારા સમર્પિત એને (देवाः ऋतुशः तत् कल्पयन्तु) દેવ ઋતુને અનુકૂળ સમર્થ બનાવે છે [૧૩]

વાર્થ—અજન્મા આત્મા આત્મસમર્પણ કરવાવાળાને બધા પ્રકારના ઇન્દ્રિય સુખપૂર્ણ રચાને માટે લાયક બનાવે છે ભોજનોનો ભોક્તા છતાંતમા પરમાત્માને માટે સમર્પિત થયા પછી એક કામધેનુ એવા બની ન્યથા છે (૧૦)

ને પાંચ અતોનો ભોક્તા છતાંતમા પરમાત્માને સમર્પિત કરવાનો છે તે માને, બધા પિતરોને માટે ત્રીજી જ્યોતિ આપવા એક છે તે સમર્પણને અજ્ઞાથી થાય તો તે બધા અજ્ઞાનરૂપી અધેરાને દૂર કરે છે (૧૧)

પણ કરનારા પુરૂષો ને ભોક્તે પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાં પચ્ચભોજની છતાંમાને પરમાત્મા માટે સમર્પણ કરનાર ન્યથા છે તેથી તે એ વ્યાપક ભોક્તે પ્રાપ્ત થા એ ભોક્ પ્રાપ્ત થયા પછી બધાને માટે કલ્યાણકારી થા (૧૨)

પરમાત્માના તેજથી અજન્મા છતાંતમા પ્રગટ થાય છે, મહાન જ્ઞાની પરમાત્માના મહિમાથી આ ચેતન છતાંતમા પ્રગટ થાય છે એના બધા પ્રકારના ઋતુઓને અનુકૂળ બધાં કર્મો બધા દેવો મળીને પૂર્ણ કરે છે (૧૩)

અમોતં વાસોં દધાદિરંપ્યમપિ દક્ષિણામ્ ।

તથા લોકાન્તસમાપ્નોતિ ચે દિવ્યા યે ચ પાર્થિવાઃ

॥ ૧૪ ॥

एतास्त्वजोर्षं यन्तु धाराः सोम्या देवीर्धृतपृष्ठा मधुसुतः ।

स्तमानं पृથिवીमुત ઘાં નાકસ્ય પૃષ્ઠેઽધિ સપ્તરશ્મૌ

॥ ૧૫ ॥

अजोऽस्थस्य स्वर्गोऽसि स्वयां लोकमङ्गिरसः प्रजानन् । तं लोकं पुण्यं प्र ज्ञेयम्

॥ ૧૬ ॥

येनां सहस्रं वहसि येनांધે सर्ववेदसम् । तेनेमં यज्ञं નોં વહ સ્વર્દેવેષુ મન્તવે

॥ ૧૭ ॥

अज एकः स्वर्गे लोके दधाति पञ्चोदने निर्मितिं वाघमानः ।

तेन લોકાન્તસૂર્યવતો જયેમ

॥ ૧૮ ॥

અર્થ — (અમોતં હિરણ્ય યં વાસઃ) સાથે બેસીને વણેલું સુવર્ણમય પદ્મ અને (દક્ષિણાં અપિ દધાત્) દક્ષિણા પદ્મ આપવામાં આવે. (તથા લોકાન્ત સમાપ્નોતિ) જેનાથી તેઓ એ લોક પ્રાપ્ત કરે છે, (યે દિવ્યા યે ચ પાર્થિવાઃ) જે દુષોઢમાં અને આ પૃથ્વીપર છે. [૧૪]

હે (અજ) અજન્મા આત્મા ! (પતાઃ સોમ્યાઃ દેવીઃ) જે સોમ સંબંધી દિવ્ય (ધૃતપૃષ્ઠાઃ મધુસુતઃ) ધી અને મધથી સુકૃત (ધારાઃ ત્વા ઉપયન્તુ) રસ ધારાઓ તારી પાસે પહોંચે. અને તું (સપ્તરશ્મૌ મધિ) સાત કિરણોવાળા સૂર્યની ઉપર (નાકસ્ય પૃષ્ઠે ઘાં) સ્વર્ગના પૃષ્ઠભાગ પર ઘુલોકને (ઉત પૃથિવી સ્તમાન) અને પૃથ્વીને સ્થિર કર. [૧૫]

હે (અજ) અજન્મા ! તું (અજઃ ઘાસિ) જન્મ રહિત છે, તું (સ્વર્ગઃ અસિ) સુખમય છે, (તવયા અંગિરસઃ લોકે પ્રજાનન્) તું તેજસ્ લોકને જાણવાવાળો છે. (તં પુણ્યં લોકં મ જ્ઞેયં) એ પુણ્ય લોક મ જ્ઞેય છે એ પુણ્ય કારક લોકોને હું જાણુવા આહુ છું. [૧૬]

હે આંસ ! (યેન સહસ્રં વહસિ) જેનાથી તું હજારો ને લઇ જાય છે અને (યેન સર્વવેદસં) જેના વડે તું બધું જાન પહોંચાડે છે, (તેન) તેનાથી (જઃ જમં યજં) અમારા આ યજમે (દેવેષુઃ સ્વઃ મન્તવે) દેવોની અંદર વિધમાન તેજને પ્રાપ્ત કરવાને માટે (વહ) લઇ ચાલ. [૧૭]

(પચ્ચોદનઃ પદ્મઃ અજઃ) પંચ ભોજન વાળો પરિપક્વ થયેલો અજન્મા આત્મા (નિર્મિતિં વાઘમાનઃ) દરવસ્થાને નાશ કરીને (સ્વર્ગે લોકે) સ્વર્ગલોકમાં (દધાતિ) ધારણ કરે છે. (તેન) તેનાથી (સૂર્યવતઃ લોકાન્ત જયેમ) સૂર્યવાળા લોકોને જીતીને પ્રાપ્ત કરીશું. [૧૮]

વાક્યાર્થ — યાતે બેસીને વણેલુ વસ્તુ સુવર્ણ દક્ષિણાની સાથે દાન કરવું જોઇએ એ દાનથી ભૌતિક અને અભૌતિક લોકોની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૪)

જે સોમરશ્મી ધારણી ધી અને મધની સાથે અગ્નિને પ્રાપ્ત થાઓ, જેનું સેવન કરીને તું આ બ્રહ્મને સૂર્યથી ૫૫ હથેલા સ્વર્ગધામમાં સ્થાપિત કર. (૧૫)

તું જન્મરહિત અને સુખપૂર્ણ છે. તું બધા તેજસ્વી લોકોને જાણે છે. એ પુણ્યમય લોકોને હું પશુ જાણુવા આહુ છું. (૧૬)

હે તેજસ્વી દેવ ! જે સક્રિયી તુ હજારો લોકોને વધ્ય અવસ્થામાં લઇ જાય છે, બધા જ્ઞાનને પહોંચાડે છે, એ અદ્વિતીય શક્તિથી આ મારા યજમે તુ બધા દેવોની પાસે પહોંચાડ, જેનાથી અને દિવ્ય તેજની પ્રાપ્તિ થાય. (૧૭)

પંચભોજન કરવાવાળો અજન્મા આત્મા પરિપક્વ થઇને અવનતિ દૂર કરે છે, અને સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરે છે, અને બધા એ પરિપક્વ આત્મા દ્વારા પ્રકાશવાળો લોક પ્રાપ્ત કરીશું. (૧૮)

યં જ્ઞાત્રણે નિદુષ્ઠે યં ધં વિદ્યુ યા વિપ્રપં ઓદુનાનામજસ્યં ।

સર્વં તદગ્રે સુકૃતસ્યં લોકે જાનીતાન્નઃ સંગમને પથીનામ્

॥ ૧૯ ॥

અજો વા હૃદમગ્રે વ્યક્રમત તસ્યોરં દુયમંભવદ્ ઘોઃ પુષ્પમ્ ।

અન્તરિક્ષં મધ્યં દિશઃ પાર્શ્વે સમુદ્રી કુક્ષી

॥ ૨૦ ॥

મૃત્યં ચર્તં ચ ચક્ષુષી વિશ્વં સત્યં શ્રદ્ધા પ્રાણો વિરાટ્ શિરઃ ।

પૃષ્ઠ વા અપરિમિતો યજ્ઞો યદુજઃ પશ્ચાદનઃ

॥ ૨૧ ॥

અપરિમિતમેવ યજ્ઞમાપ્રોત્યપરિમિતં લોકમર્થં રુન્ધે ।

યોરૂંજં પશ્ચાદનં દક્ષિણાઞ્ચોતિયં દદાતિ

॥ ૨૨ ॥

નાસ્પાસ્થાનિ મિન્દ્યાન્ન મજ્ઞો નિર્ધયેત્ । સર્વમેનં સમાદાયેદર્મિદું પ્ર વંશેયેત્

॥ ૨૩ ॥

અર્થ— (યં જ્ઞાત્રણે નિદુષ્ઠે) જેને શ્રાદ્ધભોમાં રાખું છું. (યં ધં વિદ્યુ યા) જેને પ્રાજ્ઞનોમાં રાખું છું અને (અજસ્ય ઓદુનાનાં યાઃ વિપ્રપાઃ) જે અજન્મા આત્માની ભોગની પૂર્તતા છે, તે અગ્નિ । (નઃ સર્વે તત્) અમારે એ બધું (સુકૃતસ્ય લોકે) પુણ્ય લોકમાં, (પથીનાં સંગમને) માર્ગોના સંગમમાં છે, એમ (જાનીતાત્) જાણે [૧૯]

(મજઃ યૈ મગ્રે હૃદં વ્યક્રમત) અજન્મા આત્માના પૂર્વકાળમાં આ સંસારમાં પરાક્રમ કરતે રહ્યો છે, (તસ્ય હૃદાં દ્યયં ભવવત્) તેની છાતી આ બૂમિ બની અને (ઘોઃ પુષ્પ) ઘુલોક પીક યજ્ઞ (અંતરિક્ષં મધ્યં) અંતરિક્ષ મધ્ય ભાગ અને (દિશઃ પાર્શ્વે) દિશાઓ બને આજુબો બાગ તથા (સમુદ્રી કુક્ષી) સમુદ્ર કૂખો બની. [૨૦]

(સત્યં વ ક્ષતં ચ ચક્ષુષી) સત્ય અને ક્ષત એ એની આંખો, (વિશ્વં સત્યં) આખું વિશ્વ અસ્તિત્વ, (શ્રદ્ધા પ્રાણ) શ્રદ્ધા પ્રાણ, અને (વિરાટ્ શિરઃ) વિરાટ શિર બન્યું (યત્ પશ્ચાદનં અજઃ) જે પંચ ભોજન અજન્મા આત્મા છે તે (પૃષ્ઠઃ વ અપરિમિત યજ્ઞઃ) સાયોસાય સત્ય, અપરિમિત યજ્ઞ છે [૨૧]

(યા પશ્ચાદનં) જે પાંચ ભોજનવાળા (દક્ષિણા ઞ્ચોતિયં અર્જં દદાતિ) દક્ષિણાના તેજથી પ્રકાશિત અજન્મા આત્માનું સમર્પણ કરે છે, તે (અપરિમિતં યજ્ઞં આપ્નોતિ) અપરિમિત યજ્ઞને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા (અપરિમિતં લોકં અવરંધે) અપરિમિત લોકોને પોતાને આધીન કરે છે. [૨૦]

(અસ્ય અસ્થાનિ ન મિદ્યાત્) એનાં દાહકાઓ ન તોડે, (મજ્ઞાન્ન ન મિઃ ઘયેત્) મજ્ઞનીઓ ન ખોમે, (પનં સર્થં સમાદાય) એ બધાને લઈ (હૃદં હૃદં પ્રવેશયત્) એનો એમાં પ્રવેશ કરે. [૨૩]

જાવાર્થ— જે જ્ઞાનીઓને માર્ગ અને સમર્પણ કરે છે, જે પ્રાજ્ઞોને માર્ગ આપેલું કરે છે, જે અજન્મા આત્માના ભોગની પૂર્તિઓ છે, તે બધા પુણ્યલોકમાં પહોંચાડવાવાળા માર્ગોના સદાયક છે, એમ જાણે (૧૯)

આ અજન્મા જે પરાક્રમ છે, તે અજન્મા આત્માનો જ છે એ આત્માની છાતી બૂમિ છે, પીક ઘુલોક છે, અન્તરિક્ષ મધ્ય ભાગ છે, દિશાઓ બગવ છે અને કૂખો સમુદ્ર છે (૨૦)

એની આંખો સત્ય અને ક્ષત છે, એનું અસ્તિત્વ બધું વિશ્વ છે, એનો પ્રાણ મજ્ઞા અને શિર સ પશુ સમકતા લોકો છે, જે પંચભોજની અજન્મા આત્મા અનંત યજ્ઞરૂપ છે. (૨૧)

જે પંચભોજની અજન્મા આત્મા જે સમર્પણ કરે છે તે દારણે એને અનંત યજ્ઞો કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે અનંત લોકોને પ્રાપ્ત કરે છે (૨૨)

આ યજ્ઞને માર્ગે દાહમાં દાહમાં બાગવાની જરૂર નથી અને મજ્ઞનીઓને નીચીવત્તાની ખાત્રી આપવડતા નથી એ તમામને સાથે લઈને એ વિશાલમાં પ્રવેશ કરેલાં નેહરૂ. (૨૩)

દુર્મદમેવાસ્યં રૂપં ભવતિ તેનૈનું સં ગમયતિ ।

इपं मह ऊर्जमस्मं दुहे योऽंजं पञ्चौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति

॥ ૨૪ ॥

પશ્ચં રુક્મા પશ્ચ નવાનિ ચત્ત્વા પશ્ચાસ્મૈ પેનવઃ કામદુષાં ભવન્તિ ।

योऽंजं पञ्चौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति

॥ ૨૫ ॥

પશ્ચં રુક્મા જ્યોતિરસ્મૈ ભવન્તિ વર્મ વાસાંસિ તન્વૈ ભવન્તિ ।

स्वर्गं लोकमश्नुते योऽंजं पञ्चौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति

॥ ૨૬ ॥

યા પૂર્વ પતિં વિશ્વાધાન્યં વિન્દતેઽપરમ્ । પચ્ચૌદનં ચ તાવજં દદાતો ન વિ ચોવતઃ

॥ ૨૭ ॥

સમાનલોકો ભવતિ પુનર્નુવાપરઃ પતિઃ । યોઽંજં પચ્ચૌદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૨૮ ॥

अनुपूर्ववत्सां धेनुमन्द्वाहैमुपवर्हेणम् । वासो हिरण्यं दत्त्वा ते यन्ति दिवस्तुताम्

॥ ૨૯ ॥

અર્થ—(इदं इदं एव अस्य रूपं भवति) એ એજ એનુ રૂપ થાય છે, (तेन एनं संगमयति) એની સાથે એને મેળવે છે (अस्मै इपं महः ऊर्जं दुहे) એને અત્ર, તેજ અને બળ મળે છે, (य दक्षिणाज्योतिषं पञ्चौदनं अजं ददाति) જે દક્ષિણાના તેજની સાથે પંચમેળનવાળા અજન્મા અદ્રમાને સમર્પિત કરે છે. [૨૪]

(या दक्षिणा०) જે જે દક્ષિણાના તેજની સાથે પંચમેળનવાળા અજન્મા આત્માનુ સમર્પણ કરે છે (अस्मै) એને માટે (पञ्च रुक्मा) પાંચ રુક્મા મહેતો, (एव नवानि चत्तवा) પાંચ નવાં વસ્ત્રો અને (पञ्च कामदुषा धेनवा) પાંચ ધારેલે વખતે દમ્ આપવાવાળી ગાયો (भवास्त) હોય છે. [૨૫]

(या दक्षिणा०) જે દક્ષિણાના તેજની સાથે પંચમેળનવાળા અજન્મા આત્માનુ સમર્પણ કરે છે, (अस्मै) તેને માટે (पञ्च रुक्मा) પાંચ રુક્માનું યુદ્ધા (ज्योतिः भवन्ति) પ્રકાશમાન થાય છે. (तन्वे) સરીરને માટે (वर्म वासांसि भवन्ति) કવચપં વસ્ત્ર થાય છે. અને તે (स्वर्गं लोकं अश्नुते) સ્વર્ગ લોક પ્રાપ્ત કરે છે. [૨૬]

(या पूर्व पतिं विश्वाधान्यं विन्दते) જે પહેલા પતિને પ્રાપ્ત કરીને, (अथ अपरं विन्दते) પછી બીજા કોઈને પ્રાપ્ત કરે છે, (तो पञ्चौदनं अजं ददात) તે માને પંચમેળનવાળા અજન્મા આત્માનુ સમર્પણ કરીને (न विचोवतः) વિચુકત થતી નથી [૨૭]

(य पचौदनं दक्षिणाज्योतिष अजं ददाति) જે પંચમેળનવાળા દક્ષિણાના તેજથી યુક્ત અજન્મા આત્માનુ સમર્પણ કરે છે તે (अपरः पतिः) બીજો પતિ (पुनर्नूवा समानलोकः भवति) પુનર્નિર્વાહિત સીની સાથે સમાન સ્થાનવાળો થાય છે. [૨૮]

(अनुपूर्ववत्सां धेनु) દર સાલ વાહરડે આપવાવાળી ગાયને અને (वनह्वाहं) બળદને તથા (उपवर्हेण वासः हिरण्यं) ઓઢણી, વસ્ત્ર અને સોનું (दत्त्वा) આપીને (ते उत्तमां दिवं यन्ति) તે ઉત્તમ સ્વર્ગ લોકને પ્રાપ્ત થાય છે [૨૯]

ભાષાર્થ—એજ આ ચત્રનુ રૂપ છે એ તિરાલની સાથે એને સબન્ધ બેઠે છે, એનાથી એને અત્ર, બળ અને તેજ મળે છે એ પંચમેળની અજન્મા આત્માનુ સમર્પણ કરે છે [૨૪]

એ સમર્પણ કરવાવાળાને પાંચ રુક્મ, પાંચ નવા વસ્ત્રો, અને પાંચ કામદેવ પ્રાપ્ત થાય છે [૨૫]

એ સમર્પણ કરવાવાળાને પાંચ રુક્મ અને પાંચ પ્રકાર પ્રાપ્ત થઈને સરીરને માટે કવચ જેટલું વસ્ત્ર પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વર્ગ મળે છે [૨૬]

જે પહેલા પતિને પ્રાપ્ત કરીને પછી પુનર્નિર્વાહ કરીને બીજો પતિ કરે છે, તે આ પંચમેળની અજન્મા સમર્પણ કરવાથી વિચુક થતી નથી [૨૭]

જે પંચમેળની અજન્મા આત્માનુ સમર્પણ કરે છે તે બીજો પતિ પુનર્નિર્વાહિત પતિના જેવોજ થાય છે [૨૮]

દર વરસે બચ્ચુ આપનારી ગાય, ઉત્તમ બળદ, ઓઢવાનું વસ્ત્ર અને રુક્મ એનું ફાન કરવાથી ઉત્તમ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. [૨૯]

આત્માને પિતર પુત્ર પૌત્ર પિતામહમ્ । જાયાં જનિત્રી માતરું યે પ્રિયાસ્તાનુષં દ્વયે ॥ ૩૦ ॥
યો વૈ નૈદાધં નામતૃ વેદં । એવ વૈ નૈદાપો નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ ।

નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મવત્યાત્મનાં ।

યોદ્વંજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૧ ॥

યો વૈ કુર્વન્તં નામતૃ વેદં । કુર્વતીકુર્વતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ।

એવ વૈ કુર્વન્નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ । નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મવત્યાત્મનાં

યોદ્વંજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૨ ॥

યો વૈ સંયન્તં નામતૃ વેદં । સંયતીસંયતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ॥

એવ વૈ સંયન્નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ । નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મવત્યાત્મનાં ।

યોદ્વંજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૩ ॥

યો વૈ પિન્વન્તં નામતૃ વેદં । પિન્વતીપિન્વતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ॥

એવ વૈ પિન્વન્નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ ।

નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મવત્યાત્મનાં ।

યોદ્વંજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૪ ॥

અર્થ—(આત્માને પિતર પુત્ર) પેતે પેતને, પિતાને પુત્રને, (પૌત્ર પિતામહ) પૌત્રને અને પિતામહને (જાયાં જનિત્રી માતર) જા અને જાની માતાને અને (યે પ્રિયાઃ તાન્) જે દેહ છે તેમને દૃ (અપહ્રયે) પાસે ભોલ પુણુ [૩૦]

(એવ વૈ નૈદાધ નામ ક્રતુ) તે નિશ્ચિત નિદાય અર્થાત્ શ્રીમશ્વર છે (યોદ્વંજોદન યજ) જે પચ્ચોદન યજ છે (ય વૈ નૈદાધ નામ ક્રતુ વેદ) જે એ શ્રીમશ્વરને ભણે છે અને (ય. દક્ષિણા જ્યોતિષ પઞ્ચોદન યજ દદતિ) જે દક્ષિણના તેજથી યુક્ત પાંચ ભોજનપાણે અન્ન-માનુ સમપણું કરે છે, તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં નિ દદતિ) અપ્રિય શત્રુના દેશવને સર્વથા પાળી નાખે છે અને જે (આત્મના મવતિ) પોતાની આત્માશક્તિથી પ્રભાવિત થાય છે [૩૧]

(એવ વૈ કુર્વન્ નામ ક્રતુ, યત્ યજ) એ નિ સ દેહ કર્તા નામક ક્રતુ છે જે અન્ન પચ્ચોદન છે (ય. વૈ કુર્વન્તં નામ ક્રતુ વેદ) કર્તા નામક એ ક્રતુને ભણે છે અને દક્ષિણના તેજથી યુક્ત પચ્ચોદન યજનું સમપણું કરે છે તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય શત્રુના (કુર્વતી કુર્વતી એવ શ્રિય આદત્તે) પ્રપત્તિપાત્ત એશ્વર્યનું દરજ્જા કરે છે [૩૨]

(એવ વૈ સંયન્ નામ ક્રતુ યત્ યજ) એ સંયમ નામક ક્રતુ છે જે પચ્ચોદન યજ છે (યો વૈ સંયન્તં નામ ક્રતુ વેદ) જે નિશ્ચયે સંયમ નામની ક્રતુને ભણે છે અને દક્ષિણના તેજથી યુક્ત પચ્ચોદન યજનું સમપણું કરે છે તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય શત્રુની (સંયતી સંયતી એવ શ્રિય આદત્તે) સંયમથી મેળવેલી લક્ષ્મીને દરી લે છે [૩૩]

(એવ વૈ પિન્વન્ નામ ક્રતુ યત્ યજઃ) એ પેશ્વ નામક ક્રતુ છે જે પચ્ચોદન યજ છે, (યો વૈ પિન્વન્તં નામ ક્રતુ વેદ) જે નિશ્ચયે પેશ્વ નામની ક્રતુને ભણે છે અને દક્ષિણના તેજથી યુક્ત પચ્ચોદન યજનું સમપણું કરે છે તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય પિન્વતી નામ શ્રિયં આદત્તે) અપ્રિય શત્રુની પેશ્વ લક્ષ્મીને દરી લે છે [૩૪]

ભાષ્ય—પોતાને આત્મા, પિતા, પિતામહ, પુત્ર, પૌત્ર પચ્ચોદન નામ દેનાર પાતા અને જે અપ્રિય પ્રિયજન છે તે સર્વને દુ મોહાકુ ક્ષ, અને આ વાત મુખાકુ ધૂ. (૩૦)

યો વા ઉચન્તં નામતું વેદં । ઉચ્ચતીમુચ્ચતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દત્તે ।

एष वा उचन्नामर्तुर्षद्वजः पञ्चौदनः । निरेवाप्रियस्य आतृव्यस्य श्रियं ददति भवत्यात्मना ।

યોઁજં પજ્ઞૌદનં દક્ષિણાજ્યોતિપં દદાતિ

॥ ૩૫ ॥

યો વા અમિશુવં નામતું વેદં ।

अमिभवन्तीममिभवन्तीमेवाप्रियस्य आतृव्यस्य श्रियमा दत्ते ।

एष वा अमिभूर्नामर्तुर्षद्वजः पञ्चौदनः ।

निरेवाप्रियस्य आतृव्यस्य श्रियं ददति भवत्यात्मना ।

યોઁજં પજ્ઞૌદનં દક્ષિણાજ્યોતિપં દદાતિ

॥ ૩૬ ॥

અજં ચ પચંત પજ્ઞૌ ચૌદનાન્ ।

सर्वा दिशः संमनसः सुधीचीः सान्त्वर्देशाः प्रति गृह्णन्तु त एतम्

॥ ૩૭ ॥

તાસ્તૈ રક્ષન્તુ તવ તુભ્યંમેતં તામ્ય આજ્યં હવિરિદં ઝુંહોમિ

॥ ૩૮ ॥

અર્થ— (એ વૈ ઉચન્ નામ ક્રતુઃ યત્ અજઞ) એ નિઃસ દેહ ઉદય નામક ક્રતુ છે જે પંચભોજની અજ છે. (યઃ વૈ ઉચન્તં નામ ક્રતુ વેદઞ) એ નિશ્ચયથી ઉદયરૂપી ક્રતુને જાણે છે અને દક્ષિણા યુક્ત પંચભોજની અજને આપે છે, તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય યજુની (ઉચ્ચતી ઉચ્ચતી એવ શ્રિયં આદત્તે) ઉદયને પ્રાપ્ત થવાવાળી શ્રીને હરી લે છે. [૩૫]

(એ વૈ અમિભૂઃ નામ ક્રતુ) એ નિઃસ દેહ વિજય નામક ક્રતુ છે (યત્ અજઞ પચૌદનઃ) જે પંચ-ભોજની અજ છે. (યઃ વૈ અમિશુવ નામ ક્રતુ વેદઞ) એ વિજય નામક એ ક્રતુને જાણે છે અને (યઃ દક્ષિણા) દક્ષિણાના તેજથી યુક્ત પંચભોજની અજનુ સમર્પણ કરે છે. તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય યજુની (અમિ-મવન્તી અમિમવન્તી એવ શ્રિયં આદત્તે) પરાસ્ત કરવાવાળી શોભાને હરી લે છે એની (અપ્રિયસ્ય) અપ્રિય યજુની શ્રીને આજ્ઞા નાખે છે અને (આરમ્ભના મર્યાદા) પોતાની સંક્રિતથી રહે છે [૩૬]

(અજં પજ્ઞ ચ ઔદનાન્ ચ પચત) એ અજઞ-માને અને પાંચ ભોજનોને પરિપકવ કરે. (તેણે) તારા આ અજને (સર્વાઃ દિશઃ) બધી દિશાઓ (સાન્ત્વર્દેશાઃ) આત્મિક પ્રદેશોની સાથે (સુધીર્ઘાઃ સમનસઃ) સહમત અને એક વિચારથી યુક્ત થઈને (પ્રતિગૃહ્ણન્તુ) સ્વીકાર કરે [૩૭]

(તાઃ તે તુભ્યં તવ ઇતં રક્ષન્તુ) તે તારી તારા આ આત્માની રક્ષા કરે (તામ્યઃ इदं आज्यं हविः जुहोमि) એને માટે હું આ ઘી અને દવન સામથીનું દવન કરું છું. [૩૮]

ભાવાર્થ—ઉપધૃતા, ઈર્ષ, સચમ, પુષ્ટિ, ઉદય, અને વિજય એ છ ક્રતુઓ છે એ છ ક્રતુઓ આ પંચભોજની અજનું રૂપ છે જે આ રૂપને જાણે છે અને એનું સમર્પણ કરે છે, તે શત્રુને ધરાસ્ત કરે છે અને પોતાના આત્માની સંક્રિત વધારે છે અર્થાત્ આત્મિકબળથી યુક્ત થાય છે (૩૫-૩૬)

એ અજને અને એના સાથે ભાગીને પરિપકવ બતાવે, બધી દિશાઓ અને વધદિશાઓ એને અપનાવે, અર્પાન્ એ બધી દિશાઓનાં બને. (૩૭)

એ સર્વ આત્માની રક્ષા કરે અને અપ્રમરજાથી તારી વસતિ થાઓ એવા ઉદેશથી આ ધીની આત્માની હું આપું છું, એ એક સમર્પણનું ઉદાહરણ છે. (૩૮)

પંચોદન અથ

આ નકતમાં ' પચોદન અથ ' ને સ્વર્ગધામ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, એક વર્ણન છે સદુપી પદમાં આ પંચોદન અથ જોખું છે અને તેનો પરિચય કરવો. વેદોએ ' પચોદન અથ ' (પચન મોદન ઘજ) ' પાંચ પ્રકારના જોખમને વાળ્યા અથ છે. અર્ધાનુ પાંચ પ્રકારના અન્યો બીજા કરવાનાં આ અથ છે

' ઘજ ' શબ્દના અર્થો- " અથના, સદાને માટે રહેલા વાજો, મરી ઘનિમાન પરમાત્મા, જીવ, આત્મા, સાત્ત્વ બક્રો, પાન્ય " એવા થાય છે. તેમથી અહીં જોખું પ્રદાન કરી એ એક વિચારવાની રાત છે ' અથ ' શબ્દથી અહીં પરમાત્માનું પ્રદાન કરી અર્ધાનુ છે, કેમકે, એ સ્વભાવથી અનિ ઉચ્ચ લોકમાં પ્રાપ્ત ન થઈ શકે, એને ઉચ્ચ લોકમાં જવાની આશયકતા જ થઈ છે. અહીં આ મુકતમાં જે અથનું વર્ણન છે તેને વિશે નીચેના મતો જુઓ-

સુરતાં લોક મચ્છતુ પ્રજાનન્ ॥ (મ ૧)

સોર્વાં તર્માસિ મચ્છતુતીય જાથ સામ્યતામ્ ॥ (મ ૧, ૩)

મૃતીયે નાકે અધિ વિધર્ચનમ્ ॥ (મ ૪)

મૃતી મચ્છતુ સુરતાં વચ્ચ લોકાઃ ॥ (મ ૫)

મૃતીયે નાકે અધિ વિધર્ચનમ્ ॥ (મ ૮)

" આ મારું જાણીને પુણ્ય કર્મ કરવાવાળા લોકને પાપ કરે અધકાર દૂર કરીને નીચા સ્વર્ગ ધામને પ્રાપ્ત થાય પરિપક્વ થઈને પુણ્યવતી લોકમાં જવા નીજ રાજો ધામનો આશય કરે

આ મ ૧ ભાગ એવા આત્માનો સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત કરવાનો આશય છે કે જેને પહેલું સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય નથી જે ઉત્તમ લોકમાં પહોંચેલા નથી, જે અધમ લોકમાં છે અર્થાત્ અહીં નો અજન્મ શ્રદ્ધા પરમાત્માનો વાચક નથી, પરંતુ એક આત્મા નો વાચક છે, જે હજી સુધી ઉત્તમ લોકોને પ્રાપ્ત થયો નથી ' અથ ' શબ્દના બીજા અર્થો ' પાન્ય ' અને ' બક્રો ' એ છે એમાં પાન્ય સ્વર્ગધામને પ્રાપ્ત થતુ અસભવ છે અને બક્રો સ્વર્ગધામમાં જઈ શકે છે કે નહીં, એ બાનવમાં કદા જ છે કેમકે સ્વર્ગ ' સુહૃતા લોક ' સ્વર્ગ

કરવાવાળો તે ક છે જે પોને સ્વર્ગમાં કરી શકે છે, તેજ પોતે કરતા અકર્મના બાળમાં સ્વર્ગધામમાં જઈ શકે છે તેથી આત્મા અને બક્રો ૨૧૫-૧૧૬ નોને બક્રો કરવા સમર્થ ન હોવાથી સુહૃતાલોક પ્રાપ્ત કરતા અસમર્થ છે

અહીં જોખું કહેશે કે બક્રો વામાં અમર્ષિત કરતામાં આવે છે, તે અમર્ષિત થવાને છીને સ્વર્ગનો અધિકારી થઈ શકે છે અહીં વિચારવાની વાત એ છે કે, જે ૨૧૫ સ્વેચ્છાથી બીજા એના દિનને માટે અમર્ષિત થાય છે, જે પરીપક્વને માટે આત્મા સમર્પણ કરી શકે છે, તેને સ્વર્ગધામનું અધિકારી મળી શકાય, જે લોકો બક્રોને પકડે છે અને એના મ સત્વ દબન કરે છે, તેઓ બક્રોની પ્રવચના વિચાર જ કરતા નથી ને આ રીતે અપરાધથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થવાનો સમાધેષ તો જે ગાયો અને બક્રોઓ વાળવા જીવને માટે સમર્પિત થઈ જાય છે, તે બધી સ્વર્ગમાં પહોંચેલો, એટલું જ નહીં ૧૨૭ અથ નામનું પાન્ય યજ્ઞાગ્નિમાં આદિત દ્વારા સમર્પિત થવાથી સૌથી સ્વર્ગમાં જશે, સમિધાઓ અને વી પજુ ત્યાં પહોંચશે આ તેમ જ સ્વર્ગ છે. વાથ ગાયને માટે અને ખાખ, તે એમાં ગાયનું સમર્પણ નથી કરવાનું પ્રવચન લૂટીને પ્રાપ્તી થવ સપતિ એકી કરીને સમ્પન્ન છે, અહીં પજુ એ પદાસિત પ્રાપ્તને પરીપક્વ, રાત્રિયા સર્વસ્વનો મેષ કરવાનું પુણ્ય મળી શકેલું નથી કથ તો ત્યારે જ મેષ કે બ્યારે આત્મસર્વસ્વનું સમર્પણ સ્વેચ્છાથી કરવામાં આવ્યું હેય પૂરેલું ' અથ ' ના અર્થોમાં ' પાન્ય, બક્રો ' એ અન્નસમર્પણની વાત પજુ ગણવા હોતા નથી, તેથી આત્મસમર્પણ કરી શકતા નથી અને સ્વર્ગમાં પજુ જઈ શકતા નથી પરમાત્મા ઉત્તમ લોકમાં સદા ઉપસ્થિત હોવાથી એમને કર્મ વિશેષથી આત્મા સમર્પણ દ્વારા એ લોક પ્રાપ્ત થવાનો સવાલ જ રહેનો નથી તેથી બક્રો રહો ' જીવ આત્મા ' એજ અર્થ અહીં અર્પેલો છે એ સુહૃત કરીને સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત કરે છે અને એ કાયને માટે જ આખું ધર્મગ્રાહી સ્વર્ગમાં આવ્યું છે

આ સકતમનો ' અથ ' નો પ્રસિદ્ધ અર્થ ' બક્રો ' લખને કેટલાકને બક્રોને કાપવો, ત્રાંધવો, એના ભાગ બધાને આપવો અને એને સ્વર્ગમાં મોકલવો એવો અર્થ થયો છે

એ ઉપલા કારણોને લીધે યુક્તિયુક્ત નથી. અસ્તુ, એ રીતે અહીં આ સૂકતમાં અર્ચ શબ્દનો અર્થ 'શ્રવ, આત્મા કિંવા જીવાત્મા છે.

હવે જોવાનું છે કે એને ' પંચોદન ' કેમ કહેવામાં આવ્યો છે. એ પાંચ પ્રકારનું અલખ્યાય છે જેમાં ' પંચભોજની ' અર્ચ કહેવાય છે. એના પાંચ ભોજનો કયાં છે ? શબ્દ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ વિષયો એના પાંચ ભોજન છે, એ પરસ્પર જુદાં છે અને તે એના ઉપભોગના વિષયો છે. એ બાબતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

દ્વા સુવર્ણ સયુજા સસ્તાયા સમાનં વૃક્ષં પરિવ-
સ્વજાતે ।

તયોરભ્યઃ પિપ્પલં સ્વાદૃત્યનશ્રવન્ચોદ્ગમિ-
ચાકશીતિ ॥ (મં. ૧૧૬૪૨૦, અર્ચ. ૯૮૧૧૪૨૦)

“ એજ (સરીરરૂપ) વૃક્ષપર એ પક્ષી (જે આત્મા જીવાત્મા અને પરમાત્મા) બેઠા છે. એમનો એક (જીવાત્મા) એ વૃક્ષનું મીઠું ફળ ખાય છે અને બીજો ન ખાતાં કેવળ પ્રકાશે છે,

આ વૃક્ષને શબ્દ, રૂપ, રસ અને ગંધ એવાં ભોજ્યપી પાંચ ફળો લાગે છે. એનો ભોજ આ અજન્મા આત્મા કરે છે. એના પાંચ જાનેન્દ્રિયો વડે એ પાંચ ફળો એની પાસે પહોંચે છે. મનુષ્ય જાની દેહ્ય અથવા અજાની દેહ્ય, બદ્ધ દેહ્ય થા મુક્ત દેહ્ય, જ્ઞા સુધી આ આત્મા સરીરમાં રહેશે, ત્યાં સુધી એને આ પાંચ પ્રકારના ભોજો મળતા રહેશે. બદ્ધ સ્થિતિમાં રહેવાવાળો આત્મા આ શકિતથી વિષય સેવન કરશે અને જીવનમુક્ત સ્થિતિમાં રહેલો આત્મા આ શકિતના ત્યાગ કરીને ઉદાસીનતાથી જોશે. બન્નેને કાનેથી શબ્દ, ત્વચાથી રૂપ, નેત્રીથી રૂપ અને નાકથી ગંધ પ્રાપ્ત થશે. એ પાંચ ભોજનો એની પાસે આવશે. કાંઈ એનો ઉપભોગ કરે કે ન કરે એ વાત જુદી છે. ' પંચોદન અર્ચ ' નો આ અર્થ છે અને એ પ્રથેક જીવાત્માના વિષયમાં અનુભવમાં આવે છે. એ ' અર્ચ ' ના સ્વરૂપનો નિષ્કલ સ્વરૂપ આ સૂકતે કર્યો છે, તે હવે જુઓ—

મજો મત્તિઃ અજતુ જ્યોતિઃ બાહુઃ ।

મજઃ તમાસિ અપહન્તિ ॥ (મં. ૭)

મજેઃ મત્તિઃ સં ધમ્મુવિષ ॥ (મં. ૬)

મજઃ દિ અગ્રેઃ શોકાત્ વિષમજાલિષ્ટ । (મં. ૧૩)

एष वा अपरिमितो यदा यदज्ञः पञ्चोदनः ।

(મં. ૨૧)

“ અગ્નિનું નામ અર્ચ છે, જ્યોતિનું નામ અર્ચ છે, એ અર્ચ અન્ધકારને દૂર કરે છે. અગ્નિમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો છે. અગ્નિના તેજથી અર્ચ ઉત્પન્ન થયો છે, જાનીના મદિમાંથી જાની વિકાસ જન્મ્યો છે. એ પંચોદન અર્ચ અપરિમિત યત છે. ” આ આજો મંત્ર જાગ અહીં અર્ચ શબ્દના આત્માનો ભાવ છે, એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે. કેમ કે આત્મા, જ્યોતિ, અગ્નિ, જાની, યત આદિ શબ્દો જીવાત્માને માટે વૈદિક વાક્યમયમાં આવે છે. એજ પ્રતિ શબ્દ ‘ અર્ચ ’ શબ્દનો અર્થ ખતાવવાને માટે વેદે પોતે આપ્યા છે. અને અર્ચ શબ્દના અર્થની બાબતમાં સંદેહ રહેવા દીધો નથી. આટલું કરતા પછી જે અર્થોના અર્ચ શબ્દનો અર્થ ‘ બકરો ’ એવો કરે છે, તેમની વિચારશક્તિ માટે શું કહેવું, તે અમારી સમજમાં આવતું નથી.

અહીં ઉપરના વચનોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, આ સૂકતમાં જે અર્ચનું વર્ણન છે, તે અગ્નિના સમાન તેજસ્વી, જ્યોતિના સમાન પ્રકાશમાન, દીપના જેવો અન્ધકારને દૂર કરવાવાળો છે, પરમાત્મારૂપ મહાત્મ અગ્નિમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ છે જે પ્રકારે અગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાથી એની જ્વાલાના તણખા ચારે બાજુ ઉડે છે, તે પ્રકારે પરમાત્માની દીપ્તિમાંથી જે તણખાઓ ચારે બાજુ ફેલાય છે, તેજ અનંત જીવાત્મા છે. પરમાત્મા ચેતનરૂપ છે, તેમાંથી આ ચેતનરૂપ જીવ આત્મા પ્રગટ થયો છે. આ જ્ઞાતનું તજ્ઞન આ મંત્રભાગોમાં છે, એ જ્ઞેતાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, અહીં અર્ચ શબ્દનો અર્થ ‘ જીવ આત્મા ’ એવોજ કરવાનો છે.

અહીંના અર્ચ શબ્દનો અર્થ બકરો એવો કરવાથી શું થાય છે ? અને આ મંત્રની સંગતિ પછી કેવી લાગી શકે છે ? શું બકરો જાત છે અને જ્યોતિ છે, શું કહી બકરો દ્વારા અન્ધકાર દૂર થઈ શકે છે ? શું અગ્નિના પ્રકાશમાંથી બકરો ઉત્પન્ન થયો છે ? અર્થાત્ અર્ચ શબ્દનો અર્થ બકરો એવો કરવાથી પૂર્વોક્ત મંત્રોનો કેશ સરથ અર્થ જોસતો નથી. તેથી અર્ચ શબ્દનો અહીં ‘ જીવ આત્મા ’ એવો જ અર્થ લેવો જોઈએ, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. હવે એની ઉચ્ચ ગતિ થવાની બાબતમાં આ સૂકતમાં શું કહ્યું છે, તે જોઈએ—

મજો યા દ્વસમે વ્યવન્મત્ । (મં. ૨૦)

ગજઃ પદ્ય સ્વર્ગે લોકે દધાતિ, નિર્જાતિ
યાઘમાન. (મ. ૧૮)

ગજં ઘ પવત પવ્વ ચૌદનાન્. (મ. ૩૭)

“ આ (ગજઃ) અજન્મા આત્મા જન્મના પ્રારંભથી
પરાક્રમ કરી રહ્યો છે એ અજન્મા આત્મા પરિપક્વ થયા
પછી અવનતિને દૂર કરીને સ્વર્ગમાં ગય છે અજને અને
પાંચ અન્નને પરિપક્વ કરે ” આ જન્મતાં જે કંઈ પણ
પરાક્રમો થયા છે તે આત્માને લીધે જ છે, અને આ જન્મતાં
જે કંઈ ચાની રહ્યું છે તે પણ આત્માની શક્તિ જ છે,
શરીરમાં જીવાત્મા અને વિશ્વમાં પરમ તમા કાર્ય કરી રહ્યો
છે. જીવાત્મા શરૂઆતમાં અપરિપક્વ અવસ્થામાં હોય છે,
તે શુભ સંસ્કારોથી પરિપક્વ બને છે અને તેની જેટલા
પ્રમાણમાં પરિપક્વતા થાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં જ પોતાની
શક્તિથી અન્ધકારને દૂર કરે છે, આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે
કે જીવાત્માની જે અવસ્થાઓ છે, કેટલાકો પરિપક્વ દશાને
પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે, તે કેટલાક અપરિપક્વ હોય છે તે
પરિપક્વ થવાના માર્ગે પડ્યા હોય છે એને શુક્ત અને બદ્ધ
અવસ્થા કહેવામાં આવે છે

અહિના ‘ અજ પક્ષઃ ’ એ શબ્દ જોવાથી ‘ રાધિવે
બકરો ’ એવો કેટલાક લોકો એનો અર્થ કરે છે પરંતુ
રાધિવા બકરાને સ્વર્ગમાં જવાનો તો અનુભવ થતો નથી,
કિંતુ તે સીધા મોસલદારના પેટમાં ચાલ્યો ગય છે
પરંતુ અહિનો પરિપક્વ થયેલો અજ સીધો સ્વર્ગધામમાં
ગય છે, તેથી અહિનો અજ જુદો છે બીજા વાત એ છે કે,
‘ પકવ ’ શબ્દ કયા અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે મનુષ્યના
નિચાર પરિપક્વ થયા છે, એનું જ્ઞાન પાકુ થયું છે, ફળ
પરિપક્વ થયું છે, એ રીતે એનો ભાવ પુષ્કળ વ્યાપક છે
એ પરિપક્વ કેવી રીતે થાય છે, એ જાળવનાં નીચેના મંત્ર
ભાગ જુઓ—

મૈદાઘ કુર્વન્ત સચન્ત પિવન્ત ઉદગન્ત
અમિમુષ નામ ક્રાન્તું વેદ ધિય આદન્તે આત્મના
મવાતિ ॥ (મ. ૩૧-૩૬)

“ ઉષ્ણુતા, કર્તૃત્વ, સંવત્, પિંડિય, ઉદગ અને શતુચ્ચ
એ આત્માની ત્રણ છે જે આ ત્રણમાંથી કામ લેવાનું બહુ
છે તે શીને પ્રાપ્ત કરે છે અને આત્માની શક્તિથી શુક્ત થાય
છે ” આ જ મંત્રો આત્માની, ઉન્નતિ કરવાવાળી શક્તિઓ

ના મુશ્કેલી સંકુળી પડેલાં મનુષ્યના શરીરમાં ઉષ્ણુતા
ગરમી દોડી નેહાએ, દરેક કામ કરવામાં એનાથી સફળિત બને
છે ત્યાર પછી કર્મ કરવું નેહાએ, તેમજ શુભ કોઈથી જ
સંકુળિતો કામ પામ થાય છે, શુભ કર્મ કરવાને માટે સમયની
જરૂર છે, બધાં કર્મો કરવાને માટે પુણિની પણ આવશ્યકતા છે,
સાત ઉદગ કરવો નેહાએ અને વચમાં જે વિષ્ણુ આવે તેને
દૂર દહાવી દેવાનું બળ પણ હોતુ નેહાએ આ જ શુભો
દેવાથી અને એ મારફત યોગ દિશામાં પ્રવળ થવાથી
મનુષ્યની ઉન્નતિ થાય છે

વસ્તુત્વ એ અજન્મા આત્મા સુખરવસ્થા અને સર્ગની
અધિકારી છે, એ કંઈ અનધિકારી નથી, એ અમિતો જ
તણાવે છે, તેથી પ્રકાશિત થવાનો અધિકારી છે એ પરમાત્મા
નો અશ્રુત પુત્ર છે તેથી કહ્યું છે કે—

અજોઽસિ, અજ સ્વર્ગોઽસિ । (મ. ૧૬)

“ તું જન્મરહિત છે, તું પોતે સ્વર્ગ છે ” તું પોતે પોતાને
પતિત થવા યોગ્ય ન માન, તું તે જન્મરહુ ધારણ કરવાયો
ન સમજ તું વસ્તુત્વ જન્મ ન ધારણ કરવાયો છે અને તું
જ સ્વર્ગ છે તો પછી આ કુળ તારા ઉપર ક્યાંથી આવે છે
એનો નિચાર કર તારા પૂર્વ કર્મોનો નિચાર કર અને પછી
પોતાની ઉન્નતિને માટે ઉદગ કરીને પોતાની ઉન્નતિ કરી શે.
એની ઉન્નતિના સાધનનો માર્ગ આ છે—

યત્તે આ નય, આરમસ્ય, પ્રજાનન્ સુદર્તા
લોકં ગચ્છતુ ॥ (મ. ૧)

“ એને ઉત્તમ માર્ગે ચલાવ, શુભ કર્મોના પ્રારંભ કર,
ઉન્નતિના માર્ગને જાણીને, પુણ્યલોકને પ્રાપ્ત કર ” આ
ઉપદેશમાં આરંભ જો છે, અને તે મહત્વપૂર્ણ છે સંકુળી
પહેલો ભાગ ધર્મ માટે જવાનો છે એ તો કંઈ ઉત્તમ માર્ગ
ને આધીન રહેવાથી જ થઈ શકે તેથી પહેલું (યત્તે નય)
એ વાક્ય માર્ગને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યું છે કે, “ હે માર્ગ !
તું આ સિધ્ધને સહારો આપીને યોગ્ય માર્ગે લઈ જા, ”
ખીલુ વાક્ય એવું છે કે, (આરમસ્ય) શુભ કોઈના પ્રારંભ
કર, જે પાઠ માર્ગે આપેલો હોય તે અનુસાર કર્મ કરવાનો
આરંભ કર, અહીં કોઈનો આરંભ થઈ ગય છે કર્મ કરવા
થી મનુષ્યના અનુભવનું જ્ઞાન વધે છે અને તે (પ્રજાનન્)
જ્ઞાની થઈને વ્યાગ્રમ વધે છે, અને અતે (સુદર્તા લોક)
પુણ્ય કર્મ કરવાનું જા મોકોને પ્રાપ્ત કરે છે સામાન્ય રીતે

મનુષ્યની ઉત્પત્તિનો સીધો માર્ગ આ જ છે આ માર્ગે જ નાર-
ને પોતે અજ-મા થવાનો તથા પોતે સ્વર્ગરૂપ થવાનો અનુભવ
આપે તે થાય છે. એ પ્રકારે આ માર્ગનું આક્રમણ કરીને—

અજ મહાન્તિ તમાસિ યદુઘા તીર્ત્વા । (મ. ૧)

અજઃ વિપશ્યન્ તમાસિ યદુઘા તીર્ત્વા । (મ. ૩)

અજ તમાસિ દૂર અપહન્તિ । (મ. ૭.૧૧)

“ આ અજ-મા આત્મા માર્ગમાં ગાદા અપકારને
(વિપશ્યન્) વિશેષ રૂપે જુએ છે, અને એ બધા અંધ-
કારને (યદુઘા) અનેક રીતે (તીર્ત્વા) તરોને, ઉત્તર થી
ને, દૂર કરીને પાર થઈ જાય છે “ આ રીતે એ પોતાનો
માર્ગ કાઢીને આગળ વધે છે આગળ વધતી વધતી—

અજઃ તૃતીયં નાકં આક્રમતાન્ । (મ. ૧,૩)

સુકૃતાં લોક મચ્છતુ ॥ (મ. ૧)

પન્ તૃતીયં નાકે અધિવિશ્યત્ । (મ. ૪)

ધૃત મચ્છતુ સુકૃતા યત્ર લોકઃ । (મ. ૫)

અત પરિ તૃતીય નાક ઉત્ક્રામ । (મ. ૬)

સુકૃતાં મધ્ય પ્રેદિ, તૃતીયે નાકે અધિ વિશ્યસ્વ

(મ. ૮)

“ શબ્દ કર્મ કરવાવાળા લોકોમાં જ અને તે પુણ્યશીલ
મહાત્મા લોકો જ્યાં જાય છે, તે તૃતીય સ્વર્ગધામમાં જઈને
વિરાજમાન થા ” આ પ્રકારે એની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે.
તીજી સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં
અને બીજા સ્વર્ગની યોગ્યતા મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને
અતમા એને તીજી સ્વર્ગધામ મળવાનો સંભવ છે આ
ત્રણ સ્વર્ગો કયા છે, એનો પણ અહીં વિચાર કરવો જોઈએ.

બધાય જાણે છે કે આ મનુષ્યયોગ છે, જે રથૂલ જગત છે,
તેને મૃત્યુને કહેવામાં આવે છે, જેમકે એમાં સદા વધ મટ
થવા કરે છે એમાં બીજો લોક પણ ગુપ્ત રીતે રહેલો સદૃશ
લોક છે, એ જગતના અત્યેક પદાર્થની પ્રતિકૃતિ આ સદૃશ
સાદિમાં રહે છે જગતિની અદર કાર્ય કરવાવાળું મન સુપ્ત
થવા પછી અનેક બીજા વિવિધ-દશ્યો-એનાથી પણ અતિ
વેજરથી દર્શી દેખાય છે એ સદૃશ સૃષ્ટિ છે એને કામ દષ્ટિ
પણ કહેવામાં આવે છે રથૂલ જગતની જ એ પ્રતિકૃતિ
હોવાથી જે શુભદુ બે રથૂલ સાદિમાં છે તેજ એમાં પણ
હોય છે, તથા પિ રથૂરનાં બનન અને પ્રતિબંધ એમાં ન

હોવાથી, એનું મદત્વ રથૂલથી અધિક છે આ બંને અનુભવો
જ્યારે સંપાત થઈ જાય છે અને કારણ અવસ્થામાં જ્યારે
મનુષ્ય પહેલીને સંતતતાથી મિરાળે છે, ત્યારે એને સ્વર્ગ-
ધામ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહેવામાં આવે છે એમાં ત્રણ
દરજા છે એવું માનવામાં આવે છે પ્રથમ, મધ્યમ અને
ઉત્તમ એ ત્રણ અવસ્થાઓ એ સ્વર્ગમાં છે, જેવા જેનાં
સુકૃત હોય છે, તેની તેને અહીં અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે
સુકૃત અનુસાર પ્રાપ્ત થનારી એ અવસ્થા હોવાથી એમાં
પ્રત્યેકને અનુભવ સુખાત્મક હોવાને લીધે જુદા જુદા હોય છે
જેમ સુપુષ્પિ, સમાધિ અને મુક્તિમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે,
પરંતુ સુપુષ્પિતા, નીચલા સ્થાનની અને મુક્તિની જી આ
સ્થાનની હોય છે, એવું સમજવું અહીં ઉચિત છે

ત્રીજા સ્વર્ગ ધામમાં પહેલેવાનો આશય આ છે તેથી
વાચકે એ અત્યંત જી થી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન
કરવો એજ ઉત્તમ સ્થાન પરમધામ, સ્વર્ગધામ યા જે ક ઇ
ધર્મગ્રંથોમાં વર્ણિત થયું છે તે એજ છે સદાચારથી એની
પ્રતિ થાય છે આત્મા પરિપક્વ થવાથી એને પ્રાપ્ત કરી
શકે છે, એ વિષયમાં નીચેના મતભાગ જુઓ—

તત્તાત્ ચરોઃ અતતઃ (સન્) ઉત્ક્રામ । (મ. ૬)

“ તપેક્ષા પાત્રતા રહેવા છતાં પણ જે તપ થતા નથી,
તે ઉત્ક્રાંત થવાનો અધિકારી છે ” આજ વિચાર જરા
જુદા થયેલો આ પ્રકારે લખી શકાય-દુ બી ધરમાં હું રહેતો
હોવા છતાં પણ દુઃખથી અભિપ્ત રહેવાવાળો, રોગીએના
સ્થાનમાં હું રહેતો હોવા છતાં પણ નીરોગ રહેવાવાળો, પરત ન
લોકોમાં વિચરતો હોવા છતાં પણ હું પરત ન રહેતો નથી,
તેજ સતત પ્રદેશમાં ચાલિથી રહી શકે છે, ” એનું નામ
તપસ્થા છે

એક વાસણમાં ખિચડી ચડી રહી હોય અને તેમાંનાં
બધા ઓખા અને મગના દાણા ઉકળવા લાગ્યા છે, તેમાંનાં
એકદા દાણા ન ચડનાં એવા જ રહે, તે તે પેટમાં હજમ
થતા નથી તેની જ રીતે આ વિશ્વરૂપી વાસણમાં આ આખા
જગતની ખિચડી ચડી રહી છે એ તપતા અને ઉકળતા
વાસણમાં જે ન તપે અને ન ગળે, તે તેને બહાર ફેંકી દેવામાં
આવે છે એજ એની ઉત્ક્રાંતિ છે. આમળ અથર્વ નેદ કા.
૧૧ (૩) માં પણ કહ્યું છે કે, ધર્મોત્તમ ચડી રહ્યું છે, આ
આખી સૃષ્ટિના વિશાળ પાત્રમાં આ બધી ખિચડી ચડી

રહી છે, એવા મારે મને ૨૪૭ વર્ષનું અસંકારૂપે આચર્યું
આવી બધું થઈ રહ્યું છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે
તપેમા પાત્રમાં બધાને જ દુઃખ અને કષ્ટ થઈ ગયા છે, ત્યાંજે
શાંત રહેશે તેને ધન્યતા પ્રાપ્ત થશે કમળપદ જેવી રીતે
પણીમાં રહેતા જતા તેવાથી બીજાનું નથી, તેથી જ તેને
પરિપક્વતાની પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્ય આ દુઃખી જનતામાં રહેતો
દેતા હતા જનતાના દુઃખો અને કષ્ટોથી અપ્રમદ રહે છે એ
ઉદારીના રોગ, અસહનતા, અમ મૃતિ અથવા અનાસક્તિ
ઉપાનિષ્ઠ શ્રદ્ધ શાપન છે

ભક્ત ભક્તો જે લોકો 'જકગના ભક્તને રાખતાને જાન'
આ મતોમાંથી કહે છે, તેઓ નગરેલા જકગના જાગને
કેવી રીતે ઉત્તરિતો પન્થ દેખાઈ શકે છે અને તપેતા પાત્રમાં
કયો જકગનો ભાગ શાન્ત રિધિમાં રહી શકે છે ? વસ્તુતઃ
આ વર્ણન જ અપરિચિતનું વર્ણન છે પરન્તુ સંશોનો
ભાવન સમજવાને લીધે, કેટલાક લોકોએ એનો વિપરીત
અર્થ કરી દીધો છે

ત્રીમહાકાવ્યગીતામાં જે અમ ગમાર અને અનાસક્તિનો
ઉપદેશ છે, તે જ અહીં આ મતમાં 'તપેલા વાસણમાં ન
તપતા રહેતું' એ અર્થોથી કહે છે, વાચકને જરામર ભેદાથી
એની ખાતરી થશે ત્યાર પછી આત્મશુદ્ધિનો પણ એક
ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો છે —

'યસ્ય દુઃખારિત ચત્તાર, વદ્ઃ પ્ર મયનેનાધિ,
પ્રજાનન્ન શુભઃ શર્ફઃ સાક્ષમતામ્ (મ ૩)

"જે દુઃખાર થયો છે અને ભેદાથી પગ મિલન થયો છે,
તે તારા પગ ધોઈ નાખ અને આ વાત જાણી લે જે પ્રકારે
ચાલવાથી પગ મેલા થઈ જાય છે તેથી શુદ્ધ પગે આજીવ
વધ" દુઃખારથી પગ મિલન થાય છે, તેને ધોવા બેઠાએ,
પોતાના પગ રૂઝવણ રાખીને રૂઝવણ જીવન પર રાખવાથી
કુદ આચાર ધરાવી સ ભાવના રહેતી નથી અહીં ઉપનિષદો
થી (દરિપૂત વ્યસેષ પાદ) એવા રચિતના વચનનો જ
આશય કહેવામાં આવ્યો છે આ રીતે આત્મશુદ્ધિને માર્ગ
બતાવ્યો છે અર્થાત્ 'વેદમાં અગાઉ એનું વર્ણન બીજી રીતે
કરવામાં આવ્યું છે—

દ્રવદાદિય મુમુચાનઃ સિવનઃ સ્નાત્વા મલાદિય ।
પૂતં પવિત્રેણવાઝયં શુભમ્સુ મૈનસ ॥

(અર્થ ૧૧૧૫૧૩)

"જે રીતે બાળનરતંબાંથી પણ મુક્ત થાય છે, એમ
મનુ ૧ રનાન દાગ મેલથી મુક્ત થાય છે અથવા બેભનતા પર
ચાળી થી પડિત થાય છે, તેવી રીતે અને પાપથી મુક્ત કરે
આ મતમાં ઉપદેશ અનુમાર આ મુક્તતા મંત્રમાં
(શુદ્ધેર્જાઈ સાક્ષમતાં) પોતાના પગ અર્થ નવાની
અથવા વધવાનું કહ્યું છે પોતાની આસપડાંનું શુદ્ધ
રાખવાનો ઉપદેશ આ આજ્ઞામાં છે 'વેદમાં' અર્થ ૧ 'કમ્પના
'પગ' અને 'ચાલવવા' એવા બે અર્થો છે અર્થાત્
પગ (પાદ) વાગક સંશોનો અર્થ ચાલવવાનું એવો
યદ્યથે છે આ રીતે આચરણ-શુદ્ધિથી આત્મશુદ્ધિ કરવાનો
ઉપદેશ અહીં આપવામાં આવ્યો છે આ રીતે આત્મશુદ્ધિ
થવા પગી એ 'પરવશને માટે સમર્પણ થતું બેઠાએ એજ
એનું આત્મમર્મ છે જુઓ, આ વિધિમાં આ મત
વિચારતા જેવો છે—

જીવિતા મજ દામણં દય આદુ ॥ (મ. ૭)
શદ્ધપાનેન દન્ન મજાતમ્પાસિ અપદાન્તિ । (મ. ૭)

'જીવિત મનુષ્યને માટે ઉચિત છે કે તે પોતાના
(સ-જ) આત્માનું સમર્પણ (દામણ) પરવશને માટે
કરે આત્મા પરમાત્માને માટે સમર્પિત થાય આ રીતે શદા
પૂરક સમર્પિત થયેલો એ અજન્મા આત્મા સર્વ પ્રકારનો
અધાના-ધંધાર દૂર કરે છે 'સમર્પિત થવાથી એની શક્તિ
વધે છે, સમર્પિત થવાથી એનું તેજ સર્વાધિત થાય છે, હવે
એના પરાક્રમનું ક્ષેત્ર જુઓ—

પણ્ડિતઃ પશ્ચાદા વિગ્રમતામ્ । (મ ૮)

'ઉપર જન્મવેલો પચોત્તમી અજન્મા આત્મા પાંચ
પ્રકારના ક્ષેત્રમાં પરાક્રમ કરે "કમેન્દ્રિય, રાગેન્દ્રિય અને
ચિત્ત અને ભુદ્ધિ એ એના પાંચ કાર્યક્ષેત્રો છે એ ક્ષેત્રોમાં એ
જીવ આત્મા કાર્ય કરે છે એ ક્ષેત્રોમાં એણે ખૂબ પરાક્રમ
કરેલા કારણ વિક્રમ કરવાથી જ એની ઉન્નતિ થઈ શકે છે
પરાક્રમ વિના કોઈની પણ ઉન્નતિ થતી નથી એવા પરાક્રમ
કરવાથી એને (ત્રીણિ જ્યોત્સિર્વિ જામસ્વમાન । મ ૮)
તબ્જ તેજની પ્રાપ્તિ રહે છે એમાં એક તેજ રચીલું છે બીજું
મનનું છે અને ત્રીજું તેજ આર્થિક છે આ ત્રણે તેજોમાં
ઉન્નતિ થાય છે, અર્થાત્ એનાં એ તેજ વધે છે પરન્તુ એમાં
તેજોની શક્તિ ત્યારે જ થાય છે, જ્યારે એનું પરમાત્માને માટે

સમર્પણ થાય છે એના વિના ઉન્નતિ અસંભવ છે, એ દર્શાવવાને માટે—

ત્વા હન્દ્રાય ભાગ પરિતયામિ । (મ ૨)
પઞ્ચોદનઃ પ્રણયે વૈયમાનઃ । (મ ૬૧૦)
પઞ્ચોદન ગજ પ્રણયે વદાતિ । (મ ૧૧,૧૨)
યં પ્રણય નિદ્ય । (મ ૧૬)

આટલા મત્રોમાં પ્રણયને માટે અગ્રજા આત્માનું સમર્પણ કરવાનો વાગવાર ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે જે વાત વિશેષ મહત્ત્વની હોય તે હ મેષ વેદમાં આમ બેવડીને કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ વેદમાં જે ઉપદેશ વાર વાર આવે છે, તે અધિક મહત્ત્વપૂર્ણ છે, એમ સમજવું જોઈએ

હવે ચોથા અને પાંચમા મત્રમાં શ્રમિતાના કર્મને ઉદ્દેશ્ય છે એમાં આમત્રીને કાપવી અને જોડા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાનો તથા પાનમાં ભરી દેવાનો ઉદ્દેશ્ય છે આ ક્રિયા કરવાથી તે ક્ષતિ લોકોમાં જાય છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે જો આ મત્રોમાં વસ્તુને કાપવાનો જ ઉદ્દેશ્ય હોય તો પછી આગળ એમ છા માટે કહેવામાં આવે કે—

નાસ્ત્યાસ્થાનિ મિન્દ્યાન્ મજ્જો નિર્ધયેત્ ।
સર્વમેન સમાદાયેશ્મિદ પ્રવેશયેત્ ॥ મ ૨૩)

એમાં દાડકા ન ભાગે એની ચરખી પીગડામાં ન આવે, એ બધા સાથે એમાં પ્રવેશ કરાશે તેના અવપલો ન કાપવાનો આ રુદ્ધ કથારો છે લોદી પી ન જવું તેમજ એને કાપવો પણ નહીં એના દાડકાં ભુલા પાડવા નહીં એના નધા ભાગો સાથે એમાં અર્થાત્ પ્રણય વા પરમાત્મામાં સમર્પણ કરો એનો આશય એના બધા ભાગોને એમાં પ્રવેશ કરવાનો છે એને ચેત્તાને પરમજગતી મોદમાં સોંપી દેવું, એજ લક્ષિતભાવની અનિતમ સીમા છે

જો એમ છે તો શ્રમિતાની આમત્રીને કાપવી તે સાધા અનુસાર એના અવપલોને સમર્થ બનાવવાનો ભાગ થાય છે, એવી શકા અહીં ભરી થાય છે એ શકાનું નિરસન આ રીતે થાય છે કે આગળના મત્રોમાં જે કાપવાનું જૂઠવાનું લખ્યું છે, તે એટલી મર્યાદા સુધીનું છે કે એના દાડકાં છૂટા ન થવું જાય, ચરખી મદાર ઝરે નહીં અને અવપલો છૂટા પડે ન જાય પરંતુ બધા અવપલો સમર્થ થાય (માર્ગ અર્થ— દુહા પરશ પન કલપય) । (મ ૫) એનો દ્રોહ ન

કરવો અને પ્રત્યેક સંધિમાં એનું સમર્થ બનવું વધ કરવાનું જો ચોથા અને પાંચમા મત્રમાં અગિયાર હોત, તો એનો દ્રોહ ન કરવાની આત્મા એમાં આવડતે જ ક્યાંથી ? વધથી વધાર પીને દ્રોહ શો હોઈ શકે ? અને પ્રત્યેક અવપલોને સમર્થ બનાવવા પણ વધથી કેવી રીતે સભવે ? વધ ન થાય તો કદાચિત્ એના અવપલો સમર્થ બનાવી શકાય, પરંતુ વધ ક્યાં પછી તેને સમર્થ થી રીતે કરી શકાય ? તેથી એવો વધ અગિયારથી એ નકકો થાય છે

અમને એવું પ્રતીત થાય છે કે આમત્રીને રહેજ ખર રીતે અને સાધા આગળ નાંદીએને સ્થો દ્વારા ઉપજીત કરવાની વિધિ આ મત્રોમાં લખી છે જેવી રીતે એક પ્રકારનો સંધિસત સંધિમાં સોંપના અગ્રજા દ્વારા કોષ્ટક વનસ્પતિને રસ નાખવાથી શીક થાય છે એ સોળો તાંબાની આંદીની અથવા સોનાની હોય છે અને એ જાનનાં કેટલાંક ખાસ દરિયાવારો પણ દોષ છે, એમાં આમત્રીનો ચોડાક ભાગ દહાવીને એમાં વિશેષ ઔષધિ પ્રયોગ કરવામાં શરીરના બધા અવપલો સમર્થ થતા હશે આ વિધિ અત્યાર સુધી અજ્ઞાત છે, પરંતુ એનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું કંઈક છે એમાં સંદેહ નથી અસ્તુ, આ વિધિમાં સંશોધન યાત્રાની જરૂર છે

જો કોષ્ટક મનુષ્ય આ મત્રોમાં (મજ) બકરાના વધને ઉદ્દેશ્ય છે એવો જ આશય કરે, તો તેણે મત્ર ૨૦ અને ૨૧ નેવો એમાં ' અગ્રજા વિશ્વરૂપનું ' ' વર્ણન ' છે સમુદ્ધ જેનું ઉદર છે, ઉર પૃથ્વી છે ભુવો એની પીઠ છે દત્યાદિ વર્ણન કદી બકરાનું હોઈ શકે જ નહીં અને જો હોઈ શકે તો ' મજ ' અર્થાત્ અગ્રજા પરમત્માનું જ હોઈ શકે એ પરમત્માના પુત્ર જીવાત્માનું જ આ વર્ણન હોઈ શકે છે, કેમકે પરમપિતાના શુભ ધર્મો અશ રૂપે પુત્રમાં આવે છે અને પુત્રનો વિકાસ થયા પછી પુત્રના પણ શુભધર્મો પિતાના જેવા થવાનો સભવ છે, અર્થાત્ જ્યારે જીવાત્મા ઉત્તર યજ્ઞને પરમાત્મા રૂપ બને છે તેમ વળતે આજ વર્ણન એમાં મુગથી શકાય છે એનો વિચાર કરવાથી આ સુકવમાના ' અગ્ર ' શબ્દનો અર્થ આત્મા છે, એ બાજબનો સંદેહ રહેતો નથી અને જીવત્માનું પશુ રીતે સમર્પણ પરમાત્માને માટે કરવાથી જ જ્યારે જીવત્મામાં પરમજગતના આદી જાય તે સમયે એના પણ પૃથ્વી ભાગ ભુવો અને અતલિ સ્વભાગ અને પૃથ્વી તળનો ભાગ થક શકે છે જેમ મ, ૨૦

અને ૨૧ માં કહેતામાં આપ્યું છે અને એને માટે એ પાઠી—

एष वा अपरिमितो यतो वक्षः पञ्चोद्वनः ॥

(મ ૨૧)

“આ અપરિમિત યત છે એનું નામ અષ્ઠ અર્થાત્ અષ્ઠ-આ આત્મા છે ” છવાતમા પરમ ત્યામાં જ આવી અપરિમિતા યત શકે છે બકરામાં આના પ્રકારની અપરિમિતતા કઈપી સ્વપ્ન જ નહીં છવાતમાની શક્તિ અને ઊત્તિ અપરિમિત છે એ માટે—

अपरिमितं वक्ष जाग्रोति । अपरिमितं लोक व्यवहरे ।

(મ ૨૨)

આત્માનું સમર્પણ કરવાથી અપરિમિત લોક પ્રાપ્ત થાય છે “ અપરિમિત દાનથી જ અપરિમિત રૂણ પ્રાપ્ત થાય શકે છે બીજા બધાં દાનો પરિમિત છે, આત્માનું દાન જ અપરિમિત દાન છે એને માટે અ ય પદાચોના દાનથી પરિમિત લોક પ્રાપ્ત થાય છે અને આ આત્માનું સમર્પણ કરવાથી અપરિમિત લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે

આત્મસમર્પણની સાથે વસ્ત્ર અને સૂચી દાન પણ થવું જોઈએ, એ માટેનું વિધાન મ ૦ ૨૫, ૨૬, અને ૨૮ માં છે કારણ સદા દાન દક્ષિણાની સાથે જ કરાય છે, દક્ષિણા વગરનું દાન ફલહીન જ નીરડું છે મ ૨૭ અને ૨૮ માં “ પુન વિંધાદિન પતિપત્ની પચે દાન અજનું દાન કરે તેા વિપુલત થતા નથી ” એમ કહ્યું છે. વાચક અહીં જુએ કે, આ મંત્રોમાં ‘ વ્રહ્મણે ’ પદ નથી અર્થાત્ અહીંનું આત્મ સમર્પણ બ્રહ્મને માટેનું નથી પરિતો પચએ જની આત્મા પત્નીને સમર્પિત થાય અને પત્નીનો આત્મા પતિને માટે

સમર્પિત થાય પુનર્વિવાદિન પતિ દેાય અથવા પત્ની દેય તેણે આગ્રહ પતિ થા પત્નીનું ચિન્તન ન કરવું, તેણે આ પત્ની પતિને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનવું આગળું રમણ કરવા થી કુદ બધાં ગ્રહો વગે છે અને સ સારનું સુખ દુઃખ થવું તેથી કહેવામાં આ પું છે કે, પતિ પત્નીને માટે આત્મસમર્પણ કરે અને પત્ની પતિને માટે આત્મસમર્પણ કરે અહીં કે પ પૂજ્ય કે, પહેલી વારનાં પતિપત્ની માટે આપવું કેમ કહેવામાં આપ્યું નથી ? એનું મારણ એટલું જ છે કે પ્રથમ વારના પતિપત્નીની સાથે રાખવા માટે બીજી પત્ની યા બીજી વનિ દત્તા નહીં, તેઓ તેઓ પરપર પ્રેમ કરે એ ક્રમ પ્રાપ્ત જ છે પરંતુ પુનર્વિવાદિન પતિપત્નીને પૂરવંસ જ ધનું રમણ થવું સવા છે, તેથી એ દેાયનું નિરાચરું કરવાને માટે અર્ધ સચના આપવામાં આવી છે અને તે યોગ્ય જ છે

આગ્રહબીસમા મંત્રમાં કહેવામાં આપ્યું છે કે, યામ વસ્ત્ર અને સુવર્ણનું દાન કરવાથી શ્વરની પ્રાપ્તિ થાય છે સાધારને દાન કરવાથી ઉત્તમ ફળ મળે છે એના દાનનું મહત્ત્વ બીજા મંત્રોમાં પણ વર્ણવવામાં આપ્યું છે ત્રીસમા મંત્રમાં પોતાના બધા સમધીઓ અને હજીમિતોને પેકરી પેકરીને કહ્યું છે કે પુષોકત ઉપરિશનું ઉત્તમ પ્રકારે રમણ માં રાખે અને એ રીતે પેતાની ઉગતિ કરી લે

આ રીતે આ સમ્રતમાં આને તતિના વિષય કહેવામાં આપ્યો છે નિ સદેહ એનો કેટલોક મનસાગ્ર કાળ અને સદિગ્ધ છે તથા વિ અહીં વધુને કરાવેલી રીતે અનુસાર વિચાર કરવાથી વાચકને એનો આશ્ચ સમજાવા આવી શકે છે કે આ રીતે વિચાર કરવાથી વાચક આ સમ્રતના કેટલાક સદેહ રથાનોનું રહસ્ય સમજી શકે

પ્રજ્ઞની પુષ્ટિ

કાંડ ૭, સૂકેત ૧૯

(જાગિ - પ્રજ્ઞા । દેવતા - પ્રજાપતિ)

प्रजापतिर्जनयति प्रजा इमा दधातु सुमनुस्वमानः ।

સજ્ઞાનાનાઃ સર્મેનસઃ સર્થોનયો મર્થિ પુષ્ટિ પુષ્ટપતિર્દધાતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (પ્રજાપતિઃ હમા પ્રજ્ઞા જનયતિ) પ્રજાપાસક પામેધર આ બધી પ્રજાએને હિતપ્રમ કરે છે, અને (સુમનુસ્વમાનઃ ધાતા દધાતુ) તેજ ઉત્તમ મનસાગ્ર પારક દેવએનું પારણ કરે છે એવોથી પ્રજાએ (સજ્ઞાનાનાઃ) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીતે એકમતે કાપ કરવાય ગી, (સમનસઃ) એક વિચરવાની અને (સર્થોનયા) એક કારણથી બંધાને રહે છે, એ પ્રજાઓમાં રહેવાવાળા (મર્થિ) અને (પુષ્ટિપતિ પુષ્ટ દધાતુ) પુષ્ટિ આપવાવાળા પધર પુષ્ટિ આપે [૧]

પ્રભતી પુષ્ટિ રીતે થાય અર્થાત્ પ્રભતી શકિત કેમ વધે, એનો ઉપાય આ શકતમાં કહેવામાં આવ્યો છે, એના નિયમો નીચે મુજબ છે—

- ૧ બપોળે એક ઇંધરને માનવો અને એ દેવને બધાંનો ઉત્પાદક સમજવો.
- ૨ એ ઇંધરની શકિતથી બધાની ધારણા થાય છે એમ માનવું અને એને કર્તા, ધર્તા અને દર્તા માનવો.
- ૩ (સંજ્ઞાનાનાઃ) બધા પ્રભાગ્રતો ઉત્તમ જ્ઞાનથી યુક્ત થાય અને એકમતથી પોતાનું કાર્ય કરે.
- ૪ (સંમનસઃ) ઉત્તમ શુભસંસ્કાર યુક્ત મન કરીને એક વિચારથી ઉત્પત્તિનું કાર્ય કરતા રહેવું.
- ૫ (સયોજનયઃ) એક વાતનું જ્ઞાન કરીને બધાને એક કાર્યમાં સંબંધિત કરવા, પોતાનો સંધ બનાવવો અને સંધના નિયમો કોષ્ટએ તોડવા નહીં.

આ પ્રકારની સંબંધના કરવાવાળા બેતોને પ્રજ્ઞપોષક ઇંધર બધા પ્રકારની પુષ્ટિ આપે છે. વાગ્યે આ શકતનો ઉપદેશ સદ્ગુણો સહ તે મુજબ આચરણ કરીને ઉત્તમ થવું.

બેતીમાંથી અગ્નિ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૧૮

(જ્ઞપ્તિઃ- બપોળાં । દેવતા- પૃથિવી, વરૂન્દ્યઃ)

પ્ર નમસ્વ પૃથિવી મિન્દ્રીકુંદં દિવ્યં નમઃ । ઉદ્રો દિવ્યસ્વ નો ઘાતરીશાન્નો વિ વ્યા દર્શિમ્ ॥ ૧ ॥

ન પ્રસ્તંભાપ ન હિમો જઘાન પ્ર નમતાં પૃથિવી જીરદાનુઃ ।

આપંચિદસ્યૈ ધૃતમિત્સરન્તિ યત્ર સોમઃ સદમિત્તત્ર મદ્રમ્

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે પૃથ્વી તું (પ્રભાગ્રતઃ) ઉત્તમ પ્રકારે ચૂર્ણ-ગ્રીણી થા. હે (ઘાતઃ) ધારક દેવ । તું (દેશાનઃ) આમારો ઇંધર છે તેથી (હૃદં દિવ્યં નમઃ મિન્દ્રિય) આ દિવ્ય મેધને ઊભાભિલ કર અને (દિવ્યસ્વ ઉદ્રઃ દર્શિ વિવ્ય) દિવ્યજગતી બરેલું વાસણ બોલી નાખ. [૧]

(પ્રજ્ઞન તત્વાપ) બેતીમાં આપવાવાળો સૂર્ય તપાવતો નથી, (હિમઃ ન જઘાન) હિમ પણ પીગ કરતું નથી. (જીરદાનુઃ પૃથિવી પ્ર નમતાં) અન્ન આપવાવાળી જમીન ચૂર્ણ કરવામાં આવે. (આપઃ પાણ્ય સર્વ) જળ એને ખાટે (ધૃતં હૃત દરશિ) ઘીની જેમ વહે છે, (યત્ર સોમઃ) જ્યાં સોમ આદિ વનસ્પતિઓ થાય છે, (સત્ર સદં હૃત મદ્રં) ત્યાં સર્વે દા કલ્યાણ થાય છે. [૨]

ભૂમિ બેતીને ઉત્તમ પ્રકારે તૈયાર કરવી ત્યાર પછી ઇંધરની પ્રાર્થના કરવી કે, તે ઉત્તમ પ્રકારે વરસાદ પાડીને આમારી બેતી ઉત્તમ થવામાં સદાયક થાય. પુષ્કળ ગરમી ન પડે, ન ધણી ઠંડી પડે, ભૂમિને સ્થાયી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે અર્થાત્ નદી ઓછી કે નદી વધતી. આ પ્રકારે બેતી કરવાથી પુષ્કળ ઉત્તમ વનસ્પતિઓ તૈયાર થાય છે અને બધા પ્રાણીઓ નું કલ્યાણ થાય છે.

અમની વૃદ્ધિ

કાંદ ૬, સૂક્ત ૧૪૨

(૧૫ - વિષ મિત્રા । વેવના - ચાપુ ।)

અર્ધ્યસ્ય વૃદ્ધિર્ધ્ય સ્વેન મદંસા યવ । મુળીદિ વિશ્વા પાત્રાણિમા ત્વા દિવ્યાન્નર્નિવધીત ॥ ૧ ॥

આદ્યુષન્તં યવં દેવં યત્ર ત્વાચ્છાવદંમાસિ । તદુચ્છ્યસ્ય ધોરિવં સમુદ્ર ફૃવૈવધીતઃ ॥ ૨ ॥

અર્ધિતાસ્ત ઉપસદોઽર્ધિવાઃ મન્તુ રાઘર્ધઃ । પૂણન્તો અર્ધિવાઃ સન્તવર્ધિવાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ— ૧૫૧ (સ્વેન મદંસા વૃદ્ધ્યસ્ય) એતાના અદિમાથી ૬૫૨ કાંદ અને (વદુઃ મય) ૫૧૦ થા (વિશ્વા પાત્રાણિ મૂળીદાં) ૫૧૧ પાત્રો કરી નાખ (દિવ્ય મદાનિ રવા મા વર્ધીત) આકાશની વિભાગી તારો નાશ ન કરે [૧]

(આદ્યુષન્તં દેવ રવા યવ) અમારી રાત અંભાગનાર તને યવને (યવ મચ્છાવદંમાસિ) ૫૧૧ અને ઉત્તમ પ્રકારનીય રાત કદામિ છીએ, ત્યાં (યોઃ રવ તદુચ્છ્યસ્ય) આકાશના સમાન થીનો થા અને (સમુદ્ર રવ મદિતા યાજિ) સમુદ્રના જેવો અદાપ થા [૨]

(તે વપસદ મદિતાઃ) તારી પાસે એમનાર અદાપ થાઓ, (તે રાઘર્ધ અર્ધિતા) તારા દમઘ અદાપ થા, (પૂણન્તઃ મદિતા સન્તુ) તમે કેવલાળ્યા અદાપ થાવ અને (સન્તવર્ધિતા સન્તુ) અનાવાળા પછી અદાપ થાવ [૩]

અમ આદિ અ છ પદાર્થો પુ' કળ ઉપ્રેમ થાઓ ધરના અનાજ કરવાના કોપરો બરાધ અવ. અને લોકો એ આદિને વૃમ થાવ અને આનાર તેમજ અવગાનાર પછુ ઉત્તમ થાવ ૬૨ સાલ ખૂબ ધાન્ય પાકે અને બધા લોકો સુખી થાવ

આત્મ સંરક્ષણ

આત્મ સંરક્ષણ

છઠ્ઠા કાંદમાં ૧૪૨ સૂક્તો છે અને તેમાંથી વધારેમાં વધારે ગૃહસ્થાશ્રમે લગતા દોરાથી નીચે જણાવેલા વિષયો નો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એક એક વિષયનો વિચાર કરતી વખતે નીચે લખેલા પ્રશ્નો અનુસાર સૂક્તોનો વિચાર કરવાથી વાચકને વિશેષ લાભ થશે—

૪૪૨

૪૪૨ સ બધે વિચાર કરવાવાળા નીચેનાં સૂક્તો આ કાંદ માં છે— “ ૧ અમન પ્રજાના ૪૪૨, ૩૪ તેજસ્વી ૪૪૨, ૩૫ વિશ્વનો સમાલક દેવ, ૩૬ જગતનો એક સખાટ, ” આ ચાર સૂક્તો પરમેશ્વરનું વર્ણન કરે છે “ ૩૩ ૪૪૨નું પ્રય ૩

સમથ”, ૧૧ પરમેશ્વરનો અદિમાં, ‘ આમે સૂક્તો પરમેશ્વર નું અપાર બળ બતાવે છે એ પરમેશ્વર આપણા હૃદયમાં છે. એ વાત “ ૩૬ હૃદયમા અમિતી જ્યોત ” એ સૂક્ત દ્વારા પ્રગટ થઈ રહી છે અને એની પૂજા કરવાનો ખાતર “ ૮૦ આત્મસમર્પણથી ૪૪૨ની પૂજા, ” આ સૂક્ત દ્વારા ફરિવ વામાં આવ્યો છે વાચકને આ આઠ સૂક્તો સામર્થ વધારે, તે આ વિષય ઉત્તમ રીતે તેના ખાનમાં આવી

આત્મોદ્ધતિ

આત્મોદ્ધતિની પ્રાપ્તમાં નીચેનાં સૂક્તોનો સામર્થ વિચાર કરવો એવું છે—

પાપથી બચવાના વિષયમાં “ ૧૩૩ યાનથી પાપને દૂર

કરતું, ૧૧૫ પાપથી બચતું. " આ બે સત્રો એકત્ર વિચારવા યોગ્ય છે. પાપથી બચીને પોતાની પવિત્રતા બળવરી જોઇએ એ માટે આ વિષયનું મુકત. " ૧૨ પોતાની પવિત્રતા, ૨૬ પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો, ૪૩ કોષનું ચમન, ૧૯ આત્મ શુદ્ધિને માટે પ્રાર્થના, ૫૧ અતરનાશ શુદ્ધતા, ૧૮ છબ્યાં નિવારણ ' એ છે.

સ પૂર્ણ ઉત્તરિને માટે " ૧૫ હું ઉત્તમ યજ્ઞ, ૮૬ સર્વ થી શ્રેષ્ઠ બનતું, ' એવી ઇચ્છા રાખવી જોઇએ એનાથી બધી ઉત્તરિ યશો આવી ઇચ્છા ન હોય તો ઉત્તરિની સમાધાન નથી આ પ્રકારે પોતાની અદર શકિત છે અને " ૪૧ પોતાની શકિતનો વિસ્તાર કરવો જોઇએ એવી પ્રેમણ ઇચ્છા અવશ્ય રાખવી જોઇએ અન્યથા ઉત્તરિ યશો અશક્ય છે

' ૫૮ યશની ઇચ્છા, ૬૯ યશની પ્રાર્થના, ૩૯ યશસ્વી થતું, ૩૮ તેજસ્વીતાની પ્રાપ્તિ, ૪૮, ૯૯ કથ્યાશુને માટે પ્રાર્થના, ' આ સૂકતો મનુષ્યને યશની અભિનાયાથી ઉપર જાયવા ચાહે છે જે યશ કમાવા ચાહે છે તે " ૫૫ ઉત્તમ માર્ગે જવા તૈયાર થાય છે અને શ્રેષ્ઠ માર્ગે જવાને માટે " ૪૦ નિર્ભય બનવાની પ્રાર્થના કરે છે કેમકે નિર્ભય બન્યા સિવાય મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ બની શકતો નથી તેમ જ યશસ્વી પણ યજ્ઞ શકતો નથી પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે ઉચિત છે કે તે પોતાની ઉત્તરિને માટે " ૧૦૮ મેધા શુદ્ધિ ' ની પ્રાપ્તિને માટે યત્ન કરે અને તેની પોતાનામાં શુદ્ધિ કરે.

મુકિત

મનુષ્યની છેલ્લી શ્રેણી અવસ્થા મુકિત છે, એ દર્શાવના આ કાંડમાં નીચેના સૂકતો છે—

" ૬૩ બંધનથી મુકત થતું, ૧૦૧ બંધનથી છૂટતું, ૧૧૨ બંધ-પાશોથી છૂટતું, ૧૨૩ મુકિત " આ સૂકતો જોવાથી વાચકને પત્તો નાજશે કે, બંધન મુક્તિ થી રીતે યજ્ઞ શકે છે, આ વિષયમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સૂકત " ૧૧૧ મુકિતનો અધિકારી " છે આ બધા સૂકતોમાં કહેનામાં આનુ છે કે, જનતાના ઉદ્ધારના કાર્યમાં અદ્વિતીયમ પાળી કર્યા વિના મુક્તિ મળી શકતી નથી દેવેના સબંધમાં મનુષ્ય પાપ કરે છે અને શક્તિ સાથે મિત્રતા રાખે છે, તેથી બંધાય છે, કંઈકાદિ જાણે આ સૂકતોમાં સારી પેઠે જોનામાં આવે છે

પોતાનું રક્ષણ

બાળકથી માંડીને જદ્દ સુધીના બધા મનુષ્યો ચાહે છે કે,

પોતાનું રક્ષણ થ વ. હું સુરક્ષિત રહું, તેથી વેદમાં પણ પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે વણે ઠેકાણે કહેનામાં આનુ છે એ માટે ના સૂકતો આ છે— " ૫૩, ૭૬ ૯૩, ૧૦૭ પોતાની રક્ષા, ૩૬ ૪, ૪૭ રક્ષાની પ્રાર્થના, ૭૭ બંધાની રચિતતા " કંઈકાદિ સૂકતો આ વિષય અત્યંત ઉપયોગી છે પોતાની રક્ષા થ નો અર્થ એ છે કે, પોતાનો " ૮૪ દુર્ગતિથી અચાન ' કરવો એ માટે પોતે " ૧૦૧ મળ પ્રાપ્ત કરતું ' જોઇએ બળના વિના કાંઈ પણ મનુષ્યની પોતાનો અચાન કરી શકાય એમ નથી પ્રત્યેક કદિમદ યજ્ઞને પોતાના અચાનનું અંતે ઉત્તરિનું કાર્ય કરતું જોઇએ, તેથી " ૧૩૩ મેખનામ ધન ' કરે છે આ સૂકત અનેક દૃષ્ટિએ વિચાર કરવા જેવું છે

ચિકિત્સા

આ કાંડમાં ચિકિત્સા વિષેના ૨૬ સૂકતો છે. ચિકિત્સા વિષય અથવા વેદનો મુખ્ય વિષય છે આ કાંડમાં ' ક્ષયરોગ ચિકિત્સા ' ના ૧૩, ૨૦, ૮૫, ૧૨૭, આ ચાર સૂકતો છે. આ રોગની સાથે ' ખાંસી ' નો સંબંધ છે તેથી " ૧૦૫ ખાંસીને દૂર કરવાનો ઉપાય બતાવનાર સૂકત પણ સાથે જ વાંગનુ જોઇએ

' જલચિકિત્સા ' નાં સૂકતો ૨૩, ૨૪, ૫૭, ૬૧ આ ચાર સૂકતો છે અને ' મૌરચિકિત્સા ' નું ૫૨ એ એક સૂકત છે રોગોત્પાદક જીવંતોનો નાશ કરતા માટે હવનનું સૂકત ૩૨ માં નિરખણ છે ' અર્પવિષ નિવારણ ' વિષયનાં સૂકતો ૧૨, ૫૬ એ બે સૂકતો છે અને ' વિષ નિવારણ ' નું ૧૦૦ મુ એક સૂકત છે આ બધા સૂકતો વિશેષ મહત્વનાં હોઇ વધારે સંશોધન કરવા જેવાં છે

૧૬ માં સૂકતમાં ' ઔષધિ રચના ' નો મહત્વપૂર્ણ વિષય છે. ' કેશવર્ધન ' વિષેના સૂકતો ૨૧, ૧૩૬, ૧૩૭ એ ત્રણ સૂકતો છે આ કેશવર્ધનનો વિષય સૈદ્ધર્થ વર્ધનની દૃષ્ટિએ અત્યંત મહત્વનો છે

સૂકત ૩૦ માં ' ઘાતી સોષણિ ' ૪૪ માં નકતમાવની ઔષધિ, ૫૯ ના ' અરુ ધતિ ઔષધિ, ૮૪ માં ' કુષ્ઠ ઔષધિ, ' ૧૦૯ માં ' પિપ્પલ્લી ઔષધિ ' નું વર્ણન ખૂબ ઉપયોગી છે આર્વૈષકનું મૂળ જોવાં હોય તો આ સૂકતો જોના

૮૩ સૂકતમાં ' ગડમાળાનું નિવારણ ' ૯૬ માં ' શેત્રોથી બચતું ' એ વર્ણનો પિંચી શોધખોળ કરવા જેવાં

છે પીરેના સ્ત્રીસ્ત્રીઓ જ બહુ કાઠીને નેની ગિકિસા કરવાનો વિધાય ૬૦ ના યજ્ઞમાં જોવા જોવા છે. ' હાંતેની પીઝ ' ના નિશ્ચયનો ઉપાય ૧૪૦ માં યજ્ઞમાં જોવા જોવા છે.

પીઝ બગદ અદિને ખસી કરવાનો વિધાય ૧૩૮ માં યજ્ઞમાં છે, આ પ્રકરણ લેખક કાઠોજીસાર વિધાય જોજ કરવા જોગ છે.

ચિકિત્સા દ્વારા રોગનિરપિ કરીને મનુષ્યને યજ્ઞ દગવી થાય છે. યજ્ઞના વિધાનો સૂત્રો ૧૩; ૪૫; ૪૬ છે બધાં દુષ્ટોને ' કારણ ' પાપ ' છે, આ વાત યજ્ઞગૃહ માં કાઠી છે અને એ કાઠી દૂર કરવાની આવન યજ્ઞ ૨૫ માં છે.

કુટુંબનું ગુણ

ગૃહસ્થાશ્રમ બધા આશ્રમોનો આધાર છે, આ આશ્રમનો ' શાસ્ત્રય' મનની સમાપ્તિ પછી પ્રારંભ થાય છે. વરને માટે વદની તપાસ કરવી અને ' કન્યાને માટે વર ' ની તપાસ કરવાનો વિધાય ૮૨ માં સૂત્રમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ ' ગૃહસ્થાશ્રમ અત્યંત પવિત્ર ' છે, એ વાત સુ ૧૨૨ માં ખાતાવમાં આવી છે. ' વિવાહ ' વિધાય ૬૦ માં યજ્ઞમાં છે. ' પતિ અર્થાત્ સ્ત્રીયુગ ' પરસ્પર મિત્રથી રહે ' એ ઉપદેશ સૂત્ર ૮, ૯ આ એ સૂત્રોમાં કારણકે કહેવામાં આવ્યો છે.

તરૂણ પ્રયત્ને તરૂણ સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થતાં જ તેણે પોતાના માતાપિતાને ભૂસી જવું અને માટે સુ ૧૨૦ માં ' માતા પિતાની સેવા કરે ' એવો આદેશ આપ્યો છે. નમ્ર કરીને તહેવાર ઉજવવાથી ગૃહસ્થાશ્રમ દુઃખનો આગર બને છે, એ માટે ' નકુરંદિત ' થવાનો ઉપદેશ સુ ૧૧૭ ૧૧૯ આ વધુ સૂત્રોમાં કારણકે યજ્ઞિપૃષ્ઠિક આપવામાં આવ્યો છે. ત્યાર પછી ક્રમશઃ વિધાય ' ૭૭ વાટકરેણુ, ૧૭ અર્ચ્યાશ્રુણુ પ્રસવન, ૭૮ સ્ત્રીપુત્રની વૃદ્ધિ, ૧૧૦ નવું જન્મેલું બાળક ' એ છે આ સૂત્રોથી અધિક લાજ સૂત્રોનો અભાસ કરેથી, તો આ સૂત્રોથી અધિક લાજ થશે. આદર્શ થયા પછી યજ્ઞ કામવિધાય સમય રાખવાનો ઉપદેશ ચ. ૧૭૨ માં વિશેષ સાધવાનીની સૂચના આપવા-વાળો છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેતા છતાં કામવિધાય સમય આવશ્યક છે. ગૃહસ્થનું ધર કેવું હોવું જોઈએ, એ માટેનું વર્ણન સુ. ૧૦૬ માં વાચકે અવશ્ય જોવું એ સૂત્ર કોષપથ ગૃહગ્ને નામદર્શક થશે પોતાની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે

પોતાના ધરની શોધા નેરથી વધારી શકાય, તેટલી વધારવી જોઈએ, એવા ઉપદેશ વેદ આ સૂત્રના આધારે છે.

ગૃહસ્થે ' ૭૭ ડામ્પધાન્ય પોતાની શાખને યોગ્યપદા માટે નિશાની કરવી, ૯૭ ધોડા પાળવા, ૨૭, ૨૯ કમ્પતો પળવા, પ્ત્યાદિ વિધાયો વિનારવા જોગ છે.

શાસ્ત્ર વ્યવસ્થા

શાસ્ત્રવ્યવસ્થા વિષેનાં સૂત્રો પશુ આ ક્રિમાં બને છે, સુ ૧૨૮ માં જ્ઞાતા પેતાના ગૃહસ્થને માટે પોતાની સ મનિયા ' શાસ્ત્રની ચૂંટણી ' કરે એમ કહ્યું છે. જેથી ગામ પ્રભુનું દિન કરે તે જ શાસ્ત્રાદીપર સિધર રવી થકે છે, એ વત સ્વયં સિદ્ધ થઈ જાય છે. તથાપિ ' શાસ્ત્રની ક્રિયરતા ' ને વિધાય સુ ૮૭ અને ૮૮ એ એ સૂત્રોમાં વિનારપૂર્વકે કહેવામાં આવ્યો છે. શાસ્ત્ર એ સૂત્ર ગમ્યદાસન કરવું છે, એનો ' વિજય થાય ' એ વિધાય સૂત્ર ૯૮ માં જોવા.

શાસ્ત્ર એ પોતાના સારા શાસન દ્વારા પોતાના ' શાસ્ત્રની એર્થ્યર્થવૃદ્ધિ (સુ. ૫૪) કરવી, વૃદ્ધસાધનરથ અને દુઃખિ આદિ (સુ. ૧૨૫, ૧૨૬) તૈયાર રાખે ચતુ આવાર્તા જ તેના પ્રશાસનની તૈયારી રાખે, એવું એ ઉપદેશનું તાત્પર્ય છે.

શત્રુનાશ

શત્રુનો નાશ કરવાનો વિધાય જોવા શાસ્ત્રીય છે, તેવા જ વેપકિતક પથ છે આ વિધાનો સૂત્રો ૬; ૬૫-૬૭ ૭૫, ૯૭, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૪, -૧૦૫ છે, એનું મન કરવાથી વેપકિતક ચતુ દર કરવાનું તથા સામાજિક અને શાસ્ત્રીય ચતુ દર કરવાનું તાન વાચકને મળી રહેશે. એ દૃષ્ટિએ આ સૂત્રો ખૂબ જ મનનીય છે.

સંગઠન

આ ક્રિમાં સંગઠનનો વિધાય ખાસ કરીને વધુ વધારામાં આવ્યો છે સૂત્ર ૬૪ અને ૬૪ માં ખાસ કરીને ' સંગઠન ' નો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. ' પરસ્પર મિત્રતા ' નો ઉપદેશ ૪૨ ૮૯; ૧૦૨ એ સૂત્રોમાં છે બધા લોકો એક વિચારે રહે એવો ઉપદેશ સુ ૭૭-૭૪ માં છે, અને સૂત્ર ૭ માં ' અદોહનો માર્ગ ' કહી છે કે અદોહ વૃત્તિથી વર્તી ક્યાં વિના સંગઠન ચતુ અસંભવ છે, તેથી આ સૂત્ર વિશેષ રક્ષક દૃષ્ટિએ વાંચવું.

યજ્ઞ

" યજ્ઞની ઉત્તિ " નો વિધાય સુ. ૫ માં અને ' યજ્ઞનું

મત્ય દુઃખ 'એ છે એ ઉપદેશ રૂ. ૧૧૪ માં મન કરવા
યોગ્ય છે યથા યોગ સમયે વૃદ્ધિ થાય છે ' ૧૨૪ વૃદ્ધિથી
વિપત્તિ દૂર થાય છે. ' ૨૨, ૪૯ મેથાનો મત્યાર થઈને
વૃદ્ધિ થાય છે. ૭૧, ૧૧૬, ૧૪૨ અત વિપુલ પ્રમાણમાં
પ્રાપ્ત થાય છે અને બધા લોકોનું કલ્યાણ થાય છે.

આ રીતે આ કાંઠામાં વિશેષ મહત્વના વિષયો છે તથાપિ
કટવાક ચક્રો સદિગ્ધ, કિલ્લ અને સમજમાં ન આવે
એવા છે તેથી પણ ખરા સકોત વિશેષ વિચારણા માગી લે
છે. આણ છે કે બધા વાચકો વિશેષ પ્રવલ કરશે તો આ
કાંઠ પણ પ્રવલનાંતે સુખોપ મળે લાભદાયી થશે

અન

કાંઠ ૬, સૂક્ત ૭૧

(અર્થ- વરૂણ દેવતા-જામિ, વૈધાનર, દેવા.)

યદન્નમાર્ગં વહુષા વિરૂપં હિરણ્યમશ્વમુત ગામજામર્વિમ્ ।

॥ ૧ ॥

યદેવ કિં ચં પ્રતિજગ્રહાહમપિદદ્યોતા સુહૃતં કૃણોત
યન્માં હુતમહૃતમાજગામં દુતં પિતૃભિરનુમતં મનુષ્યૈઃ ।

॥ ૨ ॥

યસ્માન્મે મન ઉદિવં રારંજીત્યગ્રિદદ્યોતા સુહૃતં કૃણોત
યદન્નમદ્મ્યનૃતેન દેવા દાસ્યન્નદાસ્યન્નુત સંગૃણામિં ।

॥ ૩ ॥

વૈશ્વાનરસ્યં મહતો મંદિમા શિવં મહાં મધુમદસ્ત્વર્ણમ્

અર્થ— (વહુષા વિરૂપ વત્ અથ અગ્નિ) પશુ કરીને નિરિધ રૂપાણુ ને અન દું ખાઉં, તથા (હિરણ્યં
અથ ગાં બજાં ઉત અર્થ) મેનું, લેણ, ગાય, બકરી, ઘેડુ ((યત્ એવ કિં ચ બહ પ્રતિ જગ્રહાહ) ને કંઈ મે
મદ્ય કૃતું છે, (હોતા અગ્નિ તત્ સુહૃત કૃણોત) હોતા અગ્નિ એનું ઉત્તમ હવન કર્યા કરે [૧]

(યત્ હુત બહુત) ને આપેનુ અથ ન આપેનુ (પિતૃભિ. દુતં) પિતૃશોએ આપેનુ, (મનુષ્ય-અનુમતં)
મનુષ્યોએ અનુમોદિત કરેનુ (મા આજગામ) મારી પાસે આવેલું છે, (યસ્માન્ મે મન ઉત્ રારંજીતિ દ્ય) જેનાથી
મારૂં મન ઉત્તમ રીતે પ્રસન્ન થાય છે, (હોતા અગ્નિ તત્ સુહૃત કૃણોત) હોતા અગ્નિ તેને ઉત્તમ રીતે સ્વીકાર્યા કરે [૨]

હે (દેવાઃ) દેવો ! (યત્ બર્ણં અનૃતેન અર્થ) ને અન દું અસત્ય વ્યવહારથી ખાઉં છું, (દાસ્યન્
અદાસ્યન્ હત સંગૃણામિ) દાન કરતો અપદા ન કરતો ને હું સચક કરું છું તે (મદાં) અન (મહત વૈશ્વાનરસ્ય
મદિમા) મોટા વૈશ્વાનરના-પરમાત્માના-મદિમાથી (મહાં શિવં મધુમત્ વહતુ) મારે માટે કલ્યાણકારી અને મીઠું
થાય [૩]

ભાવાર્થ— હું એ અનેક પ્રકારનું અન્ન ખાઉં છું, અને સોનું, ચાલી, ઘોડે, ગાય, બકરી આદિ પદાર્થો સ્વીકારું છું, તે
બધા સારી રીતે મારામાં સમર્પિત થાયો. (૧)

યજમા સમર્પિત બધવા અશ્વમર્પિત, પિતૃપિતામહોથી પ્રાપ્ત, મનુષ્યો પાસેથી મળેનું ને કદા મારી પાસે આવ્યું છે,
જેનાપર મારૂં મન લાગ્યું છે તે ઉત્તમ રીતે યજમા સમર્પિત થયા છે (૨)

હે અન યા લેણ હુલકી છું, તે સત્યથી મળેનું હોય ત્યાં અસત્યથી, તેનું હું યજમા દાન કરું છું. એ બધું યજ્ઞ માટે
અપામક હોય ત્યાં ન આપાનું હોય, પરમાત્માની કૃપાથી તે બહુ અને મધુરતા આપવાવાળું છે. (૩)

અન્ન

અનેક પ્રકારનું અન્ન

મનુષ્ય જે અન્ન ખાય છે તે “ નિ-રૂપ ” અર્થાત્ વિવિધ રંગરૂપવાળું હોય છે. કાળ, મોખા, રોટલી, ખીર આદિના રંગ પાણી જુદા અને રૂપ પણ અલગ અલગ હોય છે. એ અન્નો વચ્ચે ખીલ ઉપભોગોના પદાર્થો મોનું, ચાંદી, ગોરુચ યોગ, ગાય આદિ પણ છે. સોનું, ચાંદી, ગોરુચ આદિથી શરીરને કળગારવામાં આવે છે, યોગ દરજવાના કામમાં આવે છે, જગદ પેત્રીનું કામ કરે છે. ગાય, બકરી દૂધ આપે છે.

આ રીતે અનેકાનેક પદાર્થો ઉપયોગમાં આવે છે. એ બધાં યત્તમાં સમર્પિત થાયો, અર્થાત્ મારા એકલાના જ રવાયોપ ભોગ માટે ન વપરાતાં, બધી જનતાના કાર્ય માટે સમર્પિત થાય.

ધનના ચાર ભાગ

મનુષ્યની પાસે જે ધન આવે છે તેના ચોત્તરમા ચોત્તર ચાર ભાગ થાય છે, તેનું વિતરણ જુઓ—

૧ વિતુષ્ઠિઃ દર્શન- માતાપિતા તરફથી મળેલું, જન્મન મંરકારમાં જે મળે છે.

૨ મનુષ્યૈઃ કાલમતં- મનુષ્યો દ્વારા અનુભવિત એટલે પોતાના વંશના ખીલ મનુષ્યોની સમતિથી મળેલું ધન.

૩ દુર્ગં વાજગામ- કષ્ટ પામેથી દાનમાં મળેલું ધન.

૪ મનુનં વાજગામ- કષ્ટએ દાનમાં ન આવેલું હોવા છતાં ખીછ રીતે મળેલું.

ધન મળવાના આ ચાર પ્રકાર છે. એમાંથી કોમે તે રીતે મળેલું ધન હોય અને તેના પર પોતાનું મન પણ એટલું હોય તે પાણી તે ધન યદ્ય માટે આપવું જોઈએ.

જે અન્ન ખાવામાં આવે છે, દાન કરવામાં આવે છે અને સંમદ કરવામાં આવે છે, તે બધું કષ્ટકાળે જ કષ્ટ સમયે ઉત્તમ કષ્ટકાળે કરનાર માઓ.

આવે આ સૂક્તનો આશય છે. વાચકે એનું મનન કરીને લાભ ઉઠાવે.

અન્નભાગ

કંઠિ ૬, સૂક્ત ૧૨૬

(પ્રાચિન- જાદેકાયન । દેવતા- વિવસ્વાત)

પદામં વચ્કુર્નિવર્તન્તો અગ્રે કાર્પીવણા અન્નવિદો ન વિદ્યાયાં ।

વૈવસ્વતે રાજનિ તજ્ઞહોમ્યયં યજ્ઞિયં મધુમદસ્તુ નોડંમ્

॥ ૧ ॥

અર્થ— (અગ્રે કાર્પીવણાઃ નિલ્લનન્તઃ) પહેલાં કૃષિ કરવાવાળા લોક ભૂમિને ખેડીને (વિદ્યાયા અન્નવિદઃ ન) જાનથી અન્ન પ્રાપ્ત કરવાવાળાની જેમ (યત્ વામં વચ્કુઃ) જે નિયમ કરતાં રહે, (તત્ વૈવસ્વતે રાજનિ જુહોમિ) એને વૈવસ્વત અર્થાત્ વસાવવાવાળા રાજામાં સમર્પિત કરું છું. (અથ ત. યોજ્યં અસં મધુમત્ વસ્તુ) હવે અમારું યજ્ઞનીય અન્ન મધુર થાયો. [૧]

ભાવાર્થ— સરસ્વાતમાં ખેતી કરવાવાળા કિસાનેએ જે નિયમો ભતાવ્યા, તેને જ રાજાએ સંમતિ આપી, તેના પાલનથી બધાને અન્ન ઓકું ભાગવા મળેલું અને યજ્ઞને માટે પણ સમર્પિત થવા લાગ્યું (૧)

વૈવસ્વતઃ કૃણવદ્ભાગધેયં મધુમાયો મધુના સં સંજાતિ ।

માતુર્પદેનં દપિતં ન આમુન્યદ્વા પિતાપરાદ્દો જિહીટે

॥ ૨ ॥

યદીદં માતુર્પદિં વા પિતુર્નઃ પરિ ભ્રાતુઃ પુત્રાચેતંસ एन આર્ગન્

યાવન્તો અસ્માન્પિતરઃ સચન્તે તેષાં સર્વેષાં શિવો અસ્તુ મન્યુઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ—(વૈવસ્વતઃ ભાગધેયં વૃણવત્) સકુને વચ્ચનનાર રાજા બંધાને ભાગ પ્રમાણે અન્ન આપે (મધુમાયઃ મધુના સં સંજાતિ) અન્નનો મધુર ભાગ વધારે મીઠાની સાથે ચુકત કરે છે. (માતુર્ દપિતં યમ एनઃ નઃ ભાગન્) માતાથી પ્રેરિત થયેલુ જે પાપ અમારી પાસે આપ્યું છે, (યત્ વા અપરાદ્ધઃ પિતા જિહીટે) અથવા જે અમારા અપરાધ-થી પિતાના ક્રોધથી મર્યું છે. [૨૨]

(યદિ માતુઃ યદિ વા પિતુઃ) બંને માતાથી અથવા પિતાથી (ભ્રાતુઃ પુત્રાન્) બાળથી અથવા પુત્રથી (દર્શ एन ન ચેતંસઃ પરિ આગન્) એ પાપ અમારા ગિત્તી પામે આપી મર્યું છે, (યાવન્તઃ પિતરઃ અસ્માન્ સચન્તે) જેટલા પિતરો અમારા સાથે સંબંધિત છે (તેણે સર્વેષાં મન્યુ દિવ્ય અસ્તુ) એ બધાનો ક્રોધ અમારે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. [૩]

કૌલવચ્ચ—રાજાએ વૃણિભાષી ઉત્પત્તિ થયેલ અન્નના યોગ્ય ભાગ પાયા, તેને અધિક મધુર માત્રીને લોકો સેવન કરે છે એ જ રીતે માતા પાત્રેથી બને પિતા પાત્રેથી પણ અમારી પાસે અર્ધ ભાગ આવે છે, તેનું જમ્મુ અમે એ જ રીતે સેવન કાર્ય કરીશું. (૨)

માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર એમની પાત્રેથી અમારી પાસે જે ભાગ આવે છે, કલ્યાણ એને માટે તેમને ક્રોધ થયો હોય, તો તે અમારા કલ્યાણને માટે જ દોષો (૩)

પ્રજાની રામતિ

ખેતી કરતાવાળા બધા લોકો પોતાને માટે નિયતો થકે, બધી પ્રજાએ એકમતે બનાવેલા નિયમો રાજા કબૂલ રાખે અને તે અનુસાર રાજ્ય ચલાવે. એ જ કરતાળી રાજા અને પ્રજા બન્નેનું કલ્યાણ થશે અને બંધાને અન્નનો સ્વાદ મળી રહેશે રાજાએ અન્નના યોગ્ય ભાગ પાડીને બધા પાત્રેથી લેતુ બને પ્રજાને પણ યોગ્ય રીતે વહેલી આપવું જે કંઈ જેને કાગે આવે તેનાથી તેણે સત્કાર રહેતુ અને આનંદથી તેને ઉપયોગ કરવો. કાંઈએ શ્રીમ્મંથાને ભાગ અન્નવધી પડાવો નહીં માતાપિતા વરંદથી જે વાગસો મળે છે, તેમા તેમનો કાંઈ પણ આવે, તો પણ સત્તાનનું કદિ અદિન થતું નથી, કારણ માતાપિતાના પ્રેમને લીધે તેના સત્તાનનું દિન જ થાય છે

ધાન્યની સુરક્ષા

કાંડે ૧, સુકૃત ૫૦

(ઋષિ - જયર્ષા અથવાકામઃ । દેવતા - કાશીશી)

હવં તુદં સમૃદ્ધમાસુમશ્ચિનાં હિન્તં શિરો અપિ પૃથીઃ શુભીતમ્ ।

યજાન્નેદદાનપિં નહતં મુસુમધામયં કુણતં ઘાન્યાપિ

॥ ૧ ॥

અર્થ—હે (ઋશિશ્રી) અધિદેવતા ! (તર્ક સમર્થક બાલું હવં) નાથ કરનાર અને જાનનમાં દર કરીને રહેવા-વાળા બીંદરોને મારો, એમનું (શિર હિન્તં) શિર કાપો. (પૃથ્વીઃ અપિ શુભીતમ્) એમની ખીલો તોડો એ બીંદરો (યુવાન્ ન હત્ અદાન્) જન્મ કરી ન આવ, (મુસુમધામયં કુણતં) એમનું મોંદુ નષ્ટ કરે, (અથ ઘાન્યાપિ અમયં કુણત) અને ધાન્યને માટે સમાપ્તી રાખો. [૧]

તર્કુ હૈ પર્તજ્ઞ હૈ જમ્પ હા ઉર્પક્સ । ગ્રહેવાસૈસ્થિતં હૈવિરનંદન્ત હુમાન્યવાનર્હિસન્તો અપોદિત ॥ ૨ ॥

તર્કાપતે વર્ષાપતે તૃર્ણજમ્પા આ ગૃણોત મે ।

ય આરણ્યા વ્યદ્ધરા યે કે ચ સ્થ વ્યદ્ધરાસ્તાન્તર્વાન્જમ્મયામસિ

॥ ૩ ॥

અર્થ—(હૈ તર્ક) હે દિઃસક ! (હૈ પતગ) હે તીડ ! (હા જમ્પ, ઉર્પક્સ) હે વધ્ય અને કુષ્ટ ! (ગ્રહા દવ અસંસ્થિતં હૈવિઃ) યદ્યા ને રીને અસંસ્કૃત હવિનો ત્યાગ કરે છે, તે રી રીને (હુમાન્ય વવાન અનંદન્તઃ અર્હિસન્તઃ) આ જવને ન ખાતા કે તેનો નાશ ન કરતાં (અપોદિત) તમે દૂર દહી જાઓ અર્થાત્ એને છોડી દો । ૨]

હે (તર્કાપતે) મહાદિઃસક ! હે (વર્ષાપતે) તીડ ! હે (તૃર્ણજમ્પાઃ) તીક્ષ્ણ દીપ્તાવાળાઓ ! (મે આગૃણોત) મારું કહેવું સાંભળો. (યે આરણ્યા વ્યદ્ધરાઃ) ને જગ્યા અને વિશેષ ખાવાવાળા છે અને (યે કે ચ વ્યદ્ધરાઃ સ્થ) ને કોઈ જાકાઈ હોય, (તાન્ સર્વાન્ જમ્મયામસિ) તે ખવાનો નાશ કરે છે । ૩]

ધાન્યના નાશક શુભો

ઉંદર, પતંગિયા, તીડ આદિ જન્તુઓ એવા છે કે જે ધાન્યનો નાશ કરે છે, શેષાએને મારી નાખે છે અને તીડ તો એવા છે કે, જે કરોડોની સંખ્યામાં એકાદ યદને આવે છે, અનાજ અને વૃક્ષોપર જાપો મારે છે અને તેનો નાશ કરી નાખે છે. તેનાથી અનાજનું રક્ષણ કરવું જોઈએ તેથી ઉંદરો અને તીડોને મારવા જોઈએ એવું પહેલા મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે

આ સંત્રમાં તેમનો નાશ કરવાની રીત કહી નથી અને માત્ર ધાન્યનો જાયાવ કરવો જોઈએ એટલું જ કહ્યું છે. કદાચ કોઈ કોઈએ એનો નાશ કરવાની રીત મળી લખ, તો કિસાનોને પુખ્ત જાળ ચાખ, ઉંદરો પણ હાલોની સંખ્યામાં ખેતરોનો નાશ કરે છે અને તીડ તો કરોડોની સંખ્યામાં જ આવે છે. જો કોઈ શોધક એમના નાશનો ઉપાય શોધશે, તે જગતપર મોટો ઉપકાર થશે.

ખાનખાન

કોડ ૭, સૂક્ત ૭૨

(શ્રાધ્ધ - અથર્વા । દેવતા - ઇન્દ્રઃ)

ઉત્તિષ્ઠતાવં પચ્યેન્દ્રસ્ય મ્રાગમૃત્વિયંમ્ । યદિ શ્રાતં જુહોતનં યદ્યથાતં મમત્તનં

॥ ૧ ॥

અર્થ—(ઉત્તિષ્ઠતા) ઊઠો અને (પચ્યેન્દ્રસ્ય મ્રાગમૃત્વિયંમ્) મરુના મરુના અનુકૂળ જામને જુઓ (યદિ શ્રાતં) જો ખાકી ગયો તો (જુહોતનં) રીતમાર કરો અને (યદિ અથાતં મમત્તનં) જો પાક્યો ન હોય તો તે પાકે ત્યાં સુધી આનંદ કરો. [૧]

ખાવાર્થ—હડો અને ઉપર આપેલી જતુ પ્રમાણે અનુકૂળ અવસરને જુઓ ને પાક્યું હોય તે વાગે અને ને હવે પાક્યું ન હોય, તો તે પાકે ત્યાં સુધી આનંદથી રહો. (૧)

શ્રાતં હૃષિરો વિન્દ્ર પ્ર યાંહિ જ્વામુ દુરો અર્ધનો વિ મધ્યમ્ ।

પરિ ત્વાસતે નિધિમિઃ સર્વાયઃ કુલ્પા ન વ્રાંજપતિં ચરન્તમ્

॥ ૨ ॥

શ્રાતં મન્ય ઋષિનિ શ્રાતમૃગૌ સુશૃતં મન્યે તદ્વતં નર્વાયઃ ।

માધ્યન્દિનસ્ય સર્વનસ્ય દુઃખઃ પિવેન્દ્ર વજિન્પુરુષજુપાણઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— દે (દન્દ્ર) પ્રભો ! (શ્રાતં હૃષિઃ ઓ સુમયાદિ) દરિ સિદ્ધ થયો છે, એને તું ઉત્તમ પ્રકારે પ્રાપ્ત થા, (સુર. મધ્યનઃ મધ્યં વિ જ્વામ) સ્વર્ગ પોતાના માર્ગની વચમાં ગયો છે (સર્વાયઃ નિધિમિઃ સ્વા પરિ વાસતે) સમાન વિશ્વાવાળા લોકો પોતાના સમ્રાટોની સાથે તારી આરે બાંધી બેસે છે. (કુલ્પા વ્રાંજપતિં ચરન્ત ન) જેમ કુલપાલક પુત્ર સંઘપતિ પિતૃની પાસે આવે છે [૨]

(ઋષિનિ શ્રાત મન્યે) ગાયના રતનમાં પરિપક્વ થયો છે એમ હું માનુ છું, ત્યાર પછી (મગ્નૌ શ્રાત) અગ્નિપર પરિપક્વ થાય છે ત્યારે (તત્ વ્રાતુ નર્વાયઃ સુશૃત મન્યે) એ દૂધ ઉત્તમ પ્રકારે પરિપક્વ થયું છે, એમ હું માનું છું દે (પુરુષત્ વજિન્ દન્દ્ર) ધણા કામો કરવાવાળા વળંધારી પ્રભુ ! (જુપાણ) એનું સેવન કરીને (માધ્યન્દિનસ્ય સર્વનસ્ય દુઃખઃ પિય) મધ્યહનના સમયે સનનના દહીનું પાન કર [૩]

ભાવાર્થ— દે પ્રભો ! આ અત્યંત પરિપક્વ થયો છે, એ સિદ્ધ છે, અર્ધી આને સ્વર્ગ મન્વાન્દમા આવી ગયો છે બધા મિત્રો પોતપોતાના સમ્રાટોને માટે એકઠા થયા છે. જેમ પુત્ર પિતાની પાસે એકઠા થાય છે, તેમ અમે તારી પાસે એકઠા થયા છીએ (૨) હું માનું છું, કે એક તો ગાયના રતનમાં દૂધ પરિપક્વ થાય છે, ત્યાર બાદ અગ્નિપર પરિપક્વ થાય છે નવું અનાજ આ પ્રમાણે તૈયાર થાય છે દે પ્રભો ! મધ્યહનના સમયે એનું સેવન કરો અને દહીં પીઓ (૩)

ખાનપાન

ભોજનનો સમય

સ્વર્ગ મધ્યાહ્નમાં આવે ત્યારે ભોજન કરવું જોઈએ, એ વાત આ સકતથી પ્રતીત થાય છે જુઓ—

સૂરઃ અધ્વનઃ મધ્યં વિજગમ । શ્રાતં હૃષિઃ સુમયા દિ ।
(૪. ૨)

“ સ્વર્ગ માર્ગમાં મધ્યભાગે પહોંચી ગયો છે, તેથી ૨ માસકું અન્ન જમી દેવો, આ વાક્ય ભોજનનો સમય બપોરે બાર વાગ્યાનો અથવા તેનાથી જરાક મોડો છે, એ વાત સ્પષ્ટ કરે છે દરિ નામ અન્નનું છે એ અન્ન ૨ ધાઇ ગયું છે અન્ન એક તો (ઋષિનિ શ્રાત) ગાયના રતનમાં પરિપક્વ થાય છે, એક સ્વભાવતઃ પરિપક્વ થાય છે, અને ત્યાર પછી અગ્નિપર પરિપક્વ થાય છે ત્યાર પછી દેવતાઓને સમર્પણ કરીને ભોજન કરાય છે દૂધ ઉકાળ્યા પછી તેનું દહીં બનાવવા થી આવે છે, એ દહીં (માધ્યન્દિનસ્ય સર્વનઃ પિય) બપોરના જમણ સાથે પીના યોગ્ય છે. રાતને સમયે, અથવા

સારે પીવું ઉચિત નથી, કેમકે દહીં શીતલીય—કંકુ હોવાથી તે બપોરે જ પીવું જોઈએ.

જેમ ગાયના રતનમાં દૂધ પરિપક્વ થાય છે, તેવી જ રીતે ‘ગો’ નામ જૂમિની અંદર આનાજ આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે એને થયું પાકે ત્યારે જ લલ્લુત્ત જોઈએ ત્યાર પછી અગ્નિ ચેતવીને અથવા લુ છને એનું સેવન કરવું જોઈએ આ અન્ન દૂધ હોય અથવા અન્ન કત્યાદિ હોય તે (જ્ઞાન નર્વાયઃ) નવું જ લેવું જોઈએ. દૂધ પણ તાલુ જ લેવું જોઈએ અનાજ બહુ યુતું હોય તે વાપરવું ન જોઈએ. વાસી ખાવું ન જોઈએ કમવદ્ધીતામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

યાતયામ ગતરસ વૃતિ પર્યુપિત ચ ચત્ ।

ઝાલિછમપિ ચામેષ્વ ભોજન તામસમિયમ્ ॥

(ભ ગી ૧૭૧૦)

જે અન્ન ૨ ધાયા પછી તથા કલાકો પીતી ગયા હોય, તે

નીરસ છે, દુર્ગન્ધ યુક્ત છે, અને અપચિત્ત છે, તે તામ્રમ લોકોને પ્રિય હોય છે. અર્થાત્ અનાજ ૨ માવા પછી નજીકના પીત્તા પછે તેનું મેદન કરવું નહીં તથા કઠારક સુધી તે તાલુ કહેતા એ દરમિયાન જ ભોજન કરી લેવું જોઈએ.

પરમેશ્વર (ક્ષત્રિય માન) નસુતા યોગ્ય અન્ન આપે છે, જે નસુતા જે અન્ન સેવન કરવા યોગ્ય હોય, તે અન્ન, કૃષ્ણ, કૃષ્ણ, રસ આદિ આપે છે, જો કોઈ કૃષ્ણ કાચુ હોય તો

તે પાકે ત્યાં સુધી રાહ જોવી જોઈએ

કુટુબનાં નધાં માણસો તથા (સત્વાય.) છટ મિત્ર પોતપોતાની યાત્રામાં (નિધિમિ) અન્ન પીરસાવી લે અને એક આથે પકિતમાં એને બધા પોતાના અન્નમાંથી થોડાક ભાગ દેતાઓને સમર્પણ કરે બધા છટ મિત્રોએ એમ માનવું કે પ્રશ્નર તેમની વચમાં છે અથવા ચેતે તેની આદે બાજુ છે અને જે અન્ન ગમે તેનું અન્ન વધી સેવન કરવું

ઔષધિરસનું પાન

કાંડ. ૬, સૂક્ત ૧૬

(કાવિ- જ્ઞાનક । દેવતા- ચંદ્રમા, મશોષદેવતા)

આવંયો અનાવયો રસસ્વ ઉપ્ર આવયો । આ તેં કરમ્મમન્નસિ ॥ ૧ ॥
વિદ્દહો નામં તે પિતા મદાવતી નામં તે માતા । સ હિન્ ત્વમસિ યસ્સ્વમાત્માનુમાવયઃ ॥ ૨ ॥
તૌર્વિલિકેડર્લયાગાયમેલ્લવ ઇલયીત્ । વચ્ચુર્થ વચ્ચુર્કર્ણશ્વપેદિ નિરાલ ॥ ૪ ॥
અલસાલાસિ પૂર્વી સિલાજાલાસ્પુર્ચરા । નીલાગલસાલા ॥ ૪ ॥

અર્થ— (દે વાવયો, માવયો અનાવયો) ફેલાનારી અને ન ફેલાનારી વનસ્પતિ! (તે રસ, ઉપ્ર) તારો રસ ઉપ્ર છે (તે કરમ આ અન્નસિ) તારા રસનું અમે પેશ અનારીએ છીએ [૧]

(તે પિતા વિદ્દહ) તારો પિતા વિદ્દહ છે અને (તે માતા મદાવતી નામ) તારી માતા મદાવતી નામની છે (સ હિન્ ત્વમસિ) તેનાથી જન્મી અને છે (ય ત્વ આત્માનુમાવય) જેનું પોતાના આત્માની રક્ષા કરે છે [૨]

(તૌર્વિલિકે વચ્ચુર્કર્ણશ્વપેદિ) પ્રગતિના કર્ણમાં અમને પ્રેરિત કર (વચ્ચુર્થ વચ્ચુર્કર્ણશ્વપેદિ) આ જૂનિના સ જન્મમાં કાપ કરવાવાળો પ્રેરણા કરે છે (અલ) સમર્થ (વચ્ચુર્થ વચ્ચુર્કર્ણશ્વ) જૂર અને જૂરા કાનવાળો (નિઃ શ્વપેદિ) અમારાથી દૂર રહે [૩]

(પૂર્વા અલસાલા) પહેલાંનું આગસને રોક્ષવાવાળી છે, (ઉચરા સિલાજાલા) બીજીનું બહુઓ સુધી પહોંચવાવાળી છે તથા (નીલાગલાસાલા) ધરધરમાં ઉપયોગી છે [૪]

—સંપાન

આ સૂક્તમાં ' કરમ ' શબ્દ છે જ્યાં અને સત્તો રસ મેળવવાથી ઉચમ રસ બને છે, તેનું એ નામ છે એ કમળ ગાત્રને દહાવવાવાળું અને કારે પુષ્ટિકારક થાય છે. એમાં કેટલીક વનસ્પતિઓનો રસ મેળવવાથી એનો યજ્ઞ વધી જાય છે

' વિદ્દહ ' (પિતા) જ્ઞાની મદાવતી નામક (માતા) વનસ્પતિ સાથે કલમ કરવાથી જે ઔષધિ બને છે તે (માત્માનુમાવય) આત્માની પોતાની રક્ષા કરવાવાળી થાય છે આ બીજા મંત્રનું કથન છે એ માતાપિતાના રચાનની એભિધેયો દાહમાં અપ્રાપ્ત છે

આ રીતે આ સૂક્તોમાં આવેલી અન્યન્ય નામની વનસ્પતિ કથી છે, તેનો પત્તો લાગતો નથી આમણુ, અનામણુ, વિદ્દહ (પિતા) મદાવતી (માતા) તેર્થવિકા એશ્વ, બજુ બજુકજુ, આલ, અલસાલા, (પૂર્વા) સિલાગલા, (ઉચરા) નીલાગલા ઇત્યાદિ નામો આ સૂક્તમાં આવેલાં છે તેનો પણ પત્તો લાગતો નથી તેથી એને વિષે કંઈ પણ વિશેષ લખી શકાય એમ નથી

ઋણુરહિત થવું

કાંડ ૬, સૂકત ૧૧૭

(તથિ - જોતિહ - ૧ દેવતા - અગ્નિ.)

અપમિત્યમપ્રતીતું યદસ્મિ યમસ્ય યેનં વલિન્ના ચરામિ ।

॥ ૧ ॥

હૃદં તદમે અનૂળો મેવામિ ત્વં પાશાન્નિચૃત્વં વેત્ય સર્વાન્

હૃદ્ય સન્તઃ પ્રતિં દમ્ય એનહીવા જીવેમ્યો નિ હૃરામ એનત્ ।

॥ ૨ ॥

અપમિત્યં ધાન્યૈઃ યજ્ઞપસાહમિદં તદમે અનૂળો મેવામિ

અનૂળા અસ્મિન્નનૂળાઃ પરસ્મિન્નનૂલીયે લોકે અનૂળાઃ સ્વામિ ।

॥ ૩ ॥

યે દેવયાનાઃ પિતૃયાનાઃ લોકાઃ સર્વાન્પિથો અનૂળા આ ક્ષિયેમ

અર્થ— (યત્ અપમિત્યં અપ્રતીત અસ્મિ) ને પાણુ આપવા યોગ્ય પશુ પાણુ ન આપવાથી હું સેણુદાર-ઋણી રહી છું, અને (યમસ્ય યેન વલિન્ના ચરામિ) નિપત્તાના કષ્ટભર્યા આ ઋણના બળથી પડેાગ્યો છું, હે અગ્નિ ! (હૃદ તત્ અનૂળ. મેવામિ) હવે હું એ ત્રણ મુકતીને ઋણુરહિત થઇ જશ, (દ્ય સર્વાન્ વિચૃતાન્ પાશાન્ વેત્ય) ન બધા ઋણુ ॥ પ્રતી પ્રેલા પારોને જાણે છે [૧]

(હૃદ દ્ય સન્તઃ એનત્ પ્રતિં દમ્ય) અહીં જ રહીને એ ઋણને યુધથી દે છે, (જીવઃ જીવેમ્ય એનત્ નિહરામઃ) આ જીવનમાં અન્ય જીવોનાં એ ઋણને અમે દૂરી નાખીએ છીએ (યત્ ધાન્ય અપમિત્યમ્ હૃદ્ય જયસ) ને અનાજ ઉધાર લઇને ખાધું છે, હે અગ્નિ ! (હૃદ તત્ અનૂળ મેવામિ) આ તે છે અને આ રીતે હું ઋણુરહિત થઇ જાઉં છું [૨]

(અસ્મિન્ લોકે અનૂળા) આ લોકમાં અમે ઋણુરહિત થઇ જઇએ, (પરસ્મિન્ અનૂળા) પરલોકમાં ઋણુરહિત થઇ જઇએ, અને (જીર્ણાયે લોકે અનૂળા સ્વામ) ત્રીજા લોકમાં પણ અમે ઋણુરહિત થઇ જઇએ, (યે દેવયાના પિતૃયાનાઃ ચ લોકાઃ) ને દેવયાન અને પિતૃયાના લોકો છે, (સર્વાન્ પથ. અનૂળાઃ માક્ષિયેમ) એ બધા માર્ગોમાં અમે ઋણુરહિત થઇને રહીએ [૩]

વાક્યાર્થ— ને કરજ લીકું હોય તે હવે સમયસર પાણુ આપવું નેહ્યે ને પાણુ ન આપે તો ઋણુ ન લેવાવાયો હોયી થાય છે એ હોયથી મુક્ત થવાને માટે ચલ કરજો નેહ્યે, બધાએ પોતાના પાસા તોડીને પહેલાં ઋણુમુક્ત થઈ જવું નેહ્યે (૧) આ જગતમાં ઇવતા હોઇએ તેડવા વખતમાં પોતાના કરજથી મુન્ન થઇ જવું નેહ્યે અર્થાત્ પોતે કરજ કરજ પોતાના બાળમન્યા માટે આપવાનું બાકી રહેલું ન નેહ્યે અનાજનું કરજ હોય કે પેસાનું હોય તે તુરંત પાણુ આપી દેવું નેહ્યે (૨) આ લોકમાંનું ઋણુ દૂર કરવું નેહ્યે, પરલોકમાં ઋણુથી મુન્ન થવું નેહ્યે, અને બીજાં ઋણુથી પણ મુન્ન થવું નેહ્યે દેવયાન અને પિતૃયાન એ બધા સ્થાનોમાં ઋણુરહિત થવું નેહ્યે (૩)

મનુષ્યે બધા પ્રકારનાં ઋણુથી મુક્ત થવું નેહ્યે ઋણુ રહીને મરવું યોગ્ય નથી આ સૂકત સુખેય-સહેલું હોવાથી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણથી આશ્ચર્યકતા નથી.

નિશ્ચયિત થવું

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૧૮

(કવિ - શ્રીશિશુ । દેવતા - અગ્નિ)

યદસ્તામ્યાં ચક્રમ કિલિંવાણપૂજાનાં ગતુર્મુખલિપ્તમાનાઃ ।

ઉગ્રપદ્યે ઉગ્રજિતૌ તદુદ્યાપ્સરસાવનું દત્તામૃણં નંઃ

॥ ૧ ॥

ઉગ્રપદ્યે સાર્દ્ધમુલિંવાણિ યદસર્વૃક્તમનું દત્તં ન પૃત્વ ।

॥ ૨ ॥

ઋણાન્તો નર્ણમર્ત્સમાનો યમસ્ય લોકે અધિરજ્જુસાયત્વ

યસ્માં ઋણં યસ્ય જ્ઞાપામૃષિમિ યં પાર્ચમાનો અમ્યૈર્મિ દેવાઃ ।

॥ ૩ ॥

તે વાચં વાદિપુર્મોત્તરાં મદૈર્વપ્ત્ની અપ્સરસાવર્ષીતમ્

અર્થ — (અસાધ્યાં ગતુરુપલિપ્તમાનાઃ) જુગારખાતાનાં જવાની ઇચ્છા રાખવાવાળા અને (યદ્ દસ્તામ્યાં કિલિંવાણિ ચલમ) જે હાથેથી અને પાપ કરીએ છીએ (તત્ત્વા યા ઈર્ણં અથ) તે અપાકે ત્રણ આને (ઉગ્રપદ્યે ઉગ્રજિતૌ અપ્સરસી અનુવક્તાં) ઉગ્રતાથી નેરાવાળી અને ઉગ્રતાથી જીતવાવાળી બન્ને અપ્સરાઓ અગ્રાથી અપાર્ણે. [૧]

દે (ઉગ્રપદ્યે સાર્દ્ધમુત્) ઉગ્રતાથી નેરાવાળી બન્ને દે સાર્દ્ધમુત્ અરજીપેપણ કરવાવાળી । (યત્ મશ્વૃત્ત) જે જુગારખાતનું પાપ છે અને જે (કિલિંવાણિ) અન્ય પાપ છે. (નં પૃત્વ અનુ દત્તં) અગ્રેથી એ મનુષ્યને મદત્તી આપવામાં આવ્યું છે. (ઋણાન્તો નર્ણમર્ત્સમાનાઃ) ત્રણીએ ત્રણ પાણું ન આપવાથી. ત્રણ આપવાથી (અધિ-રજ્જુઃ યમસ્ય લોકે ન. વાપત્) દેવરજુ ઘડને યમના લોકમાં અમારી પાસે આવશે. [૨]

દે (દેવાઃ) દેવતા (યસ્મે ઋણ) અને ત્રણ પાણું આપતું છે, (યસ્ય જ્ઞાપાં વૃષિમિ) જેની જીની પાસે સદાય મગવા નહીં છું. (યં યાચમાનઃ અમ્યૈર્મિ) જેની પાસે યાચના કરતો હું પદોમાં નહીં છું (તે મત્ ઉત્તરાં, વાચં મા વાદિપુર) તે મારી સાથે અધિક કરેલ વાપણ ન કરે. દે (દૈવવપ્ત્ની અપ્સરસી) દેવતાની અસરાઓ । (ઘર્ષીતં) સ્પર્શથી રાખે એવી જારી અર્થના છે [૩]

વાપાર્થ — જુગાર ખાતાના જીવને જે પાપ કર્યું છે અને બીજાને જે પાપ થાય છે, એ યકારે અને જે કષ્ટ કરીએ છીએ તે બધાને દૂર કરતું નેણજી. (૧)

જુગારનું પાપ, બીજું પાપ અને કષ્ટ બે દૂર કરવામાં ન આવે, તો અમને બધામાં રહેલ પાપો. (૨)

જેનું કષ્ટ લીધું છે અથવા જેની પાસે કષ્ટ પાત્તા કરી છે, તે અમને જરાબ દુખો ન કરે, એની વ્યવસ્થા કરવી નેણજી. (૩)

આ મંત્ર કહક સંનિષ્ઠ છે, તેથી એને નિર્વિશેષ રાષ્ટ્રીકરણ કરતું અસમ્ય છે. કેમકે કેટલાક સંપદાનો સંબંધ રાષ્ટ્રીકરણ સંબંધનો નથી

ઋણુરહિત થવું

(ત્રયો- કૌશિકા । દેવતા- અગ્નિ)

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૧૯

યદદીવ્યનૃણમહં કુળોમ્યદાસ્યન્નમ ઉત સંગુણામિ ।

વૈશ્વાનરો નો અધિપા યસિષ્ઠ ઉદિન્નયાતિ સુકુવર્યં લોકમ્

॥ ૧ ॥

વૈશ્વાનરાય પ્રતિ વેદયામિ યદ્યુર્ણં સંગરો દેવતાસુ ।

સ एतान्पाशांન્વિचूर्तं वेदु सर्वानथे पुकेनं सह सं भवेम

॥ ૨ ॥

વૈશ્વાનરઃ પવિતા માં પુનાતુ યસંગરમંભિધાવામ્પાશાઃ ।

અનાજાનુન્મનસા યાર્યમાનો યતૈવનો અપ વત્સુવામિ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યત્ મહં અદ્વૈત્યન્) મો હું ભુગાર ન રમતાં (ક્ષણે) ઋણુ કરું, (ઉત અદાસ્યન્ સંગુણામિ) અને તે ન સુકવતા તેને સુકવવાની પ્રતિજ્ઞા કરતો રહું, તો હું અગ્નિ । (વૈશ્વાનરઃ યસિષ્ઠ અધિપાઃ) વિશ્વનો નેતા સહુને વસાવનારો અધિપતિ (નઃ સુકુતસ્ય લોકં દત્તુ ઉપ્રયાતિ) અમને પુણ્યલોકમાં જવા લાવક બનાવે. [૧]

(વૈશ્વાનરાય યત્ ક્ષણં પ્રતિવેદયામિ) વિશ્વના નેતાને અને જે કરજ છે તે કહીશ, તથા (દેવતાસુ યઃ સંગરઃ) દેવતાઓમાં જે પ્રતિજ્ઞા થય છે, તે પણ હું કહીશ (સ एतान् सर्वान् पाशांन् विचूर्तं वेद) એ બધા બધો છેડી નાખવ નીત બજી છે. (અથ વકેન સહ સંભવેમ) હવે હું પરિપક્વની સાથે મળી જાઉં [૨]

(પવિતા વૈશ્વાનરઃ માં પુનાતુ) પવિત્ર કરવાળો વિશ્વનો નેતા અને પવિત્ર કરે (યત્ સંગર માદ્યાં અભિધાવામિ) જે પ્રતિજ્ઞા કરીને હું એ આશાની પાછળ દોડું છું, (અનાજાનન્ મનસા યાચમાનઃ) બહુતો ન હોવા છતાં મનથી યાચના કરે છું અને (તન્ન યત્ વન) ત્યાં જે પાપ થાય છે (તન્ન અપ સુવામિ) તેને હું દૂર કરું છું [૩]

ભાવાર્થ— ભુગાર ન રમતા પણ બીજા કારણોસર ને હું ઋણુ કર છું, અને તે શબ્દ ન આવતા, પાપ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરતો રહું છું, એ દેવથી બચાવે અને ઇશ્વર મને ઉપર ઉઠાવી પુણ્યલોકમાં પહોંચાડે (૧)

જે ઋણુ મેં કર્યું છે અને તેના સબંધમાં મેં જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે, તે બધીતુ હું વિવેકન કર છું આ પ્રકારે પાપો આથી ઇશ્વર મારા બચાવ કરે, કેમકે, એજ આ બંધનેથી મુક્ત કરીને અમને ઉપર ઉઠાવવાનો ઉપાય બજી છે આમ પૂણ્ય જ્ઞાની યોગી સાથે રહીએ, એથી અમને દેવ લાગે નહીં (૨)

ઈશ્વર બધાને પવિત્ર કરવાળો છે, તે મને પવિત્ર કરે જે આશાની પાછળ જીને હું વારવાર પ્રતિજ્ઞા કર છું, અને પાપને ન બહુતો હોવા છતાં વારવાર યાચના કરતો રહીશ, તે બધા પાપો દૂર થાઓ (૩)

આ સૂકતનો ભાવ સ્પષ્ટ છે. ઋણુમેલનના આ બધાં સૂકતો વિશેષતઃ એકજ ઉપરજ આપે છે કેમકે પણ માણસે ઋણુ ન કરતું, અને કહાય કરતુ પડે તો તે સમયસર પાપુ આપી દે ખોટા વાવડાઓ કર્યાં ન કરે છતાંદિ બોધ આ સૂકતો- માંથી સારશિરષે પ્રાપ્ત થાય છે.

નિષ્પાપ થવાની પ્રાર્થના

કાંડ ૭, સૂક્ત. ૩૪

(ઋષિઃ-ભરર્ષા । દેવતા- જાતરેદ)

અર્થે જ્ઞાતાન્ પ્રુદા મે સપત્નાન્પ્રત્યજાતાજ્ઞાતવેદો નુદસ્વ ।

અધસ્પદં કુંણુયે ઇંદ્રન્યવોડનાંગસસ્તે વ્યમદિતયે સ્યામ

॥ ૧ ॥

અર્થ—હે અગ્નિ । (મે જ્ઞાતાન્ સપત્નાન્ પ્રણુય) મારા ઉત્પન્ન થયેલા યજુઓને દૂર કરે છે (જ્ઞાતવેદ) જ્ઞાનના ઉત્પાદક દેવ । (અજ્ઞાતાન્ પ્રતિનુદ્વસ્ય) જનદેવ રીતે દુરગતનાર ન રાખનાર પરંતુ અહર અહમ્થી યજુના મધ્યસ્થાના યજુઓને એકદમ દહાવી દે (મે વૃત્તવચઃ અધસ્પદ કુંણુય) જે સેના લઇને અમારા પર વ્યથા કરે છે, તેને ડારી નાખ (વ્ય અનાગસા) અમે બધા નિષ્પાપ થઇએ અને (અદિતયે સ્યામ) અદીનતાને મારે લાવક થઇએ. [૧]

તાની, જ્ઞાનદાતા, પ્રકાશમય દેવ અમારા બધા યજુઓને દૂર કરે યજુ ખૂંદી રીતે યજુતા રાખતો દેવ યા છૂપી રીતે ઘાત કરવાવાળો દેવ, એ તમામ યજુઓ દૂર થાય જે સરકરે લઇને અમારા ઉપર વ્યથા કરે છે તેમનું પણ પોતાને રથાને જ પતન થાય. અમે નિષ્પાપ બનીએ અને દીન ન રહીએ અદીનતા, અવ્યતા તથા રવત તતા અમારી પાસે રહે

કલ્યાણુ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૨૮

(ઋષિઃ- મેઘાતિથિ । દેવતા- વદ)

વેદઃ સ્વસ્તિર્દ્રુઘણઃ સ્વસ્તિઃ પરશુવેદિઃ પરશુનૈઃ સ્વસ્તિ ।

હવિષ્કૃતૌ યજ્ઞિયા યજ્ઞકામાસ્તે દેવાસૌ યજ્ઞમિમ જુવન્તામ્

॥ ૧ ॥

અર્થ—(વદ સ્વસ્તિ) જ્ઞાન કલ્યાણ કરનારાણુ છે (દ્રુ-ઘણ સ્વસ્તિ) લાકડાં કાપનારી કોહારી કલ્યાણ કરવા લાગે (પરશુ) કોહારી કલ્યાણ કરનારાણી છે (વેદિઃ) પશુની વેદી કલ્યાણ કરે છે (ન પરશુ સ્વસ્તિ) અમારે શસ્ત્ર કલ્યાણ કરનાર છે. (હવિષ્કૃતઃ યજ્ઞિયાઃ યજ્ઞકામાઃ) હવિ બનાવવાવાળા, પૂજનીય અને યજ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરનાવાળા (તે દેવાસ) તે માનક (હમ યજ જુવન્તા) આ યજુ પ્રેમથી સેવન કરે. [૧]

જ્ઞાન, સુધારનાં દર્શિયારો, લાકડાં કાપવાની કોહારી, પાસ કાપવાનુ કાતરક, સમિધા કાપવાનો છરો, વેદી, હવિ, હવિ તૈપાર કરવાવાળા વેદી, પદ કરવાવાળા, યજુની ઇચ્છા કરવાવાળા એ બધા કલ્યાણ કરવાવાળા છે તેથી તેમનામાં યોગ્ય અદા રાખવી જોઇએ

વિપત્તિને હઠાવવી

કાંઠ ૭, સૂકત ૨૩

(ઋષિ - વસિષ્ઠ : દેવતા - હિરણ્યકશિપુ)

દૌર્લભ્યં દૌર્જીવિત્યં રક્ષોઃ અમૃતમિદમ્ । દુર્ણામ્નીઃ સર્વો દુર્વાચુસ્તા અસ્મન્નાશયામસિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—(દૌર્લભ્યં) ખરામ સ્વર્ગમાં પડ્યા, (દૌર્જીવિત્યં) દુઃખમય જીવન થયું (રક્ષોઃ) હિ સંકોનો ઉપદેશ, (અ-મૃત) અભાવ, દરિદ્રતા, (અમૃતમિદમ્) વિપત્તિના કષ્ટો, (દુર્ણામ્નીઃ) ખરામ નામોનો ઉચ્ચાર કરવો, (સર્વોઃ દુર્વાચ) બધા પ્રકારનું દુષ્ટ ભાષણ (તા અસ્તુ નાશયામસિ) એને અને પોતાના સ્થાનથી નષ્ટ કરીએ છીએ [૧]

ભાવાર્થ—ખરામ સ્વર્ગમાં કષ્ટનું જીવન, હિ સંકોનો ઉપદેશ વિપત્તિ, દરિદ્ર દુષ્ટ ભાષણ નામો દેવી આદિ જેને પુણ્યનો અભાવ છે, તેને અને દૂર કરીએ છીએ (૧)

વિપત્તિઓ અનેક પ્રકારની છે, તેમાંથી કેટલીક વિપત્તિઓની અહીં ગણતરી કરવામાં આવી છે ખરામ સ્વર્ગમાં આવવા આદિ વિપત્તિ તથા દુઃખમય જીવનનો અનુભવ થવે, એ વિપત્તિઓ આરોગ્ય સાથે સંબંધિત માટે બંધાયેલ પેશા સંકોનો અનુભવ, વ્યવસ્થાપન પાલન, પ્રજાવામ પોતર અદારવિદાર આદિ ઉપાયો છે, એ ગોચર રીતે કરવાથી આ એ આપત્તિઓ દૂર થાય છે હિ સંકોનો ઉપદેશ દૂર કરવાને માટે પોતાનામાં ચરતરી ઉત્પન્ન કરવા અને એ કાર્યમાં તેમને સંકો નોંધીએ એનાથી, એ સંકોના આક્રમણો આપણે બચાવ થાય છે (અ-મૃત) અભૂતિ-અભાવ અને (અમૃત) નિર્ધનતા એ જે આપત્તિઓ ઉલ્લેખની વૃદ્ધિ કરવાથી અને એકાદી દૂર કરવાથી દૂર થાય છે મનુષ્ય કેમ પણ પ્રકારે આપણે ન રહે કષ્ટને કષ્ટ ઉત્પાદક કામધંધો કરે અને પોતાની સંપત્તિ સુધેરોચ ઉપાયથી વધારે આ રીતે ઉલ્લેખવૃદ્ધિ કરવાથી આર્થિક આપત્તિઓ દૂર થાય જાય છે આથી દેવી, ખરામ બોલતુ, ભુરા સંકો બાલરા આદિ જે આપત્તિઓ છે, તેને માટે વાણીની શુદ્ધતા કરવી નોંધીએ નિઃશયપૂર્વક અપસંકોનો ઉચ્ચાર ન કરવાથી અમુક વખત પછી એ અપસંકો પોતાની મેળે જ બોલતા બંધ થઈ જાય આ પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ કરવાનો માર્ગ આ સંકેતમાં બતાવવામાં આવ્યો છે વાચકે એનો ગોચર વિચાર કરોને બોધ ગેવડા અને પ્રયત્ન પૂર્વક પોતાનો ઉદાર કરવે

ભાગ્યની પ્રાપ્તિ

કાંઠ ૬, સૂકત ૧૨૯

(ઋષિ - બૃહસ્પતિ : દેવતા - મગ :)

મર્ગેન સા ચાંદ્રવર્ષેન સાકમિન્દ્રેણ મેદિના । કૃણોમિ મુગિનું માર્ગ દ્રાન્ત્વરતયઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—(ચાંદ્રવર્ષેન મર્ગેન મેદિના) સરખ વૃક્ષની શોભાના જેવા આનંદ કરવાના જા ઇન્દ્રી (મા મર્ગિન કૃણોમિ) હું અને પોતાને ભાગ્યશુભી બનાવું છું (મરાતયઃ ઇવ દ્રાન્તુ) સત્તુ દૂર થાયો [૧]

ભાવાર્થ—જેવી રીતે સરખ વૃક્ષ સુંદર દેખાય છે, તેવી રીતે ઇન્દ્રીની કૃપાથી ભાગ્યશુભી થઈને મારી સુંદરતામાં વધારો થાય સાથે સાથે ભાગ્ય શુભી બનું દૂર થાય (૧)

येनै वृक्षां अम्यमयो मगेन वर्चसा सुह । तेन मा मगिनै कृष्वर्ष द्रान्त्वरतयः ॥ २ ॥
 यो अन्धो यः पुनःसरो मगो वृधेव्वाहितः । तेन मा मगिनै कृष्वर्ष द्रान्त्वरतयः ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યેન વૃક્ષાન્ અમ્યમયઃ) એનાથી રૂડોના પરામ્પ્ય કરે છે, એ (મગેન વર્ચસા સુહ) ભાગ્ય અને તેજની સાથે (મા મગિનૈ કૃષ્ણ) અને ભાગ્યવાન કર અને (દ્રાન્તવરાતયઃ) યજુઓ દરન્દાસી ભવ [૨]

(યા અન્ધ) ને અભિમય અને (યા પુનઃસરઃ) ને વારવાર અતિરાશી (મગ વૃક્ષેષુ આહિત) ભાગ્ય નો અથ વૃક્ષોમાં રાખ્યો છે (તેન મા મગિનૈ કૃષ્ણ) તેનાથી અને ભાગ્યવાન બનાવ (દ્રાન્તવરાતયઃ) યજુ દરન્દાસી ભવ [૩]

વાચાર્થ—જે પ્રકારે એ રૂડા બીજ રૂડોની આગેસામે અધિક સુંદર દેખાય છે, તે પ્રકારે ભાગ્ય અને તેજ પ્રાપ્ત થઈને મારી શોભા વધે મારા યજુઓ દર ગઈ ભવ (૨)

વૃક્ષોમાં ને અન્ધનો ભાગ્ય અને બીજ ભાગો દેખે છે, તેવી રીતે મારામાં પ્રુષ્ઠિ અને બળ આરે, અને મારા યજુ દર થાય. (૩)

પોતાનામાં પ્રુષ્ઠિ, બળ, ભાગ્ય ઐશ્વર્ય અને સૌન્દર્ય વધે અને ને ધાતક યજુ દેખે તે દર થઈ ભવ, એવો આ સૂક્તનો સરસ આશય છે

આત્મ રક્ષા

કાંડ ૭, સૂક્ત ૩૨

(ઋષિ - સૂર્યગિરિ । દેવતા - इन्द्रः)

इन्द्रोतिभिर्वहुलामिर्નો अद्य यावच्छ्रेष्ठाभिर्मिषधन्यूर जिन्व ।

यो नो द्वेष्टघर्षः सस्पर्दष्टि यमु द्विष्मस्तमु प्राणो जहातु ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે ઇન્દ્ર ! (યાવત્ શ્રેષ્ઠામિ ઘટુલામિઃ કૃતિમિઃ) અતિશ્રેષ્ઠ નિર્વિષ પ્રકારના રક્ષણથી (અધ ન જિન્વ) આજે અમને છવતા રાખ હે (મધ્યમ્ દાતુ) હે ધનવાન થયવી ! (યા નઃ દ્વેષ્ટિ) ને અમારો દેવ કરે છે (સ. અઘર વધીઈ) તે હેઠા પડે (ય ડ દ્વિષ્મ) એનો અમે દેવ કરીએ છીએ (ત ડ પ્રાણ જહાતુ) એને પ્રાણ છોડી ભવ [૧]

વાચાર્થ—હે ધનવાન અને સર પ્રભો ! તમારે ને અનેક પ્રકારનું અતિશ્રેષ્ઠ રક્ષણ છે, તે બધું અમને પ્રાપ્ત થાયો અને એનાથી અમારી રક્ષા થાયો અને અમારે છવન એમની સહાયતાથી સુખકર થાય ને દુષ્ટ અમારી વિનાશકારણ નિન્દા કરે છે તે હેઠા પડે અને ને દુષ્ટનો અમે બધા દેવ કરીએ છીએ, તેમનું તો છવન જ સમાપ્ત થઈ જાયો. (૨)

અમે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરીએ અને એનું રક્ષણ પ્રાપ્ત કરીને સુરક્ષિત અને સ્વચ્છ થઈને આપ દેવો ઉપતોચ કરીએ પરંતુ ને દુષ્ટ મનુષ્ય અમારો બધાનો દેવ કરે છે અને તેથી એ દુષ્ટનો અમે દેવ કરીએ છીએ, તેમનો નાશ થાયો દુષ્ટતા અને દેવનો સમૂહો નાશ થાયો

દુષ્ટ સ્વપ્ન

કાંડ ૬, સૂકત ૪૫

(કાષ્ઠ - અગિયાર પ્રાચીનકોશ ગમધ । દેવતા - દુષ્ટસ્વપ્નનાશનમ્)

પુરોડ્ધેદિ મનસ્વાપ્ કિમશસ્તાનિ શંસસિ ।

પરેદિ ન ત્વાં કામયે વૃક્ષાં વનાનિ સં ચંર ગૃહેષુ ગોપુ મે મનઃ

॥ ૧ ॥

અવશસા નિઃશસા યત્પરાશસોપારિમ જાગ્રતો યત્સ્વપન્તઃ ।

અગ્નિવિશ્વાન્યપે દુષ્ટતાન્યજુષ્ટાન્યારે અસ્મદ્દધાતુ

॥ ૨ ॥

યદિન્દ્ર વ્રહ્મણસ્પતેઽપિ મૃષા ચરામસિ । પ્રચેતા ન આકિરસો દુરિતાત્પાત્વંદસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે (મનઃ પાપ) મનના પાપી ! (પરા મપ દદિ) દૂર દહી ગા (કિં અશસ્તાનિ શસસિ) તું કેમ ખરાબ વાતો કરે છે ? (પરા દદિ) દૂર જા (રશ ન કામયે) તેને દૂં આદનો નથી (વૃક્ષાન્ વનાનિ સચર) વૃક્ષો અને વનોમાં સચાર કરે (મે મનઃ ગૃહેષુ ગોપુ) મારૂં મન મારાં ઘરો અને ગામોમાં છે [૧]

(યત્ અવશસા નિઃશસા પરાશસા) ને પાસેના પાપની દિસાથી, નિર્દયતાની દિસાથી અને દૂરની દિસાથી અથવા (યત્ જાગ્રત સ્વપન્ત ઉપારિમ) જાગ્રતા અથવા ઉપવા અમે કર્યું છે (કાગ્નિઃ વિશ્વાનિ મજુષ્ટાનિ દુષ્ટતાનિ) પ્રકાશનો દેવ બધા અકષીય દુષ્ટકર્મોનો, અસ્મત્ ચારે મપ દધાતુ) અમને બધાને દૂર રાખે [૨]

હે (વ્રહ્મણસ્પતે દન્દ્ર) શાંતી પ્રભુ ! (યત્ અપિ મૃષા ચરામસિ) ને કે હ પશુ પાપ અમત્વાચારશુદ્ધી અને કરીએ, (આગરસા પ્રચેતા) સર્વથી અગરસની સમાન બાપક વિશેષ શાંતી દેવ (ના દુરિતાત્ મદસ પાતુ) અમને દુરાચારના પાપથી બચાવે, [૩]

દુષ્ટ સ્વપ્ન

પાપી વિચાર

પાપ વિચાર મનથી દબાવવાનો ઉપદેશ આ સૂકતમાં આપવામાં આવ્યો છે ગૃહસ્થાનું મન—

ગૃહેષુ ગોપુ મન (મ ૧)

“ મનમાં અને પોતાની ગાય આદિમાં રહેતું જોઈએ ” અન્ય વાતોમાં અને કુવિચારોમાં મન જવાથી દુષ્ટ સ્વપ્નો આવે છે અને તેનાથી દુઃખ થાય છે તેથી મનુષ્યને ઊચિત છે કે, તે પોતાને શુભ અસ્કર સુકત બનાવે અને પોતાના કુદૃષ્ટતા સિત્તા દક્ષ રહે ને કુવિચાર મનમાં આવી જાય તો એણે કહેતું જોઈએ કે—

મનસ્વાપ'પરા બવેદિ, કિં અશસ્તાનિ શસસિ !

પરેદિ, ન રશ કામયે । (મ ૧)

‘ હે પાપી વિચાર દૂર હડ, મને તું છુરી વાતો કહે છે, આશ્વેજી જા, હું તારી છત્રા કરતો નથી ’

આ રીતે એ પાપી વિચારને કહીને અને દૂર કરવા જોઈએ પાપી વિચાર વારંવાર મનમાં પ્રવેશવા લાગે છે, પરંતુ તેને ધુસતા દેવો ન જોઈએ પોતે કેવો વિચાર કરવો અને કયો ન કરવો તેનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને આ શરીર પોતાનું કાપક્ષેત્ર છે, એમ જાણીને એ ક્ષેત્રમાં શુભ વિચારોની પરપરા જ રિધર રાખવી જોઈએ બધાએ વિચાર કરવો જોઈએ કે—

યત જાગ્રત સ્વપન્ત ઉપારિમ । (મ ૨)

“ ને જાગ્રતાં અને ઉપવાં અમે કરીએ છીએ ” તેજ સ્વપ્નમાં પરિણત થાય છે, તેથી જાગ્રતિનો આપણે બધી

વ્યવહાર ઉત્તમ હોય, તો સ્વપ્ન પણ નિઃસન્દેહ ઉત્તમ આવે
કોઈ જાતના ખરાબ સ્વપ્નનાં પડશે નહીં અને મનમાં કંઈ
અશુભ સંસ્કાર પણ પડશે નહીં. આ રીતે—

મૃવા ચરામાસિ । (મં. ૩)

“ અસત્ય વ્યવહાર કરીશું ”, તો તેનું પરિણામ પણ સુરંગ

આવવાનું. બધા કુસંસ્કારો અસત્યને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે
જો મનુષ્ય અસત્યને છોડીને સત્યનો જ આશ્રય કરે તો તે
નિઃસન્દેહ સુરાધર્મી બની જાય.

પાચકે આ સકતનો આ પ્રમાણે વિચાર કરીને એમાંથી
બોધ લેવો હવે એજ વિષયનું બીજું સકત જૂઓ—

દુષ્ટ સ્વપ્ન

કાંડ ૬, સૂક્ત ૪૬

(ઋષિ:— અંગિરાઃ શ્રવેતા યમય । દેવતા— દુષ્વપ્નનાશનમ્)

યો ન જીવોઽસિ ન મૃતો દેવાનામમૃતગર્મોઽસિ સ્વપ્ન ।

વરુણાની વૈ માતા યમઃ પિતારૈરુર્નામાસિ

॥ ૧ ॥

વિષ્ણુ તૈ સ્વપ્ન જનિત્રૈ દેવજામીનાં પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।

અન્તઃકોઽસિ મૃત્યુરસિ । તં ત્વાં સ્વપ્ન તથા સં વિદ્ય સ નંઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્પાહિ

॥ ૨ ॥

યથા કલાં યથા શક્તિં યથા સંનયન્તિ । एवा दुष्वप्यं सर्वं द्विपुत्रे सं नयामसि

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે સ્વપ્ન ! (યા) જે તું (ન જીવે અસિ ન મૃતઃ) ન તો જીવતું છે અને ન તો મરેલું પણ છે,
તે તું (દેવાનાં અમૃતગર્મઃ અસિ) દેવાનો અમૃતગર્મ છે અર્થાત્ દેવોનાં હમેશાં મહેવાવાળો છે. (તે) તારી (વરુણાની
માતા) વરુણાની માતા અને (યમ પિતા) યમ પિતા છે. (ચરદાઃ નામ અસિ) તું ચરદા નામવાળો છે. [૧]

હે સ્વપ્ન (તે જનિત્ર વિષ્ણુ) તારી ઉત્પત્તિને બમે જાણીએ છીએ તું (દેવજામીનાં પુત્રોઽસિ) દેવાની
પત્નીઓનો પુત્ર છે અને (યમસ્ય કર્ણ) યમના કાંધેના સાધક છે તું (અનન્તઃ અસિ) અત કરવાવાળો છે (મૃત્યુ
અસિ) તું મારવાવાળો છે. હે સ્વપ્ન ! (ત ત્વાં) એ નને (તથા) ઉપર કલા પ્રમાણેનો (સં વિદ્ય) બમે જાણીએ
છીએ (સઃ) તે તું સ્વપ્ન ! (નઃ દુષ્વપ્ન્યાત્) બરામ સ્વપ્નથી અમારી (પાદિ) રક્ષા કર. [૨]

(યથા કલાં તથા શક્તિ) જે પ્રમાણે કલા અથવા સૌજનામાં બાજ અને જે પ્રમાણે શક્તિ અર્થાત્ આક્રમો બાજ
(યથા ક્રણ સ નયન્તિ) તથા અનુસાર આપણે છીએ (एवा सर्वं दुष्वप्यं) આ રીતે બધાં દુષ્ટ સ્વપ્નો (દિવિતે
સં નયામસિ) શત્રુને પહોંચાડીએ છીએ [૩]

દુષ્ટ સ્વપ્ન

દેવાનાં— બધાં ‘ દેવાના ’ નો અર્થ ઇન્દ્રિયો છે સ્વપ્ન
ઇન્દ્રિયોમાં અમૃતના રૂપે વસેલું છે. જેમકે જાગ્રત અવસ્થામાં
ઇન્દ્રિયોના અનુભવોથી ઉત્પન્ન થયેલ વાસનાઓમાંથી ઉત્પન્ન
થાય છે. આપણી અંદર વાસનાઓ રચાયે છે, જેથી સ્વપ્ન

એ વાસનાઓમાંથી ઉત્પન્ન થવાથી અમૃત છે. તેથી અને
બધાં અમૃતગર્મ કહેવામાં આવ્યું છે.

ચરદા— પીણ આપવાવાળો ! વિંછકે ‘ જગતિર્દિસનયો ’
થી બન્યો છે. તેના આં કારાદ્વિજ ના અનુસાર અંદર નામ-

વાળો અક્ષર

ઘરુણાનો- વાણ્ય અર્થાત્ અધકાતી પત્ની
આ રીતે આ મંત્રમાં યમને સ્વપ્નનો પિતા કહેવામાં
આવ્યો છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન યમનો પુત્ર છે તેથી કેટલીક વાર
સ્વપ્નમાં મૃત્યુ પણ શક્ય બને છે

કુટ સ્વપ્નનો મૃત્યુની સાથે સબંધ છે તેથી પૂર્વ સૂત્રમાં
કહ્યું છે કે, કુટ સ્વપ્નથી બચવાને માટે વિચારોની શુદ્ધતા
કરવી જોઈએ વાચકે એ વાતનો સમન્ધ અહીં આવશ્યક જાણે

આ મંત્રમાં સ્વપ્નને દેવપત્નીનો પુત્ર કહેવામાં આવ્યો છે
તથા મંત્રની નોંધમાં અને સ્વપ્નની ઉત્પત્તિ દર્શાવતી રૂપતે
એ બનાવ્યું છે કે, દેવ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી ઉત્પન્ન
વાસનાઓમાંથી સ્વપ્નની ઉત્પત્તિ થાય છે એ કથનની પુષ્ટિ-
માં આ મંત્રમાં 'દેવજામાના પુત્ર મસિ' વચનથી
કરામાં આવી છે દેવો અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોની પત્નીઓ ઇન્દ્રિય
વિષયજન્ય વાસનાઓ છે એનો સ્વપ્ન પુત્ર છે અહીં એક
વિશેષ વાત કહેવામાં આવી છે કે, સ્વપ્નને યમનું કંચ
બતાવાયું છે પાશ્વિની મુનિએ કંચનું લક્ષણ અદ્વિધાથી
કહ્યું છે કે- 'સાધકતમ' (અર્થાત્ ૧૪૪૪) અર્થાત્
જે મંત્ર સાધનામાં નજીકમાં નજીક હોય તે કરણ છે કાર્ય-
સાધક બધા સાધકોમાં જે સાધન અધિક આવશ્યક છે તે,
કરણ કહેવાય છે. આ લક્ષણનુસાર યમનું સ્વપ્ન કરણ છે,
તેનો અભિપ્રાય એવો છે કે યમના મારવાના કાર્યમાં સ્વપ્ન
બધાથી અધિક આવશ્યક સાધન છે વાચક સ્વપ્નના આ
વિશેષણથી એની લાવ કરતાનું સહજ અનુમાન કરી શકશે

આ મંત્રનો જ લાભ નીચે આપેલા મંત્રમાં જરાક જુદા
શબ્દોમાં આપવામાં આવ્યો છે:-

દેવાનાં પત્નીના ગર્ભં યમસ્ય કરયો મદ્ર સ્વપ્ન ।
સ મમ યઃ વાપસ્તદ્ દિપ્તે પ્ર દિપ્તમ ।
મા લ્હાનામસિ કુળ્ણશકુનેર્મુલમ્ ॥

(અર્થ- ૧૮૧૫૭૩)

હે (દેવાનાં પત્નીના ગર્ભ) દેવોની પત્નીઓના
ગર્ભેષ્ઠ તથા (યમસ્ય કર) યમના હાથ સ્વપ્ન । (યો
મદ્ર-) જે કલ્યાણકારી તારા અશ છે (સ-) તે અશ
(મમ) મારો યાઓ (ય વાપઃ) અને તારો જે અનિષ્ટ
કારી પાપી અશ છે (લ્હ) એ અશને (દિપ્તે) દૂષ
કરવાવાળાઓ પ્રતિ (પ્રદિપ્તમઃ) બમ્મે ચોક્કસીએ ડીએ.
(લ્હાનાં) વૃષિવે-લોખીઓ-કૂચોની વચમાં તું (કુળ્ણ

શકુને) કાળા પક્ષીના-કાળાના (મુલં) મુખની જેમ
તું (મા મસિ) અમારે માટે બાધક ના થા અર્થાત્ જેવી
રીને લોખીઓ કે કૂચોને માટે કામગાનું મુખ અનિષ્ટકારી
થાય છે, તેવી રીને તું અમારે માટે અનિષ્ટકારી થતો નહીં

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્ર પ્રાણા પુત્રોડસિ યમસ્ય
કરણઃ । (અર્થ- ૧૬૧૫૧)

હે સ્વપ્ન ! (તે જનિત્ર વિદ્ય) તારો ઉત્પત્તિ અને
જન્યીએ તું (પ્રાણા પુત્ર મસિ) માદોનો પુત્ર છે અને
(યમસ્ય કરણ-) યમના કાર્યોના સાધક છે,

આ સૂત્રમાં સ્વપ્નને માદોનો પુત્ર કહેવામાં આવ્યો છે
ગાંઠ આદિ યારીને જકડવાવાળા રોગો માદી કહેવાય છે, એ
રોગોને લીધે સ્ત્રીઓ પીડા થાય છે, જેનાથી ઉપ આનની
નથી અને કદાચ આવે તો તે સ્વપ્નના જેવી અવસ્થા બની
જાય છે તેથી સ્વપ્નને માદોનો પુત્ર કહ્યો છે યમના કરણની
વ્યાખ્યાના ઉપર આપવામાં આવી છે

અન્તકોડસિ મૃત્યુરસિ ॥
(અર્થ- ૧૬૧૫૨, ૧૬૧૫૮)

"હે સ્વપ્ન ! તું (અન્તક-) નસિ) પ્રાણાન્ત કરવાવાળો
છે તું (મૃત્યુ અસિ) મારવાનો છે "

નિદ્રા ખરાબ ન આવવાથી અને રોગ સ્વપ્નમાં પડવાથી
સ્વાસ્થ્ય નગડોને અ તે મૃત્યુ થાય છે તેથી સ્વપ્નને અહીં
અન્તક અને મૃત્યુના નામથી ઉદ્દેશ્યવામાં આવ્યું છે
વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્ર નિર્જંતવા. પુત્રોડસિ યમસ્ય
કરણ ।

અન્તકોડસિ મૃત્યુરસિ ।
ત તથા સ્વપ્ન તથા સ વિદ્ય સ ત સ્વપ્ન સુપ્તવ્યાત્
પાદિ । (અર્થ- ૧૬૧૫૪)

મંત્રનો અર્થ અને ઉપર આપ્યો છે, અહીં પણ એવો જ
મંત્ર આવ્યો છે આ મંત્રમાં સ્વપ્નને નિર્જંતિનો પુત્ર
કહેવામાં આવ્યો છે નિર્જંતિથી સ્વપ્નની ઉત્પત્તિનો અભિ
પ્રાય એ છે કે, કષ્ટ, દુઃખ આદિથી મનુષ્યને નિદ્રા આવતી
નથી, એ અવસ્થામાં ગાંઠ નિદ્રાનો અભાવ હોય છે અને
કષ્ટાદિની દશામાં મનુષ્યને ગાંઠ નિદ્રા આવતી નથી એ
વિચારથી સ્વપ્નને નિર્જંતિનો પુત્ર કહ્યો છે,

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્રમમૃત્યા પુત્રોડસિ યમસ્ય
કરણા । અન્તકોડસિ- (અર્થ- ૧૬૧૫૪, ૧૬૧૫૫)

અર્થ પૂર્વત્ આ મંત્રમાં રવિને અશ્રુતિ એટલે
એષર્થ દાદિનો પુત્ર કલો છે. દાદિના પતિનું મે પજુ માણસ-
ને નિદા આપતી નથી આ પ્રમ જે ગરીબીના કારણે પજુ
રવિ (ખડે જોનાં ઉપ ન આવી) ની ઉત્પત્તિ થાય છે.
આથી અર્થ અને રીકા પડેલાં મુજબ મમજી

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્ર ત્રિમૂલ્યા પુત્રોડસિ
યમસ્ય વરણઃ । અમ્તવોડસિં ૧ (અં ૧૧૫૧)

અર્થ પૂર્વત્ આ મંત્રમાં રવિને નિર્મૂલિતો પુત્ર કલો
છે નિર્મૂલિતો અર્થ છે એષર્થ-સંપતિનું અર્થ જનુ નાથ
થઈ જવો સંપતિવાળાની સંપત્તિ નાથ પાતી જતાં તેને
બીધ આપતી નથી, ને સુખે સુષ્ટ સકેતા નથી આ રીતે
સંપત્તિ વિનાશનો પજુ રવિન પુત્ર છે.

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્ર પરામૂલ્યા પુત્રોડસિ
યમસ્ય વરણઃ । અમ્તવોડસિં ૨ (અં ૧૧૫૨)

અર્થ ઉપર આપ્યા પ્રમાણે જ આ મંત્રમાં રવિને પરા
શ્રુતિનો પુત્ર કલો છે પરાશ્રુતિનો અર્થ છે પરાશ્રવ અર્થાત્
હારી જવુ, નિરસકાર થવો પરામવધી મા તીરસકારથી મનુષ્ય
ને એટલું બધું માનસિક દુઃખ થાય છે, કે એને મારે નિદા
હરામ થઈ જાય છે. અને એ રીતે પરાશ્રુતિથી સ્વપ્નની
ઉત્પત્તિ થાય છે

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્ર દેવજામીનાં પુત્રોડસિ
યમસ્ય વરણઃ । (અર્થ ૧૧૫૧)

દે રવિ તારી ઉત્પત્તિને અમે જાણીએ છીએ. તે દેવોની
પત્નીઓનો પુત્ર છે, અને યમનાં કાર્યોની સાધક છે. આ
મંત્રનો કારણ અમે ઉપર આપી ગયા છીએ દેવપત્નીઓનો
પુત્ર સ્વપ્ન રવિ રીતે છે તે અહીં વિદ્યારૂપે દર્શવામાં
આવ્યું છે.

આ પ્રકારે અથર્વવેદના આ ૧૬ મા કાંડનું પાંચમું અંક
સંપૂર્ણ થયે અને સ્વપ્ન વિષય છે, જે અમે ઉપર આપ્યું
છે આ મૂકતોમાં આપવામાં આવેલા મંત્રોથી યમ અને
સ્વપ્નોનો સંબંધ રખડ થાય છે.

એ પોતાના પિતા યમના કાર્યોની નજરનો સપક છે. એ
સિવાય રવિન અર્થાત્ વારત્વિક નિદાનો અજ્ઞાત ક્યાં ક્યાં
કારણોથી થાય છે, તથા તેનાથી કેવી દુષ્પરિણામો આવે છે,
સ્વપ્ન યમનું કરજી શી રીતે છે, ક્યાંદિ વાતોનો ઉત્તેજ આ
મૂકતોમાં રખડ રીતે જોવા-જાણવા મળે છે

આ મૂકન મોટે ભાગે દુર્બોધ છે, તથાપિ અથર્વવેદનાં
બીજા મૂકતોની સાથે એનો વિચાર કરવાયો એની દુર્બોધ
રહેજ એાછી થાય છે તથાપિ એ સંશોધનનો વિષય છે. જે
નામશે સ્વપ્નનો વિચાર કરવામાં છે અને મનની શક્તિનું
મનન કરે છે, તેમજ આ મૂકતના વિષયની અધિક જોજ

દુષ્ટ સ્વપ્ન ન આવવાનો ઉપાય

કાંડ ૭, સુકત ૧૦૦

(જાવિ - યમ । દેવતા - દુ સ્વપ્નનાશના)

પર્યાવર્તે દુષ્ટસ્વપ્નપાત્સ્વપ્ન્યાદર્શત્યા । વ્રહ્માહમન્તરં કૃણે પરા સ્વર્મમુસાઃ શુર્વઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ— હું (પાપાત્ દુષ્ટસ્વપ્નપાત્ પર્યાવર્તે) પાપથી દુષ્ટસ્વપ્નથી પાછળ હટું છું, (સમૂલ્યા સ્વપ્ન્યાત્)
અવનતિકારક સ્વપ્નથી પાછળ હટું છું (મહં અન્તરં વ્રહ્મ કૃણે) હું વચમાં જાનને રાખું છું (સ્વપ્નમુચ્ચાઃ શુર્વ
પરા) હું દુષ્ટસ્વપ્ન આદિ શોકજનક વાતોને દૂર કરે છું [૧]

પાપથી દુષ્ટ સ્વપ્ન, શારીરિક અવનતિ, તથા શોકમય સ્વભાવ અને છે પાપ શારીરિક, ઇન્દ્રિય વિષયક, માનસિક,
વાચિક અને શુદ્ધિના મેયોથી થાય છે, અથવા પાપથી એમાં મેલનો સમય થાય છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એ રમણો-
ના મેલ દૂર કરવા જોઈએ. જેથી પાપ ઓછું થવાથી ખરાબ સ્વપ્નનાં ન આવે શરીર આદિની શુદ્ધિ કરવાના ઉપાય
આ અગ્રાહ કેહેનામાં આવ્યા છે પોતાની અને પાપની વચમાં (વ્રહ્મ) અર્થાત્ જ્ઞાન કિંવા પરમેશ્વરનું ભાજન રાખવું જોઈએ
એનાથી નિ સન્દેહ પાપ દૂર થશે મનની શાંતિ મળીને કદિ યાજુ દુષ્ટ-ખરાબ સ્વપ્ન આવશે નહીં

દુષ્ટ સ્વપ્ન ન આવવાનો ઉપાય

કાંડ ૭, સૂકત ૧૦૨

(કવિ- સમઃ । દેવતા- સ્વપ્નનાશનમ્)

યત્સ્વપ્ને અન્નમશ્રામિ ન પ્રાતરધિગમ્યતે । સર્વં તદસ્તુ મે શિર્ષં નહિ વદ્વસ્યતે દિવા ॥ ૧ ॥

અર્થ— (યત્ સ્વપ્ને અન્નં અશ્રામિ) જે સ્વપ્નમાં હું અન્ન ખાઈ છું તે (પ્રાતઃ ન અધિગમ્યતે) સવારે પ્રાશ થતું નથી. (તત્ સર્વં મે શિર્ષં અસ્તુ) તે બધું મારે માટે શુભ થાઓ. (તત્ દિવા નહિ વદ્વસ્યતે) તે દિવસના વખતે દેખાતું નથી. [૧]

સ્વપ્નમાં ભોજનાદિ ભોગ ભોગવવાનું જે દૃશ્ય દેખાય છે, તે સવારે ઉઠ્યા પછી કે દિવસે દેખાતું નથી, તેથી તે અસત્ય છે એ દેવતા મનની વિકૃતિને કારણે જ દેખાય છે. તેથી એવા સ્વપ્ન ન આવે તે માટે ઉત્તમ માનપૂર્વક પત્ન કરવો નોંધવો, જેનું વર્ણન અગાઉ કરવામાં આવ્યું છે.

અંગન

કાંડ ૭, સૂકત ૩૦

(કવિ- સુરંગિયાઃ । દેવતા- યાવાણ્ડિયી, મિત્રઃ પ્રહ્લણસ્પતિઃ સચિતા જ)

સ્વાત્ત્વં મે યાવાણ્ડિયી સ્વાત્ત્વં મિત્રોર્અકરમ્ । સ્વાત્ત્વં મે પ્રહ્લણસ્પતિ સ્વાત્ત્વં સચિતા કરત્ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (યાવાણ્ડિયી મે સુ-સ્વાત્ત્વં) દુલોહ અને પૃથ્વીનોક મારી આખોમા ઉત્તમ અંગન કરે. (અર્થ મિત્રઃ સ્વાત્ત્વં અકઃ) આ મિત્ર મને અંગન કરે છે (પ્રહ્લણસ્પતિઃ મે સ્વાત્ત્વં) શાનપતિ દેવે મને ઉત્તમ અંગન કર્યું છે, સચિતા સ્વાત્ત્વં કરત્) સચિતાએ પણ મારી આખોમા ઉત્તમ અંગન કર્યું છે. (૧)

આખોને આછોને આખોનું આરોગ્ય વધારવાની સૂચના આ મંત્રમાંથી મળે છે. દુલોહથી મારીને પૃથ્વી સુધી જે જે આખોને દેખાતા સર્વ આદિ પદાર્થો છે, એનું જે તેજસ્વી રૂપ છે, તેવી મારી આખો થાઓ, એવી સ્વપ્ના આ સૂકતમાં રાષ્ટ્ર રીતે દર્શાવવામાં આવી છે. આ સૂકતને જ્ઞાનગ્નનનું પણ સચક માની શકાય છે. જેનાથી દૃષ્ટિ શુદ્ધ થાય છે તે અંગન હોય છે, અને તે સમ્યક્ષુ નહીં પણ જ્ઞાનગ્નન હોય છે.

મધુવિદ્યા અને ગોમહિમા

કાંડ ૯, સૂકત ૧

(જમિ- અવર્ષા । દેવતા- મધુ, બશ્વિનો)

દિવસ્પૃથિવ્યા અન્તરિક્ષાત્સમુદ્રાદુમેર્વાતાન્મધુકૃદા હિ જજે ।

તાં ચાંચિત્વામૃતં વસાનાં દૃઢિઃ પ્રજાઃ પ્રમિ નન્દન્તિ મર્વાઃ ।

॥ ૧ ॥

મહત્પયો વિશ્વરૂપમસ્યાઃ સમુદ્રસ્ય ત્યોત રેત આહુઃ ।

॥ ૨ ॥

યત્ એતિ મધુકૃદા રરાણા તત્પ્રાણસ્તદુમૃતં નિર્વિષ્મ

પદ્યન્ત્યસ્યાશ્ચરિતં પૃથિવ્યાં પૃથ્વરોં વહુવા મીર્માસમાનાઃ ।

॥ ૩ ॥

અમેર્વાતાન્મધુકૃદા હિ જજે મરુતામિથા નત્તિઃ

માતાદિત્યાનાં દુહિતા વર્સનાં પ્રાણઃ પ્રજાનાંમમૃતસ્ય નામિઃ ।

॥ ૪ ॥

હિરણ્યવર્ણા મધુકૃદા ઘૃતાર્ચીં મહાન્મર્ગીશ્ચરતિ મર્સ્યેવુ

અર્થ— (દિવ અન્તરિક્ષાત્ પૃથિવ્યા) ધુવોક, અન્તરિક્ષ અને પૃથ્વી, (સમુદ્રાત્ અમેઃ વાતાત્) સર્ક્રુ નું પાણી, અગ્નિ અને વાયુથી (મધુકૃદા જજે) મધુકૃદા ઉત્પન્ન થાય છે (અમૃતં વસાનાં તાં ચાંચિત્વા) અમૃતનું ધારણ કરવાવાળી એ મધુકૃદાનું સુખજન કરીને (સર્વાઃ પ્રજાઃ દૃઢિઃ પ્રતિનન્દન્તિ) બધા લોકો હૃદયથી આનંદિત થાય છે [૧]

(અસ્યા પય) એનું દૂધ (મહત્ વિશ્વરૂપ) મોટું વિશ્વરૂપ જ છે. (તત્ સ્વા સમુદ્રસ્ય રેત આહુઃ) અને તેને સમુદ્રનું વીરું કહેવામાં આવે છે. (યત્ મધુકૃદા રરાણા યતિ) બધાથી એ મધુકૃદા રાખ કરતી આવે છે, (તત્ પ્રાણઃ) તે પ્રાણ છે, (તત્ નિર્વિષ્મ અમૃતં) તે બધે પ્રવિષ્ટ થયેલું અમૃત છે [૨]

(વહુવા પૃથક્ મીર્માસમાનાઃ નત્) બધા પ્રકારના જુદા જુદા વિચાર કરવાવાળા લોકો, (પૃથિવ્યાઃ) આ પૃથ્વીપર (અસ્યા ચરિતં પદ્યન્તિ) એનું ચરિત અવલોકન કરે છે (મધુકૃદા અમે વાતાત્ જજે) આ મધુકૃદા અગ્નિ અને વાયુથી ઉત્પન્ન થઈ છે એ (મરુતાં હિ નત્તિઃ) મરુતોની ઉમ્મ પુત્રી છે [૩]

(માતાદિત્યાનાં માતા) એ આદિત્યોની માતા (વર્સનાં દુહિતા) વસુઓની પુત્રી, (પ્રજાનાં પ્રાણઃ) પ્રજાઓનો પ્રાણ અને (અમૃતસ્ય નામિઃ) એ અમૃતનું કેન્દ્ર છે. (હિરણ્યવર્ણા મધુકૃદા ઘૃતાર્ચી) સ્વર્ણના બેરા વર્ણ વાળી એ મધુકૃદા ધીનું સિંચન કરવાવાળી છે, એ (મર્સ્યેવુ મહાન્ મર્ગઃ ચરતિ) મર્ગોમાં એ મહાન તેજ જ સંચાર કરે છે. [૪]

ગોમર્થ— પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ આકાશથી મધુર દૂધ આપવાવાળી ગોમાતા ઉત્પન્ન થઈ છે, આ અમૃતવૃષ્ટિ દૂધ આપવાવાળી ગોમાતાની પલ કરવાથી બધી પલ હૃદયથી આનંદિત થાય છે [૧]

એ ગોમાતાનું દૂધ માનેા સર્વજ્ઞ વિશ્વની યોગી શક્તિ છે અથવા માનેા, એ સર્વજ્ઞ જસવત્વનો સાર છે એ શબ્દ કરતી આવે છે, તે સુખનો પ્રાણ છે, અને એનું દૂધ પ્રત્યક્ષ અમૃત છે [૨]

વિચાર કરવાવાળા મરુતો આ પૃથ્વીપર એ ગાયનું ચરિત જુએ છે એ મધુરરસ આપવાવાળી ગાય અગ્નિ અને વાયુથી જન્મ થઈ છે, તેથી એને મરુતો વાયુઓની પ્રભાવશાલી પુત્રી કહેવામાં આવી છે. [૩]

એ ગાય આદિત્યોની માતા, વસુઓની પુત્રી, પ્રલયોનો પ્રાણ છે અને એજ અમૃતનું કેન્દ્ર છે એ વત્તમ રંગવાળી, ધી આપવાવાળી અને મધુર રસનું નિઃસ્રવ કરવાવાળી ગાય બધા મર્ગોમાં એક મોટા તેજની મૂર્તિ જ છે, [૪]

મધોઃ કશામજનયન્ત દેવાસ્તસ્યા ગર્ભો અમવદ્વિચ્છરૂપઃ ।

તં જ્ઞાતં તર્હણં વિપતિં માતા સ જ્ઞાતો વિશ્વા ધુવનાં વિ ચંદે

॥ ૫ ॥

કસ્તં પ્ર વૈદુ ક ઉ તં ચિકેતુ યો અસ્યા હૃદઃ કલશઃ સોમધાનો અર્હિતઃ ।

બ્રહ્મા સુમેધાઃ સો અસ્મિન્મદેત

॥ ૬ ॥

સ તૌ પ્ર વૈદુ ક ઉ તૌ ચિકેતુ યાવંસ્યાઃ સ્તનો સુદક્ષધારાવર્હિતૌ ઝર્જે । દુહાતે અનપસ્કુરન્તૌ ॥ ૭ ॥

હિક્કરિક્રતો ઘૃદૃતો વંયોધા ઉચ્ચૈર્ધોવામ્યેતિ યા વ્રતમ્ ।

ત્રીન્વર્માનુમિ વાવશ્નાના મિમાતિ માયું પયંતે પયોમિઃ

॥ ૮ ॥

યામાર્પિનામુપસીદુન્ત્યાપઃ શાકવરા વૃપમા યે સ્વરાજઃ ।

તે વર્ષન્તિ તે વર્ષયન્તિ તદ્વિદે કામમૂર્જમાપઃ

॥ ૯ ॥

અર્થ— (દેવાઃ મધોઃ કશાં અજનયન્ત) એ મધુની ક્ષણે દેવોએ બનાવી છે, (તસ્યાઃ વિશ્વરૂપઃ ગર્ભઃ અમવત્) એનું આ વિશ્વરૂપ ગર્ભ થયું છે. (તં તદ્દળં જ્ઞાતં માતા વિપતિં) એ જન્મીને તરુણોએ એ માતા પાસે છે, (સઃ જાતઃ વિશ્વા ધુવનાં વિચંદે) તે બધાં કુતરોનું નિરીક્ષણ કરે છે. [૫]

(કઃ તં પ્રવેદ્) કૈણ એને જાણે છે, (કઃ ઉ તં ચિકેતુ) કૈણ એનો વિચાર કરે છે ? (અસ્યાઃ હૃદઃ) એના હૃદયની પાસે (યઃ સોમધાનઃ કલશઃ અર્હિતઃ) જે સોમરસથી બરપૂર પૂર્ણ કલશ વિષમાન છે, (અસ્મિન્) એમાં (સઃ સુમેધાઃ બ્રહ્મા) તે ઉત્તમ મેધાવાળો બ્રહ્મા (મદેત) આનંદ કરશે. [૬]

(સઃ તૌ પ્રવેદ્) જે એને જાણે છે, (સઃ ઉ તૌ ચિકેતુ) તે એનો વિચાર કરે છે. (યૌ અસ્યાઃ સદક્ષધારૌ અર્હિતૌ સ્તનો) જે એના સદક્ષધારાપુકત અક્ષય સ્તન છે, તે (અનપસ્કુરન્તૌ ઝર્જે દુહાતે) અવિચલિત થઇને બલવાન રસનું દોહન કરે છે. [૭]

(યા હિક્કરિક્રતો) જે દિઠકાર કરવાવાળી (વયો-યા ઉચ્ચૈર્ધોવા) અન્ન આપવાવાળી, ઉચ્ચ સ્વરથી પોકારવા વાળી (વ્રતં અમ્યેતિ) જનના રથાનને પ્રાપ્ત થાય છે. (ત્રીન્ વર્માનુ અમિ વાવશ્નાના) ત્રણે યતોને વશમાં રાખવાવાળી (માયું મિમાતિ) ધર્મનું માપ કરે છે અને (પયોમિઃ પયંતે) દૂધની ધારાઓથી દૂધ આપે છે. [૮]

(યે વૃપમાઃ) જે વર્ષાથી ભરેલા બગીચા (સ્વરાજઃ શાકવરાઃ આપઃ) તેજસ્વી શક્તિશાલી જળ (યાં આર્પિનાં ઉપસીદન્તિ) જે પાન કરવાવાળીની પાસે પહોંચે છે. (તદ્વિદે કામં ઝર્જે) તે તત્ત્વજ્ઞાનીને યથેચ્છ બળ આપવાવાળા અન્નની (તે વર્ષન્તિ) તે વૃષ્ટિ કરે છે, (તે વર્ષયન્તિ) તે વૃષ્ટિ કરાવે છે. [૯]

ભાવાર્થ— દેવોએ આ ગાયનું નિર્મણ કર્યું છે એને બધા પ્રકારના રમણપના ગર્ભ થાય છે બચ્ચુ' થયા પછી તે એનું પ્રેમથી પાવન કરે છે, મોટું થઇને બધાં સ્થાનોને ભુજે છે (૫)

આ ગાયમાં સોમરસથી પરિપૂર્ણ કળશ અક્ષયરૂપે રહેલો છે, એ કલશને કૈણ જાણે છે અને કૈણ એનો સારો વિચાર કરે છે ? એના દૂધરૂપી રસથી પોતાની મેધાની વૃદ્ધિ કરવાવાળો બ્રહ્મા આનંદિત થાય છે. (૬)

જે આ ગાયના બે સ્તન હબરો પ્રાસાથી સદા અન્નરસ આપે છે, કૈણ એનું મંદત્વ જાણે છે અને કૈણ એના મંદત્વને જાણે છે ? (૭)

આ જે દિઠકાર કરવાવાળી, અન્ન આપવાવાળી, ઉચ્ચ સ્વરથી દિઠકાર કરવાવાળી યજ્ઞભૂમિમાં વિચરે છે, તણ થઇને પાદાન કરીને યજ્ઞ દ્વારા કાળનું માપન કરે છે અને યજ્ઞને મઠે પોતાનું દૂધ આપે છે (૮)

બગીચા પોતાના તેજ અને બળથી પુષ્ટ ગાયોની પાસે હોય છે, તે તત્ત્વજ્ઞાનીઓને યથેચ્છ બળ આપવાવાળા અન્નની વૃષ્ટિ કરે છે અને કરાવે છે. (૯)

સ્વનપિતૃસ્તે વાકર્ષજાપતે પૃષ્ઠા શૃષ્ઠમ્ ક્ષિપસિ ભૂષ્યામર્ષિ ।

અપેર્વાર્તાન્મધુકૃતા દિ જુજે મૃત્તામુષા નસિઃ

॥ ૧૦ ॥

યથા સોમઃ પ્રાતઃસવને અધિનોર્મર્ષવતિ પ્રિયઃ । एवा मे अश्विना वर्यं आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૧ ॥

યથા સોમો દ્વિતીયે સવને ઇન્દ્રાગ્નોર્મર્ષવતિ પ્રિયઃ । एवा मे इन्द्राग्नी वर्यं आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૨ ॥

યથા સોમસ્તૃતીયે સવને ક્રમૂર્ણા મર્ષવતિ પ્રિયઃ । एवा मे क्रमूरो वर्यं आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૩ ॥

મધુ જનિર્વાય મધુ વંશિર્વાય । पर्यस्वानप आगमं तं मा सं सृज वर्यसा ॥ ૧૪ ॥

સં મા પ્રિ વર્ચસા સૃજ સં પ્રજયા સમાયુષા । विद्युर्मं अस्य देवा इन्द्रो विद्यात्सह ऋषिभिः ॥ ૧૫ ॥

યથા મધુ મધુકૃતઃ સંભરન્તિ મધાવર્ષિ । एवा मे अश्विना वर्यं आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—દે (પ્રજાપતે) પ્રત્યાપાદક (તે ઘાકુ સ્તનપિતૃસ) તારી વાણી ગળના કસવાવાળા મેષ છે, તે (કૃષા) બળવાન યજ્ઞને (મૂષાં અધિ શુદ્ધમ્ ક્ષિપસિ) બુધિપર બળને ફેંકે છે (મરોઃ યાતાવ મધુકૃતા દિ જુજે) અગ્નિ અને વાયુથી મધુકૃતા ઉત્પન્ન થય છે, એ (મૃત્તાં ડમ્મા નસિઃ) મૃતોની ઉપર પુત્રી છે. [૧૦]

(યથા સોમઃ પ્રાતઃ સવને) જેમ સોમરસ પ્રાતઃ સવન યજ્ઞમાં (અધિનોર્મર્ષવતિ પ્રિય મયતિ) અશ્વિનીદેવોને પ્રિય થાય છે, દે અધિદેવો ! (एवा मे आत्मनि) એ પ્રકારે મારા આત્મામાં (वर्यं प्रियतां) તેજ પ્રારણ કરો. [૧૧]

(યથા સોમઃ દ્વિતીયે સવને) જેમ સોમરસ દ્વિતીય સવન-આધ્યહન સવન-યજ્ઞમાં (ઇન્દ્રાગ્નોર્મર્ષવતિ પ્રિય મયતિ) અગ્નિ અને ઇન્દ્રને પ્રિય થાય છે, દે ઇન્દ્ર અને અગ્નિ ! એ રીતે મારા આત્મામાં તેજ પ્રારણ કરો. [૧૨]

જેમ સોમ (તૃતીયે સવને) તૃતીય-સવન-યજ્ઞમાં (ક્રમૂર્ણા પ્રિયા મયતિ) ક્રમુઓમાં પ્રિય થાય છે, દે ક્રમુદેવો ! એ પ્રભાવે મારા આત્મામાં તેજ પ્રારણ કરો. [૧૩]

(મધુ જનિર્વાય) મીઠાશ ઉત્પન્ન કરીશ, (મધુ વંશિર્વાય) મીઠાશ પ્રાપ્ત કરીશ. દે અગ્નિ ! (पर्यस्वानप आगमं) રૂઢ મધને રૂઢ આવી ગયો છું, (तं मा वर्यसा सृज) એ અને તેજથી સંયુક્ત કર [૧૪]

દે અગ્નિ ! (मा वर्यसा) અને તેજથી (प्रजया वायुषा) પ્રજાથી અને વાયુથી (सं सृज) સંયુક્ત કર. (अस्य देवा विद्युः) એવા અને બધા દેવ જાણે. (ऋषिभिः सह इन्द्रः विद्यात्) ઋષિઓની સહિ ઇન્દ્ર વિદ્યાત્ (અધિઓની સહિ ઇન્દ્ર થયું અને જાણે) [૧૫]

(યથા મધુકૃતઃ) જેમ મધપ્રાપ્તિઓ (મધૌ અધિ) પોતાના મધમાં (मधु संभरन्ति) મધ ઇચ્છિત કરે છે, દે અધિદેવો ! (एवा मे) તે પ્રકારે મારે (वर्यं तेजः, बल अोजः च) જ્ઞાન, તેજ, બળ અને વીર્ય (प्रियतां) સચિત યાઓ, વધ્યા કરો [૧૬]

આપાદક—દે પ્રત્યાપાદક દેવ । મેષગળના તારી વાણી છે એનાથી તે પૃથ્વી ઉપર પાત્રાનું બળ ફેંકે છે, તેજ ગાય અને બળદના રૂધે અગ્નિ અને વાયુને સત્તાશ ઘડને ઉત્પન્ન થયું છે [૧૦]

જે પ્રકારે સોમ પ્રાતઃ સવનમાં અશ્વિની દેવોને પ્રિય થાય છે, તે પ્રકારે મારામાં તેજ પ્રિય થઈને વરે. (૧૧) જેમ સોમ આધ્યહન સવનમાં ઇન્દ્ર અને અગ્નિને પ્રિય થાય છે, તેમ મારી અંદર તેજ પ્રિય થઈને વરે (૧૨) જેવી રીતે સોમ સાય સવનમાં ક્રમુઓને પ્રિય થાય છે તેવી રીતે મારામાં તેજ પ્રિય થઈને વરે (૧૩)

મધુરતા ઉત્પન્ન કરે છું, મધુરતા સંપાદન કરે છું. હું રૂઢ સમર્પણ કરવાને માટે આવ્યો છું, તેથી મને એનાથી તેજથી યુક્ત કર. (૧૪)

દે દેવ ! મને તેજ, પ્રભ અને રીર્ષ વાયુથી યુક્ત કર. મારી આ અગ્નિવાયાઓને દેવ જાણી છે અને ઋષિઓ પણ સમજ છે (૧૫)

યથા મક્ષાં હૃદં મધુન્યજન્તિ મધાવાયિં । યથા મેં અશ્વિના વર્ષસ્તેજો વલમોજય પ્રિયતાત્ ॥ ૧૭ ॥

યદ્ધિરિપુ પર્વતેષુ ગોવ્યક્ષેષુ મન્મધુ । સુરાયાં સિચ્યમાનાયાં યત્તત્ મધુ તન્મયિં ॥ ૧૮ ॥

અશ્વિના સારથેણ મા મધુનાહત્કં શુમસ્પતી । યથા વર્ષસ્વર્તી વાર્ષમાવદાન્તિ જનૌ અર્તુ ॥ ૧૯ ॥

સ્તનયિત્સુસ્તે વાકપ્રજાપતે વૃષા શુષ્મં ક્ષિપસિ ભૂમ્યાં દિવિ ।

તાં પશ્યત્ ઉપી જીવન્તિ સર્વે તેનો સેપમૂર્જં પિપતિ ॥ ૨૦ ॥

પૃથિવી દુષ્કોઠૈન્તરિક્ષં ગર્ભો યૌઃ કશા વિચુત્પ્રકાશો હિરણ્યયો વિન્દુઃ ॥ ૨૧ ॥

યો વૈ કશાયાઃ સપ્ત મધૂનિ વેદ મધુમાન્ભવતિ ।

બ્રાહ્મણચ રાજાં ચ ધેનુધાનુદ્ધાર્ય ગ્રીહિશ્ચ ચર્વશ્ચ મધુ સપ્તમમ્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ — (યથા મક્ષાઃ) જેમ મધુમાખીએ (હૃદં મધુ) આ મધને (મધો અગ્નિ મ્યજન્તિ) પોતાના એકઠા કરેલા મધમાં સંગૃહિત કરે છે, તે પ્રકારે હે અશ્વિને ! (યથા મેં) મારું (વર્ષસ્તેજઃ) ધૈન્ય યોજઃ (ચ) જ્ઞાન, તેજ, બળ અને વીર્ય (પ્રિયતાં) સચિત શાઓ, વધો. [૧૭]

(યથા મિરિપુ પર્વતેષુ) જેમ પહાડોપર અને પર્વતોપર અને (ગોષુ અશ્વેષુ યત્ મધુ) ગાયો અને અશ્વોમાં જે મીઠાશ છે, (સિચ્યમાનાયાં સુરાયાં) સિચિત ધનાર વૃદ્ધિબળમાં (તત્તત્ મધુ) એમાં જે મધ છે, (યત્ત માંય) તે મારામાં હો. [૧૮]

હે (શુમસ્પતી અશ્વિનૌ) શુભના પાલક અશ્વિને ! (સારથેણ મધુના મા સં ગર્ક) મધમાખીઓના મધથી મને યુક્ત કરે. (યથા) જેનાથી (વર્ષસ્વર્તી વાર્ષ) તેજસ્વી બાળાશુ (જગન્નુ મનુ આવદાન્તિ) લોકો પ્રત્યે હુ બોલું [૧૯]

હે (પ્રજાપતે) પ્રજાપાલક ! તું (વૃષા) બળવાન છે અને (તે વાક્ સ્તનયિત્સુ) તારી વાણી મેધમાંજના છે, તું (શુષ્મ્યાં દિવિ) ભૂમિપર અને હુલોકમાં (શુષ્મં ક્ષિપસિ) બળની વૃદ્ધિ કરે છે, (તાં સર્વે પશ્યાઃ ઉપજીવન્તિ) એના પર બધા જીવોની ઉપશુલિકા થાય છે, અને (તેન ડ સા હર્વં કર્જં પિપતિ) એ વડે તે અન્ન અને અલ્પ વર્ષક રસની પૂર્ણતા કરે છે. [૨૦]

(પૃથિવી દુષ્કઃ) પૃથ્વી ઠોડી છે, (અતરિક્ષં ગર્ભઃ) અન્તરિક્ષ મધ્યભાગ છે, (યૌઃ કશા) હુલોક તંતુ છે, (વિચુત પ્રકાશઃ) વિજળી એના પાગા છે, અને (હિરણ્યયઃ વિન્દુઃ) સુવર્ણમય વિન્દુ છે. [૨૧]

(યઃ વૈ કશાયાઃ સપ્ત મધૂનિ વેદ) જે એ-કશાના તંતુના સાત મધને ગણે છે, તે (મધુમાન્ ભવતિ) મધવાળો થાય છે. (બ્રાહ્મણ ચ રાજાં ચ) બ્રાહ્મણ અને રાજા, (ધેનુઃ ચ અનદવાન્ ચ) ગાય અને બળદ, (ગ્રીહિઃ ચ યથા ચ) યોગ્યા અને જલ તથા (મધુ સપ્તમં) સાતમું મધ છે. [૨૨]

ભાવાર્થ — જે પ્રકારે મધમાખીએ પોતાના મધપુકામાં ઠેક ઠેકાણેથી લાવીને મધ એકઠું કરે છે, તે પ્રકારે મારામાં જ્ઞાન, તેજ, બળ અને વીર્ય અસ્તો રહે (૧૭-૧૭)

જેમ પહાડો અને પર્વતોમાં, ગાયો અને ધોડાઓમાં અને વૃદ્ધિના બળમાં મધુરતા છે, તેવી મધુરતા મારામાં આવે (૧૮)

હે દેવો ! મને એ મધમાખીઓના મધથી સંયુક્ત કરે, જેથી હું એ મીઠાસાને સારથેશ બધા લોકોને પહોચાડું. (૧૯)

હે પ્રજાપાલક દેવ ! તું બળવાન છે અને મેધમગ્નના તારી વાણી છે, જ જ હુલોકથી બુલોક સુધી બળની વૃદ્ધિ કરે છે. બધા જીવો એનાથી છળતા રહે છે તે અન્ન અને બળ આગો સહુનો પ્રાપ્ત થાયો. (૨૦)

ભૂમિ ઠોડી, અતરિક્ષ મધ્યભાગ, હુલોક મોટા વાજ, વિજળી ઝીણા વાજ છે અને એનાપર વાણીના જેવા સુવર્ણનાં ટપકાં છે એ ગાય વિશ્વરૂપ છે (૨૧)

જે એ ગાયનાં સાત મીઠાં વધીને બળે છે, તે મધુર અને છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, ગાય, બળદ, યોગ્યા અને જલ અને મધ સાતમું છે. ગાયોનાં આ સાત મીઠાં રૂપો છે (૨૨)

મધુમાન્મવતિ મધુમદસ્માહાર્યં ભવતિ । મધુમતો લોકાઙ્ગયતિ ય एवं વેદં

॥ ૨૩ ॥

મદ્વીધે સ્તનયતિ પ્રજાપતિરેવ તત્પ્રજામ્યઃ પ્રાદુર્ભવતિ ।

તસ્માત્પ્રાચીનોપવીતરિત્થે પ્રજાપતેઽનુ મા યુષ્પસ્વેતિ ।

અન્વેનં પ્રજા અનુ પ્રજાપતિર્યુષ્યતે ય एवं વેદં

॥ ૨૪ ॥

અર્થ—(ય एवं વેદં) ને આ જાણે છે તે (મધુમાન્ મવતિ) મધવાળો થાય છે, (મધ્ય આહાર્યં મધુમત્ મવતિ) તેનો આખો સંપ્રદ મધવાળો થાય છે. અને (મધુમતો લોકાન્ ઙ્ગયતિ) મીઠા લોકોને આપ કરે છે. [૨૩]

(યત્ વીધે સ્તનયતિ) ને આકાશમાં ગર્જના થાય છે, (પ્રજાપતિઃ યુષ્પત્) પ્રજાપતિ જ તે (પ્રજામ્યઃ પ્રાદુર્ભવતિ) પ્રજાઓને મારે માનો, પ્રગટ થાય છે. (તસ્માત્ પ્રાચીનોપવીતરિત્થે) તેથી જન્મણા બાજનું વસ્ત્ર લઈને ખડા યાદે પું, દે (પ્રજાપતે) પ્રજાપાલક ધર્મર ! મારું રમરણ રાખ, બુદ્ધી જતા નહીં ને આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરાવે જાણે છે. (યનુ પ્રજાઃ અનુ) એને અનુકૂળ પ્રજાઓ થાય છે. તથા એને (પ્રજાપતિઃ અનુયુષ્યતે) પ્રજાપતિ સારી રીતે રમરણમાં રાખે છે. [૨૪]

બાવાર્થ— ને આ વાતને જાણે છે, તે મધુર થાય છે, મધવાળો થાય છે અને મીઠાં રચાનો પ્રાપ્ત કરે છે. (૨૩)

આકાશમાં ને ગર્જના થાય છે, માનો તે પરમેશ્વર બધી પ્રજાઓને મારે પ્રગટ થઈને વપરેસ આપે છે એ વખતે લોકોએ એવી પ્રાર્થના કરવી કે, દે દેવ ! દે પ્રજાપાલક ! મારું રમરણ રાખ, બુદ્ધી જતા નહીં ને આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરાવે જાણે છે, લોકો તેને અનુકૂળ અને છે અને પ્રજાપાલક પરમેશ્વર પણ એવું રમરણ પૂર્વકે કાર્ય કરે છે (૨૪)

મધુવિદ્યા અને ગોમહિમા

રાગ મધુ

આ સૂક્તમાં ખાસ કરીને ગાયના મહિમાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આ સૂક્તનું બરાબર પઠન કરવાથી વાચક પોતાની મેળે જ ગાયનો મહિમા જાણી શકે છે. વેદની દૃષ્ટિએ ગાયનું મહત્ત્વ કેટલું છે, એ વાત આ સૂક્તના પ્રત્યેક મંત્રમાં સારી રીતે સમજાવવામાં આવી છે

ગાય એ સંપૂર્ણ જગતનું સર્વ છે એ પૃથ્વી, આશ, તેજ, વાયુ અને આકાશનો સાર છે. એ ગાયમાં અમૃતરસ છે એનું પાન કરવાથી બધા લોકો આનંદિત અને હાથ પુષ્ટ થાય છે. એનું દૂધ માનો સંપૂર્ણ જગતના પદાર્થોનું વીર્ય જ છે, એજ બધાનો પ્રાણ અને અદૃશ્ય અમૃત છે. ખાસ મનન કરનાર મનુષ્ય જ ગાયના આ મહત્ત્વને જાણે છે અને અનુભવ કરી શકે છે. ગાય એ દેવોની માતા છે, અને એજ બધી પ્રાણી પ્રાણુ છે, કેમ કે એમાં અમૃતનો મધુર રસ ભરેલો છે, ને એનું દૂધ પીએ છે, તે માનો પોતાનામાં

અમૃતરસ લે છે અને તેને લીધે તે હીર્ષાગ્રી થાય છે. તમામ અમૃતરસનું કેન્દ્ર સ્થિત આ ગાયની અંદર છે.

અમૃતનો કલશ

આ ગાય બધા દેવોએ પોતાની દિવ્ય શક્તિઓથી ઉત્પન્ન કરી છે. તેમજ એના દુધાશ્વર્યા અમૃતનો ધોર રાખેલો છે ને કોઈ પોતાની મેધા શક્તિ વધારવા ચાહતો હોય તેણે આ દૂધરૂપી અમૃત અવરથ પીવું આ ગાયના આમળમાંથી ને દૂધ રૂપી રસ નિકળે છે, તે માનો અદૃશ્ય બળ આપવા વાળો રસ છે.

એ અમૃતરસ આપે છે, યજ્ઞ કરાવે છે, મૌ બારણુ કરાવે છે, અને પોતાના દૂધથી બધાને પ્રુષ્ટિ આપે છે. બળદ પણ આપણ સર્વને બધા પ્રકારનું સુખ આપે છે. જેની રીતે સોમરસ દેવોને પ્રિય થાય છે, તેની રીતે ગાયનું દૂધ મનુષ્યને પ્રિય થાય અને તેનાથી મનુષ્યનું તેજ વધે. ને પ્રકારે મધ આખીઓ થોડું થોડું કરીને મધ એકઠું કરે છે અને પોતાના

પ્રગ્નમાં એનો સંગ્રહ કરે છે, તે પ્રકારે મનુષ્યો માટે ઉચિત છે કે, તેઓ મધમાખીનું અનુકરણ કરે અને પોતાનામાં જ્ઞાન, તેજ, બળ, વીર્ય અને પરાક્રમ વધારે. ક્યો ક્યો, પ્રયત્ન કરનારો મનુષ્ય આ વાતો પોતાનામાં વધારો શકે છે.

પદ્મડો, પવનો અને આખા જગતમાં બધે મધ ભરેલું છે, તે મધ મારામાં આવે. આ ગાપના રૂપે પરમેશ્વરની અદ્વૈત શક્તિ જ પૃથ્વીપર મનુષ્યની ઉત્પત્તિને માટે આવી ગઈ છે. એ વાત અવશ્ય સ્મરણમાં રાખવી.

એ મધુરતાના સાત રૂપો આ પૃથ્વી પર છે, એક મધુરતા

બ્રાહ્મણોમાં જ્ઞાન રૂપે છે. બીજી મધુરતા ક્ષત્રિયોમાં પરાક્રમના રૂપે વિદ્યમાન છે. તેવી જ રીતે ગાય, બળદ, ચોખ્ખા, અને મધમાં મધુરતા ભરેલી છે. તેથી જ મનુષ્ય આ વાત જાણે છે, તે આ સાત પદાર્થો વડે પોતાની ઉત્પત્તિ કરે છે

આ બધો ઉપદેશ પોતે પ્રજનપતિએ કર્યો છે, તેથી વાચકે એને સ્મરણમાં રાખવો અને એ સાત અશ્વરો વડે પોતાનું બળ વધારવું

આ સૂકતનો આશય સ્પષ્ટ છે, તેથી વિશેષ વિવેચનની જરૂર નથી

અતિથિ સત્કાર

કાંકિ ૯, સૂકત ૬

(અર્થિ:— જ્ઞાન દેવતા - અતિથિ: વિદ્યા)

યો વિદ્યાદ્વક્ષં પ્રત્યક્ષં પરંપિ યસ્ય સંધારા ક્ષત્તો યસ્યાનુકૃયમ્	॥ ૧ ॥
સામાનિ યસ્ય લોમાનિ યજુર્હૃદયમુચ્યતે પરિસ્તરણમિદ્રુવિઃ	॥ ૨ ॥
યદ્વા અતિથિપતિરતિથીન્પ્રતિપદ્યતિ દેવયજ્ઞં પ્રેક્ષતે	॥ ૩ ॥
ચદભિવદંતિ દીક્ષામુપૈતિ યદુદકં ચાતંત્યપઃ પ્ર ણંયતિ	॥ ૪ ॥
યા એવ યજ્ઞ આર્પઃ પ્રણીયન્તે તા એવ તાઃ	॥ ૫ ॥
યતર્પણમાહરંતિ ય એવાર્થીષોમીર્યઃ પશુર્વચ્યતે સ એવ સઃ	॥ ૬ ॥
યદાવસુથાન્કલ્પયન્તિ સદોહવિર્ધાનાન્થેવ તત્કલ્પયન્તિ	॥ ૭ ॥

અર્થ— (યઃ પ્રત્યક્ષં દ્રશ્ય વિદ્યાત્) જે પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મને જાણે છે, (યસ્ય પરંપિ સંધારા) એના અવયવો વગર સામગ્રી છે, (યસ્ય અનુકૃયમ્ ક્ષત્તઃ) એના એકદંડ અચળિ છે (યસ્ય લોમાનિ સામાનિ) એના વાળ સામ છે, અને એનું (હૃદયં યજુઃ) હૃદય યજુ છે, એમ કહેવામાં આવે છે તથા એનું (પરિસ્તરણં) રૂત્તુ દાઢિઃ) એકદંડનું વસ્ત્ર ઢાપે છે [૧-૨]

(યત્ વૈ અતિથિપતિઃ) જે તે ગૃહસ્થ (અતિથીન્ પ્રતિપદ્યતિ) અતિથિઓ તરફ જાય છે તે જાણે કે (દેવયજ્ઞં પ્રેક્ષતે) દેવ વગરને જાય છે (યત્ અભિવદંતિ દીક્ષાં વપૈતિ) જે અતિથિ સાથે વાત કરે છે, તે યત્ દીક્ષા લેના જેવું છે. (યત્ ઉદક ધાત્વતિ) જે તે જ્યારે જળ માને છે, અને (અપઃ પ્ર ણંયતિ) જળ તેની આગળ ધરી દે છે, તે માનો (યા એવ ચક્ષે આપઃ પ્રણીયન્તે) જે યજ્ઞમાં જળ લઈ જાય છે, (તા એવ તાઃ) તે તેજ જળ છે. [૩-૫]

(યત્ તર્પણ માહરંતિ) જે પદાર્થ અતિથિની તૃપ્તિ કરવાને માટે લાઈ આવે છે, (ય એવ અર્ધાવોમીર્યઃ પશુઃ ચચ્યતે સ એવ સઃ) તે માનો અગ્નિ અને સોમને માટે પશુ બલિવામાં આવે છે, તેજ એ છે. (યત્ અવસથાન્કલ્પયન્તિ)

યદુપસ્તુજન્તિ પર્દિચ્ચ તત્	॥ ૮ ॥
યદુપરિણયનમાદર્શન્તિ ચર્મમૃત તેનં લોકમર્મં કન્દે	॥ ૯ ॥
યદૈશિપૂષ્પદર્શનમાદર્શન્તિ પરિષયં યય તે	॥ ૧૦ ॥
યદાહનામ્પ્રજ્ઞાનમાદર્શન્યાગ્યમૃથ તત્	॥ ૧૧ ॥
યત્પુરા પરિવેપાર્યાદમાદર્શન્તિ પુરોઢાઘૈષ્ઠ્ય સી	॥ ૧૨ ॥
યદશનઠત્ત્વં હર્ષન્તિ દરિષ્ટઠમૈર તત્ સ્વપન્તિ	॥ ૧૩ ॥
યે મીહયો યયા નિરુપ્યન્તેઽચરે દ્વયે	॥ ૧૪ ॥
યાન્યુલ્લસલમુસલાનિ પ્રારાણ યય તે	॥ ૧૫ ॥
યુર્ષિ પુવિષ્ટં તુષાં ઋજીપામિપર્ણીશર્પાઃ	॥ ૧૬ ॥
સુમર્ધિનંલેષણમાયવનં દ્રોણવદ્દયાઃ કુમ્ભ્યો યાયમ્ધ્યાનિ પાપ્રાણીયમેવ ઋષ્ણાજિનમ્	॥ ૧૭ ॥

જલપચક્તિ) ને અનિયમે આરે યાનનો યજ્ઞ-૫ કરે છે (સર્વો દર્શિર્ધાતાનિ યય તત્ જલપચક્તિ) તે માને યજ્ઞ
૫૬ અને દર્શિર્ધાનની રચના કરવા જેવું છે (યત્ ઉપસ્તુજન્તિ) ને પાથરવામાં આવે છે (યર્દિં યય તત્) તે માને
યજ્ઞ કુદા ધાર જ છે (યત્ ઉપરિણયનં આદર્શન્તિ) ને એના પર પથારી પાથરવામાં આવે છે (તેન સ્વર્ગ લોક
જલપચક્તિ) એનાથી સ્વર્ગલોક જ માને પથારી વળે છે [૬-૮]

(યત્ જલિપુ ઉપવર્ણ આદર્શન્તિ) ને આદર અને ઉદ્ધર્ષ-અનિયમે આરે કાષ્ઠ આવે છે, તે માને યજ્ઞ
(તે પરિષયઃ યય) પરિષિ છે (યત્ કાચન-અમ્પ્રજ્ઞાન આદર્શન્તિ) ને અગ્નિને આરે અ જન અને કરીતને ગલીકા
કરવાને આરે તેજ કાવે છે તે માને (તત્ જાજય યય) તે થી જ છે [૧૦-૧૧]

(યત્ પરિવેપાર્યાદમાદર્શન્તિ) ને એજન પિતૃવાની પહેલાં અનિયમે આરે (સર્વં આદર્શન્તિ) આવાના હેતુથી
કાવે છે તે માને (તૌ પુરોઢાઘૈષ્ઠ્ય) પુરોઢ છે (યત્ અશનઠત્ત્વં હર્ષન્તિ) ને એજન બનાવવાવાળાને બોલાવે છે
તે માને (દરિષ્ટઠમૈર તત્ સ્વપન્તિ) દરિ તેપાર કરવાવાળાને બોલાવે છે [૧૨-૧૬]

(યે મીહયો યયા નિરુપ્યન્તે) ને એજા અને જન દેખાય છે (તે કાશઃ યય) તે સોમવાના
ભાગે જ છે (યાનિ ઉલ્લસલમુસલાનિ) ને ઉપાગી અને મુસાગ અનિયમે આરે અનજ આડવાના કામમાં આવે છે તે
માને (તે પ્રારાણઃ યય) તે સે ખાસ કાદવાને પત્થર છે [૧૪-૧૫]

(યુર્ષિ યયિષ્ટ) અતિથિને આરે ને સુધુ વાપરવામાં આવે છે તે એ યજ્ઞમાં વપરાતા પવિત્રના જેવું છે એરીતે
(તુષા ઋજીપા) અનાજમાંની કુસકા નીકળે છે, તે સોમરસને ખાંડના પછી અવશિષ્ટ રહેલા સોમતુઓના નેરા છે
(અમિપવર્ણોઃ કાપાઃ) અનિય બોજન આરે પ્રયુક્ત થતું પાણી યજ્ઞના જળ સમાન છે (યુર્ષો ચ્યુક્) કે હીસરના
નેરી છે, (કાશઃ યય ર્દક્ષણ) અઘી વખતે અનનું કાસતુ તે યજ્ઞના કદાચ કમ જેવું છે, (કુમ્ભ્ય દ્રોણવદ્દયા)
ચામચાને દેગમે અદિ પાને યજ્ઞના દ્રોણકલશો જેમાં છે, (પાપ્રાણિ યાયમ્ધ્યાનિ) અતિથિને આરે ને બીજા પાને
સાવવામાં આવે છે, તે યજ્ઞના ચાચખ પાત જ છે અને (દ્વય યય ઋષ્ણાજિન) એજ કૃષ્ણાજન છે [૧૬-૧૭]

જાણક— અતિથિ ધરમા આવ્યા પછી તેને ને ને પાર્થિ આપવા આવે છે તે તે માને યજ્ઞમાં વપરાતા પદાર્થો
સમાન જ ને આર્જન અતિથિને સાર કરવા તે યજ્ઞ કરવા જેવું જ છે (૧ ૧૭)

[૨]

યજમાનબ્રાહ્મણં વા એતદર્તિથિપતિઃ કુરુતે યદાહાર્યાણિ પ્રેક્ષતે इदं भूयाइ इदाइमिति	॥ ૧૮ ॥
यदाह भूय उद्धरेति प्राणमेव तेन वर्षीयांसं कुरुते	॥ ૧૯ ॥
उपं हरति हवींष्या सादयति	॥ ૨૦ ॥
तेषामासन्नानामર્तिधिरात्मજુહોતિ	॥ ૨૧ ॥
सूचा हस्तेन प्राणे पूर्वे सूचकारेण वपदकारेण	॥ ૨૨ ॥
एते वै प्रियाश्चाप्रियाश्चत्विजः स्वर्गं लोकं गमयन्ति यदर्तिययः	॥ ૨૩ ॥
स य एवं विद्वान् द्विषन् अश्रीयात् द्विषतोऽन्नमश्रीयात् मीमांसितस्य न मीमांसमानस्य	॥ ૨૪ ॥
सर्वो वा एष जग्धपाप्मा यस्यान्नमश्नन्ति	॥ ૨૫ ॥
सर्वो वा एपोऽजग्धपाप्मा यस्यान्नं नाश्नन्ति	॥ ૨૬ ॥
सर्वदा वा एष युक्तब्रावार्द्रपवित्रो वितताध्वर आहृतयज्ञकतुर्य उपहरति	॥ ૨૭ ॥

અર્થ—[૨] (इदं भूयाइ इदाइ इति) આ વધારે યા આ દીક છે એવું ને (આહાર્યાણિ પ્રેક્ષતે) અતિથિએને આપવા થોડા પદાર્થોનું નિરિક્ષણ કરે છે, તે (અતિથિપતિઃ) અતિથિનું પાસન કરવાવાળો યજમાન (एतत्) એને માને (यजमानब्राह्मणं वै कुरुते) યજમાનના બ્રાહ્મણના જેવું કામ કરે છે. [૧૮]

(यत् आह) ને કહે છે કે (भूयः उद्धर इति) વધારે પિરસાને અતિથિને આપો, તો (तेन) એનાથી તે (प्राणं वर्षीयांसं एव कुरुते) પોતાના પ્રાણને ચિરસ્થાયી બનાવે છે ને એની પાસે અન્નાદિ (उपहरति) લઈ જાય છે તે માને (हवींषि मासादयति) હવીના પદાર્થો લાવે છે. [૧૯-૨૦]

(तेषां आसन्नानां) એ લાવેલા પદાર્થોમાંથી કેટલાક પદાર્થોનું (अतिथिः आत्मन् जुहोति) અતિથી પોતાનામાં દહન કરે છે, એ ભોજન સ્વીકારે છે. (हस्तेन सूचा) હાથેથી સરવાથી, (प्राणे पूर्वे) પ્રાણેથી પૂર્વમાં (सूचकारेण वपदकारेण) ભોજન કરતાં ' સૂચ્ સૂચ્ ' એવા શબ્દોથી વપદકારેથી તે પોતાનામાં એક આહુતિ નાખે છે. (यत् अर्तिययः) ને એ અર્તિય છે તે (प्रियाः अप्रियाः च) પ્રિય હોય અથવા અપ્રિય હોય તે (क्षत्विजः) આતિથ્ય યતના ક્ષત્રિય યજમાનને (स्वर्गं लोकं गमयन्ति) સ્વર્ગલોકમાં પહોંચાડે છે. [૨૧-૨૩]

(यः एवं विद्वान्) આ તત્ત્વને બળીને (सः द्विषन् न अश्रीयात्) તે કાષ્ટના પછુ દેખ ન કરતો ભોજન કરે છે. (द्विषतः अन्नं न अश्रीयात्) દેખ કરવાવાળાને ત્યાં જમવું નહીં. (न मीमांसितस्य) સંશયિત આચરણુવાળા મનુષ્યને ત્યાં ન ખાવું, (न मीमांसमानस्य) સંશય ન રાખનારને ત્યાંજ અતિથિએ બ્રત ખાવું. [૨૪]

(यस्य अन्नं अश्नन्ति) જેનું અન્ન અતિથિ ખાય છે (सर्वः वै एष जग्धपाप्मा) એના બધાં પાપો બળી જાય છે. તેમજ (यस्य अन्नं न अश्नन्ति) જેનું અન્ન અતિથિ સ્વીકારતા નથી (सर्वः वै एष अजग्धपाप्मा) એના બધા પાપો એવાંને ફોવાં જ રહે છે. [૨૫-૨૬]

(यः उपहरति) ને ગ્રહસ્થ અતિથિની સેવાને ગારે આવશ્યક સામગ્રી એની પાસે લઈ જાય છે, તે માને (सर्वदा वै एषः युक्तब्राह्मण) તે સદાસર્વદા સોમરસ કાંદરાના પત્થરથી રસ કાઢતો રહે છે, હમેશાં (ब्राह्मणपवित्रः) રસ માળતો રહે છે, તેનો પાટવાનો પત્થર હમેશાં બીતો રહે છે તે (धिनत-अवग्रहः) સદા યજ કરે છે, તે સદા (आहृतयज्ञ-कतुः) યજ પૂરે કરનારની જેમ રહે છે. [૨૭]

પ્રાજાપત્યો વા એતસ્થ યજ્ઞો વિતતો ય ઉપહરતિ	॥ ૨૮ ॥
પ્રજાપતેર્વા એપ વિક્રમાનનુવિક્રમતે ય ઉપહરતિ	॥ ૨૯ ॥
યોડતિધીનાં સ આહવર્નીયો યો વેદમનિ સ ગાર્હપત્યો યસ્મિન્પચન્તિ સ દક્ષિણાગ્નિઃ	॥ ૩૦ ॥

[૩]

ઇદં ચ વા એપ પૂર્તં ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિથેરશ્રાતિ	॥ ૩૧ ॥
પર્યથ વા એપ રસં ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિથેરશ્રાતિ	॥ ૩૨ ॥
ઉર્જાં ચ વા એપ સ્ફાર્તિ ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિથેરશ્રાતિ	॥ ૩૩ ॥
પ્રજાં ચ વા એપ પશૂંશ્ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિથેરશ્રાતિ	॥ ૩૪ ॥
કીર્તિં ચ વા એપ યજ્ઞશ્ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિથેરશ્રાતિ	॥ ૩૫ ॥
થ્રિયં ચ વા એપ સંવિદં ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિથેરશ્રાતિ	॥ ૩૬ ॥
એપ વા અતિથિર્થચ્છોગ્રિયસ્તસ્માત્પૂર્વો નાર્શીયાત્	॥ ૩૭ ॥
અશિતાવત્પતિથાવશીયાદ્યજ્ઞસ્ય સત્તમસ્વાયં યજ્ઞસ્પાવિચ્છેદાય તદ્ વ્રતમ્	॥ ૩૮ ॥
એતદ્વા ઉ સ્વાદીયો યદધિગ્ધ્વં હીરં વાં માંસં વા તદેવ નાર્શીયાત્	॥ ૩૯ ॥

અર્થ—(યઃ ઉપહરતિ) ને અતિથિઓને સમર્પણ કરે છે તે માને (એતસ્ય પ્રાજાપત્યઃ, વૈ યજ્ઞા વિતતઃ) તેના પ્રાજાપત્ય યજ્ઞનો વિસ્તાર થયો છે (ય ઉપહરતિ) ને દાન આપે છે તે માને (પ્રજાપતેઃ વિક્રમાન્વ અનુવિક્રમતે) પ્રજાપતિના વિક્રમાનુ અનુકરણ કરે છે [૨૮-૨૯]

(યઃ અતિથીનાં) અતિથિઓના શરીરમાં ને પાચક અગ્નિ છે (સઃ આહવર્નીયઃ) તે આ આહવર્નીય અગ્નિ છે (ય વેદમનિ સઃ ગાર્હપત્યઃ) મર્યા ને અગ્નિ દેહ્ય છે તે એ ગાર્હપત્ય અગ્નિ છે, (યસિન્ પચન્તિ સ દક્ષિણાગ્નિઃ) ને પર અન્ન રાખવામાં આવે છે તે દક્ષિણાગ્નિ છે [૩૦]

[૩] (યઃ અતિથોઃ પૂર્વં અશ્રાતિ) ને અતિથિને પહેલાં ભોજન કરી લે છે, (એપ) તે (પ્રહાણાં ઇદં ચ વૈ પૂર્તં ચ અશ્રાતિ) પોતાના ધરના છટ અને પૂર્તને જ ખાઈ ભજ્ય છે ને અતિથિની પહેલાં જ ભોજન કરી લે છે તે માને કે, ધરનાં (એપઃ ચ રસં ચ) દૂધ અને રસને, (ઉર્જાં ચ સ્ફાર્તિ ચ) અન્ન અને સમૃદ્ધિને, (પ્રજાં ચ પશૂન્ ચ) પ્રજા અને પશુને, (કીર્તિં ચ યજ્ઞશ્ચ) કીર્તિ અને યજ્ઞને, (થ્રિયં ચ સંવિદં ચ) શી અને સંજાતને (અશ્રાતિ) ખાઈ ભજ્ય છે [૩૧-૩૬]

(એપ વૈ અતિથિઃ યત્ શ્રોધિયઃ) એ અતિથિ નિશ્ચયથી શ્રોત્રિય છે, (તસ્માત્ પૂર્વઃ ન અજ્ઞોયાત્) તેથી એની પહેલાં ભોજન કરવું ન ભેદાયે [૩૭]

(અતિથો અશિતાવતિ અશ્વીયાત્), અતિથિને જમાડયા પછી જ ગૃહસ્થે પોતે ભોજન કરવું. (યજ્ઞસ્ય સ્વાત્મસ્વાયં) યજ્ઞની સાંજતાને માટે (યજ્ઞસ્ય અવિચ્છેદાય) યજ્ઞનો ભંગ ન થાય એટલા ખાતર (તત્ વ્રતં) ગૃહસ્થે આ વ્રતનું પાલન કરવું ભેદાયે. [૩૮]

(એતદ્ વૈ ઉ સ્વાદીયઃ) ને ને રજાદ હુકત છે (યત્ અધિગ્ધ્વં હીરં ચ માંસં વા) તે ગાયનું દૂધ અથવા અન્ય માંસાદિ પદાર્થો છે (તત્ વ્રતં ન અજ્ઞોયાત્) એમાંથી અતિથિની પહેલાં કોઈ પણ પદાર્થ ખાવો નહીં [૩૯]

આવાર્થ—અતિથિને ચોથા આહરસત્કાર કરવો માને એકા યજ્ઞો કરવા બરાબર છે. (૧૮-૩૦)

અતિથિને પહેલાં ભોજન કરાવવું, પછી ને અર્ધેયુ દેહ્ય તે ધરના ચાલુસોએ ખાવું, કોઈ પણ કાલકુસર ધરના માલુસોએ અતિથિની પહેલાં જમવું નહીં, એમ કરવાથી ગૃહસ્થ યજ્ઞની પૂર્ણતા થાય છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થે આ વ્રતનું પાલન કરવું [૩૧-૩૬]

[૪]

સ ય एवं વિદ્વાન્સ્રીરમુપસિચ્ચૌપહરતિ ।

યાર્વદમિષ્ટોમેનેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૦ ॥

સ ય एवं વિદ્વાન્સર્પિરુપસિચ્ચૌપહરતિ ।

યાર્વદતિરાત્રેણેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૧ ॥

સ ય एवं વિદ્વાન્મધૂપસિચ્ચૌપહરતિ ।

યાર્વત્સત્ત્વસર્થેનેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૨ ॥

સ ય एवं વિદ્વાન્માંસમુપસિચ્ચૌપહરતિ ।

યાર્વદ્ દ્વાદશાદેનેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૩ ॥

સ ય एवं વિદ્વાન્લુદકમુપસિચ્ચૌપહરતિ ।

પ્રજાનાં પ્રજનનાય ગચ્છતિ પ્રતિષ્ઠાં પ્રિયઃ પ્રજાનાં ભવતિ

ય एवं વિદ્વાન્લુદકમુપસિચ્ચૌપહરતિ

॥ ૪૪ ॥

અર્થ— [૪] (યઃ ઇવં વિદ્વાન્) જે આ વાત સમજીને અતિથિને માટે (સ્રીરં ઉપસિચ્ચ ઉપહરતિ) દૂધ સારા પાનમાં રાખીને લઇ જાય છે, એને (યાવત્ સુસમૃદ્દેન અમિષ્ટોમન ઇષ્ટ્વા અવરુન્ધે) ઉત્તમ સમૃદ્ધ અમિષ્ટોમ પઠતું વચન કરવાથી એને જેટલું ફળ મળે છે, (તાવત્ ઇતેન અવરુન્ધે) તેટલું તેને મળે છે. [૪૦]

(યઃ ઇવં વિદ્વાન્) જે આ વાત જાણે છે અને અતિથિના માટે (સર્પિઃ ઉપસિચ્ચ ઉપહરતિ) વાસણમાં ધી રાખીને લઇ જાય છે, તેને જેટલું ફળ મળે છે, કે જે કોઇને (સુસમૃદ્દેન મતિરાત્રેણ) સમૃદ્ધ અતિરાત્ર નામનો યજ્ઞ કરવાથી મળે છે. [૪૧]

જે આ વાત સમજી લઇને અતિથિને આપવાને માટે (મધુ ઉપસિચ્ચ ઉપહરતિ) ગાયુ એટલે મધ ઉત્તમ પાન-માં રાખીને અનિથિની પાસે લઇ જાય છે, તેને જેટલું ફળ મળી શકે છે જેટલું મળે (સુસમૃદ્દેન સત્ત્વસર્થેન ઇષ્ટ્વા) ઉત્તમ સમૃદ્ધ સત્ત્વસર્થ નામનો યજ્ઞ કરવાથી મળે છે. [૪૨]

જે આ વાત જાણીને (માંસં ઉપસિચ્ચ) માંસને પાત્રમાં રાખીને અતિથિની પાસે લઇ જાય છે, તેને જેટલું ફળ મળે છે જેટલું ઉત્તમ સમૃદ્ધ (દ્વાદશાદેન ઇષ્ટ્વા) દ્વાદશાદ યજ્ઞ કરવાથી કોઇને મળે છે. [૪૩]

જે આ વાતને સમજીને (લુદકં ઉપસિચ્ચ) ઉત્તમ પાણી પાત્રમાં રાખીને અતિથિની પાસે લઇ જાય છે, તે પ્રજાનાં પ્રજનનાય પ્રતિષ્ઠાં ગચ્છતિ) પ્રજાઓનું પ્રજનન અર્થાત્ ઉત્પત્તિને માટે સિંચવાને આસ યાય છે અને (પ્રજાનાં પ્રિયઃ ભવતિ) પ્રજાને પ્રિય થાય છે. [૪૪]

ભાવાર્થ—> શ્રુદ્ધર્ય ઉત્તમ અદ્દાથી દૂધ આદિ પદાર્થો ઉત્તમ સ્વચ્છ પાનમાં રાખીને અતિથિને સમર્પણ કરવાની ભક્તિથી તેની પાસે લઇ જાય છે, તેને મોટા મોટા યજ્ઞો યથાસર્થ કરવાનું ફળ આપ થાય છે. (૪૦-૪૪)

तस्मां उपा दिङ्गणोति सविता प्र स्तौति ।

षट्स्रतिर्गर्जगोद्रीयति त्वष्टा पुष्ट्या प्रति हरति विश्वं देवा निधनम् ।

निघनं भूत्याः प्रजायाः पशूनां मयति य एषं वेद

तस्मा उद्यन्तसूर्यो हिङ्क्रणोति संग्रवः प्र स्तौति ।

मध्यन्दिन उद्गायत्यपराहः प्रति हरत्यस्तु यन्निषेधम् ।

निधनं भूत्याः प्रजायाः पशूनां मवति य एवं वेद

तस्मा अथो मयन्दिहोति स्तनयन्प्र स्तोति ।

विद्योत्तमानः प्रति हरति वर्षक्षुद्रायत्युद्धृष्ट निषर्गम् ।

निषन् भूत्याः प्रजायाः पशूनां भवति च एवं चेद ।

अतिथीन्प्रति पश्यति दिङ्गणोत्पामि वंदति प्र स्तोत्सुदुकं याचत्युद्गामति

उपं द्रति प्राति हृत्युच्छिष्टं निधनम् ।

निधनं भूत्याः प्रजायाः पशूनां भवति य एवं वेद

|| ४८ ||

અર્થ— [૫] (યા એવ એવ) ને આ અતિથિ સતારના વતને બાળે છે (તરમી) એ મનુષ્યને માટે (વપા દિજાગોતિ) થિયા આનન્દ-સન્દેશ આપે છે, (સચિતા પ્ર સ્તોતિ) અપં વિશેષ પ્રશ્ન સા કરે છે, (શુદ્ધસ્પતિ' ઝઞ્ઞયા વદ્વાયાતિ) શુદ્ધસ્પતિ ગેરથી એના ચુએનું માન કરે છે (ત્વયા પુદ્ધા પ્રતિદશતિ) ત્વયા એને પુષ્ટિ આપે છે, (વિશ્વેદેવા નિષ્વન) ખીળ બપા દેવા આશ્રય આપે છે. એ રીતે તે (મૃત્યા પ્રજાયા પદ્માનં નિષ્વનં ભવાતિ) સંપત્તિ, પ્રભુ અને પશુએનું આશ્રયસ્થાન બને છે [૪૫]

સે આ અતિથિનું સત્કારના પ્રતનને બળે છે, (તસ્મે ઉચ્ચત્ સૂર્યં દિશ્વળપાતિ) એને માટે ઉમેરેલા ચરમ આત્મદ્વેષ નેત્રેશ આપે છે, (સાગવ્ય પ્રતીતિ) પ્રજાનસમય પ્રસાસ કરે છે, (મધ્યપદિન ઉદ્ઘાપતિ) મધ્યપદિન એનું શુભ પ્રાન કરે છે (અપરાહ્ણઃ પ્રતિહરતિ) અપરાહ્ણસમય એને પુષ્ટિ આપે છે (અસ્ત યત્ નિષ્ઠન) અસ્તર્ગા જતો સૂર્ય તેને વ્યાસરો આપે છે આ પ્રકારે તે સર્વિત, પ્રાન અને પશુએનું આશ્રયસ્થાન થાય છે [૪૬]

તે આ અતિથિ સત્કાર મળે છે (તસ્મૈ વ્યઘ્ર મયત્ત હિ હૃણોતિ) તેને મારે ઉત્પન્ન થનારો મેઘ અનન્દ સંદેશ આપે છે (સ્તનયત્ત પ્રત્નોતિ) ગર્ભના કરવાવાળો મેઘ પ્રદાન કરે છે (વિષયોત્તમાન પ્રતિદાપતિ) પ્રજાસવાળો પુષ્ટિ આપે છે, (વર્ષવં ઉદ્દાયતિ) શષ્ટિ કરનાર મેઘ એનું શુભગાન કરે છે (ઉદ્ગૃહ્યન્ત નિઘન) ઉપર ઉદ્દાનનાર આશ્વ આપે છે એ પ્રકારે એ સપત્તિ, સતતિ અને પશુઓનું આશ્વરથાન થાય છે [૪૭]

જે આ અતિથિ સત્કારના કૃતને જાણે છે તે જ્યારે (અતિથિનું પદ્યવતિ) અનિથિએનું કદાચ કરે છે તે આતો તે (દિષ્ટગાંતિ) આનંદના થયે ઉચ્ચારે છે, જ્યારે તે અતિથિએને (અભિવદતિ) નમસ્કાર કરે છે, ત્યારે તે કૃત્ય એના (પ્રસ્તૌતિ) પ્રતાપ કદાચ સમાન હોય છે જ્યારે તે (ઉદ્ગક યાચતિ) જળ મગે ત્યારે માનો તે (હઝાયતિ) યતના ઉદ્ગામનું કામ કરે છે (વપદરતિ પ્રતિદરતિ) જ્યારે તે પત્યર્થ અતિથિની પાસે સામે છે, ત્યારે તે યતન અતિ દર્શનું ક્ષામ કરે છે (ઉલ્લિષ્ટ મિથન) જે અમ અતિથિએ બેજાન કદા પછી બાકી રહે છે, તેને એના યતના અતિમ અસદ સમ જો આ રીતે અતિથિસત્કાર કરનાર સ પતિ, સતતિ અને પશુએનું આચરચર્યાન બને છે [૪૮]

બાબત - દિહાર, પ્રતાપ, વૃન્દાવન પ્રતિદાર અને નિધન એ સામના પામ્ય એ જી, અતિથિસાહર કનારને એ પતિ વા પ્રારે સિદ્ધ વામ છે અર્થાત અતિથિસાહર એ એક મહાનો પુરુષ સામ છે અતિથિસાહર ૪ મુદત્યુત્તર ૧૪૨૫ વરિત અને

[૬]

યત્સત્તારં હૃયત્યા શ્રાવયત્યેવ તત્	॥ ૪૯ ॥
યત્પ્રતિશૃણોતિ પ્રત્યાશ્રાવયત્યેવ તત્	॥ ૫૦ ॥
યત્પરિવેષ્ટારઃ પાત્રંદસ્તાઃ પૂર્વે ચાપરે ચ પ્રવર્તન્તે ચમત્સાધ્યયં એવ તે	॥ ૫૧ ॥
તેષાં ન કશ્ચનાહોતા	॥ ૫૨ ॥
યદ્વા અતિથિપતિરતિથીન્પરિવિષ્ય ગૃહાન્તુપોદૈત્યંવૃથ્યમેવ તદુપવૈતિ	॥ ૫૩ ॥
યત્સંભાગયતિ દક્ષિણાઃ સમાગયતિ યદ્નુતિષ્ઠત ઉદવસ્યત્યેવ તત્	॥ ૫૪ ॥
સ ઉપહૂતઃ પૃથિવ્યાં મંશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યપૃથિવ્યાં વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૫ ॥
સ ઉપહૂતોઽન્તરિક્ષે મંશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યદન્તરિક્ષે વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૬ ॥
સ ઉપહૂતો દિવિ મંશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યદિવિ વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૭ ॥
સ ઉપહૂતો દેવેષુ મંશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યદેવેષુ વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૮ ॥
સ ઉપહૂતો લોકેષુ મંશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યલોકેષુ વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૯ ॥
સ ઉપહૂત ઉપહૂતઃ	॥ ૬૦ ॥
આમોતીમં લોકમામોત્યમુમ્	॥ ૬૧ ॥
જ્યોતિષ્મતો લોકાઙ્ગયતિ ય એવં વેદં	॥ ૬૨ ॥

અર્થ — [૬] (યત્ સત્તારં હૃયતિ) ને એ દ્વારપાળને બોલાવે છે, માનો (તત્ આશ્રાયયતિ એવ) તે અભિશ્રવણ કરે છે. (યત્ પ્રતિશૃણોતિ) ને એ સભો છે, માનો (તત્ પ્રત્યાશ્રાવયતિ એવ) તે પ્રત્યાશ્રવણ જ છે જ્યારે અતિથિને માટે (પૂર્વે ચ અપરે ચ પરિવેષ્ટાર પાત્રંદસ્તા પ્રવર્તન્તે) પહેલા અને પાછળથી પિરસનારા સેવકો પાત્ર હાથમાં લઇને તેની પાસે જાય છે, માનો (તે ચમત્સાધ્યયં એવ) ચમતો ચમત્સાધ્યયું છે (તેવાં ન કશ્ચના હોતા) એમા કોઇ પણ અથાજક હોતા નથી. [૪૯-૫૨]

(યત્ દૈ અતિથિપતિ અતિથીન્ પરિવિષ્ય) ને તે ગૃહસ્થ અતિથિઓને બોલત આવતો (ગૃહાન્તુ ઉપ હૃદૈતિ) પોતાને ઘેર જાય છે માનો (તત્ અવશ્યં એવ ઉપ અવૈતિ) તે અવશ્ય સ્નાનને માટે જ જાય છે (યત્ સમાગયતિ) ને એ આવે છે, માનો તે (દક્ષિણાઃ સમાગયતિ) દક્ષિણા પ્રદાન કરે છે (યત્ અનુતિષ્ઠત) ને એને માટે અનુબ્રાહ્મ કરે છે, માનો (તત્ ઉદવસ્યતિ એવ) તે યથાસાધ્યય કરે છે [૫૩-૫૪]

(સ પૃથિવ્યાં ઉપહૂત) ને આ પૃથ્વીપર કોઇ દેહમા આદરથી બોલાવેલો અતિથિ (યત્ પૃથિવ્યાં વિશ્વરૂપ) આ પૃથ્વીમાં ને કહી અનેક રૂપર ગુણો અત્ર છે (તસ્મિન્ ઉપહૂત મંશયતિ) એને ત્યાં નિમજ્જિત થઇને ખાય છે, તે આદરથી બોલાવાયેલો અતિથિ (અન્તરિક્ષે) અન્તરિક્ષમાં (દિવિ) દુષ્ટોક્ષમાં, (દેવેષુ) દેવતાઓમાં અને (લોકેષુ) અપ્ષા લોકોમાં ને (વિશ્વરૂપ) અનેક રૂપર ગુણો અત્ર હોય છે, એને ત્યાં બેસીને (મંશયતિ) અન્નજી કરે છે. [૫૫-૫૬]

(સ ઉપહૂતઃ) તે આદરથી બોલાવેલો અતિથિ પુણ્ય લાભ આપે છે, અતિથિને આદરથી બોલાવવાવાટે. ૪૯૨ય (દમ લોકો આપ્નોતિ) આ લોકને પ્રાપ્ત કરે છે અને (અનુ આપ્નોતિ) તે લોકને પશુ પ્રાપ્ત કરે છે (એવં વેદં) ને આ અતિથિસત્કારના પ્રતને જાણે છે તે (જ્યોતિષ્મત લોકાન્ જયતિ) તેજની દોષ ૭૨૩ કરે છે. [૬૦-૬૨]

અતિથિનો આદર

અતિથિનો આદરસત્કાર પ્રેમથી કરાવતો ઉપેક્ષ કરવાને મટે આ ૬૨ મંત્રો આ સૂક્તમાં ૭ લાગ્યાં આપણમાં આપ્યા છે. એ મંત્રો સરત પૈતાથી એનાપર વિશેષ રિવેચન કરવાની આરમ્ભતા નથી અતિથિ સત્કાર કરવાથી વિવેક પ્રકારના યજ્ઞ મથાસંગ કરવાનું કૃષ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ જે ઉત્તમ ગ્રંથથી અતિથિનો સત્કાર કર્યો, તેને બીજા કાંઈ પદ્ધતિ કરવાની જરૂર રહેશે નહીં. ગૃહસ્થપર્મનું આ પ્રધાન અંગ અતિથિસત્કાર છે વાચ્યે આ સૂક્તનો પાઠ કરવો અને તેનો હેતુ ભણી મધને અતિથિસત્કાર કરીને ત્રેષ કૃષ મેળવવું

આ મંત્રોમાં ' માંસ ' શબ્દ આપ્યો છે આ માંસ શબ્દના બીજા અર્થો પણ થતા દરે, પરંતુ અહીં ' માંસ ' અર્થ અપેક્ષિત છે એવો અમારો મન છે અને તે લેવામાં કરી વધી નથી કેમકે, માંસ ખાનારાના ઘરમાં કાંઈ અતિથિ આવે, તે અતિથિની પહેલાં એણે માંસ પણ ન ખાતું, ક્યાંક જાવ અહીં લેવાનો છે, વેદમાં નિર્માસ બોલ મનુષ્યનું વર્ણન છે તેમ માંસ બોલ્યોનું પણ વર્ણન છે.

બ્રાહ્મણને કષ્ટ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૧૯

(ઋષિ - મૃગેશ્વર । દેવતા - વ્રહ્માગ્રી)

અતિમાત્રમર્ધન્તુ નોદિવ દિવમસ્પૃશન્ । મૃયું હિસિત્વા સુજ્ઞયા વૈતહૃગ્યાઃ પરામવાન્ ॥ ૧ ॥
 યે વૃહત્સામાનયાદ્ગિરમમાર્ષયન્બ્રાહ્મણં જનાઃ । પેત્વસ્તેપાંમુમયાદુમર્વિસ્તોકાન્વાવયત્ ॥ ૨ ॥
 યે બ્રાહ્મણં પ્રત્યઘ્નીન્યે વાંસ્મિન્હુલકમીપિરે । અસ્તે મધ્યે કુલ્યાયાઃ કેશાન્વાદન્ત આસતે ॥ ૩ ॥
 બ્રહ્મણી પુન્યમાના યાવત્સામિ વિજઙ્ગહે । તેજો રાદ્સ્ય નિર્દિન્તિ ન હીરો જાયંતે શ્વો ॥ ૪ ॥

અર્થ — (સુજ્ઞયા) હુમ્મો કરીને જય પ્રમ કરવાવાળા વીર (અતિમાત્ર મર્ધન્તુ) પુષ્કળ વખા, (ન દિવ દિવ હતસ્પૃશન્) એટલા કે હુમ્મોને જાણે કે એમણે ૨૫૬ ક્ષેત્રો પરંતુ તે (વૈત-હૃગ્યા) દેવાતુ અમ પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે (મૃયું હિસિત્વા) બુધ્ધિપતિની હિંસા કરીને (પરામવાન્) પરાભૂત થઈ ગયા [૧] (યે જનાઃ વૃહત્સામાન) જે લોકો મોટા સમ ગાયક (આંગિરસ બ્રાહ્મણ માર્ષયન્) અંગિરસ બ્રાહ્મણને સત્કારતા રહ્યા, (તેવાં તોકામિ) એમના સત્કારોને (પેત્વા અવિ) હિંસક (હમયાદં આપયત્) બળે શત્રુની વચમાં રમતા રહ્યા [૨] (યે બ્રાહ્મણ પ્રત્યઘ્નીન્યે) જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, (યે વા વાંસ્મિન્ હુલકમીપિરે) અથવા જે એની પાસેનું ધન જીનવી લેવા હુલકે છે, (તે અસ્તઃ કુલ્યાયા મધ્યે) તે લોહીની નદીની વચમાં (કેશાન્વાદન્ત આસતે) વાળ ખાતા બેસે છે [૩] (સા પુન્યમાના બ્રહ્મણી) તે હાક કરાવતી બ્રાહ્મણી (યાવત્ સામિ વિજઙ્ગહે) જે કાશ્વ થી નહીં રહે છે, તે કાશ્વે એ (રાદ્સ્ય તેજઃ નિર્દિન્તિ) રાખેનું તેજ માગે જાય છે, અને ત્યાં (શ્વો ધીર ન

ભાષાસ્ — વિજયી સુ જય શત્રુઓ જીતી જાય છે, પરંતુ ત્યારે તેઓ શાસ્ત્ર રૂઢિને સત્કારવા લાગ્યા અને દેવોને આપેલ હબ્બ પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે રાજ્યપ્રદ થઈ ગયા [૧] એમણે સામગ્રાય આંગિરસ બ્રાહ્મણને સત્કાર્યા હોય, તેમના ખાવન અન્નચીને હિંસક પદ્ધતિએ સત્કારી પીરમ્મ દત્તા [૨] જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, અને ધનને જીનવે છે, તે લોહીની નદીના વાળોને ખાતા રહે છે [૩] જે બ્રાહ્મણની ગાય ગદપ કરે છે, તે શત્રુઓના રાખેનું તેજ નષ્ટ થઈ જાય છે અને એમના બળવાન

ક્રૂરમંસ્યા આશસનં તૃપ્તં પિંશિતમંસયતે । ક્ષીરં યદંસ્યાઃ પીયતે તદ્દે પિતૃષુ કિલિંપમ્ ॥ ૫ ॥
 ઉગ્રો રાજા મન્યમાનો બ્રાહ્મણં યો જિવંતસતિ । પરા તત્તિચયતે રાષ્ટ્રં બ્રાહ્મણો યત્ર જીયતે ॥ ૬ ॥
 અટાપદી ચતુરશ્ચિ ચતુઃ શ્રોત્રા ચતુર્દંતુઃ । ઘ્યાસ્યા દ્વિજિહ્વા મૃત્વા સા રાષ્ટ્રમર્થં ધૃનુતે વ્રહ્મજ્યસ્મ ॥ ૭ ॥
 તદ્દે રાષ્ટ્રમા સ્ત્રવતિ નાર્વં મિત્રામિવેદુકમ્ । વ્રહ્માણ યત્ર હિંસન્તિ તદ્રાષ્ટ્ હિન્તિ દુચ્છુનાં ॥ ૮ ॥
 તં વૃક્ષા અર્પ સેધન્તિ છાયાં નો મોર્ષગાં હતિં । યો વ્રાહ્મણસ્ય સદ્ધનમભિ નારદુ મન્યતે ॥ ૯ ॥
 વિપમેતદેવકૃતં રાજા વરુણોઽવ્રવોત્ । ન વ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધ્વા રાષ્ટ્રે જાંગાર કથન ॥ ૧૦ ॥
 નવૈવ તા નવતયો યા ભૂમિર્વ્યધ્નુત । પ્રજાં હિંસિત્વા વાચ્ચનીમસંપ્રથવં પરામચન્ ॥ ૧૧ ॥
 યાં મૃતાયાનુવધ્નન્તિ કૃધાં પદુયોર્પનીમ્ । તદ્દે વ્રહ્મજ્ય તે દેવા ઉપસ્તરણમયુવન્ ॥ ૧૨ ॥
 અશ્રૂણિ કૃપમાણસ્ય યાનિ જીતસ્ય વાવૃતુઃ । તં વૈ વ્રહ્મજ્ય તે દેવા અપાં આગમંધારયન્ ॥ ૧૩ ॥

જાયતે) બળવાન વીરો પશુ ઉત્પન્ન થતા નથી [૪] (અસ્યા આશસન ક્રૂર) એમને કથ આપતુ બારે કૂરતાતુ કાર્ય છે, (પિંશિત વૃષ્ટ અસ્યતે) ખાસ તે તથા વધારનાર હોય શી દે કી દેવા યોગ્ય છે (યત્ મસ્યા ક્ષીર પીયતે) એ એ આશાશુની ગાયનું દૂધ પી જાય છે (તત્ વૈ પિતૃષુ કિલિંપ) તેને નિઃસન્દેહ પિતૃઓમાં પાપ કહેવામાં આવે છે [૫] (યઃ રાજા ઉગ્રઃ મન્યમાન) ને સભ્ય પોતે પોતાને ઉગ્ર માને છે (બ્રાહ્મણ જાગરસતિ) આશાશુને સતાવે છે, (તત્ રાષ્ટ્ર પરાસિચયતે) તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે (યત્ર વ્રાહ્મણ જીયતે) જ્યાં આશાશુને કથ પહેલે છે [૬] (અટાપદી ચતુરશ્ચિ) આઠ પગવાળી, ચાર અંગી વાળી (ચતુ શ્રોત્રા ચતુર્દંતુ) ચાર કાનોવાળી અને ચાર હાથવાળી (દ્વયાસ્યા દ્વિજિહ્વા મૃત્વા) એ મુખવાળી અને બે જીભવાળી થયેને (વ્રહ્મજ્યસ્ય રાષ્ટ્ર સા અવધ્નુતે) આશાશુને સત્તાવાવાળા સભ્યના રાષ્ટ્રને ધુમ્કતી મૂકે છે [૭] (યત્ર વ્રાહ્મણ હિંસન્તિ) જ્યાં આશાશુને દુ ખ આપે છે (તત્ રાષ્ટ્ર દુચ્છુના હન્તિ) તે રાષ્ટ્ર વિપતિથી મરે છે અને (તત્ વૈ રાષ્ટ્ર) તે રાષ્ટ્રને (આગ્રચયતે) તેણી પાશ્વમાં આવે છે (ઉદક મિત્રા નાવ દવ) નેમ પાણી ભરિની હોડીને વહાવી દે છે [૮] (ન છાયા માં અપગાઃ હતિ) પોતાની છાયામાં એ ન આવે એવી છુટાથી (ત વૃક્ષાઃ અર્પસેધન્તિ) એને વૃક્ષ દર કાઢી મૂકે છે, હે નારદ ! (યઃ વ્રાહ્મણસ્ય ધન સત્ અભિમન્યતે) ને બ્રહ્મણુ ધન ભેરજીનમથી પોતાનું માને છે [૯] (રાજા વરુણ અવ્રવોત્) વરુણ સભ્ય કહે છે કે, (પતન્ત દેવકૃતં વિપ) એ દેવોએ બનાવેલું એ છે (વ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધ્વા) આશાશુની ગાય પશરી લઇને (કથન રાષ્ટ્રે ન જાંગાર) કાઠ પશુ રાષ્ટ્રમાં જીવી શકતા નથી [૧૦] (યા નવ નવતયઃ) ને નિત્ય નવા પ્રજારની પ્રથમે છે (તા ભૂમિ યવ નિ અધ્નુત) તેમને ભૂમિએ પશુ જાકારો આપે છે તે (કસ્યવાણીં વ્રાહ્મણીં પ્રજાં હિંસિત્વા) કસ્યથી કરવાવાળી આશાશુ પ્રમને કથ આપીને (અસંમન્યન્ પરામચન્) અસભવનીય રીતે દાર ખાય છે [૧૧] (યા પદુયોર્પનીં કૃધ) ને પાદવિન્દ શુભી નાખનાર કટારાળા ઝડુને (મૃતાયાં અનુવધ્નન્તિ) મરેલ ની સાથે બાધે છે, હે (વ્રહ્મ-જ્ય) આશાશુને સત્તાવાવાળા ! (દેવા તત્ તે ઉપસ્તરણ અયુવન્) દેવોએ કહ્યું કે, આ તારો નિસ્તરો છે [૧૨] હે (વ્રહ્મ-જ્ય) આશાશુને સત્તાવાવાળા ! (યાનિ અશ્રૂણિ) ને આસ (કૃપમાણસ્ય તત્ તે જીતસ્ય વાવૃતુઃ) નિર્ગળ અને જીતાયેનાં ચતુષ્પાનાં વહે છે (દેવાઃ તં

વીરો ઉત્પન્ન થતા નથી (૪) ગાયને કથ આપતુ એ બારે કૂરતાતુ કાર્ય છે, બીજાની ગાયનું દૂધ પીતુ એ પશુ હેરાતુ ભેડુ છે (૫) પોતાના રાષ્ટ્રને બળવાન માનીને ને સભ્ય આશાશુને સતાવે છે, તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે (૬) આશાશુની ગાય દુખી થવાથી દુઃખિત મારક સિંગ એ આશિથી યુક્ત થયેને એવા રાષ્ટ્રને નાશ કરે છે (૭) જ્યાં આશાશુને સત્તાવાવાળા આવે છે, તે રાષ્ટ્ર પર આક્રમ આવી પડે છે, બીજી નેકાની નેમ તે વચમાનુ દુખી જાય છે (૮) ને આશાશુનું ધન જીનવે છે તેને વૃક્ષો પશુ પોતાની છાયામાં કાઠો રહેવા દેતા નથી (૯) સભ્ય વરુણે કહ્યું છે કે, આશાશુના ગાયને પશ્ચાતી પશરી છે કામ હેર પી જવા ભેડુ નાસાનાકાર છે એનો સ્વીકાર કરીને કાઠ પશુ જીવેના રહી શકેલો નથી (૧૦) નિત્ય નવા વીરો નેમએ બધી ભૂમિ પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે, તે જ્યારે આશાશુને સત્તાવાળા મોટે છે ત્યારે દારી ગયા છે (૧૧) કાળો ઝાડુ ને સ્મરણ આગવામાં કામમાં લેવામાં આવે છે, તેના પર આશાશુને દુ ખ દેનારને મુડ પડે છે. (૧૨) નિર્ગળ થવાને લીધે પરાજીત થયેલા

અતિથિનો આદર

અતિથિનો આદરસત્કાર પ્રેમથી કરવાનો ઉપદેશ કરવાને માટે આ ૬૨ મંત્રો આ સૂક્તમાં ૭ જામમાં આપવામાં આવ્યા છે. એ મંત્રો સગ્ગ હોવાથી એનાપર વિશેષ વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા નથી. અતિથિ સત્કાર કરવાથી વિવિધ પ્રકારના યુગો મધાસાગ કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ જે ઉત્તમ શ્રદ્ધાથી અતિથિનો સત્કાર કરશે, તેને ખીન્ન કેમ વસવાગ કરવાની જરૂર રહેશે નહીં. ગૃહસ્થમર્મનું આ પ્રધાન અંગ અતિથિસત્કાર છે. વાચકે આ સૂક્તનો પાઠ કરવો અને તેનો હેતુ જાણી મનને અતિથિસત્કાર કરીને શ્રેષ્ઠ ફળ મેળવવું.

આ મંત્રોમાં ' મસિ ' શબ્દ આવ્યો છે. આ મસિ શબ્દના ખીન્ન અર્થો પણ થતા દશે, ૧૨૦ અર્થો ' મસિ ' અર્થે અપેક્ષિત છે એવો અમારો મત છે અને તે લેવામાં કરી વાંધા નથી, કેમકે, મસિ ખાનારના ધરમાં કેમ અતિથિ આવે, તો અતિથિની પહેલાં એણે મસિ પણ ન ખાતું, કત્તાદિ કાવ અર્થો લેવાનો છે. વેદમાં નિર્માસ બોલ મનુષ્યનું વર્ણન છે તેમ મસિ બોલએનું વર્ણન પણ વર્ણન છે.

બ્રાહ્મણને ૬૪

કાંડ ૫, સૂક્ત ૧૯

(ઝાઝિ:- મૂયોમ્: । દેવતા- બ્રહ્મગર્વો)

અતિમાત્રમર્વન્ત નોદિવ દિવમસ્પૃશન્ । મૃગું હિંસિત્વા સૃજ્યા વૈતહુવ્યાઃ પરાંભવન્ ॥ ૧ ॥
યે બૃહસ્તમાનમાઙ્ગિરસમાર્પયન્નાઙ્ગણં જનાઃ । પૅત્વસ્તેપાંમુખ્યાદમર્વિસ્તોકાન્ધાવયત્ ॥ ૨ ॥
યે બ્રાહ્મણં પ્રત્યષ્ટીવન્યે વાંસ્મિન્નુલકર્માપિરે । અસ્તસ્તે મર્ચ્યે કુલ્યાયાઃ કેઙ્ગાન્સાર્દન્ત આસતે ॥ ૩ ॥
બ્રહ્મગર્વો પ્ત્યર્માનાં પાવત્સામિ વિજઙ્ગહે । તેજો રાષ્ટસ્ય નિર્દિન્તિ ન વીરો જાંયતે વૃષાં ॥ ૪ ॥

અર્થ— (સૃજ્યા) હુમતો કરીને નવ પ્રમ કરવાવાળા વીર (અતિમાત્રં અવધન્ત) પુષ્કળ વધ્યા, (નઃ દિવં દૈવ ડાસ્પૃશન્) એટલા કે છુટોડને જલે કે એમણે રપઈ કર્યો ૧૨૦ તે (વૈત-હુવ્યાઃ) દેવાનું અન્ન પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે (મૃગું હિંસિત્વા) જીવંતખીની દિશા કરીને (પરામધાન્) પચાનુ શબ ગયા. [૧] (યે જનાઃ બૃહસ્તમાન) જે લોકો મોટા સામ ગાયક (અગિરસં બ્રાહ્મણં આર્પયન્) અગિરસ આલિચ્છને સમાવતા રહ્યા, (તેષાં તોકાનિ) એમના સંતાનેને (પૅત્વઃ અધિઃ) દિ સક (ડામ્પ્યાદં આપયત્) બન્ને દત્તોની વચમાં રગડતા રહ્યા. [૨] (યે બ્રાહ્મણં પ્રત્યષ્ટીવન્) જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, (યે યા અસ્મિન્ નુલકં હંચિર) અથવા જે એની પાસેનું ધન જિંતવી લેના હુએ છે, (તે અસ્તઃ કુલ્યાયાઃ મર્ચ્યે) તે લોહીની નહીની વચમાં (કેઙ્ગાન્ સાર્દન્ત આસતે) વાળ ખાના મેલે છે [૩] (સા પ્ત્યર્માનાં બ્રહ્મગર્વો) તે હડક કરાવવીબ્રાહ્મણની (પાવત્સામિ વિજઙ્ગહે) જે કારણથી તદ્દતની રહે છે, તે કારણે એ (રાષ્ટસ્ય તેજઃ નિર્દિન્તિ) રાષ્ટ્રનું તેજ ખાનું જાય છે, અને ત્યાં (વૃષાં ઘોરા ન

બાવાર્થ— નિજની સુ જ્ય સન્નિધે બનુ બંધી ગયા છે, ૧૨૦ ન્યારે તેઓ બ્રાહ્મણ લોકોને સત્કારવા લાગ્યા અને દેવોને આપેલું દ્રવ્ય પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે રાત્ર્યશ્વશ્વ થઈ ગયા, (૧) એમણે સામઝાવક આંગિરસ બ્રાહ્મણને સત્કાર્યો દત્તો, તેમનાં બાલ-બચ્ચાઓને દિંસક પછીએ દાનવી પીચ્યા દળા (૨) જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, અને ધનને જિતે છે, તે લોહીની નહીમાં વાળોને ખાતા રહે છે (૩) જે બ્રાહ્મણની ગાય ગાય કરે છે, તે શરિયના સર્પનું તેજ નષ્ટ થઈ જાય છે અને એમાં બળવાન

કૂરમસ્યા આશસનં તૃપ્તં વિશિતમસ્યતે । ક્ષીરં યદસ્યાઃ પીયતે તદ્દે પિતૃષુ કિલ્વિપમ્ ॥ ૫ ॥
 ઉગ્રો રાજા મન્યમાનો બ્રાહ્મણં યો જિવંતસતિ । પરા તર્તિચ્યતે રાષ્ટ્રં બ્રાહ્મણો યત્ર જીયતે ॥ ૬ ॥
 અષાપદી ચતુરશ્ચિ ચતુઃ શ્રોત્રા ચતુર્હનુઃ । વ્યાસ્યા દ્વિજિહ્વા મૃત્વા સા રાષ્ટ્રમર્થં પૂનુતે વ્રહ્મજ્યસ્થ ॥ ૭ ॥
 તદ્દે રાષ્ટ્રમા સંવતિ નાવં ભિન્નાર્મિવાદુકમ્ । વ્રહ્મણં યત્ર હિંસન્તિ તદ્રાષ્ટ્રં હિન્તિ દુન્નુના ॥ ૮ ॥
 તં વૃક્ષા અર્પ સેધન્તિ છાયાં નો મોર્ષગા इति । યો બ્રાહ્મણસ્ય સદ્વર્તનમુમિ નારદુ મન્યતે ॥ ૯ ॥
 વિષમેતદેવકૃતં રાજા વર્ણોઽવ્રવીત્ । ન બ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધા રાષ્ટ્રે ગાંગાર કથન ॥ ૧૦ ॥
 નવૈવ તા નંવતયો યા મૃમિર્વ્યધૂનુત્ । પ્રજાં હિંસિત્વા બ્રાહ્મણીમસંભવ્યં પરામવન્ ॥ ૧૧ ॥
 યાં મૃતાયાંનુવધ્નન્તિ કૂચં પદુયોર્પનીમ્ । તદ્દે વ્રહ્મજ્ય તે દેવા ઉપસ્તરંમનશ્ચવન્ ॥ ૧૨ ॥
 અર્થાણિ કૃપમાણસ્ય યાનિં જીતસ્ય વાવૃત્ । તં વૈ વ્રહ્મજ્ય તે દેવા અર્પા મામર્મધારયન્ ॥ ૧૩ ॥

જોયને) બળવાન વીરો પશુ ઉત્પન્ન થતા નથી [૪] (અસ્યા આશસન કૂર) એમને કષ્ટ આપતુ હારે કૂરવાતુ કાર્ય છે, (વિશિત કૃષ્ણ અસ્યતે) માસ તેા વૃષા વધાનાર હોવાથી કે ફી રેશ યોગ્ય છે (યત્ અસ્યા ક્ષીર પીયતે) ને એ બ્રાહ્મણની માથુ દૂધ પી ન્ય છે (તત્ત્વૈ પિતૃષુ કિલ્વિપં) તેને નિઃસન્દેહ પિતૃશમાં પાપ કહેવામાં આવે છે [૫] (ય રાજા ઉગ્રઃ મન્યમાન) ને રાજા પોતે પોતાને ઉમ માને છે બ્રાહ્મણ જિવંતસતિ) બ્રાહ્મણને સતાવે છે, (તત્ત્વૈ રાષ્ટ્રં પરાસિચ્યતે) તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે (યત્ર બ્રાહ્મણ જીયતે) ન્યાં બ્રાહ્મણને કષ્ટ પહોંચે છે [૬] (અષાપદી ચતુરશ્ચો) આઠ પગવાળી, ચાર આંખો વાળી, (ચતુ શ્રોત્રા ચતુર્હનુ) ચાર કાનોવાળી અને ચાર હાથીવાળી । દ્વાપસ્યા દ્વિજિહ્વા મૃત્વા) ને મુખવાળી અને બેહલસવાળી થયને (વ્રહ્મજ્યસ્ય રાષ્ટ્રં સા અવધૂનુતે) બ્રાહ્મણને સનાતવાત્મા રાજાના રાષ્ટ્રને ધુમ્બી મૂકે છે. [૭] (યત્ર બ્રાહ્મણ હિંસન્તિ) ન્યાં બ્રાહ્મણને દુઃખ આપે છે (તત્ત્વૈ રાષ્ટ્રં દુન્નુના હન્તિ) તે રાષ્ટ્ર વિપત્તિથી મરે છે અને (તત્ત્વૈ રાષ્ટ્ર) તે રાષ્ટ્રને (આસ્રવતિ) તેમી પાડવામાં આવે છે (અદુક મિશાં નાવ રવ) જેમ પાણી ભાગેની હોડીને વહાવી દે છે [૮] (ન છાયાં મા હપગાઃ इति) પોતાની છાયામાં એ ન આવે એવી છાયાથી (તં વૃક્ષાઃ અપસેધન્તિ) એને વૃક્ષ દૂર કાઢી મૂકે છે. હે નારદ ! (યઃ બ્રાહ્મણસ્ય ધન સત્ કમિમન્યતે) ને બ્રાહ્મણનું ધન નેરજુશ્મથી પોતાનું માને છે [૯] (રાજા વરુણ અવ્રવીત્) વરુણ રાજા કહે છે કે, (યતત્ત્વૈ દેવકૃતં વિપ) એ દેવોએ બનાવેલું એર છે (બ્રાહ્મણસ્ય ગા જગ્ધા) બ્રાહ્મણની ગાય પડાવી લઇને (કાશ્વન રાષ્ટ્રં ન જાંગાર) કાશ્વ પશુ રાષ્ટ્રમાં છૂટી ચકતા નથી [૧૦] (યા નવ નવતયઃ) ને નિત્ય નવા અંગારની પ્રભાએ છે (યા મૃમિઃ પવ નિ અધૂનુત) તેમને ભૂમિએ પશુ બાકારો આપે છે. તે (કચ્ચાણીં બ્રાહ્મણીં પ્રજા હિંસિત્વા) કચ્ચાણુ કચ્ચાવાળી બ્રાહ્મણુ પ્રજાને કષ્ટ આપીને (અસંભવન પરામવન્) એમ કાવનીય રીતે દાર ખાય છે. [૧૧] (યાં પદુયોર્પની કૂચ) ને પારચિન્દ બુંચી નાખનાર કાઠિયાવાળા આકુને (મૃતાયાં અનુવધન્તિ) મરેલની સાથે બાધે છે, હે (વ્રહ્મ-જ્ય) બ્રાહ્મણને સતાવવાવાળા ! (દેવા- તત્ત્વૈ ઉપસ્તરંમનશ્ચવન્) દેવોએ કહ્યું કે, આ તારી નિસ્તરો છે [૧૨] હે (વ્રહ્મ-જ્ય) બ્રાહ્મણને સતાવવાવાળા ! (યાનિ કૃપમાણ) ને આશ (કૃપમાણસ્ય તત્ત્વૈ જીતસ્ય વાવૃત્) નિર્મળ અને ક્રતાપેર્વા મનુષ્યના વહે છે. (દેવા તં

જોયે ઉત્પન્ન થતા નથી (૪) ગાયને કષ્ટ આપતુ એ કારે કૂરવાતુ કાર્ય છે, બીજાની માથુ દૂધ પીતુ એ પશુ હેરાના જેવું છે (૫) પોતાના રાષ્ટ્રને બળવાન માનીને ને રાજા બ્રાહ્મણને સતાવે છે, તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે (૬) બ્રાહ્મણની ગાય દુધ પી વધારી દ્વિજિહ્વા અસ્યતે હિ ગર્દા બ્રાહ્મણી મુક્ત થઇને એના રાષ્ટ્રનો નાશ કરે છે (૭) ન્યાં બ્રાહ્મણને સનાતવાત્મા આવે છે, તે રાષ્ટ્રપર આક્રંત આવી પડે છે, ભાગેની નેકાની જેમ તે વચ્ચમાં જ રૂપી ન્ય છે (૮) ને બ્રાહ્મણનું ધન ધીનવે છે, તેને વૃક્ષો પશુ પોતાની છાયામાં ઉઠા રહેવા દેતા નથી (૯) રાજા વરુણે કહ્યું છે કે, બ્રાહ્મણના ગાયને પચાસી પાડવી એ કામ હેર પી ન્યાં જેવું તુકારાકાર છે એનો સ્વીકાર કરીને કાશ્વ પશુ જલ્લતા રહી ચકતો નથી (૧૦) નિત્ય નવા વીરો જેમણે બધી બીજા પર વિજય પ્રાપ્ત કરી છે, તે ન્યારે બ્રાહ્મણને સતાવવા આંદે છે ત્યારે દારી ગાય છે (૧૧) કાશ્વના કહ્યું ને રેશાશા બંધિવર વિજય પ્રાપ્ત કરી છે, તે ન્યારે બ્રાહ્મણને સતાવવા આંદે છે ત્યારે દારી ગાય છે (૧૨) મિત્રગ થવાને લીધે પરાશ્વ વધેવા અડવાના કામમાં લેવામાં આવે છે, તેનાપર બ્રાહ્મણને દુઃખ દેનારને મુક પડે છે. (૧૨) મિત્રગ થવાને લીધે પરાશ્વ વધેવા

येन मृतं स्नपयन्ति इमंशृणि येनोन्दते । तं वै ब्रह्मज्य ते देवा अर्षा भागमंघारयन् ॥ १४ ॥
 न पुर्षं भूत्रारुणं ब्रह्मज्यमभि वर्षति । नास्मै सर्मितिः कल्पते न मित्रं नयते वश्रम् ॥ १५ ॥

યે તે મૃત મધ્યમંઘારયન્) દેવ એ તેને પણ તારા જળનો ભાગ મળા પો છે [૧૩] ૬ (બ્રહ્મજ્ય) બ્રાહ્મણે
 મનાવનાર । (યેન મૃત સ્નપયન્તિ) જેનાથી યેનને સ્નાન કરાવવામાં આવે છે, (યેન ઇમશ્રુણિ ઇ ઉન્દતે) જેનાથી
 મૃત અને દહીના ન થો બીજાનવામાં આવે છે । ત વૈ દેવા તે મર્ષા ભાગ મંઘારયન્) તેને જ દેવેએ તારો જળમ
 નોકી કોળે છે [૧૪] (મૃત્રા વરુણ વર્ષ) મિત્રા વરુણી પ્રામ થવાવાળી શ્રુષ્ટિ (બ્રહ્મજ્ય ન અમિયર્વંતિ) બ્રાહ્મણે
 કંઈ આપનાર પર થતી નથી અને (નાસ્મૈ સર્મિતિ ન કલ્પતે) એને સખા સદમનિ-સ મનિ આપતી નથી (ન મિત્ર
 વશ્ર નયતે) અને મિત્રો પણ વશ્રમાં રહેતા નથી [૧૫]

મનુષ્યની આત્મા એ આત્મ આત છે, તે આત્મનું જળ એને પીવાને મટે આપવામાં આવે છે (૧૩) જે જળથી મૃત એને
 સ્નાન કરાવવામાં આવે છે, અને જે જળ દંભમત કરતી વખતે દહી અને મૃત બીજાવવાના કામમાં આવે છે તે જળ એને મરો
 છે, કે નો બ્રાહ્મણને દુષ્ટ કે છે (૧૪) બ્રાહ્મણને કંઈ આપનાર રાષ્ટ્ર પર સારી રીતે વૃષ્ટિ થતી નથી, રાષ્ટ્રસખા પણ એવા રાખને
 અનુકૂળ રહેતી નથી અને એવા ક્ષાત્રિયોની કેમ મિત્રતા મળુ રાખતું નથી (૧૫)

બ્રાહ્મણને કંઈ

જ્ઞાનીને કંઈ

જ્ઞાની મનુષ્યને આપેનું કંઈ પણ રાખ્યો નાશ કરે છે
 જે રાખ્યસાસનમાં જ્ઞાની સન્નજનોને કંઈ જોગવવા પડે છે,
 તે રાખ્યસાસન નષ્ટ થઈ જાય છે જે રાખ્યસાસનમાં જ્ઞાનીની
 વાણીપર પ્રતિનંદ થકવામાં આવે છે, એમને ઉત્તમ ઉપદેશ
 આપતા રોકવામાં આવે છે, જ્યાં સુધિ જ્ઞાની પુરોહીની
 મનસ પતિ સ્થરસ્થિત હોતી નથી, જ્યાં અન્ય પ્રજાના જ્ઞાની
 એને કંઈ પહોંચે છે, તે રાષ્ટ્રની અધોગતિ થવા વિના
 રહેતી નથી

આ સૂક્તનો આવો આશય છે રાષ્ટ્રમાં જ્ઞાની અને
 જ્ઞાનીની પૂજા થતી રહેવી જોઈએ કેમકે જ્ઞાનોપદેશથી જ
 રાષ્ટ્રનું સાચું કલ્પ જાય છે તેથી દરેક રાષ્ટ્રના લોકોએ
 જ્ઞાનીનો સન્માર કરીને પોતાની ઉન્નતિ સાધવા જોઈએ

અત્યેષ્ટિની કેટલીક વાતો

આ સૂક્તની વાતો કરવાથી કેટલીક વાતોનો પતો લાગે

છે, જુઓ—

૧ (મૃત સ્નપયન્તિ)- મૃત મનુષ્યના શરીરને સ્નાન
 કરાવવામાં આવે છે

૨ (મૃતાય પદ્યોર્ણાં કૃષ્ય અનુવદન્તિ)- મૃતના
 પગનું ચિન્દ કૃષી નાખવાવાળા ઝાડ સાથે કંઈક નીચ
 ચીજ બાંધવામાં આવે છે (એમાં ' કૃષ્ય ' નો અર્થ ' ઠીક
 સમજમાં આવતો નથી એ જોજાનો વિષય છે)

હુબમત

૩ (ઇમશ્રુણિ ઉન્દતે)- દંભમત કરતી વખતે વાગ
 બીજાવવામાં આવે છે

આ સૂક્તના કેટલાંક કથનનો ભાવ યોગ્ય રીતે સમજમાં
 આવતો નથી, તેથી આ સૂક્ત કિલ્લેટ જેવું લાગે છે આ
 મત્રોનો વાચકે નિરીય વિચાર કરવો

પશુને ખસી કરવાં

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૩૮

(ઋષિ— અયર્વા । દેવતા— વનરપતિઃ)

સ્વં વીરુધાં શ્રેષ્ઠતમાભિશ્રુતાસ્ચોપથે । હમં મેં અથ પૂર્ણં ક્લીવનોપશિનં કૃષિ ॥ ૧ ॥

ક્લીવં કૃધ્યોપશિનમયોં કુરીરિણં કૃષિ । અથાસ્યેન્દ્રો ગ્રાવંભ્યામુમે મિનાત્વાઙ્ઘ્યોં ॥ ૨ ॥

ક્લીવં ક્લીવં ત્વાકરં વધ્રે વધ્રિં ત્વાકરમરસારસં ત્વાકરમ્ ।

કુરીરમસ્ય શીર્ષણિ કુમ્ભં વાધિનિદંધમસિ ॥ ૩ ॥

યે તે નાહ્યોં દેવકૃતે યયોસ્તિષ્ઠતિ વૃણ્યમ્ । તે તે મિનન્તિ શમ્યવામુષ્યા અર્ધિ મુષ્કયોઃ ॥ ૪ ॥

યથા નહં કશિપુને ત્વિયોં મિન્દન્ત્યશ્મના । ઇવા મિનાસિ તે શેષોડમુષ્યા અર્ધિ મુષ્કયોઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ— હે ઔપતિ । (સ્વં વિરુધાં શ્રેષ્ઠતમા અભિશ્રુતા) ઔપતિઓમાં સર્વથી અધિક એક અને પ્રસિદ્ધ છે (અથ હમં મેં પૂર્ણં) આજ મારા પુરૂષ પશુને (ક્લીવં ઔપશિન કૃષિ) નપુંસક બીના જેવો કર. [૧]

(ક્લીવં ઔપશિનં કૃષિ) નપુંસક અને બીના જેવી બનાવ. (અથો કુરીરિણં કૃષિ) અને માથા પર વાળ રાખવાવાળો કર. (અથ ઇન્દ્રઃ ગ્રાવંભ્યાં) અને ઇન્દ્ર એ પ્રત્યેકથી (અસ્ય ડમે શાણ્ઘ્યો મિનન્તુ) એના બને અંગેડાશ ઝિન્નમિન્ન કરે. [૨]

હે કલીન ! (ત્વા ક્લીવં) તને નપુંસક બનાવી દેવામાં આવ્યો છે. હે (વધ્રે) નિર્બળ ! (ત્વા વાધિ અકરં) તને નિર્બળ બનાવી દેવામાં આવ્યો છે. હે (અરસ) રસહીન ! (ત્વા અરસં અકરં) તને રસહીન બનાવી દેવામાં આવ્યો છે. (અસ્ય શીર્ષણિ કુરીરં) એના શિરપર વાળ અને તેમાં (કુમ્ભં ચ વાધિ નિ દંધમસિ) આશુપશુ પશુ રાખવામાં આવે છે. [૩]

(યે તે દેવકૃતે નાહ્યોં) જે તારી દેવો દ્વારા બનાવેલી નાહીએ છે, (યયોઃ વૃણ્યં તિષ્ઠતિ) જેનામાં વીધ રહે છે, (તે તે અધિમુષ્કયોઃ અધિ) તે તારા બને અંગેડા ઉપર (અમુષ્યા શમ્યવા મિનન્તિ) આ હંડથી તોડી નાખું છું. [૪]

(યથા કિયઃ કશિપુને નહં અશ્વના મિન્દન્તિ) જે રીતે બીએ સાહી બનાવવા માટે નારીયજન હોડને પશ્ચરથી ફેરે છે (ઇવા અમુષ્ય તે શેષઃ) તે પ્રકારે તારી હન્દ્રય (તે મુષ્કયોઃ અધિ મિનાસિ) તારા અંગેડાથી ઉપર ફેરે છે. [૫]

બગદ, ઘોડા આદિ નર પશુઓને પુરૂષત્વથી હીન બનાવવાને માટે વીધની નાહીએ તોડી, અંગેડાને છૂંદવા વગેરે ક્રિયા અહીં આપવામાં આવી છે એમાં અમુક વનસ્પતિને ઉપયોગ પશુ કહેવામાં આવ્યો છે પરંતુ એ વનસ્પતિ કયી તેને પત્તો લાગતો નથી વીધનાહીએ કાપી નાખવી, અંગેડાને છૂંદી નાખવા, હત્યાદિ વાતો આજે પશુ પ્રસિદ્ધ છે.

અર્થવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ભાગ ત્રીજો)

‘ ગૃહસ્થાશ્રમ ’

કાંડ—સૂક્ત—વિષય—મંત્રસંખ્યા—ઋષિ—દેવતાઓની

અનુક્રમણિકા

★

કાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	૧૨૦	૧ પરિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ	૫	હૃશ્ય	વિષ્ણુર્મી	૧
૧	૧૪	૨ કુલ-વધૂ-સૂક્ત	૪	ભગવદ્વિરા	યમ	૬
૬	૮૨	૩ કન્યાને માટે વર	૨	ભગઃ	ઇન્દ્ર	૭
૨	૩૬	૪ વિશ્વાદ્યુ મ ગળ કાષ	૮	પતિવેદન	અગ્નીષીર્ષો	૯
૬	૬૦	૫ વિવાહ	૩	અથર્વા	અયર્મા	૧૪
૧૪	૧	૬ ત્રિવાહ-પ્રકરણ	૬૪	સૂર્ણસાવિત્રી	આત્મા	૧૫
૧૪	૨	૭ ત્રિવાહ-પ્રકરણ	૭૫	સૂર્ણસાવિત્રી	આત્મા	૨૭
૧	૩૦	૮ પતિ અને પત્નીનો મેળ	૫	પ્રગ્નપતિ.	અશ્વનૌ	૭૦
૬	૮-૯	૯ દરપતિનો પરસ્પર ગ્રેમ	૩૩	જમદગ્નિ	કામદેવતા	૭૩
૭	૩૬	૧૦ પતિપત્નીનો પરસ્પર ગ્રેમ	૭	અથર્વા	અર્હિ	૭૫
૭	૩૮	૧૧ પતિપત્નીનો એકમત	૫	અથર્વા	વનસ્પતિ	૭૫
૬	૭૩	૧૨ એક નિચારથી રહેતું	૩	અથર્વા	સામાનરૂપ, નાનાદેવતા	૭૭
૬	૮૯	૧૩ પરસ્પર ગ્રેમ	૩	અથર્વા	ઇન્દ્ર, મ પ્રેક્ષતાઃ	૭૮
૬	૧૦૧	૧૪ પરસ્પર ગ્રેમ	૬	જમદગ્નિ.	અર્હિવૈત્રી	૭૯
૧૦	૩	૧૫ સપ્તનાયક વરણમણિ	૨૫	અથર્વા	વરણમણિ વનસ્પતિ ચદ્રમા	૭૯
૭	૩૭	૧૬ પત્ની પતિને માટે વચ્ચે મતાવે	૧	અથર્વા	નિ ગોકતા	૮૩
૩	૧૬	૧૭ ઉન્નતિની દિશા	૬	અથર્વા	અગ્નિ-વાદ્ય	૮૩
૬	૭૪	૧૮ સમિનરૂપ	૩	અથર્વા	સમિનરૂપ, નાનાદેવતાઃ ત્રિષ્ટુમા	૮૫
૧	૧૮	૧૯ સોભાગમર્ધન	૪	દરિણોદા	વૈનાયક સૌભગ	૮૬
૬	૧૩૯	૨૦ સૌભાગમર્ધન	૫	અથર્વા	વનસ્પતિ	૮૨
૭	૧૬	૨૧ સૌભાગને માટે વધારે	૧	હૃશ્ય	સવિતા	૯૦
૬	૧૪૦	૨૨ દાંતની પીડા	૩	અથર્વા	અઘાણુરપતિ	૯૧
૬	૧૩૧	૨૩ કેશવર્ધક ઔષધિ	૩	વીનદ-ચોડ્યર્વા	વનસ્પતિ	૯૨
૬	૧૩૭	૨૪ કેશવર્ધક ઔષધી	૩	વીનદ-ચોડ્યર્વા	વનસ્પતિ	૯૦
૬	૨૧	૨૫ કેશવર્ધક ઔષધિ	૩	અન્તાતિ	અન્દમા.	૯૩
૬	૫૯	૨૬ અશ્વત્થી ઔષધિ	૩	અથર્વા	૧૬, મ પ્રેક્ષતા	૯૩
૬	૭૨	૨૭ વાછકરણ	૩	અથર્વાદ્વિરા	શેષાડક	૯૪
૬	૭૮	૨૮ અપિયુરણી શ્લિ	૩	અથર્વા	અન્દમા, વૈષ્ણ	૯૫
૭	૩૫	૨૯ અર્ચિક્રિયા	૩	અથર્વા	ગ્નતવેદા	૯૬

ક્રોડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	મુદ્રિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૩	૧૪	૬૮ ગોશાલા	૬	બ્રહ્મા	નાના દેવતા ગોણદેવતા	૨૧૨
૭	૭૧	૬૯ ગાયત્રી પાનન	૨	ઉપરિનમન	અન્વ્યા	૨૧૦
૭	૧૦૪	૭૦ ગાયત્રે સમર્થ બનાવવી	૧	બ્રહ્મા	આત્મા	૨૧૧
૬	૧૪૧	૭૧ ગાયોપર ચિન્હ	૩	નિર્વામિત્ર	અમિતૌ	૨૧૧
૬	૭૦	૭૨ ગાય સુધારણા	૩	કાંકયનઃ	અન્વ્યા	૨૧૨
૦	૨૬	૭૩ ગો-રસ	૫	સાવિત્રી	પથરા	૨૨૩
૭	૭૨	૭૪ ગાય અને યત	૧૧	અથર્વા	અમિતૌ	૨૨૬
૭	૫	૭૫ ૫ ચૌદન અન્ન	૧૮	શ્વશ્વઃ	૫ ચૌદનો અન્નઃ	૨૨૨
૭	૧૭	૭૬ પ્રભાતી પ્રુષ્ઠિ	૧	બ્રહ્મા	પ્રભાપતિઃ	૨૪૪
૭	૧૮	૭૭ ભેતીમાંથી આલ	૨	અથર્વા	પૃથિવી, પાનન્વ	૨૪૫
૬	૧૪૨	૭૮ અન્નની વરિ	૩	વિશ્વામિત્રઃ	વાયુઃ	૨૪૬
૬	૭૧	૭૯ અન્ન	૩	બ્રહ્મા	અગ્નિ, વૈશ્વાનરઃ, દેવાઃ	૨૪૭
૬	૧૧૬	૮૦ અન્ન ભાગ	૩	ભટ્ટિકાયનઃ	નિરવાન	૨૫૦
૬	૫૦	૮૧ માન્વની સુરક્ષા	૩	અથર્વા અભયકામ	અમિતૌ	૨૫૧
૭	૭૦	૮૨ આનપાન	૩	અથર્વા	ધન્વ	૨૫૨
૬	૧૬	૮૩ ઔષધિરસાનુ પાન	૪	શૌનકઃ	ચન્દ્રમા, મનોકા દેવતાઃ	૨૫૪
૬	૧૧૭	૮૪ ઋતુરહિત ચતુ	૩	કૌશિક	અગ્નિ	૨૫૫
૬	૧૧૮	૮૫ ઋતુરહિત ચતુ	૩	કૌશિક	અગ્નિઃ	૨૫૬
૬	૧૧૭	૮૬ ઋતુરહિત ચતુ	૩	કૌશિક	અગ્નિ	૨૫૭
૭	૩૪	૮૭ નિષ્પાપ યજ્ઞાની પ્રાચીના	૧	અથર્વા	જાનવેદઃ	૨૫૮
૭	૨૮	૮૮ કલ્યાણ	૧	મેધાતિથિ	વેદ	૨૫૮
૭	૨૩	૮૯ વિષતીને હઠાવવી	૧	યમઃ	દુ સ્વપ્નનાશન	૨૫૯
૬	૧૨૭	૯૦ કાગળની પ્રાપ્તિ	૩	અથર્વાદિગરા	ભગ	૨૫૨
૭	૩૧	૯૧ આત્મરક્ષા	૧	ભૃગ્વ ગિરિ	ધન્વઃ	૨૬૦
૬	૪૫	૯૨ કુબેર સ્વપ્ન	૩	અ ગિરિઃ, આચેતસો યમશ્ચ	દુસ્વપ્નનાશન	૨૬૧
૬	૪૬	૯૩ કુબેર સ્વપ્ન	૩	અ ગિરિઃ પ્રચેતો યમશ્ચ	દુસ્વપ્નનાશન	૨૬૨
૭	૧૦૦	૯૪ કુબેર સ્વપ્ન આત્માનો ઉપાય	૧	યમઃ	દુ સ્વપ્નનાશન	૨૬૪
૭	૧૦૧	૯૫ કુબેર સ્વપ્ન આત્માનો ઉપાય	૧	યમ	સ્વપ્નનાશનમ્	૨૬૫
૭	૩૦	૯૬ અન્ન	૧	ભૃગ્વ ગિરિ	દાવાપૃથિવી, મિત્ર, અભિભુષણ	૨૬૫
૭	૧	૯૭ મુદ્રિદા અને ગોમદિમા	૧૪	અથર્વા	અગ્નિ, અધિતૌ	૨૬૬
૭	૬	૯૮ અતિથી સત્કાર	૬૨	બ્રહ્મા	અતિથિ, વિદ્યા	૨૭૧
૫	૧૭	૯૯ બ્રાહ્મણોને કષ્ટ	૧૫	મૃગેશુ	બ્રહ્મગ્નો	૨૭૮
૬	૧૩૮	૧૦૦ પશુને ખસી કરવા	૫	અથર્વા	વનસ્પતિ	૨૮૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
દુહનો નાશ	૧૫૨	ગાય	૧૭૮
દિવ્ય ભોજન	૧૫૨	ગાયનું સુંદર કાવ્ય	૧૭૮
સુંડન (કા. ૬, સ. ૬૮)	૧૫૩	ગાય ધરતી શોભા છે	૧૭૮
નેપથ્થા બંધન (કા. ૬, સ. ૧૩૩)	૧૫૪	પુષ્ટિ આપવાવાળી ગાય	૧૭૮
ગેબસા બંધન	૧૫૫	ગાય જ મન, બળ અને યત્ન છે	૧૭૮
કટિબદ્ધતા	૧૫૫	મરતે માટે ગાય	૧૭૯
કામને પાછો કાઢો (કા. ૬, સ. ૧૩૦)	૧૫૬	અવધ્ય ગાય	૧૭૯
કામને પાછો વાળો	૧૫૬	ઉત્તમ માસ અને પવિત્ર જલપાન	૧૮૦
કામને પાછો કાઢો (કા. ૬, સ. ૧૩૧)	૧૫૭	ગાયનું પાલન	૧૮૦
કામને પાછો કાઢો (કા. ૬, સ. ૧૩૨)	૧૫૭	વશા ગાય (કા. ૧૨, સ. ૪)	૧૮૦
કંકણનું ધારણ (કા. ૬, સ. ૮૧)	૧૫૮	વશવર્તી ગાય (કા. ૧૦, સ. ૧૦)	૧૮૧
માતા-પિતાની સેવા કરો (કા. ૬, સ. ૧૨૦)	૧૫૯	વશવર્તી ગાય	૧૮૩
ધન અને સદ્ગુણિની પ્રાર્થના		ગાય	૧૮૩
(કા. ૭, સ. ૧૭)	૧૬૦	ગાયનો ઉત્સવ	૧૮૪
પ્રજાની પુષ્ટિ (કા. ૭, સ. ૧૨)	૧૬૧	આદ્યજાતી ગાય (કા. ૧૨ સ. ૫)	૧૮૪
ગૃહ નિર્માણ (કા. ૩, સ. ૧૨)	૧૬૨	આદ્યજાતી ગાય	૨૦૦
ગૃહ નિર્માણ	૧૬૩	ગાયનું મહત્ત્વ	૨૦૦
ધરતી બનાવટ	૧૬૪	આદ્યજાતી આ માટે માન્યા કરે છે ?	૨૦૦
ધર બનાવવા માટેનું ચોખ્ખું સ્થાન	૧૬૪	દાનનો અધિકારી આદ્યજાતી	૨૦૧
ધર કેનું બનાવવામાં આવે ?	૧૬૪	ગાયની રક્ષા	૨૦૧
સંભાનનું સ્થાન	૧૬૪	ગાયર અને મૂત્ર	૨૦૧
પ્રસન્નતાનું સ્થાન	૧૬૫	ક્ષત્રિયની માતા	૨૦૧
વીરતાથી યુદ્ધ ધન	૧૬૫	આદ્યજાતી ગાય (કા. ૫, સ. ૧૮)	૨૦૨
અનિયમિત સત્કાર	૧૬૬	શત્રુદેવતા ગાય (કા. ૧૦, સ. ૯)	૨૦૫
દેવો દ્વારા નિર્મિત ધર	૧૬૬	ગાયનું વિશિષ્ટ (કા. ૯, સ. ૭)	૨૦૮
દેવોની સહાયતા	૧૬૬	ગાયનું મહાત્મ્ય	૨૧૦
ગૃહ નિર્માણ (કા. ૬, સ. ૩)	૧૬૭	બળદ (કા. ૬, સ. ૪)	૨૧૧
ગૃહ નિર્માણ	૧૭૧	બળદ	૨૧૫
ધરની પ્રસન્નતા	૧૭૧	બળદનો મહિમા	૨૧૫
ધરની શોભા (કા. ૬, સ. ૧૦૬)	૧૭૩	ગારાહી (કા. ૩, સ. ૧૪)	૨૧૨
રમણીય ધર (કા. ૭, સ. ૬૦)	૧૭૩	ગાયનું પાલન (કા. ૭, સ. ૭૫)	૨૨૦
ગાય (કા. ૭, સ. ૮૨)	૧૭૫	ગાયને સમર્થ બનાવવી (કા. ૭, સ. ૧૦૪)	૨૨૨
ગાય (કા. ૪, સ. ૨૧)	૧૭૬	ગાયોપર ચિત્ત (કા. ૬, સ. ૧૪૧)	૨૨૩

અર્થવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ભાગ ત્રીજો)

‘ગૃહસ્થાશ્રમ’

કાંડકમાનુસાર સૂક્તોની અનુક્રમણિકા

કાંડ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ	કાંડ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ
૧	૧૧	૬	૧૪૧	૬	૪૫	૩	૧૬૧
	૧૪	૪	૩		૪૬	૩	૧૬૧
	૧૭	૪	૧૪૬		૫૦	૩	૧૫૧
	૧૮	૪	૮૬		૫૧	૩	૧૩
૨	૨૬	૫	૧૧૩		૬૦	૩	૧૪
	૩૦	૫	૭૦		૬૮	૩	૧૫૩
	૩૬	૮	૯		૭૦	૩	૧૨૧
૩	૧૨	૯	૧૬૧		૭૧	૩	૧૪૨
	૧૪	૬	૧૧૯		૭૧	૩	૯૪
	૧૧	૧૦	૧૧૫		૭૩	૩	૭૭
	૧૩	૬	૧૧૭		૭૪	૩	૮૫
	૧૫	૬	૧૧૩		૭૮	૩	૯૫
	૧૬	૬	૮૩		૮૧	૩	૧૫૮
૪	૨૧	૭	૧૭૬		૮૨	૩	૭
	૩૮	૭	૯૭		૮૯	૩	૭૮
૫	૧૭	૧૮	૧૦૧		૧૦૧	૩	૭૯
	૧૮	૧૫	૧૦૧		૧૦૬	૩	૧૭૩
	૧૯	૧૫	૧૭૮		૧૧૦	૩	૧૪૮
	૨૫	૧૩	૧૧૯		૧૧૬	૩	૧૫૦
૬	૮	૩	૭૩		૧૧૭	૩	૧૫૧
	૯	૩	૭૪		૧૧૮	૩	૧૫૬
	૧૧	૩	૧૪૧		૧૧૯	૩	૧૫૭
	૧૬	૪	૧૫૪		૧૨૦	૩	૧૫૯
	૧૭	૪	૧૧૧		૧૨૨	૩	૧
	૨૧	૩	૯૩		૧૨૯	૪	૧૫૯
	૪૪	૩	૧૪૭		૧૩૧	૩	૧૫૭

ક્રાંતિ	મૂલ્ય	મંત્ર	પ્રાપ્ત	ક્રાંતિ	મૂલ્ય	મંત્ર	પ્રાપ્ત
૬	૧૩૧	૫	૧૫૭	૭	૭૭	૩	૭૫૭
	૧૩૩	૫	૧૫૮		૭૩	૧૧	૭૬૬
	૧૩૬	૩	૧૬૧		૭૫	૧	૭૭૦
	૧૩૭	૩	૧૭૦		૮૧	૬	૧૫૦
	૧૩૮	૫	૭૮૧		૮૭	૬	૧૭૧
	૧૩૯	૫	૮૨		૧૦૦	૧	૨૬૪
	૧૪૦	૩	૧૩૧		૧૦૧	૧	૭૬૫
	૧૪૧	૩	૭૬૨		૧૦૪	૧	૭૭૧
	૧૪૨	૩	૬૪૬		૧૧૧	૧	૧૪૧
૭	૧૬	૧	૧૦	૮	૬	૭૬	૧૩૧
	૧૭	૪	૧૬૦	૯	૧	૨૪	૭૬૬
	૧૮	૨	૧૪૧		૭	૭૫	૧૦૭
	૧૯	૧	૧૬૧		૩	૩૩	૧૬૭
	૨૦	૧	૨૪૪		૪	૨૪	૨૧૧
	૨૧	૧	૨૫૧		૫	૩૮	૨૨૧
	૨૨	૧	૨૫૮		૬	૬૨ (૬)	૨૭૧
	૨૩	૧	૨૬૫		૭	૭૬	૨૦૮
	૨૪	૧	૨૬૦	૧૦	૩	૨૫	૭૨
	૨૫	૧	૨૫૮		૨	૧૭	૧૦૫
	૨૬	૩	૧૬		૧૦	૩૪	૧૮૩
	૨૭	૧	૭૫	૧૧	૪	૫૩	૧૮૦
	૨૮	૧	૮૨		૫	૭૩ (૭)	૧૭૪
	૨૯	૫	૭૫	૧૨	૧	૬૪	૧૫
	૩૦	૭	૧૭૪		૨	૭૫	૨૭

અથર્વવેદનો અુખોધ અનુવાદ (ભાગ ત્રીજો)

‘ ગૃહસ્થાશ્રમ ’

સુભાષિતો

૦

૬ પત્નીના (૫૨-૫૫ના) કર્તવ્ય (કાં. ૬, સુ. ૧૧૨)

૧ દમ્પતી ! સત્તુ આત્મેષાં, અનુસંતમેષાં, તસ્ય
શુભવે ધ્રુવેષાન્ (૩)- હે ઓપુરો ! અનુકૂળતાની સાથે
શ્રમ કાર્યની શરૂઆત કરો, અનુકૂળતાથી અચૂત કરો અને
તેના રક્ષણ માટે પરસ્પરને આશ્રય કરો

કન્યાદાન

૨ દમ્પ યજિવાઃ શુદ્ધાઃ પૂતા ચોપિતાઃ બ્રહ્મણાં
દસ્તેષુ પ્રવૃષ્ઠા સાદયામિ (૫)- આ પૂજ્ય, શુદ્ધ
પવિત્ર સ્ત્રીઓને શ્રાનીઓના હાથમાં જુદા જુદા રોપી દઉં છું

(કાં. ૧, સુ. ૧૬)

૧ વૃષ્ટાન્ અધિષ્ઠજ ઇય અસ્વાઃ ઇર્ગ ધર્ચાઃ આદિવિ.
(૧)- પુરો ઉપરથી માગ બનાવવા માટે કૃષો ઉતારે છે,
તેમ આ કન્યા પાસેથી ભાગ્ય અને તેજ હું મેળવું છું.

૨ પિતૃષુ ડ્યોક્ત્ વાસ્તાં (૩)- માતાપિતાના ઘર
તે રહે આશીર્વાદો સમોલ્લ્યાન્ (૪)- આપર સુધી તેનું
આયુ સજીવારના સમય આવે ત્યાં સુધી

(કાં. ૧, સુ. ૩૬)

૧ અસ્તૈ પત્યા સૌભર્ગ અસ્તુ (૧)- તેને પતિની
સાથે સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય

૨ વરેષુ જુષ્ટા સમનેષુ વચ્ચુ (૧)- તે શ્રેષ્ઠોમાં
પ્રિય અને ઉત્તમ મનવાળાઓમાં અનેરમ થશે.

૩ ઇય નારી પતિં વિદેષ (૩)- આ સ્ત્રી પતિ
પ્રાપ્ત કરે

૪ સોમ રાજા સુભર્ગાં કુળોતિ (૩)- સોમ
રાજા તેને ઉત્તમ ભાગ્યશાળી બનાવે છે

૫ પુત્રાન્ સુલાના મદિષી મવાતિ (૩)- પુત્રોને
જન્મ આપી તે ધરની રાણી બને

૬ સુભર્ગા પતિં ગત્વા પિ રાજતુ (૩)-
સૌભાગ્યવતી યદ્ય પતિ પાસે જઈ બીસશે

૭ પત્યા અધિરાધયન્તી ભગસ્ય જુષ્ટા ઇયં નારી
સાધ્યા અસ્તુ (૪)- પતિની જોડે વિરોધ ન કરવાર તે
ભાગ્યશાળી સ્ત્રી પતિને પ્રિય થાય

૮ મગસ્ય નાવ આરોહ તયા ઉપ પ્રતારય યઃ
યર પ્રતિકામ્ય (૫)- જૈનૈર્દ૧ હોડીપર ચડ, અને
તારા લાપક વર પાસે પહોંચી જા

(કાં. ૬, ૬૦)

૧ ઘાતા અસ્યે અમુવે પ્રતિકામ્યં પતિં દધાતુ
(૩)- અધાને આધાર આપનાર દેહ આ કન્યાને માટે
ખરબા કરનારો પતિ આપે

(કાં. ૧૪, સુ. ૧)

૧ સવિતા મનસા શસન્તી સૂર્યાં પત્યે અદાન્
(૬)- સવિતાએ મનથી આહવાર પેતાની પુત્રીને
પતિને આપી

૨ રહ તે પ્રજાયૈ પ્રિય સમુષ્યતા (૨૧)- આ
ધરમા તારા સત્તાને માટે પ્રિયતાની સમૃદ્ધિ થાય

૩ અસ્મિન્ ગૃહે ગાર્હપત્યાય જાગૃદિ (૨૧)-
આ ધરમાં ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરવા માટે સર્ગમ રહેજે.

૪ પતા પત્યા તન્વ સંસ્પૃશસ્વ (૨૧)- આ
પતિના કરીરને પેતાના કરીરનો સ્પર્શ કર.

૫ રહ પવ સ્ત, માયિ યૌષ્ઠ (૨૨)- અઢી રહેા,
કપાડે પશુ છુટા ન પડતા

૬ પુત્રૈ નવ્ત્રામિ ક્રોડન્તૌ, મોદમાનૌ સ્વસ્તકૌ
વિશ્વ આયુ વ્યક્તુત (૨૨)- પુત્રો અને નાતીલાઓ
રમતા કુદર્તા અ ન સિત યદ્ય, ધરનાર યુક્ત યદ્ય પૂર્ણ જીવન
અઢી ભોગ મેળવે

૭ શામુલ્ય પરા દેહિ (૨૫)- ઉત્તમ વસ્ત્રોનું
દાન કરે.

૮ પ્રતાપ્યા વસુ વિમજ (૨૫) - શબ્દોને મનનું દાન કરે.

૯ પગ્યાનઃ વનુક્ષરાઃ શ્વજપાઃ સન્તુ (૩૪) - માથાં કાંટા રહિત અને સગ્ગ દેા.

૧૦ ધાતા મગેન ઘર્ચમા નં ચુજતુ (૩૪) - પરમેશ્વર એને બાગ અને તેજી સંપૂર્ણ કરે.

૧૧ ઘર્ચમા દર્મા અવતં (૩૫) - તેજી આ એનું સંરક્ષણ કરે.

૧૨ અધીરમ્પીઃ શાપાઃ ઉદ્દજન્તુ (૩૬) - પુત્રોનો નાશ ન કરનાર જન તેને મળતું રહે.

૧૩ હિરણ્યં શં શાપાઃ શં સન્તુ (૪૦) - તેને યુગ્મ્ય કલ્યાણ કરનાર યાર અને જગ સુખદાયક થય.

૧૪ સૌમનસં પ્રજાં સાંપ્રાપ્ય રયિ આશાસનાઃ, પત્યુઃ અનુવતા મૃત્યા અમૃતાય કં સં નરાશ્વ (૪૨) - ઉત્તમ મન, સંતાન, સૌભાગ્ય અને મનની ક્ષમ્તા કરનારી તું પતિને અનુકૂળ આચરણ કરનારી થઈ અમૃત પ્રાપ્તિ માટે સુખપૂર્વક સિદ્ધ થઈ જા.

૧૫ ત્વં પત્યુઃ અસ્ત પરેશ્વ સપ્રાદ્ધી વધિ (૪૩) - તું પતિના થેર જઈ સપ્રાદ્ધી બનીને ત્યાં રહે.

૧૬ શ્વશુરેષુ, દેવૃષુ, નવાન્તુ ડત શ્વશ્વઃ સપ્રાદ્ધી વધિ (૪૪) - સસરા, દિવર, નણ્ડ, સાધુ બધાની સપ્રાદ્ધી બનીને રહે.

૧૭ યાઃ દેવીઃ અદ્યન્તઃ, યાઃ ચ અવયન્, યાઃ ચ તન્તિ, યા ચ અન્તાન્ અમિત દ્વન્તઃ, તાઃ ત્વા જરસે સં વ્યવન્તુ, આયુષ્મતી દ્વં વાસ પરિઘાસ્વ (મ. ૪૫) - જે દેવીઓએ પેતે સુતર કાંત્ય છે, જેઓએ વધ્યું છે, જેઓએ તાણા તાણ્યા છે, જેઓએ કિનારો સરખી કરી છે તે તને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી વચ્ચે મળે એ અર્થે વધુના રહે તુ દીર્ઘજીવન માળની થઈ આ વચ્ચે પારણુ કરે.

૧૮ સવિતા તે આયુઃ દીર્ઘે કૃણોતુ (૪૭) - સવિતા તારું જીવન દીર્ઘ બનાવે.

૧૯ તે હસ્તં શુદ્ધામિ, મા વ્યવિદ્યાઃ, મયા સદ પ્રજયા ચ ધનેન ચ (મ. ૪૮) - તારો હાથ શુદ્ધ બુદ્ધિ હાથ કરીશ નહિ, મારી સાથે પ્રજા અને ધનની સાથે રહે.

૨૦ સોમા રાજા શુભજસં કૃણોતુ (મ. ૪૯) - સોમશાળ ઉત્તમ સંતાન મુકત કરે.

૨૧ જ્ઞાતવેદાઃ જ્ઞાતિઃ પત્યે સુમર્ગા પત્નીં જરદ્વિં કૃણોતુ (૪૯) - જ્ઞાતવેદ અગ્નિ પતિ માટે આ એને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી જીવવાની કરે.

૨૨ તે હસ્તં સૌમગત્યાય શુદ્ધામિ (મ. ૫૦) - તારો હાથ સૌમાન્ય માટે સ્વીકાર્યું હું.

૨૩ મયા પત્યા જરદ્વિં અસા (૫૦) - મને પતિ તરીકે સ્વીકારી મારી સાથે તું વૃદ્ધાવસ્થા તક જીવે. (રહેને).

૨૪ ત્વા મદ્યં ગાર્હપત્યાય મદુઃ (૫૦) - તને મને શુદ્ધરાશ્રમ કરના માટે આપેલી છે.

૨૫ ત્વં ધર્મણા પત્નીં અસિ (૫૧) - તું ધર્મથી મારી પત્ની થઈ છે.

૨૬ અદં તવ શુદ્ધપતિઃ (મ. ૫૧) - હું તારા ધરને સ્વામી હું.

૨૭ હ્ય મમ પોષ્યા અસ્તુ (૫૨) - આ મારાથી પોષવા યોગ્ય છે.

૨૮ શુદ્ધપતિઃ ત્વા મદ્યં અદાત્ (૫૨) - શુદ્ધપતિએ તને મને સોંપી છે.

૨૯ દે પ્રજાવતિ ! મયા પત્યા શરદ્વા શતં સર્જીષ (૫૨) - દે પ્રજાની ઓ મારી (પતિ) સાથે સો વર્ષ ઉત્તમ પ્રારથી જીવે.

૩૦ દ્વાં નારીં પ્રજયા વર્ધયન્તુ (મ. ૫૪) - આ એને પ્રજાથી સંવર્ધિત કરે.

૩૧ દ્વાં નારીં પત્યે સંશોભયામસિ (૫૫) - આ એને પતિને માટે સારી પેઠે શુભપ્રારવામાં આવે.

૩૨ અસ્યાઃ રુપં મયિ (૫૭) - તેનું રૂપ હકત મારા માટે જ છે.

૩૩ ન સ્તેયં બાદે (મ. ૫૭) - હું ચોરીનું અજ ખાતો નથી.

૩૪ રવયં વાશાન્ શશ્વાન્ મનસા ડત અમુચ્યે (મ. ૫૭) - હું જાતે બંધનો તોડી મનથી મુક્ત થઈ હું.

૩૫ અજ ઉલ્લોકે સુમં પન્થો કૃણોમિ (૫૮) - અહીં હું વિસ્તૃત કાષ્ઠેન અને સુગમ-જવા યોગ્ય માથું બનાવું છું.

૩૬ ઉચ્છલ્લપ્તં, રક્ષાઃ અપ દનાય (૫૯) - શ્લેષે ઉપર બેંચી શક્તોને મારો.

૧૭ દર્માં નારીં સુરુતે વૃધાત્ (૫૬)- આ ઓતો
પુણ્યકર્મ માટે સ્વીકાર કરે.

૧૮ સા નઃ સુમંગલી અસ્તુ (૬૦)- તે અમારૂં
કલ્યાણ કરનારી થાવ.

૧૯ સુર્કિન્નુક વિશ્વરૂપ દિરણ્યવર્ણં સુમત સુવર્મં
વદતુ આરોહ (૬૧)- ઉત્તમ કૃપેાપી કથાગારેશ, અનેક
સુદૃશપ્રવાળા, મોના મુખ્ય અઘકિસા સાત વેષ્ટનોથી
સમૃદ્ધેવી બેઠેલા જેના છે, અને ઉત્તમ ચક્રવાળા આ
ચપ્પા જેમ

૨૦ અધ્યાત્મીં અપદ્મીં અપતિમીં પુત્રિણીં
અસ્મદ્યં ઘદ્ (૬૨)- ભાષ્યોનો નાશ ન કરનારી, જ્ઞાનરેત્તી
ને કૃત ન આપનારી, પતિને કષ્ટ ન આપનારી, પુત્ર ઉત્પન્ન
કરનારી સ્ત્રી અમને પ્રાપ્ત થાવ

૨૮ દેવ્યા શાલ્યાઃ દ્વારં વૃષ્ટપર્ણં સ્વોન વૃષ્મઃ
(૬૩)- શુદ્ધ રૂપ દેવતાના નાજી વધૂનો માર્ગ સ્વપ્રમય
કરે છુ

૨૯ પતિલોકે ત્રિયા સ્વોના વિવિજ (૬૪)-
આપણ પતિના ઘેર કલ્યાણકારક તેમજ સુખ આપનારી થઈ
રહે જે

૩૨ ક્ષત યજ્ઞનાત્ પ્રમુજ્ઞામિ ન અમુત (૧૭)
દત્તઃ પ્રમુજ્ઞામિ ન અમુત સુવદ્તા કરમ્ (૧૮)-
પિતાના ધરથી તને સુકૃત કરે છુ પણ પતિના કૃણ નેરે
એવી મજાશુન માધીએ બીએ કે તે પતિકૃતથી કરી પથ
ન જીરે

૩૪ ક્ષતશ્ચ યોનીં સુકૃતસ્ય લોકે સ્વોનમ્ (૧૯)-
સત્ત્વા સ્થાનમાં અને પુણ્ય-કર્મોનાં રથગર્ભાં જે સુખ પ્રાપ્ત
થઈ શકે છે તે તેને પતિને ઘેર પ્રાપ્ત થાએ

૩૮ વૃદ્ધાન્ મચ્છ, ગૃહપત્નીં યદાડલો વશિનીશ્વમ્
(૨૦) પતિની ઘેર આ નવવધૂ પહોંચીને ત્યા બધાને
પણ કરનારી જાનીને રહે

૪૬ અપ કિર્તિં વિવિધ આપદાસિ (૨૧)- આ
મજાજી વર્ણાં વસેલા સુધી જીવતા રહી શુદ્ધચાત્રમ્ યનાના
માદ તાજે અનુભવનો ઉપરેશ બીજાઓને આપજે

૪૭ સુવ ક્ષત-ઉદયુક્ત ક્ષત વદન્તી (૩૧) તમે
અને (પતિપત્ની) સત્ત્વ બ્યવહારનુ આચરણ શાખો અને
સત્ત્વ બોલો

૪૮ સમુદ્ધ મગ સમરત (૩૧)- સર્વદિયુક્ત ભાગ્ય
તમને પ્રાપ્ત થાવ

૪૯ સંમલ-વર્તાં ચાગ વાઘ વદતુ (૩૧)- પતિ
પત્નીની નેરે સુદૃશ અને મીઠી વાણી મોવે

૫૦ મદ્ર- રોચનાઃ તત્ત્વદાયામિ (૩૮)- જે કલ્યાણ
મય અને તેજસ્વી છે તેને દુઃખારી પાસે લાવુ છુ

(૬૧ ૧૫૨)

૧ સ નઃ પતિમ્ય પ્રત્નપા સદ્ જાયાં દા- (૧)-
એના પુત્ર અમને કરે પતિઓને પ્રજાની સાથે પત્ની થશે
એમ કરે

૨ આયુષા વર્ચસા સદ્ પત્નીં અમિઃ અદાત્ (૨)-
જીવન અને તેજસ્વી સાથે પત્ની અમિએ આપી છે

૩ મર્યા- પતિ દીર્ઘાયુ શબ્દ- જ્ઞાતં જીવાતિ
(૩)- આનો પતિ દીર્ઘાયુ થઈ સૌ વરસ જીવે

૪ સા મન્દસાના શિવેન મનસા સર્વર્થાદયશ્ચ-
રયિં ઘેદિ (૧) આનંદના નેનર તે સૌ શુભ વિચાર-
યુક્ત મનથી બધા વીરયુત્ત જેની સાથે રહે છે, જે પ્રદ્ય સતીય
છે એવુ થન અમને આપે

૫ પદિષ્ઠા સ્વાણુ હુર્મતિં દત્ત (૬) માર્ગમાં રહેનાર
અને પ્રતિનિધ કરનાર કુળને મારે

૬ પ્રજાવર્તીત્વા પરમે રક્ષસઃ રક્ષણુ (૭)- સત્તાન
ઉત્પન્ન કરનાર તને સ્ત્રીને પતિના માટે રાક્ષસોથી સુરક્ષિત રાખે

૭ હમ સુગ રચસ્તિલાદ્ધન પંથાં આરુહ્યામ (૮)-
આ સુગમ કલ્યાણ કરનાર રસ્તા ઉપર અમે આરોહણ કરી
આવીશુ

૮ યાસિન્ વીરઃ ન રિપ્યતિ, અન્વેષાં યસુ વિશ્વતે
(૮)- જેમાં પુત્ર મરતા નથી અને બીજા બધા કરતાં
ધન વધારે મળે છે

૯ સુગેન હુર્ગે અતીતા (૧૧)- સહેતાકથી સ કઠો તરી
બનેા (મુરેશીઓમાંથી પાર ઉતારો)

૧૦ મરાતય અપદ્રાન્તુ (૧૧)- દુઃખમન દૂર નાસી ભય

૧૧ સવિતા પવિત્ર્ય સ્વોન કુળેશુ (૧૨)-
કર્તાર પતિને મારે સ્ત્રમલાવી કરે

૧૨ મગસ્ય સુમતી અસ્તુ (૧૫)- આજના દેવની
સુમતિમાં રહે

૧૩ અશુન મા આરતાં (૧૧)- અશુભને પ્રાપ્ત ન થાન.

૧૪ ગૃહેષ્યઃ અધોરવહુઃ અપતિઃ સ્વોના, શમ્ભા સુચોવા, સુચમા ધોરસુઃ દેવકામા સુમનસ્વમાના ત્વપા પવિત્રમદિ (૧૭)- આ સ્ત્રી પતિના ધેર આવી જ્ઞાનદંધી રહે, કેમ ન કરે, પતિને દિનશરિક બની રહે, ધર્મ નિયમેનું પાલન કરે, બધાએને સુખ આપે, પોતાના સંતાનોને વીરતાનું શિક્ષણ આપે, દિવર વગેરેને સંતુષ્ટ રાખે, અંતઃ કરણમાં શુભ ભાવ રાખે, એવી સ્ત્રીથી આમાં ધર સુસંપન્ન થાય.

૧૫ અદેવ્યઃ અપતિઃ પશુમ્યાઃ શિવા સુચમા સુવર્ચઃ પ્રજાવતી ધોરસુઃ દેવકામા સ્વોના હર્મ ગાહપત્યં અગ્નિ સપત્યં (૨૮)- દિવરને નાથ ન કરનારી, પતિનો ધાત ન કરનારી, વનવસેનું વધા શેષમ પાલન કરનારી, ઉત્તમ નિયમેથી ચાલનારી તેજસ્વી, ધોરપુત્ર સંતાન સુકત, દિવર પતિના ધરે રહે એમ પ્રવચનારી એવી સુખલક્ષ્મીના હાં આ ગાહપત્ય અગ્નિ પૂજા કરે.

૧૬ અસ્થે નાઈ ઉપસ્તરે વતત્ હર્મર્મ (૨૧)- આ સ્ત્રીને માટે બીજાનવા સુખ અને સચ્ચાં હો.

૧૭ અગસ્વ સમતો અસત્ (૨૧) અપવાનની ઉત્તમ મતિમાં રહે

૧૮ વપઃ દેવાઃ સર્ચાઃ રસાંસિ હન્તિ (૨૪)- આ રેન બધા સહ્યોનો નાશ કરે છે.

૧૯ સુમંગલી સુપત્ની રવં અગ્નિ ઉપસદિ (૨૫)- ઉત્તમ મંગલ માનના કરવાવાળી અને ઉત્તમ પતિની સાથે આ સ્ત્રી અગ્નિની ઉપાસના કરે.

૨૦ સુમંગલી ગૃહાણાં પ્રતરણો, વસ્યે સુચોવા અનુરાય ધોરસુઃ અઘ્યે સ્વોના હમાન ગૃહાન પ્રવિશ (૨૬)- સાચા મંગલ આપવાળી માનવ કરનારી, ધરનાં થી હુખા કર કરનારી, પતિની સાથે રતિ સેવા કરનારી, સમયને સુખ આપનારી, સાચેને જ્ઞાનદં આપનારી એવી સ્ત્રી આ ધરમાં પ્રવેશ કરે.

૨૧ અદરેષ્યઃ સ્વોના, વસ્યે ગૃહેષ્યઃ સ્વોના અસ્થે સર્વસ્વં વિશે સ્વોના, સ્વોના વર્ષા પુષ્પાવસ્ય (૨૭)- સસન, પતિ અને ધરના બધાને દિનશરિકી આ બધા પ્રમુખમને સુખ આપનારી બની આ સ્ત્રી અપાત્રી.

૨૨ રવં સુમંગલી વધૂઃ વૌર્માઘૈઃ વિ પતેન (૨૮) આ મંગલ શુભ વધુના દુષ્ટ ભાષ્યને દામી તમે પાછા જાઓ.

૨૩ સ્વર્ણ સાધિત્રી ગૃહેતે સૌમનાપ શાલેવ (૩૦)- સ્વર્ણ સાધિત્રી મોટા સેવાશ્રમ માટે ઉત્તમ થશે.

૨૪ હવોનિઃ અપ્રાઃ ઉપસઃ કુરુવત્ (૩૧)- એના પછી સુખની ભવેતિ આવવાની છે તેજા આવતા પહેલાં જામવું.

૨૫ વર્ચ રાયા સુમનસઃ સ્વા (૩૨)- અમે ધનની સાથે ઉત્તમ મનવાળા થઈએ

૨૬ સવિતા વાં દીર્ઘં અનુ ક્ષણં (૩૬)- સવિતા તમારી બનેલી આનુ ક્ષણ (૪૦)- અમારો

૨૭ નઃ દ્વિપદે સતુર્ણે હર્મર્મ (૪૦)- અમારો કુટુંબીજનો, નોકરવર્ગ અને સેવાશ્રમીઓ સાથે જીવાતિ

૨૮ એ પતિઃ દીર્ઘાં અનુ ક્ષણં (૪૦)- એ વરસ છવતો રહે (૬૩)- મારો પતિ દીર્ઘ અને સેવાશ્રમીઓ સાથે

૨૯ શોરેણં સ્તે આ મિત્રા (૬૮)- માધ્યનો મળ દૂર મેળો

૩૦ અરિષ્ટાસુ હૃદયે વાજસ્યે સત્તેવહિ (૭૨)- પ્રાણ છે ત્યાં સુધી આપે તેજા નજ પાતિ માટે સાથે રહીશું.

૩૧ યત્ વરતમિઃ સ્વોનાં ઉપસૃ- યાત (૫૧) એ અપરિવર્તમાનું વચન છે તે અમને સુખ સ્થપાં આપે

૩૨ માં કામિની અનુ રતિઃ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ-

૩૩ માં કામિની અનુ રતિઃ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ-

૩૪ માં કામિની અનુ રતિઃ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ-

૩૫ માં કામિની અનુ રતિઃ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ- (૧૧)- પતિની રતિ સ્વોનાં ઉપસૃ-

(ધાં. ૬૧૮)

૧ યથા વૃક્ષ લિયુજા સમન્ત પરિવસજે । યથા
પરિવજસ્ય માં યથા માં કામિર્તાં સસા યથા
મધાપગા સસ. (૧)- જે પ્રભાણે વેણે જશને ફરી વણે છે,
એટલેને રહે છે તે પ્રકારે, હે સ્ત્રી ! મને વળગી રહે, મારી
હજી કનારી યા અને મારાથી દૂર જનારી થતી નહીં

(ધાં. ૭૩૬)

૧ હદિ માં યતાઃ કૃણુવ્ય મનઃ સદ્ અસતિ (૧)-
પણ પતિના અતઃ એક બીજાને એવા મળી જવા જોઈએ કે
મળે એકજ મન તેમાં કાપી કરે છે

(ધાં. ૬૧૮)

૧ તે સત્યદ્ મન માં એવ અન્વેતુ (૨)- તાર
મન મને અનુકૂળ થવને રહ

(ધાં. ૧૦૩)

૧ દેવા યરણેન અસુતાણાં અમ્યાચાર અવાચ્યન્ત
(૨)- દેવાએ વરજીમણિની સહાયથી રાક્ષસોની ધીમ દૂર કરી
૨ યથા મે યરણે માણ તેજસા સમુક્તુ, યશસા
મા સમન્તુ (૨૫)- આ પ્રકારેના તે વચ્ચુમણિ કર્તિ,
તેજ મને આપો, તેજથી યુક્ત અને કીર્તિયા યુક્ત કરે.

(ધાં. ૭૩૭)

૧ યથા કેવલાઃ મમ અસાઃ અન્યાસાં ન ચન
કીર્તિયા (૧)- તુ કેવલ એક મારાજ પતિ બની રહે
બીજી સ્ત્રીઓના નામ પણ લેતો નહિ

૨ મમ મનુજાતેન વાસસા ત્વા સમિ દધામિ
(૧)- મારા વિચારે સાથે બનાવેલા વસ્ત્રથી હું તને બાંધી
દઉં છું

(ધાં. ૧૧૯)

૧ યા મદ્રા તાનિ ન પ્રજાયે (૧)- જે સારા
લક્ષણે છે તે બધાં અમારી સતતીને પ્રાપ્ત થાય

૨ સર્વ તદ્વાચાપ હમ્મો વય (૩)- તે બધા કૃપ-
લક્ષણે અને વાણીથી દૂર કરીએ છીએ

૩ દેવસ્યા સપિતા સુદૃષ્ટુ (૩)- સપિતા દેવ
તમને સુવક્ષણી બનાવે

(ધાં. ૬૩૭)

૧ સમાન હૃદય કૃધિ (૩)- અમારા મનો
૩૮ [અથર્વ અનુ. ભા ૩]

(વિચારો) પણ એક સરખા થયો.

(ધાં. ૭૩૬)

૧ વિશ્વેદેવાઃ પતેન્ અનુ મદન્તુ (૧)- બધી દેવતાઓ
તેને અનુમોદન આપે

(ધાં. ૬૧૮)

૧ દેવી દેવ્યામધિ જાતા વૃધિદ્યામસ્વોપચે । તાં
દ્વા નિતરિન કેવોમ્યો દદનાય સ્વનામસિ (૧)-
હે ઐશ્વિ ! તું દિવ્ય શુભેણા, પૃથ્વી ઉપર ઉગે છે, હે
નાયે પુરુષના ઐશ્વિ ! વાળને બાળાન અને સુદૃઢ કરવા
માટે હું તને (જમીનમાંથી) ખોદી કાઢું છું

(ધાં. ૬૧૭)

૧ કેશાઃ નહા દ્ય વર્ષન્તાં શીર્ષાઃ તે અસિતા.
પરિ (૨-૩) તારા માથા ઉપર વાળ, જેમ વાસ ઉગે છે
તેની રીતે વધે, તે કાષ્ટ દિવસ સંદે ન થાય, કાળા જ રહે

(ધાં. ૬૧૮)

૧ પ્રયમં શર્મ ચક્ષ (૧)- પહેલાં શુભ આપજો
(ધાં. ૬૩૭)

૨ રાષ્ટ્રેન અભિવર્ષન્તાં, સદ્અવર્ષન્તાં, રદયા
પયસા અભિવર્ષન્તાં (૨)- સદસ વેજ યુક્ત મન અને
દુધ, ઘી વગેરે પુષ્ટિયુક્ત પદાર્થો વડે અમારું રાષ્ટ્ર વધે

(ધાં. ૭૩૫)

૧ દ્વ રાષ્ટ્ર સીમ્નગાય પિણ્દિ (૧)- આ રાષ્ટ્રને
સુખ, સમૃદ્ધિ અને ઐશ્વર્યથી ભરી દે

૨ પ્રજા મા અભિમૂલ (૩)- સતાન આત્માપિતરો
નો કદિ તિરસ્કાર ન કરે

(ધાં. ૪૩૮)

૧ સૂર્યસ્ય રત્નમાન અનુ યાઃ સચ્ચરન્તિ । મરીચીર્વા
યા અનુસચ્ચરન્તિ (૫)- સપોના કિરણોમાં (પ્રકાશ
અને તાપ) માં અનુકૂળતાથી તે દોરે કરે.

૨ કર્કાં વરસાં દ્વ રક્ષ વાજિન્ (૬)- કર્કાતશકિત
યુક્ત એવી પુત્રીનું તું અહો એટલે આ દુનિયામા સ રક્ષણુ કર.

(ધાં. ૫૪૭)

૧ વ્રાહ્મણસ્ય અપત્નિતા જાયા મીમા (૬)-
બ્રાહ્મણની પત્નીને ભગાડી લઈ જતી એ મહા ભય કર ધાય
કર્મ છે

૧૩ અનુનં મા કારતાં (૧૬) - અધુભને પ્રામ ન થાવ.

૧૪ ગૃહેષ્યઃ અમોરચક્ષુઃ અપતિમ્ની સ્થોના, શામા સુચોવા, સુવમા ધીરત્સુઃ દેવૃકામા સુમનસ્યમાના સ્વયા ઘષિધીમદિ (૧૭) - આ સ્ત્રી પતિના ઘેર આવી અભાંદથી રહે, કાંઈ ન કરે, પતિને દિવકારક જની રહે, ધર્મ નિયમેનું પાલન કરે, બધાઓને સુખ આપે, પોતાના સંતાનોને વીરત નું શિક્ષણ આપે, દિવર વગેરેને સંતુષ્ટ રાખે, અંતર કશુમાં શુભ માત્ર રાખે, એવી સ્ત્રીથી વ્યભાંકે ઘર સુસંપન્ન થાવ.

૧૫ અદેશુમ્ની, અપતિમ્ની પદ્મચ્ચઃ શિયા સુવમા સુવર્ચાઃ પ્રજાવતી ધીરત્સુઃ દેવૃકામા સ્થોના હમં ગાર્હપત્યં અગ્નિં સપર્યં (૧૮) - દિવરનો નાશ ન કરનારી, પતિનો ધાત ન કરનારી, જાનવચેતુ યથા ગોચ પાલન કરનારી, ઉત્તમ નિયમેથી ચાલનારી તેજસ્વી, ચોરપુત્ર સંતાન યુક્ત, દિવર પતિના ઘરે રહે એમ ઇચ્છનારી એવી સુખલાક્ષીની નું આ ગાર્હપત્ય અગ્નિની પૂજા કરે.

૧૬ અર્યૈ નાર્યં ઉપસ્તરે પતત્તુ શર્મં ધર્મં (૨૧) - આ સ્ત્રીને માટે બીજાવવા સુખ અને સરસાણું હો.

૧૭ અગસ્ત્ય સુમતો અસત્ (૨૧) અગવત્તની ઉત્તમ મતિમાં રહે.

૧૮ વપઃ દેવા સર્વાઃ રશાસિ હસ્તિ (૨૪) - આ દેવ બધા રાક્ષસોનો નાશ કરે છે.

૧૯ સુમંગલી સુપત્ની હમં અગ્નિં ઉપસ્યદિ (૨૫) - ઉત્તમ મંગલ કામના કરવાવાળી અને ઉત્તમ પતિની સાથે આ સ્ત્રી અગ્નિની ઉપાસના કરે.

૨૦ સુમંગલી ગૃહાણાં પ્રસરણી, પતવે સુચોવા શ્રાગુરાય શાંસુઃ અઘ્યૈ સ્થોના હમાન્ ગૃહાન્ પ્રવિશ (૨૬) - સામા મંગલ આશુભલો ધારણ કરનારી, ધર્મભાવી દુઃખ દૂર કરનારી, પતિની સારી રીતે સેવા કરનારી, સસરાને સુખ આપનારી, સાસુને આનંદ આપનારી એવી સ્ત્રી આ ધર્મમાં પ્રવેશ કરે.

૨૧ અનુરોઽયઃ સ્થોના, પતવે ગૃહેષ્યઃ સ્થોના અર્યૈ સર્વૈર્યે વિદ્વો સ્થોના, સ્થોના વર્ષાં પુષ્ટાય થથ (૨૭) - સસરા, પતિ અને ઘરના બધાને દિવકારિક્ષી આ બધા પ્રભસપ્રદને સખાકિની સુખ આપનારી જની તેમની જવાબી પુણી કરે.

૨૨ ક્વ સુમંગલી પદ્મઃ દ્વોર્માયૈઃ વિ વરેતન (૨૮) આ મંગલ યુગ પદ્મના કુષ્ટ ભાગ્યને દૂર કરી તમે પાણી જાઓ.

૨૩ સ્વર્ણસાવિત્રી વૃહતે સ્ત્રીમંગાય મારોદ્વ (૩૦) - સ્વર્ણ સાવિત્રી મોટા સામાન્ય માટે ઉત્તમ યજ્ઞ છે.

૨૪ ડ્યોમિઃ અઘ્નાઃ ઉપસઃ લુપ્તમાના (૩૧) - જેના પત્ની સ્વર્ણની ભગોતિ આવવાની છે તે ઉપા આપના પહેલાં જામનું.

૨૫ વર્ચં રાયા સુમનસઃ સ્યામ (૩૬) - અમે પત્ની સાથે ઉત્તમ મનવળા યજ્ઞએ.

૨૬ સવિતા વાં દીર્ઘં જાણુઃ કુણોતુ (૩૬) - સવિતા તમારી બંનેની આણુ દીર્ઘ કરે.

૨૭ નઃ ક્ષિપદે વતુષ્વદે શં મવ (૪૦) - અમણ કહે બીજાને, નોકરવર્ગ અને જાનવો માટે કલ્યાણકારક થા.

૨૮ મે પતિઃ દીર્ઘાવુઃ અસ્તુ શરત્ઃ શતં જીવાતિ (૬૩) - મારો પતિ દીર્ઘાયુ થાવ અને એ વરસ છુટતો રહે.

૨૯ શર્ષિષ્વં મલં ઘપ અપ લિખાત્ (૬૮) - માથાનો મળ દૂર કરવો.

૩૦ અરિષ્ટાણુ વૃહતે વાજસાતયે સજેવદિ (૭૨) - પ્રાણુ છે ત્યાં સુધી આપણે એ જાણી મોટા જળ પાપિત માટે સાથે રહીશું.

૩૧ યત્ પત્નીમિઃ ઉતં વાસઃ તત્તુ નઃ સ્યોનં ઉપસ્તુઃ દાત્ (૫૧) જે અમારી સ્ત્રીકારા વળાયેલું વસ્ત્ર છે તે અમને સુખ રપષાં આપે.

(કાં. ૨/૩૦)

૧ મં કામિની અસઃ યથા મત્ત ઘપ-યાઃ ન કસા (૧૧) - પત્ની પતિની ઇચ્છા કરનારી રહે તેનાથી દૂર ન જાવ.

૨ યત્ મંતરં તત્તુ શાશં, યત્ શાશં તત્તુ મંતરં (૪) - જે અંદર તેજ જહાર અને બહાર તેજ અંદર એવો સરસ પર્તાવ હોયો એવુંએ.

૩ વિથ્ય રૂપાણાં કવ્યાનાં મતઃ શુભાવ (૪) - વિવધાપની કાવ્યોના મન આ પ્રકારે આકર્ષિત કરે.

(કાં. ૬/૮)

૧ (યથા હમે વાગવાપુરિધી ભૂર્વઃ સઘઃ પર્વૈતિ (૩) - જેમ અમેને પ્રાકૃત ભૂમિક અને પૃથ્વીની વચ્ચે પ્રસરે છે.

(કાં. ૬૮)

૧ યથા વૃક્ષ લિલુજા સમન્ત પરિપસ્યજે । યથા પરિપજસ્ય માં યથા મા કામિનીં યસઃ યથા મદાપયા અસ- (૧)- જે પ્રમાણે વેગે રક્ષને ફરી વળે છે, એટલે રહે છે તે પ્રકારે, હે સ્ત્રી ! મને વળગી રહે, મારી કન્યા કન્યાગે થા અને મારાથી દૂર જનારી થતી નહીં.

(કાં. ૭૩૬)

૧ હૃદિ માં અતઃ કૃણુષ્વ મનઃ સહ અસતિ (૧)- પતિ પતિના અતર એક બીજાને એવા મળી જવા એકબીજે જાણે એકજ મન તેમાં કાપ કરે છે

(કાં. ૬૮૮)

૧ તે સચ્ચદ્ મન માં એવ મન્વેતુ (૨)- તાર મન મને અનુકૂળ થકને રહે

(કાં. ૧૦૩)

૧ દેવા ઘરોને અસુરાણાં અમ્યાસાર અવારયન્ત (૨)- દેવાએ વરજુમણિની સહાયથી રાક્ષસોની પીડા દૂર કરી
૨ યથા મે ઘરણે માળ ત્વેજસા સમુક્ષતુ, યશસા મા સમન્તતુ (૨૫)- આ પ્રકારેના તે વરજુમણિ કર્તિ, તેજ મને આપો, તેજથી યુક્ત અને કીર્તિથી યુક્ત કરે

(કાં. ૭૨૭)

૧ યથા કેવલ મમ અસ અન્યાસાં ન ચન કીર્તયા (૧)- તું કેવલ એક મારેજ પતિ બની રહે બીજી સ્ત્રીઓના નામ પશુ લેતો નહિ

૨ મમ મનુજાતેન વાસસા ત્વા અમિ દધામિ (૧)- મારા વિચારો સાથે બનાવેલા વસ્ત્રથી હું તને બાંધી દઉં છું

(કા. ૧૧૮)

૧ યા મદ્રા તાનિ ન પ્રજાયૈ (૧)- જે સારા લક્ષણો છે તે બધાં જમારી સતતીને પ્રાપ્ત થાય

૨ સર્વે તદ્વાત્પાપ દુઃખો વય (૩)- તે બધાં કુલ-લક્ષણો અમે વાણીથી દૂર કરીએ છીએ

૩ દેવસવા સચિતા સુદયતુ (૩)- સચિતા દેવ તમને સુલક્ષણી બનાવે

(કાં. ૬૧૩૯)

૧ સમાન દ્વય કૃદિ (૩)- અમારા મનો ૩૮ [અથર્વ અનુ. શા. ૩]

(વિચારો) પશુ એક સરખા થશે.

(કાં. ૭૧૬)

૧ ત્રિશ્વેદેષાઃ પતેન્ અનુમદન્તુ (૧)- બધી દેવતાઓ તેને અનુમોદન આપે

(કાં. ૬૧૩૬)

૧ દેવી દેવ્યામધિ જાતા પૃથિવ્યામસ્વોપયે । તાં ત્વા નિતત્તિ કેશમ્યો દદ્ધનાય સ્થનામસિ (૧)- હે ઐશ્વર્ય ! તું દિવ્ય યુગોવાળી, પૃથ્વી ઉપર ઉગે છે, હે નામિ પસરનાર ઐશ્વર્ય ! વાળને બળવાન અને સુદૃઢ કરવા માટે હું તને (જમીનમાંથી) ખેાદી કાઢું છું

(કાં. ૬૧૩૭)

૧ કેશાઃ નઢા દ્વ ઘર્ચન્તાં શૌર્ણાઃ તે અસિતાઃ પરિ (૨-૩) તારા માથા ઉપર વાળ, જેમ ઘાસ ઉગે છે તેવી રીતે વધે, તે કાષ દિવસ સૌદ ન થાય, કાળા જ રહે

(કાં. ૬૧૪૮)

૧ પ્રથમ શર્મ યચ્છ (૧)- પહેલાં સુખ આપજો

(કાં. ૬૧૭૮)

૧ રાષ્ટ્રેણ અમિવર્ચતાં, સહસ્રવર્ચસા, રથયા પયસા અમિવર્ચતાં (૨)- સદસ તેજ યુક્ત થત અને દુધ, ઘી વગેરે પુષ્ટિયુક્ત પદાર્થો વડે અમારું સમૃદ્ધ વધે

(કાં. ૭૩૫)

૧ દ્વ રાપુ સૌભગાય પિપ્પ્લિ (૧)- આ રાષ્ટ્રને સુખ, સમૃદ્ધિ અને ઐશ્વર્યથી ભરી દે

૧ પ્રજા મા અમિમૂલ (૩)- સતત માતાપિતરો નો કદિ તિરસ્કાર ન કરે

(કાં. ૪૧૩૮)

૧ સર્વસ્થ રશ્મિન અનુ યાઃ સજ્જરમ્તિ । મરીચીર્વા યા અનુસજ્જરન્તિ (૫)- સૂર્યોના કિરણોમાં (પ્રકાશ અને તાપ) ના અનુકૂળતાથી તે ઢરે ઢરે.

૨ કર્કાં વત્સાં દ્વ રક્ષ વાજિન્ (૬)-કર્કા-રાકિત યુક્ત એવી પુત્રીનું તું અહીં એટલે આ દુનિયામાં સ રક્ષણુ કરે

(કાં. ૫૧૭)

૧ દ્રાહ્મણસ્ય અપર્નાતા જાયા મીમા (૬)- દ્રાહ્મણુની પત્નીને જાણી લઈ જની એ મહા ભય કર પાપ કર્મ છે

(ઈ. ૫૨)

૧ સપત્નહનં શાપમં કામં હવિયા શિક્ષામિ (૧)-
શુભી નાથ કરનાર કામને દુઃખારે સિદ્ધિ કરે છું

૨ દુરિતં અમજન્તાં ભરવતાં અવર્તિં મુચ્ચ (૩)-
પાપ, સનાન ન ગુણ, નિષેનતા, અને વિપતિ એમને દૂર
કરી શકે છે

૩ સાધેતુઃ સુહિતા ઉચ્ચતે યો કથયો યાચ
માહુ (૫)- ગાય કન્યા સમાન છે, તેને કીર્તિ વળે
કરે છે

૪ મયે દેવા મમ હ્ય હ્ય માવન્તુ (૭)- બધા
દેવો મારા હૃદયમાં આવે

૫ ઉમ પાર્જી કામઃ મમ ભવ્યશઃ મદ્ય અસપત્ન
જ્ઞોતુ (૭)- પ્રતાપી, બળવાન કામ મારા અધ્યક્ષ છે તે
મને શુભોપાધિ મુકત કરે

૬ મદા અસપત્ન પય જ્ઞવન્તઃ (૮)- મને શુભ
રહિત કરે

૭ અવધીતકામો મમ યે સપત્નાઃ । ડર લોક-
મકરન્મદ્યમેધુસુ । મદા નમન્તાં પ્રવિદ્યતસ્તો
મદ્ય વહુર્ધર્મૃતમા વહન્તુ (૧૧)- સહૃદય શુભોને
નાથ કરે છે, સહૃદય શુદ્ધિ કરવા ખાટે કાર્યક્ષેત્ર છે સહૃદય
ને આરે શિક્ષાઓ મનુષ્ય સામે નષ્ટ અને છે સહૃદયને
બધા ભૂપ્રદેશોમાંથી વી વગેરે ઉપભોજના પદાર્થો મળે છે

૮ યસે કામ શમ ત્રિવરુણમુદ્ગ પ્રલયમં વિનત
અતતિવ્યાપ્ય જ્ઞતમ્ (૧૬)- આ કામનું વિલક્ષણ કવચ
છે ને ત્રણ ઉન્દોમાં રક્ષણ કરે છે તેથી શુભના પ્રદાર
વળગા નથી એને જ જ્ઞાન કવચ કહે છે

૯ કામોઞ્જો પ્રથમો નૈન દેવા સાપુ વિતરો ન મર્ત્ય
તતસ્ત્વમસ્તિ ઉવાચાન્ વિશ્વહા મદ્યાન્ (૧૬)- બધાથી
પહેલાં કામ ઉત્પન્ન થયેલો તેથી તેને દેવ, પિતર અથવા માનવો
પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. તેથી કામ બધાથી શ્રેષ્ઠ અને
સમર્થ છે

૧૦ યાસ્તે શિવાસ્તન્ય કામ મદ્રા યામિ સ્તવ્ય
મયતિ યદ્ વૃણીયે । તામિશ્વર્યમસ્તુ અમિ સવિદા
સ્વામ્યન્ પારિષ્વ શેઠાયા ધિય (૨૫)- કામની અદ્વિત
ને શુભ અને કલ્યાણકારી બળ છે, જેથી બધા સત્ત્વની

સિદ્ધિ થાય છે તે શુભ ભાગ અને પ્રાપ્ત થાઓ અને પાપનો
ભાગ છે તે દૂર થાઓ.

(ઈ. ૩૨૧)

૧ યો દેવો વિશ્વાદ્ય ય ય કામ આહુઃ (૪)- જે
અશિદેવ પદ્મા જગતને જાળનારો છે અને જેને "કામ"
નામથી ઓળખાવામાં આવે છે

૨ જ્ઞાન્તો યાગ્નિઃ ત્રવ્યાચ્છાન્તઃ પુલ્કરેવળ લયો
યો વિશ્વદાદ્યસ્ત ત્રવ્યાદમશીશમમ્ ॥ (૮)- આ
મંત્ર કદાચ કામરૂપ અગ્નિ જ્ઞાત થયો, આ મનુષ્યનો નાથ
કરનાર કામરૂપ અગ્નિ જ્ઞાત થયો આ વધારે જાળનાર અગ્નિ
છે તેને મે જ્ઞાત પાડ્યો છે

(ઈ. ૩૨૫)

૧ મૃદુ નિમન્યુ કેવળો ત્રિયસાદિની અનુન્તા
અવતુઃ ચિન્ત ઉવાચસિ ક્ષન્તૌ અસ (૪-૬) ધર્મ
પત્ની જ્ઞાન્ત શરસ્તો ન કરનારી, કેવળ પત્નીનીજ, મીઠું
બોલનારી, પતિને મદદ કરનારી, દોષનિરૂદ્ધ કર્મ ન કરનારી,
પતિના જેની લગ્ની લાગેલી છે એવી દામી ભેદબો.

(ઈ. ૩૨૭)

૧ આ યોરો જાયતાં પુત્રસ્તે દશમાસ્થા (૧)-
તારો પુત્ર વરિ થાય અને દસમા મહાનામાં જન્મે

૨ વિન્દસ્વ પુત્ર નારિ યા સુમ્ય શા અસત્ શ ડ
તસ્મૈ ત્વ મધ (૫)- હે સ્ત્રી આ પ્રકારે તું પુત્રને પ્રાપ્ત
થા, તે પુત્ર તને સુખદાયક થાય અને ૨ પથ તે પુત્રને
સુખ આપ

(ઈ. ૮૬)

૧ સુર્ય તાન્ (રોમધોજાનિ) અનાનશ્વ । (૮)-
જે રોમ બોલે છે તેમના સુર્ય નાથ કરે છે

૨ વે સુર્ય ન તિતિસ્ત્વે (તાન્) નાશયામસિ (૧૨)
-જે સુર્ય (મહાકાળ) સહન કરી શકતા નથી તેમનો શસ્ત્ર કું
કરે છું

૩ ત વિન્દા હદયાધિ જ્ઞોતુ (૧૮)- તેમને
પિત્ર સર્વથા સુર્ય હાથમાં વેધ કરી નાથ કરે

૪ વિન્દા જાયમાન રક્ષ (૨૫)- પિત્ર સર્વથા જાળનાર
જાળનાર રક્ષ કરે

(કાં. ૬૧૧૧)

૧ શર્મા અશ્વત્થ આરુઢઃ તત્ર પુલ્લવનં કૃતમ્
તદ્ વૈ પુત્રસ્ય વેદનં (૧) - શર્મા વૃક્ષપર જ્યારે પીપળો
ઉગે છે ત્યાં પુત્ર પ્રાપ્તિની ક્ષયા હોય છે. પુત્ર પ્રાપ્તિનું આ
સારૂં સાધન છે.

૨ હૃદયમન્યત્ર દ્વઘત્ પુમાંસં ઉ દ્વઘત્ રહ (૩) -
શ્રી (કન્યા) ઉત્પન્ન થવાનું કાર્ય બીજા ધેરે થાય અહીં
આ ધરમાં પુત્ર જન્મ જ થાય.

(કાં. ૬૧૧૦)

૧ (અગ્ને) વિશ્વા દુરિતાનિ પનં યાતિ નેપત્
(૨) - હે અગ્નિ ! તું બધા દુઃખોમાંથી એતુ (મારું)
રક્ષાય કર.

૨ તત્ત્વ-જા જાયમાનઃ સુર્વારઃ સઃ વર્ધમાનઃ
પિતરં મા ધર્માત્ જાનિર્વા માતરં ચ મા પ્રમિનીઃ
(૩) - ચોક્ષ નક્ષત્ર ઉપર જન્મેલો આ બાળક ઉત્તમવીર થાય
અને માતાને અને પિતાને દુઃખ ન દે, ન મારે.

(કાં. ૭૮૨)

૧ પૃથૌ શિશુ ક્રોડન્તૌ માયયા પૂર્વાપરં ચરતઃ
અર્ણવં પરિયાતઃ અન્યઃ વિશ્વામુચનાનિ વિચ્ચદે,
અન્યઃ શત્રુન્ વિદ્ધત્ નવઃ જાયસે (૧) - આ બે
બાળકો (સુધં અને ચંદ્ર) રમતા રમતા ચોતાની ચક્રિતવડે
હરિયા સુધી પોછોએ છે. તેમના એક બધા શત્રુઓને પ્રકાશિત
કરે છે અને બીજાને નિર્મોહ કરતો ચેજ નૃત્યો
બને છે.

૨ જાયમાનઃ નયઃ નવઃ મવસિ (૨) - પ્રગટ
થતા દરબખતે તું નવો છાગે છે.

૩ અહાં ફેલુઃ લપ્સાં અગ્રં પપિ (૨) સુધં દિવસ
આગે છે એમ સૂચના આપનાર ઉપાનુ પછી પ્રગટ થાય છે.

૪ ચંદ્રમાઃ ! દર્શિ આયુઃ પ્ર તિરસે (૨) - ચંદ્રમા
દીર્ઘાયુ કરે છે.

૫ મા પ્રજવા ધનેન ચ અનૂનં કુચિ (૩) - બને
પ્રજા અને ધનથી પરિપૂર્ણ કરો.

૬ યોડસ્માન્ દ્વેષિ, યં ચ વયં દ્વિપ્પઃ તસ્ય પ્રાણેન
આપ્યાયસ્વ (૫) - જે દુષ્ટ અમારો દેવ કરે છે અને જેઓને
અમે દેવ કરીએ છીએ તેમના પ્રાણથી તું વધી જા.

૭ દેવાઃ ઝંઝું આપ્યાયવન્તિ અશ્વિતાઃ અશ્વિતે
મક્ષયન્તિ (૬) - દેવો સોમને વધારે છે અને સોમનું
અક્ષય કરી અમર બને છે.

(કાં. ૬૧૩૩)

૧ યસ્ય પ્રશિષા ચરામઃ સ પારં દ્વઘ્ણાત્ સઃ નઃ
વિમુચ્ચાત્ (૧) - જે યરના આશીર્વાદો અમે કાર્ય કરીએ
છીએ તે અમને દુઃખો અને બંધનોમાંથી મુક્ત કરે.

૨ વીરઘ્ની મય મેઘલે (૨) - મેખલા ! તું મનુ-
ઓને મારનારી થા.

૩ અહં મૃત્યોઃ પ્રહ્લચારી આસિ (૩) - મેં પિતાને
શત્રુને સમર્પણ કર્યું છે એવો હું બ્રહ્મચારી છું.

૪ મૃતાત્ યમાય પુરુષં નિર્યાચન્ (૩) - જનતા-
માંથી શત્રુની માટે એક પુરુષની પાચના કરે છે.

૫ મેઘલયા વ્રજાણા તપસા શ્રમેણ (૩) - કહે
કંદોરો બાંધવાથી શાન, તપ એટલે શીતોશ્ણ સહન કરવાની
શક્તિ, પરિશ્રમ કરવા માટે બળ મળે છે, અને દીર્ઘાયુત્વ પણ
પ્રાપ્ત થાય છે.

૬ યાં ત્વા પૂર્વે મૃતકૃતઃ શ્રવયઃ પરિ વેધિરે ।
સા ત્વં પરિપ્પજસ્વ માં વૌર્ગપ્રિત્વાય મેઘલે (૫) -
હે મેખલે ! તને ભૂતકાળમાં પરાક્રમ કરનાર ઋષિઓએ
બાંધી હતી, એથી તું મને દીર્ઘાયુ કરવા માટે મારા શરીરને
ચોટી રહે.

(કાં. ૬૧૨૦)

૧ યવં ગાઢં પત્યઃ અગ્નિ, નઃ તસ્માત્ રત્ સુહ-
તસ્ય લોકં લક્ષયાતિ (૧) - આ અમારો ગાઢં પત્ય
(ધરમાં સંભાળેલો) અગ્નિ અમને એ પાપથી મુક્ત કરીને
પુરુષ લોકમાં પહેંચાડે છે.

(કાં. ૭૧૭)

૧ રંશાનઃ જગતઃ પસિઃ નઃ રયિં દયાતુ (૧) -
જગતનો સ્વામી કશ્ચર અમને ધન આપે.

૨ તસે અમૃતં સં દ્યયન્તુ (૩) - તેને માટે અમૃત-
નું પ્રદાન કરે.

(કાં. ૭૧૨)

૧ મહતે સૌમનાય ઉચ્છૃયસ્વ (૧) - મોટા શુભ
મંત્રણની પ્રાપ્તિને માટે એ (ધર) ઉચ્છૃય થાય.

૧ ધનવઃ વાસ્પન્દમાતાઃ સાયં આ (૩)- સાંને આગે નામતી આવે.

૩ દર્મા શાલાં સવિતા ઘણિરન્દ્રો વૃદ્ધસ્પતિ-
નિર્મિતોત્પ્રજાનન્ । હસન્વદ્વા મૃદતો ધૃતેન મગો નો
રાજા । ન કૃષિ તનોત્ (૪)- સૂયં, વાયુ, ઇન્દ્ર, ગૃહસ્પતિ
આ ધરને મદદ કરે, મરુત નામક વરસાદી વાયુ જલની મદદ
કરે, અને અશ્વિન ખેતીના કામમાં સહાયક થાય.

૪ અસખ્યં સદ્ધર્મિરં રાયં દાઃ (૫)- અમને વીરતા-
થી યુક્ત ધન આપો.

૫ શરણા સ્થોના દધી (શાલા) દેવેમિર્નિર્મિતા
ધાસં શમ ણ્ણ ઘસનાં શુમનાઃ ॥ (૫)- અંદર
આશ્રય કરવા થોડા સુખદાયક, ધાસના છાપરાવાળું પરંતુ
ઉત્તમ વિચારોથી યુક્ત રિત્ય પર પ્રારંભમાં દેવોએ બનાવ્યું.

૬ (શાલા) માનસ્ય વત્નો (૫)- ગૃહસ્થને માટે
શાલા (પેતાનું ઘર) એ સંમાનનું સ્થાન છે.

૭ શર્ત્તં જિવિમ શરદઃ સર્ચર્વારાઃ (૬) સર્વ
પ્રકારના વીર, ધર્મની રક્ષા કરવા માટે તેઓ રહેવાવાળા વીર
મરુને સૌ વર્ષ સુધી ઇવતા રહી શું.

૮ પૂર્ણે નારિ પ્ર મર શુભમમેત ધૃતસ્ય ધારામમૃ-
તેન સંમૃતામ્ । દમા પાગૃનમૃતેના સમદ્ધઘીષ્ટપૂર્ત-
મયિ રક્ષાધ્વનામ્ ॥ (૮)- ગૃહપત્ની અતિધિએને
પીરસવાને માટે ધીને પકો લાવે, અધુર રસથી ભરેલા પકો
લાવે અને પીવાવાળાને નેરડેલા પીવો દોષ તેડેલા પીવાવારે,
આવા પ્રકારના અવધાનથી ધરેનું રક્ષણ થાય છે.

૯ અયક્ષ્મા યક્ષ્મનાશનીઃ આપઃ (૯)- નીરોગી
અને રોગ દૂર કરનારા શુદ્ધ જળથી ભરેલા પાત્રોમાં ધરમાં
રોખવામાં આવે.

૧૦ ગૃહાન્ન ડપ પ્ર સીદામિ (૯)- હું મારી પરાક્રમ
કરીને તારા ધરને પ્રસન્નતાનું સમર્થન સ્થાપ બનાવીશ.

(કાં. ૬૮૩)

૧ શાલે દેધિ । ત્વં દેવતાનાં સદા (૨)- જે ગૃહસ્થી
દેવતા । તું દેવતાઓનું સ્થાન છે.

૧ માનસ્ય વત્નો ઉદિતા (શાલા) નઃ તન્મે દિવા
મય (૬)- પ્રભાતકાલે અંધારેનું ઉંચું ઘર અમારા
શરીર માટે સુખદાયક થાશે.

૧ યઃ સ્વા પ્રતિગૃહાતિ ચેન ત્વં મિતા મસિ સો
જરદ્ધો જીવતાં (૯)- ધરમાં રહેનાર અને તે પર
આપસર બાંધનાર અને જુદાવસ્થા સુધી ઇવતા રહે.

૪ પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિઃ સ્વા પ્રજાયં ચક્રે (૧૧)-
પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિએ તને પ્રગળે માટે નિમંત્રણ કરી છે.

૫ અગ્નિઃ હ્યન્તરાપચ્છર્તરય પ્રથમાઘ્નાઃ (૨૨)- ધર-
માં અગ્નિ અને જલ અવરણ રહે, કેમકે એનાથી બધા પ્રકારના
પકો થાય છે.

૬ અયક્ષ્મા યક્ષ્મનાશનીઃ આપઃ પ્રમરમિ । ગૃહાન્ન
ડપ પ્રસીદામિ (૨૩)- હું ધરમાં એનું જળ ભરું કે જે
પેાતે રોગ ઉત્પન્ન કરવાવાળું ન દોષ અને જે રોગોનું નિવારણ
કરવાવાળું દોષ. એ રીતે હું ધરના પ્રસન્નતા વધારું છું.

(કાં. ૬૮૦૬)

૧ આવને પરાયણે પુષ્ટિવળીઃ દુર્વાઃ રોદન્તુ (૧)-
ધરની આજળ પાછળ આજણમાં ફૂલયુક્ત ઇંડા અને
દુર્વા ઉગે.

૧ તત્ર વા ઉત્સા જાયતાં વા પુણ્દરિકવાન્ હદઃ
(૧)- ત્યાં પાછળની એક ટાંકી હોય અથવા કમળો ખીલેથી
નાનકડી તળાવડી હોય.

૧ મુલાઃ પરાવાના કૃષિ (૨)- ધરના બારણા
પરંપર વિરૂદ્ધ દિશામાં હોય.

(કાં. ૭૬૦)

૧ અધોરેણ મિથિયેણ વશુપા સમનાઃ વન્દમાનઃ
ગૃહાન્ન દમિ (૧)- શાંત અને મિત્રની દક્ષિણરુપ કરીને
ઉત્તમ મનવાળો થઈ થેજ પુરોને નમન કરી હું ધરમાં પ્રવેશ
કરું છું.

૨ મયોમુચઃ ઝર્જસ્વન્તઃ પયસ્યન્તઃ વામેન પૂર્ણાઃ
તિષ્ઠન્તઃ તે નઃ ક્રૂપયતાં જાનન્તુ (૨)- સુખદાયક,
બલદાયક, પાન્ય અને કુપથી યુક્ત, સુખથી (આ ધર)
પરિપૂર્ણ છે એમ આવનારા બધા ભણે.

(કાં. ૭૮૨)

૧ અસ્વાતુ મદ્રા દ્રવિણામિ ઘષ્ટ (૧)- અમારામાં
કાંધાશુ કરી ધન ધારણ કરે.

૧ નઃ દમં યક્ષ દેવતા નવત (૧)- અમારા આ ઘર
દેવતાઓને પહોંચશે.

૩ અગ્રે માયિ જ્ઞત્રેણ વર્ચસા સહ અગ્નિ ગૃહાગ્નિ
(૨)- ૫૯લાં દુ ભારમાં ક્ષાત્રયોર્ધ, જ્ઞાનુ તેજ અને
બળની સાથે રહેનાર અગ્નિનું પ્રકૃત્ય કરે છે.

૪ ઉપસન્તા અનિષ્ટૃતઃ વર્ષતાં (૩)- તારા સેતકા
અદિ સહ ચક્રને વધે

(૬૧૨૧)

૧ ગાવઃ મદ્રં મરુન્ (૧)- ગાવઃ મદ્રં ગૃહં કૃણુય
(૧) ગાયો ઘરને કલ્યાણનું રચાત બનાવે

૨ ગાવઃ અસ્મે રણયન્ (૧)- ગાયો અમને રમણીય
બનાવે.

૩ તસ્ય યજ્ઞવન મર્તસ્ય ડહગાયં અમયં તા ગાવઃ
અનુચિચરન્તિ (૪)- યાજ્ઞક મનુષ્યની ખલુજ નિર્ભયતા-
માં ગાયો નિચરે છે

૪ તા ગાવઃ સસ્કૃતત્રં ન અગ્નિ ઉપયન્તિ (૪)- તે
ગાયો માત્ર સરકાર કરનારાઓ પાસે કદી જતી નથી.

૫ હમા યા ગાવ સ હન્દ્રઃ (૫)- જે ગાયો છે તેજ
હન્દ્ર છે

૬ ગાવઃ ! યૂયં કૃદા સિત્ત મેદયથ અશ્વરિં ચિત્
સુપતીક કૃણુય (૬) દુનળાઓને ગાયો યુષ્ટ બનાવે છે
નિરોગને તેજસ્વી કરે છે

૭ ગાવ સુપવસે રુશન્તી । સુપયાજે શુદ્ધા અપઃ
પિવન્તી (૭)- ગાયો ઉત્તમ ધાસ આપ અને ઉત્તમ જલ
સ્થાનમાં શુદ્ધ જળ પાવાપી ગાયનું ઉત્તમ પાલન થાય.

(કાં ૧૨૧૪)

૧ દ્વામિ દિતિ ધ્રુવાત્ (૧)- દુ દાન આપુ છું એમ
બજમાનને બોલતું

૨ તત્ પ્રજાયત્ અપત્યવત્ (૧)- એ દાન પ્રજા અને
સતાન આપનાવાળું છે

૩ જાયમાના વશા સ-ગ્રાહણાન્ દેવાન્ અગ્નિ-
જાયતે (૧૦)- ઉત્પત્ત થવાની સાથે જે ગાય ગ્રાહણોની
સાથે દેવોને મારે થાય છે.

૪ અર્ચનાં દેવા. અણુવણેવં હ વિદુયો વશા (૨૨)-
ગાયનું દાન કેવળ વિદ્વાન્ ગ્રાહણ્યને જ આપતું એમ દેવાએ
કહ્યું છે

૫ વશા રાજન્યસ્ય માતા (૩૩)- ગાય ક્ષત્રિયની
માતા છે

(કાં. ૫૧૮૮)

૧ તે દેવાઃ પતાં તુભ્યં અત્તવે ન અદદુઃ (૧)- એ
દેવોએ આ ગાય તમને ખાવા મારે આપી નથી.

૨ ગ્રાહણસ્ય અનાદ્યાં ગાં મા જિઘત્સઃ (૧)-
ગ્રાહણ્યની ગાય ખાવા ચોગ્ય નથી

(કાં. ૧૦૮૯)

૧ દ્વાજે આમિક્ષાં સ્તીરં સર્પિં અથો મધુ હુહૃતાં
(૧૩)- દાતાને અહીં દહી દૂધ ઘી અને મધુ આપે

૨ હોતા અગ્નિ સુહૃત્વં કૃણોતુ (૨૬)- હોતા અગ્નિ
ઉત્તમ આહુતિરૂપ બનાવે.

૩ વયં રચીર્ણાં પતયઃ સ્યામ (૨૭)- અમે બધા
ધનના માલીક થઈએ

(કાં. ૮૧૬)

૧ સાહજસ્ત્વેય ઋષમ પયસ્વાન્ (૧)- હજારો
શક્તિઓથી યુક્ત આ બળદ છે તે દૂધ આપવાવાળો છે.

૨ વક્ષણાસુ વિચ્ચા રૂપાણિ વિચ્ચત્ (૧)- નદીના
કિનારાપર એ બળદ પોતાના વિવિધ રૂપોને ધારણ કરે છે.

૩ સ્વઘિયઃ તંતું બાતાન્ (૧)- પોતાના પ્રગળતુ-
ઓને ફેલાવે છે

૪ દ્વાજે મદ્ર શિક્ષન્ (૧)- દાતાનું કલ્યાણ કરે છે.

૫ સર્પાં યો અગ્રે પ્રતિમા વમૂય પ્રમૂઃ સર્વસ્મૈ
પૃથિઘીવ દેવી (૨)- બળદને ઉપમા કેવળ મેધની છે,
એ બધાનો પ્રયુ છે અને દેવી પૃથ્વીની સમાન સર્વનો ઉપ-
કારક છે

૬ સાહજે પોષે અપિ ન કૃણોતુ (૨)- હજારો
પ્રકારની પુષ્ટિઓ અમને આપે.

૭ સોમેન પૂર્ણ કલશં વિમર્ષિ (૬)- સોમરસથી
ભરેલા કલશને ધારણ કરે છે.

૮ હન્દ્રસ્ય રૂપ વસાન (૭)- ધન્દના રૂપને ધારણ
કરનાવાળો છે.

૯ આજયં વિમર્તિં પૂતમસ્ય રેતઃ સાહજઃ પોપસ્તમુ

યથમાદુઃ (૭)- ધીનો ધારક, વીર્યનું સ્થાન અને હનરો પ્રકારની પ્રુષ્ટિઓ આપવાવાળો કહેવાય છે.

૧૦ સદસ્યં સ વકમુસા દદાતિ યો પ્રાક્ષણ ક્રવમ- માહુહોતિ (૯)- જે પ્રાક્ષણને બળદ સમર્પણ કરે છે તે અનેક રૂપમાં હનરો દાનો કરે છે.

૧૧ જિન્વન્તિ વિશ્વે તં દેવાઃ યો પ્રાક્ષણ ક્રવમ- માહુહોતિ (૧૦)- જે પ્રાક્ષણને બળદ સમર્પણ કરે છે તેનાથી બધા દેવો સંતુષ્ટ થાય છે.

૧૨ પ્રાક્ષણેભ્ય ક્રવમં દત્ત્વા ધરીવાઃ હણુતે મનઃ (૧૧)- પ્રાક્ષણને બળદ સમર્પણ કરનાર પોતાનું મન શ્રેષ્ઠ બનાવે છે.

૧૩ તત્સર્વમનુમન્યતાં દેવા ક્રવમદાધિવે (૨૦)- જે બળદનું કાન કરે છે તેને બધા દેવો અનુકૂળ થાય છે.

(કાં. ૩૧૧૪)

૧ યત્ સર્જાતસ્ય નામ તેન યઃ સંચુક્તમસિ (૧)- જે દિવસભરમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ અળા બધે તે તમારે આટલાં પું.

(કાં. ૭૧૭૫)

૧ સ્તોત્રા યઃ મ્મા હૈશત મા અઘશંસઃ (૧)- એક તમારા પર સાસન ન કરે, પાપી પચ તમારા પર હકુમત ન બળવે.

(કાં. ૭૧૭૬)

૧ ય યાવશં તન્યઃ વાઃ પ્રજાપતિઃ કલ્પવાતિ (૧)- હજીનુસાર શરીરની બાબતમાં પ્રજાનું પાલન કરવાવાળો જ સમર્થ બનાવે છે.

(કાં. ૬૧૨૪૨)

૧ ત્વષ્ટા યોધાય પ્રીયતાં (૧)- ત્વષ્ટા પ્રીતિ કરે.

૨ કદ્મઃ મૂઝને ચિકિત્સતુ (૧)- ૨૬ શકિને આટે ચિકિત્સા કરે.

૩ વવા સદ્વણપીવાય લક્ષ્મ હણુર્ન (૩)- આ પ્રકારે હનર પ્રકારની પ્રુષ્ટિની માટે ચિન્હો કરે.

(કાં. ૬૧૭૦)

૧ યથા કૃપણ્યતઃ પૂંસઃ મનઃ સિચ્યો નિહન્યતે (૧)- જેમ બળના પ્રુષ્ટનું મન ઓમાં રત થાય છે.

(કાં. ૨૨૨)

૧ યેર્વા સદ્વચારં વાયાઃ હુજોવ (૧)- વાધ જેમના સદ્વચારમાં રહે છે.

૨ યે પશવાઃ પરાં રંયુઃ તે રૂદ વાયન્તુ (૧)- જે પશુઓ બહાર દરેક ત્ર્યા હોય તે એકાં શકિને પાછા આવે.

૩ ત્વષ્ટા યેર્વા રૂપધેવાનિ વેદ (૧)- કુદળાકાંતથી પશુઓના આકાર ભણે છે.

૪ સવિતા અસિન્ન ગોષ્ઠે તાન્ નિવચ્છતુ (૧)- પ્રેરક એમને ગોશાળામાં ક્રમપૂર્વક નિયમમાં રાખે.

૫ શુદ્ધસ્પતિઃ પ્રજાનન્ આજયતુ (૨)- બધા જાનવરો ને એળખનાર તેમને વાડામાં ભેગા કરે.

૬ સિનીવાલીર્વાર્વા અમં વાનયતુ (૨)- તે બાવરો ને બરણવતાર સ્ત્રી તેમની બાળણ થાશે.

૭ અનુમતે આજમ્પુષઃ નિવચ્છ (૨)- અનુકૂળ કાર્ય કરનારી સ્ત્રી તેમની સાથે થાશે.

૮ પશવઃ અશ્વાઃ ઉત્તરુવાઃ સંસંસં સ્વયન્તુ (૩)- પશુ, યોડા, અનુધ્ય બધા હળીમળીને થાશે

૯ સંસિક્તા અસ્માકં ઘીરાઃ (૫)- અમારા બાલ બચ્ચાઓને તેના દુધથી અમે ગોપણ આપીએ છીએ.

(કાં. ૭૧૭૩)

૧ તત્તં ઘર્મં વિધતં (૪)- ગાયનું દુધ ગરમ કરી પીડું.

૧ તનાયાઃ હસ્તિયાવાઃ મધોઃ દુગ્ધસ્ય પવસઃ ઘીર્તં વાતં (૫) હજીપુષ્ટ ગાયનું અધુર દૂધ પ્રાપ્ત કરે અને પીએ.

૩ હુદસ્તઃ ગોધુક્ વર્નાં દોદ્ધત (૭)- જેના દાઢ સારા હોય એવો ગોનાળ ગાયનું દૂધ કાઢે.

૪ ગોધુક્ પવસા ઉપદ્રઘ, હસ્તિયાવાઃ પવઃ ઘર્મં સિચ (૧)- ગાયને દોદ્ધીને ગોનાળ મલકીને દૂધ લાવે અને તે અગ્નિ ઉપર તપાવડું.

૫ સા મહતે સીમગાય ઘર્મતાં (૮)- પાળેલી ગાય માલીકિનું સામાન્ય વધારે.

૬ ધિશ્વદાર્મો તુળં માદ્ધિ (૧૧)- ગાય સદાપાલ જ બાળ.

(કાં ૯૫)

૧ સુહતા લોકે ગચ્છન્તુ પ્રજાનન્ (૧)- આ માર્ગે
અધીને પુણ્ય કર્મ કરવાવાળા લોકને પ્રાપ્ત કરે.

૨ તોતર્વા તમાંસિ મજસ્વતીયં નાક આમમતામ્
(૧,૩)- અધ કારને દૂર કરી ત્રીજા સ્વર્ગધામને પ્રાપ્ત થાય.

૩ एत आनय, आरभस्व, प्रजातन् सुहतां लोकं
गच्छतु (૧)- એને ઉત્તમ માર્ગે અથાવ, શુભ કાર્યોનો
પ્રારંભ કર ઉજતિના માર્ગને અધીને પુણ્યવેડકને પ્રાપ્ત કર.

૪ त्वा इन्द्राय भाग परिनयामि (૨)- તું તને
ઇન્દ્રનો ભાગ સમજી અર્પણ કરે છું.

૫ अजः विपश्यन् तमांसि बहुधा तीर्त्वा (૩)-
અજન્ના એ અધ કારને અનેક રીતે તરી જાય છે.

૬ यत् दुषारित चचार, पदः प्र अगनेनोद्य
प्रजातन् सुहोः शर्फः आक्रान्तम् (૩)- ને દુરાચાર
ધર્મે છે, અને જેનાથી પગ ચલીન થયા છે તેથી પગ ધોઈ
શુદ્ધ પગે આગળ વધે.

૭ तृतीये नाके अग्नि विध्रयेनम् (૪)- પરિપક્વ
થઈને પુણ્યવાન લોકમાં જાય.

૮ धृतो गच्छतु सुहतां यच्च लोक (૫)- પરિ-
પક્વ થઈને સત્કર્મ કરવાના જાનાનાં સ્થાનમાં જાય.

૯ तृतीये नाके अग्नि विध्रयस्व (૬)- ત્રીજા સ્વર્ગ
ધામનો જ આશ્રય કરે.

૧૦ अग्नेः अग्निः स वभूविध (૬)- અગ્નિમાંથી અગ્નિ
ઉત્પન્ન થયો છે.

૧૧ मजो अग्नि. उ ज्योति. आहु अजः तमांसि
अपहन्ति (૭)- અગ્નિનું નામ અજ છે, જ્યોતિનું નામ
અજ છે, એ અજ અધ કારને દૂર કરે છે.

૧૨ अज तमांसि अपहन्ति (૭-૧૧)- અજન્ના
અધ કરને દૂર કરે છે.

૧૩ जीवता अज ब्रह्मणे देय आहुः (૭)- જીવીત
માણસે પોતાના આત્માનું આત્મસમર્પણ પરમાત્મા મારે
કરતું છે તેને ઉચિત છે.

૧૪ अह्वाचनेन दत्त अजः तमांसि अपहन्ति
(૭)- અહ્વાપૂર્વક સમર્પિત થયેલો આત્મા સર્વ પ્રકારના
અધાન અધ કારને દૂર કરે છે.

૧૫ पञ्चोदना पञ्चधा विक्रमताम् (૮)- અજન્ના

આત્મા પાંચ પ્રકારના ફેરમાં પરક્રમ કરે.

૧૬ त्राणि ज्योतिषि आकस्यमान (૮)- તથા
તેનેની પ્રાપ્તિ કરે છે.

૧૭ पञ्चोदन ब्रह्मणे दीयमान (૯-૧૦)-
અજન્ના બ્રહ્મણે માનીને અર્પણ કરના યોગ્ય છે.

૧૮ पञ्चोदन अज ब्रह्मणे ददाति (૧૧,૧૨)-
અજન્નાને બ્રહ્મને સમર્પિત કરે છે.

૧૯ अजः हि अग्नेः शोकात् विप्रः अजनिष्ट (૧૩)-
અગ્નિના તેજમાંથી અજ ઉત્પન્ન થયો છે, માનીના મદિમાથી
માની મિહાન જન્મ્યો છે.

૨૦ अजोऽसि अज स्वर्गोऽसि (૧૬)- તું જન્મ-
રહિત છે તું પોતે સ્વર્ગ છે.

૨૧ अजः एष स्वर्गं लोके ददाति. निर्देति
याचमानः (૧૮)- એ અજન્ના આત્મા પરિપક્વ થયા
પછી અવનતીને દૂર કરીને સ્વર્ગમાં જાય છે.

૨૨ य ब्रह्मणे निदधे (૧૯)- ને બ્રહ્મને સમર્પણ
કરના નિશ્ચિત કરેલો છે.

૨૩ अजो वा हृदमग्ने व्यक्रमत् (૨૦)- આ
અજન્ના જગતના આરંભથી પરક્રમ કરી રહ્યો છે.

૨૪ एष वा अपरिमितो यच्च यदज. पञ्चोदन.
(૨૧)- પચોદન અજ અપરિમિત યા છે.

૨૫ अपरिमितं यज आप्नोति । अपरिमित लोके
अवकृद्धे (૨૨)- આત્માનું સમર્પણ કરવાથી અપરિમિત
લોક પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૬ तैदाद्यं कुर्वन्त, सयत्नं, पितृवन्, उद्यन्त, अग्नि-
भुयं नाम ऋतुं वेद-धिय आदत्ते आत्मना भवति
(૩૧-૩૬) ઉપચુતા, કર્તૃત્વ, સયમ, પોષણ, ઉદ્યમ
અને ઋતુજન્ય એ આત્માની ઋતુ છે ને આ ઋતુઓથી
કામ નેવાનું જાણે છે તે ઓને પ્રાપ્ત કરે છે અને આત્માની
શ્રદ્ધિથી સુકત થાય છે.

(કાં - ૧૧૮)

૧ प्रजापति हमा प्रजा जनयति (૧)- પ્રજા
પાલક પરમેશ્વર બધી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરે છે.

(કાં ૭૧૮)

૧ दिव्यस्य उद्ग हति विषय (૧)- દિવ્યજગતી
બરેહ્મ વાસલું ખોલી નાખ.

૨ जीरदानुः पुथिषी प्रनमतां (૨)- અન્ન આપવા.

વાગી જમીન ગૂણ કરામાં આવે
(કાં ૭૭૨)

૧ મૃત્વ અરધમા મધ્ય વિજગમ । આત દ્વાવઃ
સ્તુમવાદિ (૨) - મૃત્વ મર્ગમાં અર્ધ વાગે વેગી મળે
છે, તેથી ૧ માગેથી અ ન જમી મળે

૨ માત્સ્યદિનસ્ય દક્ષા વિધ (૩) - બપોરના જમણ
સાથે ૧દી ખા

(કાં ૬૧૧૭)

૩ અનૂના અમ્મિન્ ધનુના પરસ્મિન્ તૃતીયે ભેવે
અનૂનાઃ સ્વામ । યે દેવવાનાઃ પિતૃયાનાશ્ચ ભેક્ષાઃ
સર્વાન્વધો અનૂના આશિયેમ (૩) - આ અને ૫૨
લોકમાં અમે જમણ દિન ચક્રએ તૃતીયલે ક્રમાં પણ જમણ
૩દિન ચક્રને નીચું, જે રેગવાન અને પિતૃય ન માગે છે તેમાં
અમે જમણ દિન બની રહીશું

(કાં ૭૧૨૩)

૧ દૌપ્યવ્ય દૌર્ગધિવ્ય રક્ષો મર્ય અરાત્યઃ
દુર્ગાદ્ધિઃ સર્વા દુર્ગાઃ તા અસપ્રાણયમાસિ (૧) -
દુષ્ટ રવણુ આનતુ દુષ્ટમય જીવિન છે એવુ સામતુ
દિ સકો તરફથી કષ્ટ, ખીમ વિકાસને પ્રતિબદ્ધ થવેલ
નિર્ધનના અગમ શરીરો બોલવાનો સ્વભાવ, બધા પ્રકારના
કુષ્ટ આણો કરવાની રેગ આ બધી વિષતિઓ અમારંથી
દૂર થાય

(કા ૬૧૨૯)

૧ અરાતદા અવદ્રાન્તુ (૧, ૨, ૩) - અનુઓ દૂર નાસી
જાય

(કા. ૭૧૩૧)

૧ યો નો દ્વેષિ અધર સસ્પદાંધ ય ડ દ્વિમા ત
ડ પ્રાણો જહાન્તુ (૧) - જે એકનો અમારા બપાનો દેશ
કરે છે તે નીચો પણ જાય તેમજ જે એકલાનો દુ દેવ કરે
છે તેનો પ્રાણ તેને છોડી ચાલ્યા જાય

(કા. ૬૧૪૫)

૧ ગૃહેષુ ગોષુ મનઃ (૧) - (ગૃહસ્થનું) મન ધરમાં,
ગાયો વગેરે જાનવરો માં રહેતું જામશે

૨ મનસ્વાપ । પરા અવેદિ, કિં અગ્રસ્તામિ શસાસિ
પરોદિ ન સ્થા કામયે (૧) - હે પાપી વિચાર ! દૂર દહી
જા અને તું છુટી વાતો કરે છે. આપો જા હું તારી ધમ્મજા
કરતો નથી

૩ યત્ જાગ્રતઃ સ્વપન્તઃ ઉપારિમ (૨) - જે જાગ્રતા
અને ઉપતા અમ કરીએ છીએ

૪ મૃત્વા જ્ઞામસિ (૩) - જે બસત્ય બ્યવહાર કરીશ
તો તેનો પરિણામ ખરાન આવે

(કા. ૭૧૪૦)

૧ અદ્ય સંતર પ્રભવણ્યે (૧) - હું મારા હૃદયમાં જાન
ને રાખું છું

(કાં ૭૧૪૦૧)

૧ તત્તુ મર્ય મે શિર્ય મન્તુ (૧) - તે મારે મારેશું ન
સાચો

(કાં ૬૧૧)

૧ મર્યાઃ પ્રજાઃ દુષ્ટિ પ્રતિનન્દન્તિ (૧) - બધા
લોકો હૃદયથી આન રિન થાય છે

૨ મર્યેષુ મહાન્ મર્ગ ચરતિ (૪) - મરેલી
મદાન તેજ જ સચાર કરે છે

૩ યી અચ્ચાઃ સદસ્યધારી અધિની સ્તનો અનવ
સ્તુરન્તી ઝગ્ગ દુદાતે (૭) - જે એના સદસ્યધારી
અસપ્રસ્તન છે, તે અવિચલિત થઈને બળવાન રસનું શેદન
કરે છે

૪ યયા મે યર્ચઃ તેજ યલ ઘોજ ય ધિવતી
(૧૭) - મારે તેજ, જાન બળ અને વીર સચિન થાઓ,
વધ્યા કરે

(કા ૫૧૧૯)

૧ યજ પ્રાહ્ણજ દિસન્તિ તત્તુ રાપ્તુ દુચ્છુના દન્તિ
(૮) - જ્યાં બ્રાહ્મણને દુષ્ટ અપાય છે તે રાષ્ટ્ર વિષતિથી
મરે છે

૨ પ્રાહ્ણજ્ય માં અગ્નિઃ વચ્ચન રાપ્તે ન જાગાર
(૧૦) - બ્રાહ્મણની ગાય પગલી લેનાર કાષ્ટ પણ વધૂમાં
જીવિન નહીં કરતો નથી

૩ મૃતાય પદ્યોપર્નો કૃષ્ય અનુવશન્તિ (૧૨) -
વાદ ચિન્દ જૂસી નાખનાર કંટયાળો ઝાડું મરેલાની સાથે
બાધે છે

૪ મૃત સ્વપયન્તિ (૧૪) - મૃત અનુબના કરીને
જાન કરાવવામાં આવે છે

૫ દમધુણિ ડન્દતે (૧૪) - હળમત કરતી વેગા
વાળ બીજવવામાં આવે છે

૬ યર્ચઃ પ્રહજ્ય ન અમિચર્વન્તિ (૧૫) - બ્રાહ્મણોને
કષ્ટ આપનાર ઉપર શણ થતી નથી

૭ ન મિત્ર ઘડા નયતે (૧૫) - મિત્ર પણ તેના વશમાં
રહેતા નથી

वर्णानुक्रम मंत्र-सूची

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
अधद्रुषो राजन्वः	२०२	अदेश्मयपतिप्री	३१	अभि वर्धता पयसाभि	९५
अत्रितास्त्य उपसदो	२०३	अपि इन्द्र वीर्यस्य	१३०	अमाहता हिरण्येन	१९७
अनुवोषा वितत	१६८	अभ्यस्रो बाजी मम	१०८	अमीशुना मेया	२७
अद्वौ नौ मयुसकाशे	७१	अनडुगस्त्य	९३	अमृतिरुपहियमाग	१२७
अग्नि क्रयाद् भूत्वा	१९७	अनपल्यमलपशु	१८४	अभ्यर्चत सुश्रुति	१७५
अग्निम तः उदयामे	१६८	अनुगच्छन्ति प्राणानुव	१९६	अत्र विवो मयत्रा	२१०
अग्निगणान् उत्थितो	२१०	अनुच्छप इयामेन	२३०	अत्रावृष्टी वक्षणा	२७
अग्निरेन क्रुश्यात्	१९९	अनुजिप्र प्रधृशतै	१३०	अनुर्वनमा गच्छताद्	१६८
अग्न्येव इन्द्रोयव	१०९	अनु त्वाभि	१८९	अनुर्वा यन्ति यो	१४६
आग्ने न पदवाव	२०५	अनुपूर्वतसो धेनुं	२३५	अमोत वासो दद्याद्	२३३
अग्निरोषाभ्यां कामाय	१८४	अनुमतेऽग्निवदं	११७	अमोडइमास्ति सा व	४०
अग्न जातान् प्रनुदा	२५८	अनुया असिअनुणा	१५५	अय ते कृवा विततो	८०
अग्निं शर्ष महेते	२२८	अनुधरा ऋषव	२१	अयमा याव्यमा	१४
अग्न यवाभिरपत्ति	१९६	अन्तरा द्यौ च पृथिवी	१६९	अय पिधान इद	२१४
अग्नयस्तामाव रक्षा	२०५	अन्तरिक्ष दिव	२०६	अय गणिर्वरगो	८०
अघो (अष्टुरपतिप्री)	३१	अन्तरिक्षेणरुद्र अय	९८	अय मे वरण	८१
अघ पचमाना	१९७	अन्तरिक्षेणरुद्र इय	९८	अय मे वरणो	७९
वाग्ने यदवोमेव	१९९	अन्वाग्नि रुषसामप	१०६	अराल्याहवा निर्गन्त्वा	८०
अघ्ये प्रक्षीरो जहि	१९९	अ वारमेयामनु	२	अग्निष्टाडइमरिष्टु	८१
अवायुजातं वयमस्या	४०	अपकाप्रति स्तुता	१९५	अर्धमण यजामहे	१८
अत्र च पचत	२३७	अपमित्यमप्रतीत	२५५	अलतानाधि पूर्वो	२४
अत्र पक्व स्ये	२३३	अपरिमितमेव यत्तम्	२३४	अवधौत् कामो मम	१०९
अत्राग्नि माके प्रिदिवे	२३२	अवस्तव भुवि प्रथमा	१२०	अयति इदमाला	१७७
अत्रा रौद्र सुकृता	२३१	अवाभिद न्ययन	१७३	अवसथा नि दाता	१६१
अत्रो अग्निजमु	२३१	अवा यो अग्ने प्रतिमा	२११	अवाधुमेनमखम	१९८
अत्रोवा इदमग्ने	२३४	अवासात्तम उच्छतु	३७	अविता लोकाच्छिनति	१९७
अत्रोवाग्ने रजनिष्ठ	२३२	अयोदेवीर्मनुमता	२०८	आसातावत्यतौ	२७४
अत्रोवाग्ने स्तवोऽसि	२३३	अयजास्त्य मार्त	१३६	अश्रमादि यमयमन्	१४
अतिमात्रमवर्धन्त	२७८	अष्टरुष सप्तमाद	३४	अधूनि कृपय नष्ट	१७९
अदिति इमरु वसु	१५३	अभि त्वा मनुजोतेन	८३	अश्वीना तनुर्भवति	२०

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
अग्निनास्रधण	२६९	आ वा प्रतो जनयतु	३५	इयममं नारी पति	९
अष्टावरी यनुयि	२७९	आविरारमानं कृणुत	१८५	इयुरिष दिग्धा नृपते	२०१
अतंक्षा गन्धेन द्रुगु	१९७	आविष्टिताययिषा वृदाद्	२०३	इष्टं च वा एष पूर्ण	२७४
अगर्वशीरधरतु	११०	आशमनं विशमन	२०	इह धियम्	१८
अग्निनस्य ते ऋणा	४	आशातानां यौमनस	२३	इह द घाय त परो	२१
अद्यो म स्मरतामिनि	१५६	अशुभ-त मय दध	२४६	इहोमावि-इ स मुद	३९
अस्य नृ नौरस्यात्	१४७	अ इनरेते त मा अमरन्	१९१	इहैवगाव एतनहो	२१६
अस्य न्यस्य वीर्य	१०९	आस्ये मादानम	२०	इहैवामि अधि घारम	१७५
अन्वगता परिहृता	११७	आह सिशामि	७९	इहैव पुत्री मिमिनामि	१२०
अह वदामि मेत्वे	७६	आ हरास मयी	२०३	इहैव भुवा प्रति तिष्ठ	१६२
अह वि वदामि धयि	२६	अ हुतस्याभिहुतः	१५४	इहैव स ताः प्राण दस्य	२५५
आ क दस्य धनवते	१०	इदस्य ते सि तूनामि	१६९	इहैव स्त मातु गात	१७०
आगच्छत आगतस्य	७	इद रानामि मेयम	७५	इहैव स्त माय याता	७७
आगावो अगमन्तुत	१७६	इद तद् रुच यदवस्त	२५	इहैव स्त मा वि शोष्ट	११
आचन्द्राघनेर्गुपिता	१५	इद मरवेणा शिरो	७८	इमानानां सुहृता	२३०
अ जमित्वा जन्वा	१२३	इद गुम नर द्युगुन	२९	इमानामयर्न ज्ञात	१९१
आजय विमर्ति	२१२	इद दिग्ध्य युगुन्वयम्	१०	उक्षान्नाय वक्षानाय	११६
आज्जनस्य मदुषस्य	७९	इदमह दश त प्रामं	२३	उषयस्ये राष्ट्रसूत्र	२५६
आ त नयतु सविता	१०	इदमाज्य घृन्वतुपाणा	१०९	उषो राजा मन्वमानो	२७१
आ त याति गन्धि एतु	१२७	इदमिदमवस्य रूप	२३५	उषस्यस्य बहुमन	२४५
आत्मनयुर्विश	३०	इद प्राच तिष्ठन्	२१०	उत यत् पतया दध	१०३
आत्मानं पितर	२१६	इ दस्य कु क्षरास	१४९	उतेना भेदा नाददात्	१८८
आ द मे जिनतो	१९८	इदहीजा वरणस्य	२१०	उत्तमामात वार	२२१
अ दशन माञ्जिरसि	१९८	इदानीं काम सरथ	१०९	उत्तिष्ठगाव पश्यन्	२५०
आदाय जीतं जिताय	१९८	इन्द्रामि यावापयिषो	२५	उत्तिष्ठतो विशानघो	३४
आधीयतां कामसोऽयौ	१२३	इन्द्राणो मधुद् वापु	२०९	उत्तिष्ठत कामच्छती	३१
आ नयेतमा रमस्व	२२९	इन्द्राय भागं परि त्वा	२३०	उपुदसवोपुदस मा	१२३
आ नो अन्नं कुमति	९	इन्द्रातिभिर्बहुला	२६०	उदीच्या दिश घालाया	१७०
आप्राप्तौम लोचम्	२७७	इन्द्रो यजन्ने वृणते	१७७	उदीच्या सुविशे	१३४
आचयो अनाचयो	२५४	इम भाव प्रजया	२१	उदीच्या सुविशे	१७७
अयमे ते परायणे	१७३	इम योष्ट पशव	२२३	उदीच्या सुविशे	२६
आयमवन् सविता छुरेण	१५३	इम विभिर्नि वरण	८१	उदीच्या सुविशे	२५६
आ ययाम स बर्ह	१६७	इमो शालां सविता	१६२	उदीच्या सुविशे	२५६
आयुध रूप च नाम	१९५	इमा आय प्रमराणि	१७०, १६३	उप द्रव पयसा	२२७
आराह यमोप सीद	३९	इमा शक्तिभ्यः पूषिषी	२३	उपमितां प्रतिमितां	१६७
आरोह तल्प सुमनस्य	३३	इमा यास्ते रात	९६	उपमितां प्रतिमितां	३३
आ राहोऽसुय धरस्व	३५	इमे गृहा मयोऽसुय	१७४	उप ह्यति प्रति	२७५
आ वामग शुमति	२८	इय नातुं वृते	२९	उप ह्यति प्रति	२७७

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
वपहृता इह वावः	१७४	कलं प्र वद क उ	२६७	च्युता चेवं वृहती	११०
वपहृता भूरिधनाः	१७४	कामस्येन्द्रस्य वरुणस्य	१०८	छिनत्तयय पितृर्षु	१९७
वपहृता सयुजो	९१	कामो जतो प्रथमो	१११	छिन्ध्या छिन्धि प्र	१९८
वप ह्ये सुवृषा	७२७	कीर्ति च वा एष	२७४	अतिथिति नावप्रः	४०
उपेहोपवर्षनास्मिन्	२१५	कुलविधिं कुलाय	१७०	अहि एवं काष्ठ मम	१०९
उपेवं विधुहपाः	२१०	कूटयास्य स धार्दिन्ते	१८१	आयमानामि जायते	१८४
उल्लखं मुखे गद्य	२०८	कृणोमि त पाजापस्मू	१८८	निह्ना जया मनसि	२०४
उषाती कन्मला इना.	१८	कृत्रिम. कण्टका शत०	४०	जाव रदन्ति वि	२३
ऊर्न विशद वसुभि	१७४	कूरमस्या आशसनं	२७९	जुष्टा दमुना अतिथिः	२२७
ऊर्नक्षती पयस्वती	१६९	काव आसीजामि	२१३	जयायान्तिमिषतोऽधि	१११
ऊर्जा च वा एष रक्षति	१७४	कोडां ते स्तो पुरोवाशरी०	२०८	ज्येष्ठया जातो	१४९
ऊर्जाया दिश शालाया	१७४	कोषो वृक्षो मन्पुरावो	२०९	ज्योतिष्मतो लोकान्	२७७
ऊर्ध्वो विन्दुद्वय चरत्	१९१	क्षीय ह्यव त्वाकर	१८१	तं वृक्षा अप सेषन्ति	२७९
ऊर्ध्वसामाभ्यामभिहितो	१७	क्षीय क्रूयोपशिनम्	२८१	ततं तन्तुमन्वेक	१
सचा कुम्भीमध्यगो	२३०	क्षिप्र वै तस्य वृच्छन्ति	१९८	तन् भद्राः समगच्छन्त	१९१
श्वेतेन दध्नुणामधि	१६३	क्षिप्र वै तस्य वास्तुपु	१९८	तद्द राष्ट्रमा खवति	१७२
एवञ्चो ता जनता	२०४	क्षिप्र वै तस्यादहन	१९८	ततो वा चर्मो नलजु	२२७
एतद् वा उ स्वादीयो	२७४	क्षिप्र वै तस्याहनन	१९८	तद् द्वे पतज्ज द्वे	२५१
एतद् वै विधिरूप	२१०	क्षुत्त कुक्षिरिवा यनिष्ठः	२०९	तदापते वधपते	२५४
एतद् वो वयोति पितर.	२३६	क्षुरपविरोक्षमाणः	१९६	तस्मा अभ्रो भवन्	२७६
एतद् वो ब्राह्मणा दनि	१८८	क्षुरपविश्रुयुर्भूत्वा	१९८	तस्मा छयन्सूर्यो	२७६
एतं भाग परिददामि	१	खे रस्यस्य खेडनसः	२२	तस्मा उवा हिक्कृष्योति	२७६
एतं वो युवानं	२१५	गर्भं त मित्रावरुणो	१५९	तस्याद् वै ब्राह्मणानां	१९६
एतास्त्वजोप यन्तु	२३३	गर्भं येहि श्वनीवालि	१२९	तस्या आहननं	१९७
एते वै शिवाध्याप्रिया	२७७	गर्भो अस्यापर्वोना	१२९	तांस्व प्रच्छिन्धि	८२
एमं पन्वामस्तत्राम	२९	गावो भग्य गाव इन्द्रो	१७७	तांस्व सर्वाभ्यप	१२५
एमा कुमारस्तत्राम	१६३	गावः सन्तु प्रजाः	२१४	तां देवा अमीषा	१८७
एमगन् पक्षिमा	७०	गुदा आछन्तिनीवारवाः	२१३	तामाददानस्य	१९५
एवा त्व देवयज्ञि	१९९	गृह्णामि ते क्षीभगत्वाय	२४	ता पृष छिन्नतमा	३५
एष वा अतिथियच्छोत्रिय.	२७४	गोभनो अश्वेभनो	१६८	तास्ते क्षन्तु तव	२३७
एषा ते पुत्रवा	३	गौरिजतान् इन्द्रमाता	२०४	तिष्ठारेति तिष्ठ	१४६
एषा ते राजन् कन्या	३	घृत ते अग्ने	१७६	तिष्ठां विह्वा	१९२
एह यन्तु पशवो ये	२२३	घृत प्रोद्यन्ती शुभगा	२०७	तोक्षणेवो ब्राह्मणा	२०४
एह यान्तु वरुणः	७७	चतस्रो दिवः प्रदिश.	१४३	तुभ्यममे पर्यवहत्	२७
ओजस्य तेजस्य राहस्य	१९५	चतुर्धा देतो अभवत्	१९२	एषानि प्रातः	२१०
ओषन्ती उमोषन्ती	१९८	चरेदेवा देवावणा	१८३	वृणैरावता परवान्	१९९
क. पुष्पो पेजु	२०१	चित्तिरा उपवर्द्ध	१६	वृष्टमेतत् कष्टम्	४०
कस्मिन्वा आरद	१८७	चेतोदद वष्टमेषा	२०९	तेऽवरामा. प्र	१०२

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
तेऽनन्दं प्रथमा	१०१	दीर्घायु दीर्घायिले	१५९	नीललोहितं भवति	१९
ते कुटुम्बा वरमाये	११४	ब्रूते ते चक्रे सुर्वे	१७	सुदक्ष काम प्र	१०८
तेन भूतेन हविषा०	१५	वास्यान् अत्रस्थान्	१३५	मेव मयि न पीयति	१४३
तेषामागन्तानां	१७३	धरुपयि धामे	१६२	नैतां ते देवा अवदु	१०१
तेषां न कथन	१७७	धाता धेनुं रुणेन	१३०	न्यसिक्ता ह्योद्विष	८९
तां विलेहेऽदेव	१५४	धाता च खयिता च	१०९	पथश्चमा उयोति	१३१
मित्रु पात्रेयु तं	१९०	धाता दधनु दातुमे	१६०	पथश्चमा पथ	१३१
म्राणि वे वशाज्जातानि	१८७	धाता दधनु नो	१६०	पथोदन. पथघा	१३१
स्व वीर्यं श्रेष्ठतमा०	२८१	धाता दावार वृथिषी	१४	पथोदय स्थ रमतय	१०१
स्वया प्रमूर्णं मुदितं	१९९	धाता रातिः सवितेद	१६१	पथोदया अवि	१८१
स्वष्टः श्रेष्ठेन रुणेन	१३०	धाता विश्वामार्मा	१६०	पथश्च रथश्चास	१९५
स्वष्टा जायामाज्जनमत	१५	धुशाम दिश	१७१	पथश्च वा एव रथ	१७४
स्वष्टा वासो ह्यवधाय	१५	न प्रत्यक्षं न हिमो	१४५	पथोनेरवरं ते	१९६
दक्षिणामा दिशः	१७०	न ता अवर्गे णे	१७७	परा देहि कामुरुप	१९
ददामीत्येव श्रमात्	१८०	न ता न दान्ति न	१७७	परी व सिकृतावता	१४६
दक्षोऽपि दक्षोताऽपि	१५०	नदी सूत्री सर्वस्य	१०९	परी सष्ट धारयतु	१३५
दिवस्पृथिव्या	१६६	न द्वाप्रणो हि सितभ्यो	१०३	परीहस्त विशारद	१५८
दिव पृथिवीं भवतु	११६	नमस्तस्मै नदी	१६८	परीहोह मनस्वान	१६१
दिवोदिवसं वात्याया	१७१	नवस्ते अस्तु नारद	१८७	परीहोह अत्रचक्षुःश	१३४
दुग्धं नैनमा शये	१८३	नमस्ते जायमानायै	१८१	परीहोह दुष्कृष्णात्	१६४
दुर्गाया च पुनाया	१३९	नमा गन्धर्वस्य	३४	परीहोह दिवो योने	१३७
दुष्कृष्ण काम दुरितं	१०८	नव वसानं दुराणि	३६	परीहोह तुलको	१३०
दृढं प्रत्यानृ जलया०	९९	न वर्षं मेनावरणं	१८०	परीहोह गन्धर्व	१३५
दृढं मूलमात्र यच्छ	९९	न विच्छेद	१०४	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवजनां शुद्धा	११०	न वैव तानव	१०९	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवपीयूषरति	१०५	न व वातजन	११२	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवस्ते भवित	१४	नवेनरो भवति	१९	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवदेतिहियमाणा	१९६	नास्ते पुष्टि विदुर्हन्ति	१०४	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवा अथ न्यपद्यन्त	३३	नास्य क्षणा निष्कम्भी	१०४	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवानां परनी पृथुय	१०९	नास्य क्षेत्रे पुष्टिरेणी	१०४	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवानां आप उपनाह	११९	नास्य जाया दधवाही	१०४	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवा वशामवाचन्	१८३	नास्य धेनु क०वाणी	१०५	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवा वशां पर्यवदन्	१८८	नास्य क्षेत्र कृष्णा०	१०४	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवा वा एतस्या	१०३	नास्यास्थानि	११४	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवा वितरो	१०३	निररणि सविता	८६	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवी देव्यामधि	९१	निररणि सविता	८६	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवेर्देवा मनुजा	३६	निररणि सविता	८६	परीहोह गन्धर्व	१३५
देवीर्विश पथस्थाना	२११	निररणि सविता	८६	परीहोह गन्धर्व	१३५

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
दृष्टिवी दग्धोऽन्तरिक्ष	२६९	सुहस्रपति सविता	१०	मा हिंसितं कुमार्व	६७
प्रजया य वि क्रीणोति	१८१	ब्रह्मगवी पचय०	२७८	मित्र ईक्षमाण	२१०
प्रजां च वा एव	२७४	ब्रह्म च क्षीरं च रातृ	१२५	मित्रस्य चरुणस्य	२०२
प्रजातां प्रजननाय	२५५	ब्रह्म च क्षत्रं च श्रोत्रा	२०९	मूलं बर्हणी पर्या०	१२७
प्रजापति अनुमतिः	१४१	ब्रह्म वारा चरति	१०३	मृत्युर्हि कुरुष्वति	१२६
प्रजापतिर्जनयति	१६१, २४४	ब्रह्मजम् देव्यध्वं वा	१२५	मृत्योरहं ब्रह्मचारी	१५४
प्रजापतिस्य परमेष्ठी	२०८	ब्रह्मणा साक्षा निमित्ता	१६२	मेनि शलमया	१९५
प्रजापतेर्वा एव	२७४	ब्रह्म पदवाय	१२५	मेनिः शरव्य	१९९
प्रजापते ध्येन कृण	१३०	ब्रह्मापर युज्यता	२७	मेनिर्बुधमाना	१९६
प्रजावताः स्युवसे	१७८, २९०	ब्रह्मण एव पतिर्न	१०४	य आत्मानमति०	१३४
प्रति तिष्ठ विराडसि	३०	ब्राह्मणेभ्य ऋषभ	२१४	य आत्मा मयमदन्ति	१३५
प्रतीचो त्वा प्रतिनीनः	१७०	ब्राह्मणेभ्यो वशा	१९३	य आप्येभ्यो याचक्रवो	१८९
प्रतीचो सोममसि	७६	अगमस्या वर्च	३	य इन्द्र इव देवेषु	२१३
प्रतीच्या दिश	१७०	अगस्ततक्ष नक्षत्राः	२६	य इन्द्रेण खरय	११६
प्रतो हि कमीडयो	१४८	अगस्ते हस्तमप्रदीत्	२४	य इमा देवो मेखलात्	१५४
प्रत्यक्षिपुषा	१७६	अगस्तवेतो न यत्	१८	य ऋते चिदुमि	१३७
प्रचक्षु तिष्ठन् भाता	२१०	अगस्त्य नावमा	९	य एनामवशमाह	१८३
प्र रवा मुद्यामि	१८, २६	अगेन वा शशिपेन	२५९	य एवं हन्ति मृदुं	२०३
प्रममल वृषिषि	२४५	अघटासादादिवानां	२१३	य एनां वनिमयमिति	१८९
प्र पदेऽव नेमेधि	२३०	भूमर्माता दितिर्नो	१५९	य एव विदुषो अदत्त्वा	१८४
प्र पुष्यस्य सुवृषा	४१	मधु जनिषीय	२६८	य एवं विदुषो ब्राह्म०	१९८
प्रवीणमाना चरति	१८६	मधुमान् भवति	२७०	य एवं विद्यात् स	१९९
प्र रक्तयान् प्र शिरो	१९९	मधो कशामजनयन्त	२६७	य विश्वे देवा स्फार०	१५७
प्रत्ययादिश दामया	१७०	मानसा सकृत्पयति	१८५	य कृणोति मृतवदभा०	१३३
प्रजापलां वा एतस्य	२७४	मानो अस्या वन	१६	य कृणु वेदयसुरः	२३०
प्रम्यान् सपनात्	९६	मम त्वा दोषणिधिय	७४	य शतीदना पचति	२०६
प्रियं पशुनां भवति	१८६	ममेयमस्तु वोष्मा	२५	य सोमे अन्तर्धो	११५
प्रतो मुद्यामि नासुत	१८	मया गावो गोपतिना	२२०	यद्य नवो अक्षेपु	२१
प्रिणान्द्रुमीहि प्र	८०	मयमे अग्निं गृह्णामि	१७५	यजमानब्राह्मण	२७३
यानास्ते प्रोक्षणी	२०६	महत्पयो विश्वरूप	२६६	यजामयो ययु	३८
इहस्वति प्रथमः सूषीवा	२५	महदेवाव तपति	१८४	यद्य यन्त मनसा	२
सुहस्रपति सविता	२१३	महा त्वा मित्रावरुणौ	७८	यसपदीरादिरा	१८९
सुहस्रपतिना० तेजो	३८	मातान्यस्य शातव	१९९	यत् कशिपूवर्हण	२७२
सुहस्रपतिना० यवो	३८	मातादिव्यानां	२६६	यत् क्षपार ह्यवसा	२७७
सुहस्रपतिना० अगो	३८	मा नः वासा प्रति	१७०	यत् त आत्मानि तन्वां	८६
सुहस्रपतिना० शशो	३८	मानस्य पतिव गारु	१६३	यत् तर्पणमाहवन्ति	२७१
सुहस्रपतिना० रवा	३८	मा विदन् परिपन्थिनो	२९	यत् ते काम शर्म	११०
सुहस्रपतिना० वचो	३८	मा सन्तो मोष रूप	१३०	यत् ते कुडो घनवतिः	१२०

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
यत् ते ह्योमा यत्	२०७	यथा यावमसाद०	१९९	यदावगपान् वरु	२७१
यत् ते चर्म शतौदने	२०८	यथायं वादेः अश्विना	७२	यदायन्धामुपचानि	१९
यत् ते नद्ध विश्वारे	१६७	यथा धातयाभिध	८१	यदाह भूय तथ्यरेति	२०३
यत् ते पुण्छे ये ते बालाः	२०७	यथा वानेन प्रक्षोणा	८१	यदिन्द्र मद्भागश्चते	२७१
यत् ते प्रभावा पञ्चपु	३९	यथा वातो यथा	१४३	यदि वाणि तिरोजनं	७६
यत् ते मज्जा यदस्थि	२०७	यथा वातो वनस्पतां	८१	यदि हुता यदि	१८८
यत्ते यक्रये यतस्ते	२०७	यथा श्रुतिं लिपुजा	७३	यदीदं मानुष्यदि	२५१
यत् ते शिरो यत् ते	२०७	यथा शेषधिर्निहितो	१८३	यदीमे कौसानो अना	३८
यत् परिवेषार०	२७७	यथा सिन्धुर्नदीनो	७२	यदियं दुहिता तत्र	३८
यत् पुरा परिवेषात्	२७७	यथाग्नितः प्रथमे	७४	यदुदरं वरुणस्य	१२१
यत् प्रति शृणोमि	२७७	यथा शुपर्णः प्र पतन्	७३	यदुपरिदायनमाहरन्ति	२७१
यथा ह्यहोदं मृकृतो	१६०	यथा सूर्यो अतिमाति	८१	यदुपरिवृणन्ति बर्हिः	२७७
यत् त्वा सोम प्रविबन्ति	१५	यथा सोम प्रातःपवने	२६८	यदुपरिवारवहते	२७६
यत् समामयति	२७७	यथा सोमस्त्वृतीये	२६८	यद् गिरिपु पर्वतेषु	२६९
यत् सुपर्णा विवक्ष्वो	७०	यथा सोमो द्वितीये	२६८	यद् दुष्टं यच्छमले	३९
यत् स्वभिं अजम्	२६५	यथा हस्ती हस्तिन्याः	२७७	यद्वस्ताभ्यां चक्रम्	२५६
यथा कनो यथा वाक्	२६७	यथेद भूम्या आधि	७०	यद् धामानि त्रिवोक्त्रं	१५७
यथाचरो मधवन्	९	यथेमे वावापृथिवी	७३	यथाम चक्रुर्नि०	२५०
यथा चक्रुर्दवाहुरा	२६९	यथेयं पृथिवी महीदा० [१-४]	१३१	यद् वा अतिविपति० परि	२७७
यथाज्य प्रशुहति०	१८५	यथेयं पृथिवी मही भू०	१२९	यद् वा अतिविपति० प्राति	२७१
यथादिवा बलुभि	८५	यथोदकमपुषो	८९	यद् वा अतिविपति० प्राति	२७०
यथा देवा अमुरात्	११०	यददी० यन्नुषमद	२५७	यद् वेद राजा वरुणो	१२९
यथा देवधमूतं	८३	यदनुचा० दमेरा०	१९०	यन्तायि यच्छमे	१५८
यथा नकुलो विच्छिद्य	८९	यदन्तर तद्वाक्	७०	य स्वा होतार	११६
यथा नडे कशिपुने	२८१	यदन्तरिक्ष श्रियवी०	१५२	य देवा अमुषा०	१५१
यथा पशस्तायादर	१४	यदजमाधि बहुधा	२४९	यं देवाः स्मरम०	१५७
यथा प्रथियेयो	२६२	यदधमद्व्ययुतेन	२४९	यन्मा हुतमहुत मा०	२४९
यथा मक्षा इद मधु	२६९	यदन्मे कत याचेषु	१८४	यन्मे मनसो न प्रिये	१०७
यथामपु मधुकुत	२६८	यदभिषदति दीक्षा	२७१	यन्मे माता यन्मे	८०
यथा मम स्मरादसो	१५६	यदयात् शुभस्वती	१७	यमिन्द्राग्नी स्मर०	१५७
यथा माध यथा	२७९	यदयानकृत क्षुप्रित	२७९	यमिन्द्राणो स्मर०	१५७
यथा यशः कन्यादा	८१	यदधिया पृच्छमानो	१७	यं पारहरतमविभ	१५९
यथा यश पृथिव्या	८२	यदस्या गोपती	१८१	य बस्वर्जं यद्वयथ	३२
यथा यश प्रजापती	८१	यदस्याः कस्मे विव	१८१	यं प्राज्ञेन निदये	२३४
यथा यशः चन्द्रमसि	८१	यदस्या पत्न्यूलनं	१८१	यं मित्रावहर्णा	१५७
यथा यश सोमपथि	८०	यदा शोदपत्य०	३१	यं मे दधो मग्न	३६
यथा यशो अमिहोने	८२	यदाकृत्रनायचक्रनं	२७१	ये विश्वेदेवा०	१५७
यथा यशो यजमाने	८१	यदादिचैर्द्वयमाना	१९०		

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
यया यौर्वयापूषित्री	१८९	यास्ते प्रीदा ये स्तन्वा	२०७	येषां पश्चात् प्रपदानि	१३४
यस्ते केसोवपयते	९२	यास्ते अद्वा या इष्टिका	२०७	ये सहस्रमराजना	२०४
यस्ते गर्भं प्रति	१२५	यास्ते शिवालन्व	११०	ये सृष्टिं परिस्पर्शन्ति	१३५
यस्तेऽद्भुतो वसुदाना	८	युज्यमानो वैधेदेवो	२१०	ये सूर्यं न तितिक्षन्त	१३३
यस्तेगानिधौ	२०७	युध एक सस्रजति	१९१	येऽस्यां स्य दक्षिणाया	८४
यस्त्वा शान्तिं प्रति गृह्णाति	१६८	युव भग स भरत	१०	येऽस्यां स्थ ध्रुवायां	८४
यस्या शाले त्रिभिमाय	१६८	यूय गावो मेदयथा	१७८	येऽस्यां स्थ प्रतीच्या	८४
यस्त्वा स्वपन्तो रसरति	१३३	ये अन्नयोऽस्त्व	११५	येऽस्यां स्थ प्राच्या	८३
यस्त्वा स्वप्ने निपचते	१३०	ये अन्ता यावती	३८	येऽस्यां स्थोदीच्या	८४
यस्मा श्रम यस्य	२५६	ये अग्नो जातान् गार्ग्यन्ति	१३५	येऽस्यां स्थोर्वायां	८४
या अष्टतन्त्र	२३	ये वृद्धा वृद्धरभा	१३३	यो अग्नो य पुन सर	२६०
या अक्षेपु प्रयोदन्ते	९८	य गर्मा अविपद्यन्ते	१०३	यो अग्निभ्यो दीदयद्	२२
या एव यज्ञा आप	२७१	ये गावति पराणा	१८८	यो अह्य स्याद्	१८२
या ओषधयो या	२९	ये त देवि शमितार	२०६	यो अस्या ऊषो	१८३
यां जमदग्निस्त्रिभुव	९७	ये ते नाञ्जी देवकृत	१८१	यो अस्या प्राच	१८५
या कुर्वाद्यो युवत्यो	३३	यद् पूर्वागद् रशना	४१	यो अस्या वर्णा	१८१
या द्विपक्षा चतुष्पक्षा	१७०	ये देवा विविधदा	२०७	योऽतिथिना स	२७४
यानि तेऽन्त शिवयानि	१६७	येन देवा अमुरात्	११०	यो देवो विष्वाद्यमु	१६६
यानि मन्त्राणि योनानि	१७७	येन मद्राजप्या	२१	यो न जीवौऽधि	२६२
या युज्यन्तुसुसक्तानि	२७२	येन मृत स्तपयन्ति	२८०	यो वा अभि भुव	२३७
यां त्वा पूर्वे मृतकृत	१५५	येन वृधौ अभ्यमवो	२६०	या ता सयन्त नामर्तु	२३७
या पूर्वे पति विस्वा	२३५	येन वेदद् वभूविष	१२७	ये न क्षुभो हृदयेषु	७७
या प्लिहान शोषयन्ति	१२३	येन सूर्यो सावित्री	७	यो विद्याद् धम	१८९
यामापीनामुपसीद	२६७	येनाग्निरस्या भूम्या	२४	यो विद्यात् वज्रा प्रसूध	२७१
यामाहुस्त्र्यारक्षेया	१०३	येना भिषक् आमुराद्	७६	यो वेदत मन्त्रमानो	१८६
या मे भियतमा	३७	येनावपन् सविता	१५३	यो वै कशाया सप्त	२६९
यां मृतयामनु	२७९	येना सहस्र बहसि	२३३	यो वै कुर्वन्त नामर्तु	२३६
ययै परित्रुल्लसि	९७	ये पर्वता संमृष्टा	११७	यो वै नैदाय नामर्तु	२३६
यावती ह्यया उप	३७	ये पितरो बहुदद्यां	४१	यो वै पित्र त नामर्तु	२३६
यावता वावा पुषिवा	१११	ये पूर्वे वचो यान्त	१३४	यो वै सयन्त नामर्तु	२३६
यावती दिशं प्रदिशो	१११	ये गृहस्थानामा	१७८	योऽस्मान् द्वेष्ट य	१५०
यावताभूत् जत्व	१११	ये ब्राह्मण प्रत्यष्टी	२७८	यो त ऊरु अष्टीकतां	२०७
यावदानीं वारक्षत	९४	ये वज्रध्वज बहव	२९	यो त ओतो ये नासिन्	२०७
यावदस्या ओषति	१८४	ये नपाया वादानाय	१८८	यो नै बाहू ये दीपत्री	२०७
या वशा उदध्वयवन्	१८४	ये ब्राह्मणे वषा	१७२	यो त मातान्मार्ज	१३१
याता यो पित्रा पृथिव्या	१२८	ये शाला परि	१३३	यो न्याप्राववहन्	९१
यातो नभिरिदं	७४				

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
रक्षायि होहित	२१०	विश्वरूपी गुभगा	२०४	गृहस्थो रक्ष कषति	२१४
रक्षिता राक्षिते	१५६	विश्वरूपी गुभगा	२०५	दोऽयामयि ते हार्दि	७८
राया वय गुमनयः	३४	विषमेतदेवृत्त	२०७	येन वेतोऽतिरंशं	२०९
रिष्यपदी शृषती	८६	विष प्रयस्वती	१९७	अद्याया दुहितो तपक्षी	१५४
रश्मप्रस्तरण वक्ष	३३	विष्णुर्गोमि वक्ष्यतु	१९९	अमण तपक्षी सुष्टा	१६४
रश्मय गृधमरयः	१४८	विहङ्गा नाम ते पिता	२५४	आत मन्य ऊधनि	२५३
रेवती रनाधूय	२३	वृक्ष प्रवृक्ष स	१९९	आत हविरो विन्द	२५३
रेन्यासीदनुदेवी	१६	वेदास्त्रिमुपणा	२५८	धिय स वा एष	२७४
लोमान्यस्य सङ्घिभि	१९९	वेदाश्च सप्त प्रवृत्त	१८९	अप्रमयि मेयजानां	९३
लोहितन रक्षयिताना	२०२	वरिष्ठवर्म भनतु	२०५	स इत् तत् रयेन हरति	२०
घग्गण शतपर्वणा	१९९	मेर विहङ्गमाना	१९६	स उपहृत उपहृत	२७७
वज्रा धावन्तो वैश्वानर	१९६	वैश्वन्त वृणवद्	२५१	स उपहृताऽन्तरिक्षे	२७७
वरुणेन प्रमथिता	८१	वैश्वदेवी ह्युच्यसे	१९८	स उपहृत गृध्रिभ्यां	२७७
वरुणो वारयाता	८०	वैश्वाना वयिता	२५७	स उपहृतो दिवि	२७७
वशानां ते नहानां	१६७	वैश्वानराय प्रति	२५७	स उपहृता देवेषु	२७७
वशा चरन्तो बहुधा	१८५	अस्य मित्रावरुणे	१९८	स उपहृता लोकेषु	२७७
वशा र्वाँशेना भुवि	१९२	व्याघ्रऽङ्गयज्ञेनष्ट वारो	१९९	स वः पूच्य तां	८५
वशां दवा खपजोवति	१९३	ब्राह्मिमत यवमत	९१	स वः सृज्यवर्ममा	१९९
वशा माता राज्ञ्यस्य तथा	१८५	द्रात कषा शत दारधार	१८९	सवननी समुपला	८९
वशा माताराज्यस्य तथा	१९१	शत वा मेयजानि	१८८	स वो मेष्टेन सुपदा	१९९
वशामिवायुतम्	१९२	शतयात्र स यज्ञे	२१४	स स द्रव तु पशव	२०३
वशामय प्रत्य-	१९२	शतस्य धमनानां	१८६	स शिवामि गवां	२०३
वशाया दुग्ध पीरवा	१९२	शतपाशं नि मिरति	२०३	स हि वातेनागता	१९०
वपु ते पूषक्षिम	१८०	स ते हिरण्य शम्भु	२१	स हि सूर्योनागता	१९०
वपुर्वत्वा दक्षिणत	२०८	समीमस्थस्य आरुह	१८१	स हि सोमेनागता	१९०
वपु म त व पादौ	७४	सर्वथा सुखदधि	१९६	स काशयामि बहनु	३०
वायुरना समाकृत	२०१	सर्व यष्टतोषधि	९३	स वेष्टयाधो आदिना	७०
विचि वतामाकिरन्तो	९७	सर्व वर्मेशा हरार्य	३१	स जगमाना अभिमुषा	२१९
वि जिह्वि चार्द्धोम	१०३	सर्व भुङ्क्ते पश्यमाना	१९७	सङ्गपन वो मनवी	८५
वि तिष्ठ तां मातु	३३	शान्ता अभि अभ्यात्	१९७	स तान्नीकान्तस	२०६
व ते भिनय महन	१८३	शिवा नारायणस्य	३०	स तो प्र वद स वती	२६७
विद्य त स्वप्न जनित्र देव	२६९	शिवा वो गाष्टा भवतु	२१०	सत्य वर्त स वज्रपी	२१४
विजुष्टिद्धा मरुता	२०९	शुभा विद्धा व्यावसा	१९३	सत्योनागता धिया	१९४
विजिता या गृहस्पत	१८७	शुची ते चक्रे वासा	१७	सत्योनागता भूमा	१५
वि जित्वा गृहस्पत	१८७	शुद्धा पूता भोविता	१	स त्वा नृणां पश्यता	४०
वित्तद्विती आधि	१८१	शुद्धमनी यावापुषिषी	३६	सदृशानां पञ्चानां	१६७
विष ही ज्ञाता सवान	१९८	शुद्धमय मयि ते हृदय	८९	सपत्नद्वन्द्वम	१०७
विष वायु खर्गो	२०९	सर्व वरिष्ठ तुषा	२७१		

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
समानलोको भवति	२३५	सा ते काम दुहिता	१०८	सोमो राजा प्रथमो	१०७
समिद्धो अग्निरधिना	७०६	सा प्रहाज्य देवर्षीषु	११५	सोमो राजा मरितप्यो	२०८
समिद्धो अग्निर्दण्डा	७०६	सा मन्दसाना मनसा	२८	सोमो वृषसुरमवद्	१६
स पितराश्विब्ये	३५	सामानि यस्य लोमानि	७७१	स्तनयिरनुम्येवाक्	२६८, २६९
समेल मल सादधिरवा	३९	साहस्येव ऋषभ	२११	स्तोमा आसन् प्रतिषय	१६
स माग्ने सर्वसा च्युज	२६८	सु किंशुक वदतु	२७	स्तोनाथेनिरधि	३६
समाश्वेधि चक्षुरेषु	२३	सुमन्तलो प्रतरणी	३२	स्तोना भव शशुरेभ्यः	३२
स य एव विद्वानुद	२७५	सुमन्तलो रिय वधू	३३	स्तोन धुव प्रजाये	२४
स य एव विद्वान् सीरं	७७५	सुनुतावन्त सुभगा	१७४	सुगद्विन्क्षणाभा०	२७१
स य एव विद्वान् न	२७३	सुयवसाद् सगवती	७०८	सुवा दस्तेन प्राणे	२७३
स य एव विद्वान् तस्य	२७५	सुय एन दिव प्र	१९९	सुधया परिहिता	१९४
स य एव विद्वान् मधू०	२७५	सुयस्य ररमोनव	९८	स्वधाकारेण पितृभ्यो	१८५
स य एव विद्वान् माध	७७५	सुर्वाया वहतु प्रागात्	१७	सुप्र सुप्रवा यदि	८०
सर्वजमानि कर्णो	१९६	सुर्वाये देवेभ्यो मिनाय	३७	स्वमेतदच्छामन्ति	१८३
सर्वदा वा एव सुक्तग्रा०	२७३	सुषा व्युर्णोषु वि	१४३	स्वाक् मे यावा पृथिवी	७६५
सर्वाण्यश्वा क्रूराणि	१९५	सेदिरुपतिष्ठन्ती	१९६	स्वादाकृत शुचि	५२६
सर्वाण्यसा घोराणि	१९५	सेवा भामा नडागवी	१९५	सुत तर्दं समन्त मा०	२५१
सर्वाण् कामान् यम	१८६	सोमज्ञष्ट मझज्ञष्ट	९	द्विषानिमगिशास	१६८
सर्वस्वाज्ञा पर्वा	१९७	सोममेनामेके दु हे	१९२	इस्तेनैव आद्य	२०३
सर्वोत्साज्ञा पर्वाणि	१९९	सोम मन्त्यते षपि०	१५	दिङ्करिफर्णा वृक्षी	७६७
सर्वे समर्पदेवपन्त	१९१	सोमस्य जाया प्रथम	२८	दिङ्कृष्वती वसुपत्नी	२९७
सर्वो वा एव अग्ध०	२७३	सामसावोगुधा	१५०	दिमस्य त्वा जरायुना	१७३
सर्वो वा एषोऽज्ञगप०	२७३	सोमेन पूर्णं कलश	२१२	द्विरण्यपाणि सविता०	११७
सदितः श्रेष्ठेन रूपेण	१३०	सोमेनादित्या बलिन	१५	रेड पशूनां श्वेति	१८४
स स्वर्गमा रोहति	२०६	सोमोददत्त सधर्वाय	२८	हेति साक्षात्सिद्धन्ती	१९६

‘ ગૃહસ્થાશ્રમ ’

ઉપમાસૂચી

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ વૃક્ષાત્ અધિ ઇજ દ્ય અમ્યાઃ મમં વર્ચઃ આદિપિ (૧૧૪૦૧)- વૃક્ષ ઉપરના ફોનોની જેમ માળા ખતાવવામાં આવે છે, તેમ દુઃ આ કન્યાનું તેજ સ્વીકાર છે.	૧	૯ યથા વાતઃ દર્દં તૃણં મધાયતિણ્ણવતે મનઃ મધનામિ (૨૦૩૦૧)- જેમ પવન ઘાસને દલાવે છે તેમ દુઃ તારા મનને (ખારા વિષે) ચલિત ખાતું છે.	૭૦
૨ મહાવૃષ્ણઃ પર્વતઃ દ્યવ પિતૃણુ ડ્યોક્ આસ્તામ્ (૧૧૪૦૨)- મહાન ભારે પર્વત જેમ માતાપિતા- ના પેર આ કન્યા ધણી સમય સુધી રહી.	૨	૧૦ યથા શલ્યઃ કુલ્મલં દ્યવ (૨૦૩૦૩)- જેમ ગાણુની ગતિ લક્ષ્ય (નિશાણુ) ઉપર હોય છે.	૭૦
૩ જામયઃ અંતઃ ફોશં દ્યવ (૧૧૪૦૪)- જેની રીતે આગ્નિ પોતાના ધરણી પેટીમાં બધ કરી રાખે છે.	૩	૧૧ યથા કનિકદત્ત અશ્વઃ (૨૦૩૦૪)- જેમ હલ્લુદણ્ણતો પોણા દોડે છે.	૭૦
૪ યથા ઇય આશ્વરઃ મુગાણાં પ્રિયઃ સુપદા ચમ્બ (૨૦૩૦૫)- જે મુજબ આ શુદ્ધાનું સ્થાન પશુઓને પ્રિય અને બેસવા માટે લાયક છે	૪	૧૨ યથા લિણ્ણુઃ કુર્ણં સમન્તં પરિપરચ્ચજે (૧૦૮૦૧)- જે પ્રકારે વેલાઓ વૃક્ષને લપેટીને રહે છે.	૭૧
૫ હર્વાઈર્કં યઃ ઘનાત્ દ્યવ દતઃ પ્રમુઞ્ચામિ (૧૪૦૧૦૭)- પાંડિયું ખાણુજ જેમ વેલાથી છુટું પડે છે તેમ તને પિતૃકૃણ્ણી છોડવું છે.	૫	૧૩ યથા પ્ર પતન્ સુપર્ણઃ ભૂમ્યાં પક્ષૌ નિહન્તિ (૧૦૮૦૨)- જેમ ઉડનાર પક્ષી ભૂમિની તરફ પોતાના બે પાખો ફાલાવે છે.	૭૨
૬ યથા વૃવા સિચુર્ણદીનાં ચાપ્રાજ્વં સુપુવે (૧૪૦૧૦૮)- જે પ્રમાણે જળસાગી દરિયા નદી- ઓનું સામ્રાજ્ય ચલાવે છે.	૬	૧૪ યથા દ્વમે પાવાણ્ણધિવો સૂર્યઃ સયઃ પર્વોતિ (૧૦૮૦૩)- જે પ્રમાણે સૂર્યેક અને પૃથ્વીની વચ્ચે સર્વ પ્રકાર જગતી પ્રસરે છે.	૭૩
૭ આન્દાત્ પતર્થા દ્યવ ધિશ્ચસાત્ પનસા પરિ ભસુસિ (૧૪૦૧૦૯)- ઉડનારથી છુટા થનાર પક્ષી મુજબ બધા પાપોથી મુક્ત થઈ.	૭	૧૫ વાતં ધૂમઃ દ્યવ (૧૦૮૦૪)- ગાણુની પાછળ જેમ ધૂમાડો જાય છે	૭૪
૮ ચક્રચાકા દ્યવ દમૌ દમ્પતી દદ સં નુદ (૧૪૦૧૧૦)- ચક્રવાક પંખીના જોડા મુજબ આ પતિ પત્નિ આ સંસારમાં પ્રેરિત થાય.	૮	૧૬ યથા સય વાદઃ સં વાતિ (૧૦૮૦૫)- જેમ રથના ધોણ સાથે ચાલે છે.	૭૫
		૧૭ હન્દઃ દરદ્યન્ અમુરાન દ્યવ યાઘનાં (૧૦૮૦૬)- જેમ હન્દ અમુરને અને યજુઓને તાપ આપે છે.	૮૧
		૧૮ યથા વાતા વૃક્ષાન્ ઇમસ્પર્ણીન્ મનતિ (૧૦૮૦૭)- જેમ પવન વૃક્ષ અને વનરખડિને તોડી પાડે છે.	૮૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૯ યથા વાતઃ અગ્નિઃ ચ વનસ્પતીન્ વૃક્ષાત્ પ્લાતાઃ (૧૦૩૧૧૪) - જેમ પવન અને અગ્નિ વૃક્ષ અને વનસ્પતિનો નાશ કરે છે, ૮૧		૩૨ યથા ઉદકં અપવુષઃ આસ્યં શુચ્યતિ । (૧૧૩૬૧૪) - જેવી રીતે પાણી ન પીનારાનું મોઢું તરસથી સુકાય છે, ૮૨	
૨૦ યથા વાતેન પ્રક્ષીણાઃ વૃક્ષાઃ સ્પર્પિતાઃ શરે (૧૦૩૧૧૫) - જેમ પડી ગયેલા વૃક્ષ જમીન ઉપર આગ્ર પડે છે, ૮૧		૩૩ યથા નકુલઃ અર્હિં વિચ્છેદ્ય પુનઃ સદ- ઘાતિ (૧૧૩૬૧૫) - જેમ નોખિયો સાપને કાપી નાખે છે અને ફરી ભેડે છે તેમ, ૮૨	
૨૧ યથા સૂર્યઃ અતિપાતિ (૧૦૩૧૧૭) - જેવી રીતે સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે, ૮૨		૩૪ અસિતાઃ કેશાઃ નહાઃ દ્વય વર્ચન્તાં (૧૧૩૭૨-૩) - પાણીની જગ્યામાં જેમ ઘાસ નિપુલતાથી ઉગે છે તેમ કાળા વાળ લાંબા થાય, ૯૨	
૨૨ યથા અસ્મિન્ તેજઃ આહિતં (૧૦૩૧૧૭) - જેવી રીતે તેનામાં તેજ સંબેધ્ય છે, ૮૨		૩૫ યથા યામેષુ દેવેષુ સોમઃ ભગઃ વરુણઃ (અંશઃ) (૧૧૨૧૨) - જેમ ગતિમાન દેવોમાં સોમ, ભગ અને વરુણ શ્રેષ્ઠ છે, ૯૨	
૨૩ યથા યશઃ સન્દ્રમસિ નુવશ્વસિ આદિત્યે (૧૦૩૧૧૮) - જેવો યજ્ઞ ચંદ્રમાં અને પ્રત્યક્ષ સૂર્યમાં છે, ૮૨		૩૬ યથા અસિતઃ અસુરસ્ય માયયા વપુંષિ શ્વવન્ (૧૧૭૨૧) - જે પ્રકારે બંધનરહિત મનુષ્ય આસુરી માયાથી ભિન્ન દેહોને બનાવતો જાય છે ૯૨	
૨૪ યથા યશઃ પુષ્ટિધ્યાં અસ્મિન્ જાતવેદાસિ (૧૦૩૧૧૯) - જેવો યજ્ઞ પૃથ્વી અને જાણનાર અગ્નિ- માં છે, ૮૨		૩૭ ક્ષત્રિયસ્ય ગુપિતં રાષ્ટ્રં (૧૧૭૭૩) - ક્ષત્રિયના સુરક્ષિત રાષ્ટ્ર મુજબ ૧૦૩	
૨૫ યથા યશઃ કન્યાયાં સંશ્લેષે રયે (૧૦૩૧૨૦) - જેવો યજ્ઞ કન્યાઓમાં અને સુદ્ધ માટે તથા ર કરેલા રથમાં હોય છે, ૮૨		૩૮ ઉદકેષુ ચંચી ધીરાઃ નાવં દ્વય (૮૧૨૬) - પાણીમાં ધૈર્યશાળી ધીર જેમ હોડી ચલાવે છે, ૧૦૮	
૨૬ યથા યશઃ સોમપીથે મધુપર્કે (૧૦૩૧૨૧) - જેવો યજ્ઞ સોમપીથ અને મધુપર્કમાં છે, ૮૨		૩૯ વન્ધનાત્ છિન્ના નૌરિય સે અચરાશ્ચઃ પ્ર પ્લવન્તામ્ (૮૧૨૧૨) - બંધનથી છુટેલી હોડી મુજબ તે નીચે (અવનતિને) પ્રાપ્ત થાયો, ૧૦૯	
૨૭ યથા યશઃ અગ્નિદ્યૌષિ વપદ્ધાર (૧૦૩૧૨૨) જેવો યજ્ઞ અગ્નિદ્યૌષ અને વપદ્ધારમાં છે, ૮૨		૪૦ યથા દેવાઃ અસુરાન્ પ્રણુદન્ત (૮૧૨૧૮) - જેવી રીતે દેવોએ રક્ષસોને હરાવ્યા, ૧૧૦	
૪૮ યથા યશઃ યજ્ઞમાને યજ્ઞે (૧૦૩૧૨૩) - જેવો યજ્ઞ યજ્ઞમાનના અને યજ્ઞમાં છે, ૮૨		૪૧ વાણઃ દ્વપુષ્ઠિ દ્વત પુમાન્ ગર્ભઃ તે યોનિં આ વસુ (૩૨૩૧૨) - માણુ જેમ તેની થેલીમાં રહે છે તેની ચીને પુરુષમાં તારા ઉદરમાં આવ્યા વસે, ૧૧૭	
૨૯ યથા યશઃ પરમેષ્ઠિનિ પ્રજાવતો । (૧૦૩૧૨૪) - જેવો યજ્ઞ પ્રજાનું પાલન કરનારમાં અને પરમેષ્ઠીમાં છે ૮૧		૪૨ યથા દ્યયં મહી પૃથિવી સ્તાનાં ગર્ભં આદ્યે (૧૧૭૭૧) - જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વીએ બુનોનો ગર્ભ પારણ કરે છે, ૧૧૨	
૩૦ યથા દેવેષુ અમૃતં સત્ત્વં આહિત (૧૦૩૧૨૫) - જેમ દેવોમાં નિશ્વસી અમૃત સંબેધ્ય છે ૮૩		૪૩ યથા દ્યયં મહી પૃથિવી દમાન્ વનસ્પતીન્ દાઘાર (૧૧૭૭૨) - જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વી અથા બુદ્ધિપતિઓને પારણ કરે છે, ૧૧૨	
૩૧ યથા અદ્વળીયમાનાઃ ડગ્માઃ આદિત્યાઃ પશુભિઃ મરુદ્ધિઃ સંવૃજ્ઞુઃ (૧૧૭૭૩) - કાના- થી ન દબનારા આદિત્યો જેમ વસુઓ અને મરુદ્ધો ભેડે ગળીને રહે છે, ૮૫			

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૪ યથા હ્યં મહી પુશિયો પર્વતાન્ ગિરીન્ દાધાર (૬૧૭૭૩, ૧૧૭૫૧૨)- ને પ્રકારે આ મેટી પુત્રી, પદાડો, કુંગરોને ધારણ કરે છે	૧૩૨	૫૯ તુષ્ટા પૃદાકુઃ હવ અઘવિવા (૫૧૧૮૧૩)- બુખી-તરસી નાગજી નેમ એરથી ભરેલા હોય છે.	૧૦૨
૪૫ યથા હ્યં મહી પુશિયો વિષ્ટિતં જગત્ દાધાર (૬૧૭૭૪)- ને પ્રકારે આ મોટી પુત્રીએ વિવિધ પ્રકારના જન્મતને ધારણ કર્યું છે.	૧૩૧	૬૦ મારવ્ધઃ શશ્નિઃ હવ સર્વં વિદુનોતિ (૫૧૧૮૧૪)- સળગેલા અગિની નેમ બધાનો નાશ કરે છે.	૨૦૧
૪૬ સૂર્યઃ છાર્યાં હવ (૮૧૧૮૮)- સૂર્ય નેમ અધારનો નાશ કરે છે.	૧૩૩	૬૧ વિગ્ધા હવુઃ હવ (૫૧૧૮૧૫)- એટલી ભરેલા આજી મુગ્ધા.	૨૦૫
૪૭ સ્વન્દના મી મ્યાલોં હવ (૮૧૧૧૭)- કૂંડા- કૂંડ કરનારી ગાય નેમ દૂધનું વાસણ ઢોરી દે છે.	૧૩૪	૬૨ પૃદાકુઃ હવ સા પીયતઃ વિષ્વતિ (૫૧૧૮૧૫)- સાપ નેવા તે હિંસકને વીધે છે.	૨૦૧
૪૮ ઘાતઃ યદ્યં હવ (૮ ૬૧૧૬)- પવનવાદળા- ઓને ઊડારી દે છે તેવી રીતે	૧૩૫	૬૩ રહો શકા હવ પુષ્વત (૩૧૧૪૪)- અહીં શાક નેમ પુષ્ટ થા	૨૧૬
૪૯ સ્તુપેવ શ્વશુરા દાધિ (૮૧૧૨૪)- નેમ વઠુ સચરાથી દૂર રહે છે, તેમનો આદર કરે છે	૧૩૫	૬૪ શારિ-શાકા હવ પુષ્વત (૩૧૧૪૫)- શાળની શાક નેમ પુષ્ટ થા.	૨૨૦
૫૦ વૃક્ષાસ્તુ યજં હવ (૮૧૧૨૬)- ઝાડ ઉપર- થી સૂકાએલ ફૂલ ખરી પડે છે તેમ.	૧૩૬	૬૫ યથા વૃષ્ણવતઃ પુંસઃ મનઃ ક્ષિંયાં- તિહન્યતે (૬૧૭૦૧૧)- નેમ બળવાન પુરુષનું મન ઓમાં રત હોય છે.	૨૨૨
૫૧ અધ્ધાતરાઃ જામયઃ હતવર્ચસઃ હવઃ (૧૧૭૭૧) ને પ્રકારે આઠ વગરની બહેનો નિરતેજ બની જાય છે.	૧૪૬	૬૬ યથા મઝ્યં પ્રયો અગ્નિ (૬૧૭૦૧૩)- નેમ ચક્રનાભી આગઓની વચ્ચે રહે છે.	૨૨૨
૫૨ વૃહસ્વતિઃ યાચા ચલ હવ (૬૧૩૨૨)- બૃહસ્પતી પોતાની વાણીથી જેવી રીતે શત્રુસૈન્યનો નાશ કરે છે.	૧૬૭	૬૭ ઘૌઃ હવ તત્ત્વ ડહલૂયસ્વ (૬૧૧૨૧૨)- આકાશની સમાન અહીં ઉભો થા.	૨૪૬
૫૩ કુલાયે અધિ કુલાયં (૬૧૩૨૦)- પંખી માળા બધીતી વેળા નેમ બાસની એક સળો ઉપર બીજા મૂકે છે.	૧૭૦	૬૮ સમુદઃ હવ અક્ષિતઃ યધિ (૬૧૧૨૧૨)- સમુદ્ર જેવા અક્ષેપ થા.	૨૪૬
૫૪ કોશો કોશઃ (૬૧૩૨૦)- કોશપર કોશ સીધા રાખવો.	૧૭૦	૬૯ યથા મધુહતઃ મધૌ અધિ મધુ સં- મરન્તિ (૬ ૧૧૧૬)- નેમ અધમાખીઓ પોતાના મધમાં મધ સંચિત કરે છે.	૨૬૮
૫૫ ગર્મઃ અગ્નિ હવ (૬૧૩૨૧)- ગૃહસ્થાનમાં રહેલા અગ્નીની નેમ.	૧૭૦	૭૦ યથા મક્ષાઃ હવં મધુ મધૌ અધિ મ્યજ્ઞન્તિ (૬ ૧૧૧૭)- નેમ અધમાખીઓ આ મધને પોતાના એકાકી કુત્રેવા મધમાં સંમદીન કરે છે	૨૬૯
૫૬ યથા નિહિતા દોવધિ (૧૨૪૧૮૪)- નેમ બળનો સુરચિત રાખવામાં આવે છે.	૧૮૩	૭૧ તેન લ સા હવ ઝઙ્ગે પિવતિ (૬૧૧૨૦)- એ વડે તે અન્ન ઓને બલવર્ધક રસની પુષ્ટતા કરે છે.	૨૬૯
૫૭ યથા મન્નયે પ્રમુદ્ધોતં આઝયં શુચઃ અહિષેત્ (૧૨૪૧૭૪)- નેમ અગ્નિને માટે સીધેપુ વી પળીઓ સંવે છે.	૧૮૫	૭૨ લદકં મિદ્યાં નાર્યં હવ (૫૧૧૮૧૮)- નેમ પાણી બાગેની હોડીને વદાવી દે છે.	૨૭૨
૫૮ યથા યમસદનાત્ પરાવતઃ પાપલોકાન્ અયાત્- (૧૨૪૧૬૪)- નેમ અમરના પાપી લોક પહોં જાય છે.	૧૯૯		